Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXI

1

ianuarie-februarie

1980

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa comitetului de redacţie : Adressé du comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79515 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40 şi 33.00.40, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tires-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications déstinées à l'échange seront envoyes à la même adresse.

La revue ,,Studii şi cercetări lingvistice'' parait 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de 40 $.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
71021 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

1–XXXI–1980
ianuarie–februarie

SUMAR

CRONICĂ

SCL, an XXXI, nr. 1, p. 1–112, București, 1980.

DOMNIȚA ICHIM-TOMESCU

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA ARTICULAREA NUMELOR PROPRII ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Articolul aduce cîteva precizări în legătură cu poziția specifică a numelui propriu față de opoziția de determinare, avînd în vedere importanța acestui aspect al gramaticii numelor proprii pentru stabilirea distincției nume propriu/ nume comun.

Cu privire la încadrarea numelor proprii în opoziția de determinare există unele puncte de vedere contradictorii.

a) Pe de o parte, numele proprii sînt considerate o clasă de cuvinte neparticipante la opoziția de determinare. În limbă, ca „semne determinate în sine"[1], numele proprii s-ar caracteriza, în general, prin imobilitate față de articol[2], marcă a determinării. În aceeași privință se vorbește despre articularea implicită a numelor proprii[3]. În unele sisteme gramaticale, ca cel al limbii engleze, numele proprii sînt tratate ca forme nearticulabile[4]. În limba română, articolului la numele proprii i se atribuie funcții non-determinative[5], opuse funcției determinative a articolului la numele comune. La numele proprii, articolul se definește prin funcția formală clasificatoare[6], prin funcția morfologică exclusiv cazuală[7] și prin funcția etimologică de a marca transferul unor substantive comune în clasa de denominație onomastică[8].

b) Pe de altă parte, este recunoscută[9] prezența la numele proprii a articolului hotărît și a celui nehotărît, fapt care probează compatibilitatea acestor semne cu opoziția de determinare.

Numeroasele referințe despre raportul dintre numele propriu și categoria determinării sînt rezultate ale unei descrieri incomplete a siste-

[1] O. Jespersen, *The Philosophy of Grammar*, Londra, 1963, p. 69.

[2] L. Hjelmslev, *La structure morphologique*, în *Essais linguistiques*, Copenhaga, 1959, p. 120.

[3] B. B. Berceanu, *Sistemul gramatical al limbii române*, București, 1971, p. 172.

[4] O. Jespersen, *Essentials of English Grammar*, New-York, 1939, p. 164.

[5] Radu J. Paul, *Flexiunea nominală internă în limba română*, București, 1932, p. 217; Valeria Guțu Romalo, *Unele valori ale articolului în limba română*, în *Omagiu Iordan*, 1958, p. 365—369; *Articolul și categoria determinării în limba română actuală*, în *Elemente de lingvistică structurală*, 1967, p. 235.

[6] R. A. Hall, jr., *The Rumanian Definite Article and Noun-Phrase*, în *Wortbildung, Syntax und Morphologie* (Festschrift zum 60 Geburstag von Hans Marchand am 1 Oct. 1967), Haga, 1967, p. 112.

[7] Radu I. Paul, *lucr. cit.*, p. 32, 264; Sextil Pușcariu, *Limba română*, I, București, 1940, p. 138; Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 171; Ion Z. Coja, *Articolul — parte de vorbire sau morfem al determinării?*, în SCL XX (1969), 2, p. 169—172.

[8] Ion Coteanu, *Contribuții la teoria articolului*, în SCL. IX (1958), 1, p. 40; Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 141; *idem*, *Nume de locuri*, București, 1972, p. 158.

[9] Al. Graur, *Les noms de personnes roumaines munis d'article*, în RRL, X (1965), 6, p. 552—554; Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970, p. 94—95; Al. Ionașcu, *Evoluția sistemului de articulare a numelor proprii românești și datele geografice lingvistice*, în *Sistemele limbii*, București, 1970, p. 173—181.

mului de articulare a numelor proprii și ale unei analize parțiale, desfășurate în limitele unei singure subclase onomastice, de obicei antroponime sau toponime.

Lărgind sfera numelor proprii luate în discuție, prin compararea mai multor subclase onomastice: antroponime, zoonime, toponime și astronime, supunem atenției următoarele observații privitoare la articularea numelor proprii în limba română:

1. Premisa stabilirii atît a incompatibilității, cît și a compatibilității numelui propriu cu opoziția de determinare are un caracter strict funcțional. Prin funcția lor denominativă individualizatoare specifică, numele proprii, în general, nu pot exprima categoria determinării, caracteristică numelor comune. Indiferența numelor proprii față de prezența articolului este motivată de valoarea exclusiv determinată a acestor cuvinte. În același timp, se poate considera că realizarea funcției de individualizare a numelor proprii include, ca mijloc gramatical, și articularea acestor semne. Nu întîmplător, în limba română, trecerea apelativelor în clasa numelor proprii este marcată de prezența, uneori obligatorie, a formelor articolului hotărît (prenume de tipul *Luminița*, nume de familie de tipul *Cojocaru*, zoonime de tipul *Haiducu*, toponime de tipul *Poiana*, astronime de tipul *Acvila).* Subclasele onomastice de tip „derivativ", în sensul constituirii lor prin transferul onomastic al unor apelative sau al altor nume proprii (de exemplu, zoonimele și astronimele din sistemul popular) prezintă frecvent (zoonimele) sau exclusiv (astronimele populare) forme articulate. Avînd în vedere raportul specific dintre individualizare și determinare, considerăm că **articularea substantivelor nu poate fi analizată în aceiași termeni la numele comune și la numele proprii.**

2. În limba română aspectul formal nearticulat sau articulat definit al numelor proprii este exterior opoziției nedeterminat/ determinat, în general. Numele proprii, în special antroponimele, **manifestă indiferență față de selectarea contextuală obligatorie a formelor nearticulate sau articulate.** De aceea, în planul strict denominativ, exprimat prin valoarea de nominativ singular, numele proprii prezintă forme cu aspect fie nearticulat, fie articulat definit [10], care nu se opun unele altora, în timp ce numele comune au exclusiv forme nearticulate.

3. Este necesară o distincție între **numele proprii cu aspect formal nearticulat sau articulat definit** și **numele proprii nearticulate sau articulate definit.**

a) Astfel, numele proprii pot avea, la nominativ singular, aspect formal nearticulat sau articulat în funcție de prezența anumitor terminații în structura formală a numelui propriu. Prin analogie cu situația formală a numelor comune, numele proprii cu terminații consonantice, semivocalice și cu unele terminații vocalice au fost considerate forme nearticulate, în timp ce terminațiile vocalice *-a* și *-u* au fost interpretate și la numele proprii ca indici de articulare definită. Dealtfel, prezența articolului definit în determinarea numelor proprii de persoane în limba română este argu-

[10] Pentru discuția noastră nu avem în vedere aspectul ortografic al articulării numelor proprii.

mentată[11] numai cu prenume feminine terminate în *-a* și cu prenume masculine terminate în *-u*.

b) Formele de nominativ singular ale numelor proprii nu pot fi considerate nearticulate în absența unor forme articulate ale acelorași nume proprii, cu care să constituie termenii unei opoziții de articulare. Dealtfel multe nume proprii din cadrul terminațiilor consonantice, semivocalice sau vocalice (cu excepția vocalelor *-a* și *-u*) sînt forme nearticulabile cu articol definit, deci în afara opoziției nearticulat/articulat. Exemplificăm cu antroponime de tipul: *Dănilă*, *Nicolae*, *Zoe*, *Luigi*, *Tanți*, *Romeo*, *Margo*, *Mihai*, *David*, *Carmen*; zoonime de tipul: *Zdreanță*, *Noe*, *Bufli*, *Bubico*, *Ursei*, *Jap*; toponime de tipul: *Zimbabwe*, *Burundi*, *Negri*, *Petrovaselo*; astronime de tipul: *Marte*, *Pluto*, *Bellatrix*. Dificultatea și uneori imposibilitatea de a articula asemenea nume proprii ne determină să le caracterizăm ca nume cu aspect formal nearticulat și nu ca nume nearticulate.

c) În mod similar, multe nume proprii cu terminațiile vocalice *-a* și *-u* nu pot fi considerate forme articulate definit (antroponime de tipul: *Cozma*, *Ana*, *Barbu*, *Radu*; zoonime de tipul: *Lupșa*, *Braica*, *Biju*; toponime de tipul: *Aciua*, *Dridu*; astronime de tipul: *Denebola*). Este vorba în primul rînd de numele proprii împrumutate, a căror vocală finală nu are nici o legătură cu articularea numelui. În aceste situații, terminațiile numelor proprii sînt eronat analizate[12] ca forme de articol. Chiar și în cazurile în care analiza formală poate separa în cadrul numelui propriu o formă de articol hotărît (prenume de tipul *Badea*, *Domnița*, *Crinu*; zoonime de tipul *Oacheșa*, *Corbu*; toponime de tipul *Intorsura*, *Arborea*, *Mărăcinele*, *Bîrlogu*, *Andreiașu*, *Arieșu*; astronime de tipul *Lebăda*, *Șarpele*, *Altarul*), absența unor forme nearticulate corespunzătoare nu permite conturarea unei opoziții de determinare. După cum s-a arătat, apariția articolului definit la aceste nume proprii este independentă de opoziția nearticulat/articulat, avînd funcția etimologică de a marca transferul apelativelor sau chiar a unor nume proprii într-o nouă clasă denominativă cu specific de individualizare. Numele proprii din seriile terminațiilor vocalice *-a* și *-u* **nu sînt forme articulate propriu-zise, ci denumiri cu aspect formal articulat.**

d) În ambele cazuri, **nearticularea** sau **articularea numelor proprii se stabilește prin analogie cu modelul formal al numelor comune** și nu prin participarea la opoziția de determinare; **aceasta este o caracteristică strict formală, nu funcțională a numelui propriu.**

4. Primind prin terminațiile lor aspect formal nearticulat sau articulat definit, **numele proprii au posibilitatea de a se încadra în modelele flexionare ale numelor comune.** Se respectă, în general, tendința numelor proprii de a urma exemplul formal al numelor comune în exprimarea opozițiilor morfologice. Deși, inițial, numele proprii sînt neparticipante la opoziția nearticulat/articulat, asemănarea dintre aspectul lor formal și formele nearticulate sau articulate definit ale numelor comune a deter-

[11] Paula Diaconescu, *lucr. cit.*, p. 93–95; Al. Ionașcu, *lucr. cit.*, p. 180.
[12] Alf Lombard, *La langue roumaine. Une présentation*, Paris, 1974, p. 57–59.

minat apariția ulterioară a unor variante formale „nearticulate"[13] ale numelor proprii cu terminații similare formelor articolului definit de la numele comune. Aceste variante refăcute caracterizează inventarul diferitelor subclase onomastice : antroponime de tipul *Ană*, *Marie ;* zoonime de tipul *Rosinantă*, *Miercurice ;* toponime de tipul *Sovejă*, *Amaradie ;* astronime de tipul *Asteropă*, *Casiopee*. Se urmează exemplul unor substantive comune terminate în *-ă-(i̯) e : casă*, *moșie*, ale căror forme articulate : *casa*, *moșia* au aceleași terminații cu formele de bază ale numelor proprii. Se observă că seria formală a numelor proprii cu terminația vocalică *-a* este supusă cel mai frecvent analogiei cu numele comune de gen feminin articulate. În acest caz, prezența variantelor formale nearticulate are un caracter sistematic, cu o distribuție contextuală identică cu cea a formelor nearticulate ale numelor comune. Mult mai rar se reconstituie asemenea forme „nearticulate" de la antroponime masculine cu terminația *-a*[14] : „acel popă *Lucă*" (Hasdeu, S.A. I 97) ; „Român *Gruie* Grozovanul" (Alecsandri, O. III 98) ; „celelalte clase nu aveau nici un fel de *Budule*" (Slavici, O. II 125). Foarte puțin frecvente sînt și variantele formale „nearticulate" ale unor nume proprii cu terminația *-u*, de tipul : *Gel-Gelu*, *Arap-Arapu*, *Udup-Udupu*. De exemplu, „Și *Gelu* le judecă toate" față de „Un *Gel* auzindu-i prin zare" (Coșbuc, P. II 31) alcătuiesc contexte care atestă posibilitatea de a încadra numele proprii cu terminația *-u* în opoziția nearticulat/ articulat. După cum se vede din exemplele următoare, această încadrare formală este conformă cu modelul articulării numelor comune cu terminație consonantică. „A trebuit să se mărite cu un *Ionașc*-bogat, *Ionașc*-bătrîn, *Ionașc*-urît, *Ionașc*-prost" (Delavrancea, O. I 346) ; „Pe acel Sotea, un *Petresc* nu știu, din București sau de aiurea, l-am găsit" (Ghica, O. I 446).

De asemenea există posibilitatea alcătuirii unor variante formale articulate corespunzătoare numelor proprii cu aspect formal nearticulat. De exemplu : „de-aș fi eu *Vladul*" (Coșbuc, P. I 99), „*Sbilțul* d-lui Sorbul e un fel de raissoneur alcoolic" (Lovinescu, S. 140), „*Șistovul*, *Cernavoda*, *Rasgradul*, *Babadagul* se mistuiesc" (Bălcescu, Rom. 60) ; „*Orionul* răsare" (Galaction, O. 120). Articularea numelor proprii cu aspect formal nearticulat este specifică seriei cu terminație consonantică într-o măsură mai mare decît seriilor vocalice (cu excepția vocalelor *-a*, *-u)* și seriilor semivocalice. Apariția unor variante formale articulate ale numelor proprii cu aspect formal nearticulat nu caracterizează însă în mod egal diferite subclase onomastice. La toponime acest mod de articulare are un caracter **sistematic**, particularitate ce poate fi considerată o trăsătură distinctivă a subclasei numelor de locuri în ansamblul sistemului onomastic. La antroponime, zoonime și astronime variantele formale articulate definit sînt apariții izolate ; reperate rar în contexte, asemenea forme pot deveni un model pentru o posibilă „articulare" a antroponimelor, zoonimelor și astronimelor.

[13] Paula Diaconescu, *lucr. cit.*, p. 96 ; Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 143.

[14] În cazul variantelor formale nearticulate sau articulate ale unor nume proprii nu ne interesează aspectul literar sau uzul stilistic al acestora.

5. Variantele formale nearticulate sau articulate definit ale numelor proprii stabilesc cu formele de bază ale acestora o opoziție, de tipul opoziției nearticulat/ articulat a numelor comune, cu caracter **strict formal.** Se înregistrează două posibilități în fixarea termenilor unei asemenea opoziții: a) nume propriu cu aspect articulat / variantă formală nearticulată *(Ană / Ana; Dumănică / Dumănica; Orșovă / Orșova; Meropă / Meropa)*; b) nume propriu cu aspect nearticulat / variantă formală articulată *(Vlad / Vladul; Samurache / Samurachele; Cluj / Clujul; Ofir / Ofirul)*. Această opoziție formală **nu corespunde din punct de vedere funcțional opoziției de determinare prin articol,** caracteristică numelor comune, întrucît **ambii termeni ai opoziției își păstrează valoarea de individualizare.** Prezența acestui tip de opoziție, specifică domeniului onomastic, are menirea exclusivă **de a adecva** forma numelor proprii la situațiile gramaticale care impun, la numele comune, nearticularea sau articularea. Numele proprii cu aspect nearticulat și variantele formale nearticulate ale numelor proprii cu aspect articulat, ca primi termeni ai opoziției formale de articulare la numele proprii, apar în distribuție cu articolul nehotărît sau cu un determinant adjectival antepus. Exemplificăm aceste două tipuri de distribuție cu următoarele contexte ale unor antroponime (antroponimele pot fi înlocuite cu nume din alte subclase onomastice): I. „Frumoasă-mi răsare o *Ileană*" (Coșbuc, P. II 22); „Țara-n care *un Cozmiță* șade alăturea cu Vodă" (Eminescu, O. II 277); „frumoasa *Elenă* să rămînă" (Beniuc, P. 462); „Neînfricoșatul *Dragoș* în ea intră" (Bolliac, O. I 205). Numele proprii cu aspect formal articulat și variantele formale articulate definit ale numelor proprii cu aspect nearticulat, ca al doilea termen al aceleiași opoziții, se distribuie în special cu determinanți adjectivali postpuși: „Dar Ileana e *Ileana* cea șireată" (Slavici, O. I 65); „E *Bogdanul* cel glumeț" (Alecsandri, O. III 199).

6. Incompatibile cu opoziția de determinare, numele proprii, cu excepția acelora care și-au refăcut forme nearticulate sau articulate prin analogie cu numele comune, se **distribuie ca forme invariabile în toate pozițiile contextuale de nominativ, indiferent de aspectul lor nearticulat sau articulat.** În contextele specifice nearticulării numelor comune, numele proprii se folosesc și în forme cu aspect articulat: „Se vedea prin București cîte *un Manea* ce striga pe ulițe" (I. Heliade-Rădulescu, O I 247); „*Acest Mihu* este un adevărat cavaler" (Alecsandri, Pr. 109); „nu este același *Ursu*, aceeași *Braica*" (Sadoveanu, I. 69); „*e vechea Dobrogea*" (Galaction, O. II 142); „strălucitoare *Andromeda*" (Petrescu, A. 269).

De asemenea, în contextele specifice articulării numelor comune, numele proprii prezintă și forme cu aspect nearticulat: „Zău, și *Matei* ăla" (Zamfirescu, O. II 16); „*Zdreanță* / Cel cu ochiul de faianță" (Arghezi, S. IV 130); „*Lesbos* mi-a dedicat un templu" (Minulescu, V. 135); „*Orion* și fără nume-i frumos" (Beniuc, P. 475).

Chiar și numele proprii care posedă variante formale nearticulate se caracterizează prin tendința specifică în plan onomastic de a păstra imobilă forma cu aspect articulat în contextele de nearticulare ale numelor comune: „unde trăiește astăzi *o Victoria?*" (Zamfirescu, O. III 75). Cele două forme ale unui nume propriu: varianta formală nearticulată refăcută și numele cu aspect articulat definit au posibilitatea de a fi distribuite

în aceleași contexte : „gingașa *Ruxandra* ajunsese a fi parte biruitorului" (Negruzzi, O. A. I 118) ; „aceeași *Ruxandră* hotărîse" (Negruzzi, O. A. I 127) ; „*Olt* înseamnă o realitate" (Bogza, C. O. 260) ; „*Oltul* înseamnă un destin" (Bogza, C. O. 119). În acest caz, opoziția formală nearticulat/articulat, care ar putea fi realizată de cele două forme ale numelui propriu, se suspendă. Distribuția liberă a formelor unui nume propriu este limitată la contextele de nearticulare. Aspectul nearticulat sau articulat definit la numele proprii se înscrie în exprimarea valorii cazuale de nominativ. De asemenea, variantele formale ale numelor proprii, refăcute în vederea încadrării în condiții contextuale de nearticulare sau articulare, nu constituie termeni ai opoziției de determinare ; terminațiile acestor forme, distribuite în toate contextele de nominativ, pot fi socotite, alături de terminațiile prenumelor propriu-zise, indici de exprimarea cazuală a nominativului.

7. Numele proprii nu se pot încadra nici în sistemul de opoziții nedeterminat/ determinat nedefinit ; determinat nedefinit/ determinat definit [15], întrucît articularea lor cu articol nedefinit nu corespunde unui anumit grad de individualizare prin nume a obiectului ca la numele comune. Numele proprii ca termeni nearticulați cu articol nedefinit (exemplificăm cu antroponimele *Luca, Ion,Ana, Carmen)*, cît și numele proprii cu articol nedefinit *(un Luca, un Ion, o Ana, o Carmen)*, ca termeni articulați, **sînt forme determinate în aceeași măsură prin funcționalitatea lor individualizatoare.** Primul termen, nearticulat, al acestei opoziții grupează nume proprii atît cu aspect nearticulat, cît și cu aspect articulat *(o Ană, o Ana)*. Lipsa de funcționalitate determinativă a articolului nehotărît este dovedită de posibilitatea de apariție în vecinătatea sa contextuală a unor nume proprii cu aspect articulat sau chiar a unor variante formale articulate : „Ești *un Toma* pentru mine" (Hasdeu, SA II 224) ; „*Un Vladul* ar fi fost mai potrivit" (Ibrăileanu, S. 172).

Exclusă din categoria determinării, articularea numelor proprii cu articol nedefinit reprezintă o distribuție formală în contexte de identificare onomastică de tipul *un băiat Luca, o fată Ana, un cîine Bubico, un sat Aroneanu* etc., cu elipsa numelui comun al obiectului denumit. Articolul nehotărît determină aici numele comun și nu numele propriu. În distribuția cu nume propriu, articolul nehotărît, reprezentant al numelui comun al obiectului, are rolul de indice de gen, număr și caz al numelui comun absent și, prin acesta, al numelui propriu.

8. În concluzie, numele proprii manifestă în limba română un comportament gramatical specific în raport cu sistemul articulării. Pe lîngă neparticiparea funcțională a numelor proprii la opoziția de determinare, numele proprii se caracterizează prin :

a) situarea aspectului lor formal nearticulat sau articulat în afara acestui tip de opoziție ;

b) indiferența față de selectarea contextuală a formelor cu aspect nearticulat sau articulat și suspendarea opoziției nearticulat/articulat ;

[15] Fulvia Ciobanu, *Cîteva observații despre articularea substantivelor proprii cu articol nehotărît, în limba română actuală*, în *Omagiu Rosetti*, București, 1965, p. 119–120.

c) reconstituirea nesistematică a unor variante formale nearticulate sau articulate de la numele proprii reprezentînd încadrarea numelor proprii în modelul flexionar al numelor comune.

LISTA DE ABREVIERI

Alecsandri, O.	Vasile Alecsandri, *Opere*, I–III. Ediţie îngrijită de G.C. Nicolescu şi Georgeta Rădulescu-Dulgheru, Bucureşti, EPL, 1966.
Alecsandri, Pr.	Vasile Alecsandri, *Proză*. Ediţie îngrijită de G.C. Nicolescu, Bucureşti, EPL, 1967.
Arghezi, S.	Tudor Arghezi, *Scrieri*, I–XXX, Bucureşti, EPL, 1962–1976.
Bălcescu, Rom.	Nicolae Bălcescu, *Românii supt Mihai-Voevod Viteazul*. Ediţie îngrijită de Andrei Rusu, Bucureşti, Minerva, 1970.
Beniuc, P.	Mihai Beniuc, *Poezii* (1938–1968), Bucureşti, EPL, 1969.
Bogza, C.O.	Geo Bogza, *Cartea Oltului*, Bucureşti, Minerva, 1976.
Bolliac, O.	Cezar Bolliac, *Opere*, I–II. Ediţie îngrijită de Andrei Rusu, Bucureşti, ESPLA, 1956.
Coşbuc, P.	George Coşbuc, *Poezii*, I–II, Bucureşti, ESPLA, 1958.
Delavrancea, O.	Barbu Şt. Delavrancea, *Opere*, I–II. Ediţie îngrijită de Aurel Martin, Bucureşti, ESPLA, 1954.
Eminescu, O.	Mihai Eminescu, *Opere*, I–V. Ediţie critică de D. Panaitescu Perpessicius, Bucureşti, Ed. Fundaţiei, 1939.
Galaction, O.	Gala Galaction, *Opere alese*. Ediţie îngrijită de Teodor Vîrgolici, Bucureşti, ESPLA, 1959.
Ghica, O.	Ion Ghica, *Opere*, I–III. Ediţie îngrijită de Ion Roman, Bucureşti, EPLA, 1967.
Hasdeu, S.A.	Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Scrieri alese*, I. Ediţie îngrijită de J. Byck, Bucureşti, EPL, 1968.
I. Heliade Rădulescu, O.	Ion Heliade Rădulescu, *Opere*, I–II. Ediţie critică de D. Popovici, Bucureşti, 1939.
Ibrăileanu, S.	Garabet Ibrăileanu, *Scriitori români şi străini*, Iaşi, Viaţa Românească, 1926.
Lovinescu, S.	Eugen Lovinescu, *Scrieri*, I. Ediţie îngrijită de Eugen Simion, Bucureşti, EPL, 1969.
Minulescu, V.	Ion Minulescu, *Versuri*. Ediţie îngrjită de Matei Călinescu, Bucureşti, EPL, 1964.
Negruzzi, O.A.	Costache Negruzzi, *Opere alese*, Bucureşti, ESPLA, 1957.
Petrescu, A.	G. Petrescu, *Astronomie elementară*, Bucureşti, Ed. ştiinţifică, 1962.
Sadoveanu, I.	Mihail Sadoveanu, *Istorisiri despre vînători şi pescari*, Bucureşti, ESPLA, 1960.
Slavici, O.	Ion Slavici, *Opere*, I–V. Ediţie îngrijită de D. Vatmaniuc, Bucureşti, EPL, 1967.
Zamfirescu, O.	Duiliu Zamfirescu, *Opere*, I–V. Ediţie îngrijită de Mihail Gafiţa, Bucureşti, Minerva, 1970.

Observations on the use of proper names with the article in Romanian

(Abstract)

In Romanian, the use of proper names with the article has certain specific features. The proper names — a class of words that individualize objects — are incompatible with the opposition of determination. The use with the article is a formal, not a functional characteristic of proper names. By the formal aspect due to their endings (that make them look as having or not having an article), the proper names fall within the inflectional patterns of common names. In the case of proper names, both forms (with and with no article) occur in the same contexts, as they are not terms of an opposition. Proper names that seem to have an article may give birth to variants which have formally 'lost the article' — but the procedure is not systematic. The phenomenon is caused by the necessity to make the form of the proper name suitable to those contextual situations that require the use of a noun without an article.

Octombrie 1979

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

GIUSEPPE PICCILLO

IL MANOSCRITTO ROMENO DI SILVESTRO AMELIO (1719) : OSSERVAZIONI LINGUISTICHE

I

Nel 1923, a seguito di una notizia pubblicata nel *Glasul Minorităților* di Lugoj da Francisc Monay [1] su un manoscritto romeno custodito nell' Archivio dell'Ordine dei Minori Conventuali di Roma, O. Densusianu scrisse un articolo dal titolo *Manuscrisul românesc al lui Silvestro Amelio, din 1719* [2]. Il Densusianu, grazie agli interessamenti di I. Bianu, che ebbe modo di portare questo ms. presso la Biblioteca dell'Accademia di Bucarest, potè esaminare l'opera dell'Amelio, sulla quale, tuttavia, non fece uno studio molto approfondito. Il linguista romeno, infatti, si limitò semplicemente ad una descrizione del contenuto del ms., a pubblicarne alcuni passi ritenuti piú interessanti e a fare alcune considerazioni sulla lingua.

Il manoscritto di Silvestro Amelio, prefetto delle Missioni apostoliche in Moldavia dal 1712 al 1722, ("...missionum Apostolicarum per Muldauiam, Vallachiam, Tartariam ac Transylvaniam olim Praefecto")[3], è conservato ancora oggi nell'Archivio dei Minori Conventuali di Roma (D. 30). Stranamente questo manoscritto è rimasto inedito, nonostante l'interesse che esso presenta per la filologia romena, sia per i fenomeni arcaici e regionali moldavi che vi si riscontrano, sia perchè scritto in caratteri latini in un'epoca in cui, salvo rarissimi casi, in Romania si usava l'alfabeto cirillico.

Uno studio approfondito e la pubblicazione di tutto il ms. contribuirebbero certamente a portare alla luce nuovi dati sulle condizioni linguistiche della varietà regionale moldava dell'inizio del 700 [4]. Non potendo in questa sede esaminare tutti gli aspetti dell'opera dell'Amelio e principalmente del suo *Breve vocabulario italiano-muldavo* che occupa

[1] F. Monay, in "Glasul Minorităților", Lugoj, 10 luglio, 1923.

[2] In "Grai și Suflet", I, n. 2 (1923–1924), pp. 286–311. Successivamente, altre segnalazioni su questo manoscritto sono state fatte da N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria Românilor*, I, București, 1901, p. 96 ; G. Călinescu, *Alcuni missionari cattolici italiani nella Moldavia nei secoli XVII e XVIII*, in "Diplomatarium italicum", Documenti raccolti negli Archivi italiani, I (1925), pp. 52, 151 ; C. Tagliavini, *Alcuni manoscritti romeni sconosciuti di missionari cattolici italiani in Moldavia (sec. XVIII)*, in "Studi rumeni", IV (1929–1930), pp. 49 sgg. ; D. Găzdaru, *Informații italiene inedite despre câteva texte scrise de misionari catolici*, in "Studii italiene, Roma N. S.", anno I (1934), p. 79, nota 1 ; M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, I, București, 1966, pp. 10, 15 ; I. Gheție, Al. Mareș, *Introducere în filologia românească*, București, 1974, p. 177.

[3] Da una lettera autografa dell'Amelio custodita nel ms.

[4] Utile sarebbe anche lo studio dell'altra opera, anch'essa manoscritta dell'Amelio, le *Conciones latino-muldavae, quibus, quia Dominicis aliisque festis infra annum occurrentibus ad literam possunt uti Missionari*, etc., nuovamente in possesso, dopo una lunga permanenza a Mosca, della Biblioteca dell'Accademia di Bucarest.

gli ultimi 12 fogli del ms. — cosa che ho già incominciato a fare —, mi limiterò semplicemente a fare alcune considerazioni preliminari e dei rilievi sulla ortografia e su determinati fenomeni fonetici e morfosintattici, che mi sono apparsi di un certo interesse.

Non è il caso di presentare le caratteristiche del ms., in quanto esse sono state descritte, anche se non dettagliatamente, dal Densusianu nell' articolo citato (p. 287). Il ms. comprende un *Catechismo* bilingue (italiano e romeno), le formule cattoliche per la somministrazione dei Sacramenti, anch'esse bilingui (latino e romeno), la passione di Cristo nelle versioni di Matteo, Marco, Luca, Giovanni (solo testo romeno), e il menzionato *Vocabulario italiano-muldavo*, comprendente 1320 parole-titolo.

Per quanto riguarda il *Catechismo*, è opportuno ricordare quanto è stato messo in evidenza da N. Drăganu [5], il quale, riferendosi allo studio del Densusianu, attraverso un confronto del testo dell'Amelio con quello del *Katekismo* di Vito Piluzio, pubblicato cinquant'anni prima [6], ritenne che "catehismul [lui Amelio] nu e decît o copie cît se poate fidelă a celui tradus după Bellarmino și tipărit în Roma la 1677 de călugărul Vito Piluzio...", e che "Amelio și-a înlocuit numai numele, a dat o înfățișare mai uniformă și mai aproape de rostirea românească ortografiei foarte variate a lui Piluzio transformînd în același timp în [grai moldovenesc] '*Doctrina creștină tradotta in lingua valacha*' de antecesorul său, dînd deci un colorit moldovenesc cuvintelor românești trecute de antecesorul său prin rostirea italiană..." (pp. 34—35).

Abbiamo voluto riportare questo passo sia perchè il Drăganu giunse a concludere che "o parte din studiul D-lui Densusianu îl privește pe Piluzio" (p. 38), sia perchè nelle pagine seguenti, esaminando la lingua del nostro ms., sarà opportuno fare riferimento alle convergenze e alle divergenze che intercorrono tra la lingua dell'Amelio e quella del Piluzio.

Nella traduzione del suo Catechismo l'Amelio quasi certamente si servì, come pensa il Drăganu, del testo del Piluzio, anche se i due catechismi dovettero avere funzioni un pò diverse : quello del Piluzio era destinato allo apprendimento dei principi del Cattolicesimo da parte dei romeni della Moldavia, mentre il lavoro dell'Amelio avrebbe dovuto costituire una specie di manuale del missionario, come è dimostrato dalla struttura stessa dell'opera : testo italiano o latino e traduzione romena, e da una dichiarazione fatta dallo stesso Amelio in una lettera del 1737 [7] : "il piccolo libro... contiene tutto il necessario o bisognevole all'operario del Crocefisso".

Prima di passare all'analisi linguistica del testo, riteniamo utile fare, infine, un'ultima osservazione in merito alla genesi del ms. Nella

[5] N. Drăganu, *Catehismul din Manuscrisul de la 1719 al lui Silvestru Amelio, copie după al lui Vito Pilutio tipărit la 1667* [pubblicato in realtà nel 1677], in "Făt-Frumos, Revistă de literatură și folclor", Suceava, 1 (1926), n. 1, pp. 34—38.

[6] *Dottrina christiana tradotta in lingua valacha dal Padre Vito Piluzio* da Vignanello, Roma, 1677. Della lingua di quest'opera del Piluzio e dei giudizi che ne sono stati dati, mi sono occupato precedentemente in *Note sulla 'lingua valacha' del Katekismo kriistinesko di Vito Piluzio*, in SCL XXX (1979), 1, pp. 31—46, e in *Considérations sur le lexique du Catéchisme roumain (1677) de Vito Piluzio*, in corso di stampa.

[7] Si tratta di una lettera autografa, datata "Foggia 20 aprile del 1737", in cui l'autore si giustifica delle correzioni apportate di propria mano alla prima parte del ms. La lettera è conservata all'interno del ms.

sua descrizione dell'opera dell'Amelio, il Densusianu rilevò che "numai partea din urmă cred că e datorită lui Silvestro Amelio, pe cînd cea dintîi trebue să fie copiată de alt cineva" (p. 287). I primi 54 fogli del ms. sono dovuti ad una mano, mentre i rimanenti allo stesso autore. Nella lettera a cui abbiamo accennato, l'Amelio dichiara che l'opera era stata "flagellata fieramente dal puoco intendimento dello scrittore abbruzzese ; ...e così vedendola crivellata di spropositi mi convenne finire dette mie fatiche a me, dicendoli sempre non ti allontanare dal mio esemplare, mentre deve comparire in faccia di tutta la Relig.ne e di tutta la Sagra Congregne. di Propaganda...". Da queste dichiarazioni deduciamo che la copiatura delle prima parte del ms. è dovuta ad uno "scrittore abbruzzese", forse un monaco, di cui, peraltro, non sappiamo niente, la seconda allo stesso autore, e che entrambi, comunque, copiarono da un precedente ms., opera dello stesso Amelio [8].

II

PARTICOLARITÀ GRAFICHE

Per quel che riguarda il problema ortografico, c'è da fare una considerazione preliminare. Come in altri testi romeni anteriori e posteriori, scritti con caratteri latini, nell'assenza di regole generali a cui uniformarsi, uno stesso suono viene rappresentato in maniere diverse : basti ricordare il complicato sistema ortografico del *Catechismo* del Piluzio o del *Lexicon Marsilianum* [9]. Ma, al di là di quello che potrebbe essere considerato solo un aspetto formale, ci interessa sottolineare il fatto che, a causa di questa varietà grafica, molto spesso ci troviamo di fronte a grafemi che possono rappresentare una tendenza di pronunzia o un vero e proprio mutamento fonetico, ma non abbiamo gli strumenti per accertarne l'esistenza.

VOCALI

1) [*ă*] nella prima parte del ms. è rappresentato da *ę* : *iarę*, 8r/20 ; *Dumnedzęu*, 8v/6 ; *maikę*, 8v/10 ; *empęręzya*, 12v/7, etc.. (lo stesso grafema viene usato nel testo latino per rappresentare *ae* : *ecclesię*, 35v/18 ; *christianę*, 41v/6, etc..) ; nella seconda parte del ms. è rappresentato da *ae*, come nel *Catechismo di Fogaraşi* [10] (1648), *faekut*, 58r/31 ; *iarae*, 60r/2 ; *graeitu*, 61v/10 ; inoltre da *e* : *peryntele*, 4r/11 ; *seu*, 5r/6 ; *neskut*, 8v/9, etc.. ; e da *a* : *talmacytu*, 4r/11 ; *daskal*, 5r/9 ; *plina*, 63v/15, etc.

[8] Sull'esistenza di questo precedente ms. abbiamo la testimonianza dello stesso Amelio, il quale in una lettera del dicembre del 1723 dichiara di avere composto un Catechismo per i novizi missionari "su quarantotto fogli di carta ben lunga", e di avere intenzione di ricopiarlo in quanto durante il viaggio di ritorno in Italia si era "tutto, consumato per le piogge", Archivio della S. Congr. de Propaganda Fide, "Scritture non riferite, Moldavia, III, f. 306". Quanto al giudizio dato dall'Amelio sull'amanuense, possiamo ritenere che esso non sia ingiustificato. A parte le numerose correzioni apportate dall'autore, si riscontrano frequentemente forme a costrutti, probabilmente sfuggiti alla revisione dell'Amelio, attribuibili alla scarsa competenza o alla superficialità con cui il copista trascriveva il testo.

[9] C. Tagliavini, *Il "Lexicon Marsilianum", dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII*, Bucureşti, 1930.

[10] Nel *Catechismo di Fogaraşi ă* è trascritto sia con *e*, sia con *ae*, cfr. J. Siegescu, *A român helgesîraś törtènete*, Budapest, 1905, p. 98.

2) [*a*] è trascritto con *a : parte*, 9^r/5 ; *tatului*, 9^r/13 ; *dragoste*, 23^r/18, etc..

3) [*î*] – Molto più complessa, come, del resto, anche in altre opere dell'epoca scritte con caratteri latini, è la rappresentazione della velare [*î*] che l'Amelio trascrive in sette modi [11] : *ę : pęmęntului*, 7^v/14 ; *d'entęi*, 13^v/14 ; *punęnd*, 7^r/2 ; *e : enzelept*, 5^r/5 ; *entrun*, 7^v/13 ; *rendul*, 20^v/21 ; *ae : trekaend*, 53^r/12 ; *dzikaend*, 53^r/13 ; *i : imblu*, 71^r/26 ; *invez*, 71^r/2 ; *o : dobondym*, 24^v/13 ; *dobondesku*, 69^r/9 (che si riscontra anche in Piluzio e nel *Lexicon Marsilianum* [12], e in cui, probabilmente, non è da vedere un fatto grafico, come avremo occasione di rilevare successivamente, p. 13). Inoltre, è rappresentato da *y : sfyntul*, 26^r/21 ; *myntuitu*, 53 ^{r}/16 ; da *u : mungato (= mîncat)*, 70^r/5 ; *punye (= pîne)*, 63^v/10 ;*punie*, 12^r/9 ; *kute (= cîte)*, 11^r/2 ; e in un solo caso da *a : luand*, 52^v/11 (che, comunque, può essere considerato un errore, essendo attestata anche la forma *luaend*, 53^v/1).

4) [*e*] — è rappresentato generalmente da *e : propelui*, 18^r/2 ; *szępte*, 24^r/5 ; *vreme*, 49^r/3, etc.., ma in posizione iniziale è rappresentato da *ie*, come in Piluzio, rispecchiando la pronunzia romena : *ieste*, 10^v/6 ; *iereticylor*, 35^v/5, 37^r/26, etc.. Soltanto in un caso si ha *o* per *e : botodzul*, 21^r/6, che, probabilmente, è un errore dovuto all'amanuense (succesivamente è data anche la forma corretta *botedzul*, 21^v/17).

5) [*i*] è rappresentato da *i : kuprinde*, 17^v/4 ; *nimike*, 34^v/1 ; *voi*, 50^r/1, etc.. ; ma spessissimo da *y*, come nella *Cartea de cîntece*, *kristynului*, 6^r/8 ; *kredynza*, 6^r/10 ; *sty*, 24^v/14 ; *askultetory*, 24^v/11, etc.. ; altre volte da *ÿ : tozÿ*, *kristinÿ*, *kredynciosÿ*, 9^v/20 ; *krÿstini*, 10^v/6, etc.. In molti altri casi, tuttavia, questo grafema che, a quanto ci risulta, non ha alcun riscontro negli antichi testi romeni scritti con caratteri latini, rappresenta *ii*, tanto in voci romene : *okÿ*, 36^v/3 ; *femeÿ*, 37^r/4 ; *kesetorÿe*, 37^r/7, quanto in parole latine : *beneficÿs (= beneficiis)*, 38^v/8 ; *socys (= sociis)*, 39^v/11, etc.., il che rende più complessa l'interpretazione del valore che esso ha nelle varie forme. Per quanto riguarda l'alternanza dei grafemi *i — y*, dal momento che essi sono adoperati indipendentemente dalla posizione in cui si trovano, si può essere sicuri che non sono dovuti a particolari motivi fonetici.

6) Per [*o*] ed [*u*] non ci sono osservazioni da fare. Solo in qualche caso *u* è rappresentato da *o : morit*, 8^v/20 ; *dorere*, 21^v/10, 22^r/1 ; *potere*, 10^r/22 (ma anche *putere*, 11^r/14). Non è certo, tuttavia, che si tratti di una particolarità grafica. Analoghe forme si riscontrano anche nel *Lexicon Marsilianum*, e potrebbero essere, secondo il Tagliavini, dovute ad "una particolarità fonetica della pronunzia dialettale del... lessicografo" [13].

[11] In Vito Piluzio *î* è generalmente rappresentato da *e : kempul*, 18 ; *mendru*, 9 ; lo stesso anche nel *Catechismo di Fogaraşi*, e nell'*Anonymus Caransebesiensis, Dictionarium valachico-latinum (sec. XVII)*, G. Creţu, *Cel mai vechiu dicţionariu al limbei române, după manuscriptul din Biblioteca Universităţii din Pesta*, in "Revista Tinerimea Română" I (1898), pp. 320–380 (= *Anon. Car.*)

[12] C. Tagliavini, *Il "Lexicon Marsilianum"*, *cit.*, p. 226 (1422).

[13] C. Tagliavini, *Il "Lexicon Marsilianum"*, *cit.*, p. 56 ; su questo problema, cfr., anche, N. Drăganu, *Două manuscripte vechi : Codicele Todorescu şi Codicele Marţian*, Bucureşti, 1914, p. 68.

CONSONANTI

1) [*k*] – La velare sorda è rappresentata sistematicamente da *k*, come presso quasi tutti gli altri scrittori dell'epoca, in qualsiasi posizione : *krestinesku*, 4^r/9 ; *majka*, 5^r/7 ; *karie*, 6^r/10 ; *pofteslco*, 32^r/19 ; *skumpu*, 54^r/8, etc.. ; solo in qualche caso da *c* : *postrecul* (= *postrigul)*, 4^r/12 (per lo scambio sorda-sonora, cfr. quanto si dirà più avanti a p. 21)

2) [*ḱ*] – Ugualmente da *k* è rappresentata la palatale sorda *ḱ* : *enkinata*, 64^r/12, e nelle voci in cui si è verificata la palatalizzazione della labiale *p* : *kieptu*, 7^r/2 ; *skizyerul* (= *spiţerul)* 76^v/18 ; *kiper*, 71^v/5 ; ma in qualche caso anche da *ch* : *chiloku*, 68^v/5 (= *pilug)* ; *schyzyaria* (= *spiţerie)*, 76^v/19.

3) [*č*] – A differenza dell'*Anonymus Caransebesiensis*, del *Katekismo* di Piluzio e del *Lexicon Marsilianum*, dove la palatale *č* è rappresentata in genere dal digramma ungherese *cs*, l'Amelio, forse sul modello italiano, usa generalmente *c* : *talmacytu*, 4^v/11 ; *Francisku*, 4^v/*13* ; *cine*, 21^v/2 ; *aciesta*, 53^v/3 ; *brenevic*, 68^v/13, etc.., mentre *cs* appare solo saltuariamente : *csynste*, 24^v/16, rarissimamente è usato *cz*, come nella *Cartea de cîntece* [14] e nel *Tatăl nostru* di Luca Stroici [15] : *rugaeczune*, 55^r/17.

4) [*ğ*] è trascritto costantemente con *dz* (digramma polacco), come nel *Catechismo* di Piluzio : *ledze*, 6^r/10 ; *enzęledzę*, 6^r/12 ; *endzerul*, 15^v/7, etc.. ; inoltre, *dzudika*, 7^v/20 ; *adziutazy*, 13^r/21 ; *dziuruitu*, 17^r/12 ; *dzyudechetory*, 18^r/4, in cui si rispecchia il caratteristico fonetismo moldavo, presente anche in altre opere di scrittori dell'epoca.

5) [*ţ*] è rappresentato in due modi, da *z* : *zyne*, 6^r/10 ; *morzy*, 7^v/20 ; *sfynzÿ*, 9^r/12 ; e da *cz* (digramma ungherese), come nel *Lexicon Marsilianum*, nell'*Anonymus Caransebesiensis* e in altri testi dell'epoca : *Troicza*, 6^r/17 ; *sfynczylor*, 9^r/2 ; *perynczÿ*, 9^r/2, etc..

6) [*s*] – Nella maggior parte dei casi è trascritto con *s* : *Isus*, 7^v/14 ; *kasa*, 16^r/23 ; *merturysi*, 18^v/3 ; *biserika*, 19^v/8 ; *sau*, 11^r/11 = *s-au ;* qualche volta con *sz*, digramma ungherese frequente in altri testi dell' epoca : *szau*, 18^r/10 *szyndzele*, 21^v/3 ; *szkimburi*, 18^r/21 ; *sztrembul*, 18^v/3 (ma anche *strymbe*, 18^v/3) ; eccezionalmente da *cz* : *czau*, 33^v/2 (che può essere considerato un errore).

7) [*ş*] è rappresentato da *sz* : *szy*, 9^r/12 ; *szedze*, 7^v/18 ; *asze*, 10^r/6 ; e, secondo l'ortografia ungherese, allora molto diffusa, da *s* : *enkysi*, 6^r/16 ; *ispesitoriu*, 6^r/17 ; *sapta*, 18^r/15, etc.. [16] ; in qualche caso da *ss* : *suppussy*, 48^r/15, come nel *Tatăl nostru* di Luca Stroici, conformemente ad un uso polacco degli inizi del sec. XVI [17].

[14] Cfr. *Crestomaţie romanică*, I, Bucureşti, 1962, p. 180.

[15] Cfr. B. P. Hasdeu, *Luca Stroici părintele filologiei latino-române*, Bucureşti, 1864, p. 26, e *Crestomaţie romanică*, I, *cit.*, p. 190 ; ma nel *Tatăl nostru č* è rappresentato anche da *ce, ci* : *ceru, ce, cinstia*, p. 191.

[16] Ne consegue che non si può ben distinguere [*ş*] da [*s*], come avviene, del resto, anche in altre opere in cui uno stesso grafema rappresenta due diversi fonemi ; cfr., ad es., il *Katekismo* di Piluzio e il *Lexicon Marsilianum ;* cfr., inoltre, I. Gheţie, *Evangheliarul de la Sibiu şi textele româneşti scrise cu litere latine*, in LR XXVIII (1979), 2, p. 167.

[17] Cfr. *Crestomaţie romanică*, I, *cit.*, p. 190.

8) [*j*] Nella rappresentazione della spirante palatale [*j*] l'Amelio, a differenza di altri scrittori dell'epoca, usa *z* : *sluzeskŭ*, 10ᵛ/24 ; *sluznika*, 16ʳ/23 ; *nedezde*, 20ᵛ/6, 22ᵛ/21 ; eccezionalmente *ci* : *slucieste*, 9ʳ/14.

9) [*h*] è rappresentato sistematicamente da *h* : *hakul*, 44ʳ/8 ; *zeheitory*, 44ʳ/18 ; *duhul*, 44ʳ/16 ; *paeharul*, 47ʳ/14 ; solo in qualche caso da *k*, come in Piluzio, *telkuy*, 18ʳ/20.

10) [*v*] — Conformemente ad un'antica tradizione grafica [*v*] è rappresentato sistematicamente da *u* : *suatul*, 24ʳ/13 ; *suyntu*, 34ʳ/17 ; *kleuitura*, 72ʳ/29 ; *douede*, 69ʳ/20, etc..

11) [*dz*] — Il fonetismo moldavo [*dz*] è rappresentato da *dz* : *dumnędzęu*, 34ʳ/15 ; *dziua*, 36ʳ/4, etc. (v.p. 21).

12) Un'ultima osservazione occorre fare, infine, sui raddoppiamenti, frequenti sprattutto nel *Vocabulario* : *araclyzza* (= *araclіţă*), 67ʳ/17 ; *astarizza*, (= *stariţă*), 67ʳ/10 ; *ciabuottaro*, 68ᵛ/3 ; *prorocyssa*, 75ʳ/23, etc.., in cui sono evidenti gli influssi della ortografia italiana e delle abitudini fonetiche meridionali dell'Amelio.

III

PARTICOLARITÀ FONETICHE

Come è stato già riconosciuto da molti linguisti, tra cui il Weigand [18], il Drăganu [19], il Tagliavini [20], negli antichi testi romeni è spesso molto difficile distinguere fenomeni appartenenti ad uno stadio fonetico arcaico da quelli che rispecchiano solo caratteristiche dialettali. Questa distinzione, inoltre, è resa ancora più complessa dalla imperfezione del sistema ortografico.

VOCALI

1) *ă* — A parte le difficoltà, a cui si è accennato precedentemente, inerenti alla distinzione tra *ă*, *e* ad *a*, si riscontra in qualche caso il passagio di *ă* ad *o* in *folos*, 31ᵛ/12, 14ᵛ/15, 19ᵛ/5, etc.., e in *pokoiincza*, 20ᵛ/17, 21ᵛ/11, 14 (ma anche *pokęyncza*, 47ᵛ/5). Si tratta di forme attestate anche in altre opere di autori moldavi [21]. E' incerto se *a* al posto di *ă* in *radikati*, 24ᵛ/14, si possa spiegare come dovuto a grafia etimologica (< *eradicare*), o se non rispecchi, invece, il passagio *ă*ˊ > *a* (*rădica* > *radica*), molto frequente in Moldavia [22]. Non sappiamo se *ă* sia passata ad *e* nel verbo *blăstema*

[18] G. Weigand, in "Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache", IV, p. 297.

[19] N. Drăganu, *Două mss. vechi*, *cit.*, p. 90.

[20] C. Tagliavini, *Il "Lexicon Marsilianum"*, *cit.*, p. 61.

[21] *Pokoinca* è data anche in Vito Piluzio, pp. 22, 23 ; per *folos*, cfr. I. Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, pp. 101, 161, e I. Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, (= *Gr. sec. XVI*), Bucureşti, 1974, pp. 79—80. Lo stesso passagio è attestato anche nel *Lexicon Marsilianum* : *pomont* ; 973 ; *flomansesk*, 588, etc..., che, secondo il Tagliavini, p. 62, potrebbe essere dovuto alla presenza di una labiale precedente o seguente. Sulle cause che hanno potuto determinare questo fenomeno, cfr. anche N. Drăganu, *Manuscrisul Năsăudean şi săsisme vechi*, in „Dacoromania", III, p. 498. n. 5.

[22] Cfr. I. Gheţie, Al. Mareş, *Gr. sec. XVI*, pp. 70—76. Il fenomeno è molto frequente nel *Katekismo* del Piluzio.

(r. mod. *blestema*), poichè accanto a *blastaematz*, 39r/4, 10; *blastęmate*, 48r/21, abbiamo anche *blaestaematu*, 51r/21.

2) *e* — E' frequente il passaggio di *e* ad *i*, tanto in posizione tonica, quanto in posizione atona: *acilora*, 48r/2, 51v/9; *pyntru*, 31v/4, 33r/5 (ma anche *pęntru*, 53r/13); *tribuje*, 15r/23; *vide*, 30v/4; *nepreitinylor*, 35v/20; *uniciune*, 41r/4 (ma anche *uneciune*, 6r/20); *kristinul*, 11v/3; *pyntrucie*, 22v/23, etc. Il fenomeno, per quanto attestato frequentemente in moltissimi documenti moldavi [23], è presente anche in altre opere che risentono di influssi regionali diversi [24]. Singolare, ma da ritenere autentico, è il passaggio di *e* ad *a* in *falon*, (= *felon*), 70r/4, attestato anche nella *Palia de la Orăștie* [25] e in Dosoftei [26].

Come in altri testi moldavi anteriori, in *derept (dirept)* e derivati, in linea di massima non si verifica la sincope di *e* (*i*): *dereptate*, 30v/8; *deregętory*, 11v/5; *dirept*, 18r/5; *direpzy*, 24v/10; *diregetoria*, 48v/4, etc.. [27]; il solo caso di *dreptate*, 22v/1, 30r/22, ci testimonia, tuttavia, che già a quell'epoca il fenomeno della sincope incominciava a manifestarsi anche in Moldavia.

3) *i* — In qualche caso si ha il passaggio *i* > *e*: *odehnicy*, 50v/5, scarsamente attestato in altre opere [28], e da considerare una particolarità regionale non molto diffusa.

Da segnalare, infine, la sporadica presenza di un altro fenomeno ampiamente documentato negli antichi testi religiosi [29]: la caduta di *-i* finale non sillabico dopo *ț, ș, č*: *toz*, 48v/3; *suppusz*, 48v/3 (ma anche *suppussy*, 48r/15); *breneuic*, 68r/13 (= *bernevici*); ma accanto a queste forme, se ne riscontrano altre nelle quali il fenomeno non avviene: *enkisy* (= *închiși*), 69v/10; *galbanaszy*, 73v/3; *mosynaszy*, (= *moșinași*), 73v/4, etc..

4) *î* — E' assai probabile, come si accennava in precedenza, che *o* al posto di *î* in *dobondi*, 30v/2; *dobondeskŭ*, 69r/8; *dobonda*, 18r/20, non sia da considerare un fatto grafico. Nel ms. è attestata anche la forma regolare *dobendesko*, 15r/21 (*e* = *î*); *dobondi* è attestato nel *Katekismo* di Piluzio; nel *Lexicon Marsilianum* troviamo *dobonda*, 1422, *dobontyesc*, p. 20. Anche a volere prescindere dalla forma data dal Piluzio, è possibile attribuire a semplice casualità l'identità di queste forme in due testi, il ms. dell'Amelio e il *Lexicon Marsilianum*, diversi tra loro, se non per l'epoca in cui furono scritti, almeno per la provenienza? Riteniamo, invece, che in *dobondi* si rispecchi un fonetismo etimologico (< sl. *dobon-*

[23] Cfr. I. Gheție, *Baza dialectală*, *cit.*, pp. 101, 161; inoltre, O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* (= HLR), ed. îngrijită de B. Cazacu, V. Rusu, I. Șerb, București, 1975, p. 449.

[24] Cfr. I. Popovici, *Vocalele românești*, Cluj, 1927, p. 53. Questo passagio è frequente anche nel *Katekismo* di Piluzio e nel *Lexicon Marsilianum.*

[25] *Palia de la Orăștie*, ed. îngrijită de V. Pamfil, București, 1968, p. 260/25.

[26] Mitropolitul Dosofteiu, *Viața și petreacerea svinților* (= V. S.), Iași, 1682, p. 206.

[27] Cfr. Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, pp. 462, 485.

[28] Cfr. G. D. Teodorescu, *Poesii populare române*, București, 1885, p. 362.

[29] Cfr. O. Densusianu, HLR, p. 452. La caduta di *-i* finale è frequentissima nel *Katekismo* di Piluzio, *pertz*, p. 3; *blastematz*, p. 11; *totz*, p. 11, etc.

don), anche se non abbiamo i dati per dire dove e fino a quando esso abbia avuto vita [30].

In due soli casi si verifica il passaggio *î* > *u* : *kurunt*, 15ʳ/23 ; *neskund*, 7ᵛ/16. La prima si riscontra oltre che in moltissimi testi antichi [31], anche nella lingua parlata [32] ; la seconda può essere stata attinta al testo del Piluzio, come si può rilevare dal confronto dei due passi : *Jesus Krijstos... se prinsze de Dukul suijnt neskund en suijnta Maria* (Piluzio, p. 4) ; *Isus Kristos sę prinsę de Duhul sfynt nęskund en sfynta Maria* (Amelio, 7ᵛ/15, 16) [33].

5) *o* — Come in molti altri testi moldavi posteriori al 1600, è frequente il passaggio di *o* atono ad *u* : *kupy* (= *copii)*, 31ʳ/5 ; *kupilu*, 40ᵛ/3 ; *butedzu*, 41ʳ/8 ; *kunteni*, 18ʳ/12 ; *kukoszul*, 50ʳ/5 ; *engrupat*, 47ʳ/15 ; *bustan*, 68ʳ/1, etc.. In *lakui* (= *locui)*, 30ᵛ/23, *a* rappresenta l'antico fonetismo *ă* : *lăcui* (< ungh. *lakni)*, vivo fino al sec. XIX.

6) *u*— In alcuni casi si riscontra il passaggio *u* > *o*. Dal momento che le cause che producono tale fenomeno sono diverse, esaminiamo separatamente le singole forme in cui esso si verifica.

a) In *poroncile*, 12ᵛ/5, 7 ; *poroncieste*, 42ᵛ/13, attestato in Moldavia in documenti posteriori al 1600, [34] il mutamento sarebbe dovuto ad assimilazione vocalica.

b) In *koprinde*, 28ᵛ/7, di cui non si hanno altre attestazioni in Moldavia, il fenomeno, secondo il Gheţie, si potrebbe spiegare "fie cu o asimilare *u-o* > *o-o* : *cuprinsător* > *coprinsător*, fie cu o disimilare *u-u* > *o-u* : *cuprinsul* > *coprinsul*, de unde *o* s-a extins şi la cuvîntul-bază şi la alte derivate" [35].

c) *-u* finale, rappresentato in generale da *ŭ* : *totŭ*, 7ʳ/13 ; *kredŭ*, 9ᵛ/20 ; *datŭ*, 16ᵛ/2 ; *fęgęduitŭ*, 37ʳ/7, etc.., talvolta anche da *o* : *aretato*, 67ʳ/26 ; *chysato*, 68ᵛ/21 ;*probosesko*, 74ᵛ/18, etc.., come nel *Katekismo* di Piluzio e in altri antichi testi, non ha alcun valore fonetico, ma rispecchia un'antica tradizione ortografica [36].

[30] Non sappiamo, quindi, se si possa mettere in relazione, come pensa il Tagliavini, *op. cit.*, p. 54, con altre forme in cui avviene lo stesso fenomeno, in analoghe condizioni, cioè dopo labiale : *oborsia*, 2013 ; *pomont*, 973, 2258 ; *molcom*, 969. Quest'ultima per H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch* (=RDW), Bukarest, 1903—1925, 980, "rappresenta una forma dialettale transilvana".

[31] Cfr. O. Densusianu, HLR, p. 404.

[32] I. Gheţie, *Baza dialectală*, p. 114. Attualmente questa forma è viva nella regione di Bistriţa-Năsăud, cfr. I. Gheţie, Al. Mareş, *Gr. sec. XVI*, p. 107.

[33] Su questa forma del testo del Piluzio, abbiamo in precedenza avanzato l'ipotesi che "*u* potrebbe essere dovuto ad influsso analogico di *născut*", *Note sulla lingua 'valacha'*, *cit.*, p. 38.

[34] I. Gheţie, *Baza dialectală*, pag. 117. Attualmente il fenomeno è stato riscontrato nel nord della Transilvania.

[35] *Id. ib.*, p. 119. Il fenomeno, a parere del Gheţie, stando ai dati di cui si dispone, sarebbe una innovazione dei dialetti munteni, dove è documentato fin dal 1705. La presenza di questa forma anche nel ms. dell'Amelio potrebbe essere una spia dell'esistenza del fenomeno anche in Moldavia.

[36] Sul valore di *-u* finale, cfr. Al. Rosetti, ILR, pp. 499, 691—693 Id. in SCL V (1954), pp. 437—442.

DITTONGHI

1) *ea* — Per quanto riguarda il trattamento di questo dittongo, il testo presenta situazioni diverse che riteniamo opportuno esaminare separatamente.

a) *ea* > *e* : *nu loi be* (= *nu l-voi be*), 50ʳ/23 ; *tu ei vede*, 52ʳ/4 ; *sera*, 76ʳ/8. La monottongazione di *ea* in *e* si rileva anche in molti altri documenti moldavi ad iniziare dal 1600. E' poco probabile ritenere che *e* non rispecchi nel manoscritto dell'Amelio un fatto di pronunzia, vivo ancora oggi, e che rappresenti, invece, il dittongo *ea*, come in altri antichi testi [37].

b) *ea* > *a* : *sara*, 30ᵛ/15 ; *se marga*, 39ʳ/14 ; *kę sę marge*, 17ʳ/25. La riduzione di *ea* ad *a*, molto documentata negli antichi testi romeni, è regolare non solo in Moldavia, ma anche nel Banato [38] ; in *sara*, diffuso anche in Transilvania, "durificarea lui *s* a redus diftongul *ea* la *a*" [39]. Ugualmente alla pronunzia "dura" della labiale *m* dovrebbe essere dovuta la monottongazione nelle forme *se marga*, *kę sę marge* [40].

c) *ea* in qualche rarissimo caso rimane inalterato : *boboteadze*, 20ʳ/6 ; *ostyan*, 32ᵛ/9 (in cui *y* = *e*).

2) *oa* — E' costante la riduzione del dittongo *oa* ad *o* : *ficiora*, 7ᵛ/16 ; *morte*, 44ʳ/2 ; *pote*, 32ʳ/21 (*puote*, 8ʳ/11, sarà dovuto ad influsso della pronunzia dialettale italiana). Il dittongo si mantiene in qualche rarissimo caso : *toate*, 10ᵛ/15 (ma anche *tote*, 10ᵛ/10). Secondo il Densusianu "din forme, foarte dese, ca *morte*, *tote*, nu putem totuși deduce o pronunțare specială, în locul diftongului *oa*, deoarece găsim scris alteori și *moarte*, *toate*" [41]. Crediamo, al contrario, che la sporadica presenza di queste forme con dittongo, modellate, probabilmente, sulla variante letteraria regionale, ci possa far ritenere che *o* al posto di *oa* rifletta una pronunzia dialettale che si riscontra saltuariamente anche in Dosoftei [42], e che è viva ancora oggi in altre regioni romene [43].

CONSONANTI

Il fenomeno fonetico indubbiamente più importante presentato dal ms. dell'Amelio è quello della palatalizzazione delle labiali che, com'è

[37] O. Densusianu, HLR, p. 136.

[38] Cfr. H. Tiktin, *Studien zur rumänische Philologie*, I, Leipzig, 1884, pp. 71 sgg.

[39] I. Gheție, *Baza dialectală*, pp. 216, 235 ; inoltre, I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 85 : "Dialectul moldovean are următoarele consoane totdeauna dure : *s-z*, *ș-j*, și următoarele perechi dure-palatalizate : *p-k̋*, *b-ǵ*, *f-k̋*, *v-y*, *m-ń*. Consoanele dure nu tolerează după ele vocale anterioare, modificîndu-le în corespondentele lor din seria centrală. Astfel, *e* și *i* devin *ă* și *î*, iar *ea* se schimbă în *a* după *s*, *z*, *ș*, *j*, *ț*, *d*".

[40] Cfr. M. Caragiu-Marioțeanu, Șt. Giosu, L. Ionescu-Ruxăndoiu, R. Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 132.

[41] O. Densusianu, *Ms. lui Amelio*, *cit.*, p. 289.

[42] Cfr. Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, *Istoria limbii române literare* (= ILRL), București, 1971, p. 138.

[43] Ad esempio, in alcune parti della Transilvania, nella Țara Oașului e nel Maramureș, cfr. C. Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum"*, cit., p. 72 ; inoltre T. Papahagi, *Graiul și folklorul Maramureșului*, București, 1925, p. LV.

noto, costituisce una delle maggiori caratteristiche del moldavo, anche se essa si riscontra in altri dialetti [44].

1) *p > ḱ : kieptu*, 7r/2 ; *kieptul*, 71v/27 ; *chiloku* (= *pilug*), 68r/5 ; *chylota* (= *pilotă*), 68v/10 ; *chyoristy* (= *pirostii*), 68v/21 ; *kyper* (= *piper*), 71v/5 ; *kyperniz* (= *pipernită*), 71v/9 ; *achipeit-ai* (= *pipăit-ai*), 37r/17 ; *skizyerul* (= *spiţerul*), 76v/18 ; *schyzyaria* (= *spiţerie*).

2) Anche se da parte di Dosoftei e di Dimitrie Cantemir si hanno testimonianze sicure sulla palatalizzazione di *b* [45], stando ai dati di cui dispone il Gheţie [46], si ha una sola attestazione ardeleana del 1767 : *chiata* = *biata*. Nel testo dell'Amelio troviamo : *tryngnyzzi*, (= *trîmbiţe*), 77r/9, e *tryngnyzziery* (= *trîmbiţeri*), 77r/27, in cui, per quanto l'ortografia sia piuttosto complessa, possiamo vedere rispecchiata la palatalizzazione di *b* in *ǵ*. Nella carenza di attestazioni in cui si manifesti il fenomeno, queste forme dateci dall'Amelio riteniamo abbiano una certa importanza ai fini della cronologia della palatalizzazione di *b*.

3) *f* — La palatalizzazione di *f*, attestata anche nelle opere di Varlaam e di Dosoftei [47], è ben rappresentata dalle forme : *hier*, 70v/20 ; *herbinte* (= *fierbinte*), 70v/22.

4) *v* — Accanto a forme in cui *v* rimane inalterato, *vyna*, 77v/18 ; *vinū* (= *vin*), 77v/27, si riscontrano anche casi di palatalizzazione : *chysato* (= *visat*), 68v/21, in cui si rifflette lo stadio *ǵ* (l'Amelio avrà forse fatto confusione tra sorda e sonore, come in altri casi), e *iezyllo* (= *viţel*), 71r/5, in cui si riflette lo stadio *y* ; e potremmo anche aggiungere, nonostante le forme non siano chiare, *icÿe* (= *viciu*), 71r/26, e *icy* (= *vicii*), 71r/28 [48].

[44] Il fenomeno è stato riscontrato in Ardeal, Maramureş e Muntenia. La bibliografia su questo argomento, e soprattutto sull'epoca di apparizione del fenomeno, è abbastanza vasta ; pertanto, ci limitiamo a ricordare i lavori più importanti : A. Lambrior, *Du traitement des labiales b, p, v, f dans le roumain populaire*, in "Romania", VI, pp. 443—446 ; A. Rosetti, *Recherches sur la phonétique du roumain au XVIe siècle*, Paris, 1926, pp. 111 sgg ; G. Ivănescu, *Problemele capitale ale vechii române literare*, in "Buletinul Institutului de filologie română Alexandru Philippide", voll. XI—XII (1944—45), pp. 1—412 ; D. Macrea, *Palatalizarea labialelor în limba română*, in *Problemă de fonetică*, Bucureşti, 1953, pp. 41 sgg. ; Al. Rosetti, ILR, pp. 509—511 ; e, inoltre, E. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne*, Bucureşti, 1968, pp. 119—122 ; M. Sala, *Contributions à la phonétique historique du roumain*, Paris, 1976, pp. 54—57, i quali, contrariamente all'opinione di Densusianu, sostengono, d'accordo col Rosetti, il carattere recente di questo fenomeno.

[45] Per la notizia data da Dosoftei, cfr. Al. Rosetti, ILR, p. 510. Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae* (1716), Bucureşti, 1973, p. 367, documenta che "femeile moldovene au o pronunţie deosebită de a bărbaţilor. Căci ele schimbă silabele *b* şi *v* în *ghi*, de exemplu *bine—ghine*, *vie —ghie*...".

[46] I. Gheţie, *Baza dialectală*, p. 122 : "în mod neaşteptat, palatalizarea lui *b* nu apare atestată în documentele cercetate".

[47] Cfr. Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, ILRL, pp. 119, 137.

[48] Il Densusianu, *Ms. lui Amelio*, p. 304, legge *icija* al posto di *icye*, e alla nota 16 della stessa pagina scrive : "*iuţie*, cu o vagă apropiere de forma italiană, deşi glosa următoare [cioè "*vizij* = *icij*"] pare să fie o redare directă a formei italiene". Che cosa voglia esattamente dire il Densusianu in questa nota, non mi è chiaro. Indipendentemente dalla lettura *icija*, anzichè *icÿe*, e dal fatto che troviamo *icye* al posto di un più attendibile **icyu*, non si capisce perchè la glossa "*vizij* = *icij*" sia "o redare directă a formei italiene". In ogni caso, anche a volere considerare queste forme dell'Amelio come italianismi, a noi interessa mettere in rilievo il fatto che l'autore ha palatalizzato la labiale.

Infine, nei termini di origine slava *v* del nesso *sv* (rappresentato da *u)*, ora rimane inalterato, ora si è evoluto in *f* : *suatul*, 24ᵛ/13 ; *suerszytul*, 29ᵛ/23 ; *suyntu*, 34ʳ/17 ; *nesuersita*, 48ʳ/1 ; ma *sfyntul*, 26ʳ/2 ; *sfatury* 20ʳ/14. La presenza di questi due fonetismi nel ms. dell'Amelio, il primo etimologico, attestato in molte altre opere e in documenti moldavi dal sec. XVI al XVIII [49], ci induce a pensare che già a quell'epoca il fonetismo *sf*, diffuso in altri dialetti dacoromeni, incominciava a penetrare anche in Moldavia.

5) Nella serie delle dentali rileviamo il mantenimento dell'affricata *dz* (< lat. *d* + *e*, *i)*, testimoniato anche da Dimitrie Cantemir [50], che rappresenta lo stadio più antico di *z*, oggi regolare anche nel romeno letterario : *dumnędzęu*, 34ʳ/15 ; *dziua*, 36ʳ/4 ; *dzyle*, *dzise*, 49ʳ/3 ; *doispredzecie*, 58ʳ/7, etc..

6) Come nel *Katekismo* di Piluzio, nell'*Anonymus Caransebesiensis*, nel *Lexicon Marsilianum* e in altri antichi testi, anche nel ms. dell'Amelio si riscontrano frequenti scambi tra sorde e sonore, in qualunque posizione, soprattutto nella serie delle velari :

a) sorda al posto di sonore : *ancynara* (= *anghinare)*, 67ʳ/11 ; *kaya* (= *gaie)*, 71ᵛ/4 ; *kradyn* (= *grădină)*, 71ᵛ/19 ; *kranyco* (= *graniță)*, 71ᵛ/30 ; *kaury* (= *găuri)* ; 71ᵛ/6 ; *kansty* (= *gîște)*, 41ᵛ/17 ; *papaluka* (= *papalugă)* ; 75ʳ/33 ; *spaka* (= *spagă)*, 76ʳ/3 ; *uclynda* (= *oglindă)*, 77ᵛ/12.

b) sonora al posto di sorda : *gaerlig* (= *cîrlig)*, 70ᵛ/11 ; In *arag* (= *harac)*, 67ʳ/14, e in *butug* (= *butuc)*, 68ʳ/30, la sonora al posto della sorda non è dovuta a confusione dell'Amelio, ma ad una pronunzia attestata anche in altre opere[51].

c) Nella serie delle dentali : *dobos* (= *toba)*, 69ʳ/2, ma è attestata anche la variante regionale *doba* < ungh. *dob* ; *hidrie* (= *hitrie)*, 70ᵛ/24.

d) Nella serie delle palatali : *ciolau* (= *gialău)*, 68ᵛ/8 ; *fracy* (= *fragi*), 70ʳ/11 ; *filcyan* (= *filigean*, *felegean)*, 70ʳ/11.

Anche se, come si è già detto, simili fenomeni si riscontrano in altri testi antichi [52] e in qualche dialetto romeno, è difficile pensare che le forme dateci dall'Amelio rispecchino particolari pronunzie dialettali moldave ; ed è preferibile, invece, ritenere che esse siano da considerare come "manifestazione di una pronunzia straniera" [53].

[49] Ad esempio nella *Pravila* del 1646, cfr., Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, ILRL, p. 236 ; inoltre, *Crestomație romanică*, I, *cit.*, pp. 157, 163, 181 e nota 8 ; A. Rosetti, *Lettres roumaines de la fin du XVIᵉ et du début du XVIIᵉ siècles tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926, p. 55, e Id., ILR, pp. 445, 525.

[50] Dimitrie Cantemir, *Descriptio Moldaviae*, *cit.*, p. 367 : "Locuitorii Valahiei și Transilvaniei au aceeași limbă ca și moldovenii, dar pronunția lor este mai aspră, încît pe *giur* valahul îl va pronunța *jur*, printr-un *z* polonez sau *j* francez ; *Dumnedzău*, val. *Dumnezeu*...". Il fonetismo *dz*, normale ancora oggi in Moldavia, è presente anche nelle opere di altri scrittori moldavi del sec. XVII.

[51] Cfr. *Dicționarul limbii române*, t. I (părțile I—III), t. II (părțile I—III), București, 1913—1949 (= DA), s.v. *harac*, *butuc*.

[52] Cfr. N. Drăganu, nel volume *Omagiu lui Ioan Bianu*, București, 1927, pp. 143—144.

[53] C. Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum"*, p. 82.

IV

PARTICOLARITÀ MORFOLOGICHE

1) Sostantivo – Il sostantivo *tată* al singolare articolato appare nelle due forme *tatel*, 11ᵛ/14, e *tatul*, 7ᵛ/13, 11ᵛ/20, 23. Quest'ultima, ancora oggi diffusissima in tutta la Moldavia e in qualche dialetto transilvano, è poco attestata anteriormente al secolo XVIII, ma doveva essere usata frequentemente nella lingua popolare [54]. L'alternanza *tatel/ tatul* può essere attribuita all'incertezza dell'Amelio nell'usare la forma popolare o l'altra più letteraria e più comune alla varianti regionali dacoromene.

In generale il plurale dei sostantivi maschili è regolare : *napi*, 73ᵛ/4 ; *smocchini* (= *smochini*), 76ʳ/18 ; *struhury* (= *struguri*), 76ʳ/27. Per il plurale dei femminili, accanto a forme regolari : *agudde* (= *agude*), 67ʳ/8 ; *manuszy* (= *mănuşi*), 73ʳ/27 ; *tayne*, 77ʳ/24, sono date anche forme in *-y* (= *-i*) al posto di *-e* : *aluny*, 67ʳ/15 ; e in *-e* al posto di *-i* : *margyne*, 73ᵛ/4. Anche nei neutri la formazione del plurale è regolare : *lucruryle*, 36ʳ/10 ; *trupurilor*, 7ᵛ/22 ; *faptele*, 9ʳ/23 ; *darurile*, 15ʳ/10 ; *sakramenturile*, 10ʳ/5, 31ʳ/22, presenta l'antica forma del plurale in *-uri*, successivamente sostituita ; *pekati* (= *păcate*), 17ʳ/11, 31ʳ/20, si può considerare un errore dovuto, forse, ad influsso italiano (ma è data anche la forma *pekatele*, 34ʳ/2) o potrebbe rispecchiare la forma del plurale popolare moldavo *păcati*.

2) Articolo possessivo – Come in altri documenti moldavi posteriori al 1600, l'articolo possessivo è sempre adoperato nella forma invariabile *a* ; in nessun caso si riscontrano *al*, *ai*, *ale* : *doespresdzecie perzy a kredynciosylor*, 7ʳ/23 ; *izderitoriul cierului szy a pęmęntului*, 7ᵛ/14 ; *merturisesc a fi szepte tayne adeuerat a ledzÿ noi*, 47ᵛ/3 [55].

3) Ordinali – Per il maschile sono date le forme : *entÿ*, 20ᵛ/16 ; *adojle*, 20ᵛ/18 ; *atryle*, 20ᵛ/20 ; *apatrule*, 20ᵛ/16 ; *acincyle*, 20ʳ/9 ; *aszeszyle*, 20ᵛ/20 ; *aszeptyle*, 20ᵛ/22 ; *aoptule*, 30ᵛ/8. Anche se queste forme del numerale ordinale senza la particella avverbiale *-a* enclitica sono molto frequenti negli antichi testi letterari, non siamo in grado di dire se *e* sia da considerare la riduzione da *-ea*, che si riscontra ancora oggi in alcune zone della Moldavia [56].

[54] Cfr. I. Gheţie, *Baza dialectală*, p. 158 ; essa è normale nel *Katekismo* di Piluzio, pp. 2, 4, 5, 6, 7, etc.., e appare anche nel *Manuscrisul de la Ieud*, I, 171ʳ/6, 177ᵛ/10 (scritto tra il 1610 e il 1640), studio filologico e testo di M. Teodorescu e I. Gheţie, Bucureşti, 1977, p. 100.

[55] *A* invariabile è diffuso ancora oggi in Moldavia e in altre regioni dacoromene ; per la situazione del passato, cfr. I. Gheţie, Al. Mareş, *Gr. sec. XVI*, pp. 232–234. Secondo il Densusianu, HLR, p. 520 "il est possible... que *a* à la place de *al*, spécialement, soit dû quelquefois à une simple particularité graphique... c'est à dire que *l* a été supprimée devant un mot commençant par la même consonne...". Sull'origine del fenomeno, comunque, sono state date altre spiegazioni, cfr. T. Papahagi, *Din morfologia limbei române*, Bucureşti, 1937, p. 11 ; cfr., inoltre, I. Coteanu, Morfologia *numelui în protoromână (română comună)*, Bucureşti, 1969, pp. 108–111.

[56] Al riguardo dice il Gheţie, *Baza dialectală*, p. 165 : "Nu putem avea, în schimb, deplină certitudine dacă în limba veche *-e* din *al doile, al treile* etc., reflectă acelaşi fenomen fonetic sau, dimpotrivă, avem a face cu o formă fără *-a*, deci avînd terminaţia *-le* (nu *-lę*)".

4) **Pronomi e aggettivi dimostrativi** — Oltre alle forme letterarie attestate con maggiore frequenza, *aciestu*, 32ᵛ/2 ; *aciesta*, 49ᵛ/14 ; *a cieja*, 22ʳ/13, 64ʳ/6 ; *aciela*, 21ᵛ/2 ; *aciej*, 20ʳ/12, sono date saltuariamente, come in moltissimi altri testi letterari romeni [57], le forme con aferesi, oggi presenti soltanto negli scritti a carattere dialettale e popolare : *ciel*, 20ʳ/7 ; *cie*, 22ᵛ/11 ; *ciei*, 64ʳ/16 ; *ciey*, 20ʳ/10. Inoltre si riscontra qualche forma popolare presente anche in altri documenti moldavi : *aiesty*, 24ʳ/26 ; *ajaste*, 25ʳ/16 ; *ieste*, 21ᵛ/21 [58].

5) **Pronomi relativi** — Per il maschile singolare si hanno le forme *karie* e *karele : tatul nostru karie iesty en cieryu*, 11ᵛ/23 ; *Isus kristos... karele nęskut szes pazyt pentru noj*, 41ʳ/1, 2 ; per il plurale *kary : ferecizy kary plengu...*, 30ʳ/20. Per il femminile singolare e plurale *karie : (sfynczenia altariului)... entereste dragoste, karie ieste viacza...*, 21ᵛ/1 ; *cinciespreci tanye* (errato per *tayne*, cfr. 77ʳ/25) *a sfyntilor mętanÿe, en karie sÿ coprinde...*, 28ᵛ/6,7 ; per il neutro plurale *karie : kete synt pekatele karie striga en cieriu*, 27ᵛ/14. L'alternanza *karie/ karele* al singolare maschile e l'uso della stessa forma *karie* per il singolare e plurale femminile e neutro, non si possono considerare particolarità morfologiche moldave, in quanto si riscontrano in altri testi antichi di varia provenienza [59]. Quanto alla *i* di *karie*, non siamo in grado di dire se essa rispecchi una pronunzia regionale, di cui non si ha, comunque, alcuna notizia, o se debba essere considerata come un fatto di grafia.

6) **Comparativo** — Come in molti altri antichi testi romeni [60], al comparativo l'aggettivo è collegato all'altro elemento di comparazione da *de : mai formos de tozy*, 12ʳ/22 ; *mai mult de doaespredzecie ciete*, 51ʳ/1.

7) Per quel che riguarda la flessione verbale ci limitiamo a fare qualche considerazione.

a) **Pres. indicativo di '*a fi*'** — Per il presente indicativo de verbo '*a fi*', accanto a forme comuni sono date anche forme particolari : *syntu*, 6ʳ/6, I pers. sing. ; *iesty*, 11ᵛ/24, II pers. sing. ; per la III pers. sing. si hanno : *ieste*, 9ᵛ/19 ; *iest*, 31ᵛ/20 ; *eÿ*, 10ᵛ/12 ; *ÿ*, 10ᵛ/24. Anche di quest' ultima forma si hanno attestazioni in altri documenti moldavi [61]. Per la I e la II pers. plurale, accanto a *sęmtęm*, 21ʳ/11 — in cui si è verificato il passaggio *n* > *m*, per differenziazione consonantica [62] — e a *syntezy*, 43ʳ/2, si hanno le antiche forme *sem*, 44ᵛ/10, 17 (< *simus)* e *sete* (= *seți)*, 41ᵛ/8, attestate anche in ***Psaltirea Scheiană***, ***Psaltirea Hurmuzachi***, e in

[57] Per altri esempi attinti alla letteratura antica, cfr. O. Densusianu, HLR, pp. 534—536, e Al. Rosetti, ILR, p. 541.

[58] Ma queste forme compaiono anche in testi di origine transilvana, cfr. I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 162.

[59] Cfr. O. Densusianu, HLR, pp. 536—537.

[60] Cfr. Al. Rosetti, ILR, p. 535, e F. Dimitrescu, *Introducere în morfosintaxa istorică a limbii române*, București, 1974, p. 97.

[61] Cfr. I. Gheție, *Baza dialectală*, p. 169.

[62] Si tratta di un fenomeno molto diffuso nel passato in Moldavia, Oltenia e Transilvania, e frequentemente attestato anche nel *Katekismo* di Piluzio, pp. 2, 16, etc..

altre opere antiche [63], e vive ancora oggi nel Maramureş e nella Ţara Oaşului [64]; *set* al posto di *seţi* è dato anche nella *Palia de la Orăştie* [65].

b) **Pres. indicativo di '*a putea*'** — E' molto importante l'attestazione della forma *poczu* per la I pers. sing. del pr. indicativo di *a putea*: *kae numa poczŭ rugă paerintelelui mieu*, 50ᵛ/20; *poczŭ strikă biserika lui Dumnedzeu*, 51ʳ/12. Secondo i dati di cui si dispone, questa forma è poco documentata negli antichi testi; nell'Anonymus Caransebesiensis, accanto a *pot* (362), si ha anche *pocs* [66].

c) **Futuro** — Per quanto riguarda l'ausiliare *vrea* la situazione è la seguente: *nu voi bĕ*, 49ᵛ/18; *voi merdze*, 50ʳ/2; *vei taegaedui*, 51ᵛ/16; *va vini*, 49ʳ/4; *va pogorî*, 9ʳ/22; *se va da*, 49ʳ/4; *vecy avĕ*, 49ᵛ/21; *vor peri*, 50ʳ/91; *se vor skola*, 10ʳ/21; ma, accanto a queste forme, con l'ausiliare intatto, se ne riscontrano saltuariamente altre 'popolari' con l'aferesi di *v-*: *oi, ei, a, om, icy, or*: *moi ducie*, 50ʳ/10; *nu loi bĕ*, 50ʳ/23; *oi facie*, 49ᵛ/3; *tu ei vedĕ*, 52ʳ/4; *Dumnaedzaeu a iertă luj*, 65ᵛ/8; *iom krede lui*, 53ʳ/19; *numicy avĕ*, 49ʳ/15; *ior dă lui bani*, 54ʳ/20. Per la III pers. sing. le attestazioni di *a*, al posto di *va*, in Moldavia sono abbastanza frequenti dal sec. XVII in poi [67], mentre le forme della I e della II pers. sing. *oi, ei*, e della I, II, e III plurale *om, iţi, or*, sono poco documentate: alcune si posssono riscontrare in Dosoftei: *tioĭ face, niĭ scăpa, cea face, sa curăţa*, etc..., e nel *Paraclis al născătoarei de Dumnezeu* attribuito a Varlaam: *şi-or găsi vreme, noi om mărturisi că te-am vădzut* [68].

V

PARTICOLARITÀ SINTATTICHE

1) Soggetto — Per quel che riguarda la topica del soggetto, dobbiamo fare un rilievo di carattere generale: nel ms. dell'Amelio, quasi costantemente, il soggetto espresso da un sostantivo occupa lo stesso posto dell'originale italiano o latino. Un raffronto tra alcuni passi del

[63] Cfr. O. Densusianu, HLR, pp. 578—579.

[64] T. Papahagi, *Graiul şi folklorul Maramureşului*, *cit.*, p. LXIX, dove è testimoniata anche l'esistenza della forma *i* per la III pers. sing. di *a fi*.

[65] *Palia de la Orăştie*, *cit.*, : *cum voi seţi iscoade*, 147/8; *cu grumadzi virtoşi seţi voi*, 291/3, etc..; ma anche *dragi fraţi de unde set*, 96/22; *Faraon iară dzise: că set laetnici*, 194/5. Secondo il Rosetti, ILR, p. 552, questa forma "...în loc de *seţi*, e o formaţie analogică după *dĕdet, stĕtet, ziseţ*, în care conservarea lui *t* e normală".

[66] Nella *Palia de la Orăştie* si ha *pociu*: *nu pociu rămînea pre deal*, 62/11; *aproape iaste un oraş în care pociu scăpa*, 66/12. Non siamo in grado di dire se *poczu* sia da considerare una fase intermedia tra **poţ*, postulato dal Densusianu, HLR, p. 408, e *poci*, o uno sviluppo secondario da *poci*.

[67] Sulle origini di *a*, se essa sia cioè da considerare una riduzione di *va* o derivi dal lat. *habet*, le opinioni degli studiosi romeni sono discordanti, cfr. I. Gheţie, Al. Mareş, *Gr. sec. XVI*, p. 251, 252. Sul futuro cfr., inoltre, E. Berea-Găgeanu, *Structura şi evoluţia viitorului în limba română*, in LR XXI (1972), nr. 2, p. 508, e soprattutto l'ottimo recente lavoro di sintesi *Viitorul în limba română*, Bucureşti, 1979, pp. 53—72.

[68] Gli esempi di Dosoftei sono stati attinti al V.S., cfr. C. Lacea, *Untersuchung der Sprache der "Viaţa şi petrecerea svinţilor" des Metropoliten Dosoftei*, in "Jahresbericht des Instituts für rumänische Sprache (rumänische Seminar) zu Leipzig", V (1898), p. 80. Per le citazioni del *Paraclis*, cfr. L. Onu, *Eléments nouveaux dans le roumain parlé dans la première moitié du XVIIᵉ siècle, autour de la paternité d'un ouvrage anonyme faussement attribué à Varlaam*, in RRL X (1965), 1—3, p. 158. Queste forme popolari si riscontrano anche nel *Luceafărul* di Eminescu.

testo romeno e i corrispondenti italiani e latini ci permetterà di osservare che la topica del soggetto è identica in entrambe le versioni :

it. *da dove hanno cominciato quest' onore della S. Vergine Maria?*, 14^{v}/8	rom. *de unde au luat enciepetura aciaste csinste sfintei Marie feciore?*, 14^{v}/9
it. *comanda Dio negli ultimi due precetti*, 18^{v}/7	rom. *poroncieste Dumnedzeu ciei doe pe urma poronke* L8/11

Ancora più evidente, non solo per quel che riguarda la topica del soggetto, ma anche quella degli altri elementi della frase, è la corrispondenza all' originale latino :

lat. *In illo tempore dixit Iesus discipulis suis : scitis quia post biduum Pascha fiet, et filius hominis tradetur ut crucifigatur*, Matteo, 26	rom. *Entracieje vreme dzyse Isus ucsinicylor sęi : stycy kę dupe doe dzyle vorfi posztde szy fiul omenesku sę uắ dắ ka sę sę restignaske*, 49^{r}/3—5
lat. *Stabant autem servi, et ministri ah prunas, quia frigus erat : et calefaciebant se : erat autem et Petrus..*, Giovanni, 18	rom. *szy szaedễ sludzyle szy sludzytoryi la foku kae ierắ frygu : szy sae enkaeldzye : szy szaedễ szy Petru kű dynszyi*, 61^{r}/30, 61^{v}/1—2

Da questi pochi esempi risulta evidente che, almeno fino all'epoca in cui scriveva Amelio, anche nelle traduzioni di testi religiosi dal latino in linea di massima si seguivano gli stessi criteri adottati per la trasposizione in romeno dei testi slavi. Anche se agli inizi del secolo XVIII le norme sintattiche e i procedimenti di costruzione delle frasi non erano ancora perfezionati e accettati da tutti gli scrittori, riteniamo, tuttavia, che questa perfetta corrispondenza all'originale latino sia stata determinata soprattutto dal fatto che, come ha rilevato il Densusianu, ,,les livres religieux imposaient la convention de garder leur rédaction traditionelle'' [69].

2) Complemento diretto — E'abbastanza regolare l'uso del morfema *p(r)e* per esprimere l'accusativo dei nomi di persona, di esseri animati e di alcuni pronomi : *endręzym pre Dumnędzęu*, 19^{r}/5 ; *blestemat ai pre maika ficciore sau pre Sfynzÿ̋?*, 34^{v}/20 ; *adeveritu tei pre tyne sau pre alzÿ̋*, 34^{v}/18 ; *iarae pễ mine numicy avễ totű dễauna kű voj*, 49^{r}/15 [70].

3) Genitivo-dativo — Per quel che riguarda il genitivo e il dativo, dobbiamo segnalare la frequente presenza delle forme analitiche che si riscontrano anche in altri antichi testi romeni :

a) il genitivo, come in altre lingue romanze e a differenza del romeno moderno, è spesso introdotto da *de* (o *de la) : totul de fiul seu*, 8^{r}/10 ; *me rogo... la sfyntul de numele mieu*, 15^{v}/17 ; *mętrurysesk ắ fi szepte tayne*

[69] O. Densusianu, HLR, p. 691.

[70] Sull'origine dell'accusativo con *p(r)e*, rimandiamo allo studio di L. Onu, *L'origine de l'accusatif roumain avec p(r)e*, in *Recueil d'études romanes*, București, 1959, pp. 187—209, e ivi bibliografia sull'argomento.

adeuęrat ă ledzÿ noÿ de Domnul Kristos, 43ᵛ/3 ; *sakramenturyle de la sfynta biserika*, 31ʳ/22, etc.[71].

b) Per il dativo, accanto a forme sintetiche come *dat aj adziutoriu kendva ereticylor?*, 35ᵛ/3, si riscontrano forme analitiche : *a platy a dzecyle à cieiy*, 20ʳ/10 ; *sau araetatŭ à mulcy*, 53ᵛ/8, e costrutti ibridi risultanti dalla contaminazione tra dativo regolare e dativo con *a* di origine popolare : *entrebare trebuie facie à pekatoszylor*, 33ᵛ/16 ; *cie tribuie a trupului*, 33ʳ/22. Di questi costrutti misti si hanno, comunque, attestazioni anche in Coresi : *totu se poate a credinciosului ; cine poate sluji a oamenilor*[72].

4) Un altro fenomeno caratteristico dei secoli XVI—XVIII, e che si riscontra saltuariamente nel ms. dell'Amelio, è costituito dal costrutto verbo + *a* + infinito, soprattutto con funzione di complemento circonstanziale di fine[73] : *va ueni à dzudika*, 7ᵛ/20 (ma anche *va ueny ku slaua mare se dzudecie*, 47ʳ/17) ; inoltre, *aenciepura tocy a dzycie*, 49ᵛ/17 ; *enciepŭ ă sae maehni*, 50ʳ/12, in cui l'infinito ha la funzione di complemento diretto. Questo costrutto è frequentemente attestato in *Psaltirea Hurmuzachi*, nella *Palia de la Orăștie*, nelle opere di Neculce e di Ureche.

5) Un'ultima considerazione riteniamo opportuno fare, infine, sulla proposizione finale e sulla proposizione condizionale : per la prima, oltre alla costruzione con *să : szyl ambraekarae pe dynsul... szyl dusaerae sael raestignaskae*, 53ʳ/1—2, si riscontra anche quella con *de : cie tribuje a facie de ave ieste sakramenturyle*, 21ᵛ/21.

Ugualmente con *de* è generalmente costruita la proposizione condizionale : *paryntele mieŭ dĕ nu ieste putere sae mae triakae paeharul aciesta...* 50ʳ/22—23 ; *dĕ ieste kraiul lui Izrail pogoraesae akmŭ depĕ krucie*, 53ʳ/ 17—18 ; *bine ei iera lui de nu saeraefi (= să ară fi) naeskut omul aciela*, 54ᵛ/17—18[74] ; soltanto in qualche caso è costruita con *dacă : are nedezde pĕ Dumnaedzeu myntuiaskael akmŭ dă kă vrĕ*, 53ʳ/19—20.

VI

FORMAZIONE DELLE PAROLE

1) Suffissi — Il ms. dell'Amelio presenta una notevole quantità di derivati per mezzo di suffissi. Molte delle forme che qui presenteremo sono ormai cadute in disuso, ma hanno avuto larga circolazione nei secoli

[71] Per altri esempi di questi costrutti nominali negli antichi testi, cfr. O. Densusianu, HLR, p. 498 ; F. Dimitrescu, *Introducere in morfosintaxa istorică, cit.*, p. 25, e *Istoria limbii române*, coordonator F. Dimitrescu, București, 1978, p. 204.

[72] Cfr. O. Densusianu, HLR, pp. 498—499, e Al. Rosetti, ILR, p. 533. Per altri esempi, P. Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970, p. 254 sgg.

[73] Cfr. I. Diaconescu, *Infinitivul în limba română*, București, 1977, pp. 159—167, a cui rimandiamo per altri esempi.

[74] Sull'uso di queste congiunzioni, cfr., oltre al vecchio articolo di M. Roques, *Recherches sur les conjonctions conditionnelles să, de, dacă, en ancien roumain*, in *Mélanges Chabaneau*, Erlangen, 1907, pp. 825—839, soprattutto, N. Drăganu, *Conjuncțiile* **de** *și* **dacă** *(Un capitol de sintaxă românească)*, in "Dacoromania", III (1923), pp. 251—284 ; Al. Procopovici, *Pe drumurile dicționarului. Conjuncțiile și interjecțiile* **de, ca** *și* **că, dacă** *și* **dec**, in "Dacoromania", XI (1948), pp. 1—50 ; M. Avram, *Evoluția subordonării circumstanțiale cu elemente conjuncționale în limba română*, București, 1960, pp. 98—110.

XVI e XVII ; di altre si hanno pochissime attestazioni, o non se ne hanno affatto. E' probabile che alcune di esse siano formazioni dovute allo stesso Amelio per esprimere nozioni che non avevano un termine corrispondente in romeno. Tra i suffissi che servono per formare sostantivi e aggettivi ricordiamo [75] :

-**ăcios**: si riscontra soltanto in *maekaecios*, 73ʳ/23.

-**aş**: questo suffisso, forse di origine slava [76], compare in *ucigaş*, 27ʳ/8, in due derivati caduti in disuso : *galbanaszy*, 70ᵛ/4 e *moszynaszy*, 10ʳ/15 [77].

-**ătate**: è presente nei sostantivi : *dereptate*, 23ᵛ/2 ; *miszaelętate*, 73ᵛ/10 (= *mişelătate*) ; *raeutate*, 61ᵛ/10 ; *strymbaetate*, 65ʳ/4, arcaico e regionale, che sono derivati romeni ; e in *bunitate*, 6ᵛ/13, e *sęnętate*, 6ᵛ/13, ereditati dal latino [78].

-**ciune**: i derivati con questo suffisso, frequenti nella letteratura antica, sono ormai caduti in disuso : *dezmierdaeczune*, 69ʳ/11, poco attestato [79] ; *ierteciune*, 7ᵛ/22 ; *uneciune*, 6ʳ/20 ; *ureciune*, 18ʳ/2, arcaico e regionale, sono derivati romeni. Inoltre, *encelepciune*, 6ᵛ/13, derivato direttamente dal latino *intellectionem* [80]. Ugualmente al latino *inclinationem* e *rogationem* sono da collegare *enkinaeczune*, 57ʳ/14, e *rugeciune*, 11ᵛ/12, anche se è stata avanzata l'ipotesi che si tratti di derivati romeni.

-**eală**: si riscontra in termini di origine slava : *enkęlciale*, 43ʳ/7 (=*încîlceală*, cfr. D. A. s. v. *încâlci*) ; [*o*]*rendujala*, 11ᵛ/12 ; *tokmala*, 70ʳ/24 ; *uzbeiala*, 27ᵛ/2 ; inoltre, *praevaeluyala*, 75ʳ/9 "dignità siue estimazione", di cui non ho riscontrato altre attestazioni ; e *myntuiala* ; 73ᵛ/16, che è derivato romeno (< *mîntui*, cfr. DLR).

-**ean** (< sl. *-jan*), soltanto in *ostyan* (= *oştean*), 32ᵛ/9.

-**enie**: questo suffisso di origine slava si riscontra di solito in prestiti dallo slavo [81] : *blagoslovenye*, 68ʳ/15 (< asl. *blagoslovenije*) ; *ispasaenie*, 65ʳ/19 (< *supăsenije*) ; *mylostenÿe*, 15ʳ/24 (< *milostinija*) ; *pozuolenije*, 75ʳ/1 (< rus. *pozvolenie*), attestato in Moldavia [82] ; "facoltà siue autorità" ; *procestenye* (= *pricestanie* < asl. *pričenštanije*), 75ʳ/23 ; *sfęrszenie*, 9ʳ/21 (< *sŭvrŭsěnije*) ; ma anche in derivati romeni : *kurezenyie*, 72ʳ/34 ; *furaeszaenyie* (= *afurisenie*), 70ʳ/6 ; *sfynzenie*, 10ʳ/21. Questo suffisso, di origine dotta e frequente nei testi religiosi tradotti dallo slavo, non è più produttivo nel romeno moderno.

[75] Sui derivati per mezzo di suffissi nel periodo che va dal sec. XVI al XVIII, rimandiamo all'esauriente lavoro di sintesi di E. Contraş e M. Popescu-Marin, *La suffixation dans le roumain des XVIᵉ–XVIIIᵉ siècles*, in RRL XIII (1967), 5, pp. 397–416.

[76] Sulle ipotesi inerenti all'origine di questo suffisso, rimandiamo a E. Ionaşcu, *Sufixele* **-ar** *şi* **-aş** *la numele de agent*, in *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română* (= SMFC), Bucureşti, I, 1959, pp. 80–84.

[77] Probabilmente *ucigaş* è stato attinto al *Katekismo* del Piluzio, p. 30, per cui l'Amelio adopera il termine attribuendogli lo stesso erroneo significato che gli aveva dato il Piluzio, cioè di "accidia".

[78] Cfr. M. Popescu-Marin, *Contribuţii la studiul derivării cu sufixele din seria* **-(t)ate**, in SMFC, VI, Bucureşti, 1972, pp. 55–68.

[79] Cfr. Codicele Teodorescu, in N. Drăganu, *Două manuscrise vechi*, *cit.*, p. 224.

[80] Cfr. *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX), Bucureşti, 1975, s.v.

[81] Su questo suffisso, cfr. M. Popescu-Marin, *Din istoria derivării cu sufixe în limba română*, in LR XV (1966), 1, pp. 41–44.

[82] La voce è attestata in Amiras, *Cronica anonimă a Ţării Moldovei*, cfr. H. Tiktin, RDW, s.v.

-esc(u): è presente in *kristinesku*, 4^r/9 ; *ominesku*, 8^v/7 ; *zydonaesku* (= *jidănesc*), 52^r/19, etc..

-este: *sufletesty*, 17^r/24 ; *trupesty*, 17^r/22, etc..

-ie: è uno dei suffissi più produttivi. Essendo i derivati molto numerosi, ci limitiamo a citarne solo alcuni : *destoniciej*, 22^r/18 ; *kumnacÿe*, 41^v/21 ; *kununye*, 20^v/23 ; *kurvije*, 27^r/2 ; *moszyie*, 73^r/2 ; *preuzÿe*, 64^v/22 ; *viclenie*, 18^r/20 ; *vrednecije*, 22^r/12.

-inţă: le formazioni con questo suffisso sono poche : *bizuinza*, 68^r/21 ; *lakuinza* (= *locuinţă*), 72^v/26 ; *pokoincza*, 20^v/17 ; *zuruincza*, 78^r/12, "promissione" ; *kridynza*, 6^r/10, molto probabilmente è da collegare al lat. **credentia*.

-ios: *kredynciosylor*, 48^r/11 ; *lipicioszy*, 72^v/23 ; *putincioase*, 55^v/2 [83].

-iţă (< sl. *ica*), soltanto in *remaszyzile*, 22^r/11 [84].

-nic (< sl.-*niku*) : *ender[et]nik* (= *îndărătnic*), 11^r/19 ; *partniku*, 11^r/13, sono derivati romeni, mentre *destojniku*, 11^r/17, è un prestito dallo slavo *dostoinŭ*.

-os: Gli aggettivi formati con questo suffisso sono derivati romeni : *bukuros*, 68^r/35 ; *myncynos*, 73^v/3 ; *pekatoszylor*, 73^v/3.

-(ă)toriu, -(i)toriu, (-ător, -itor): E' uno dei suffissi più produttivi ; citiamo soltanto le formazioni che ci sembrano degne di rilievo : *botedzetoriul*, 64^r/8 ; *dęregętory*, 11^v/5 ; *dzjudechetory*, 18^r/4 ; *enduraetoriu*, 69^v/23 ; *ispesitoriului*, 6^v/15 ; *kelętoriul*, 25^r/8 ; *lynguszytory*, 72^v/14 ; *mizlocytoriu*, 73^v/7 ; *myngaeitoriul* (=*mîngîietor*), 73^v/15 ; *oserdytor*, 74^r/25 ; *reskumperatorul*, 8^r/21 ; *sluszetory*, 18^r/15 ; *tulbaeretoriu*, 59^r/23 ; *vÿtoriu*, 63^r/16. Queste forme sono molto frequenti nei testi antichi ; alcune sono ancora registrate nei moderni dizionari romeni. Di altri derivati si hanno pochissime attestazioni : *blestemetorÿ*, 17^r/11 ; *greszytori*, 65^r/1 ; *lekuytoriu*, 72^v/18 ; *[l]emuritoriul*, 9^r/2 ; *smentitoriul*, 25^v/2 [85] ; di altri, infine, non mi è stato possibile trovare attestazioni : *gsuretori*, 17^r/10 ; *izderitoriul*, 7^v/14 ; *opekitor*, 11^r/19 [86].

-(ăt)ură, -(it)ură: Anche le formazioni con questo suffisso sono abbastanza numerose : *adunetura*, 9^v/19 ; *enciępęture*, 6^v/5 ; *envezatura*, 7^r/19 ; *kumenekatura*, 21^v/6 ; *leszynsetura*, 73^v/13 ; *máegaeliture* (= *măgulitură*), 73^v/19 ; inoltre, alcuni derivati poco attestati : *endojtura*, 27^v/6 ; *entaerytura*, 69^v/7 (cfr. D. A. s. v. *întări*) ; *opechitura*, 11^r/11 ; *skuletura*, 7^v/22, 63^v/29 ; *zmulgetura*, 18^r/20 ; e altri di cui, a quanto ci risulta, non si hanno attestazioni : *doszeditura*, 27^v/22 ; *dziudeketura*, 24^v/20 ; *engedui-*

[83] *Lipicios* di solito è fatto derivare da *lipi*+ *-icios*, ma il Densusianu, *Ms. lui Amelio*, p. 305, nota 17, pensa al lat. *lippus*.

[84] E' probabile che la voce sia stata attinta al *Katekismo* di Piluzio, come si può rilevare dal confronto dei rispettivi passi : *skote remaszizile pekatelor*, 24/13 (Piluzio) ; *skote remaszyzile pekatelor*, 22^r/11 (Amelio).

[85] *Blăstemătoriu* è attestato in *Texte Bogomilice*, 332 (in B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrini*, Bucureşti, 1878—1879), e nel *Katekismo* di Piluzio, p. 19 ; *greşitori* è attestato in *Psaltirea Scheiană*, 234 ; *lămuritor* è registrato col valore di "curăţitor, limpezitor, purificator" nel D. A., s.v. *lămuri*, ma l'Amelio lo usa col significato di "Purgatorio".

[86] In realtà *gsuretori*, *opechitor* e *izderitoru* sono attestati anche nel *Katekismo* di Piluzio. Non potremmo dire, comunque, se l'Amelio abbia attinto, come in altri casi, queste forme all' opera del Piluzio, o se esse, quantunque non attestate, fossero in uso all'epoca in cui l'Amelio scriveva.

tura, 20r/24 ; *illuminatura*, 32r/4 ; *klevytura*, 72r/29 [87]. Tutti questi esempi sono formazioni romene.

2) Prefissi – Rispetto ai derivati per mezzo di suffissi, le formazioni con prefissi sono molto meno numerose.

des- : *dezmierdaczune*, 69r/11 ; *dezmierdat*, 69r/25 ; *dezbraekaendu*, 69r/28 ; e *dislegat*, 65v/29, che non è un derivato romeno, risalendo al lat. *dislegare* [88].

in- : *entrupat*, 47r/13 ; *embraekaendul*, 59v/19 ; *endoitura*, 69v/14 ; *endreznyre*, 69v/22 ; *engropy*, 64v/28 ; inoltre, *enciepetura*, 69v/10 e *envezatura*, 7r/19, che risalgono rispettivamente a *incipere* e a **invitiare* [89].

ne- Il prefisso *ne-*, di origine slava, ha sostituito il lat. *in-* [90]. Ci limitiamo a citare solo alcuni derivati : *nekredyncios*, 73v/14 ; *nĕkumpaetare*, 73v/19 ; *nĕkuntenytu*, 73v/24 ; *neprietiny*, 21v/18 ; *nesuersita*, 48v/1 ; *neuędzutelor*, 47r/6. Di alcuni di questi derivati si hanno pochissime attestazioni.

VII

Dopo quanto si è avuto occasione di rilevare attraverso l'esame di alcuni aspetti linguistici dell'opera dell'Amelio, possiamo riassumere le considerazioni che sono state fatte e trarre alcune conclusioni.

Per quel che riguarda il problema ortografico l'Amelio, pur nella difficoltà derivante dalla mancanza di norme ortografiche, cercò, come già ebbe a rilevare il Drăganu, di attenersi a criteri più uniformi e più coerenti di quelli del Piluzio, anche se dobbiamo riconoscere che egli riuscì in questo tentativo solo fino ad un certo punto : l'introduzione del grafema *ÿ*, ad esempio, per rappresentare [*i*] ed [*ii*] non fa che rendere più difficile l'interpretazione delle forme in cui esso appare.

Sotto l'aspetto fonetico rileviamo che alcuni fenomeni, come il passaggio *e* > *i*, la caduta di *-i* finale non sillabico dopo determinate consonanti, l'evoluzione *o̯* > *u*, il mantenimento di *dz*, riflettono le condizioni linguistiche del moldavo dell'epoca. Altre particolarità, come si è visto, possono essere attribuite alle abitudini fonetiche dello autore. Il ms. ci da, inoltre, attraverso una cospicua serie di forme, importantissime testimonianze sulla palatalizzazione delle labiali, di cui abbiamo notizie attendibili, ma che non compare presso nessuno scrittore [91], eccezione di *f* > *h* [92], e si riscontra solo raramente in qualche documento.

[87] *Doszeditura* ed *engeduitura* compaiono nel Katekismo di Piluzio. Anche per queste forme valgano i rilievi fatti alla nota precedente ; *illuminatura* è stato composto sul modello dell'it. *illuminare*. Sulla situazione di questo suffisso negli antichi testi romeni, cfr. L. Seche, *Sufixul* ***-ură (-atură, -ătură, -etură, -itură, -sură, -tură)***, in SMFC, III, pp. 187–196.

[88] Per questo prefisso cfr. *Formarea cuvintelor în limba română*, II, Bucureşti, 1978, pp. 84–94.

[89] Cfr. S. Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache, I, Lateinisches Element*, Heidelberg, 1905, 898, e Al. Cioranescu, *Diccionario etimologico rumano*, La Laguna, 1958, 4456.

[90] Al. Rosetti, *Influenţa limbilor slave meridionale asupra limbii române (sec. VI–XII)*, Bucureşti, 1954, p. 47.

[91] Fatta eccezione per il caso di *chizmi* (< rus. ucr. *pisimo*), che compare in Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei pînă la Aron Vodă*, (1359–1595), ed. a cura di C. Giurescu, Bucureşti, 1916, 1/8, 4/6, 158/18 ; cfr. Al. Rosetti, B. Cazacu, L. Onu, ILRL, p. 245.

[92] Per gli esempi cfr. Al. Rosetti, ILR, pp. 509–510.

La presenza di questo fenomeno in un testo del 1719, coevo, quindi, alla *Descriptio Moldaviae* (1716), ci induce a fare qualche considerazione sulla famosa testimonianza del Cantemir (v. nota 45), secondo la quale le donne moldave avevano una pronunzia diversa da quella degli uomini, in quanto 'cambiavano' "silabele *bi* și *vi* în *ghi*". Se la palatalizzazione delle labiali fosse stata a quell'epoca una caratteristica del parlare femminile, essa sarebbe stata certamente evitata dall'Amelio. Pertanto, sulla scorta delle attestazioni forniteci dal nostro ms., possiamo ritenere che la palatalizzazione delle labiali nel secondo decennio del settecento doveva essere abbastanza diffusa in Moldavia e che, in ogni caso, essa non era, o non era più, una peculiarità del parlare delle donne.

Per quel che riguarda la morfologia si è rilevato che le principali caratteristiche si riscontrano in generale anche in altri antichi testi romeni o riflettono particolari situazioni dialettali di cui, in alcuni casi, si hanno pochissime notizie, come ad esempio per le forme 'popolari' del futuro.

Nel settore della sintassi, l'uso di alcuni costrutti arcaici, presenti saltuariamente anche nelle opere dei cronisti moldavi della fine del 600, può essere stato determinato dalla volontà dell'autore di non allontanarsi dalla lingua parlata, più che dall'ignoranza delle norme letterarie — del resto ancora imprecise e non definite a quell'epoca — della variante regionale moldava. Questo può essere dimostrato dal fatto che spesso, accanto ad un costrutto arcaico sotto l'aspetto letterario, ma vivo nella lingua parlata, come ad es. in *va veni a dzudika*, 7ᵛ/20 (cfr. *veni-va cu slava a judeca viii și morții*, in *Întrebare creștinească*, sec. XVI), troviamo un costrutto più moderno che poi avrebbe finito per imporsi come norma : *va ueni ku slaua mare se dzudecie*, 47ʳ/17.

Pertanto, anche se a causa delle incoerenze ortografiche molto spesso non siamo in grado di distinguere ciò che è da considerare arcaismo o fatto di pronunzia da ciò che è un fatto di grafia, il ms. dell'Amelio costituisce un importante documento per la conoscenza della situazione linguistica della Moldavia degli inizi del Settecento.

Settembre 1979 *Università di Catania*

ROMULUS BUCUR

GHICITOAREA – REDUNDANȚĂ ȘI AMBIGUITATE

Analizînd cîteva exemple de ghicitori la nivelul emițătorului și receptorului, am urmărit, sub aspectul redundanței și al ambiguității, procedeele de construire a ghicitorii (codificare) și ,,ghicire" a răspunsului (decodare).

0.1. În cele ce urmează, ne-am propus cercetarea unor aspecte ale redundanței și ambiguității pe un material particular. Ghicitorile analizate trebuie, deci, înțelese ca avînd în primul rînd un rol ilustrativ.

0.2. Am presupus redundanța limbii naturale drept un dat obiectiv [1] și am pornit de la luarea în considerație a ipotezei existenței unui cod supraordonat codului lingvistic și care se manifestă prin modificarea redundanței specifice comunicării lingvistice nemarcate stilistic.

1.1. Ca **performanță,** ghicitoarea are un vădit caracter interacțional[2]. Agentul (performerul) emite un mesaj a cărui codificare constă în primul rînd în eliminarea denotatului, iar Anti-agentul (receptorul, audiența), după receptarea mesajului, emite un mesaj de răspuns care constă din numirea acestui denotat, ca o confirmare a decodării corecte a mesajului[3]. Putem, așadar, susține că ghicitoarea are funcție metalingvistică, punînd în discuție codul comunicării respective [4].

1.2. Alt aspect al problemei este structura **obligatoriu** binară a ghicitorii — întrebare și răspuns [5], structură explicabilă prin caracterul ei interacțional [6].

1.3. Din punct de vedere semiotic, avem de-a face cu un 'aliquid pro aliquo' — o structură verbală (întrebarea) care 'stă' pentru un obiect (răspunsul). (De fapt, stă pentru un **nume** al unui obiect, adică pentru alt

[1] E greu de acceptat ideea unui sistem lingvistic a b s o l u t economic (cu alte cuvinte, un sistem în care fiecărei unități din planul expresiei să-i corespundă o unitate din planul conținutului ș i n u m a i u n a). Cf. Em. Vasiliu, *Economie și redondanță în planul morfematic*, în SCL X (1959), 1, p. 9–10.

[2] Cf. Elli Köngäs-Maranda, *Theory and Practice of Riddle Analysis*, în ,,Journal of American Folklore" 84 (1971), nr. 331, p. 54, Monica Brătulescu, *Ghicitoarea, elemente de structură stilistică*, în REF X (1965), 5, p. 441.

[3] Pentru rolurile interacționale, vezi Sanda Golopenția Eretescu, *Elemente pragmatice și praxiologice relevante pentru o tipologie a informatorilor*, în REF XXII (1977), 1, p. 15, idem, *Actes de parole et praxiologie*, în RRL XXII (1977), 3, p. 371.

[4] Pentru funcțiile limbajului, vezi Roman Jakobson, *Lingvistică și poetică*, în *Probleme de stilistică*, București, 1964, p. 88–96.

[5] Cf. Monica Brătulescu, *art. cit.*, p. 441, Elli Köngäs-Maranda, *art. cit.*, p. 54, Ragnar Johnson, *Jokes, Theories, Anthropology*, în ,,Semiotica" 22 (1978), 3/4, pl. 318.

[6] Cf. *supra*, **1.1.**

semn, dar punerea între paranteze a acestui lucru nu aduce prejudicii abordării noastre.) [7]

2.1.1. Am analizat două ghicitori din colecţia lui Radu Niculescu [8], nr. 505 (p. 126) şi 506 (p. 126), avînd trăsătura comună că obiectul în jurul căruia este construită întrebarea (numit de acum înainte **substitut**) este 'casă', iar denotatul este 'ou'.

2.1.2. La nivelul emiţătorului putem presupune că au loc următoarele procese mentale [9] : (a) selecţia denotatului, (b) analiza lui semantică, (c) analiza semantică a unui set de posibile substitute, (d) selectarea unui substitut, în virtutea unei trăsături semantice comune cu denotatul, (e) descrierea denotatului în termenii trăsăturilor substitutului şi cu introducerea de trăsături specifice acestuia.

Observaţie : Analiza semantică de sub (b) şi (c) are loc în condiţiile unei semantici intuitive şi empirice, o aşa-numită 'teorie populară' [10], încă necercetată.

Procesele (a) şi (b), respectiv (c) şi (d) au loc aproximativ simultan — separarea lor a fost făcută din motive de ordin metodologic — şi constituie componentul semantic, fundamental, al construirii ghicitorii. Procesul (e), subordonat componentului semantic, în sensul că descrierea denotatului în termenii substitutului implică apelul la rezultatele analizei de sub (b) şi (c), constituie componentul sintactico-prozodic şi constă în verbalizarea componentului semantic.

2.1.2.1. Exemplificăm :
„Var/ Văruit/ Zid/ Zidit/ Fără/ Uşi/ Fără/ Ferestre" (Niculescu 505).

Primul element selectat, *var*, are în comun cu denotatul trăsătura [ALB], probabil şi [ASPECT EXTERIOR ZGRUNŢUROS]. Următorul, *zid*, a fost selectat, probabil, atît datorită apartenenţei la aceeaşi sferă semantică cu precedentul, cît şi prin trăsătura [SPAŢIU ÎNCHIS].

Fără uşi şi *fără ferestre* aparţin în mod evident numai denotatului, aceste trăsături fiind echivalente şi putînd fi rescrise ca [INTEGRITATE]. Ele caracterizează denotatul în raport cu substitutul.

Elementele comune denotatului şi substitutului sînt repetate pentru a accentua prezenţa acestuia din urmă ; în plus, cei doi termeni sînt determinaţi prin participii formate de la aceeaşi temă *(văruit* şi *zidit)* şi plasate în rimă, poziţie cheie menită a le pune în evidenţă.

După această descriere a substitutului prin mijloacele arătate mai sus, repetarea elementului diferenţiator, cu efectul de accentuare pe care-l presupune, atrage atenţia, prin contrast, asupra diferenţei dintre denotat şi obiectul descris pînă în acel moment.

[7] Am adoptat această perspectivă deoarece permite o destul de netă linie de demarcaţie între denotat şi expresia verbală care îl semnifică.

[8] *Bulgăre de aur în piele de taur*, Bucureşti, 1976 (abreviat Niculescu).

[9] Cf. Elli Köngäs-Maranda, *art. cit.*, p. 54—55, unde se vorbeşte despre selectarea celor doi termeni în aşa fel încît să contrasteze în comparaţie cu clasificările limbii respective, selecţie operată pe baza unui element comun ambelor clase cărora le aparţin termenii („common function") şi despre introducerea unui termen care este adecvat numai răspunsului.

[10] Cf. Sanda Golopenţia Eretescu, *Analiza contrastivă şi semiotică*, în SCL XXIX (1978), 1, p. 4.

Elementele redundante semnalate pînă acum pot fi împărțite în două mari categorii : cele care apar la nivelul substitutului și care au funcția de a îngreuna decodarea, 'opacizînd' denotatul, și cele care apar la nivelul indicilor diferențiatori, avînd rolul de a facilita decodarea.

2.1.2.2. În exemplul următor :

„Am o căsuță/ Văruită/ Nicăierea/ Nu-i bortită" (Niculescu 506), elementul comun *căsuță* este selectat pe baza trăsăturilor [MIC] și, probabil, [SPAȚIU ÎNCHIS] și accentuat prin determinantul participial *văruită* — un nou element comun celor doi termeni, legat de *căsuță* prin sfera semantică și de denotat prin [ALB] și, probabil, [ASPECT EXTERIOR ZGRUNȚUROS].

Trăsătura diferențiatoare [INTEGRITATE] este lexicalizată diferit în raport cu exemplul anterior : „Nicăierea/ Nu-i bortită".

La nivel sintactico-prozodic intervine relația emițător-substitut [11] (verbul posesiv la persoana I singular) și statutul diferit al rimei : prin intermediul determinantului *(văruită)*, elementul diferențiator *nu-i bortită* (accentuat prin dublarea negației — *nicăierea)* este introdus în aceeași paradigmă cu substitutul, dînd astfel un indice de decodare.

2.1.3. După cum am văzut, elementele redundante au o dublă funcționalitate, în funcție de nivelul la care apar, al substitutului, sau al elementului diferențiator. În acest din urmă caz, ele acționează ca factori de contrast direct (exemplul de la § **2.1.2.2.**) sau ca factori de contrast indirect (exemplul de la § **2.1.2.1.**) față de elementul comun denotatului și substitutului.

Contrastul direct constă în trecerea descrierii substitutului pe planul al doilea, insistîndu-se pe diferența dintre cei doi termeni, iar contrastul indirect constă în introducerea de mărci suplimentare în descrierea substitutului, structura rezultată fiind apoi contrazisă.

Dăm cîteva exemple : „Am/ Un cuptioraș/ Plin/ Cu iepurași". (Gura cu dinții) — Niculescu 24, p. 8, pentru contrastul direct și „Într-un vîrf de pai/ Șade oastea/ Unui crai". (Spicul) — Niculescu 389, p. 99, pentru contrastul indirect.

2.2. La nivelul receptorului probabil că se produc următoarele operații : (a) descompunerea mesajului în unități corespunzînd diferitelor clase semantice [12], (b) sesizarea elementelor redundante și a relațiilor de contrast la care participă (descoperirea elementului diferențiator) și (c) încadrarea elementelor descoperite prin operațiile de sub (a) și (b) într-un sens care să le integreze.

2.2.1. Procesele descrise mai sus sînt ideale. În fapt, ele se petrec, de regulă, simultan ; de asemenea, ceea ce poate fi redundant pentru emițător, din punctul de vedere al receptorului, poate fi insuficient (perturbarea procesului (b)), sau pot avea loc segmentări eronate ale mesajului (perturbarea procesului (a)).

[11] Cf. Monica Brătulescu, *art. cit.*, p. 441.

[12] După cum susțineam mai sus (cf. *supra*, **2.1.2.**), aceste clase semantice sînt stabilite ad-hoc, în concordanță cu un anumit Weltanschauung.

Ambiguitatea ghicitorii, din perspectiva emițătorului, poate fi probată prin următoarele exemple, alese din colecția lui C. Mohanu [13] : „Stejar verde/ Vîrfu-i arde", care figurează la nr. 524 (p. 103), 1185 (p. 222) și 1221 (p. 227), cu răspunsurile, respectiv : „gazul în lampă", „bujorul", „ardeiul", sau „Mititeaua/ Umple-argeaua", text nr. 497 (p. 100) și 1596 (p. 292), cu răspunsurile, respectiv, „lumînarea" și „albina" etc.

2.2.2. În momentul în care încadrăm ghicitoarea într-un context (extralingvistic) mai larg, o anumită dezambiguizare are loc — situarea **unei anume** ghicitori în contextul celor anterioare (în aceeași reuniune de **cimilit)**, cunoașterea unor procedee specifice de formulare a întrebării [14], cunoașterea unor particularități individuale (idiostil) ale celui ce formulează întrebarea etc.

3.1. Recapitulînd, obținem : din perspectiva emițătorului, ghicitoarea constituie o manipulare a redundanței codului lingvistic în funcție de un cod supraordonat particular, caracterizînd o comunicare ce pretinde atît dificultatea recunoașterii denotatului, cît și facilitarea acestui proces.

Din perspectiva receptorului, ghicitoarea se prezintă ca un mesaj ambiguu, cu anumiți indici de dezambiguizare (în afara mesajului) și de decodare (în interiorul lui).

The Riddle — Redundancy and Ambiguity

(Abstract)

Starting from the assumption that riddle is a social interaction with a binary structure where the riddle-image stands for the riddle-answer, some riddles have been analysed focusing on the processes that take place at the levels of the speaker and of the receiver (i.e. encoding and decoding).

The speaker chooses and analyses semantically the riddle-answer (denotatum), analyses a set of possible nuclei for the riddle-image (set of substitutes) and chooses one of them on the basis of a common feature. This is the heading semantic component of constructing a riddle. The process enters the syntactic and prosodic component, where the denotatum is described in terms of the substitute, being assigned specific features belonging to the latter. Redundancy is somehow twofold, in the intention of both facilitating and making difficult the decoding of the message.

The receiver decomposes the message into segments which, generally, correspond to the various semantic classes of the given language, finds out the relationships between the elements and tries to integrate them in a comprehensive meaning.

Nevertheless, at this level, a certain ambiguity can be met, a fact that can be proved by examples of the same riddle having several possible answers. This ambiguity is due to some misapplication of the processes above, and can be reduced by taking into account the factors of the extralinguistic context.

Septembrie 1979

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

[13] *Cinel-cinel*. Culegere de ghicitori, București, 1964.

[14] După Monica Brătulescu, *art. cit.*, p. 448, elementele stilistice specifice acestei categorii au o viață destul de scurtă, iar cele aparținînd altor categorii sînt destul de puțin frecvente. Dacă luăm în considerare ipoteza competenței (analoagă competenței lingvistice) propusă de Elli Köngäs-Maranda, *art. cit.*, p. 55—56, atunci problema decodării ghicitorii se simplifică în mod considerabil.

ANCA ULIVI

TESTE DE PERCEPȚIE PRIVITOARE LA RELAȚIA DINTRE SINCOPĂ ȘI DEBITUL VORBIRII ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Autoarea studiază cu ajutorul testelor de percepție relația dintre debit și sincopă în diverse tipuri de texte vorbite sau citite. Sînt identificați o serie de factori care, în condițiile unui debit rapid, favorizează diminuarea perceptibilității vocalelor pînă la dispariția lor.

1. În lucrările de specialitate, debitul este considerat unul dintre factorii care joacă un rol important în apariția sincopei [1]. Debitul vorbirii este definit prin „raportul dintre timp și unitatea de măsură a vorbirii și anume prin numărul de silabe rostite într-o secundă [2]. Creșterea numărului de silabe rostite într-o secundă, deci mărirea debitului, reprezintă un element hotărîtor al „reducerii" vocalelor[3].

În cele ce urmează, ne va interesa „reducerea" vocalică nu numai ca dispariție a sunetului respectiv, ci și ca diminuare a perceptibilității (prin pierderea parțială a sonorității, reducerea intensității etc.) [4].

2. Materialul cercetat. În alcătuirea corpusului pe baza căruia am efectuat testele, am avut în vedere observația, general valabilă, a mai multor cercetători după care viteza vorbirii și, implicit, debitul depind de diferitele stiluri ale limbii [5].

[1] Cf., de exemplu, S. Pușcariu, *Limba română*, vol. al II-lea, *Rostirea*, București, 1959, p. 143 ; S. G. Nooteboom—I. H. Slis, *A Note on Rate of Speech*, în « Annual Progress Report », (1969), 4, p. 58—60 ; Sidney Wood, *What happens to Vowels and Consonants when we speak faster*, în « Working Papers » (Phonetic Laboratory, Lund University) (1973) 9, p. 89.

[2] Alexandra Roceric, *Observații asupra debitului în limba română*, în SCL XVI (1965), 2, p. 253.

[3] Cf. Björn Lindblom, *Spectrographic Study of Vowel Reduction*, în JASA XXXV (1963), 11, p. 1774 ; Sidney Wood, *op. cit.*, p. 9. Pierre Delattre menționează, în același sens, că „we must continue to consider stress and tempo the primary determinants of vowel reduction" (*An acoustic and articulatory Study of Vowel Reduction in four languages*, în IRAL VII (1969), p. 298).

[4] Vezi și N. J. Shearme—N. J. Holmes, *An experimental Study of the Classification of Sounds in continous Speech, according to their Distribution in the* F_1 *and* F_2 *Plane*, în *Proceedings of the Fourth International Congress of Phonetic Sciences, Helsinki, 1961*, Haga, 1962, p. 234—240.

[5] Cf. I. Fonagy—K. Magdics, *Speed of Utterance in Phrases of different Lengths*, în « Language and Speech » III (1960), p. 181 ; Vincent Lucci, *Étude phonostylistique du rythme et de la variabilité de la longueur en français parlé et français lu*, în « Bulletin de l'Institut de Phonétique de Grenoble » II (1973), p. 143 ; Vincent Lucci, *Rythme et longueur du message parlé. La conversation, ibidem*, III (1974), p. 139—152 ; Danièle Duez, *Étude du débit et des pauses d'un discours politique, ibidem*, V (1976), p. 38—53 ; S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 142 și Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, București, 1944, p. 76.

Am folosit următoarele texte :

A — Text dialectal extras din volumul *Texte dialectale Muntenia* I [6] „literarizat" parţial (am păstrat fonetisme de tipul *dă, pă, şî,* dar am renunţat la diferite accidente fonetice inclusiv sincopa vocalică în interiorul cuvintelor sau în fonetică sintactică).

B — Fragment din comedia *O scrisoare pierdută* de I. L. Caragiale [7].

C — Fragment din studiul *Adaptarea neologismelor în limba română literară (Unele considerații generale)* [8].

D — Fragmente din texte dialectale înregistrate pe bandă de magnetofon în cursul anchetelor dialectale pentru Arhiva fonogramică a limbii române. Textele sînt reproduse integral în volumul *Texte dialectale Muntenia* I [9].

E — Două fragmente de transmisiuni sportive (meciuri de fotbal), înregistrate după emisiuni radiofonice [10].

2.1. Primele trei texte (**A, B, C**) au fost citite de cîte trei ori de către două cercetătoare de la Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice [11], cărora li s-a cerut să mărească viteza de lectură în variantele a doua şi a treia, faţă de varianta întîi (lectură cu viteză normală).

Durata celor trei tipuri de texte în lectura celor două subiecte, cu trei debite diferite, a fragmentelor de texte dialectale şi a fragmentelor de transmisiuni sportive este indicată în tablourile 1 şi 2 [12].

3. Desfăşurarea testelor. Pentru a putea urmări mai uşor răspunsurile subiectelor care au participat la efectuarea testelor, am transcris fonetic, în prealabil, întreg materialul. Textele citite de cele două subiecte şi înregistrate pe bandă de magnetofon precum şi textele **D** şi **E** au fost ascultate de 10 auditori, vorbitori ai limbii române literare, cercetători la Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice, obişnuiţi cu sistemul de transcriere fonetică conform normelor ALR. Auditorilor li s-a cerut să transcrie fonetic anumite cuvinte, care ne-au fost sugerate după transcrierea pe care am făcut-o întregului material, deci acele cuvinte care în transcrierea noastră prezentau anumite alterări din punctul de vedere al perceptibilităţii (scurtarea unor sunete, afonizări, dispariţia unor sunete sau a unor silabe). Am urmărit aceste schimbări atît în interiorul cuvîntului, cît şi în fonetică sintactică.

[6] Publicate sub conducerea lui Boris Cazacu de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1973, p. 129—130. Am ales acest text ţinînd seama de indicaţia transcriitorului (Magdalena Vulpe) din nota la text, p. 130 : „Subiectul are un debit verbal foarte rapid". După cum se va vedea, această caracteristică prezintă interes pentru comparaţiile care vor fi făcute.

[7] În volumul *Teatru*, 1960, p. 213 (fragment din dialogul Caţavencu-Farfuridi).

[8] De Luiza Seche şi Mircea Seche, în LR XIV (1965), 6, p. 679.

[9] D_1 = Cetăţenii din Deal (femeie de 60 de ani) ; transcriere : Paul Lăzărescu, D_2 = Valea lui Enache (femeie de 43 de ani) ; transcriere : Magdalena Vulpe, D_3 = Comăniţa (femeie de 21 de ani) ; transcriere : Galina Ghiculete, D_4 = Plopii Slăviteşti (femeie de 40 de ani) ; transcriere : Ruxandra Pană.

[10] E_1 = Ion Ghiţulescu, E_2 = Dan Ştefănescu.

[11] C = 38 de ani, P = 33 de ani.

[12] În cazul textelor de tip **A, B, C,** am notat prin I, II, III cele trei variante în funcţie de viteza de lectură.

Tabloul 1

Durata și debitul textelor citite

Subiectul	Tipul textului	Viteza de lectură	Durata (sec.)	Debitul (sil./sec.)
C	A	I	69	5,2
		II	57	5,7
		III	51	6,5
	B	I	36	5,5
		II	29	6,8
		III	24	8
	C	I	76	5,6
		II	54	7,3
		III	47	7,6
P	A	I	57	5,9
		II	49	6,7
		III	44	7,2
	B	I	31	6,5
		II	26	7,5
		III	23	8
	C	I	64	6,7
		II	52	7,6
		III	46	8

Tabloul 2

Durata și debitul textelor vorbite

Tipul textului	Durata (sec.)	Debitul (sil./sec.)
D_1	50	4,3
D_2	62	5,2
D_3	35	3
D_4	42	4,3
E_1	131	7,3
E_2	153	7,7

Transcrierea nu s-a făcut după o singură audiere, subiectele solicitînd revenirea de mai multe ori asupra fiecărui cuvînt care interesa. Am cerut subiectelor, avînd în vedere scopul cercetării noastre, să acorde o atenție specială notării fazelor premergătoare sincopei vocalelor.

Din textele de tip **A, B, C,** am considerat necesară, pentru comparație, transcrierea acelorași cuvinte, deși în transcrierea cuvintelor din prima variantă, cu viteza normală de lectură, nu au apărut probleme care să intereseze cercetarea noastră.

Numărul cuvintelor transcrise de cei 10 auditori a fost de 69. Cuvintele au fost aceleași în cazul celor două subiecte înregistrate pentru lectură. Repartizarea pe texte a cuvintelor transcrise este următoarea : **A** — 13 cuvinte *(c[î]te, oal[e]le, p[u]tem, d[e] la (vacă), s[ă] ne ducem, s[ă] se facă, s[ă] facem, ș[i] după (aceea), ș[i] după (aia), ș[i] se încălzește, ș[i] nu putem, ș[i] ne ducem, ș[i] le punem)*, **B** — 7 *(popoar[e]lor, adevăr[u]lui, d[u]mitale, alegător[i]lor, moftur[i]le, d[e] la (o vreme), ș[i] știm)*, **C** — 19 *(problem[e]le, cor[e]spondențe, d[u]pă, limitînd[u]-(se), stab[i]lirea, (le) r[i]dică, tipur[i]le, raportur[i]le, fonet[i]ce, nespecif[i]ce, divers[i]tății, pe car[e] le, s[e] poate, d[e] neologisme, s[ă] se stabilească, s[ă] se indice, ș[i] barbarisme, ș[i] dublete, ș[i] cele)*, **D** — 22 *oal[e]le, giner[e]lui, țoal[e]le, d[u]pă, p[u]tem, (să ne) d[u]cem, c[î]te, darur[i]le, neamur[i]le, mîncărur[i]le, s[ă] plece, s[ă] se facă, s[ă] vedem, d[e] termină, d[e] pe deasupra, s[e] face, ș[i] după, ș[i] pe urmă, ș[i] le punem, ș[i] scoate, ș[i] se încălzește, ș[i] vine)*, **E** — 8 *(jucător[i]lor, univers[i]tatea, (s-a) exec[u]tat, st[u]dențesc, teren[u]lui, d[e] la, c[ă] fac, s[ă] se afle)*.

3.1. Pentru a simplifica analiza, am inclus în aceeași categorie, pe de o parte, vocalele de tipul [a, ạ] (vocală silabică cu durată percepută

ca normală) și, pe de altă parte, vocalele de tipul [^{a}] (nesilabică) și [$^{a}_{\shortmid}$] (nesilabică și asurzită); așadar, nu am ținut seamă de sonoritate, limitîndu-ne la distincțiile privitoare la durată și la caracterul silabic (respectiv, nesilabic) al elementului vocalic: 1. [a] vocală percepută ca normală; 2. [$\breve{a}$] vocală scurtă silabică; 3. [^{a}] vocală nesilabică; 4. „zero" (dispariția vocalei)[13].

4. Texte citite

4.1. Sincopa în interiorul cuvîntului. Datele obținute le-am analizat pe tipuri de texte, pentru a urmări în ce măsură există o legătură nemijlocită între frecvența sincopei și tipul de text în care se înregistrează fenomenul respectiv. În exemplele pe baza cărora am efectuat cercetarea noastră, diminuarea perceptibilității a fost înregistrată la vocalele [i], [î], [u], [e] și [ă][14]. Vocalele [a] și [o] nu au apărut alterate din punctul de vedere al perceptibilității.

Vocalele care au suferit modificări în sensul diminuării perceptibilității, în textele de tip **A, B, C,** în interiorul cuvîntului sînt [i], [î], [u] și [e][15] (tabloul 3). De exemplu, în textul de tip **A,** debitul 1, am înregistrat 20 de notații [î], pe cînd la debitul 3 s-a notat de 10 ori [î], de 8 ori [$\breve{\hat{\imath}}$] și de 2 ori [$^{\hat{\imath}}$], în cuvîntul *c[î]te*.

Pentru [e] în cuvîntul *oal[e]le* (**A,** debitul 1) s-au obținut rezultatele: [e] — 16 cazuri[16], [$\breve{e}$] — 2, [^{e}] — 2. La viteza a doua de lectură: [e] — 14 cazuri, [$\breve{e}$] — 4, [^{e}] — 2; la debitul 3 au fost notate 8 cazuri de dispariție a vocalei [e], 8 notații pentru [$\breve{e}$] și 4 pentru [^{e}].

În textele de tip **B,** în cuvintele *alegător[i]lor*, *moftur[i]le* am înregistrat o reducere evidentă a cazurilor de tip [a], pentru vocala [i], în funcție de debit (de la 10 notații în prima variantă de lectură, la 1 notație în varianta a treia, cu cea mai mare viteză de lectură). Pentru aceeași vocală, la debitul 3, numărul cazurilor notate cu vocala sincopată s-a dublat (de la 10 la 21).

În textele de tip **C,** în cuvintele *stab[i]lirea*, *r[i]dică*, *tipur[i]le*, *raportur[i]le*, *fonet[i]ce*, *nespecif[i]ce*, *divers[i]tății*, tot pentru vocala [i], am înregistrat reducerea numărului de notații[i] de la prima variantă la varianta a treia de lectură (de la 65 la 19 cazuri). De asemenea, am observat creșterea numărului de cazuri [^{i}] de la 14 (debit 1), la 27 (debit 3) și aproape o dublare a numărului de cazuri cu vocala sincopată (de la 28 la 52).

Dintre fazele premergătoare sincopării, [$\breve{a}$] și [^{a}], cea mai bine reprezentată este prima; 128 față de 70 de cazuri la debitul 3; la debitul 1 și 2 proporția cazurilor de tipul [$\breve{a}$] este și mai mare (evident, însă,

[13] În tablouri am notat prin [a] o vocală oarecare.

[14] Cele mai supuse sincopări sînt vocalele închise (Cf. Andrei Avram, *Cercetări asupra sonorității în limba română*, București, 1961, p. 38).

[15] Cifrele din tablouri se referă la numărul de cuvinte dintre cele reținute pe baza transcrierii noastre (vezi **3.**), în care apare vocala respectivă în lectura celor două subiecte și în transcrierea celor 10 auditori.

[16] Un caz = o vocală într-un cuvînt citit de un subiect și transcris de un auditor (prin urmare aceeași vocală citită de subiecte diferite sau notată de auditori diferiți reprezintă „cazuri" diferite).

cifrele absolute sînt mai mici, pentru ambele faze). Din totalul cazurilor în care a fost notată diminuarea perceptibilităţii pînă la unul dintre stadiile [ă], [^{a}] sau Ø (128 + 70 + 108), vocalele scurte reprezintă la debitul 3, circa 42% (Procentele se referă numai la vocalele susceptibile de a fi alterate din punctul de vedere al perceptibilităţii, nu la toate vocalele din textele cercetate. În cele ce urmează, vom avea în vedere anumite vocale din cele 69 de cuvinte reţinute după transcrierea proprie, selectate din întreg corpusul pe baza căruia am efectuat testele).

Tabloul 3

Sincopa în funcţie de tipul textului, de natura vocalei şi de debit în texte de tip A, B, C, în interiorul cuvîntului

Tipul textului	Vocala	Perceptibilitatea în funcţie de debit											
		a			ă			^{a}			Ø		
		I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
A	i	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	î	20	14	10	—	4	8	—	2	2	—	—	—
	u	16	8	2	4	8	12	—	4	2	—	—	4
	e	16	14	—	2	4	8	2	2	4	—	—	8
	Total	52	36	12	6	16	28	2	8	8	—	—	12
B	i	10	8	1	9	12	5	11	12	13	10	8	21
	î	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	u	19	15	9	20	23	22	1	2	5	—	—	4
	e	6	7	3	8	5	5	3	3	6	3	5	6
	Total	35	30	13	37	40	32	15	17	24	13	13	31
C	i	65	40	19	33	41	42	14	24	27	28	35	52
	î	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	u	14	13	8	16	19	14	8	3	11	2	5	7
	e	30	32	27	5	4	7	5	—	—	—	4	6
	Total	109	85	54	54	64	63	27	27	38	30	44	65
TOTAL	i	75	48	20	42	53	47	25	36	40	38	43	73
	î	20	14	10	—	4	8	—	2	2	—	—	—
	u	49	36	19	40	50	48	9	9	18	2	5	15
	e	52	53	30	15	13	20	10	5	10	3	9	20

4.2. Sincopa în fonetică sintactică (tabloul 4). Vocalele care au suferit modificări în sensul diminuării perceptibilității în textele de tip **A, B, C**, în fonetică sintactică sînt [i], [u], [e] și [ă], mai ales în contextele: *ș[i] după, ș[i] se, ș[i] le, s[ă] se, d[e] la.*

Influența pe care o are creșterea vitezei de lectură în scăderea perceptibilității vocalelor respective pînă la sincopă este evidentă. Creșterea cea mai pronunțată a numărului cazurilor de sincopă s-a înregistrat pentru vocala [i] în textul de tip **A** (de la 48, debitul 1, la 70, debitul 3).

Tabloul 4

Sincopa în funcție de tipul textului, de natura vocalei și de debit, în texte de tip A,B,C în fonetică sintactică

Tipul textului	Vocala	Perceptibilitatea în funcție de debit											
		a			ă			^{a}			Ø		
		I	II	III	I	II	III	I	II	III	I	II	III
A	i	35	27	41	25	31	15	32	26	14	48	56	70
	u	6	2	6	10	2	6	2	2	4	2	14	4
	e	12	10	8	8	6	12	—	4	—	—	—	—
	ă	24	17	16	26	23	22	4	7	11	6	13	11
	Total	77	56	71	69	62	55	38	39	29	56	83	85
B	i	8	4	2	8	8	10	4	8	6	—	—	2
	u	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	e	6	5	2	10	14	12	4	1	6	—	—	—
	ă	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	Total	14	9	4	18	22	22	8	9	12	—	—	2
C	i	18	6	4	22	9	6	14	17	9	26	48	61
	u	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—
	e	15	11	4	8	21	7	7	4	15	20	24	34
	ă	9	2	—	3	2	2	6	7	9	22	19	29
	Total	42	19	8	43	32	15	27	28	33	68	101	124
Total	i	61	37	47	55	48	31	50	51	29	74	108	133
	u	6	2	6	10	2	6	2	2	4	2	14	4
	e	33	26	14	36	41	31	11	9	21	20	24	34
	ă	33	19	16	29	25	24	10	14	28	28	42	40

În textele de tip **A** şi **B** vocalele scurte, ca fază premergătoare sincopării, sînt cel mai bine reprezentate (din totalul de 563 de cazuri, 230 sînt reprezentate de vocalele scurte, deci o proporţie de aproape 45%). În textele de tip **C**, în schimb, cel mai frecvent înregistrate sînt cazurile cu sincopă (293 faţă de 90 vocale scurte şi 88 vocale slab perceptibile). Astfel, din totalul de 540 de cazuri în care a fost percepută diminuarea perceptibilităţii vocalelor, 54% sînt vocale sincopate, 17% vocale scurte şi 16% vocale slab perceptibile.

Din totalul din partea de jos a tabloului se poate observa că vocalele sincopate, atît în varianta a doua, cît şi în varianta a treia de lectură sînt cel mai bine reprezentate : 170, respectiv, 207 notaţii, deci o proporţie de 47% pentru debitul 2 şi 56% pentru debitul 3, din totalul cazurilor de diminuare a perceptibilităţii (114 + 74 + 170 = 358, respectiv, 86 + 70 + 207 = 363).

5. Texte vorbite (necitite)

5.1. Sincopa în texte dialectale (tipul D), în interiorul cuvîntului (tabloul 5). Vocalele pentru care au fost notate fazele intermediare (între perceptibilitatea normală şi absenţa vocalei sînt [i], cel mai bine reprezentată (70 de notaţii, în cuvintele : *darur*[*i*]*le, neamur*[*i*]*le, mîncărur*[*i*]*le),* căreia îi urmează [e], [u] şi [î].

Vocalele scurte şi vocalele slab perceptibile au fost notate într-un număr aproximativ egal de cazuri (41, respectiv 37). Vocalele sincopate, cel mai bine reprezentate (85 de notaţii), sînt, într-un total de 180 de cazuri, în proporţie de 47%[17].

5.2. Sincopa în texte dialectale (tipul D), în fonetică sintactică (tabloul 6). Vocalele care prezintă modificări din punctul de vedere al diminuării perceptibilităţii, în ordinea descrescîndă a numărului de cazuri, sînt [i], [e] şi [ă][18], îndeosebi în contextele : *ş*[*i*] *după, ş*[*i*] *pe, ş*[*i*] *le, ş*[*i*] *se, d*[*e*] *pe, s*[*ă*] *se.*

Tabloul 5

Sincopa în funcţie de natura vocalei în texte dialectale (tipul D) (vocale în interiorul cuvîntului)

Vocala	Perceptibilitatea			
	a	ă (ā)	ᵃ	Ø
i	1	14	11	44
î	1	3	5	1
u	13	19	11	7
e	2	5	10	33

Tabloul 6

Sincopa în funcţie de natura vocalei în texte dialectale (tipul D) (vocale în fonetică sintactică)

Vocala	Perceptibilitatea			
	a	ă	ᵃ	Ø
i	10	5	14	41
e	4	14	6	6
ă	4	7	6	13

[17] Cifrele se referă la totalul vocalelor accentuate şi neaccentuate interioare din textele dialectale înregistrate pe bandă (necitite).

[18] Vocala [i] ocupă, de altfel, primul loc în ceea ce priveşte frecvenţa cazurilor care ilustrează diminuarea perceptibilităţii în toate tipurile de texte studiate (vezi şi nota 14).

Cazurile de sincopă reprezintă o proporţie de 46% din totalul de 130 de notaţii pentru stadiile premergătoare sincopei şi pentru cele cu sincopă.

★

Vom face în continuare cîteva observaţii în legătură cu felul în care au fost transcrise, în funcţie de debit, cuvintele care ne-au interesat din textul de tip **A** şi textul D_2. După cum am menţionat, textul de tip **A** este o formă literarizată parţial din punct de vedere fonetic a textului D_2. Debitul subiectului înregistrat în volumul *Texte dialectale Muntenia* I este egal cu debitul unuia dintre subiectele folosite de noi, C, în prima variantă de lectură a textului parţial literarizat (5,2 sil./sec.) şi sub valoarea debitului subiectului C din a doua şi a treia variantă de lectură (5,7 sil./sec., respectiv, 6,5 sil./sec.).

În transcrierea cuvintelor din textul de tip **A**, în comparaţie cu cele din textul D_2, în interiorul cuvintelor, în prima variantă de lectură a subiectului C apar notate în număr aproximativ egal situaţiile cu vocala slab perceptibilă (15 în cazul C—**AI**) şi cele cu vocala sincopată (17 în cazul D_2). În textul de tip **A**, subiectul C, viteza întîi de lectură, sînt bine reprezentate vocalele de tip [a], spre deosebire de vocalele scurte (12 în textul D_2, faţă de 3 în cazul C—**AI**).

În fonetică sintactică, unde apar foarte multe cazuri de sincopă, de scurtare sau de asurzire a vocalelor şi la vorbitorii limbii literare, în cazul C—**AI** a fost notat acelaşi număr de vocale sincopate ca şi în textul D_2, 29, vocalele scurte au fost înregistrate în număr de 8 în cazul C—**AI** şi 11 în textul D_2, vocalele slab perceptibile au fost în număr de 13 în cazul C—**AI** şi 12 în textul D_2.

Deşi există deosebiri între subiecte şi între condiţiile în care a fost pronunţat textul (vorbit, pe teren—citit, în laborator), asemănările sînt mai numeroase decît deosebirile în ceea ce priveşte numărul cazurilor de diminuare a perceptibilităţii. Pare deci a fi justificată caracterizarea tendinţei spre sincopă şi a sincopei însăşi ca fenomene generale de vorbire, care, în aceleaşi contexte fonetice şi în condiţiile aceluiaşi debit, se produc aproximativ în aceeaşi măsură la subiecte diferite şi în condiţii extralingvistice diferite. Menţionăm, totodată, că în fonetică sintactică fenomenele în discuţie au fost percepute de cei 10 auditori aproximativ în aceleaşi cuvinte în cazul C—**AI** şi cazul D_2.

Tabloul 7

Sincopa în funcţie de natura vocalei în texte de tip E, în interiorul cuvîntului (vocalele i şi u) şi în fonetică sintactică (vocalele e şi ă)

Vocala	Perceptibilitatea			
	a	$\check{a}$	^{a}	Ø
i	4	12	7	7
u	8	41	29	52
e	3	12	4	11
ă	—	1	2	17

6. Sincopa în texte de tip E în interiorul cuvîntului şi în fonetică sintactică (tabloul 7). Transmisiunile sportive reprezintă prin însăşi natura lor o categorie specială de texte. Deşi debitul celor doi crainici ai transmisiunilor de fotbal pe care le-am avut la dispoziţie a fost destul de mare faţă de durata fragmentelor înregistrate (E_1—131 sec., debitul = 7,3 sil./sec; E_2 — 153 sec., debitul=7,7 sil./sec.), numărul cuvinte-

lor care au prezentat alterarea perceptibilității pînă la sincopa vocalică a fost destul de redus.

Pentru ascultătorul cu o anumită pregătire și care este interesat de transmisiunea respectivă, mesajul transmis prezintă o anumită posibilitate de înțelegere chiar și în cazul formelor sincopate. Pe de altă parte, după cum au remarcat I. Fonagy și K. Magdics, comentatorul sportiv, care are un anumit „antrenament" în transmiterea mesajului său, „is able to keep pace with the events in his reporting because he omits the pauses, and not-or not in the first place — because he shortens the duration of the sound" [19].

În concordanță cu constatarea noastră referitoare la numărul nu prea mare al cuvintelor care prezintă alterări din punctul de vedere fonetic este o altă observație a autorilor mai sus menționați : „the pauses are much more « elastic ». Their lenght is reduceable to a greater extent, whereas the speech sound cannot be « compressed » beyond a certain limit" [20].

În interiorul cuvîntului, vocalele care cunosc diminuarea perceptibilității, pînă la sincopă, sînt [i] și [u] în cuvintele : *jucător*[*i*]*lor*, *univers*[*i*]*tatea*, *(s-a) exec*[*u*]*tat*, *st*[*u*]*dențesc*, *teren*[*u*]*lui*.

În fonetică sintactică a fost notată sincopa vocalelor [e] și [ă] în *d*[*e*] *la*, *c*[*ă*] *fac*, *s*[*ă*] *se afle*.

7. Vom face, în continuare, cîteva observații asupra unei categorii de cuvinte în care au fost alterate, pînă la dispariție, mai multe sunete. Este vorba, în primul rînd, de numerale ca *douăsprezece*, *șaisprezece*, care au apărut în transcriere sub forma [dóoșpe] (D_4), respectiv [șái̯șpeĉe], [șái̯spreĉe], [șái̯șpĉe] (în transmisiunile de fotbal ale ambilor comentatori). Nu se produce, deci, numai sincopa unei vocale ; sînt eliminate silabe întregi. De observat însă că o formă ca [dóoșpe] apare și în vorbirea curentă a unor oameni instruiți, chiar într-un debit relativ lent. Numeralul *șaisprezece* l-am înregistrat cu formele menționate la cei doi crainici sportivi în contextul *careul de șaisprezece metri*. Debitul mărit și lungimea sintagmei respective, care trebuia folosită ca atare, au determinat modificări care au fost notate : [ca‿șái̯ˢpeĉe] (auditoriul 2), [caᵉ‿ᵗ‿șái̯pēĉe] (auditorul 4), [că̄‿ᵗ‿șai̯sprâ̌ĉe] (auditorul 8). Deoarece este vorba de termeni foarte des folosiți într-o transmisiune de fotbal, forma „scurtată" a acestor cuvinte nu împiedică înțelegerea mesajului transmis.

Reducerea unei silabe a fost înregistrată și în conjuncția compusă *pentru ce* (în textul de tip **B**), care a fost transcrisă, atunci cînd debitul a crescut (viteza a doua și, mai ales, a treia), sub forma [pen‿ĉe] (auditorii 1, 2, 3, 6, 7, 9, 10) și sub forma [pent‿ĉe] la auditorii 4, 5, 8. Auditorii au consemnat eliminarea unei silabe atunci cînd textele au fost citite cu viteza a doua și, mai ales, a treia și în cazul substantivului *piață* (textul de tip **A**), care se afla în contextul *și ne ducem cu el la piață*, sub forma

[19] I. Fonagy—K. Magdics, *op. cit.*, p. 185.
[20] *Op. cit.*, p. 185.

[pi̯a] (auditorii 3, 4, 6, 8) și sub forma [pi̯aˢ](auditorii 1, 2, 5, 7, 9, 10)[21]. Substantivul *domnule* (textul de tip **B)** a fost transcris de către cei 10 auditori, în varianta a treia de lectură, sub forma [dómle], formă foarte frecventă în vorbirea curentă, „familiară".

8. Vom face, în cele ce urmează, cîteva observații cu caracter general în legătură cu problema care a format obiectul cercetării de față.

În textele de tip **A, B, C**, creșterea debitului a influențat nemijlocit diminuarea perceptibilității vocalelor, pînă la sincopă.

În textele extrase din volumul *Texte dialectale Muntenia* I, fazele premergătoare sincopei și sincopa apar atît în textul $\mathbf{D_2}$, cules de la un subiect cu un debit verbal mare (fapt menționat de anchetator), cît și în textele $\mathbf{D_1}$, $\mathbf{D_3}$, $\mathbf{D_4}$, provenite de la subiecte cu un debit normal (cf. [gi̯nerle], [ţe̯álle], [dárurle], [no̯ámurle].

În textele de tip **E** situația a fost altfel decît ne-am fi așteptat. Cazurile de diminuare a perceptibilității vocalelor pînă la sincopă sau de alterare a sunetelor și cuvintelor în general sînt puțin numeroase, deși crainicii sportivi respectivi aveau un debit verbal destul de mare. Acest lucru s-ar putea explica prin obișnuința crainicului sportiv de a transmite acest gen de mesaje. După cum menționam, au fost eliminate, în primul rînd, nu părți ale unor cuvinte, ci pauzele dintre acestea [22].

În ceea ce privește poziția față de accent, vocalele care prezintă diminuarea perceptibilității pînă la sincopă sînt, în general, neaccentuate. Fenomenul sincopării afectează mai rar vocalele accentuate (în materialul pe care l-am cercetat, *c[î]te*, *d[u]pă*, cuvinte neaccentuate în frază).

În fonetică sintactică fazele premergătoare sincopei și sincopa apar la cuvinte — instrumente gramaticale, care devin neaccentuate în frază (*s[ă] ne ducem*, *ș[i] le punem*, *s[e] poate*, *d[e] la* etc.).

În cazul textului de tip **C** (științific), era de așteptat ca modificările sunetelor în sensul diminuării perceptibilității să fie mai puține, avînd în vedere natura textului. Totuși, creșterea debitului a determinat, în lectura celor două subiecte, modificări de acest gen. Credem că această situație se datorează și lungimii unora dintre cuvintele specifice terminologiei științifice și repetării, la un interval foarte scurt, a acelorași termeni (cf. ***corespondențe fonetice****...importanța stabilirii acestor* ***corespondențe)***. În cercetarea de față am cerut subiectelor mărirea vitezei de lectură, deci a debitului, peste limita care permitea citirea textului în varianta a doua și a treia într-o formă identică cu cea din prima variantă de lectură (cu viteza normală). Rezultă că, indiferent de tipul de text, debitul rămîne, pe lîngă alte cauze (lipsa accentului, un anumit context consonantic, natura vocalei etc.), un factor favorizant al alterării perceptibilității vocalelor pînă la sincopă. În momentul în care parametrul debit intervine,

[21] Ca și în alte cazuri, am putea presupune că vocala finală a cuvîntului este redundată ; ea nu este absolut necesară în comunicare în sensul că, prin omiterea ei, mesajul transmis de vorbitor este în esență complet sau poate fi completat (cf. Andrei Avram, *op. cit.*, p. 27). Pentru forma [pi̯a] însă contextul mai larg în care se află cuvîntul contribuie la evitarea confuziei cu alte cuvinte care, fără o silabă, ar avea o formă identică, ca de exemplu, *piatră*.

[22] Vezi observațiile de la p. 43.

rămîn valabile observaţiile lui S. Puşcariu, după care sincoparea unei vocale este în funcţie de grija cu care vorbim [23].

Diminuarea perceptibilităţii pînă la sincopă ca urmare a varierii debitului a fost înregistrată, cel mai frecvent, în cazul vocalelor închise: [i], [u] şi a vocalelor de deschidere mijlocie: [ă] şi [e].

În ceea ce priveşte contextul consonantic care favorizează apariţia sincopei şi a fazelor premergătoare sincopei, putem menţiona că cele mai frecvente cazuri apar între două sonante, între două consoane dintre care una este o sonantă sau între două consoane surde *(tipur[i]le, d[u]mitale, p[u]tem)*. În general, după căderea vocalei apar grupuri consonantice obişnuite în limba română (formate, de obicei, din două sonante de tipul [rl]; în unele cazuri, apar şi consoane duble de tipul [ll]).

Datele pe care le-am obţinut prin prelucrarea materialului oferit de testele de percepţie, urmărind îndeosebi legătura dintre variaţia debitului şi apariţia sincopei, justifică încadrarea sincopei printre accidentele fonetice cele mai frecvente ale limbii române. Deoarece formele cu şi cele fără sincopă pot coexista la acelaşi vorbitor, sincopa face parte din categoria fenomenelor de opţiune; ea este un fapt de vorbire [24].

Tests de perception portant sur la relation entre la syncope et le débit de la parole en roumain

(Résumé)

L'auteur étudie du point de vue expérimental la relation qui existe entre la syncope et l'intensification du débit verbal en roumain. Les auditeurs qui ont participé aux tests de perception ont transcrit 69 mots qui indiquaient dans notre transcription l'altération de la perceptibilité de certaines voyelles jusqu'à leur disparition. Nous avons demandé aux sujets de varier le débit, notamment de l'intensifier, en obtenant de la sorte 3 vitesses de lecture, donc 3 débits différents. Nous avons étudié la « réduction » vocalique à l'intérieur du mot et en phonétique syntaxique.

L'altération de la perceptibilité jusqu'à la syncope atteint plus fréquemment les voyelles fermées [i], [u], auxquelles nous pouvons ajouter également les voyelles d'aperture moyenne [ă] et [e]. Le contexte consonnantique qui favorise la syncope est formé surtout de deux sonantes ([rl]), de deux consonnes dont l'une est une sonante ([dm]), ou de deux consonnes sourdes ([pt]).

Les résultats obtenus confirment notre hypothèse selon laquelle, étant donné que les formes à syncope et celles sans syncope peuvent coexister chez le même sujet parlant, la syncope se rattache à la catégorie des phénomènes d'option; elle est un fait de parole.

Septembrie 1979

Institutul de cercetări etnologice şi dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

[23] „În vorbirea îngrijită, solemnă, apăsată, controlată, nu trecem prea uşor nici asupra vocalelor neaccentuate. Dimpotrivă, în vorbirea repede, familiară, necontrolată, înghiţim adesea vocala din asemenea silabe" (*op. cit.*, p. 143).

[24] Cf. Emil Petrovici, *Forme absolute şi forme conjuncte (în sandhi) ale cuvintelor în grafia obişnuită şi în transcriere fonetică*, în FD III (1961), p. 57; L. Bloomfield, *Language*, New York, 1958, p. 187.

SCHIȚĂ DE FONOLOGIE ISTORICĂ A MEGLENOROMÂNEI

Se prezintă schimbările care au avut loc în perioada cuprinsă între româna comună și graiurile actuale ale meglenoromânei. Sînt urmărite — separat — modificările care privesc i n v e n t a r u l de sunete și cele care se referă la d i s t r i b u ț i a sunetelor. La sfîrșitul fiecăruia din cele două mari capitole, **vocalismul** și **consonantismul**, se precizează urmările la nivel fonologic ale schimbărilor fonetice.

Prezentăm, în studiul de față, fonologia istorică a meglenoromânei pentru intervalul de timp cuprins între româna comună și graiurile actuale. Dată fiind lipsa atestărilor pentru o perioadă îndelungată (primele mărturii scrise datează din a doua jumătate a secolului al XIX-lea), în puține cazuri am putut face precizări privind fazele intermediare în evoluția sunetelor.

VOCALISMUL

SCHIMBĂRI DE INVENTAR

Schimbările de inventar se referă la apariția sunetelor [ǫ], [ę], [ạ] și a seriei vocalelor lungi : [ā], [ē], [ī], [ō], [ū], [ǭ].

1. Sunetul [ǫ]. Apariția sunetului [ǫ], provenit din [*ə], reprezintă schimbarea cea mai importantă a vocalismului în p o z i ț i e a c c e n t u a t ă : [brǫn], [grǫn], [kǫmp], [lǫ́nă], [mǫ́nă], [plǫng], [stǫng] < rom. com. [*brə́nu], [*grə́nu], [*kə́mpu], [*lə́nə], [*mə́nə], [*plə́ngu], [*stə́ngu] ; în cuvintele din fondul nelatin : [stăpǫ́n].

De la această schimbare există o singură excepție : cuvîntul [rắńă] = *rîie*, care se întîlnește sub această formă în toate graiurile actuale [1].

Th. Capidan consideră că redarea lui [*ə] ca [ǫ] reprezintă, alături de velarizarea consoanei [l] în poziție finală (vezi *infra*, p. 61), o particularitate împrumutată din dialectul bulgăresc vorbit în regiunea munților Rodopi, fiind o dovadă că meglenoromânii au trecut prin această regiune în drumul lor spre actualele așezări [2].

[1] Th. Capidan (*Megl.* I, p. 100) explică păstrarea vocalei [ă] în acest cuvînt prin influența exercitată de formele derivate [răńós] și [răńíf] „rîios”, unde [ă], nefiind sub accent, nu a trecut la [ǫ].

[2] Cf. Capidan, *Megl.* I, p. 92 : „aceste două fenomene lingvistice care alcătuiesc două particularități specifice ale dialectului meglenit, mai ales că ele nu se găsesc în celelalte dialecte sau subdialecte românești, sînt împrumutate din limba bulgară, și anume din subdialectul central al dialectului din Rodope, într-o epocă cînd românii din munții Balcani, în drumul lor spre Macedonia, au trebuit să se oprească mai multă vreme prin ținuturile Rodopei, după care apoi au ajuns în dreapta Vardarului, acolo unde îi găsim așezați astăzi”.

În formele de plural [kǫi̯ń], [mǫi̯ń], [pǫi̯ń] apare [ǫi̯] pentru [ǫ] prin anticiparea lui [ⁱ] (= *i* flexionar, asimilat ulterior de consoana palatală; vezi *infra*, p. 56). Formele de singular [kǫ́i̯ni], [pǫ́i̯ni] au fost refăcute după cele de plural; sub influenţa acestor cuvinte, [i̯] analogic a apărut şi în adverbul [mǫ́i̯ni]. Formele menţionate aici au fost notate în localităţile Lugunţa, Birislav şi Nînta. În graiul din Oşani, [ǫ́i̯] nu apare în toate cuvintele: [mǫ́i̯nista] „a doua zi", dar [pǫ́ni].

Schimbările discutate mai sus nu sînt generale; în graiul din Huma şi Ţîrnareca, [ǫ], [ǫ́i̯] nu apar, păstrîndu-se [*ə] = [ă]: [brăn], [grăn], [lắnă], [mắnă], [mắni], [pắni] etc.

În graiul din Liumniţa sunetului [ǫ] îi corespunde [o]: [komp], [mónă], [plong], [kói̯ni], [mói̯ni], [pói̯ni] etc. ([kói̯ni], [mói̯ni], [pói̯ni] apar şi în Cupa).

După opinia lui Th. Capidan, [o] din aceste cuvinte ar proveni nu din [ǫ]<[*ə], ci din [*î][3], care a trecut prin faza intermediară [*u]: [*lună], [*mună], [*cump], [*punză][4]. Existenţa, într-o fază anterioară, a lui [*î] în meglenoromână[5] rămîne, însă, nedovedită, căci autorul nu explică deschiderea lui [*u] la [o] în poziţie nazală.

În graiurile care cunosc schimbarea aici în discuţie, [ǫ] apare în cadrul flexiunii în locul lui [ă].

În f l e x i u n e a n o m i n a l ă [ǫ] se întîlneşte la formele de plural în [i](= *i* flexionar) ale substantivelor feminine cu [a] accentuat în temă (ulterior, [ⁱ] a dispărut sau a fost asimilat la consoana precedentă): [luminǫ́r] = *lumînări*, [mǫr] = *mări*, [pǫrţ] = *părţi;* în împrumuturi: [rǫń] = *răni* (v. sl. *rana)*. Adăugăm forma de plural [tǫr] a pronumelui nehotărît [tári] = *atare (cutare)*. Schimbarea nu este generală; apar şi forme de plural cu [ă]: [gắur] = *găuri*, [mustắţ] = *mustăţi*, [vắţ] = *vaci*. [ă] apare, de asemenea, în împrumuturi: [prắčḱi] „nuiele" (bg. *pračka)*, [vrăb] „sălcii" (bg. *vrăba)*.

În f l e x i u n e a v e r b a l ă, [ǫ] apare la verbele de conjugarea I în următoarele forme:

— persoana 4 a prezentului şi viitorului indicativ şi a prezentului conjunctiv: [kăntǫ́m], [spilǫ́m];

— persoanele 3—4 ale perfectului simplu: [kăntǫ́], [spilǫ́], [kăntǫ́m], [spilǫ́m];

— persoana 2 a imperativului verbelor „da" şi „face": [dǫ], [fǫ]; forma de imperativ [stoi̯] (în loc de [*stǫi̯]) a verbului „sta" a fost împrumutată din bulgară[6]; la persoana 3 indicativ de la verbele monosilabice „da", „sta" s-au păstrat formele [da], [sta][7].

Sunetul [ǫ] în împrumuturi. Nazala v. sl. [ǫ] = ѫ a fost redată prin [ǫn], [ǫm], nu prin [*un], [*um][8], ceea ce arată că nu a fost asimilată

[3] *Ib.*, p. 100: „*lonă, monă, comp, ponză* [...] n-au rezultat din *lǫnă, mǫnă* etc., cum s-ar părea la prima vedere, ci reprezintă reflexul formelor cu sunetul velar *î*".

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem*: „şi în dialectul megl[enoromân] ca şi în cel dacor[omân] şi arom[ân] *an* + voc.; *an, am* + expl. au dat *ăn, ăm* şi *în, îm*, din care au rezultat *ǫn, ǫm* şi *on, om*.

[6] Cf. Capidan, *Megl.* I, p. 162.

[7] *Ib.* III, p. 105 (s. v. *dau̯)* şi p. 274 (s. v. *stau̯)*.

[8] În *Megl.* I, p. 93, Th. Capidan menţionează că v. sl. [ǫ] „apare numai într-un singur cuvînt ca *un, um: dumbravă* (pl. *dumbrǫvi)* < дѫбрава". În *Megl.* III, p. 120, s. v. *Dumbrǫvi*, autorul înregistrează cuvîntul numai ca toponim în Oşani.

În formele de plural [kǫi̯ń], [mǫi̯ń], [pǫi̯ń] apare [ǫi̯] pentru [ǫ] prin anticiparea lui [i] (= *i* flexionar, asimilat ulterior de consoana palatală; vezi *infra*, p. 56). Formele de singular [kǫ́i̯ni], [pǫ́i̯ni] au fost refăcute după cele de plural; sub influența acestor cuvinte, [i̯] analogic a apărut și în adverbul [mǫ́i̯ni]. Formele menționate aici au fost notate în localitățile Lugunța, Birislav și Nînta. În graiul din Oșani, [ǫ́i̯] nu apare în toate cuvintele: [mǫ́i̯nista] „a doua zi", dar [pǫ́ni].

Schimbările discutate mai sus nu sînt generale; în graiul din Huma și Țîrnareca, [ǫ], [ǫ́i̯] nu apar, păstrîndu-se [*ə] = [ă]: [brăn], [grăn], [lắnă], [mắnă], [mắni], [pắni] etc.

În graiul din Liumnița sunetului [ǫ] îi corespunde [o]: [komp], [mónă], [plong], [kói̯ni], [mói̯ni], [pói̯ni] etc. ([kói̯ni], [mói̯ni], [pói̯ni] apar și în Cupa).

După opinia lui Th. Capidan, [o] din aceste cuvinte ar proveni nu din [ǫ]<[*ə], ci din [*î][3], care a trecut prin faza intermediară [*u]: [*lună], [*mună], [*cump], [*punză][4]. Existența, într-o fază anterioară, a lui [*î] în meglenoromână[5] rămîne, însă, nedovedită, căci autorul nu explică deschiderea lui [*u] la [o] în poziție nazală.

În graiurile care cunosc schimbarea aici în discuție, [ǫ] apare în cadrul flexiunii în locul lui [ă].

În f l e x i u n e a n o m i n a l ă [ǫ] se întîlnește la formele de plural în [i](= *i* flexionar) ale substantivelor feminine cu [a] accentuat în temă (ulterior, [i] a dispărut sau a fost asimilat la consoana precedentă): [luminǫ́r] = *lumînări*, [mǫr] = *mări*, [pǫrț] = *părți*; în împrumuturi: [rǫń] = *răni* (v. sl. *rana*). Adăugăm forma de plural [tǫr] a pronumelui nehotărît [tári] = *atare (cutare)*. Schimbarea nu este generală; apar și forme de plural cu [ă]: [gắur] = *găuri*, [mustắț] = *mustăți*, [văț] = *vaci*. [ă] apare, de asemenea, în împrumuturi: [prắčḱi] „nuiele" (bg. *pračka)*, [vrăb] „sălcii" (bg. *vrăba)*.

În f l e x i u n e a v e r b a l ă, [ǫ] apare la verbele de conjugarea I în următoarele forme:

— persoana 4 a prezentului și viitorului indicativ și a prezentului conjunctiv: [kăntǫ́m], [spilǫ́m];

— persoanele 3—4 ale perfectului simplu: [kăntǫ́], [spilǫ́], [kăntǫ́m], [spilǫ́m];

— persoana 2 a imperativului verbelor „da" și „face": [dǫ], [fǫ]; forma de imperativ [stoi̯] (în loc de [*stǫi̯]) a verbului „sta" a fost împrumutată din bulgară[6]; la persoana 3 indicativ de la verbele monosilabice „da", „sta" s-au păstrat formele [da], [sta][7].

Sunetul [ǫ] în împrumuturi. Nazala v. sl. [ǫ] = ѫ a fost redată prin [ǫn], [ǫm], nu prin [*un], [*um][8], ceea ce arată că nu a fost asimilată

[3] *Ib.*, p. 100: „*lonă, monă, comp, ponză* [...] n-au rezultat din *lǫnă, mǫnă* etc., cum s-ar părea la prima vedere, ci reprezintă reflexul formelor cu sunetul velar *î*".

[4] *Ibidem.*

[5] *Ibidem*: „și în dialectul megl[enoromân] ca și în cel dacor[omân] și arom[ân] *an* + voc.; *an, am* + expl. au dat *ăn, ăm* și *în, îm*, din care au rezultat *ǫn, ǫm* și *on, om*.

[6] Cf. Capidan, *Megl.* I, p. 162.

[7] *Ib.* III, p. 105 (s. v. *dau̯)* și p. 274 (s. v. *stau̯)*.

[8] În *Megl.* I, p. 93, Th. Capidan menționează că v. sl. [ǫ] „apare numai într-un singur cuvînt ca *un, um: dumbravă* (pl. *dumbrǫvi)* < дѫбрава". În *Megl.* III, p. 120, s. v. *Dumbrǫvi*, autorul înregistrează cuvîntul numai ca toponim în Oșani.

vocalei [o] în poziție nazală din cuvintele moștenite : [mǫ́ŋkă] „trudă, cazna" < v. sl. *mǫka*, [skǫmp] = *scump* < v. sl. *skǫpŭ*. În împrumuturile din bulgară, lui [o] din grupurile [on], [om] îi corespunde [ǫ] : [rǫ́ŋkă] „fărămitură" < bg. *ronka*, [stǫ́mnă] „ulcior mare de pămînt" < bg. *stomna*.

Tot prin [ǫ] a fost redat sl. ъ în împrumuturile vechi, alb. *ë* și tc. *y* : [băkǫ́r] „aramă" < tc. *bakyr*, [gǫrb] „spinare" < sl. *gărb*, [kalǫ́p] = *calup* < tc. *kalyp*, [năprǫ́tkă] „șarpe" (cf. alb *nepërtkë)*, [tǫ́rlă] = *tîrlă* < sl. *tărlo*. În unele împrumuturi recente, coexistă variantele cu [ǫ] și [ă] : [krǫ́blă] și [krăblă] „bute, putină" < bg. *krăblo*.

2. A devenit [ǫ] și [*ə] (= [ă]) provenit din [é], [í], **după consoanele** [ș], [j], [ț]$_1$, [z]$_1$, [r̄], [č], în urma schimbării : [e], [i] > [*ə] > [ǫ]. Faza intermediară [*ə] = [ă] s-a păstrat în unele graiuri (vezi *infra)*. După consoanele menționate, în p o z i ț i e n e a c c e n t u a t ă, lui [ǫ] îi corespunde [ă] în toate graiurile (vezi *infra*, p. 54).

a) **După [ș], [j]** schimbarea este posterioară depalatalizării consoanelor [ș′], [j′] (vezi *infra*, p. 59). După [ș], [ǫ] apare în cuvintele moștenite și în împrumuturile vechi din slavă : [bișǫ́kă] < [*bișə́kə] < rom. com. [*beșikə], [rușǫ́ni] < [*rușə́ni] < rom. com. [*rușine], [șǫd] < [*șəd] < rom. com. [*șédu], [șǫ́pit] „țeavă la fîntînă" < [*șə́pit] < v. sl. *šipit*. După [j] apare [ǫ] în împrumuturi din slavă : [năjǫ́ță] = *nojiță* < [*nəjə́țə] < bg. *nožica*.

În împrumuturile mai noi din bulgară și din turcă, [e], [i] se păstrează : [jir] = *jir* < bg. *žir*, [șei̯] „obiect, lucru" < tc. *šej*, [șílă] „andrea" < bg. *šilo* [9].

În graiul din Huma, [e], [i] s-au păstrat în toate cuvintele după [ș], [j] : [bișíkă], [șed] etc. În graiul din Țîrnareca se conservă [ă] netrecut la [ǫ] : [rușăni], [șăd] etc. (v. și *supra*, p. 48).

b) **După [ț]$_1$, [z]$_1$** [10] schimbarea se produce în urma „depalatalizării" consoanelor rom. com. [*ț], [*d̦] (> [z]) (vezi *infra*, p. 58). După [ț]$_1$: [kățắł] < [*kəțắl] < rom. com. [*kəțélu], [țǫn] < [*țən] < rom. com. [*ținu], [țǫs] < [*țəs] < rom. com. [*țésu] ; schimbarea apare și în cuvîntul [țǫp] < [*țəp] = *țip* (etimologie necunoscută). După [z]$_1$: [dumnizǫ́] < [*dumnid̦ə́] < rom. com. [*dumned̦éu̯], [zǫ́li] < [*d̦ə́li] < rom. com. [*d̦íle] ; [i] s-a păstrat în cuvîntul [zik] [11].

În graiul din localitățile Huma și Țîrnareca, după [ț]$_1$, [z]$_1$ (în Țîrnareca : [d̦]) se păstrează faza [*ə] = [ă] : [țăn], [dumnizắ], [zắli] (în Țîrnareca : [dumnid̦ắ], [d̦ắli]).

În împrumuturi, [e], [i] nu s-au modificat după consoanele [ț], [z], care au fost asimilate la [ț]$_2$, [z]$_2$ (vezi *infra*, p. 59) : [țípă] „șold" < bg. *cipa*, [vizír] = vizir < tc. *vezir*, [zid] = zid < bg. *zid*.

c) **După [r̄]** schimbarea [e], [i] > [*ə] > [ǫ] are loc numai în cuvintele moștenite și este anterioară pierderii distincției între [r̄] și [r] (vezi *infra*, p. 61) : [rǫd] < [*rəd] < rom. com. [*rídu], [r̄ǫm] < [*rəm]

[9] Cf. Capidan, *Megl.* III, p. 284, s. v. *șii̯és*.

[10] În legătură cu [ț]$_1$, [z]$_1$, cf. *infra*, p. 58—59.

[11] Th. Capidan, *Megl.* I, p. 114, consideră că „această abatere [...] în nici un caz nu poate fi explicată din dialectul meglenoromân. Se pare că avem a face cu o particularitate veche dintr-o regiune în care *i* încă pînă azi a rămas nealterat".

< rom. com. [*ŕímu], [rọ́pă]< [rə́pə] < rom. com. [*ŕípə], [rọu̯] = *rău, rîu* < [*rəu̯] < rom. com. [*ŕéu], [*ŕíu].

În graiul din Huma și Țîrnareca apare [*ə] = [ă] conservat : [răd], [răm], [rắpă], [rău̯].

În cuvintele împrumutate, [e], [i] s-au păstrat după [r], care a fost asimilat lui [r] non-fortis : [rémă] „guturai" < gr. ρεῦμα, [rid] „deal, colină" < bg. *rid*.

d) **După [č]**, [ọ] pentru [e], [i] apare în unele împrumuturi din bulgară : [băčọ́l'ă] „stînă" < bg. *bačilo*, [čọmp] „cep" < bg. *čep*. Mai numeroase sînt exemplele în care schimbarea nu se produce : [čérgă] „cort, cergă" < bg. *čerga*, [číčă] „unchi" < bg. *čičo*.

După [ğ] în împrumuturi din bulgară și după [č], [ğ] în împrumuturi din turcă, [e], [i] se păstrează, în general : [čénģel] „cîrlig (la cîntar)" < tc. *čengel*, [čéșmă] „fîntînă" < tc. *češme*, [čift] „pereche" < tc. *čift*, [ğep] „buzunar" < tc. *ğep*, [ğídă] „săgeată" < bg. *ğit*. Unele din aceste cuvinte cunosc și variante cu [ă], [o] (< [ọ]) : [čắșmă], var. [čóșmă], [ğăp].

După [l'], [ń] apare, de asemenea, uneori [ă] : [mul'ắr] = *muieri, femei*, [ńắrlă] = *mierlă*.

Redarea vocalelor [e], [i] ca [ọ] după [ș], [j], [ț]$_1$, [z]$_1$, [ŕ], [č] are loc, în f l e x i u n e a v e r b a l ă, și la verbele de conjugarea a IV-a cu accentul pe terminație :

[e] > [*ə] > [ọ] la persoanele 1—2 și 4—6 ale formelor de prezent indicativ și la persoanele 1—2 și 4—5 ale formelor de viitor indicativ și de prezent conjunctiv : [ạnflămănzọ́s] = *flămînzesc*, [grișọ́s] = *greșesc*, [pățọ́s] = *pățesc*, [prăjọ́s] = *prăjesc*, [tălčọ́s] = „omor", [umărọ́s] „obosesc" ;

[i] > [*ə] > [ọ] în formele de infinitiv : [pățọ́ri] = *pățire*, participiu : [pățọ́t] = *pățit* și în paradigma perfectului simplu (persoanele 1—6) : [pățọ́i̯] etc.

După [l'], la verbele de conjugarea I, apare [ọ] (< [*ə] < [e]) la persoana 4 în forma de prezent și viitor indicativ și de prezent conjunctiv : [tăl'ọ́m] = *tăiem* și la persoanele 3—4 ale perfectului simplu : [tăl'ọ́] = *tăie*, [tăl'ọ́m] = *tăiarăm*.

În graiul din Huma și Țîrnareca s-a păstrat faza intermediară [*ə] = [ă] în formele menționate mai sus : [pățắs], [pățắri], [pățắt], [pățắi̯], [tăl'ắ], [tăl'ắm].

În graiul din Liumnița, oricărui [ọ] care apare după consoanele menționate în acest paragraf îi corespunde [o] (vezi și *supra*, p. 48)[12].

3. [ẹ], [ọ] în graiul din Lugunța. În graiul vorbit în această localitate, [ọ] provine nu numai din [*ə] (vezi *supra*), ci și din reducerea diftongului [o̯a] în poziție accentuată ; tot în acest grai, [e̯a] se reduce la [ẹ].

[ẹ], [ọ] se întîlnesc în poziție accentuată : [bisẹ́rikă] = *biserică*, [fẹ́tă] = *fată*, [putẹ́] = *putea*, [sirbẹ́] „muncește" (imper.) ; [nọ́pti] = *noapte*, [pọ́ti] = *poate*, [sọ́kră] = *soacră ;*

[12] Cf. și Capidan, *Megl.* I, p. 114.

[ę] se întîlnește și în poziție neaccentuată, la forma de singular articulată a substantivelor feminine terminate în [i] (< [e]) : [kăldárę] = *căldarea*, [míntę] = *mintea*, [nóptę] = *noaptea*.

4. [ạ] în poziție inițială nazală. Sunetul [ạ] apare, în p o z i ț i e n e a c c e n t u a t ă, la cuvintele moștenite în care, la inițială, lat. [in-], [im-] s-au redus la [*n-], [*m-] : [ạmbét] < [*mbet] < lat. **imbibito*, [ạmpęádik] < [*mpęádik] < lat. *impedico*, [ạmpirát] < [*mpirát] < lat. *imperator*, [ạnkálț] < [*nkalț] < lat. *incalcio*, [ạntréb] < [*ntreb] < lat. *interrogo*, [ạnvéț] < [*nveț] < lat. **invitio*.

Un [ạ] în poziție nazală neaccentuată îi corespunde lui [a] din poziție nazală accentuată (vezi *infra*, p. 53) : [ạmnăm] = *umblăm*, [ạntrăm] = *intrăm*, față de [ámnu], [ántru].

Ulterior, [ạn], [ạm] s-au atașat la inițiala unor cuvinte moștenite sau împrumutate : [ạmplín] < lat. *plenus*, [ạmplités] „împletesc" < v. sl. *pletǫ*, [ạndirég] < lat. *dirigo*, [anvălés] „învelesc" < v. sl. *valiti*, [ạnvíng] < lat. *vinco*. Ca prefix, [ạn] (var. [ạm]) s-a folosit, în derivare, pentru formarea verbelor de la substantive și adjective : [ạmbálig], [ạnfrík] „mă sperii", [ạnsurzǫs] = *surzesc*, [ạnțáp] = *înțep*, de la [báligă], [fríkă], [surd], [țápă].

Proteza vocalei [ạ] în poziție nazală neaccentuată este generală la cuvintele în care nazala era urmată de o consoană (vezi exemplele de mai sus). Atunci cînd după nazală urma o vocală, [ạ] protetic nu apare : [nek] < lat. *neco*. Această constatare este valabilă și pentru prepoziția lat. *in*, redusă la [n], care nu a primit [ạ] protetic înaintea cuvintelor în care nazala era urmată de vocală : [nalt] < lat. *in altum*, [năínti] < lat. *in abante*.

[ạ] protetic mai apare :

— în formele conjuncte ale pronumelui personal în dativ și acuzativ : [ạń] = *îmi*, [ạț] = *îți*, [ại̯] ([ạl']) = *îi*, [ạł] = *îl*, [ạu̯] = *o ;*

— în forma conjunctă [ăi̯] = *îi*, *este* a verbului „a fi" ;

— în prepoziția [ạn] (var. [ăn]) < [*n] < lat. *in ;* [an i̯árnă], [ạn kǫmp], [ăn márzini].

5. [ā], [ē], [ī], [ō], [ū], [ǭ] în poziție accentuată. Vocalele accentuate se rostesc uneori „mai lung ca de obicei" [13], fără a se putea preciza cuvintele și pozițiile în care apare această rostire. Th. Capidan atribuie această particularitate influenței bulgare și menționează următoarele vocale lungi : [ā], [ē], [ī], [ō], [ū] [14]. În materialul dialectal cules de G. Weigand există și exemple cu [ǭ] [15]. Vocalele lungi accentuate, care apar atît în cuvinte moștenite, cît și în împrumuturi, nu se întîlnesc în graiul din Huma și Țîrnareca.

Exemple :

[ā] : [bunār] „puț" < tc. *bunar*, [pikurār] „cioban", [sirumā] „sărac" < bg. *siromah*, [vāli] „rîu" ;

[ē] : [kămēș] = *cămăși*, [murafēt] = *marafet* < tc. *marifet ;*

[13] Capidan, *Megl.* I, p. 97.

[14] *Ib.*, p. 66.

[15] Gustav Weigand, *Vlacho-Meglen*, p. 3 : „ǫ, sehr offen zu sprechen, findet sich hier sowohl lang, als auch kurz".

[ī] : [pīn], [sīn] = *sîn*, [vīn];
[ō] : [pukrōv] „velință" < bg. *pokrov*, [sōră];
[ū] : [fūr], [sūflit], [tambūră] = ***tambură*** < tc. ***tanbura***;
[ǭ] : [grǭn] = *grîu* [16].

SCHIMBĂRI DE DISTRIBUȚIE

1. Închiderea vocalelor [a], [e], [o] la [ă], [i], [u] în poziție neaccentuată, fenomen cunoscut încă din româna comună, este generală în meglenoromână, întîlnindu-se și în împrumuturi: [bábă] „babă, bunică" < v. sl. *baba*, [gunés] = *gonesc* < v. sl. *goniti*, [kăróță] = *căruță* < gr. καρότσα, [kăzáni] = *cazan* < tc. *kazan*, [nivęástă] = *nevastă* < sl. *nevěsta*.

Prezența vocalismului originar în unele împrumuturi relevă caracterul recent al acestora sau faptul că sînt simțite de vorbitori ca elemente străine dialectului: [belonógă] „oaie neagră cu picioarele albe" < bg. *belonoga*, [budalá] „prost, nerod" < tc. *budala*, [kapidán] „căpetenie de haiduci" < bg. *kapidan*. Unele din împrumuturile recente cunosc și variante cu vocalele închise: [putúr] și [potúr] „nădragi, poturi" < tc. *potur*.

Ca în toate dialectele, [o] final neaccentuat a fost redat prin [ă] în substantivele de origine slavă, care au fost încadrate ca feminine: [čúdă] „minune" < bg. *čudo*, [gréblă] < bg. *greblo*, [sítă] < bg. *sito*.

În poziție finală, [e], [o] se închid în forma de vocativ singular a substantivelor: [fráti], [mul'ári], [sóru]; [a], [e], [o] se închid în forma de imperativ singular a verbelor: [báti], [i̯élă] „vino" < gr. ἔλα, bg. *ela*, [vínu] (foarte rar). Se păstrează [a] în poziție neaccentuată finală în forma articulată de singular a substantivelor feminine terminate în [ă]: [kása], [fęáta], [sóra].

La fel ca în aromână, în meglenoromână nu se întîlnesc exemple de refacere a vocalismului primar (cf. dr. *dormim* < *durmim*).

2. Afereza vocalei [a] este una din schimbările caracteristice pentru vocalismul în p o z i ț i e n e a c c e n t u a t ă. În cuvintele moștenite schimbarea este generală: [duk] = *aduc*, [juŋg] = *ajung*, [leg] = *aleg*, [ruŋk] = *arunc*, [skult] = *ascult*, [sud] = *asud*, [ștern] = *aștern*, [ud] = *aud*, [vem] = *avem*.

Afereza vocalei [a] se produce și în împrumuturi: [guridă] = *agurida* < bg. *agurida*, gr. ἀγουρίδα, [pikăsés] „pricep, simt" < gr. ἀπεικάζω, bg. *apikasvam*. De obicei, însă, [a] se păstrează la începutul cuvîntului: [abér] „veste, știre" < tc. *haber*, [adét] „obicei, datină" < tc. *adet*, [arisés] „îmi place" < gr. ἀρέζω, [avlíi̯ă] „curte" < gr. αὐλή, bg. *avlija*. În aceeași poziție, [a] este redat și ca [ạ], [ă]: [ăkăi̯és] „mă trudesc" < bg. *akam*, [ạmanét] = *amanet* < tc. *amanet*, [ạzdisés] „turbez" < tc. *azdyrmak*. Tot în împrumuturi apare uneori, ca fenomen opus, un [a] protetic: [aftăsés] „sosesc" < gr. φθάνω, bg. *ftasuvam*, [aksén] „străin" < gr. ξένος. [a] inițial s-a păstrat înaintea grupurilor consonantice care încep cu o lichidă: [albés] = *albesc*, [albină], [altár], [argát] < gr. ἀργάτης, [arșón] = *arșin* < tc. *aršyn*.

[16] *Ib.*, p. 59.

3. În silabă accentuată are loc, în cuvintele moştenite, **înlocuirea lui [*ə] cu [a] în poziţie iniţială nazală** (pentru schimbarea corespondentă în silabă neaccentuată, vezi *supra*, p. 51) : [ámnu] < [*ə́mnu] = *umblu*, [ámpl'u] < [*ə́mpl'u] = *umplu*, [ánflu] <[*ə́nflu] = *umflu*, [ánkă] < [*ə́nkə] = *încă*, [ántru] < [*ə́ntru] = *intru*. În aceeaşi poziţie apare [a] în cuvîntul împrumutat [ánğil] „înger" < gr. ἄγγελος, bg. *angel*.

Schimbarea nu apare în cuvîntul [ǫns] = *ins*, care, în situaţii de fonetică sintactică, precedat de prepoziţii, nu avea [*ə] în poziţie iniţială nazală ; de aceea [*ə] > [ǫ] în acest cuvînt, ca în [kǫmp] (vezi *supra*, p. 47).

4. Vocala nazală v. sl. [ę] = ѧ a fost tratată ca [e] în poziţie nazală din cuvintele moştenite, fiind redată prin [in] : [gríndă] < v. sl. *gręda*.

5. Diftongii [e̯a], [o̯a] în împrumuturi. La fel ca în cuvintele moştenite, [e̯a], [o̯a] au apărut în împrumuturi prin diftongarea vocalelor accentuate [e], [o] atunci cînd silaba următoare conţinea [a] sau [e] : [ko̯ájă] „piele" < v. sl. *koža*, [ko̯ásă] = *coasă* < v. sl. *kosa*, [pe̯áştiră] = *peşteră* < bg. *peštera*, [po̯álă] = *poală* < v. sl. *pola*, [pro̯áspăt] = *proaspăt* < gr. πρόσφατος.

Prin [e̯a] a fost redat sl. ѣ în cuvinte în care prezenţa diftongului nu se explică prin metafonie[17] : [be̯al] „alb" < sl. *běl*, [breaz] < bg. *brěz*, [dead] „moş" < bg. *dědo*, [tream] „tindă" < bg. *trěm*.

În împrumuturile recente, [e], [o] sub accent nu se diftonghează : [kókă] „cap" < alb. *kokë*, [góră] „pădure" < bg. *gora*, [huléră] =*holeră* < gr. χολέρα, [pinğérkă] „fereastră" < tc. *penğere*, [pustél'ă] „aşternut" < bg. *postelja*.

6. O particularitate a vocalismului în silabă accentuată o constituie **conservarea vocalelor [e], [i] şi a diftongului [e̯a]**[18] în următoarele poziţii :

a) **[e], [i], [e̯a] după [ţ]$_2$, [z]$_2$[19], [r] :** [ţe̯ápă] = *ceapă*, [ţern] = *cern*, [uţíd] = *ucid ;* [ze̯ánă] „sprînceană", [zíniri] = *ginere ;* [kre̯ápă] = *crapă*, [krep] = *crăp*, [strik] = *stric ;*

b) **[e], [e̯a] după [p], [b], [f], [v], [m] :** [pe̯ánă] = *pană*, [pe̯áră] = *pară*, [per] = *păr*, [spel] = *spăl ;* [ạmbét] = *îmbăt*, [be̯átă] = *bată* (subst.) ; [fe̯átă] = *fată*, [fet] = *făt* (vb.) ; [ve̯árgă] = *vargă*, [ved] = *văd ;* [me̯ásă] = *masă*, [me̯ástik] = *mestec*, [mer] = *măr ;*

c) **[i] înainte de [n] :** [sin] = *sîn*, [spínzur] = *spînzur*, [tínir] = *tînăr*, [vínă] = *vînă*, [vínăt] = *vînăt*, [vind] = *vînd*, [*vint*] = *vînt* [20].

[17] Cf. Capidan, *Megl.* I, p. 105 : „În elementele slave trecerea lui *e* la *ea* s-a făcut numai în cuvintele mai vechi în care *e* < ѣ, fie că această metafonie s-a făcut prin analogie cu cuvintele de origine latină, fie că, ceea ce este şi mai sigur, s-a păstrat vechea pronunţare slavă, după cum se dovedeşte din formele slave cu ѣ, care în silaba următoare nu aveau un *ă*".

[18] Pentru [e̯a] > [ę] în graiul din Lugunţa, cf. *supra*, p. 50—51.

[19] În legătură cu [ţ]$_2$, [z]$_2$, cf. *infra*, p. 58—59.

[20] [i] se păstrează şi în silabă neaccentuată după consoanele menţionate sub a) şi c). Tot în silabă neaccentuată apare [i] < [e] (vezi *supra*, p. 52) după consoanele menţionate sub a) şi b). Diftongul [e̯a] nu este ocurent în silabă neaccentuată, cu excepţia poziţiei finale (vezi *infra*, p. 54).

Diftongul [e̯a] s-a păstrat în cuvintele moștenite chiar atunci cînd în silaba următoare exista [e] (devenit ulterior, prin închidere, [i], vezi *supra*, p. 52) : [fe̯áti] = *fete*, [le̯ámni] = *lemne*, [se̯amin] = *semăn*, [se̯ámni] = *semne*, [se̯áti] = *sete*, [se̯áțir] = *secer*, [ve̯ádi] = *vede*, [ve̯árdi] = *verde*. În aceeași poziție, [e̯a] s-a conservat și în împrumuturile slave : [kle̯áști] = *cleşte* < bg. *klěšti*, [le̯áni] = *lene* < v. sl. *lěnĭ*, [vre̯ámi] = *vreme* < bg. *vrěme*.

7. În s i l a b ă a c c e n t u a t ă, **după [ș], [j], [ț]₁, [z]₁, [r̄], [č] diftongul [e̯a] se reduce la [a]** (vezi și *supra*, p. 49–50) :

— **după [ș], [j] :** [șápti] < rom. com. [*șe̯ápte], [șáu̯ă] < rom. com. [*șe̯áu̯ă]; [jál'kă] „broască țestoasă" < [*je̯álkă] < bg. *želka ;*

— **după [ț]₁, [z]₁ :** [kățáu̯ă] < rom. com. [*kəțe̯áu̯ə], [țáră] < rom. com. [*țe̯áră]; [zádă] < [*d̦ádə] < rom. com. [*d̦e̯ádə], [záți] < [*d̦áțe] < rom. com. [*d̦e̯áče];

— **după [r̄] :** [r̄áți] < rom. com. [*r̄e̯áče], [r̄áu̯ă] < rom. com. [*r̄e̯a];

— **după [č] :** pentru exemple, vezi *infra* (în cadrul flexiunii verbale).

În f l e x i u n e a v e r b a l ă, aceeași schimbare apare la verbele de conjugarea a IV-a cu accentul pe terminație (vezi și *supra*, p. 50) :

— în paradigma imperfectului (persoanele 1–6) : [anflămănzám], [grișám], [prăjám], [pățám], [tălčám], [umărám] ;

— la persoana a 3-a a formei de prezent indicativ : [a̯nflămănzáști], [tălčáști] etc. ;

— la persoanele 3 și 6 ale formelor de viitor indicativ și de prezent conjunctiv : [a̯nflămănzáskă], [tălčáskă] etc.

Formele de conjunctiv prezent, persoanele 3 și 6, ale verbelor monosilabice de conjugarea I „da", „sta" : [da] = *dea*, [sta] = *stea*, în care apare [a] pentru [e̯a], se explică prin confundarea cu formele de indicativ prezent (vezi și *supra*, p. 48).

După consoanele în discuție (vezi *supra)*, diftongul [e̯a] se reduce la [a] și în s i l a b ă n e a c c e n t u a t ă, *la finala cuvintelor*, singura poziție în care poate să apară [e̯a] naccentuat : [mănúșa] < [*mănúșe̯a], [úșa] < [*úșe̯a] etc.

După aceleași consoane apare, în p o z i ț i e n e a c c e n t u a t ă, [ă] pentru [e], [i] : [čănúșă], [jălés], [r̄ădém], [șădém], [țăpắm], [țăsém], [urzătúră] (în Țîrnareca : [urd̦ătúră]) (pentru modificările la care au fost supuse vocalele [e], [i] după aceste consoane în poziție accentuată, vezi *supra*, p. 49–50).

Schimbările prezentate mai sus se produc și după consoanele [ğ], [l'], [ń] : [ğănăbét] „om rău, păcătos" < tc. *ğenubet*, [l'ărtári] = *iertare*, [r̄áńă] = *rîie*.

În graiul din Huma se păstrează [e̯a], [i] după [ș], [j] (vezi și *supra*, p. 49).

8. Preiotarea lui [e] inițial. Ca urmare a influenței slave, [e] inițial este redat ca [i̯e] atît în poziție accentuată, cît și în poziție neaccentuată ; schimbarea se produce nu numai în împrumuturi, ci și în cuvintele moștenite :

— în p o z i ț i e a c c e n t u a t ă : [i̯eł] = *el*, [i̯eș] = *ești*, *ieși ;* [i̯éftin] < gr. εὐθηνός, [i̯ej] „arici" < bg. *ež*, [i̯er] „fiecare" < tc. *her ;*

— în poziție neaccentuată: [i̯elčíkă] „brăduț" < bg. *elčika*.

[i̯e-] apare și în urma palatalizării fricativei labiale [f]: [i̯er] = *fier*, [i̯erb] = *fierb*, [i̯erár] = *fierar*; [i̯e] a fost, de asemenea, introdus prin împrumuturi: [i̯emíș] „fructe" < tc. *jemiš*.

Preiotarea lui [e] inițial nu apare totdeauna în cuvintele împrumutate: [eféndi] „domn" < tc. *efendi*, [élbet] „desigur" < tc. *helbet*, [étu] „iată" < bg. *eto*.

9. [u̯o] inițial. Printr-un fenomen oarecum analog preiotării lui [e], [o] inițial accentuat [21] este precedat de un element semivocalic labial, realizîndu-se ca [u̯o-]: [u̯ócl'u] = *ochi*, [u̯om] = *om*, [u̯orb] = *orb*, [u̯os] = *os*, [u̯ou̯] = *ou*.

Schimbarea este generală în cuvintele moștenite. În împrumuturi se păstrează, în general, [o] în această poziție: [óğă] = *hoge* < tc. *hoğa*, [ódrină] „viță de vie agățătoare" < bg. *odrina*; unele cuvinte au și variante cu [u̯o-]: [u̯óluvă] și [ólăvă] „plumb" < bg. *olovo*, [u̯or] și [or] „horă" < bg. *oro*.

10. [i̯ă], [u̯ă] în graiul din Liumnița. În graiul din această localitate, vocalele [e] și [o] sub accent s-au diftongat, în orice poziție, la [i̯e] și, respectiv, [u̯o]. Ulterior, a avut loc schimbarea [i̯e], [u̯o] > [i̯ă], [u̯ă], care este generală, apărînd atît în cuvintele moștenite, cît și în împrumuturi:

— **în cuvinte moștenite:** [ant̡il̓i̯ăg] = *înțeleg*, [bi̯ăm] = *bem*, [i̯ăł] = *el*, [i̯ăr] = *fier*, [i̯ăs] = *ies*, [si̯ămn] = *semn*, [ți̯ăla] = *acela*; [bu̯ău̯] = *bou*, [fu̯ăk] = *foc*, [ku̯ărb] = *corb*, [lu̯ăk] = *loc*, [pu̯ăt] = *pot*, [vu̯ăr] = *vor*;

— **în împrumuturi:** [kăsmi̯ăt] „noroc" < tc. *kysmet*, [ti̯ăslă] = *teslă* < bg. *tesla*; [ku̯ăvă] „cofă" < bg. *kova*.

11. Diftongii [i̯a], [u̯a] apar, în poziție inițială accentuată, în locul diftongilor [e̯a], [o̯a]: [i̯ápă], [i̯árbă], [i̯árnă], [i̯ásti] = *este*; [u̯áli] = *oale*, [u̯ámiń] = *oameni*, [u̯áră] = *oară*.

În graiul din Liumnița și Cupa, diftongul [u̯a] apare și în poziție accentuată medială: [pu̯álă] = *poală*, [pu̯ártă] = *poartă* [22].

12. Diftongii [i̯a], [i̯ă], [u̯a], [u̯ă] apar și în silabă neaccentuată în următoarele poziții:

— **[i̯a], [i̯ă] în poziție inițială**, în împrumuturi: [i̯azvéț] „jder" < bg. *jazvet*, [i̯ăničár] = *ienicer* < tc. *jeničeri*, [i̯ăvés] = *ivesc* < v. sl. *javiti*;

— **[i̯a], [i̯ă] [u̯a], [u̯ă] în poziție finală:** [kuríi̯ă] „pădure" < bg. *korija*, tc. *kori*, [kuríi̯a] (art.); [dărjáu̯ă] „mîner" < bg. *dărzalo*, [dărjáu̯a] (art.), [ste̯áu̯ă] = *stea*, [ste̯áu̯a] (art.).

13. Vocalele [i], [u] în poziție finală. În poziție finală, vocalele [i], [u] se păstrează numai după grupul *muta cum liquida*: [ákru] = *acru*, [ánflu] = *umflu*, [ántru] = *intru*, [pidúcl'u] = *păduche*, [zinúkl'u] =

[21] În poziție neaccentuată, [o] se închide la [u]; v. *supra*, p. 52.

[22] Diftongul [o̯a] s-a redus la [a] în cuvintele [năfáră] „afară" < [*năfo̯ánă] și [ráu̯ă] = *rouă* < [*ro̯áu̯ă].

genunchi ; [ákri] = *acri*, [ántri] = *intri*, [pidúkl'i] = *păduchi*, [zinúkl'i] = *genunchi*.

Cînd urmau după o consoană, vocalele [i], [u] s-au redus la vocale scurte finale și apoi au dispărut : **[i], [u] > [*ⁱ], [*ᵘ] > Ø**. Ca urmare a acestei schimbări, în graiurile actuale nu există vocale scurte finale.

După labiale ([p], [b], [f], [v], [m])[23] și după [r], [*ⁱ] a dispărut fără să determine modificarea consoanei precedente : [ạntréb] = *întrebi*, [korb] = *corbi*, [slab] = *slabi* ; [lup] = *lupi*, [rup] = *rupi*, [úbaf] „frumoși" ; [siv] „cenușii" ; [pom] = *pomi*, [rọm] = *rîmi* ; [fičór] = *feciori*, [mor] = *mori*.

În graiul din Țîrnareca, labialele s-au palatalizat în poziție finală înainte de [*ⁱ] (= *i* flexionar), v. *infra*, p. 60–61).

★

În încheierea expunerii, prezentăm rezultatul schimbărilor fonetice discutate mai sus.

Meglenoromâna a păstrat i n v e n t a r u l de vocale și de diftongi moștenit din româna comună, pe care l-a îmbogățit cu cîteva sunete noi. Schimbările produse în perioada care a trecut de la româna comună la graiurile actuale ale meglenoromânei[24] au determinat, de asemenea, unele modificări în d i s t r i b u ț i a sunetelor.

În ceea ce privește **inventarul de vocale** au avut loc următoarele schimbări :

a) *Apariția sunetului [ọ] în poziție accentuată*. [ọ] provine din rom. com. [*ə] ; după consoanele [ș], [j], [ț]₁, [z]₁, [ř], [č] (și după [l'] în flexiunea verbelor de conjugarea I), vocalele [e], [i] au fost redate ca [ă] care, sub accent, a devenit [ọ] ; [ọ] apare și în împrumuturi, unde redă pe v. sl. ѫ, bg. ъ, alb. *ë* și tc. *y*. Vocala [ọ] nu se întîlnește în graiul din Huma și Țîrnareca, unde s-a păstrat [ă] ; în Huma, [e], [i] s-au conservat după [ș], [j].

b) ***În graiul din Lugunța, [ọ] sub accent*** a apărut și prin reducerea diftongului [ọa] ; în același grai a apărut și [ẹ], în urma reducerii diftongului [ẹa].

c) ***Apariția lui [ạ] protetic în poziție neaccentuată nazală.***

d) ***Apariția seriei vocalelor lungi : [ā], [ē], [ī], [ō], [ū], [ǭ].***

Schimbările de mai sus, care au dus la apariția unor sunete noi, nu au determinat modificarea *inventarului de foneme* al graiurilor actuale (cu excepția graiului din Lugunța ; v. *infra*). Noile sunete reprezintă variante ale unor foneme existente în sistemul vocalic al meglenoromânei :

1) [ọ] și [ạ] sînt v a r i a n t e p o z i ț i o n a l e ale fonemului /ă/[25], care se realizează :

— ca [ọ] în poziție accentuată,

— ca [ạ] în poziție neaccentuată nazală, la inițiala cuvîntului,

[23] Deoarece în poziție finală labialele sonore [b], [v] se asurzesc (v. *infra*, p. 63), exemplele pentru perechile [p] — [b] și, respectiv, [f] — [v] ilustrează cîte un singur tip.

[24] Pentru situația din graiurile actuale, cf. și Andrei Avram, *Tipologia sistemelor vocalice ale dialectelor românești*, în SCL XXVIII (1977), nr. 4, p. 355–378.

[25] Pentru unele graiuri actuale se poate admite și o altă interpretare, anume că [ạ] și [ă] sînt variante ale fonemului /ọ/ ; cf., în acest sens, Andrei Avram, *op. cit.*, p. 366, 374.

— ca [ă] în celelalte poziții;

[o̜], [a̜] și [ă] se află în distribuție complementară.

2) Vocalele lungi [ā], [ē], [ī], [ō], [ū], [ō̜] sînt v a r i a n t e l i b e r e ale fonemelor /a/, /e/, /i/, /o/, /u/, /o̜/ în poziție accentuată.

În graiul din Lugunța, în locul diftongilor [e̜a], [o̜a] apar vocalele [e̜], [o̜]. Dacă [o̜] provenit din [o̜a] poate fi identificat cu [o̜] provenit din [*ə] sub accent și interpretat ca variantă a fonemului /ă/, [e̜] trebuie considerat ca realizare a unui fonem independent, /e̜/. Așadar, graiul din Lugunța se deosebește de celelalte graiuri meglenoromâne prin faptul că posedă un fonem în plus: /e̜/.

Schimbări de distribuție. Apariția sunetelor noi a determinat o serie de restricții în distribuția sunetelor care au fost înlocuite (v. *infra* sub (a)—(f)). Cele mai multe schimbări de distribuție nu sînt legate de schimbări de inventar:

(a) *Vocala [ă] nu apare în silabă accentuată*, fiind înlocuită de [a] în poziție inițială nazală și de [o̜] în celelalte poziții; [ă] accentuat s-a păstrat numai în graiul din Huma și Țîrnareca. În graiul din Liumnița, [ă] a reapărut sub accent în cadrul diftongilor [i̯ă], [u̯ă] (v. *infra*, sub (d)).

(b) *Vocalele [e], [i] și diftongul [e̜a] nu apar după consoanele [ș], [j], [ț]₁, [z]₁, [r̄], [č]* (în flexiunea verbelor de conjugarea I, [e] nu mai apare după [l']). În locul vocalelor [e], [i] apar [o̜] în poziție accentuată și [ă] în poziție neaccentuată (în graiul din Țîrnareca se întîlnește [ă] și în poziție accentuată); vocalele [e], [i] nu apar nici după [ğ], [ń], fiind înlocuite de [ă]. După toate consoanele menționate aici, diftongul [e̜a] se reduce la [a]. În graiul din Huma, [e], [i], [e̜a] s-au păstrat după [ș], [j] (după celelalte consoane s-au produs schimbările amintite mai sus; [ă] apare și sub accent, la fel ca în graiul din Țîrnareca).

(c) *Vocalele [a], [e], [o] nu apar în silabă neaccentuată*, închizîndu-se, în această poziție, la [ă], [i], [u]. Această restricție de distribuție are un caracter limitat în cazul vocalei [a], care s-a păstrat în poziție finală (ca articol la substantivele feminine) și în poziție inițială înaintea grupurilor consonantice care încep cu o lichidă. (În poziție neaccentuată finală s-a păstrat și diftongul [e̜a] în forma articulată a substantivelor feminine).

(d) *Vocalele [e], [o] nu apar în poziție inițială accentuată;* ele sînt precedate, în această poziție, de semivocale — [i̯], respectiv [u̯] —, formînd diftongi: [i̯e], [u̯o]. În graiul din Liumnița, acești diftongi apar ca [i̯ă], [u̯ă] în orice poziție sub accent în locul vocalelor [e], [o]. Diftongii [i̯ă], [u̯ă] apar, în toate graiurile, în poziție neaccentuată finală ([i̯ă] și în poziție neaccentuată inițială).

(e) *Diftongii [e̜a], [o̜a] nu apar în poziție inițială accentuată*, fiind înlocuiți de [i̯a], [u̯a]; [i̯a], [u̯a] apar și în poziție neaccentuată finală ([i̯a] și în poziție neaccentuată inițială). În graiul din Liumnița și Cupa, [o̜a] este înlocuit de [u̯a] în orice poziție. În graiul din Lugunța, [e̜a], [o̜a] s-au monoftongat la [e̜], [o̜] în toate pozițiile.

(f) *Vocalele scurte [ⁱ], [ᵘ] au dispărut din poziția finală.*

CONSONANTISMUL

În cadrul consonantismului, schimbările care au determinat modificarea i n v e n t a r u l u i de sunete sînt mai numeroase și mai importante decît în cazul vocalismului; în schimb, modificările privind d i s t r i b u ț i a sînt mai puțin importante.

SCHIMBĂRI DE INVENTAR

Față de consonantismul românei comune consonantismul meglenoromânei actuale prezintă următoarele deosebiri:

— apariția consoanelor [z], [j], [ḱ], [ǵ], [h́], [h], [l];

— dispariția distincției dintre consoanele fortes [*n̄], [*r̄] și consoanele non-fortes [n], [r].

1. Consoana [z]. În graiurile actuale întîlnim fricativa dentală sonoră [z], care provine atît dintr-un [*d̦] primar, moștenit din româna comună, cît și dintr-un [*d̦] secundar, rezultat din rom. com. [*ğ]. Așadar, [z] a apărut în meglenoromână pe două căi, în urma schimbărilor:

(a) *rom. com.* [*d̦] > $[z]_1$: [frúnză] < rom. com. [*frúnd̦ă], [ńez] < rom. com. [*mi̯éd̦u], [zak] < rom. com. [*d̦áku];

b) *rom. com.* [*ğ] > [*d̦] > $[z]_2$ *înaintea vocalelor anterioare:* [márzini] < [*márd̦ini] < rom. com. [*márğine], [ze̯ánă] < [*d̦e̯ánă] < rom. com. [*ğe̯ánə], [zíniri] < [*d̦íniri] < rom. com. [*ğínere]; rom. com. [*ğ] s-a păstrat în celelalte poziții (ulterior, [*ğ] > [j], v. *infra*, p. 59).

În graiul din Țîrnareca, în locul lui [z] apare [d̦], care continuă atît pe [d̦] primar, moștenit din româna comună, cît și pe [d̦] secundar, provenit din rom. com. [*ğ] (vezi *supra)*: [frúnd̦ă], [ńed̦], [d̦ak]; [márd̦ini], [d̦e̯ánă], [d̦íniri]. În acest grai [d̦] apare și în cuvintele din fondul prelatin: [búd̦ă], [mănd̦]. Este de presupus că, în aceste cuvinte, [z] din formele originare a fost redat, la un moment dat, prin [d̦]. În celelalte graiuri apare, în aceste cuvinte, [z]: [buză], [mo̜nz].

Consoana [z] a apărut în dialect și prin împrumuturile din slavă, turcă și greacă. În cuvintele împrumutate, [z] a fost identificat cu $[z]_2$; ca urmare, vocalele [e], [i] s-au conservat după [z] în aceste cuvinte (v. *supra*, p. 49). În graiul din Țîrnareca, [z] s-a păstrat în împrumuturi, nefiind redat ca [d̦].

2. În mod paralel, alături de $[z]_1$, $[z]_2$ există în meglenoromână **$[ț]_1$ primar,** moștenit din româna comună, și **$[ț]_2$ secundar,** provenit din rom. com. [*č] în urma schimbării:

rom. com. [*č] > $[ț]_2$ *înaintea vocalelor anterioare:* [țe̯ápă] < rom. com. [*če̯ápə], [țern] < rom. com. [*čérnu], [țínă] < rom. com. [*čínə]; rom. com. [*č] s-a păstrat în celelalte poziții: [fičór], [minčúnă], [pičór], [rugăčúni], [tăčúni].

Consoanele primare $[ț]_1$, $[z]_1$ erau „depalatalizate" la data apariției consoanelor secundare $[ț]_2$, $[z]_2$ înaintea vocalelor anterioare. Aceasta explică tratamentul diferit al vocalelor [e], [i] și al diftongului [e̯a] după cele două serii de consoane: în timp ce — după $[ț]_1$, $[z]_1$ — [e], [i] > [o̜] ([ă] în poziție neaccentuată) și [e̯a] > [a] (v. *supra*, p. 49, 54), [e], [i], [e̯a] se păstrează după $[ț]_2$, $[z]_2$ (v. *supra*, p. 53).

În cuvintele împrumutate, [ţ] a fost identificat cu [ţ]₂. Această constatare se întemeiază pe tratamentul vocalelor [e], [i] şi al diftongului [ea] în împrumuturi (v. *supra*, p. 49).

3. Consoana [j] a apărut în meglenoromână în urma schimbării: *rom. com.* [*ğ] > [j] *înainte de vocalele posterioare*: [jok] < rom. com. [*ğóku], [jos] < rom. com. [*ğósu], [júdik] < rom. com. [*ğúdiku], [jug] < rom. com. [*ğúgu], [jur] (vb.) < rom. com. [*ğúru].

Frecvenţa şi posibilităţile de distribuţie ale consoanei [j] au sporit o dată cu împrumuturile slave: [jar] < v. sl. *žarŭ*, [jignés] „lovesc" < bg. *žegam*. În poziţie de alternanţă cu [z] a apărut [j] înainte de [*ⁱ] (= *i* flexionar, asimilat ulterior de consoană: [ḱirḱéj] „cerchezi" (sg. ḱirḱéz]).

În graiul din Ţîrnareca, rom. com. [ğ] s-a păstrat, în general: [ğok], [ğug].

Consoana [ğ] a fost reintrodusă în dialect prin împrumuturile din turcă şi, mai rar, din bulgară: [ğam] „geam" < tc. *ğam*, [ğep] „buzunar" < tc. *ğep*, [ğídă] „săgeată" <bg. *ğit*.

4. [ş], [j] — consoane depalatalizate. În graiurile actuale, cu excepţia celui din Huma, rom. com. [*ş′] apare ca o consoană depalatalizată: [ş]. În cuvintele moştenite, [e], [i], [ea] nu sînt ocurente după [ş]. Această constatare este valabilă şi pentru împrumuturile slave vechi, în care [e], [i], [ea] nu apar după [ş], [j]. Dat fiind paralelismul care se observă în tratarea celor două consoane, este posibil ca, la data pătrunderii în dialect, [j] din împrumuturile slave să fi fost o consoană palatală — [*j′] — şi să se fi depalatalizat o dată cu rom. com. [*ş′]: [*ş′], [*j′] > [ş], [j]. În graiul din Huma consoanele [ş′], [j′] nu s-au depalatalizat.

În împrumuturile recente din bulgară şi din turcă, [e], [i], [ea] apar după consoanele [ş], [j]. (Pentru schimbările la care au fost supuse vocalele [e], [i] şi diftongul [ea] după [ş], [j] v. *supra*, p. 49.)

5. Consoanele [ḱ], [ǵ] apar în urma palatalizării labialelor [p], [v] înainte de [i̯]:

[p] > [ḱ] [26], [v] > [ǵ].

Schimbarea nu este generală, [p], [v] păstrîndu-se în unele cuvinte (pentru exemple, v. *infra)*.

În graiul din Ţîrnareca, rezultatul palatalizării fricativei sonore [v] este [i̯] sau zero consonantic. Această constatare ne determină să considerăm că procesul de palatalizare a urmat, la un moment dat, două căi:

[v] > [*vi̯] > [*vγ́] ⟨ [*γ́] > [i̯] sau dispare în graiul din Ţîrnareca; [*vǵ] > [ǵ] în celelalte graiuri.

Tot în graiul din Ţîrnareca, [ǵ] rezultă din palatalizarea oclusivei labiale sonore [b], consoană care a rămas nealterată în celelalte graiuri:

[b] > [ǵ] în graiul din Ţîrnareca.

[26] Prin fazele intermediare: [*pi̯]> [*pń]> [*pḱ].

Exemple :

[*p*] > [*ḱ*] : [ḱáptin] = *pieptene*, [ḱept] = *piept*, dar [pin], [spik] = *spic ;*

[*v*] > [*ǵ*], [*i̯*] sau dispare (v. *supra) :* [ǵáspi] = *viespe*, [ǵiu̯] = *viu* (în graiul din Țîrnareca : [i̯áspi], [iu̯]), dar [vin], [víță], [vițǫł] = *vițel ;*

[*b*] > [*ǵ*] [27] în graiul din Țîrnareca : [ǵíni] = *bine*, [ntreǵ] = întrebi ; în celelalte graiuri, [b] se păstrează : [bíni], [ạntréb].

Consoanele [ḱ], [ǵ] au fost introduse în dialect și prin cuvinte împrumutate din bulgară, greacă și turcă : [ḱef] = *chef* < tc. *kef*, [ḱirdisés] „cîștig" (vb.) < gr. κερδίζω, [ḱítkă] „floare" < bg. *kitka ;* [ǵáfur] „folos" < gr. διάφορο, [ǵinǵár] „spin măgăresc" < bg. *ginger*, [ǵirdán] = *gherdan* < tc. *gerdan*.

În împrumuturi, [ḱ], [ǵ] sînt ocurente nu numai înainte de [a], [e], [i] (ca în cuvintele moștenite), ci și înainte de [o], [u] : [ǵon] „pingea" < tc. *gjon*, [ǵubré] „gunoi" < tc. *gjubre*, [ḱor] = *chior* < tc. *kjor*, [ḱup] „vas mare de pămînt" < tc. *kjup*.

6. Consoana [h'] provine din palatalizarea fricativei labiodentale surde [f] :

[f] > [h'] > [i̯] sau dispare.

Fricativa palatală [h'] se păstrează numai în graiul din Țîrnareca, în celelalte graiuri întîlnindu-se [i̯] sau zero consonantic : [i̯er] = *fier*, [ir] = *fir ;* în graiul din Țîrnareca : [h'er], [h'ir].

La același tratament a fost supusă consoana [h'] în împrumuturi : [ítru] „deștept" < bg. *hitro*, [țărúi̯] (pl.) „opinci" < gr. τσαρούχι.

Schimbările prezentate în § 5—6 ilustrează fenomenul palatalizării labialelor [p], [b], [f], [v], prin care au apărut consoanele palatale [ḱ], [ǵ], [h'].

În meglenoromână se palatalizează și labiala nazală [m] :

[m] > [ń].

Această schimbare nu a determinat modificarea inventarului de sunete, ci numai distribuția nazalei palatale [ń], moștenită din româna comună. Consoana [m] nu se palatalizează în toate cuvintele : [ńári] = *miere*, [ńel] = *miel*, dar [mik] = *mic ;* același cuvînt cunoaște variante cu [ń] și [m] : [ńíl'ă] și [míl'ă] = *mie* (subst.).

În încheierea expunerii privitoare la *palatalizarea labialelor* precizăm că fenomenul prezintă în meglenoromână următoarele particularități :

a) Apare numai în cuvinte de origine latină.

b) Poziția de palatalizare [^{i}] (= *i* flexionar) nu se realizează deoarece [$*^{i}$] > Ø (v. *supra*, p. 56).

c) Are caracter *parțial :* nu se produce la toate cuvintele în poziție identică ; același cuvînt apare în unele graiuri cu labiala palatalizată, în altele cu labiala păstrată ; [b] nu se palatalizează.

Nu se supune acestor restricții graiul din Țîrnareca, unde palatalizarea labialelor este *generală* (se palatalizează toate labialele, inclusiv [b], în toate cuvintele în poziție identică), producîndu-se nu numai în cuvinte de origine latină, ci și în împrumuturi (de exemplu [ḱikăseś] „înțeleg" < gr. ἀπεικάζω), inclusiv înainte de [^{i}] (= *i* flexionar, asimilat

[27] Prin fazele intermediare : [*bi̯] > [*bγ́] > [*bǵ].

ulterior la consoana precedentă: [gulúḱ] (pl.) „porumbei", [ntreǵ] = *întrebi)*.

d) Singura consoană care se palatalizează în toate cuvintele şi în toate graiurile este [f].

e) Nu cunoaşte stadii intermediare; uneori, consoana rezultată din palatalizare se reduce la [i̯] sau dispare (ca în cazul palatalizării fricativelor labiale [f], [v]).

7. Consoana [h]. Meglenoromâna nu a moştenit din româna comună cuvinte în care să apară fricativa velară [h].

În împrumuturile slave, [h] de obicei nu se păstrează [28]: [rănés] = *hrănesc* < v. sl. *hraniti*, [sirumá] „sărac" < bg. *siromah;* uneori, [h] este redat prin [u̯]: [strẹáu̯ă] „streaşină" < bg. *strĕha*, [vrau̯] „snop, vraf" < bg. *vrah*. Unele cuvinte cunosc, totuşi, şi variante cu [h] păstrat: [mūlă] „mucegai" < bg. *muhla*, alături de [muhlizọń] (pl.).

În cuvintele de origine turcă, [h] iniţial apare în variaţie liberă cu zero consonantic: [ağilọḱi] şi [hağilọk] = *hagealîc* < tc. *hağilyk*, [azọr] şi [hazọr] „gata" < tc. *hazyr*. De obicei, însă, [h] nu se păstrează în această poziţie: [abér] = *habar* < tc. *haber*, [an] = *han* < tc. *han*, [arğ] „cheltuială" < tc. *harğ*; în aceeaşi situaţie se găseşte [h] intervocalic: [raát] „linişte" < tc. *rahat* [29].

Cu toate acestea, în unele cuvinte, [h] a fost notat în poziţie intervocalică şi în grupuri consonantice: [ahčíi̯ă] „bucătar" < tc. *ahči*, [ihtizá] „nevoie" < tc. *ihtiza*, [muhăbét] „conversaţie", < tc. *muhabet*, [muhtar] „perceptor" < tc. *muhtar*. [h] a fost notat, de asemenea, în cuvîntul [hristó] [30] <gr. Χριστός.

8. Consoana [ł]. În poziţie finală, [l] se velarizează: [kał] = *cal*, [deał] = *deal*, [ńăł] = *miel*, [speł] = *spăl*, [viţół] = *viţel*. Uneori, acest [ł] a fost notat şi în poziţie intervocalică în forma articulată a substantivelor: [káłu] = *calul*, [kriéłu] = *creierul*.

În graiul din Ţîrnareca, [ł] > [u̯] în forma de singular articulată a substantivelor masculine terminate în [l]: [káu̯lu] < [*kałlu], [iţắu̯lu] < [*iţắłlu]; în fonetică sintactică, înaintea unui cuvînt care începe cu consoană: [ạł] > [ạu̯] în forma articolului posesiv „al" şi a pronumelui personal „îl": [ạu̯ ţărlui̯ fičór] „al împăratului fecior", [ạu̯ vindú] = *îl vîndu*.

9. La fel ca în celelalte dialecte, în meglenoromână **a dispărut distincţia dintre [r̄] (*r* fortis) şi [r] (*r* non-fortis)** prin pierderea caracterului „fortis" al consoanei [r̄]. Schimbarea este reflectată de cuvintele împrumutate, în care vocalele [e], [i] şi diftongul [ẹa] (< [e]) se păstrează după [r] (pentru tratamentul acestor sunete după [r̄] în cuvintele moştenite, v. *supra*, p. 49—50): [arisés] „îmi place" <gr. ἀρέζω, [frenk] „francez"

[28] Cf. Capidan, *Megl.* I, p. 138: „în dialectul mbg. [= macedo-bulgar], la multe cuvinte, *h* nu se pronunţă".

[29] Analizînd exemple de acest fel, Th. Capidan ajunge la concluzia că „sunetul *h* (gutural sau palatal) nu există în dialectul meglenit", *ibidem*. În acelaşi sens se pronunţase şi G. Weigand, *Vlacho-Meglen*, p. 20: „*h* (gutturale stimmlose Spirans) scheint wie die palatale Spirans geschwunden zu sein oder richtiger, sich durch *u* vertreten zu lassen".

[30] Cuvîntul a fost notat sub această formă atît de G. Weigand („In *Hristo* hat sich *h* erhalten", *ibidem)*, cît şi de Capidan, *Megl.* III, p. 151 (s. v. *Hristó)*.

< tc. *frenk*, [stre̯ál'ă] „fulger" < bg. *strěla*, [șirít] „șiret" (subst.) < tc. *širit*.

Precedat de consoană, [r] a fost totdeauna o consoană non-fortis; după [r] în această poziție, [e], [i], [e̯a] s-au conservat în cuvintele moștenite (v. *supra*, p. 53).

10. Graiurile actuale nu cunosc nici **distincția între [n̄] (*n* fortis) și [n] (*n* non-fortis)** care a dispărut prin pierderea partenerului nonfortis din cuplul [n̄] — [n]. Schimbarea se reflectă în împrumuturi, în care vocalele [a], [e], [o] nu se închid la [ă], [i], [u] înainte de [n̄], deoarece [n̄] nu formează poziție nazală: [ránă] [31] < v. sl. *rana*, [réndină] „răzătoare de hrean" < sl. *rendina*, [stómnă] „ulcior" < bg. *stomna*.

SCHIMBĂRI DE DISTRIBUȚIE

1. Consoanele [ń], [l']. Meglenoromâna a păstrat din româna comună consoanele [ń], [l'] (pe aceasta din urmă și în grupurile consonantice [kl'], [gl']); [ń]: [kălkọ́ń] = *călcîi*, [kăpitọ́ń] = *căpătîi*, *pernă*, [rắńă] = *rîie*, [víńă] = vie (subst.); [l']: [bóil'] = *boii*, [kl'em] = *chem*, [gl'em] = *ghem*, [găl'ínă] = *găină*, [gl'índă] = *ghindă*, [l'épur] = *iepure*, [l'ert] = *iert*, [l'in] = *in*, [pal'] = *pai*, [péștil'] = *peștii*, [ure̯ákl'ă] = *ureche*.

Uneori, [l'] > [i̯]: [i̯ert]. Fenomenul este mai frecvent în cazul lui [l'] articol: [bói̯i̯] alături de [bóil'] (v. mai sus). În fonetică sintactică, înaintea unui cuvînt care începe cu consoană, [a̯l'] > [a̯i̯] în forma de dativ singular persoana a 3-a a pronumelui personal: [a̯i̯ zísi] = *îi zise*.

Consoanele [ń], [l'] au apărut și în cadrul flexiunii nominale și verbale în urma palatalizării consoanelor [n], [l]: [ań] = *ani* [buń] = *buni*, [spuń] = *spui*; [kal'] = *cai*, [tal'] = *tai*, [spel'] = *speli*.

[ń], [l'] au apărut, de asemenea, în dialect prin împrumuturi slave și grecești: [báńă] = *baie* < bg. *banja*, [kupáńă] = *copaie* < bg. *kopanja*, [pul'ánă] = *poiană* < v. sl. *poljana*, [pustél'ă] „așternut" < bg. *postelja*, [timél'ă] „temelie" < gr. θεμέλιον.

Reflectînd o particularitate de rostire a graiurilor bulgare răsăritene [32], [l'] apare pentru [l] în cuvinte împrumutate din aceste graiuri: [l'úbiniță] „pepene verde" < bg. *lubenica*, [l'upés] „cojesc" < bg. *lupja*, [prăsól'] „saramură" < bg. *presol*.

2. Grupuri consonantice finale. În poziție finală, unele grupuri consonantice se simplifică, reducîndu-se la consoane simple: [sk] > [s]; [șt], [pș] > [ș].

Schimbarea are un caracter regulat în cadrul flexiunii verbale, unde s-ar putea să se fi produs în urma unor analogii:

[*sk*] > [*s*] la persoanele 1 și 6 ale formelor de prezent și viitor indicativ și de prezent conjunctiv ale unor verbe de conjugarea a III-a și a IV-a: [gres] = *grăiesc*, [kres] = *cresc*, [mirusés] = *miros*, probabil prin analogie cu [a̯ndés] = *îndes*, [i̯es] = *ies*, [kos] = *cos*, [țọs] = *țes* etc.; schimbarea s-a extins și la adjective: [dumnés] = *domnesc*, [fičurés] = *fecioresc*;

[31] Deoarece diferența între [n̄] și [n] s-a pierdut, în exemple am notat pe [n̄] prin [n].
[32] Cf. Capidan, *Megl.* I, p. 135.

[*șt*] (< [*șt'*]) > [*ș*] în forma de persoana 2 a prezentului indicativ și a prezentului conjunctiv a verbelor menționate anterior : [greș], [kreș], [mirușéș], la care se adaugă [i̯eș] = *ești*, probabil prin analogie cu [a̤n-déș], [i̯eș] = *ieși*, [koș], [ţo̜ș] ; o schimbare similară apare în forma de plural a adjectivelor menționate mai sus : [dumnéș], [fičuréș] ;

[*pș*] > [*ș*] în forma de persoana 1 a perfectului simplu indicativ a verbelor tari de conjugarea a III-a : [friș] = *fripsei*, [leș] = *alesei*, probabil prin analogie cu [duș] = *dusei*, [skoș] = *scosei* etc.

Grupurile consonantice finale [nt], [nd] s-au redus la [n] în cuvinte folosite invariabil : pronumele nehotărît [niscằn] „ceva" < [*niskằnt] (Țîrnareca) și adverbele [ko̜n] = *cînd*, [kuro̜n] = *curînd*.

3. Consoanele care participă la corelația de sonoritate apar, în cadrul grupurilor consonantice, numai în secvențe formate din *surdă* + *surdă* sau *sonoră* + *sonoră* : [disfák] = *desfac*, [dizvéț] = *dezvăț*, [izdúk] „duc peste tot", [răzdáu̯] „dau de pomană". Este vorba de un fenomen de acomodare a sonorității de tip regresiv : [răs-] + [dau̯] > [răzdáu̯]. Tot un fenomen de acomodare a sonorității, dar de tip progresiv, apare în împrumuturile din bulgară : [gutfés] „gătesc" < bg. *gotvja*, [sfirés] „fluier" (vb.) < bg. *svirjam*, [sfités] „luminez" < bg. *světja*, [tíkfă] „dovleac" < bg. *tikva*.

În *poziție finală*, consoanele sonore au fost notate, uneori, de Th. Capidan, prin corespondentele lor surde : [friț] = *frigi*, [gulúp] „porumbel" < bg. *gulăb*, [uŋk] = *ung*, [ves] = *vezi* ; unele cuvinte apar cu ambele variante : [go̜rp] și [go̜rb] „spinare" < bg. *grăb*, [uŋk] și [uŋg]. Autorul deosebește, însă, pe [vind] = *vînd* de [vint] = *vînt*.

Deși exemplele nu sînt numeroase, considerațiile făcute de Th. Capidan cu privire la asurzirea consoanelor sonore la finală absolută sînt concludente : „La sfîrșitul unui cuvînt, indiferent dacă urmează după o voc[ală] sau o consoană, *g* > *c* [...], *z* (< *g*) > *ț*"[33]. Această particularitate se datorește influenței graiurilor slave din Macedonia[34].

În materialul dialectal cules anterior de G. Weigand, consoanele sonore în poziție finală sînt redate în mod obișnuit prin corespondentele lor surde : [alp] = *alb*, [dauk] = *adaug*, [frik] = *frig*, [furnís] = *furnici*, [i̯erp] = *fierb*, [i̯et] = *ied*, [ro̜t] = *rîd*, [skunt] = *ascund*, [spark] = *sparg*, [ţerp] = *cerb*, [úbaf] „frumos" < bg. *hubav*, [uţít] = *ucid* etc. Într-un singur exemplu a fost notată consoana sonoră la finală absolută : [ankl'íd] = *închid*. G. Weigand a relevat caracterul general al schimbării : „Im Auslaute werden im Meglen alle stimmhafte Laute stimmlos"[35].

★

În urma schimbărilor prezentate mai sus, inventarul de consoane al graiurilor meglenoromânei s-a îmbogățit cu următoarele foneme : /z/, /j/, /ḱ/, /ǵ/, /h'/, /h/. Datorită dispariției corelației de forță între [r̄] și [r], [n̄] și [n], în graiurile actuale ale meglenoromânei există

[33] Capidan, *Megl.* I, p. 130.

[34] Th. Capidan a semnalat fenomenul în legătură cu asurzirea fricativei sonore [v]: „Trecerea lui *v* final în *f* se întîmplă și în m[acedo]-bulgară", *ib.*, p. 127.

[35] Weigand, *Vlacho-Meglen.*, p. 15.

o singură lichidă vibrantă : /r/ și o singură nazală dentală : /n/. În legătură cu statutul fonologic al consoanelor nou apărute constatăm următoarele :

(a) Fricativa [z]$_1$ a înlocuit, în majoritatea graiurilor, africata primară [*ḑ] moștenită din româna comună. Ulterior, după „depalatalizarea" consoanei [z]$_1$, a apărut [z]$_2$ dintr-un [*ḑ] secundar, provenit din rom. com. [*ğ] înaintea vocalelor anterioare. În graiul din Țîrnareca s-a păstrat [ḑ] (atît primar cît și secundar) în cuvintele moștenite, [z] apărînd o dată cu împrumuturile slave, turcești și grecești. În acest grai, africata dentală [ḑ] și fricativa dentală [z] sînt realizări ale unor foneme diferite : /ḑ/, respectiv /z/.

(b) În majoritatea graiurilor, fricativa palatală [j] a înlocuit, înaintea vocalelor posterioare, africata palatală [*ğ] moștenită din româna comună ; [ğ] s-a păstrat numai în graiul din Țîrnareca, unde [j] a apărut o dată cu împrumuturile slave. În celelalte graiuri, consoana [ğ] a fost introdusă prin împrumuturile recente din turcă și, mai rar, din bulgară. În graiurile actuale ale meglenoromânei, [ğ] și [j] apar în aceleași contexte, fiind realizări ale unor foneme diferite : /ğ/ și respectiv /j/.

(c) Oclusivele palatale [ḱ], [ǵ], care au apărut în urma palatalizării labialelor [p], [b], [v], reprezintă realizări ale fonemelor /ḱ/, /ǵ/, diferite de oclusivele velare /k/, /g/, cu care apar în poziție de contrast înaintea vocalelor [a], [o], [u] și a diftongului [o̯a] : /káli/ : /ḱáli/, /kos/ : /ḱos/, /kup/ : /ḱup/, /ko̯ási/ : /ḱo̯ási/, /gá]lbin/ : /ǵá]rmi/, /gulé]s/ : /ǵulé/, /go̯áră/ : /ǵo̯áră/. De asemenea, /ḱ/, /ǵ/ sînt foneme diferite de /p/, /b/, /v/, deoarece apar în aceleași contexte.

(d) În graiul din Țîrnareca, [h′] apare ca realizare a fonemului /h′/, care intră în contrast atît cu /h/ : /h′árb]i/ : /harb/, cît și cu /f/ : /h′ári/ : /fári]k/ [36].

(e) Fiind, uneori, în variație liberă cu zero consonantic, /h/ are o poziție periferică în sistemul consonantic al graiurilor actuale ale meglenoromânei.

(f) Fiind în distribuție complementară cu [l], lichida velară [ł], care apare numai în poziție finală, este o variantă pozițională a fonemului/l/.

În perioada care a trecut de la româna comună la graiurile actuale ale meglenoromânei s-au produs anumite modificări în d i s t r i b u ț i a c o n s o a n e l o r, determinate de unele din schimbările prezentate mai sus (v. *supra*, p. 62—63). Este vorba de o serie de restricții de distribuție, în sensul că sunetele care s-au schimbat nu mai apăreau în pozițiile în care s-a produs schimbarea :

— în urma „depalatalizării", [ț]$_1$ și [z]$_1$ nu au mai apărut înaintea vocalelor anterioare [e], [i] și a diftongului [e̯a] ;
— [ğ] nu a mai apărut, la un moment dat, înainte de vocalele posterioare, poziție în care s-a schimbat în [j] în majoritatea graiurilor ;
— în urma palatalizării, [f] nu a mai apărut înaintea lui [i̯].

Restricțiile de distribuție menționate mai sus sînt valabile, în general, pentru cuvintele moștenite, neaplicîndu-se cuvintelor împrumutate. Prin împrumuturi, consoanele au reapărut în pozițiile din care fuseseră

[36] Este de presupus că în graiul din Țîrnareca a existat, într-o fază anterioară, și fonemul /*γ́/, realizat ca [*γ́], devenit ulterior [i̯] (v. *supra*, p. 59).

eliminate (de exemplu, [ğ] reapare înainte de vocalele posterioare, [f] nu se mai palatalizează etc.). Ca urmare, restricțiile de distribuție amintite mai sus nu se mai întîlnesc în graiurile actuale. Singurele restricții de distribuție care se constată în meglenoromâna actuală în raport cu fazele anterioare sînt următoarele :

(a) Nazalele /m/, /n/ urmate de consoane nu mai apar în poziție inițială (v. *supra*, p. 51).

(b) Consoanele sonore /b/, /v/, /d/, /ḓ/, /z/, /ğ/, /j/, /ǵ/, /g/ sînt excluse din poziție finală. Posibilitățile de distribuție ale consoanelor care participă la corelația de sonoritate sînt limitate în cadrul grupurilor formate din aceste consoane.

ABREVIERI

Capidan, *Megl.* I—III	Theodor Capidan, *Meglenoromânii, I. Istoria și graiul lor*, București, 1925 ; *II. Literatura populară la meglenoromâni*, București, 1928 ; *III. Dicționar meglenoromân*, București, 1935.
Weigand, *Vlacho-Meglen*	Gustav Weigand, *Vlacho-Meglen. Eine etnographisch-philologische Untersuchung*, Leipzig, 1892.

Esquisse de phonologie historique du meglénoroumain

(Résumé)

L'auteur présente les changements produits dans l'*inventaire* et la *distribution* des sons pendant la période qui s'est déroulée entre le roumain commun et les parlers actuels du meglénoroumain. On établit les positions à l'intérieur du mot dans lesquelles les différentes modifications ont affecté les sons. À la fin des deux grands chapitres — le *vocalisme* et le *consonantisme* — sont précisées les conséquences des changements phonétiques au niveau phonologique.

Octombrie 1979

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

G. MIHĂILĂ

CELE MAI VECHI ATESTĂRI ÎN ROMÂNA COMUNĂ

La relativ puţin timp după accentuarea evoluţiei divergente a latinei tîrzii, care a dus la constituirea limbilor romanice [1], în diverse părţi ale Europei se înregistrează în scris primele mostre de vorbire populară în „lingua romana". Astfel, în unele documente latine din Italia secolului al VIII-lea apar forme populare izolate, iar de la sfîrşitul acestui secol — începutul celui următor datează *Glosele de la Reichenau* şi *cele de la Kassel*, care, deşi „au o structură mai degrabă gallo-romanică", totuşi nu pot încă fi „considerate monumente scrise clar într-o limbă romanică" [2]. Cu atît mai mult, strigătul unui cărăuş militar „în limba băştinaşă", *torna, torna,* foarte preţios în sine, înregistrat în *Istoriile* greceşti ale lui Theophylaktos Simokattes, scrise în anii 610—641, cu referire la campania bizantină din Balcani, în anul 587 — respectiv, *torna, torna, frater* (sau *fratre,* după unele manuscrise) în *Cronografia* lui Theophanes Confessor, compilată după izvoare mai vechi, între anii 810—814 (pentru anii 582—602, chiar după Theophylaktos) — este încă în latina populară tîrzie din zona balcano-carpatică : prin forma sa, *torna* e un cuvînt latin, reprezentînd imperativul pers. 2 sg., iar *frater* (sau *fratre),* adăugat peste două secole de Theophanes (chiar dacă va fi existat în copia utilizată de el), este tot latin sau „roman". Faptul nu trebuie să ne mire, căci atestarea este de la începutul secolului VII, cînd diferenţierea latinei, respectiv constituirea limbilor romanice abia începuse, iar fragmentul în discuţie este prea scurt (un cuvînt sau două) pentru a însuma inovaţii fonetice sau morfologice cît de cît sensibile *(frater* e vocativul normal latinesc de declinarea a III-a, iar *fratre,* dacă nu e „corupt" în unele manuscrise, poate fi acelaşi caz, format după declinarea a II-a, şi încă nu este *frate,* cum apare în unele inscripţii mai vechi din Peninsula Balcanică, cu dispa-

[1] Cf. C. Tagliavini, *Originile limbilor neolatine. Introducere în filologia romanică.* Versiune românească îngrijită şi coordonată de Al. Niculescu. Traducere: Anca Giurescu, Mihaela Cârstea-Romaşcanu, Bucureşti, 1977, p. 279: „Expansiunea latinei (...) în acel teritoriu imens care a format Romania (...), suprapunerea sa pe diverse limbi ale popoarelor cucerite (...) trebuie să fi creat, încă în secolul al V-lea al erei noastre, cînd Imperiul Roman de Apus a cedat în faţa presiunilor barbare, diferenţe regionale considerabile, care s-au accentuat şi mai mult atunci cînd legăturile politice şi administrative care reuneau diferite părţi ale Imperiului au slăbit şi au dispărut".

[2] *Ibidem*, p. 388—393; vezi Iorgu Iordan şi col., *Crestomaţie romanică,* vol. I, Bucureşti, 1962, p. 124—129. Aşadar, ţinînd seama de aceste mărturii scrise, ca şi de opiniile diverşilor romanişti, putem admite că „formarea" limbilor romanice — fenomen de lungă durată, ce s-a realizat treptat — trebuie plasată în secolele V—VIII. Vezi discuţia problemei şi principalele indicaţii bibliografice la Iorgu Iordan—Maria Manoliu, *Introducere în lingvistica romanică,* Bucureşti, 1965, p. 19—41: „În orice caz — conchid autorii —, este greu de admis ipoteza că latina se transformase în limbile romanice înainte de secolul al VIII-lea".

riţia lui *-r*, formă ce explică pe cea românească [3]). Aşadar, aceasta este „o informaţie preţioasă asupra limbii populaţiei romanizate de la sudul (şi nordul — *n.n.)* Dunării, ce era să devină limba română" [4].

A trebuit, prin urmare, să mai treacă cîtva timp pînă să se înregistreze (sau să se păstreze în scris) primele texte în principalele limbi romanice propriu-zise. Pentru limba franceză acestea sînt *Jurămintele de la Strasburg* din anul 842, într-o copie fidelă de la sfîrşitul secolului X ; pentru italiană — după o modestă ghicitoare din sec. VIII—IX, formulele de jurămînt din *Placito di Capua*, datînd din anul 960 ; pentru spaniolă — *Glosele Emiliane* de la mijlocul aceluiaşi secol, al X-lea etc. [5]

Cît priveşte limba română, încă cercetătorii din secolul al XIX-lea (I. Venelin, 1840 ; B.P. Hasdeu, 1867 ş.a.) au atras atenţia asupra faptului că, înaintea primelor texte compacte româneşti din secolul al XVI-lea (cel mai vechi cunoscut fiind *Scrisoarea lui Neacşu din Cîmpulung*, databilă în 29—30 iunie 1521, descoperită şi publicată de N. Iorga, în anul 1900 [6]), atestări izolate de cuvinte româneşti sînt consemnate în documentele şi textele medievale latino- şi slavo-române [7]. Pînă nu demult, investigaţiile întreprinse pentru dacoromână, mai ales de B. P. Hasdeu, I. Bogdan, O. Densusianu, Al. Rosetti şi D. P. Bogdan, n-au putut coborî mai jos de secolele al XIII-lea — al XIV-lea [8]. Astăzi sîntem însă în măsură nu numai să îmbogăţim lista atestărilor de cuvinte româneşti pînă la 1521, listă ce depăşeşte cifra de 600 de cuvinte [9], dar chiar să

[3] Vezi: C. H. Grandgent, *Introducere în latina vulgară*, după ediţia spaniolă a lui F. de B. Moll, în rom. de Eug. Tănase, Cluj, 1958, p. 295, p. 147 (litogr.); O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Paris, 1901, p. 390 (*Opere*, ed. B. Cazacu, V. Rusu şi I. Şerb, vol. II, Bucureşti, 1975, p. 360); H. Mihăescu, *Limba latină în provinciile dunărene ale Imperiului Roman*, Bucureşti, 1960, p. 115.

[4] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, I. *De la origini pînă în secolul al XVII-lea*, ed. 2 rev. şi adăug., Bucureşti, 1978, p. 658. Din bogata literatură privind semnificaţia acestei atestări, menţionăm, de asemenea: Al. Philippide, *Originea românilor*, I, Iaşi, 1923, p. 504—508; Idem, *Ştiri despre limba românească pînă în sec. XIV*, în « Bul. Philippide » II (1935), p. 1—12; P. Ş. Năsturel, „*Torna, torna, fratre*", *o problemă de istorie şi de lingvistică*, în „Studii şi cercetări de istorie veche" VII (1956), p. 179—188; I. Glodariu, *În legătură cu „torna, torna, fratre"*, în „Acta Musei Napocensis" I (1964), p. 483—487 (cu bibliografia anterioară); Tagliavini, *Originile*, p. 453—455, 476, 592 (nota lui Al. Niculescu); textele au fost din nou reproduse, traduse şi comentate în *Fontes historiae Dacoromanae*, II, publicate de H. Mihăescu ş.a., Bucureşti, 1970, p. 538—539 (Theophylaktes Simokattes) şi 604—605 (Theophanes Confessor: editorii reţin numai pe *frater)*.

[5] Vezi: Tagliavini, *Originile*, p. 395—477 (cu exemplificări şi bogate indicaţii bibliografice); Iorgu Iordan şi col., *Crestomaţie romanică*, I, p. 130—134, 215—217, 476 ş.a.

[6] *Documente privitoare la istoria românilor*, colecţia Hurmuzaki, vol. XI, Bucureşti, 1900, p. 843, nota 1; vezi, acum în urmă, Al. Mareş şi col., *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979, p. 95—96 (cu bibliogr.).

[7] Vezi istoricul cercetărilor şi numeroase exemplificări: G. Mihăilă, *Dicţionar al limbii române vechi (sfîrşitul sec. X—începutul sec. XVI)*, Bucureşti, 1974 (abrev.: DLRV).

[8] B. P. Hasdeu, *Resturile unei cărţi de donaţiune de pe la anul 1348, emanată de la ţarul serbesc Duşan şi relativă la starea socială a românilor de peste Dunăre*, în *Arhiva istorică a României*, t. III, 1867, p. 85—196; I. Bogdan, *Un hrisov al regelui sîrbesc Ştefan Milutin* [de pe la 1318], în *Scrieri alese*, Bucureşti, 1968, p. 159—164; Densusianu, HLR, I: *Les plus anciennes traces de la langue roumaine*, p. 389—397 (*Opere*, II, p. 359—366); Rosetti, ILR, I (1978): *Secolele al XIII-lea, al XIV-lea şi al XV-lea*, p. 461—478; D. P. Bogdan, *Glosarul cuvintelor româneşti din documentele slavo-române*, Bucureşti, 1946.

[9] Vezi, în afara lucrărilor menţionate în nota precedentă: Mihăilă, DLRV (şi bibliografia indicată acolo); idem, *Addenda au „Dictionnaire du roumain ancien"*, în RRL XX (1975), 4, p. 381—384; 5, p. 547—550; XXI (1976), 1, p. 59—64; idem, *Cultură şi literatură română veche în context european. Studii şi texte*, Bucureşti, 1979, p. 7—20.

indicăm cele mai vechi consemnări izolate pentru româna comună, datînd din secolele IX–XI. Iată, în ordine cronologică, aceste prime atestări, în cadrul unor texte vechi slave sau latine medievale, contemporane sau aproape contemporane cu cele mai vechi scrieri în limbile franceză, italiană și spaniolă :

1) ***Abia*** (cca 863–867). Încă în 1946, cunoscutul slavist francez A. Vaillant a explicat cuvîntul vechi slav *abije*, scris și *abie* „îndată, curînd”, prin rom. com. *abia*, moștenit din latină : *ad-vĭx* „abia, de curînd ; cu greu” > rom. com *abí* (păstrat dialectal în Mehedinți), la care s-a adăugat de timpuriu sufixul deictic *-a*, deci *abia* (și : *abé, abéa, aǧá, aǧé:* arom. *ayiá, ayeá, ayíu)* [10]. „Même dans la Macédoine grecque (de unde erau originari Constantin-Chiril și Metodie, apostolii slavilor — *n.n.)* l'élément roman n'était pas absent. Le nom slave de « Salonique », *Solunъ*, indépendant de la forme grecque et identique au macedo-roumain *Sărună*, est d'origine romane (...). Même dans l'adverbe *abije* « aussitôt », qui est tipique du vieux slave et de là du slavon, mais qui est ignoré des autres langues slaves, on a reconnu un emprunt au roman : c'est le roumain *abia* « à peine (que) » (care are și sensul « numai ce, de îndată ce », trecut în v. sl. — *n.n.) ;* et en effet le mot slave rend dans l'Évangile non seulement le grec εὐθύς, mais aussi ἤδη « déjà » (...)” [11].

Cele mai vechi atestări se găsesc în traducerea *Evangheliarului* și a *Tetraevanghelului* efectuată de Constantin-Chiril și Metodie în jurul anilor 863–867, păstrate în copii glagolitice — *Codex Assemanianus*, de la sfîrșitul sec. X — începutul sec. XI, respectiv *Codex Zographensis* și *Codex Marianus*, atribuite aceleiași epoci : *i tьma* ***abie*** *by(s) i ne u bě kь nimь prišelь Isъ* (gr. ἤδη : *Assem.*, Ioan, VI, 17) ; *egda že sozrěatь plodъ,* ***abie*** *posъlaetъ srъpъ* (gr. εὐθύς: *Marianus*, Marcu, IV, 29 ; cf. *Zogr.*, ibid.). Apropiată în timp este și *Viața lui Constantin Filozoful*, scrisă de un ucenic al său, sub supravegherea lui Metodie, probabil Kliment de la Ohrida, curînd după anul 869 și păstrată în aproape 60 de copii, dintre care cea mai veche este din anul 1469 : *V skorě že Bъ emu javi (...) i* ***abie*** *složi pismena, i načetь besědu pisati ev(g)l'sku* „În curînd i s-a arătat Dumnezeu (...) și *îndată* a alcătuit literele și a început să scrie cuvîntul evangheliei” (cap. XIV) [12].

2) ***Cumătră*** (cca 869–885). Termen creștin, atestat în latina tîrzie din sec. VII, cuvîntul *commater* s-a păstrat în româna comună într-o formă normalizată după decl. I : dr. *cúmătră*, dial. *cumátră* (cf., în schimb

[10] Vezi: *Dicționarul limbii române*, t. I, partea I (red. resp. S. Pușcariu), București, 1913, p. 4–5 (abrev.: DA); I. A. Candrea–O. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, București, 1914, p. 1; Tache Papahagi, *Dicționarul dialectului aromân, general și etimologic*, ed. 2, București, 1974, p. 118, 119.

[11] A. Vaillant, *Vieux bulgare et roman de Bulgarie*, în BL XII (1946), p. 5–16 (citatul la p. 8–9); cf. idem, *Grammaire comparée des langues slaves*, t. II, Deuxième partie, Lyon–Paris, 1958, p. 699–770.

[12] Vezi: *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I, red. resp. J. Kurz, Praga, 1958 și urm., p. 3; Kliment Ohridski, *Săbrani săčinenija*, t. III, ed. B. St. Anghelov și Hr. Kodov, Sofia, 1973, p. 104; G. Mihăilă, *Note etimologice. 35. Rom. com.* **abia** > *v. sl.* **abije**, în CL XXII (1977), 2, p. 199–202.

fr. *commère)*. Tocmai această formă a pătruns în slava veche, cea mai veche atestare fiind cunoscută într-o omilie a lui Metodie (sau tradusă după un original grec necunoscut), databilă cca 869—885 și păstrată în *Codex Clozianus*, manuscris glagolitic din sec. XI: *kъmotra* (cu *ŭ* > *ъ*, *ă* > *o*; dubla accentuare în româna comună explică această formă, alături de *kuma*, păstrată în slavona rusă)[13].

3) ***Țapu : zappu*** (sec. X). Într-un glosar latin din sec. X, scris în Peninsula Balcanică sau, în tot cazul, într-o zonă de influență greacă, este înregistrat, între cele circa 11 300 de cuvinte, cuvîntul *zappu* (cu *-u* final): *Hircus caper* ***zappu*** *dicitur*[14]. Cum acest cuvînt este autohton în româna comună (dr., ar. *țap)*, probabil de origine traco-dacă, înrudit cu alb. *tsap, cap, cjap, sk'ap* etc., și răspîndit prin păstorii români în toată Peninsula Balcanică, în limbile vecine românei (cf. ***cap*** *id est hircus Vallacorum*..., într-un text scris în Polonia, cca 1440) și în dialectele italiene de nord, *zappu* din glosarul latin citat trebuie interpretat, deci, ca român comun[15].

4) ***Agust*** „numele celei de-a opta luni a anului" (a doua jumătate a sec. X—prima jum. a sec. XI). Într-una din *Inscripțiile de la Basarabi-Murfatlar*, incizată pe stîlpul din pronaosul bisericuței nr. 4 din dealul Tibișirul, databilă, ca și celelalte, în a doua jumătate a sec. X — prima jumătate a sec. XI, citim: [*Vъ i*]*mę otьca i syna i svętaago d*[*ucha*] *pokloni sę rabъ neključ*[*imъ*] [*S*]*ьmeon pъrvoe vъ cъrkvi mě*[*s*]*ęca* ***agusta*** *v 31*... „[În] numele Tatălui și al Fiului și al Sfîntului D[uh], s-a închinat nedestoinicul rob [S]imeon prima dată în biserică, în luna *agust*, în 31...". Deoarece toate textele slave vechi prezintă numai formele *Avъgustъ, Avъgustъ, Avgostъ, Augustъ* — pentru numele de persoană, respectiv *avgostъ, augustъ avgustъ* — pentru numele celei de-a opta luni a anului[16], împrumutate prin intermediul limbii grecești (Αὔγουστος), forma *agustъ* (gen. sg. *agusta)* nu poate fi decît rom. com. *agustu* (dr. pop. *agúst*, ar. *águstu)*, ce continuă lat. pop. *agustus, -um* (clas. *augustus)*[17].

[13] Vezi: *Clozianus*, ed. A. Dostal, Praga, 1959, f. 2a, p. 53, 128, 131, 348; L. Sadnik—R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg—Haga, 1955, p. 49, 258, nr. 427 (în loc de „entlehnt aus roman. *commatre*", ar trebui spus: „aus urrum. *cumatră*"); *Lexicon*, II, p. 91; M. Vasmer, O. N. Trubaciov, *Etimologičeskij slovar' russkogo jazyka*, II, Moscova, 1967, p. 261—262, 414; DA, I, II, p. 975—976; S. Pușcariu, *Biata cumătră e departe*, extras din „Langue et littérature", vol. II, 1943, p. 9—18; Al. Rosetti, *Mélanges linguistiques*, București, 1977, p. 150, și recenzia noastră, în SCL XXVIII (1977), 6, p. 644—645.

[14] G. Loewe—G. Goetz, *Corpus glossariorum Latinorum*, vol. V, Leipzig, 1894, p. 503, vol. 1, r. 27. Alături de *zappu*, scris cu ortografie italiană, o mînă ulterioară a adăugat forma *cap*, cu redarea lui *ț* prin *c*, ca în croată.

[15] Vezi: I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, p. 206—208; G. Mihăilă, *Cultură și literatură română veche*..., p. 16—17 (ambele cu bibliografia anterioară).

[16] Vezi *Lexicon*, I, p. 10.

[17] Vezi: A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire etymologique de la langue latine*, ed. 4, Paris, 1959, p. 57; Candrea—Densusianu, *Dicț. etim.*, p. 5; G. Mihăilă, *Contribuții la istoria culturii și literaturii române vechi*, București, 1972, p. 88—92, 101; DLRV, p. 70.

Nu încape îndoială că alte investigații, în special în textele latine medievale și vechi slave, scrise în regiuni românești sau în zone de contact cu acestea, vor scoate la lumină noi glose, atît din perioada românei comune, cît și din secolele al XII-lea — al XIV-lea, încă puțin reprezentate în datele culese pînă în prezent, în raport cu cele din secolul al XV-lea și din primele două decenii ale secolului al XVI-lea, mult mai bogate în atestări de cuvinte românești, anterioare primului text redactat integral în limba națională.

Septembrie 1979

Facultatea de limbi
și literaturi străine
București, Pitar Moș 7—13

VLADIMIR DRIMBA

PRESUPUSE INFLUENȚE TURCICE ÎN ROMÂNA COMUNĂ

1. Primele popoare turcice din lungul șir de popoare migratoare pe care le-a cunoscut istoria țării noastre sînt, după cum se știe, hunii, avarii și bulgarii turcici sau protobulgarii.

Hunii au fost un conglomerat etnic (elementul preponderent fiind constituit, după toate probabilitățile, de populații nomade altaice, inclusiv — sau mai ales — turcice), care au năvălit în anul 376, învingînd pe goți și substituindu-se dominației acestora. Ei aveau așezări temporare, ca baze de pornire a atacurilor lor și de exploatare a populației locale, în regiunile de cîmpie (nord-estul Moldovei, cîmpia Dunării și cîmpia Tisei). Dominația hună se destramă în anul 454, imediat după moartea lui Attila.

Avarii au ocupat teritoriul vechii Dacii între anii 567—802, așezîndu-se în cîmpiile Dunării de mijloc și Tisei. Avînd un rol important în istoria Ungariei, pe teritoriul țării noastre n-au avut așezări mai stabile și durabile decît în regiunile de cîmpie din vest (Crișana și Banat).

Protobulgarii au trăit pe pămîntul țărilor românești între secolele al VIII-lea și al X-lea, dar ei încep să aibă un rol în dezvoltarea socială și culturală a românilor numai după slavizarea lor și formarea unui popor bulgar unitar [1].

Limbile hună și avară nu sînt atestate decît prin cîteva apelative și antroponime mult discutate de către specialiști, dar insuficient explicate pînă acum. Într-o situație mai favorabilă, din acest punct de vedere, se găsește protobulgara ; în plus, unele aspecte ale acestei limbi pot fi reconstituite cu ajutorul limbii ciuvașe, continuatoarea ei, și cu ajutorul numeroaselor împrumuturi protobulgare existente în lexicul limbii maghiare [2].

O serie de cercetători, români și străini, au încercat să identifice în limba română urme ale unor influențe din partea acestor limbi, rezultatele la care au ajuns fiind însă foarte discutabile.

[1] Vezi Constantin C. Giurescu, *Istoria românilor*. I. București, 1935, p. 184—192 (hunii), 207—209 (avarii) și 250—259 (bulgarii); *Istoria României*. I. [Redactor responsabil: C. Daicoviciu], București, 1960, p. 694—704 (hunii), 714—722 (avarii) și 726—765 (bulgarii); *Istoria poporului român*. Sub redacția acad. Andrei Oțetea. București, 1970, p. 98—108; Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *Istoria românilor*. I. București, 1974, p. 167—173 (hunii), 176—177 (avarii) și 190—196 (bulgarii).

[2] Pentru o orientare generală asupra celor trei limbi în discuție, vezi Johannes Benzing, *Das Hunnische, Donaubolgarische und Wolgabolgarische*, în *Philologiae Turcicae Fundamenta*, I, Wiesbaden, 1959, p. 685—695; Gyula Moravcsik, *Byzantinoturcica*. II. *Sprachreste der Türkvölker in den byzantinischen Quellen*. Zweite durchgearbeitete Auflage. Berlin, 1958, *passim* (pentru orientare, vezi indicele de la p. 359 și urm.); H. W. Haussig, *Awaren, Shuan-Shuan und Hephtaliten*, în *Handbuch der Orientalistik*. Erste Abteilung: *Das Nahe und das Mittlere Osten*. Fünfter Band: *Altaistik*. Fünfter Abschnitt: *Geschichte Mittelasiens*. Leiden—Köln, 1966, p. 106—122. Aceste lucrări conțin bogate referințe bibliografice.

2. Al. Philippide[3] consideră că este posibil ca unele nume de persoane obscure din inscripţiile latineşti din Dacia să fie hune. În schimb, C. C. Giurescu [4] crede, pe drept cuvînt, că este improbabil ca lexicul limbii române şi toponimia românească să conţină vreun împrumut din limba hună, dată fiind durata prea scurtă (cam opt decenii) a dominaţiei hune şi lipsa unor aşezări stabile a hunilor pe teritoriul Daciei Traiane.

3. În româna comună nu a putut fi dovedită existenţa unei influenţe directe avare. Cuvintele pentru care s-a încercat să se găsească o origine avară sînt următoarele :

armig (var. *harmig, armic)* „armăsar" (Banat, Crişana, vestul Transilvaniei) : B. P. Hasdeu *(Etymologicum Magnum*, II, col. 1708—1709) îl consideră un împrumut „de la cumani, de la pecenegi sau chiar de la avari", comparîndu-l cu cuvîntul ceagataic *arγamaq* „cal de rasă", din care provin şi rus. *аргамак* şi pol. *rumak*. Această explicaţie a fost respinsă de L. Şăineanu, care propune o etimologie (ucr., pol. *rumak* „cal de luptă" < ceag.) tot atît de neprobabilă [5]. DA îl consideră de origine necunoscută.

ban, denumirea unor vechi demnităţi, ar fi fost împrumutat de limba română din limba avară, prin mijlocire slavă (DA s. v. *jupîn)*. Cuvîntul provine însă din magh. *bán* (< scr. *ban* < avar *bayan* „om bogat") [6].

căpcîn (var. *căpcăun, cătcăun, cătcăhun)*, avînd ca sens de bază pe acela de „fiinţă fabuloasă antropofagă din mitologia românească, imaginată ca avînd trup de om şi cap de cîine", este, după părerea unor specialişti, de origine avară : la sugestia lui Hasdeu, L. Şăineanu [7] explică forma *căpcîn* (celelalte fiind analogice) din m.-lat. *capcanus* (< avar *qapqan)* „căpetenie a hunilor şi a avarilor" [8], sens de la care s-a ajuns la acela al cuvîntului românesc prin sensurile intermediare „monstru, barbar (cu specială referire la tătari)" şi apoi „monstru antropofag". Aceeaşi explicaţie dă şi C. C. Diculescu [9] formei *căpcîn*, pe cînd varianta *cătcăun* s-ar datora contaminării lui *căpcîn* cu *tăun*, iar forma *căpcăun* s-ar explica din *cătcăun*, prin etimologie populară.

[3] Alexandru Philippide, *Originea românilor*. Vol. I. *Ce spun izvoarele istorice*. Iaşi, 1923, p. 642—643.

[4] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 191; vezi şi Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op cit.*, p. 173.

[5] Lazăr Şăineanu, *Influenţa orientală asupra limbei şi culturei române*. I. *Introducerea*. Bucureşti, 1900, p. LXXXIII şi CCLX—CCLXI.

[6] Vezi N. Iorga, *Geschichte des rumänischen Volkes*. Gotha, 1905, p. 253; DA s.v. *ban*[1]; Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*. Londra—Haga—Paris, 1967, p. 90—91.

[7] Lazăr Şăineanu, *O pagină de istorie medievală. Excursiune istorico-lingvistică*, în „Convorbiri literare" XXI (1887), p. 413—420 (în special p. 415).

[8] Pentru *qapqan* (şi variantele sale *qavqan, qavχan, qapaγan*), vezi Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 156—157; la bogata bibliografie dată aici trebuie adăugate următoarele două articole: Gerard Clauson, *A Note on Qapqan*, în „Journal of the Royal Asiatic Society" (1956), nr. 1—2, p. 73—77; Veselin Beševliev, Καμπαγάνος = *qap(a)γan*, în „Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae" XXIX (1975), fasc. 1, p. 93—97.

[9] Constantin C. Diculescu, *Die Gepiden*. I. Leipzig, 1922 (1923), p. 227—228.

Proveniența lui *căpcăun* direct din av. *qapqan* este considerată de C. C. Giurescu [10] ca fiind posibilă; mai recent, Dan Slușanschi [11] explică din cuvîntul avar menționat numai forma *căpcîn*, care a fost împrumutat cel mai tîrziu în secolul al VII-lea (după cum indică evoluția fonetică *-an* > *-în)*, formele *căpcăun* și *cătcăun* fiind împrumuturi mai tîrzii, din limba cumană.

Căpcîn nu poate fi însă explicat direct din av. *qapqan*, ci — așa cum au arătat Hasdeu, Șăineanu și Diculescu — din reflexul său lat. *capcanus* (prima atestare a acestuia este din anul 805) [12], cuvînt care va fi fost folosit și în latina dunăreană; variantele *căpcăun* și *cătcăun* rămîn să fie explicate [13]. Admițînd posibilitatea ca forma *căpcîn* să provină din lat. *capcanus* (< avar *qapqan)*, ni se pare, în același timp, foarte probabil că mai tîrziu *căpcîn* a fost apropiat, prin etimologie populară („cap de cîine"), de reflexele slave (slavon пьсоглавъ, bulg. *песоглавци* etc.) și ngr. σκυλοκέφαλος ale gr. κυνοκέφαλος „cap de cîine", puse în circulație de cartea populară *Alexandria* [14].

cătun *:* vezi mai jos, **5.**

[10] Constantin C. Giurescu, *op. cit.*, p. 208; vezi și Constantin C. Giurescu, Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 177.

[11] Dan Slușanschi, *Avatarurile unei etimologii:* ***căpcîn—căpcăun—cătcăun***, în LR XXV (1976), 2, p. 149—154 (cu o discuție critică completă asupra explicațiilor anterioare).

[12] Vezi Dan Slușanschi, *op. cit.*, p. 152.

[13] Explicarea din cumană a formelor *căpcăun* și *cătcăun* este exclusă, argumentele de ordin fonetic invocate de D. Slușanschi în sprijinul acestei explicații neavînd o bază reală. În cazul lui *căpcăun*, care ar proveni dintr-o formă cumană **qapqaγan* cu „o schimbare fonetică de tipul *-aγán* > *aβán* > *aùn*" (p. 153), trebuie spus că o asemenea schimbare fonetică nu este atestată în nici o limbă turcică. Pe de o parte, ceea ce D. Slușanschi consideră un *β* și „vocalizarea lui *-β-*" sînt în realitate bilabiala *w* și transformarea, în limbile cîpceace, a lui *γ* în *w* (uneori cu vocalizarea de diverse tipuri a acestuia din urmă), — transformare care are loc numai în anumite condiții, nu însă și în grupul *-aγa-* (în ce privește existența în *Codex Cumanicus* a „unei faze *-au-*", pomenite de D. Slușanschi la p. 153, nota 42, aceasta reprezintă de fapt evoluția grupurilor *-aγu-* și *-aγï-* la *-awu-);* formele citate în aceeași notă 42 după *Oxford English Dictionary* par a fi grafii aproximative pentru *χan* mai degrabă decît pentru *χaγan*. Pe de altă parte, cazul citat de D. Slușanschi la p. 153, nota 40 (chirg. *qaup* „prinzînd, apucînd" < *qawïp* < *qabïp* < *qap-* „a prinde, a apuca", transcris și tradus greșit de autor: *kaún* < *kawýn* < *kabýn* „apucător"; v. *Issledovanija po sravnitel'noj grammatike tjurkskix jazykov.* I. Moskva, 1955, p. 277) prezintă o situație diferită de aceea a lui *γ* > *w*, avînd însă în comun cu aceasta din urmă faptul că nu apare niciodată în grupul *-aba-*, ci numai în grupurile *-abu-* și *-abï-* (ceea ce de asemenea se opune etimologiei cumane propuse de D. Slușanschi). În ce privește explicația dată de autor (p. 153 — 154) formei *cătcăun* dintr-o formă anterioară **căptcăun*, reconstruită pe baza unei variante m. -lat. *captcanus* a lui *capcanus*, — această variantă este fără îndoială un simplu fapt de grafie (probabil greșeală de copist), în nici un caz nu poate reflecta epenteza unui *t* în forma turcică corespunzătoare *qapqan*, un grup consonantic *ptq* nefiind tolerat de structura fonetică a cuvintelor din fondul turcic. Foarte probabil că *-tc-* pentru *-pc-* în varianta *cătcăun* este un accident fonetic pe terenul limbii române.

[14] Cuvîntul românesc este considerat un compus din *cap* + *cîine*, prin calchiere după modelele sud-est europene citate, de numeroși specialiști: Lazăr Șăineanu, *Studii folklorice. Cercetări în domeniul literaturei populare*, București, 1896, p. 175—190 (cap. *Căpcîni—căpcăuni—cătcăuni*, în special p. 186—190, unde autorul retractează explicația etimologică pe care o dăduse în 1887); N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească*, București, 1910, p. 95—96; DA s.v.; V. Bogrea, DR, I, p. 455; Fulvia Ciobanu, în *Formarea cuvintelor în limba română. I. Compunerea*, București, 1970, p. 60; DEX. Cf. D. Slușanschi, *op. cit.*, p. 150 și urm.

jupîn (cu variantele vechi *giupîn* și *giupîr)* a fost considerat de P. Skok [15] și S. Pușcariu [16] ca fiind, după toate probabilitățile, de origine avară, la fel ca și slavonul жоупанъ și *župan* din limbile slave de sud (din care a fost împrumutat dubletul v.-rom. *jupan)*. Mai recent, G. Mihăilă [17] aduce din nou în discuție problema originii lui *jupîn:* întrucît etimologia cuvîntului slavon жоупанъ (care a fost pus la baza cuvîntului românesc de mulți specialiști) nu este sigură pe teren slav, d-sa presupune că cuvîntul slav provine din avară sau dintr-o altă limbă turcică veche; aceeași explicație ar fi valabilă și pentru cuvîntul românesc (care, din motive de ordin fonetic, nu se poate explica din slavă) [18]. G. Mihăilă citează în sprijinul ipotezei sale presupusul cuvînt avar ζοαπάν, atestat într-o inscripție de pe un vas de aur din tezaurul descoperit la Sînnicolaul Mare din Banat (trebuie precizat că în inscripția respectivă cuvîntul apare de două ori, cu grafii diferite: ζοαπαν și ζωαπαν) [19].

Or, limba acestei inscripții nu este avara; ea a fost considerată de J. Németh ca fiind pecenega, savantul maghiar interpretînd grafiile ζοαπαν și ζωαπαν mai întîi ca *Čoban* (nume de persoană) [20], apoi ca *Čaban* [21] și, în sfîrșit, ca *Čåban* [22]. Spre deosebire de Németh, L. Ligeti interpretează cele două grafii ca *čopan* sau *čupan*, denumire a unei demnități (la Maḥmūd al-Kāšγarī: „ajutor al conducătorului unui sat") [23]; este evident că nici una dintre interpretările menționate nu poate explica nici unul din fonetismele cuvîntului românesc și al celui slav.

Cei mai mulți specialiști consideră că limba inscripției menționate este protobulgara; dacă unii savanți, ca V. Thomsen [24] și St. Mladenov [25], n-au putut decît să translitereze grafiile ζοαπαν și ζωαπαν, în schimb alții, ca O. Pritsak [26] și Gy. Moravcsik [27], interpretează cele două grafii (ca și altele, care apar în diverse surse bizantine: ζουπὰν, ζουπάνος etc.) ca

[15] P. Skok, *Južni Sloveni i turski narodi*, în „Jugoslovenski istoriski časopis" II (1936), p. 15 (citat de S. Pușcariu, vezi nota următoare).

[16] Sextil Pușcariu, *Limba română*. Vol. I. *Privire generală*, București, 1940, p. 257—258, 285, 286 și 314. Vezi și DA s.v. *jupîn*.

[17] G. Mihăilă, *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, p. 18 (cu o bogată bibliografie a problemei în nota 3).

[18] Autorul afirmă (*loc. cit.*, nota 3) că și Vl. Drimba (în *Istoria limbii române*. II, București, 1969, p. 371) a admis ca probabilă originea avară a cuvîntului românesc, ceea ce nu este exact.

[19] Ideea originii avare a lui *jupîn* (și a corespondentelor lui slave) își are originea în dicționarul etimologic al limbii polone a lui A. Brückner (*Słownik etymologiczny języka polskiego*. II, Kraków, 1927, p. 668), care, referindu-se și la tezaurul de la Sînnicolaul Mare, explică pol. *żupan* din avară sau protobulgară.

[20] Németh Gyula, în „Magyar Nyelv" XVIII (1922), p. 7.

[21] J. Németh, *Dis Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós*, Budapesta—Leipzig, 1932, p. 9 și urm.

[22] J. Németh, *The Runiform Inscriptions from Nagy-Szent-Miklós and the Runiform Scripts of Eastern Europe*, în „Acta Linguistica Academiae Scientiarum Hungaricae" XXI (1975), p. 14—15.

[23] Ligeti Lajos, *Régi török eredetű neveink*, în „Magyar Nyelv" LXXV (1979), nr. 1, p. 40.

[24] V. Thomsen, *Une inscription de la trouvaille d'or de Nagy-Szent-Miklós (Hongrie)*, Copenhaga, 1917; cf. Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 18.

[25] St. Mladenov, *Părvobălgarsko, a ne pečenežko e t.n. Atilovo zlatno săkrovište ot Nagy-Szent-Miklós*, în *Annuaire de l'Université de Sofia, Faculté historico-philologique*, Sofia, 1935, p. 87.

[26] Omeljan Pritsak, *Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*, Wiesbaden, 1955, p. 90.

[27] Gy. Moravcsik, *op. cit.*, p. 131—132 (cu bogată bibliografie).

župan — element slav în protobulgară. Cuvîntul slav însuși este considerat de către mulți slaviști ca fiind un derivat de la *župa* „teritoriu stăpînit de un župan", iar *župa* este un cuvînt de origine indo-europeană [28].

Singura explicație posibilă a rom. *jupîn* (și a variantelor sale) ni se pare a fi cea dată de E. Petrovici [29] : cuvînt moștenit din forma latină dunăreană **ǵupanu* < v. sl. *županŭ* [30].

scrum, atestat și în aromână și meglenoromână, precum și în alb. *shkrump*, a fost pus în legătură cu tc. *kurum* „funingine" și explicat de unii cercetători (Cihac, G. Meyer, G. Pascu) din această limbă. Datorită aspectului său fonetic și răspîndirii sale geografice, care exclud o explicație din turcă, unii cercetători (L. Șăineanu, O. Densusianu) l-au explicat din cumanul *qurum* (corespondent al tc. *kurum*), deși nici forma cumană nu poate explica fonetismul cuvîntului românesc (și al celui albanez). Considerînd că atît rom. *scrum* cît și alb. *shkrump* sînt mai vechi decît perioada migrării cumanilor, Th. Capidan [31] le socotește a fi de origine avară, fără să aducă nici un argument de ordin lingvistic (astfel de argumente nici nu pot fi găsite : nici o limbă turcică nu cunoaște grupurile consonantice *sq-*, *sqr-*). Cuvîntul românesc este, după toate probabilitățile, de origine autohtonă [32].

4. Încercările de a identifica în limba română urme ale unei influențe protobulgare sînt lipsite de orice bază științifică.

Astfel, R. Roesler[33] a încercat să explice din protobulgară (pe care el o considera limbă uralică, înrudită cu limbile samoede) o serie de cuvinte românești, dintre care unele sînt în realitate elemente autohtone sau latine (*mal*, *curcubeu* etc.), altele sînt împrumuturi slave (*calic*, *deal*, *lopată* etc.), iar altele, împrumuturi maghiare sau turcești (*tîlhar*, respectiv *sictir*) [34].

Influențe de altă natură a încercat să găsească M. Gaster [35]; după părerea acestuia, cele mai multe particularități fonetice, morfologice și

[28] Vezi St. Mladenov, *Etimologičeski i pravopisen rečnik na bălgarskija knižoven ezik*, Sofia, [1941], p. 168 ; Václav Machek, *Etymologický slovník jazyka českého a slovenského*, Praga, 1957, p. 598 ; Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*. III, Zagreb, 1973, p. 687—688 s.v. *župa*.

[29] Emil Petrovici, *Le latin oriental possédait-il des éléments slaves?*, în RRL XI (1966), 4, p. 316—317.

[30] Cf. și Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, ed. V. Vol. III, București, 1964, p. 96 ; G. Mihăilă, *Împrumuturi vechi sud-slave în limba română*, București, 1960, p. 132—133. — După părerea lui G. Giuglea (DR, III, p. 606—610), acceptată de S. Pușcariu (DR, III, p. 378—379 și 386), *jupîn* ar fi un element autohton. Alți cercetători îl consideră de origine obscură : S. Pușcariu, DR, IV/2, p. 1378—1379 ; A. Cioranescu, *Diccionario Etimológico Rumano*. Fasc. 3. [Tenerife—Madrid], 1960, p. 457—458 ; *Istoria limbii române*. Vol. II, București, 1969, p. 191, 207, 371, 374 ; DEX.

[31] Th. Capidan, DR, II, p. 458 și 547 ; DR, III, p. 211—212 ; acceptat de S. Pușcariu, *Limba română*, I, p. 257—258.

[32] I. I. Russu, *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, p. 193—194 (unde sînt discutate și celelalte explicații etimologice date cuvîntului) ; C. Poghirc, în *Istoria limbii române*. Vol. II, București, 1969, p. 348.

[33] Robert Roesler, *Romänische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Romäniens*, Viena, 1871, p. 254—260.

[34] Vezi criticile aduse de L. Șăineanu, *Influența orientală...*, I, p. XXI ; Al. Philippide, *Originea românilor*. Vol. II, Iași, 1928, p. 583—584 ; St. Mladenov, în „Revue des Études Slaves" I (1921), p. 39 și 52.

[35] M. Gaster, *Die nichtlateinischen Elemente im Rumänischen*, în *Grundriss der romanischen Philologie*. Herausgegeben von Gustav Gröber. I. Band. Strassburg, 1888, p. 406—410. O teorie

sintactice comune limbii române și limbilor balcanice (ca, de exemplu, *a* neaccentuat > *ă*, postpunerea articolului hotărît, înlocuirea infinitivului cu conjunctivul etc.) ar putea fi atribuite influenței protobulgare. În numeroasele critici care s-au adus acestei teorii [36], explicația justă a acestor fapte, prin dezvoltarea internă în cadrul uniunii lingvistice balcanice, a fost dată cu argumente suficiente. Adăugăm, totuși, că în nici o limbă turcică (deci, natural, nici în protobulgară) n-a existat și nu există nici unul dintre fenomenele la care se referă Gaster.

O teorie care privește influența indirectă protobulgară asupra toponimiei românești este aceea a lui J. Melich [37] : acesta susține că numele unor rîuri din Transilvania, precum *Criș*, *Mureș*, *Someș* și *Timiș*, atestate încă din antichitate (fiind, după toate probabilitățile, de origine autohtonă [38]), au fost păstrate cu fonetismul lor actual de către protobulgari, care le-au transmis maghiarilor, iar aceștia — slavilor și românilor. Alte toponime, ca *Sătmar (Satu-Mare)* și *Caraș*, s-ar explica din etimoane protobulgare transmise prin aceeași filieră, iar altele, ca *Bălgrad* și *Tîrnava*, ar reprezenta nume protobulgare (**Aq käl* și, respectiv, **Küküleγ)*, traduse de maghiari, apoi din maghiară de către slavi și transmise de aceștia românilor. N. Drăganu [39], E. Petrovici [40] și S. Pușcariu [41] au dovedit în mod convingător că teoria protobulgară a lui Melich este lipsită de orice temei științific.

După cum bine a remarcat O. Densusianu [42], este greu de presupus ca protobulgara — care n-a lăsat, cum ar fi de așteptat, urme prea importante nici chiar în limba bulgară [43] — să fi influențat într-un fel sau altul limba română.

5. Toate cele trei limbi turcice sînt invocate de J. Melich [44] în explicarea hidronimelor *Criș*, *Mureș*, *Someș* și *Timiș* : numele dacice care stau la baza lor au fost preluate, pe rînd, de huni, avari și protobulgari, care le-au transmis maghiarilor, iar aceștia, românilor. Această teorie a fost pe drept cuvînt combătută de C. Poghirc [45].

asemănătoare a prezentat și P. Hunfalvy, *Die Romänen und ihre Ansprüche*, Viena, 1883 (citat de O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I, p. 507).

[36] L. Șăineanu, *Influența orientală*..., I, p. XX și XXII ; Id., în „Romania" XXX, p. 541 ; O. Densusianu, *op. cit.*, p. 280—281 ; Al. Philippide, *op. cit.* p. 582—583 ; St. Romanski, în „Revue des Études Slaves" I (1921), p. 43—44.

[37] Melich János, *A honfoglaláskori Magyarország*, Budapesta, 1925—1929, *passim*.

[38] C. Poghirc, în *Istoria limbii române*. Vol. II, București, 1969, p. 357—359 și 361.

[39] N. Drăganu, DR, VII, p. 224—259, și *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticei*, București, 1933, *passim* (în special p. 485 și urm.).

[40] E. Petrovici, DR, X/2, p. 335—339, 517 și 543.

[41] S. Pușcariu, *Limba română*, I, p. 316.

[42] O. Densusianu, *op. cit.*, p. 281.

[43] Vezi St. Mladenov, *Vestiges de la langue des Protobulgares d'Asparuch en bulgare moderne*, în „Revue des Études Slaves" I (1921), p. 38—53 ; Emil Boev, *Za predturskoto vlijanie v bălgarskija ezik — ošte njakolko prabălgarski dumi*, în „Bălgarski ezik" XV (1965), nr. 1, p. 3—17 ; M. Čalăkov, *Za proisxoda na balkanskata duma* manatarka. (*Njakoi problemi na prabălgarskija ezik*), în „Izvestija na Institut za bălgarski ezik" XIX (1970), p. 437—446.

[44] Melich János, *A magyar nyelvtudomány kézikönyve*. II, Budapesta, p. 22—25 și 51 urm.

[45] C. Poghirc, în *Istoria limbii române*, II, p. 361.

O altă situație prezintă încercările unor cercetători de a stabili etimologia cuvîntului *cătun* : după J. Peisker [46], cuvîntul ar avea o origine uralo-altaică (autorul citează cîteva forme din unele limbi turcice și mongole) ; K. Treimer [47] crede că cuvîntul românesc este de origine avară sau protobulgară, iar G. Meyer [48] și M. Vasmer [49] îi atribuie (ca și formelor corespunzătoare din limbile balcanice) o origine protobulgară. După toate probabilitățile, *cătun* este de origine autohtonă [50].

6. Afirmația lui S. Pușcariu, potrivit căreia „Cazarii [popor înrudit cu protobulgarii — *n.n.*] au lăsat o urmă în toponimia noastră : numele satului *Cuzdrioara* (din **Cuzărioara* < magh. *Kozárvár)*, în Someș" [51], este improprie : așa cum rezultă chiar din explicația autorului, toponimul trebuie atribuit direct influenței maghiare.

Octombrie 1979

Facultatea de limbi străine
București, Pitar Moș 7—13

[46] J. Peisker, *Die Abkunft der Rumänen*, în „Zeitschrift des historischen Vereins für Steiermark" [Graz] XV (1917), 1.—4.Heft, p. 179 și 203—204. Cf. Al. Philippide, *op. cit.*, I, p. 840—848 (în special p. 842) și II, p. 703—704 ; P. Cancel, DR, I, p. 476 și urm.

[47] K. Treimer, în „Slavia" III, p. 450. Cf. S. Pușcariu, *Limba română*, I, p. 258.

[48] G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache*, Strassburg, 1891, p. 183.

[49] M. Vasmer, *Studien zur albanischen Wortforschung*, în „Acta Univ. Dorpat" I (1921), p. 28—30 și 39.

[50] Vezi I. I. Russu, *op. cit.*, p. 148—150 (cu menționarea tuturor etimologiilor propuse anterior) ; C. Poghirc, în *Istoria limbii române*, II, p. 339.

[51] S. Pușcariu, *Limba română*, I, p. 315.

VOCABULAR FUNDAMENTAL ȘI VOCABULAR REPREZENTATIV

0. În ultimii ani au apărut în revistele noastre de specialitate o serie de articole consacrate unor subansambluri lexicale denumite cu termeni ca : vocabular de bază [1], lexic reprezentativ [2], vocabular fundamental [3], vocabular esențial [4]. Pentru neinițiați e greu de apreciat, la prima vedere, dacă este vorba de aceeași noțiune denumită diferit sau de concepte deosebite.

Uneori și specialiștii par a fi derutați, punînd, de exemplu, semnul egalității între termeni ca : vocabular fundamental, esențial, principal etc. [5].

Prolixitatea terminologiei, o racilă a secolului nostru, cauzată de explozia tehnico-științifică, devine intolerabilă în momentul în care generează confuzii care deranjează procesul de comunicare [6]. Acesta este motivul pentru care îmi permit să revin parțial asupra articolului din 1976 citat mai sus, în care m-am străduit să fac o distincție terminologică între noțiunile denumite a) **fond principal de cuvinte** (sau **fond de bază**); b) **vocabular fundamental** (VF) și c) **vocabular** sau **lexic reprezentativ**.

1.1. Vocabularele fundamentale (sau **minimale**) sînt instrumente ale lingvisticii aplicate, întocmite ca să ajute la o cît mai rapidă însușire a unei limbi străine. Ele au deci, în primul rînd, scop practic.

1.1.1. Selectarea VF constă în stabilirea unor eșantioane în care se concretizează lexemele pe planul vorbirii. Corpusul care stă la baza VF este constituit așadar și din enunțuri din limba vorbită, completate cu lexeme din fondul disponibil. Eșantioanele din limba vorbită ajută la stabilirea frecvenței acestui stil al limbii. Ambele izvoare sînt apoi interpretate și selectate prin metoda numită de Gougenheim [7] „empirism rațional". Sursele de mai sus au stat la baza întocmirii primului VF elaborat științific, cel al limbii franceze. Autorii (vezi nota 8) au ajuns la un vocabular de cca 1 300 de cuvinte, numit de ei *Français fondamental (premier degré)* (FF). Forma mărită a acestui vocabular, care stă și la baza dicționarului fundamental [8] și care s-a dovedit de o mare utilitate, verificată pe glob, pentru învățarea limbii franceze, s-a obținut prin includerea în corpusul de elaborare și a listelor de frecvență bazate pe limba scrisă. În felul acesta s-a ajuns la cele 3 000 de cuvinte ale francezei fundamentale [9].

[1] Liliana Macarie, *Pentru stabilirea unui vocabular de bază al limbii catalane*, în SCL XXIV (1973), 5, p. 584 ; Ioana Vintilă-Rădulescu, *Occitana și problema delimitării vocabularului de bază*, în SCL XXV (1974), 2, p. 171–179.

[2] Maria Iliescu, *Problema lexicului reprezentativ*, în SCL XXVII (1976), 1, p. 61–66.

[3] Maria Iliescu, *Pentru un vocabular fundamental al limbii române contemporane*, în LR XXVI (1977), 3, p. 239–263.

[4] Constant Maneca și Adriana Senatore-Perillo, *Preliminarii la vocabularul esențial al limbii române*, în LR XXVII (1978), 6, p. 575–583.

[5] „În orice caz, dintr-un vocabular fundamental, esențial, principal sau oricum l-am numi. . .", C. Maneca–A. Senatore-Perillo, *art. cit.*, p. 581.

[6] Vezi de exemplu articolul Maneca–Senatore-Perillo, citat mai sus, în care nu se face nici o diferență între vocabularul fundamental și cel reprezentativ, respectiv esențial.

[7] G. Gougenheim–P. Rivenc–R. Michéa–A. Sauvageot, *L'élaboration du Français Fondamental 1er degré. Établissement d'un vocabulaire et d'une grammaire de base*, Paris, 1964, p. 13.

[8] G. Gougenheim, *Dictionnaire fondamental*, Paris, 1958.

[9] VF al limbii române a fost elaborat cu același scop ca FF. Metoda folosită (vezi *art. cit.* la nota 3, p. 239–243) a diferit prin aceea că a) s-a plecat de la listele de frecvență ale limbii scrise (s-au folosit însă patru liste diferite) ; b) listele de frecvență ale limbii vorbite și

1.2. Termenii **vocabular de bază, reprezentativ** sau **esențial** caută să dea un nume unei noțiuni, după cîte știu, noi în lingvistică. E vorba de submulțimi lexicale care urmăresc să reprezinte, să caracterizeze, întregul lexic al unui idiom contemporan, avînd în vedere că acesta nu poate fi descris în totalitatea lui. Scopul unor asemenea vocabulare este deci cu mult mai ambițios decît cel al VF. El este în primul rînd teoretic (fără să-l excludă, ulterior, pe cel practic) deoarece vrea să fie : ,,un model reprezentativ al lexicului contemporan, care să pună în evidență principalele mulțimi morfosemantice, fizionomia lexicală și sistemul de formare a cuvintelor dintr-o limbă contemporană''[10].

1.2.1. Diferența de bază dintre VR și binecunoscutul și general acceptatul **fond principal de cuvinte** este lipsa, în cadrul selecției lexemelor, a criteriului vechime. O altă deosebire este faptul că VR include derivatele.

1.2.2. Selectarea VR constă în primul rînd în trierea ansamblului lexicului limbii prin intermediul dicționarelor. Fiecare cuvînt din dicționar este supus unei analize riguroase, conform unor anumite principii, ca cele expuse în articolul Lilianei Macarie (vezi nota 1), al Ioanei Vintilă-Rădulescu (vezi nota 2) și al lui C. Maneca și A. Senatore-Perillo.

Materialul excerptat din dicționare este coroborat și cu rezultatele dicționarelor de frecvență. Spre deosebire de VF, vocabularul reprezentativ nu include (încă !) limba vorbită.

1.2.3. Ideea elaborării unor asemenea vocabulare pentru toate limbile romanice aparține sectorului de lingvistică romanică al Institutului de lingvistică din București.

Fiind elaborate pe baza acelorași principii, rezultatele numerice ale vocabularelor reprezentative ale limbilor romanice de cultură sînt aproximativ aceleași, însumînd cca 5 000 de cuvinte. Ele sînt deci aproape de două ori mai mari decît vocabularele fundamentale (cf. VF al limbii române sau FF)[11].

1.2.4. În ce privește criteriile de selectare a VR (respectiv VE) propuse de C. Maneca și A. Senatore-Perillo, aș vrea să subliniez că unele dintre ele mi se par binevenite și folositoare nu numai pentru VR, dar și pentru VF.

Atracția antonimică e un criteriu potrivit, dar trebuie aplicată cu prudență. Desigur că *afirmație* atrage pe *negație* sau *îmbrăca* pe *dezbrăca*. Alta este însă situația la *sălbatic* și *domestic*, avînd în vedere că cel de-al doilea e mult mai puțin folosit și nu este nici antonimul perfect al celui dintîi, ci numai în sintagme unde se îmbină cu nume de animale. De fapt atracția antonimică funcționează, în acest cadru, fără excepții numai în cazul antonimelor contradictorii[12].

listele vocabularului disponibil nu s-au bazat, din motive obiective, pe anchete mai puțin extinse decît cele ale FF. Independent de FF, s-a ajuns totuși la același număr de cuvinte, și anume cca 3 000.

[10] Cf. C. Maneca—A. Senatore-Perillo, *art. cit.*, p. 583.

[11] Ținînd seama de toate acestea, observațiile critice din articolul semnat de Maneca și Senatore-Perillo cu privire la extinderea VF nu sînt pertinente, deoarece VF nu este identic cu VE și asta nu numai din cauza extinderii lor diferite. E evident că un vocabular de 5 000 de cuvinte cuprinde mai multe cuvinte decît unul de 3 000 de cuvinte, iar un vocabular selectat pe bază de dicționar cuprinde alte cuvinte decît un vocabular care se bazează parțial pe limba vorbită curentă. La p. 576 se spune : ,,Vocabularul fundamental selectat de M.I. nu cuprinde cuvinte importante din punct de vedere semantic și morfologic al limbii române : *atom, car, celulă, ciment, hidrogen, lichid, oaste, pica, pîntece, plug, prelucra, recolta, relativ, seca, solid, tulbura* etc.''. Cuvintele *atom, celulă, ciment, hidrogen, prelucra, recolta, seca* sînt mult prea ,,tehnice'' pentru a intra în VF. *Car* și *plug* fac parte din limba rurală, exclusă din acest vocabular. Între *armată* și *oaste* am optat pentru primul, iar între *pîntece* și *burtă* pentru al doilea. *Lichid, relativ* și *solid* ar putea intra în VF printr-o reinterpretare ,,empirico rațională'' datorită noțiunilor pe care le exprimă.

[12] Cf. Maria Iliescu, *Antonimele : încercare de definire și de clasificare*, în PLG VII (1977), p. 51.

Se propune şi corectarea indicelui de uzaj în cazul în care există o diferenţă mare între frecvenţă şi uzaj. Dacă frecvenţa este mare, cuvîntul trebuie selectat în orice caz. Şi aici se cere interpretarea atentă a fiecărui cuvînt : *benzină* (U = 2.45, F = 14) desigur că trebuie selectat. Cuvîntul face parte azi din limba curentă, în schimb cuvîntul *igienă* (U = 4,73, F = 19) este mult prea special pentru a fi acceptat numai pe baza acestui criteriu. Frecvenţa lui ridicată provine exclusiv din literatura de specialitate.

Desigur că într-un VR nu pot lipsi cuvinte care denumesc noţiuni fundamentale ale ştiinţei şi culturii, dar aceasta nu fiindcă sînt termeni internaţionali, cum reiese din **2.2.3.2.** al articolului în cauză.

2.1. Cercetătorii care se preocupă de mai mulţi ani de problemele vocabularelor pe care le elaborează au căutat un nume adecvat pentru această noţiune lingvistică nouă. Astfel se vorbeşte în lucrările de specialitate despre **vocabular reprezentativ**, **vocabular esenţial** sau **vocabular de bază.** Personal optez pentru **vocabular reprezentativ**, deoarece termenul nu a fost folosit pînă acum pentru denumirea altei noţiuni.

Vocabular de bază *(vocabulaire de base)* a fost folosit de Gougenheim (vezi nota 7) şi de A. Juilland pentru cuvintele strînse de el în dicţionarele de frecvenţă *(basic vocabulary).*

Vocabular esenţial a fost folosit tot de Gougenheim pentru primele 1 300 de cuvinte ale VF şi de G. Matoré pentru dicţionarul său elaborat pe cu totul alte baze [13].

2.2. În ce priveşte termenul **vocabular fundamental**, preluat din franceză (cf. şi germanul *Grundwortschatz*), avînd în vedere că a putut da loc la confuzii terminologice, ar putea fi eventual, înlocuit cu **vocabular minimal.**

3.1. Precizînd încă o dată că e necesar să se facă o diferenţă teoretică între **fond principal**, **vocabular reprezentativ** şi **vocabular fundamental**, îmi exprim dorinţa de a vedea cît mai repede publicat şi un vocabular reprezentativ al limbii române.

Septembrie 1979

MARIA ILIESCU

Universitatea din Craiova

[13] ,,En l'absence de dépouillements exhaustifs, il nous a semblé préférable de nous référer à la conscienée linguistique de Français cultivés et à l'expérience pédagogique que nous-mêmes, professeurs de français avons pu acquérir dans la pratique de l'enseignement. Procédant par élimination, nous sommes partis de la liste des mots figurant dans un dictionnaire très usuel, en l'occurrence le *Petit Larousse*, et nous avons rayé les notions et les mots qui nous paraissaient inutiles...'' (Georges Matoré, *Dictionnaire du vocabulaire essentiel*, Paris, 1963, *Préface*).

SCL an XXXI, nr. 1, p. 81–83, Bucureşti, 1980.

LINGVISTICA ÎNTR-UN DICȚIONAR DE CULTURĂ GENERALĂ

Publicarea, la interval de șase ani, a două ediții din MIC DICȚIONAR ENCICLOPEDIC (pe scurt : MDE 1 și MDE 2), una la Editura enciclopedică română (București, 1972), cealaltă la Editura științifică și enciclopedică (București, 1978), dă posibilitatea să se discute modul în care diferite concepte, informații, curente de gîndire și personalități din știință, tehnică, artă, filozofie și viața practică pătrund în sfera culturii generale a societății. Vom distinge trei feluri de probleme privind elaborarea unui asemenea dicționar : 1) probleme de selecție a termenilor, expresiilor și numelor de persoane care urmează să fie incluse în dicționar ; 2) probleme de selecție a elementelor celor mai semnificative, mai importante, cu care cuvintele și expresiile alese la 1) urmează să fie prezente în dicționar ; 3) probleme de accesibilitate (de exemplu, evitarea folosirii unui jargon care ar avea el însuși nevoie de explicații). În toate cele trei etape, urmează să se adopte criterii uniforme, deci aceleași pentru întregul dicționar.

Ca o observație de ordin general, putem spune că problemele de la 1) sînt predominant culturale, cele de la 2) culturale și științifice în aceeași măsură, cele de la 3) sînt probleme de măiestrie și simplitate a prezentării, de accesibilitate și concizie a formulărilor.

Să încercăm să vedem modul în care s-au rezolvat în MDE 1 și în MDE 2 problemele menționate, în ceea ce privește lingvistica.

În legătură cu problemele de la 1), credem că se poate adopta următorul criteriu : un termen de specialitate dobîndește o semnificație culturală mai generală și își are locul într-un dicționar destinat publicului de îndată ce utilizarea sa depășește cercul specialiștilor, pătrunzînd și în alte domenii decît cel în care termenul a apărut inițial. Prin ,,alte domenii'' înțelegem fie științe sau arte, fie domenii ale vieții practice.

Conceptele și metodele lingvisticii au proliferat în ultimele două decenii, dînd naștere la o adevărată expansiune a gîndirii lingvistice în cultura contemporană. Din acest motiv, problema prezenței lingvisticii într-un dicționar de cultură generală este, astăzi, mai dificilă și mai importantă decît în urmă cu 30 de ani. Orice știință trebuie să se întrebe cum funcționează metabolismul ei cu restul culturii. Un dicționar de cultură generală este obligat să construiască un răspuns la această întrebare. Viteza cu care gîndirea lingvistică pătrunde în cele mai variate domenii de activitate pune probleme delicate, de la o ediție la alta a MDE. Un dicționar nu poate crește peste orice limite, deci odată cu introducerea unor articole noi trebuie găsită modalitatea scurtării celor vechi și chiar a eliminării unor termeni care-și pierd importanța sau pur și simplu ies din uz.

Încă în MDE 1 este vizibil efortul de a pune publicul în contact cu terminologia de bază a lingvisticii moderne. Articole speciale sînt consacrate unor termeni ca *afix*, *alternanță (consonantică* sau *vocalică)*, *conotație*, *deictic*, *denotație*, *diacronie*, *fonem*, *glosematică*, *gramatică*, *incoativ*, *limbă (limbă aglutinantă, limbă izolantă)*, *lingvistică (lingvistică comparativă, lingvistică matematică)*, *morfem*, *paradigmă*, *semn (semn lingvistic)*, *sincronie*, *sintagmă* etc. Însă mulți alți termeni, cu o largă răspîndire, ca *actant*, *alofon*, *alomorf*, *arhifonem*, *arhimorfem*, (dubla) *articulare*, *cîmp semantic*, *competență* (lingvistică), (analiză) *componențială*, (funcție) *conativă*, *izotopie*, *lexem*, *monem*, *performanță* (lingvistică), *pragmatică*, *presupoziție*, *sem*, *semic*, *suprasegmental* lipsesc atît din MDE 1 cît și din MDE 2. Nu pretindem că orice termen instaurat într-unul sau altul din curentele lingvistice să fie preluat de dicționare. Termeni ca *cenem*, *glosem*, *formant*, *morf*, *plerem*, *semem*, *taxem*, *textualizare* au o circulație mai restrînsă, care nu justifică introducerea lor într-un dicționar de cultură generală, deci MDE a procedat bine nepreluîndu-i ; dar

termenii a căror absență o reproșăm nu sînt din această categorie, ei au fost preluați de numeroase cercetări de semiotică, poetică, teoria literaturii, au pătruns în învățămînt, unii dintre ei sînt utilizați și în informatică, în teoria limbajelor de programare, iar în lingvistică sînt de o utilizare generală. Există și situații îndoielnice, tranzitorii. Astfel, opoziția *etic* — *emic*, ca generalizare a opoziției dintre fonetică și fonemică, pare a cîștiga teren și s-ar putea să-și merite locul într-o a treia ediție a MDE.

Cum sînt prezente în MDE personalitățile lingvistice? În ceea ce-i privește pe lingviștii români, o zgîrcenie inexplicabilă (pentru că nu s-a manifestat și în alte domenii, de exemplu în matematică) a dus la o situație incredibilă : numai trei dintre lingviștii români în viață, nemembri ai Academiei, beneficiază de articole de dicționar (atît în MDE 1 cît și în MDE 2). Dacă dicționarul nu a observat, în această privință, nici o modificare în cei șase ani care s-au scurs de la prima la cea de-a doua ediție a MDE, este greu de crezut că MDE 3 își va modifica optica. Dealtfel, MDE 2 este inconsecvent, deoarece doi dintre lingviștii români care nu beneficiază de articole de dicționar sînt menționați la articolul despre ROMÂNIA. Deosebirile dintre MDE 1 și MDE 2, în ceea ce privește locul lingvisticii în articolul despre ROMÂNIA, pot fi cu greu explicate, părînd mai degrabă rezultatul întîmplării.

Prezența lingviștilor străini în MDE 1 și în MDE 2 este satisfăcătoare. Figurează în ambele ediții C. Bally, E. Benveniste, L. Bloomfield, N. Chomsky, M. Cohen, E. Coseriu, L. Hjelmslev, R. Jakobson, A. Lombard, A. Martinet, A. Meillet, E. Sapir, L. Spitzer și alții. V. Propp și P. Servien nu se află în MDE 1, dar apar în MDE 2. Din păcate, progresul, în această privință, de la MDE 1 la MDE 2, este destul de modest. Lipsesc K. Bühler, G. Guillaume, Z. Harris, C. Hockett, B. Malmberg, G. Mounin, L. Tesnière. Lipsesc reprezentanții formalismului rus, definitiv instalați în cercetările de poetică și teoria literaturii : M. Bakhtin, V. Šklovski, B. Eichenbaum. Lipsește J. Mukařovsky. Lipsesc creatorul teoriei actelor de limbaj J. L. Austin și continuatorul său J. Searle (absența lor putea fi justificată în MDE 1, nu și în MDE 2), după cum lipsesc E. Buyssens, G. Gougenheim, A. J. Greimas, V. V. Ivanov, I. Lotman, R. Montague (pentru ultimii trei, absența putea fi justificată numai în MDE 1).

Cu privire la problemele de la 2), vom remarca mai întîi modul neglijent în care sînt tratați termenii *limbă* și *limbaj*, primul fiind definit drept o varietate a celui de-al doilea iar acestuia din urmă răpindu-i-se posibilitatea de a se referi la ființe altele decît omul. Dat fiind că părerile în această chestiune sînt împărțite, era necesară o formulare mai puțin categorică. Sînt omise celebrele dihotomii lingvistice introduse de F. de Saussure, L. Hjelmslev, R. Jakobson, N. Chomsky și alții, dihotomii care constituie probabil forma cea mai răspîndită a gîndirii lingvistice actuale. La articolul despre paradigmă, care și așa este foarte restrictiv, referindu-se numai la „ansamblul formelor flexionare ale unui cuvînt", lipsește referirea la sintagmă și la dihotomia paradigmatic—sintagmatic. O dihotomie înrudită cu aceasta, aceea relativă la *alegere* și *combinare*, datorată lui R. Jakobson, este și ea absentă. La articolul despre *formă* se indică termenul filozofic corelativ *conținut*, dar nu se face nici o referire la celebra dihotomie hjelmsleviană *substanță—formă*. La cuvîntul *conținut* nu există nici o referire la dihotomia *expresie* — *conținut*. Termenii *semnificat* și *semnificant* nu beneficiază de articole de dicționar, cum ar fi trebuit ; aflăm însă despre dihotomia corespunzătoare din articolul relativ la *structuralism*, unde întîlnim și o mențiune despre Z. Harris și școala descriptivistă americană. Este prea puțin ; lingvistica distribuțională merita mai multă atenție, iar conceptul de distribuție (lingvistică) trebuia tratat în cadrul articolului dedicat lui *distribuție*. În articolul dedicat *gramaticii* se vorbește despre gramatica descriptivă, istorică, comparativă, normativă, dar lipsesc gramatica contrastivă și gramatica generativ-transformațională. Dealtfel, pare anacronic faptul că accepțiunea gramaticii ca ansamblu de *reguli de generare*, accepțiune răspîndită azi în domenii dintre cele mai variate, de la informatică la folcloristică și de la logică la studiul narațiunii și la praxiologie, este absentă din dicționar. Observații similare pentru *lingvistică*. Este absentă dihotomia *structură de suprafață* — *structură de adîncime*. Singura dihotomie prezentă explicit

este *sincronie — diacronie*. La *universalii* se discută numai accepțiunea din filozofia scolastică, eludîndu-se complet *universaliile lingvistice*, a căror însemnătate științifică a crescut enorm în ultimele două decenii.

Vom semnala acum unele scăpări la numele proprii. Lui N. Chomsky i se atribuie calitatea, pe care n-a avut-o niciodată, de profesor la Universitatea din California. A fost tot timpul și este și acum profesor la M.I.T. (Cambridge, Mass.). Apoi, ni se pare cam puțin să se spună despre acest lingvist că are la activul său „studii de gramatică generativă și transformațională", omițîndu-se faptul că este chiar creatorul lingvisticii generativ-transformaționale. O evoluție curioasă de la MDE 1 la MDE 2 a suferit articolul despre Roman Jakobson ; în timp ce în MDE 1 se indică drept domeniile sale de activitate lingvistica generală, fonetica, slavistica și poetica, în MDE 2 slavistica și poetica nu mai apar, deși în fiecare dintre aceste domenii contribuțiile lui R. Jakobson sînt esențiale.

Nu lipsesc nici unele greșeli de tipar (sau de dactilografie?) ilariante. La R. Jakobson, în MDE 1 este tradus corect titlul unei lucrări în care apare sintagma *limba copiilor*, sintagmă care în MDE 2 devine ... *lumea copiilor*.

Se cuvine un cuvînt de laudă pentru modul în care au fost rezolvate atît în MDE 1 cît și în MDE 2 problemele de tipul 3). Formulările sînt de cele mai multe ori simple, reținînd esențialul (a se vedea, de exemplu, *alternanță, conatație, denotație, desinență, fonem, morfem)*.

În ultimii ani au apărut la noi numeroase alte lucrări cu caracter enciclopedic, de sinteză, în care lingvistica este prezentă într-un fel sau altul. Avem în vedere *Dicționar de estetică generală* (Editura politică, 1972), *Mic dicționar filozofic* (ediția a 2-a, Editura politică, 1973), *Dicționarul explicativ al limbii române* (Editura Academiei, 1975), *Dicționar de termeni literari* (Editura Academiei, 1976), *Dicționar de neologisme*, ediția a 3-a, de F. Marcu și C. Maneca (Editura Academiei, 1978), Marian Popa, *Dicționar de literatură română contemporană*, ediția a 2-a (Editura Albatros, 1977), Paul Popescu-Neveanu, *Dicționar de psihologie* (Editura Albatros, 1978), *Dicționar de filozofie* (Editura politică, 1978), *Dicționar de lingviști și filologi români* de J. Balacciu și R. Chiriacescu (Editura Albatros, 1978), *Dicționar de terminologie lingvistică român-englez-francez-rus*, de P. Schveiger, A. Trofin și Maria Radu (Litografia Universității Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca, 1978), *Dicționarul folcloriștilor*, de I. Datcu și S. C. Stroescu (Editura științifică și enciclopedică, 1979), *Istoria literaturii române. Studii* (Editura Academiei, 1979), *Dicționar cronologic. Literatura română* (Editura științifică și enciclopedică, 1979). Dintre acestea, numai trei au fost discutate în paginile revistelor de lingvistică. O discuție sistematică a prezenței lingvisticii în celelalte lucrări cu caracter enciclopedic semnalate mai sus este necesară pentru clarificarea locului pe care lingvistica îl ocupă în raport cu celelalte discipline. O atare discuție va permite o îmbunătățire esențială a imaginii pe care marile lucrări cu caracter enciclopedic care se află acum în pregătire o vor da despre prezența lingvisticii moderne în cultura contemporană și, în particular, dar nu în ultimul rînd, despre prezența lingvisticii românești în cultura socialistă a patriei noastre.

Octombrie 1979

SOLOMON MARCUS

Facultatea de matematică
București, Academiei 14

Ţuţ, ţuţă ŞI DERIVATELE LOR*

ŢUŢ. DM şi DEX înregistrează substantivul *ţuţ* 'proeminenţă sau excrescenţă cărnoasă' pe baza unei atestări din „Şezătoarea", vol. VI, 1901, p. 84 : „La coadă se ridică [cînd găina este bolnavă de ţifnă] un *ţuţ* (moţ) de pene..., pe care multe femei îl ard". Nu-i indică originea. Giorge Pascu [1] îl credea „scurtat" din **moţuţ* (< *moţ*). Pentru CIORANESCU este „creación expresiva que se funda en la idea de 'puntiagudo' ". Se foloseşte şi cu valoare adverbială, în expresiile *a sta ţuţ* 'a sta în cap, ridicat, în sus' (*arşicul stă ţuţ* 'arşicul stă în cap, ridicat, în sus' : TDRG), *a rămîne ţuţ* 'a rămîne uluit, mirat peste măsură' (DEX). Credem, mai degrabă, că sensul expresiei este 'a rămîne drept, încremenit'. Recent, *ţuţ* 'popondoc' a fost atestat în Iveşti [2] GL.

ŢUŢĂ, ŢOŢĂ. *Ţuţă* (pl. *ţuţe*), cu variantele *ţoţ* (pl. *ţoţi*) şi *ţoţă* (pl. *ţoţe*), se întîlneşte în graiurile din Oltenia cu sensurile : **1.** 'claie de strujeni (coceni de porumb) ; grămadă de strujeni făcută în cîmp' [3] ; **2.** 'grămadă de lemne lungi aşezate în picioare (şi sprijinite de un pom)' [4] ; **3.** 'adăpost la cîmp (din paie, fîn, stuf)' [5]. Din unele derivate, pe care le vom discuta mai jos, rezultă că *ţuţă* a avut (sau mai are) şi sensul de 'cucui, ţugui, vîrf'.

Cuvîntul a fost considerat înrudit cu *cioc, ciucă, ţuţuian*, precum şi cu alb. *tsulsă* 'fetişoară' (SCRIBAN, D.), lăsat fără etimologie (CADE), explicat „din magh. *csucsa* 'iubită,

* Fragment din comunicarea prezentată în şedinţa Institutului de lingvistică şi istorie literară din Cluj-Napoca din 18 octombrie 1977. Pentru dicţionare şi glosare am reţinut abrevierile din *Bibliografia Dicţionarului limbii române*. Serie nouă. În plus, am folosit următoarele : CIORANESCU = Alejandro Cioranesco, *Diccionario Etimológico Rumano*, Universidad de La Laguna, 1958–1961 ; CODIN, M. = C. Rădulescu-Codin, *Muscelul nostru*, Cîmpulung, 1922 ; MCD = *Materiale şi cercetări dialectale*, I [Bucureşti], 1960 ; PDDA = Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, ediţia a II-a, Bucureşti, 1974 ; MDGR = *Marele dicţionar geografic al României*, vol. I–V, Bucureşti, 1898–1902 ; PORUCIC, L. = T. Porucic, *Lexiconul termenilor entopici din limba română*, 1931 ; UDRESCU, GL. = D. Udrescu, *Glosar regional Argeş*, Bucureşti, 1967. Simbolurile pentru judeţe sînt : AB = Alba, AG = Argeş, BH = Bihor, BV = Braşov, BR = Brăila, CS = Caraş-Severin, CJ = Cluj, DJ = Dolj, GL = Galaţi, GJ = Gorj, HR = Harghita, HD = Hunedoara, IS = Iaşi, MM = Maramureş, MH = Mehedinţi, PH = Prahova, SJ = Sălaj, SB = Sibiu, SV = Suceava, TR = Teleorman, TM = Timiş, VL = Vîlcea. În localităţile în care au fost anchetaţi mai mulţi informatori, prin I, II etc. notăm răspunsuri primite de la cei principali, iar prin [*], [**] etc. răspunsuri primite de la cei ocazionali.

Relatările informatorilor sînt reproduse literarizat, între ghilimele.

Cînd ne referim la materialul adunat pentru atlase, după sigla fiecăruia urmează numărul întrebării din chestionarul respectiv per numărul cartografic al localităţii anchetate.

[1] Giorge Pascu, *Despre cimilituri. Studiu filologic şi folkloric*. Partea I, Iaşi, 1909, p. 236.

[2] Iorgu Iordan, *Note de lexicologie românească*, în SCL XXIX (1978), 3, p. 325. Dacă excludem posibilitatea unei greşeli de tipar, *popondoc* este o variantă, rezultată prin asimilare, a lui *popîndoc* '**1.** popîndău ; **2.** mic de statură ; scund ; (substantivat) copil' (DM). Acest dicţionar atestă şi expresia *a sta popîndău* 'a sta drept, nemişcat în faţa sau în drumul cuiva ; sperietoare de păsări ; momiie'. Probabil că *popîndoc* se foloseşte şi în expresia *a sta popîndoc* 'a sta popîndău'.

[3] CADE ; SCRIBAN, D. ; ALR II, s.n., vol. I, h. 118, punctele 812, 836, 848 ; LR X (1961), 1, p. 23.

[4] LEXIC REG., I, p. 88.

[5] ALRM II, vol. I, h. 333, punctul 812. *Ţoţă* 'adăpost mobil, din scînduri, în care dorm ciobanii iarna cînd păzesc oile' se întîlneşte şi în Mărginimea Sibiului (vezi D. Şandru, F. Brînzeu, *Printre ciobanii din Jina*, în GS, VI, fasc. 1–2, p. 246).

amantă' [...] folosit metaforic "(Gr. Brîncuș[6]) și derivat din *țuț* (CIORANESCU). Într-adevăr, *țuță* e perechea feminină a lui *țuț*. Cf. sinonimele *cioc—cioacă, cuc—cucă, gug—gugă, grum—grumă*[7] etc.

După părerea noastră *țuț(ă)* are sensul fundamental de 'obiect rotund ; obiect de formă conică, ascuțită ; vîrf ; grămadă' și o vechime apreciabilă în limba română. Dintre numeroasele lui derivate, unele se găsesc în dialectele sud-dunărene.

ȚURȚAN. Un loc din hotarul satului Recea BV, binecunoscut și de către locuitorii din satele vecine Dejani și Berivoi, este numit ***Țîlfanu Babii***, ***Țulfanu Babii***, ***Țilțanu Babii***, dar și ***Țurțanu Babii*** (de către doi informatori din Recea și doi din Berivoi), „ț a n c înalt, înalt" I — Recea, „v î r f" II — Berivoi. Adăugăm că acest ultim nume figurează și în CHEST. IV, 50/174 f.

Am întîlnit apelativul *țurțan* în mai multe localități din Țara Oltului, însemnînd „s t î n c ă mare" (Dejani BV), „m o v i l ă mare de pămînt, pămînt înalt, înalt" (Berivoi) etc. Din Oltenia a fost înregistrat cu sensurile 'v î r f de deal, înalt, rîpos, anevoie de suit' (Ștefănești[8] VL), 'd e a l nu prea înalt, de forma căciulii' (tot Ștefănești : CHEST. IV, 91/893), 'coastă priporoasă, prăpăstioasă, înaltă, pe care și-a înțărcat dracul copiii'[9], 'măgură'[10]. Dintre dicționarele apărute îl menționează doar CADE, după Ciaușanu, fără să-i stabilească etimologia

S-a format din *țuț* (> **țurț*) cu suf. *-an* sau din *țurțui* (vezi *infra*) prin substituire de sufix.

ȚURȚALĂU, ȚURȚĂLĂU, ȚĂRȚĂLĂU, ȚÎRȚALĂU, ȚÎRȚĂLĂU, ȚURȚULĂU, ȚURȚURĂU. *Țurțalău*, *țurțălău*[11] (pl. *țurțalăi, țurțălăi*), cu variantele *țărțălău*[12], *țîrțalău, țîrțălău*[13], *țurțulău*[14], *țurțurău*[15], are sensurile : **1.** 'țurțure de gheață (la streașina casei)' ; **2.** (la pl., uneori însoțit de determinantul *mieilor*) 'precipitație atmosferică în formă de picături înghețate de ploaie, ca o grindină măruntă ; măzăriche' ; **3.** 'țurțuri de polen' ; **4.** 'murdărie (noroi, balegă) solidificată care atîrnă de lîna oilor, de părul din coada vitelor etc.' (CJ : Bonțida, Năsal etc.) ; **5.** 'rînsă (la alun)' ; **6.** 'decorații la haină'.

E derivat de la *țuț* (> **țurț*) cu suf. *-alău, -ălău*. Formele *țîrțalău, țîrțălău* se pot explica prin influența verbului *țîrîi* (de origine onomatopeică), iar *țărțălău, țurțulău, țurțurău* prin asimilare (*u-ă* > *ă-ă*, *u-ă* > *u-u*, *r-l* > *r-r*).

ȚURȚAR, ȚĂRȚAR, ȚÎRȚAR. *Țurțar* (în sintagma *țurțarii mieilor*) 'zăpadă care cade de obicei la începutul primăverii, în formă de bobițe rotunde ; mielușei ; măzăriche' (Boiu Mare[16] MM), cu variantele (rezultate sub influența cuvintelor *țîrîi, țîrai, țărțăriță, țîrță-*

[6] *Note etimologice*, în SCL XII (1961), 1, p. 27.

[7] Vezi Dumitru Loșonți, *Contribuții toponimico-etimologice*, în LR XXIV (1975), p. 239—240 ; idem, ***Cuc, cucă, gug, gugă*** *și derivatele lor*, în LR XXVIII (1979), 1, p. 51—53, 58—59 ; idem ***Grum, grumur*** *și derivatele lor*, în CL XXII (1977), 2, p. 188.

[8] Vezi „Arhivele Olteniei", XXI, 1942, p. 277.

[9] G. F. Ciaușanu, G. Fira și C. M. Popescu, *Culegere de folclor din jud. Vîlcea și împrejurimi, cu un glosar*, București, 1928, p. 207.

[10] V. Vîrcol, *Graiul din Vîlcea*, București, 1910, p. 101.

[11] ALEXI, W. ; VAIDA ; CABA, SĂL., p. 93 ; ALR I, 432/255, 341 ; *ibid.*, 990/259 ; ALR II, s.n., vol. III, h. 801, punctele 260, 346 ; *ibid.*, h. 797, punctele 260, 279, 316, 334, 346 ; NALR-Trans., 1 615/259, 267 ; *ibid.*, 1 613/260, 262, 268, etc. ; MCD, p. 290.

[12] NALR-Trans., 1 613/333, 346, 347, 426.

[13] ALR I, 432/61 ; ALR II, s.n., vol. III, h. 801, punctul 64 ; *ibid.*, h. 797, punctele 53, 250, 284, 310, 325 ; NALR-Trans., 1 615/326 ; *ibid.*, 1 613/291, 292, 293 etc. ; COMAN, GL., p. 77 ; MCD, p. 100.

[14] COMAN, GL., p. 82.

[15] MCD, p. 271.

[16] ALR II, s.n., vol. III, h. 797, punctul 272.

riţă), ţărţár^ĭ 'idem' (Slătinicu Mare[17] MH), *ţîrţár^ĭ* 'idem'[18], *ţîrţár^iu* 'idem'[19] e un derivat de la *ţuţ* (> **ţurţ)* cu suf. *-ar*.

Pentru *ţurţan, ţurţar*, cf. *colţan, colţar*.

ŢURŢOI. Din Ţara Oltului este înregistrat cu sensurile 'd e a l nu prea înalt, de forma căciulii' (Dridif BV : CHEST. IV, 91/175 d) şi 'ţurţure de gheaţă (la streaşina casei)' (Şercăiţa BV : NALR-Trans., 1 615/420), iar din MH numai cu cel de-al doilea (Strehaia, Izvorălu, Bîcleş[20]).

S-a format din *ţuţ* (> **ţurţ)* cu suf. *-oi* sau, mult mai probabil, din *ţurţan, ţurţui* prin substituire de sufix. Cf. sinonimele *gurgui — gurgoi, ţiclui — ţicloi* etc.

ŢURŢUDĂU. Ţurţudău, d e a l, m a l (Măţău AG : CHEST. IV, 73/778); ***Ţurţudău***, „s t î n c ă" (Drăguş BV); ***Ţurţudău***, „loc înalt şi ascuţit" I, „c o l ţ, s t î n c ă" II (Moieciu de Jos BV); ***Ţurţudău***, „e ca un trunchi de con" I, „c o l ţ, p i s c; are formă ascuţită" II, III, „colţ" VI, VII (Şirnea BV); ***Ţurţudău***, „d e a l, r i d i c ă t u r ă cu poieni" (Valea Mare BV) etc. : *ţurţudău* „r i d i c ă t u r ă de pămînt ca un turnuleţ" (Fundata BV), „v î r f de deal" I (Şirnea BV). DLR ms. cunoaşte acest apelativ cu sensul neprecizat ('cuvînt întrebuinţat cu privire la poziţiunea locurilor') din Mărgineni PH (H XI 362). Are pl. *ţurţudáie* (Fundata). S-a format din *ţurţudan*, prin substituirea lui *-an* cu *-ău*.

ŢURŢUDOI (pl. *ţurţudoáie)* „pămînt sau material (de ex., lemne) făcut ca un turnuleţ" (Fundata BV) a rezultat din *ţurţudan*, prin substituirea suf. *-an* cu *-oi*. Cf. *muţudan — muţudoi, ţurţan—ţurţoi*.

ŢUŢUDAN, ŢURŢUDAN. Ţuţudan, „loc mai ridicat; îi ca *Ţuţuleica*" (Ponor HD) : ***Ţuţudanu***, „o ţîră v î r v u ţ mic; e ca o m o v i l ă, vîrv... ; nu-i aşa nalt" I, „c o a s t ă; e o ţîră d u n g h i ţ ă" II (Valea Lupului HD), provin din apelativul *ţuţudán*, cuvînt neatestat de DLR ms., pe care l-am întîlnit în estul Ţării Haţegului (unde se află şi toponimele), cu sensurile: „v î r v de piatră sau de pămînt" I (Baru Mic), „d î m p mai înalt" (Federi), „b o t de deal, v î r v mai înalt" (Fizeşti), „g r ă m a d ă de pămînt; e ceva mai rătund" (Ohaba-Ponor), „d î l m ă foarte ascuţită" VII, „r i d i c ă t u r ă mai mare, ca d e a l u l" IX, „v î r v de bulz [= stîncă, piatră]" XI (Petros), „ridicătură de pămînt" (Ponor) etc. Are pl. *ţuţudáne* (Federi, Fizeşti, Ohaba-Ponor, Ponor etc.).

Se poate explica din contaminarea lui *ţuţui, ţuţuleu* cu sinonimele lor *bordan, grindan* sau *maidan*, întrebuinţate frecvent în regiune (Ţara Haţegului, Valea Jiului) sau din *ţuţuleu* prin substituirea lui *-(u)leu* cu elementul formativ (sufixul) *-(u)dan*, care s-a putut detaşa din cele trei cuvinte. Cf., tot acolo, *dîlmuleu—dîlmudan, grumuleu—grumudan*[21], *muţuleu—muţudan, ţuculeu—ţucudan*. Se pare că *-dan* l-a înlocuit pe *-(ă)lău* în *ciocălău* > *ciocodan, ciocîrlău*[22] > *ciocîrdán* (pl. *ciocîrdáne)* „vîrv, cioacă" (Balomir HD; *Cioaca Prelucilor*, „c i o c î r d a n"), „vîrv, gurguleu, ciocan" (Hăşdău HD).

Ţurţudan, „loc izolat" (Măţău AG : CODIN, M., p. 128); ***Ţurţudan***, d e a l (Băjeşti AG : *ibid.)*; ***Ţurţudan***, p i s c (Dîrmăneşti AG : *ibid.)*; ***Ţurţudan***, loc izolat (Racoviţa AG : *ibid.)*; ***Ţurţudanu***, „este ca un t u r n de biserică" V, „e sus la munte" VI (Turnu-Roşu SB); ***Ţurţudanu***, ridicătură (pe Valea Lotrului: comunicat Cornel Lupea); ***Ţurţudanul***, v î r f înalt

[17] *Ibid.*, punctul 848.
[18] *Ibid.*, punctul 95; NALR-Trans., 1 613/329, 330.
[19] NALR-Trans., 1 613/328.
[20] NALR-Olt., vol. II, h. 320, punctele 955, 958, 959.
[21] Vezi Dumitru Loşonţi, ***Grum***..., p. 167—169.
[22] Idem, *Contribuţii*..., p. 241.

de 643 m (la est de Brezoi[23] VL); **Ţurţudanul**, v î r f (la sud-est de Vărateca[24] VL); **Ţurţudanu**, ,,loc înalt'' I, ,,e ca o m o v i l ă'' III, ,,p i c u i'' [*] (Cheia VL); **Ţurţudan**, ,,piatră ca o claie mare, singură [...]; o c l a i e aşa înaltă'' I, ,,piatră mică ca o claie'' III (Tisa VL) etc.: *ţurţudán* 'deluşor, dîlmă, maidan' (Miroşi şi Săpata AG: UDRESCU, GL., p. 280), 'jgheab' (V. Vîrcol, *loc. cit.)*, '**1.** colină, deal mai mic, în formă de con; **2.** grămadă, majeră' (TOMESCU, GL., p. 286), 'vîrfuleţ înalt, picui' (Cheia VL), 'piatră mare, ridicată' (Olăneşti VL), 'vîrf de deal ascuţit' (Păuşeşti-Otăsău VL: CHEST. IV, nr. 72, p. 39), 'ridicătură mai mică de pămînt', 'deluşor cam de forma unei căciuli moţate', 'vîrful unui deal ascuţit' (tot Păuşeşti-Otăsău: CHEST. IV, 78, 91/816; vezi şi p. 10 din glosarul anexat), 'jgheab înalt' (Şuta VL) etc.

Are pl. *ţurţudáne* (Cheia VL, Pietriş VL, Şuta VL etc.). Cuvîntul nu a fost încă explicat. Este o variantă a lui *ţuţudan*, rezultată prin ,,despicarea''[25] lui *ţ* în *rţ*[26], ca şi (v. *infra)* în *ţuţui* > *ţurţui*, *ţuţuleu* > *ţurţuleu*, *ţuţur* > *ţurţur* etc.

ŢUŢUDEI 'pisc mai mic, pisculeţ'[27] poate proveni din *ţuţudan*, prin substituirea sufixului *-an* cu *-ei*. Cf. *podan, podei*[28].

ŢUŢUI, ŢURŢUI. În răspunsurile la *Chestionarul IV. Nume de loc şi nume de persoană*[29], *ţuţui* a fost comunicat cu sensurile: **1.** 'deal nu prea înalt, de forma căciulii' (Sălciva HD, Poseşti PH: 91/86, 740), ,,deal ascuţit şi înalt'', ,,loc înalt şi ascuţit'', ,,movilă ascuţită'', ,,vîrf de deal ca o căciulă'', ,,vîrful ori piscul ascuţit al unui munte''; **2.** 'umflătură la cap, cucui'; **3.** ,,vîrful căciulii cînd stă oablă, neturtită''; **4.** ,,moţul de la capul ciocîrlanului''; **5.** ,,cocul de păr al femeilor''; **6.** ,,chică sau moţ de păr'' (Măerişte SJ); **7.** ,,scursura pîinii'' (Vulcan HD). Definit 'cime, sommet, pointe, bout, queue, toupet, bosse, bouton sur la tête' (CIHAC), 'ţugui' (TDRG, CADE, DM, DEX), '**1.** vîrf, pisc; **2.** moţ de păr' (ŞĂINEANU, D. U.), 'pico, picacho' (CIORANESCU), *ţuţui* a fost explicat din magh. *csucs* (CIHAC; ŞĂINEANU, D. U.), lăsat fără etimologie (CADE, DM) sau raportat la *ţugui* (DEX).

L-au derivat just de la *ţuţ* mai întîi Giorge Pascu *(op. cit.*, p. 237), apoi TDRG (care, pentru formaţie, îl compară cu *ţugui)* şi CIORANESCU. E de mirare cum DM şi DEX, deşi îl înregistrează pe *ţuţ*, nu au luat în considerare acest lucru.

Am întîlnit cuvîntul *ţurţui* în Ţara Oltului şi împrejurimi, fiind definit de informatori: ,,v î r f de deal'' (Gura Văii BV), ,,d e a l ascuţit'' (Mateiaş BV), ,,un fel de m u c h i e; loc mai ridicat ca ălalalt pămînt, loc mai înalt; pămînt rămas ca o biserică, singur'' (Avrig SB), ,,r i d i c ă t u r ă de pămînt, m o v i l ă mare'', ,,ridicătură de pămînt mai înaltă'' (Cîrţişoara SB), ,,d e l u ş o r, d e a l mai mic'' (Glîmboaca SB), ,,g r u i[30] de pămînt, ascuţit'' (Ighişu Vechi SB), ,,v î r f de teren'' (Scorei SB), ,,ceva r i d i c ă t u r ă; n e g e l pe obraz: cutare are on ţurţui'' I, ,,d e a l, v î r f ascuţit; vîrful dealului'' (Sebeşu de Sus SB) etc. Deşi *ţurţui* 'vîrful ascuţit al unei înălţimi; movilă ascuţită' se găseşte la Porucic, L., p. 29, DLR ms. nu-l înregistrează.

[23] Vezi Nicolae Popescu, *Munţii Căpăţînii şi Coziei*, [1968] harta *Masivul Căpăţîna.*

[24] *Ibid.*, harta *Masivul Cozia.*

[25] Termenul îi aparţine lui Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. II, *Rostirea*, Bucureşti, 1959, p. 119–126.

[26] Pentru acest grup fonetic, vezi Al. Graur, *Grupuri simbolice în fonetismul românesc*, în SCL X (1959), 2, p. 209–210.

[27] Rădulescu-Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, Cîmpulung, 1901, p. 76.

[28] Vezi Dumitru Loşonţi, *Toponime şi apelative româneşti pentru noţiunea 'terasă, platou'. I. Pod şi derivatele*, în CL, XXI (1976), p. 19–21.

[29] Unele răspunsuri s-au dat pe fişele alăturate chestionarului. O parte din fişe au fost decupate înainte de a se nota pe ele sigla localităţii din care s-a răspuns.

[30] Informatorul precizează că *grui* înseamnă ,,o ridicătură de pămînt de formă conică''.

Are pl. *ţurţúie* (Avrig, Gura Văii, Ighişu Vechi) şi *ţurţúiuri* (Avrig, Mateiaş). Cu sensul de 'sloi, ţurţur de gheaţă' *ţurţúi* a fost notat în Bumbeşti-Jiu [31] GJ (pl. *ţurţúi)*, Unirea [32] DJ şi Viziru [33] BR. Este o variantă fonetică a lui *ţuţui*. Cf. *ţurţudan* < *ţuţudan*, *ţurţuleu* < *ţuţuleu* etc.

ŢUŢULĂ, ŢUŢURLĂ. Ţuţula, ridicătură (Şoimari PH : CHEST. IV, 77/448), provine din *ţuţúlă* 'd e a l' (Proviţa de Jos PH : H XI 388), 'v î r f u l dealului sau al muntelui' (Poseşti PH : 88/740), un derivat din *ţuţă (ţuţ)* cu suf. *-ulă*. Varianta *ţuţúrlă* 'v î r f înalt' (Rîmnicu Vîlcea VL : LEXIC REG., I, p. 88), 'v î r f de deal sau de munte' (Scundu VL : CHEST. IV, 70, 80/73) s-a născut din „despicarea" lui *l* în *rl* [34].

ŢUŢULEICA, „ridicătură înaltă, ascuţitură, dîmp ascuţit ; se aseamănă cu Chicera" (Ponor HD) : *ţuţuléică* (pl. *ţuţuléici)* „teren mai ridicat, înalt ; ceva înalt, ridicătură de pămînt înaltă" (Ponor). Apelativul, neatestat de DLR ms., este un derivat cu suf. *-uleică* de la *ţuţă (ţuţ)*. Vezi paralelismul *cuc(ă), cuculă, cuculeică, cuculeu* [35] ; *ţuţ(ă), ţuţulă, ţuţuleică, ţuţuleu*.

ŢUŢULEU, ŢURŢULEU. Ţuţuleu, „v î r v de deal" (Cărpiniş AB), ***Ţuţuleu***, „v î r f înalt, cel mai înalt din împrejurimi" (Oarda [36] AB : comunicat Aurel Sasu).

Apelativul *ţuţuléu* se întîlneşte în jumătatea de sud a Transilvaniei (AB, BV, HD, SB), însemnînd : **1.** 'd e a l nu prea înalt, de forma căciulii' (Curechiu HD, Băiţa HD şi Benic AB : CHEST, IV, 91/106, 109, 136), „d e l u ţ ascuţit" (Bulbuc AB), „d î m b ridicat, ţ u g u i a t" (Ceru-Băcăinţi AB), „d î m p rătund, mai înalt ; g r ă m a d ă de piatră" (Fîntînele AB), „r i d i c ă t u r ă de pămînt rotundă ca o căciulă" (Mărtinie AB), „r i d i c ă t u r ă ascuţită" (Viezuri AB), „v î r f de ceva" (Breaza BV), „d e a l mai înalt, mai ridicat, mai ascuţit" (Dejani BV), „v î r f de munte ţuguiat, ascuţit" (Gura Văii BV), „deal, v î r v de deal mai mic, ascuţit" (Cigmău HD), „r i d i c ă t u r ă" (Pricaz HD), „v î r v mai ascuţit" (Valea Mare HD), „d e a l" (Sebeşu de Sus SB) etc. ; **2.** 'vîrf de bubă' (CHEST. IV).

Are pl. *ţuţuléie* (Bulbuc, Cigmău, Gura Văii, Pricaz, Viezuri), *ţuţuleáuă* (Dejani, Gura Văii, Mărtinie). Dicţionarele apărute pînă acum nu-l cunosc. Cu sensul de 'vîrf' (şi cu pl. *ţuţuleaie)* se foloseşte şi în aromână (PDDA). Este un derivat de la *ţuţ* cu suf. *-uleu*.

Ţurţuleu hăl Mic, „r i d i c ă t u r ă aşa, o m o v i l ă de pămînt" şi ***Ţurţuleu hăl Mare***, „poiană rotundă... ; acolo zac vitele vara" (Rîu Alb HD).

În Mihalţ AB, V. Frăţilă a notat (de la un informator) toponimul «***Ţurţulăiele***, „două gruiuri înalte şi ascuţite, care au formă de ţurţure" », socotindu-l „probabil derivat de la *ţurţure* cu suf. *-ăie* [37] > *ţurţurăie* şi prin disimilarea parţială a celui de-al doilea *r* la *l* : *Ţurţulăie*" [38], deşi mai înainte (p. 142) l-a enumerat printre cele care, provenite „de la apelative terminate la singular în *ău*", „fac pluralul" în *ăie*. După cum ne-am convins din anchetarea a 4 informatori localnici, toponimul se pronunţă [ţurţulẹie] („nişte d e a l u r i, tăt-o hoapă şi-on deal"

[31] NALR-Olt., vol. II, h. 320, punctul 905.

[32] *Ibid.*, punctul 973. Forma de pl. *ţurţúi*ẹ în loc de *ţurţú*ịẹ este o scăpare, probabil de cartografiere.

[33] ALR I, 432/700. Forma de pl. *ţurţui* are accentul greşit notat pe prima silabă.

[34] Vezi exemple la Alexandru Philippide, *Originea românilor*, vol. II, Iaşi, 1927, p. 368 ; Sextil Puşcariu, *op. cit.*, p. 124 ; Al. Graur, *op. cit.*, p. 206–209 ; Dumitru Loşonţi, *Contribuţii*..., p. 241–243 ; Andrei Avram, *Note etimologice*, LR XXV (1976), 2, p. 155 ; Stelian Dumistrăcel, *Influenţa limbii literare asupra graiurilor dacoromâne*, Bucureşti, 1978, p. 265.

[35] Dumitru Loşonţi, ***Cuc***..., p. 53–56.

[36] Toponimul este înregistrat şi de Traian Pătrăşcanu, *Toponimia comunelor Zlatna şi Ciugud din raionul Alba*, în „Apulum" 6, 1967, p. 696. Ion Lăncrănjan, originar din Oarda, îl foloseşte în *Cordovanii*, vol. II, Bucureşti, 1972, p. 322.

[37] Nu există un sufix *-ăie*.

[38] *Toponimia Văii Secaşului-Tîrnavei*, în AUT. Seria Ştiinţe filologice, X, 1972, p. 166.

I, „îs mai multe g o m o a i e ; îs două sau tri ridicături de pămînt" II), deci trebuie literarizat ***Ţurţuleie.***

La baza toponimelor stă apelativul *ţurţuléu* (pl. *ţurţuléie)* „loc ridicat ca o căciulă" I (Baru Mic), „loc mai ridicat" II (Valea Lupului HD), cuvînt neatestat de DLR ms., rezultat din *ţuţuleu* prin despicarea lui *ţ*, ca în *ţurţan, ţurţui, ţurţur(e)* etc.

ŢUŢULIC (pl. *ţuţuliţe)* 'vîrf' se întrebuinţează în aromână (PDDA). Cf. *ţuţ, ţuţuleu, ţuţunic.*

ŢUŢUMAN, „v î r v u l Coastei Satului, vîrvul unui deal ; acolo sînt urme ale unei cetăţi" (Glogoveţ AB), are la bază apelativul *ţuţumán* (pl. *ţuţumáne)* 'm o v i l ă' (Crăciunelu de Sus AB : *NALR-Trans.*, 1 644/356), necunoscut de DLR ms., format din *ţuţ* + suf. -*(u)man* sau din *ţuţuleu*, prin substituirea lui *-uleu* cu *-uman). Cf. cioroman* < *cioroi* (DA), *gogoman (guguman)* < *gog (gug), grosoman* < *gros* (DEX), *hoţoman* < *hoţ* (DEX), *lotroman* < *lotru* (DR, IV, p. 861, nota 9), *prostoman* < *prost*, megl. *ţăţuman* 'nalt şi urît' *(idem*, nota 8).

ŢUŢUNIC, 'umflătură mică' este explicat de Giorge Pascu *(op. cit.*, p. 216) de la *ţuţ* 'umflătură' + *un* + *-ic* şi comparat cu *ţuţui.* Cf. şi *ţuţ, ţuţulic* etc.

ŢUŢUR, ŢURŢUR(E), ŢÎRŢÎR, ŢORŢOL, ŢORŢOR, ŢORŢUR, ŢUŢURĂ. ***Ţuţúru***, „vîrf stîncos" [*], „deluţ, deluşor, numai piatră, o rădicătură"I, „teren rădicat" IV, „rădicătură de piatră" VI (Poiana Horea CJ) şi ***Ţuţúru Lenchii***, „vîrv cu piatră" (Preluca AB) : *ţuţúr* „deal ascuţit ; vîrv (de dîmb, de deal etc.)" (Dealu Negru CJ), „dîmb rădicat sus, rotund, strîns laolaltă" II (Dîngău Mare CJ), „dîmb ascuţit" (Lăpuşteşti CJ), „deal mai ascuţit" I, „munte mare şi rotund" II („ţ u ţ ú r ar fi *Sturu*, că-i roată ca o furcitură, ca o claie de fîn"), „vîrv ascuţit de dîmb, de deal" III, „vîrv de deal ascuţit" [**] (Poiana Horea CJ). *Guguleanu*, „ţ u ţ ú r de dîmb", *Măgura*, „ţ u ţ u r frumos", *Dealu Drăguiesii*, „ţuţur" II (Poiana Horea).

Substantivul *ţuţúr* [39] mai înseamnă 'proeminenţă sau excrescenţă cărnoasă' (Dîngău Mare CJ : „uită ce ţuţur i-o crescut la omul ala pe mînă sau pe faţă : un fel de nigel ascuţit ; nu-i rotund ca nigelul" ; Mărişel CJ : „un fel de tragăn ce se face la vite, mai ales la gît" ; Rîşca CJ : „dacă la o vită s-o umflat ceva, s-o făcut on fel de bubă, îi zice..." I, „ceva carne ieşită într-afară ; dacă dintr-o bubă să-mpietreşte ceva carne, pe faţă sau pe mînă, se zice : coată c-are on ţuţur acolo" II, „cînd se face on buboi şi-i copt în vîrv, la vîrvul ala îi zice ţuţur ; [buboiul] îi cu ţuţur" [*]), „ceva ieşit, proeminent" (Dîngău Mic CJ), 'ţurţure de gheaţă, sloi' (prin Banat, sud-vestul Transilvaniei[40]), 'zgîrciul nasului' (Ghilad [41] TM) şi provine, prin deplasarea accentului, din *ţúţur* (pl. *ţúţuri, ţuţúre)* care este atestat în dacoromână doar cu sensul 'ţurţur' (Cepari [42] AG), iar în aromână cu cel de 'sfîrc' (PDDA). Are pl. *ţuţúre* (Dîngău Mare, Lăpuşteşti), *ţuţúri* (Lăpuşteşti, Rîşca etc.), *ţuţúruri* (Poiana Horea) în dacoromână şi *ţúţure* în aromână, precum şi varianta *ţuţúră* (pl. *ţuţúri)* 'ţurţure (de gheaţă)' (Berzasca CS: ALR I, 432/5), sg. nou refăcut din pl. *ţuţúri* (al lui *ţuţúr).*

În ce priveşte pe *ţurţur(e)* 'sloi de gheaţă (la streaşina caşei)', acesta figurează în TDRG, CADE, DM şi DEX cu etimologia necunoscută, iar la CIHAC printre elementele slave. Pentru Al. Philippide [43], SCRIBAN, D., Al. Graur *(Grupuri*, p. 209) şi D. Macrea [44] este de origine

[39] Dintre lucrările lexicografice apărute pînă acum, doar ALEXI, W. cunoaşte pe *ţuţúr* 'vîrf ascuţit, pisc ; abces, cucui'.

[40] Chizătău TM : ALR II, s.n., vol. III, h. 801, punctul 76 ; Plavişeviţa MH : NALR-Banat, 4/1 615 ; Şipet TM : *ibid.*, 45/1 615 ; Sibişel, com. Beriu HD : NALR-Trans., 427/1 615 ; Şopotu Nou CS : „Anuarul Arhivei de folklor", III, 1935, p. 93.

[41] ALRM II, vol. I, h. 17, punctul 36.

[42] UDRESCU, GL., p. 281.

[43] *Istoria limbii române.* Volumul întîi. *Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, p. 87.

[44] *Limbă şi lingvistică română*, Bucureşti, 1973, p. 136.

onomatopeică (sau cel puţin imitativă). Ca şi în cazul lui *ţuţúi*, tot G. Pascu *(op. cit.*, p. 237) a arătat just că *ţúrţur*, arom. *ţúţur* (doar de acesta se ştia atunci) „s-au derivat" de la subst. *ţuţ*. CIORANESCU menţionează pe „*ţuţuroi* (var. *ţuţur)*, s.n. (carámbano; caño, grifo), cf. *ţurţur*" printre derivatele adv. *ţuţ*.

După părerea noastră *ţúţur* nu este un derivat propriu-zis, ci un singular analogic refăcut din *ţúţuri* (pl. subst. *ţuţ)*, ca şi *fagur(e)* din *faguri* (pl. lui *fag)*, *picur* din *picuri* (pl. lui *pic)*[45], *strugur(e)* din *struguri* (pl. lui *strug*[46]*)* etc. Din *ţúţur*, prin formarea grupului fonetic *rţ* (ca în *ţuţudan* > *ţurţudan*, *ţuţui* > *ţurţui*, *ţuţuleu* > *ţurţuleu)*, s-a dezvoltat forma *ţúrţur(e)*, care a pătruns şi în limba literară.

Ţurţur mai are sensurile: 'măzăriche, mieluşei', 'ciucure, canaf, (la pl.) franjuri[47]', 'rînsă (la alun)' etc. şi variantele fonetice *ţîrţîr* (pl. *ţîrţîri)*[48], *ţorţol*[49], *ţorţor*[50], *ţorţur*[51].

În sprijinul explicării cuvintelor *ţuţui*, *ţurţui*, *ţuţur*, *ţurţur* etc. de la baza *ţuţ* vin şi sinonimele *stur*, *ţiţă*, *ţugui*, *ţurloi* etc., care au atît sensul topografic de 'vîrf, ridicătură', cît şi pe cel de 'sloi, ţurţur de gheaţă'.

ŢURŢUREL, ŢUNŢUREL, ŢÎRŢĂREL. *Ţurţurel* (pl. *ţurţurei)* '**1.** ţurţur de gheaţă, sloi[52]; **2.** (la pl., uneori în sintagma *ţurţureii mieilor)* măzăriche, mieluşei[53]; **3.** (la pl.) ghiocei[54]; **4.** umflătură'[55], e derivat de la *ţurţur* cu suf. *-el*. *Ţunţurei* (pl.) 'măzăriche'[56] se poate explica prin disimilare, iar *ţîrţărei* (pl.) 'idem'[57] sub influenţa sinonimului *ţîrţăriţă*.

ŢURŢULUC (pl. *ţurţulúci)* 'ţurţur de gheaţă' (Baia[58] SV, Larga-Jijia[59] IS) a putut rezulta, prin disimilare, din **ţurţuruc*, un derivat de la *ţurţur* cu suf. *-uc*.

ŢUŢURA. CIHAC, CADE, DM etc. cunosc pe *ţuţura* 'a trage pe cineva de păr sau de urechi' din Transilvania, fără să-i poată indica etimonul, iar TDRG îl socoate, cu probabilitate, de origine onomatopeică. Verbul are sensul primar, păstrat încă în CJ (Bălceşti, com. Căpuşu Mare; Dealu Mare; Rîşca etc.), de 'a trage pe cineva de păr sau de urechi în s u s' şi este un derivat de la *ţuţúr*. La diateza reflexivă verbul *(a se ţuţura)* se foloseşte cu sensul figurat ca se mîndri, a se fuduli, a se ţine măreţ (măreaţă)' (Rîşca).

ŢUŢURAT(Ă) **1.** '(despre un obiect ascuţit la vîrf) ţuguiat' (Sînnicolau Român[60] BH) este un derivat de la *ţuţúr* 'cucui, ţuţui, vîrf ascuţit' cu suf. adj.*-at*. Cf. sinonimele înregistrate pe aceeaşi hartă: *ciucluiat* < *ciuclui*, *cucuiat* < *cucui*, *moţat* < *moţ*, *muţuţuiat(ă)*<

[45] Cf. J. Byck et Al. Graur, *De l'influence du pluriel sur le singulier des noms en roumain*, în BL, I (1933), p. 28—29; Al. Graur, *Tendinţe actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 84.

[46] Cf. şi Ion Nuţă, *Terminologia viticolă în limba română. Denumiri pentru soiuri de struguri*. Rezumatul tezei de doctorat, Iaşi, 1978, p. 5—6.

[47] Pe lîngă sensurile 'ţurţur de gheaţă (la streaşina casei)' şi '(la pl.) franjuri', DM şi DEX înregistrează la cuvîntul *ţurţur* şi sensul de 'jgheab prin care curge apa (la fîntînă)'. Evident, acesta aparţine unui cuvînt omonim, care are origine onomatopeică. Cf. şi G. Giuglea, DR, I, 1920—1921, p. 250—251.

[48] ALR II, s.n., vol. III, h. 797, punctul 386.

[49] VAIDA; COMAN, GL., p. 80.

[50] ALEXI, W; VAIDA; NALR-Trans., 1 615/419.

[51] SCRIBAN, D; ALR I, 432/690; *ibid.*, 1 876/677; ALR II, s.n., vol. III, h. 801, punctul 987.

[52] ALR I, 432/337, 339.

[53] ALR II, s.n., vol. III, h. 797, punctul 353; NALR-Banat, 1 613/60, 61; NALR-Trans., 1 613/243, 244, 256, 257 etc.

[54] ALR I, 1 932/351.

[55] Giorge Pascu, *op. cit.*, p. 216.

[56] NALR-Banat, 1 613/83, 90, 93.

[57] *Ibid.*, 1 613/59, 66.

[58] ALR I, 432/552.

[59] ALR II, s.n., vol. III, h. 801, punctul 520.

[60] ALR II, s.n., vol. V, h. 1 509, punctul 316.

muțuțui, pupuiat < *pupui, țucluiat* < *țuclui, țugluiată* < *țuglui, țuguiat* < *țugui, țuțuiat* < *țuțui*. Recent, adjectivul a fost înregistrat și de I. Roșianu în sintagma *deal țuțurat* 'deal ascuțit' (Huseni SJ). **2.** (fig.) „fudul(ă), măreț (măreață), mîndru (mîndră), nealcoș(ă)" (Dealu Mare CJ, Rîșca CJ etc.) este participiul verbului *a se țuțura*.

ȚUȚURIGA. Se folosește în expresia *a sta țuțuriga (țuțurigă)* 'a sta pe vine, a sta ghemuit, a sta grămadă', pe care Gr. Rusu a notat-o în Corbu HR, iar noi în Voșlăbeni HR (NALR-Trans., 393/302, 315). Cf. *țuț, țuțur, țuțurug*.

ȚUȚURNEAC. Întîlnindu-l în citatul [iepurele] „mergea cu urechile *țuțurneac*", Iorgu Iordan *(op. cit.*, p. 325) apreciază că „pare a fi adverb sau cu valoare adverbială și însemnează, foarte probabil, « [urechile ridicate] în sus »...". Îl raportează la verbul *a țuțura* '(despre părul capului) a trage scuturînd'. Cf. și *țuț, țuțur*.

ȚUȚUROI, ȚURȚUROI, ȚUȚURLOI. *Țuțuroi, țurțuroi* (pl. *țuțuroaie, țurțuroaie*) 'țurțure de gheață, sloi' (sud-vestul Munteniei, Oltenia, sudul Transilvaniei[61]) e derivat de la *țu(r)țur* cu suf. *-oi*. Forma *țuțurloi* (Drăgănești-Vlașca TR : ALR I, 432/926) a rezultat din *țuțuroi* (cf. *țuțulă* > *țuțurlă*), poate și sub influența sinonimului *burloi* notat în punctul vecin 932. În Drăgănești TR (ALR I, 432/896) din pl. neutru *țuțuroaie* s-a refăcut un singular feminin *țuțuroaie* (pl. tot *țuțuroaie*).

ȚUȚURUG. E atestat din Moldova cu sensul 'drept în sus, drept în picioare, ridicat' în expresiile *a sta (a se ridica) țuțurug* („Cum vorbim", II, 1950, nr. 4, p. 45 ; ION CR. VII, 51). Cf. *țuțur, țuțuriga*.

ȚUȚURÚI (pl. *țuțurúie*) 'țurțure de gheață' (Țigănești TR : ALR I, 432/900) e derivat din *țuțur* cu suf. *-ui*. Pentru *țuțuroi* — *țuțurui* cf. *gurgoi* — *gurgui, țicloi-țiclui* etc.

ȚUȚURUȘ 'umflătură mică', sens extras din ghicitoarea „am un țuțuruș pe un picioruș" (curechiul), este explicat de Giorge Pascu *(op. cit.)* de la *țuț* + *-oruș*, „sub influența lui picioruș" (p. 42) și de la *țuț* + *ur -uș* (p. 216). E un derivat de la *țuțur* cu suf. *-uș*.

ȚUȚUVELCĂ '(despre femei) sveltă, înaltă' (Rășinari[62] SB) pare un derivat de la *țuță*.

Iunie 1979

DUMITRU LOȘONȚI
Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj-Napoca, E. Racoviță 21

[61] ALR I, 432/846, 860, 865, 870 etc. ; ALR II, s.n., vol. III, h. 801, punctele 919, 922, 960 etc. ; NALR-Trans., 1 615/388.
[62] Victor Păcală, *Monografia comunei Rășinari*, Sibiu, 1915, p. 142.

V. ROM. *mălvăjie*

În SCL XXX (1979), 4, p. 371–375, Mihai Mitu publică o notă în legătură cu *marmaziu* „vin de Malvazia", despre care arată că este o formaţie românească rezultată din „asimilarea termenului *malvasia* (prin forma intermediară *malmazia)* adjectivelor româneşti în *-iu*"[1]; este vorba de cuvîntul latinesc medieval *malvasia*, cu varianta *malmasia*. De largă circulaţie europeană, cuvîntul apare şi în documente slavone redactate în secolul al XV-lea în Moldova [2].

Pornind de la faptul că, probabil din lipsă de atestări, dicţionarele româneşti nu înregistrează pentru limba noastră un împrumut din lat. mediev. *malvasia, malmasia* (a cărui prezenţă în româna veche este totuşi presupusă în nota discutată), ca şi de la constatarea că pentru *marmaziu* există în DLR, s.v. *marmanziu*, o singură atestare, din cronica lui Grigore Ureche — Simion Dascălul, autorul notei avansează următoarea idee [3]: „Se poate admite deci că la forma *marmaziu* s-a trecut destul de repede, poate chiar în epoca în care este atestat slavonul малмазию şi această formă a fost (aproape) singura care a dăinuit pînă la prima atestare din cronica lui Ureche".

În legătură cu această afirmaţie, atrag atenţia asupra faptului că în *Tetraevanghelul* lui Coresi, deci cu aproximativ un secol înainte de atestarea lui *marmaziu*, apare, o singură dată, cuvîntul *mălvăjie*, neînregistrat în DLR, dar semnalat în DHLR II 554 şi glosat „malvoisie" (= vin de Malvazia, în franceză): *Vin şi mălvăjie să nu aibă a bea* ($110^{v}/24$)[4].

În acest pasaj biblic cuvîntul este folosit drept corespondent al gr. σίκερα, lat. *sicera*, v. sl. сикєра „băutură alcoolică"[5].

Este neîndoielnic că *mălvăjie* reprezintă reflexul românesc al lat. *malvasia*. După Densusianu *(loc. cit.)*, el reprezintă un împrumut indirect, pe calea comerţului, din it. *malvasia*, prin intermediul s.-cr. *malvasija*, magh. *malvázia*. La aceasta trebuie adăugat că termenul în discuţie a putut fi împrumutat şi direct din latină sau din pol. *malwazyja*. Modificările fonetice pe care le prezintă *mălvăjie* faţă de latină, italiană etc. (schimbarea accentului de pe silaba antepenultimă pe penultima, în cazul adaptării cuvîntului latin sau a celui italian; trecerea celor doi *a* neaccentuaţi la *ă;* transformarea lui *z* în *j)* sînt obişnuite (pentru trecerea lui *z* la *j*, cf., de exemplu, varianta *dîrjie* a lui *dîrzie* sau *moflujie* a lui *mofluzie)*.

[1] *Lucr. cit.*, p. 374.

[2] Într-unul din aceste documente, în forma малмазию, despre care Mihai Mitu crede că ar putea fi o adaptare românească cu sufixul *-iu* a slavonului *малмазиꙗ, mai curînd decît acuzativul acestuia.

[3] *Lucr. cit.*, p. 374.

[4] *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Braşov 1560–1561.* Ediţie alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1963.

[5] La A. Bailly, *Dictionnaire grec-français*, rédigé avec le concours de E. Egger. Édition revue par L. Séchan et P. Chantraine, Paris, 1960, σίκερα este definit „boisson fermentée (cidre, etc.)." După A. Ernout et A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine*, 4-ième éd., Paris, 1960, felul băuturii denumite de lat. *sicera* nu este foarte clar, după cum rezultă din definiţia cuvîntului: „sorte de boisson enivrante; cidre?". În *Biblia sacra*. Vulgatae editionis, Sixti V. et Clementis VIII., Pont. Max. Auctoritate recognita. Editio nova. Viena, 1863, p. 958, *siceram (Vinum et siceram non bibet)* este explicat în notă „haec est vinum palmitis". Termenul este păstrat, în forma *sichera*, în pasajul respectiv, atît în Noul Testament de la Bălgrad, cît şi în Biblia lui Şerban Cantacuzino.

7–c. 1725

Existența cuvîntului *mălvăjie* demonstrează că în trecut *marmaziu* nu a fost singurul termen folosit pentru a denumi vinul de Malvazia, ceea ce completează și corectează într-o anumită măsură prezentarea făcută de Mihai Mitu cu privire la istoria latinescului *malvasia* în limba română veche.

Octombrie 1979

FULVIA CIOBANU
Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

PE MARGINEA UNEI PROBLEME DE METODĂ

Într-o notă publicată în această revistă [1], acad. Al. Rosetti discută în mod critic două din opiniile noastre privitoare la fonetica limbii române, expuse în *Istoria limbii române literare*, recent apărută [2].

Prima dintre observaţiile autorului se referă la evoluţia lui [en] la [in] în cuvinte de tipul *mente, veşmente*. În lucrarea citată mai sus, am susţinut, împotriva părerii d-sale, că, în anumite contexte fonetice, [en] s-a menţinut în unele graiuri pînă dincolo de graniţele secolului al XVI-lea. După acad. Al. Rosetti, noi am fi greşit susţinînd că „*en* apare notat atunci cînd este precedat de o consoană labială". „Eroare evidentă", adaugă d-sa, „căci consoana labială, în limba română, nu a păstrat timbrul lui *e*, ci, dimpotrivă, l-a schimbat în *ă* (cf. *păcat* < *peccatum)*". Eroarea nu este însă a noastră, ci a autorului, care uită că avem a face cu două situaţii distincte din punct de vedere fonetic. În *păcat*, [e] se găseşte în poziţie „tare" (şi a evoluat la [ă]), în timp ce în *mente* este urmat, în cea de-a doua silabă a cuvîntului, de un alt [e], fiind în poziţie „moale" (ceea ce exclude posibilitatea trecerii lui la [ă]). Afirmînd că [en] s-a menţinut vreme mai îndelungată după labiale, noi n-am făcut decît să reluăm constatările mai vechi ale lui H. Tiktin şi I.-A. Candrea, reafirmate recent de Andrei Avram în lucrarea sa consacrată interpretării grafiei chirilice din secolul al XVI-lea [3] (vezi, de exemplu, p. 30 : „grafia textelor studiate arată că după consoanele labiale, în anumite condiţii, [e] nu trecuse încă la [i] în graiurile vorbite de traducătorii textelor CV, PH şi PS" şi p. 32 : „faptul că după consoanele labiale evoluţia lui [en] a fost alta decît după celelalte consoane este în afară de orice îndoială").

Din citatul reprodus de acad. Al. Rosetti din lucrarea noastră, rezultă că, după noi, [en] ar apărea numai atunci cînd e precedat de labiale. În realitate, afirmaţiile noastre sună astfel : „În majoritatea cazurilor [deci nu totdeauna !], *en* apare notat atunci cînd este precedat de o labială şi cînd în silaba următoare se găseşte un *e*". Se înţelege, aşadar, că noi nu excludem situaţiile cînd [en] apare după alte consoane decît cele labiale sau cînd se află în poziţie „tare". Citind şi citind corect, autorul ar fi fost scutit să ne mai reproşeze că am uitat de „scrierea *den*, în limba noastră veche", care „este cea mai răspîndită, deşi vocala nu e precedată de o consoană labială". Nu am ţinut seama de evoluţia lui [en] în *den, din*, insuficient şi nu totdeauna corect cercetată pînă acum, deoarece ea pare să ne prezinte o cu totul altă repartiţie teritorială decît trecerea lui [en] la [in] în cuvinte de tipul *mente, veşmente*.

Nu vom încheia discuţia privitoare la [en]—[in], fără a ne exprima nedumerirea în legătură cu motivul pentru care este citată afirmaţia noastră că „evoluţia lui *en* la *in* este reflectată în toate textele secolului al XVI-lea". În *Istoria limbii române* [2], autorul nu susţine, în fond, altceva, atunci cînd arată că „toate textele din secolul al XVI-lea prezintă alternanţe *e/i*" (p. 506).

A doua observaţie critică priveşte felul în care l-am interpretat pe [u] final, în acord cu numeroşi alţi cercetători (printre ei, O. Densusianu, I.-A. Candrea, E. Petrovici, Iorgu Iordan, Em. Vasiliu, Andrei Avram). Nu vom intra în detaliile acestei arhidezbătute probleme, în care, de asemenea, acad. Al. Rosetti împărtăşeşte un alt punct de vedere, întrucît d-sa nu aduce nici o obiecţie concretă opiniei noastre.

[1] *O problemă de metodă*, în SCL XXX (1979), 2, p. 141.
[2] *Istoria limbii române literare. Privire sintetică*, Bucureşti, 1978.
[3] Andrei Avram, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti*, Bucureşti, 1964.

După autor, „erorile" pe care le-am comis s-ar datora împrejurării că în *Istoria limbii române literare* am fi dat „o descriere întemeiată pe concepţia că scrisul redă cu fidelitate aspectul fonetic al limbii", ignorînd, prin urmare, realitatea elementară că „scrierea notează foneme, pe care fiecare din noi a deprins să le noteze cînd a învăţat să scrie". Lecţia pe care vrea să ne-o servească autorul e gratuită, căci se întemeiază pe afirmaţii false. N-am susţinut niciodată, în *Istoria limbii române literare* sau în vreo altă lucrare, că noi notăm în scris sunetele limbii vorbite şi nici nu ne-am întemeiat concluziile pe o asemenea convingere. Iată, spre edificare, următoarele rînduri, extrase din monografia noastră *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea* : „În limba scrisă se notează, în general, *invariantele*, nu *variantele*, adică ceea ce este distinctiv, omiţîndu-se trăsăturile fără valoare distinctivă. Interpretînd grafia unui text, noi stabilim, în principiu, care erau *sunetele-tip* ale limbii vorbite de persoana care a scris textul. Sunetul-tip este, conform definiţiei lui Al. Rosetti, o medie a diferitelor pronunţări ale unui sunet. Sunetele se grupează într-un număr limitat de tipuri sonore, pe care ne-am obişnuit să le recunoaştem în sunetele limbii vorbite şi pe care am învăţat să le notăm cu ajutorul alfabetului" [4].

Septembrie 1979 ION GHEŢIE
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[4] Ion Gheţie—Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1974, p. 43 (se face o trimitere la articolul acad. Al. Rosetti, *Son-type et phonème*, publicat în „Linguistics" I (1963)).

A. D. EDWARDS, **Language in Culture and Class. The Sociology of Language and Education**, Londra, Heinemann Educational Books L.T.D., 1976, 206 p.

Pornind de la considerentul exprimat la începutul și la sfîrșitul cărții, potrivit căruia studiul limbajului folosit în școală constituie una dintre direcțiile fundamentale ale sociolingvisticii, autorul — profesor la Universitatea din Manchester — prezintă în mod critic metodele de analiză folosite în studiul acestui limbaj, precum și concluziile de ordin sociolingvistic și pedagogic formulate pe baza lor. Scopul lucrării este acela de a evidenția importanța, în procesul educativ, a unei perspective sociolingvistice și, totodată, contribuția adusă de studiul limbajului în școală la dezvoltarea sociolingvisticii.

Lucrarea este structurată în cinci capitole și anume : I Sociologie și limbaj ; II Context cultural și context situațional ; III Limbaj și clasă socială : atestări și explicații ; IV Limbaj și realizări educaționale : puncte de vedere asupra deficiențelor lingvistice ; V Limbajul în clasă.

Tema propriu-zisă a cărții e tratată începînd cu capitolul al III-lea ; în primele două capitole autorul definește noțiunile de bază implicate în lucrare. Din punctul său de vedere sociolingvistica și sociologia limbii au același obiect de studiu, diferența dintre ele constînd, în esență, din accentul pus pe un aspect sau altul și pe scop. Sociolingvistica utilizează datele sociologiei în interpretarea faptelor de limbă ; în cazul sociologiei limbii, demersul este invers, de la limbă spre structuri sociale. Sînt definite apoi acele caracteristici ale vorbirii *(indicators, stereotypes, markers)* care reflectă apartenența socială a vorbitorilor. După o prezentare critică a variatelor definiții sociolingvistice ale conceptului de comunitate lingvistică, autorul consideră (p. 39) că orice grup cu existență continuă poate fi tratat drept colectivitate lingvistică, dacă uzul sau codul lui lingvistic prezintă trăsături care în mod regulat îl disting într-un anume fel de alte grupuri. Pe lîngă varianta standard sînt definite și caracterizate variantele etnice, geografice și sociale ale limbii.

Un merit însemnat al sociolingvisticii a fost acela de a fi readus în discuție problema dialectelor de grup, raportate la stratificarea socială ; dar, așa cum observă Edwards (p. 53), diferențele lingvistice dintre grupurile sociale au fost adesea exagerate, netinîndu-se cont de faptul că există o frecventă interacțiune în și între grupurile sociale. Unele formulări amintesc de exagerările din perioada marrismului, cu observația că în sociolingvistica americană conceptul de clasă socială este adesea echivalat cu acela de grup social. Sînt prezentate apoi principalele accepții ale termenilor sociolingvistici de *domeniu*, *situație* și *etnografie a vorbirii* și se analizează influența potențială a componentelor unei situații : locul comunicării, interlocutorii și tema sau subiectul.

Datele din primele două capitole îi servesc autorului ca bază pentru a cerceta, în continuare, competența lingvistică cerută în școli, în comparație cu organizarea comunicării în alte contexte sociale. Obiectul analizei celui de-al treilea capitol îl formează diferențele de clasă socială reflectate în vorbire. Autorul observă că multe lucrări de sociolingvistică au insistat asupra strînsei legături dintre statutul social al vorbitorului și gradul lui de însușire a limbii normate ; s-a susținut adesea, mai ales cu referire la S.U.A., că elevii proveniți din clasa de jos sau din clasa muncitoare folosesc o variantă mai simplă a limbii, un vocabular redus și o sintaxă săracă, iar vorbirea lor este mai concretă și mai puțin organizată, în comparație cu nivelul superior de cunoaștere a limbii la copiii din

clasa de mijloc. După părerea îndreptăţită a lui Edwards, mărturiile în acest sens sînt puţin semnificative, analiza a avut în vedere un număr redus de cazuri şi a fost adesea făcută la întîmplare, aşa încît nu se poate spune cu temei că s-au identificat la copiii provenind din straturi sociale diferite moduri net distincte de exprimare. Totodată, el supune unei critici foarte severe concepţia lui B. Bernstein privitoare la noţiunile de cod elaborat şi cod restrîns, considerînd-o lipsită de fundament şi cu grave deficienţe teoretice. Se arată astfel că nu se poate pune semn de egalitate între cod şi competenţă lingvistică şi, ca atare, nici între cod restrîns şi exprimare săracă. Din sfera largă a problematicii lui Bernstein, autorul a fost interesat în special de mărturiile în direcţia unor tipare diferite de selecţie lingvistică şi de utilitatea codurilor pentru descrierea şi interpretarea acestor tipare. În contrast cu datele lingvistice înregistrate în mediul şcolar de către Bernstein şi adepţii lui, Edwards susţine că propriile sale teste nu ilustrează inferioritate lingvistică la copiii din clasele de jos în raport cu cei proveniţi din clasa de mijloc. După cum se ştie, în urma criticilor aduse, Bernstein a recunoscut [1] necesitatea interpretării contextuale a selecţiei lingvistice; dar tezele sale extremiste au continuat să fie utilizate de unii sociologi americani. Cartea lui Edwards se alătură altor lucrări din Anglia, în care teza deficienţelor lingvistice ale păturilor de jos a fost criticată sub triplu aspect: lingvistic, psihologic şi politic.

Rămîne însă ca o temă de cercetare a sociolingvisticii stabilirea felului în care diverse condiţii de viaţă predispun la o percepţie diferită a posibilităţilor expresive ale unei limbi. Rămîne valabil şi principiul metodologic potrivit căruia nivelul unei limbi sau al unei varietăţi lingvistice trebuie apreciat în raport cu cerinţele de comunicare pe care le satisface. După părerea lui Edwards, diferenţele sociale se pot reflecta în limbă nu atît şi nu numai în tiparele de selecţie, cît în sistemele de utilizare a formelor ei; ele depind nu numai de statutul social sau de apartenenţa la o anumită clasă, ci şi de tipul de ocupaţie. O serie de cercetări au pus în evidenţă diferenţe mai nete de limbaj între copiii de la oraş şi cei de la sate. Aşadar, cum reiese din studiul lui Edwards, problema felului în care se reflectă într-o limbă condiţia socială a vorbitorilor ei este mult mai complexă, iar concluziile multor autori în această direcţie au fost adesea premature, bazate frecvent pe date reduse şi interpretate cu metode înguste şi cu idei preconcepute. La deficienţele de metodă — materiale obţinute din situaţii construite, limitarea cercetătorului la ceea ce aude fără a putea şti ce s-a spus altă dată în acelaşi context, considerarea că ceea ce nu s-a consemnat în timpul anchetei nu se foloseşte îndeobşte sau nu se cunoaşte (într-un cuvînt absolutizarea unor date de sondaj) — se adaugă teza teoretic eronată, potrivit căreia anumite particularităţi de exprimare sînt interpretate drept deficienţe. Combătînd punctul de vedere îngust normativ, Edwards insistă asupra faptului că abaterile de la regulile limbii standard de multe ori nu sînt erori, ci reguli aparţinînd altui sistem; totodată el consideră esenţial să se distingă competenţa receptivă de cea productivă *(receptive ~ productive competence)*.

Capitolul următor cercetează felul în care particularităţile de limbă ale elevilor au fost utilizate pentru explicarea eşecurilor şcolare. Teza de necontestat potrivit căreia felul în care copilul utilizează limba reflectă experienţa lui socială nu justifică unele concluzii care consideră că diferenţele de limbaj ar constitui o cauză esenţială a eşecului şcolar, aceste diferenţe avînd ele însele o cauză mai profundă în condiţiile vieţii sociale. Edwards a înţeles şi a formulat limpede ideea (p. 120) că rezolvarea problemei lingvistice în sensul unui acces mai larg la însuşirea limbii corecte este o parte a problemei accesului la cultură, el însuşi condiţionat de factorul de bază, economic, şi anume felul în care sînt distribuite resursele materiale.

[1] Cf. B. Bernstein, *Class, Codes and Control*: vol. I *Theoretical Studies Towards a Sociology of Language*, Paladin Books, vol. 2. *Applied Studies Towards a Sociology of Language*, Routledge and Kegan Paul, 1973.

În legătură cu așa-zisul deficit verbal al copiilor proveniți din clasele de jos, autorul subliniază că aici punctul cheie îl constituie prăpastia între ceea ce au învățat acești copii acasă și modul cum au învățat, pe de o parte, și cerințele comunicative cărora trebuie să le facă față în școală, pe de altă parte. După părerea sa, e necesar ca profesorul să plece de la limbajul curent al copiilor, fără a-l respinge *de plano*, iar învățarea de către aceștia a limbii normate să se producă treptat, prin adăugiri și nu prin substituiri.

Lui Edwards nu-i scapă faptul că problema educațională are și o componentă politică ; mai ales în cazul unei societăți multinaționale, cum e cea din S.U.A., trebuie ales între o politică de asimilare, una de segregație educațională și culturală sau de acceptare deschisă a pluralismului cultural. Renunțînd la prejudecata asocierii formelor de limbaj non-standard cu o gîndire înapoiată sau cu un nivel conceptual inferior caracteristic claselor de jos, profesorul trebuie să îndrepte atenția elevilor asupra acestor forme pentru a-i face conștienți de ele și a le evita. Totodată Edwards reamintește că diversele măsuri privind învățămîntul trebuie însoțite de schimbări de ordin economic și social în mediul de viață al elevilor, care să vizeze sursele mai adînci ale inegalității și discriminării.

Capitolul final al cărții aduce în discuție limbajul folosit în clasă, conceput ca sumă de limbaje de specialitate, cu particularități lexicale și semantice. În ansamblu, limbajul școlii se caracterizează prin aspectul său formal — trăsătură care separă pe profesor de elevi, lumea școlii de lumea de acasă. Edwards sugerează ca temă de cercetare urmărirea ajustărilor operate de profesori în limbajul specialității lor pentru a-l face accesibil elevilor. Este apoi evidențiată, la nivelul limbajului clasei, influența factorilor situaționali : locul, interlocutorii și tema discuției. Este astfel amintită presiunea exercitată asupra cantității și calității răspunsurilor de către factori spațiali (locul ocupat în clasă de profesor) și demografici (numărul elevilor dintr-o clasă), de către relațiile de rol în raportul profesor ~ elev, precum și de către scopurile care-i leagă.

În diverse lucrări de specialitate s-a încercat să se stabilească o relație cauzală directă între metodele de predare și nivelul de gîndire al elevilor, s-au urmărit funcțiile limbajului la profesor, metodele lui de interogare și de explicare. Amintind aceste aspecte, Edwards previne asupra pericolului formulării de concluzii pe baza unor situații observate de către un cercetător din afară, care descrie o realitate parțial construită de el dinainte — ca unul care e lipsit de elementul esențial al continuității, al datelor anterioare care, singure, pot face inteligibile datele prezente.

În ultimul paragraf al lucrării activitatea verbală din clasă e prezentată sub forma mai multor unități care apar ierarhizate astfel : **acte** *(acts)*, reunite în **mișcări** *(moves)*, care formează **schimburi** *(exchanges)* de idei — noțiune centrală a cărei structură e descrisă în termeni de inițiere, răspuns și feedback ; schimburile, la rîndul lor, sînt organizate în **tranzacții** *(transactions)*, care formează **lecții** *(lessons)*. Și concluzia lucrării e de o maximă prudență : actualul stadiu al cunoștințelor noastre nu permite încă cercetătorilor să ofere soluții în probleme de educație, iar sociolingvistica e încă prea recentă pentru a se aștepta de la ea multe rezultate; în prezent ea poate sugera doar unele puncte de vedere utile asupra unora dintre problemele educaționale. Concluzie ponderată și nicidecum sceptică ; căci lucrarea lui Edwards — în esență o trecere în revistă critică a unora dintre problemele acute ale învățămîntului, privite prin prisma sociologiei limbii — aduce numeroase sugestii de cercetare și propuneri privind modalitățile de educare a vorbirii elevilor.

Septembrie 1979

LUCIA WALD

Facultatea de limbi străine
București, Pitar Moș 7—13

AL. GRAUR, **Dicţionar de cuvinte călătoare**, Bucureşti, Editura Albatros, 1978, 232 p.

Dicţionarul de cuvinte călătoare, apărut în colecţia dicţionarelor Albatros, reprezintă o premieră în materie de lexicografie, probabil nu numai pentru ţara noastră. Ideea sa de bază, a cărei expresie concentrată e cuprinsă în titlul unui articol programatic publicat mai înainte [1], s-a dovedit atît de generoasă, încît exemplele culese de autor au depăşit condiţia simplei ilustraţii a unei teorii, oricît de vaste ar fi implicaţiile ei, pentru a se converti într-o operă lexicografică de-sine-stătătoare, pe cît de originală, pe atît de instructivă.

Specialiştilor, *Dicţionarul* are, între altele, darul de a le reaminti că principiul etimologiei directe, îndeobşte adoptat în lingvistica noastră, nu e deloc incompatibil cu acceptarea filierei altor limbi pentru a lumina traiectoria cutărei sau cutărei unităţi de vocabular, mai ales din categoria celor numite, atît de sugestiv, ,,călătoare'' [2]. În schimb, poate şi din motive tehnice — ipostazele unui cuvînt în diverse limbi, începînd cu cea de origine, succedîndu-se liniar în cadrul fiecărui articol —, nu totdeauna, pe cît ni se pare, se valorifică îndeajuns principiul etimologiei multiple — precum se ştie, strălucit fundamentat în lingvistica românească de autor [3]. Dacă, potrivit indicaţiei din *Cuvîntul înainte*, ,,ultimul cuvînt citat în fiecare paragraf este cel de la care vine al nostru'' (p. 11), înseamnă că, de exemplu, *cauciuc* ar descinde, în limba română, nemijlocit din rus. *kaučuk*, ultimul menţionat, sub nr. 232, după amerind. *kau-uču*, fr. *caoutchouc*, engl. *caoutchouc*. Or, în cazul de faţă, altminteri depărtat de zonele tematice predilecte ale influenţei ruse, cu greu s-ar putea face abstracţie de împrumutul occidental, în speţă francez, chiar dacă el s-a interferat, la un moment dat, cu cel din rusă. (Avem în vedere substanţa, produsul desemnat de termenul în discuţie, deoarece sensul, derivat, de ,,anvelopă'' nu se regăseşte nici în franceză, nici în rusă, nici în alte limbi cu care româna a venit în contact.) Tot aşa, lui *recrut* nu i se poate atribui o obîrşie exclusiv rusă, de vreme ce în dicţionarele normative ale acestei limbi cuvîntul a figurat de la bun început cu accentul pe silaba iniţială (ceea ce învederează o filieră polonă). La fel, *şapcă* e dedus necondiţionat din rus. *šapka*, care acoperă doar sensul, regional, de ,,căciulă'' al termenului. În limba standard însă, *şapcă* desemnează un acoperămînt de cap cu cozoroc, în timp ce în rusă, dimpotrivă, *šapka* e formată dintr-o simplă calotă, fără cozoroc sau boruri (există alţi termeni pentru a numi şapca propriu-zisă). Iată de ce, în alte surse, s-a recurs, pentru elucidarea provenienţei rom. *şapcă*, şi la bulg. *šapka*, care înseamnă ,,pălărie'', dar şi acoperămînt de cap îndeobşte, iar mai recent şi la magh. *sapka* [4], termen generic pentru orice acoperămînt de cap, inclusiv şapca şi căciula.

Numărul celor 1 335 de unităţi cîte cuprinde lista de cuvinte ar putea fi lesne augmentat într-o viitoare ediţie, operînd în continuare cu criteriile de selecţie aplicate de autor. [Rezerve suscită doar un caz limită precum *contor*, din fr. *compteur*, derivat de la *compter* < lat. *computare* (vezi nr. 339). Dar un termen fie moştenit (cum e *compter*), fie format pe teren propriu *(compteur)*, deci care nu reprezintă el însuşi un împrumut în limba-sursă (franceza), nu se mai încadrează *ipso facto* în definiţia cuvintelor călătoare propusă în *Dicţionar*. Atunci cînd e

[1] *Se împrumută cuvinte împrumutate*, în PLG, vol. VI, Bucureşti, 1974, p. 95—97. Vezi şi *Cuvîntul înainte* la prezentul *Dicţionar*, p. 8 şi urm.

[2] ,,Dacă în principiu etimologia unui cuvînt trebuie limitată la limba din care el a fost luat nemijlocit, este totuşi necesar uneori să o urmărim mai departe...''. ,,Trebuie să ţinem seamă atît de forma primară, cît şi de cea intermediară, deoarece ele se influenţează reciproc'' (Al. Graur, *Etimologie indirectă*, în CL XIII (1968), 2, p. 307, 308).

[3] Vezi *Studii de lingvistică generală*. Variantă nouă, [Bucureşti] 1960, p, 67—77; *Etimologii româneşti*, [Bucureşti] 1963, p. 11—18.

[4] Vezi DLR, serie nouă, t. XI, partea 1, litera Ş, Bucureşti, 1978, p. 22.

preluat nemijlocit de o altă limbă (în cazul nostru româna), el rămîne simplu împrumut, fără a cumula și calitatea de cuvînt călător.] În ce ne privește, am sugera doar completarea unui șir de cîmpuri lexicale, care se pot configura prin simple asocieri tematice cu elemente de aproximativ aceeași pondere semanticofuncțională și cu o istorie adesea nu mai puțin interesantă decît a celor deja consemnate în lista de cuvinte. Așa, ne putem întreba de ce a fost înregistrată *morsa*, dar nu și *foca; șacalul*, dar nu și *hiena; caimanul*, dar nu și *crocodilul*. În chip similar, *macacul* și *urangutanul* au fost preferați, fără motiv aparent, *cimpanzeului* și *gorilei*. Absența *portocalei* sau *smochinei* ar fi fost prea puțin sesizabilă dacă nu ar fi fost, în schimb, reținute *mandarina* și *curmala*. S-ar fi putut acorda spațiu *cedrului, chiparosului* sau *eucaliptului*, de vreme ce s-a găsit loc pentru *acaț* ,,salcîm'' (reg.), *papaia* ,,plantă tropicală'' sau *ramia* ,,nume de plantă''. *Zincul* ar fi fost îndreptățit să stea, în ordine conceptuală, alături de *cositor, cuprul* să însoțească *bronzul*. În sfîrșit, odată admisă *chimia*, este de presupus că n-ar fi trebuit lăsată deoparte nici *fizica*.

Unele mici ezitări și omisiuni de ordin formal au scăpat deopotrivă atenției redactorului de carte și corectorului. Astfel, în corpul *Dicționarului* se întîlnesc o seamă de abrevieri care n-au fost incluse în *Lista prescurtărilor* de la p. 15—16 ; engl. = englez, pl. = plural (sub 503), rus. = rus(esc), sp. = spaniol, ucr. = ucrainean, zend. = zend (sub 1 111). Abrevierile limbilor enumerate, cu excepția zendei, sînt reluate, toate — împreună cu exemple aferente, prevăzute fiecare cu numărul de ordine al paragrafului în care au fost menționate — în *Indicele de cuvinte* de la sfîrșitul *Dicționarului*. Pe alocuri, formele din *Listă* nu concordă întru totul cu cele din textul paragrafelor, cf. *arameean* (abreviat *aram.*), dar *arameic* (sub 819). *Catal.* (pentru *catalan*) e înlocuit uneori de *cat.* (sub 617, 1294). *Mac.* reprezintă prescurtarea de la *macedonean*, dar în unicul caz cînd se face apel la ea (sub 357) ne întîmpină varianta *maced.* *Tiurcic* din *Listă* alternează în text cu mai răspînditul *turcic* (cf. 99, 276, 1 109, 1 119), chiar și în cuprinsul aceleiași pagini (cf. 1 271 și 1 276, p. 146).

În transliterarea cuvintelor din limbile care nu utilizează alfabetul latin pot fi semnalate, sporadic, ușoare fluctuații și scăpări mărunte. De pildă, în redarea ar. *'ālim, 'alima, 'ulamā', ta'līm, ta'yn*, spiritul aspru '(semn diacritic care notează consoana faringală *'ayn*) este substituit, în diverse paragrafe, la care se face trimitere în *Indicele* final, de spiritul lin ' (semn diacritic prin care se marchează consoana laringală *hamza*). Ce e drept, primele două din exemplele citate apar în *Indice* cu semnul diacritic corect pus, pe cîtă vreme la *ra'iyya, 'ayn* spiritul e greșit doar în *Indice*, nu și în textul *Dicționarului*. *'Abā* e trecut și el, incorect, în *Indice*, cu spiritul lin, pe care-l pierde însă cu totul în text. În fine, *'aqār* și *'aqīda* sînt prevăzute în *Indice* cu semnul trebuincios, dar lipsite de el în text.

În cuvintele ebraice, procedeele de redare a aceluiași grafem oscilează uneori în poziții practic identice, cf. notațiile diferite ale grafemului *bēt* în *ērābōn* și *joßēl* și în *ēzōß* și *rabb;* ale grafemului *dālet* în *pardēs* și *Jehūδā* (în corpul *Dicționarului, Jehūdā*) ; ale grafemului *tāw* în *Bethlehem, neδr, šabbaδ, talmud*.

Complicații se ivesc și în transliterarea grafiei chirilice. Bunăoară grafemul *я* se înfățișează în cuvintele bulgărești în trei variante, cf. *iasmin, kiriīa, odaja*. În cuvintele ucrainene, în poziție inițială *я* e echivalat prin *ia* (*iarmarok*), iar în poziție finală prin *īa* (*barabolīa*). Mai complicată e situația cuvintelor rusești : la inițială apare *ia* (*iasmin*), iar la finală *īa*, cf. *gvardiīa, kompaniīa*, dar și a (sau *ia?*), cf. *gubernia, infanteria*. În poziție medială după consoane lui *я* îi corespund *ea* (*koleaska*) și *'a* (*vit'azī*).

Nu beneficiază de un tratament unitar nici alte elemente de grafie chirilică. În redarea cuvintelor ucrainene, grafemul *и* cunoaște trei variante ; *i, ī, e*, cf. *barișnik, barilka, butelka*, grafemul *г* două : *h* (mai apropiată de valoarea sa fonetică și deci preferabilă), cf. *kurhan, vatah*, și *g* (mai apropiată de notația grafică). cf. *bogatirka, garbuz*. Semnul moale în cazul consoanelor

finale cu timbru palatal în limba rusă e marcat, în *tarĭ*, prin *i* neplenison, *în mehanizirovat'*, printr-un apostrof, iar în *bogatir* e omis cu totul.

Inadvertenţele de mai sus, relevate poate cu excesiv pedantism, vizează cu precădere detalii tehnice şi, evident, nu impietează asupra concluziei de principiu că lucrarea analizată validează definitiv conceptul de cuvinte călătoare, încorporîndu-l domeniului specific al contactelor lingvistice, explorat de atîtea ori de autor, totdeauna cu rezultate notabile. În acelaşi timp, publicul larg se va convinge, o dată în plus, de amploarea resurselor cognitive ale faptului lingvistic — admirabil potenţată de informaţiile suplimentare pe marginea istoriei şi semnificaţiei cuvintelor inserate, de fineţea observaţiilor care punctează cutare sau cutare evoluţie semantică sau legătură derivaţională, de ineditul analogiilor stabilite între elemente care, altminteri, n-ar fi suportat nici o comparaţie. Prin toate acestea, *Dicţionarul* face o excelentă propagandă ştiinţei noastre, descoperindu-şi, totodată, vocaţia unui autentic act de cultură.

S. VAIMBERG
Universitatea din Bucureşti

PAUL A. GAENG, **A study of nominal inflection in latin inscriptions. A morpho-syntactic analysis**, Chapel Hill North Carolina, 1977 (= **Studies in the Romance Languages and Literatures Number** 182).

Paul A. Gaeng este cunoscut specialiştilor în latina tîrzie prin studiul său asupra vocalismului pe baza inscripţiilor creştine, apărut în 1968, în aceeaşi serie de lucrări publicate de Universitatea din Chapel Hill[1].

Continuînd investigaţiile asupra limbii latine tîrzii, autorul se ocupă în volumul de faţă de morfologia nominală. Corpusul cercetat este cel al inscripţiilor creştine funerare de la începutul secolului al IV-lea pînă la începutul secolului al VII-lea.

Inscripţiile au fost împărţite în patru mari grupe după criterii geografice : A. Peninsula Iberică : a) Baetica ; b) Lusitania ; c) Tarraconensis ; B. Gallia : a) Narbonensis ; b) Lugdunensis ; C. Italia : a) septentrională ; b) centrală ; c) meridională ; D. Roma.

Scopul studiului, aşa cum reiese el din introducerea cărţii, este soluţionarea, pe baza unor constatări statistice, a unor probleme ale morfologiei latine rezolvate contradictoriu de către diferiţi specialişti. ,,Cazuri izolate sînt selectate pentru a dovedi existenţa sau non existenţa unor anumite forme morfologice, în loc ca ele să fie evaluate în contextul unei analize cantitative, comparîndu-se corect ocurenţele şi deviaţiile de la norma clasică'' (p. 22). Prin analiza riguroasă, minuţioasă şi competentă a corpusului investigat şi clasificat după declinări, cazuri şi număr, concluziile la care ajunge autorul sînt în esenţă următoarele :

,,Sistemul declinării suferă o reorganizare inconştientă'' caracterizată prin coexistenţa terminaţiilor noi şi vechi (p. 198). Deviaţiile de la norma clasică apar mai ales la cazurile oblice. La nominativ schimbările nu sînt atît de pregnante încît să se poată vorbi de un sistem ,,proto-spaniol'', ,,proto-francez'' sau ,,proto-italian''. (Nominativul fem. pl. de la decl. I în -AS este o excepţie.) Aria iberică se distinge prin caracterul ei ,,surprinzător'' de clasic. Analiza materialului permite desprinderea cîtorva diferenţe regionale semnificative pe baza folosirii preferenţiale a unor forme morfologice, ca de exemplu nominativ în -AS în Italia, terminaţia -O la genitivul sg. al declinării a II-a în Lugdunensis, alternanţa între -OS şi -US la acuzativul pl. al decl. a

[1] Vezi şi recenzia lui P. Tekavčić în RRL XV (1970), 4, p. 404—411.

II-a în Gallia și în Italia și -IS de la nominativul și acuzativul pl. al declinării a III-a în Gallia și Italia.

În ce privește declinarea I, terminația -A domină singularul deși desinența -AE este bine reprezentată. Genitivul exprimat cu ajutorul lui DE este în general foarte slab atestat în materialul cercetat. Cele mai multe exemple provin din Italia, și anume din Roma, care pare să fie focarul acestei inovații.

Terminația -AS de la nominativul pl. al decl. I predomină în aria italiană.

Singularul declinării a II-a este caracterizat de terminația -O, deși și desinența -US este foarte bine reprezentată. La plural formele în -OS nu sînt atît de extinse ca cele în -O la sg., iar la nominativ predomină -I. Formele perifrastice par să fi existat alături de cele sintetice.

La declinarea a III-a extinderea lui -E la cazurile oblice este bine atestată.

Concluziile lucrării se pretează la multe considerații de ordin general și particular. Ne vom limita numai la cîteva.

În legătură cu perifrazele de la genitiv și dativ trebuie subliniat, împreună cu autorul, că materialele oferite de inscripțiile cercetate dau dreptate lui V. Väänänen și lui Th. Maurer Jr. care, spre deosebire de Grandgent și de Meyer-Lübke, afirmau că „vechiul genitiv continua să subsiste" și că exprimarea „prin prepoziție și caz oblic este rară chiar în textele cele mai « barbare »".

La genitivul numelor zilelor săptămînii apare, probabil prin analogie cu *Martis, Jovis, Veneris dies*, desinența -IS în loc de -AE *(Lunis dies)* și în loc de -I *(Mercuris dies)*. Faptul este important fonetic, pentru păstrarea relativ tîrzie a lui -S în Italia și lexicologic, pentru atestarea lui *Lunis*, care stă nu numai la baza formei logudureze, dar și a celei friulane *(lunis)*.

În legătură cu forma sintetică de genitiv-dativ, autorul face și o trimitere la limba română, arătînd că ea păstrează „urme" ale desinenței de genitiv-dativ pînă azi. Prezența genitiv-dativului sintetic la femininul a două declinări trebuie desigur considerată a fi mai mult decît o „urmă".

Vorbind despre dativul analitic cu AD, P. Gaeng arată, în mod just, că acesta este mai frecvent la nume decît la pronume. Faptul se explică prin frecvența formelor pronominale care a permis păstrarea lor în măsură mai mare.

Forma *tollitus* pentru *sublatus* este premergătoare formei sincopate *tulti*, care explică în Glosele de la Reichenau pe *sublati: ablati, tulti* (427).

Autorul menționează că la declinarea a II-a este frecventă folosirea desinenței -O în loc de -I în cazul atributelor posesivale. Deja Pirson a subliniat că fenomenul e mai frecvent în inscripțiile creștine, deci mai tîrzii, decît în cele păgîne. Se știe că fenomenul era destul de obișnuit în latina arhaică și că trebuie socotit ca o caracteristică a limbii vorbite. Acest dativ, numit de obicei adnominal, trebuie pus în legătură cu *dativus commodi și sympatheticus*, dar și cu dativul posesiv. Deosebirea esențială dintre dativul adnominal și dativul posesiv constă în dispariția verbului *esse: mihi liber est* „mie îmi este cartea" = „am cartea"; *Paulo liber est* = *liber est Paulo* = *liber Paulo*. Prin înlocuirea dativului sintetic cu cel analitic se ajunge la sintagme de tipul mult discutatei inscripții : *membra ad duos fratres Gallo et Fidencio* < **membra sunt duobus fratribus...* Faptul că în aceeași inscripție apare o formă perifrastică cu AD cu valoare posesivă și ulterior două nume proprii în apoziție cu desinență sintetică arată un fenomen relevat și de P. Gaeng, și anume că dativul în -O, înlocuind genitivul în -I, se întîlnește și se păstrează mai ales la nume de persoane. Situația aceasta a fost continuată de vechea franceză unde, atunci cînd e vorba de nume de persoane (proprii sau nu), există construcția juxtapusă de tipul *la bataille le conte (de Flandre)* „la bataille du conte (de Flandre)" sau cea introdusă prin *à*, rămășiță a construcției perifrastice cu AD + acuz., care înlocuia dativul sintetic : *la bataille au conte (de Poitiers)*. Cele două construcții coexistă cu genitivul exprimat prin *de*.

O deosebită dezvoltare a construcției dativului adnominal posesiv se înregistrează însă în Orient. Skok semnalează o serie de

exemple din inscripţii (secolele al V-lea — al VI-lea) din Dalmaţia : *Arca Stephano presbytero, paginam testimonio nostro* etc. Acest fel de exprimare a continuat să existe în româna veche (de exemplu *fecior împăratului, nepot lui Ştefan cel Mare* la Gr. Ureche).

După cum au arătat Skok şi Giese, dativul adnominal a stat probabil şi la baza identităţii formale între genitivul şi dativul declinării româneşti [2].

În legătură cu nominativul ar fi de subliniat surprinzătoarea fidelitate faţă de desinenţele clasice. La declinarea a II-a nominativul se păstrează în special în Gallia unde, ca urmare, a apărut declinarea cu două cazuri. Aceasta dovedeşte de fapt că şi materialul inscripţiilor, de multe ori contestat, poate aduce dovezi preţioase ale unor situaţii din latină, în unele cazuri confirmate de limbile romanice.

La declinarea a III-a nu se înregistrează de loc înlocuirea desinenţelor de nominativ cu cele de acuzativ. Şi cercetările anterioare, bazate pe alte materiale, au arătat că stabilitatea nominativului la această declinare a fost mai mare (vezi şi Iliescu-Macarie, *art. cit.*, p. 476).

În ce priveşte pluralul declinării a III-a, autorul trage concluzia că -I din Romania orientală se explică prin existenţa unei

[2] Pentru amănunte vezi Maria Iliescu şi Liliana Macarie, *Schiţă de evoluţie a declinării în latina tîrzie*, în SCL XVI (1965), 4, p. 469—498, şi Academia Republicii Socialiste România, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1969, vol. II passim.

variaţii libere între -ES şi vechea desinenţă -IS de la temele vocalice şi prin influenţa analogică a lui -I de la declinarea a II-a. La acestea cred că se adaugă şi necesitatea de a distinge singularul de plural. Chiar din materialele cercetate reiese că în Italia, regiunea care ne interesează în cazul de faţă, -ES în loc de -IS la singular este atestat în toate zonele şi e mai frecvent decît în celelalte ţinuturi. În schimb cred că coexistenţa lui -ES şi -IS la plural nu mai poate fi explicată prin vechea desinenţă -IS de la temele vocalice, ci mai degrabă prin variaţia liberă a pronunţării lui -E în faţa lui -S ca E sau I.

Autorul are fără îndoială dreptate (p. 76) cînd socoteşte că folosirea desinenţei de genitiv plural în locul celei de dativ trebuie pusă pe seama confuziei sintactice a genitivului şi a dativului (în special posesiv).

Din concluziile cărţii, cît şi din anexele care conţin sistematizarea în tablouri sinoptice, reiese cu claritate cît de departe era latina (inscripţiilor) din acea vreme de 'casus generalis' preconizat de unii lingvişti.

Cartea lui P. A. Gaeng, clară, succintă şi bine documentată, constituie o operă de referinţe preţioasă şi indispensabilă pentru cunoaşterea mai bună a latinei tîrzii. Alături de cărţile de acest gen, devenite clasice, ca cele ale lui Pirson, Sas, Carnoy etc., ea trebuie socotită ca făcînd parte din bibliografia obligatorie pentru cercetătorii problemelor legate de declinarea în latina tîrzie.

Octombrie 1979

MARIA ILIESCU
Universitatea din Craiova

„Linguistische Arbeitsberichte". Sektion Theoretische und angewandte Sprachwissenschaft der Karl-Marx-Universität Leipzig 17, 18 (1977), 19 (1978), 107 p. + 119 p. + 125 p.

Revista "Linguistische Arbeitsberichte", una din cele mai de seamă publicaţii periodice cu caracter lingvistic din R. D. Germană, a fost întemeiată în 1970 cu scopul iniţial de a reuni în paginile ei rezultatele cercetărilor întreprinse de către Secţia de lingvistică teoretică şi aplicată a Universităţii „Karl Marx" din Leipzig. Ulterior, ea şi-a lărgit sfera colaboratorilor, incluzînd şi contribuţii ale altor cercetători, germani sau străini. Revista apare de două ori pe an, sub formă de caiete de aproximativ 120 de pagini.

În primii ani, ea a fost editată de trei lingviști : Rudolf Grosse, Albrecht Neubert și Rudolf Ružička, la care se adaugă, începînd cu nr. 6 (1972), și Rainer Eckert. De la nr. 14 (1976) și pînă în prezent în colectivul de editori se numără și Klaus Bochmann, Rudi Conrad, Ernst Eichler și Gert Jäger.

Ambele numere pe 1978 sînt destinate publicării comunicărilor ținute la colocviul care a avut loc în octombrie 1976 la Leipzig, pe o temă foarte actuală în lingvistica generală și romanică : *Neologismele: aspecte sociolingvistice, semantice și morfologice*. Această manifestare științifică internațională, organizată de Departamentul de romanistică al Secției de lingvistică a Universității din orașul gazdă, în colaborare cu Centrul de studiu al neologiei lexicale din Paris, s-a bucurat de participarea unor romaniști, germaniști și specialiști în alte ramuri ale lingvisticii din R.D.G., Franța, U.R.S.S., R. S. Cehoslovacia, Anglia și Elveția.

Cele două comunicări cu caracter general care au deschis lucrările congresului se referă, prima, la aspecte teoretice legate de ivirea neologismelor, definirea și descrierea lor — K. Bochmann (Leipzig), *Conditions sociales et conditions linguistiques de la néologie lexicale: leur place dans un modèle de la production lexicale*, iar cealaltă, la stadiul actual al cercetării în lingvistica franceză : L. Guilbert (Paris), *Problèmes du lexique et de la néologie dans la linguistique française contemporaine*.

Următoarele trei contribuții reunite în nr. 17 al revistei sînt axate pe cercetarea particulară a neologismelor din franceză, printr-o abordare sociolingvistică : Christiane et Jean-Baptiste Marcellesi (Rouen), *Les conditions sociolinguistiques de la néologie*, D. Baggioni (Paris), *Aspects sociolinguistiques de la néologie lexicale: le vocabulaire „à connotations scientifiques" et le „fétichisme des mots"* și J. Klare (Berlin), *Neologismus und Neosemantismus als lexikographisches Problem unter besonderer Berücksichtigung des französischen gesellschaftspolitischen Wortschatzes*.

Cu excepția ultimei comunicări, care constă într-o reevaluare critică a conceptelor saussuriene, impusă de noi puncte de vedere în cercetarea actuală a problemei neologiei lexicale : A. Pétroff (Paris), *L'autre Saussure*, celelalte patru din primul caiet pe 1977 sînt consacrate diferitelor probleme ce privesc analiza semantică a neologismelor, în general : J. Bastuji (Paris), *Aspects sémantiques de la néologie*, sau a neologismelor din limbajul criticii de artă : J. P. Leduc Adine (Limoges), *Métaphorisation et néologie dans la critique d'art*, ori din limbajul politic : B. Gardin (Rouen), *Néologie et discours rapporté* și L. Guespin (Rouen), *Sur les conditions d'investissement sémantique des unités néologiques politiques*.

Numărul 18 al revistei cuprinde 10 comunicări, care ilustrează direcții de cercetare variate în cadrul neologiei. Astfel, R. Grosse (Leipzig) se ocupă de modul în care normele sociale ale limbii contribuie la răspîndirea neologismelor (*Sprachliche Normen als soziale Normen und ihre Bedeutung für die Verbreitung von Neologismen*), iar G. Lüdi (Zürich) urmărește raporturile între crearea neologismelor și metaforă (*Metapher und Neologismus*). Prin prisma formării cuvintelor, problema neologismelor este examinată de trei cercetători, dintre care primii se referă la limba franceză : J. Peytard (Besançon), *Préfixation et néologisme en français contemporain* și J. Thiele (Leipzig), *Zum Verhältnis von Neologie und Wortbildungsmodellen im modernen Französisch*, iar ultimul, la germană : W. Fleischer (Leipzig), *Neologismen als Wortbildungssynonyme*. Pe baza unui amănunțit examen morfologic al unor verbe franceze care reprezintă neologisme din limbajul presei, F. Einert (Dresda) face interesante considerații asupra neologiei, în perspectiva teoretică a valențelor. Istoricul concepțiilor lexicale cu privire la neologisme constituie obiectul a două cercetări : J. Bourquin (Besançon), *Un précurseur de la lexicologie scientifique — Le Cours de lexicologie de Butet de la Sarthe* (1801) și U. Ricken (Halle), *Zur Neologie — Diskussion des 18. Jahrhunderts und ihrer Fortsetzung nach der Revolution*.

Deși majoritatea lucrărilor colocviului s-au referit la situația neologiei în franceză, nu sînt excluse din sfera analizei alte limbi

romanice. Astfel, Matthias Perl (Leipzig) urmăreşte îndeaproape procesul de formare şi întrebuinţare a neologismelor în spaniola din Cuba, subliniind aportul limbilor indigene, africane şi al englezei, care a furnizat în această direcţie numeroase împrumuturi şi calcuri. În sfîrşit, o prezentare generală a problemei neologismelor în limba română, cu bogate informaţii, este cea întreprinsă de Bärbel Techtmeier (Berlin).

Dacă numerele pe 1977 ale revistei au avut o tematică unitară, privitoare aproape exclusiv la domeniul romanic, conţinutul caietului 19 pe 1978 este variat, orientîndu-se în general către cercetări cu caracter aplicat, privitoare mai ales la limba engleză, dar şi la alte limbi, slave şi romanice. Astfel, R. Conrad studiază posibilităţile oferite de automatizarea discuţiilor la examen, ca formă specifică a dialogului, în timp ce obiectul a două articole este constituit de probleme de analiză de text (W. Thiele — G. Graustein, *Ergebnisse und Problemstellungen auf dem Gebiet der angewandten englischen Textlinguistik* şi G. Graustein — W. Thiele, *Beziehungsinhalte als Ausdruck semantischer Kohärenz bei der Analyse englischer Texte)*. Contribuţii cu caracter morfosintactic şi semantic aduc G. Walther, cu privire la verbele din limba rusă care exprimă reciprocitatea, şi, cu aplicaţie la engleză, A. Steube în legătură cu descrierea semanticii timpului în gramatica categoriilor lui M. J. Cresswell. Articolul teoretic al lui G. Wotjak, cuprinzînd cîteva reflecţii epistemologice asupra neosemantismului, este urmat de trei cercetări aplicative, privind aspecte ale problemei traducerii : W. Kutz, *Neosemantismus und Nulläquivalenz, zu den gegenwärtigen Aufgaben der Forschungen auf dem Gebiet der Nulläquivalenz*, B. Koenitz, *Die Thema — Rhema — Gliederung — Invariante bei der Translation* şi L. Sousa Costa, *Einige Überlegungen zur Übersetzung von „lassen"* (ultimul articol ia în consideraţie, comparativ, trei limbi romanice : franceza, portugheza şi spaniola). Particularităţile morfonologice în derivarea adjectivelor de relaţie şi a numelor de locuitori din toponimie sînt relevate, cu referire la limba polonă, de J. Bily.

Volumul se încheie cu un articol al hispanistului german M. Perl, în care se realizează o privire sintetică şi la zi asupra factorilor ce determină echilibrul între stabilitate şi variabilitate în cadrul spaniolei din America.

Cele trei numere ale revistei "Linguistische Arbeitsberichte" prezentate mai sus se remarcă printr-o problematică variată, actuală, dezbătută cu rigurozitate ştiinţifică, atrăgînd astfel atenţia şi interesul unui mare număr de specialişti din diferite ramuri ale lingvisticii.

TUDORA ŞANDRU OLTEANU

Seminarul Departamentelor de studii franceze din universitățile europene nefrancofone (R.P. Polonă, 13—23 septembrie 1979)

Seminarul a fost organizat de Comitetul consultativ regional al departamentelor de studii francofone din universitățile europene nefrancofone, din cadrul AUPELF (Association des Universités Partiellement ou Entièrement de Langue Française) ; secția de franceză a Universității din București este membru asociat la AUPELF încă din 1971.

Orientarea generală a Seminarului s-a referit la ,,Starea actuală și perspectivele studiilor franceze în universitățile europene nefrancofone'' ; au fost stabilite două teme de dezbateri : 1. Adaptarea metodologică a modelelor lingvistice la descrierea și la didactica limbii franceze și 2. Noile modalități de abordare a civilizațiilor și literaturilor de expresie franceză.

Au luat parte 138 de participanți din 76 de universități reprezentînd 23 de țări europene, care au trimis comunicările în prealabil, ele fiind multiplicate în volume oferite congresiștilor.

Țara noastră a fost reprezentată de Margareta Gyurcsik de la Universitatea din Timișoara și de semnatarul acestor rînduri, căruia i-a revenit și plăcuta misiune de a conduce o parte din lucrări, precum și onoarea de a încheia lucrările din ședința solemnă de la Universitatea din Varșovia, în prezența Rectorului Universității din Paris.

Seminarul a avut un caracter de lucru, cu nuanțe metodologice preponderente, legate de eforturile țărilor francofone, în special Franța și Canada, de a menține predarea și studierea limbii franceze la un nivel cît mai ridicat.

La seminar a participat Michel Tétu, secretar general adjunct al AUPELF care ne-a vizitat țara în aprilie 1978. Cu acel prilej, precum și la Seminarul din Polonia, s-a subliniat pregnant nivelul foarte înalt al predării și studierii limbii franceze în țara noastră. Ca o recunoaștere oficială a acestui nivel, Paul Miclău a fost cooptat, în 1978, în Comitetul Consultativ regional al departamentelor de studii franceze din Universitățile europene nefrancofone, iar la seminarul din Polonia a fost ales președintele acestui comitet.

În cadrul Seminarului s-au pus în evidență relațiile complexe dintre achizițiile lingvisticii moderne și didactica limbii franceze, cercetările în domeniul analizei contrastive, precum și necesitatea de a lega predarea limbii franceze de nevoile socio-culturale ale fiecărei țări, de progresele științei și tehnicii. Problemele de civilizație și de literatură au fost plasate sub semnul dialogului între culturi, al cercetărilor interdisciplinare, al folosirii mijloacelor de comunicare de masă, al metodelor noi de abordare a textelor în școala secundară și la universitate.

S-a subliniat că în viitor va trebui să se acorde o atenție sporită predării literaturii de expresie franceză din afara Franței (Canada, Belgia, Elveția, Africa, Antile).

Se va întări cooperarea dintre universitățile europene pe patru teme mari : didactica, analiza contrastivă, civilizația și literatura. Fiecare țară are un corespondent care lucrează pe lîngă comitet, stabilindu-se un schimb eficace de informații și de sugestii metodologice. Universității din București i-a revenit sarcina de a coordona schimbul de informații, precum și direcțiile de cercetare în domeniul analizei contrastive, ca urmare a aprecierii unanime a competenței studiilor în acest sector, realizate în secțiile Facultății de limbi străine (franceză, engleză, germană, rusă, italiană, spaniolă, arabă, chineză etc.).

Comitetul se va întîlni din nou în septembrie 1980, iar următoarea, a III-a întîlnire mondială a Departamentelor de studii franceze, va avea loc în 1982.

Octombrie 1979

PAUL MICLĂU
Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

A doua Consfătuire a Colectivului de esperanto şi interlingvistică (Timişoara, 22—23 septembrie 1979)

Ca şi prima [vezi SCL XXX (1979), 2, p. 196], recenta Consfătuire a colectivului de esperanto şi interlingvistică, întrunind cadre didactice universitare, cercetători, studenţi şi vorbitori de esperanto din Arad, Baia Mare, Bucureşti, Caransebeş, Iaşi, Lupeni, Mangalia, Mediaş, Odorheiu Secuiesc, Oradea, Reşiţa, Timişoara şi alte localităţi, a avut un triplu caracter : organizatoric, ştiinţific şi cultural-artistic. Spre deosebire de anul trecut, Consfătuirea a fost marcată anul acesta de o mai numeroasă şi mai activă participare bucureşteană, inclusiv în ceea ce priveşte studenţii.

În şedinţa organizatorică, prof. A. Boia a prezentat raportul de activitate pe anul 1978/1979, evidenţiind o relativ bogată activitate esperantologică. Scurtele prezentări ale activităţii unor cercuri locale au fost urmate de adoptarea unor măsuri menite să îmbunătăţească desfăşurarea activităţii colectivului.

Sesiunea ştiinţifică a constat, pe de-o parte, din prezentări de lucrări de specialitate, susţinute de studenţi, pe de alta, din comunicări ştiinţifice propriu-zise, care au vizat cele mai diferite aspecte ale fenomenului esperanto : teoretice (*Un punct de vedere actual cu privire la limbile planificate*, trimisă de asist. univ. I. Prioteasa, Bucureşti ; *Conceperea în spirit marxist, revoluţionar, a limbii internaţionale* [*auxiliare*], S. Osias, Bucureşti), istorice (lect. dr. Ioan Bettisch, Reşiţa), lingvistice (*Forme contrase în esperanto*, prof. A. Boia, Bucureşti ; *Discriminarea lingvistică* şi *Fundamentele lingvistice ale esperanto*, conf. dr. Cezar Apreotesei, Timişoara), metodice (asist. I. Iercan, Timişoara ; M. Creţulescu, Bucureşti), de ordin terminologic (asist. dr. Sv. Otaşevici, Bucureşti). Sesiunea s-a încheiat cu o instructivă discuţie la care au participat conf. dr. C. Apreotesei, prof. dr. A. Vraciu (Iaşi), I. Bunea-Bunescu (Bucureşti), S. Osias, prof. A. Boia, K. Bilous-Nagy (Odorhei) şi prof. dr. I. Fl. Bociort, şeful colectivului.

Septembrie 1979

CONST. DOMINTE
Facultatea de limbi şi literaturi străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R.S. România se vor adresa la: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.B. 136–137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S. România.

Toute comande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.B. 136—137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S. România.

ALBANIE, **Drejtorija qendrore e perhapjes dhe propagandimit te librit**—Tirana ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport**, Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMANDE, **Kubon und Sagner**, 8 München 34, Box 68 ;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb**, 1200 Wien, Hochstädtplatz 3 ;
BELGIQUE, **Du monde entier**, Rue du Midi, 162.1000 Bruxelles ; **Office International de Librairie**, Avenues Marnix 30, B-1050 Bruxelles ;
BRÉSIL, **Libraria Leonardo da Vinci**, Av. Rio Branco, 185 Loja 2, Rio de Janeiro ;
BULGARIE, **Hemus**, Sofia, 6 Rusky Blvd. ;
CHINE, **China National Publications Import Corporation**, P.O.B. 88, Peking ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE POPULAIRE DE CORÉE, **Chulpanmul**, Phenian ;
ESPAGNE, **Meissner Liberos**, Jose Ortega y Gasset, 14 Madrid 6 ; **Libreria Harder**, Balmes, 26 Barcelona 7 ;
ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service**, 69 Fifth Avenue Suite 8 F, New York, 3, N.Y. ; **Adler's Foreign Books Inc.**, 162 Fifth Avenue, New York, 10010 N.Y. ;
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa**, Keskuskatu 1, SF—00100, Helsinki 10 ; **Soumalainen Kirjakauppa**, Box 10 105, Helsinki 10 ;
FRANCE, **Librairie étrangère** Hachette 58, Rue Jean Bleuzen, 92 170, Vanves: **Librairie étrangère Joseph Gilbert** 1, Rue Pierre—Sarrazin, Paris 6 ;
GRÈCE, **Endohora Co. Ltd.** 62, Solons Street, Athènes L.P.N. **Kallitsas**, 25, Rue Solons, Athènes (34) ;
GRANDE-BRETAGNE, **Intercontinental Academic Book**,Supplies Its. Glencoe, Winchester Road Four Marks, Alton, Gu34SHT, Hamphsire ; **Grantand Cutler Ltd.** 11, rue Buckingham, Strand, London WC 2 N 6 DQ ;
HONGRIE, **Kultura**, Budapest, Fö utca 32 ;
ISRAEL, **Lepac Ltd**, 15 Rue Rambam, P.O. Box 1136, Tel Aviv ; **Haiflepac Ltd.**, 11 rue Ariossorov, P.O. Box 5343, Haifa ;
ITALIE, **Libreria Zanichelli**, Piazza Galvani 1/h, Bologna ; **Libreria Commissionaria Sansoni**, Via Lamarmora 45, Firenze ;
JAPON, **Nauka Ltd.** 92 Ikebukuro, Higashi 1 — Chome, Toshyma, Tokyo ; **Maruzen Co.** 6, Tori Nichome Nihonhashi, Tokyo ;
MONGOLE, **Mongolkingotorg**, Ulan Bator ;
PAYS-BAS, **Martinus Nijjhoff**, 9—11 Lange Voorhout, Box 269, Haga ;
POLOGNE, **Ars Polona-Ruch**, Warsovie, Krakowskie Predmescie 7 ;
SUÈDE, **Intercom Export Import**, Olofström, Box x 193—5 29301 ;
SUISSE, **Librairie Rousseau**, Post restante 1218 Grand-Saconex, Genève ;
TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ul. Ve Smerkach 30, Praha 1 ;
U.R.S.S., **Mezdhunarodnaya Kniga**, Moskva G. 200 ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba**, Hanoi, 32 Hai Ba Trung ;
YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad, Misica 1 ; **Prosveta**, Belgrad, Terazije 16.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1979 (XXX)

I. P. I. — c. 1725

Lei 20

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXI
2
martie-aprilie
1980

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere: Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79515 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40 şi 33.00.40, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et les tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue ,,Studii şi cercetări lingvistice'' paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 40.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

71021 Calea Victoriei nr. 125, sectorul I, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

2—XXXI—1980
martie—aprilie

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII, NOTE BIBLIOGRAFICE

CRONICĂ

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU

ANALIZA STRUCTURII TERMENILOR CARE INDICĂ FENOMENE SONORE

Lucrarea își propune analiza semantică structurală a uneia dintre paradigmele (sub)ansamblului denumirilor fenomenelor sonore : sunetele caracteristice omului (S_u).
Descrierea a pus în evidență o structură foarte complexă, impusă, în parte, de varietatea semelor. Prin comparație cu analiza fenomenelor sonore respective în alte științe se constată clar că taxonomia rezultată e diferită. Aceasta înseamnă, din punct de vedere teoretic, că structurarea lingvistică propusă nu copiază structurările nelingvistice, criteriul fundamental fiind acela al opozițiilor funcționale.

0.1. (Sub)ansamblul denumirilor fenomenelor sonore în limba română contemporană se constituie din mai multe paradigme lexico-semantice : termenii desemnînd fenomene sonore în general [1] (notată simbolic S_g), sunetele caracteristice omului (S_u), sunetele caracteristice animalelor (S_a) și sunetele caracteristice lucrurilor (S_l). Această delimitare este determinată de faptul că, pe lîngă o serie de seme comune tuturor paradigmelor (**0.2.**), funcționează seme proprii fiecărei paradigme (**0.3.**).

În lucrarea de față ne vom ocupa de **paradigma denumirilor sunetelor caracteristice omului** (S_u).

0.2. Semul de bază al (sub)ansamblului lexico-semantic studiat, comun tuturor paradigmelor, a fost formulat fie /f e n o m e n s o n o r/ sau /s u n e t/, fie /a u d i b i l/[2]. Formularea acestui sem presupune o serie de precizări privind raportul dintre limbă și metalimbă. Din punct de vedere teoretic se poate admite ca un cuvînt al limbii să aibă acest dublu statut ; din punct de vedere practic trebuie precizat însă dacă sînt în această situație atît *sunet*, cît și *zgomot*. Analiza paradigmei S_g a relevat că opoziția fundamentală dintre acești doi termeni se poate exprima în metalimbaj fie admițînd că amîndoi au dublu statut, fie considerînd sem numai pe /s u n e t/ sau /f e n o m e n s o n o r/. În acest ultim caz, opoziția trebuie specificată prin utilizarea altor seme : /c u r a t/ /o m o g e n/ [3], distinctive pentru *sunet* și / c o n f u z/ /n e o m o g e n/ , definitorii pentru *zgomot*. Rezultă deci că la nivelul limbii, *sunet* se definește obligatoriu prin semele /o m o g e n/ /c u r a t/ (opunîndu-se astfel lui

[1] Vezi Bidu-Vrănceanu (1980). Se poate vedea acolo în ce măsură trăsăturile semantic distinctive la acest nivel corespund cu cele necesare descrierii termenilor similari din alte limbi ; Coseriu (1967), Alinei (1974).

[2] Pentru a desemna acest sem, Coseriu 1967 : 491 utilizează formularea /a u d i b i l/, care ni s-a părut echivocă în funcție de partea de vorbire analizată. Alinei 1974 : 45, 64 formulează același sem ca /s u n e t/, ceea ce se poate admite dacă este opus lui /z g o m o t/, nu numai ca termeni ai limbii, ci și ca elemente ale metalimbajului (teoria cuvintelor-axiomă sau a circularității sem/ lexem.

[3] Propus de Coseriu 1967 : 409 și înțeles ca „plăcut urechii, produs de un corp care vibrează în întregime".

zgomot), pe cînd în metalimbaj /s u n e t/ este utilizat cu valoarea generală de /f e n o m e n s o n o r/, care duce la realizări lingvistice diferite, după cum se combină fie cu semele /o m o g e n/ /c u r a t/, fie cu /n o n-o m o g e n/ /c o n f u z/.

Un alt sem comun tuturor termenilor din acest (sub)ansamblu lexico-semantic desemnează /m o d u l d e p r o d u c e r e a s u n e t u l u i/ [4] și se manifestă prin una dintre cele patru valori ale sale, capabile să grupeze termenii în paradigmele enumerate mai sus (la **0.1.**).

Acestor seme comune termenilor din întreg (sub)ansamblul li se adaugă seme variabile care se pot repeta în mai multe dintre paradigmele delimitate sau pot apărea numai în cîte una dintre acestea.

0.3. Toți termenii din paradigma analizată aici (S_u) au comun semul /(a u t o)p r o d u s d e o m/ sau /c a r a c t e r i s t i c o m u l u i/, prin care se opun termenilor aparținînd celorlalte paradigme.

Cum rezultă din formularea de mai sus, acest sem se manifestă fie ca /a u t o p r o d u s/ (sau „rezultat al organismului uman prin producerea dinamică a tonului"), fie ca /n o n-a u t o p r o d u s/ (sau „produs prin vibrarea unor obiecte provocată de om") [5].

Toți termenii paradigmei S_u se caracterizează prin semul /a n s a m b l u (g r u p) d e s u n e t e/, spre deosebire de termenii desemnînd fenomene sonore în general (paradigma S_g), care se definesc mai ales prin semul /s u n e t i z o l a t/. Face excepție arhilexemul paradigmei S_u, care poate fi considerat SUNET$_4$ [6] = /f e n o m e n s o n o r/ [7] /o m o g e n/ /a u t o p r o d u s d e o m/ /a r t i c u l a t/ și numai parțial A SUNA$_4$ = /a e m i t e f e n o m e n e s o n o r e/ [8] /a u t o p r o d u s e d e o m/ /o m o g e n/ /c u r a t/ /c a l i f i c a t c a t o n/ [9].

De asemenea, toți termenii paradigmei S_u trebuie să se definească fie prin semul /a r t i c u l a t/ (sau „avînd semnificație lingvistică" [10]), fie /n o n-a r t i c u l a t/, acestea avînd capacitate distinctivă fundamentală (așa cum în paradigma S_u acest rol era îndeplinit de semele /o m o g e n/ /c u r a t/ vs /n o n-o m o g e n/ /c o n f u z/). Întrucît toți membrii paradigmei S_u se caracterizează prin semul /a n s a m b l u d e s u n e t e/,

[4] Celelalte valori ale acestui sem, formulate de Coseriu 1967 : 491—492/ a u t o p r o d u s d e a n i m a l e/ și /p r o d u s m e c a n i c s a u c a r a c t e r i s t i c l u c r u r i l o r/ stau la baza grupării termenilor care desemnează fenomene sonore în celelalte paradigme, pe care le vom analiza cu altă ocazie.

[5] Formularea și criteriile de delimitare aparțin tot lui Coseriu 1967 : 491.

[6] Analizate deja în cadrul paradigmei termenilor desemnînd fenomene sonore în general, v. Bidu-Vrănceanu 1980.

[7] În acest caz este dovedită utilitatea formulării semului ca / f e n o m e n s o n o r/, repetiția la nivelul limbii și metalimbii fiind mai puțin clară.

[8] Distincția / f e n o m e n s o n o r/ vs / a e m i t e f e n o m e n e s o n o r e/ este impusă de partea de vorbire diferită căreia îi aparține termenul analizat : substantiv/ verb, distincție utilizată și de Alinei 1974 : 55 și care nu apare la Coseriu 1967 : 491, unde semul general, formulat /a u d i b i l/, nu redă această diferență.

[9] Analiza se va opri la substantive și verbe (ca și în cazul termenilor desemnînd fenomene sonore în general), pentru motivul că definiția lexicografică dă indicațiile necesare fie la unul, fie la celălalt.

[10] Vezi LRC, vol. I, 14. Acest sem nu a fost delimitat de Coseriu, *lucr. cit.*, întrucît s-a oprit numai la analiza termenilor generali desemnînd fenomene sonore.

ceea ce presupune reunirea de vocale (sunete) și de consoane (zgomote)[11], calificarea ca /±omogen/ /±confuz/ a termenilor analizați s-ar putea face numai în măsura în care definiția lexicografică ar da indicații clare în acest sens, ceea ce nu se întîmplă decît izolat. S-ar putea considera un raport de interdependență între semele /nearticulat/ sau /articulat deformat/ și /+non-omogen/ /+confuz/ sau între /articulat melodic/ și /+omogen/ /+curat/, numai că aprecierea s-ar face după alte criterii sau ar fi schimbate condițiile de utilizare a semelor /±omogen/ /±curat/ din paradigma S_g, ceea ce nu este indicat, dat fiind că fac parte din același (sub)ansamblu lexico-semantic. În aceste condiții, caracterizarea termenilor din paradigma S_u sub aspectul semelor /±omogen/ /±curat/ nu ni se mai pare relevantă.

Semul /articulat/ are două valori concrete, cu capacitate distinctivă: /(articulat) normal/ vs /(articulat) nenormal (deformat)/. Semele /articulat/ și /nearticulat/ mai pot avea și alte valori mai greu de formulat (întrucît redau senzații și percepții): /de un anumit tip (t_1, t_2, t_n)/.

Semele /articulat/ și /nearticulat/ mai implică și prezența altui sem, care s-ar putea formula /scopul acțiunii (de a emite sunete)/. În cazul termenilor caracterizați prin semul /+articulat/ acesta este obligatoriu /pentru a realiza comunicarea/, iar pentru termenii definiți prin /—articulat/ este /pentru a însoți alte acțiuni (a_1, a_2, a_n)/.

Semele prezentate pînă aici sînt prezente obligatoriu în definiția componențială a termenilor din paradigma S_u. Pe lîngă acestea mai apar seme care redau /caracteristicile sunetului/ sau /(fenomen sonor) de o anumită calitate/[12] și care subordonează valori foarte variate[13], cum ar fi /intensitatea/ (care se manifestă scalar, de la /slab/ pînă la /foarte tare/), /durata/ (sau /±scurt/ /±prelungit/), /sentimentul care însoțește sunetul/[14] (care poate fi /determinat/, adică /de durere/ /plăcere/ ș.a.). De fapt, delimitarea tuturor acestor seme se poate face numai pe măsură ce analiza avansează, relațiile dintre termenii analizați punînd în valoare caracterul lor distinctiv.

0.4. Conform tehnicii de analiză semantică structurală, descrierea se va face dezambiguizînd cuvîntul polisemantic[15], adică fiecare sens din DEX va fi considerat omonim artificial și analizat ca atare[16].

[11] Vezi, de asemenea, LRC vol. I, 13, 34—35. Chiar dacă delimitarea vocale/consoane se bazează pe alte criterii, nu putem face abstracție de ea la nivelul unei analize lingvistice.

[12] Delimitat, de asemenea, de Coseriu 1967 : 491—492 pentru a califica pe *ton*, fiind o „specificare calitativă", fără termen opozitiv.

[13] Unele dintre aceste seme apar formulate de Alinei, care nu le grupează însă în perechi.

[14] Sem propus de Alinei 1974 : 65 care delimitează, alături de principalele valori menționate aici, și altele.

[15] În cazul termenilor desemnînd fenomene sonore, această operație este foarte importantă, pentru că sensurile aceluiași cuvînt polisemantic pot aparține unor paradigme diferite din același (sub)ansamblu, v., de exemplu, *a rage*.

[16] Dat fiind că se operează cu un număr mai mare de termeni (cca 160, spre deosebire de analiza termenilor desemnînd fenomene sonore în general, care erau cîțiva), nu se va face dezambiguizarea în prealabil, ci fiecare sens, tratat ca omonim, va apărea cu un indice corespunzător ordinei sensurilor din DEX.

1.0. Termenii [17] din această paradigmă care se definesc prin semele /a u t o p r o d u s d e o m/ și /a r t i c u l a t/ sînt următorii: *vorba, vorbire, glăsui, glas, voce, striga, strigăt, zbiera, zbieret$_2$, țipa, țipăt, urla, urlet$_1$, rage, răget, răcni, răcnet, vocifera, vociferare, rățoi, rățoială, șopti, șoaptă, șoptire, șopteală, șopoti$_2$, șopotire, șopot$_1$, șușoti$_1$, șușoteală, șușotire, trăncăni, trăncănire, trăncănit, turui, turuială, turuitură, fonfăi* [18], *fîrnîi, bîigui$_{1,2}$, bîiguială, bolborosire$_1$, îngăima$_1$, bombăni$_1$, bombăneală, bombănire, gîngăvi, gîngăveală, gîngăvire, tremura, tremur$_3$, suna$_4$, sunet$_4$, cînta, voce, fluiera$_{1,2}$, fluierătură, fluier$_4$, fluierat.*

Între termenii de mai sus se stabilesc diferite relații semantice (identități și opoziții) pe baza altor seme. De aceea, în continuare, vom regrupa termenii de mai sus în funcție de semele distinctive.

1.1.0. O primă serie de termeni este constituită de cei care desemnează „sunetele articulate” nemarcate sub aspectul /i n t e n s i t ă ț i i/ sau a căror intensitate nu e specificată (ceea ce înseamnă, eventual, că este /n o r m a l ă/), aflați în opoziție cu termenii care se definesc prin valori pozitive ale acestui sem (2), (3).

În seria substantivelor [19] intră: GLAS$_1^{20}$ = VOCE$_1^{21}$ = VORBIRE = (a n s a m b l u l) s u n e t e l o r / /a u t o p r o d u s e d e o m/ /a r t i c u l a t e/ /c a l i f i c a t e c a t o n/.

Se utilizează în contexte în care e urmat de calificative privind caracteristicile diferite ale sunetelor emise [22]:

are *(se aude)*	*(o)* ***voce*** *(un)* ***glas***	*liniștit(ă), cald(ă), dulce,* *plăcut(ă), slab(ă), gro(a)s(ă),* *răgușit(ă), strident(ă).*

sau apare precedat de prepoziție pe lîngă diferite verbe dicendi, fiind însoțit, de asemenea, de calificative:

întreabă *răspunde* *vorbește* *spune*	*cu*	(o) ***voce*** (un) ***glas***	*liniștit(ă)* *plăcut(ă)* *răgușit(ă)*

[17] Vor fi analizați numai termenii la nivelul limbii literare. Cuvintele care au în DEX mențiunea „regional”, „popular” sau „familiar” nu vor fi luați în considerație, de exemplu *șopăi* (fam.), *mogorogi* (reg.) și multe altele.

[18] Substantivul *fonf* „persoană care vorbește pe nas” nu are semul „fenomen sonor” și nu interesează aici.

[19] În această serie ar mai putea fi inclus și VORBĂ$_1$, a cărui definiție lexicografică e “cuvînt, șir de sunete”, realizat în contexte ca “***vorbe*** *românești* și *franțuzești*”, “*îți spun* ***o vorbă***”. Fiind însă sinonim cu *cuvînt*, l-am considerat specializat semantic.

[20] Definiția lexicografică este “ansamblul sunetelor emise de om (în timpul vorbirii), facultatea de a emite sunete, *voce*”.

[21] Definiția lexicografică e aproape identică cu cea indicată anterior “ansamblul sunetelor produse de vibrarea coardelor vocale ale omului, *glas*”.

[22] Determinanții din acest context pot fi foarte variați ca tip de informație. În principiu, ei corespund valorilor determinate pe plan paradigmatic la nivelul semului /c a l i f i c a t/ sau /c a r a c t e r i s t i c i l e s u n e t u l u i/, cu valori cum ar fi /i n t e n s i t a t e a/ /d u r a t a/ /t i m b r u l/ ș.a. Ar fi interesant de stabilit raportul dintre mijloacele paradigmatice și sintagmatice în caracterizarea prin mijloace lingvistice a fenomenelor sonore.

Între termenii seriei de mai sus și SUNET$_4$ se poate stabili o opoziție prin semul /s u n e t i z o l a t/ vs /a n s a m b l u d e s u n e t e. Acest termen se utilizează însă numai în cîteva contexte specifice:

sunetele { *vorbirii* / *în limbă* / *vocale* sau *consoane*

În seria verbelor intră: VORBI[23] = GLĂSUI[24] = /a e m i t e s u n e t e/ /a u t o p r o d u s e d e o m/ /a r t i c u l a t e/.

Apare însoțit de determinanți privind anumite caracteristici ale sunetelor emise (intensitate, volum, cantitate ș.a.):

vorbește { *încet (domol)* / *tare* / *repede* / *mult* / *franțuzește* / ....

1.2. Termenilor din seria (1) li se opun mai multe subserii de termeni, pentru toate acestea din urmă fiind distinctive semele /d e i n t e n s i t a t e m a x i m ă/ (sau /p e t o n r i d i c a t/) și /s e n t i m e n t d e t e r m i n a t (s_1, s_2,...)/.

Subseria (2a), alcătuită din VOCIFERARE, RĂȚOIALĂ, RĂSTEALĂ[25] este caracterizată întotdeauna prin semul /a r t i c u l a t/ și este definită componențial astfel: /a n s a m b l u d e s u n e t e/ /a r t i c u l a t e/ /p u t e r n i c e/ (sau /p e t o n r i d i c a t/ /s e n t i m e n t d e m î n i e, c e a r t ă, a m e n i n ț a r e/. Spre deosebire de această subserie, termenii subseriei (2b) alcătuită din STRIGĂT, STRIGARE, ȚIPĂT, ZBIERET$_2$, RĂCNET$_2$, URLET$_1$[26] pot actualiza fie semul /a r t i c u l a t/, fie /n e a r t i c u l a t/, în funcție de contextul extralingvistic.

Termenii subseriei (2b) se diferențiază în continuare prin semele privind /i n t e n s i t a t e a/ sau /d u r a t a/. Termenii STRIGĂT = STRIGARE$_1$ sînt definiți prin următoarele seme: /s u n e t e/ /a u t o p r o-

[23] VORBI$_1$ are definiția lexicografică „a avea facultatea de a articula cuvinte, a folosi graiul articulat". Pe baza acestei definiții, termenul poate fi considerat arhilexemul acestei paradigme. Pe de altă parte, s-a putut constata că substantivul corespunzător, VORBA, nu se definește pe baza acelorași seme la nici unul dintre sensurile sale (cel mai apropiat semantic este VORBA$_1$). Numai substantivul VORBIRE se poate defini prin aceleași seme (la care se adaugă "acțiunea, rezultatul") și ar putea fi considerat arhilexem al paradigmei.

[24] GLĂSUI este echivalent semantic cu VORBI$_1$, dar are indicativul stilistic "figurat, poetic". De aceea admite mai ales contextele în care determinantul se potrivește cu această valoare stilistică "g l ă s u i e ș t e d o m o l (î n c e t)".

[25] Dicționarele sau alte lucrări (de exemplu Bucă-Evseev 1976 : 69) formulează acest sem/(c u) v o c e r i d i c a t ă/. Credem că includerea termenului /v o c e/ face definiția ambiguă, creînd posibilitatea confuziei dintre limbă și metalimbă. Eventual, s-ar putea utiliza formularea /t o n r i d i c a t/.

[26] S-ar mai putea adăuga termenul RĂGET, care are caracteristica semantică /a u t o p r o d u s d e o m/ numai prin extinderea sensului (în mod obișnuit caracterizîndu-se prin semul /a u t o p r o d u s d e a n i m a l/).

d u s e d e o m/ /n e a r t i c u l a t s a u a r t i c u l a t/ /p u t e r- n i c/ [27] și se opun termenilor ȚIPĂT = ZBIERET$_2$ = RĂCNET$_2$ = /s u n e t e/ /a u t o p r o d u s e d e o m/ /n e a r t i c u l a t e sau a r t i c u l a t e/ /f o a r t e p u t e r n i c/ /s e n t i m e n t d e d u r e r e, s p a i m ă, m î n i e/. În fine, termenul URLET$_1$ se definește prin încă un sem : /s u- n e t e/ /a u t o p r o d u s e d e o m/ /+ a r t i c u l a t/ /f o a r t e p u t e r n i c/ /p r e l u n g/.

Valoarea pertinentă a semelor delimitate mai sus se verifică în contexte a căror structură este identică pentru marea majoritate a termenilor seriei (2). Astfel, toți termenii seriei (2b) pot apărea în contexte în care subiectul este o ființă umană, iar verbul indică emiterea sunetului respectiv reprezentat prin unul din termenii seriei 2, urmat de determinanți de diferite tipuri (precizînd tonalitatea, intensitatea, sentimentul ș.a.). Dacă înlocuim în formula componențială a fiecărui termen utilizat în aceste contexte semul /p u t e r n i c/ cu /f o a r t e p u t e r n i c/, obținem în loc de STRIGĂT, de exemplu, ȚIPĂT ș.a. La fel se poate proceda înlocuind toate semele cu capacitate distinctivă delimitate :

Ion / *el*	*slobozi*	***un urlet***	*înspăimîntător,*
	scoase	***un zbieret***	*deznădăjduit, răgușit,*
	dădu	***un țipăt***	*de mînie, de durere, de îndemn,*
	.....	***un răcnet***	....

Nu admit aceste contexte termenii subseriei (2a) : VOCIFERĂRI, RĂȚOIALĂ.

De asemenea, toți termenii seriei (2) pot apărea în contexte în care verbul este construit impersonal și sînt urmate, în general, de substantive în genitiv care indică autorul sunetului [28] :

(se) aud(e) / *se auzi(ră)*	***urletul***	*omului*
	zbieretele	*copilului*
	răcnetele	*lui Petre*
	rățoiala, rățoielile	
	vociferările[29]	

Verbele definite prin semul /p e t o n r i d i c a t/ sau /p u t e r- n i c/, comun tuturor termenilor descriși sub **1.2**, sînt STRIGA$_1$, RĂCNI$_2$, URLA, ZBIERA$_2$, ȚIPA$_1$, STRIGA$_3$, VOCIFERA, A SE RĂȚOI.

Ca și la substantive, se delimitează mai multe subserii. Astfel, termenii subseriei (3a) STRIGA$_3$, VOCIFERA, A SE RĂȚOI se caracterizează numai prin semul /a r t i c u l a t/ și au distinctive semele /t a r e/ /s e n- t i m e n t d e m î n i e, s u p ă r a r e, c e a r t ă/.

[27] Ceea ce corespunde utilizării termenului "strigăt" în metalimbajul lexicografic.

[28] În felul acesta se poate realiza dezambiguizarea sensurilor cuvintelor polisemantice, de exemplu se stabilesc diferitele sensuri ale lui RĂCNET/răcnetele *lui Ion* (RĂCNET$_2$): răcnetele *lupului* (RĂCNET$_1$).

[29] Termenul se utilizează, în principiu, numai la plural.

Subseria (3b) cuprinde verbele STRIGA$_1$, RĂCNI$_2$[30], URLA, ZBIERA$_2$, ȚIPA$_1$[31] care se caracterizează prin semul /+ articulat/, tot în funcție de contextul extralingvistic. Între acești termeni se pot stabili opoziții în funcție de gradarea semului /intensitate/. Astfel, termenii STRIGA$_1$, ȚIPA$_1$, RĂCNI$_2$ sînt marcați prin semul /puternic/, iar RĂCNI$_2$, URLA$_2$, ZBIERA$_2$ prin semul /foarte tare (sau de intensitate maximă)/. Toți termenii subseriei (3b) sînt caracterizați prin semul /sentiment de durere, spaimă, mînie/.

Verbele din seria (3) apar în același tip de contexte (în care se poate urmări capacitatea distinctivă a semelor discutate) : sînt precedate de subiectul care indică autorul sunetului (și care specifică ființa umană) și sînt urmate de diferite determinări (obiect direct, indirect sau determinanți privind intensitatea sau sentimentul) :

el	***strigă***	*(înnebunit)*[32]	*(injurături)*[33]	*la mine*
Ion	***țipă***	*(deznădăjduit)*	*(insulte)*	*la copil*
	urlă	*(mîniat)*		
	zbiară	....		
	răcnește			

1.3. Seriilor delimitate anterior li se opune o altă serie de termeni pentru care e distinctiv semul /încet/ (sau /pe ton scăzut/ sau /de intensitate minimă/). În această serie intră : ȘOAPTĂ$_1^{34}$ = ȘOPTIRE=ȘOPTEALĂ=ȘUȘOTEALĂ=ȘUȘOTIRE = ȘUȘOTIT =ȘOPĂIALĂ = ȘOPĂIRE[35], definite prin următoarele seme : /sunete/ /autoproduse de om/ /articulate/ /încet/.

Se poate considera că termenilor de mai sus li se opun ȘOPOT$_2$ și ȘOPOTIRE, pentru care sînt distinctive semele /autoproduse de mai mulți oameni/ și /eterogen/ /confuz/[36], adăugate semelor comune cu termenii anteriori.

Termenii acestei serii apar însoțiți de determinative adjectivale sau substantive cu prepoziție prin care se subliniază valoarea semantică desemnată prin semul /încet/ sau prin care se precizează /sentimentul care însoțește sunetul/[37]; de asemenea, mai pot

[30] Conform definiției lexicografice a lui RĂCNI$_2$ "a scoate strigăte puternice ; p. ext. a vorbi răstit și tare, a se răsti la cineva".

[31] Toți acești termeni au aproape aceeași definiție lexicografică "a striga tare (de durere, spaimă...)", ceea ce rezultă și prin trimiterea de la unul la altul (sau definiția prin sinonimie).

[32] S-a notat între paranteze caracterul facultativ al determinării.

[33] Obiectul direct este rareori exprimat și, în orice caz, e limitat semantic la cîteva cuvinte de tipul celor exemplificate.

[34] ȘOAPTA$_1$ e definit "vorbire cu voce încetă, șoptire ; p. ext. vorbă sau comunicare rostită pe șoptite".

[35] Cei doi termeni, ȘOPĂIALĂ, ȘOPĂIRE au mențiunea "familiar" în dicționare.

[36] Conform definiției lexicografice care precizează în acest caz "*zgomot* (subl. n.) de glasuri care șoptesc".

[37] Și în acest caz se constată că se poate complini definirea sunetelor pe plan paradigmatic prin mijloace sintagmatice.

fi însoțite de un substantiv nume de ființă în genitiv care arată autorul sunetului :

(se aud(e)) / (auzi) { **șoapta / șoptirea / șopteala / șopăiala / șopotul** } *blînd(ă) / tainic(ă)* { *de deznădejde / ....* } { (al, a) *copilului*[38] / *moșnegilor* }

Verbele corespunzătoare termenilor analizați mai sus sînt : ȘOPTI = = ȘOPOTI$_2$ = ȘUȘOTI$_1$[39] = ȘOPĂI[40], iar definiția lor componențială este următoarea : /a emite sunete/ /autoproduse de om/ /articulate/ /încet/.

Apar în contexte în care subiectul e un nume de ființă și poate fi însoțit de determinanți adverbiali sau de altă natură (majoritatea precizînd sentimentul ce însoțește emiterea sunetului) :

Ion / (el) { **șoptește / șușotește** } *blînd / ....* { *cu dragoste* }

1.4. Termenilor din seriile precedente li se opune o altă serie pentru care e distinctiv semul /mult/ (sau/în cantitate mare/), eventual, alte seme, cum ar fi : /repede/ /fără rost/.

Substantivele din această serie sînt : TRĂNCĂNEALĂ, TRĂNCĂNIRE, TRĂNCĂNIT, TURUIALĂ, TURUITURĂ, FLECĂREALĂ[41] și au următoarea formulă componențială : /sunete/ /autoproduse de om/ /articulate/ /mult/ /repede/ /prelungit/.

Pot fi însoțiți de determinanți adjectivali (care exprimă diferite caracteristici ale sunetului) și sînt urmați de un substantiv în genitiv (care arată autorul sunetului) :

(se aude) / (auzi) { **trăncăneala / trăncănirea / trăncănitul / turuiala / flecăreala** } { *(metalic(ă)) / (vesel(ă)) / (zgomoto(a)s(ă))* } { (a) (al) *copilului / femeii / oamenilor* }

Mai admit construcții prepoziționale :

nu contenea din { **sporovăiala / flecăreala / trăncăneala** } *lua aminte / asculta* } *la* { **flecăreala / sporovăiala** / .... }

[38] Cînd substantivul indică fenomene ale naturii este vorba de un sens figurat : *șoaptele brazilor, ~ pîraielor.*

[39] Toți acești termeni au aceeași definiție lexicografică : "a vorbi încet (în șoaptă)".

[40] Ca și substantivele corespunzătoare, verbul este un termen popular.

[41] Toți termenii sînt definiți prin verbul respectiv, adică "faptul, acțiunea de a ..." și au indicele "popular și familiar".

Sau mai determină un substantiv de tipul *subiect, temă, prilej*, construindu-se cu prepoziţii :

subiect / *prilej* { *de* { ***sporovăială*** / ***flecăreală*** / ***trăncăneală***

Verbele din această serie sînt : TRĂNCĂNI, TURUI$_1$, FLECĂRI, SPOROVĂI[42]. Definiţia lor este cea a substantivelor corespunzătoare, cu excepţia semului care indică partea de vorbire : /a e m i t e s u n e t e/.

TRĂNCĂNI, SPOROVĂI, FLECĂRI apar în aceleaşi contexte, admiţînd obiect indirect construit cu prepoziţia *despre* şi, facultativ, obiectul direct special *verzi şi uscate*; tot facultativ pot apărea determinanţi adverbiali (exprimînd aprecieri cantitative sau calitative) :

voi / *tu* / *Ion* } ***aţi trăncănit*** / ***sporovăiai*** / ***a flecărit*** } *(destul)* / *(înainte)* { *despre prietenie* / *despre lume* / .... } *(verzi şi uscate)*

Spre deosebire de verbele de mai sus, singur TURUI$_2$ admite numai contextul în care *gura (guriţa)* este subiect, iar pronumele care indică autorul sunetelor respective este la dativ :

îi / *le* / *să-i* } ***turuie*** { *gura (guriţa)*

1.5.1. Termenii seriei următoare se opun tuturor termenilor analizaţi pînă aici (care presupun semul /a r t i c u l a t n o r m a l/) prin semul /a r t i c u l a t n e n o r m a l (s a u d e f o r m a t)/.

În această serie intră următoarele substantive : BOLBOROSEALĂ, BOLBOROSIRE[43], BOLBOROSIT$_1$, ÎNGĂIMEALĂ, ÎNGĂIMARE, BÎLBÎIALĂ, GÎNGĂVEALĂ, MORMĂIALĂ, GÎNGĂVIRE[44]. Definiţia lor componenţială este următoarea : /s u n e t e/ /a u t o p r o d u s e d e o m/ /a r t i c u l a t e/ /n e c l a r/ /î n c e t/ /n e i n t e l i g i b i l/.

Se combină cu substantive în genitiv care exprimă autorul sunetelor şi pot fi însoţite (facultativ) de determinanţi adjectivali care exprimă, în general, valori depreciative :

bîiguiala / ***bîlbîiala*** { *bolnavă* / *ridicolă* / *chinuitoare* { *a copilului* / *a femeii*

[42] Verbele (caracterizate, de asemenea, ca "pop. şi fam.") au aproximativ aceeaşi definiţie lexicografică "a vorbi mult, repede, fără rost".

[43] BOLBOROSIRE se defineşte nu numai cu referire la sunetele emise de om, ci şi cu referire la sunete produse de lucruri (cf. o parte din definiţia lexicografică unde se spune "zgomot făcut de ceva care bolboroseşte").

[44] Toţi termenii sînt definiţi fie prin verbul respectiv "faptul de a" sau "exprimare fără şir, încurcată, rău articulată" .

Verbele din această serie sînt următoarele : GÎNGĂVI, BÎLBÎI, BOLBOROSI$_1$, ÎNGĂIMA$_1$, BÎIGUI$_2$. Definiţia componenţială este cea a substantivelor corespunzătoare enumerate mai sus, cu excepţia semului care indică partea de vorbire /a e m i t e s u n e t e/.

Toate verbele de mai sus admit aceleaşi contexte alcătuite din : subiectul animat uman autor al sunetului, obiectul direct (exprimat facultativ), însoţit fie de determinantul *cu glas* (determinat la rîndul lui de diferite adjective), fie de un determinant substantiv cu prepoziţie, exprimînd calităţi ale sunetelor emise :

Ion / *el* / *ea* { ***bolborosi*** / ***bîigui*** / ***îngăimă*** / ***gîngăvi*** / ***bîlbîi*** } *(ceva)* { *cu glas* { *piţigăiat* / *scăzut* / .... }

În alte construcţii, *glasul* poate fi subiect :

glasul { ***gîngăvea*** / ***bolborosea*** }

1.5.2. Tot prin semul /a r t i c u l a t n e n o r m a l (sau d e f o r m a t)/, căruia i se adaugă o valoare concretă /a d e f o r m a p e „ş"/ sau /a î n l o c u i p e „ş" c u „s"/ [45], se caracterizează substantivul SÎSÎIT[46] şi verbul SÎSÎI$_2$[47]. Definiţia lor componenţială este /s u n e t e/ sau /a e m i t e s u n e t e/ /a u t o p r o d u s e d e o m/ /a r t i c u l a t e/ /d e f o r m a t/.

Pentru a verifica pertinenţa semului /a u t o p r o d u s d e o m/ este necesar ca subiectul animat uman să fie indicat obligatoriu în context (prin exprimarea explicită în cazul verbului, iar în cazul substantivului prin indicarea sunetului printr-un alt substantiv în genitiv) :

f e m e i l e ***sîsîiau*** *ca gîştele; îl supăra* ***sîsîitul*** *c o p i l u l u i.*

Acelaşi lucru se mai poate realiza prin combinarea cu *vorbe, vorbire*, de exemplu :

nu înţelegea ***sîsîitul*** *v o r b e l o r lui.*

1.5.3. În fine, în această serie mai intră cîţiva termeni care se definesc prin specificarea altei valori concrete a semului /a r t i c u l a t n e n o r m a l/ şi anume /a r t i c u l a t p e n a s/.

Substantivul din această serie este FÎRNÎIRE[48], iar verbele sînt FÎRNÎI, FONFĂI, definiţia lor componenţială fiind următoarea : /s u n e t/ sau /a

[45] Conform definiţiei lexicografice "a pronunţa *s*, în loc de *ş* sau a vorbi peltic".

[46] Care desemnează numai prin extindere sunetele deformate prin prelungirea lui "s", pronunţate de oameni ; sensul principal desemnează sunetele caracteristice, scoase de anumite animale (gîsca, şarpele). Alt substantiv, SÎSÎITURĂ, are altă valoare semantică, fiind definit ca "rostirea repetată şi prelungită a sunetului *s* cu un anumit scop (pentru a impune linişte, de exemplu)".

[47] Aici diferenţierea sensurilor în funcţie de sunetele scoase de oameni sau de animale este făcută de dicţionar (SÎSÎI$_1$ intră în paradigma sunetelor scoase de animale).

[48] Li se pot adăuga termenii regionali SFÎRCÎI, SFÎRCÎIRE ş.a.

emite sunete/ /autoproduse de om/ /articulat/ /nenormal/ /nazal/ /confuz/.

Substantivele (destul de puţin utilizate), dar şi verbele apar în contexte în care sînt însoţite de alte verbe, pentru a preciza articularea nenormală.

el / *Ion* { *dă comanda* / *vorbeşte* / *răspunde* / .... } { ***fonfăind*** / ***fîrnîind*** }

1.6. O altă serie, care se opune tuturor celor analizate pînă acum, are distinctiv semul /melodic/.

Substantivele din această serie sînt: (a) GLAS$_1$[49], VOCE$_2$[50] şi (b) FLUIERAT, FLUIERĂTURĂ$_1$, CÎNT, CÎNTARE, CÎNTEC$_1$, iar verbele sînt: GLĂSUI$_2$[51], CÎNTA$_1$[52], FLUIERA.

Seria (a) se defineşte prin următoarele seme: /(ansamblu de) sunete/ /autoproduse de om/ /omogen/ /curat/ /melodic/, iar seria (b) are, în plus faţă de seria (a), semul: /produs într-o manieră determinată sau printr-un anumit instrument/[53].

Acestor termeni li se opun LĂLĂIRE, LĂLĂI[54], pentru care sînt distinctive semele: /monoton/ /repetat/[55].

Substantivele GLAS, VOCE apar însoţite de adjective care califică sunetele emise, iar cînd verbul determinat este *cînta*, se construiesc cu prepoziţia *cu*:

avea ***un glas*** / *cînta* ***cu glas*** { *frumos* / *gros* / *subţire* / ...... }

Termenii seriei (b) sînt urmaţi de un substantiv în genitiv care indică autorul sunetului[56]:

se aud(e) { ***fluierăturile*** / ***fluieratul*** / ***cîntecul*** } { *oamenilor* / *tînărului* / .... }

[49] GLAS$_1$ este inclus în această serie în funcţie de precizarea definiţiei lexicografice "ansamblul sunetelor emise de om în timpul *cîntării*" (subl. n.).

[50] VOCE$_2$ are definiţia lexicografică bine precizată în raport cu această serie „aptitudine, talent pe care îl au unii oameni de a cînta din gură".

[51] GLĂSUI$_2$, definit „a cînta, a intona" are menţiunea "rar".

[52] CÎNTA$_1$ are definiţia lexicografică „a emite cu vocea sau cu un instrument un şir de sunete muzicale care se rînduiesc într-o melodie, într-un acord etc."

[53] Conform definiţiei lexicografice "sunete emise din gură sau dintr-un instrument muzical".

[54] Dicţionarele le califică "familiare".

[55] Corespunzător definiţiei lexicografice "a cînta monoton o melodie, înlocuind cuvintele cu silaba repetată *la*".

[56] Prezenţa acestuia fiind absolut obligatorie pentru precizarea sensului, căci dacă autorul sunetului este un obiect (de exemplu *locomotivă*), termenul intră în altă paradigmă şi se caracterizează prin alte seme.

Verbele se construiesc cu substantive precedate de prepoziţie (în special *din*) care indică instrumentul, admiţînd şi determinanţi adverbiali care precizează calităţile sunetelor emise:

fluieră / ***cîntă*** { *din gură* / *din cimpoi* / *din fluier* } { *(frumos)* / *(cald)* / *(tare)* }

2.0. Următoarele serii de opoziţii se definesc prin semul /n e a r t i c u l a t/, prin care se opun seriilor grupate sub (1), cu care au în comun semul /a u t o p r o d u s d e o m/.

2.1.0. O primă (sub)serie de acest fel se opune celorlalte prin semul /s e n t i m e n t d e t e r m i n a t/, cu două valori fundamentale: /s e n t i m e n t d e t e r m i n a t d e d u r e r e/ **(2.1.1.)** vs /s e n t i m e n t d e t e r m i n a t d e b u c u r i e/ **(2.1.2.)**.

2.1.1. Astfel, în seria care are distinctiv semul /s e n t i m e n t d e d u r e r e/ intră termenii: SCÎNCET (SCÎNCIT), SCÎNCITURĂ, BOCET [57], BOCIRE, BOCEALĂ, GEAMĂT (GEMET), VAIET, VĂIETARE, VĂIETĂTURĂ, SCRÎŞNET, SCRÎŞNIT$_1$, SCRÎŞNIRE, ICNET, ICNIRE, ICNEALĂ.

Între termenii care au comun semele /s u n e t e a u t o p r o d u s e d e o m/ şi /s e n t i m e n t d e d u r e r e/ se stabilesc în continuare opoziţii în funcţie de alte seme privind caracteristicile sunetelor.

Termenii GEAMĂT=GEMET pot fi consideraţi nemarcaţi [58] şi au următoarea definiţie componenţială: /s u n e t e/ /a u t o p r o d u s e d e o m/ /s e n t i m e n t d e d u r e r e/ /n e a r t i c u l a t//. Li se opune prin semele /a d î n c/ şi /s c u r t/, termenul ICNET [59].

Prin semele /s l a b/ /î n t r e r u p t/, termenii SCÎNCET = SCÎNCITURĂ = SCÎNCIT se află în opoziţie directă cu (sub)seria termenilor definiţi prin semul /p u t e r n i c/: BOCET=BOCIRE =BOCEALĂ [60] şi VAIET = VĂIETARE= VĂITARE [61], iar VAIER are în plus semul /i n t e n s/.

În fine, termenii SCRÎŞNET, SCRÎŞNIT, SCRÎŞNIRE au distinctiv, faţă de (sub)seriile anterioare, semul /p r o d u s p r i n f r e c a r e a d i n ţ i l o r/.

[57] Termenii PLÎNS, PLÎNSET nu i-am inclus în această serie întrucît presupun şi şi alte seme (de exemplu „a vărsa lacrimi") decît /e m i t e r e a u n o r s u n e t e/. Fireşte, termenii regionali nu au fost, de asemenea, incluşi (vezi FRĂSUI$_1$).

[58] Întrucît definiţia lexicografică nu dă nici o indicaţie în ce priveşte caracteristicile sunetelor emise. Aceste caracteristici sînt exprimate numai pe cale sintagmatică.

[59] Care este cel mai apropiat semantic, întrucît dicţionarele îl definesc „geamăt (scurt şi adînc)".

[60] Aceşti termeni cuprind în conţinutul lor semantic şi seria PLÎNS..., dar se caracterizează mai ales prin efectele sonore ale acestuia,motiv pentru care a fost analizat aici (cf. definiţia lexicografică „plîns zbuciumat, însoţit de vaiete, strigăte, tînguiri").

[61] Definiţia lexicografică trimite la o serie de termeni analizaţi anterior „strigăt, geamăt de durere, de jale, de suferinţă, plînset". Termenul regional corespunzător VĂICAR are în plus semul /i n t e n s/.

În general, toţi termenii de mai sus pot apărea în aceleaşi tipuri de contexte în care se poate constata caracterul pertinent al semelor de mai sus.

În mod obişnuit, apar însoţiţi de determinanţi diferiţi, fiind subiectul sau obiectul unor verbe variate:

venea	***bocetul, boceala***	*înce(a)t(ă)*
se ridica	***geamătul***	*scurt(ă)*
contenea	***vaietul, văietarea, văitarea***	*slab(ă)*
începea	***scrîşnetul***	....
	icnetul	

scotea	*(un)* ***bocet***	*scurt*
a slobozit	***geamăt***	*lung*
	vaiet	*slab*
	scrîşnet	*tare*
	icnet	....

Mai admit contextul unor substantive în genitiv care arată autorul sunetului, acest determinant fiind foarte important pentru stabilirea paradigmei din (sub)ansamblul studiat căreia îi aparţine termenul [62]:

scrîşnetul	*copilului*
geamătul	*bărbatului*
icnetul	*femeii*
vaietul, văitătura, vaierul	*mulţimii*

În fine, mai apar însoţiţi de determinanţi reprezentaţi de un substantiv cu prepoziţie care exprimă „sentimentul care însoţeşte (provoacă) sunetul" [63]:

scrîşnet	*de mînie*	***geamăt***	*de durere*
icnet		***vaiet***	

Verbele corespunzătoare substantivelor anterioare sînt: GEME$_1$ = /a e m i t e s u n e t e/ /a u t o p r o d u s e d e o m/ /s e n t i m e n t d e d u r e r e/ /n e a r t i c u l a t/ opus lui ICNI$_1$, pentru care sînt distinctive semele /s c u r t/ şi /a d î n c/. SCÎNCI, caracterizat prin semele /s l a b/ şi /î n t r e r u p t/ se opune direct lui BOCI, VĂIETA, VĂIERA, pentru care e distinctiv semul /t a r e/.

Caracterul distinctiv al semelor de mai sus poate fi urmărit în mai multe tipuri de contexte, mai ales cele în care subiectul indică autorul sunetului, verbele (care urmează deseori verbului *a începe)* fiind urmate de determinanţi care indică caracteristici ale sunetului; de asemenea, pot

[62] Interdependent cu definirea prin alte seme, de exemplu: ***scrîşnetul*** *măselelor*/***scrîşnetul*** *tancurilor* (în primul caz e distinctiv semul /a u t o p r o d u s d e o m/ sau /a u t o p r o d u s d e a n i m a l e/, în al doilea /p r o d u s m e c a n i c/) sau ***scrîşnetul*** *copilului*/***scrîşnetul*** *cîinelui* (pentru primul termen e distinctiv semul /a u t o p r o d u s d e o m/, al doilea se defineşte prin /a u t o p r o d u s d e a n i m a l e/). Această distincţie poate fi făcută şi printr-un determinant prepoziţional: *vaiet de dihanie*.

[63] Oarecum pleonastic, pentru că termenii sînt deja specializaţi în funcţie de sentimentele care provoacă emiterea sunetelor.

fi urmate de substantive cu prepoziţie care arată cauza producerii sunetului :

fata / *femeia* / *bărbaţii*	*(încep(e))*	***să bocească, să geamă,*** ... / ***se vaietă*** / ***scînceşte*** / ***icnesc*** / ***scrîşnesc***	*(înăduşit)* / *(nervos)* /	*de durere* / *de jale* / ....

GEME admite însă şi construcţii proprii, cum ar fi cea în care subiectul este *durerea* (fiind precedat de un anumit complement de loc : *inima, sufletul)* sau cea în care are un complement direct exprimat printr-un substantiv indicînd sunete :

în sufletul lui ***gemea*** *durerea*

îşi ***gemu*** *răcnetele*

SCRÎŞNI apare, de asemenea, în unele contexte specifice, combinîndu-se numai cu *dinţii (măselele)* fie ca subiect, fie ca obiect :

dinţii ***scrîşneau;*** (el) ***scrîşnea*** { *dinţii* / *din măsele* }

2.1.2. Cele două seme /s e n t i m e n t d e d u r e r e/ vs /s e n t i m e n t d e b u c u r i e/ funcţionează pe rînd cu valoare distinctivă în cazul termenilor HOHOT, HOHOTIRE, HOHOTI. Semele permanente sînt : /s u n e t e/ /a u t o p r o d u s e d e o m/ /e t e r o g e n/ /n e a r t i c u l a t/ /p u t e r n i c/ şi actualizează fie semul /s e n t i m e n t d e d u r e r e/ în contextele ***hohot*** *de plîns,* ***plînge*** *cu hohote,* fie /s e n t i m e n t d e v e s e l i e/ în contextele ***hohot*** *de rîs,* ***rîde*** *cu hohote.*

2.1.3. Semul /s e n t i m e n t d e b u c u r i e/ prin care seria de faţă se opune celor anterioare (de la **2.1.1)** este distinctiv pentru CHIUI_1, CHIUIT_1 CHIUITURĂ[64], HĂULIT, HĂULITURĂ[65]. HĂULIRE. Toţi aceşti termeni sînt caracterizaţi prin următoarea formulă componenţială : /s u n e t e/ /a u t o p r o d u s e d e o m/ /s e n t i m e n t d e b u c u r i e/ /n e a r t i c u l a t/ /n e o m o g e n/ /a s c u ţ i t/ /p u t e r n i c/ /p r e l u n g/ /r e p e t a t/.

Se utilizează în contexte limitate, ca subiect al verbului :

(se) aud(e) { un ***chiuit*** / ***chiuituri*** }

Verbele corespunzătoare CHIUI_1, HĂULI se definesc prin aceleaşi seme, cu excepţia celui categorial /a e m i t e s u n e t e/. Se utilizează

[64] Definiţia lexicografică este "strigăt ascuţit, puternic şi prelung (de bucurie, de îndemn etc.)".

[65] Atît substantivul, cît şi verbul corespunzător sînt definite prin sinonimele *chiuit, a* $\textit{chiui}_1$.

în contexte care indică subiectul-persoană, cu determinări privind locul sau obiectul direct :

el / *flăcăii*	***chiui(au)*** / ***hăuleau***	*încetarea lucrului*	*pe coastă* / *pe dealuri*

2.2. Încă o serie de termeni, definită prin semul /n e a r t i c u l a t/, se apropie de cea anterioară (vezi la **2.1.**) prin faptul că, în unele contexte cel puţin, are caracteristica semantică /o a n u m i t ă s e m n i f i c a ţ i e/. Este alcătuită din substantivele GÎNGURIRE, GÎNGURIT [66], avînd următoarea definiţie componenţială : /s u n e t e/ /a u t o p r o d u s e d e c o p i i m i c i/ /n e a r t i c u l a t e/, iar verbul corespunzător GÎNGURI$_1$ are doar alt sem categorial /a e m i t e s u n e t e/.

Contextele în care apare precizează obligatoriu că autorul sunetului este un copil [67], în mod facultativ putînd avea şi determinanţi :

gîngurit / ***gînguritul***	*gingaş, încet, liniştit, ...*	*de prunc* / *(al) pruncului*

un băieţel / *o fetiţă*	***gîngurea***	*încet, liniştit,* / *...........*

2.3.0. Seriile următoare se disting prin semul /n e a r t i c u l a t/, iar opoziţiile se pot stabili în funcţie de manifestările concrete ale semului /n e a r t i c u l a t/, cum ar fi : /d e u n a n u m i t t i p (t_1, t_2, . . .) [68] (sau /c u s c o p d e t e r m i n a t/ sau / î n s o ţ i n d a l t e a c ţ i u n i/).

2.3.1. Substantive ca ŢISTUIALĂ, ŢISTUITURĂ sau verbul ŢISTUI$_1$ se definesc prin interjecţia corespunzătoare [69] sau / s u n e t/ /a u t o p r o d u s d e o m/ /n e a r t i c u l a t/ /c u s c o p d e t e r m i n a t/ [70].

Se utilizează în contexte în care trebuie să se indice subiectul ca nume de persoană (spre deosebire de ŢISTUI$_2$ [71]).

De termenii anteriori se apropie SÎSÎIRE, SÎSÎIT [72], SUSUIRE şi verbele SÎSÎI, SUSUI$_2$ [73], a căror definiţie componenţială este : /s u n e t e/ sau /a e m i t e s u n e t e/ /a u t o p r o d u s e d e o m/ /n e a r t i c u l a t e/ /d e u n a n u m i t t i p/ /r e p e t a t/ /p r e l u n g i t/ /c u u n s c o p d e t e r m i n a t/ [74].

[66] Conform definiţiei lexicografice "sunete disparate, nearticulate în cuvinte, scoase de copiii mici".

[67] Pentru că în cazul lui GÎNGURI$_2$ sau în alte contexte pentru GÎNGURIRE, GÎNGURIT, semul /a u t o p r o d u s d e o m/ este înlocuit de /a u t o p r o d u s d e p ă s ă r i (p o r u m b e i)/.

[68] Ceea ce corespunde onomatopeii care nu poate fi definită în planul semnificaţiei.

[69] Adică a produce sunetele ,,ţişt''.

[70] Conform definiţiei lexicografice ,,pentru a impune linişte''.

[71] Care aparţine altei paradigme, definindu-se prin semul /p r o d u s m e c a n i c/.

[72] Conform definiţiei lexicografice : ,,zgomot produs de cineva (sau ceva) care şuşuie''. Sînt puţin utilizate, ceea ce rezultă din faptul că dicţionarele nu exemplifică cu citate.

[73] SÎSÎI şi SUSUI$_2$ sînt definite de dicţionare ,,a repeta în mod prelungit şi monoton sunetul *ş*''.

[74] Conform definiţiei lexicografice "pentru a linişti sau a adormi un copil mic".

Contextul indică obligatoriu autorul sunetului ca nume de persoană[75]

2.3.2.1. O altă serie de termeni, alcătuită din substantivele PLESCĂITURĂ, PLESCĂIT, PLESCĂIRE (PLEOSCĂITURĂ, PLEOSCĂIT$_1$) și verbul PLESCĂI$_1$[76], se definește componențial astfel: /s u n e t e/ (la substantiv) sau /a e m i t e s u n e t e/ (la verb) /a u t o p r o d u s e d e o m/ /n e a r t i c u l a t e/ /d e u n a n u m i t t i p (t_1)/[77] î n s o ț i n d a l t e a c ț i u n i (a_1)/[78].

Contextele sînt foarte importante pentru a dezambiguiza sensurile termenilor analizați, cu atît mai mult cu cît celelalte sensuri intră în alte paradigme ale sistemului denumirilor sunetelor în limba română[79]. Substantivele se utilizează însoțite de determinanți (substantiv cu prepoziție sau în genitiv[80], adjectiv), care precizează sensul:

plescăitul *limbii*
plescăit *de limbă*

plescăitul { *lacom* / *zgomotos* / .... }

Verbele se dezambiguizează prin subiectul care indică o persoană[81] sau determinanți:

Ion / *el* } **plescăi** {*(din limbă)* {*(sorbind ceaiul)*

2.3.2.2. Și alte serii de termeni se definesc prin semul /î n s o ț i n d a l t e a c ț i u n i/ care are mai multe valori concrete (a_1, a_2, . . a_n).

Astfel, RÎGÎIALĂ, RÎGÎIT (substantive) și RÎGÎI (verb) se definesc componențial: /s u n e t e/ sau /a e m i t e s u n e t e/ /a u t o p r o d u s e d e o m/ /c o n f u z/[82], d e u n a n u m i t t i p (t_3)/[83] /î n s o ț i n d a l t e a c ț i u n i (a_2)/ /î n t r e r u p t/ /r e p e t a t/ /r i t m i c/.

Contextul poate fi reprezentat de diferiți determinanți (mai ales adjective): ***un rîgîit*** *(larg, supărător,. . .)* și este necesar, în general, să se indice autorul sunetului ca fiind o persoană *(el* ***rîgîia, rîgîitul*** *copilului)*.

2.3.2.3. Termenii SUGHIȚ, SUGHIȚARE (substantive) și SUGHIȚA (verb) se definesc prin semele /s u n e t e/ sau /a e m i t e s u n e t e/

[75] Realizîndu-se astfel dezambiguizarea semantică față de SUSUI$_1$ și SUSUI$_2$, care se definesc prin alte seme.

[76] S-ar mai putea adăuga termeni regionali, ca HORPĂI, CLEFETI, ... sau alții cu sensuri mai specializate, de exemplu MOLFĂI, CLEFĂI.

[77] Ceea ce se poate reda prin onomatopeea respectivă, definită de dicționare "produs prin desprinderea bruscă a limbii de cerul gurii sau a buzelor una de alta".

[78] Termenii acestei serii au comun faptul că sunetele se produc prin acțiunea de a mînca.

[79] Cînd sînt distinctive alte seme.

[80] Contexte de acest tip admite și PLESCĂIT$_2$, deosebirea constînd în faptul că subtantivul în genitiv indică alt autor al sunetului, de exemplu ***plescăitul*** *valurilor, ~ apei.*

[81] Spre deosebire de PLESCĂI$_{2,3}$, care au subiect inanimat (corpuri solide sau lichide), actualizînd alte trăsături semantice.

[82] Dat fiind că sînt definite de dicționare ca zgomote.

[83] Corespunzător indicației din definiția lexicografică "a scoate pe gît un zgomot caracteristic".

/autoproduse de om/ /nearticulat/ /de un anumit tip (t_3)[84]/ /însoțind alte acțiuni (a_3)/.

În contextele în care apare se precizează, mai ales, semul /însoțind alte acțiuni/:

Ion / ea **sughite** { *de plîns* / *de frig* / ...... } *l-a apucat* **sughițul** { *de plîns* / *de frig* / ...... }

plînge / *plîns* cu **sughițuri** { *de frig* / *de rîs* / ...... }

2.3.2.4. Termenii TUSE și TUȘI se definesc prin următoarele seme: /sunete/ sau /a emite sunete/ /autoproduse de om/ /nearticulate/ /confuze/ /eterogene/[85] /de un anumit tip (t_4)/ /însoțind alte acțiuni (a_4)/[86].

Contextele exprimă diferite caracteristici ale fenomenului sonor (autorul sunetului fiind întotdeauna o persoană, nu sînt necesare precizări în acest sens :)

tușea { *puternic* / *necontenit* / ...... } **tuse** { *seacă* / *deasă* / *neîmblînzită* / .... }

2.3.2.5. Prin semul /însoțind respirația (a_5)/ se definește o serie bogată de termeni, alcătuită din substantivele PUFNITURĂ, PUFNET, PUFĂIRE, PUFĂIALĂ, PUFĂIT, HÎRÎIT, HÎRÎIALĂ, HÎRCÎIALĂ, HÎRCÎIT, HORCĂIALĂ, HORCĂITURĂ, HORCĂIT[87] și verbele $PUFNI_1$, $PUFĂI_1$, $HORCĂI_{1,2}$, HÎRCÎI.

Definiția componențială a acestor termeni este: /sunete/ sau /a emite sunete/ /autoproduse de om/ /nearticulate/ /confuze/[88] /de un anumit tip (t_5)/[89] /însoțind alte acțiuni (a_5)/. Unii dintre termenii acestei serii se mai caracterizează și prin /sentiment determinat (mînie, nemulțumire... ...)/, cum e cazul lui $PUFNI_1$.

Contextul este important pentru dezambiguizarea sensurilor cuvintelor polisemantice, cum ar fi $PUFNI_1$ (spre deosebire de $PUFNI_2$, care are distinctiv semul /produs mecanic/); în acest caz problema se rezolvă prin indicarea subiectului. În celelalte situații, determinanții precizează diferite calități ale sunetului :

pufnea / **pufăia** *pe nas* { *(de turbare)* / *(de mînie)* } **pufnitură** { *pe nări* / *pe nas* }

hîrîială / **hîrcîială** { *grozavă* / *puternică* / .... }

[84] Conform părții din definiția lexicografică unde se indică modalitatea de producere a acestui "zgomot nearticulat".

[85] Corespunzător definiției lexicografice "expirație bruscă și zgomotoasă".

[86] După cum indică dicționarele "ca simptom al unei boli sau al unei anumite cauze".

[87] Se mai pot adăuga alți termeni regionali, de exemplu HORĂIT, HORĂITURĂ ș.a.

[88] Definiția lexicografică precizează că sînt zgomote.

[89] Conform indicației din definiție "aer expirat cu putere, scurt și sacadat".

2.3.2.6. Deşi au semul /însoţind alte acţiuni (a_5) respiraţia/, comun cu seria anterioară, termenii din seria de faţă se opun celorlalţi prin trăsătura semantică /în timpul somnului/. Astfel, SFORĂIALĂ$_1$, SFORĂIT$_1$ (substantive) şi SFORĂI$_1$ (verb) se definesc componenţial ca /sunete/ sau /a emite sunete/ /autoproduse de om/ /nearticulate/ /eterogene/[90] /de un anumit tip (t_6)/[91]/ însoţind alte acţiuni (respiraţia) a_6/ /în timpul somnului/.

Contextul este foarte important pentru a dezambiguiza cele două sensuri ale termenilor care se includ în paradigme diferite din sistemul sunetelor. El este reprezentat, în cazul substantivelor, prin determinanţi (de obicei substantive în genitiv), iar la verb, subiectul trebuie să indice că autorul sunetului este o persoană [92].

sforăitul {	*bătrînului* / *lui Ion*	*Ion* / *bătrînul* / .... }	**sforăia**

2.4. Seria de faţă, caracterizată tot prin semul /nearticulat/, se opune celorlalte de sub 2 întrucît sunetele respective sînt /produse mecanic[93] de către om/ (nu /autoproduse/). Aceasta rezultă şi din precizarea valorii semului /însoţind alte acţiuni (mersul) a_7/.

Substantivele TROPĂIALĂ, TROPĂIT, TROPĂITURĂ, TÎRŞÎIALĂ, TÎRŞÎIT$_1$, TÎRŞÎITURĂ, LIPĂIT, BOCĂNIT şi verbele corespunzătoare TROPĂI, TÎRŞÎI, LIPĂI[94], BOCĂNI[95] au următoarea definiţie componenţială : /sunete/ sau /a emite sunete/ /produse mecanic de către om/ /eterogene/ /confuze/ /însoţind alte acţiuni (a_7)/ de un anumit tip t_7/[96] /ritmic/ /sacadat/ /repetat/.

Substantivele se folosesc, în general, în anumite contexte, cum ar fi *picioare, tălpi, papuci* (care stau la genitiv sau sînt precedate de prepoziţie şi indică autorul sunetului) :

lipăit	*de picioare*	**lipăitul**	*picioarelor*
tropăit	*de paşi*	**tropăitul**	*paşilor*
tîrşîit	....	**tîrşîitul**	....

Verbele se utilizează în contexte în care *picioarele*, *tălpile* ş.a. sînt fie subiecte, fie obiecte (în ultimul caz apar cu sau fără prepoziţie) :

picioarele	**lipăiau**[97]		*picioarele*	
papucii	**tropăiau**	dar		*goale* **lipăiau**
bocancii	**bocăneau**		*tălpile*	

tropăia	*din picioare*	dar	**lipăia**	*picioarele*
bocănea	*din papuci*		**tîrşîia**	*papucii*

[90] Definiţia lexicografică precizează că sînt zgomote.

[91] Dicţionarul precizează "un zgomot caracteristic".

[92] Căci SFORĂI$_2$ se utilizează "despre cai".

[93] Adică produs "prin lovirea cu picioarele".

[94] Se mai pot adăuga termeni regionali sau familiari ca *zdupăi, dupăi, dupăit* ş.a.

[95] Definiţia lexicografică este "zgomot produs prin izbirea cu un obiect tare în ceva". În contextele **bocănitul** *paşilor*, **bocănitul** *pantofilor* se defineşte însă prin semele seriei analizate aici.

[96] Definiţia lexicografică trimite la interjecţia respectivă sau spune "zgomot caracteristic".

[97] Se diferenţiază astfel de LIPĂIA$_2$ "(despre animale) a bea sau a mînca făcînd un zgomot caracteristic".

3.1. Descrierea relațiilor dintre termenii paradigmei S_u din (sub)-ansamblul denumirilor fenomenelor sonore pune în evidență o structură foarte complexă, impusă, în parte, de varietatea semelor.

3.2. De aceea, în urma analizei efectuate, se impune o ierarhizare a semelor [98], mai ales la nivelul semelor variabile care au rezultat pe măsură ce s-au descris opozițiile dintre termeni. Așa cum spuneam la început (vezi **0.1.**), alături de semele comune întregului (sub)ansamblu, (/f e n o m e n s o n o r/, /a e m i t e f e n o m e n e s o n o r e/, /± i z o l a t/), semul care duce la delimitarea acestei paradigme ((/a u t o) p r o d u s d e o m/) caracterizează toți termenii din S_u. Pe lîngă acestea, semele variabile sînt însă cele care au capacitate distinctivă, diferențiind opozițiile din cadrul acestei paradigme. Astfel, semul /± a r t i c u l a t/ îndeplinește condițiile unei axe semantice care delimitează o primă serie de opoziții în cadrul paradigmei S_u. În continuare, semele care redau /c a r a c t e r i s t i c i l e s u n e t u l u i/ (sau /d e o a n u m i t ă c a l i t a t e/), precum și semul /s e n t i m e n t u l c a r e î n s o ț e ș t e e m i t e r e a s u n e t u l u i/ disting opoziții dintre serii de termeni cu un caracter mai restrîns.

3.3. De fapt, ierarhizarea semelor prin care se definesc termenii paradigmei S_u din (sub)ansamblul denumirilor fenomenelor sonore interesează din mai multe puncte de vedere.

Interesează, mai întîi, pentru că se pot compara astfel axele semantice caracteristice acestui sistem cu criteriile de ordonare a fenomenelor sonore din alte științe, cum ar fi fonetica, fonologia, acustica (**3.3.1.**). De asemenea, se poate face astfel comparația dintre structurarea aceleiași paradigme lexico-semantice în mai multe limbi (**3.3.2.**). În fine, se pot face o serie de observații asupra statutului semelor, ceea ce poate duce la stabilirea unor principii mai riguroase în analiza componențială (**3.3.3.**).

3.3.1. Dintre semele variabile, cel mai important s-a dovedit a fi /± a r t i c u l a t/ [99], ale cărui valori subordonate le-am prezentat la **0.3.** Celelalte seme care redau partea din definiția lexicografică referitoare la „caracteristicile sunetului" sînt foarte variate. Se delimitează astfel, mai întîi, semul /i n t e n s i t a t e/, care poate fi formulat fie binar, ca : /s l a b/ vs /n o n-s l a b (sau /t a r e/ sau /p u t e r n i c/), fie ca un sem scalar : /s l a b/ vs /t a r e/ vs /f o a r t e t a r e/, valoarea /n o r m a l/ fiind considerată numai implicit (în cazul termenilor nemarcați cu una dintre valorile enumerate anterior [100]). Semul /d u r a t ă/ apare binar, ca /s c u r t/ vs /n o n-s c u r t (p r e l u n g i t)/. Alături de acesta s-ar putea formula semul /c o n t i n u i t a t e/, cu valori cum ar fi /±r e p e-t a t/ sau /±î n t r e r u p t/[101]. Semul /s e n t i m e n t u l c a r e î n s o-ț e ș t e e m i t e r e a s u n e t u l u i/ se manifestă binar numai dacă este formulat /d e t e r m i n a t/ vs /n e d e t e r m i n a t/, căci valorile lui /d e t e r m i n a t/ nu se mai grupează în perechi, și, uneori, nici nu

[98] Ierarhizarea semelor apare numai la nivelul descrierilor privind termenii generali care desemnează fenomene sonore, cum este cea a lui E. Coseriu.

[99] Delimitarea și formularea acestor seme ne aparține, întrucît Coseriu 1967 și Alinei 1974 nu s-au ocupat de această paradigmă.

[100] Vezi termenii caracterizați astfel la **1.1.**

[101] Alinei 1974 operează cu valori ca /slab/, /tare/, /prelungit/, /șoptit/ ș.a. fără a ordona însă semele-perechi sau valorile subsumate unui singur sem.

se exclud : /m î n i e, s u p ă r a r e, n e m u l ţ u m i r e/, /d u r e r e/, /s p a i m ă/, /b u c u r i e/.

În fine, izolat, unii termeni conţin componente de sens cum ar fi : /a d î n c/ /a s c u ţ i t/ /m u l t/ /r i t m i c / ş.a., dar, dat fiind că acestea apar izolat, nu pot avea statutul semelor enumerate anterior, fiind, mai curînd, surplusuri semice (seme reziduale)[102].

3.3.2. Prezentarea semelor caracteristice paradigmei lexico-semantice S_u înlesneşte comparaţia cu descrierea fenomenelor sonore respective în alte ştiinţe, constatîndu-se cu uşurinţă că taxonomia rezultată e diferită. Desigur, în parte, unele criterii (cum ar fi „intensitatea" sau „durata") apar în toate aceste clasificări, dar modalitatea lor de interpretare e diferită. La nivelul analizei lexico-semantice, ceea ce contează sînt opoziţiile de sens şi relevarea semului (component de sens) capabil să stabilească această opoziţie[103]. În felul acesta rezultă că nu se impune limbii o clasificare dintr-o ştiinţă dată[104], chiar dacă, aparent, criteriile sînt extralingvistice ; ele capătă statut lingvistic numai în măsura în care stabilesc opoziţii lingvistice. În acest sens, se poate vedea cum /î n ă l ţ i m e a/ sau /t i m b r u l/ apar numai izolat ca criterii de definire lexico-semantică, iar altele, cum ar fi „frecvenţa", nu apar deloc la nivelul limbii generale. În schimb, la nivel lexico-semantic apar criterii suplimentare, capabile să stabilească opoziţii clare între termeni, cum ar fi /s e n t i m e n t u l c a r e î n s o ţ e ş t e e m i t e r e a s u n e t u l u i/.

3.3.3. Prezentarea semelor care sînt distinctive în paradigma S_u din (sub)ansamblul denumirilor fenomenelor sonore în limba română contemporană permite compararea cu sistemele corespunzătoare din alte limbi, în măsura în care asemenea descrieri există. Pentru paradigma S_u nu avem, deocamdată, alte descrieri, deci problema interesează numai în perspectivă.

3.4. În ce priveşte **concluziile teoretice** care se desprind din analiza practică de faţă, unele privesc analiza componenţială în general (vezi discuţia asupra taxonomiilor de la **3.3.2.**[105]), iar altele privesc detaliile aplicării concrete ale acestei modalităţi de analiză. Dintre acestea, au rezultat mai cu seamă o serie de aspecte circulare ale analizei lexico-semantice[106], care determină, de multe ori, dificultăţi în analiza de acest gen.

În analiza de faţă a rezultat circularitatea semelor din altă perspectivă, şi anume aceea a succesiunii în operaţiile de delimitare a semelor. Delimitarea unor seme precede analiza semantică (cum este cazul semelor fundamentale sau nucleu pentru (sub)ansamblul lexico-semantic dat şi pentru paradigma S_u), iar altele rezultă pe măsură ce analiza avansează (cum este cazul semelor variabile). De aici rezultă şi cîteva observaţii care ar interesa o tipologie a semelor. Dacă unele seme sînt fundamentale

[102] Termen care apare şi în alte descrieri de semantică structurală.

[103] Chiar în cazul în care pare că mai multe ştiinţe operează cu acelaşi criteriu, cum ar fi /intensitatea/, /durata/ se poate constata că analiza se face în termeni cu totul diferiţi, v., de exemplu, LRC, vol. I, 30, 36.

[104] Vezi Coteanu 1977 : 21 care arată necesitatea de a ţine seama de funcţia reflexivă a limbii în cercetările de semantică structurală.

[105] Vezi Coteanu 1975 : 130—131.

[106] Vezi Alinei 1974 : 35, 199, care a relevat alt aspect al circularităţii lexicului, cel dintre sem şi lexem.

pentru gruparea termenilor în paradigme lexico-semantice, semele variabile sînt foarte importante pentru diferenţierea termenilor în cadrul paradigmei date, la acest nivel, ele fiind cele care au valoare distinctivă. De aici rezultă că semele sînt înţelese în analiza componenţială drept componente semantice, nu neapărat minimale şi nu neapărat distinctive.

Din cele spuse înainte, mai rezultă importanţa principiului lingvisticii structurale de a determina un termen al sistemului numai în raport cu ceilalţi, ceea ce denotă utilitatea analizei în (sub)ansambluri şi paradigme lexico-semantice[107]. Delimitarea acestora duce la precizarea obiectului de cercetare în vocabular şi dă rigurozitate analizei. În plus, în felul acesta, infiltrarea factorilor extralingvistici în analiza lexico-semantică poate căpăta un statut lingvistic, cum am văzut mai sus.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Alinei, M. (1974), *La struttura del lessico*, Il Mulino, Bologna.

Bidu-Vrănceanu, A. (1980), *Structurarea denumirilor fenomenelor sonore în limba română contemporană*, în *Semantică şi semiologie*, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, Bucureşti (sub tipar).

Bucă, M. — Evseev, I. (1976), *Probleme de semasiologie*, Editura Facla, Timişoara.

Coseriu, E. (1967), *Zur Vorgeschichte der strukturellen Semantik*, în *To honor Roman Jakobson*, Mouton.

Coteanu, I. — Bidu-Vrănceanu, A. (1975), *Limba română contemporană*, Vol. II — *Vocabularul*, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti.

Coteanu, I. (1977), *Semantica şi funcţia reflexivă a limbii*, în *Probleme de lingvistică generală*, *vol.* VII, Editura Academiei R. S. România.

LRC, vol. I, (1974), *Limba română contemporană*, vol. I, de G. Ciompec, C. Dominte, V. Guţu Romalo, C. Mîrza, E. Vasiliu, sub conducerea acad. I. Coteanu, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti.

Analyse structurale des termes qui expriment des phénomènes sonores

(Résumé)

L'ouvrage fait l'analyse sémantique structurale du paradigme S_u (les sons caractéristiques aux hommes) du (sous)-ensemble des phénomènes sonores, en considérant que, à côté des sèmes communs du (sous)-ensemble (/s o n / vs /b r u i t/), il y a des sèmes spécifiques pour chaque paradigme.

Les sèmes distinctifs pour le paradigme S_u sont : /(a u t o) p r o d u i t p a r l'h o m m e/ /a r t i c u l é/ ou /n o n-a r t i c u l é/ et les sèmes désignants différents caractéristiques des sons, par exemple : /l'i n t e n s i t é/, /l e s e n t i m e n t a c c o m p a g n a n t l'é m i s s i o n d u s o n/. Le caractère distinctif des sèmes peut être vérifié dans des contextes spécifiques.

L'analyse a établi une structure complexe. Par comparaison à d'autres analyses scientifiques concernant les phénomènes sonores respectifs, on peut constater clairement que la taxonomie résultée ne copie pas les structurations non linguistiques.

Decembrie 1979

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

[107] Pentru importanţa delimitării (sub)ansamblurilor în ansamblul vocabularului limbii române contemporane, vezi Coteanu 1975 : 12—13.

PETRU NEIESCU

DIN FONOLOGIA DIALECTULUI ISTROROMÂN

Pornind de la materiale culese la fața locului autorul prezintă realizarea fonemelor istromâne. În ciuda deosebirilor care există între cele două grupuri de istroromâni, sistemul lor vocalic accentuat, ca și cel al vocalelor neaccentuate din interiorul cuvîntului sînt identice, diferind între cele două grupuri, sistemul parțial al vocalelor neaccentuate finale. În cadrul consonantismului se constată diferențe în sistemul africatelor și fricativelor.

VOCALISMUL

Dialectul istroromân, deși este vorbit de un număr mic de oameni, prezintă unele diferențe fonetice, pe care le vom înfățișa în timpul expunerii. În ciuda lor, dialectul istroromân, în totalitatea lui, are un sistem vocalic unitar compus din 7 foneme dispuse în trei serii (clase) de localizare, cu trei grade de deschidere (clase de apertură). El poate fi reprezentat grafic sub formă dreptunghiulară :

Gradul de deschidere		Anterioare	Centrale	Posterioare
	III	i		u
	II	e	â	o
	I	ä		å

Iată cîteva perechi minimale [1] :

/å/ : /ä/ = /båte/ 'bate' : /bäte/ 'bete', /måre/ 'mare' : /märe/ 'mere', /såra/ 'sarea' : /sära/ 'seara' ;

/å/ : /ó/ = /cåsa/ 'casă' : /cósa/ 'coasă', /såre/ 'sare' : /sóre/ 'soare', /cårne/ 'carne' : /córne/ 'coarne', /måre/ 'mare' : /móre/ 'moare'.

/å/ : /é/ = /ml'å/ 'mia' : /ml'e/ 'miel', /mår/ 'mari' : /mer/ 'măr', /țiråm/ 'cinăm' : /țirém/ 'ținem', /måre/ 'mare' : /mâre/ 'mîine'.

/å/ : /ấ/ = /båtu/ 'bat' : /bâtu/ 'bățul, ciocanul', /måre/ 'mare' : /mâre/ 'mîine', /såra/ 'sarea' : /sâra/ 'sănătoasă' J.

/å/ : /ú/ = /såra/ 'sarea' : /súra/ 'inima carului' J.

/å/ : /í/ = /ĉåra/ 'ceară' : /ĉíra/ 'cină' J, /ĉåre/ 'caută' : /ĉíre/ 'cine' J, /måre/ : /míre/ 'pe mine', /mår/ 'mari' : /mir/ 'pace'.

/ä/ : /é/ = /päna/ J 'pană' : /péna/ 'condei' [*péna ĉe tínta țire*] 'stilou' J, /täca/ 'teacă' : /téca/ 'caiet' J, /vițä/ 'vițea' : /vițé/ 'vițel'.

/ä/ : /ó/ = /märe/ 'mere' : /móre/ 'moare', /sära/ 'seara' : /sóra/ 'sora'.

[1] Din cauză că *å*, indiferent de poziție, și *ä*, în interiorul cuvîntului, sînt întotdeauna accentuate, nu am redat în exemple, în aceste poziții, accentul. Acest lucru l-am făcut și din dificultățile de ordin grafic de a fi redate două semne suprapuse peste literele respective.

Cînd a fost necesar să se indice localitatea din care s-au cules exemplele am făcut-o prin siglele : J. = Jeiăn, S. = Sușnievița, N. = Noselo, Sc. = Sucodru, B. = Bărdo, C. = Costărcean, L. = Letai. Cînd o formă este generală sau aproape generală nu s-au mai indicat siglele satelor din care s-a cules exemplul.

/ä/ : /ấ/ = /bät/ 'beat' : /bất/ 'băţ, ciocan', /sạ̈rä/ 'seară' : /sấrä/ 'sănătoasă' S. N. Sc; /sära/ 'seară'; /sấra/ 'sănătoasă' J.
/ä/ : /í/ = /märe/ 'mere' : /mire/ 'pe mine'.
/ó/ : /ú/ = /sóra/ 'sora' : /súra/ 'inima carului' J.
/é/ : /í/ = /mer/ 'măr' : /mir/ 'pace', /per/ 'păr' : /pir/ 'nuntă' S.
/ấ/ : /é/ = /sâr/ 'sănătos' : /ser/ 'seri', /mâr/ 'mîini' : /mir/ 'pace'.
/ấ/ : /ó/ = /sâr/ 'sănătos' : /sor/ 'soră'.
/ấ/ : /í/ = /sâr/ 'sănătos' : /sir/ 'sîn'.
/ấ/ : /ú/ = /sâr/ 'sănătos' : /sur/ 'sur'.
/ó/ : /í/ = /sor/ 'soră' : /sir/ 'sîn'.
/ú/ : /í/ = /sur/ 'sur' : /sir/ 'sîn' [2].

După cum se poate vedea din tabloul de mai sus, trei vocale sînt anterioare : /ä/, /e/, /i/; trei posterioare labializate : /å/, /o/, /u/, și o vocală centrală /â/, avînd un timbru intermediar între [ă] și [î] din dacoromâna actuală, putîndu-se realiza și ca [ă] sau [î] ai limbii literare.

Cu excepția seriei centrale, care are un singur membru (/â/) situat în afara claselor de apertură, celelalte serii au cîte trei membri, inclusiv cea posterioară labializată (căci /á/ istroromân este puternic labializat, notat fonetic, în majoritatea cazurilor, [å]), situați în cele trei clase de apertură.

Vocala /â/, neavînd parteneri în seria mediană, are un cîmp de dispersiune destul de mare, putînd varia liber între [ă] și [î]. Nu am putut constata existența unor variații libere apropiate de [a], din cauză, probabil, că spre această realizare tinde vocala /å/, care, pînă nu demult, se realiza și în dialectul istroromân ca [a].

Uneori, cînd debitul e mai repede, el se realizează ca [â] (sunet intermediar între [ă] și [î]) sau chiar ca [î] dacoromân : [mấgla], [mî́gla] 'ceață'.

Înaintea unei nazale urmate de o oclusivă sau o africată, /ấ/ face de obicei impresia unui [î], mai ales la început de cuvînt : [íŋca] 'încă' [3]. În cazul cînd nazala urmată de o fricativă își pierde ocluziunea, grupul format de [ă] urmat de o asemenea nazală e perceput ca un [ẵ] sau [î̃] nazal : [plắ̃je] 'plînge', [î́̃sa] 'singură', [sî́̃je] 'sînge'. Fenomenul acesta e caracteristic și dacoromânei [4]. Înaintea unui /r/ urmat de consoană, /â/ se aude ca un [ặ] (= *ă* închis), [ị] (= *î* deschis) sau ca un [î] : [ắrde se] 'rîde', [î́rs-av] 'a rîs', [o mắrva], [o mărva] 'puțin, oleacă', [vî́rsta] 'fel, soi', [bî́rsa] 'sac'. Grupul format din /ấ/ + /r/ + consoană se poate realiza și ca un *r* silabic urmat de consoană, notat [r̥] [mŕ̥șav] 'slab'. Un astfel de *r* silabic este întotdeauna însoțit de un scurt element vocalic avînd timbrul [ă] sau [î].

E. Petrovici a arătat că acest [r] din dialectul istroromân nu trebuie confundat cu /r̥/ din sîrbocroata literară sau din multele graiuri sîrbo-

[2] Pentru exemple mai numeroase vezi A. Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, București, 1971, p. 38–40.

[3] Exemplul este din Jeiăn. În Sușnievița se rostește [íηcä], formă pe care o găsim și la S. Pușcariu, *Studii istroromâne*, vol. II, București, 1926, p. 82 *(inkę)*, unde se explică și trecerea lui *i*- la *i*-.

[4] E. Petrovici, *De la nasalité en roumain*, Cluj, 1930, p. 25 și urm. Cf. și A. Kovačec, *op. cit.*, p. 34.

croate în care el există ca fonem, deși și în acestea *r* silabic este însoțit, întocmai ca în dialectul istroromân, de un element vocalic [ă] sau [î]. Neexistînd cazuri în care [ăr], [ă̯r], [î̯r], [îr] : [r̥] să constituie opoziții cu funcție distinctivă, trebuie să i se atribuie lui [r̥] același statut fonologic ca și lui [ăr], [ă̯r], [î̯r], [îr]. Aceasta și din cauză că în dialectul istroromân există un fonem /â/ (cu variațiile libere [ă], [ă̯], [î̯], [î]), care se întîlnește și în alte poziții decît înaintea unui [r] + consoană. Numai în caz contrar secvența [ăr], [îr] etc. ar trebui considerată ca o variație liberă a fonemului /r̥/ [5].

Numeroasele perechi minimale în care [ă] se opune celorlalte vocale diferențiind sensul cuvintelor dovedesc și ele existența unui fonem autonom /â/ :

/bâṭu/ 'bățul, ciocanul' : /båtu/ 'bat', /bât/, 'băț, ciocan' : /be̯t/ 'beat', /lâra/ 'lînă' : /lúra/ 'lună', /mâr/ 'mînă, mîini' : /mer/ 'mă̯r', /mâre/ 'mîine' : /måre/ 'mare' : /míre/ 'pe mine' : /móre/ 'moare', /mâra/ 'mînă', subst. : /míra/ 'mînă', vb.

Ținînd seama de unele fapte de distribuție (fonemul nu apare în poziție finală), „că el se realizează fie ca o vocală cînd semiînchisă, cînd închisă, care nu este nici anterioară, nici posterioară, fie ca element vocalic de timbru neutru inclus în sonatele silabice" [6], A. Avram consideră că „/â/ este un fonem vocalic n e d e t e r m i n a t . Acest fonem nu aparține nici unei clase de apertură și nici unei clase de localizare; el nu posedă alte trăsături distinctive în afara celor care sînt comune tuturor vocalelor" [7].

Dintre cele șapte foneme vocalice accentuate /å/, /ä/, /e/ și /o/ se realizează fie ca monoftongi, fie, de obicei, mai ales la Jeiăn, ca diftongi ascendenți, ale căror elemente inițiale pot fi mai perceptibile sau mai puțin perceptibile [8], în timp ce /â/ poate fi realizat mai închis sau mai deschis [9].

Astfel, un /å/ accentuat a fost auzit în anchetele noastre, atît la Jeiăn cît și la Sușnievița și în satele din jur, fie ca [å] cu timbru omogen pe tot timpul duratei sale, fie ca un diftong pe care l-am notat [ᵘå], [u̯å], [o̯å], de exemplu [cåsa], [cᵘåsa] 'casă', [åru], [ᵘåru] 'ei au', [u̯åre] 'are', [se cᵒåța] 'se prinde', [čo̯ara] 'ceară' etc. [10].

Realizările lui /å/ ca vocală cu timbru omogen precum și cele diftongate constituie variații libere ale aceluiași fonem, diftongii de mai sus neopunîndu-se fonologic vocalelor nediftongate. La același vorbitor se întîlnesc cînd una, cînd alta dintre aceste variații, diftongarea fiind direct proporțională cu debitul vorbirii : în vorbirea allegro /å/ se aude ca [a], în timp ce la încetinirea ritmului vorbirii la începutul vocalei se aude un

[5] E. Petrovici, *Rezistența sistemului fonologic la o puternică influență străină. În legătură cu sonantele "silabice" istroromâne r, n, m*, în CL IX (1964), nr. 1, p. 37–38. Cf. și A. Kovačec, *op. cit.*, p. 34.

[6] A. Avram, *Observații asupra fonemelor vocalice ale dialectului istroromân*, în SCL XXVIII (1977), nr. 6, p. 596.

[7] *Ibidem.*

[8] E. Petrovici și P. Neiescu, *op. cit.*, p. 208, cf. și A. Kovačec, *op. cit.*, p. 34.

[9] E. Petrovici și P. Neiescu, *op. cit.*, p. 208.

[10] S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 61, l-a auzit pe [å] „ca monoftong", în timp ce M. Bartoli a auzit nenumărate nuanțe între *å* și *o̯a* : „Ho potuto sentire cotesti suoni molto spesso, non solo dai Romeni, ma anche da molti dei vicini alloglotti slavi", apud S. Pușcariu, II, p. 63.

element semivocalic labiovelar notat [ᵘ], [ᵒ̮], [u̯], sau [o]. Istroromânii nu percep acești diftongi ca ceva deosebit de [å] cu timbru omogen și nici nu simt nevoia să-i redea în scris [11], de aceea cînd li se cere să scrie cuvinte istroromâne în care au pronunțat un *a* diftongat ei scriu *a* [12]. Ceea ce noi notăm [cu̯åsa], [lu̯åsa], [du̯åvu] ei scriu *kasa, lasa, davu* [13].

Această diftongare este mai puternică în graiul generației mai tinere, în special în cel al femeilor.

Cît privește variația [a] a lui /å/, ea ne arată că forma rostită fără labializarea vocalei aparține stilului oficial sau stilului citadin, mai distins. Acestui stil oficial îi aparține pronunțarea ca [á] a lui [å] al numelor de familie cum sînt [Mármilit'], [Sáŋcovit'], pronunțate astfel de oficialități (la școală, la primărie, în armată), pe care copiii le învață odată cu pronunțarea corectă croată. Generația tînără de istroromâni care frecventează orașul sau care locuiește în oraș, străduindu-se să vorbească sîrbocroata literară, caută să delabializeze pe [å], simțind pronunțarea cu [å] dialectală și pe cea cu [a] mai distinsă [14].

Generația mai în vîrstă pronunță nume ca cele de mai sus cu [å] ([Såŋcovit'], [Mårmilít']), din cauză că nu a frecventat școala și că nu ia contact cu orașul, cu limba literară.

Sînt cîteva cazuri în care *a* accentuat se rostește nelabializat de către majoritatea vorbitorilor : *áli* 'sau', *sámo* 'numai' la Jeiăn ; *sáki* 'fiecare', *drácu* [15] la Sușnievița.

Și alte cuvinte, îndeosebi unelte gramaticale (conjuncții, adverbe, pronume), care au un accent slab în frază sau își pierd chiar accentul în lanțul vorbirii, pot prezenta [a] în locul lui [å] [16].

În expresiile și frazele împrumutate de-a gata din sîrbocroată *a* accentuat rămîne, de obicei, nelabializat. Acestea, ca și numele de persoană (prenume și nume de familie) oficiale nu aparțin istroromânei.

Precum vom vedea mai jos nu rare sînt și cazurile inverse. Un [a] al unui cuvînt de obicei aton în frază (de exemplu un verb auxiliar) sau orice [a] neaccentuat se labializează dacă se insistă mai mult asupra lui [17]. De asemenea orice [a] se pronunță [å], [ᵘå], [u̯å] etc. cînd se silabisește, fapt observat și de M. Bartoli, care a notat forme ca *låsǻ, kúvåtu, cånpåne, måčirǻt*, „ma solo nella pronunzia lentissima, sillabando" [18]. Tot labializat se rostește și *a* izolat, atunci cînd informatorul menționează că trebuie scris *a*.

[11] E. Petrovici și P. Neiescu, *op. cit.*, p. 209.

[12] Tot prin *a* redau pe /ä/ sub toate variantele sale. Astfel, o formă ca [nevę́asta] a fost scrisă de ei *nevasta*.

[13] Vezi și alte exemple în textele publicate de E. Petrovici și P. Neiescu, *op. cit.*, p. 209—219. Tot acolo se găsesc exemple și pentru celelalte vocale rostite ca diftongi : [li̯étrica] 'electrica', [di̯évet] 'nouă', [acmᵘó], 'acum' [de nu̯óvo] 'de nou' etc., care au fost scrise : *letrika, devet, akmo, de novo.*

[14] Și în graiurile croate istriene există un [å] accentuat labializat, de unde a trecut și în istroromână, cf. S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 65. Sub influența școlii, a orașului, a limbii literare, în general, se constată, la generațiile mai tinere, aceeași tendință de delabializare a lui [å].

[15] În Jeiăn se rostește [såkile] și [drȃcu], ultima formă întîlnindu-se și în satele din jurul Sușnieviței. Forma [drȃc] este atestată pentru Bărdo la S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 64. Pentru explicarea formei cu *a* nelabializat vezi S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 61. Cf. și DR II, p. 35—36.

[16] Cf. și S. Pușcariu, *op. cit.*, p. 62.

[17] Cf. și *ibidem.*

[18] Apud idem, *ibidem*, p. 63.

Cît privește pronunțarea lui /a/ ca [á] sau ca [å], S.Pușcariu arată că în cuvintele simțite ca străine se păstrează *a*, în timp ce „în cuvintele mai nouă avem *å* cînd ele sînt asimilate: *hråst*, *palåț*..."[19].

Același *a* accentuat nelabializat este semnalat și de A. Kovačec, dar „numai în cuvinte croate sau italiene (intrate prin intermediul croatei), cuvinte care se simt ca atare, ceea ce înseamnă că s-ar putea vorbi de o schimbare a codului în momentul în care se întrebuințează aceste cuvinte"[20]. A. Kovačec arată în continuare că aceleași cuvinte sînt pronunțate de unii cu [á], de alții cu [å][21]. La cîteva femei între 30 și 50 de ani el a constatat că sub accent poate să apară numai fonemul /å/.

„Unele subiecte caută să folosească realizările [å] — [á] în scopul diferențierii semantice: *γrånița* „ramură mică" — *γránița* „graniță" (de ex., Marija Sanković, lu T" uc). Însă la cea mai mare parte a subiectelor tinere această tendință nu apare și, pentru ele, cele două cuvinte citate mai sus sînt omonime perfecte *(γrånița)*; în schimb, pentru subiectele mai în vîrstă, *(γrånița* înseamnă numai „ramură mică", iar granița este numită *cunfin*"[22].

A. Kovačec mai dă o pereche minimală în care /a/ se opune lui /å/: *colar* 'rotar' și *colår* 'colier', primul exemplu fiind luat din glosarul lui S. Pușcariu, al doilea din textele lui Tr. Cantemir. Exemplul acesta nu rezistă analizei pentru că se opune un *a* neaccentuat din *cólar* 'rotar', care nici nu putea fi labializat, lui *a* accentuat din *colår* 'colier'. S. Pușcariu nu marchează accentul în glosar, dar trimite la textul și la rîndul din vol. I al cărții sale unde e vorba de un supranume, care indică de fapt meseria: „Giuseppe Belulovici *(Cólaru)*". Dealtfel cuvîntul *colår* are o existență precară, el fiind concurat de alți doi termeni: „*colare* (pl. mărgele) și *colarín* (formă derivată) probabil chiar pentru a evita omonimia cu cuvîntul care înseamnă rotar"[23], omonimie care nu există fiind vorba de un cuvînt cu accentul pe *o* și celălalt pe *a*.

Pe baza celor de mai sus A. Kovačec arată că „[å] și [á] trebuie totuși tratate ca două foneme deosebite, căci nu există nici un criteriu formal pe baza căruia să se poată prevedea cînd avem [å] în silabă accentuată și cînd avem [á], adică la o realizare sau alta nu se ajunge automat, ci ea este supusă alegerii făcută de vorbitor"[24]. În continuare A. Kovačec arată: „La subiectele care fac distincția *γrånița* — *γránița* se ajunge numai la exprimarea tendinței de a se folosi mai intens existența celor două realizări în scopuri de diferențiere. Fonemul /á/, dacă îl admitem, este totuși marginal"[25].

[19] *Ibidem*, p. 61. Astfel de forme nu au fost asimilate ci împrumutate ca atare, cf. forma *χråst*, reprodusă din graiul din Cepić de Mieczysław Małecki, *Przegląd słowiańsckich gwar Istrji* (z 6 mapami), Cracovia, 1930, p. 69.

[20] A. Kovačec, *op. cit.*, p. 40.

[21] *Ibidem*.

[22] *Ibidem*.

[23] *Ibidem*.

[24] *Ibidem*.

[25] *Ibidem*. A. Kovačec propune în poziție accentuală un sistem dreptunghiular cu 8 vocale, cu trei serii de localizare și cu trei grade de deschidere

	anterioare	mediale	posterioare
1 închise	/i/		/u/
2 medii	/e/	/â/	/o/
3 deschise	/ę/	(/a/)	/å/

E posibil ca și în cazul cuvîntului *γránița* să fie vorba de un cuvînt croat, neasimilat și simțit ca atare, el fiind folosit în legătură cu oficialitatea (trecerea frontierei presupunînd operații oficiale : viza pașaportului, controlul vamal) și deci de o schimbare a codului în momentul folosirii lui, deci a neasimilării lui, deși A. Avram face o precizare ce trebuie luată în seamă, că obiectele la care face referire A. Kovačec „simt ca istroromâne ambele categorii de cuvinte (nu ar avea sens să se vorbească de o diferențiere semantică cu referire la un termen istroromân [γrånița], și la unul croat [γránița])" [26].

Noi nu am inclus în sistemul vocalic accentuat istroromân pe /a/ socotind perechea /γrånița/ : /γránița/, chiar dacă ambele ar fi cuvinte istroromâne, marginale, la periferia sistemului, interpretîndu-l pe [á] ca o variantă a lui /å/. La aceeași concluzie a ajuns mai înainte acad. I. Coteanu : „*a* și *å* sînt variante poziționale, una a celeilalte" [27].

Considerăm că poate fi însușită concluzia lui A. Avram că avem, pentru dialectul istroromân, două descrieri valabile, „fiecare însă pentru cîte o variantă... una mai veche, cu 7 foneme vocalice, și alta mai nouă, cu 8 foneme vocalice și cu un sistem de opoziții în care este inclusă și opoziția marginală /a/ : /å/ (respectiv, /a/ : /ǫ/)" [28].

Acest fapt depășește prin importanță „simpla sporire a inventarului de foneme vocalice", deoarece „prin constituirea opoziției /a/ : /å/, care, în momentul de față există, într-o variantă a istroromânei, cel puțin în *statu nascendi*, în acest dialect a reapărut (respectiv, reapare) un tip de sistem vocalic — tipul triunghiular — care se regăsește în graiuri aparținînd celorlalte trei dialecte și care este și cel al latinei și al limbii române literare" [29]. Sistemul cu 8 vocale a fost admis și de E. Petrovici, care l-a reprezentat fie sub formă de dreptunghi :

i u
ă
e o
ä (a) å

fie sub formă de triunghi [30] :

i u
ă
e o
ä å
a

[26] A. Avram, *Observații asupra fonemelor vocalice ale dialectului istroromân,* în SCL XXVIII (1977), nr. 6, p. 592.

[27] I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române,* București, 1961, p. 156.

[28] A. Avram, *op. cit.*, p. 597. În afara celor două descrieri ale sistemului fonologic istroromân, cel cu 7 vocale, datorat lui E. Petrovici și P. Neiescu și cel cu 8 vocale, datorat lui A. Kovačec, descrieri făcute pe baza studierii dialectului la fața locului, au mai fost emise cîteva păreri. Astfel E. Vasiliu, *Fonologia istorică a dialectelor dacoromâne,* București, 1968, p. 144 și Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română (nord- și sud-dunăreană),* București, 1975, p. 192, propun un sistem de 6 vocale, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *Probleme de dialectologie română,* București, 1976, p. 183, prezintă un sistem cu 7 foneme.

[29] A. Avram, *op. cit.*, p. 597.

[30] E. Petrovici, *Modelul sîrbocroat al sistemului fonematic istroromân,* în CL XIII (1968), nr. 1, p. 10. În acest articol se arată și asemănările dintre sistemele fonologice ale unor graiuri croate învecinate și cel istroromân, adoptat de către „o enclavă lingvistică bilingvă ... de la o limbă dominantă prin prestigiu și numărul vorbitorilor" (p. 11).

Pentru sistemul cu 7 vocale A. Avram, „din motive de ordin practic legate de studierea comparativă a sistemelor fonologice ale dialectelor și graiurilor românești"[31], propune să se mențină transcrierea fonologică folosită de E. Petrovici și P. Neiescu[32]. Pentru sistemul triunghiular, cu 8 vocale, propune înlocuirea fonemelor /å/, /ä/, /å/ prin /â/, /ę/, /ǫ/, acestea putînd fi reprezentate astfel[33]:

```
        i               u
                â
           e        o
            ę     ǫ
               a
```

Vocala /ä/ prezintă, de asemenea, multe variații libere, ca de exemplu: [ę], [e̤], [ä], [^{e}ę], [e̯ę], [^{e}e̤], [e̯ȧ], [^{e}ä], [e̯ȧ], [e̯ä]: [arę́te], [ar^{e}äte] 'berbec', [n^{e}ę] 'zăpadă', [m^{e}ę́je] 'merge', [vr̥te̯ä] 'învîrtește', [cl'^{e}áma], [cl'e̯äma] 'cheamă', [ne̯áγra] 'neagra' etc. Diftongarea lui [é] apare în aceleași condiții ca în cazul lui /å/. Diferitele realizări ale lui /ä/ nu au funcție distinctivă, formele diftongate neopunîndu-se niciodată lui *ä* nediftongat (/ä/ nu se întîlnește niciodată la început de silabă și, evident, de cuvînt).

Vocala /é/ prezintă variații libere ca [e], [^{e}a], [^{i}e], [i̯e]: [șerp] 'șerpi', [se plaz^{e}és] 'se dau cu sania, săniază', [av^{i}ém] 'avem', [mi̯édiγ] 'medic' etc. /é/ se opune lui /ä/ în perechi minimale ca /vițé/, 'vițel': /viță/[34] 'vițea', /péna/[35] 'condei, toc': /päna/[36] 'pană' J. etc.[37]

Nici vocala /é/ nu apare în poziție inițială, fiind preiotată în această poziție.

Vocala /ó/ se comportă din punct de vedere al diftongării ca și /a/, /ä/, și /é/; în cursul anchetelor am notat pe teren pe lîngă [o] (nediftongat) și diftongi ascendenți [^{u}o], [u̯o] sau chiar diftongi cu elemente egale [u͡o]: [do], [d^{u}o], [du̯o] 'două', [acmó], [acm^{u}ó] 'acum', [te róγu], [te r^{u}óγu] 'te rog', [t^{u}óta] 'toată', [tu̯óte] 'toate', [tu͡oț], 'toți' etc.

În privința diftongărilor vocalelor accentuate istroromâne trebuie semnalată asemănarea cu graiurile croate din Istria pentru care au fost

[31] A. Avram, *op. cit.*, p. 596, unde se dă și argumentația.

[32] *Ibidem.*

[33] *Ibidem*, p. 597. Argumentele pentru adoptarea sistemului de transcriere fonologică de mai sus au fost expuse de autor în studiul *Tipologia sistemelor vocalice ale dialectelor românești*, în SCL XXVIII (1977), nr. 4, p. 356–358. Vezi și analiza în trăsături distinctive a vocalelor istroromâne în sistemul cu 8 vocale, *ibidem*, p. 362–364 și cu 7 vocale, *ibidem*, p. 370–371.

[34] Pronunțat și [vițe̯ä].

[35] Pronunțat și [p^{e}äna].

[36] Pronunțat și [p^{e}ána]

[37] Într-o perioadă anterioară în limba română exista un singur fonem /e/, care se realiza cînd închis, cînd deschis, în funcție de vocala din silaba următoare. Cele două variante [e] și [ę] se găseau în distribuția complementară. Varianta închisă [e] apărea înaintea silabelor care conțineau un *u* sau un *i*, iar cea deschisă [ę] înainte de silabe ce conțineau una din vocalele *e, ă, a* sau în poziție finală. Ulterior acest [ę] a devenit [^{e}a].

După ce în dialectul istroromân, sub influența graiurilor croate învecinate, a dispărut *-l* (final), au apărut și forme cu [é] (închis)și în poziție finală: [viță] 'vițel', [furičé] 'furuncul', [aré] 'inel' etc. Într-o serie de împrumuturi de dată mai recentă *e* nu s-a deschis încă înaintea silabelor ce conțin *e, ă* (> *ä*), *a*, apărînd perechi minimale ca /péna/ : /päna/.

notate aceleași fenomene, felul de pronunțare al vocalelor accentuate croate extinzîndu-se datorită bilingvismului și asupra vocalelor istroromânești. Au fost semnalate atît preiotarea lui *e* accentuat croat, în graiurile din vecinătatea Jeiănului, cît și existența în graiurile din apropierea Sușnieviței a unor vocale lungi nediftongate, alături de formele diftongate ale acestora [38].

Despre vocala /i/ sînt puține lucruri de spus și anume că ea se întîlnește adesea preiotată la început de cuvînt. Iodul inițial, indiferent de originea lui, deci și cel dezvoltat înaintea lui /i/, prezintă un zgomot de fricțiune palatală destul de puternic, care a fost notat în anchetele noastre, întocmai ca în ALR, în majoritatea cazurilor [i̯], transcrierea cu [y] apărînd foarte rar, numai cînd zgomotul de fricțiune a fost foarte puternic.

Iată cîteva exemple cu *i* preiotat : [i̯i] 'a merge', [i̯írima] 'inimă', [i̯ívina] 'Ioan', [i̯ístra] 'Istria', [i̯íme] 'nume', [i̯íve] 'Ioan', [se i̯iγrés] 'se joacă' [39].

Sistemul vocalelor neaccentuate

Vocalele neaccentuate din interiorul cuvîntului

Sistemul vocalic neaccentuat din interiorul cuvîntului este constituit, în toate graiurile istroromâne, din șase vocale, care pot fi dispuse fie triunghiular :

i		u
	â	
e		o
	a	

fie dreptunghiular :

i	â	u
e	a	o

Randamentul funcțional al opozițiilor vocalice în poziție atonă e redus, mai ales acela al opoziției *a* — *â*, pentru care n-am găsit perechi minimale. Cazul e asemănător și în dacoromână în ce privește opozițiile dintre *a*, *ă*, *î* atoni.

[38] Referitor la diftongarea în graiurile croate a se vedea bibliografia la E. Petrovici, *Modelul sîrbocroat*. . ., p. 5, nota 23. Vocalele accentuate istroromâne trebuie comparate cu vocalele lungi ale graiurilor istriene. În acestea *ā* > *å*, *o͡a* etc., pe cînd în istroromână tratamentul acesta e caracteristic pentru *å* accentuat. Istroromâna, celelalte dialecte ale limbii române precum și alte limbi cu accent dinamic deosebesc vocalele accentuate de cele neaccentuate și prin durată, vocalele accentuate fiind mai lungi decît cele neaccentuate. Vezi despre aceasta P. Neiescu, *Contribuții la studiul variației de durată a fonemelor limbii române*, în CL I (1956), p. 65—78. Despre felul în care este percepută lungimea vocalelor accentuate dintr-o limbă fără cantitate vocalică de către vorbitorii unei limbi în care există cantitate, vezi idem, *Există legătură între cantitate și accent? Observații asupra cuvintelor de origine românească din limba maghiară și asupra celor de origine maghiară din limba română*, în CL III (1958), p. 135—142.

[39] Ultimele trei exemple se regăsesc și într-o lucrare de dialectologie croată în care se arată că preiotarea lui *i* este foarte răspîndită în graiurile croate din Istria : *jīme*, *Jive*, *jigrăti*. Cf. Josip Ribarič, *Razmještaj juznoslovenskih dijalekata na poluotoku Istri*, Belgrad, 1941, p. 66. În această lucrare se arată că iodul care precedă pe *i* se pronunță cu un zgomot de fricțiune destul de puternic, dar că el se poate realiza și ca *i* semivocalic, deci întocmai ca în istroromână. Preiotarea lui *i* inițial în dialectul istroromân constituie o influență a graiurilor croate.

Vocala *a* atonă e nelabializată. Dacă debitul vorbirii e foarte lent, fiecare silabă fiind rostită oarecum separat, /a/ neaccentuat apare, mai ales la Jeiăn, mai mult sau mai puţin labializată [40].

Vocalele neaccentuate finale

Sistemul parţial al vocalelor finale neaccentuate prezintă, în graiurile din Jeiăn, Bărdo şi Costărcean, numai cinci vocale [41] :

i u
e o
a

Cf. /úra/ 'oră' : /*úre*/ 'ore' : /úro/ 'un (lucru)' : /úri/ 'unii' ; /lúpu/ : /lúpi/ ; /sâra/ 'sănătoasă' : /*sâre*/ 'sănătoase' ; /*sâro*/ 'sănătos' : /*sâri*/ 'sănătoşi'.

La Jeiăn, Bărdo, Costărcean, lui *ä* final neaccentuat din Suşnieviţa, respectiv lui *ă* final al celorlalte dialecte, îi corespunde *a*. În aceste graiuri, formele *cåsa, fäta, lúra, sära, zäma* servesc atît ca forme determinate, cît şi ca forme nedeterminate, randamentul funcţional al lui *a* fiind, prin aceasta, mai mare.

În Suşnieviţa, Noselo şi Sucodru sistemul vocalic neaccentuat final e constituit din şase vocale dispuse dreptunghiular [42] :

i u
e o
ä a

Cf. /fäta/ 'fata' : /fắtä/ 'fată' : /fắto/ 'fato !' : /fắte/ 'fete' ; /ţíra/ 'cina' /ţírä/ 'cinează' : /ţíre/ 'ţine, cine' : /ţíri/ 'ţii' : /ţíru/ 'eu cinez, eu ţin, ei cinează, ei ţin' (la N. şi Sc. se face deosebirea între *č* şi *ţ* : /číre/ 'cine' : [ţíre] 'ţine' ; [číru] 'eu cinez, ei cinează' : [ţíru] '(eu, ei) ţin').

Dintre vocalele neaccentuate finale trebuie să ne oprim puţin asupra lui *ä*. Aceasta corespunde, în Suşnieviţa, Noselo şi Sucodru unui *ă* final din celelalte dialecte ale limbii române. În legătură cu rostirea acestui sunet E. Petrovici şi P. Neiescu spuneau : „Privitor la *ä* istroromân, trebuie remarcat că e mult mai deschis decît *e* al graiurilor dacoromâne, astfel încît poate fi transcris *ä*'' [43], ceea ce au şi făcut-o în anchetele lor la istroromâni.

A. Kovačec îl prezenta pe *ę* ca un „sunet mult mai deschis decît [ę] din italiana sau franceza literară, aminteşte de englezescul [æ] ; ar putea fi notat [ä]. Se află numai în silabe accentuate (în sud, în Suşnieviţa, Noselo şi parţial în Sucodru şi Letai, apare şi în silabe finale, deschise, neaccentuate)'' [44].

La începutul secolului, S. Puşcariu observa : „. . .*ę* e un *e* foarte deschis'' [45], descriere repetată două decenii mai tîrziu : „Una din cele mai caracteristice legi fonologice ale dialectului istroromân e prefacerea

[40] Vezi cele spuse despre aceasta mai sus.
[41] E. Petrovici şi P. Neiescu, *op. cit.*, p. 194.
[42] *Ibidem*, p. 194.
[43] *Ibidem*, p. 189, nota 4.
[44] A. Kovačec, *op. cit.*, p. 33.
[45] S. Puşcariu, *op. cit.*, vol. I, p. 3.

lui -*ă* final (accentuat sau neaccentuat) în e ... Rostirea aceasta era absolut consecventă și sigură în graiul lui Belulovici, el însuși analiza sunetul ca *e* deschis; un caracter obscur n-am auzit. Tot astfel a auzit Gartner și Weigand...''[46].

S. Pușcariu a arătat în continuare că unii cercetători, ca I. Maiorescu, I. Popovici, A. Glavina, ,,influențați de graiul lor au auzit mai adesea *ă*''[47].

În anchetele pe care le-am întreprins în Istria cu acad. E. Petrovici nu am notat în poziție finală niciodată un *ă*, ci numai [ä] sau [a], în funcție de rostirea din graiul respectiv. Nici în textele publicate de noi nu se găsesc astfel de notații cu [ă].

Cu toate acestea se afirmă că *ę* este ,,un sunet intermediar între [e] și [ă]''[48] sau pur și simplu că ,,nu dispunem de o descriere fonetică exactă a sunetului realizat la finală, în majoritatea graiurilor istroromâne, în loc de /ă/ ...''[49], din care cauză a fost considerat ca o variantă a lui /ă/[50].

În privința vocalismului istroromân trebuie să mai menționăm:

— înlocuirea diftongilor ascendenți [ẹa] și [o̯a] prin [ä] și [o], în toate graiurile: [väde], [trăče], [sära], [sóre], [córne], [móre] sau prin una din variațiile lor libere: [n^{e}ę], [d^{u}órme] etc.[51].

— păstrarea vocalelor anterioare *e* și *i* după labiale: [pemint], [mer], [per], [vint], [vind], [fir] 'fîn';

— afereza lui *a* inițial neaccentuat care nu este nici generală, nici colectivă: [flå] 'a afla', [jută] 'a ajuta', dar [acmó] 'acum', [asära] J., [asärä] S. 'deseară' etc.[52].

Pe lîngă păstrarea caracterului latinesc al foneticii dialectului istroromân, conviețuirea îndelungată cu croații ca și bilingvismul istroromânilor au dus la îmbrățișarea de către aceștia a unor deprinderi de pronunțare slavă. Aceasta ar fi:

— labializarea lui *a* accentuat[53];

[46] *Ibidem*, vol. II, pl. 78—79.

[47] *Ibidem*, p. 79.

[48] Matilda Caragiu-Marioțeanu, *op. cit.*, p. 193.

[49] Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, *op. cit.*, p. 185.

[50] Vezi notele 48 și 49.

[51] Despre diftongii [ẹa] și [o̯a] sînt necesare următoarele observații: în Jeiăn, după unele consoane [ẹa] se rostește [å]: [mul'åre] [čåre] etc. Vezi pentru aceasta A. Kovačec, *op. cit.*, p. 41. În legătură cu [o̯a] din celelalte dialecte, E. Vasiliu, *op. cit.*, p. 66, a afirmat că în dialectul istroromân îi corespunde [ǫ] ,,ca inovație a acestui dialect, care are la bază rom. com. [*o̯a]'', trimițînd la S. Pușcariu, care de fapt vorbește de [o], nu de [ǫ]. Teoretic, dacă diftongul [ẹa] a evoluat la [ä], diftongul [o̯a], pentru menținerea paralelismului, ar fi trebuit să evolueze la [ǫ], dar nu s-a întîmplat așa, probabil fiindcă spre acesta evoluase deja [a]. Formele mai vechi [carne], [casă], [sare], [mare] evoluează la [cårne], [cåsă], [såre], [måre], foarte apropiate ca rostire de [cǫ́rne], [cǫ́să], [sǫ́re], [mǫ́re], omofone am putea spune. Pentru evitarea confuziilor dintre *casă* și *coasă*, *carne* și *coarne*, *mare* și *moare*, *sare* și *soare* etc. istroromâna a recurs la monoftongarea diftongului *oa la o*. Formelor *coadă*, *coastă*, *coasă*, *coarne*, *soare*, *moare* etc. din dialectul dacoromân le corespund formele istroromâne [coda], [costa], [cosa], [corne] etc.

[52] Unii autori susțin că ,,vocala *a* ... nu apare la inițială în poziție neaccentuată'', cf. Matilda Caragiu-Marioțeanu, *op. cit.*, p. 193. Cele două exemple cu *a* păstrat le-am reprodus după E. Petrovici și P. Neiescu, *op. cit.*, p. 199, 212, 213. Pentru exemple mai numeroase vezi S. Pușcariu, *op. cit.*, II, p. 67—70, unde se dau și forme fluctuante.

[53] S. Pușcariu, *op. cit.*, vol. II, p. 65.

— trecerea lui *ă* neaccentuat în poziţie mediană la *a* ;[54]
— intercalarea unui *ă* între două consoane în cuvinte de origine latină pentru evitarea grupurilor consonantice[55] în forme ca [pumăn] ‘pumn’, [pedučăl] ‘păduche’ ;
— pronunţarea lui *r*, *l*, *n* silabici, alături de „discompunerea acestor sunete în *ăr*, *ăl*, *ăn*”[56] ;
— preiotarea lui *i*- iniţial şi proteza unui *u* înaintea lui *u*- iniţial, devenit *v*[57] ;
— diftongarea vocalelor *e*, *o*, *a*[58] ;
— înlocuirea lui ă final prin *a* sau prin *ä*[59].

CONSONANTISMUL

Diasistemul consonantic istroromân este următorul :

p	t	ţ	č	t′	k
b	d				g
f	s		ş		h
v	z		j		
m	n			ń	
	l			l′	
	r				
				i̯	

Graiul din Suşnieviţa, în urma contopirii perechilor *ţ* — *č*, *s* — *ş*, *z* — *j*[60], prezintă cu trei foneme consonantice mai puţin decît celelalte graiuri. În locul lui *ţ* — *č* se pronunţă fie *ţ*, fie un sunet intermediar între cele două africate, iar în locul lui *s*—*ş* şi *z*—*j* sunete intermediare între siflante şi şuierătoare, pe care le-am notat *s*, *z*. Aceste fricative pot fi auzite şi ca *s*, *z* sau *ş*, *j*. Oricare e pronunţarea acestor africate şi fricative, la Suşnieviţa nu există opoziţiile fonologice /ţ/ : /č/, /s/ : /ş/, /z/ : /j/.

Sistemul africatelor şi fricativelor s-a redus în graiul din Suşnieviţa la şase foneme :

	ţ	
f	s	h
v	z	

[54] *Ibidem*, p. 72—75.
[55] *Ibidem*, p. 71—72.
[56] *Ibidem*, p. 72.
[57] E. Petrovici, *Modelul sîrbocroat . . .* , p. 4.
[58] *Ibidem*, p. 5.
[59] *Ibidem*.
[60] E. Petrovici şi P. Neiescu, *op. cit.*, p. 194, *ibid.*, p. 189, nota 4, unde se dau şi exemple de confuzii între aceste sunete. Cf. şi A. Kovačec, *op. cit.*, p. 72 ; A. Avram, *Analiza în trăsături distinctive a fonemelor consonantice din dialectele limbii române*, în SCL XXVIII (1977), nr. 5, p. 486. În acest studiu, aşa cum arată şi titlul, fonemele consonantice sînt definite şi clasificate după 10 trăsături distinctive. Vezi, pentru dialectul istroromân, în special p. 484—487.

În celelalte localități el prezintă nouă foneme [61]:

		ț	č	
f		s	ș	h
v		z	j	

Africata *č*, acolo unde nu s-a confundat cu *ț*, e asemănătoare cu africata corespunzătoare din dacoromâna literară.

Oclusiva palatală, notată *t'*, e identică cu ceea ce ALR notează *t'* (*k'*) sau *t''* în graiurile din Transilvania (de ex. în dr. reg. [frúnt'e]).

În Jeiăn, velara *g* se pronunță ca o fricativă sonoră velară pe care am notat-o *γ*. În grupurile *ng*, *gl'*, *g* face uneori impresia unei oclusive. Chiar dacă se pronunță [g] în loc de [γ], la Jeiăn nu există opoziția fonologică /g/ : /γ/ [62].

Consoana *v* se realizează adeseori ca *w* sau *u̯* (fricative bilabiale, dar labiodentala nu se opune fonologic bilabialei).

H prezintă de obicei o puternică fricțiune velară. Ar putea fi notată *X*.

Despre grupurile constituite din *â* + sonantă *(m, n, l, r)* înainte de consoană am vorbit mai sus.

Nazala *n* își adaptează – ca în dacoromână – în mod automat articulația la consoana următoare, pierzîndu-și ocluziunea dentală înaintea constrictivelor și a lui *l* și *r*. În aceste cazuri *n* pare a fi dispărut, percepîndu-se numai nazalitatea vocalei precedente: [ânr-o] 'într-o', [ânsurå] se aud [å̃r-o], [å̃surå] (cf. dr. [ĩroșit] 'înroșit', [ĩsura]).

O vocală nazală *â* poate să apară în locul prepoziției *ân* cînd subiectul vorbitor, căutînd în memorie cuvîntul care urmează, face o scurtă pauză după prepoziție. Astfel de forme am notat la Jeiăn [å̃... cadåre] 'în căldare'.

O asemenea vocală nazală reprezintă, din punct de vedere fonologic, secvența vocală + /n/, prezența fonemului /n/ fiind semnalată de trăsătura redundantă a nazalizării vocalei.

Așadar înainte de consoană, opoziția /m/ : /n/ : /ń/ se neutralizează, realizarea nazalei fiind determinată de consoana următoare: *m* înaintea labialelor, *n* înaintea dentalelor, *ń* înaintea lui *t'* [måńté] 'mai înainte' și varianta *η* înaintea oclusivelor velare *c* și *g*.

În privința lui /n/ este necesară o remarcă. În elementele de origine latină orice *n* simplu intervocalic s-a transformat în *r*: [tíraru] 'tînărul', [vir] 'vin', [verít] 'venit' [63], [pâre] 'pîine', [ur] 'un', [țerúșe] 'cenușă', [virít-a] 'a venit' etc. [64]

Rotacismul este considerat ca cel mai important fenomen din dialectul istroromân, fenomen necunoscut celorlalte dialecte sud-dunărene. Astăzi el se întîlnește numai în dialectul istroromân și la moții din Munții

[61] E. Petrovici și P. Neiescu, *op. cit.*, p. 189.

[62] A. Kovačec, *op. cit.*, p. 52, arată că „... unii vorbitori din Jeiăn, probabil sub influența croatei literare și a graiurilor čakaviene din împrejurimile orașului Rijeka, au tendințe de a rosti [g] în locul lui [γ] (mai ales cei care au urmat mai mult la școală sau au trăit mai mult timp la oraș).

[63] E. Petrovici și P. Neiescu, *op. cit.*, p. 209.

[64] *Ibidem*, p. 210.

Apuseni [65]. Frecvenţa lui *n* în interiorul cuvîntului a fost deci mult redusă, în favoarea lui *r*.

Un alt fenomen fonetic care vizează consonantismul, caracteristic dialectului istroromân, a fost considerat lipsa palatizării labialelor. Forme cu *m* + *iod* > *mń* [mńe] 'miel' C.N. S. Sc., [mńel'] 'miei' N. S., [spúsmń-a] 'spusu-mi-a' ne-a făcut să reconsiderăm fenomenul şi să conchidem că în dialectul istroromân, întocmai ca în subdialectul bănăţean, avem un început de palatalizare a labialei *m* [66].

Lichida *l* în poziţie finală şi urmată de consoane a dispărut : [cå] 'cal', [cåd] 'cald', [viţé] 'viţel' sub influenţa graiurilor croate [67]; din această cauză ea are un randament funcţional redus. Lichida palatală *l'* s-a păstrat ca în celelalte dialecte sud-dunărene, [l'épur], 'iepure', [fíl'u] 'fiul', [mul'äre] S., [mul'åre] J. 'femeie', [pul'] 'pui, pasăre' etc. [68]. El se păstrează şi în grupurile *cl'*, *gl'* : [urăcl'e], [strâgl'åta] etc. [69].

Alături de *l'* păstrat, după model slav, istroromânii intercalează un *l'* între labială şi *i̯* (care *i̯* a fost mai apoi «înghiţit» de *l'*) : *pl'ẹrde* 'pierde', *fl'er* 'fier' etc. [70]. Acest *l'* apare şi înaintea unui *i*- iniţial : [l'istra] 'Istria' [71].

Tot sub influenţă slavă menţionăm „trecerea lui -*m* la -*n* a terminaţiilor persoanei întîi plural ale indicativului prezent ca şi ale imperfectului şi imperativului ... [flån] 'aflăm', [flåian] 'aflam'..." [72], după modelul lui *bojin se* 'ne e teamă' din graiurile croate din Istria <*bojim se* [73].

După cum se vede din prezentarea de mai sus, sistemul fonetic şi fonologic al dialectului istroromân este identic din anumite puncte de vedere cu celelalte dialecte româneşti.

Convieţuirea îndelungată cu croaţii, după cum este şi normal, a dus la unele influenţe exercitate în sistemul fonetic şi fonologic care deosebesc dialectul istroromân de celelalte dialecte. Ca număr şi importanţă ele sînt însă mai reduse decît cele moştenite.

About the Phonology of the Istro-Romanian Dialect

(A b s t r a c t)

The author presents the phonology system of the Istro-Romanian dialect, as well as the way in which phonemes are materialized within the two groups of Istro-Romanian speaking people.

[65] Despre extensiunea de azi a fenomenului vezi N. Mocanu, *Asupra rotacismului dacoromân. Situaţia actuală în Ţara Moţilor (comunele Scărişoara, Gîrda şi Arieşeni, jud. Alba)*, în CL XVII (1972), nr. 1, p. 81–97.

[66] P. Neiescu, *În legătură cu palatalizarea labialelor*, în CL XVII (1972), nr. 2, p. 232–233.

[67] S. Puşcariu, *op. cit.*, vol. II, p. 117–118, E. Petrovici, *Modelul sîrbocroat....*, p. 4, A. Kovačec, *op. cit.*, p. 78–79.

[68] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 125–127.

[69] *Ibidem*. Forma [strâγl'åta] a fost notată în Jeiăn. Vezi E. Petrovici şi P. Neiescu, *op. cit.*, p. 205.

[70] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 125, E. Petrovici *Modelul sîrbocroat...*, p. 4.

[71] Formă notată de noi la Jeiăn, cf. P. Neiescu, *Despre palatalizarea labialelor*, 232, nota 23. Cf. şi A. Kovačec, *op. cit.*, p. 53.

[72] E. Petrovici, *Modelul sîrbocroat...*, p. 5. Cf. şi A. Kovačec, *op. cit.*, p. 72–73.

[73] E. Petrovici, *Modelul sîrbocroat...*, p. 5.

The stressed vowel system is identical for all the Istro-Romanian idioms. It includes 7 phonemes placed on a three-level pattern: front (/ä/), /e/, /i/), central (/å/), back (/å/, /o/, /u/), having three degrees of aperture, which can be graphically represented by a rectangle.

The unstressed vowel system within the word includes 6 phonemes arranged either triangularly, or rectangularly. The final unstressed vowels have two systems: a triangular one, with 5 vowels, to be found in Jeiăn and in several other villages belonging to the southern group, as well as a rectangular system, with 6 vowels, in Suşnieviţa and in several villages nearby.

As regards consonantism, we notice differences in the system of affricates and fricatives which has decreased to 6 phonemes in Suşnieviţa, whereas the other villages have got 9.

Octombrie 1979 *Institutul de lingvistică şi istorie literară*
Cluj-Napoca, Emil Racoviţă 21

ROM. *talpă*: ÎMPRUMUT SAU MOȘTENIT?

Examinîndu-se critic soluțiile etimologice propuse pînă acum și poziția cuvîntului *talpă* în limba română, se susține proveniența cuvîntului românesc din lat. **talpa* „labă", care stă la baza unor cuvinte din mai multe limbi romanice (dialectele franceze, franco-provensale, italiene și friulană).

1. Rom. *talpă* este considerat în cele mai multe lucrări ca un împrumut din magh. *talp*. Această părere o găsim în studiile de istorie a limbii [1] cu caracter general sau în cele care tratează probleme de vocabular [2]. Ea este aproape curentă și în dicționarele etimologice, românești sau străine, ca și în dicționarele explicative care conțin indicații etimologice [3]. În ultimul timp au fost formulate unele rezerve în legătură cu această etimologie, considerată îndoielnică de A. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, Tenerife — Madrid, 1958, s.v. *talpă* (trimite la două forme dialectale : una italiană și alta retoromană care ar presupune o formă **talpa* în latină). În *Dicționarul limbii române moderne*, București, 1958, s.v. și în *Dicționarul explicativ al limbii române*, București, 1978 (DEX), s.v., se trimite numai cu cf. la magh. *talp*. În sfîrșit, Maria Iliescu (*Retoromana și cuvintele românești de substrat*, în SCL XXVIII (1977), 2, p. 184) îl consideră de origine preromană. Menționăm, ca o curiozitate, părerea lui A. T. Laurian și J. C. Massim, *Dicționarulu limbei romane*, București, 1871, s.v., care credeau că *talpa* provine din *plata* „talpă" prin metateză.

[1] Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine* I, Paris, 1901, p. 371 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă in secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 418 ; Nicolae Drăganu, *Românii în veacurile IX—XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, p. 596 ; Sextil Pușcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, București, 1940, p. 299 ; idem, în „Dacoromania" VIII (1934—1935), p. 344 ; Viorica Pamfil, în Florica Dimitrescu (coordonator), *Istoria limbii române*, București, 1978, p. 101. De menționat că Drăganu, *loc. cit.*, presupune un intermediar slav pentru a explica forma feminină din română, pe care Al. Graur-J. Byck, BL I, 1933, p. 39, au explicat-o ulterior ca refăcută sub influența pluralului.

[2] Alexics György, *Magyar elemek oz oláh nyelvben*, Budapesta, 1888, p. 100 ; Asbóth Oszkár, *Az oláh nyelvbe átment magyar szok* în „Nyelvtudományi Közlemények" XXVII (1897), p. 433 la Tamás, *Etym. Wb.* ; L. Șăineanu, *Încercare asupra semasiologiei limbii române*, București, 1887, p. 248 ; Carlo Tagliavini, *Il „Lexicon Marsilianum". Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVI*, București, 1930, p. 96 („è certamente di origine ungheresi") ; Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 54 ; Emese Kis, *Încadrarea substantivelor de origine maghiară în sistemul morfologic al limbii române*, București, 1975, p. 129—130. De remarcat absența cuvîntului din inventarul elementelor maghiare din română întocmit de S. C. Mîndrescu, *Elemente ungurești în limba română*, București, 1962.

[3] A. de Cihac, *Dictionnaire d'étymologie daco-romane. Elements slaves, magyars, turcs, grecs-moderne et albanais*, Francfort s./M., 1879, p. 530 ; Tiktin, DRW s.v. ; I.-A. Candrea, *Dicționarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească"*, Partea I : *Dicționarul limbii române din trecut și de astăzi*, București, [1926—1931], s.v. ; August Scriban, *Dicționaru limbii românești*, Iași, 1939, s.v. ; *Mic dicționar enciclopedic*, ed. II, (MDE) București, 1978, s.v. ; Meyer-Lübke, REW³ 8545 și W. v. Wartburg, FEW, s.v. **talpa*, îl consideră de asemenea împrumut maghiar. Detalii despre originea maghiară la Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapest, 1966, p. 76.

2.1. Ne propunem rediscutarea etimologiei cuvîntului românesc ţinînd seama, într-o mai mare măsură decît s-a făcut pînă în prezent, de faptele romanice.

W. Meyer-Lübke, în cunoscutul său dicţionar etimologic, arată că la baza unor termeni romanici stau două cuvinte latineşti cu aceeaşi formă : *talpa* ,,cîrtiţă'' (REW 8545), cuvînt atestat încă la Varo (vezi Ernout-Meillet, DEL, s.v.) şi moştenit de cele mai multe limbi romanice (it., engad. *talpa*, fr. *taupe*, prov. *taupa*, cat. *taup*, sp. *topo* ,,cîrtiţă'', it. *topo*, sard. *toppi* ,,şoareci''), şi **talpa* ,,labă, talpă'' (REW 8545 a), care stă la baza friul. *talpe*, comel. *talpa*.

W. von Wartburg, în dicţionarul etimologic al limbii franceze (FEW, vol. XIII, partea I, fasc. 99/100), procedează la fel, în sensul că are două etimoane : *talpa:* unul atestat, cu sensul ,,cîrtiţă'', şi celălalt neatestat, cu sensul ,,labă''. Spre deosebire de REW, în FEW **talpa* este bogat ilustrat cu fapte din domeniul galoromanic : abern. *tarpe* ,,grosse patte d'un animal (ours, etc.)'' (1360), Châten. *târpe* ,,idem ; grosse main d'homme'', Montbél. *tarpe* ,,large patte'', Bourn. *tărp* ,,grosse main'', Dampr. *tǫrp* ,,large patte des bêtes ou des gens'', Aj. *târpe* ,,grosse main'', neuch. *taupe* ,,patte d'ours'' (sec. 17), ,,grosse main ; mitaine'', Vaud *tarpa* ,,patte d'animal à griffes'', Blon. *tărpya* ,,grosse main'', frb. *tåpyę* ,,pattes''. Există, în plus, o serie de forme care au sensul de ,,tache'', ,,terre qui s'attache à la chaussure'', ,,paquet de neige qui adhère aux chaussure en temps de dégel''. În sfîrşit, FEW dă la compuse forme ca : Aj. *tarpèloi* ,,laiteron ; berce (= à l'ours)'', Montbél. *tarpe de loup* ,,Heracleum sphondylium''. După formele din domeniul galoromanic, în FEW se menţionează «Es lebt aber auch in Comelico, Portogruaro *talpa* ,,tatze, pfote'', Cormons *talpe*, also im Friul. Hier ist es semantisch ähnlich entfaltet wie im galorom. : frl. *talpe di ors* ,,heracleum sphondylium'' usw., *tálpade* ,,impronta d'una zampa'' . . ., *talpâ* ,,zampare, calpestare'', *talpinâ* ,,calcare coi piedi camminando'', . . ., *talpòn* ,,ignorante, grossolano usw. »

Din cele spuse mai sus rezultă clar că atît REW, cît şi FEW îşi bazează reconstruirea unei forme latineşti **talpa* pe fapte din arii destul de variate (dialecte franceze, franco-provensale, italieneşti, friulană). Această formă poate fi luată în discuţie şi pentru explicarea rom. *talpă*, al cărui sens de bază este ,,partea inferioară a labei piciorului la animal sau la om''.

Lat. **talpa* a putut să ajungă la rom. *talpă* fără nici o dificultate de ordin fonetic. Din punct de vedere semantic rom. *talpă* este foarte apropiat de cuvintele romanice menţionate mai sus care înseamnă ,,labă'', ,,mînă mare'', ,,talpă'' (în friulană există chiar sensul acesta, identic cu cel din română).

Este surprinzător cum W. Meyer-Lübke şi W. v. Wartburg acceptă în note etimologia maghiară a lui *talpă*, propusă de alţii, fără să observe apropierea semantică de o serie de cuvinte romanice şi aspectul fonetic al cuvîntului românesc.

2.2. Rămîne o problemă deschisă originea în latină a cuvîntului **talpa* ,,labă''. Meyer-Lübke, REW 8545 a, după ce dă sensurile ,,Pfote, Tatze'', se întreabă ,,woher ?''. W. v. Wartburg, ţinînd seama de faptul că această formă stă şi la baza unor cuvinte dialectale germane, crede că

poate fi vorba de un cuvînt ilir („Die geographie des wortes wäre einem ursprung im illyrischen nicht ungünstig").

C. Tagliavini, într-un articol *(Di alcune antichissime parole alpine)* publicat în ZRPh 46, 1926, p. 51—53 *(talpa* „piede), consideră că cele două cuvinte latinești, *talpa* „cîrtiță" și **talpa* „labă" ar proveni fiecare din aceeași rădăcină *tal(-p)* însemnînd „aperto, disteso, terra". (Părerea lui Tagliavini nu este acceptată de REW.)

Nu ar fi însă exclusă și o altă posibilitate și anume o origine metaforică. Reluînd o idee a lui L. Spitzer [4], care, pornind de la Sperber, susținea că dacă într-o limbă există două cuvinte identice din punct de vedere formal, dar diferite din punct de vedere semantic, trebuie să încercăm mai întîi să le facem să ajungă amîndouă la același etimon și numai după aceea să le considerăm două cuvinte diferite, credem că se poate găsi o legătură între sensurile „cîrtiță" și „labă". Dacă ținem seama de caracteristica principală a cîrtiței (traiul sub pămînt în galerii pe care le sapă cu l a b e l e, de unde și o serie de nume care derivă de la conceptul de „a săpa" : gr. σκάλοφ, germ. *Maulwurf*, swahili *fulkua* (Tagliavini, *loc. cit.)*, scr. *krtica*, bg. *kărtica* din sl. *krŭtŭ)*, ca și de aspectul ei exterior (labele de dinainte, scurte, vînjoase, date în lături, cu unghii ascuțite, lungi, adevărați dinți de greblă [5]), se poate presupune o evoluție semantică *talpa* „cîrtiță" → „labă".

3.0. În r o m â n ă cuvîntul *talpă* este foarte important, avînd numeroase sensuri, dintre care unele sînt general răspîndite pe întreg teritoriul țării [6], cu atestări care merg pînă la primele texte rotacizante și chiar înaintea lor în documentele slavo-române, are multe derivate, apare în compuse și expresii ca și în antroponimice și toponimice. Atît pentru sensuri, cît și pentru derivate e de remarcat caracterul popular al multora dintre ele.

3.1. Sensurile cuvîntului *talpă* înregistrate în cel mai mare dicționar al limbii române se organizează în două mari grupe [7] :

I 1. Partea inferioară a labei piciorului la om și la animale, cu atestări vechi, încă de la primele texte românești *(Psaltirea Hurmuzachi, Psaltirea Scheiană, Evangheliarul slavo-român*, Coresi, *Liturghierul*, Coresi, *Psaltirea* ; *Palia de la Orăștie)*.

2. Unitate de măsură pentru lungimi (învechit).

3. Distanță foarte mică, urmat de determinant *pămînt: talpă de pămînt* (rar).

4. Partea de dedesubt a încălțămintei sau ciorapului care protejează piciorul.

5. Piele groasă, tăbăcită, din care se confecționează pingelele de încălțăminte.

6. Pedală la mașina de cusut.

[4] *Aus der Werkstatt des Etymologen*, în „Jahrbuch für Philologie" I, 1925, p. 144.

[5] I. Simionescu, *Fauna României*, București, 1938, p. 12.

[6] Lipsește din dialectele sud-dunărene, ceea ce nu e o piedică pentru explicația prin latină, întrucît se știe că există și alte situații în care un termen latinesc a fost conservat numai în unul din dialectele românești. Cf., de exemplu, din aceeași sferă semantică a corpului omenesc, termenul *pălicar* „degetul mare", păstrat numai în aromână.

[7] Reproducem structura articolului după *Dicționarul limbii române*, litera *T* (manuscris elaborat la Institutul de lingvistică din Cluj-Napoca).

7. Partea de la scaunul lemnarului pe care se apasă cu piciorul în timpul lucrului.

8. Opritoare, piedică la car (regional).

II 1. Grindă sau ansamblu de piese care se așază la baza unei construcții și pe care acesta se reazemă ; prin extensiune, temelie. Apare la Cantemir, *Istoria ieroglifică*.

2. Totalitatea oamenilor simpli, considerată baza societății.

3. Persoană care constituie un sprijin esențial pentru o colectivitate ; bază, stîlp.

4. Întemeietor al unui neam.

5. Fiecare din cele două lemne groase pe care se sprijină războiul de țesut.

6. Pat la sucală.

7. Fiecare din cele două suporturi laterale, curbate la capătul din față, pe care alunecă sania.

8. Plazul plugului.

9. Partea de dedesubt a corăbiei.

10. Partea care formează fundul unui scoc de moară, de joagăr.

11. Fiecare din cele două suporturi de lemn circular de sub unele leagăne de copii.

12. Patină de lemn (regional).

13. Partea inferioară mai lată a unei piese, a unui organ de mașină sau a unui element de construcții, pe care se reazimă.

14. Posadă la moară (regional).

15. Partea rindelii care alunecă pe lemn.

16. Placa de metal la patul puștii.

17. Lemn, grindă care se așază în partea de jos a ușii ; prin extensiune scîndură groasă.

18. Stinghii la grapă (regional).

19. Fiecare dintre cele două grinzi așezate pe doi piloți deasupra apei la leasa de pescuit pentru năvod.

20. Suport pe care se clădește o claie sau stog.

21. Laviță în casele țărănești (regional).

La cele 29 de sensuri se pot adăuga următoarele 8 care nu sînt înregistrate în manuscrisul *Dicționarului limbii române* și care s-ar înscrie toate sub II :

1. Baza unei excavații miniere sau a unei găuri de sondă—MDE, DEX.

2. Partea de jos, lățită, a unei șine, prin care aceasta se reazemă pe traverse — DEX.

3. Figura de la extremitatea superioară sau inferioară a unui tip în tipografie — MDE, DEX.

4. Partea de jos a unei coaste de deal [8].

5. Construcția de lemn care susține ulucul [9].

6. Etajeră de bucătărie [10].

[8] T. Porucic, *Lexicul termenilor entopici din limba română*, 1931, s.v. Acest sens a fost înregistrat și în răspunsurile la ancheta făcută de Sectorul de onomastică al Institutului de lingvistică din București (24 de județe).

[9] V. Arvinte, *Terminologia exploatării lemnului și plutăritului*, în „Studii și cercetări științifice. Filologie" VIII (1957), 1, p. 171.

[10] C. Rădulescu-Codin, *O seamă de cuvinte din Muscel*, Cîmpulung, 1901, p. 72.

7. Prispă[11].

8. Corvoadă, obligaţia de aprovizionare cu lemne de construcţie care se aşază la temelia caselor[12]. Sens vechi, atestat în numeroase documente slavo-române din secolul al XV-lea, începînd din 1424.

Rezultă, din cele prezentate, că *talpă* are în total 37 de sensuri, fiind unul dintre cuvintele cu cea mai bogată dezvoltare semantică.

3.2. Aceeaşi bogăţie se înregistrează şi în ceea ce priveşte numărul compuselor şi al expresiilor.

3.2.1. Compuse :

1. *talpă lată*, epitet dat unui om cu tălpi mari ;
2. *talpa gîştii* : a) nume a diverse plante (11 după DLR) ;
   b) semnătură pe un act prin punerea degetului ;
   c) scris necaligrafic ;
   d) loc unde se întîlnesc două drumuri ;
   e) încreţituri la coada ochiului — DEX ;
3. *talpa lupului*, nume a diverse plante (3 în DLR) ;
4. *talpa stancei* (sau *a stîncii)*, nume a diverse plante (2 în DLR) ;
5. *talpa ursului*, nume a diverse plante (5 în DLR) ;
6. *talpa mîţei*, nume a diverse plante (4 în DLR) ;
7. *talpa ţării* (sau *a casei)*, despre ţărănime (în trecut) ;
8. *talpa casei*, capul familiei, bărbatul ;
9. *talpa iadului* : a) mama căpeteniei dracilor ;
   b) om foarte rău ;
10. *talpa satului*, omul cel din urmă din sat ;
11. *talpa cuptorului*.

În afara acestor compuse existente în DLR ms., am înregistrat şi altele :

1. *talpa cocoşului*, nume de plantă — Tiktin, DRW ;
2. *talpa cucoanei*, nume de plantă[13] ;
3. *talpa iepurelui*, nume de plantă[14] ;
4. *talpa pisicii*, nume de plantă ;[15]
5. *talpa broaştei*, nume de plantă (comunicat din jud. Ialomiţa şi Vaslui).

Numărul compuselor conţinînd termenul *talpă* se ridică la 16, cu multe sensuri.

3.2.2. Expresii şi locuţiuni :

1. *sărut tălpile*, formulă învechită şi servilă de salut, de adresare sau de mulţumire ;

2. *din (de la) creştete în tălpi (în talpă)* sau *din tălpi* (ori *din talpă) pînă în* (sau la) *creştet* (sau *creştetul capului)*, *din tălpi pînă în subsuori*, *din talpă* (sau *din talpe) pînă în cap*, de sus pînă jos, în întregime ; apare la 1550 ;

3. *în tălpi* = în picioare ;

[11] Sens cunoscut de autorul articolului din Transilvania.

[12] Detalii cu privire la această obligaţie la C. C. Giurescu, *Istoria pădurii româneşti din cele mai vechi timpuri pînă astăzi*, Bucureşti, 1975, p. 87–88.

[13] Al. Borza, *Dicţionar etnobotanic*, Bucureşti, 1978, s.v.

[14] *Loc. cit.*

[15] *Loc. cit.*

4. *a fi* (sau *a scula)* (pe cineva) *în tălpi:*
a) a fi sculat din pat ;
b) a (se) pune în mișcare, a acționa ;
5. (în formule de amenințare) *a-i sta* (cuiva) *capul unde-i stau tălpile ;*
6. *parcă-i arde jăratec* (sau *foc) sub tălpi* sau *arde focul la tălpile picioarelor*, cînd cineva e amenințat de o mare primejdie care se apropie și de care trebuie să fugă ;
7. *a-l frige pămîntul sub tălpi ;*
8. *a fi în tălpi* (cineva), a fi aidoma cu, a fi leit : *e dracu-n tălpi ;*
9. *a o apuca în talpă* (sau *a o lua la tălpi)* sau *a-și lua tălpile la spinare*, a pleca repede, a fugi (de undeva) ;
10. *a cunoaște* (pe cineva sau ceva) *din talpă*, a cunoaște foarte bine ;
11. *a ieși cu tălpile înainte*, a muri ;
12. *a bate talpa* a) — *de pămînt*, a călca apăsat ;
b) — a cădea la învoială — CADE ;
13. *a bate în tălpi* a mînca, a bea, a cheltui tot — Scriban, *Dicț.* ;
14. *a călca pe talpă putredă*, a se înșela ;
15. *a pune sub talpă* a) a pune sub papuc (fam.) ;
b) a nu ține seama de ceva (reg.) ;
16. *a o ține talpă*, a nu ceda nimic ;
17. *din talpă*, în întregime ;
18. *de sus* (sau *din vîrf) și pînă în talpă*, în întregime.

Numărul expresiilor conținînd termenul *talpă* se ridică la 18.

Nici unul dintre cuvintele de origine maghiară din fondul principal de cuvinte al românei stabilit de acad. Al. Graur *(Încercare* ..., p. 48—55 : *bănui, birui, cheltui, chibzui, chip, făgădui, fel, gazdă, gînd, îngădui, întîlni, lacăt, marfă, mereu, meșter, mistui, mîntui, neam, oraș, pildă, seamă, socoti, șoim, tobă, tîlhar, vamă, viclean)* nu are o astfel de încărcătură semantică și un număr așa de mare de compuse și de expresii. Ilustrativ pentru ceea ce vrem să subliniem este faptul că un termen de origine maghiară din aceeași sferă semantică *(labă)* are, după DA, numai 6 sensuri, 6 compuse, 4 expresii și 7 derivate. În schimb, unele cuvinte latinești prezintă situații analoage. Constatarea ne amintește de remarca lui S. Pușcariu *(La place de la langue roumaine parmi les langues romanes*, în *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj — București, 1937, p. 47) că termenii împrumutați răspîndiți în toată țara au o dezvoltare semantică săracă în raport cu a celor moșteniți din latină (sînt citate, în această ordine de idei, cuvintele *a găsi*, din slavă, *a bănui*, din maghiară și *a se bucura* din substrat care ocupă în Dicționarul Academiei de la $1^1/_2$ la 2 coloane, în timp ce *a ajunge* are 5 coloane, *a bate* 13, *a avea* 14 și *a face* 40. Această proporție se repetă cu o regularitate perfectă, astfel încît dacă vedem că un cuvînt ca *a băga*, a cărui etimologie este necunoscută, ocupă 13 coloane, putem fi aproape siguri că este un cuvînt foarte vechi.

3.3. O observație asemănătoare cu cea referitoare la sensuri face S. Pușcariu și cu privire la derivate : *alb*, de origine latină, are nu mai puțin de 40 de derivate înregistrate în DA, în timp ce *sur* numai 7. Analiza derivatelor termenului *talpă* ne duce la constatarea că ele sînt numeroase și adesea cu mai multe sensuri. Dăm mai jos lista lor indicînd în paranteză,

după DLR şi celelalte surse lexicografice, numărul sensurilor fiecărui derivat :

talpină (1), *tălpar* (3), *tălpaş* şi varianta *talpoş* (2), *tălpălar* (1), *tălpălaş* (1), *tălpălărie* (1), *tălpălău* cu varianta *tepălău* (4), *tălpălui* (2), *tălpăluială* (1), *tălpăşag* (1), *tălpăşi* (1), *tălpăşiţă* (2), *tălpăgos* (1), *tălpăşor* (1), *tălpău* (1), *tălpel* (1), *tălpete* cu pl. *tălpeţi* (3), *tălpic(ă)* şi varianta *tălpig(ă)* cu pluralul *tălpigi* (15), *tălpigar* (1), *tălpigei* (1), *tălpigos* (2), *tălpiş* (5), *tălpiţă* (5), *tălpiu* (2), *tălpoi* (7), *tălpoaie* (2), *tălpoiţă* (1), *tălpos* (2), *tălpui* (4), *tălpuială* (2), *tălpuitor* (1), *tălpuitură* (1), *tălpuşi* (1), *tălpuţă* (2), *tă(l)pălagă* şi variantele *tăpăligă, tăpălog, tăpăloagă* (11), *tăpălăgos* (3), *tăpălogire* (1), *tăpălui* (1), *tăpănos* (1), *întălpez* (1). În total, 40 de derivate, deci un număr mare, care situează cuvîntul în seria termenilor cu multe derivate de felul lui *alb* [16]. Dintre acestea numai 3 sînt cuvinte pentru care s-au propus etimoane maghiare : *tălpos* (magh. *talpas)*, *tălpălaş* (magh. *talpalás)*, *tălpălui* (magh. *talpal)*, deşi ele pot fi explicate şi prin procedee româneşti de derivare.

3.4. Cuvîntul în discuţie apare şi în multe nume de persoane şi de locuri, multe dintre ele cu atestări înaintea primelor texte româneşti. Ca n u m e d e p e r s o a n ă apare pentru prima dată într-un document din Suceava datînd din 1490 *(Talpă)*, urmat de alte atestări din secolul al XVI-lea (1559, Buzău etc.) şi mai numeroase în secolul al XVII-lea. De remarcat existenţa unor derivate de la acest nume *(Talpan, Tălpaşu* 1587 — de la care şi un *Tălpăşeşti* înregistrat la 1587), *Tălpig* (notat de 2 ori în 1493), *Tălpescu, Tălpău, Talpeş, Tălpici, Talpiş, Talpalaiu, Tălpălariu, Tălpig, Tălpilăeşti* [17]. Ca n u m e d e l o c este înregistrat în Moldova şi Muntenia *(Talpa)* de 5 ori şi în compuse de felul *Talpa-Bîţcoveni, Talpa-Ioneşti, Talpa-Lefeşti, Talpa Ogrăzilor, Talpa-Peretz, Talpa Poştei, Talpa-Trivalea.* În plus există şi sub forma unor derivate : *Talpoş, Tălpaşul, Tălpigi, Tălpăşeşti*, amintit mai sus [18].

4. În m a g h i a r ă există termenul *talp* „talpă", „suport", pus de obicei la baza cuvîntului românesc aici în discuţie.

4.1. Magh. *talp* are mai puţine sensuri şi derivate [19].

4.1.1. Sensuri :

1. Partea inferioară a părţii piciorului.
2. Partea de jos a încălţămintei.
3. Partea de jos a ciorapilor, care acoperă talpa.
4. Partea de jos a paharelor, cupelor, care se lăţeşte şi pe care se sprijină obiectul respectiv.
5. Partea de jos a casei de lemn pe care se sprijină tot scheletul respectiv.
6. Obadă la roata carului.

[16] În timp ce proporţia dintre derivate şi cuvintele de bază calculată de D. Macrea *(Originea şi structura limbii române*, în *Probleme de lingvistică română*, Bucureşti, 1961, p. 44) este pentru elementele maghiare abia de 1,5.

[17] N. A. Constantinescu, *Dicţionar onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, p. 384, 386.

[18] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, Bucureşti, 1963, p. 532.

[19] Am luat ca bază cunoscutul *A magyar nyelv értelmező szótára*, vol. VI *(sz-ty)*, Budapesta, 1962, s.v., completat pentru sensul 10 cu *Magyar ertelmező kéziszótár*, Budapesta, 1972, şi pentru sensurile 11 şi 12 cu dicţionarul etimologic *A magyar nyelv történeti-etimologiai szótára*, vol. III, Budapesta, 1976, s.v. *talp*.

7. Partea de jos a saniei pe care se alunecă.
8. (înv.) Plută pe care se transportă scînduri și alte mărfuri.
9. (înv., geom.) Bază, baza unei figuri geometrice.
10. Partea de jos a abatajului.
11. Prag.
12. Persoană.

4.1.2. *Derivate* :

1. *talpas* „infanterist" ;
2. *talpal* „a distruge", „a pune talpă la ghete" ;
3. *talpig* „în întregime" ;
4. *talpalat* „loc", „principiu de bază", „măsură de mărimea unui talp".

4.2. Originea termenului maghiar nu este încă clarificată. Într-un articol consacrat diverselor păreri cu privire la originea magh. *talp*, Zolnai Béla (*Talp* în „Magyar Nyelv" LI (1955), 1, p. 100—102) arată că s-au propus numeroase soluții, care pot fi grupate în trei ipoteze : fino-ugrică, germană și latino-romanică. În legătură cu ultima ipoteză, arată că REW are o serie de cuvinte romanice cu înțelesul „labă", „talpă" și afirmă că „problema etimologiei românești a maghiarului *talp* nu a fost pusă în discuție (vezi Blédy, *Influența limbii române asupra limbii maghiare*, Sibiu, 1941)", ceea ce sugerează indirect posibilitatea unei astfel de etimologii. Argumentul lui Zolnai Béla că *talpă* lipsește din lista elementelor latinești din dicționarele lui S. Pușcariu și al lui A. de Cihac nu este decisiv. Din concluzia articolului menționat rezultă că etimologia magh. *talp* trebuie cercetată cu seriozitate, întrucît „în legătură cu etimologia fino-ugrică a cuvîntului au apărut serioase îndoieli" (p. 102).

Opinii asemănătoare găsim în dicționarul etimologic al limbii maghiare citat mai sus, unde se precizează că originea cuvîntului este nesigură : poate fi neologism din germană (*Talpe* „labă, picior de animal", „labă, picior sau mînă de om", „mînă", „picior"), soluție acceptabilă din punct de vedere fonetic, dar cu dificultăți provenite din faptul că nu există termeni germani printre cuvintele care desemnează părți ale corpului ; în plus, termenul german nu se referă la corpul uman decît în sens peiorativ. Același dicționar precizează că nu pare a fi fino-ugric și că e greșită etimologia turcă sau latină.

4.3. În acest caz avem, pe de o parte, o limbă (româna) în care cuvîntul poate fi explicat prin latină, limba pe care o continuă, fără nici o dificultate de ordin fonetic sau semantic, și alta (maghiara) în care originea cuvîntului este nesigură, neputînd fi explicat mulțumitor prin limba de bază. Ca principiu general, între a explica un cuvînt printr-un împrumut sau prin limba de bază este preferabilă ultima soluție ori de cîte ori i se opun piedici de formă sau de conținut.

5. În unele dintre dicționarele românești (cf. de ex. Scriban) se trimite pentru etimologie și la cuvîntul *talpa* din bulgară și sîrbo-croată.

În legătură cu aceste forme remarcăm în primul rînd faptul că în ambele limbi *talpa* înseamnă numai „scîndură groasă"[20]. Cît privește

[20] *Bălgarski tălkovek rečnik*, Sofia, 1955, s.v. ; *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, vol. XVIII, fasc. 75, Zagreb, 1962, s.v.

etimologia acestor cuvinte, ea este considerată fie neclară, fie, în cazul bulgarei, se trimite la română şi maghiară. Datorită acestor fapte (cuvintele au un singur sens, unul dintre sensurile metaforice ale cuvîntului românesc ; etimologie neclară) credem că nu poate fi vorba de o influenţă slavă în română.

6. În concluzie, rom. *talpă* este un cuvînt cu o poziţie puternică în limbă : are numeroase sensuri, derivate, expresii şi e bine reprezentat în onomastică (antroponimie şi toponimie), cum nu este cazul nici unui alt cuvînt de origine maghiară. Sensul de bază este din domeniul terminologiei corpului omenesc, care se ştie că este mai greu penetrabilă (ar fi singurul termen de origine maghiară din această terminologie) [21].

Cuvîntul are atestări foarte vechi. Dacă pentru sensul de bază dispunem de atestări de la primele texte româneşti din secolul al XVI-lea, este interesant de remarcat că un sens dezvoltat sigur pe teren românesc („corvoadă pentru cherestea") este atestat la începutul secolului al XV-lea ; de asemenea merită să reţină atenţia prezenţa unor derivate în antroponimie atestate în secolul al XV-lea. Dat fiind decalajul istoriceşte verificat între data contactului dintre două populaţii şi manifestarea în limbă a acestui contact, atestările de acest tip constituie şi ele un argument împotriva explicaţiei prin maghiară.

La argumentele care privesc situaţia cuvîntului în limba română se adaugă remarca făcută mai sus (**4.2.**) în legătură cu situaţia neclară a presupusului etimon maghiar în limba maghiară însăşi în opoziţie cu caracterul romanic al etimonului pe care îl propunem.

Roum. *talpă:* emprunt ou mot hérité?

(R é s u m é)

Après avoir fait la critique des solutions étymologiques proposées jusqu'à présent, l'auteur examine la possibilité d'expliquer le mot roumain *talpă* « plante du pied » par le latin **talpa* « patte », qui est également à l'origine d'autres mots de plusieurs langues romanes (des dialectes français, franco-provençaux, italiens et frioulans), à la différence de l'explication courante, qui y voyait un emprunt du hongrois.

L'auteur s'appuie sur l'argument de la position solide du mot en question en roumain (un grand nombre de sens, de mots dérivés, d'expressions, ainsi que sa présence dans l'onomastique), sur le caractère quasi-impénétrable de la terminologie du corps humain et sur l'ancienneté des témoignages concernant quelques-uns de ses sens, dont certains se sont dévéloppés sur le terrain du roumain. Aux arguments relatifs à la situation du mot en roumain vient s'ajouter l'origine obscure de son supposé étymon hongrois en hongrois même.

En conclusion, l'étymologie latine est préférable de tous les points de vue à toute autre solution avancée jusqu'à présent.

Decembrie 1979

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[21] Vezi Sextil Puşcariu, *Limba română*, I, *Privire generală*, Bucureşti, 1940, p. 193–194 ; Giuliano Bonfante, *Studi romeni*, Roma, 1973, p. 85.

LAURENȚIA DASCĂLU

ASUPRA INTONAȚIEI CUVINTELOR RELATIV-INTEROGATIVE ÎN LIMBA ROMÂNĂ

Cercetarea abordează cu mijloacele foneticii instrumentale problema deosebirilor melodice pe care le implică folosirea așa-numitelor cuvinte „relativ-interogative": pronume *(care, cine, ce, cît, cîtă, cîți, cîte)* și adverbe *(cînd, cum, unde)*, atunci cînd acestea îndeplinesc funcții interogative, respectiv, relative sau exclamative.

0. Cercetarea prezentă își propune să se ocupe de varietatea melodică pe care o manifestă frazele românești care conțin cuvinte relativ-interogative (RI): pronume: *care, cine, ce, cît (cîtă, cîți, cîte)* și adverbe: *cînd, cum, unde*. Vom încerca în cele ce urmează să trecem în revistă diversele situații în care pot fi folosite aceste cuvinte, urmărind de fiecare dată realizarea intonațională a tipurilor respective de enunțuri.

1. În scopul obținerii unui corpus pe care să se bazeze investigația experimentală am întocmit o listă de fraze scurte, construite în așa fel, încît să reflecte una sau mai multe dintre problemele de ordin gramatical și/sau semantic avute în vedere și, în același timp, să se constituie în perechi minimale din punct de vedere melodic (= structură segmentală identică, intonație și conținut semantic diferite). Frazele respective au fost plasate într-un context adecvat, luînd adesea forma unui mic dialog. Aceste fragmente, la rîndul lor, așezate într-o ordine aleatorie [1], au fost citite în fața microfonului de trei subiecți, vorbitori de limbă română literară[2], și înregistrate pe bandă de magnetofon.

2. În etapa următoare (analiza acustică) am efectuat sonagrame cu filtru de bandă îngustă (45Hz) numai pentru frazele cuprinzînd cuvinte RI rostite de către cei trei vorbitori și am procedat la măsurarea și calcularea următorilor parametri acustici:

— frecvența fundamentală (F_0) maximă și cea minimă;

— domeniul de F_0 (DF_0) format din diferența dintre F_0 maximă și F_0 minimă;

— intervale de F_0 ascendente (Ia) și descendente (Id);

— rata mișcării tonului ascendent (Ra) sau descendent (Rd) [3];

— durata totală (D) a enunțurilor, durata medie silabică (d/s) și, acolo unde este cazul, durata pauzelor.

[1] Pentru necesitățile demonstrației unele dintre exemplele noastre (pe care le vom nota în text cu*) au fost preluate ca atare din *Gramatica limbii române*, ed. a II-a, București, 1966, vol. al II-lea (în continuare vom folosi abrevierea GLR II cînd ne vom referi la acest volum).

[2] Subiecții vorbitori înregistrați sînt cercetători științifici la Institutul de cercetări etnologice și dialectologice din București și sînt de sex feminin, în vîrstă de 30 de ani (I), 32 de ani (II), 39 de ani (III).

[3] Pentru calcularea acestui parametru (util pentru stabilirea caracterului abrupt sau lent al mișcării tonului) vezi V. A. Vassilyev, *English Phonetics. A Theoretical Course*, Moscova, 1970, p. 303–304.

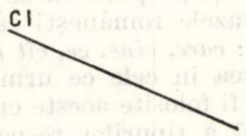
4 – c. 2031

În cursul investigaţiei acustice am urmărit în mod special valoarea F_0 şi „mişcarea" ei în cadrul cuvintelor RI, precum şi durata cu care au fost rostite aceste cuvinte.

3. Atunci cînd cuvintele RI fac parte dintr-o întrebare parţială, ele joacă rolul de **cuvinte interogative** (CI).

3.1. Deşi se spune, în general, că „introduc" întrebări, aceste cuvinte pot ocupa diverse poziţii în frazele respective.

3.1.1. Poziţia iniţială (absolută), cînd CI este plasat exact la începutul enunţului, este cea mai obişnuită în limba română ca, dealtfel, şi în alte limbi. În acest caz se realizează tiparul melodic cel mai caracteristic al întrebărilor parţiale, care constă dintr-un contur descendent, delimitat de valorile extreme de F_0: maxima la început (formînd un „vîrf" pe silaba accentuată a CI), iar minima în punctul final al frazei [4]. Schematic :

Aşa cum am menţionat, vîrful melodic se plasează pe silaba accentuată a CI ; întrucît în limba română cuvintele RI sînt fie monosilabice *(ce, cît, cum, cînd)*, fie bisilabice cu accent paroxiton *(cáre, cíne, únde)*, în toate cazurile în care întrebarea începe cu CI, silaba accentuată a acestuia coincide cu prima silabă din frază, ceea ce face ca conturul melodic să debuteze cu F_0 maximă, de exemplu :

II/1 *Cînd vine mama?* — vezi fig. 1 [5].

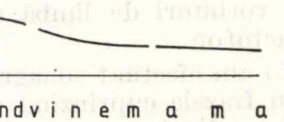

Fig. 1

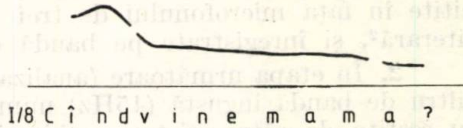

Fig. 2

3.1.1.1. În legătură cu vîrful melodic iniţial se impune o remarcă : sonagramele care corespund frazelor rostite de cei trei subiecţi ne relevă următoarea situaţie : uneori vorbitorii reuşesc să-şi plaseze vocea încă de la început pe vîrful de înălţime cerut de tiparul melodic, realizînd astfel un „atac absolut" (= fraza debutează exact cu F_0 maximă), ca în exemplul precedent ; alteori vîrful este atins abia după o uşoară „urcare de atac", care reflectă o anumită inerţie a organului fonator în trecerea de la poziţia de repaus la cea de vorbire, de exemplu :

I/8 *Cînd vine mama?* — fig. 2.

[4] Cf. Laurenţia Dascălu et Sanda Golopenţia-Eretescu, *Les questions annulées par l'intonation en roumain*, în RRL XXII (1977), 2, p. 141 ; Laurenţia Dascălu, *On the Intonation of Questions in Romanian : The Rising-Falling and the Falling Patterns*, în RRL XXIV (1979), 2, p. 114.

[5] Figurile reprezintă traseul armonicii a patra de pe sonagramele corespunzătoare frazelor rostite de cei trei vorbitori ; am indicat printr-o cifră romană subiectul vorbitor, iar printr-una arabă numărul de ordine al sonagramei în cadrul corpusului de bază folosit.

În comparaţie cu amploarea intervalului descendent care urmează după vîrf, urcarea „de atac” este neînsemnată (şi, dealtfel, rareori percepută ca atare), iar faptul că apare în mod întîmplător la un vorbitor ori la altul sau chiar în vorbirea aceluiaşi subiect, ne determină să considerăm că ea **nu are rol distinctiv** : conturul melodic descendent precedat de o uşoară urcare „de atac” poate fi socotit ca o variantă liberă a conturului descendent neprecedat de o astfel de urcare, acesta din urmă reprezentînd tiparul specific pentru întrebările parţiale cu CI în poziţie iniţială.

3.1.1.2. Dacă avem în vedere de data aceasta porţiunea descendentă a curbei, remarcăm că ea se poate manifesta în două variante :

A. O coborîre **treptată** din vîrf pînă în punctul final, de exemplu :

III/1 *Cum te-ai hotărît?* — fig. 3.

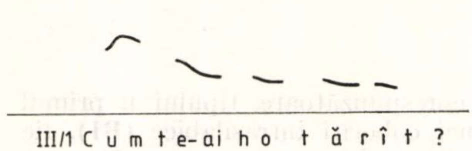

Fig. 3

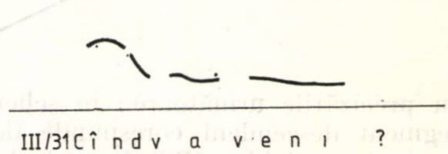

Fig. 4

B. O coborîre **abruptă** în cadrul CI, pe parcursul căruia se consumă cea mai mare parte a Id total, urmată de o coborîre (mai redusă ca mărime) care se desfăşoară treptat pînă la final :

B 1 Cînd CI este monosilabic coborîrea abruptă se produce **intrasilabic**, provocînd o Rd mare, de exemplu :

III/31 *Cînd va veni?* — fig. 4.

B 2 Cînd CI este bisilabic, coborîrea abruptă se produce, de obicei, intersilabic (între cele două silabe ale sale), de exemplu :

III/55 *Cine vine?* — fig. 5.

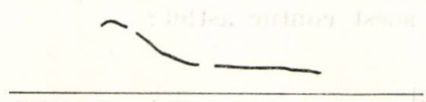
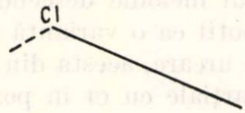

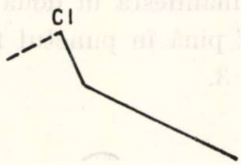
Fig. 5

Fără a ne putea permite generalizări în această etapă a cercetării, notăm că cele două variante melodice semnalate mai sus par să corespundă unor deosebiri de ordin semantic. Astfel, conturul descendent treptat (tipul A) ar reprezenta tiparul neutral, faţă de care conturul cu coborîre abruptă intra- sau intersilabică (tipul B) s-ar distinge ca fiind „marcat” în sensul că apare, de regulă, la întrebări formulate cu un grad mai mare de interes şi curiozitate interogativă.

Ţinînd cont de faptul că cele două tipuri descendente menţionate se manifestă indiferent de poziţia pe care o ocupă CI în enunţ, le vom reprezenta schematic astfel:

tipul A

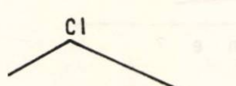
întrebare „neutrală"

tipul B

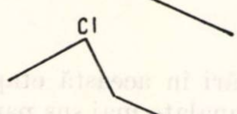
întrebare „marcată"

cu precizările următoare: în schema corespunzătoare tipului B primul segment descendent corespunde fie unei coborîri intrasilabice **(B1)**, fie uneia intersilabice **(B2)** în cadrul CI, iar porţiunea care precedă CI a fost indicată în ambele scheme printr-o linie întreruptă pentru a arăta că ea poate lipsi (în cazul în care CI ocupă poziţia iniţială absolută şi nu apare nici o urcare „de atac").

3.1.2. Întrebările parţiale cu CI plasat în interiorul frazei (sau în **poziţie internă**) prezintă, de asemenea, un contur de tip descendent, dar coborîrea nu începe odată cu începutul enunţului, ci numai de la silaba accentuată a CI. Porţiunea care precedă această silabă debutează pe un ton mediu, care apoi urcă treptat pînă atinge vîrful melodic creat pe CI. Punctul iniţial al întrebării este totdeauna mai înalt decît finalul ei (care coincide cu F_0 minimă), prin urmare, Ia care precedă vîrful nu depăşeşte ca amploare Id care îl urmează. Curba melodică generală are astfel aspectul unui „deal" cu cele două pante asimetrice: prima, ascendentă, plasată mai sus, dar mai redusă ca amploare, cea de-a doua, descendentă pînă în punctul minim, constînd într-un interval de F_0 mult mai mare. Putem reprezenta schematic acest contur astfel:

cu coborîre de tip **A**

cu coborîre abruptă în CI (tip **B**)

Trebuie să precizăm că în întrebările parţiale cu CI în poziţie internă urcarea care precedă vîrful nu mai este, fireşte, nerelevantă (ca în cazul urcării „de atac", de natură fiziologică), ci funcţională, făcînd parte constitutivă din tiparul melodic specific întrebărilor cu CI neiniţial.

În ceea ce privește înălțimea atinsă de vîrful situat pe CI, nu am putut constata deosebiri semnificative legate de distanța la care se află acesta față de începutul întrebării, așa cum se observă în exemplele următoare (în care silaba accentuată a CI este a șasea, respectiv a opta din enunț) :

III/27 *Dar cu mașina ce s-a-ntîmplat?* – fig. 6.
III/28 *Și asigurările cît îi dau?* – fig. 7.

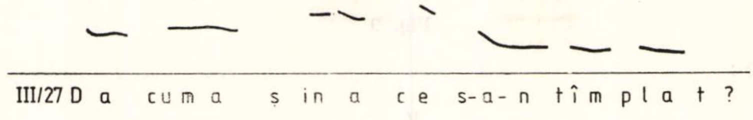

Fig. 6

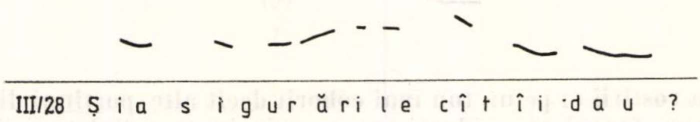

Fig. 7

3.1.3. Întrebările parțiale în care CI ocupă **poziția finală** în frază, mai puțin frecvente în vorbirea curentă, sînt formulate, în general, cu scopul de a scoate în mod special în evidență CI.

Conturul lor melodic se aseamănă cu cel al celorlalte întrebări parțiale în ceea ce privește porțiunea descendentă, urmînd, de regulă, tipul **B**: coborîre abruptă intra- sau intersilabică în cadrul CI.

Ceea ce deosebește aspectul general al curbei melodice a acestor întrebări de cel al curbei întrebărilor parțiale cu CI nefinal este segmentul care precedă CI. În mod surprinzător, acesta nu se prezintă sub forma unei urcări mai mult sau mai puțin graduale. Tonul debutează pe un nivel mediu, după care fie continuă relativ nemodificat, fie coboară ușor, pentru ca apoi să urce brusc, atingînd valoarea maximă a F_0 înainte de CI, de regulă, pe silaba accentuată a verbului care îl precedă și pe parcursul căruia se menține sub forma unui platou înalt, prelungit pînă la silaba accentuată a CI, unde intervine coborîrea abruptă menționată. De exemplu :

III/62 *Ca să facem ce?* – fig. 8.

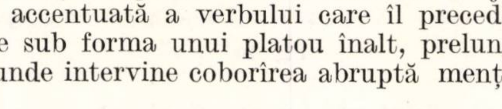
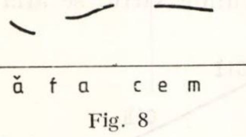

Fig. 8

Vom reprezenta schematic acest tip de contur astfel :

Uneori tonul începe să coboare de pe platoul înalt încă înainte de CI, pe care nu formează decît un vîrf mic, net dominat de valorile frecvenţiale pe care este situat platoul. De exemplu :
I/55 *Ca să mergem unde?* — fig. 9.

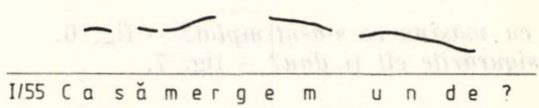
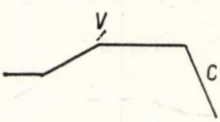

Fig. 9

Schematic :

Posibilitatea **rostirii** CI **pe un ton mai coborît decît alte porţiuni din enunţ**, se explică prin faptul că evidenţierea sa prin intermediul topicii neobişnuite (poziţia finală) este suficientă, făcînd de prisos necesitatea realizării unei proeminenţe melodice în acest scop.

3.2. Întrebările parţiale **cu mai multe** CI se întîlnesc în corpusul nostru sub trei variante melodice :

3.2.1. Contur melodic caracterizat printr-**un vîrf** pe unul dintre CI, urmat de o coborîre bruscă sau treptată pînă în final ; acest tip de contur se realizează mai ales în cazul întrebărilor în care două (trei etc.) CI sînt alăturate şi situate în porţiunea iniţială a frazei. De exemplu :
I/53 *Cui ce-i pasă că mi-eşti drag?* — fig. 10.

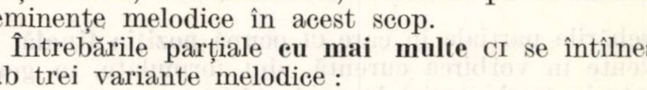
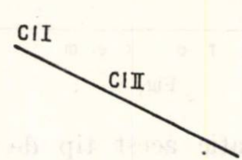

Fig. 10

Făcînd menţiunea că vîrful unic poate fi plasat pe oricare dintre CI pe care vorbitorul doreşte să-l scoată în evidenţă, vom reprezenta schematic exemplul de mai sus (unde vîrful se află pe primul CI) astfel :

3.2.2. Uneori, cînd două CI nu sînt imediat alăturate, tonul coboară uşor după primul vîrf, menţinîndu-se totuşi destul de înalt pînă la silaba accentuată a celui de al doilea CI, unde se produce coborîrea abruptă

(intra- sau intersilabică) pînă la F_0 minimă din final; între cele două vîrfuri de înălțime apropiată ia naștere astfel un fel de **punte** înaltă, de exemplu:

III/44 *De unde pînă unde?* — fig. 11.

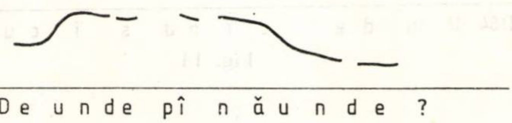
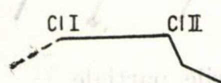

Fig. 11

Schematic:

Se pare că acest tip de contur este caracteristic unei anumite structuri lexico-gramaticale avînd conținut semantic special: este vorba despre întrebările în care cele două CI sînt, de fapt, aceleași: *unde—unde, cînd—cînd;* formulele *de unde (și) pînă unde?*, *de cînd (și) pînă cînd?* cu rol de întrebări retorice fiind folosite, de obicei, în limba română pentru a exprima un conținut negativ [6].

3.2.3. Conturul melodic poate prezenta **2, 3 (etc.) vîrfuri distincte.** Cînd vorbitorul vrea să sublinieze importanța fiecărui CI, cele 2,3 (etc.) cuvinte de acest fel se rostesc asemenea unor întrebări independente, avînd fiecare un vîrf inițial urmat de o coborîre bruscă și fiind adeseori separate prin pauze de amploare variabilă. Fenomenul se apropie de ceea ce Otto von Essen numea *rhetorische Auflösung* [7] ("întrerupere retorică") și are rolul de a imprima mai multă curiozitate interogativă întrebării. De exemplu:

III/61 *Cînd să ne-ntîlnim și unde?* — fig. 12;

I/52 *De unde vii și ai intrat pe unde?* — fig. 13;

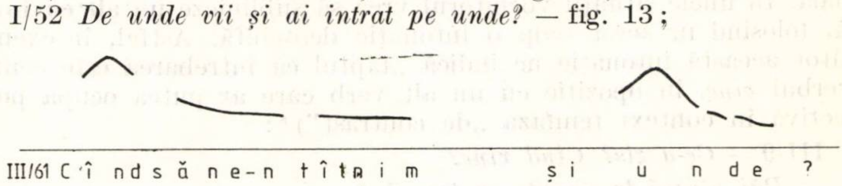

Fig. 12

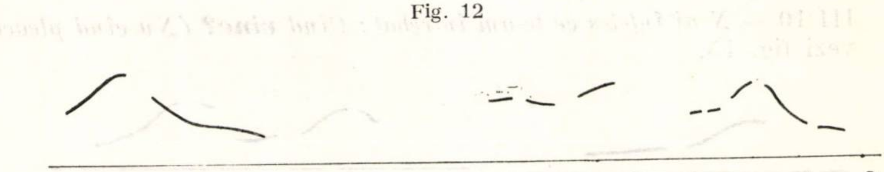

Fig. 13

[6] Cf. p. 117 din cel de-al doilea articol citat în nota 4.

[7] *Hochdeutsche Satzmelodie*, în "Zeitschrift für Phonetik und Allgemeine Sprachwissenschaft" IX (1956), 1, p. 81—85.

III/64 *Unde, cînd și cum?* — fig. 14.

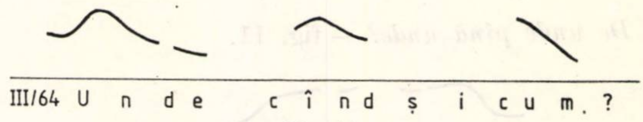

Fig. 14

Schematic :

3.3. Emfaza în întrebările parțiale

3.3.1. După cum am văzut, în afară de emfaza „automată" pe care o deține CI prin vîrful melodic aflat pe silaba sa accentuată, există posibilitatea de a atrage în mod deosebit atenția asupra cuvîntului interogativ pe două căi :

3.3.1.1. În plan melodic, prin realizarea unei coborîri abrupte în cadrul CI (intra- sau intersilabică), coborîre care, urmînd imediat după vîrf, are efectul de a-l scoate mai puternic în evidență prin contrastul astfel creat ;

3.3.1.2. Cu ajutorul topicii : avînd în vedere că poziția obișnuită a CI în întrebările parțiale este cea inițială sau cea internă, prin transferarea acestuia la sfîrșitul frazei se creează o impresie neașteptată și, ca urmare, se atrage atenția asupra sa. După cît se pare, scoaterea în evidență a CI prin intermediul topicii (plasarea sa finală) este mai „puternică" decît emfaza de tip melodic realizată prin coborîrea abruptă în cadrul CI.

3.3.2. Desigur că nu numai CI poate purta emfaza într-o întrebare parțială. În unele situații vorbitorul vrea să sublinieze **un alt cuvînt** din frază, folosind în acest scop o intonație deosebită. Astfel, în exemplul următor această intonație ne indică „faptul că întrebarea este centrată pe verbul *vine*, în opoziție cu un alt verb care ar putea ocupa poziția respectivă în context (emfaza „de contrast") [8] :

III/9 — *Ce-a zis? Cînd vine?*

— *Păi pleacă la noapte cu trenul.*

III/10 — *N-ai înțeles ce te-am întrebat : Cînd* ***vine****? (Nu cînd pleacă)* vezi fig. 15.

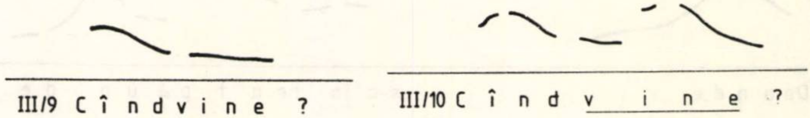
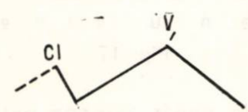

Fig. 15

[8] Cf. Daniel Jones, *An Outline of English Phonetics*. Ninth Edition (reprint), Cambridge, 1967, p. 297—298.

Comparînd cele două secvenţe *cînd vine?*, remarcăm deosebirea dintre o întrebare parţială neutră şi una în care apare emfaza pe verb : în primul caz se manifestă conturul descendent caracteristic, în timp ce al doilea contur este caracterizat prin **două vîrfuri** : unul pe CI, celălalt, mai înalt, pe silaba accentuată a verbului. Schematic, putem reprezenta cel de al doilea contur astfel :

Constatăm astfel că, spre deosebire de întrebările totale (caracterizate prin contur de tip ascendent), în care emfaza se realizează printr-o proeminenţă negativă [9], în întrebările parţiale (a căror curbă melodică generală are aspect descendent), este necesară, la fel ca şi în frazele declarative[10], realizarea unei p r o e m i n e n ţ e p o z i t i v e pentru scoaterea în evidenţă a cuvîntului respectiv, dacă acesta nu coincide cu CI.

Remarcăm aşadar că apariţia emfazei într-o întrebare parţială pe alt cuvînt decît CI acţionează ca **factor modificator** al curbei descendente caracteristice, întrucît porţiunea coborîtoare a tiparului este deformată prin crearea vîrfului melodic care marchează emfaza. Acelaşi fenomen se poate observa comparînd intonaţia întrebărilor din exemplul următor :

II/25 *Ce zi era?*
II/22 *Ce* ***zi*** *era? (Nu ce noapte?)* — fig. 16

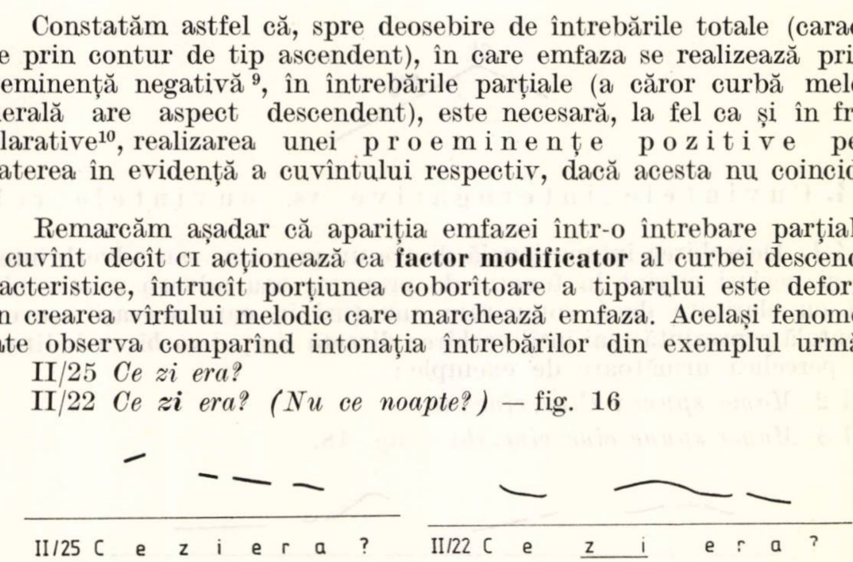

Fig. 16

în care emfaza afectează, de data aceasta, nu un verb, ci un substantiv.

Un alt factor modificator al tiparului descendent propriu întrebărilor parţiale este, după cum am văzut **(3.2.)**, apariţia unui al doilea sau al treilea CI în aceeaşi frază. Aceste CI „supranumerare" creează uneori tot atîtea vîrfuri de înălţimi variabile care deteriorează, la rîndul lor, aspectul curbei coborîtoare.

3.4. Negaţia în întrebările parţiale

Spre deosebire de emfază, apariţia negaţiei într-o întrebare parţială este un factor care **nu modifică** tiparul descendent caracteristic. Plasată, de regulă, după CI, ea nu formează vîrf melodic, ci este cuprinsă în por-

[9] Cf. Laurenţia Dascălu, *What are you Asking about? (On the Intonation of Emphasis in "Yes-No" Questions)*, în RRL XX (1975), 5, p. 480 ; *On the Intonation of Questions in Romanian : The Rising Pattern*, în RRL XXIV (1979), 1, p. 36—37 ; *Teste de percepţie asupra intonaţiei în limba română*, în SCL XXX (1979), 2, p. 138.

[10] Cf. Emanuel Vasiliu, *Fonologia limbii române*, Bucureşti, 1965, p. 71 ; Alexandra Roceric-Alexandrescu şi Dumitru Copceag, *Sugestii pentru cercetarea structurală a intonaţiei*, în SCL XVII (1966), 3, p. 279—280.

țiunea descendentă care urmează după silaba accentuată a CI. De exemplu:

I/19 *Cine nu vine?* – fig. 17.

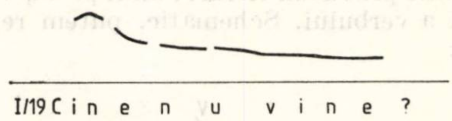
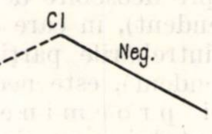

Fig. 17

Reprezentăm schematic acest contur astfel:

4. C u v i n t e l e i n t e r o g a t i v e vs. c u v i n t e l e r e l a t i v e

4.1. Deosebirea intonațională dintre un pronume sau adverb interogativ și același cuvînt în funcție de pronume sau adverb relativ ni se relevă cu claritate dacă comparăm enunțuri în care aceeași secvență segmentală reprezintă mai întîi **vorbirea directă** și apoi **vorbirea indirectă**, ca în perechea următoare de exemple:

I/2 *Mama spune: Cine vine?* (*a*)

I/3 *Mama spune cine vine.* (*b*) – fig. 18.

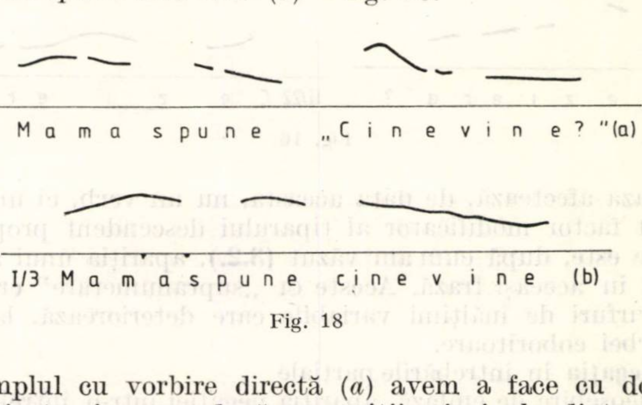

Fig. 18

În exemplul cu vorbire directă (*a*) avem a face cu două unități sintactice distincte, și anume două propoziții principale, dintre care prima este enunțiativă iar cea de a doua este o interogativă parțială. Celor două unități sintactice le corespund în plan intonațional două contururi melodice distincte: primul aparține propoziției enunțiative și este tiparul descendent declarativ: coborîre treptată pînă la F_0 minimă din final; după o pauză variabilă ca durată începe propoziția interogativă, care este rostită cu intonația caracteristică întrebărilor parțiale. Putem constata, cu acest prilej, deosebirea dintre conturul descendent declarativ și conturul descendent interogativ: acesta din urmă se caracterizează

printr-un vîrf mai înalt, plasat pe silaba accentuată a CI și urmat, de regulă, în același cuvînt de o coborîre abruptă, după care tonul continuă să coboare treptat (de data asta la fel ca în enunțul declarativ) pînă la sfîrșit.

În exemplul cu vorbire indirectă (*b*) avem a face cu o singură unitate sintactică, și anume o frază declarativă (compusă dintr-o propoziție principală și una completivă directă) care se comportă în plan intonațional ca o singură unitate melodică : un contur descendent declarativ, care debutează cu un ton mediu, urcă ușor spre finalul primei propoziții (pentru a exprima continuitatea), apoi, în coborîrea treptată care continuă pînă la sfîrșitul frazei, este cuprins și pronumele (relativ) *cine*.

Observăm că în funcție de pronume interogativ, *cine* este rostit cu F_0 maximă, în timp ce, ca pronume relativ, acest cuvînt nu mai atrage vîrful de înălțime asupra sa, ci se comportă, sub aspect melodic, ca un cuvînt obișnuit, care nu are capacitatea de a modifica conturul descendent în care este cuprins.

4.2. Prin trecerea de la **hipotaxă la parataxă** adverbele și pronumele relative devin, în unele cazuri, adverbe și pronume interogative, iar această schimbare a funcției antrenează anumite modificări în planul melodic.

Un astfel de exemplu întîlnim cu prilejul realizării unei construcții ca cea la care ne vom referi în continuare : pentru a atrage în mod deosebit atenția asupra unei afirmații, vorbitorul recurge la o formulă specială, constituită din **întrebare + răspuns**. Astfel, fraza :

Ce vreau să zic e că are dreptate (a)

poate fi înlocuită cu :

Ce vreau eu să zic? Că are dreptate (b),

în care întrebarea *Ce vreau eu să zic?*[11] nu face decît să evidențieze în mod deosebit conținutul semantic al „răspunsului" : „*Asta* vreau eu să zic (iată ce vreau eu să zic) : că are dreptate."

Enunțul cu hipotaxă (a) este constituit dintr-o singură unitate sintactică, și anume o frază formată dintr-o propoziție subiectivă *(ce vreau eu să zic)*, una principală insuficientă *(e)* și una predicativă *(că are dreptate)*. Unitatea sintactică se reflectă și în plan melodic : fraza manifestă un contur unic de tip descendent declarativ, cu un vîrf la început, pe *ce*, și cu un altul, la sfîrșitul primei propoziții (datorat urcării de continuitate), după care tonul coboară treptat pînă în final, unde este atinsă F_0 minimă (vezi fig. 19, sonagrama II/16).

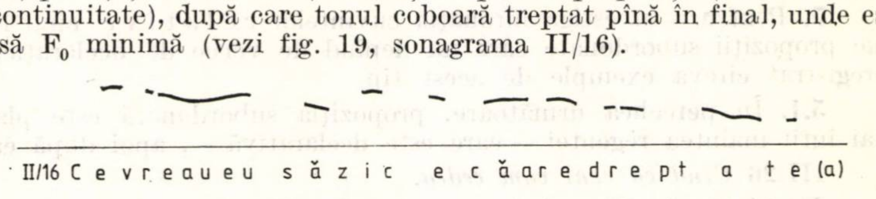

Fig. 19

[11] Pe care am numit-o cu alt prilej "întrebare preventivă" (*Despre funcțiile unor întrebări formulate de informatori în cursul anchetei dialectale*, în „Anuarul Institutului de cercetări etnologice și dialectologice" Seria A, 1 (1979), p. 333–334.

Construcţia paratactică (b) are un caracter complex, fiind formată din două unităţi sintactice distincte : o propoziţie interogativă şi una declarativă, cu o pauză de durată variabilă între ele. Celor două propoziţii le corespund două tipare melodice distincte, unul de tip interogativ, celălalt, declarativ.

În ceea ce priveşte întrebarea "preventivă", aceasta poate avea două variante melodice :

— O variantă **ascendentă**, dacă a fost interpretată de vorbitor ca un **ecou** al întrebării pe care ar fi putut să i-o pună interlocutorul şi pe care el vrea astfel s-o preîntîmpine, s-o "prevină" ("— Ce vrei să zici? — Ce vreau eu să zic? Că are dreptate."). În acest caz, întrebarea preventivă este rostită asemenea întrebărilor ecou, adică manifestă un platou melodic plasat pe un nivel mijlociu, urmat de o urcare finală de formă "concavă"[12] (vezi fig. 19, sonagrama II/10).

— O variantă **descendentă**, dacă întrebarea a fost considerată de vorbitor o întrebare parţială propriu-zisă ("autoîntrebare") şi, ca atare, a fost rostită cu tiparul descendent caracteristic (vezi, de exemplu, fig. 20, sonagrama I/7).

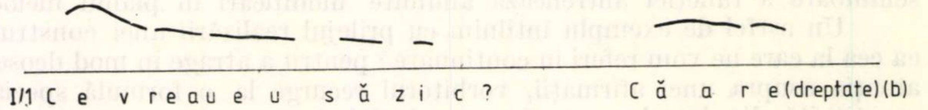

Fig. 20

Notăm faptul că, deşi pronumele *ce* este în ambele variante cuvînt interogativ, intonaţia lui diferă : în varianta descendentă (= întrebarea parţială propriu-zisă) el este rostit cu înălţimea maximă, iar vîrful astfel format este urmat de o coborîre abruptă, în timp ce în varianta ascendentă (= întrebarea ecou), *ce* este rostit pe un ton mediu, iar vîrful melodic al conturului este atins abia la sfîrşitul întrebării.

De asemenea, se pare că durata pauzei dintre întrebare şi răspuns diferă în funcţie de varianta melodică a întrebării : după întrebarea cu contur ascendent apare o pauză mai lungă decît cea care se produce după varianta descendentă.

5. Pentru a investiga intonaţia cuvintelor r e l a t i v e cînd introduc propoziţii subordonate care nu depind de verbe de declaraţie, am înregistrat cîteva exemple de acest tip.

5.1. În perechea următoare, propoziţia subordonată este plasată mai întîi înaintea regentei — care este declarativă —, apoi după ea :

III/26 *Cînd va veni vom vedea.*

III/30 *O să aflăm cînd va veni* — fig. 21.

Comparînd sonagramele celor două fraze constatăm că **în cele două variante poziţionale se realizează, în esenţă, acelaşi tipar melodic general :** în prima propoziţie (indiferent dacă este regentă sau subordonată) tonul debutează pe un nivel mediu, apoi coboară treptat, pentru ca, în ultima

[12] Cf. Laurenţia Dascălu, *A "Reminding" wh-Question and its Intonation in Romanian*, în RRL XXV (1980), 2, p. 126.

silabă accentuată, să urce brusc atingînd F_0 maximă a întregii fraze; în cea de-a doua propoziție tonul coboară treptat pînă în final sau se menține mai întîi pe un platou mediu înainte de coborîrea care se produce în ultima silabă accentuată.

Întrucît investigarea detaliată a intonației frazei depășește obiectivul articolului de față, vom conchide, în această etapă a cercetării, că

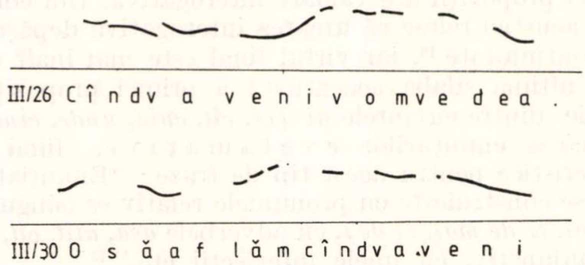

Fig. 21

topica propozițiilor nu este semnificativă în ceea ce privește forma generală a conturului melodic pe care îl manifestă fraza cu subordonare. Deși ambele propoziții sînt declarative, conturul descendent al celei dintîi este modificat în porțiunea sa finală printr-o urcare abruptă (de regulă intrasilabică) pentru a exprima continuitatea, în timp ce a doua propoziție este caracterizată prin conturul descendent declarativ normal. Cu alte cuvinte astfel de fraze ne relevă distincția fundamentală dintre intonația declarativă de „continuitate" și cea de "finalitate"[13].

În ceea ce privește cuvîntul relativ (în cazul de față adverbul *cînd)*, întrucît acesta ocupă locul întîi în propoziția subordonată, este rostit cu o înălțime destul de mare, dar în nici una dintre cele două variante poziționale el nu deține vîrful melodic al frazei; acesta este plasat la sfîrșitul primei propoziții, indiferent de funcția ei sintactică.

5.2. Dacă cuvîntul relativ introduce o subordonată a cărei **regentă este** nu o propoziție enunțiativă, ci una **interogativă totală**, conturul melodic general al frazei se schimbă, așa cum se poate observa în exemplul următor:

III/29 *Cînd va veni vom afla?* – fig. 22.

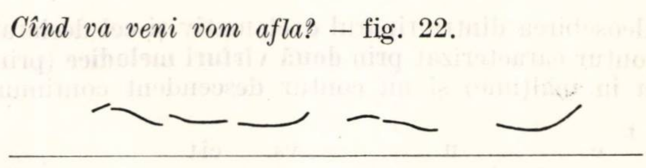

Fig. 22

[13] Cf. Pierre Delattre, *Comparing the Phonetic Features of English, French, German and Spanish. An Interim Report*, Heidelberg, 1965, p. 24–28; P. Delattre, E. Poenack and C. Olsen *Some Characteristics of German Intonation for the Expression of Continuation and Finality*, in "Phonetica" XIII, 1965, 3, p. 134–161.

Cele două propoziţii din care este formată fraza interogativă au contururi melodice întrucîtva similare: fiecare debutează cu un ton mediu, care continuă sub forma unui platou, apoi tonul coboară treptat, pentru ca, în final, să urce brusc în ultima ei silabă accentuată.

Aceste două contururi ascendente îndeplinesc funcţii deosebite: urcarea de la sfîrşitul primei propoziţii (indiferent dacă aceasta este regentă sau subordonată) exprimă continuitatea, în timp ce urcarea din finalul ultimei propoziţii are valoare interogativă. Din compararea valorii parametrilor acustici reiese că urcarea interogativă depăşeşte ca amploare urcarea de continuitate [14], iar vîrful final este mai înalt decît cel care se formează în ultima silabă accentuată a primei propoziţii.

6. Unele dintre cuvintele RI *(ce, cît, cum, unde, cînd)* pot fi folosite pentru formarea enunţurilor e x c l a m a t i v e, fiind considerate ca mărci caracteristice pentru acest tip de fraze: "Enunţiativa propriu-zisă exclamativă se construieşte cu pronumele relativ *ce* (singur sau în expresii de tipul *ce mai*, *ce de mai*, *ce de)*, cu adverbele *aşa*, *atît*, *cît*, *cum*, *unde*, *cînd*, cu modul conjunctiv, cu unele interjecţii etc." [15]

6.1. Cuvîntul RI cu care este construită propoziţia exclamativă poate fi rostit cu F_0 maximă [16], dar, pentru ca fraza să capete valoare exclamativă, intervine un al doilea vîrf, mai coborît, pe cuvîntul "la care se referă exclamaţia", în exemplul de mai jos adjectivul *bun*:

I/13 *Mama ne spune: Cît e de bun!* (a)

Comparînd secvenţa *cît e de bun* din acest enunţ cu cea corespunzătoare din fraza declarativă cu subordonare din exemplul următor:

I/12 *Mama ne spune cît e de bun.* (b) (vezi fig. 23)

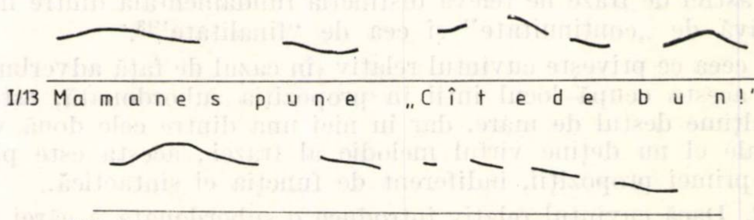

Fig. 23

remarcăm deosebirea dintre tiparul exclamativ şi cel declarativ, respectiv dintre un contur caracterizat prin **două vîrfuri melodice** (primul dominînd pe-al doilea în înălţime) şi un contur descendent continuu:

c î t e u vs. cît
de b n! e
de
bun.

[14] Cf. şi Laurenţia Dascălu, *Elipsă şi transfer melodic în limba română*, in SCL XXX (1979), 3, p. 221.
[15] GLR II, p. 32.
[16] *Ibidem*, p. 472.

6.2. Dacă topica normală în propozițiile exclamative de acest tip este cea în care cuvîntul RI ocupă poziția inițială, trebuie să avem în vedere și cazurile, destul de rare, în care se întrebuințează **topica inversată** [17].

Modificarea topicii antrenează schimbarea intonației în fraza exclamativă, așa cum se poate constata, de pildă, prin compararea sub aspect melodic a secvențelor :

II/21 *ce veseli și fericiți sînt!*

II/26 **veseli, fericiți ce sînt!* (vezi fig. 24).

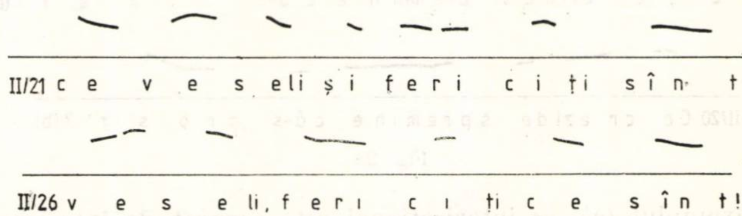

Fig. 24

În ambele variante poziționale vîrful melodic este plasat pe silaba accentuată a adjectivelor *(véseli, ferícți)*, iar fraza se încheie cu un contur terminal descendent. În ceea ce privește pronumele *ce*, acesta este rostit pe un ton mediu cînd precedă adjectivele (topica normală) și pe unul mai coborît cînd este plasat după adjective (topica inversată)

6.3. În sfîrșit, printre utilizările exclamative ale lui *ce* trebuie să menționăm un caz special, în care funcția lui se apropie de cea a unei **interjecții** [18].

Este vorba despre enunțurile în care *ce* este separat printr-o pauză de restul frazei, fiind lipsit de orice raport sintactic față de aceasta și exprimînd un conținut afectiv-atitudinal care variază de la caz la caz (surpriză, indignare, protest etc.). Astfel, în exemplul următor, considerăm că avem a face cu interjecția *ce*, urmată de o propoziție interogativă totală :

**Ce, crezi despre mine că-s prost?* (*a*)

Prin schimbarea locului pauzei, înțelesul frazei se schimbă [19], precum și structura sa sintactică. În exemplul :

**Ce crezi despre mine, că-s prost?* (*b*)

putem identifica două întrebări : prima, o interogativă parțială introdusă

[17] *Ibidem*, p. 33–34 : ,,În construirea propozițiilor exclamative joacă un rol important schimbarea ordinii cuvintelor, care e dictată de afectivitate [...]. În astfel de cazuri autorul pune pe primul plan cuvîntul pe care îl consideră mai important în frază : de obicei atributele, numele predicative, unele complemente circumstanțiale, mai ales cele de mod [...] :

Pe izlaz nu-i multă hrana
Dar vezi ***albă ce-i*** *Joiana!*

Uite, graurii pe luncă,
Veseli, fericiți ce *sînt!''*

[18] Laurenția Dascălu, *On the ''Interjection'' CE in Romanian*, în RRL XXIV (1979), 5, p. 529–532.

[19] GLR II, p. 481.

prin pronumele *ce*, iar cea de-a doua, o interogativă totală (ceva mai scurtă decît în exemplul *a*), subordonată sintactic celei dintîi.

Aspectul intonaţional al celor două exemple, identice ca structură fonematică dar deosebite din punct de vedere sintactic, este, desigur, diferit, aşa cum se poate constata comparînd sonagramele respective (II/9 şi II/20 din fig. 25).

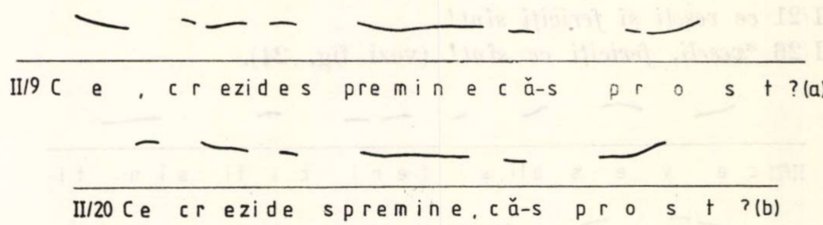

Fig. 25

În exemplul (a), *ce* interjecţional este separat de întrebarea care urmează printr-o pauză, iar tonul cu care este rostit se caracterizează printr-un vîrf înalt urmat în aceeaşi silabă de o coborîre abruptă. Întrebarea totală *(crezi despre mine că-s prost?)* începe pe un ton mediu, care coboară pînă atinge F_0 în ultima silabă, pentru ca, apoi, să urce brusc în partea ei finală.

În exemplul (b) se pot distinge două tipare melodice, caracteristice celor două tipuri de întrebări : întrebarea parţială *(ce crezi despre mine?)* debutează cu un vîrf pe CI, după care tonul coboară treptat pînă în final, unde atinge F_0 minimă ; conturul melodic al întrebării totale *(că-s prost?)* este caracterizat printr-o urcare interogativă pe parcursul ultimei silabe. Pauza dintre cele două întrebări este de două ori mai mică decît cea care desparte interjecţia *ce* de restul enunţului în exemplul (a), compară 52 ms cu 105 ms.

În afara deosebirilor privitoare la aspectul melodic global al celor două enunţuri, precum şi a celor legate de locul şi durata pauzelor, un rol important în distingerea acestor două structuri îl joacă deosebirile prozodice dintre *ce* interjecţional şi *ce* interogativ : fără a diferi în mod esenţial sub aspectul înălţimii atinse, cele două cuvinte au totuşi contururi melodice distincte, la care se adaugă deosebirile cantitative : *ce* interjecţional se remarcă printr-o durată mai mare decît *ce* interogativ (217 ms vs. 112 ms), iar pauza care urmează interjecţia are rolul, printre altele, de a scoate şi mai mult în evidenţă importanţa ei semantică.

7. În concluzie :

Cele trei funcţii distincte (interogativă, relativă, exclamativă) ale cuvintelor de care ne-am ocupat se reflectă în deosebiri importante de natură prozodică nu numai în ceea ce priveşte cuvintele respective, ci şi în aspectul general al frazei în care sînt ele cuprinse.

După cum am văzut, identificarea, cu ajutorul studierii unor perechi minimale de enunţuri, a trăsăturilor intonaţionale specifice uneia sau alteia dintre valorile menţionate, serveşte la stabilirea opoziţiilor melodice care corespund unor opoziţii gramaticale şi/ sau semantice de bază ale limbii, ca : hipotaxă vs. parataxă, vorbire directă vs. vorbire indirectă,

declarativ vs. interogativ vs. exclamativ, ceea ce, în opinia noastră, este încă un argument pentru a considera că rolul intonației în sistemul general al limbii este deosebit de important.

On the intonation of relative-interrogative words

(Abstract)

The paper investigates the melodic variety of the Romanian sentences containing "relative-interrogative" words: pronouns: *care* ("which"), *cine* ("who"), *ce* ("what"), *cît, cîtă, cîți, cîte* ("how much", "how many") and adverbs: *cînd* ("when"), *cum* ("how"), *unde* ("where"). Intonational differences are described, corresponding to grammatical and semantic oppositions, such as: direct speech vs. indirect speech, hypotaxis vs. parataxis, interrogative vs. relative, relative vs. exclamative, continuative vs. interrogative (non-continuative), etc.

Decembrie 1979

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

SCL, an. XXXI, nr. 2 p. 161–177, București, 1980.

IL „VOCABULARIO ITALIANO-MULDAVO" DI SILVESTRO AMELIO (1719)

I

Nella storia della lessicografia romena occupa certamente un posto di notevole rilievo il *Vocabulario italiano-muldavo* di Silvestro Amelio, Prefetto delle missioni cattoliche di Moldavia, Valacchia e Transilvania nei primi del Settecento. L'importanza di quest'opera consiste non soltanto nel fatto che essa cronologicamente occupa il secondo posto tra gli glossari bilingui italo-romeni [1], essendo posteriore soltanto al *Lexicon italian-român* [2] dello stolnic Constantin Cantacuzino del 1700, ma anche nel fatto che vi sono attestati numerosi elementi lessicali regionali e particolari, semantismi non registrati nelle precedenti opere lessicografiche bilingui, come l'*Anonymus Caransebesiensis*[3] e il *Lexicon Marsilianum* [4], e che non figurano neppure nel DA e nel DLR [5].

Nelle pagine seguenti ci limiteremo soltanto a fare alcuni rilievi di carattere generale sulla struttura di questo glossario e a presentarne alcuni elementi lessicali che per la loro peculiarità o per il loro semantismo specifico ci sono sembrati degni di nota, riservandoci di pubblicare l'intero vocabolarietto non appena ne avremo completato lo studio da qualche tempo iniziato. Non saranno affrontati i problemi inerenti alla grafia e all'ortografia del testo, alle caratteristiche generali del ms., agli aspetti fonetici, morfologici e sintattici, dal momento che alcuni di essi sono stati già presentati dal Densusianu [6] e recentemente studiati anche da me [7].

Il *Breve vocabulario italiano-muldavo* occupa gli ultimi fogli, dal 67^r al 78^v, del ms. autografo di Silvestro Amelio, custodito nell'Archivio dei Minori Conventuali di Roma (D. 30). Stando al Densusianu, il glossario conterrebbe "vre-o mie de cuvinte" [8]. La stessa erronea, inspiegabile

[1] Cfr. M. Seche, *Schiță de istorie a lexicografiei române*, vol. 2, București, 1966, I, p. 15.

[2] Cfr. C. Tagliavini, *Un frammento di terminologia italo-romena ed un dizionarietto geografico dello stolnic Constantin Cantacuzino*, Cernăuți, 1928.

[3] C. Crețu, *Anonymus Caransebesiensis, Dictionarium valachico-latinum (sec. XVII)*, pubblicato nella rivista "Tinerimea Română", I (1898), pp. 320—380. Dopo l'eccellente lavoro di N. Drăganu, *Mihail Halici (Contribuție la istoria culturală românească din sec. XVII)*, in "Dacoromania", IV (1927), pp. 77—168, quasi tutti gli studiosi sono ormai d'accordo nell'attribuire la paternità di quest'opera a Mihail Halici, patrizio di Caransebeș.

[4] C. Tagliavini, *Il "Lexicon Marsilianum", Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII, studio filologico e testo*, București, 1930.

[5] DA, *Dicționarul limbii române*, tomo I (parti I—III), tomo II (parti I—III), București, 1913—1949; DLR, *Dicționarul limbii române (DLR)*, tomo VI (M), tomo VII (N—O), tomo VIII (P-*pogribanie)*, tomo X (R), tomo XI (Ș), București, 1965—1978.

[6] O. Densusianu, *Manuscrisul românesc al lui Silvestro Amelio, din 1719*, in "Grai și Suflet", I, n. 2 (1924), pp. 286—311.

[7] *Il manoscritto romeno di Silvestro Amelio (1719). Osservazioni linguistiche*, in SCL XXXI (1980), nr. 1, p. 11—30.

[8] O. Densusianu, *Ms. lui Amelio*, p. 300.

affermazione è fatta anche dal Drăganu in una recensione all'articolo del Densusianu: "...cele 12 foi cari cuprinde *Breve vocabulario italiano-muldavo*, cu totul vre-o mie de cuvinte, unele destul de interesante" [9], e successivamente, forse sulla scorta delle notizie date dai suddeti studiosi, anche da Mircea Seche nel suo lavoro sulla storia della lessicografia romena: "Vocabularul cuprinde circa 1000 de termeni" [10]. In realtà, includendo i termini designanti i nomi dei mesi, i giorni della settimana, i numerali da 1 a 20, il vocabolario comprende complessivamente 1320 parole-titolo. Le pagine sono scritte per intero, le glosse disposte in due colonne; in ogni pagina sono comprese all'incirca 68–70 glosse.

Come nella lessicografia slavo-romena e negli altri dizionari bilingui, ad iniziare dal sec. XVII sino alla fine del sec. XVIII, anche nell'opera dell'Amelio l'ordine alfabetico delle parole, delle combinazioni di parole e delle brevi proposizioni che saltuariamente vi si riscontrano, è poco rispettato anche nella parte romena. Ma ciò che più sorprende nella impostazione del glossario di cui ci occupiamo è il fatto che l'Autore abbia disposto più o meno alfabeticamente le parole romene e non quelle italiane, come sarebbe stato logico. In un glossario che, come sappiamo dallo stesso Amelio, avrebbe dovuto essere destinato ai misionari italiani che si recavano in Moldavia, una simile organizzazione del materiale lessicale ci sembra piuttosto strana e quasi inspiegabile. Di quale praticità e funzionalità per l'utente di allora potesse essere un manuale del genere è assai difficile dire, dal momento che nessuno sarebbe stato in condizione di sapere dove e se fosse registrato un termine di cui occorreva conoscere il corrispondente romeno, a meno di non leggere di volta in volta l'intera lista dei termini tradotti. Sotto questo aspetto, anche se di minori proporzioni, il precedente lavoro lessicografico dello stolnic Cantacuzino, in cui i termini sono raggruppati per materie (parti del corpo, frutti, ecc..) [11], risulta più organico e razionale. Anche da uno sguardo sommario di una pagina del nostro ms. ci si accorge che la composizione delle liste delle parole non risponde ad alcun criterio, come si può rilevare, ad esempio, dalla disposizione dei seguenti termini tratti dalla lettera *G*: *nudo* = *gol*, 70v/18; *foglio* = *golla*, 70v/1; *parlo* = *greiesk*, 70v/2; *seuerità* = *groza*, 70v/3; *brutto* = *grosato*, 70v/4, ecc..

Altri rilievi è possibile fare per quel che riguarda la traduzione delle voci italiane, soprattutto del le forme verbali: ad un infinito it. spesso corrisponde nella parte romena la I persona dell'ind. presente: *ingannare* = *amazesk*, 67r/3; *affilare* = *askutu*, 67r/26; *aquistare* = *dobondeskŭ*, 69r/8; *riprendere* = *resteskŭ*, 75v/18, ecc.; altre volte vi corrisponde la III pers. sing. dell'ind. presente: *affatturare* = *amaceste*, 67r/8; *defendere* = *araetuieste*, 67r/29; *persequitare* = *guneste*, 70v/8; *auanzare* = *kouaerszeste*, 72r/20, ecc.; in altri casi il gerundio: *eligersi* = *alegaendușzy*, 67v/11; *mouere* = *buzurluindu*, 68r/7; *descendere* = *pogoryndușe*, 75r/10, ecc..

[9] N. Drăganu, *Catehismul din manuscrisul de la 1719 a lui Silvestru Amelio, copie după al lui Vito Piluzio tipărit la 1667* [in realtà 1677], in "Făt-Frumos" I (1926), 1, p. 38.

[10] M. Seche, *Schiță de istorie*, cit., I, p. 15.

[11] M. Seche, *Schiță de istorie*, cit., I, p. 9.

In merito alla disposizione alfabetica delle voci romene, rileviamo i seguenti fatti:

a) L'Amelio in generale registra alla lettera *C* le parole che iniziano con *č*: *cielo* = *cier*, 68ᵛ/27; *leggo* = *czitesk*, 68ᵛ/29; *visitazione* = *cerkarie*, 68ᵛ/12; ma vi inserisce anche voci che incominciano con *k*: *vari (=vasi) d'aqua* = *cofino*, 68ᵛ/1; *canipa* = *chanepa*, 68ᵛ/8; *stelliere* = *comiszael*, 68ᵛ/18, ecc.. Le voci in cui si è verificata la palatalizzazione delle labiali sono di solito registrate alla lettera *K*: *pepe* = *kyper*, 71ᵛ/5; *mortale* = *kyperniz*, (=*piperniță*), 71ᵛ/9; *petto* = *kieptul*, 71ᵛ/27; ma anche alla lettera *C*: *pistello* = *chyloku* (=*pilug*), 68ᵛ/5; *matarazzo* = *chylota* (=*pilotă*), 68ᵛ/10; *trepiede* = *chyoristy* (= *pirostii*), 68ᵛ/21.

b) Sotto la lettera *V* — dal momento che Amelio, secondo un'antica tradizione grafica, trascrive [*v*] e [*u*] con *u* — sono registrate sia le voci che cominciano per *v*, sia quelle che cominciano per *u*: *secco* = *vskato*, 77ᵛ/3; *grasso di porco* = *vntura*, 77ᵛ/6; *colpa* = *vyna*, 77ᵛ/18; *strada* = *Vlyzza*, 77ᵛ/34, ecc..

Considerando che il glossario avrebbe dovuto essere, come si è già detto, una specie di prontuario per missionari che poco o nulla sapevano di romeno, è facile immaginare quanto difficile sarebbe stato distinguere le parole comincianti per *v* da quelle comincianti per *u*. Inoltre, come ha rilevato il Densusianu, "În felul cum sînt redate [cuvintele] şi cu stîngăcii care arată pe glosatorul strein, nu e totdeauna uşor să identificăm cu ele forma de azi sau întrebuinţată altădată; de aceea în cîteva locuri cuvîntul românesc rămîne neînţeles" (p. 300). In realtà, soprattutto in certi casi, non sono soltanto le parole romene di difficile interpretazione, ma anche quelle italiane, come avremo modo di vedere successivamente. Ma da queste considerazioni che evidenziano certi limiti e difetti dell'opera non viene, comunque, sminuita l'importanza filologica, che qui ci interessa più direttamente, del glossario dell'Amelio.

Prima di passare all'analisi di alcune glosse che ci sembrano più degne di rilievo, riteniamo opportuno fare alcune note riguardanti sia le voci italiane, sia quelle romene.

I — Nella sezione italiana è numerosa la presenza di forme cadute in disuso o con fonetismi arcaici e popolari: *augmento*, 67ᵛ/2; *celsi*, 67ʳ/8; *carciofoli*, 67ʳ/11; *brachesse*, 68ʳ/13; *ceruia*, 68ᵛ/20; *tribuli*, 68ᵛ/21; *deto*, 69ʳ/22; *destera*, 69ʳ/10; *engluuie*, 69ᵛ/21; *chiccara*, 70ʳ/10; *gallinaccio*, 71ᵛ/16; *compaternità*, 72ʳ/9, ecc.. Inoltre, in molte altre forme si riscontrano fonetismi specifici dei dialetti italiani meridionali:

1) Sonorizzazione delle sorde post-nasali: *trongo*, 68ʳ/29; *fangiullo*, 71ᵛ/12; *fangiulla nobile*, 72ʳ/30, ecc..

2) Assimilazione del nesso consonantico *nd* > *nn*: *mutanne (mutande)*, 71ʳ/1; *contennere (contendere)*, 78ʳ/6; e del nesso *mb* > *mm*: *ciammelle*, 71ᵛ/24; *cammiare (cambiare)*, 76ʳ/30.

3) Geminazione di alcune consonanti in posizione interna, che riflette la pronunzia forte tipica dei dialetti italiani meridionali: *detrazzioni*, 69ʳ/27; *scommunica*, 70ʳ/7; *rubbato*, 70ʳ/16; *Gabrielle*, 70ᵛ/7; *buggia*, 73ᵛ/1; *communione*, 75ʳ/24; *ruggiada*, 75ᵛ/2, ecc..

4) Fonetismi vari: *chiava (chiave)*, 68ᵛ/17; *materazzo*, 68ᵛ/11; *scarpello (scalpello)*, 69ʳ/30; *bocale (boccale)*, 71ᵛ/14; *sanguesuche (sanguisughe)*, 72ᵛ/24, ecc..

5) Infine segnaliamo la presenza di un considerevole manipolo di voci appartenenti ai dialetti italiani meridionali; alcune sono addirittura specifiche della zona di origine dell'Amelio: ***sponga***, 68r/16; ***rapunzuli***, 68r/4; *sangalla*, 68r/5; *ciauole*, 68v/9; *lupuli*, 69v/3; *talponara*, 70v/6; *croia*, 71v/35; *scioscelle*, 71v/28; *spinapolci*, 74v/38 (su queste ultime due ci soffermeremo in seguito).

II — Nella sezione romena — prescindendo da particolari fonetismi, non esclusivi, comunque, dei dialetti moldavi — è possibile riscontrare interessanti arcaismi lessicali e voci precedentemente non attestate o poco attestate che qui ci limitiamo a citare, dovendone esaminare alcune in seguito:

1) Tra gli arcaismi: *astara*, 67r/7; *arkaua*, 67r/27; *astrukatul*, 67v/11; *breneuic*, 68r/14; *broskkuzzestu*, 68r/28; *bobonele*, 68r/23; *comiszael*, 68v/18; *dobos*, 69r/2; *dezdy*, 69r/32; *galbanaszy*, 70v/4; *gonaszylor*, 70v/17; *ierba pucios*, 71r/19; *korne di mare*, 71v/28; *katarcele*, 72r/13; *marulli*, 73r/5; *myszaelętate*, 73v/10; *paerina*, 74v/39, ecc..

2) Tra le voci di cui non ho trovato altre attestazioni: *bicinitury*, 68r/33; *dudy*, 69r/30; *derepteze*, 69r/35; *doszeditura*, 69r/36; *engaeduitura dë plyn*, 69v/3; *groznik*, 70v/18; *ingruppo*, 71r/11; *izderitoriul*, 71r/15; *kase den lontru*, 72r/14; *kase de taine*, 72r/15; *kleuitura*, 72r/29; *praeuae-luyala*, 75r/9; *rodiciosü*, 75r/19.

3) Tra le voci che, stando ai dati di cui si dispone, non risultano precedentemente attestate, citiamo: *asna*, 67r/24; *hahamul*, 70v/27; *kloska*, 71v/16; *kryda*, 71v/30; *kresznyk*, 72r/19; *kuska*, 72r/22; *mylotre*, 73r/26; *moszinaszy*, 73v/4; *myntuialae*, 73v/6; *nouot*, 73v/31; *posouenghe*, 74v/12; *plosznyzzi*, 74v/35, ecc..

II

Nell'esaminare, seguendo l'ordine del ms., alcune glosse che ci sembrano più degne di rilievo, ci soffermeremo soprattutto sugli elementi romeni, mentre le voci italiane saranno prese in considerazione soltanto nel caso in cui esse presentino caratteristiche semantiche discordanti dalle corrispondenti romene o particolarità di un certo interesse.

agudde (*=agude*), 67r/8 "celsi". Forma regionale, cfr. Varlaam, C. 380, *N. Testament*, 1648, Hasdeu, *Et. M.*, in DA s.v. *agud.* Per *celsi*, più che di "o greşeală în loc de *gelsi*", Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 301, n. 7, si tratta di forma arcaica, viva ancora nei dialetti italiani meridionali, cfr. DEI, II, s.v.

A nu zynë pokoinza sae gaendiaska dë paekatele sale, 67r/18—20; cfr. V. PILUZIO, *Katekismo Kriistinesko*, Roma, 1677, p. 31: *a nu zine pokoinza se kediaske de pekatele sale*; si tratta, probabilmente, di formule stereotipate usate per tradurre determinati concetti religiosi che non avevano un corrispondente in romeno.

arkaua (*=arcă*), 67r/27, "auuocato". In a.r. "protettore", cfr. DA, s.v.; inoltre, G. CREŢU, *Mardarie Cozianul, Lexicon slavo-românesc şi tâlcuirea numelor din 1648*, Bucureşti, 1900, 246, 274; "prin *arca* se traduc cuvintele slave '*sŭglago lĭniku*' (= advocat) şi 'chodataĭ' (= mijlocitor)" DA, s.v. Questo signficato appare diffuso specialmente in Moldavia e

Muntenia, cfr. Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 301, n. 1, e L. ŞĂINEANU, *Elemente turceşti în limba română*, Bucureşti, 1885, p. 10 : « *arka*, dos, appui, protection, protecteur ».

araetuieste (?), 67ʳ/30, "defendere". Voce sconosciuta. Per Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 301, n. 2, potrebbe essere un derivato di *arăta*, ma anche questo comporterebbe difficoltà semantiche in rapporto all'it. *defendere*.

busnara (= *buzunar*), 68ʳ/25, "saccoccia"; *busnara* non *busnaru*, come legge Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 301. Forse *-a* finale potrebbe rispecchiare un fonetismo etimologico (< ngr. μπουζουνάρα).

broskkuzzestu (= *broască cu țest*), 68ʳ/28, "tartaruca"; variante della più comune *broască țestoasă*.

batdzokurye (=*batjocurie*), 68ʳ/9, "burlare". La voce è poco attestata, cfr. M. COSTIN, *Viața lumii*, ap. M. GASTER, *Chrestomathie*, I, 205/12, *Bibbia* del 1688, in DA s.v.

bobonele (=*boboană*), 68ʳ/22, "vana osseruaz[io]ne seü superstizione", regionalismo arcaico moldavo e transilvano, usato soprattutto al plurale; cfr., anche, Dosoftei, V.S. 163.

cerkarie (=*cercare*), 68ᵛ/12, "visitazione"; con questo significato il termine è registrato anche in LB.

ciudosü, 68ᵛ/19, "admirabile", con l'antico significato etimologico (< asl. *čudo* 'minune'). La forma italiana è con grafia etimologica.

dudy (?), 69ʳ/30, "papagalli" [sic.!] < tc. *dudu*, *tuty* "pappagallo" < pers. *tūti*. Della voce non si hanno altre attestazioni.

derepteze (*derepteață?*), 69ʳ/35, "verità". Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 302, n. 10, crede improbabile che si tratti di un errore per *dreptate*, e pensa a *derepteață*, di cui, comunque, non si hanno attestazioni.

doszęditura (*dosăditură?*), 69ʳ/36, "oppressione". Della voce, a quanto ci risulta, si ha soltanto un'altra attestazione.

dezde (= *nădejde*), 69ʳ/9 "speranza". Per Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 302, n. 12, "greşit în loc de *nădejde*". Si potrebbe anche trattare di una forma ridotta rispecchiante una pronunzia popolare di *nădejde*.

douede, 69ʳ/20 "augmenta". Di *dovedi* col valore di 'aumentare' non ho riscontrato altre attestazioni.

doszaenytu (=*dosădit?*), 69ʳ/22 "ripresso". Sotto l'aspetto semantico non ci sono difficoltà a leggere *dosădi* : *n* al posto di *d* sarà un errore grafico.

detympana (=*detîmpina?*), 69ʳ/23 "incontrare". Di questa formazione non ho riscontrato altre attestazioni.

engaeduitura dë plyn (= *îngăduitură*), 69ᵛ/1–2 "obedienza in ogni cosa che sia peccato". Di questo derivato (< *îngădui* + *-tură*) si ha una sola attestazione anteriore nel *Katekismo* di Piluzio, a cui probabilmente, come in altri casi, ha attinto Amelio : *engeduitura de plin, ku kare engeduim omuluij pentru Dumnedzeu* (22/10).

elin (*elin, elen*), 69ᵛ/19 "mago". Di questo significato di *elin* non si hanno altre attestazioni.

faemaery (=*defăimări?*), 70ʳ/5 "scemamento". Sotto l'aspetto semantico, comunque, la voce romena non corrisponde perfettamente a quella italiana.

folosynza, 70ʳ/17 "efficacia". Nel DA, s.v. il termine è registrato col valore di 'profit. Secours. Usufruit'. Di questo particolare significato datoci dall'Amelio, non ho trovato altre attestazioni.

giaccia *(=gheața)*, 70ᵛ/13 "Jazzo" (ghiaccio). La voce romena è italianizzata; quella italiana non è "greșită", come pensa il Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 304, n. 1, ma riflette l'ant. *ghiazzo*, ed è dialettale meridionale.

golla *(coală)*, 70ᵛ/1 "foglio". Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 304, legge *foghio*, e alla nota 3 : "Poate *golan; foghio* e atunci pentru *fogno*". Sul piano semantico è impossibile stabilire un rapporto tra *golan* "om fără ocupație, sărac, zdrențăros" (DEX) e l'it. *fogno:* 1) agg. ant. "non riscuotibile", 2) tosc. "vento che soffia a raffiche violente" (GDLI). Intendendo *golla* = *coală* (lo scambio sorda – sonora è frequente in Amelio), la glossa risulta molto chiara. Tra l'altro, forse per errore, la glossa è ripetuta successivamente : *foglio* = *kolla*, 71ᵛ/26.

groza *(=groază)*, 70ᵛ/3 "severità". Con questo significato la voce non ci risulta altrimenti attestata. Più comunemente ha il valore di "terreur, horreur" (DA), s.v.

gynganÿle *(=gînganie)*, 70ᵛ/14 "ucelli di rapina". La voce è attestata soltanto col valore di "reptile. Insecte" (DA), s.v.

hudicele *(hudiță)*, 70ᵛ/29 "vichi". Secondo Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 304, n. 6 : "cuvîntul nu traduce tocmai bine forma italiană". Non si capisce questa affermazione, dal momento che la voce è attestata col valore di "ruelle, uliță", (DA), s.v., e corrisponde perfettamente alla forma italiana.

ingroppo *(=îngroapă?)*, 71ʳ/10 "fossa". E'probabile che si tratti di un derivato da *în* + *groapă*, dicui non ho trovato altre attestazioni.

izderitoriul *(ijderitor)*, 71ʳ/14 "creatore". Secondo i dati di cui disponiamo, questo derivato è attestato per la prima volta nel *Katekismo* di Piluzio, p. 4/2, a cui probabilmente l'ha attinto l'Amelio ; cfr. G. Piccillo, *Considérations sur le lexique du Catéchisme roumain (1677) de Vito Piluzio*, in RLR (1979), II (in corso di stampa); la voce è registrata anche nell' *Anon. Carans.*; cfr., inoltre, M. Gaster, *Chrestomathie*, I, p. 227.

kloska *(=cloșca)*, 71ᵛ/16 "biocchа". Secondo il DA, la prima attestazione è del 1841 ; cfr. A. Pann, *Fabule și istorioare auzite și versificate*, vol. 2, București, 1841, cfr. M. Gaster, *Chrestomathie*, II, 360.

kranyco *(=graniță)*, 71ᵛ/30 "balio". Per quanto riguarda il significato, la voce italiana non corrisponde a quella romena, cfr. GLDI, s.v.

korne di mare *(coarne de mare)*, 71ᵛ/28 "scioscelle". Regionalismo moldavo. Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 305, n. 9 : "Forma italiană nu mi-i cunoscută ; la « roșcove » în italiană le zice *carrubbe, guainelle*". Il tipo ***sciosсella*** per denominare il *carrubbo* è diffuso nei dialetti italiani meridionali, cfr. nap. ***sciuscella***, A. Altamura, ***Dizionario dialettale napoletano***, Napoli, 1956, s.v. ; inoltre, abruz. camp. lucano ***sciuscella***, cfr. A.I.S., VII, 1284.

kase den lontru *(=casă de lăuntru)*, 72ʳ/14 "conclaue", cfr. ***din lontrulu***, Varlaam, C.I. 46, in DA s.v. *înăuntru*. Non si hanno altre attestazioni di questa locuzione.

kase de taine *(casă de taine)*, 72ʳ/15 "secreto luogo". Di questa composizione non ho riscontrato altre attestazioni.

kresznyk *(crăsnic — crîsnic)*, 72r/20 "mostro". Secondo i dati del DA, s.v. *crasnic* non si avrebbero attestazioni anteriori.

koskodano *(coşcodan)*, 72r/1 "gatto haimone", regionalismo moldavo; cfr. Tiktin, s.v. La forma it. *haimone*, al posto di *mammone*, non è chiara.

kumnacye *(= cumnăție)*, 72r/10 "cognazion spirituale". Di questo particolare significato della voce romena non si ha altra documentazione. La definizione data dal DA "înrudirea dintre cumnați și cumnate", LB, è discordante dal corrispondente italiano "vincolo che si stabilisce per effetto del battesimo e della cresima tra il soggetto e il padrino, tra i parenti del soggetto e il ministro..." (GDLI), s.v. È probabile che l'Amelio abbia adoperato *cumnăție* con questo particolare valore, non avendo a disposizione altri termini per tradurre il suo concetto.

kleuytura *(clevetură?)*, 72r/29 "moto". Di questa formazione non si hanno altre attestazioni. Sotto l'aspetto semantico, comunque, non si vede il rapporto tra la voce romena e quella italiana.

laemurytoriü *(lămuritor)*, 72v/3 "Purgatorio". Amelio utilizza il termine *lămuritor*, non altrimenti attestato con questo significato, per tradurre i concetti di *Limbo (Limb)*, 26r/22, e di *Purgatorio*.

lezuitura *(=leșuitură)*, 72v/19 "adulazione". Di questo particolare significato non si conoscono altre attestazioni.

marulli *(marulă)*, 73r/4 "luttuche" *(lattuga)*, regionalismo moldavo, cfr. DLR, s.v. La forma italiana, per *lattughe*, è dialettale meridionale.

milotre *(=milot?)*, 73r/26 "finocchio". Potrebbe trattarsi di *milot* "origanum vulgare", attestato solo alla fine dell'800, cfr. DLR, s.v.

moszynaszy *(moşinaşi)*, 73v/4 "eredi". Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 306, legge erroneamente *mosynaszy*. Stando ai dati del DLR, s.v., la prima attestazione di questo derivato (< *moșan*+ *-aș)* sarebbe del 1731, cfr. *Uricariul*, X, 172; IV, 330/13.

magura *(magură)*, 73 v/17 "colli". La prima attestazione della voce con questo significato è del 1868, cfr. I. Ionescu, *Agricultura română din Județul Mehedinți*, București, 1868, p. 672.

nepestuitor *(năpăstuitor)*, 73v/7 "impostore". Stando al DLR, s.v., questo significato è attestato per la prima volta nel 1770.

ospiti *(oaspete)*, 74r/2 "forastieri". Di questo particolare semantismo della voce non si hanno altre attestazioni.

oblicizy *(oblicit)*, 74r/16 "obbligati". È probabile che si tratti di un adattamento di *oblici* all'it. *obligati*, in quanto la voce romena non è stata mai adoperata col significato attribuitogli dall'Amelio, cfr. Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 289. Stranizza, comunque, lo stesso uso del termine nel *Katekismo* di Piluzio.

obidnik *(obidnic)*, 74r/23 "cieconato". Regionalismo. La voce è attestata col valore di "miope, guercio" a Bucecea — Suceava, cfr. DLR, s.v. Nel vocabolario del Tiktin è citato un esempio in cui il termine significa "colui al quale sono stati strappati gli occhi; orbo", cfr., inoltre, Densusianu, *Ms. lui Amelio*, 306, 14.

ploszuyzzi *(ploșniță)*, 74v/35 "cemici". Secondo il DLR, la prima attestazione della voce è nel *Lexicon* di Budai-Deleanu (1818).

paducelle *(păducel)*, 74v/40 "spinapolci". Per la forma romena, cfr. Dosoftei, *Opere*, I, *Ps. 57*, ed. N. A. Ursu, București, 1978, p. 130.

La glossa ci interessa soprattutto per il tipo *spinapolci* (= *biancospino*), specifico di pochi dialetti meridionali : Ascoli Satriano, Trevico, Avetrana, Melissa, cfr. A.I.S., III, 604, e sporadicamente anche in Sicilia come toponimo : *spinapunci* (CL).

Ci siamo limitati a presentare alcuni elementi lessicali che, pur con i loro semantismi speciali e nella incoerenza della rappresentazione grafica, hanno, tuttavia, una loro attendibilità. Ma nel glossario si riscontrano anche voci e locuzioni molto strane che richiedono uno studio e un'indagine più approfonditi. Prescindendo, quindi, dalle considerazioni che abbiamo fatto all'inizio di queste pagine e dai difetti di sistemazione del materiale lessicale, il *Vocabulario* dell'Amelio costituisce un'interessante fonte per la conoscenza della lingua parlata nei primi del Settecento, anche se l'Autore, nel rappresentare le voci romene, è stato spesso tradito dalle proprie abitudini fonetiche e ostacolato dalla difficoltà di rendere i suoni romeni con lettere latine.

Settembre 1979

Università di Catania

MARIA FRANCISCA BĂLTĂCEANU

CONCORDANȚE MORFOLOGICE ÎNTRE ARMEANĂ ȘI DACO-MOESIANĂ

După cîteva considerații teoretice, pe de-o parte asupra importanței isoglоselor morfologice în determinarea înrudirii lingvistice și, pe de altă parte, asupra dificultăților care apar în cazul limbilor de față, sînt analizate întîi o serie de afixe și elemente pronominale care ar putea fi concordante între armeană și daco-moesiană, iar apoi cîteva asemănări de structură a sistemului.

0.1. Studierea unor eventuale concordanțe morfologice prezintă cel mai mare interes pentru stabilirea unei înrudiri speciale între două sau mai multe limbi. Într-adevăr, deoarece morfologia e compartimentul cel mai puțin penetrabil la împrumuturi, apariția unei inovații concordante în limbile respective poate fi socotită dovada unei inovații comune într-o perioadă a unei comunități anterioare. Aceasta în opoziție cu situația din compartimentul lexicului, unde e întotdeauna dificilă stabilirea distincției între inovație comună și împrumut de dată foarte veche.

Pe de altă parte, spre deosebire de situația din compartimentul foneticii, în concordanțele morfologice hazardul este aproape exclus, atît datorită lipsei motivației fiziologice, cît și datorită posibilității verificării pe ambele planuri : formă și sens. Se poate face deci mult mai ușor deosebirea între inovație comună și inovație paralelă.

0.2. Din păcate, în cazul limbilor studiate aici datele oferite de morfologie sînt restrînse.

0.2.1. În primul rînd aceasta se datorează cunoștințelor noastre limitate asupra morfologiei limbii dace ; fapt explicabil atît prin puținătatea izvoarelor, cît și, mai ales, prin natura lor (nume proprii sau liste de cuvinte, și nu texte continue).

De asemenea, tocmai pentru că materialul morfologic nu se împrumută decît în cazuri excepționale, nu avem posibilitatea utilizării limbii române ca sursă pentru limba de substrat, nici măcar în măsura în care acest lucru este posibil pentru celelalte compartimente ale limbii.

0.2.2. Morfologia limbii armene are și ea un caracter aparte. Față de indo-europeana comună s-a produs o puternică restructurare, datorată pe de o parte unor motive morfologice (presiunea înlăuntrul sistemului), pe de altă parte unor motive fonetice : căderea vocalei finale sau, în anumite cazuri, a silabei finale în întregime are consecințe grave asupra morfologiei unei limbi cu flexiune externă. Toate acestea au dus la reducerea numărului de forme sau la rearanjarea lor într-un mod care face adesea dificilă identificarea etimonului indo-european : un exemplu cunoscut este acela al sufixului de plural *-k'*, greu de separat de marca de plural din indo-europeană, **-s*, și totuși imposibil de identificat cu aceasta.

0.2.3. Așa stînd lucrurile, există cu atît mai puține șanse ca tocmai rarele date obținute despre morfologia daco-moesiană să fie regăsite în armeană.

0.3. În aceste condiții, eventualele concordanțe vor apărea mai degrabă în ,,zonele marginale'' ale morfologiei: formarea cuvintelor și morfo-sintaxă; în acest ultim caz, fiind vorba de comunitate de structură mai mult decît de material, va lipsi posibilitatea demonstrării comunității lor de origine.

E de asemenea previzibil numărul mic de concordanțe care vor putea fi stabilite; din alt punct de vedere, însă, va crește valoarea fiecărei concordanțe în parte.

0.4. Este explicabil, deci, faptul că acest tip de concordanțe între armeană și daco-moesiană au fost mai puțin studiate. Singurul care propune mai sistematic unele apropieri este G. Reichenkron [1]; în rest apar numai observații tangențiale.

1.0. O primă categorie de concordanțe propuse se referă la diferite afixe.

1.1. G. Reichenkron [2] separă în limba română un prefix *tă-/ to-* presupus a proveni din substrat și căruia i-ar corespunde *të-/dë-* în albaneză și *t'a-* în armeană [3]. Originea lui ar fi pronumele demonstrativ indoeuropean.

Pentru albaneză sînt date exemple ca *t'harr* față de *harr*, *të-borë*, *dë-borë* față de *borë* etc.

Pentru română autorul propune mai multe exemple. Unele sînt greu de acceptat:

a toiegi pe care-l apropie de gr. οἴχομαι, lit. *eiga*, arm. *ēǰ*. De fapt e evidentă legătura cu rom. *toiag*, v. sl. тоıагъ [4].

tăujer(iu) < **u̯eg'h-/ ug'h-* ,,a mișca''. Etimologia a fost catalogată ca ,,departe de a fi sigură'' [5]. În același timp afirmația autorului că într-un cuvînt care denumește ,,un soi de făcăleț'' s-ar manifesta o valoare ,,iterativ imperfectivă dar și diuturn-finală'' [6] a prefixului pare cel puțin exagerată.

Alte exemple, însă, sînt posibile:

a tămînji, față de *a mînji*.

a tologi < i.e. **legh-/ logh-* ,,a zăcea''.

a tăvăli în comparație cu v. sl. валити, indiferent dacă acceptăm originea dacică a cuvîntului sau îl socotim împrumut din slavă.

Prefixul pare, deci, atestat în română (C. Poghirc completează datele explicînd alternanța *tă-/to-* printr-o ,,asimilare la distanță'', un fel de ,,armonie vocalică'': *tă-văli* dar *to-logi*. E previzibilă, deci, și forma *te-*, care apare, într-adevăr, în *tehui*). Trebuie observat, totuși, că Al. Graur atribuie prefixului o origine latină [7].

[1] De pildă rom. *tă-/to-* ~ arm. *t'a-*; rom. *z-* ~ arm. *z-*.

[2] G. Reichenkron, *Das Dakische rekonstruiert aus dem Rumänischen*, Heidelberg, 1966, p. 113 și urm.

[3] Vezi argumentele împotriva unei eventuale legături cu celticul *do-* la C. Poghirc, *O nouă teorie asupra substratului limbii române?*, în LR XVI (1967), nr. 5, p. 413—422, aici p. 420.

[4] Id. *ibid.*

[5] Id. *ibid.*

[6] *Armeniaca II. Methodisches zu den rumänisch-armenischen Wortgleichungen*, în ''Handes Amsoreay'' LXXX (1966), 357—384, aici 369—370; *Vorromische Bestandteile des Rumänischen: Albanisch — rumänisch — armenische Gleichungen*, în RJb 9 (1958), p. 59—105, aici p. 90 și urm.

[7] Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963, p. 26.

Pentru armeană, însă, existenţa unui prefix *t'a-*, propusă de Reichenkron, pare problematică. Autorul se bazează pe două exemple. Primul are, evident, altă explicaţie.

Arm. *t'at'awem* ,,a înmuia, a impregna'' este derivat într-adevăr de la *t'awn* ,,umezeală, ploaie''. Autorul afirmă, însă, în continuare: ,,durch die Vorsilbe *t'a-* der Wurzel die iterativ-durativ-intensive Bedeutung verleiht'', iar în notă atrage atenţia că nu e vorba de ,,reduplicarea de prezent''. Evident; reduplicarea de prezent nici nu există ca procedeu gramatical în armeană. Acest *t'a-* nu reprezintă însă un prefix, ci reduplicarea ,,semantică'', extrem de răspîndită în armeana clasică [8]. Rădăcina apare deseori cu finala (sau iniţiala) modificată, ca în *t'a-t'aw-*: ex. faţă de *t'ap'em* ,,a arunca, a vărsa'' apare *t'aw-t'ap'em;* la fel: *p'o-p'oxem, hag-ag, arh-a-marh-el, sut-mut, ks-kic* etc.

În cel de-al doilea caz, însă, e mai greu de tranşat. Arm. *t'awalem* ,,a rostogoli'' este pus în legătură de către Reichenkron cu rădăcina **u̯el-* şi cu rom. *a tăvăli*. Verbul simplu de la această rădăcină este *gelum:* i.e. **u̯-* iniţial > arm. *g-*; *w* din *t'awalem* ar reprezenta tratamentul intervocalic; ar fi vorba, deci, de un prefix vechi, sudat.

Argumente în favoarea acestei ipoteze există. Pentru dublul tratament al i.e. **u̯* există un exemplu cu atît mai interesant cu cît ambele forme provenite de la această rădăcină coexistă într-o unică expresie: *ger i veroy* [9] ,,deasupra, sus de tot'', cf. gr. ὑπέρ, skr. *upari* etc.

În acelaşi timp, asemănarea atît formală cît şi semantică cu limba română este remarcabilă, deşi nu se poate exclude posibilitatea împrumutului din slavă.

Există însă şi argumente contrare: principalul este unicitatea exemplului; aceasta poate însemna fie că prefixul e atît de vechi încît, cu excepţia unui singur caz, a dispărut sau nu mai e recognoscibil, fie că n-a existat niciodată.

Dealtfel, de la rădăcina pronumelui demonstrativ apare în armeană altă formă: elementul pronominal *d* < **do-* în demonstrativele *ayd, da, doyn* etc. Tratamentul fonetic nu e cel normal, dar acelaşi lucru se întîmplă şi la pronumele personal de persoana a II-a singular: i.e. **tu* > arm. *du*. Nu se poate determina diferenţa de context fonetic care ar fi produs de la aceeaşi rădăcină pe de o parte **do-* > *d*, pe de alta *t'a-*.

Posibilitatea evoluţiei semantice de la valoarea de demonstrativ la cea de ,,iterativ-durativ-intensiv'' e de asemenea problematică.

Existenţa unui prefix *t'a-* în armeană ar constitui un argument important în problema înrudirii cu daco-moesiana (presupunînd, evident, că i se poate atribui prefixul corespunzător din română), întrucît ar fi vorba de o inovaţie comună de dată veche, privind o evoluţie aparte a pronumelui demonstrativ. Din păcate, există prea multe elemente contestabile.

1.2. Prefixul *z-:* Derivarea arm *z-* din i.e. **g'hō-* este admisă de majoritatea cercetătorilor [10], deşi există dificultăţi fonetice: tratamentul

[8] A. Meillet, *Altarmenisches Elementarbuch*, Heidelberg, 1913, p. 43; *Esquisse d'une grammaire comparée de l'arménien classique*, Viena, 1936 [2], p. 31, 37 etc.; E. G. Tumanyan, *Древнеармянский язык*, Moscova, 1971, p. 167 şi urm.

[9] A. Meillet, *Esq. arm.*, p. 49—50: ,,*w* respectivement *v* est le traitement normal entre voyelles''.

[10] WP I, p. 634, ,,probabil''; Meillet, *Esq. arm.*, p. 37.

normal al i.e. *g'h- la inițială este arm. *j-*, iar *z*, tratamentul intervocalic [11]; Meillet presupune că acesta ar fi rezultatul și înaintea anumitor consoane. În orice caz, în anumite cuvinte scurte, cu rol preponderent gramatical, tratamentul fonetic e, după cum am văzut, altul decît cel așteptat.

La isoglosa cunoscută care cuprinde balto-slava și armeana (v. sl. зл, lit. de est *àz- a-žu*, let. *az-*, *už-*, lit. *už)*, G. Reichenkron [12] adaugă și un românesc *z-* pe care-l separă din cuvinte ca *zgîlții*, *zgîții*, *zgîrții* etc., atribuindu-i o origine de substrat. Albaneza prezintă, de asemenea, *z-*, *dz-*, *s-*, *ts-*. V. Georgiev [13] admite de asemenea originea dacică a lui *z-* în unele cuvinte românești. S-a atras atenția însă [14] că el e greu de separat de varianta sonoră a lui *s-* < lat. *ex*, ca și de sl. *s-*.

Tratamentul i.e. *g'(h) > dac. *z* (previzibil pentru o limbă *satəm)* mai apare atestat în dac. μίζηλα (Diosc. 3, 36 RV, W 2, 48), dacă e corectă etimologia propusă de V. Georgiev [15]: *meig'h- ~ gr. ὀμείχω, skr. *mehati* etc.

Dacă din punct de vedere fonetic legătura e acceptabilă, dificultatea e de verificare în planul conținutului: sensul inițial al prepoziției/ prefixului ne scapă în daco-moesiană; în armeană, funcția lui de marcă a acuzativului e evident secundară, dar istoria ei ne scapă de asemenea. Oricum, posibilitatea confuziei cu alte elemente există numai la nivelul limbii române (moștenire latină, împrumut slav etc.). Dacă admitem însă existența prefixului *z-* în limba de substrat, șansele lui de a participa la isoglosa amintită (balto-slavo-armeană) cresc.

1.3. Arm. *-anem* etc. ~ rom. *-ăni:* G. Reichenkron [16] atribuie o origine comună arm. *bekanem* „a frînge" și rom. *a bocăni*, lucru inacceptabil atît din punct de vedere fonetic (arm. *bek-* < i.e. *bheg-, IEW 114, cu finala sonoră, care nu poate da o surdă în daco-moesiană), cît și semantic. Ceea ce este de reținut, însă, e apropierea dintre sufixe.

Deja A. Meillet [17], vorbind despre relațiile dintre armeană și greacă, atrage atenția asupra corespondenței în formarea temelor de prezent cu sufixul *-nem*, *-anem* ~ gr. -νω, -άνω.

Într-adevăr, marea productivitate a sufixului -(α)νω în greacă e cunoscută; la fel, în armeană, spre deosebire de celelalte limbi care aveau infix nazal, s-a dezvoltat mult formarea prezentelor cu sufix nazal; sub diferite forme, acesta a ajuns cel mai răspîndit și cel mai productiv formant al temelor de prezent:

-n-em, *-n-im*, *n-am* etc., ex. *aṙnem* ~ gr. ἀραρίσκω etc.

-an-em: ex. *lkʿanem* „a lăsa", aor. *lkʿi* ~ skr. *rinakti*, lat. *linquo; bekanem*, aor. *beki* ~ skr. *bhanakti; bucanem* „a hrăni", aor. *buci* ~ skr. *bhuṅkte; gtanem* „a găsi", aor. *gti* ~ skr. *vindati* [18] etc.

[11] A. Meillet, *Esq. arm.*, p. 27–28.

[12] G. Reichenkron, RJb 9 (1958), p. 64 și urm., 95 și urm., *Das Dakische*, p. 172 și urm.

[13] *Lingvistica balcanică și limba română*, București, 1968, p. 22–23.

[14] C. Poghirc, *Influența autohtonă*, în ILR II, București, 1969, p. 313–365, aici p. 364.

[15] V. Georgiev, *Albanisch, Dakisch-Mysisch und Rumänisch. Die Herkunft der Albaner*, în LB II (1960), p. 1–19, aici p. 12.

[16] G. Reichenkron, *Das Dakische*, p. 93.

[17] A. Meillet, *Esq. arm.*, p. 143.

[18] Id. ibid., p. 106. E. Benveniste, *Une correspondance indo-européenne en arménien*, în REArm. NS 3 (1966), p. 7–10: ~ lat. *fungor*.

-an-im, care formează corespondentele pasive ale verbelor în *-em*, sau „deponente": *cn-anim* „a naște" ~ lat. *gigno*, gr. γίγνομαι etc.

-an-am: uranam „a nega" ~ gr. ἀρνέομαι; *loganam* „a spăla" ~ gr. λούω. În această variantă sufixul formează un număr nelimitat de verbe de devenire [19].

-en-am, în care *e* este varianta în poziție neaccentuată a diftongului *ea*, provenit din *e* + *a*, *i* + *a*. La origine este, deci, tot sufixul *-an-*, precedat de vocala *i* sau *e* [20].

În ceea ce privește limba română, C. Poghirc atrage atenția asupra productivității excepționale a sufixului *-ăni* [21] *(Dicționarul invers*, București, 1957, p. 423–425, înregistrează aproape 400 de verbe în *-ăni)*, ca și în armeană și greacă. „Acest fapt, afirmă autorul, în contrast cu absența lui aproape totală din limbile romanice (HEM II 2211) ar putea fi o dovadă că el provine, cel puțin în parte, din substrat".

Interesantă în cele trei limbi e și coexistența formelor în *-n* și *-an* [22], dintre care prima e evident mai veche; în armeană verbele în *-nem* au aoriste neregulate, spre deosebire de cele în *-anem;* pentru română, Al. Graur atrage atenția [23] asupra unor verbe onomatopeice ca *bufni*, *crîcni*, *ciocni* etc.; împotriva lui S. Pușcariu, care le consideră împrumuturi din slavă, el arată că punctul lor de plecare e constituit de onomatopeele cele mai răspîndite în română și conchide că aceasta e forma cea mai veche a sufixului, avînd același aspect în toată țara, iar forma cu inserția vocalei constituie o normalizare.

În aceste condiții se constată că există o legătură semnificativă între gr. -νω, -άνω, arm. *-nem*, *-anem*, rom. (originar din substrat) *-ni*, *-ăni*, eventual alb. *-onj* [24].

1.4. Rom. *-esc*, d.m. -ισκ~arm. *-ac'i:* în cuvintele trace și dacice apare sufixul foarte caracteristic *-isko-*, indicînd originea, apartenența [25]. Studiind numele proprii traco-dace în *-isk-*, *-esk-*, Al. Graur ajunge la concluzia atît a existenței sufixului în limba de substrat, cît și a trecerii lui în română [26]. S-a observat [27] că valoarea e diferită de cea din greacă, iar în latină el apare numai în cuvinte grecești sau trace.

Chiar dacă, din motive de metodă, trebuie să separăm formele dacice de cele trace, rămîn destule atestări: hidronime ca Τιβίσκος, poate *Parthiscus*, toponime ca Τιβίσκον, *Tibiscum*, alături de *Tibis;* Τιρίσκον, în Dacia; Τιβίσκα, *Tra(n)smarisca*, Τραμαρίσκα, în Moesia Inferior; Οἴσκος, *Oescus* în Moesia Superior; antroponimul *Daciscus*.

[19] Meillet, *Esq. arm.*, p. 111.
[20] Id. *ibid.*
[21] C. Poghirc, LR XVI (1967), nr. 5, p. 418.
[22] Și în slavă există sufixul *-ne-*, dar nu *-an-* (Meillet, *Esq. arm.*, p. 106).
[23] A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în BL VI (1938), p. 151–152.
[24] Pentru albaneză cf. G. Reichenkron, *Das Dakische*, p. 215–216.
[25] C. Poghirc, ILR II, p. 363.
[26] A. Graur, *Sur le thrace* **-iskos**, în BL VI (1938), p. 244. Cf. *Romania* LIII (1927), p. 539–552 și *Mélanges linguistiques*, București–Paris, 1936, p. 71–84. Trimitere la C. Pauli, *Eine vorgriechische Inschrift von Lemnos*, în *Altitalische Forschungen* II, Leipzig, 1886, p. 23; acesta, la rîndul său, trimite la Roessler, Ztschr. f. Oster. Gymn., 1873, p. 112, primul care explică prin tracă acest sufix.
[27] C. Poghirc, ILR II, p. 363.

Cercetătorii sînt de acord asupra originii de substrat a rom. *-esc* [28]. Al. Graur arată că marea lui productivitate nu constituie un argument împotriva vechimii; chiar dacă antroponimele în *-escu* sînt noi, e vechi sufixul adjectival *-esc*, din care apar aceste nume proprii, și care nu poate fi explicat prin greacă, așa cum s-a propus pentru formantul antroponimelor [29].

La acestea se adaugă și albanezul *-ish*.

Credem că formele trace și dacice trebuie puse în legătură cu sufixul armenesc *-acʻi*, *-ecʻi*, care are aceeași valoare de origine, apartenență, ajungînd, ca și în dacă și română, să formeze nume de persoană, de ex. *giwł-acʻi* ,,țăran'' de la *gewł*, *giwł* ,,sat'', *atʻenacʻi* ,,atenian'', *hrovmayecʻi* ,,roman''; nume de persoană (în perioada veche) ca *Eznik Kołbacʻi*, *Movsēs Xorenacʻi*, *Grigor Narekacʻi* etc.

La originea sufixului stă un i.e. **-ā-sk'-iyo-*, deci sînt adjective formate pe teme în *-ā*, cu două sufixe [30]; aglomerarea de sufixe e frecventă în armeană, unde, datorită căderii vocalei (și adesea a silabei) finale, formele devin neclare.

Este adevărat că, aparent, concordanța cu daco-moesiana e limitată de nonapariția elementului *-i-*. Nu se poate afirma cu precizie existența sau nonexistența lui în protoarmeană, întrucît *i* neaccentuat devine zero în armeană, așa încît **-sk'-* sau **-isk'-* > arm. *-cʻ-*.

Nu putem fi de acord cu explicația oferită de E. G. Tumanyan [31] în privința formării sufixului *-acʻi*, și anume în două privințe:

1. Autoarea consideră că la baza lui se află sufixul *-acʻ*, care ,,генетически является показателем родительного падежа ед. числа имен *i/a* основ''. De fapt, în perspectivă indo-europeană, desinența de G. D. Ab. pl. provine dintr-o formă adjectivală cu sufixul *-sk-*, comparabilă cu v. sl. нѣбєсьскъ [32], care, de la funcția de echivalent al unui atribut genitival (cf. *Campus Martius = Campus Martis*), s-ar fi extins la dativ și ablativ. Deci, raportul e invers: sufixul adjectival devine desinență de genitiv.

2. Autoarea consideră că la aceasta se adaugă sufixul *-i*, același cu ,,vocala tematică'' a declinării în *-i*: ,,сочетаясь ещё с тематическим показателем имен *i*- основ, а именно с гласным *i* который функционирует в языке одновременно и в качестве деривационной морфемы (суфикса принадлежности), суфикс *-acʻ* образует новую словообразовательную морфему *-acʻi*''. Dar temele armenești în *-i-* provin în general din vechile teme în *i* și se declină ca atare: de ex. *sirt* ,,inimă'', G. *srti*, instr. *srtiw* ~ lit. *širdis* etc. [33]. În schimb numele derivate cu sufixul adjectival simplu *i* sînt vechi adjective în *-iyo-/-iyā*, după cum arată flexiunea lor: de ex. de la *arcatʻ*, *oy* → *arcatʻi* ,,de argint'', instr. *arcatʻeaw*. Numele în *-acʻi* se declină în *-o*, deci la origine sînt teme în *-o/e-*.

Sufixul armenesc a fost pus în legătură cu got. *-isks*, v. sl. -ьскъ (dacă nu e împrumutat din limbile germanice), toh. A *-ṣi*, B *-ṣṣe*. E. Benveniste [34] observă că și alte limbi au formații nominale în *-sk-*, dar pro-

[28] A. Graur, *Mél. ling.*, 1936, p. 71–84, Al. Rosetti, *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea*, București, 1968, p. 220, 259; C. Poghirc, *Considérations sur les éléments autochtones de la langue roumaine*, în RRL XII (1967), nr. 1, p. 19–36, aici p. 31.

[29] A. Graur, *Notes d'étymologie roumaine*, în BL V (1937), p. 60.

[30] Meillet, *Esq. arm.*, p. 75.

[31] Tumanyan, *Древнеармянский язык*, p. 137.

[32] Meillet, *Esq. arm.*, p. 72; R. Godel, *An Introduction to the Study of Classical Armenian*, Wiesbaden, 1975, p. 106.

[33] Meillet, *Esq. arm.*, p. 69.

[34] E. Benveniste, *Tokharien et indo-européen*, în *Festschrift H. Hirt*, Heidelberg, 1936, p. 227–240.

ductiv sufixul e numai în germanică, armeană şi, eventual, slavă (dacă e autohton). La aceste limbi trebuie adăugate, credem, traca şi daco-moesiana.

1.5. Particula enclitică *-a* de la pronumele demonstrative apare şi în română şi în albaneză; ea a fost atribuită limbii dace de B. P. Hasdeu [35], urmat de C. Poghirc [36], care respinge explicarea ei ca un împrumut din gr. -α de la neutrul plural al adjectivelor [37]; îndoielnică pentru albaneză, explicaţia e oricum imposibilă pentru română.

Datorită corpului fonetic redus al particulei şi valorii ei imprecise, stabilirea unei concordanţe păstrează un caracter ipotetic. Totuşi, trebuie neapărat amintit că şi în armeană există o particulă *-a* de formare a pronumelui demonstrativ: pe rădăcinile *s*, *d*, *n*, în afară de demonstrativul propriu-zis *ays*, *ayd*, *ayn* şi de pronumele de identitate *soyn*, *doyn*, *noyn* se formează anaforicul *sa*, *da*, *na*. Particula e nedeclinabilă: G. *sor-a*, D.L. *sm-a* etc.

Există o aparentă dificultate: în armeană *-a* final există doar prin căderea recentă a unui element consonantic. Acesta apare în cazul de faţă la forma „articulată" a pronumelui, de ex. G. *sor-ay-n*, comparat de Meillet [38] cu lit. *tas-ai* „celui-ci". Deci e vorba, probabil, de aceeaşi particulă ca şi la pronumele demonstrativ propriu-zis (ex. N. *ay-s*, G. *ay-sr* etc.).

Nici această comparaţie nu rezolvă totul, pentru că în protoarmeană vocala finală a cuvîntului trebuie să cadă. De fapt a căzut vocala finală a rădăcinii pronumelui: *s-a* < protoarm. **so-a*. În acest caz se poate obiecta că alipirea elementului enclitic s-a produs abia după căderea vocalei finale, deci în protoarmeana tîrzie; în acest caz apropierea cu daco-moesiana ar fi problematică.

Obiecţia în plan cronologic nu e însă peremptorie: elementul *-a* putea să fi existat la dată veche ca particulă deictică facultativă (cf. gr. οὗτος/οὑτοσί), mai ales că există şi alte particule, specializate, probabil, secundar: *-in*, care formează pronumele de identitate, *-ik*, care apare la cazurile oblice ale formei „lungi" a demonstrativului. Sudarea particulei la pronume (avînd un caracter relativ încă, de vreme ce flexiunea se petrece între rădăcină şi particulă) se va fi produs tocmai din necesitatea de a da corp fonetic formelor de la cazurile „drepte", după căderea vocalei radicale în finală.

În acelaşi timp, forma originară *-ay* a particulei armeneşti nu constituie o piedică pentru apropierea ei de particula din română: se pare că fenomenul *ai* > *a* s-a petrecut şi în daco-moesiană în silabă neaccentuată (de ex. toponimul Αἴζισίς / Ptol. 3, 8, 4/ apare mai tîrziu notat *Azizi* /TP 7,3/) [39]. V. Pisani presupune existenţa unui tratament asemănă şi în albaneză [40].

[35] HEM I, p. 11–13.
[36] ILR II, p. 362.
[37] Al. Xuvani, ap. Rosetti, *Istoria limbii române*, p. 259.
[38] *Esq. arm.*, p. 57.
[39] V. Georgiev, LB 2 (1960), p. 9; G. Poghirc, ILR II, p. 316.
[40] *Saggi di linguistica storica*, Torino, 1959, p. 99 şi urm.

Formarea pronumelui demonstrativ cu ajutorul unei particule *-a* (< *ai?)* ar putea constitui, deci, o isoglosă care cuprinde armeana, dacomoesiana și limbile baltice — arie definită și prin alte trăsături lingvistice.

1.6. Elementul pronominal *-n*: Față de celelalte două rădăcini ale pronumelui demonstrativ din armeană, *s*, *d*, a căror origine e cunoscută, rădăcina *n* are o origine mai puțin clară. A. Meillet [41] o apropie de v. sl. онъ, lit. *añs*, got. *jains* etc. Există totuși o dificultate fonetică: la fel cu celelalte două și aceasta presupune mai degrabă un **no-*, care apare ca atare la formele oblice (G. *nor-a*, ca și *sor-a*, *dor-a)*.

E. Benveniste [42] propune, în treacăt, altă relație: în legătură cu concordanța între toh. *kusne* și frig. ιος νι, observată de Pokorny și Hermann, el arată că particula *-ne* apare și în alte limbi: av. *čiθe-nā*, tesal. ὄνε, τόνε, poate arm. *-n*, particularitatea constînd, în toharică și frigiană, în generalizarea folosirii acestei particule care în celelalte limbi e facultativă.

În acest caz nu trebuie omisă punerea în legătură cu elementul pronominal *-ne* din română (din pronumele *mine*, *cine* etc.). Acesta a fost atribuit de unii cercetători în mod plauzibil substratului, prin comparație cu alb. *-në*, v. gr. -νη, -νε, n. gr. -να [43]. Argumentele sînt:

— paralelismul perfect dintre formele din română, albaneză și neogreacă;

— apariția unui *-ne* după forma probabil pronominală *as* din inscripția de la Ezerovo, ca și în cea de la Kjolmen [44].

Concordanța dintre toharică și frigiană ar trebui, deci, lărgită prin participarea acestor limbi balcanice și a armenei.

S-ar putea obiecta că încadrarea elementului în sistemul pronominal e diferită în armeană și presupune o evoluție semantică nu imposibilă, dar care ar rămîne de demonstrat: de la particulă deictică la rădăcină de pronume demonstrativ. Relația dintre aceste două valori este atestată, însă, chiar în cadrul limbii armene, unde toate trei elementele pronominale amintite sînt utilizate cu o valoare deictică nuanțată în raport cu vorbitorul, pe trei grade de apropiere. În acest caz ele funcționează ca particule, și nu ca pronume, pentru că apar lîngă orice parte de vorbire.

Este adevărat că aria de apariție a acestei particule este destul de largă. Datele de care dispunem nu permit detectarea unei eventuale particularități semantice sau formale care să apropie în mod special dacomoesiana de armeană în această privință.

1.7. În legătură cu pronumele demonstrativ, fără a atribui neapărat o valoare probantă faptului, amintim cel puțin cu beneficiu de inventar o particularitate de selectare a adjectivului demonstrativ: atît în română cît și în armeană, cînd precedă numele, pronumele are forma „scurtă", de ex. *acelui om* ~ *aysr mardoy*, dar primește forma „lungă" atunci cînd este așezat după nume: *omului aceluia* ~ *mardoy aysorik*.

2. Alte concordanțe privesc structura sistemului, și nu direct elemente materiale. Lipsa elementului material le împiedică să constituie argumente prin ele însele; fiind totuși trăsături cu un caracter aparte, ele

[41] Meillet, *Esq. arm.*, p. 88.

[42] Benveniste, *Tokharien et indo-européen*, p. 227–240.

[43] G. Poghirc, *Particula pronominală „ne" în greacă, albaneză și română*, în SCL XIII (1962), nr. 5, p. 491–495; ILR II, p. 325–326.

[44] „Arxeologija" VII (1965), nr. 4, p. 1–9.

pot fi reținute în discuție în completarea celorlalte concordanțe, cu condiția să rămînem conștienți de relativitatea lor.

2.1. Structura numeralelor 11—19 : Numeralele de la 11 la 19 sînt formate în română după un model neromanic, de tip „unus super decem". Acesta a fost atribuit de unii cercetători influenței slave. Totuși unii slaviști resping presupunerea [45]. S-au adus, în schimb, argumente pentru originea de substrat a acestei structuri :

— existența aceluiași tip de formație în albaneză, unde nu se poate explica prin influența slavă : *një-mbë-dhjetë* „11" etc., în limbile baltice— let. dial. *tris-pa-desimt* „13" etc., și, parțial, în armeană : *ewtʻn ew tasn* „17", *utʻ ew tasn* „18" și *inn ew tasn* „19".

— dificultatea de a presupune că în română numeralul s-ar fi format atît de tîrziu (în contact cu slavii), fără să se fi păstrat măcar izolat vreun reprezentant al tipului romanic [46].

Asupra paralelismului cu armeana a atras atenția și V. Pisani [47]. Lipsa unui element material direct comparabil împiedică o concluzie fermă. În defavoarea apropierii se poate aduce caracterul parțial al acestui tipar în armeană (numeralele 11—16 au altă structură : *metasan* < *mi-a-tasan* „11", *erkotasan* „12" etc.

Un argument pozitiv ar putea fi însă o concordanță în prepoziția folosită, ceea ce ar duce la o perioadă veche din istoria limbilor. Se poate presupune că daco-moesiana ar fi utilizat o prepoziție echivalentă cu lat. *super*, cu care a fost tradusă. În armeană, sensul originar (protoarmean?) al prepoziției *ew* „și" reiese din comparația în plan indo-european : ~ gr. ἐπί, skr. *ápi*, conținînd, deci, ideea de adăugare, în spațiu sau timp.

2.2. S-a făcut legătura între confuzia formelor de genitiv și dativ în română (unde a fost atribuită influenței substratului) și în albaneză, neogreacă, iraniană și armeană [48]. Din punctul de vedere care interesează aici vom remarca doar că tendința de confuzie între aceste două cazuri apare și în latina populară, deci poate explica situația din română.

Pe de altă parte, în armeană fenomenul nu e general; cuprinde substantivul, parțial adjectivul; adjectivele pronominale au însă o formă aparte de dativ-locativ în *-um* (păstrat pînă în armeana modernă ca desinență de locativ), care tinde să se extindă la celelalte adjective. Confuzia între genitiv și dativ nu apare nici la pronumele personal și demonstrativ, unde genitivul are o desinență aparte, *-r*. Există, deci, prea puține elemente comune.

2.3. Mai interesantă din acest punct de vedere pare confuzia — mai puțin banală — dintre dativ și acuzativ la formele pronumelui personal. Pentru română, fenomenul, limitat la formele atone ale persoanelor I și II plural (III numai la feminin și neutru), a fost atribuit substratului în legătură cu situația similară din albaneză [49]. Nu știm să se fi propus legătura cu armeana; trebuie însă remarcat faptul că pronumele personal

[45] Cf. G. Bolocan, LR XVIII (1968), p. 133—135.

[46] C. Poghirc, *Sur les éléments de substrat du roumain*, în „Dacoromania" I (1973), p. 197—209, aici, p. 208; ILR II, p. 325.

[47] V. Pisani, *op. cit.*, p. 106—107.

[48] C. Poghirc, ILR II, p. 324.

[49] Id. *ibid.*, p. 326.

prezintă această confuzie — unică în armeană — la persoanele I plural, II singular și plural:

I pl. N. *mekʻ*	II sg. N. *du*	II pl. N. *dukʻ*
G. *mer*	G. *kʻoy*	G. *jer*
D. Ac. *mez*	D. Ac. *kʻez*	D. Ac. *jez*

2.4. Trebuie cel puțin amintită discuția asupra originii comune sau paralele a enclizei articolului. Fără a intra în amănunte pentru aria balcanică, vom reda doar concluzia formulată de Al. Graur [50]: faptul amintit este o urmare a așezării adjectivului după substantivul determinat. Totuși, afirmă C. Poghirc, ,,fenomenul, posibil în principiu în orice limbă cu această structură sintactică, are concordanțe de amănunt între română și albaneză care par a dovedi o legătură între cele două sisteme'' [51]. Indiferent de relația dintre română și albaneză în această privință, trebuie remarcat că situația ,,articolului'' din armeană nu prezintă nici un fel de particularități comune cu cea din română: așa-zisul articol din armeană este de fapt un sistem de trei particule deictice *(s, d, n)*, bazate (în parte cf. p. 189, 194) pe teme pronominale și care se pot adăuga oricărei părți flexibile de vorbire pentru a-i preciza raportul cu vorbitorul.

3.1. Pentru a formula o concluzie, vom elimina în primul rînd, din prudență, apropierile îndoielnice:

— arm. *tʻa-* ~ rom. *to-/tă-*, unde existența prefixului în armeană rămîne problematică **(1.1.)**

— confuzia între genitiv și dativ **(2.2.)**

— encliza articolului **(2.4.)**

— și, poate, elementul pronominal *n*, unde etimologia formei din armeană păstrează un caracter ipotetic **(1.6.)**.

3.2. Examinînd apropierile probabile, constatăm că nu apare nici o concordanță materială exclusivă între daco-moesiană și armeană (eventual + albaneză).

Cea mai largă arie este a sufixului *-*(i)sk'*- **(1.4.)**: cuprinde germanica — slava — armeana — daco-moesiana. Nu există însă nici un element material care să arate că este vorba de o inovație comună (cum, de pildă, ar fi pentru sufixul nazal forma *-an* coexistînd cu *-n* care are o arie mai largă).

3.3. Singura concordanță cu arie restrînsă (armeană — daco-moesiană — albaneză) este una de structură: confuzia între dativ și acuzativ la pronumele personal **(2.3.)**. Deși concordanțele de structură nu au o valoare în sine probantă pentru înrudirea genetică, nu pot fi total omise din discuție atunci cînd prezintă un caracter deosebit. Confuzia de care vorbim are acest caracter de raritate: în general se confundă cazurile ,,drepte'' și, respectiv, ,,oblice'' între ele. Aceasta însă presupune mai degrabă cauze fonetice/morfologice decît sintactice.

În privința celeilalte concordanțe de structură (numeralul — **2.1.**), observăm că existînd, teoretic, posibilități multiple de formare, cantitatea

[50] *Questions latino-roumaines. A propos de l'article postposé*, în *Romania* LV (1929), p. 475—480, *Notes sur l'article postposé en roumain*, în *Romania* LX (1934), p. 233—237; cf. *Mélanges linguistiques*, 1936, p. 50—55, 56—60.

[51] C. Poghirc, ILR II, p. 324.

de informaţie adusă de selectarea uneia dintre ele e mai mare. Am văzut că putem presupune şi un suport material.

3.4. O concordanţă cuprinde aria determinată de numeroase isoglose lexicale : greacă — daco-moesiană — albaneză — armeană (**1.3.** — sufixul verbal *-an-*).

Alte trei concordanţe : prefixul *z-* (**1.2.**), particula *-a* (**1.5.**), structura numeralului (**2.1.**) includ, în afară de armeană — daco-moesiană (±albaneza) şi aria baltică : or, concordanţele dintre daco-moesiană şi baltică au fost observate în toate compartimentele limbii.

3.5. Cu toată puţinătatea datelor, imaginea prezentată de studiul concordanţelor morfologice dintre armeană şi daco-moesiană e asemănătoare cu aceea a concordanţelor lexicale şi fonetice : fără a prezenta raporturi deosebite cu daca, armeana are legături multiple cu o arie balcanică — poate în primul rînd cu greaca — dar şi cu limbile din nord-estul peninsulei. Acestea constituie, la rîndul lor, un element de legătură cu aria baltică.

Concordances morphologiques entre l'arménien et le daco-mésien

(Résumé)

Après avoir analysé les isoglosses lexicales (*Studia Indoeuropaea ad Dacoromanos pertinentia I. Studii de tracologie*, Bucureşti, 1976, p. 55—96) et phonétiques/phonologiques (SCL XXX (1979), nr. 4 şi 5) qui relient le daco-mésien à l'arménien, l'auteur se propose de discuter les phénomènes morphologiques. Après quelques considérations théoriques, l'auteur analyse d'abord les isoglosses matérielles (affixes) qui relient les deux langues, puis quelques concordances de structure. L'existence d'un préfixe *t'a-* en arménien est improbable; la confusion entre le génitif et le datif dans les deux langues, ainsi que l'enclise de l'article ne prouvent rien, l'étymologie de l'élément pronominal *-n* (en arménien) et même son existence (en dace) sont toujours hypothétiques. Les concordances qu'on peut accepter comme telles (les suffixes **-(i)sk'-* et *-an-*, le préfixe *z-*, la particule pronominale *-a*, la confusion entre le datif et l'accusatif pour certaines formes du pronom personnel, la structure semblable des numéraux (17—19) offrent une image cohérente avec celle des isoglosses lexicales et phonétiques : sans avoir des rapports particulièrement étroits avec le dace, l'arménien a des relations multiples avec une aire linguistique balkanique comprenant en premier lieu le grec, mais aussi les langues du nord-est de la péninsule.

Octombrie 1979

Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

NOTE DESPRE ORIENTAREA REFERENȚIALĂ A TEXTULUI LITERAR

1. REFERENT, SUBIECT, SEMNIFICAȚIE

1.1. Referentul unui semn lingvistic este, după opiniile reunite ale logicienilor și semioticienilor, realitatea extralingvistică. Semnul ar trimite deci la obiectul pe care îl semnifică și care se află în afara limbii, în ceea ce Jakobson numea „context extralingvistic". Între semn și obiect (referent) există deci un raport indirect, mediat de referință (după Ogden și Richards), care este „conceptul" semnificat, adică imaginea mentală pe care o avem cu toții asupra unuia și aceluiași obiect. Ni se pare de o mai mare rigoare să scoatem pur și simplu din discuție „obiectul" semnificat, căci raportarea lingvistică la realitatea extralingvistică nu se face, ca la învățarea alfabetului, prin asocierea directă a unei sonorități la realitatea „în carne și oase". Adică, împotriva ideii acreditate de Frege, Richards, Ullman și alții, că referentul este „lucrul", să considerăm, ca și în cazul sensului, că referentul este imaginea mentală, „conceptul" semnificat, consfințit prin uz, iar referința — procesul de relaționare a unui semn cu un referent. Această perspectivă însă tinde să confunde total procesul referențial cu cel denotativ sau de „desemnare", cum îl numea Coseriu [1]. Dihotomia operată de Frege între referent și sens, după care referentul este obiectul desemnat, iar sensul — modalitatea după care acest obiect este desemnat și informația care se dă asupra sa pentru ca noi să-l putem recunoaște, era foarte avantajoasă, avînd în vedere în special faptul că sensul era privit tot ca proces, și nu ca efect. Și un cuvînt și o frază au „un sens". Ambele sînt pe diverse niveluri niște semne. Semnul „ceas" are un referent, care este conceptul de ceas, și are un sens, care este detectabil din raportarea ansamblului fonetic la acest concept. Reiese de aici că referentul aparține realității lingvistice în aceeași măsură în care aparține și celei extralingvistice, deoarece el, rămînînd în primul rînd un fapt de percepție, nu încetează să fie unul de organizare a gîndirii prin conceptualizare (deci prin cod lingvistic), pe cînd sensul aparține nemijlocit celei lingvistice ca fapt exclusiv de simbolizare. Foarte strînsa legătură dintre ele, care le face în limbajul curent să se confunde (vezi fraze de tipul „La ce se referă această carte?", „Care este sensul ei?"), se datorește faptului că ele sînt amîndouă imagini mentale. Referentul trimite deci, prin intermediul limbajului, la un sens, iar sensul se întoarce prin procesul de referință la referent, pe care îl „denotează" sau „desemnează".

Ce se întîmplă în cazul unei propoziții, fraze sau, mai concret, ce se întîmplă la nivelul enunțului? După Paul Grochet [2] referentul („referința" la el) unei fraze ar fi numele despre care se spune ceva, deci subiectul propoziției, predicatele neavînd referenți altminteri decît contextual. Această afirmație păcătuiește prin considerarea referentului ca obiect, după modelul lui Frege; neputîndu-se asocia nici unui verb un referent obiectual, s-a tras concluzia că el nu are referent, deci este un simplu operator al numelui. Concluzie, după opinia noastră, hazardată, deoarece, rostind un verb oarecare, noi asociem totdeauna mental imaginea acțiunii, iar nominalizarea verbului (adunare, scădere, spălare, mîncare) este ocurentă în orice limbă naturală [3].

[1] După schema semnificat / semnificant } desemnare → referent.

[2] *Esquise d'une théorie nominaliste de la proposition*, Paris, 1972.

[3] Vezi Ivan Evseev, *Semantica verbului*.

Putem însă face distincţie între referentul nominal şi cel de-al doilea tip de referent, referentul operaţional. Reiese de aici că, după cum sensul unui enunţ nu este dat exclusiv de subiect sau de predicat, ci de relaţia lor intrinsecă, aşa şi referentul unui enunţ nu poate fi exclusiv nominal sau exclusiv operaţional, ci imaginea la care sensul ne trimite denotativ. De exemplu, dacă spunem :

,,ninge cu fulgi mari",

referentul nu e nici fenomenul ninsorii, nici fulgii, nici zăpada, ci imaginea extralingvistică care reiese din întregul enunţ. Asta nu înseamnă că subiectul nu poate să se confunde cu referentul şi de aici putem spune că un discurs are uneori un referent manifest, adică marcat, alteori nu, în funcţie de alcătuirea sa tipologică. Mesajele care nu uzează în mod exclusiv de codul lingvistic îşi asociază prin gest, ritm, accent, intonaţie etc. alte sisteme vecine de predicate, a căror denotare este, deci, în ultimă instanţă, tot una operaţională, de referinţă modificatoare, dirijînd textul spre un sens sau altul. În cazul discursului de tip definitoriu [4], referentul este egal cu subiectul enunţului nuclear a cărui extensie este, pe cînd în cazul unui discurs de tip narativ sau operaţional sau nominal el este dat în general de paradigma referenţilor operaţionali conjugaţi cu referenţii nominali care sînt actanţii.

Reluînd, putem spune că procesul de semnificaţie este un proces dublu, de creare a sensului, plecînd de la referent, şi de întoarcere de la sens la referent, pentru a-l denota.

1.2. Într-un capitol referitor la ,,Denumirea şi descrierea" din ,,Gramatica Decameronului" de Tv. Todorov găsim următoarea afirmaţie : « Logicienii deosebesc clar denumirea şi descrierea, dar nu întotdeauna ne dăm seama pînă la ce punct se întrepătrund în limbă aceste două categorii. Dealtfel cuvîntul *referinţă* se aplică perfect la amîndouă, căci e vorba de fiecare dată de aptitudinea cuvîntului de a evoca o realitate extratextuală. Limba naturală nu stabileşte o limită precisă între aceste două relaţii care apar totdeauna împreună în interiorul aceluiaşi cuvînt.

Dacă denumesc pe cineva ,,Ion Popescu" îndeplinesc în primul rînd un act de denumire, de identificare [...]; la prima vedere această expresie nu descrie ; dar, de fapt, ea ne dă o serie de informaţii ; e vorba de o fiinţă umană, de un bărbat, de un român, de cineva ,,de rînd" etc. ».

Am extras din cartea lui Todorov acest pasaj pentru că el ne este foarte folositor la stabilirea unor diferenţe în ceea ce priveşte nivelurile discursului. Mai întîi trebuie precizat că descrierea, ca şi definirea, a fost folosită de noi în sens procesual şi categorematic ; Todorov spune că un nume poate să ,,descrie" şi noi trebuie să înţelegem de aici că numele propriu sau cel de agent (,,blănar", ,,brutar" sau chiar ,,individ" etc.) denotează într-un grad mai mare decît alte nume. De fapt, orice nume denotează, adică se întoarce spre referent, în funcţie de caracterul său mai mult sau mai puţin abstract. El însă nu ,,descrie", descrierea neluînd naştere decît din relaţia nume-predicat.

Afirmaţia lui Todorov cu privire la referinţă este oricum inexactă, căci descrierea nu poate fi referinţă în sine, ci poate trimite la un referent global sau la mai mulţi, în funcţie de structura sa. Textul literar, nu arareori, îşi dizolvă referentul sau şi-l maschează pe măsura desăvîrşirii procesului de semnificaţie. Denumirea însă este manifestă la nivelul constantei-subiect a enunţurilor şi se subordonează enunţului fără să-şi diminueze cu nimic importanţa. Nivelurile la care cele două procese se petrec sînt deosebite, descrierea fiind un proces al discursului ca atare, iar denumirea — unul al enunţului, în mod nemijlocit.

Pe de altă parte, legătura dintre denumire şi referentul sau referenţii unui discurs este de natură particulară. În foarte multe cazuri, denumirea poate funcţiona ca *marcă a referentului*, dacă acesta este marcat, sau ca marcă a unei referinţe de nivel intermediar între acumularea

[4] Cf. Daniela Gologan-Costea, *Discursuri descriptive şi definitorii*, în SCL XXIX (1978), nr. 2, p. 125–142.

semantică care ţine de sintagmatica textului şi elaborarea sensului global (numit adesea în limbajul exegetic ,,semnificaţia textului").

Concluziei din **1.1.** îi adăugăm acum pe aceea că orientarea semantică a textului către sensul global sau ultim, cum îl mai numeam, este ajutată sau concurată de orientarea referenţială a textului, adică de marcarea referentului şi dirijarea mărcilor către el. Procesul de semnificaţie fiind deci dublu, orientarea semantică este totodată şi o orientare referenţială, trimiţînd la ceea ce textul denotează, concomitent cu ceea ce el conotează. Ceea ce este îndeobşte numit ,,sensul denotativ" al unui semn (fie textul semn lingvistic) este tocmai acest proces de întoarcere la referent despre care vorbeam, dialectic unit de procesul conotativ de orientare spre sens.

1.3. În subcapitolele următoare vom face referire la un gen literar aşa-zis de graniţă, pamfletul, pentru a urmări cîteva obiective esenţiale :

a. Felul în care funcţionează tipurile de discursuri la nivelul textului ;

b. Felul în care orientarea semantică determină orientarea referenţială şi modalităţile de marcare a referentului ;

c. Felul în care se evidenţiază literaritatea textului prin orientarea semantică şi referenţială, faţă de restul formelor de manifestare lingvistică (limbă vorbită, stiluri funcţionale etc.).

Am ales tocmai pamfletul pentru că, primit marginal în familia aristocratică a ,,operelor literare", adică recunoscut cu circumspecţie ca obiect estetic, el este la prima vedere foarte dificil de încadrat într-unul din tipurile noastre de discurs, uzînd de fiecare după necesităţi. El poate fi la prima vedere o povestire sau o descriere, şi amîndouă la un loc. Îi facem loc în această încercare de analiză, postulînd pentru moment că el aparţine structural familiei de texte care uzează de discursuri de tip descriptiv şi cu preponderenţă definitoriu sau îşi orientează paradigmatic structura către un asemenea tip de discurs.

2. PAMFLETUL : DEFINIRE ŞI DESCRIERE

2.1. Să luăm un text aparţinînd *Manualului de morală practică* de Tudor Arghezi şi să-l supunem analizei :

,,Aperitivul e o binefacere de mare însemnătate politică. El a dat rezultate mai mari decît toată organizaţia de stat, mai sigure decît Cenzura, mai concrete decît Siguranţa, mai clare decît Constituţia. Nimic nu amorţeşte mai fericit ca gustările însoţite de şpriţ, bere şi spirt. Repetat de două ori pe zi, aperitivul consacră guvernelor majorităţi şi unanimităţi succesive, fereşte mintea de scaiul comparaţiei şi de păcatul deducţiei, permite unui popor să fie cuminte şi felicitat în toate zilele de presa mare şi în toate discursurile de oratori. Aperitivul îndeamnă pe funcţionari să primească ofrandele pe sub mînă, ale clienţilor de autorităţi, le prepară un suflet molcom şi gras.

Binefăcătorii poporului au luat măsuri să se desfiinţeze alcoolul, cu mîngîierea că sporeşte vinul şi creşte producţia berei. Dar spiritul înnobilat a devenit ,,liqueur" pentru o clasificare mai evoluată.

Cu treizeci de ani înapoi, profesorii se mai întrebau unii pe alţii : ,,Ce-ai mai citit?" — De cînd s-a înfiinţat instituţia bodegii ei se întreabă vioi : ,,unde luăm aperitivul?"

Un controlor financiar, tăbărît pe neaşteptate, pentru rotunjirea milionului cotidian al ostenelilor lui, pe o prăvălie de lux, şi căutînd cu orice preţ o contravenţie la asprele legi ale sabotajului, a fost întrebat în momentul procesului-verbal :

— Ce vă sînt dator?

Lăsîndu-şi stiloul deschis pe tejgheaua negustorului, ca un cuţit de vînătoare, controlorul a răspuns :

— Judecăţi şi dumneavoastră. Un singur aperitiv mă costă 45.000 de lei."

(Tudor Arghezi, *Manual de morală practică*, 1946, p. 13—15)

Avem de-a face cu un text unitar de pamflet, cu funcţie oarecum independentă înlăuntrul operei, deci comportîndu-se ca semn. Referentul acestui semn-text este marcat din punct de vedere lingvistic prin *denumire* încă din primul enunţ. Primul enunţ însă nu corespunde decît aparent unui enunţ nuclear, pentru că, putem observa, el nu dă date ,,logic-adevărate'' despre natura referentului sau despre genul lui, ci, păstrînd structura unui enunţ nuclear, el deviază predicatul manifest după o ,,lege'' semantică către sensul global al textului. Sensul global şi referinţa globală sînt deci la rîndul lor *un enunţ* rezultat din compunerea acestor devieri, cu subiect (relativ) constant şi egal cu al enunţurilor componente şi cu predicat rezultat din reducerea lor la semne comune (arhaisme) şi integratoare. Acest enunţ este sintetizabil în receptor, şi el constituie imaginea lingvistică (sensul) care trimite către imaginea extralingvistică (referentul), în alte sisteme semantice ,,semnificaţie'' şi ,,referinţă'', termeni pe care noi îi desemnăm ca procese de elaborare a sensului şi referentului textual.

Textul propus de noi poate fi împărţit în cîteva ,,secvenţe'', înţelegînd prin *secvenţă*, oarecum mai general decît Todorov, succesiunea de enunţuri dinlăuntrul unui discurs, care, deşi încheiată ca mesaj şi compusă prin extensia unui unic enunţ nuclear, se subordonează tocmai referenţial întregului discurs care alcătuieşte textul. Prima secvenţă porneşte de la primul enunţ, considerat în aparenţă un enunţ de existenţă de tipul

$E_1^n \quad \exists\, A_{(x)}$, unde x = binefacere + însemnătate.

Toate predicatele care urmează, pînă la ,,un suflet molcom şi gras'', nu sînt decît o extensie paradigmatică a lui x, denotînd ,,binefacerea'' şi conotînd ,,viciul''. Majoritatea extensiilor predicative sînt de natură politică şi socială, mediind relaţia dintre subiectul constantă care desemnează un ,,obicei'' monden banal şi instituţiile sociale cele mai importante. Aceste joc de minor-major are tocmai rostul de a minimaliza instituţiile prin excesul de importanţă (,,însemnătate'') acordat ,,obiectului''.

A doua secvenţă, aparent independentă, este reductibilă la un enunţ nuclear tot de tip definitoriu :

$E_2^n \quad \exists\, A_{(y)}$, unde y = obicei + evoluat

tocmai pentru a fi marcată opoziţia cu a treia secvenţă reductibilă la :

$E_3^n \quad \exists\, A_{(z)}$, unde z = obicei + decadent.

A patra secvenţă, relativ şi mai liberă decît cele anterioare, are aspectul unei povestiri în care întîlnim chiar un personaj activ. Aspectul discursului este net de tip narativ, prin toate enunţurile sale. Rolul acestei secvenţe în text este, am zice, de exemplificare sau de concluzie, de aşa-zisă ,,poantă'', este acela de a marca cu claritate şi totuşi înlăuntrul codului propus predicatul presupus, adică cel conotat. Enunţul nuclear final, care reiese din transformarea micii naraţiuni în ceea ce ea denotă, ar fi

$E_5^n \quad \exists\, A_{(v)}$, unde v = corupţie administrativă.

Refăcînd analiza, observăm că o secvenţă în care discursul este cel de tip narativ poate funcţiona ca predicat manifest pentru predicatul predictibil al enunţului nuclear, la care se reduce secvenţa. Către acest predicat predictibil care este determinat de presiunea contextuală şi marcat anticipativ se îndreaptă fasciculele denotative ale predicatelor manifeste.

În acest caz, prima formă de detectare a coeficientului de deviere care ne duce prin sens către referentul textual este distanţa dintre paradigmele predicative ale secvenţelor şi predicatele enunţurilor nucleare reduse. Cum însă am observat că referentul operaţional al ultimei secvenţe este convertibil într-un predicat de tip definitoriu, putem trage concluzia că referentul textului este ultimul enunţ nuclear, în opoziţie cu primul, deci că orientarea referen-

ţială a textului duce către acest tip de definire printr-o falsă descriere. Textul pamfletului este deci structural descriptiv şi referenţial de definire.

2.2. Să urmărim în continuare, cu ajutorul unui nou text, procesul de elaborare a semnificaţiei şi de marcare a referentului, deci alte aspecte ale orientării referenţiale :

,,Profesorii şi oamenii iluştri suferă cu toţii de o lipsă de timp îngrozitoare, care nu le dă răgazul să scrie cu mînă proprie şi geniul personal cărţile destinate să-i păstreze. Constrînşi să se risipească în activităţi neprofesionale, ei au la îndemînă totdeauna un Gulică de felul meu, însărcinat să le dichisească slova şi să le caute pentru posteritate cărarea intelectuală cea mai exact pieptănată.

— Am o idee Gulică, şi te însărcinez să o dezvolţi.

Savantul n-are nici una şi îmi lasă mie odată cu cinstea execuţiei şi onoarea ideii.

Colegul Feldea era un matematician. Algebra nu i-a folosit personal la nimic, dar nu l-a împiedicat nici să compuie pentru bronzul şi soclul unui profesor ilustru o serie de volume groase de ştiinţă medicală. Era tot un Gulică şi el. Închis optsprezece ore pe zi într-o bibliotecă vastă, cu o cutie de tutun pe masă, de calitate proastă, şi cu două falange projite, el a primit un salariu care i-a permis să rabde de foame numai cincizeci la sută. Specia Gulică are toate competenţele pentru scularea din moarte a unui hoit de mare erudit şi pentru suirea coşciugului într-o piramidă.

Genul Gulică-scribul a construit autorităţi în toate meseriile, magnaţi şi specialişti, înzestraţi cînd cu o mare operă de posteritate, cînd pe toată viaţa cu opt pagini de discurs repetat timp de zece ani aşa cum a fost compus... Iluştrii beneficiari ai acestei sofisticări fac parte din toate consiliile, comitetele, sînt convocaţi la toate netrebuinţele, invitaţi la jetoane, diurne şi tantieme.''

(T. Arghezi, *Cimitirul Buna Vestire*, 1968, p. 11.)

Şi în acest text enunţurile de tip activ se strecoară printre enunţurile nominale şi cele atributive. Putem observa că regimul subiectelor se organizează pe două axe precise, opozite. Cum am stabilit că una din cele mai importante forme de marcare a referentului este cea realizată de subiect prin denumire, să parcurgem aceste două axe pentru a determina aşa-zisele puncte tari, adică maximele de concentrare semantică :

nominalizări de tip A :
profesorii şi oamenii iluştri
Savantul
(profesor ilustru)
(hoit de mare erudit)
(autorităţi)
(magnaţi şi specialişti)
iluştrii beneficiari

nominalizări de tip B :
un *Gulică*
Gulică
Colegul Feldea
un *Gulică*
Specia Gulică
Genul Gulică Scribul

Opoziţia semantică evidentă între ,,ilustru'' şi ,,Gulică'' este semnificativă prin ea însăşi, mai bine zis marchează conotativ această falsă orientare referenţială. La prima vedere am putea spune că textul este dirijat prin adecvarea predicatelor la subiecţi, către doi referenţi plasaţi în opoziţie. Însă analiza regimurilor predicative ne pune în evidenţă o altă opoziţie, mai bine zis o altă marcare a devierii : predicatele ce corespund lui A se opun încărcăturii lui semantice, adică orice predicat al lui A, care ar trebui să fie dezvoltarea sinonimică a denumirii (vezi

definiția), este negația ei. Paradigma predicativă a nominalizărilor A este orientată către ,,—Savant" + ,,—ilustru". În cazul celei de-a doua nominalizări, procedeul este în același timp mai subtil și mai evident : numele personajului este selectat ca ridicol, și ridicarea lui la rang de ,,specie" și ,,gen" este cea care semnifică, iar adecvarea predicativă nu face decît să prelungească printr-o complicată sinonimie ,,înnobilarea" acestei ridicole nominalizări. Ceea ce noi percepem la lectură este deci rezultatul acestui șir de opoziții semnificative, care înlesnesc și în același timp îngreunează procesul denotativ. Ce se întîmplă însă cu referentul textului? Ca și în cazul anterior, și în acest caz tipurile de discursuri se îmbină, convertindu-se simultan către cel definitoriu. Dar ,,denotația" — subiect al definirii nu este nici ,,savantul", nici ,,Gulică". Abia cînd ajungem la ideea opoziției între ,,specia iluștrilor" și ,,specia Gulică" avem de-a face cu două mărci de orientare referențială. Opoziția în care ele se află, o dată între ele și o dată cu propriile lor predicate, ne obligă să conchidem că avem de-a face cu doi referenți aparenți, cu funcție mediatoare în text către referentul textual. Practic, ca și în cazul anterior, textul se întoarce în final asupra sa, marcînd manifest cele două ,,clase" și propria lui referință : ,,Genul Gulică-scribul a construit autorități...", iar ,,iluștrii beneficiari... fac parte din..." etc. Această concluzie finală vine să accentueze exact referința textuală, conjugarea celor doi referenți de gradul I (rod al enunțurilor nucleare nominale, deci al caracterului definitoriu al textului) *între ei și cu predicatele* lor. Rezultanta acestei conjugări este referentul textual, adică, în cazul de față, imaginea noastră asupra unui anume tip de corupție din sistemul universitar și social al epocii.

Deci, pe de o parte, această referință mascată este un procedeu bazat pe paradigma nominalizărilor, pe de altă parte bazat pe caracterul de opoziție pe care predicatele de tip definitoriu îl au față de nominalizări, între care, în principiu, ar trebui să se stabilească o relație de sinonimie. De aici putem să deducem un alt mod de detectare a coeficientului de deviere în predicate, între predicatul ,,sinonimic" (sau parțial sinonimic) și cel manifest, care este opozit.

În concluzie, coeficientul de deviere apare ca un instrument cu ajutorul căruia se poate deduce orientarea semantică a discursului, implicînd sistematic procesul de conotație în sintaxa semantică, adică în organizarea logică a relației subiect — predicat. Refăcînd invers drumul dinspre predicate în raport cu referentul, pe baza aceluiași instrument determinăm procesul denotativ, deci orientarea referențială, ,,contextuală" sau ,,extracontextuală". Asupra ,,contextualității" (vezi funcția referențială la Jakobson) se cuvine să ne aplecăm cu prudență, avînd în vedere faptul că nu toate mărcile care trimit la alte mărci din text sau care nu sînt în raport intern cu alte enunțuri ale acestuia sînt realmente extratextuale ; invers, nu toate mărcile care sînt în raport cu alte semne ale textului nu sînt exclusiv ,,contextuale": în mod obligatoriu mesajul, orice mesaj, trimite în afara lui, fie și numai prin redundanța minimă, dar nu s-ar putea opera nici o organizare dacă am primi în context toate mărcile sau semnalele către ,,extratext". Dificultatea de bază a problemei referentului în general vine deci dintr-o barieră de ordin cantitativ și nu dintr-una de ordin calitativ. Stabilirea întregului inventar de vecinătăți posibile ale unui semn este practic imposibilă. În consecință, nu știm niciodată măsura reală după care acel semn *denotează* (de aici și comoditatea trimiterii referentului ,,în realitatea extralingvistică" ca obiect). ,,În afara" textului și ,,în vecinătatea" acestuia (text-semn, după cum am stabilit la început) au un singur punct comun, acela de a fi ($\neq$) diferit de text, însă mulțimea tangentelor este o infinitate. Orice text este vecin cu alt text pe de o parte, și vecin cu realitatea la care se referă pe de alta, și pînă la apariția unui nou unghi de abordare a problemei organizarea acestor vecinătăți nu pare imaginabilă.

Revenind la orientarea referenţială, tot coeficientul de deviere este acela care ne oferă posibilitatea să o determinăm, raportînd regimul subiectului la referentul discursului sau raportînd clasa subiectelor la clasa predicatelor în cazul enunţurilor de tip nominal, deci în zona definitoriului.

Conjugată cu orientarea către sens, orientarea către referent rămîne, în consecinţă, una din axele după care se organizează procesul de ,,conotaţie-denotaţie'', de semnificare deci a unui discurs ; în cazul discursului din sfera literaturii, una din axele după care textul ca semn îşi face trecerea din categoria semnelor lingvistice în aceea a semnelor poetice.

Decembrie 1979

DANIELA GOLOGAN-COSTEA
Braşov

ORIGINEA ȘI VECHIMEA FORMELOR PRONOMINALE DIALECTALE *îm, m- (-m)*

1. Printre trăsăturile specifice subdialectului bănățean cercetătorii au trecut și depalatalizarea consoanei *m* în formele atone de dativ ale pronumelui personal, pers. I sg., înainte de pauză sau de vocala inițială a unui cuvînt următor: *m-o dat* „mi-a dat", *im dă, dă-m* etc.[1] Fenomenul este în mod consecvent notat în textele publicate de Emile Picot în 1873 (de fapt, primele texte dialectale bănățene, cu o notație destul de exactă, publicate): *sę m'adukę, m'o aduše, punę m'am urut viatsa* etc.[2] G. Weigand, cel dintîi care relevă această inovație, notează formele *ųm, m, mi* („*dǫ-m-un* nicht *dǫ-mį-un*"), dar afirmă că alături de acestea se zice *mį-o dat*[3], fapt ce nu se confirmă pentru Banat[4]. O. Densusianu remarcă depalatalizarea consoanei *m* în *im (im spun'e)* și *m*, în loc de *mi*, socotind-o „o particularitate a graiului hațegan"[5]. Autorul a auzit, mai rar însă, și forme de tipul *mį-o dat* etc.[6]. Fenomenul a fost înregistrat apoi de D. Șandru în Lăpujul de Sus[7] și Almăj[8].

2. ALR notează astfel de forme pronominale în Banat (în afară de punctele 12 și 18 din sud-est), sud-vestul Transilvaniei, sudul Crișanei și punctele 10 și 11 la românii din Iugoslavia (vezi ALR I, vol. I, h. 72). În ceea ce privește sudul Crișanei, în partea de est fenomenul cuprinde graiurile de tranziție dintre subdialectul bănățean și cel crișean, situate între Mureș și Crișul Alb, iar în partea de vest se întinde pînă aproape de Oradea, fiind notat de către Sever Pop în punctele 51, 56, 59, 61, 63, 315 și 320 (vezi ALR I, vol. I, h. 72 și 148). În punctele 295, 305 și 308, alături de formele de tipul *mi-o dat*, a fost notat o dată și *m* depalatalizat: 295 — *ašę m-o foš viįáța* /.../, 305 — *ašę m-o fost sǫrt'ę*, 308 — *ašę m-o fost dat* /.../ (vezi ALR I, vol. II, h. 302)[9].

În interiorul acestei arii din vestul Crișanei, fenomenul nu este însă generalizat. Astfel, Emil Petrovici a notat în punctul 316 forma *mį-o nčĕtát durę́rę* (ALR II, vol. I, h. 125), Sever Pop a înregistrat în punctul 315 și o formă cu *mį-* (*ašę mį-o fųost vóįę*; vezi ALR I, vol. II, h.

[1] Vezi I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 93 și 95, și, recent, Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 151.

[2] Am folosit notația autorului; vezi Emile Picot, *Documents pour servir à l'étude des dialectes roumains*, Paris, f.a., extras din "Revue de Linguistique et de Philologie comparée", t. V, 1873, fasc. 3, p. 32 și urm.

[3] G. Weigand, *Der Banater Dialekt*, în Jb. III, 1896, p. 326.

[4] Enea Hodoș *(Cîntece bănățene. Cu un răspuns dlui Dr. G. Weigand*, Caransebeș, 1898, p. 17) îl corecta în același sens pe G. Weigand: "se zice *m'o dat*, și în dativ și în acuzativ, dar niciodată « mi-o dat »". Forma de dativ *-m* apare și în poeziile transcrise de Enea Hodoș "așa cum se zic" în prefața volumului *Poezii poporale din Bănat*, Caransebeș, 1892, p. 12: *că'm crapă įĭnima, să'm pierd viața*. Aceleași forme a folosit, în poeziile sale scrise în grai bănățean, și Victor Vlad Delamarina: *șle'm pasă* "ce-mi pasă", *și'm veńea să'm fac și cruśe, îm trec veriłe, m'o șleru* "mi-o ceru", *m'ați da* "mi-ați da" etc.; vezi Victor Vlad Delamarina, *Poezii. Bănățenești. Întocmiri*, ediția lui Valeriu Braniște, Lugoj, 1902, p. 13, 21, 30, 46, 49.

[5] O. Densusianu, *Graiul din Țara Hațegului*, București, 1915, p. 47.

[6] *Ibidem.*

[7] Vezi BL, III, 1935, p. 129.

[8] Vezi BL, V, 1937, p. 141.

[9] Notăm că în Geica, jud. Bihor (punctul 305 în ALR I), am înregistrat și noi o astfel de formă în ancheta pentru *NALR—Crișana: m-am scrint'it brînca*. În celelalte două, însă, am notat numai forma *mį-*.

302), care apare şi în unele graiuri anchetate de noi pentru *NALR – Crişana* în partea de est a ariei (Şepreuş, Berechiu – jud. Arad; Olcea, Ursad, Cheşa, Rîpa, Dumbrăviţa Mică – jud. Bihor). În Răbăgani, jud. Bihor, aflat la est de aceste sate şi la sud-est de Ceica (305 în ALR I), am notat, în schimb, o formă cu *m-* depalatalizat.

În mod cu totul izolat, *m-* apare în punctele 396 *(m-o trăznit pîŋ cap)* şi 424 *(m-o trăznit pim minţ)* din nordul Moldovei şi la rutenii din punctul 393 *(m-au̯ vińit im mint'ĕ*; vezi ALR I, vol. I, h. 72). În aceste graiuri din Moldova este vorba probabil de un fenomen de hipercorectitudine, întrucît au fost notate şi forme cu labiala palatalizată (424: *ń-am sclintit mînî*; ALR I, vol. I, h. 148). Aceeaşi explicaţie trebuie să aibă formele cu *m-* depalatalizat din sudul Transilvaniei: punctul 140 *(m-ᵘo pli̯ĕznitᵘ pî minte)* şi 125 *(m-u̯o pli̯ĕznit minţi̯a*; *ibidem*, h. 72). Şi în aceste graiuri apar forme cu labiala palatalizată: *ńi̯-am scrîntit u̯o mînă* (140), *ńi̯-ă scrîntit u̯o mînă* (125; *ibidem*, h. 148).

În celelalte graiuri dacoromâne, labiala din formele pronominale la care ne referim este palatalizată mutativ: *mń-*, *ń-*, *îmń* etc. (Moldova, Transilvania propriu-zisă, Maramureş, Crişana – jumătatea de nord şi graiurile de pe valea Crişului Negru situate la est şi sud-est de Beiuş, sudul Olteniei, puncte din Muntenia) sau îşi păstrează timbrul palatal *(mi̯-, îmⁱ, -mⁱ)*: *mi̯-a trecút pim mint'ĕ, mi̯-am adús amínte* etc. (Oltenia, Muntenia, unele graiuri din centrul şi jumătatea de sud a Crişanei; vezi *ibidem*, h. 72, 148; ALR II, vol. I, h. 125). În punctul 865 din sudul Olteniei apar forme ca: *ne̯-a venit ĉăva m minte, ne̯-am scrintit mîna* (ALR I, vol. I, h. 72 şi 148), în care *ne̯-* se explică prin depalatalizarea lui *ń-* (< *mi̯-*), datorită încadrării lui în sistemul fonetic al graiurilor olteneşti, din care lipsesc dentalele muiate (dealtfel, în unele graiuri olteneşti, printre care şi cel amintit – punctul 976 în *NALR – Olt.*, au fost notate şi forme de tipul *mńel, mńei̯, mńére, mnel, mnei̯, mnére* etc.; vezi *NALR – Olt.*, vol. III, MN, pl. 63 şi 84 [10]).

Forma *m-* se întîlneşte şi în dialectul istroromân, alături de *âmi̯-, mi̯- (âmi̯-am cumparât doi̯ cal'* sau *mi̯-am*... şi, foarte rar, *i̯o m-oi̯ ĉå stvâr cumparå)* [11].

3. Formele de tipul *m-o dat* „mi-a dat" din dacoromână au fost puse în legătură fie cu o pronunţare mai dură a lui *m* (care este comparat cu *ţ* dur), fie cu construcţiile din subdialectul bănăţean în care în locul dativului se folosesc forme pronominale în acuzativ [12]. Liliana Ionescu-Ruxăndoiu presupune că *m-* a apărut prin analogie cu forma de la persoana a II-a sg. (*ţ-*), în care avem de-a face cu un proces fonetic [13].

Aceste explicaţii ni se par însă insuficiente. Pe de o parte, fenomenul nu se întîlneşte numai în Banat, ci şi într-o arie destul de întinsă din jumătatea de sud a Crişanei (vezi supra, 2). Pe de altă parte, dacă presupunem o simplă analogie cu forma de la persoana a II-a sg., rămîne inexplicabil faptul că fenomenul nu apare şi în celelalte graiuri care se caracterizează prin „durificarea" lui *ţ* (cum sînt graiurile din Crişana, Maramureş, Transilvania, Moldova, Oltenia).

3.1. De aceea, pentru o explicaţie mai convingătoare a fenomenului, ni se pare necesar să luăm în consideraţie şi alţi factori de natură fonetică şi morfologică.

3.1.1. Punctul de plecare l-a constituit, după părerea noastră, depalatalizarea lui *m* prin asimilare la consoana următoare, în fonetică sintactică: *im‿dă, im‿duce (< îmi dă, îmi duce)* etc. În asemenea cazuri, depalatalizarea lui *m* (sau a lui *mń, ń)* este răspîndită pe întreg

[10] Cf. şi Valeriu Rusu, *Graiul din nord-vestul Olteniei*, Bucureşti, 1971, p. 69–70.

[11] Vezi August Kovačec, *Descrierea istroromânei actuale*, Bucureşti, 1971, p. 120–121; cf. şi S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, I. *Texte*, Bucureşti, 1906, p. 20: *i̯o-i̯ måre ve̯ aratâi̯, ţe m-or pemintu arå.*

[12] I. Coteanu, *op. cit.*, p. 95.

[13] Vezi Matilda Caragiu Marioţeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *op. cit.*, p. 151.

teritoriul dacoromânesc : *îm pláčě...*, *m̄ pláši...* etc. (cf. ALR I, vol. II, h. 246), *îm‿spúńě, ăm‿spúńě, ĩ‿spúńě, ĩ‿spúne* etc. (cf. ALR *s.n.*, vol. VI, h. 1623)[14].

În ceea ce privește istroromâna, este greu de spus dacă formele de tipul *pac ádo-m secúra, se nu-m veį dâ* etc.[15] reprezintă rezultatul asimilării lui *-mi* în fonetică sintactică sau se datoresc depalatalizării consoanelor finale (vezi infra, **3.1.2.2.4.**).

În aromână și meglenoromână, *m* este, după cum se știe, palatalizat mutativ[16]. În fonetică sintactică însă, *ń* poate fi depalatalizat. Astfel, în punctul 010, la aromâni, au fost notate formele : *în șueră urẹacl'a, iń‿aurlă urẹacl'a* (cf. ALR II, vol. I, h. 22).

3.1.1.1. Fenomenul neutralizării opoziției distinctive de palatalizare în sandhi a fost observat mai întîi de S. Pușcariu și analizat mai tîrziu de alți cercetători[17].

3.1.2. Forma apărută în fonetică sintactică s-a generalizat apoi analogic, *m* depalatalizat fiind pronunțat și înainte de pauză sau de vocală *(dă-m, adă-m, m-o dat, m-o adus, îm aduc* etc.).

3.1.2.1. Generalizarea unor forme care iau naștere în fonetică sintactică este destul de frecventă în limba română. Putem aminti, dacă mai este nevoie de exemplificare, forme ca *une* „unde" (refăcută, probabil, după *un*, care a apărut în sandhi), *gini* „gîndi" (după *gin* „gînd", care se poate explica prin căderea lui *d* final în fonetică sintactică)[18], generalizarea prepoziției *pe* în anumite regiuni, cu *e* menținut mai întîi numai în cazurile cînd în sandhi era urmat de un sunet cu timbru palatal, sau a formei *pă* indiferent de cuvîntul următor în alte graiuri[19], același fenomen în cazul formelor *de* și *dă*[20] etc.

Exemplele de mai sus evidențiază însă schimbări petrecute în structura fonetică a unor cuvinte, fără implicații în ceea ce privește sistemul morfologic. Explicarea transformărilor care produc modificări în sistemul morfologic numai printr-un factor de natură fonetică este, fără îndoială, insuficientă. I. Coteanu, observînd că, deși consoanele finale sînt adeseori neglijate

[14] Existența, în graiurile caracterizate prin palatalizarea labialelor (Moldova, Maramureș, Transilvania și cea mai mare parte din Crișana), precum și în Oltenia și Muntenia, a unor forme ca *îm‿sp̦úne, ĩ‿sp̦úni* etc. nu înseamnă, desigur, că formele absolute (adică cele care pot apărea înainte de pauză sau înainte de vocală) sînt *îm, -m,* cu labiala depalatalizată. În aceste graiuri, formele absolute sînt *îń, îmń,* respectiv *îm'* etc., care apar cînd între pronume și cuvîntul următor se face o mică pauză (în notația lui E. Petrovici — fără legătura‿dedesubt) : *îń spúne,* /AL/ *ĩ‿spúne* (punctul 130) ; *ĩ‿spúńě, îmń spúńě* (punctul 279), *nú-ń maį spúni* (punctul 414), *îń spuį* (punctul 514 ; ALR *s.n.*, vol. VI, h. 1623). Forma absolută *îm* apare numai acolo unde există și *m-* (vezi *ibidem;* ALR II, vol. I, h. 22). Așadar, formele *îm, in, ĩ* din Moldova, Transilvania, Maramureș și o parte din Crișana iau naștere în sandhi, prin depalatalizarea lui *mń* sau *ń* și asimilarea lor la consoana următoare.

[15] Vezi A. Kovačec, *op. cit.*, p. 120—121.

[16] Vezi Th. Capidan, *Aromânii. Dialectul aromân. Studiu lingvistic,* București, 1933, p. 408 ; idem, *Meglenoromânii. I. Istoria și graiul lor,* București, 1925, p. 151.

[17] Vezi S. Pușcariu, LR II, p. 182 ; Marius Sala, *Cîteva probleme de fonetică sintactică în „Texte dialectale" culese de Emil Petrovici,* SCL VI (1955), nr. 3—4, p. 235 ; Emil Petrovici, *Forme absolute și forme conjuncte (în sandhi) ale cuvintelor în grafia obișnuită și în transcrierea fonetică,* FD, III, 1961, p. 59—60 ; idem, *Unele tendințe fonetice ale limbii române actuale,* CL VI (1961), nr. 2, p. 335 ; idem, *Neutralizarea în limba română a opozițiilor consonantice în sandhi și problema lui pseudo* **-i** *final,* CL XII (1967), nr. 2, p. 207 și urm. ; I. Calotă și D. Ivănuș, *Cercetări statistice privind fizionomia fonetică a limbii române (considerații pe baza fenomenelor de sandhi),* în "Philologica" I (1970), p. 46. De fapt, în pronunția literară, fenomenul a fost remarcat și de Alf Lombard, *La prononciation du roumain,* Uppsala, 1936, p. 116—117, chiar dacă autorul se referă mai ales la afonizarea și dispariția lui *-i*, socotind că, în general, consoana își păstrează timbrul palatal.

[18] Vezi Tache Papahagi, *Graiul și folclorul Maramureșului,* București, 1925, p. LXVII.

[19] Cf. S. Pușcariu, LR II, p. 184.

[20] Vezi S. Pușcariu, *Considerațiuni asupra sistemului fonetic și fonologic al limbii române,* DR VII, p. 25. De remarcat identitatea dintre evoluția fonetică a prepoziției *de* și cea a prefixului *des-* (compară ALR I, vol. I, h. 8, 9, ALR II, vol. II, h. 155, 156, ALR *s.n.*, vol. VI, h. 1806, 1838, cu ALR I, vol. II, h. 236, ALR II, vol. I, h. 248, ALR *s.n.*, vol. I, h. 64), fapt care vine în sprijinul explicației date de S. Pușcariu.

în vorbire (cf. *am avu cărți, am avu bani* etc.), participiul *avut* nu și-a schimbat structura fonetică, afirma pe bună dreptate, cu mulți ani în urmă, că „nu modificarea fonetică este esențială, ci corelația de forme" [21].

În cazul fenomenului la care ne referim, generalizarea a fost favorizată (dacă nu chiar determinată) de existența formelor neaccentuate de dativ *iț, ț-, iș, ș-* ale pronumelui personal, pers. a II-a sg., și ale pronumelui reflexiv, pers. a III-a sg., care au luat naștere printr-un proces fonetic („durificarea" consoanelor *ț, ș*)[22]. Așadar, *mi-o dat, îm dă* devin *m-o dat, îm dă*, prin analogie cu *ț-o dat, iț dă, ș-o dat, iș dă*, în care consoanele *ț, ș* sînt depalatalizate atît înainte de consoană, cît și înainte de pauză sau de vocală. În felul acesta are loc, de fapt, și o simplificare a sistemului formelor neaccentuate de dativ ale pronumelui personal și reflexiv. Este posibil ca generalizarea să se fi petrecut mai întîi în paradigma verbelor reflexive cu pronumele în dativ.

Formele pronominale *îm, m- (-m)* au apărut deci în urma acțiunii convergente a unor factori de natură fonetică și morfologică [23].

3.1.2.2. Fenomenul s-a petrecut, după cum am văzut, numai în Banat, sud-vestul Transilvaniei și sudul Crișanei. În celelalte graiuri dacoromâne, generalizarea formelor cu *m* depalatalizat nu a avut loc datorită unor particularități din sistemul fonetic și morfologic.

3.1.2.2.1. Astfel, spre deosebire de Banat, în Moldova, Maramureș, Transilvania și o mare parte din Crișana, labiala din formele *mi-a dat, îmi aduc* etc. este palatalizată mutativ (*(m)ń-a dat, î(m)ń aduc etc.*; cf. ALR I, vol. I, h. 72; ALR *s.n.*, vol. VI, h. 1623). Cum astfel se realizează o întărire a elementului palatal (în unele graiuri labiala a și dispărut [24]), această evoluție a putut împiedica apariția unui *m* depalatalizat înainte de pauză și de vocală [25]. În ariile amintite, *îm, -m* sînt ocurente numai în sandhi (vezi nota 14).

3.1.2.2.2. În sistemul fonetic al graiurilor din Muntenia și Oltenia, consoanele *ș, j* sînt palatalizate (în Muntenia și africata *ț* își păstrează timbrul palatal). În aceste graiuri nu există, așadar, perechile *ș-, iș* și (în Muntenia) *ț-, iț*, care au favorizat (sau determinat) în Banat generalizarea lui *m* depalatalizat (vezi ALR *s.n.*, vol. VI, h. 1630, 1635, 1637).

În sudul și nord-vestul Olteniei, unde consoanele *ș, ț* sînt „dure" (cea din urmă prezintă acest caracter în toate graiurile oltenești; vezi ALR *s.n.*, vol. VII, h. 2011; *ibid.*, vol. VI, h.

[21] Vezi I. Coteanu, *Contribuții la teoria articolului*, SCL IX (1958), nr. 1, p. 24. Cf. și considerațiile lui Andrei Avram (*Despre cauzele dispariției lui **l** final — articol hotărît*, SCL X (1959), nr. 3, p. 458 și urm.) în legătură cu dispariția articolului hotărît *-l* în limba română.

[22] Trebuie să amintim aici și faptul că prin generalizarea lui *m* depalatalizat se ajunge la omonimia dintre formele neaccentuate de dativ și acuzativ ale pronumelui personal, pers. I sg., omonimie fără consecințe asupra comunicării, întrucît sensul lui *m-* este întotdeauna precizat de context. Cf., dealtfel, identitatea formală dintre dativul și acuzativul pronumelui personal de la pers. I și a II-a plural, formele neaccentuate *ne* (-), *vă* (*v-*), care putea, de asemenea, constitui un model pentru fenomenul în discuție.

[23] Notăm că, în ultima vreme, se revine cu insistență asupra rolului factorilor morfologici în determinarea unor schimbări fonetice; vezi, recent, Yakov Malkiel, *Multi-conditioned sound change and the impact of morphology on phonology*, în "Language" 52 (1976), nr. 4, p. 757—779. Pentru bibliografia problemei, cf. și Cătălina Francu, Constantin Francu, *Analogia ca un punct de plecare pentru lat.* ***ks, kt*** > *rom.* ***ps, pt***, SCL XXIX (1978), nr. 4, p. 420, nota 11.

[24] Există, dealtfel, indicii că și în graiurile în care se păstrează grupurile *pt", bd", mń* labiala este mai puțin rezistentă decît palatala următoare (după cum se știe, chiar termenul "palatalizare", devenit tradițional, este impropriu, întrucît în toate aceste cazuri constatăm o întărire a caracterului consonantic al lui *i̯*, nu o palatalizare propriu-zisă a labialei). Astfel se explică, după părerea noastră, faptul că, în anumite contexte fonetice (de pildă, cînd sînt precedate de siflante sau lichide), grupurile consonantice amintite se reduc prin suprimarea labialei: cf. formele de tipul *am durńit* (ALR *s.n.*, vol. VII, h. 2014), *st"inărę* (ALR I, vol. I, h. 40), *u̯ărd"* (ALR II, vol. I, h. 16) etc.

[25] Pentru graiurile caracterizate prin dispariția labialei, cf. și opoziția între /ń/, /n/ și /n'/: /ń-ar da/ "mi-ar da" — /n-ar da/ "nu ar da" — /n'-ar da/ "ne-ar da" (vezi și E. Petrovici, I. Stan, *Schiță a sistemului fonologic al graiului tecucean*, CL III (1958), p. 129).

1635; *NALR – Olt.*, vol. I, h. XXIV și XXV), forma *mį- (îmⁱ)* apare (sau se menține) sub influența celorlalte graiuri oltenești. În sud, aceasta a înlocuit probabil o formă cu *m* palatalizat mutativ (aici labialele urmate de *į* sînt palatalizate; vezi, de exemplu, *NALR – Olt.*, vol. III, MN, planșele 63 – *miel* – și 84 – *miere*). O dovadă în sprijinul acestei supoziții este și faptul că *NALR – Olt.* înregistrează *mį-* și acolo unde în *ALR* a fost notat *ń- (nę-)* (vezi ALR I, vol. I, h. 72, punctele 865 – *nę-a venit čăva m mințe* /.../, 885 – *ń-am adús aminte*; *NALR – Olt.*, vol. I, h. 110, punctele 976 – *mį-ă‿scrintit mîna*, 996 – *mį-am scrintit mîna*).

3.1.2.2.3. Dacă în ariile de tranziție din sud-estul Crișanei și sud-vestul Transilvaniei putem admite și o influență a subdialectului bănățean (ca și în cazul altor fonetisme, cum este, bunăoară, africatizarea dentalelor), în sud-vestul Crișanei fenomenul a apărut probabil independent. În această din urmă arie, *m* din forma *mį-* nu a fost palatalizat mutativ (cf. graiurile din interiorul sau din partea de est a ariei, în care este notat *mį-*; vezi supra, 2.), probabil datorită analogiei cu *îmⁱ* [26]. De asemenea, consoana *ș* a pierdut timbrul palatal în formele pronominale *ș-*, *îș* (vezi ALR *s.n.*, vol. VI, h. 1635 și 1637; vol. VII, h. 2011) [27].

Cu alte cuvinte, în sud-vestul Crișanei, existau, pentru apariția formelor pronominale *m-*, *îm*, condiții asemănătoare cu cele din subdialectul bănățean: *m* din *mį-*, *îmⁱ* nu era palatalizat mutativ, formele *țį-*, *îțⁱ*, *șį-*, *îșⁱ* evoluaseră la *ț-*, *îț*, *ș-*, *îș*. Existența unor forme paralele *(m-, îm/ mį-, îmⁱ)* în același grai [28] sau în graiuri învecinate (vezi supra, 2.) pare însă să pledeze pentru o apariție mai tîrzie a fenomenului.

3.1.2.2.4. Dintre dialectele sud-dunărene, aromâna și meglenoromâna se aseamănă, în această privință, cu subdialectele moldovean și maramureșean, precum și cu graiurile din jumătatea de nord a Crișanei și din Transilvania, iar istroromâna cu subdialectul muntenesc. Faptul că istroromânii folosesc și forme de tipul *m-oį cumpară*, *spúre-m*, *spúre ț-oį* etc. trebuie pus în legătură cu apariția formelor absolute *âm*, *âț*, *âš*, *-m*, *-ț*, *-š* [29]. Acestea, la rîndul lor, se explică prin dispariția timbrului palatal al consoanelor finale, fenomen caracteristic dialectului istroromân și care se datorește influenței graiurilor sîrbo-croate [30].

4.1. Dacă explicația noastră este acceptată, se poate spune, pe baza cronologiei relative, că fenomenul este, în graiurile dacoromâne de sud-vest, posterior „durificării" consoanelor *ț*, *ș* (*ḓ*, *j*).

4.2. În texte, fenomenul este atestat destul de tîrziu înainte de vocală.

Textele din secolul al XVI-lea (și nu numai cele provenite din Banat) ne oferă numai exemple de depalatalizare a lui *m* înainte de consoană. În *Palia de la Orăștie*, pot fi interpretate

[26] În aria la care ne referim, ca și în alte graiuri din centrul și sudul Crișanei, labialele urmate de *i* final afon nu sînt palatalizate mutativ (vezi, de exemplu, ALR I, vol. I, h. 71; ALR II, vol. I, h. 16).

[27] Nu avem de-a face, în astfel de forme din Crișana, cu o "durificare" a consoanei *ș* (cf., dealtfel, în aceleași graiuri, păstrarea vocalelor palatale precedate de *ș*: *nănașe* /sg./, *tușesc* etc.; vezi ALR I, vol. I, h. 146, vol. II, h. 217), ca în Banat sau Moldova, ci cu o evoluție a vechiului *ș́* la *ș*, prin pierderea muierii, în poziție finală sau înainte de alte vocale decît cele palatale: *paș́* > *paș*, *ș́-o adus* > *ș-o adus* etc. Cf. formele de tipul *sănătóș*, *nănáș* /pl./ (ALR, I, vol. I, h. 132, vol. II, h. 216). În cursul anchetelor pentru *NALR – Crișana*, am notat și noi frecvent acest fenomen: *și mă ducᵘ* "să mă duc", *și iʼʼárdă* "să piardă", dar (nu vreau) *ș-adúc* "să aduc", *ș-ᵘo adús* "și-a adus", *ș-ᵘo sclintʼʼi brînca* etc. (Ateaș, jud. Bihor); *și tușáscă* "să tușească", *sînăᵘóș*, *leș* "lași" (Vezendiu, jud. Satu-Mare) etc. (Vom reveni într-o altă lucrare asupra acestor probleme.)

[28] În localitatea Berechiu, jud. Arad (anchetată de noi pentru *NALR – Crișana*), de exemplu, fenomenul pare să fie încă individual. Punînd cîtorva informatori o întrebare suplimentară pentru a obține forma *mi-a dat*, am înregistrat atît *mį-ᵘo dat* (la 6 informatori), cît și *m-ᵘo dat* (la un informator).

[29] Vezi A. Kovačec, *op. cit.*, p. 120–121.

[30] Fac excepție numai consoanele muiate *ń* și *l'*; vezi S. Pușcariu, *Studii istroromâne* II, p. 91–92; Emil Petrovici, *Influența slavă asupra sistemului fonemelor limbii române*, București, 1956, p. 38; idem, *Modelul sîrbocroat al sistemului fonematic istroromân*, CL XIII (1968), nr. 1, p. 7 (cf. acum și idem, *Studii de dialectologie și toponimie*, volum îngrijit de I. Pătruț, B. Kelemen, I. Mării, București, 1970, p. 127–128); A. Kovačec, *op. cit.*, p. 78–80.

astfel grafiile съмфіє, съмдѧ, мнлжмва фн[31] (cele cu *m* urmate de ь sînt greu de interpretat, întrucît ь are atît valoarea zero, cît și valoarea lui *i* final afon). Grafii de acest fel apar și la Coresi[32].

În secolul al XVII-lea, depalatalizarea lui *m* înainte de consoană în Banat este atestată de *Anonymus caransebesiensis: amintém viné* „reminiscor" [33]. Astfel de forme apar apoi frecvent în textele din Banat publicate de N. Iorga: *și-mŭ zisă să mă las, îm iau îndrăznire* (jud. Caraș-Severin; vezi N. Iorga, *Observații și probleme bănățene*, București, 1940, p. 72, 115), *îmŭ pare bine, să-mŭ fiți spusŭ, în cade rău* (dar *me-au părutŭ bine, să-mi aduci)* [34]. Într-un text din Zăbrani, jud. Arad, din 1822, apare de două ori locuțiunea verbală *nu-m vine în minte*, cu *m* depalatalizat (alături de *bine-mi aduc aminte*, în care timbrul palatal al lui *m* se păstrează înainte de vocala inițială a unui cuvînt următor) [35]. Am întîlnit astfel de forme și în două texte scrise în sud-vestul Transilvaniei: *îm zisără* (alături de *mi-o lega, mi-au spus*, chiar *îmi spun* etc.) [36], *de-m spuni* (alături de *să-mi fiț martori)* [37].

Cea mai veche atestare a formei cu *m* depalatalizat înainte de vocală cunoscută de noi se află într-o însemnare făcută, probabil, în primele două decenii ale secolului al XIX-lea, pe o carte bisericească *(Molitvenic*, Rîmnic, 1758 [38]) care provine din localitatea Cornești, jud. Timiș: *naș m-au fost Iosa Florii* /. . ./. În deceniul al treilea al aceluiași secol, forme de tipul *îm arătă, ce-m adusese* etc. apar în *Cronica* lui Nicolae Stoica [39], iar Damaschin Bojincă folosește forma *m- (m-au ușurat* „mi-a . . .") [40].

Aceste din urmă atestări dovedesc în primul rînd faptul că la începutul secolului al XIX-lea *m-* exista în Banat. Este posibil chiar ca generalizarea lui *m* depalatalizat în formele atone de dativ ale pronumelui personal, pers. I sg., să nu fie mai veche decît începutul secolului al XIX-lea [41].

Mai 1979

DORIN URIȚESCU
Centrul de științe sociale
Timișoara, Bd. V. Pârvan 4

[31] Vezi *Palia de la Orăștie (1581—1582)*, ed. Viorica Pamfil, București, 1968, p. 26/6, 261/16, 292/26.

[32] Vezi, de exemplu, Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577)*, ed. Stela Toma, București, 1976, 27ʳ, 71ᵛ, 100ʳ, 136ʳ.

[33] *Dictionarium valachico-latinum*, ed. Gr. Crețu, în „Tinerimea română", serie nouă, vol. I, fasc. III, București, 1898, p. 327. Cf., tot aici, și *gsokembat* (p. 341), *ĕm'paré* (p. 336) sau formele inversate de autor: *parém* (p. 358), *prieshtém* (p. 363), *trebuieshtém* (p. 375). Cf. însă: *dragumiĕ, fomemiĕ, frikemiĕ* (p. 335, 339). Forma *mujt* „obliviscor" (p. 354) este nesigură în acest sens.

[34] Exemplele din urmă sînt extrase dintr-o scrisoare din Timișoara, anul 1800; vezi N. Iorga, *op. cit.*, p. 119.

[35] Act matrimonial, Arhiva Mitropoliei Banatului din Timișoara, fondul Episcopiei greco-catolice Oradea, nr. 168/1822 (cotă veche).

[36] Scrisoare a preotului din Cugir, jud. Alba, 1800; Arhiva Mitropoliei Banatului din Timișoara, fondul Episcopiei greco-catolice Blaj, nr. 65/1800 (cotă veche).

[37] Act matrimonial din localitatea Crivadia, municipiul Petroșani, jud. Hunedoara, 1807; Arhiva Mitropoliei Banatului din Timișoara, fondul Vicariatului greco-catolic Hațeg, nr. 93/1807 (cotă veche).

[38] Cartea se află în Arhiva Mitropoliei Banatului din Timișoara, nr. inv. 656. Însemnarea este făcută pe foile dinaintea titlului. Cf. și Viorel Țigu, *Însemnări de pe tipăriturile vechi (Fondul de carte al Mitropoliei Banatului Timișoara)*, în „Mitropolia Banatului" XXVIII (1978), nr. 1—3, p. 78 (unde se află însă multe greșeli).

[39] Vezi R. Todoran, *Particularități dialectale bănățene intr-un manuscris de la începutul secolului al XIX-lea* (I), CL XIV (1969), nr. 2, p. 296.

[40] Vezi Damaschin Bojincă, *Scrieri. De la idealul luminării la idealul național*, studiu introductiv, selecție de texte și note de Nicolae Bocșan, Timișoara, 1978, p. 82.

[41] Cu toate că nu întotdeauna, se știe, lipsa unui fenomen lingvistic din texte înseamnă și absența lui din graiurile din regiunea în care au fost scrise aceste texte.

VECHIMEA ȘI RĂSPÎNDIREA NUMERALULUI ARTICULAT ÎN CONSTRUCȚII DE TIPUL *partea întîia*

0. O caracteristică a limbii române contemporane este tendința de a folosi, în locul construcțiilor de tipul *partea întîi, clasa întîi*, cu numeralul nearticulat, invariabil (ca și la masculin-neutru : *anul întîi, capitolul întîi)*, construcții de tipul *partea întîia, clasa întîia*, cu numeralul articulat și cu genul marcat. Considerată ca ,,abatere'' de la normele limbii literare [1], construcția cu numeralul articulat de tipul *clasa întîia* este din ce în ce mai răspîndită atît în vorbire, cît și în scris (chiar la oameni cultivați) [2]. Construcția aceasta a apărut, pe de o parte, prin influența construcțiilor cu numeralul antepus de tipul *întîia clasă, întîia parte* (în care articolul era necesar, întrucît numeralul avea funcție adjectivală clară, iar adjectivul antepus trebuie să primească articol), iar, pe de altă parte, prin influența seriei *clasa a doua, clasa a treia, clasa a patra* asupra construcției *clasa întîi*.

1. Vechimea construcției de tipul *clasa întîia* nu a preocupat pînă acum pe cercetători. Nu se cunosc locul și timpul în care a apărut și nici răspîndirea ei în graiurile populare actuale. De aceea, în articolul de față ne vom ocupa pe larg de aceste probleme, considerînd că rezolvarea lor este utilă pentru o mai bună cronologizare a inovațiilor apărute în cursul evoluției limbii române.

Vom urmări, deci, construcțiile în discuție, începînd cu primele texte românești pînă în zilele noastre, căutînd să răspundem cît mai exact posibil la cele patru întrebări fundamentale : *cînd, unde, cum* și *de ce* a apărut inovația.

1.1. Cercetarea textelor românești din secolul al XVI-lea ne arată că inovația de tipul *partea întîia* este atestată în unele texte reprezentînd graiurile nordice (în unele texte rotacizante *(CV* și *PS)* și într-un text provenind din Moldova *(RL)): stepena întăia* (RL, 219^{v}/15 ; 220^{v}/2 ; 221^{r}/1, 232^{r}/4), dar *stepena întăiu* (RL, 220^{r}/9) ; *șederea întă^* (PS, 1/18) (PS, 1/2) ; gen.-dat. ,,Spurerea zboresciei tremeateri *înntăeei* lu Pătru'' (CV, CXXXVI/6). În CV apare și construcția ,,lumea ceaia *întăia*'' (CV, CLXIX/10), în care articularea numeralului, obișnuită, ar fi putut influența și ea apariția tipului *partea întîia*.

Remarcăm faptul că numărul atestărilor cu forma articulată de feminin *(întăia)*, cînd numeralul este postpus substantivului, este foarte mic. În afara atestărilor date mai sus, nu am mai întîlnit decît atestări cu forma nearticulată, etimologică, *întăie* (cu varianta mai veche *întăne* < lat. **antanea)* și cu forma invariabilă *întăiu :* ,,în *eșirea* lui Israilu *întănie*'' (PS, 310/2), dar *șederea întăniu* (PS , 1/2). Dintre aceste două forme, cea mai frecventă este forma invariabilă *întîiu*, apărută prin analogie cu *dintîiu* în construcții de tipul *partea dintîiu*, unde avea, la origine, valoare adverbială (cf. DA, ,,întîi''). Forma etimologică *întîie* este mult mai rară. Prin urmare, dintre cele trei forme, cea mai mare frecvență o are forma invariabilă după gen, *întîiu*, urmată de forma etimologică *întîie*, și, în sfîrșit, de forma articulată *întîia* [3], întîlnită numai în cîteva texte reprezentînd graiurile nordice.

[1] Cf. *Gramatica limbii române* (editată de Academia R.S.R.), ediția a II-a, vol. I, București, 1965, p. 197 ; *Limba română corectă* (volum coordonat de Vasile Breban), București, 1973, p. 59 ; Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a ,,greșelilor''*, ediția a II-a, București, 1947, p. 124–125.

[2] Cf. Iorgu Iordan, *op. cit.*, p. 124.

[3] Forma *întîia* era normală, ca și astăzi, cînd substantivul urma numeralului : *întăia anaforă* (CL, 13^{r}/4), *întăia parte* (RL, 210^{v}/7).

Aceeași situație o prezintă, în general, și forma compusă cu *de:* forma articulată *dintâia* este foarte rară, fiind atestată numai într-un text provenit din Moldova *(cuscria dintăia,* RL, 243ᵛ/14), alături de forma invariabilă *dintăi (cuscria dintii,* RL, 243ᵛ/20); începătura *semenției dintăia* (RL, 251ᵛ/3–4). Forma etimologică în *-e*, deși mai rară decît cea invariabilă, este totuși destul de frecventă atît în textele nordice cît și în cele sudice : *cartea* împăraților, iară *dentîne* (PO, 2/21), dar *cartea* lui Samoil prorocul, *dentîniu* (PO, 2/19), *ceia dintîe* (IP, 35). Forma în *-e* apare chiar la masculin și neutru : *ceasul dintîe*[4], însă această întrebuințare este foarte rară, generală fiind în toate textele forma *dintîiu*.

2. În textele din secolele al XVII-lea și al XVIII-lea forma articulată de feminin este extrem de rară, fiind atestată numai în cîteva texte din Moldova alături de forma generală invariabilă : „învățătură la *dumeneca* *ѫntăia* a svăntului postь celui mare" (V, 30/19–20), dar *dumineca intăi* (V, 31/1). Marea majoritate a textelor (cărți bisericești, texte juridice, documente și însemnări, cronici, cărți populare) folosesc formele invariabile *întîi(u), dintîi(u):* *pricina întăi* (PM, 61), *cinstea dentăi* (PM¹, 925), *cinstea dentii* (IL¹, 925), *cartea dentîi* (CM, 190) *domnia dintîi* (1725, ms. 1299 din Biblioteca Academiei, f. 31), *luna întăiu* a anului (BRV, II, 242), *noaptea d'întîi* (1768, Apoldul de Jos, Ardeal, SD, XIII, 39), *minunea întîiu* (ante 1782, ms. 1150 din Biblioteca Academiei, f. 170), *dumineca întîiu* (1742, CR, II, 31), *partea întăiu* (sfîrșitul secolului al XVIII-lea, ms. 1285, f. 20).

Forma etimologică, nearticulată, *întîie* și forma cu *de- (dentîie)* se întîlnesc din ce în ce mai rar, restrîngîndu-și treptat aria de circulație la Maramureș, nordul Transilvaniei, nordul Moldovei și Banat : au fost *însurăție întîe* (1796, Ieud, Maramureș, IM, 124), în *domnia întîe* (1784–1785, ms. 1364 din Biblioteca Academiei, f. 172ᵛ), *chilia dintîie* (MN, 151, 152). În concluzie, în secolele al XVII-lea și al XVIII-lea forma invariabilă *întîi(u), (dintîi(u))* era generală în toate regiunile, forma etimologică nearticulată *întîie (dintîie)* își limita aria de circulație și frecvența la unele zone nordice (Maramureș, nordul Transilvaniei, nordul Moldovei) și la Banat, iar forma articulată *întîia (dintîia)*, atestată extrem de rar în texte moldovenești, era foarte puțin răspîndită, circulînd probabil numai dialectal, în Moldova, dar fiind în afara normelor dialectului literar moldovenesc. Textele provenind din graiurile sudice, atît literare cît și neliterare (documente, însemnări, inscripții), nu cunosc forma articulată în construcții cu numeralul postpus *(cartea întîia)*, în toată perioada veche.

3. În textele din secolul al XIX-lea, formele de tipul *partea întîia* sînt de asemenea rare în comparație cu cele de tipul *partea întîi*. Le întîlnim pe la începutul secolului trecut la bănățenii C. Diaconovici-Loga *(partea întîia,* DLG, 29, 38) și I. Budai Deleanu *(partea întîia* (BDS, 168), dar mult mai frecvent *partea de întîi* (BDS, 102), *partea cea de întîi* (BDS, 168, 193, 195, 196) și *partea întîe* (BDS, 168, 169)). Ultima formă citată este frecvent folosită de reprezentanții Școlii ardelene, probabil nu numai pentru motivul că era răspîndită în Transilvania, ci și pentru că era etimologică : „*cea întîe*" (P. Maior, ȘA, II, 114), *cea dintîie* (BRV, II, 454), în *zioa dintîie* a lunii (I. Bob, BRV, II, 524), „în limba jidovească nu să zice *intăiu, întăe,* ci în loc de a zice *intăiu* să zice unul, și în loc de *întăe* să zice una" (Samuel Micu, CR, II, 157/30–32). Ion Heliade Rădulescu nu folosea decît formele de tipul *partea întîi* (IHS, 34), *strigarea d-întîi* (IHS, 174), și la fel procedau și alți scriitori munteni din prima jumătate a secolului trecut. În schimb, la scriitorii moldoveni din acea perioadă, formele articulate, cunoscute în unele graiuri moldovenești, apar sporadic alături de cele invariabile, generale : *partea întîia* (AR, 66), dar *despicarea întîi* (AR, 86), *bătaia dintîi* (AR, 136), *roata cea întîi* (AR, 63). Pe la 1830–1835 Gh. Săulescu, în polemică cu Eliade, recomanda forma articulată : *cea întăia*[5], formă întîlnită sporadic în „Albina românească" și în „Alăuta românească". Cu toate acestea,

[4] Cf. Ovid Densusianu, *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1961, p. 115.

[5] Cf. Gh. Săulescu, *Gramatică românească*, Iași, 1833, p. 73.

C. Negruzzi întrebuința, ca și I. Heliade Rădulescu, numai formele invariabile: *facerea dintăi* (CNP, 266) etc.

În textele din Transilvania forma articulată apare foarte rar: *clasa întiia* (mijlocul secolului al XIX-lea, Ardeal, ms. 1077 din Biblioteca Academiei, f. 3v).

Începînd cu a doua jumătate a secolului al XIX-lea, forma articulată apare și în unele texte provenind din Muntenia: din *ziua întiia* (TC, 277), *ziua întiia* (TC, 277). Numărul atestărilor cu numeralul articulat este însă destul de mic în tot secolul al XIX-lea atît în textele literare cît și în cele neliterare din toate regiunile. Norma limbii literare din secolul al XIX-lea cuprindea numai formele *întîi* și *dintîi*: „Căci este *iubirea* mea *dentîi*/ Și visul meu din urmă" (OE, 179/19), „Vedea ca-n *ziua cea dentîi*/ Cum izvorau lumine" (OE, 176/19). Forma etimologică *întîie* și cea compusă cu *de-* (*dentîie*) sînt extrem de rare și se întîlnesc numai la autori ardeleni.

În secolul nostru, forma articulată din construcții de tipul *clasa întiia* este din ce în ce mai frecventă în textele de tot felul și în limba vorbită, cu toate că ea este socotită ca o abatere de la normele limbii literare. Forma etimologică este foarte rară și se întîlnește numai la autori ardeleni: „mai ții tu minte *noaptea-ntîie*" (OG, 247), *clasa întîie* de liceu (Agîrbiceanu, *L*, I, 26, în DA, „întîi"), „*strofa întîie* și cea din urmă" (*ibidem*, 129). Forma invariabilă *întîi* este însă cea mai răspîndită în limba scrisă din secolul nostru, fiind și singura formă admisă în normele limbii literare.

4. În ceea ce privește situația din graiurile actuale, după cum arată harta nr. 936 din A.L.R., serie nouă, vol. al IV-lea, forma articulată în construcții de tipul *fata întiia* se întîlnește în Moldova, estul Transilvaniei, estul Munteniei și parțial în Oltenia (p. 812). Forma etimologică *întîie* din construcții de tipul *fata întîie* apare în Banat, Crișana, Maramureș și nordul Ardealului (pct. 64, 95, 219, 272, 325). Forma invariabilă *întîi* (cu varianta *dintîi*) se întîlnește în toate celelalte puncte, fiind cea mai răspîndită formă. În arii mai compacte, ea apare în centrul și vestul Munteniei, Oltenia, sudul Transilvaniei și Dobrogea. În textele dialectale culese de Emil Petrovici este, în general, aceeași situație.

5. În concluzie, formele articulate ale numeralului ordinal postpus substantivului de tipul *partea întiia, partea dintiia* au apărut în limba română încă din secolul al XVI-lea sau chiar mai înainte în unele graiuri nordice (Moldova, Maramureș), dar ele nu s-au generalizat nici pînă astăzi pe tot teritoriul dacoromân. Atît în perioada veche cît și în cea modernă, ele nu au intrat în normele limbii literare, fiind socotite și astăzi „abateri" de la aceste norme. Apariția lor se explică printr-o tendință de simetrie care vizează o simplificare în întrebuințarea numeralului ordinal. Întrucît atunci cînd era antepus, numeralul era întotdeauna acordat cu substantivul (*întăia parte, întîiul capitol*), acest acord s-a extins și în cazul cînd numeralul era postpus (de la *partea întîi* s-a ajuns la *partea întiia*). Pe de altă parte, trebuie presupusă și o presiune paradigmatică din partea celorlalte numerale ordinale (*partea a doua, partea a treia, partea a patra*), toate articulate, asupra construcției *partea întîi*, care va fi dus la apariția numeralului articulat *întiia* în construcții de tipul *partea întiia*. Ambele presiuni au făcut ca valoarea adverbială, prezentă încă în construcții de tipul *partea dintîi* și *partea întîi*, să se diminueze prin apariția construcției de tipul *partea dintiia, partea întiia*, în favoarea valorii adjectivale. Forma etimologică *întîie* < lat. **antanea*, atestată în secolul al XVI-lea atît în textele nordice, cît și în cele sudice, își restrînge treptat aria de circulație și frecvența la unele graiuri de peste munți. Forma invariabilă *întîi* din construcții de tipul *partea întîi*, orientată după construcții de tipul *partea dintîi*, unde *dintîi* avea valoare adverbială, este forma cea mai frecventă și cea mai răspîndită (atît în epoca veche, cît și în epoca modernă) și singura pătrunsă în normele limbii române literare.

LISTA ABREVIERILOR

AR Alecu Russo, *Scrieri literare*, ediţie de Geo Şerban, Bucureşti, 1970.
BDS Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, ediţie de Mirela Teodorescu şi Ion Gheţie, Bucureşti, 1970.
BRV *Bibliografia românească veche* de I. Bianu, N. Hodoş şi D. Simonescu, vol. I–IV, Bucureşti, 1900–1944.
CL Coresi, *Liturghierul*, ediţia Al. Mareş, Bucureşti, 1969.
CM *Cronicari munteni*, ediţia Liviu Onu, Bucureşti, 1970.
CR M. Gaster, *Crestomaţie română*, vol. I–II, Leipzig–Bucureşti, 1891.
CV *Codicele voroneţean*, ediţie de Ion al lui G. Sbiera, Cernăuţi, 1885.
DLG C. Diaconovici-Loga, *Gramatică românească*, ediţie de Olimpia Şerban şi E. Dorcescu, Timişoara, 1973.
GNP C. Negruzzi, *Păcatele tinereţelor*, ediţie de Liviu Leonte, Bucureşti, 1977.
DIB G. Potra, *Documente privitoare la istoria oraşului Bucureşti*, vol. I–II, Bucureşti, 1960, 1975.
DIR *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, Bucureşti, 1979.
DR I. Bianu, *Documente româneşti*, Bucureşti, 1907.
IHS I. Heliade Rădulescu, *Suveniruri şi impresii ale unui proscris*, ediţie de Maria Protase, Bucureşti, 1975.
IM I. Bîrlea, *Însemnări din bisericile Maramureşului*, Bucureşti, 1909.
IP *Învăţătura de Paşti*, în I. Bianu, *Texte de limbă din secolul al XVI-lea*, vol. III, Bucureşti, 1925.
IL[1] *Îndreptarea legii* (1652), în S.G. Longinescu, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1912.
MN Cornelia C. Bodea, *Moise Nicoară*, Bucureşti, 1941.
OE M. Eminescu, *Opere*, vol. I, ediţie de P. P. Panaitescu-Perpessicius, Bucureşti, 1939.
OG Octavian Goga, *Poezii*, ediţie de I. D. Bălan, Bucureşti, 1963.
PM *Carte românească de învăţătură (1646)*, ediţie de Andrei Rădulescu, Bucureşti, 1961.
PM[1] *Carte românească de învăţătură* (1646), în S. G. Longinescu, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, Bucureşti, 1912.
PO *Palia de la Orăştie*, ediţie de Viorica Pamfil, Bucureşti, 1968.
PS *Psaltirea scheiană*, ediţie de I. A. Candrea, Bucureşti, 1916.
RL *Pravila ritorului Lucaci*, ediţie de I. Rizescu, Bucureşti, 1971.
SD N. Iorga, *Studii şi documente cu privire la istoria românilor*, vol. I–XXIII, Bucureşti, 1901–1913.
ŞA *Şcoala ardeleană*, ediţie de Florea Fugariu, vol. I–III, Bucureşti, 1970.
TC I. L. Caragiale, *Teatru*, Bucureşti, 1971.
V Varlaam, *Cazania (1643)*, ediţie de J. Byck, Bucureşti, 1943.

August 1979

C. FRÂNCU
Facultatea de filologie
Iaşi, Calea 23 August 11

GIOVANNI ALESSIO, **Lexicon etymologicum. Supplemento ai dizionari etimologici latini e romanzi,** Napoli, 1976, XX + 691 p.

După cum arată subtitlul şi confirmă aspectul strict tehnic, de ordin metodologic, acest dicţionar ocupă un loc aparte în lexicografia romanică actuală. El aminteşte formal, dar numai formal, de lucrarea lui G. Körting, intitulată *Lateinisch-Romanisches Worterbuch*, care, fie zis în treacăt, s-a dovedit a fi învechită încă de la apariţie (1907).

Giovanni Alessio, unul dintre etimologii actuali, cunoscut şi apreciat ca atare, era foarte indicat să elaboreze un dicţionar etimologic latino-romanic. (În ciuda subtitlului, modest ca formulare, acest *Lexicon etymologicum* este un dicţionar propriu-zis, aş zice o operă independentă, chiar dacă ea porneşte, foarte des, de la altele, similare, pentru a le completa sau corija.) Autorul este filolog clasic, în ce priveşte formaţia sa de bază, dar, la fel cu alţi specialişti italieni, a legat de timpuriu preocupările sale ca indo-europenist de cele referitoare la limba sa maternă şi, cum dovedeşte bibliografia sa personală, care ocupă o pagină şi jumătate, în mod firesc, la ,,surorile'' acesteia.

Din cele aproape 700 de pagini ale lucrării, dicţionarul propriu-zis ocupă 451. Restul este ocupat de indice, întocmit de A. Landi. Ordinea etimonurilor propuse este cea consacrată de multă vreme în asemenea lucrări, adică cea alfabetică, pornindu-se totdeauna — acest fapt justifică subtitlul — de la forma lor latinească. Trebuie să spun de la început că numeroase, ba chiar foarte numeroase etimonuri sînt reconstrucţii, dar justificate, cele mai multe, dacă nu chiar toate, prin faptul că ele sînt, la origine, cuvinte greceşti, acestea atestate, devenite latineşti. Căci ele nu s-au putut transmite ca elemente ale lexicului romanic decît prin intermediul limbii latine, cum probează, deşi n-ar fi necesar, modificările fonetice conforme cu ,,legile'' corespunzătoare bine definite. La prima vedere, un cititor neavizat se gîndeşte la Dicţionarul romanic al lui W. Meyer-Lübke, ale cărui reconstruiri se întemeiază exclusiv pe compararea idiomurilor romanice, şi, mai ales, la Dicţionarul etimologic francez al lui Ernst Gamillscheg, care şi-a depăşit, în această privinţă, cu mult maestrul.

Trebuia să spun, poate, mai înainte, cum se justifică invocarea atîtor cuvinte greceşti. Deşi Dicţionarul de faţă ia în consideraţie toată Romania (bineînţeles, şi pe cea orientală), grosul faptelor lingvistice, în cazul reconstrucţiilor, aparţin dialectelor din sudul Italiei şi din Sicilia, unde, după cum se ştie, se mai vorbeşte greaca (cea veche, de pe vremea Magnei Graecia), concomitent, fireşte, cu graiurile italieneşti regionale şi, în cazul oamenilor instruiţi, cu italiana comună. Aici, mai cu seamă pregătirea temeinică a autorului în filologia clasică l-a ajutat să izbutească a explica convingător din punct de vedere etimologic un mare număr de cuvinte romanice.

Bogăţia materialului de fapte supuse cercetării este aproape copleşitoare, şi la fel se prezintă informaţia bibliografică utilizată pentru confirmarea şi, eventual, infirmarea părerilor emise de înaintaşi. Autorului i-au fost de mare folos nu numai numărul foarte mare al dicţionarelor italieneşti dialectale, ci şi lucrările lui G. Rohlfs, printre ele şi cîteva dicţionare de acelaşi fel, cel mai bun cunoscător al teritoriului lingvistic în discuţie (Italia meridională). Această bogăţie se impune de la prima aruncătură de ochi. Sînt unele articole de o pagină, întreagă, cîteodată depăşind chiar acest spaţiu, multe au trei sferturi sau o jumătate de pagină, iar celelalte, toate, de la un număr apreciabil de rînduri în plus. (Mă gîndesc, fără să vreau, la lucrările lexicografice similare, care se dovedesc a fi, de cele mai multe ori, atît de

laconice şi, din această cauză, cam greu, adesea, de descifrat.)

Consultarea temeinică a unei astfel de lucrări este enorm uşurată datorită ,,indicelui", care ocupă 300 de pagini (din care trebuie scăzute şapte de ,,Errata-corrige"), aşadar două treimi din totalul dicţionarului propriu-zis. Indicele cuprinde următoarele diviziuni : 1. al etimonurilor ; 2. lexicul ; 3. antroponomastic ; 4. etnomastic (= nume etnice) ; 5. toponomastic.

Cum se vede, m-am limitat, în mare măsură, la o simplă prezentare a acestei opere valoroase. Am procedat astfel, aş zice, din jenă, dacă nu din respect, pentru meritele ei indiscutabile. Cu o serie de observaţii de amănunt aş fi putut veni, dar am crezut că pregătirea mea pentru a face o recenzie critică în sensul strict al termenului este neîndestulătoare.

Mi s-a părut că înregistrarea acestei lucrări este necesară într-o revistă românească de lingvistică. Specialiştii noştri vor lucra, în curînd, la un dicţionar etimologic al limbii române, după cît ştiu, în colaborare cu unii confraţi germani. *Lexicon etymologicum* al lui Giovanni Alessio le poate servi, în multe privinţe, drept model.

Noiembrie 1979 IORGU IORDAN

Bucureşti, Sofia 21

MATS FORSGREN, **La place de l'adjectif épithète en français contemporain. Etude quantitative et sémantique,** Uppsala, 1978, 231 p. (= **Acta Universitatis Upsaliensis, Studia Romanica Upsaliensia 20)**

Abordarea unei teme atît de mult dezbătute în literatura de specialitate cum e topica adjectivului în franceză este o întreprindere cu atît mai dificilă şi mai temerară cu cît autorul ei este un tînăr cercetător. În cazul de faţă, rezultatele obţinute au dovedit că efortul nu a fost inutil.

În teza sa de doctorat, care stă la baza cărţii pe care o discutăm, Mats Forsgren îşi propune pe de o parte să verifice opiniile diverşilor cercetători cu privire la condiţiile de antepunere a adjectivului în franceză, iar pe de alta să reia cercetarea din noi puncte de vedere. În acest scop, autorul face un amănunţit examen cantitativ al felului cum se prezintă ,,grupurile epitetice" într-un eşantion de proză publicistică contemporană.

Cartea conţine o introducere (p. 9–15) în care sînt prezentate în mod critic unele păreri ale celor care s-au ocupat, într-un fel sau altul, de acelaşi subiect (Ch. Bally, A. Blinckenberg, E. Coseriu, E. Lerch, E. Reiner etc.) ; tot aici este expus scopul şi planul lucrării. Urmează două secţiuni dedicate cercetării propriu-zise, un tablou sinoptic şi o bibliografie.

În prima parte (p. 19–70), sînt examinate pe rînd, din punct de vedere logico-semantic, cele trei componente esenţiale ale grupului epitetic: substantivul, adjectivul şi natura raportului dintre ele.

În partea a II-a, care este şi cea mai extinsă (p. 75–198), sînt studiate cu metoda statistică, pe un corpus extras din douăzeci de numere de jurnal (10 din *Le Monde* şi 10 din *L'Express*), diferite realizări formale ale grupului epitetic în funcţie de: natura predeterminantului substantival (articolul *le* sau *un*, unele specii de pronume sau numeral etc.), prezenţa unui adverb pe lîngă adjectiv, prezenţa mai multor epitete legate sau nu prin coordonare, lungimea corpului fonic al substantivului şi al adjectivului etc. Elementul nou din cercetarea întreprinsă este o repartizare a grupurilor epitetice după funcţia sintactică a substantivului (subiect, nume predicativ, apoziţie, complement etc.). Rezultatele obţinute sînt demne de luat în consideraţie, deşi ele nu pot fi absolutizate (lucru pe care autorul însuşi îl recunoaşte), dat fiind corpusul de material relativ redus şi limitat la un singur stil al limbii.

Prin metoda utilizată, autorul confirmă ideea, exprimată de mulţi cercetători, că în franceză adjectivele mai lungi decît substantivul determinat sînt de regulă postpuse, dar infirmă părerea mai veche că unele afixe adjectivale ar influenţa în vreun fel poziţia adjectivului. În acest ultim caz, autorul demonstrează că alţi factori sînt mai importanţi în determinarea unei anumite topici (lungimea adjectivului, sensul componentelor — substantiv şi adjectiv —, funcţia sintactică a substantivului etc.). Din materialul cercetat reiese că antepoziţia adjectivului este mai frecventă în grupurile care au ca predeterminant al substantivului pe *le* şi mai puţin frecventă în cazul celor cu *un;* frecvenţa antepoziţiei este intermediară în grupurile cu predeterminant Ø. Unele predeterminante speciale, ca numeralele cardinale şi pronumele indefinite, favorizează postpunerea adjectivului. Poziţia acestuia din urmă în dependenţă de funcţia sintactică a substantivului apare astfel : subiectul favorizează în general antepoziţia, în timp ce numele predicativ e refractar la antepunere în grupul precedat de *un* şi favorabil acestei topici în grupul precedat de *le.* Apoziţia favorizează puternic antepunerea adjectivului. În cazul complementului direct, adjectivul precedă substantivul, mai ales în cazul existenţei predeterminantului substantival *de/ des.* În categoria grupurilor conţinînd un substantiv, un adverb şi un epitet au o situaţie aparte cele în care adverbul şi adjectivul formează un comparativ sau un superlativ: superlativul este de obicei antepus, iar comparativul e frecvent postpus.

Lucrarea lui Mats Forsgren înregistrează numeroase alte detalii asupra cărora nu vom insista.

Ceea ce se degajă şi din comentariile autorului, şi din examinarea tablourilor şi a datelor statistice este că, în cazul topicii adjectivului din franceză, se poate vorbi de ,,preferinţa'' pentru o anumită poziţie, dar nu pot fi enunţate reguli stricte. Acest fapt înseamnă pentru noi că, în multe situaţii, topica adjectivului e o problemă de opţiune pentru vorbitor şi că deci stilistica tradiţională (ca studiu al afectivităţii) nu poate fi exclusă cu totul dintre metodele de cercetare ale temei în discuţie.

Noiembrie 1979

MAGDALENA POPESCU-MARIN
Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

TEODORA CRISTEA, **Grammaire structurale du français contemporain,** Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1979, 507 p.

1. Cartea Teodorei Cristea, *Grammaire structurale du français contemporain,* în noua ei versiune apărută la Editura didactică şi pedagogică, reprezintă un remarcabil model de descriere sistematică, coerentă şi completă a unei limbi naturale, în scopuri explicit lingvistice şi indirect pedagogice.

Fără a contesta validitatea criticilor adresate structuralismului, autoarea justifică alegerea modelului ,,analizei constituenţilor imediaţi'' ai frazei (R. Wells) prin incidenţele pedagogice pe care un astfel de model eminamente descriptiv le prezintă şi prin faptul că acest model structural permite, datorită puterii inductive a exemplelor, dezvăluirea dipozitivelor generale care guvernează producerea frazelor corpusului studiat.

O examinare sistematică a formelor obiective care vehiculează semnificaţiile, afirmă autoarea, permite locutorului non-nativ să descopere, degajîndu-se treptat de enunţurile auzite, competenţa lingvistică a subiectului vorbitor nativ.

Dealtfel, autoarea depăşeşte cadrul limitat al unei gramatici structurale, astfel încît lucrarea beneficiază, în mod explicit, nu numai de o bună cunoaştere a teoriei structu raliste a nivelelor, ci şi de aportul lingvisticii

generativ-transformaţionale (propoziţia relativă este definită ca „une transformation d'enchâssement" în termenii gramaticii generative transformaţionale), de aportul lingvisticii postchomskyene (capitolele 5.0.1., 5.0.2. şi 5.1. consacrate relaţiilor cazuale în versiunea non-localistă a lui Ch. Fillmore), de aportul teoriei modalităţilor (capitolul 7, consacrat frazei modalizate) şi chiar de achiziţiile teoriilor pragmatice de ultimă oră (capitolul 8, consacrat nivelului transfrastic).

Atît în introducere, cît şi în capitolele citate, autoarea justifică depăşirea cadrului pe care titlul lucrării pare a-l fixa prin exigenţele unei descrieri cît mai complete a unor fapte lingvistice care nu pot fi cuprinse în limitele modelului de analiză fixat iniţial.

2.0. Introducerea (un *Avant-propos* extrem de succinct şi un scurt capitol intitulat *Les niveaux syntaxiques et la hiérarchie des unités syntaxiques)* trece în revistă diferitele direcţii de dezvoltare a structuralismului, cu avantajele şi limitele lor, limite care justifică introducerea unor puncte de vedere mai noi în abordarea unor fragmente de gramatică, aşa cum am arătat mai sus.

Lucrarea îşi propune un ,,demers ascendent", de la analiza constituenţilor fundamentali (categoriile gramaticale) pînă la analiza relaţiilor interfrastice. Astfel, se disting două mari secţiuni ale lucrării : o primă secţiune consacrată frazei şi constituenţilor săi şi o a doua secţiune consacrată nivelului transfrastic.

Această depăşire, la nivelul obiectului studiat, a frazei (axiomă în teoriile structuraliste), depăşire care se impune în cele mai recente teorii lingvistice, capătă în lucrarea Teodorei Cristea, o justificare de ordin pragmatic : "Cette démarche semble particulièrement importante pour la didactique des langues étrangères, car elle procède d'une méthode essentiellement constructive et intégrante" (p. 18).

2.1. Prima secţiune a lucrării cuprinde şapte mari capitole care analizează, într-un demers ascendent : constituenţii fundamentali (capitolul 2), clasele de cuvinte (capitolul 3), grupurile de cuvinte (capitolul 4), fraza-nucleu (capitolul 5), fraza moleculară (capitolul 6), fraza modalizată (capitolul 7) şi constituentul de frază (capitolul 8).

Descrierea categoriilor gramaticale, concepute ca ansambluri (paradigme) de morfeme a căror alegere în frază e dictată de relaţii obligatorii, cuprinde atît discutarea conţinutului noţiunilor de gen, număr, diateză, caz, cît şi analiza formanţilor acestor categorii în cadrul diferitelor clase de cuvinte. Astfel, discutarea categoriei non-iterative de caz necesită o referire explicită la gramatica (teoria) cazurilor, singura care defineşte fără ambiguitate relaţiile cazuale.

Categoria de persoană, tratată la acest nivel în prima versiune a gramaticii structurale, este tratată în ediţia de faţă în secţiunea consacrată nivelului transfrastic, lucru perfect justificat de apartenenţa ei la clasa deicticelor.

De asemenea, substitutele, concepute ca „mots d'économie" (A. Martinet), integrate clasei constituenţilor fundamentali în prima ediţie a gramaticii structurale (1974), îşi găsesc, credem noi, un loc mai potrivit în capitolul consacrat nivelului transfrastic, fie ca elemente deictice, fie ca elemente anaforice.

Predeterminanţii, definiţi ca o clasă specială de substitute care permit substantivelor să funcţioneze în discurs ca sintagme nominale, sînt analizaţi, în această nouă versiune a gramaticii structurale, în capitolul despre grupul nominal.

Capitolul consacrat segmentelor autonome şi claselor de cuvinte pune în discuţie criteriul referinţei conceptuale, criteriu utilizat de majoritatea gramaticilor pentru clasificarea părţilor de vorbire. Acestui criteriu, discutabil, autoarea îi opune criteriul distribuţional, propus de descriptivismul american şi, în mod fericit, criteriul incidenţei, împrumutat psihosistematicii lui Gustave Guillaume, criteriu care ia în considerare nu numai dependenţa sintactică, ci şi dependenţa semantică a părţilor de vorbire.

Capitolele consacrate grupurilor de cuvinte formează o gramatică de tip sintagmatic în care trăsăturile semantice ale numelui, ale

verbului și ale adjectivului își găsesc locul în măsura în care sînt pertinente pentru comportamentul sintagmatic al acestor părți de vorbire.

2.2. Structura frazei franceze este analizată în conformitate cu același demers „ascendent": de la fraza-nucleu la fraza moleculară și la constituentul de frază.

Extrem de interesantă, utilă și binevenită ni se pare discutarea structurii propoziționale și a funcțiilor esențiale ale frazei-nucleu în cadrul unor sisteme diferite : sistemul tranzitiv, bazat pe analiza procesului și a rolului participanților la proces ; sistemul ergativ, care implică un instigator al procesului și un participant „afectat" ; sistemul cazual, sistem gramatical orientat semantic (Fillmore, 1968).

Categoria de subiect este prezentată în lumina gramaticii orientate semantic, ca o „poziție" superficială asigurînd funcții diferite care pot depinde de natura inerentă a nominalului.

Categoria superficială de "obiect direct" este de asemenea rediscutată și redefinită din punctul de vedere al unei gramatici orientate semantic, în capitolul care analizează grupul verbal al frazei binare.

2.3. Capitolul 6 introduce o distincție de o mare putere explicativă : fraze atomice /vs/ fraze moleculare (B. Russel, 1969). Frazele moleculare, structuri sintactice complexe, cuprind fraze atomice legate între ele printr-o relație constantă (relație de asociație, relație de comparație sau relație logică : efect, cauză, condiție etc.). Ele se pot actualiza sub forma unor macrostructuri, dar și sub formă redusă, de circumstanțial fără predicat. Acest punct de vedere permite o reorganizare a materialului lingvistic, toate frazele circumstanțiale care exprimă aceste trei tipuri de relații apărînd grupate, împreună cu complementele circumstanțiale respective, în capitolul consacrat frazelor moleculare.

2.4. Deși inclus în secțiunea care analizează fraza și constituenții ei, capitolul despre modalități transcende nivelul frastic, introducînd un element care nu mai poate fi ignorat de descrierea gramaticală : subiectul enunțiator și atitudinea sa față de conținutul propozițional al enunțului său („..„l'étude des modalités met en évidence les limites d'une grammaire qui se maintient à l'intérieur des frontières fixées par la phrase. Elle permet, en outre, par le surgissement du sujet d'énonciation dans l'énoncé, d'ouvrir une perspective plus intégrante de l'analyse de la langue", p. 381).

Sînt analizate clasele de modalizatori și clasele de modalități : aletice, epistemice, deontice, deziderative, afective.

2.5. Ultima secțiune cuprinde o analiză succintă a relațiilor sintagmatice și semantice care se stabilesc între frazele unui text. Substitutele, inclusiv cele de macrosegment, sînt prezentate ca elemente anaforice sau deictice, de mare importanță pentru analiza de text și pentru descrierea mecanismelor discursive.

3. Noua ediție a gramaticii structurale a limbii franceze contemporane, originală atît prin modul de organizare și de prezentare a materialului de limbă studiat, cît și prin interpretarea unor fapte de limbă care depășesc limitele fixate de modelul de descriere ales, este bazată pe o bibliografie recentă impresionantă, dar care nu ignoră nici lucrările valoroase de gramatică tradițională (F. Brunot, de exemplu).

Lucrarea Teodorei Cristea, *Grammaire structurale de français contemporain*, se adresează atît cercetătorului în domeniul lingvisticii, pentru care reprezintă un adevărat model de aplicare a ipotezelor teoretice la descrierea unei limbi naturale (descriere extrem de nuanțată), cît și profesorului de limbă franceză, pentru care această carte este un îndreptar sigur și complet, indispensabil în realizarea programării didactice.

Decembrie 1979

Olga Galațanu

Facultatea de limbi străine

București, Pitar Moș 5—7

MARIANA COSTINESCU, **Normele limbii literare în gramaticile româneşti,** Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1979, 232 p.

Lucrarea Marianei Costinescu este o contribuţie în domeniul istoriei limbii literare, ilustrînd unele aspecte ale procesului de impunere a normei supradialectale unice, în perioada cuprinsă între 1780 — anul de apariţie a primei gramatici româneşti tipărite (*Elementa linguae daco-romanae sive valachicae*) — şi 1963 — anul publicării ediţiei a II-a a *Gramaticii Academiei*, ale cărei recomandări definesc uzul standard actual.

Obiectul cercetării îl constituie un număr de fonetisme şi de forme morfologice, în privinţa cărora au existat fluctuaţii (v. lista acestora la p. 18—20). Autoarea urmăreşte menţiunile şi recomandările referitoare la tipurile de forme selectate în 33 de gramatici — cu o singură excepţie (I. Budai-Deleanu, *Temeiurile gramaticii româneşti*) — tipărite.

După o succintă introducere (p. 13—25), cuprinzînd precizări de ordin teoretic şi, mai ales, metodologic, se trece la prezentarea materialului faptic, care este organizată în două părţi : una de descriere şi comentare a datelor, *Evoluţia normelor literare* (p. 27—124), şi alta de prezentare sintetică a acestora, *Tabele sinoptice* (p. 125—232).

Analiza realizată în prima parte a lucrării este structurată în trei capitole, fiecare consacrat cîte uneia dintre etapele din evoluţia normelor limbii literare descrise în introducere (p. 22—24) : 1780—1828, 1828—1893, 1893—1963. Delimitările cronologice propuse ţin seama atît de periodizările curente în studiile de istorie a limbii române literare (vezi, de exemplu, Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, EA, 1975), cît şi elementele specifice oferite de gramaticile cercetate (1780 este anul apariţiei gramaticii lui Micu şi Şincai, 1828 — al apariţiei gramaticii lui Eliade, iar în 1893 apare gramatica lui Tiktin, fiecare dintre aceste lucrări consemnînd caracteristicile unui anumit stadiu din evoluţia procesului de normare).

În primele două capitole (*Normele literare în perioada 1780—1828* şi *Normele literare în perioada 1828—1893*), datele lingvistice sînt grupate în funcţie de provenienţa regională a autorilor gramaticilor discutate, subliniindu-se faptul că, în cadrul normei literare generale, se pot recunoaşte totuşi trei variante regionale, corespunzătoare celor trei provincii româneşti. Diferenţele dintre acestea se atenuează însă treptat, mai ales din a doua jumătate a secolului trecut, ca urmare a extinderii formelor caracteristice normei munteneşti, proces mai lent în Moldova şi mai activ în Transilvania.

Considerînd că, după 1893, unitatea, anterior constituită în trăsăturile ei esenţiale, a românei literare se desăvîrşeşte prin eliminarea variantelor regionale şi arhaice (p. 115—116), autoarea adoptă în capitolul al treilea (*Normele literare în perioada 1893—1963*) alt mod de expunere, ordonînd datele studiate numai după criteriul cronologic, nu şi după acela al provinciei reprezentate de cel care a scris gramatica.

Partea I se încheie cu un capitol de concluzii (p. 117—124), în care sînt însumate principalele rezultate ale cercetării. Analiza efectuată oferă argumente suplimentare în favoarea ideii că, deşi s-a constituit prin aportul diverselor graiuri dacoromâne, româna literară are o bază dialectală muntenească (p. 124).

Partea a II-a a lucrării cuprinde un număr de tabele în care formele selectate, consemnate în gramatici, sînt grupate, după norma pe care o ilustrează, în funcţie de aceleaşi criterii ca şi în cadrul discuţiei din partea I : cronologic şi geografic — pentru perioada 1780—1893, numai cronologic — pentru perioada 1893—1963. Rolul diferitelor graiuri regionale în constituirea fiecăreia dintre normele studiate este pus în evidenţă prin indicaţii succinte asupra repartiţiei teritoriale a variantelor concurente.

Cercetînd principalele lucrări de gramatică românească dintr-o perspectivă inedită, aceea a felului în care ele reflectă, prin materialul

lingvistic pe care îl cuprind, gradul de impunere a unor norme unice în diverse momente din istoria românei literare, cartea Marianei Costinescu completează, în mod necesar, imaginea evoluției procesului de desăvîrșire a aspectului standard al românei, oferită de alte lucrări din acest domeniu. Cartea se reține atît prin bogăția datelor prezentate, excerptate cu minuție, cît și prin claritatea și concizia expunerii ; tabelele finale sînt un instrument de lucru de o valoare practică deosebită.

Ne permitem să formulăm, în continuare, cîteva observații și sugestii.

Analiza întreprinsă se întemeiază pe două tipuri de date faptice : unele — mai ales cele din domeniul foneticii — furnizate de exemplele citate în gramatici pentru alte chestiuni și de pasajele de comentariu gramatical ; acestea definesc, așa cum precizează autoarea, norme ,,implicite'' (p. 17) ; altele — cele privitoare la morfologie — de paradigmele consemnate și recomandate în gramatici ; ele definesc norme ,,explicite''. Valoarea lor este diferită : în primul caz, este vorba despre date similare cu acelea oferite de orice alt text din epocă (beletristic, științific etc.). mai exact despre date ilustrînd o normă **realizată ;** în celălalt caz, datele ilustrează o normă **preconizată,** dar nu totdeauna realizată. În comentariile din partea I, se putea ține seama de sursa datelor înfățișate, precizîndu-se, acolo unde exista această posibilitate, care este relația între recomandările normative și actualizarea lor în textul redactat de diverșii autori ai gramaticilor. În felul acesta, s-ar fi valorificat dubla natură : lingvistică și metalingvistică, a materialului faptic cuprins într-o gramatică.

În legătură cu corpusul de gramatici utilizat, considerăm că se putea renunța la gramatica lui Budai-Deleanu, deși autoarea motivează luarea ei în discuție (p. 21—22). Nefiind tipărită, în ciuda ideilor originale pe care le cuprinde, această lucrare nu a putut juca un rol prea important în evoluția ulterioară a normelor limbii literare, cu atît mai mult cu cît alte lucrări ale reprezentanților Școlii ardelene au cunoscut o largă difuzare.

Cîteva sugestii privind inventarul faptelor fonetice și morfologice asupra cărora s-a oprit autoarea. Pentru variantele fonetice, mai ales, gruparea în arhaisme și regionalisme ar fi facilitat sesizarea direcției de evoluție a normării, întrucît, în eliminarea formelor care se subsumează acestor tipuri de bază, există nu numai diferențe între cele trei provincii, ci și diferențe de ritm.

Particularitățile discutate pentru adverb și prepoziție sînt de altă natură decît acelea discutate pentru celelalte părți de vorbire : în majoritatea cazurilor, fiind vorba, așa cum specifică autoarea, despre variante fonetice ale unor forme, ar fi fost mai potrivită tratarea lor în partea referitoare la fonetisme. S-ar fi evitat astfel unele separări nefirești : în cazul prepoziției *pe*, de exemplu, varianta *pre* este discutată la morfologie, iar varianta *pă*— la fonetică ; varianta *dupe* a lui *după*, discutată la morfologie, putea fi comentată la fonetică, după clarificarea relației dintre *pe* și *pă*. Pentru *acum* și *aici* se aduc în discuție la morfologie atît variantele fonetice *acu* și *aci*, cît și sinonimele (regionale sau populare) *amu* și *aci*, fără să se introducă precizările necesare (toate sînt considerate variante : p. 50, 78).

Deși autoarea motivează excluderea datelor privind sintaxa (p. 18), nu ar fi fost lipsit de interes să se urmărească cel puțin un aspect din acest domeniu : conectivele unor propoziții coordonate (mai ales conclusive) și subordonate (mai ales cauzale și finale), pentru care gramaticile ofereau materialul necesar.

Ar fi fost util să se prezintă în tabele sinoptice și felul în care apar toate aspectele normative urmărite în fiecare gramatică. În felul acesta, s-ar fi pus în evidență dimensiuni noi ale fluctuației normelor (relația dintre persistența variației în domeniul foneticii și în acela al morfologiei ; proporția dintre conservare și inovație etc.), semnificative pentru procesul de unificare a limbii standard.

În privința bibliografiei, nu ni se pare adecvată gruparea unor reviste sub titlul ,,Lucrări de referință'' (p. 12). Pe lîngă aceasta, dacă în legătură cu originea și răspîndirea anumitor forme discutate se dau informații

bibliografice (imperfectul fără *-u* la pers. a III-a pl. ; perfectul simplu fără *-ră-;* auxiliarul *au* la pers. a III-a sg. a perfectului compus etc.), în legătură cu altele asemenea mențiuni lipsesc complet (pentru forme verbale iotacizate — studiile lui S. Pop și, mai recent, V. Iancu ; pentru formele de conjunctiv *să deie, să steie* etc. — studiul lui C. Frîncu etc.).

Observațiile de mai sus nu diminuează în nici un fel interesul deosebit — atît teoretic, cît și practic — pe care îl prezintă lucrarea Marianei Costinescu, nu numai pentru specialiști, ci și pentru studenții filologi sau pentru profesorii de limba română. Informațiile pe care le cuprinde le pot servi acestora atît la explicarea și justificarea unor norme ale limbii literare actuale, cît și la o mai corectă înțelegere și interpretare a valorii lingvistice și stilistice a unor forme curente în literatura română clasică.

Decembrie 1979

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU
Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

Encyklopedia wiedzy o języku polskim, „Ossolineum", Wrocław, 1978, 452 p.

Șapte lingviști polonezi (M. Kucała, R. Raskowski, Kr. Pisarkowa, W. Pisarek, K. Polański, J. Reczek și St. Urbańczyk, ultimul și în calitate de redactor) publică sub acest titlu, într-o prezentare grafică excepțională, prima enciclopedie științifică a limbii polone, urmărind să prezinte într-o formulare clară și la un nivel accesibil pentru orice polonez instruit t o a t e informațiile fundamentale despre această limbă. Cum întreprinderi editoriale de natură similară pot să apară oriunde, rămînînd mereu actuale, ne oprim pe scurt asupra acestei lucrări.

Cartea este o sumă de 1 132 de articole dispuse alfabetic și cuprinde : 166 de termeni de **lingvistică generală** (teoria limbii, gramatică, fonetică și fonologie, semantică, lingvistică diacronică, direcții și metode de cercetare lingvistică, gramatica generativă), 374 de termeni referitori la **limba polonă contemporană** (fonetică și fonologie, vocalism, consonantism, prozodie, morfologie, părțile de vorbire, morfonologie, flexiunea, declinarea, conjugarea, derivarea, sintaxa, lexicologia și lexicografia), 109 termeni referitori la **gramatica istorică și la istoria limbii polone** (fonetică și fonologie istorică, morfologie istorică, istoria vocabularului, istoria limbii polone, monumentele limbii polone, limbile slave și indo-europene, gramatica comparativă), 141 de termeni de **dialectologie** (probleme generale ; dialectele și graiurile limbii polone, fonetica și fonologia în dialecte, flexiunea în dialecte, formarea cuvintelor în dialecte, sintaxa dialectală, vocabularul în dialecte, metode de cercetare a dialectelor), 39 de termeni de **onomastică** (probleme generale, antroponimie și zoonimie, toponimie), 127 de termeni referitori la **cultivarea limbii, sociolingvistică și stilistică**, 9 articole privind **societățile științifice** legate de studierea limbii polone, 25 de articole care prezintă **principalele periodice** consacrate studiului limbii polone și 142 de **biograme** ale principalilor specialiști poloni și străini care au contribuit la studierea științifică a limbii polone.

Articolele de lingvistică generală sînt, de regulă, adaptate limbii polone sau cel puțin ilustrate cu fapte din această limbă. Există în lucrare cîteva cazuri cînd termenii incluși în nomenclator au o legătură mai slabă cu realitatea efectivă pe care o prezintă limba polonă (de ex. ***Afazja, Agrafia, Mowa dziecka*** „limbajul copilului" etc.), ei ținînd de natura limbajului omenesc în general, cît și cazuri cînd termenii selectați și prezentați desemnează fenomene caracteristice altor limbi și inexistente în limba polonă, ca ***Ergatywna konstrukcja*** („construcția ergativă"), ***Harmonia wokaliczna*** („armonia vocalică") ș.a. Menținerea mai strictă în cadrul orientării de principiu a cărții, concepută ca

enciclopedie a limbii polone (iar nu ca dicţionar de termeni lingvistici), ar fi dus la conturarea unui profil şi mai distinct al acestei lucrări, cu atît mai mult cu cît un amplu dicţionar de termeni lingvistici generali s-a publicat la Varşovia relativ recent (în 1968) — *Słownik terminologii językoznawczej* de Zb. Gołąb, A. Heinz şi K. Polański (ultimul dintre ei coautor şi al prezentei lucrări).

Redactarea articolelor este lapidară şi totodată limpede, iar ilustrările sînt nu numai adecvate, dar adesea şi sugestive. Reproducem spre ilustrare cîteva articole, spicuite dintre cele mai scurte :

Gwary chazackie (p. 111) — *Graiurile hazaciene* — ocupă un teritoriu restrîns la 17 sate locuite de aşa-zişii hazaci, la sud de Rowicz. Prezintă caracteristici sileziene : mazurism, vechi forme de aorist în -*x* (exemple), alternanţa *tańygu* : *dobregu* ş.a., alături de trăsături ale dialectului vielkopolon : pronunţarea închisă a nazalei e : *pryntko, guśi*, tipul *mal'ińa* ; diftongarea vocalei *y* : *cepyį, ryjze, v* sonor după consoanele surde : *tvardyį* ş.a. Genetic, g.h. sînt graiuri sileziene de nord strămutate prin colonizare din Silezia (la sfîrşitul sec. al XVI-lea şi în sec. al XVII-lea) în Wielkopolska şi expuse influenţei dialectului vielkopolon.

Italienizm (p. 133)— *Italienism* — element de limbă (de obicei un cuvînt sau o expresie) împrumutat din l. ital. În sec. al XVI-lea şi al XVII-lea şi ulterior au intrat multe italienisme care au îmbogăţit lexicul limbii polone : *bandyta, bransoleta, fraszka, kalafior, karoca, tort, tulipan*. Actualmente termenul de italienism se foloseşte fără nici o conotaţie peiorativă.

Najstarsze zdania polskie (p. 203)—*Cele mai vechi propoziţii în limba polonă* — provin din sec. al XIII-lea. Prima : *day ut ia pobrusa a ti poziwai*, adică ,,Lasă-mă să învîrtesc (= să rîşnesc) eu, iar tu odihneşte-te", a fost scrisă în a. 1270 în aşa-numita *Księga henrykowska*, o cronică a mănăstirii de la Henrykowo, lîngă Wrocław şi era adresată de un ceh Boguchwał către soţia sa, la începutul sec. al XIII-lea. A doua : *gorze szą nam stało*, adică ,,Ni s-a întîmplat o nenorocire", este citată de Jan Długosz pe la mijlocul sec. al XV-lea. Acestea ar fi fost cuvintele lui Henric al II-lea cel Cuvios rostite în timpul bătăliei de lîngă Legnica din a. 1241, sfîrşită tragic pentru polonezi.

Towarzystwo kultury Języka (p. 355) — *Asociaţia pentru cultivarea limbii* — fondată din iniţiativa lui W. Doroszewski în a. 1966, la Olsztyn, iar apoi transferată la Varşovia, are ca scop să vegheze asupra corectitudinii limbii materne (limba polonă) şi să popularizeze cunoştinţele despre aceasta. Filiale în circa 20 de localităţi din Polonia de nord-est. Forme de manifestare : mai ales conferinţe. Editează periodicul *Poradnik językowy* ("Consilierul în materie de limbă").

Tryb rozkazujący w dialektach (p. 361) — *Imperativul în dialecte* — variază, în primul rînd, în ceea ce priveşte desinenţele pers. 1 pl. Mult mai des decît la indicativ apar desinenţele -*wa* şi -*ma* : prima (*chodźwa* ,,Să mergem !") cuprinde provincia Mazowsze şi cea mai mare parte din Małopolska, iar a doua (*chodźma*) cuprinde Wielkopolska, cea mai mare parte a Sileziei şi a Pomeraniei şi ţinuturile Sącz şi Limanowa. Desinenţa -*my* (*chodźmy*) se limitează la sud şi est. Rar, în Orawa şi în Podhale, apare -*me* (*podźme* ,,Să mergem !") şi, în est, -*mo* (*chodźmo*). La pers. 2 pl. desinenţele sînt -*cie* sau -*ta*, care se întind pe arii similare. La pers. 2 sg. în nordul provinciei Małoposka şi în sudul prov. Mazowsze s-a păstrat la cîteva verbe vechiul -*i* : *chodzi*. În Polonia de vest şi, parţial, în zona centrală î.l.d. -*aj* domină -*ej* : *śpiewej* ,,Cîntă !", *trzymej* ,,Ţine !" *słuchejcie* ,,Ascultaţi !", *czytejta* ,,Citiţi !". În unele graiuri, î.l.d. *prowadź* ,,Condu !" *zapłać* ,,Plăteşte !" se zice *prowadz, zapłac*, mai ales în expresia *Bóg zapłac* (,,Dumnezeu să-l /s-o/ să-i/ să le răsplătească !"). [Urmează o trimitere la harta nr. 7, anexată.]

Este vorba despre o lucrare deosebit de interesantă şi de valoroasă, în primul rînd pentru cititorii din Polonia, dar şi pentru specialiştii în polonistică, în slavistică şi chiar de lingvistică generală de oriunde.

Lucrarea se încheie cu 9 hărţi (p. 410—418), dintre care prima reprezintă o schemă a dialectelor l.p. iar celelalte înfăţişează izoglosele celor mai caracteristice fenomene dialectale (mazurismul, reflexele vocalelor *ā* şi *ē*, reflexele nazalelor v. pol. *ę* şi *ǫ* etc.).

Bibliografia de bază (p. 419—432) este organizată pe domenii : *Lingvistică generală* (53 de titluri), *Fonetică* (32 de titluri), *Morfonologie* (6 titluri) şi aşa mai departe.

De cîteva ori în lucrare se fac referiri (de amănunt) la limba română. Astfel, la p. 109, sub titlul ***Gwara podhalańska*** (,,graiul din Podhale"), se menţionează o serie de termeni pastorali de origine românească specifici pentru acest ţinut (*koszár, strąga, redyk, watra*), la p. 309, sub titlul ***Słownictwo gwarowe***

(,,vocabularul regional"), se dau termenii de origine românească *redyk, redykać się, strąga, baca, klag, kornuta, wetula, bryndza*, iar la p. 391, sub titlul ***Zapożyczenia w dialektach*** (,,împrumuturile în dialecte"), se citează, ca împrumuturi din română, cuvintele regionale *żentyca brynza, kornuta, wetula, styra, bača* sau *baca, koszar*. Aceste cuvinte provin, respectiv, din rom. *coșár* (pentru oi), *strungă, a ridica* (turma la munte), *vatră, baci, cheag* (v. rom. *kl'ag), cornută, văluie* (v. rom. *vălul'ă), brînză, jintiță*, (oaie) *știră* (detalii în SCL, nr. 2–3 din 1976, p. 171–179 și 279–291). La p. 114, sub titlul ***Gwary polskie za granicą*** (,,graiurile polone de peste hotare"), se menționează și existența unor graiuri polone în Moldova și Bucovina (detalii în ,,Romanoslavica" VII (1963), p. 159–186, XIV (1967), p. 53–76, și ,,Język polski" XLVI (1966) p. 112–132 și 214–217), iar la p. 142, sub titlul ***Języki indoeuropejskie*** (,,limbile indoeuropene"), se spune, între altele, că în afara limbilor i.-e. păstrate există și unele moarte, pe care le știm într-o măsură sau alta, datorită unor scurte consemnări despre ele în antichitate sau grație împrumuturilor lexicale în alte limbi, conservate pînă azi (de ex. cuvintele dacice din limba română). Ar trebui doar făcută îndreptarea că elementele dacice din română nu sînt împrumuturi, ci reprezintă un fond de substrat. La p. 230, sub titlul ***Oronimia***, vorbindu-se despre denumirile de culmi muntoase din Carpații poloni se menționează unele de origine românească aduse de păstori (*Beskid, Magura, Grapa, Munczoł*). După părerea noastră, proveniența românească a primului dintre aceste oronime este mai puțin probabilă. În sfîrșit, în legătură cu articolul de la p. 21 ***Antycypacja podmiotu lub dopełnienia*** (,,anticiparea subiectului sau a complementului"), se pare că trebuie să se facă o distincție de principiu între fenomenul facultativ de anticipare (de tipul *Mój kolega, on tam był*, ad lit. ,,Colegul meu— el a fost acolo"), caracteristic unui mare număr de limbi, și anticiparea (sau reluarea) pleonastică a complementului direct sau indirect ca structuri obligatorii specifice în limbile așazisei uniuni lingvistice balcanice, inclusiv în română, de tipul *Am intîlnit-o pe Maria ieri* sau *Pe Ion l-am văzut astăzi*.

În concluzie, ,,Enciclopedia limbii polone", cu toate observațiile ce i s-ar putea face, inerente în cazul unor lucrări atît de vaste ca tematică, se impune ca o apariție editorială de înaltă ținută științifică și ca o excelentă sursă de informație.

Decembrie 1979

EMIL VRABIE

Facultatea de limbi și literaturi străine

București, Pitar Moș 7–9

PAUL WEXLER, **A Historical Phonology of the Belorussian Language**, Heidelberg, Carl Winter Universitätsverlag, 1977, 192 p.

Apărută în seria *Historical Phonology of the Slavic Languages*, editată de George Y. Shevelov, lucrarea se impune, prin rigoarea metodei și bogăția informației, ca un model de studiu diacronic, care ,,merită să-și găsească loc în biblioteca oricărei universități unde se predă filologia slavă", cum conchide în recenzia sa James Dingley ("The Slavonic and East European Review" 57 (1979), nr. 3, p. 415). O trăsătură definitorie și în același timp o reușită a cărții constă în capacitatea ei de a înfățișa evoluția sistemului fonologic al limbii bieloruse pe fundalul complexelor procese de dispersie dialectală petrecute pe aria estslavă în lungul interval de la sfîrșitul perioadei slave comune pînă la constituirea celor trei idiomuri de-sine-stătătoare, cunoscute în acest vast perimetru. Călăuzindu-se după un punct de vedere ce cîștigă azi teren, autorul pleacă de la ,,dihotomia dialectală" (p. 58) care

diviza *grosso modo* spaţiul lingvistic prebielorus în două mari zone : una sudică, alta nordică, aceasta din urmă mult întinsă spre est.

Expunerea beneficiază de o documentare de prim rang, impresionantă prin numărul şi varietatea surselor puse la contribuţie. Se dau, astfel, peste 50 de ,,bibliografii selective" — liste tematice, unele de-a lungul mai multor pagini, de titluri din literatura de specialitate. Cît de scrupulos a fost întocmită bibliografia, se poate judeca fie şi după cele cîteva referiri la izvoare şi publicaţii româneşti (p. 32, 71), printre care şi *Documentele lui Ştefan cel Mare*, editate de Ioan Bogdan, Bucureşti, 1913 (cu trimiteri la pagină). Se confirmă astfel, o dată în plus, însemnătatea textelor slavo-române pentru cercetarea celor mai diverse idiomuri slave ; dacă mai adăugăm la aceasta şi cele cîteva cuvinte bieloruse — în genere din lexicul pastoral — de obîrşie românească (vezi Emil Vrabie, *Termeni de origine românească în limba bielorusă*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti*, Bucureşti, 1965, p. 993—995), se poate considera că există efectiv premise pentru a lărgi sfera raporturilor lingvistice româno-slave cu datele limbii aici discutate.

Abstracţie făcînd de domeniul specific al scrierilor slavo-române, s-ar mai putea formula totuşi sugestii pentru augmentarea unor liste bibliografice, deşi, în esenţă, ele nu se dovedesc defel lacunare. Bunăoară, în problema tratamentului dentalelor palatalizate *t'*, *d'* (p. 169 şi urm., *pass.*) s-ar fi putut menţiona şi articolul lui Leszek Ossowski, *Białoruskie gwarowe ć ʒ́ ≤ t'd' ≥ c ʒ́*, tipărit într-o publicaţie probabil mai puţin accesibilă : "Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Wrocławskiego im. Bolesława Bieruta. Ięzykoznawstwo", 1957, seria A, nr. 5, p. 143—146 (în acelaşi număr mai figurează şi alte contribuţii despre limba bielorusă ale lingvistului polonez). Altminteri numele acestuia revine destul de des în paginile cărţii, îndeosebi cu lucrări mai vechi : *Białoruskie gwarowe formy 1 pl. typu 'idóm', 'búdom'* (nu *id'òm*, *b'udam*, cum e notat la p. 118), în ,,Lud Słowianski" II (1931) ; *Z fonetyki białoruskiej. 1. O chronologii ,,ciekania" i ,,dziekania"*, ibid., IV (1938) (nu 1934, cum se indică la p. 173) etc.

Decembrie 1979

S. VAIMBERG
Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Pitar Moş 5—7

JANOS S. PETŐFI (ed.), **Text vs. Sentence. Basic Questions of Text Linguistics,** I—II, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 1979, 666 p. (= **Papiere zur textlinguistik — Papers in Textlinguistics,** Band 20—1, 20—2).

O culegere de articole cum este cea de faţă oferă un spaţiu mult mai larg comentariilor decît cel al unei simple recenzii, cu atît mai mult cu cît caracterul studiilor respective se apropie de acela al unei cercetări fundamentale.

Chiar dacă este conceput ca un prim pas către constituirea unei noi ramuri a lingvisticii, interesul pe care îl prezintă acest volum este mult mai mare. Nu numai că se pun problemele cele mai importante privind gramatica textului, dar lectorul poate urmări fie şi numai noua perspectivă în care apare gramatica propoziţiei sau chestiuni ţinînd numai de metodologia cercetării. Încercarea de a pune de acord terminologiile unor grupe de articole ar duce la concepţii din ce în ce mai ample (şi mai rafinate) asupra condiţiei textului şi a locului gramaticii lui în lingvistică.

Cele două volume intitulate *Text vs. Sentence* sînt editate de J. Petőfi în urma colaborării cu şaptezeci de cercetători de formaţii diferite. Atît articolele, cît şi întregul volum sînt structurate pe cinci probleme mari, formulate de editor în ordinea următoare : (i) Ce este textul ? (Cum pot fi/ trebuie expli-

caţi termenii 'text' şi 'propoziţie' — ca elemente reale ale limbajului sau ca nume ale unor constructe teoretice?); (ii) Care sînt proprietăţile unui text care în nici o împrejurare nu pot aparţine propoziţiei? (iii) Care sînt sarcinile lingvisticii textului? (Care sînt domeniile distincte ale lingvisticii textului şi care sînt relaţiile existente între cele două domenii, eventual care sînt relaţiile care ar trebui să existe între cele două domenii?); (iv) Care dintre sarcinile lingvisticii textului nu pot fi în nici un caz îndeplinite de către lingvistica propoziţiei?; (v) Care este cea mai urgentă sarcină a lingvisticii textului şi cum poate fi/ trebuie îndeplinită cel mai bine?

Contribuţiile sînt grupate în trei categorii astfel: 1. Articole care cuprind soluţii la toate cele cinci probleme propuse; 2. Articole care cuprind soluţii la numai patru dintre cele cinci probleme propuse şi 3. Articole care tratează numai aspecte particulare ale textului, care discută probleme generale ale lingvisticii textului sau analize ale unor metode deja acceptate de unele grupuri — pe care autorul le numeşte şcoli de lingvistica textului.

Cum este vorba de o cercetare fundamentală în acest domeniu, se impune o discuţie amănunţită cu privire chiar la felul cum sînt puse aceste probleme, deoarece faptul de a răspunde la ele presupune un acord prealabil atît cu formularea lor, cît şi cu presupunerile care decurg din ordinea în care sînt enunţate. Nu vom face aici decît o serie de remarci privind acest aspect, deşi credem că ar fi necesară o discuţie mai în detaliu chiar de la început.

Felul în care este formulată prima problemă presupune opoziţia între o teorie care ar pleca de la realitatea obiectului de studiat şi una care şi-ar formula ea însăşi obiectul. Se poate presupune cu tot atîta îndreptăţire că o teorie îşi formulează ea însăşi obiectul, sarcina ei fiind coerenţa şi nu corespondenţa cu o realitate anume.

Din felul cum este formulată a doua problemă rezultă că textul poate fi definit numai în opoziţie cu fraza, ceea ce dă iluzia că fraza ar constitui genul proxim al textului. Dată fiind împrejurarea că o frază poate fi în anumite condiţii ea singură un text, pare mai potrivit să considerăm textul drept un gen proxim al frazei. De asemenea, nu pot fi date argumente suficiente împotriva faptului că textul ar fi o unitate mai elementară decît fraza, şi că, cel puţin istoric, ideea de text ar putea să preceadă ideea de frază.

În ceea ce priveşte succesiunea problemelor propuse în afara raportului definiens/ definiendum între frază şi text, se observă tendinţa, şi ea semnalată înainte, de a considera textul drept o unitate complexă, fiind situat ierarhic deasupra frazei, ceea ce în metalimbaj (gramaticile celor două unităţi) s-ar reflecta într-o ordine asemănătoare. Dacă acceptăm că gramatica textului cuprinde gramatica frazei ar trebui să constatăm neapărat că toate afirmaţiile pe care le facem cu privire la frază sînt valabile şi în gramatica textului, evident cu privire la aceeaşi unitate, ceea ce poate să nu fie adevărat — eventual putem presupune că descrierea actuală a frazei este insuficientă, dacă nu nepotrivită pentru elaborarea unei gramatici a textului. Pe scurt, dacă acceptăm că textul este o unitate primitivă faţă de frază, este posibil să fie necesară o nouă descriere a gramaticii frazei, din perspectiva textului; nimic nu ne garantează că actuala ei descriere este îndeajuns de potrivită pentru gramatica textului.

Din lectura articolelor pe care le cuprinde volumul se desprind multe probleme, dintre care le vom cita numai pe cele care par a fi cele mai importante, în ordinea impusă de succesiunea lor firească, şi nu de apariţia în texte.

Mai întîi trebuie semnalat faptul că termenul 'text', termenul cel mai important pentru desfăşurarea descrierii, suscită unele probleme care ar putea fi reduse la întrebarea dacă ceea ce numim în mod empiric text poate căpăta o definiţie unitară, deci dacă conceptul presistematic poate fi acceptat ca unitar. Unul dintre articolele prezentate în secţiunea a doua (Pier Marco Bertinetto — *Can we give an unique definition of the concept 'text'?*) insistă asupra opoziţiei între textul literar şi cel neliterar, opoziţie caracterizată în paisprezece puncte care au meritul de a

sintetiza cele mai autorizate păreri în acest domeniu. Concluzia este că nu poate exista o singură gramatică unitară a textului, ci gramatici diferite ale diferitelor tipuri de texte. Începutul articolului lui C. Segre ne pune în fața aceleiași probleme, formulată însă mai nuanțat. Autorul vede conceptul de text neunitar deoarece el acoperă unități care nu pot fi subordonate aceluiași termen. Caracteristicile textului variază în funcție de faptul dacă este scris sau oral, literar sau neliterar etc... În acord cu această stare de fapte se propune folosirea unui atribut pe lîngă termenul de text care să dea seamă de varietățile structurale deoarece „...*definition of types of text is dependent on description of types of text-context relationships*" (s.a.). Em. Vasiliu (*In some meanings of coherence*) cere textului ca o condiție de existență coerența, înțeleasă ca noncontradicție logică a propozițiilor. Cum pe de altă parte este ușor de constatat că textul literar poate conține propoziții logic contradictorii, rezultă că acest tip de text este scos din discuție. Dacă acceptăm definiția dată de autor, textul literar este de fapt non-text, deci definiția dată restrînge în mod simptomatic discuția la numai un anumit tip de texte.

Distincția dintre cele cel puțin două tipuri fundamentale de text poate fi urmărită la toți autorii, fără ca ea să fie de cele mai multe ori explicitată, constituind din această cauză un inconvenient. Cei mai mulți generalizează fie aspecte ale textului literar, fie ale textului non-literar, lăsînd varietatea cealaltă la periferia descrierii, de fapt excluzînd-o implicit. Din această cauză rezultatele par a fi parțiale. Ca un exemplu de simplificare de acest gen, Cristoph Schwartze consideră că nu poate exista o lingvistică a textului ca disciplină de sine stătătoare, ci numai ca subramură a lingvisticii, sarcina ei fiind numai elaborarea unor *practical poetics*.

Încercarea de a defini un domeniu aparte al lingvisticii pornind de la individualitatea textului față de frază duce la apropierea lingvisticii de studiul *in concreto* al limbii. Probabil un rol important îl joacă aici concepția școlilor germane a ceea ce ei au numit 'texttheorie', dar în orice caz se evidențiază prin aceasta un oarecare impas al unei concepții care permite cercetătorului să lucreze mai ales cu *exempla ficta*. Urmînd dihotomia structură de suprafață/ structură de adîncime, cercetătorii se împart în două mari categorii : cei care consideră că textul reprezintă realizarea concretă a unei structuri de adîncime și se opresc la structura de suprafață și cei care caută să deducă din realizarea concretă o structură de adîncime. Cei dintîi par mai convingători, deoarece ceilalți cedează unei analogii mai mult sau mai puțin mecanice cu gramatica propoziției, de unde este luată dihotomia de mai sus.

O altă problemă, în general mult mai puțin discutată decît sugerează importanța ei, este aceea pe care o ridică presupunerea lui Katz și Fodor din *The Structure of a Semantic Theory* (1963). În lucrarea citată se consideră că orice frază poate fi transformată într-un șir de fraze și invers. Dacă ar fi întotdeauna așa, orice text ar putea fi redus la o frază și prin urmare orice descriere a textului ar fi cuprinsă în componenta transformațională a frazei. De aici decurge că structura de adîncime a textului este identică cu aceea a frazei în care el poate fi transformat. "Segmentarea" textului în fraze pare oarecum aleatoare, deși este evident că, cel puțin în ceea ce privește textul literar, prin segmentări diferite se pot obține, plecînd de la aceeași structură de adîncime, texte diferite, în sensul că fiecare "spune" altceva. Nu vedem de ce ipoteza lui Fodor și Katz ar fi inacceptabilă metodologic, așa cum încearcă să demonstreze Petr Sgall, cel puțin pentru un anumit tip de texte (*Remarks on text, language and communication*). Ipoteza nu este contradictorie în sine, deși este ușor să se intre într-o contradicție dacă se consideră că textul are o structură de adîncime independentă. T. van Dijk respinge presupunerea lui Fodor și Katz (*New developments and problems of textlinguistics*), deoarece din ea decurge o dependență a gramaticii textului de gramatica frazei, care n-ar mai îndreptăți aparent o gramatică de sine stătătoare a textului. Spunem aparent, deoarece gramatica textului ar putea fi înțeleasă fără inconveniente logice ca o descriere a condițiilor în

care o frază este segmentată în alte fraze, dînd astfel naştere unui text anumit. Faptul că T. van Dijk dă o listă de exemple în care segmentarea nu este posibilă, chiar admiţînd că segmentarea nu este posibilă, sau, în ceea ce priveşte exemplele în care segmentarea este obligatorie că lucrurile stau chiar aşa, tot nu apare prea convingător faptul că un text nu poate fi expansiunea unei fraze-nucleu.

Deşi este dificil de prezentat unitar un asemenea volum, poate cu excepţia discutării unor probleme ca cele de mai sus, vom încerca un fel de rezumat, în mod necesar incomplet şi subiectiv.

Prima problemă pusă de editor este interpretată mai larg, prea puţini cercetători urmînd traseul pe care Petöfi îl schiţează în paranteză. Contribuţiile care se ocupă de conceptul preteoretic sînt puţine. Printre ele putem aminti totuşi *Speculations on text as linguistic and cultural construct* de Giuliani, Ciliberti şi Camboni, precum şi o parte a articolului lui M. Titzmann, *Text vs. Sentence — A view towards a unified theory of pragmatics and semantics*. Ceilalţi cercetători se ocupă mai ales de definirea conceptului de text, lăsînd la o parte sensul în care se foloseşte cuvîntul în mod empiric. Am arătat deja că cei mai mulţi cercetători privesc textul la nivelul realizării şi nu al constituirii lui. Vom distinge între /text/ şi [text] aşa cum distingem între /propoziţie/ (sentence) şi [propoziţie] (utterance). După C. Segre, este necesar postulatul complementarităţii textului cu contextul, deci drumul este de la [text] la /text/ şi nu invers. Textul este considerat ca fiind o secvenţă de propoziţii care îndeplineşte o serie de condiţii. La M. Titzmann de exemplu, aceste condiţii sînt: un set de propoziţii este considerat text dacă din descrierea propoziţiilor rezultă (i) transcrierea propoziţiilor, (ii) transformarea situaţiei de comunicare externe textului CS_{ext} în CS_{int}, dacă este îndeplinită relaţia (iii) $(S_i, S_j, O, t', l')CS_1 \Rightarrow (S_i, S_k, O, t'', l'')CS_2$, unde $S_{i,j,k}$ sînt vorbitori, O este un observator, t reprezintă timpul, iar l locul. Condiţiile de mai sus pot fi suplimentate cu altele, aparţinînd altor autori, de pildă cu aceea ca setul de propoziţii să fie consistent, ca deicticele să se refere la aceleaşi obiecte (deci referentul să fie acelaşi în timpul comunicării), ca propoziţiile să conţină legături anaforice. Dacă în ceea ce priveşte primele condiţii ne situăm în mod cert în domeniul [textului], cu următoarele situarea nu mai este atît de certă. În privinţa /textului/ putem fi surprinşi aparent de afirmaţia lui C. Segre care îl consideră ca fiind de natură semiotică şi nu lingvistică. Pe măsura argumentării pare însă din ce în ce mai evident că sarcina textului este aceea de a comunica structura unui referent şi deci este format prin aplicarea unor reguli non-lingvistice. În aceasta ar consta diferenţa dintre frază şi text.

Alţi cercetători consideră că deosebirea principală dintre frază şi text este aceea că textul nu poate fi negat, în timp ce fraza poate fi, afirmaţie sortită să rămînă neclară dacă, aşa cum se pare, se aplică un concept logic unui concept lingvistic, altfel nu vedem de ce un text n-ar putea fi negat lingvistic aşa cum se poate nega o frază. O altă deosebire ar fi aceea că numai despre un text se poate spune că este fictiv, nu şi despre o frază, de asemenea o afirmaţie prea puţin clară. Se mai găseşte ca mijloc de distingere între frază şi text structura narativă, pe care fraza n-o posedă. Dacă prin structură narativă autorul înţelege într-adevăr ceea ce înţeleg Bremond, Lotman, Prince, Todorov, nu este prea evident de ce predicatele unei fraze n-ar putea fi ordonate în funcţie de timp, spaţiu sau cauzalitate, ceea ce ne-ar îndreptăţi să vorbim şi despre o structură narativă a frazei. O presupunere mai interesantă este aceea preluată de la T. van Dijk şi priveşte prezenţa unor macrostructuri semantice, cunoscute pînă acum foarte aproximativ. Se poate bănui că structura de adîncime a textului conţine determinarea propriilor limite, dar nu vedem aici neapărat o deosebire de frază care ar putea fi în aceeaşi situaţie, chiar dacă pînă acum acest aspect nu a fost descris. Un punct de vedere interesant este acela care fundamentează opoziţia text/frază pe opoziţia memorie de lungă durată/ memorie de scurtă durată, graniţa dintre ele fiind în medie de 20 de secunde. Este evident că în domeniul

textului oral dihotomia este mai pertinentă decît în cel al textului scris, cu condiția să-i neglijăm pe oratori.

În general, se pare că atunci cînd abordăm textul trebuie în primul rînd să renunțăm la conceptul de gramaticalitate, fie că acesta nu este format după niște reguli care să ne fie cunoscute îndeajuns, fie că regulile lui sînt mai laxe, lăsînd locul celor referențiale.

În ceea ce privește sarcina lingvisticii textului, pozițiile pe care le adoptă diverșii cercetători sînt și mai puțin unitare, decurgînd din felul în care au răspuns la celelalte întrebări. Se observă în general tendința de a reflecta în relația dintre domeniul gramaticii frazei și cel al gramaticii textului relația dintre obiecte. Probabil că cea mai nuanțată și din multe puncte de vedere cea mai interesantă poziție este aceea a lui C. Segre. În contribuția acestuia se găsește prezentată o ierarhie de competențe care cuprinde *competența lingvistică* (care asigură posibilitatea de a forma și recunoaște frazele corect formate), *competența textuală* (care asigură conectarea corectă a propozițiilor într-un text, deși, arată acelaș autor, forma fiecărei propoziții este într-o anumită măsură dictată de ansamblul textului, atît de la stînga la dreapta cît și de la dreapta la stînga) și *competența referențială* (care permite vorbitorului să-și acorde comunicarea cu specificul și cerințele situației pragmatice). Sarcina principală a lingvisticii textului ar fi aceea de a studia felul în care se îmbină aceste trei tipuri de competență în procesul comunicării, respectiv pentru a asigura îmbinarea unităților cu funcție comunicativă într-un tot. Principala exigență a acestei descrieri ar fi aceea de a prezenta atît elementele lingvistice cît și pe cele pragmatice în relațiile de interdeterminare care au loc.

În continuare, C. Segre arată că există sarcini ale gramaticii textului pe care gramatica propoziției nu le-ar putea îndeplini. Dacă propoziția trebuie să satisfacă condiția de gramaticalitate, un text trebuie să satisfacă simultan atît condiția de gramaticalitate, cît și pe cea de comunicabilitate. Alți cercetători insistă asupra conexiunilor dintre propoziții în cadrul textului, în timp ce aceia care înțeleg prin text mai ales pe cel literar cer diversificarea și adîncirea cercetărilor în domeniul diferitelor tipuri de texte literare. Dacă nu este cert faptul că prin text trebuie să înțelegem neapărat unul marcat stilistic, este totuși cert faptul că stilistica este (sau a fost pînă de curînd) singura disciplină care a abordat aspecte care depășesc granițele frazei. În numele acestei antecedențe unii lingviști identifică gramatica textului cu stilistica. Poziția nu este chiar atît de lipsită de temei cum s-ar putea crede, stilistica fiind pînă nu demult singura care ținea seamă de datele pragmatice ale constituirii textului, motiv pentru care credem că multe dintre observațiile izolate făcute de stilisticieni pot fi folositoare teoriei textului (literar).

Sarcinile cele mai importante ale lingvisticii textului, ultima chestiune din planul lui J. Petöfi, constituie un aspect mai greu de ordonat decît precedentele ; vom cita dintre ele numai pe cele care par mai fertile pentru o dezvoltare ulterioară.

Trebuie să luăm în considerare în primul rînd îmbogățirea surselor, deci găsirea tuturor conexiunilor cu domeniile colaterale, respectarea caracterului textului, adică simplificarea acestuia la strictul necesar în urma cunoașterii particularităților lui definitorii (Garcia Berrio).

După alți autori cel mai important lucru de realizat în lingvistica textului ar fi definirea tipurilor de texte, distingerea între regulile lingvisticii textului valabile pentru un singur limbaj și cele universal valabile, distingerea între regulile textului și cele stilistice (C. Segre).

Alte opinii asupra celei mai urgente sarcini a lingvisticii textului ating spațiul neexplorat care se găsește dincolo de limita frazei și asupra căruia se opresc într-un fel sau altul cei mai mulți cercetători (R. Harweg, Elsa Itkonen, Maria Langleben, Ursula Oomen, Paul Schveiger, Peter Wunderli, Roger van der Velde).

Tabloul acestor cercetări în domeniul gramaticii textului este întregit de cercetări care folosesc metodologii speciale, deja recunoscute în lingvistică, precum teoria actelor de limbaj (Ellen Prince) sau analiza textelor din perspectiva mitologiei, a gramaticii cazurilor și a celei actanțiale (Gérard Genot, Frédéric Nef).

Volumul de față este desigur important, pentru că prezintă în mod cuprinzător preocupările actuale în domeniul textului, dar credem că importanța lui constă în discuțiile pe care le poate suscita.

Decembrie 1979

LAURENȚIU NICULESCU
București, Școala generală nr. 110

De la *Societatea de studii clasice*

În anul 1978—1979 s-au ţinut următoarele comunicări de lingvistică, filologie şi discipline conexe.

La Bucureşti : Francisca Băltăceanu, *Raporturi lingvistice greco-armene* (februarie 1979) ; Hélène Vairel, *Sur la valeur modale des formes latines de passé* (mai 1979); Lucia Wald, *Relaţia semantică dintre ὄνομα şi ῥῆμα la Platon.* La Cluj-Napoca : Frieda Edelstein, *Despre acuzativul extinderii în spaţiu* (octombrie 1978); Frieda Edelstein, Veronica Mocanu, *Predarea limbii latine la secţia de istorie a Universităţii "Babeş-Bolyai"* (noiembrie 1978). La Iaşi : în 15 decembrie a fost comemorat prof. Th. Simenschy, cu care prilej au vorbit : G. Ivănescu, *Activitatea lui Th. Simenschy în domeniul lingvisticii indo-europene,* A. Vraciu, *Th. Simenschy orientalist,* Tr. Diaconescu, *Th. Simenschy filolog clasic* ; A. Vraciu, *Contribuţia lui J. Kuryłowicz la studiile de lingvistică indo-europeană* (martie 1979); C. Marin, *Gîndire şi limbaj în opera gramaticului indian Bhartrhari* (aprilie 1979). La Craiova : Emil Dumitraşcu, *Conceptul de verosimil la Aristotel* (noiembrie 1978); Lileta Donat-Stoianovici, *Învăţămîntul clasic craiovean în secolul al XIX-lea* (decembrie 1978) ; în cadrul simpozionului aristotelic din 26—27 mai 1979, Emil Dumitaşcu a vorbit despre *Teoria aristotelică a caracterelor tragediei*. La Braşov : Al. Balaci, *Limba latină — limbă vorbită* (martie 1979); Magdalena Kiss, *Inscripţiile Daciei romane* (mai 1979); Silvia Andrei, *Termeni desemnînd instrumente agricole în limba latină* (iunie 1979).

De la *Societatea de ştiinţe filologice*

În anul 1979, Societatea de ştiinţe filologice din R. S. România (S.S.F.) a împlinit trei decenii de la înfiinţare. Ea numără astăzi circa 10 000 de membri (cadre didactice din învăţămîntul de diverse grade, cercetători şi studenţi), organizaţi în 48 de filiale şi 72 de subfiliale. Societatea editează revistele ,,Limbă şi literatură română'' (4 fascicule) şi ,,Limbile moderne în şcoală'' (2 fascicule).

S.S.F. a planificat sesiuni, simpozioane, dezbateri, cursuri de informare şi de documentare, ale căror rezultate au fost valorificate îndeosebi în publicaţii ca : *Limbă şi literatură* (4 vol.), *Limbile moderne în şcoală* (2 vol.) ; textul expunerilor prezentate la cursurile de vară de la Piatra Neamţ în 1978 au apărut integral în culegerea *Lectura modernă a textului literar narativ. Didactica modernă.* În cursul acestui an s-au ţinut, în timpul verii, un curs cu tema : *Studierea limbii române în şcolile cu predarea în limbile naţionalităţilor conlocuitoare* (Topliţa, 18—31 iulie) şi altul, cu temele : I. *Textul dramatic (teorie, structură, interpretare).* II. *Didactica modernă* (Rm. Vîlcea, 26 iulie—8 august).

Între sesiunile şi dezbaterile prevăzute în 1979 la nivelul Consiliului de conducere, se cuvine să menţionăm : *Funcţia formativă a predării limbilor moderne* (Braşov, 26—27 mai), *Unitate şi varietate în limba română. Limbă şi dialect* (Herculane, 29—30 iunie), *Modalităţi de interpretare a textului literar* (Sighişoara, 13—14 octombrie), *Raportul dintre limbă şi literatură*

în procesul instructiv-educativ (Bucureşti, 30 noiembrie — 1 decembrie). Dintre numeroasele acţiuni organizate de filiale, amintim : *Figuri de seamă din învăţămîntul românesc* (Slatina, 20 mai), *200 de ani de la naşterea lui Gh. Lazăr* (2 iunie), *Folclorul, coordonată a spiritualităţii româneşti* (Drobeta-Turnu Severin, 20 octombrie), *Predarea limbii române şi a limbii materne în şcolile cu limbile de predare maghiară, germană, slovacă şi sîrbă* (Arad, 10—11 noiembrie).

Aceste manifestări au prilejuit un bogat schimb de experienţă între profesori, cercetători şi studenţi, angajaţi într-un fertil dialog dintre cadre cu o îndelungată experienţă şi tineri de pe băncile facultăţii sau care sînt în primii ani ai carierei lor didactico-ştiinţifice.

Prin caracterul lor, variatele activităţi ale S.S.F. se înscriu în tradiţia învăţămîntului şi a ştiinţei româneşti, fiind, în acelaşi timp, larg deschise orientărilor moderne.

B.C.

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R.S. România se vor adresa la: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.B. 136—137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie, nr, 3, R.S. România.

Toute comande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O.B. 136—137, telex 11226, 70116 Bucuresti, str. 13 Decembrie, nr. 3, R.S. România.

ALBANIE, **Drejtorija e qendrore perhapjes dhe propsagandimit te librit** — Tirana ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport**, Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon und Sagner**, 8 München 34, Box 68 ;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb**, 1200 Wien, Höchstädtplatz 3 ;
BELGIQUE, **Du monde entier**, Rue du Midi 162, 1000 Bruxelles ; **Office International de Librairie**, Avenue Marnix 30, B-1050 Bruxelles ;
BRÉSIL, **Livraria Leonardo da Vinci**, Av. Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;
BULGARIE, **Hemus**, Sofia 6 Rousky Blvd ;
CHINE, **China National Publications, Import Corporation**, P.O.B. 88, Peking ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DÉMOCRATIQUE DE CORÉE, **Chulpanmul**, Pyongyang ;
ESPAGNE, **Meissner Liberos**, José Ortega y Gasset 14, Madrid ; **Libreria Harder**, Balmes, 26 Barcelona 7;
ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service**, 69 Fifth Avenue, Suite 8 F, New York 3, N.Y. ; **Adler's Foreign Books Inc.**, 162 Fifth Avenue, New York, 10010 N.Y. ;
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa**, Keskuskatu 1, SF—00101, Helsinki 10 ; **Soumalainen Kirjakauppa**, Box 10 105, Helsinki 10 ;
FRANCE, **Librairie étrangère Hachette**, 58 Rue Jean Bleuzen, 92170 Vanves : **Librairie étrangère Joseph Gilbert**, 1 Rue Pierre Sarrazin, Paris 6 ;
GRÈCE, **Endohora Co. Ltd.**, 62 Solonos Street, Athènes L.P.N.; **Kallitsas**, 25, Rue Solonos, Athènes (34) ;
GRANDE-BRETAGNE, **Intercontinental Academic Book**, Supplies Its. Glencoe, Winchester Road Four Marks, Alton, Gu34 SHT, Hampshire; **Grant and Cutler Ltd.**, 11 rue Buckingham Street, London WC 2 N 6 DQ ;
HONGRIE, **Kultura**, Budapest I, Fö utca 32 ;
ISRAEL, **Lepac Ltd.**, 15 Rue Rambam, P.O. Box 1136, Tel Aviv ; **Haiflepac Ltd.**, 11 rue Arlosorov, P.O. Box 5343, Haifa ;
ITALIE, **Libreria Zanichelli**, Piazza Galvani 1/h, Bologna ; **Libreria Commissionaria Sansoni**, Via Lamarmora 45, Firenze ;
JAPON, **Nauka Ltd.**, 92 Ikebukuro, Higashi 1— Chome, Toshyma, Tokyo ; **Maruzen Co.** 6 Tori Nichome Nihonhashi, Tokyo ;
MONGOLE, **Mongolgosknigtorg**, Ulan Bator ;
PAYS-BAS, **Martinus Mijhoff**, 9—11 Lange Voorhout, Box 269, Haga ;
POLOGNE, **Ars Polona-Ruch.**, Warszawa, Krakowskie Przedmiescie 7 ;
SUÈDE, **Intercom Export Import**, Olofstrőm 1, Box 193 ;
SUISSE, **Librairie Rousseau**, Post restante 1218, Grand-Saconex, Genève ;
TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ul. Ve Smerckach 30, Praha 1 ;
U.R.S.S., **Mezhdunarodnaya Kniga**, Moskva G. 200 ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba**, Hanoi, 32 Hai Ba Trung ;
YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad, Misica 1 ; **Prosveta**, Belgrad, Terazije 16/1.

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXI

3
mai-iunie
1980

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P. O. Box 136—137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adresée à: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P. O. Box 136— 137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România·

ALBANIE, **Ndermarrja e Librit Tiranë,** Rruga Konferenca e Pezës, Tiranë ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport,** Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon & Sagner,** Postfach 68, 8 München 34 ;
ETATS-UNIS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service,** 69 Fifth Avenue, New York, N. Y. 10003 ;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb,** Höchstädtplatz 3, 1200 Wien ;
BELGIQUE, **Du monde entier,** 162 rue du Midi, Bruxelles ;
BRÉSIL, **Livraria Leonardo da Vinci,** rue Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;
GRANDE-BRETAGNE, **Gant & Culter LTD.,** 11 Buckingham Street, Strand, London ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE BULGARIE, **VTO Hemus,** Sofia, 6 Rousky Blvd. ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE, **China National Publications,** Import Corporation, P.O.B. 88— Beijing ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DÉMOCRATIQUE DE CORÉE, **Chulpanmul,** Phenian ;
ESPAGNE, **Miessner Libreros,** José Ortega y Gasset 14, Madrid ;
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa,** SF.00101 Helsinki, 10, Keskuskatu 1, Box 128 ;
FRANCE, **Libraire Hachette,** 58 rue Jean Bleuzen, 92170 F— Vanves ;
GRÈCE, **Endohora Co. LTD.,** 62 Solonos Ste., Athens 135 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE HONGRIE, **Kultura,** Fö Utca 32, Budapest I ;
ISRAËL, **Lepac LTD.,** 15 Rambam St., Tel-Aviv ;
ITALIE, **Librerie Ledi,** Plazza Cadrona 9, Milano 20123 ;
JAPON, **Nisso Tosho LTD.,** 1— 5— 16 Suido, Bunkyo-ku, Tokyo 112 ;
RÉPUBLIQUE DE MONGOLIE, **Mongolgosknigotorg** Ulan Bator ;
PAYS-BAS, **Martinus Mijhoff N. V.,** Lange Voorhout 9— 11, Haga, Box 269 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE POLOGNE, **Ars Polona Ruch,** Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa ;
SUÈDE, **Intercom Export-Import,** Olofström 1, Box 193 ;
SUISSE, **Libraire Rousseau** Rue J. J. Rousseau 36, Genève ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia,** Ve Smeckach 30, Praha I ;
U. R. S. S., **V/O, Mejdunarodnaya kniga,** Moskva G. 200 ;
RÉPUBLIQUE DEMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba,** 32 Hai Ba Trung, Hanoi ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DE YOUGOSLAVIE, **Forum,** Novi Sad, V Misica 1.

Adresa Consiliului de conducere: Adresse du Comité de rédaction:
Bucureşti, 79515 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40 şi 33.00.40, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte-rendu, ainsi que les publications déstinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue „Studii şi cercetări lingvistice" paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 40.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

71021 Calea Victoriei, nr. 125, sectorul I, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

București 7
Spiru Haret 12
3–XXXI–1980
mai–iunie

APARE DE 6 ORI PE AN

SUMAR

MISCELLANEA

RECENZII

REVISTA REVISTELOR

SCL, an XXXI, nr. 3, p. 235–342, București, 1980.

MARIUS SALA

„PANROMANIC CU EXCEPȚIA ROMÂNEI" ÎN VOCABULARUL FUNDAMENTAL AL LIMBILOR ROMANICE ACTUALE

Analizînd poziția ocupată de cuvintele latinești „panromanice cu excepția românei" în legătură cu vocabularul fundamental al limbilor romanice actuale, autorul constată că cele mai multe dintre ele au o poziție slabă (nu sînt selectate în nici un vocabular fundamental sau sînt selectate numai în vocabularul fundamental a 1–2 limbi). Pe de altă parte, se constată că româna are în cea mai mare parte a acestor cazuri alte cuvinte latinești sau împrumuturi romanice și, numai în foarte puține cazuri, împrumuturi neromanice.

1. Într-un interesant articol intitulat *Panroman sauf roumain*[1], I. Fischer a studiat o categorie de cuvinte latinești păstrate în toate limbile romanice occidentale, dar absente din limba română, asupra căreia atrăsese atenția pentru prima oară S. Pușcariu în cunoscutul său discurs de recepție la Academia Română consacrat locului limbii române între limbile romanice[2]. Luînd ca bază dicționarul etimologic al limbii latine al lui Ernout-Meillet, I. Fischer a reținut toate cuvintele care poartă indicația „panroman sauf roumain", devenită titlu al articolului citat. După stabilirea inventarului, constituit din 214 cuvinte, I. Fischer face un examen critic al faptelor, utilizînd două criterii: originea cuvintelor care au înlocuit vechii termeni în românește și apartenența onomasiologică și stilistică a cuvîntului dispărut.

2. Ne propunem în cele ce urmează o analiză a faptelor discutate de I. Fischer, în care să luăm în considerație un aspect complementar, și anume cercetarea poziției în limbă a elementelor latinești păstrate în toată Romania cu excepția românei.

O astfel de cercetare este astăzi posibilă datorită rezultatelor oferite de o lucrare de proporții mai mari în curs de elaborare la Sectorul de limbi romanice al Institutului de lingvistică din București. Este vorba de *Vocabularul fundamental al limbilor romanice*, la care colaborează Mihaela Bîrlădeanu, Mariana Hanganu, Maria Iliescu, Liliana Macarie, Ioana Nichita, Maria Theban, Ioana Vintilă-Rădulescu și autorul lucrării de față. Folosind tabelele centralizatoare ale acestei lucrări, care cuprind toate cuvintele moștenite din latină selectate[3] în vocabularele fundamentale actuale ale diverselor limbi romanice, putem arăta care este poziția în limbile romanice a categoriei de cuvinte stabilite de I. Fischer.

[1] Publicat inițial în RRL IX (1964), p. 595–602, și în SCL XVI (1965), p. 441–447, a fost reluat într-o formă întrucîtva diferită în *Istoria limbii române*, vol. II (București 1969,) p. 122–128. Trimiterile se fac la această ultimă formă.

[2] Publicat, cu unele adaosuri, în volumul omagial *Études de linguistique romane*, Cluj–București, 1937, p. 3–54 (= Pușcariu, *Études*).

[3] Au fost folosite drept criterii: bogăția semantică, puterea de derivare și frecvența cuvintelor.

O analiză sumară a listei de cuvinte aici în discuție ne permite să observăm că nu toate cuvintele panromanice absente din română au aceeași poziție în ansamblul Romaniei. Unele nu s-au selectat în nici un vocabular fundamental romanic, altele s-au selectat în 1–2 vocabulare fundamentale; la extremitatea opusă sînt cuvintele latinești selectate în vocabularele fundamentale ale tuturor limbilor romanice sau într-un mare număr de limbi (5–7). Iată lista celor 206 cuvinte pe categorii[4] :

a) cuvinte care nu s-au selectat în nici un vocabular fundamental romanic : *alnus*, *alumen*, *apium*, *arca*, *argilla*, *avarus*, *ballaena*, *calvus*, *dunc*, *intubus*, *lampreda*, *lappa*, *molinarius*, *mundus* adj., *natis*, *ornare*, *orulare*, *pampinus*, *papaver*, *pituita*, *planctus*, *planta* „plantă", *probus*, *puleium*, *pumex*, *puppis*, *purpura*, *ranceo*, *restis*, *robur*, *rosa*, *ruta*, *semita*, *stagnum*, *strena*, *tinea*, *uncia*, *vellere*, *verruca*, *villutus*, *vindemia*, *vindemiator*. În total 42 de termeni.

b) cuvinte selectate într-un singur vocabular fundamental romanic : *anas* (oc.), *ancora* (it.), *arista* (oc.), *avena* (sard.), *baca* (ptg.), *lampas* (fr.), *lancea* (cat.), *lassus* (oc.), *mortarium* (cat.), *nanus* (it.), *ordinare* (sard.), *ostrea* (it.), *pectorale* (oc.), *racemus* (cat.), *rana* (sard.), *rigare* (sp.), *sagma* (oc.), *temo* (cat.), *tredecim* (fr.), *vimen* (oc.), *vipera* (it.). În total 21 de cuvinte.

c) cuvinte selectate în 2 vocabulare fundamentale romanice : *abbas* (it., cat.), *amplus* (sard., sp.), *cuculus* (sard., retor.), *errare* (retor., cat.), *findere* (it., retor.), *fornax* (it., retor.), *infernum* (sp., ptg.), *lentus* (fr., ptg.), *memorare* (retor., ptg.), *nullus* (it., fr.), *perdix* (cat., sp.), *pertica* (retor., fr.), *pietas* (fr., cat.), *pix* (sard., oc.), *pollex* (sard., it.), *quattuordecim* (fr., ptg.), *quinquaginta* (fr., ptg.), *rectus* (it., retor.), *remus* (retor., cat.), *ruga* (fr., ptg.), *rumor* (retor., cat.), *saliva* (retor., oc.), *salvus* (fr., sp.), *sarculare* (retor., oc.), *satis*, *ad* ~ (it., fr.), *septuaginta* (sp., ptg.), *sexaginta* (sp., ptg.), *situla* (it., retor.), *vagina* (fr., ptg.), *velum* „văl" (it., cat.), *versus* prep. (it., fr.), *vilis* (retor., oc.). În total 32 de cuvinte.

d) cuvinte selectate în 3 vocabulare fundamentale romanice : *dexter* (sard., retor., cat.), *gratus* (fr., oc., cat.), *honor* (it., cat., sp.), *lanterna* (it., cat., sp.), *lima* (it., retor., cat.), *matta* (oc., cat., ptg.), *mundus* subst. (it., retor., cat.), *nonaginta* (it., sp., ptg.), *octoginta* (it., sp., ptg.), *pavor* (it., fr., cat.), *plus* (it., fr., cat.), *purgare* (sard., it., oc.), *regula* (it., retor., cat.), *solere* (it., sp., ptg.), *tardare* (cat., sp., ptg.), *tectum* (it., retor., fr.), *tepidus* (sard., retor., fr.), *timor* (it., sp., ptg.), *tingere* (sard., retor., ptg.), *undecim* (it., fr., sp.), *vices* (fr., sp., ptg.), *volvere* (retor., sp., ptg.). În total 22 de cuvinte.

e) cuvinte selectate în 4 vocabulare fundamentale romanice : *amare* (it., fr., sp., ptg.), *crusta* (it., retor., fr., oc.), *duodecim* (retor., fr., sp., ptg.), *fons* (it., cat., sp., ptg.), *gaudium* (retor., fr., oc., cat.), *hortus* (sard., it., oc., cat.), *jam* (it., cat., sp., ptg.), *januarius* (retor., fr., cat., ptg.), *mantellum* (it., fr., oc., cat.), *matutinum* (it., fr., oc., cat.), *monachus* (it., retor., oc., cat.), *mordere* (it., retor., oc., ptg.), *navis* (sard., it., retor., cat.), *peior* (it., retor., cat., ptg.), *persona* (it., retor., fr., ptg.), *pratum*

[4] Am eliminat din lista alcătuită de I. Fischer cuvintele *aer*, *balneum*, *corpus*, considerate de noi ca moștenite din latină și în română.

(sard., it., retor., oc.), *rabies* (it., cat., sp., ptg.), *radix* (it., retor., sp., ptg.), *vanus* (fr., oc., sp., ptg.). În total 19 cuvinte.

f) cuvinte selectate în 5 vocabulare fundamentale romanice: *aetas* (retor., fr., cat., sp., ptg.), *ballare* (it., retor., oc., cat., ptg.), *bulla* (sard., it., fr., oc., cat.), *falere* (sard., fr., oc., cat., ptg.), *hasta* (sard., it., retor., oc., ptg.), *jungere* (sard., it., retor., fr., oc.), *latro* (it., retor., cat., sp., ptg.), *membrum* (sard., it., retor., fr., sp.), *negare* (it., retor., fr., cat., ptg.), *pala* (sard., retor., oc., cat., sp.), *planta* „talpă” (sard., it., retor., oc., cat.), *quindecim* (it., fr., cat., sp., ptg.), *rapum* (it., retor., oc., sp., ptg.), *rete* (it., retor., cat., sp., ptg.), *semper* (it., retor., cat., sp., ptg.), *verecundia* (it., retor., cat., sp., ptg.) În total 16 cuvinte.

g) cuvinte selectate în 6 vocabulare fundamentale romanice: *debere* (it., retor., fr., cat., sp., ptg.), *infans* (it., retor., fr., oc., cat., sp.), *laborare* (sard., it., retor., oc., cat., sp.), *melior* (it., retor., oc., cat., sp., ptg.), *molinus* (sard., retor., oc., cat., sp., ptg.), *movere* (sard., it., retor., cat., sp., ptg.), *obscurus* (sard., it., retor., oc., sp., ptg.), *pannus* (sard., it., retor., cat., sp., ptg.), *par* (sard., retor., oc., cat., sp., ptg.), *pater* (it., fr., oc., cat., sp., ptg.), *plorare* (retor., fr., oc., cat., sp., ptg.), *portus* (it., retor., fr., oc., cat., sp.), *precare* (sard., it., retor., fr., oc., cat.), *praestare* (it., retor., fr., oc., cat., sp.), *purus* (it., retor., fr., cat., sp., ptg.), *quadraginta* (it., retor., fr., oc., sp., ptg.), *saeta* (it., retor., oc., cat., sp., ptg.), *sapere* (it., retor., fr., cat., sp., ptg.), *transversus* (retor., fr., oc., cat., sp., ptg.), *triginta* (it., fr., oc., cat., sp., ptg.), *vestire* (it., retor., oc., cat., sp., ptg.). În total 21 de cuvinte.

h) cuvinte selectate în 7 vocabulare fundamentale romanice: *ala* (panrom.[5] — ptg.), *grandis* (panrom. — sard.), *jactare* (panrom. — retor.), *littera* (panrom. — sard.), *mater* (panrom. — sard.), *nidus* (panrom. — fr.), *paucus* (panrom. — sard.), *pauper* (panrom. — sard.), *planus* (panrom. — fr.), *populus* „popor” (panrom. — oc.), *punctum* (panrom. — sard.), *salvare* (panrom. — sard.), *sequere* (panrom. — sard.), *solus* (panrom. — sard.), *tabula* (panrom. — sard.), *temptare* (panrom. — cat.), *turris* (panrom. — sard.), *valere* (panrom. — sard.), *velum* „velă” (panrom. — sard.), *via* (panrom. — oc.), *villa* (panrom. — sard.), *vincere* (panrom. — fr.), *volare* (panrom. — retor.). În total 23 de cuvinte.

i) cuvinte selectate în toate cele 8 vocabulare fundamentale romanice occidentale: *ars*, *centum*, *color*, *lectus*, *opera*, *parabola*, *parare*, *pes*, *poena*. În total 9 cuvinte.

3. Analizînd diversele categorii de cuvinte se constată că peste jumătate din totalul cuvintelor panromanice absente din română (115 din 206) sînt cuvinte neselectate sau selectate numai în vocabularul fundamental a 1—2 limbi, deci au o poziție foarte slabă în ansamblul vocabularului fiecărei limbi. Dispariția din limba română a acestor cuvinte e nesemnificativă, din moment ce dovedesc o foarte slabă poziție în vocabularul celorlalte limbi romanice. Ele sînt termeni mai mult sau mai puțin „tehnici” din domeniul c o m e r ț u l u i (*alumen*, *arca*, *pumex*, *purpura*, *situla*), m a r i n e i (*ballaena*, *lampreda*, *ostrea*, *puppis*, *restis*), n u m e l o r d e p l a n t e (*alnus*, *apium*, *intubus*, *papaver*, *puleium*,

[5] Panrom. (=panromanic) înseamnă în acest caz toate limbile romanice fără română.

rosa, *ruta*), v i e ț i i r e l i g i o a s e (*abbas*, *strena*)[6]. Alături de ei se găsesc în această categorie unii termeni din vocabularul curent, dar deveniți mai puțin importanți în Romania (*calvus*, *dunc*, *natis*, *ornare*, *pituita*, *probus* etc.).

La polul opus, avem numai 9 cuvinte selectate în toate vocabularele fundamentale romanice. Dacă luăm în considerare și cuvintele selectate în 5—6—7 vocabulare fundamentale, deci cele cu o poziție puternică în ansamblul Romaniei, ajungem abia la o treime din totalul cuvintelor cuprinse în lista lui I. Fischer.

4. Concluziile de mai sus nu se modifică nici dacă luăm în considerare și alte cuvinte panromanice absente din română neluate în discuție de I. Fischer. Din tabelele centralizatoare ale *Vocabularului fundamental al limbilor romanice* menționat am reținut încă 16 cuvinte latinești panromanice, selectate în vocabularele fundamentale ale tuturor limbilor romanice occidentale. Acestea sînt : *amicus*, *bucca*, *carricare*, *colaphus*, *collum*, *cor(atione)*, *durus*, *falsus*, *festa*, *frigidus*, *masculus*, *mittere*, *murus*, *sanus*, *salsus*, *securus*[7]. Nu toate cuvintele din această listă sînt în aceeași situație.

a) În unele cazuri (*bucca*, *masculus*, *murus*) ele sînt moștenite de română, dar sînt absente numai din vocabularul fundamental al limbii române. Pentru „gură" s-a selectat în vocabularul fundamental al românei un termen (*gula* > *gură*) care a avut sensul inițial de „gîtlej", „gît", sens cu care apare în vocabularele fundamentale ale multor limbi romanice (sardă, italiană, retoromană, franceză, occitană, catalană)[8]. Evoluția semantică din rom. *gură* apare încă în latina populară (Ernout-Meillet, DEL, s. v.) și există și în unele dialecte franceze și occitane, precum și în albaneză (CDDE 772). Lat. *bucca* s-a păstrat în română, mai ales la plural, cu sensul vechi „obraji" confirmat și de derivatul *bucălat*. Cît privește pe *masculus*, el s-a păstrat ca *mascur* fără să se selecteze în vocabularul fundamental un sinonim al lui (nu s-a selectat nici dubletul etimologic *mascul*, împrumut romanic).

În latină exista opoziția *murus* „zid" — *pariete* „perete", la fel ca în spaniola actuală (*muro* — *pared*). Această opoziție s-a pierdut în română în mod diferit : în dacoromână s-a păstrat numai *perete* ; ulterior pentru „zid" a fost împrumutat *zid*, existent în vocabularul fundamental al românei, iar în aromână numai *mur*.

b) Pentru alte cuvinte din listă în română s-au moștenit sinonime latinești, toate selectate în vocabularul fundamental al românei :

coratione : anima
durus : talis
frigidus : frigus, *recens*
mittere : ponere, *tramittere*

Anima (> *inimă*) prezintă o evoluție semantică existentă numai în română (Pușcariu, *Études*, p. 38) ; cu sensul primitiv (existent și în română în unele expresii și în derivatul *inimos*), cuvîntul a fost selectat

[6] Vezi Fischer, *op. cit.*, p. 126—127.

[7] 3 dintre ele (*collum*, *falsus*, *frigidus*) sînt menționate și de Pușcariu, *Études*, p. 33—34.

[8] Pușcariu, *Études*, p. 38, crede că pentru „gură" româna a avut *rostrum* „et, plus tard, *gula*". *Rostrum* > *rost* s-a selectat în vocabularul fundamental al românei, dar cu alt sens ; cu vechiul sens s-a selectat în spaniolă și portugheză.

în vocabularul fundamental al sardei, retoromanei, francezei, catalanei, spaniolei și portughezei. Nu s-a păstrat în română nici o urmă din lat. *cor(atione)*.

Durus a fost înlocuit cu *talis* (> *tare*), care, la fel ca în cazul lui *anima*, prezintă o evoluție semantică existentă numai în română; cu sensul primitiv, *talis* s-a păstrat în toate celelalte limbi romanice, selectîndu-se în vocabularul fundamental sard, italian, retoroman, francez, occitan, catalan. *Durus* s-a transmis românei numai pe cale savantă sub forma unui împrumut romanic (*dur*). Cf. însă *îndura* moștenit.

Frigidus „frig" este o inovație occidentală[9], format probabil după modelul lui *rigidus* (Ernout-Meillet, s. v. *frigus*), păstrat în română (*frig*) și în sardă (*frius*).

Mittere „a introduce" este într-o situație asemănătoare cu *frigidus*, în sensul că reprezintă o inovație semantică specifică limbilor romanice occidentale (sensul inițial „a trimite" fiind exprimat în aceste limbi prin alte verbe ca **inviare*, *mandare* și compusul *transmittere*). Inovația occidentală n-a ajuns în Orient, unde *ponere* „a așeza, a pune" a rămas singurul cuvînt pentru „a pune", „a introduce", în timp ce în limbile romanice occidentale *ponere* este folosit pentru „a pune", iar *mittere* pentru „a introduce" (cf. sp. *poner* — *meter*). De menționat faptul că româna a moștenit și două formații prefixale care pornesc de la sensuri diferite ale cuvîntului de bază: *trimite* < *transmittere* și *sumete* < *submittere*.

c) În cazul lui *carricare*, *festa*, *sanus*, în locul cuvintelor latinești româna folosește derivate de la cuvintele respective (*încărca* < *incarricare*, *sănătos* < *sanitosus*) sau de la alte cuvinte latinești (*sărbătoare* < *serbare*, pentru *festa*). De menționat că toate cele trei cuvinte (*încărca*, *sănătos*, *sărbătoare*) au fost selectate în vocabularul fundamental al românei (lipsesc din alte vocabulare fundamentale romanice).

d) Ultima categorie cuprinde cuvintele cărora le corespund termeni împrumutați sau derivați de la termeni împrumutați. Un prim grup este format de cuvintele *falsus*, *salsus*, pentru care româna are cuvinte romanice (*fals*, *sos*), neselectate însă în vocabularul fundamental. Urmează cuvintele *amicus*, *collum* și *securus*, toate amintite de Pușcariu, *Études*, p. 33—34, pentru care româna are termeni împrumutați din slavă (*prieten*, *gît*) și din greacă (*sigur*), toți selectați în vocabularul fundamental. *Colaphus* a fost înlocuit printr-un derivat de la un împrumut slav (*lovi* + sufixul *-tură* de origine latină).

Din cele expuse mai sus rezultă că româna are în locul cuvintelor latinești selectate în vocabularele fundamentale ale tuturor celorlalte limbi romanice mai ales cuvinte latinești sau derivate ale unor cuvinte latinești, ceea ce arată că înlocuirea cuvintelor latinești în aceste cazuri este de dată străveche și poate fi pusă în legătură cu reorganizarea vocabularului din latina carpato-dunăreană analizată de I. Fischer.

5. La concluzii asemănătoare ajungem și dacă luăm în discuție, din lista stabilită de I. Fischer, situația cuvintelor latinești care au fost selectate în vocabularele fundamentale a cel puțin 5 limbi romanice. Este vorba deci de cuvintele cu o puternică poziție în ansamblul vocabularelor fundamentale romanice a căror absență din română nu mai poate

[9] Pușcariu, *Études*, p. 34, remarcă absența lui și din dalmată.

fi pusă pe seama faptului că avem a face cu termeni „tehnici" ai diferitelor profesiuni. În această situaţie sînt termenii: *aetas*, *ala*, *ars*, *ballare*, *bulla*, *centum*, *color*, *debere*, *falere*, *grandis*, *hasta*, *infans*, *jungere*, *laborare*, *latro*, *lectus*, *littera*, *mater*, *melior*, *membrum*, *molinus*, *movere*, *negare*, *nidus*, *obscurus*, *opera*, *pala*, *pannus*, *par*, *parabola*, *parare*, *pater*, *paucus*, *pauper*, *pes*, *planta* „talpă", *planus*, *plorare*, *poena*, *populus*, *portus*, *precare*, *praestare*, *punctum*, *purus*, *quadraginta*, *quindecim*, *rapum*, *rete*, *saeta*, *salvare*, *sapere*, *semper*, *sequere*, *solus*, *tabula*, *temptare*, *transversus*, *triginta*, *turris*, *valere*, *velum* „velă", *verecundia*, *vestire*, *via*, *villa*, *vincere*, *volare*.

Remarcăm, în primul rînd, că, în cele mai multe cazuri, în locul termenului latinesc panromanic româna are un sinonim latinesc, care, cu excepţia a trei cazuri (*fetus* > *făt*, *mola* > *moară*, *planus* > *nitidus*), s-a selectat în vocabularul fundamental. Româna ilustrează în aceste cazuri selecţia care s-a produs încă în latină (vezi A. Ernout, *Aspects du vocabulaire du latin*, Paris, 1954, p. 186 şi urm.):

ala, înlocuit cu *alapa* „palmă" cu dificultăţi de evoluţie semantică (Fischer, *op. cit.*, p. 125);

bulla: *vessica*, termen conservat şi în alte limbi romanice, selectat şi în vocabularul fundamental al sardei şi italienei. Cf. Fischer, *op. cit.*, p.126;

ballare are drept corespondent românesc lat. *jocare* (> rom. *juca*), cuvînt panromanic selectat în toate vocabularele fundamentale;

grandis, înlocuit cu *mare*, reprezentînd, după toate probabilităţile, lat. *mas* (Fischer, *op. cit.*, p. 126);

infans are drept corespondent românesc lat. *fetus* (> rom. *făt*). Fischer, *op. cit.*, p. 125 precizează că este vorba mai degrabă de o inovaţie occidentală, termenul propriu, *puer*, dispărînd din întreaga Romanie (cf. Ernout, *Aspects*, p. 187); Puşcariu, *Études*, p. 34 consideră că *infans* a fost înlocuit de *copil*, termen din substrat[10].

jactare: *ar(r)uncare* (Fischer, *op. cit.*, p. 126), existent şi în italiana dialectală şi franceza dialectală. Cf. şi *ejectare*, *injectare* > *aiepta*, *înepta*, păstrate ca derivate cu alte sensuri.

jungere: *ligare* (Fischer, *op. cit.*, p. 127). Cf. şi *adjungere* > *ajunge*.

laborare: *lucrare*. *Lucrare* s-a păstrat, cu sensuri diferite, provenite de la „a folosi", în italiană, portugheză şi spaniolă (în ultima selectat şi în vocabularul fundamental). Puşcariu, *Études*, p. 38 crede că în arom. *zi lălătoare* „zi lucrătoare" am avea o urmă a lui *laboratoria* (*dies laboratoria*).

mater: *mamma*, cuvînt din limbajul infantil, selectat şi în vocabularul fundamental al sardei, italienei, francezei şi catalanei (ultimele trei limbi l-au selectat şi pe lat. *mater*).

melior: *magis bonus*

molinus reprezintă o inovaţie occidentală (Fischer, *op. cit.*, p. 126); *mola* este forma veche.

movere: **miscicare* sau alt cuvînt latinesc (*miscēre*, **micicare*)

nidus: **cubium*, păstrat şi în dialectele italieneşti meridionale.

[10] La *făt* şi *copil* pot fi adăugaţi şi alţi înlocuitori sinonimici (*băiat*, *prunc*). În general se poate spune că, în cazul noţiunilor redate prin mai multe sinonime, opţiunea pentru un termen considerat echivalent al cuvîntului latinesc dispărut este într-o oarecare măsură subiectivă. Am preferat cel mai vechi sinonim (de obicei cel latinesc) şi cel mai aproape din punct de vedere semantic.

parabola : conventus ; sensul românesc al lui *conventus*, relativ recent, apare și în albaneză. Cu sensul vechi *conventus* s-a păstrat în retoromană și vechea spaniolă.

pater : tata, păstrat și în alte limbi romanice, dar selectat numai în vocabularul fundamental al românei.

*paucus : *putinus*, provenit dintr-o contaminare a lui *pisinnus* cu *putus* „copil"; cf. REW 6550 (Fischer, *op. cit.*, p. 153). Din *pisinnus* termenul sard, iar din alte derivate cuvinte în dialectele italienești, spaniolă și portugheză; cf. Rohlfs, *Romanische Sprachgeographie*, München, 1971, § 114.

*planta : *talpa*, păstrat și în unele dialecte retoromane, italienești, franceze și franco-provensale (vezi M. Sala, SCL XXXI (1980), p. 151–159).

planus : nitidus (cf. Pușcariu, *Études*, p. 39), neselectat în vocabularul fundamental al românei.

plorare : plangere (cf. Pușcariu, *Études*, p. 39), selectat și în vocabularul fundamental al sardei, italienei, retoromanei, francezei, occitanei și catalanei (*plorare* fiind și el selectat în vocabularul fundamental retoroman, francez, occitan, spaniol, portughez).

precare : rogare (cf. Pușcariu, *Études*, p. 39), păstrat în retoromană, franceza veche și dialectală, occitană, catalană, spaniolă și portugheză (în vocabularul fundamental al retoromanei și spaniolei).

rapum : coda, panromanic.

saeta : metaxa, păstrat în italiană, spaniolă și portugheză, cu semantism diferit.

*salvare : *excappĕre*, existent și în italiană, franceză, occitană, catalană, spaniolă și portugheză, dar selectat numai în vocabularul fundamental românesc.

sapere : scire ; sapere reprezintă o inovație occidentală, în timp ce *scire*, păstrat și în sardă, este un arhaism.

solus : singulus. Sensul din română este o schimbare semantică existentă și în dalmată, poate și în sardă; sensul originar păstrat în italiană, vechea franceză, occitană, catalană, spaniolă și portugheză (în catalană în vocabularul fundamental).

tabula : scandula, păstrat în italiana dialectală, retoromană, franceză (dialectal), occitană (în retoromană selectat și în vocabularul fundamental).

valere : facere.

via : callis, termen existent și în dalmată, italiană, catalană, spaniolă (în spaniolă selectat și în vocabularul fundamental), și **carraria.* Pușcariu, *Études*, p. 40, explică păstrarea și evoluția semantică a celor două sinonime din română prin condițiile particulare în care au trăit strămoșii românilor.

În alte cazuri, în locul termenului latinesc selectat în mai multe vocabulare fundamentale româna are derivate de la cuvintele latinești respective sau de la alte cuvinte latinești. Și de această dată cuvintele respective cu mici excepții (*pănură, împrumut*) au fost toate selectate în vocabularul fundamental românesc.

debere : derivat de la *dator* < *debitor.*

obscurus : derivat de la **intunicare.*

*panus : *pannula* (Fischer, *op. cit.*, p. 125).

*par : *paricula*, existent în italiană, franceză, catalană, spaniolă, portugheză.

parare : apparare, folosit pentru cel puţin unul din numeroasele sensuri avute de *parare*.

pes : peciolus; derivarea cuvintului din *pes (*ped(i)ciolus*, diminutiv al diminutivului *pediculus)* e problematică, dar vorbitorii au avut, datorită paronimiei, sentimentul înrudirii celor două cuvinte (Fischer, *op. cit.*, p. 125).

praestare : derivat de la *prumutuum*.

purus : derivat de la *curare*.

*rete : *retella*.

semper : rom. *totdeauna*, compus mai recent din elemente latineşti (Puşcariu, *Études*, p. 33).

temptare : circare, cu sensul din română şi în italiana dialectală.

verecundia : derivat de la *ruşina* < *roşi*.

*vestire : *imbraccare* (după Graur, BL, V, p. 24, formaţie românească ; există totuşi în italiană, franceză şi occitană).

*vincere : *invincere*.

volare : exvolare, existent în vechea italiană şi retoromană.

Există şi un număr de cuvinte latineşti panromanice selectate în mai mult de cinci vocabulare fundamentale romanice cărora le corespund în română cuvinte împrumutate. Cea mai interesantă categorie este reprezentată de cuvintele cărora le corespund aceiaşi termeni latineşti, dar pătrunşi pe cale savantă (din limbile romanice sau din latină) :

ars : artă

color : culoare; cu acelaşi sens se foloseşte regional în română *faţă: faţa cerului, faţa cireşei*.

littera : literă

membrum : membru ; româna veche şi populară are în locul lui *membrum* pe *mădular* < *medullaris*.

negare : nega

opera : operă

populus : popor

portus : port

punctum : punct

velum : velă.

Cu excepţia lui *nega* şi *velă*, toate celelalte cuvinte au fost selectate în vocabularul fundamental al românei.

Alături de împrumuturile menţionate amintim cîteva împrumuturi slave, greceşti, maghiare şi germane care corespund termenilor panromanici selectaţi în cel puţin 5 vocabulare fundamentale :

din **slavă** sînt termenii româneşti pentru :

aetas : vîrstă < v. sl. *vrŭsta*. Cf. alb. *etë* „vîrstă, răstimp", care ar fi un indiciu că lat. *aetas* a existat şi într-o fază mai veche a românei.

centum : sută < v. sl. *sŭto*

falere : trebui < v. sl. *trěbovati*

hasta : suliţă < sl. *sulica*

pala : lopată < v. sl. *lopata*

pauper : sărac < bg., scr. *sirak* (cf. Puşcariu, *Études*, p. 34).

din **greacă :**

lectus : pat < ngr. *pátos ;* româna veche şi populară are în locul lui *lectus* pe *strat* < lat. *stratum*. Dealtfel este posibil ca şi rom. *pat* să

fie un reflex al unui cuvînt latinesc : V. Bogrea (DR I, 1920, p. 472), în recenzia lucrării lui Pușcariu, citată de mai multe ori aici, crede că *pat* provine dintr-un **pavatum* (= *pavitum*), în relație certă cu *pavimentum*.

sequere : *urma*, derivat din *urmă*, probabil din neogreacă, dar posibil și din latină ;

din **maghiară**:

villa: *oraș* < magh. *város*. Cf. *cetate* < lat. *civitas* ; acesta din urmă a concurat încă în latină pe *urbs* ,,oraș'', folosit mai ales ca substitut pentru *Roma* (Ernout, *Aspects*, p. 178). De remarcat că și termenul care stă la baza limbilor romanice occidentale (*villa*) este o inovație ; el l-a înlocuit pe *urbs* (Ernout, *loc. cit.*).

din **germană**:

turris: *turn* < germ. *Turn*.

Analiza cuvintelor panromanice selectate în cel puțin 5 vocabulare fundamentale romanice arată, și de această dată, că în locul termenilor latinești absenți din română apar alți termeni latinești (sinonime sau derivate), împrumuturi romanice și mai puțin împrumuturi din alte limbi (din totalul de 69 numai 10 sînt împrumuturi neromanice : 6 slave, 2 grecești, 1 maghiar, 1 german).

6. Din cele expuse rezultă că româna nu este mai puțin romanică în lexic decît celelalte limbi romanice occidentale. Ne bazăm în afirmația noastră pe următoarele fapte :

a) există numeroase cuvinte panromanice absente din română care nu au fost selectate în nici un vocabular fundamental romanic sau care au fost selectate numai în unul sau două vocabulare fundamentale. Ele sînt prin urmare cuvinte neimportante pentru întreg ansamblul Romaniei[11], absența lor totală din română nearătînd altceva decît că româna a eliminat cu mai multă vigoare cuvintele ,,slabe'' din vocabularul latin ;

b) cuvintelor panromanice absente din română și selectate în mai multe (cel puțin 5) vocabulare fundamentale romanice le corespund de cele mai multe ori sinonime latinești sau derivate de la cuvinte latinești[12]. Aceasta arată că înlocuirea cuvintelor latinești a avut loc de foarte multă vreme în latina carpato-dunăreană în urma unui proces de diferențiere stilistică, menționat de I. Fischer (*op. cit.*, p. 128) și determinat de schimbările profunde ale îndeletnicirilor și de întreruperea contactului cu organizarea statală și cu viața culturală a imperiului.

La o concluzie asemănătoare ajungem și dacă analizăm cuvintele păstrate exclusiv în română și dispărute în celelalte limbi romanice. Fără a intra în detalii, pe care le rezervăm pentru o altă lucrare, precizăm că, din cele aproximativ 100 de cuvinte păstrate exclusiv în română[13], numai 17 au fost selectate în vocabularul fundamental al acesteia și că, la fel ca în cazul minusurilor din română (absența unor cuvinte moștenite în alte limbi), cuvintelor latinești păstrate numai în română le corespund

[11] Ceea ce înseamnă că afirmația lui I. Fischer (*op. cit.*, p. 123) după care cuvintele panromanice sînt, în totalitatea lor, ,,bine înrădăcinate în limbă'' nu trebuie privită ca absolută.

[12] Constatarea noastră, bazată pe compararea cuvintelor selectate în vocabularele fundamentale romanice, corectează impresia lui S. Pușcariu (*Études*, p. 33) că ,,le plus souvent il leur a substitué des mots étrangers, surtout slaves''.

[13] Vezi Fischer, *op. cit.*, p. 118. Cf. și Pușcariu, *Études*, p. 35—36, Rosetti, ILR, 1978, p. 187—196.

în celelalte limbi romanice alte cuvinte latinești *(lingula — cochlearium, ovis—ovicula, vervex, (ovis) feta)*[14] sau împrumuturi savante *(imperator)*. Rezultă deci că româna este în aceste cazuri numai *altfel* romanică față de celelalte limbi surori.

«Panroman sauf roumain» dans le vocabulaire fondamental des langues romanes

(Résumé)

En examinant la position occupée par les mots transmis du latin dans toutes les langues romanes à l'exception du roumain par rapport au corpus délimité en tant que vocabulaire fondamental des langues romanes actuelles, l'auteur constate que la plupart de ces mots — dits « panromans sauf roumain » — ont une position faible (ils ne figurent dans le vocabulaire fondamental d'aucune langue romane ou bien figurent tout au plus dans le vocabulaire fondamental de 1 ou 2 langues). On observe également que le roumain emploie généralement à la place des mots en question soit d'autres mots latins, soit des emprunts romans et, dans peu de cas seulement, des emprunts non romans.

Februarie 1980

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[14] Vezi și Pușcariu, *Études*, p. 35.

MARIN Z. MOCANU

CUVINTE ITALIENE PĂTRUNSE ÎN LIMBA ROMÂNĂ PRIN INTERMEDIUL UNOR LIMBI NEROMANICE

Considerațiile noastre cu privire la pătrunderea în limba română a unor cuvinte italiene prin filiere neromanice pornesc de la două teze generale frecvent invocate de acad. Al. Graur în lucrările sale : a) **principiul etimologiei multiple,** potrivit căruia „adesea un cuvînt nu provine dintr-o singură sursă, ci reprezintă o împletire a mai multor originale, din aceeași limbă sau din limbi diferite"[1] și b) **rolul de regularizator al formei neologismelor intrate în limba română, jucat de limbile latină și italiană.**

Datorită dezvoltării culturale a Italiei medievale înaintea altor țări, limba italiană devine de timpuriu un important furnizor de elemente lexicale pentru majoritatea limbilor europene, printre care și limba română, ilustrînd teza general admisă a transmiterii împrumuturilor după marile curente de cultură și civilizație.

Limitînd discuția la italienismele din limba română explicabile prin intermediari neromanici[2], trebuie observat mai întîi că limbile prin care pătrund neologismele latino-romanice, cînd nu provin direct din latină, italiană și franceză, se deosebesc de la o perioadă sau de la o regiune la alta și acționează succesiv sau concomitent. Cronologic primele împrumuturi de acest fel apar izolat la cronicari prin intermediul limbilor slave. Întrucît, începînd din secolul al XVIII-lea, limba română se afla în Muntenia și Moldova sub influența neogreacă și apoi rusă, iar în Transilvania sub influența germană și maghiară, neologismele latine, italiene și franceze sînt vehiculate și transmise românei tocmai de aceste limbi neromanice. În același timp, și cu atît mai mult mai tîrziu, ele pătrund însă și direct din latină, italiană și franceză.

Prezentarea cuvintelor italiene intrate în limba română prin limbi neromanice pornește de la materialul oferit de dicționarele românești, în special DEX, DA s.n. și DN și are în vedere posibilitatea invocării acestor limbi, alături de cele romanice și de limba latină, pentru cuvintele sau variantele lor înregistrate cu etimologie multiplă, chiar dacă în unele cazuri nu este vorba decît de o apropiere formală, potrivit corespondențelor ce se pot stabili între limbi în care se găsesc numeroase cuvinte comune, adesea termeni internaționali.

Lipsa primelor atestări și modul diferit de soluționare a etimologiei cuvintelor respective în dicționarele existente constituie o mare dificultate

[1] Al. Graur, *Etimologii românești*, București, 1963, p. 11.

[2] Problema intermediarilor nu este particulară împrumuturilor italiene, căci și alte neologisme latino-romanice, în special franceze, au fost introduse în română prin filiera unor limbi neromanice : „... primele cuvinte de origine franceză au intrat în românește în secolul al XVIII-lea, prin intermediar grecesc, iar în secolul al XIX-lea, prin intermediar rusesc" (*Ibidem*, p. 12).

în interpretarea rolului de intermediar pe care diversele limbi neromanice l-au avut în transmiterea a circa 400 de cuvinte de origine italiană pătrunse în limba română, dar inventarierea faptelor pune în evidență aspecte interesante ale contactului cultural-lingvistic dintre română și italiană și reliefează condițiile în care germana, maghiara, turca, neogreaca și limbile slave vecine au mediat împrumutul italian.

1. ELEMENTE ITALIENE CU ETIMON GERMAN

Către sfîrșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea, în viața culturală a Țării Românești, Moldovei și, mai puternic, a Transilvaniei se produce contactul cu cultura și limba germană, din care se traduc numeroase cărți, în special manuale școlare[3]. Consecința lingvistică este introducerea, mai întîi în Transilvania și apoi în celelalte provincii, a unor cuvinte latino-romanice, pătrunse anterior în această limbă. Printre ele, unele provin din italiană și, datorită aspectului fonetic german, obligă la admiterea unei filiere germane. Cele mai multe nu pot fi identificate cu siguranță ca elemente italiene în limba germană și nici nu posedă caracteristici formale sau semantice care să facă strict necesară etimologia germană, constituind numai un etimon posibil.

În dicționarele consultate, etimonul german este indicat, adesea pe lîngă cel italian, latin, francez ori lîngă toate acestea, în cazul a circa 200 de cuvinte[4]: *arest*, *armonică*, *arpeggione*, *bilanț*, *biolog*, *broca(r)t*, *camizol*, *canava*, *capelă* „grup de coriști", *casă* „casă de bani", *chirurg*, *ciocolată (șocoladă)*, *clarinet*, *climă*, *colorit*, *comediant*, *comitent*, *component*, *consistoriu*, *cont*, *cor*, *a cura*, *dans (danț)*, *dom*, *fagot*, *faliment*, *fals (falș)*, *fólie*, *galerie*, *ghetou*, *gigant*, *gir*, *a gira*, *girant*, *gorilă*, *grenadă*, *gumă*, *impresar*, *influență*, *inginer*, *interes*, *iută*, *lanital*, *lavină*, *linie*, *lombard*, *magnolie*, *mapă*, *marcă*, *marinată*, *maroană*, *matematic*, *materie*, *matroană*, *a matura*, *mecanic*, *medic*, *melasă*, *mesă*, *meteor*, *mezanin*, *milion*, *miniatură*, *minorit*, *minotaur*, *minut*, *mirt*, *mobilă*, *modă*, *moment*, *momentan*, *monodramă*, *moratoriu*, *mostră*, *motiv*, *mot(t)o*, *mumie*, *mumificație*, *muză*, *muzic*, *muzicant*, *muzică*, *natural*, *natură*, *naționalist*, *necton*, *negativ*, *nerv*, *nervatură*, *net(t)o*, *neutral*, *nobil*, *nord*, *nordic*, *nunțiatură*, *nunțiu*, *nuvelă*, *oază*, *oboi*, *octet*, *ofensivă*, *ofertă*, *oleastru*, *operație*, *operetă*, *orchestră*, *organ*, *organist*, *orient*, *orizont*, *ostentativ*, *otoman*, *otomană*, *oval*, *pac*, *pacient*, *pagină*, *panică*, *panoramă*, *pantomim*, *paradis*, *paralel*, *parapet*, *parolă*, *participiu*, *particular*, *partitură*, *pasaj*, *pasiune*, *pasivism*, *pastă*, *pauză*, *per* (prep.), *perlă*, *persoană*, *personal*, *pian*, *pianină*, *pianolă*, *plural*, *portal*, *portughez*, *preludiu*, *proces*, *procesual*, *prodecan*, *profesor*, *proveniență*, *rachetă*, *ras*, *rastel*, *rașchetă*, *razie*, *real*, *recenzie*, *registrator*, *registru*, *regres*, *relativ*, *republică*, *rest*, *retoric*, *rețetă*, *reumatic*, *reumatism*, *rezident*, *rezidență*, *rizic* „risc", *rizoto*, *romantic*, *romanță*, *rosolie*, *roză*, *rubin*, *salam*, *serenadă*, *siloz*, *soldat*, *sonată*, *sonatină*, *spion (șpion)*, *a spiona*, *stofă (ștofă)*, *stuc (ștuc)*, *student*, *suplică*, *ștachetă*, *ștafetă*, *ștampilă*, *talc*, *tapet*, *a tapița*, *tapițer*, *taroc*, *teolog*, *tulipan*, *val*, *vermut*, *vulcan*.

[3] Cf. N. A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, 1962, p. 114—115.

[4] Dicționarele noastre apelează din ce în ce mai frecvent la limba germană cînd stabilesc etimologiile cuvintelor românești, tendința fiind mai accentuată în DEX și DA s. n. (literele publicate).

Ele aparţin unor sfere semantice foarte diverse, dar mai ales limbajului ştiinţific, meseriilor, armatei, bisericii şi terminologiei muzicale şi financiare.

2. ELEMENTE ITALIENE INTRODUSE PRIN FILIERĂ MAGHIARĂ

Din punctul de vedere care interesează aici, pentru limba maghiară, predominant calcomană[5], sînt caracteristice acele elemente romanice (italiene şi franceze) care au pătruns în Ungaria sub haina de neologisme latine, în baza interferenţei continue dintre latina medievală şi fiecare limbă romanică în parte, sau prin intermediar croat şi dalmat[6].

Cu toate că se înregistrează prezenţa unor italieni la curtea regală maghiară şi în clerul superior încă din secolul al XIII-lea şi existenţa unor colonişti stabiliţi în diverse localităţi cu numele de Olaszi, cuvintele italiene intrate direct sînt puţine şi în parte relatinizate. Abia mai tîrziu pătrund nume desemnînd armele cavalereşti (*lándzsa-láncsa* < it. *lancia*, *pajzs* < it. *pavese*, atestate în secolul al XIV-lea) şi apoi, în vremea lui Matei Corvin, cuvinte ca: *arestare*, *attentatum*, *bastia*, *empresa*, *gulfus* etc. Ele aveau însă o răspîndire europeană şi din această cauză nu li se poate stabili precis provenienţa[7].

În aceste condiţii, numărul elementelor de origine italiană pătrunse în limba română (şi) cu concursul maghiarei este redus: *boltă*, *călţun*, *căpitan*, *cordovan*, *coroană*, *dardă*, *jăcman*, *lance*, *palancă*, *pişcot*, *săpun*, *tulipan*, dar şi unele din acestea vor fi putut intra prin filieră slavă.

3. ELEMENTE ITALIENE INTRODUSE PRIN INTERMEDIAR SLAV

Ca o reflectare a relaţiilor comerciale directe ale ţărilor române cu italienii (negustori genovezi şi veneţieni), unele cuvinte italiene (*ducat*, *scală-schelă*, *som*, *salonitro*) apar încă din sec. XIV—XVI în lexicul slavonei de redacţie românească, limba de cancelarie a statelor noastre feudale[8].

Prin intermediul ambianţei culturale din Polonia secolului al XVII-lea, favorabilă difuzării Renaşterii şi Umanismului italian, pătrund în limba română cîteva cuvinte italiene şi mai ales latine prin filieră poloneză.

În acelaşi timp, ca urmare a preponderenţei Italiei în ştiinţă, artă şi în diferite domenii ale vieţii economice, politice şi sociale, a priorităţii sale în ceea ce priveşte comerţul şi navigaţia în bazinul răsăritean al

[5] Cf. L. Gáldi, *La néologie en Europe centrale et orientale*, Budapesta, 1964 (extras), unde se face distincţia între limbile calcomane (croata, slovena, ceha, slovaca şi maghiara) şi cele calcofobe (poloneza, rusa, ucraineana, sîrba, bulgara şi româna), după caracterizarea slavistului B. Unbegaum.

[6] L. Gáldi, *La penetrazione delle voci italiane nel latino medioevale d'Ungheria*, estratto dale' „Archivio Glottologico Italiano" XXXIII (1942), II, Torino, p. 81. Rolul de intermediar al maghiarei pentru unele cuvinte romanice şi mai ales din latina medievală a fost pus în evidenţă de A. Bartal în *Glossarium medioe et infimoe latinitatis regni Hungarioe*.

[7] *Ibidem*, p. 85—92.

[8] Cf. Lucia Djamo-Diaconiţă, *Elemente lexicale de origine italiană în limba documentelor slavo-române (sec. XIV—XVI)*, în SCL XXI (1970), nr. 5, p. 577—582.

Mediteranei și în Marea Neagră, precum și datorită împrejurării că în evul mediu italiana a fost folosită pentru un timp ca limbă internațională, inclusiv pentru Imperiul otoman și Imperiul rus, a fost posibilă introducerea unor cuvinte de origine italiană în rusă, bulgară, sîrbocroată, de unde au intrat și în română. În unele cazuri, ele au putut pătrunde în limbile slave, ca și în română, prin mijlocirea limbii neogrecești, cu rol de prim intermediar al italienismelor.

Numărul elementelor italiene introduse prin intermediar slav este de aproape 70. Acestea se repartizează după etimologia stabilită în dicționare astfel : slave (*custodie, organ, papă*), rusești (*batat, biliard, caretă, cavalerie, convoi, cumis, favorit, gazetă, inginer, interes, mantel(ă), marcă, materie, medic, minut, monopolist, nație, operație, orchestră, organ, parolă, pașaport, rachetă, rețetă, rezidență*), poloneze (*baștă, castel, castelan, dardă, milă, palancă, panțarolă, pavăză, piculină, ștafetă*), sîrbocroate (*bocal, boltă, călmăjin* ,,postav'', *cocă* ,,copil mic'', *grădea-grădelă, ma* ,,dar'', *tulipan*), bulgare (*cana-canea-canelă, canava, călțun, capot, salam*), ruso-poloneze (*batalion, milion, ofițer*), polono-bulgare (*tapițer*), sîrbo-bulgare (*schelă* ,,port''), sîrbo-bulgaro-polone (*canavață* ,,pînză''), sîrbo-polono-ruse (*camizol* ,,obiect de îmbrăcăminte femeiască''), bulgaro-polono-ruse (*coroană*).

Chiar dacă nu se poate proba pătrunderea lor prin intermediul limbilor slave respective, ele au putut totuși consolida poziția elementelor latino-romanice în limba română.

4. ELEMENTE ITALIENE INTRODUSE PRIN INTERMEDIAR TURCESC

Unele cuvinte italiene au pătruns direct sau prin intermediar neogrecesc în turcă și de aici în română și în limbile slave balcanice. Sînt însă puține cuvinte românești de proveniență italiană pentru etimologia cărora dicționarele noastre apelează la limba turcă : *bărată, capot, cașcaval, călțun, comédie, cordea, galion, levent, máina, palancă, pandișpan, salam, schelă, schirlet, șabacă.*

5. ELEMENTE ITALIENE INTRODUSE PRIN INTERMEDIAR NEOGRECESC

Dintre toate limbile neromanice care au putut servi de intermediar pentru cuvintele italiene, rolul cel mai important l-a avut neogreaca, care a transmis italienisme nu numai în română, inclusiv în dialectul aromân, ci și în celelalte limbi din Peninsula Balcanică (turcă, albaneză, bulgară, sîrbocroată, macedoneană, dalmată) și chiar în maghiară.

Influența italiană asupra limbii neogrecești, mai puternică decît în oricare dintre limbile Europei orientale[9], și în general asupra limbilor balcanice trebuie pusă în legătură cu dominația politică și comercială exercitată în această parte a Europei îndeosebi de Veneția, care a stăpînit

[9] Cf. C. Tagliavini, *I rapporti di Venezia coll'Oriente Balcanico*, Roma, 1938, p. 10, unde autorul menționează că a identificat în neogreacă circa 2 500 de italienisme, cele mai multe de origine venețiană, în special din terminologia maritimă.

Creta între 1204 și 1667 și a deținut supremația în majoritatea insulelor grecești și asupra Constantinopolului, unde de pildă în 1180 locuiau 60 000 de italieni, în cea mai mare parte venețieni[10].

Cuvintele italiene din neogreacă pătrund în română, asemenea celei mai mari părți din elementele neogrecești, în epoca fanariotă. Unele dintre ele sînt anterioare acestei perioade, fiind aduse de negustorii greci și aromâni care asigurau schimbul de mărfuri în țările române și făceau comerț cu Veneția, Turcia, Polonia, Germania, atît pe uscat, cît și pe mare (comerțul maritim aparținea aproape exclusiv grecilor).

S-a observat că termenii italieni din greaca modernă[11] reprezintă aceleași categorii de idei ca și cuvintele neogrecești din română (viață publică, legislație, navigație, comerț, meserii, uzanțe sociale etc.), că au circulat mai puțin în limba populară și că același lucru s-a întîmplat și cu multe din cuvintele italiene pătrunse în română prin neogreacă.

Dicționarele românești înregistrează peste 100 de termeni care, în afara etimonului latino-romanic (uneori german și slav), posedă un etimon neogrecesc : *barbun*, *bărbier*, *bătălie*, *berbant*, *bompres*, *camfor*, *canà*, *canavață*, *capelă* „șapcă", *carenă*, *carnaval*, *catolic*, *călțun*, *călțunar*, *cimitir*, *climă*, *cofeturi*, *coloană*, *cor*, *cordea*, *covertă*, *demon*, *duzină*, *englez*, *fisă*, *galion*, *garafă (carafă)*, *harababură*, *iotă*, *lăută*, *locandă (locantă)*, *locandier (locantier)*, *ma* (conj.), *macaroană*, *manelă*, *marcă*, *marinar*, *marinată*, *matematică*, *mecanic*, *melodie*, *meteor*, *milion*, *mirt*, *modă*, *mol*, *monedă (monetă)*, *mostră*, *mumie*, *murmur*, *muză*, *nimfă*, *organ*, *orizont*, *pancreas*, *pandișpan*, *paner*, *panică*, *panoramă*, *papagal*, *papă*, *paradis*, *paralel*, *partid*, *partidă*, *pastă*, *pașaport*, *pericol*, *piață*, *pleură*, *plic*, *poet*, *poetic*, *poliță*, *portofoliu*, *rest*, *retoric*, *rețetă*, *rubin*, *sardea (sardelă)*, *savură*, *săpun*, *scală*, *schelă*, *scufie*, *sculament*, *smarald*, *stambă*, *stimă*, *stivă*, *stradă*, *stufat*, *tabacheră*, *tendă*, *timonă*, *timpan*, *vanilie*, *varda*.

Acestora li se adaugă și alte cuvinte sau variante ale acestora intrate prin neogreacă, înregistrate de Gáldi[12] : *agale*, *apelație*, *atlanta*, *a balotarisi*, *bandieră*, *calțavetă*, *carină*, *a corespondarisi*, *cornișă*, *a costisi*, *departament*, *depoziton*, *a diafendisi*, *felucă*, *ferță*, *filmenghicon* „flamand", *fiong*, *fora*, *franzelă*, *a fundarisi* „a arunca ancora", *galantom*, *indrică* „intrigă", *interes*, *lembic (limbic)*, *malafranță*, *pericolon*, *picarisi (pichirisi)*, *portocală*, *a pretinderisi*, *riglă*, *salță* „sos", *a servirisi*, *a siguripsi*, *a stimarisi*, *sufit (sofit)*, *a sumarisi*, *țucal*.

Acad. Al. Graur[13] explică prin neogreacă și următorii termeni : *avant*, *carantină*, *Franța*, *frențez*, *înghețată* (sub influența rom. *a îngheța*)[14], *mapamond*, *portofel* și *portofoliu* (încrucișat cu forma din rusă), *rest* „sumă înapoiată celui care a plătit cu o monedă mai mare decît i s-a cerut", *susur* și, ulterior[15], alții : *bancă (bangă)* „scaun", *bancă* „instituție economică", *bravo (brava, bravos)*, *cangrenă*, *cost*, *a costa*, *a maltrata*, *mobilă*, *pică*.

[10] *Ibidem*, p. 4–6.

[11] Ei au fost studiați de H. Kahane, *Gli elementi linguistici italiani nel neogreco*, în „Arch. Rom" XXII (1938), p. 120–135.

[12] L. Gáldi, *Les mots d'origine néo-grecque en roumain à l'époque des Phanariote s*, Budapesta, 1939, p. 135–266.

[13] Al. Graur, *lucr. cit.*, s. v.

[14] La C. Negruzzi există pl. *ghiețate* < ngr. *ghiatsada* < it. *ghiacciata*.

[15] Al. Graur, *Alte etimologii românești*, București, 1975, s. v.

Legătura dintre elementele italiene intrate direct şi cele introduse prin filieră neogreacă apare uneori atît de intimă, încît în stadiul actual al cercetărilor este imposibil de precizat poziţia lor exactă în lexicul românesc.

6. După ilustrarea rolului de intermediar al limbilor neromanice, o observaţie se impune de la sine : o parte dintre elementele latino-romanice înregistrate pentru fiecare din limbile neromanice care au servit de filieră se repetă, în sensul că se întîlnesc, după etimologiile indicate de dicţionare, în două sau mai multe din aceste limbi.

Astfel, unele sînt comune pentru germană-rusă (*inginer*, *materie*, *medic*, *minut*, *operație*, *orchestră*, *parolă*, *rachetă*, *rezidență*), germană-neogreacă (*climă*, *cor*, *mecanic*, *meteor*, *mobilă*, *modă*, *mostră*, *mumie*, *muză*, *orizont*, *panică*, *panoramă*, *paradis*, *paralel*, *rest*, *retoric*), germană-sîrbă (*tulipan*), germană-polonă (*ștafetă*), neogreacă-rusă (*pașaport*, *portofel*), neogreacă-bulgară (*cana-canea*), neogreacă-sîrbă (*ma* „dar"), neogreacă-maghiară (*săpun*), neogreacă-turcă (*galion*, *cordea*), rusă-maghiară (*căpitan*), polonă-maghiară (*dardă*), bulgară-turcă (*capot*).

În alte cazuri, se apelează la mai multe limbi neromanice : germană-neogreacă-rusă (*interes*, *marcă*, *organ*, *rețetă*), germană-polonă-maghiară (*baștie*), germană-bulgară-polonă (*tapițer*), germană-rusă-polonă (*ofițer*), germană-neogreacă-polonă-rusă (*milion*), germană-sîrbă-polonă-rusă (*camizol*), neogreacă-sîrbă-bulgară-turcă (*scală*, *schelă*), polonă-rusă-bulgară-maghiară (*coroană*), neogreacă-turcă- bulgară-maghiară (*călțun*), germană-neogreacă-polonă-sîrbă-bulgară (*canavață*) etc.

Asemenea exemple şi altele de acelaşi fel sugerează existenţa unui fond comun de cuvinte provenite din italiană, care devenise una din marile limbi de civilizaţie, cu circulaţie în centrul Europei, în partea sa orientală şi mai ales în Peninsula Balcanică, profilîndu-se astfel, cu referire strictă la aspectul europenizării lexicului prin italiană, o comunitate lingvistică centro-est-europeană.

7. În acest context, pornind de la elementele de origine italiană introduse în limba română prin diverse filiere balcanice şi de la prezenţa unora dintre ele în neogreacă, turcă, bulgară, sîrbă, albaneză şi în dialectul aromân, se poate vorbi mai curînd de constituirea unei comunităţi lexicale balcanice.

Pe linia acestei afirmaţii, la exemplele date în paginile anterioare şi la comentariile făcute pentru fiecare dintre limbile neromanice în legătură cu condiţiile care au favorizat impunerea şi iradierea cuvintelor italiene pe arii întinse, se pot adăuga şi consideraţiile care urmează.

Examinîndu-se rolul influenţei neogreceşti asupra românei, s-a arătat că termenii neogreceşti din limba noastră trebuie să fie plasaţi într-un cadru mai larg, reclamînd comparaţia cu celelalte idiomuri balcanice, mai ales cu albaneza[16], dar şi cu aromâna[17]. Observaţia se potriveşte în întregime şi pentru italienismele din română intrate prin filieră neogreacă care se găsesc sub diferite forme în unele dintre limbile balcanice : *agale* (arom., bg.)[18], *bandieră* (arom.), *calțavetă* (arom.), *a costisi* (arom., alb.),

[16] L. Gáldi, *Les mots* . . . , p. 17.

[17] *Ibidem*, p. 136.

[18] Se notează în paranteză limbile balcanice în care există italienisme pătrunse prin intermediar neogrecesc.

fora (arom., alb.), *a fundarisi* (arom., alb.), *monedă* (arom., alb.), *paner* (arom., bg.), *partidă* „o oarecare cantitate de marfă" (scr., bg.), *plic* (arom.), *portocală* (arom., alb., tc.), *riglă* „regulă" (arom.), *salță* „sos" (arom.), *sardea* (arom., alb.), *scufie* (arom.)[19].

Şi în cazul altor cuvinte se fac astfel de apropieri : *bancă* „scaun" (bg.), *bancă* „instituţie economică" (tc.), *cangrenă* (tc.), *pandişpan* (tc.)[20], *avant* „folos" (tc., bg.), *carantină* (bg., tc., forma din turcă explicîndu-le pe celelalte), *duzină* (bg., sîrbă), *portofel* (bg.), *rest* „sumă înapoiată..." (bg.)[21].

Studii recente de dialectologie mediteraneană pun în evidenţă faptul că terminologia maritimă din limbile balcanice este de origine italiană. În afară de neogreacă, care a preluat din veneţiană majoritatea termenilor din acest domeniu şi i-a transmis în celelalte limbi din zonă, şi limba turcă posedă termeni nautici tot din italiană, intraţi direct din veneţiană între secolele XV–XVIII[22] sau prin intermediar neogrecesc[23]. Acelaşi lucru se poate spune şi despre termenii maritimi din macedoneană (*bandera* „bandieră", *bonanza* „timp frumos", *boran* „ploaie şi vînt din nord", *fl'onga* „nod special", *pampur-pampor* „vapor", *skele* „schelă, port", *varka* „barcă")[24].

De asemenea, italiana şi neogreaca contribuie la formarea terminologiei maritime din aromână (*bunață* „timp frumos, mai ales în timpul iernii" < it. *bonaccia*, *cursar* „corsar" < it. *corsaro*, *kele* „ochean" <it. *occhiale*, *portu* „port" < it. *porto*, *pusulă* „busolă" < it. *bussola*, *saltamarcă* „specie de haină" < it. *saltambarca*, *sardelă* < it. *sardella*, *timone* < it. *timone*[25], din română şi bulgară (*bală*, *bandieră*, *carenă*, *navă*, *spirai*, *strai)*, chiar dacă se apelează în unele cazuri la etimologia multiplă[26].

Anchetele efectuate pentru ALM demonstrează că pe coasta românească a Mării Negre coexistă şi se confruntă terminologia maritimă de origine neogrecească, turcească şi slavă cu cea modernă occidentală, în special italiană şi franceză, şi cu cea românească mai veche în funcţie de apartenenţa etnică a vorbitorilor, profesie, grad de cultură etc.[27].

8. Deosebit de instructivă pentru studiul elementelor de origine italiană cu circulaţie balcanică se dovedeşte comparaţia dintre limba română (dacoromână) şi dialectul aromân.

[19] L. Gáldi, *Les mots*... Lexique, p. 135–266.

[20] Al. Graur, *Etimologii româneşti*, s. v.

[21] Idem, *Alte etimologii româneşti*, s. v.

[22] G. Meyer şi L. Bonelli identifică în turcă 179 de termeni nautici, iar Kahane 208+500 întîlniţi în dialecte.

[23] Cf. Benedek Elemér Vidos, *I problemi dei termini nautici turchi di origine italiana*, în BALM 10–12 (1970), p. 263–269.

[24] Olivera Jašar-Nasteva, *Termes maritimes en macédonien*, în BALM 10–12 (1970), p. 69–76.

[25] B. Cazacu, *Emprunts d'origine italienne en macédo-roumain*, în BALM 10–12 (1970), p. 121–125.

[26] A. Avram, *Remarques sur les éléments d'origine italienne dans la terminologie nautique roumaine*, în BALM 10–12 (1970), p. 127–134.

[27] Al. Niculescu, *Incontri sinonimici tra l'Oriente e l'Occidente nella terminologia marittima dacorumena*, în BALM 10–12 (1970), p. 107–120.

Aromânii, datorită necesităţilor comerciale şi poziţiei lor geografice, au intrat din vreme în contact cu Veneţia şi cu alte porturi din Italia (Trieste, Fiume, Ragusa, Napoli, Livorno, Genova etc.)[28], primind astfel direct cuvinte de origine italiană (veneţiană) sau indirect, prin neogreacă — timp de mai multe secole limbă a culturii şi a comerţului în Peninsula Balcanică — din care în condiţiile plurilingvismului balcanic se transmit, adesea cu fonetism grecesc, în toate celelalte limbi din această regiune[29].

După cum a arătat M. Ruffini[30], influenţa italiană se manifestă cu predilecţie în domeniile care privesc moda (îmbrăcăminte, mobilier, bucătărie etc.), profesiile, navigaţia, comerţul, finanţele, depistîndu-se 379 de cuvinte de origine italiană, mai ales veneţiană[31].

Printre ele, cu corespondenţe clare în neogreacă, bulgară, turcă, albaneză şi sîrbocroată, se citează[32]: *(a)rasă*, *arobă*, *balcone*, *bañă*, *biliună*, *bisnat*, *biră*, *botsă*, *bu͜al*, *butil'a*, *caltsă*, *camară*, *camizolă*, *canavatsă*, *capelă*, *capot(ă)*, *cravată*, *culoană*, *cumpostă*, *cunetă*, *curdeauă*, *curdone*, *curniză*, *custume*, *damageană*, *duzină*, *familie*, *festă*, *flanelă*, *gilatină*, *lambic*, *lampă*, *limunadă*, *lustriñi*, *macaroni*, *medal'ione*, *miliună*, *mînichetă*, *momilă*, *nulă*, *pandispañă*, *pandolfă*, *pantalone*, *piat*, *sală*, *salone*, *salamură*, *salată*, *scufie*, *spală*, *stifaletă*, *stivale*, *stofă*, *tablă (tavlă)*, *talir*, *tantelă*, *tapă*, *umbrelă*, *veră* etc.

Mulţi dintre aceşti termeni, ca şi dintre cei înregistraţi de DDA, atestaţi în izvoare anterioare anului 1912, au dispărut din aromâna actuală (*cunetă*, *festă*, *lustriñi* etc.) ori sînt folosiţi numai de anumite grupuri de aromâni[33].

Situaţia elementelor de provenienţă italiană din dialectul aromân se reflectă în DDA, unde sînt înregistrate 300 de cuvinte cărora li se indică (şi) un etimon italian[34]. Ca şi în cazul celorlalte împrumuturi, ele prezintă forme diferite de cele corespunzătoare din limba de origine.

Comparînd termenii italieni din aromână[35] cu cei din dacoromână[36] — de multe ori introduşi prin aceeaşi filieră neogreacă —, rezultă urmă-

[28] Pentru natura şi intensitatea acestor contacte, să se vadă : Pouqueville, *Voyage dans la Grèce*, ed. II, Paris, 1826, p. 174 ; N. Iorga, *Istoria românilor din Peninsula Balcanică*, Bucureşti, 1919, p. 48—49 ; idem, *Cinci conferinţe despre Veneţia*, ed. II, Vălenii de Munte, 1926, p. 30 ; V. Papahagi, *Les Roumains d'Albanie et le commerce vénitien au XVII-e et XVIII-e siècle*, în „Mélanges de l'Ecole Roumaine en France", 1931, p. 58.

[29] M. Ruffini, *L'influsso italiano sul dialetto aromeno* (I), în „Cahiers Sextil Puşcariu", I (1952), 1, p. 92—93.

[30] *Ibidem*, p. 94.

[31] Vezi şi G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macédoroumain*. I. *Les éléments latins et romans*, Iaşi, 1925, unde sînt înregistrate 372 de cuvinte din italiană.

[32] La M. Ruffini, *lucr. cit.*, cuvintele din aromână sînt repartizate pe cîmpuri semantice, la fiecare notîndu-se formele din celelalte limbi balcanice şi etimonul italian (veneţian).

[33] Cf. B. Nastev, *Sur le sort des éléments lexicaux italiens en aroumain*, în BALM 10—12 (1970), p. 135—140, care afirmă că italienismele întrebuinţate de aromânii din Macedonia se întîlnesc şi în macedoneană (*balcone*, *birra*, *costume* etc.), ceea ce contribuie la crearea unei „alianţe lingvistice balcanice" (p. 140).

[34] Cf. Tache Papahagi, *Dicţionarul dialectului aromân* (DDA), Bucureşti, 1963.

[35] Vezi DDA, *Indice*, p. 1 153—1 248, după care structura etimologică a lexicului aromân este următoarea : latine — 1628, greceşti — 2534, turceşti—1620, slave — 577, albaneze — 350, italiene — 300, franceze — 53, plus 924 de cuvinte ce se găsesc şi în alte limbi balcanice (unele dintre ele şi în limba italiană), înregistrate fără să indice limba din care au pătruns, şi 1200 cu etimologie necunoscută.

[36] Mulţi dintre termenii din dacoromână apar în dicţionare ca neologisme latino-romanice sau ca împrumuturi din limbi neromanice, neindicîndu-se o etimologie italiană.

toarele corespondențe[37] : *appalto-baltu-apalt*, *asso-asu-as*, *balcone-balcone-balcon*, *balla-bală(bal)*, *banca-bancă*, *bandiera-banderă-bandieră*, *baracca-barangă-baracă*, *barbiere-barber-bărbier*, *birbante-birbantu-berbant*, *boccale-bucale-bocal (pocal)*, *bomba-bombă*, *bottiglia-butil'e-botilie (butelie)*, *braccetto-brațetă*, *bronzo-brundzu-bronz*, *bussola-pusulă-busolă*, *calendario-calindar-calendar*, *camara-camară-cămară*, *camisole-camisolă-camizol*, *campana-cămbană-campană*, *canale-cănale-canal*, *cannella-canelă-cana (canea)*, *canestrello-cănistealǎ-canistrelă*, *capitale-capital*, *capitano-căpitan*, *cappella-capelă* „șapcă, pălărie", *cappotto-capot(ă)-capot*, *capriccio-căpriciu-capriciu*, *carabina-carabină*, *caraffa-cărafă-carafă (gărafă)*, *carretta-caretă*, *cassa-casă*, *cassone-casonă-casone*, *catena-cadenă-catenă*, *cavalleria-căvălărie-cavalerie*, *cemento-cimentu-ciment*, *clarinetto-clărnetă-clarinet*, *colonna-culoană-coloană*, *confetto-cofetă-co(n)fet*, *contra-contră-contra*, *cordovano-curduvane-cordovan*, *corsaro-cursar-corsar*, *credito-credit*, *cunetta-cunetă*, *curioso-curios-curios*, *damigiana-damageană-damigeană*, *deposito-dipozit-depozit*, *dozzina-duzină*, *fabbrica-fabrică*, *fabbricante-fambricantu-fabricant*, *fallimento-falimentu-faliment*, *fante-fandi-fante*, *festa-festă*, *fino-fin*, *fionco-fl'iongu-fiong*, *firma-firmă*, *flanella-flanelă*, *flauto-flautǎ-flaut*, *forza-forță*, *fregata-rigate-fregată*, *galante-galantu-galant*, *gazzetta-gazetă*, *ghirlanda-ghirlandă*, *grado-grad*, *gruppo-grup*, *guarda-varda*, *interesse-ntires-interes*, *lambicco-lîmbic-(a)lambic*, *lira-liră*, *locanda-lucantă-locandă*, *lotteria-lotărie-loterie*, *lustrino-lustrin'e-lustrin*, *lustro-lustru*, *ma-ma* „dar, însă", *maccherone-macaron'e-macaroane*, *macchina-machină*, *mal francese-malufrandză-malafranță*, *mandolina-mandulin-mandolină*, *mandra-mandră*, *marca-marcă*, *medaglione-medal'ione-medalion*, *menta-mentă*, *milione-miliună-milion*, *minuto-minută-minut*, *mobila-momilă-mobilă*, *molo-mol*, *mostra-mostră*, *musica-muzică*, *musicante-muzicandu-muzicant*, *occhiale-kele-ochean*, *ombrella-umbrelă*, *papa-papă*, *pappare-păpară-papară*[38], *parada-părată-paradă*, *paramarra-pălămar-pălimar*, *pericolo-pericul-pericol*, *perruca-pirucl'e-perucă*, *piano-phean-pian*, *piazza-piață*, *pistola-pistolă-pistol*, *plico-plic*, *polizza-poliță*, *popolo-popul-popor (popol, popul)*, *portafoglio-portafel-portofel*, *porto-portu-port*, *protesto-protestu-protest*, *prova-provă*, *razza-rață-rasă (rață)*, *ribello-arebil-rebel*, *rosmarino-arîzmîrin-rozmarin*, *rubino-rubin*, *sala-sală*, *salata-sălată-salată*, *salsa-salță*, *sardella-sardelă-sardea (sardelă)*, *scarpina (scarpa)-scarpin'e-scarp (scarpete)*, *sconto-scontu-scont*, *scuffia-scufie*, *soldato-suldat-soldat*, *spezieria-spițărie-spițerie*, *spione-spion*, *stampa-stambă*, *stoffa-stofă*, *suddito-sudit*, *suppa-supă*, *svelto-zveltu-zvelt*, *tabacchiera-tăbăcheră-tabacheră*, *tabacco-tăbac-tabac*, *tara-tară*, *taverna-tavernă*, *terrazza-tărață-terasă*, *timone-timonă*, *tombolo-tombul-tombolă*, *tratto-trat-trată* etc.

Fructificarea mai largă a datelor oferite de DDA și studiul aprofundat al lexicului limbilor balcanice vor conduce la revizuirea unora dintre etimologiile propuse în dicționarele actuale, la explicarea vechimii și circulației unor neologisme latino-romanice, la o mai bună înțelegere a raporturilor lingvistice dintre dialectele dacoromân, aromân și celelalte limbi vorbite în Peninsula Balcanică și la configurarea în detaliu a uniunii

[37] Primul termen reprezintă cuvîntul italian, al doilea forma din aromână și al treilea forma din dacoromână ; în situația cînd ultimele două forme sînt identice, se notează o singură dată.

[38] În DEX, din bg. *popara*, dar cuvîntul există în bg., ngr., tc.

lexicale balcanice[39] schițate aici, în care rolul limbilor italiană și neogreacă este primordial. Se va întregi astfel acest tablou singular prezentat de limba română în care se încrucișează elemente italiene pătrunse direct în diferitele etape ale modernizării lexicului său cu elemente introduse indirect, prin franceză și prin limbile neromanice vecine, în special prin cele balcanice, neogreaca afirmîndu-se ca intermediarul cel mai activ.

Mots d'oiigine italienne entrés en roumain par l'intermédiaire de certaines langues non-romanes

(R é s u m é)

Le présent article examine près de 400 termes à étymologie multiple qu'on peut tenir pour des mots italiens entrés en roumain par l'intermédiaire de certaines langues non romanes : l'allemand, le hongrois, le turc, le néo-grec et les langues slaves voisines.

Quelques-uns de ces termes, analysés dans la perspective de l'apport de l'italien à l'européanisation du lexique roumain, se retrouvent dans plusieurs langues non romanes, ce qui suggère l'idée de l'existence d'une communauté lexicale centro-européenne et, d'une manière encore plus évidente, d'une communauté balkanique oú le rôle le plus actif d'intermédiaire a été joué par le néo-grec. De nombreux mots italiens entrés en roumain par filière néo-grecque se retrouvent sous différentes formes dans certaines langues balkaniques et dans le dialecte macédo-roumain.

Ianuarie 1980

Institutul de învățămînt superior
Pitești, Gh. Doja 41

[39] Pentru celelalte aspecte care privesc comunitatea lingvistică balcanică, cf. Kr. Sandfeld, *Linguistique balcanique*, Paris, 1930 ; vezi și S. Pușcariu, *Limba română*, I, p. 170, unde se face o observație în acest sens : „Ceea ce unește aceste limbi [balcanice] într-un „mănunchi" nu e nici înrudirea de sînge și nu e, în majoritatea mare a cazurilor, nici răsunetul substratului comun, ci sînt condițiile geografice și istorice asemănătoare și influențele culturale identice în care s-au dezvoltat și care au creat o „forma mentis" comună și prin urmare un teren favorabil pentru primirea acelorași împrumuturi de la o limbă la alta".

BRUNO VILLATA

LE LEXIQUE DE L'ITALIEN PARLÉ À MONTRÉAL

Le but de ce travail est celui d'effectuer une recherche sur le lexique de la langue italienne parlée à Montréal, car, bien qu'elle présente un intérêt très particulier, soit du point strictement linguistique que du point de vue sociologique et psychologique, cette langue, tout au moins pour autant que nous sachions, n'a jamais été l'objet d'une étude systématique.

En effet, contrairement à d'autres groupes d'italophones qui vivent et opèrent au-delà des confins du territoire de la République Italienne, la communauté italienne de Montréal est soumise à l'influence d'au moins deux cultures et deux langues : le français et l'anglais qui, comme l'on sait, sont les langues d'usage courant dans la métropole québécoise.

Mais avant de procéder à l'examen linguistique de cette langue, nous pensons qu'il serait utile de dire quelques mots sur la communauté italophone de Montréal. Une communauté qui est sans doute beaucoup plus nombreuse de ce qui est rapporté par les statistiques officielles sur les Italiens du Canada. En effet, il ne faut pas oublier qu'aux immigrants qui ont gardé leur nationalité d'origine, s'ajoutent les néo-canadiens d'origine italienne et ceux d'autres nationalités. Ces derniers sont évidemment les personnes qui vivent et opèrent en étroit contact avec des groupes d'italophones dont ils ont appris la langue et suivi les us et coutumes.

Quoiqu'il ne soit pas facile d'établir avec certitude le nombre des membres de la communauté italophone de Montréal on ne se tromperait pas beaucoup d'évaluer ce chiffre à 250 000 unités. Parmi ces 250 000 personnes on devrait compter, outre les Italiens arrivés à Montréal après la Deuxième Guerre Mondiale et qui, avec leur progéniture constituent probablement la majorité de la communauté italophone, ceux qui s'y sont établis avant 1945 et aussi les descendants des immigrants qui sont arrivés au Canada au début du siècle et qui continuent toujours de parler leur langue ou mieux le dialecte de leurs ancêtres.

Quoiqu'ils soient devenus Canadiens et, qu'en général, ils aient une bonne connaissance des deux langues d'usage courant, il est tout à fait normal que ces italophones continuent de se servir de leur langue au sein de leurs familles. Cette langue, comme le savent fort bien d'ailleurs ceux qui connaissent la réalité italienne, a toujours été, du moins jusqu'aux années '60, un dialecte.

Suivant les us et les traditions de leur pays, qu'ils soient arrivés depuis peu ou depuis longtemps au Québec, ces immigrants d'origine italienne ont tendance à choisir leur domicile à proximité de leurs concitoyens : en général parents, cousins, immigrés provenant de leur village natal ou simplement des amis. De cette façon ils ont pu avoir et ont toujours la possibilité de continuer la vie communautaire à laquelle ils

étaient habitués, gardant quelquefois les traditions, les fêtes et les coutumes de leur terre d'origine qui paradoxalement ont souvent disparu du village ou du patelin qu'ils ont quitté.

A Montréal, comme du reste dans toutes les grandes villes qui ont connu une immigration de masse, il existe des quartiers entiers où une grande partie de la population est constituée par des citoyens appartenant à un même groupe ethnique différent de celui de la majorité des habitants de la ville même. Par exemple dans la métropole québécoise il existe plusieurs quartiers italiens. Les plus connus sont St. Léonard, St-Michel, Montréal-Nord, Montréal-Ouest. Dans ces zones urbaines, les immigrants et leur progéniture gardent, outre les traditions, leur langue d'origine qui, pour une série de raisons différentes n'est pas l'italien standard parlé en Italie mais plutôt une « koïné » très fonctionnelle.

Ils serait absurde et quasiment impossible de vouloir établir à quel dialecte particulier cette « koïné » a le plus emprunté et ce, parce que chaque parlant s'exprime d'une façon personnelle. Cette façon de s'exprimer, ainsi que les sociolinguistes et les psycholinguistes l'ont amplement expliqué, est la résultante de plusieurs facteurs. Les plus importants de ces facteurs sont les origines, la socialisation, l'expérience personnelle et le degré d'instruction. L'environnement dans lequel le parlant opère et spécialement la langue que les sujets examinés parlent de préférence dans leurs contacts quotidiens avec les collègues de travail ou d'autres groupes non italophones ont aussi une importance capitale.

Donc plutôt que de nous préoccuper de la variété dialectale que nous négligerons puisqu'elle fait partie intégrale de l'italophonie, nous nous préoccuperons surtout de relever les innovations lexicales qui sont la conséquence directe de l'interférence du français et de l'anglais sur l'italien parlé. Un des buts de cette recherche sera de regrouper une liste de ces néologismes employés par les italophones dans leurs conversations quotidiennes.

Quoiqu'incomplète, cette première liste de lexèmes inconnus dans l'italien standard ou employés avec une valeur sémantique différente devrait nous donner, du moins nous l'espérons, une idée suffisamment claire du lexique de l'italien parlé à Montréal.

Cependant nous désirons souligner dès à présent que le but de notr recherche est purement descriptif et non prescriptif. En effet, da ns le pages suivantes, nous essayerons de relever les innovations lexicales, phonétiques et syntagmatiques sans pour autant imposer les formes que les grammairiens et les puristes jugent plus conformes à une circonstance déterminée. En dépit de ces affirmations il est toutefois implicite que les résultats et les conclusions auxquels nous seront arrivés à la fin de ce travail pourraient être de grande utilité dans le domaine de la linguistique appliquée. Ils pourraient servir, comme cela a déjà fait pour l'italien, à la préparation de textes pour l'enseignement d'une des trois langues dont il est question.

Pour revenir au caractère descriptif de notre travail, nous pensons, puisque la langue est un fait social typique et caractéristique d'une culture déterminée, nous pensons, disions-nous, qu'il serait absurde de vouloir imposer à une communauté ou à un individu des lexèmes, phonèmes ou

syntagmes qui, provenant d'un contexte social différent, ne seraient pas utiles aux fins de la communication au sein de la société présentement examinée.

Donc, nous référant à l'ancien dicton « melius nos reprehendant grammatici quam non intelligant populi », nous ne prétendons aucunement restaurer le lexique de la langue italienne parlée à Montréal, mais nous essayerons plutôt de découvrir cette « koïné » qui, tout en faisant partie de l'italophonie par ses structures, son lexique et son système phonétique se distingue de l'italien standard parce qu'elle représente une société différente et parce qu'elle subit l'influence de deux langues étrangères.

En effet, si l'interférence du français et de l'anglais n'attaque pas le système phonétique de l'italien parlé à Montréal, elle le transforme, elle en modifie certaines formes syntagmatiques et enrichit le lexique en favorisant l'introduction et l'emploi de lexèmes inconnus dans l'italien standard, en causant ainsi la métamorphose de la valeur sémantique d'autres lexèmes qui dans l'italien péninsulaire continuent à garder leur signification originaire. L'assimilation de ces lexèmes en provenance du français ou de l'anglais, calques ou emprunts soient-ils, a comme conséquence l'affaiblissement et la disparition des éléments lexicaux correspondants et typiquement italiens qui sont ni plus ni moins graduellement remplacés par les néologismes.

Vivant et opérant dans un contexte multiculturel et polyglotte, les italophones de Montréal, qui, au fond, sont tous dialectophones, pour pouvoir communiquer, ont dû abandonner les lexèmes et les syntagmes typiques de leurs dialectes pour les remplacer par d'autres moins caractéristiques, mais plus aptes à favoriser le dialogue avec des interlocuteurs qui ignorent leurs dialectes.

Si on l'examine à la lumière de cette dernière considération, on doit admettre que la langue italienne parlée à Montréal est beaucoup plus homogène que celle parlée dans les différentes régions d'Italie par des individus qui n'ont pas l'habitude de communiquer en italien standard.

Dans la métropole québécoise, par exemple, un Sicilien et un Vénitien qui ne savent pas bien s'exprimer en italien standard sont en mesure de communiquer entre eux beaucoup plus facilement qu'ils ne le feraient s'ils étaient restés en Italie justement parce que tout en gardant une structure particulière, mais qui fait quand même de l'italophonie, leurs dialectes, si différents à l'origine, se sont en quelque sorte rapprochés principalement à cause de la pression exercée par la nécessité de communiquer dans une société différente de celle d'origine, une société qui opère et agit en français et en anglais, les deux langues qui ont fourni les nouveaux lexèmes et les nouveaux syntagmes.

Naturellement, vivant dans le contexte social montréalais, le parlant ne se rend pas compte des transformations et des changements que sa langue a subis. Ce n'est que quand un de ces parlants prend contact avec un italophone qui appartient à une autre communauté ou qui arrive d'Italie qu'il peut éventuellement se rendre compte que sa langue n'est pas tout à fait semblable à celle de son interlocuteur.

Quoique la communication reste toujours possible puisque l'on parle dans des situations concrètes et non abstraites et que dans la « Gestalt » de la conversation un syntagme ou un lexème anormal n'em-

pêchent nullement l'émission ou la réception d'un message. Même si ce message ne rejoint pas la destination avec toute sa pleine valeur, il arrive quelquefois que la communication soit incomplète et qu'il y ait des incompréhensions et des malentendus surtout quand des italo-américains communiquent avec des italiens de la péninsule qui ignorent le langage fleuri de leur compatriote d'outre Atlantique.

En effet plusieurs éléments lexicaux qui existent dans l'italien parlé à Montréal n'ont plus la même valeur sémantique qu'ils avaient et qu'ils ont dans l'italien standard. A titre d'exemple on pourrait citer les désormais fameux : *carro*, *corno, magazzino, applicazione, seccare, ramazzare.* Ce sont tous des lexèmes qui dans la « koïné » de Montréal sont toujours plus fréquemment en train de prendre la valeur de macchina (de l'anglais *car* et du québécois *char*), *angolo* (de l'anglais *corner*), *negozio* (du français *magasin*), domanda d'impiego o d'iscrizione (du québécois et de l'anglais *application*), *asciugare* (du français *sécher*), *raccogliere* (du français *ramasser*).

Par ces exemples d'ailleurs très communs, on peut se faire une idée de la transformations qu'a eu lieu dans le lexique de l'italien parlé à Montréal. A ce propos nous aimerions citer l'image très expressive qu'un grand linguiste rappelait à ses étudiants. Pour leur rappeler le changement perpétuel des langues il les comparait à des fleuves gelés qui, tout en étant immobiles et immuables en surface, étaient sujets aux incessantes transformations causées par l'érosion de l'eau qui courait invisible sous la couche de glace.

Ce n'est pas tellement le fait que toutes les langues changent et se transforment qui est étonnant, mais plutôt que ces changements et ces innovations même si très lentes se manifestent de façon si ordonnée et prévisible qu'on a presque la sensation de l'existence de quelque mécanisme inconscient qui les réglerait de façon à garder leur équilibre et à permettre la communication entre les membres de la communauté qui emploient la même langue.

Quoique superflu, il serait utile malgré tout de rappeler que les transformations auxquelles la langue italienne de Montréal est sujette se manifestent à plusieurs niveaux : au niveau phonétique, lexical et naturellement au niveau syntagmatique.

Toutefois, si l'innovation lexicale comme par exemple l'introduction d'un néologisme est un phénomène qui peut se manifester dans un laps de temps relativement bref, le changement phonétique s'effectue pendant une période de temps beaucoup plus longue et qui peut durer des siècles. A titre d'exemple il suffit de rappeler l'histoire du lexème « sputink » qui au moment du lancement dans l'espace du premier engin aérospatial se divulga du jour au lendemain dans plusieurs langues et fut immédiatement accepté dans le lexique d'usage courant soit par les individus instruits et cultivés soit par les personnes moins instruites. La transformation phonétique est très difficile à individualiser car l'innovation n'est jamais brusque, comme pourrait l'être l'innovation lexicale, mais elle est toujours précédée par une innombrable série de phases intermédiaires. Dans plusieurs cas l'innovation n'est autre qu'une étape vers des transformations ultérieures.

Quoique les transformations phonétiques soient d'importance capitale pour toute recherche linguistique, dans ce travail notre attention sera concentrée exclusivement sur le lexique.

De toute façon, avant d'abandonner le domaine de la phonétique qui pourrait devenir le sujet d'une autre recherche nous aimerions faire relever que les italophones, surtout ceux qui n'ont pas une très bonne connaissance du système phonétique anglais et français, en faisant un emprunt ou en formant un calque introduisent inconsciemment le nouveau lexème en l'adaptant au système phonétique de leur langue ou de leur dialecte.

Ce phénomène a lieu soit que le sujet ait une bonne connaissance des deux langues en question soit qu'il ne soit pas en mesure de distinguer les différences qui existent entre les phonèmes des autres langues et ceux de la sienne. Tout cela s'explique simplement par le fait que si l'informateur se rend compte que les phonèmes sont différents de ceux qui lui sont familiers, il les assimilera ou ne les employera pas, tandis que s'il ne les perçoit pas différents il ne pourra pas les reproduire.

Cependant, étant donné que l'interférence agit surtout au niveau du subconscient, quand un lexème appartenant au régistre linguistique d'une langue étrangère, qui est familière à l'informateur, s'introduit dans un syntagme italien ce lexème est privé de n'importe quel phonème typique de la langue d'origine.

Les informateurs qui au cours de leur conversation—interview ont consciemment utilisé un lexème étranger, l'ont toujours prononcé avec un timbre de voix différent, plus accentué, comme s'ils avaient voulu le mettre entre parenthèses. On peut faire la même remarque sur quelques-uns de nos interlocuteurs quand ils ont employé des termes tels que : « amm sorri, babai. . . »

A la lumière des considérations précédentes il est donc tout à fait normal qu'avant d'être introduits et acceptés dans la «koïné », les lexèmes appartenant au français ou à l'anglais soient dépouillés de leurs phonèmes particuliers et distinctifs. Ceux-ci sont naturellement substitués par des sons typiques de la nouvelle langue, autant que possible les plus proches des phonèmes de la langue qui est à l'origine de l'emprunt.

Parfois il arrive même de trouver des lexèmes qui présentent non seulement une adaptation de leurs phonèmes, mais aussi l'introduction de morphèmes qui évidemment confèrent au néologisme une structure tout à fait conforme au système morpho-phonétique de l'italien. C'est par exemple le cas des lexèmes anglais *mess* ou *bum* des lexèmes français *cage* ou *grabuge* qui non seulement ont été employés par quelques-uns de nos informateurs tout à fait dépouillés de leur phonèmes diacritiques et donc parfaitement adaptés au système phonétique italien, mais ont aussi été complétés par l'ajout de morphèmes appartenant indiscutablement à l'aire italophone comme le sont justement *-ariello* de *messariello*, *-accio* de *bombaccio*, *-iola* de *cagiola* et *-io* de *grabugio*.

De toute façon, vivant et opérant dans un contexte social trilingue comme c'est le cas pour les italophones de Montréal, nous pensons qu'il soit très difficile de ne pas être sujets aux interférences causées par le français et l'anglais. A ce propos nous nous rappelons d'avoir rencontré

un professeur de littérature italienne, un vrai puriste, dont l'oreille très exercée et sensible à toute imperfection de prononciation était à même de saisir la plus petite différence entre un *e* ouvert et un *e* fermé et qui naturellement n'épargnait ses conseilles à personne. Et bien, par ironie du sort, après avoir longtemps disserté sur l'exacte ouverture du deuxième *e* de *teorema*, parlant des habitants d'un quartier de Montréal il dit imperturbable que : vraiment, il y avait beaucoup de *Pachistanesi* employant donc un mot qui, bien que largement courant dans l'italien de Montréal, n'existe pas dans l'italien standard simplement parce que, en Italie, on a l'habitude de dire *Pachistani*.

Revenant à nos lexèmes et à nos syntagmes il faut pourtant dire qu'en plus de représenter des groupes de sons ils représentent aussi des associations. Et il est tout à fait normal que parfois ces associations puissent être différentes ou même opposées non seulement à cause du fait que tout parlant voit, reproduit et sent la réalité d'après sa propre expérience qui est unique et irrépétable, mais aussi parce que dans les langues parlées à Montréal un lexème qui pourrait paraître le même peut avoir des valeurs sémantiques très différentes. Les professeurs de langues qui doivent continuellement mettre leurs étudiants en garde contre les ainsi dits « faux amis » le savent parfaitement.

Même s'il n'existe pas de cas extrêmes comme pour le roumain *a plecà* (*partir*) et l'espagnol *llegar* (*arriver*) qui, bien que partant du même lexème latin *plicare* (*plier*) ont abouti à des significations opposées, on doit quand même admettre que dans les trois langues en question : l'anglais, le français et l'italien il existe des formes lexicales qui, bien que présentant une même étymologie et bien qu'étant presque homophones, ont une valeur sémantique assez différente comme justement il arrive pour :

magazine	(angl.)	*magasin*	(fr.)	*magazzino*	(it.)
education	(angl.)	*éducation*	(fr.)	*educazione*	(it.)
instruction	(angl.)	*instruction*	(fr.)	*istruzione*	(it.)
to attend	(angl.)	*attendre*	(fr.)	*attendere*	(it.)

Le contexte social étant tel que nous l'avons exposé, il est donc admissible qu'un italophone continuellement exposé à ces trois langues ait des incertitudes pour ce qui concerne le domaine sémantique des lexèmes du genre cité plus haut. Il est aussi admissible sinon naturel que les lexèmes de la langue de plus grand prestige et d'emploi le plus courant dans le contexte social où le parlant agit, prennent le dessus sur ceux de sa propre langue, causant ainsi une série de déplacements.

C'est par exemple le cas de *salire*, du français *salir* qui dans le langage de plusieurs italophones de Montréal a substitué *sporcare* terme employé dans l'italien standard. Par conséquent il est naturel que ces mêmes informateurs ne peuvent plus employer *salire* dans sa valeur originale de « monter », autrement la communication pourrait être énormément troublée et dérangée puisque, entre autre, *salire* (*salir*) et *salire* (*monter*) peuvent se substituer dans un même syntagme avec une valeur paradigmatique. Voilà donc pourquoi l'informateur qui a dit : *il bambino ha salito le scale, ho salito il mio vestito* pour signifier que l'enfant a sali l'escalier et qu'il a sali sa robe, n'employera probablement plus

salire avec la valeur que ce verbe a dans l'italien standard c'est-à-dire de « monter », mais il sera plutôt tenté à dire *il bambino ha montato le scale* (l'enfant a monté l'escalier). Dans ce cas il serait très facile de relever l'influence du français *l'enfant a monté l'escalier.*

Le fait par ailleurs que d'autres informateurs aient effectivement employé le lexème *montare* à la place de *salire* confirme encore une fois que réellement les changements n'arrivent jamais isolément, mais ils touchent assez souvent toute une série de lexèmes.

Pour compléter le tableau il faudrait encore signaler l'existence de *assemblare* dérivé probablement du français *assembler* qui témoigne, s'il l'était encore nécessaire l'exigence, que tout parlant a de se servir d'un code le plus précis possible soit pour rendre la communication plus facile que pour réduire les possibilités d'incompréhension.

Cette exigence est d'autant plus forte pour les personnes qui vivent dans un milieu multiculturel et plurilingue. Etant conscients de leur diversité, ces parlants tâchent autant que possible de s'uniformiser à la majorité afin de pouvoir recevoir et transmettre les messages d'une façon précise et sure.

Les séries : *asilo*, *garderia*, *maternella* pour *manicomio* (*asyle*), *asilo* (*garderie*), *scuola materna* (*école maternelle*)

fattoria, *farma* pour *fabbrica* (*fabrique*), *fattoria*, *cascina* (ferme)

fermare, *stoppare*, *bloccare* pour *chiudere* (*fermer*), *fermare* (arrêter), *chiudere a chiave* (*fermer à clé*).

ramazzare, *balaiare* pour *raccogliere* (*ramasser*), *scopare* (*balayer)*

constituent d'autres exemples de ces chaînes de changements qui dérivent du fait que parfois un lexème rompt un équilibre sémantique. Comme nous l'avons déjà signalé pour « salire » cet équilibre doit être rétabli par l'introduction d'autres lexèmes (*montare*, *assemblare*).

La série *fermare*, *stoppare*, *bloccare*, qui nous démontre entre autre comment, dans l'acceptation de l'emprunt, la langue d'origine exerce toujours un rôle fondamental, est très intéressante. En effet, après avoir accepté « *fermare* » du français fermer à la place de *chiudere*, on a eu le besoin de trouver un lexème apte à couvrir le vide laissé par *fermare (arrêter)*. Le français offrait *arrêter* qui toutefois en italien standard (*arrestare*) a une signification tout à fait négative. Les parlants ont alors eu recours à l'anglais « to stop » qui, après tout, couvre à merveille le domaine sémantique de l'italien standard « fermare ». Il faudrait encore souligner que « stoppare » existe même dans l'italien parlé en Italie où il est employé dans le langage sportif avec la valeur d'arrêter le ballon avec les pieds, la cuisse ou la poitrine. Mise à part la dérivation commune de l'anglais, il n'y a donc pas de relation entre le lexème *stoppare* employé dans l'italien de Montréal et celui de l'italien standard.

Naturellement, pas tous les italophones de Montréal n'emploient les lexèmes que nous venons de signaler ou ceux qui seront reportés dans notre liste. Il est possible que plusieurs de ces lexèmes ne font pas partie du langage de la plupart des italophones ; par contre, le fait qu'un lexème donné se trouve au niveau de « langage » ou de « performance » ne signifie pas du tout que tous les italophones de Montréal en fassent un usage actif, c'est-à-dire qu'ils s'en servent, mais plutôt

que cet élément lexical est à la portée de tous ceux qui parlent l'italien dans le contexte montréalais.

Pour mieux expliquer notre pensée, nous voudrions encore rappeler que les conversations se font toujours dans un contexte vécu et réel, qui, d'habitude, est bien connu des parlants de façon que la réception du message de la part de la personne qui écoute est possible même si cette dernière ne connaît pas tous les éléments qui composent les différents syntagmes dont se compose le discours. Il faut encore souligner qu'afin d'éliminer la possibilité d'incompréhension les parlants ont l'habitude de transmettre leur message renforçant le discours par des morphèmes qui, bien que superflus, ont l'avantage de mettre en plus grande évidence le message qu'ils veulent transmettre. C'est par exemple le cas de *montare*, italien standard « salire », qui est souvent accompagné de *sopra* ou *su* (*sur*, *en haut*). Souvent donc le message est transmis avec une telle redondance de morphèmes qu'il est pratiquement presque impossible de ne pas le recevoir, même si l'on n'a pas une bonne connaissance de la langue en question.

Au lieu de dire simplement « salga e prenda l'autobus » une dame qui se trouvait dans une station de Métro a dit à son interlocuteur : « montate sopra le scale e prendete l'autobus » dont la redondance de signes de connotation aurait été inutile si la personne en question avait eu une bonne connaissance de l'italien standard.

Il suffirait d'observer attentivement le langage des italophones de Montréal pour se rendre compte soit de la surabondance des morphèmes que de l'influence exercée par le français et l'anglais. Le lexique et la structure de ces deux langues exercent en effet une telle pression sur l'italien parlé dans la métropole québécoise que pratiquement presque tous les italophones sont sujets à quelques forme d'interférence. Par cette affirmation nous ne nous référons pas à l'emploi du *voi* à la place de *Lei* puisque ce phénomène est presque toujours dû au substrat dialectal plutôt qu'au superstrat ou à l'adstrat c'est-à-dire à l'influence du canadien français ou de l'anglais.

En effet, s'il s'agissait d'un phénomène de superstrat ou de adstrat il aurait été plus logique de s'attendre un *tu* puisque celle-ci est la forme à laquelle devraient aboutir soit le canadien français que l'anglais. L'emploi du *tu* est très diffusé dans le français de Montréal et l'anglais, comme on le sait bien, ne connaît autre possibilité que le *you*, qui, sémantiquement et phonétiquement, semble être plus près du *tu* que du *voi*.

Les incertitudes auxquelles nous nous référons concernent surtout le lexique et même l'emploi de certaines prépositions. Ce dernier phénomène est d'ailleurs en train de provoquer une lente mais inexorable transformation de la langue italienne de Montréal. C'est justement à ce niveau moins apparent peut-être, mais également très important, que nous pouvons remarquer une autre forme de l'interférence causée par les langues officielles.

Puisque dans la Gestalt de la conversation le parlant se préoccupe surtout du message et il est moins absorbé par les structures syntagmatiques, nous ne devons pas nous étonner de la présence d'innovations structurelles qui en plus de manifester une incertitude dans l'emploi

de la grammaire, chose très compréhensible d'ailleurs, expriment souvent, comme nous l'avons souligné dans le cas de *montare sopra le scale*, la nécessité de la redondance de signes de connotation utiles et indispensables afin de rendre la communication plus sûre. Pour le parlant donc le signifié est bien plus important que le signifiant.

Les syntagmes que nous allons transcrire ci-après :
andiamo per una passeggiata de l'anglais « we go for a walk », là où en italien standard on dirait « andiamo a fare una passeggiata »
ho chiesto per il taxi de l'anglais «I asked for the taxi », là où en italien standard on dirait « ho chiamato un taxi »
cerco per il libro de l'anglais « I look for the book » là où en italien standard on dirait « cerco il libro »
inviare alle colonie du français « envoyer aux colonies » là où en italien standard on dirait « mandare in colonia »
mettere alla disposizione di ... du français « mettre à la disposition de ... » là où en italien standard on dirait « mettere a disposizione di... »
avanti di du français « avant de... » là où en italien standard on dirait « prima di »
andiamo alla campagna du français « nous allons à la campagne » là où en italien standard on dirait « andiamo in campagna »
employés assez fréquemment par un grand nombre d'informateurs montrent que, même si elles ne nuisent pas à la communication, les interférences à niveau syntagmatiques du français et de l'anglais sur l'italien de Montréal sont assez nombreuses et mériteraient une étude plus en profondeur et plus particulière.

Mais revenant au lexique, qui, comme nous l'avons souligné plusieurs fois, est l'objet de notre recherche, nous transcrirons ci-après une première liste de lexèmes dont nous avons réussi à circonscrire l'emploi courant durant notre recherche au sein de la communauté italienne de Montréal. Cette recherche a duré plus de douze mois et nous a permis d'entrer en contact avec des personnes appartenant à différents groupes sociaux et dont le degré d'instruction avait atteint les niveaux les plus différents. Pour nos recherches nous avons suivi une méthode semblable à celle décrite par Emilio Willems en « Neuere Tendenzen sozialanthropologischer Feldforschung » [1], où il reporte les études qu'il a faites à Sao Paulo sur l'assimilation des immigrants.

Cette technique de recherche, qui selon le sociologue Buford H. Junker[2] peut être définie « modified participant observation », offre de nombreux avantages, pour notre type de travail surtout, puisque les « fieldworkers » peuvent observer les sujets dont on étudie la langue sans que ces derniers soupçonnent d'être l'objet d'une étude et par conséquent leur comportement reste naturel et spontané.

Quand cela a été possible, nous avons enregistré les dialogues en entier ou partiellement. Dans d'autres cas, afin de passer inaperçus,

[1] E. Willems, *Neuere Tendenzen Sozialanthropologischer Feldforschung*, in *Soziologische Forschung in unserer Zeit*, ed. K. G. Specht West-deutscher Verlag, Köln und Opladen, 1951), pp. 76—77.

[2] B. H. Junker, *Fieldwork (an introduction to Social Sciences)*, Chicago, The University Chicago Press, 1962.

les chercheurs se sont limités, en cachette naturellement, à prendre des notes sur les lexèmes ou les structures les plus intéressants.

Dans la colonne de gauche sont reportés les lexèmes employés dans l'italien de Montréal et qui n'existent pas dans l'italien standard ou qui y sont employés avec une valeur sémantique différente. Dans la deuxième colonne est reproduite la valeur que ce meme lexème a dans l'italien standard, tandis que dans la troisième et la quatrième colonne on trouve respectivement les mots correspondants français et anglais qui devraient avoir causé l'interférence.

Pour rendre plus facile la lecture et la compréhension du glossaire que nous allons transcrire, les différents lexèmes sont écrits selon le système graphique des langues auxquelles ils appartiennent.

	it. de Mtl	**it. standard**	**fr. canadien**	**angl.**
1.	Absente	assente	absent	absent
2.	Accidente	incidente	accident	accident
3.	Acconto (in banca)	conto		account
4.	Adattazione	adattamento	adaptation	
5.	Affettato	influenzato da	affecté	affected
6.	Affiscio	manifesto	affiche	
7.	Allignare	centrare	aligner	
8.	Allineamento	linea e allenamento		
9.	Allocazioni	assegni familiari	allocations	
10.	Allumetta	fiammifero	allumette	
11.	Allusione	illusione		
12.	Amicale	amichevole	amical	
13.	Amicalmente	amichevolmente	amicalement	
14.	Amigliorare	migliorare	améliorer	
15.	Amm sorri	mi spiace		I am sorry
16.	Anglese	inglese	anglais	
17.	Annervare	irritare	énerver	
18.	Annoiate	disturbate	ennuyées	annoyed
19.	Applicazione	domanda	application	application
21.	Arringa il telefono arringa	squilla		rings
22.	Asciuranza	assicurazione	assurance	insurance
23.	Attendere attendere alla festa	partecipare		to attend
24.	Aumentazione	aumento	augmentation	
25.	Autobusso	autobus	autobus	bus
26.	Avanti di	prima di	avant de	
27.	Avanzamento	aumento	avancement	
28.	Avione	aereo, aeroplano	avion	
29.	Babai	ciao, buon giorno arivederci		bye bye
30.	Baio	contratto di locazione	bail	
31.	Balaiare	scopare	balayer	
32.	Bandido	cerotto		band aid
33.	Barba scioppa	negozio del barbiere		barber shop
34.	Barbuietta		débarbouillette	
35.	Barro	bar		
36.	Basamento	seminterrato		basement
37.	Baschetta	cesto		basket
38.	Baschettina	cestello		basket
39.	Battire	costruire	bâtir	

40.	Beccause	bagno, gabinetto		back house
41.	Begga	sacchetto di plastica		bag
42.	Benvenuto	prego	bienvenu	
43.	Bibitte	bambino, bebé	bébé	baby
44.	Bierra	birra	bière	
45.	Bigghesciotte	pezzo grosso	*big shot	big shot
46.	Bigiutteria	gioielleria	bijouterie	
47.	Bigiuttiere	gioielliere	bijoutier	
48.	Bilancia	estatto conto, bilancio		balance
49.	Billo	conto		bill
50.	billo	legge		bill
51.	Biscuitto	biscotto	biscuit	biscuit
52.	Bisinisse	affari	*business	business
53.	Bloccare	chiudere a chiave		to block
54.	Blocchi	isolati, vie		blocks
55.	Bomboni	caramelle	bonbons	
56.	Bosso	capo	*boss	boss
57.	Botte, botti	stivali	bottes	
58.	Boxa, bòcchesa	scatola		box
59.	Brecche	pausa	*break	break
60.	Bricchelliere	muratore		brick layer
61.	Bricconniere	muratore		brick layer
62.	Buatta	scatola	boîte	
63.	Buccera	macellaia	bouchère	(butcher)
64.	Bucceria	macelleria	boucherie	
65.	Bulangeria	panetteria	boulangerie	
66.	Buo	scopo	but	
67.	Bustare (la macchina)	caricare		to boost
68.	Butse	stivali		boots
69.	Cablo	cavo	câble	cable
70.	Cagiola	gabbietta	cage	
71.	Caiero	quaderno	cahier	
72.	Calendaio	calendario		calendar
73.	Camera	macchina fotografica	camera	camera
74.	Cancellare	disdire	canceler	to cancel
75.	Cancella	gomma		
76.	Cannetta	lattina	canette	
77.	Caricato mi hanno caricato...	fatto pagare	chargé on m'a chargé ..	
78.	Carabiccio	spazzatura		garbage
79.	Carro	macchina		car
80.	Catastròfa	catàstrofe	catastròphe	
81.	Catenaccio	lucchetto	cadenas	
82.	Cava	sottosuolo	cave	
83.	Cecca, cecco	assegno	chèque	cheque
84.	Ceccare	controllare	*chequer	to check
85.	Cercarmi	prendermi	me chercher	
86.	Checca	torta, dolce		cake
87.	Ciambra	camera	chambre	
88.	Cioppe	braciola		chop
89.	Climatizzata (aria)	condizionata	climatisé	
90.	Climatizzatore	condizionatore	climatiseur	
91.	Clinetta	salvietta, fazzolettino di carta	Kleenex	kleenex
92.	Cobulatrice	incubatrice		
93.	Cocrodillo	coccodrillo	crocodile	
94.	Collettare	raccogliere(fare la colletta)		to collect

95.	Colpo di telefono	telefonata	coup de téléphone	
96.	Colpo di mano (dare)	aiuto	coup de main	
97.	Coltivato	istruito	cultivé	cultivated
98.	Commanda	ordine	commande	
99.	Commerciale	annuncio pubbl.	commercial	commercial
100.	Connettare (la macchina)			to connect
101.	Consulato	consolato	consulat	consolato
101.	Consule	console	consul	consul
103.	Conta corrente	contatore		
104.	Controllatore	controllore		
105.	Convenibile	conveniente		
106.	Cordoneria	calzoleria	cordonnerie	
107.	Cordoniere	calzolaio	cordonnier	
108.	Corno	angolo		corner
109.	Corregiare	correggere		
110.	Correggiato	corretto	(corrigé)	
111.	Cotizazione	quota, quotazione	cotisation	
112.	Cotto	cappotto		coat
113.	Cremieria	latteria	crèmerie	
114.	Crossare	attraversare		to cross
115.	Cucire	cuocere		
116.	Cutureria	sartoria	couturerie	
117.	Dansa	ballo, danza	danse	
118.	Deliverazione	consegna	livraison	delivery
119.	Demenaggiato	traslocato	déménagé	
120.	Deposto	deposito	dépôt	
121.	Desconcertare	sconcertare	déconcerter	
122.	Desidero ti desidero un buon compleanno	auguro	souhaite	wish
123.	(si) devotano	si dedicano	se dévouent	
124.	Dinetta	angolo dove si consuma la prima colazione in famiglia	dinette	
125.	Disapointato	deluso	*désappointé	disappointed
126.	Dovere	compito	devoir	
127.	Draivare	guidare		to drive
128.	Drapperia	teleria	draperie	drapery
129.	Drappo	bandiera	drapeau	
130.	Dublare	raddoppiare	doubler	
131.	Dublo	doppio	double	
132.	Educati	istruiti	*éduqués	educated
133.	Educazione	istruzione	*éducation	education
134.	Emergenza	pronto soccorso		emergency
135.	Equivalanza	equivalenza	équivalence	
136.	Esci	tira fuori	sors	
137.	Estimazione	stima, valutazione	estimation	
138.	Evaluazione	valutazione, stima		evaluation
139.	Fachessa	vada al diavolo (essa)		fuck (essa)
140.	Fanatichi	fanatici	fanatiques	
141.	Fanno molto denaro	guadagnano molto	font beaucoup d'argent	
142.	Farma	cascina, fattoria	ferme *farme	farm
143.	Faticato	stanco	fatigué	
144.	Fattoria	fabbrica		factory
145.	Fenza	siepe		fence
146.	Fermare	chiudere	fermer	

147.	Ferroneria	ferramenta	ferronnerie	
148.	Fiertà	fierezza, fiertà	fierté	
149.	Filmo	film	film	film
150.	Fissare	aggiustare	fixer	to fix
151.	Flatta (gomma)	bucata		flat
152.	Fondazioni	fondamenta	fondations	foundations
153.	Foremenne	caposquadra		foreman
154.	Forghettare	dimenticare		to forget
155.	Formulario	modulo	formulaire	
156.	Fornitura	mobilio		furniture
157.	Frenda	amica		friend
158.	Frequentazione	frequenza	fréquentation	
159.	Frigidero	Frigorifero		
160.	Frizzare	gelare, congelare		to freeze
161.	Fromagge	formaggio	fromage	
162.	Fromaggio	formaggio	fromage	
163.	Funzionare il matrimonio funziona	andar bene	marcher	to work
164.	Fusile	fusibile		
165.	Galleria	terrazzo, balcone	galerie	
166.	Gara	stazione	gare	
167.	Garabiccio, garabigge, garbigge	pattumiera, spazzatura		garbage
168.	Garagi	garage	garages	
169.	Garderia guarderie	asilo	garderie	
170.	Gasolina	benzina	*gasoline	gasoline
171.	Gatto	torta, dolce	gâteau	
172.	Gazone	erba del'aiola	gazon	
173.	Genitore	portiere, custode		janitor
174.	Giavella	candeggina	eau de javel	
175.	Giocare uno scherzo fare ...		jouer un tour	
176.	Giocare il pianoforte	suonare ...	jouer du ...	to play the piano
177.	Giobba	impiego	*jobbe	job
178.	Giuiffo	ebreo	juif	(Jewish)
179.	Governamento	goberno	gouvernement	government
180.	Grabugio	confusione, caos	grabuge	
181.	Graduation (E) graduazione	consegna del diploma		graduation
182.	Greva	sciopero	grève	
183.	Grevista	scioperante	gréviste	
184.	Grippa	influenza	grippe	
185.	Grippetta	leggera infl.	grippe	
186.	Grosseria	drogheria		grocery
187.	Grossetteria	drogheria		grocery
188.	Guardare	conservare	garder	
189.	Iie :	sì.		yah
190.	Imbarcare	salire sull'au tobus.	embarquer	
191.	Incom tàcse	Denuncia dei redditi		Income tax
192.	Incinto	recinto	enceint	
193.	Inervato	adirato, arrabbiato	énervé	
194.	Ingaggiamento	assunsione, impegno	engagement	
195.	Ingeniore	ingegnere	ingénieur	
196.	Insciuranza	assicurazione		insurance
197.	Invitazione	invito	invitation	invitation

198.	Magannato	mal ridotto	magané	
199.	Magazzino	negozio	magasin	
200.	Magazzino	rivista		magazine
201.	Maggiorità	maggioranza	majorité	
202.	Malore	disgrazia	malheur	
	per malore	per sfortuna	par malheur	
203.	Mancato	perso	manqué	
	ho mancato l'autobus		j'ai manqué	
204.	Manodopera	ufficio di collocamento	main-d'œuvre	
205.	Mappa	carta geografica		map
206.	Marchetta	mercato		market
207.	Marchettina	mercatino		market
208.	Marciare	andar bene	marcher	
209.	Mariaggio	matrimonio	mariage	marriage
210.	Mascina	macchina elettrica	machine	machine
211.	Maternale	asilo	maternelle	
212.	Maternella	asilo	maternelle	
213.	Menaggio	lavori di casa riordinare la''	ménage	
214.	Menare		mener	
215.	Messariello	piccolo guaio		mess
216.	Mettinghe	riunione, meeting	*meeting	meeting
217.	Mina	miniera	mine	
218.	Minorità	minoranza	minorité	
219.	Miseria	difficoltà	misère	
	ho avuto miseria a ...		j'ai eu de la misère à	
220.	Mofflore	silenziatore, marmitta	muffler	muffler
221.	Montare	salire	monter	
222.	Moppa	spazzolone, straccio		mop
223.	Morgagge morgaggio	prestito ipotecario		morgage
224.	Movimento	trasloco		movement
225.	Muovere	traslocare		to move
226.	Norza	infermiera		nurse
227.	Odore	profumo		
228.	Offra	offerta	offre	
229.	Olio	combustibile, nafta	huile	oil
230.	Operatore	centralinista		operator
231.	Ordinamento	ordine		
232.	Osso	nocciolo		
233.	Overtaim	straordinario		overtime
234.	Pachistanese	pachistano	paquistanais	Paquistanese
235.	Panna	guasto	panne	
236.	Parcare	parcheggiare		to park
237.	Parenti	genitori	parents	parents
238.	Parrì	scommessa	pari	
239.	Pedata	impronta		
240.	Peggiora peggio	peggiora		
241.	Pelusa	aiola, erbetta	pelouse	
242.	Penta	vernice		paint
243.	Perditori	perdenti		
244.	Permesso	patente	permis de conduire	
245.	Permissione	permesso	permissione	permission
246.	Però	pagherò, pagamento	paiera i	

247.	Pezza	dollaro	piace	
248.	Piazzare una commanda			
249.	Picche nicche	merenda, piqueni	pique-nique	picnic
250.	Pinotte	noccioline		peanuts
251.	Pippa	tubo a gomito		pipe
252.	Plavudo plaivudo	compensato ,,		plywood ,,
253.	Plastécca	plastica	plastique	
254.	Plasto	gesso		plaster
255.	Plomberia	sistema idraulico, negozio dell'idraulico	plomberie	
256.	Plombiere	idraulico	plombier	
257.	Poncio	pugno		punch
258.	Ponda	libbra		pound
259.	Poscia	tasca	poche	
260.	Praticare	allenarsi	pratiquer	to practice
261.	Prerie	pateria	prairie	
262.	Pressare	stirare	presser	to press
263.	Pressatore	stiratore	presseur	
264.	Pressato (essere...)	aver fretta	être pressé	
265.	Principale	direttore		principal
266.	Pubella	bidone della spazzatura	pubelle	
267.	Pulizia	polizia		
268.	Pusciare	spingere	pousser	to push
269.	Quadruplato	quadriplicato	quadruplé	
270.	Questione	domanda	question	question
271.	Racca	scaffale		
272.	Raccolta	raccolto	récolte	
273.	Radiatore	termosifone	radiateur	radiator
274.	Ramazzare	raccogliere	ramasser	
275.	Ranversare	rovesciare	renverser	
276.	Rapare	violentare		to rape
277.	Realizzare	rendersi conto	*réaliser	to realize
278.	Reclamazione	reclamo	réclamation	
279.	Reclamo	propaganda, annuncio		
280.	Registramento	iscrizione	enregistrement	
281.	Renna	regina	reine	
282.	Retropogettore	lavagna luminosa	rétroprojecteur	
283.	Rialità	realtà	réalité	riality
284.	Rincontrare	incontrare	rencontrer	
285.	Rinsegnamenti	informazioni	renseignements	
286.	Rire	ridere	rire	
287.	Riservazione	prenotazione	réservation	reservation
288.	Rivengo	ritorno	je reviens	
289.	Riviera	fiume	rivière	river
290.	Ronda del pane	giro del pane	ronde du pain	
291.	Ruella	vicolo	ruelle	
292.	Ruia	ruggine	rouille	
293.	Ruiata	arrugginita	rouillée	
294.	Rullato	fatto (guidato)	roulé	
295.	Sacco a mano	borsetta	sac à main	
296.	Salire	sporcare	salir	
297.	Salsmanne	venditore		sale man
298.	Sarvietta	salvietta	serviette	
299.	Satisfatto	soddisfatto	satisfait	
300.	Sbarcare	scendere	*débarquer	
301.	Scambiare	cambiare		
302.	Scendi (il pacco)	porta guì	descends	

303.	Schiare	sciare	skier	
304.	Sciaua della sposa			
305.	Scioffaggio	riscaldamento	chauffage	
306.	Scioffare	riscaldare	chauffer	
307.	Sciomaggio	disoccupazione	chômage	
308.	Sciumaggio	disoccupazione	chômage	
309.	Scioppa	negozio		shop
310.	Scolare	scolastico	scolaire	
311.	Slogare	traslocare		
312.	Scraccato	screpolato		
313.	Seccare	asciugare	sécher	
314.	Secondario hai fatto il secondario	hai fatto la scuola media	secondaire	
315.	Secretaria	segretaria	secrétaire	
316.	Segnare	firmare	signer	to sign
317.	Segnato	firmato	signé	signed
318.	Sellemenne	venditore, commesso		saleman
319.	Serioso	serio	sérieux	serious
320.	Sinco	lavandino		sink
312.	Slaccato	licenziato		
322.	Slippe	foglietto		slip
323.	Sloggiamento	trasloco	délogement	
324.	Sopportare	sostenere		to support
325.	Soprannome	cognome		surname
326.	Sortire	tirar fuori	sortir	
327.	Sortita	uscita	sortie	
328.	Spargnare	risparmiare		
329.	Spiritoso	alcolico		
330.	Sporto	sport	sport	sport
331.	Stampigliatori	stampa		
332.	Statamento			statement
333.	Stecca	bistecca		steak
334.	Stoppare	fermare		to stop
335.	Storaggio	magazzinaggio		storage
336.	Storo	negozio		store
337.	Stritta	via		street
338.	Strongo	forte		strong
339.	Suggestione	suggerimento	suggestion	suggestion
340.	Suppa	minestra, zuppa	soupe	soup
341.	Svinglare	dondolare		to swing
342.	Tabaggi	tabaccheria	tabagie	
343.	Telefono	telefonata		
344.	Televisato	teletrasmesso	télévisé	
345.	Tenta	vernice		
346.	Timbro	francobollo	timbre	
347.	Tiraggio	sorteggio	tirage	
348.	Tomate	pomodori	tomates	tomatoes
349.	Traduire	tradurre	traduire	
350.	Traduisco	traduco	je traduis	
351.	Transfomare	trasformare	transformer	to transform
352.	Travaiare	lavorare	travailler	
353.	Travaio	lavoro	travail	
354.	Travaiore	lavoratore	travailleur	
355.	Triplato	triplicato	triplé	
356.	Trocco	furgone, camion		
357.	Trompare	ingannare,	tromper	
358.	Tromparsi	sbagliarsi	se tromper	
359.	Truboli	guai	troubles	troubles
360.	Trublato	agitato, scosso	troublé	
361.	Tanca	serbatoio		tank
362.	Tappo	rubinetto		tap

363.	Testo	esame		test
364.	That's it	è così		that's it !
365.	Ticchetta	biglietto	*ticket	ticket
366.	Ticchettaia	bigliettaia		
367.	Tippa	mancia		tip
368.	Tombato	caduto	tombé	
369.	Tracca	binario, pista		track
370.	Traiare	provare		to try
371.	Tricche	inganno		trick
372.	Turchino	tacchino		turkey
373.	Urgenza	pronto soccorso	urgence	
374.	Vestimenti	vestiti	vêtements	
375.	Vianda	carne	viande	
376.	Villa	città	ville	
377.	Violata	violentata	violée	
378.	Violo		viol	
379.	Viraggio	curva	virage	
380.	Virare	girare	virer	
381.	Visitori	visitatori, ospiti	visiteurs	visitors
382.	Vitessa	velocità	vitesse	
383.	Volato	rubato	volé	
384.	Volo	furto	vol	
385.	Zonaggio	quartiere	zonage	
386.	apparare	livellare		
387.	bilione	miliardo		billion
388.	bombaccio	vagabondo		bum
389.	bumo	vagabondo		bum
390.	cello	cantina		cellar
391.	conduire	guidare	conduire	
392.	gingerella			ginger ale
393.	Licenza	patente		driving licence
394.	nonsenso	stupidaggine		nonsense
395.	ritardato (essere)	in ritardo		delated
396.	stazionare	parcheggiare	stationner	
397.	maneggiere	direttore		manager
398.	testo	esame	test	test
399.	tombato	caduto	caduto	
400.	trocco	camion	truck	truck
401.	violare	violentate	violer	

Très souvent encore les lexèmes conséquence d'une mauvaise compétence de l'italien sont beaucoup plus expressifs et témoignent d'une force de créativité et d'imagination exceptionnelles de la part des parlants. Ces derniers réussissent à se faire comprendre même s'ils se servent de lexèmes qui ne sont pas connus, du moins avec la même valeur sémantique. C'est par exemple le cas d'un monsieur qui a dit à un de ses amis qui passait devant lui en courant : « Tu corri sempre pre non perdere l'allineamento » (Tu cours toujours pour ne pas perdre l'*allineamento*). Bien qu'existant dans l'italien standard le lexème *allineamento* y a une valeur correspondant au français *alignement*, *enlignement* tandis que dans la situation contextuelle qu'on vient de rappeler *allineamento* a plutôt une valeur confuse entre « linea » (ligne-silhouette) et « allenamento » (entrainement) puisque dans un certain sens il les comprend tous les deux.

Bien qu'incomplète, la liste que nous venons de rapporter nous permet quand même de retrouver toutes les différentes situations que les linguistes ont déjà décrites par d'autres situations semblables. On y remarque en effet les ainsi dits « Bedürfnisslehnwörter » ou prêt de nécessité comme il est naturel de s'attendre puisqu'on se trouve en pré-

sence de personnes qui vivent et agissent dans une société culturellement et technologiquement très différentes de celle que leur langue représente. Dans ce nouveau contexte il est logique et naturel que les italophones de Montréal soient contraints à accepter, à assimiler et à introduire dans leur langage des lexèmes qui justement indiquent des objets, des actions, des rapports et des situations qu'ils ne connaissaient pas pour la simple raison que ces objets, ces actions, ces rapports et ces situations n'existaient pas dans leur société d'origine. Dans la plupart des cas il s'agissait en effet d'une société traditionnelle et non pas d'une société industrialisée au plus haut degré comme celle de Montréal. Pour ce qui concerne les Italophones qui ont été socialisés au Canada il est clair qu'ils ne connaissent pas, du moins dans ces cas, d'autre forme que celle employée dans la société où ils vivent, forme qui est encore plus facilement transférée dans leur italien.

Ces emprunts de nécessité sont assez nombreux et nous en expliquerons quelques-uns ci-après :

(9) *Allocazioni* du québécois « allocations familiales », pour indiquer l'assistance que tout travailleur salarié reçoit pour les personnes qui sont à sa charge et qui ne travaillent pas. En italien standard cette forme d'assistance est connue sous le nom de « assegni familiari », mais à Montréal nous n'avons jamais entendu ce mot, probablement puisque c'est une forme d'assistance que la plupart des italophones ne connaissaient pas, soit parce qu'ils provenaient de la campagne où le travail était payé par journée sans considérer le nombre de personnes qui étaient à la charge du travailleur salarié, soit parce qu'ils avaient quitté l'Italie avant que cette forme d'assistance prît l'ampleur qu'elle a dans la société actuelle.

(34) *Barbuietta* c'est un petit essuie-mains de forme carrée qui sert pour se nettoyer le visage. *Barbuietta* est un néologisme de claire dérivation franco-canadienne, dont il est difficile de trouver un exact correspondant en italien standard. La débarbouillette, lexème qui d'ailleurs n'est pas reporté par le Petit Robert pour le français de France, est ainsi définie par le Petit Larousse : « au Canada, carré de tissu-éponge, dont on se sert pour se laver le visage ».

(36) *Basamento* de l'anglais « basement » est une partie de la maison qui en général n'existe pas en Italie, où, en dehors de la cave, les maisons ont un rez-de-chaussée et puis les différents étages. On pourrait traduire *basamento* en italien standard par « scantinato » ou « seminterrato », qui, toutefois, ne correspondent pas exactement à *basamento* puisque, comme nous l'avons dit, la maison canadienne est différente de celle italienne. Avec la même valeur de *basamento* même si moins diffusé, a été relevé *cava*, qui, naturellement, provient de « cave » employé par les francophones comme correspondant de « basement ».

(76) *Cannetta* du québécois « canette » et peut-être même de l'anglais « can ». En italien standard on dirait « lattina ». C'est sûrement un mot qui ne connaît pas la diffusion des correspondants anglais et franco-canadiens. En effet, tandis qu'ici presque tout le monde boit ou achète de la bière en canette ou achète du « can food », la boisson nationale italienne, si l'on peut dire ainsi, est le vin, qui, comme l'on sait, est vendu seulement en bouteilles de verre. Pour ce qui concerne les boissons

non alcooliques et les jus de fruits, on doit dire qu'en Italie on les vend le plus souvent dans des petites bouteilles en verre. On doit encore signaler que « lattina » est un lexème entré dans le lexique de la langue italienne assez récemment, peut-être bien après que grand nombre des italophones qui demeurent actuellement à Montréal eurent quitté l'Italie. A confirmation de cette hypothèse on peut encore rappeler le fait que le « Nuovissimo dizionario della lingua italiana Palazzi », édition 1957 complètement renouvelée ne reporte pas le terme « lattina ».
(86) *Cecca*, *cecco* ce sont des mots très à la mode au sein de la communauté italophone de Montréal où presque tous les paiements et les transactions se font par chèque. En Italie, les paiements par chèque sont beaucoup plus limités qu'au Canada. A vrai dire, dans la réalité sociale italienne, les commerçants n'acceptent de chèques que des personnes qu'ils connaissent très bien, tandis que les paiements de l'électricité, gaz, téléphone par exemple peuvent s'effectuer par l'entremise de la banque, mais jamais par chèque. Habitués à vivre dans un petit village ou même dans une grande ville où les paiements s'effectuaient presque toujours comptant, les italophones ont facilement assimilé les mots français (chèque) ou anglais (cheque) à tel point que bien peu d'italophones emploient à Montréal la forme correcte de l'italien standard « assegno ».
(89) *Climatizzata*, « climatisée » en français, « aria condizionata » en italien est un lexème de claire dérivation française pour indiquer un système de chauffage ou de refroidissement assez récent, que les immigrés provenant des régions les plus éloignées des grandes villes ignoraient puisque ce système est plutôt récent. A cause de la différence de climat entre l'Italie et le Canada et étant donné que le climat d'Italie est proverbialement agréable encore aujourd'hui, beaucoup d'édifices ne disposent pas de système de climatisation, mais seulement de chauffage.
(98) *Commanda*; (118). *Deliverazione* ce sont des termes qui se rattachent au système de provisionnement typique des sociétés industrialisées et en particulier du contexte social nord-américain où, à la différence de ce qui se passe en Italie, on a l'habitude de faire le marché une fois par semaine et où il arrive aussi souvent que la commande (« ordine » en italien standard) se fasse par téléphone et que la marchandise soit livrée au domicile de l'acheteur. « Commanda » et « deliverazione », ce dernier du français « livraison » et de l'anglais « delivery », indiquent donc deux actions qui ne sont pas très communes en Italie où, étant donné la différente structure de la famille, il y a toujours quelqu'un dans le noyau familial qui se charge de pourvoir à l'achat des denrées alimentaires, du moins une fois tous les deux jours. Si ce système est en partie changé, du moins dans les grandes villes, il y a toutefois des aliments que l'on achète personnellement tous les jours. Par ailleurs, étant donné que la quantité de la marchandise achetée est très limitée, il serait absurde d'en demander la livraison. Du point de vue strictement linguistique il faut encore remarquer la singularité du lexème *deliverazione* qui semble dérivé de l'union de « delivery » avec « livraison ».
(91) *Clinetta* de « kleenex » pour indiquer un mouchoir ou une serviette en papier. L'emploi de petits mouchoirs en papier s'est diffusé surtout dans ces toutes dernières années même en Italie, où l'usage de mouchoirs en tissus en soie ou en lin est encore très commun. Il est

intéressant ici de remarquer que *clinetta* dérive de « Kleenex », la marque peut-être la plus connue de ces petits mouchoirs en papier. Les phénomènes de ce genre, c'est-à-dire le passage d'un nom propre à nom commun pour indiquer le produit qu'il représente est assez commun dans toutes les langues et à ce propos il suffirait de rappeler « frigidaire » ou le brésilien « bonde » pour indiquer l'autobus.

A côté de ces lexèmes qu'on vient d'expliquer très brièvement il en existe beaucoup d'autres tels que :

(88) cioppe
(165) galleria
(172) gazone
(174) giavella
(222) moppa
(229) olio
(241) pelusa
(261) preria
(290) ronda del pane
(304) sciaua della sposa
(306) scioffare
(308) sciumaggio

qui trouvent une explication logique seulement si, comme dans les exemples précédents, on procède à un examen contrastif de la société montréalaise et de celle d'où les italophones en question proviennent.

A propos de *sciaua della sposa* on devrait peut-être ouvrir une parenthèse sur les us et les coutumes en vigueur auprès de la communauté italophone de Montréal. Un discours qui serait très intéressant, même s'il nous amène très loin du but que nous nous sommes fixés par cette recherche. Le *sciaua della sposa* est la cérémonie au cours de laquelle peu de temps avant le mariage, la future mariée est présentée aux amies et aux femmes de la parentée. Naturellement, tout le monde apporte à l'élue des cadeaux qui serviront à la demeure des futurs mariés. Cette cérémonie, qui à vrai dire n'a pas d'équivalent dans le folklore italien, a peut-être été importée des Etats-Unis, où les italophones de Montréal vantent justement beaucoup de parents et de « paesani ».

Naturellement, les « Bedürfnisslehnwörter » seraient sans aucune doute beaucoup plus nombreux si on avait pris en considération le vocabulaire technique, un domaine que nous n'avons pas exploré mais qui devrait être riche en néologismes comme laissent pressentir des lexèmes tels que :

(48) bilancia
(39) battire
(50) billo
(52) bisinisse
(56) bosso
(60) bricchelliere ; (61) bricconiere
(67) bustare la macchina
(217) mina
(251) pippa
(292) ruia
(294) rullare.

Pour ce qui concerne le langage strictement technique, vu que le franco-canadien et l'anglo-canadien emploient souvent les mêmes lexèmes, il serait très difficile de distinguer laquelle des deux langues a donné origine à l'emprunt, et ce même si apparemment le mot en question semble dû à l'interférence de la langue anglaise. A ce propos il faudrait noter les lexèmes suivants :

(400) tracca
(398) testo
(316) segnare
(177) giobba
(178) giuiffo
(220) mofflore
(315) secretaria
(277) realizzare
(216) mettinghe

Si l'on observe attentivement la liste que nous venons de reporter, on doit affirmer que, bien qu'incomplet, le nombre des lexèmes qui n'existent pas dans l'italien standard ou qui s'y trouvent avec une valeur sémantique différente reflète clairement le contexte socio-culturel où les italophones de Montréal opèrent. En effet, à côté des lexèmes qui témoignent une claire influence française (mieux québécoise) et anglaise ou qui peuvent être dérivés de l'interférence des deux langues officielles à la fois, il faut ajouter ces néologismes qui sont plus dus à une insuffisante compétence de l'italien qu'à l'interférence d'autres langues.

Bien que l'influence de la langue anglaise soit remarquable, les lexèmes dus à l'interférence du québécois semblent être beaucoup plus nombreux. Il faut toutefois tenir compte que, dans le cours de notre recherche, le long de nos dialogues avec nos informateurs, nous n'avons jamais touché des sujets ou des problèmes de caractère strictement technique et d'ailleurs nos interlocuteurs ne savaient pas qu'ils étaient les informateurs d'une enquête sur la langue qu'ils parlaient. A cette considération il faut encore ajouter que dans notre liste nous n'avons pas inséré les lexèmes typiquement dialectaux, qui, tout en n'appartenant pas à l'italien standard, rentrent toutefois dans l'aire de l'italophonie. En effet, comme nous l'avons souligné dès le début de notre travail, nous voulons encore une fois rappeler que nous nous sommes proposé de rechercher les interférences que le franco-canadien et l'anglais exercent sur le lexique de l'italien parlé à Montréal.

Pour revenir au groupe des lexèmes qui sont dus surtout à une mauvaise compétence de la langue italienne et que d'ailleurs nous ne chercherons pas à expliquer, il ne faut pas oublier que la plus grande partie des italophones nés avant 1960 est surtout dialectophone. A cette catégorie appartiennent évidemment presque tous les italophones de Montréal. Puisqu'il en est ainsi, il serait plutôt très intéressant de rechercher quelles soient les variations subies par les dialectes que l'on parle au sein des « groupes primaires », c'est-à-dire en famille et avec les amis les plus étroits provenant du même village ou de la même région. Sans aucun doute ces dialectes sont différents de la « koïné » en usage à l'extérieur de ces « primary groups », c'est-à-dire de la langue employée dans les contacts avec ces italophones qui proviennent d'autres régions ou

avec lesquels on n'a pas beaucoup de familiarité. D'ailleurs pour ce qui concerne le langage technique, on ne doit pas s'étonner si les deux langues officielles parlées à Montréal emploient les mêmes lexèmes, puisque, à part l'indiscutable suprématie de l'anglais (américain) dans ce domaine, il faut encore souligner que, s'il est facile de changer de langue et de régistre linguistique en changeant d'interlocuteur, il est toutefois beaucoup plus difficile de changer de langue et de registre linguistique pour indiquer un même objet ou pour décrire une même action dans un domaine qui, comme celui technique-scientifique, demande la précision avant tout. Mais si dans le langage technique il y a des lexèmes communs aux deux langues officielles, il y en a d'autres dans la langue parlée de tous les jours qui ne le sont pas et parfois on retrouve ces deux mêmes lexèmes dans le lexique de l'italien de Montréal à la place d'un seul mot de l'italien standard. C'est le cas de : (244) *permesso* et (393) *licenza* qui ont tous les deux la valeur de l'italien standard *patente*. Naturellement, *permesso* dérive du français « permis de conduire » tandis que *licenza* vient de l'anglais « driving licence ».

On peut faire le même raisonnement pour (199) *magazzino* du français « magasin » et (336) *storo* de l'anglais « store » ;
(22) *asciuranza* du français « assurance » et (196) *insciuranza* de l'anglais « insurance »
(57) *botte* du français « bottes » et (68) *buzzi* de l'anglais « boots ».
(62) *buatta* du français « boîte » et (58) *boxa* de l'anglais « box »
(266) *pubella* du français « poubelle » et (167) *garabiccio* de l'anglais « garbage »
(119) *demenaggiare* du français « déménager » et (255) *muovere* de l'anglais « to move »
(391) *conduire* du français « conduire » et (127) *draivare* de l'anglais « to drive »
(82) *cava* du français « cave » et (36) *basamento* de l'anglais « basement »
(396) *stazionare* du français « stationner » et (236) *parcare* de l'anglais « to park »
(345) *tenta* du français « teinture » et (242) *penta* de l'anglais « paint »
(373) *urgenza* du français « urgence » et (134) *emergenza* de l'anglais « emergency »
(377) *violare* du français « violer » et (276) *rapare* de l'anglais « to rape »
qui, comme on peut le remarquer par le glossaire que nous avons reporté dans nos pages précédentes, ont respectivement substitués les suivants lexèmes de l'italien standar : *negozio, assicurazione, stivali, scatola, immondizia-spazzatura, traslocare, guidare, sottosuolo-seminterrato, parcheggiare, vernice/pittura, pronto soccorso, violentare.*

Même le lexème *giobba* (177) de l'anglais « job » qui est assez commun même en québécois, a un correspondant *travaio* qui est indiscutablement d'origine française. Cela nous pouvons l'affirmer sans crainte bien que le terme « travaij » existe en piémontais. Le piémontais est un dialecte tout à fait inconnu aux italophones de Montréal.

A côté de ceux qui peuvent être considérés comme emprunts de nécessité, il y a encore les emprunts de luxe que le linguiste suisse Ernst Tappolet avait justement appelés « Luxuslehnwörter ». Bien que théoriquement la distinction entre emprunts de nécessité et emprunts

de luxe soit très claire, en pratique il est très difficile d'établir quand il s'agit vraiment d'un « Luxuslehnwort » puisqu'on ne peut pas connaître quel est effectivement le degré de compétence que nos informateurs ont de l'italien. Par conséquent on n'est pas en mesure d'établir quand ils emploient un mot étranger par coquetterie ou parce qu'effectivement ils ne connaissent pas de façon active le lexème correspondant en italien standard. Personnellement, nous avons tendance à restreindre cette catégorie et à considérer « Luxuslehnwörter » des lexèmes tels que *iie* (italien standard « si ») *that's it* (italien standard « é cosi »), *amm sorri* (« mi spiace »), *babai* employés à la place de « ciao » ou « buon giorno », c'est-à-dire des lexèmes étrangers qui substituent des termes de l'italien standard dont on a contrôlé la connaissance et qui sont employés avec l'intention de laisser entendre aux interlocuteurs qu'on connaît les langues étrangères.

A propos de *ciao* il faudrait souligner que, dans l'italien de Montréal ainsi que dans l'italien parlé en Amérique et peut-être ailleurs, ce lexème embrasse un domaine sémantique beaucoup plus vaste que celui qu'il a dans l'italien standard. En effet cette forme de salutation est employée par un très grand nombre d'individus, italophones ou non, avec la valeur de « buon giorno » ou « buona sera », « salut », « au revoir » tandis que en italien standard *ciao* est une forme de salutation qu'on emploie seulement avec les amis et les membres de la famille bien entendu.

En dehors des lexèmes que nous venons de signaler parmi les emprunts de luxe il faudrait encore insérer tous les termes étrangers qu'un parlant introduit sciemment dans son discours avec le but précis d'étonner ou de se mettre en évidence vis-à-vis des interlocuteurs qui proviennent d'autres pays ou qui de toute façon ne connaissent pas les langues ou une des langues parlées à Montréal et ce serait impossible de le faire. Cela peut paraître étrange, mais, pendant nos entrevues, nous avons pu constater que l'emploi de *iie*, *amm sorri*, *babai*, *big*, *strong* ... a été beaucoup plus fréquent quand la conversation avait lieu en présence d'une personne venant d'arriver d'Italie et qui n'avait pas une bonne connaissance de l'anglais ou du français.

En dehors des emprunts, nous pouvons encore trouver dans notre liste de lexèmes, avec une certaine régularité, ces « loanshifts » que Haugen avait signalés pour la langue norvégienne parlée aux Etats-Unis. Pour ce qui concerne les « loanshifts », quelques-uns d'entre eux ont déjà été signalés : ce sont donc des lexèmes qui, tout en existant dans l'italien standard, ont abandonné leur valeur originaire dans l'italien de Montréal, pour assumer celle de leurs correspondants homophones français ou anglais. La liste des « loanshifts » est peut-être une des plus longues et, parmi les cas les plus typiques en dehors de ceux qu'on à déjà signalés : *permesso licenza* au lieu de *patente*, etc ... , on pourrait encore rappeler :

(3) *acconto*, qui a Montréal est employé surtout avec la valeur semantique de l'anglais « account » tandis qu'en italien standard *acconto* indique exactement le paiement partiel à valoir sur le montant d'une somme à payer.

(73) *camera*, qui à Montréal est presque toujours employé dans le sens d'appareil photographique tandis qu'en italien standard *camera* signifie « chambre à coucher ». Pour substituer *camera* dans ce dernier sens on

a relevé *stanza da letto* employé même en Italie et *ciambra* (87) qui, bien que peu employé à vrai dire, est un lexème d'origine française.

En dehors de *acconto, camera* on pourrait encore signaler de nombreux « loanshift » dont les plus importants sont peut-être les suivants :

(133) educazione
(237) parenti
(270) questione
(260) praticare
(277) realizzare
(296) salire
(316) segnare
(3) testo
(324) sopportare
(346) timbro

A côté de ces « loanshifts » qui nous semblent très représentatifs pour expliquer quelques-unes des transformations que le lexique de l'italien a subi dans le contexte social montréalais, il y en a d'autres tels que :
(204) *manodopera*, du français « main-d'œuvre » pour *ufficio di collocamento*. En italien standard *mano d'opera* signifie le travail matériel et le prix de ce même travail.
(96) *dare un colpo di mano*, du français « donner un coup de main » pour « dare una mano », « aiutare » ;
(33) *Barba-scioppa* de l'anglais « barber shop » pour « negozio del barbiere » ou « barbiere » ;
giocare uno scherzo, du français « jouer un tour » pour « fare uno scherzo »
(176) *giocare il pianoforte*, du français « jouer du piano » et de l'anglais « to play the piano » pour « suonare il pianoforte » ;
(295) *sacco a mano*, du français «sac à main » pour « borsetta »,
où l'on peut remarquer une substitution morphémique d'un ou plusieurs éléments des syntagmes français ou anglais correspondants. En d'autres cas l'importation morphémique est complétée par l'ajout ou la substitution d'un autre morphème qui rend le nouveau lexème plus acceptable au système morphologique italien. En affirmant cela, nous nous référons surtout à des éléments lexicaux du type de :

(70) *cagiola* de cage iola
(91) *clinetta* de kleenex etta
(139) *fachessa* de fuck essa
(392) *gingerella* de ginger ale ella
(215) *messariello* de mess ariello
(388) *bombaccio* de bum accio

d'où on peut clairement constater que les morphèmes importés du français ou de l'anglais ont été complétés par d'autres morphèmes typiquement italiens tels que *-iola, -etta, -essa, -ella, -ariello, -accio* qui rendent les nouveaux lexèmes tout à fait en accord avec le système morphophonétique de la nouvelle langue.

D'ailleurs, le fait que les morphèmes importés du français ou de l'anglais reçoivent des suffixes typiques de la langue italienne constitue un témoignage ultérieur que les informateurs ont tellement assimilé ces néologismes qu'ils ne les considèrent aucunement des lexèmes appartenant a un système différent de celui de la langue italienne qu'ils parlent.

Aux exemples que nous venons de reporter il faudrait encore ajouter :
(206) *marchetta* avec son diminutif *marchettina*
(37) *baschetta* avec son diminutif *baschettina*
(187) *grippa* avec son diminutif *grippetta*
Si toutefois les exemples de ce genre sont plutôt limités, nous pensons que la raison dérive du fait que soit le français que l'anglais ne présentent que très rarement l'emploi de suffixes pour former le diminutif, le cajolatif, le majoratif ou le péjoratif d'un substantif ou d'un adjectif.

En dehors des cas que nous venons de présenter dans notre exposé il faudrait encore souligner que, parfois, le lexique de l'italien de Montréal présente des innovations puisque les lexèmes du français ou de l'anglais homophones à ceux de l'italien standard ont une valeur péjorative ou une connotation plutôt vulgaire. C'est par exemple le cas de « sciare » qui est devenu *schiare* ou de « asilo » qui a été substitué par *garderia* ou *maternella* justement parce que leurs homophones « chier » et « asile » ont en québécois la signification que tout le monde connaît.

Pour compléter le panorama des changements lexicaux de l'italien parlé à Montréal il faudrait encore remarquer qu'il existe surtout parmi les jeunes une forte tendance à faire disparaître les adjectifs qui dans l'Italien standard se terminent par *-e* au singulier (ex. verde). C'est-à-dire les morphèmes finals des adjectifs tendent à devenir *-o*, *-a* pour le singulier et *-i*, *-e* pour le pluriel. *Verde* tend à devenir *verdo*, *verda* au singulier, *verdi*, *verde* au pluriel.

A vrai dire, ce phénomène ne touche pas seulement les adjectifs tels que *verde* qui a été maintes fois repéré sous la forme de *verda*, mais aussi les noms en *-e* du type de « comare » que quelques-uns de nos informateurs ont à plusieurs reprises employé avec un *-a* final *(Comara)*.

Pour compléter cette observation on peut encore relever que les lexèmes tels que « sport », « film », « bar », « chèque », etc. sont plus fréquemment employés sous la forme de *sporto*, *filmo*, *barro*, *cecca*, *cecco*, etc. Cette assimilation, nécessaire à Montréal, n'a pas lieu dans l'italien standard, où, à la différence de beaucoup d'autres langues, les mots d'origine étrangère sont employés tels qu'ils sont au singulier et n'acceptent pas les morphèmes indiquant le pluriel, soit que ces morphèmes appartiennent au système italien ou à celui de la langue d'où vient l'emprunt.

Des singuliers tels que *sporto*, *filmo*, *barro* . . . laissent donc prévoir des pluriels *sporti*, *filmi*, *barri*, *marchette*, qui, d'ailleurs, ont effectivement été signalés avec les différents *grippetta*, *marchettina*. . .

D'après notre recherche il semble que, bien que l'influence du français et de l'anglais sur le lexique de l'italien de Montréal soit très évidente, elle est moins profonde que ce qu'elle pourrait paraître à première vue. En effet, si l'on examine attentivement les emprunts on peut facilement remarquer qu'à part une vingtaine de lexèmes se référant surtout à des objets, à des situations et à des rapports typiques de la société montréalaise, les autres néologismes ont une fréquence d'emploi plutôt basse. Il faut encore souligner que les lexèmes examinés existent surtout au niveau de « langage » puisqu'il y a toujours une grande quantité d'italophones qui se servent de la forme lexicale correcte selon l'italien standard. D'ailleurs comme nous l'avons déjà signalé beaucoup d'emprunts et de calques ne sont que des doublons, c'est-à-dire qu'ils substituent

une même forme de l'italien standard qui dans le contexte social montréalais a perdu sa force sémantique et a été substituée par des néologismes dérivés des correspondants français ou anglais comme par exemple nous l'avons vu pour *patente*: *permesso* (du français « permis de conduire ») et *licenza* (de l'anglais « driving licence »)

Les résultats de notre enquête semblent confirmer que l'influence du français est beaucoup plus profonde que celle de l'anglais et cela non seulement pour ce qui concerne le nombre des éléments lexicaux mais aussi pour leur importance. En effet, en dehors des nombreux lexèmes qui se rapportent au domaine socio-culturel montréalais, tels que : *allocazioni, aumentazione, amigliorare, asciuranza, baio, cotizzazione, demenaggiato, equivalenza, evaluazione, garderia, greva, maggiorità, manodopera, maternale, minorità, offra, permesso, però, pubella, reclamazione, ruia, rullato, scioffare, sciffaggio, sciomaggic, sortita, tiraggio, travaiare, trompare, urgenza,* il faut encore signaler que presque tous les noms de magasins ont été repérés à niveau de langage dans une forme qui a été empruntée du français.

Le lexique anglais a donné origine a des emprunts assez importants surtout dans le domaine technique, commercial. Parmi les termes les plus caractéristiques nous pouvons rappeler : *acconto, basamento, baschetta, billo, bustare, garabiccio, giobba, draivare, fornitura, frenda, foremenne, flatta, fattoria, fenza, insciuranza, lancio, licenza, magazzino, marchetta, mettinghe, moppa, movimento, norza, pippa, ponda, ruffo, sopportare, testo, tippa,* qui ont également une fréquence d'emploi assez élevée si l'on aborde des conversations qui requièrent des termes précis.

De toute façon, en dépit de la longue liste de lexèmes que nous avons transcrits et dont quelques-uns sont entrés dans le vocabulaire actif de tous les italophones, nous pensons pouvoir affirmer que le lexique de l'italien parlé à Montréal est beaucoup plus près de l'italien standard que l'on pourrait penser après un examen superficiel.

En effet si l'on soumettait à un examen semblable l'italien d'aujourd'hui tel qu'il est parlé dans les grandes villes italiennes, on pourrait aussi remarquer beaucoup de déviations par rapport à celui qui est considéré l'italien standard. Pour s'en rendre compte il suffit de remarquer que, dans les journaux italiens — et tout le monde sait que la langue écrite des quotidiens à grand tirage est la plus proche de celle parlée —, on trouve de très nombreux lexèmes d'origine étrangère, tels que : *leader, boss, killer, business, racket, market, silhouette, premier, bijouterie, boutique, choc.* Quelques-uns sont tout à fait pareils à ceux que nous avons relevés à Montréal. La seule différence consiste dans le fait que, dans la métropole québécoise, l'italophone tend à italianiser ces lexèmes en y ajoutant un morphème final (*-a, -o...*) pour rendre le néologisme en accord avec le système morpho-phonétique de l'italien. Et ce phénomène s'explique facilement si l'on pense qu'à Montréal il s'agit d'un emprunt de nécessité, tandis qu'en Italie nous nous trouvons plutôt devant un « Luxuslehnwort ». Donc si à Milan ou à Rome le fait d'introduire un lexème étranger dans le corps d'un syntagme italien peut sembler

élégant et recherché, dans la métropole québécoise on cherche autant que possible à séparer le code italien et celui appartenant à d'autres systèmes linguistiques.

Ces considérations mises à part, nous devons constater que, même dans l'italien standard d'Italie, il existe beaucoup d'importations morphémiques qui ont été adaptées au système de l'italien par l'ajout de désinences qui les intègrent à la nouvelle langue. Par exemple, de « choc », nous avons *scioccare, scioccato* qui sont désormais entrés dans le lexique courant de la langue italienne. Par ailleurs, lisant les journaux italiens d'Italie il est possible de trouver des syntagmes pareils à celui que nous allons reporter dans les lignes suivantes et que nous avons tiré de la page sportive du « Il Corriere della Sera » de Milan du 15/IX/1977 : « Tuttavia il *manager* inglese non ha ancora risolto il problema della cifra di *sponsorizzazione* della Martini ». Dans cette citation, à côté de *manager*, on trouve *sponsorizzazione*, un lexème qu'il ne nous a pas été possible de repérer, du moins pour le moment, sur aucun dictionnaire de la langue italienne.

Toutefois il n'est pas toujours facile d'expliquer les emprunts et la raison pour laquelle ils ont été introduits et acceptés dans la nouvelle langue. Même si presque toujours l'introduction d'un néologisme est nécessaire pour indiquer un objet, une relation, une situation ou un rapport nouveaux dans un monde qui est en continuelle transformation, il arrive aussi qu'un nouveau lexème soit nécessaire pour en substituer un autre « malade » puisque sa valeur sémantique a été affaiblie par la présence d'un élément lexical homophone ou presque.

L'histoire des langues est pleine de cas semblables. L'exemple le plus classique est peut-être représenté par le lexème franc **gwerra* qui du temps de Charlemagne avait substitué *bellum*, qui s'était trouvé en conflit avec l'adjectif *bellus, -a, -um* de plus en plus employé à la place *pulcher*. Par ailleurs, le fait que *bellum* et *pulcher* ne figurent pas dans le lexique des langues romanes où ils ont été substitués respectivement par *guerra* (port. esp. ital.), *guerre* (fr.), *război* (roum.) et *formoso* (port.), *hermoso* (esp.), *beau* (fr.), *bello* (ital.), *frumos* (roum.) démontre que ces deux lexèmes avaient perdu leur force sémantique déjà longtemps avant la période de l'introduction de **gwerra*.

Si parfois il est difficile d'expliquer le succès de certains lexèmes, en d'autres cas il est facile de concevoir par intuition la fortune d'éléments lexicaux tels que *guarderia* (*garderia*), *bloccare, basamento* en faisant recours à la « Volksetymologie » ou étymologie populaire par laquelle Gilliéron avait réussi à expliquer plusieurs mots français dont le processus évolutif du latin était contraire aux lois phonétiques (exemple *firmare—fermer*).

Pour un italophone de Montréal par exemple *guarderia* (*garderia*) est beaucoup plus expressif *maternella*, comme *bloccare* l'est de *loccare* ou *basamento* de *cave* et, naturellement, ils sont beaucoup plus logiques que leurs correspondants en italien standard.

De toute façon, même si souvent il est difficile d'expliquer la fortune de quelques éléments lexicaux, observant attentivement la liste des néologismes on peut facilement constater que les italophones de Montréal se sont adaptés à merveille à leur nouvelle société. Tout en conservant une identité particulière qui se manifeste dans le maintien de quelques-unes de leurs traditions ancestrales, ils ont adopté, assimilé des us et des coutumes typiques de la société où ils vivent. Cela est facilement compréhensible pour un grand nombre de lexèmes que nous avons expliqués le long de notre bref exposé[3].

Janvier 1979

Bishop's University
Lennoxville—Montréal

[3] Testo : Bruno Villata. Ricerche : S. Caddeo, S. Micillo, L. Soave, B. Villata.

GH. CHIVU

OBSERVAȚII ASUPRA VOCATIVULUI ÎN *-LOR* ÎN SECOLUL AL XVI-LEA

Vocativul plural omonim cu dativul articulat este specific dialectului dacoromân. Cercetarea limbii textelor românești din secolul al XVI-lea oferă autorului posibilitatea de a stabili în ce zonă a Dacoromaniei a apărut această inovație morfologică.

I.1. În ansamblul discuțiilor referitoare la vocativul românesc[1], problemele ridicate de existența formelor de plural identice cu dativul au reținut relativ puțin atenția.

În volumul al doilea al *Istoriei limbii române*, Ovid Densusianu afirma, bazîndu-se pe cîteva exemple extrase din două tipărituri coresiene (*Tetraevanghelul* și *Psaltirea slavo-română*, 1577), din *Palia de la Orăștie* și din *Codicele Sturdzan*, că „le vocatif en *-lor*, sorti de constructions comme *o, amar voo, tîlharilor* ... ; *vai de voi, bogaților*... ; *le-am scris voo, fraților români*... , est employé en général plus rarement qu'aujourd'hui ..."[2].

În mod independent[3], Sextil Pușcariu ajunsese la o concluzie identică în ceea ce privește originea formelor în discuție. În nota prin care își face cunoscute opiniile, publicată oarecum accidental în 1927[4], Pușcariu adaugă însă și considerații interesante legate de data apariției vocativului în *-lor*, de răspîndirea acestuia în cadrul dialectelor limbii române și de tipul de texte în care el este folosit cu predilecție : „Aceste vocative în plural — care apar numai la dacoromâni și abia în sec. XVI — se explică din construcții ca « spun vouă, fraților, cu adevărat că ... », foarte dese în predici bisericești, în care *fraților* e la origină un dativ și apoziție la « vouă »[5].

Pornind de la constatarea aceluiași Sextil Pușcariu legată de prezența vocativului în *-lor* numai în dacoromână[6], Petar Skok nota în

[1] Vezi dintre acestea, în primul rînd, Th. Capidan, *Originea vocativului în* **-ule**, în „Dacoromania" I (1921), p. 185—209 ; Al. Graur, *Despre vocativul românesc*, în „Grai și suflet" V (1931), 1, p. 178—181 ; Laura Vasiliu, *Observații asupra vocativului în limba română*, în *Studii de gramatică*, I, București, 1956, p. 5—23 ; I. Coteanu, *Ce este* **-ule** *de la vocativ?*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 213—216 ; Al. Niculescu, *Note asupra vocativului românesc*, în SCL IX (1958), nr. 4, p. 533—535 ; I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București, 1969, p. 92—95 ; Paula Diaconescu, *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970, p. 265—271 ; I. Pătruț, *Vocativul românesc în* **-o**, în *Studii de limba română și slavistică*, Cluj, 1974, p. 124—132.

[2] Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, II, Paris, 1938, p. 145.

[3] Volumul al doilea al lucrării lui Ovid Densusianu citat anterior era definitivat pentru tipar încă din anul 1926 (vezi Ovide Densusianu, *op. cit.*, II, p. V).

[4] Nota la care ne referim apare ca o explicație la o „nelămurire" existentă în textul recenziei făcute de Ștefan Bezdechi lucrării lui Kr. Sandfeld, *Balkanfilologien* („Nelămurită e pînă acum terminația *-lor* de la voc. plural *(Domni-lor!)*" — vezi „Dacoromania" IV (1924—1926), partea a 2-a, p. 1 297).

[5] S. P⟨ușcariu⟩, în „Dacoromania" IV (1924—1926), partea a 2-a, p. 1 297, nota 1.

[6] Idem, *Studii istroromâne*, II, București, 1926, p. 149—150.

1929 : „C'est donc là une innovation dr. Elle est due au voc. turc. *efendiler*"[7].

Opiniei exprimate de P. Skok, rămasă, după cîte cunoaştem, fără nici un ecou în literatura de specialitate[8], îi urmează, în 1931, aceea exprimată de Al. Graur[9]. Potrivit acesteia, vocativul în *-lor* a apărut prin „imitarea terminaţiei singularului"[10], adică a vocativului terminat în *-ule*. Cele două forme cazuale specifice pornesc de la nominativul articulat (*-ul* la singular, *-le*, respectiv *-l'i* la plural), „se întrebuinţează exact în aceleaşi condiţii" şi „au exact aceeaşi valoare"[11]. Acceptînd această ipoteză, „rămîne de explicat prezenţa terminaţiei *-or*. E posibil ca aceasta să provină", afirmă Al. Graur, „cum a sugerat-o O. Densusianu (*Hist. l. roum.*, II, 145 şi în acelaşi fel o interpretează S. Puşcariu, *Dacoromania*, IV, 1927) de la forma de genitiv-dativ, confundată, în unele construcţii, cu vocativul . . ."[12].

În anul 1940, Sextil Puşcariu a revenit asupra problemei : „La plural vocativul — masculin şi feminin — are forma dativului articulat : *băieţilor, fetelor!* Precum am arătat aiurea, acest vocativ, necunoscut dialectelor transdanubiene, s-a născut, prin interpretare nouă, din construcţii ca *spun vouă, fraţilor creştini, să vă pocăiţi!* — în care *fraţilor creştini* e o apoziţie a lui *vouă* precedent, deci acordat cu el. Trebuinţa de a avea şi la plural pentru vocativ o formă desinenţială deosebită de a nominativului a făcut ca, din graiul solemn al cazaniilor, acest *fraţilor* să intre — însă numai în vremuri relativ recente şi numai încetul cu încetul — şi în limba curentă"[13].

Astfel formulată, părerea lui Sextil Puşcariu (şi, în parte, a lui Ovid Densusianu) va fi acceptată de toate studiile consacrate ulterior vocativului plural[14]. Autorii unora dintre aceste studii vor adăuga doar detalii privind utilizarea şi valoarea stilistică contextuală a formelor terminate în *-lor*[15].

2. Privind în ansamblu opiniile prezentate în paginile anterioare, este evident faptul că, în ciuda aparenţelor, nu toate problemele ridicate de această inovaţie morfologică au fost rezolvate. Cînd facem această afirmaţie avem în primul rînd în vedere un aspect sugerat de parcurgerea lucrărilor referitoare la morfologia substantivelor în cele mai vechi texte româneşti : provenienţa formelor terminate în *-lor* în cadrul dialectului dacoromân.

[7] P. Skok, [Recenzie la] Sextil Puşcariu, *Studii istroromâne*, II, în „Slavia" VIII (1929), 3, p. 603—628.

[8] Cf. *Istoria limbii române. Fonetică. Morfologie. Lexic*, Bucureşti, 1978, p. 211.

[9] Al. Graur, *Despre vocativul românesc*, p. 178—181.

[10] *Ibidem*, p. 181.

[11] *Ibidem*, p. 179—181.

[12] *Ibidem*, p. 181.

[13] Sextil Puşcariu, *Limba română*, vol. I. *Privire generală*, Bucureşti, 1940, p. 114.

[14] Vezi în primul rînd Laura Vasiliu, *Observaţii asupra vocativului în limba română*, p. 9 ; Al. Graur, *Evoluţia limbii române*, Bucureşti, 1963, p. 25 ; idem, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 78—79 ; I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână*, p. 95 ; Paula Diaconescu, *Structură şi evoluţie în morfologia substantivului românesc*, p. 270.

[15] Vezi Laura Vasiliu, *op. cit.*, p. 18—19 ; Maria Pîrlog şi Domnica Gheorghiu, *Observaţii asupra cazului vocativ*, în „Analele Universităţii din Timişoara", seria ştiinţe filologice, III, 1965, p. 260—266.

Astfel, potrivit atestărilor consemnate în cele două istorii ale limbii române din secolul al XVI-lea, datorate lui Ovid Densusianu[16] şi Alexandru Rosetti[17], vocativul în *-lor* pare să fie caracteristic textelor coresiene şi unora dintre scrierile cuprinse în *Codicele Sturdzan*. În tipăriturile diaconului braşovean îl înregistrează, pentru secolul al XVI-lea, şi Paula Diaconescu[18]. El lipseşte în schimb din textele rotacizante modoveneşti, după cum afirmă I.-A. Candrea[19], iar în *Palia de la Orăştie* a fost semnalată doar apoziţia substantivală acordată, avînd ca element regent un pronume în cazul dativ, apoziţie interpretată uneori ca un vocativ plural[20].

Este deci vocativul plural identic cu dativul o inovaţie morfologică sudică în cadrul dacoromânei? Autorii citaţi, urmărind alte scopuri în lucrările la care ne-am referit, nu fac nici o afirmaţie în acest sens. Situaţia fenomenului în discuţie în graiurile actuale nu ajută nici ea la rezolvarea problemei, *-lor* fiind înregistrat (cu excepţia unui singur punct din sudul Banatului) pe întreg teritoriul ţării[21].

În articolul de faţă ne propunem să dăm un răspuns la întrebarea enunţată anterior, bazîndu-ne pe parcurgerea integrală a scrierilor româneşti păstrate din secolul al XVI-lea. Din cadrul acestora am selectat, ajutaţi fiind uneori de indicii ediţiilor de care dispunem la ora actuală, numai exemplele în care substantivele terminate în *-lor* se află în mod cert în cazul vocativ. Contextele de tipul „le-am scris voo, fraţilor români" (PO, 11/18—19), „rogu-mă voao, fraţilorŭ, ispovediţi-vă" (CC_2, 35) nu au fost luate de aceea în considerare, substantivele terminate în *-lor* îndeplinind funcţia de apoziţie acordată pe lîngă un pronume personal în dativ. Ne-au reţinut în schimb atenţia construcţii ca „în ştire să vă fie, oamenilor!" (CPrav, 6^v/9), apropiate de acelea exemplificate anterior, dar conţinînd, după părerea noastră, nu un dativ, ci un vocativ plural.

Exemplele în care vocativul plural avea o formă identică cu nominativul, general răspîndite în secolul al XVI-lea, ne-au interesat numai în măsura în care, intrînd în opoziţie cu formele în *-lor* în cadrul aceluiaşi context, pot pune în evidenţă existenţa sau absenţa unei intenţii stilistice din partea diverşilor copişti ai uneia şi aceleiaşi scrieri.

II.1. Procedînd la cercetarea textelor scrise în limba română în cursul secolului al XVI-lea conform criteriilor prezentate mai sus, am constatat că, într-adevăr, vocativul plural terminat în *-lor* apare foarte frecvent în manuscrisele sau tipăriturile localizate sau localizabile în Ţara Românească sau în sud-estul Transilvaniei.

Primele atestări ale formelor de care ne ocupăm sînt acelea oferite de cea mai veche scriere literară cunoscută. Avem în vedere apocriful păstrat fragmentar în cadrul manuscrisului miscelaneu înregistrat la

[16] Vezi Ovide Densusianu, *op. cit.*, II, p. 145.

[17] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, [Bucureşti], 1978, p. 544.

[18] Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 270.

[19] I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, I, Bucureşti, 1916, p. CLXXIX, CLXXXIV; vezi şi Ovide Densusianu, *loc. cit.*; Al. Rosetti, *loc. cit.*; Paula Diaconescu, *loc. cit.*

[20] Cf. Paula Diaconescu, *loc. cit.*

[21] Vezi *Atlasul lingvistic român*, serie nouă, VI, [Bucureşti], 1969, harta 1586.

Biblioteca Academiei R. S. România din Bucureşti sub cota ms. sl. 494[22]. În cadrul acestui text, transcris între 1535 şi 1555, alături de *oamenilor*u apar *necuraților* şi *păcătoşilor*, utilizate ca adjective propriu-zise: „O, va<i> de voi, *oamenilor*u *păcătoşilor* şi *necuraților*, ce să-m fie mie bun aurul şi mărgăritarul şi avuția voastră de pre pămî<n>tu!" (35ʳ—35ᵛ)[23], dar şi ca adjective substantivizate: „O, vai de voi, *păcătoşilor*, dar voi cîndu vadul veți treace?" (35ʳ); „Iară voi, *păcătoşilor* şi *necuraților*, la tîrgu n-ați apucatu să vă tîrguiți şi negoțu să neguțați" (35ᵛ).

În cele două apostole munteneşti păstrate din secolul al XVI-lea, manuscrisul copiat de popa Bratul din Braşov în 1559—1560[24] şi tipăritura scoasă în aceeaşi localitate din sud-estul Transilvaniei în c. 1566—1567 de diaconul Coresi[25], am întîlnit în primul rînd vocative ale unor substantive: „*Bărbaților fraților*, cade-se să se sfirşască scripturile ce <mai denainte z>ice Duhul Sfînt!" (CPr, 5/21—6/1; cf. *bărbați frați*, 11/7—11), „Că gura noastră cătră voi se deşchide, *corinteanilor*, şi inema noastră veaselă" (CPr, 361/4—6), „Voi *feciorilor*, fiți ascultători în toate rîndurele, că aceaea place Domnului!" (CPr, 465/18—20), „... voi, *părinților*, nu mîniiați coconii voştri, ca ei să nu se spare!" (CPr, 465/20—22), „... voi, *slugilor*, fiți ascultători în toate rîndurele stăpînilor voştri!" (CPr, 465/22—466/2), „Şi voi, *stăpînilor*, aşijderea faceți cătrînşii" (CPr, 432/11—12).

Acestor substantive în vocativ care, după cum indică exemplele citate, apar în primul rînd în partea finală a apostolului coresian, li se alătură cîteva adjective substantivizate aflate în acelaşi caz (mai frecvente în manuscrisul popii Bratul): „E voi, *dragiloru*, pomeniți graiurele de ainte zile de la apostolii Domnulu[i] nostru, lu Isus Hristos!" (Ap. Bratu, 387/14—18; cf. *iubiților* CPr, 213/20), „E voi, *iubiților*, cu sfînta a voastră credință zidindu-vă voiş, Duhului Sfînt rugîndu-vă" (CPr, 214/6—8; cf. *dragii miei* Ap. Bratu, 388/8), „Curățiți-vă mînile, *păcătoşiloru*, şi curățiți în inima a cine e cu doao cugete!" (Ap. Bratu, 287/4—6; cf. *păcătoşii* CPr, 154/6).

Numărul substantivelor al căror vocativ plural are o formă identică cu dativul articulat este mai mic în *Tetraevanghelul* coresian tipărit la Braşov în 1561 şi în *Evangheliarul* copiat treisprezece ani mai tîrziu de Radu din Măniceşti[26]: „Vai de voi, *cărtularilor* şi farisei fățarnici,

[22] Vezi pentru datarea, localizarea şi transcrierea textului păstrat pe fila 35 a miscelaneului menționat Alexandra Moraru, *Un text românesc precoresian*, în LR XXV (1976), nr. 5, p. 463—474.

[23] Textele sînt reproduse după transcrierea dată de Alexandra Moraru, *art. cit.*, p. 463—464.

[24] Vezi G. Mihăilă, *Observații asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul (1559—1560)*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, II, Bucureşti, 1972, p. 301—345.

[25] Pentru stabilirea datei cînd a fost imprimat textul apostolului coresian vezi Alexandru Mareş, *Cînd şi unde s-au tipărit Tîlcul evangheliilor şi Molitvenicul românesc?*, în LR XVI (1967), nr. 2, p. 129; Gebhard Blücher, *Contribuții la istoria hîrtiei şi a tiparului chirilic din a doua jumătate a secolului al XVI-lea de la Braşov*, în „Studia bibliologica" III (1969), partea II, p. 439—440.

[26] Potrivit notelor existente în ediția publicată de Florica Dimitrescu la *Evangheliarul românesc* al lui Coresi (*Tetraevanghelul tipărit de Coresi (Braşov, 1560—1561) comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Măniceşti (1574)*, Bucureşti, 1963), între cele două texte există o singură diferență în ceea ce priveşte utilizarea formelor de vocativ plural, *fariseii* în loc de *farisei* (CT, 50ʳ/34). În cadrul exemplelor pe care le reproducem vom face de aceea trimitere numai la tipăritură.

că mîncaţi casele văduolor!" (CT, 49v/22–24), „Acum voi, *fariseilor*, den afară sticlele şi blidele curăţiţi, lăuntrulu vostru plin iaste de răpiciune şi de hitlenie" (CT, 145r/2–5).

Adjectivele substantivizate al căror vocativ se termină în *-lor* sînt în schimb foarte frecvente, nu ca unităţi lexicale distincte (am înregistrat numai vocative ale adjectivelor ***blestemat***, ***bogat*** şi ***făţarnic***), ci ca număr de apariţii: „Duceţi-vă de la mine, ***blăstemaţilor***, în focul veacilor"! (CT, 57r/7–8), „Vai de voi, ***bogaţilor***, că se va curma mîngîitura voastră!" (CT, 126v/11–13), „*Făţarnicilor*, bine prorociia Isaiia de voi grăind" (CT, 32r/11–12; vezi şi *făţarnicilor* CT, 34r/14, 48r/1, 83r/12–13; pe filele 50r/8, 50v/21 şi 51r/8–9 *făţarnicilor* are valoare adjectivală şi însoţeşte totdeauna substantivul *fariseu*).

Numărul vocativelor plurale identice cu dativul este deosebit de mare în cele două cazanii coresiene tipărite în c. 1567–1568[27] şi 1581. Dintre formele numeroase care pot fi reproduse pentru susţinerea afirmaţiei, multe au fost deja citate (evident în alte contexte) în paginile anterioare[28].

Substantivele sînt majoritare în ansamblul situaţiilor în care este utilizat vocativul în *-lor*: „Şi voi, *domnilor*, acealea faceţi către slugi!" (CC_1, 64r/11–12), „*Fiilorŭ*, lăsară-se voao păcatele noastre" (CC_2, 275), „Că auzitŭ amu, *bărbaţilorŭ* şi *muierilorŭ*, şi tinerii şi bătrînii, că nu iaste de trebuinţă noao veşmintele trupului în multe chipure şi de multŭ preţŭ" (CC_2, 340), „Dereptŭ aceaia rogŭ pre voi, *fraţilorŭ* şi *surorilorŭ*, toate alalte să le lăsămŭ" (CC_2, 74).

Numărul adjectivelor substantivizate utilizate la forma de vocativ plural care ne interesează este, totuşi, mare. Acestea apar singure: „Duceţi-vă, *procleţilor*, în munca de veac şi nesfîrşită!" (CC_1, 178v/17–18) sau împreună cu substantive aflate în acelaşi caz, pe care le domină atunci numeric: „Nici va zice: «Veniţi voi, *postitorilor*, *famenilor* şi *neînsuraţilor*!», nici va zice «Veniţi voi, *flămînzilor!*» sau «voi, *sătoşilor!*»" (CC_1, 176r/13–16).

Psaltirile ieşite din tipografia braşoveană în cursul secolului al XVI-lea (*Psaltirea românească*, 1570, *Psaltirea slavo-română*, 1577 şi *Psaltirea slavo-română*, c. 1589)[29] prezintă o situaţie cu totul deosebită de aceea existentă în scrierile asupra cărora ne-am oprit anterior. În prima psaltire coresiană vocativele plurale sînt întotdeauna identice

[27] Pentru datarea *Cazaniei I* vezi Alexandru Mareş, *Cînd şi unde s-au tipărit Tîlcul evangheliilor şi Molitvenicul românesc?*, p. 119–127; P. Binder şi A. Huttmann, *Cu privire la datarea şi geneza Cazaniei I, tipărită de diaconul Coresi*, în LR XVI (1967), nr. 2, p. 109–117.

[28] Avem în vedere formele *bărbaţilorŭ* (CC_2, 340), *blăstemaţilorŭ* (CC_2, 183), *bogaţilorŭ* (CC_2, 48), *cărtularilor* (CC_1, 72v/7, 156r/14–15, 164v/14; vezi şi *cărtularilorŭ* CC_2, 273), *creştinilorŭ* (CC_2, 65, 127), *fariseilor* (CC_1, 164v/14–15; vezi şi *fariseilorŭ* CC_2, 58), *făţarnicilor* (CC_1, 72v/7), *feciorilorŭ* (CC_2, 225), *fraţilorŭ* (CC_2, 8, 9, 10, 29 etc), *iubiţilorŭ* (CC_2, 124, 521), *părinţilorŭ* (CC_2, 115, 225).

[29] Facem firesc abstracţie de psaltirea tipărită de Coresi în c. 1576–1577, datorită faptului că fragmentul de filă descoperit de N. Iorga (*Un exemplar românesc al unei tipărituri coresiene şi o publicaţie coresiană nouă*, în „Almanahul graficei române", 1926, p. 28–30) este prea mic pentru a furniza exemple utile pentru discuţia de faţă. (Vezi pentru identificarea şi datarea textului Alexandru Mareş, *O psaltire slavo-română necunoscută din secolul al XVI-lea*, în LR XV (1966), nr. 4, p. 371–378; idem, *Din nou despre psaltirea slavo-română din jurul anilor 1576–1577*, în LR XVII (1968), nr. 3, p. 269–270).

cu nominativul[30]. În *Psaltirea slavo-română* din 1577 vocativul în *-lor* apare o singură dată în cadrul epilogului: „Derept aceaea, frații miei, *preuților*, scrisu-v-am aceaste psăltiri cu otveat" (CP_1, 312^v/11—13). Tot o singură atestare are forma gramaticală în discuție în *Psaltirea slavo-română* tipărită de Șerban Coresi: „Veniți, *fiilor*, de ascultați pre mine, frica Domnului învăța-vă-voiu!" (CP_2, 58^r/3—5).

Încheind analiza textelor muntenești scrise înainte de 1601, menționăm, în sfîrșit, vocativul *oamenilor* înregistrat în *Pravila sfinților părinți* apărută la Brașov în c. 1560—1562[31]: „În știre să vă fie, *oamenilor!*" (C. Prav., 6^v/9). În predica finală a acestui text a existat, după cum arată copia identică executată în Măhaci la începutul secolului al XVII-lea[32], și forma *blăstemaților*: „Duceți-vă de la mine, *blăstemaților* de tatăl mieu, în focul de veac cela ce iaste gătit dracului și îngerilor lui!" (Cod. S., 111^v/12—17).

În ceea ce privește *Catehismul, Liturghierul*[33] și *Molitvenicul*, cele trei tipărituri coresiene la care nu am făcut nici o referire, precum și documentele muntenești păstrate din secolul al XVI-lea[34], absența vocativului plural identic cu dativul se datorește structurii lor lingvistice care nu permite utilizarea acestei forme cazuale.

2. Situația întîlnită în *Evangheliarul slavo-român* tipărit la Sibiu în 1551—1553[35] este asemănătoare aceleia pe care am prezentat-o cînd ne-am referit la *Tetraevanghelul* coresian și la *Evangheliarul* copiat de Radu de la Mănicești. Dintre substantive, sînt utilizate la vocativul plural identic cu dativul *cărturar*, *duhovnic* și *fariseu* (ultimele două fiind considerate în text sinonime): „Vai de voi, *cartularilor* șî *duhovnicilor fațarnicilor*, că închideț împarația cerului nainte oaminilor!" (ES, 89^v/15—20; cf. *cărtulari și farisei fățarnici* CT, 50^r/3—4), „Vai de voi, *cartularilor* și *fariseilor fațarnicilor* cum treceț mare șî pre uscat se faceț un namernic!" (ES, 90^r/1—7; cf. *cărtulari și farisei fățarnicilor* CT, 50^r/7—8).

Citatele reproduse oferă exemple și pentru vocativul adjectivului *fățarnic*. Acestora li se alătură însă altele, destul de numeroase, în care *fățarnic, nebun* și *orb* au valoare substantivală: „*Fățarnicilor*, fața cerului

[30] Vezi Coresi, *Psaltirea slavo-română (1577) în comparație cu psaltirile coresiene din 1570 și din 1589*. Text stabilit, introducere și indice de Stela Toma, [București], 1976. Editoarea consemnează toate diferențele existente între textul psaltirii din 1577 și acela al tipăriturilor apărute în 1570 și c. 1589. Vezi în același sens și aparatul ediției *Psaltirii Scheiene* publicată de I.-A. Candrea (*Psaltirea Scheiană*, II, București, 1916).

[31] Vezi Alexandru Mareș, *Prima pravilă bisericească tipărită în limba română și raporturile ei cu cele mai vechi versiuni ale „Nomocanonului" prescurtat*, în *Studii de limbă literară și filologie*, [I], București, 1969, p. 271—274.

[32] Pentru raporturile de filiație existente între *Pravila* lui Coresi și predica *Zise Domnul* din *Codicele Sturdzan*, vezi N. Drăganu, [Recenzie la] I. Bianu, *Texte de limbă din secolul XVI*, în „Dacoromania" IV (1924—1926), p. 1094—1095.

[33] Vezi *Liturghierul lui Coresi*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, București, 1969.

[34] Vezi *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*. Text stabilit și indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareș și Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareș, București, 1974, p. 95—152.

[35] *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu, 1551—1553*. [Studiu introductiv filologic de acad. Emil Petrovici. Studiu introductiv istoric de L. Demény], București, 1971. Pentru datare vezi și Alexandru Mareș, *Observații cu privire la Evangheliarul din Petersburg*, în LR XVI (1967), nr. 1, p. 67—68.

știț a giudeca, semnul vremei nu puteț!" (ES, 57v/3–6; în contextul corespunzător din CT apare tot *fățarnicilor*), „*Nebunilor* și *orbilor*, carele mai mare, dar au pristol ce svințește darure?" (ES, 90v/1–4; cf. *nebuni și orbi* CT, 50r/19–20).

3. Dintre textele scrise sau tipărite în secolul al XVI-lea în Banat—Hunedoara, vocativul plural terminat în *-lor* este înregistrat numai în trei dintre așa-zisele apocrife „bogomilice" păstrate în *Codicele Sturdzan: Apocalipsul apostolului Pavel, Apocalipsul Maicii Domnului* și *Cugetările în ora morții*[36]. În cadrul acestora am consemnat, în afară de *blăstemaților* (Cod. S, 44v/13–14), *fraților* (Cod. S, 11r/5, 37r/7), și *păcătoșiloru* (Cod. S, 31r/1–2), existente și în alte texte din epocă, formele conținute de exemplele următoare: „Duceți-vă de la mine, *păcătoșiloru, curvarilor* și *necuraților*, că întru auscuns hitleni ați fostu și rău ați făcut!" (Cod. S, 44v/9–13), „Ce ați lucrat, *mișeilor*?" (Cod. S, 18v/15), „Duceți-vă de la mine, *nemilostivilor*, că n-ați miluit mișeii!" (Cod. S, 44v/1–3).

Inovația morfologică în discuție nu apare în *Palia de la Orăștie*[37]. Ea nu este utilizată de asemenea, din motive ținînd, se pare, de structura lingvistică a textului, nici în *Cartea de cîntece* tipărită cu litere latine în c. 1570–1573[38] și nici în *Legenda Sfîntului Sisinie*[39], respectiv în *Să neștire buru creștiru*[40], celelalte două scrieri nemăhăcene din *Codicele Sturdzan* pe care le-am luat în considerație pentru cercetarea de față.

4. Parcurgerea *Codicelui Voronețean* și a două dintre psaltirile copiate în cursul secolului al XVI-lea în nordul Moldovei (*Psaltirea Voronețeană* și *Psaltirea Hurmuzachi*)[41] confirmă opinia exprimată de I.-A. Candrea în 1916: vocativul plural are în cadrul acestor texte numai forme identice cu nominativul aceluiași număr[42]. Vocativul terminat în *-lor* lipsește de asemenea din *Pravila ritorului Lucaci*[43], din *psaltirea slavo-română* manuscrisă datînd din intervalul 1573–1585[44], din copia moldovenească a *Florii darurilor*[45] și din toate documentele românești scrise în această parte a țării înaintea anului 1600[46].

[36] Pentru localizarea scrierilor enumerate vezi Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, București, 1975, p. 316.

[37] Afirmația se bazează pe cercetarea indicelui ediției publicate de Viorica Pamfil (*Palia de la Orăștie. 1581–1582*, București, 1968); cf. mai sus, nota 20.

[38] Pentru localizarea limbii textului vezi Ion Gheție, *op. cit.*, p. 306.

[39] Ca și celelalte texte „bogomilice" amintite anterior, acest apocrif a fost scris în nordul Hunedoarei (Ion Gheție, *op. cit.*, p. 316).

[40] Vezi Gh. Chivu, *Copiștii* ***Codicelui Sturdzan***, în LR XXVII (1973), nr. 1, p. 68–69.

[41] Ion Gheție, *Moldova și textele rotacizante*, în LR XXV (1976), nr. 3, p. 257–268.

[42] I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană*, I, p. CLXXIX, CLXXXIV.

[43] Vezi *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971.

[44] BAR, ms. rom. 3465. Vezi pentru datare, localizare și descrierea principalelor diferențe dintre această nouă psaltire moldovenească și *Psaltirea slavo-română* tipărită de Coresi în 1577, Alexandru Mareș, *O nouă psaltire slavo-română manuscrisă din secolul al XVI-lea*, în *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, 1972, p. 259–299.

[45] BAR, ms. rom. 4620 (f. 457–627). De datarea și localizarea textului s-a ocupat Alexandru Mareș, *Cea mai veche versiune românească a* ***Florii darurilor*** (comunicare prezentată în ședința din 23 februarie 1977 a Cercului integrat de filologie al Facultății de limba și literatura română din București).

[46] *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, p. 153–202.

El apare, în schimb, cu o singură atestare, în *Psaltirea Scheiană:* „Nu așa, *necuraților*, nu așa, ce ca pulberea ce o mătură vîntul den fața pămîntului" (PS, 2/8—12)[47] și cu încă una într-o scrisoare trimisă în 24 mai 1600 de Udrea, hatman și pîrcălab al Sucevei : „Și voi, *schelarilor*, nime să n-aibă a-i bîntui preste dzisa noastră !"[48].

5. Textele scrise în Măhaci la o dată considerată anterioară începutului secolului al XVII-lea *(Legenda Sfintei Vineri, Legenda lui Avram, Oarecine era un părinte* și *Rugăciunea de scoatere a dracului)*[49] nu conțin nici un exemplu de vocativ terminat în *-lor*.

III.1. Analiza întreprinsă în paginile anterioare pentru a verifica ipoteza originii sudice a vocativului plural identic cu dativul articulat arată că, în secolul al XVI-lea, formele în *-lor* apar în primul rînd în scrierile din Țara Românească-sud-estul Transilvaniei. Atestări frecvente se întîlnesc însă și în *Evangheliarul slavo-român* tipărit de Filip Maler la Sibiu și în apocrifele așa-zis „bogomilice" provenite, potrivit ultimelor cercetări[50], din nordul Hunedoarei. Textele măhăcene și scrierile canonice bănățene din secolul al XVI-lea nu cunosc inovația în discuție, iar în cele șapte manuscrise moldovenești păstrate din aceeași epocă a fost înregistrat un singur exemplu.

Prezența vocativului în *-lor* în toate manuscrisele muntenești și în aproape toate tipăriturile brașovene cercetate, indiferent de persoana care le-a transcris sau tipărit și în ciuda punerii la contribuție a unor originale de proveniență diversă[51], arată cu certitudine că această formă cazuală era una dintre trăsăturile morfologice specifice normei literare în uz în Țara Românească și în sud-estul Transilvaniei.

Exemplele extrase din *Evangheliarul de la Sibiu*, uneori din contexte în care *Tetraevanghelul* coresian utilizează forma identică cu nominativul, nu pot dovedi că situația era similară în ceea ce privește zona centrală a sudului Transilvaniei (Sibiul). Ele pot indica însă existența vocativului plural identic cu dativul în manuscrisul bănățean sau hunedorean care s-a aflat la dispoziția lui Filip Maler[52]. (Ipoteza introducerii formelor în *-lor* de către Filip Maler, originar dintr-unul din tîrgurile Moldovei de nord[53], are împotrivă situația întîlnită în scrierile literare din această parte a țării).

În condițiile în care scrierile canonice bănățene utilizează numai forme de vocativ identice cu nominativul, tot spre Hunedoara ne îndreaptă atenția prezența vocativului în *-lor* în apocrifele „bogomilice" cercetate.

[47] Cf. I.-A. Candrea, *op. cit.*, I, p. CLXXIX, CLXXXIV, unde exemplul citat nu este reprodus.

[48] *Documente și însemnări românești din secolul al XVI-lea*, p. 202.

[49] B. P. Hasdeu, *Cuvente den bătrîni*, II, București, 1879, p. 67, 143, 176, 179. Pentru datarea copierii *Legendei Duminicii* de către popa Grigore din Măhaci, vezi Gh. Chivu, *Un text românesc inedit în „Codex Sturdzanus"* : ***Pravila Sfinților părinți*** *(fragment)*, în LR XXVI (1977), nr. 3, p. 282.

[50] Ion Gheție, *Baza dialectală a românei literare*, p. 316.

[51] Vezi idem, *Coresi — traducător sau tipograf*, în LR XXVIII (1979), nr. 4, p. 325—332.

[52] Idem, *Observații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, în SCL XVII (1966), nr. 1, p. 50—77. În lucrarea *Baza dialectală a românei literare*, p. 220, Ion Gheție enumeră cîteva fenomene lingvistice care indică existența printre traducători a unei persoane originare din Hunedoara.

[53] Ion Gheție, *Observații filologice și lingvistice asupra Evangheliarului din Petersburg*, p. 77.

Aceasta în ciuda faptului că formele identice cu dativul din ultimele scrieri citate se pot explica la fel de bine prin păstrarea de către copist a unei particularităţi existente în originalele care proveneau, după datele cunoscute în prezent[54], din zona Braşovului sau chiar din Ţara Românească.

Atestarea singulară existentă în *Psaltirea Scheiană*, faţă de absenţa formelor în *-lor* din celelalte manuscrise moldoveneşti ale psaltirii, pravilei, *Florii darurilor* şi din *Codicele Voroneţean* (*Apostolul* coresian şi *Apostolul* popii Bratul conţin numeroase exemple cu *-lor* în pasajele comune), nu poate avea decît o singură explicaţie: manuscrisul scheian conservă pe *necuraţilor* din originalul sudic (sud-vest transilvănean?) presupus de alţi cercetători pe baza prezenţei în text a unor fonetisme care nu aveau curs în secolul al XVI-lea în zona de transcriere a textului[55].

Documentele româneşti anterioare anului 1601, a căror valoare probatoare pentru localizarea unui fenomen lingvistic este unanim recunoscută, par să nu confirme însă existenţa vocativului identic cu dativul în norma literară din Ţara Românească-sud-estul Transilvaniei, pe de o parte, Hunedoara (şi, eventual, sud-vestul Transilvaniei[56]) pe de altă parte. Singura atestare a unui vocativ terminat în *-lor* provine dintr-o scrisoare trimisă în mai 1600 din Suceava. Neconcordanţa dintre datele oferite de textele literare şi acelea existente în documente este însă numai aparentă. *Schelarilor* aparţinea, după toate probabilităţile, pîrcălabului Sucevei care, dacă nu dictase scrisoarea, îi făcuse cel puţin conceptul. Or acest pîrcălab era banul Udrea, boierul muntean ajuns la conducerea oraşului amintit după cucerirea Moldovei de către Mihai Viteazul[57]. Cealaltă ipoteză, potrivit căreia vocativul citat ar fi aparţinut graiului documentului (caracterizat prin *dz* şi *ğ*)[58], ni se pare mai puţin plauzibilă în contextul datelor obţinute prin cercetarea prezentată în articolul de faţă.

2. Constatarea că în documentele româneşti din secolul al XVI-lea nu apare decît o singură dată forma de vocativ plural omonimă cu dativul articulat, în vreme ce această particularitate morfologică cunoaşte atestări numeroase în textele literare contemporane (în care însă vocativul identic cu nominativul este general folosit), poate sugera şi o altă concluzie asupra originii vocativului în *-lor*: această inovaţie morfologică sudică pare să aibă o provenienţă cultă. Ideea, existentă şi în subtextul afirmaţiilor făcute de Sextil Puşcariu în 1940 cu privire la problema în discuţie[59], dobîndeşte abia acum un prim argument pentru susţinere[60].

[54] Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, p. 316.

[55] G. Istrate, *Caracterul regional al textelor noastre vechi*, în „Studii şi cercetări ştiinţifice", Iaşi, Filologie, XIV (1963), 1, p. 11–12; Ion Gheţie, *op. cit.*, p. 240–241.

[56] Opiniile exprimate în lucrările citate în nota anterioară sînt totuşi, în lipsa unei localizări riguroase bazate pe cercetarea exhaustivă a limbii *Psaltirii Scheiene*, simple ipoteze.

[57] *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, p. 202; vezi şi Nicolae Stoicescu, *Dicţionar al marilor dregători din Ţara Românească şi Moldova (sec. XIV–XVII)*, Bucureşti, 1971, p. 100.

[58] Vezi *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, p. 201–202.

[59] Vezi anterior p. 286 unde pasajul este reprodus în întregime. Spre deosebire de S. Puşcariu, credem însă că apariţia vocativului în *-lor* nu trebuie legată de „graiul solemn al cazaniilor", de vreme ce în scrierile anterioare celei mai vechi cazanii româneşti cunoscute există atestări ale formei discutate.

[60] Atestarea sporadică a vocativului în *-lor* în documente se datorează totuşi în primul rînd structurii lingvistice stereotipe a acestora, care nu permitea utilizarea vocativului decît prin abatere de la tiparul consacrat de tradiţie.

Dacă această concluzie este corectă, atunci apariția formei *schelarilor* în actul din anul 1600, coroborată cu utilizarea formei *preoților* în epilogul *Psaltirii slavo-române*, tipărită de Coresi la Brașov în 1577 și cu aceea a formei *slugilor* într-un document emis la Tîrgoviște în 1602[61], arată că, inovația discutată, utilizată deopotrivă în cadrul genului masculin și feminin (vezi, dintre exemplele discutate anterior, femininele *muierilorŭ* și *surorilorŭ* CC_2, 340, respectiv 74)[62] pătrunsese, spre sfîrșitul secolului al XVI-lea, în graiul vorbit în Țara Românească-sud-estul Transilvaniei[63].

Dacă însă vocativul în *-lor* este totuși un fapt de limbă vorbită (pentru aceasta ar pleda apariția formelor în discuție în cel mai vechi apocrif muntenesc cunoscut, scris la mijlocul secolului al XVI-lea, cînd tradiția literară românească era practic la început), atestările reproduse în alineatul anterior indică numai existența inovației în graiul muntenesc, de unde, prin intermediul scrierilor literare, s-a putut extinde apoi și în alte zone ale țării.

3. Cercetarea paralelă a versiunilor psaltirii, apostolului și evangheliei, păstrate din secolul al XVI-lea, a arătat și un alt fapt demn de reținut pentru discuția de față : între formele de vocativ plural identice cu dativul și acelea omonime cu nominativul (articulat sau nearticulat)[64] nu există nici un fel de diferențe semantice[65]. Situația este similară aceleia constatate în cazul vocativului singular terminat în *-ule*[66].

Se cuvine menționată, în sfîrșit, și constatarea că numărul substantivelor pentru care am întîlnit în textele cercetate atestări ale formelor de vocativ în *-lor* este mai mare decît al adjectivelor substantivizate utilizate la aceeași formă cazuală.

IV. În concluzie la articolul de față, putem afirma deci că vocativul plural terminat în *-lor*, apărut printr-o „interpretare nouă" a unei apoziții acordate pe lîngă un pronume în dativ, este o inovație sudică în cadrul dacoromânei. În scrierile literare din Țara Românească-sud-estul Transilvaniei și în acelea din Hunedoara unde este atestată în secolul al XVI-lea, forma cazuală în discuție apare alături de vocativul identic cu nominativul, față de care nu prezintă nici o diferență semantică. Voca-

[61] Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București, 1978, p. 545.

[62] Cf. I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână*, București, 1969, p. 95.

[63] Sextil Pușcariu, (*Limba română*, II, p. 114) credea că acest proces s-a produs „numai în vremuri relativ recente" (vezi pe larg citatele de la p. 285 și 286 din articol).

[64] În cele două istorii ale limbii române din secolul al XVI-lea (Ovide Densusianu, *op. cit.*, II, p. 145, și Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 544) se afirmă că substantivul (propriu-zis sau provenit dintr-un adjectiv) apare numai în mod excepțional în cazul vocativ plural identic cu nominativul articulat. Numărul atestărilor acestei forme cazuale în scrierile românești anterioare anului 1601 este însă destul de mare. Cităm dintre exemplele întîlnite în scrierile cercetate pe : *bătrînii* (CC_2, 340), *bogații* (CV, 65^r/5, CPr, 155/11), *cer(i)urele* (PS, 498/15, CP_1, 293^v/9), *derepții* (PS, 94/17, 318/4, CP_1, 54^v/10, 188^v/8, PH, 26^v/6), *featele* (CC_2, 115), *feciorii* (CC_2, 115), *hitleanii* (CP_1, 241^r/15–16 ; vezi și *hicleanii* PS, 410/14), *limbile* (CP_1, 293^v/12), *muierile* (CPr, 465/15), *necurații* (PH, 1^r/16), *păcătoșii* (CPr, 154/6), *preaiubiții* (CPr, 184/20, 198/1), *șerbii* (PV, 37^r/11), *tinerii* (CC_2, 340). Substantivele și adjectivele substantivizate enumerate nu au, în pasajele la care facem trimitere, un determinant adjectival sau substantival care să impună utilizarea articolului.

[65] Cf. Al. Graur, *Despre vocativul românesc*, p. 179–180 ; Laura Vasiliu, *Observații asupra vocativului în limba română*, p. 18–19 ; Maria Pîrlog și Domnica Gheorghiu, *Observații asupra cazului vocativ*, p. 260–266.

[66] Vezi Paula Diaconescu, *op. cit.*, p. 267.

tivul în *-lor*, utilizat deopotrivă pentru genul masculin şi feminin în cele mai vechi scrieri în limba română, avea curs în jurul anului 1600 în graiul vorbit în Ţara Românească-sud-estul Transilvaniei.

SIGLE

Ap. Bratu	*Apostolul* copiat de popa Bratul, Braşov, 1559–1560
CC_1	Coresi, *Tîlcul evangheliilor*, Braşov(?), c. 1567 (trimiterile se fac la filele exemplarului fotocopiat păstrat la Institutul de lingvistică din Bucureşti)
CC_2	Coresi, *Evanghelia cu învăţătură*, Braşov, 1581 (trimiterile se fac la paginile exemplarului editat de Sextil Puşcariu şi Al. Procopovici în *Diaconul Coresi. Carte cu învăţătură*, I, Bucureşti, 1914)
CodS	*Codicele Sturdzan* (BAR, ms. rom. 447)
CP_1	Coresi, *Psaltirea slavo-română*, Braşov, 1577
CP_2	Şerban Coresi, *Psaltirea slavo-română*, Braşov, c. 1589
CPr	Coresi, *Praxiu (Apostol)*, Braşov, c. 1566–1567
CPrav	Coresi, *Pravilă*, Braşov, c. 1560–1562
CT	Coresi, *Tetraevanghel*, Braşov, 1561
CV	*Codicele Voroneţean* (BAR, ms. rom. 448)
ES	*Evangheliarul slavo-român*, Sibiu, c. 1551–1553
PH	*Psaltirea Hurmuzachi* (BAR, ms. rom. 3077)
PS	*Psaltirea Scheiană* (BAR, ms. rom. 449)
PV	*Psaltirea Voroneţeană* (BAR, ms. rom. 693)

Observation sur le vocatif en *-lor* au XVIe siècle

(Résumé)

Le vocatif pluriel identique au datif représente une innovation des parlers dacoroumains méridionaux. Au XVIe siècle, cette innovation morphologique a été enregistrée, à côté du vocatif homonyme avec le nominatif — par rapport auquel il ne présentait aucune différence sémantique —, dans les manuscrits et les textes imprimés provenant de la Valachie y compris du sud-est de la Transylvanie, ainsi que de la région de Hunedoara. Aux environs de l'an 1600, cette forme apparaissait également dans la langue parlée de la Munténie.

Les formes du vocatif pluriel en *-lor* que nous avons excerptées dans les plus ancien textes roumains appartiennent tant à la flexion des noms masculins qu'à celle des noms féminins. Le nombre de noms apparaissant à cette forme casuelle dépasse celui des adjectifs substantivisés caractérisés par la même flexion.

Februarie 1980

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

HENRI WALD

VORBIREA ȘI „SEDIUL" IDEILOR

Studiul încearcă să demonstreze că ideile nu vin nici din transcendent, nici din transcendental și nici din codul genetic, ci sînt produse de actul vorbirii. Ideile nu se află nicăieri, ci sînt create de activitatea lingvistică a oamenilor. Rolul hotărîtor al vorbirii în producerea și reproducerea ideilor apare atît în istoria umanității, cît și în evoluția și involuția fiecărui om.

Oamenii au crezut întotdeauna că ideile[1] se află **undeva,** depozitate într-un **loc,** conservate într-un **spațiu** : în cap, în minte sau în cer. Materialiștii au localizat originea ideilor în activitatea prelucrătoare a creierului, iar idealiștii au așezat-o în forța creatoare a conștiinței divine sau umane, adică transcendente sau transcendentale. Nevoia oamenilor de a vedea idei, de a-și face chip cioplit, de a încerca să perceapă ceea ce nu pot decît să priceapă este permanentă. Însuși cuvîntul „idee" însemna în elină „imagine". Spațiul e mai la îndemînă decît timpul. Cu spațiul te poți familiariza, cu timpul, niciodată. Spațiul poate fi același, timpul este mereu altul. În spațiu te poți opri, în timp, niciodată. „Clipă, stai !" este un strigăt absurd. În spațiu se trăiește, în timp, se moare. Oamenilor le-a fost totdeauna mai frică de timp decît de spațiu. Marele „Mister" se află în timp, în trecutul originar sau în viitorul final, nu în spațiu și în prezent.

De aceea, pentru a îngrădi misterul și a-și micșora teama, oamenii și-au format convingerea că ideile își au și ele sediul lor : în raiul lui Platon se plimbă libere, iar în cel iudeo-creștin sînt închise în roadele interzise ale unui anumit pom. Biologia moleculară din zilele noastre le plasează în codul genetic al omului.

Numai că ideile nu se află nicăieri ; ele sînt produse și reproduse mereu prin actul vorbirii. Ideile nu sînt instalate undeva, ci iscate mereu de activitatea lingvistică a oamenilor. De productivitatea ideologică a vorbirii s-a apropiat și Titu Maiorescu, cu peste o sută de ani înaintea noastră. Deși mai credea că omul posedă o regiune cerebrală care „este substratul fisic al așa numitei lumi „ideale"" [2], Maiorescu ajunsese la concluzia că „limba este focul în care reprezentările obiectelor își mistuiesc aproape toată materialitatea și nu lasă decît ideea lor abstrasă și generală" [3].

Din 1914 și pînă în 1948, Mircea Florian a încercat în numeroase lucrări să dărîme mitul „conținutului de conștiință". Porunca a doua întîmpină însă cea mai mare rezistență : **ideea devine mereu idol**. „E cunoscută — scria M. Florian — obiecția „bunului simț" : *undeva* trebuie să fie reprezentările ; dacă nu sînt *în* suflet sau *în* corp, atunci unde

[1] Dimensiunea semantică a cuvîntului se numește **idee** în opoziție cu realul, **semnificație** în opoziție cu semnificantul, **sens** în opoziție cu referentul, **gînd** în opoziție cu acțiunea, **înțeles** în opoziție cu experiența.

[2] Titu Maiorescu, *Logica*, București, 1940, p. 192.

[3] *Ibid.*, p. 194.

sînt? ... Că prin chiar esența lor nu sînt *nicăieri*, sună paradoxal: este însă un paradox conform realității, singurul capabil a justifica faptul cunoștinței"[4]. La temelia tuturor formelor de idealism se află o preconcepție materialist-vulgară: localizarea ideilor în conștiință după felul în care sînt localizate lucrurile într-un spațiu. Prejudecata mecanicistă a spațializării ideilor nu ține seama că lucrurile sînt localizabile, fiind individuale în vreme ce ideile, fiind generale, nu sînt localizabile. „Îmi dau bine seama — am experimentat eu însumi — cît de anevoioasă e sforțarea, chiar pentru cei deprinși cu meditația desinteresată, de a ne emancipa de prenoțiuni spațialiste și deci de a avea o viziune netulburată a raportului dintre localizabil (corporal) și nelocalizabil (spiritual). Raportul dintre material și sufletesc e *sui generis*, fără nici o asemănare cu altul"[5]. Contestînd creativitatea internă a conștiinței, M. Florian descoperă productivitatea vorbirii. „Puterea gîndirii — scrie el — e puterea exprimării verbale, e puterea magică a cuvîntului"[6]. Mitul „activității creatoare a gîndirii" s-a ivit deoarece „acțiunea, care aparține corpului, a fost transpusă conștiinței, și astfel creația din faptă a devenit o „creație interioară". Pentru noi, numai acțiunea e productivă, e „creatoare". nu însă și cunoștința; iar acțiunea e creatoare tocmai fiindcă ideea nu este"[7]. În concepția lui Mircea Florian, ideea nu este o replică subiectivă a obiectului, ci obiectul însuși avut clar de către conștiință. Prin urmare, contradicția nu poate fi nici ontologică, nici logică, ci doar gramaticală, iar erorile sînt produsele vorbirii, nu ale gîndirii. Eliberînd gîndirea de prejudecata localizării, M. Florian dezvăluie ceva din rolul vorbirii în geneza ideilor, deși nu depășește părerea că „limbajul nu e nici dușmanul nici prietenul gîndirii, ci este indiferent"[8]. M. Florian nu neagă însă rostul expresivității lingvistice în descoperirea universalului. El ajunge la concluzia că „orice cunoștință sau este globală, confuză, și atunci poartă, în genere, numele de percepție (intuiție), sau e explicită, clară și atunci se cheamă gîndire și stă în legătură cu capacitatea de expresivitate lingvistică, cu logosul"[9].

La convingerea că ideea nu este altceva decît semnificația unei expresii verbale a ajuns și psihologul sovietic L. S. Vîgotski, imediat după primul război mondial. „Am constatat — subliniază el — că relația dintre gîndire și cuvînt este un proces viu de naștere a ideii în cuvînt"[10]. Urmărind formarea noțiunilor, Vîgotski precizează că „momentul central al întregii operații este utilizarea funcțională a cuvîntului ca mijloc de orientare voluntară a atenției, ca mijloc de abstractizare, de detașare a anumitor însușiri, ca mijloc de sinteză și simbolizare cu ajutorul semnului"[11]. Respingînd atît behaviorismul, care susține că ideea este limbaj fără sunet, ca și intuiționismul, care pretinde că limbajul trădează ideea, Vîgotski este de părere că „semnificația poate fi considerată, în egală

[4] Mircea Florian, *Cunoaștere și existență*, București, 1939, p. 28.
[5] *Ibid.*, p. 266.
[6] M. Florian, *Curs de logică*, vol. II, 1941—1942, p. 61.
[7] M. Florian, *Ce este cunoștința?*, 1947, p. 50.
[8] M. Florian, *Curs de logică* (IV), 1945—1946, p. 86.
[9] M. Florian, *Ce este cunoștința*, p. 59.
[10] L. S. Vîgotski, *Opere pedagogice alese*, vol. II, 1972, p. 306.
[11] *Ibid.*, p. 152.

măsură, atît fenomen verbal, prin natura sa, cît şi fenomen al gîndirii"[12]. El nu subapreciază nici primordialitatea funcţională a vorbirii faţă de idee, nici autonomia relativă a ideii faţă de vorbire. „Ceea ce se cuprinde în idee simultan, în limbaj se desfăşoară succesiv"[13]. În concepţia lui Vîgotski, deşi vorbirea **produce** ideea, ideea nu se **reduce** la vorbire. De aceea, trecerea înapoi de la idee la vorbire este totdeauna aproximativă. Mereu rămîne ceva în plus care nu mai e exprimat de vechiul cuvînt. Aşa progresează limbajul : noua idee construită cu ajutorul unui cuvînt vechi cere elaborarea unui nou cuvînt. Ceea ce deosebeşte calitativ comunicarea lingvistică dintre oameni de comunicarea nelingvistică dintre animale este faptul că, vorbind, oamenii comunică idei din ce în ce mai generale, în vreme ce animalele, strigînd, propagă reacţii afective totdeauna individuale. „Gînsacul speriat, care observă primejdia şi prin ţipetele sale ridică tot cîrdul, nu comunică de fapt ceea ce vede ci mai curînd contaminează prin spaima sa"[14]. În vreme ce cultura este străbătută necontenit şi în toate direcţiile de comunicarea informaţiilor intelectuale, natura este tulburată mereu de propagarea informaţiilor senzoriale. Necuvîntătoarele se contaminează unele **pe** altele, cuvîntătoarele comunică unele **cu** altele. Dialogul hotărniceşte superioritatea culturii asupra naturii, a oamenilor asupra celorlalte fiinţe, a semnelor asupra semnalelor.

Rolul dialogului în făurirea ideilor dobîndeşte o însemnătate deosebită în filozofia lui Mihail Bahtin. „Două organisme biologice puse în contact într-un mediu pur natural nu vor produce un act de vorbire"[15], scrie el. Şi deoarece „conştiinţa capătă formă şi existenţă în semnele create de un grup organizat în decursul relaţiilor sale sociale"[16], nu există idei decît în măsura în care există dialog. Nu numai că ideea nu se află în conştiinţa divină sau în mintea interlocutorilor, dar nici în corpul sonor al cuvintelor. „Semnificaţia nu este în cuvînt, nici în sufletul locutorului şi nici în sufletul interlocutorului. Semnificaţia este efectul interacţiunii dintre locutor şi receptor, interacţiune ce se exercită asupra materialului unui complex sonor dat. Este scînteia electrică care nu se iscă decît la contactul dintre cei doi poli opuşi"[17]. Bahtin insistă asupra nespaţialităţii semnificaţiei, asupra temporalităţii ei. „Numai curentul electric al comunicării verbale dă cuvîntului lumina semnificaţiei"[18].

Unii teoreticieni ai limbajului susţin însă că ideile durează mai mult decît vorbele care au participat la formarea lor. Într-un silogism, premisele sînt trecătoare, dar ideile rămîn pentru a alcătui concluzia. Eric Buyssens crede că „discursul se caracterizează prin faptul că orice unitate încetează să mai existe de îndată ce a fost pronunţată ; unităţile succesive se exclud reciproc. Dimpotrivă, gîndirea ar fi de neconceput dacă fiecare idee ar exclude pe cea precedentă ; tocmai în asocierea de idei simultane rezidă gîndirea"[19]. Însă ideile nu durează mai mult decît

[12] *Ibid.*, p. 9.
[13] *Ibid.*, p. 302.
[14] *Ibid.*, p. 10.
[15] Mikhail Bakhtine, *Le marxisme et la philosophie du langage*, Paris, 1977, p. 73.
[16] *Ibid.*, p. 30.
[17] *Ibid.*, p. 146–147.
[18] *Ibid.*, p. 147.
[19] Eric Buyssens, *La communication et l'articulation linguistique*, Paris, 1970, p. 67.

vorbele, ci decît rostirea lor. Iluzia că ideile rămîn „undeva" şi după ce vorbele au trecut este întreţinută de confuzia dintre rostirea vorbirii şi vorbirea endo-steno-fonică. Durata ideilor este menţinută de vorbirea interioară, predicativă, idiomatică şi polisemică, deci eliptică şi rapidă. Vorbirea exterioară, adresată celorlalţi, este inevitabil explicită, discursivă, zăbavnică şi deci greu de reţinut ca atare, în vreme ce vorbirea interioară, pentru uz propriu, este implicită, prescurtată şi rapidă. Îţi trebuie mult mai multe cuvinte ca să spui altora ceea ce ţi-ai spus mai înainte ţie însuţi. Deosebirea dintre scurtimea unui gînd şi lungimea expresiei sale verbale este de fapt distincţia dintre scurtimea limbajului interior şi lungimea limbajului extern. A gîndi în linişte nu înseamnă a nu vorbi, ci a nu rosti. Meditaţia solitară este vorbire interioară, nerostită, nepronunţată. Gîndirea nu poate fi mai iute decît vorbirea, ci doar mai rapidă decît rostirea ei desfăşurată. Pe de altă parte, nimeni nu poate nega îmbogăţirea gîndirii prin trecerea vorbirii interioare în vorbire exterioară. Vîgotski atrăgea atenţia „că trecerea de la limbajul interior la cel extern nu reprezintă o simplă traducere dintr-un limbaj în altul, o simplă aderare a laturii sonore la limbajul neoral, nici simpla vocalizare a limbajului interior, ci o restructurare a limbajului, transformarea originală, specifică a sintaxei, structurii semantice şi sonore a limbajului interior în alte forme structurale, proprii limbajului extern"[20]. Comunicînd cu ceilalţi am învăţat să gîndim. Comunicarea cu ceilalţi rămîne principalul stimulent al gîndirii şi al dezvoltării ei. Vorbirea interioară, cu sine însuşi, este **secundă** faţă de cea exterioară, adresată celorlalţi. Monologul este un dialog interiorizat. Monologul este la fel de social ca şi dialogul. Monologăm, îndeobşte, în limba maternă. Vorbirea interioară, cu toate caracteristicile ei proprii, foloseşte totdeauna limba unei anumite comunităţi lingvistice. „Înţelegerea este o formă de *dialog*; ea este faţă de enunţare ceea ce replica este faţă de replică într-un dialog. A pricepe înseamnă a opune vorbirii locutorului o *contra-vorbire*"[21].

Autonomia, totdeauna relativă, a ideilor faţă de vorbire este datorită tot vorbirii, mai precis convorbirii. Oamenii au inventat vorbirea pentru a comunica tuturor membrilor comunităţii ceea ce este comun. Numai ceea ce este comun unui grup de fenomene este comunicabil verbal unui grup de oameni. Ideea este generală deoarece este obştească. Nevoia de a comunica cu ceilalţi determină principala forţă care generează autonomia ideilor faţă de vorbire: energia metaforică, abstractizantă şi generalizantă, a semnificantului verbal. Vorbirea produce ideile sub presiunea comunităţii. Comunitatea are nevoie numai de ceea ce este socializabil din experienţele individuale. Ideile devin cu atît mai generale cu cît este mai extinsă comunitatea lingvistică pentru care sînt produse. Înaintarea vorbirii de la holofrază la metalimbaj şi de la particular la universal corespunde trecerii de la trib la omenire. Prin abstractizare şi generalizare, ideile capătă o autonomie din ce în ce mai mare, lăsînd impresia că sînt chiar independente faţă de vorbire. După cum societatea depăşeşte suma membrilor ei, tot aşa şi ideile depăşesc unităţile vorbirii în care şi prin care s-au format. Polisemia, sinonimia, omonimia,

[20] L. S. Vîgotski, *op. cit.*, p. 300.

[21] M. Bakhtine, *op. cit.*, p. 146.

paronomaza, traductibilitatea, generalizarea dovedesc însă doar autonomia ideilor, nu independenţa lor faţă de vorbire. Jocul dintre cuvinte şi idei demonstrează că ideile nu rămîn nici o clipă fără sprijinul cuvintelor, nici cînd ideile se schimbă şi cuvintele rămîn aceleaşi, ca în cazul generalizării, nici cînd ideile rămîn aceleaşi şi se schimbă cuvintele, ca în cazul traducerii. Pînă la găsirea unor cuvinte noi, noile idei sînt păstrate în cuvinte vechi, mai precis, în deprinderea omenească de a le rosti din nou, reproducînd, astfel, ideile pe care le-au produs cîndva. Ceea ce memoria conservă nemijlocit sînt cuvintele, nu ideile. Amintirea unei idei trece neapărat prin amintirea cuvîntului care a produs-o şi o poate reproduce. Realitatea nemijlocită a ideilor este cuvîntul, nu engramele creierului, deprinderea oamenilor de a-l articula, nu procesele biochimice care fac posibilă activitatea lingvistică. Materia nu poate conţine decît programarea unor acţiuni materiale. A vorbi este acţiunea cea mai puţin materială a omului, dar destul de materială pentru a putea fi programată genetic. Nu ideile sînt înnăscute, ci capacitatea omului de a vorbi şi de a-şi aminti vorbele. Amintirea unei idei nu înseamnă găsirea unor urme lăsate în materia sistemului nervos de anumite cuvinte rostite în trecut, ci posibilitatea de a le rosti din nou. „A căuta urmele excitaţiilor trecute, ar fi absurd ; în elementele sistemului nervos nu pătrund excitaţiile cu materia lor pentru a lăsa urme, ci pătrund efectele excitaţiilor sub forma pe care le-o dă proprietăţile materiei nervoase”[22]. Amintirea este mai degrabă utilizarea trecutului în prezent decît abandonarea prezentului pentru trecut. „Fiecare memorie este un sistem de gesturi individuale, rejucînd gesturile trecutului şi mînuite cu deplină stăpînire”[23]. Memoria umană, adică uitarea şi amintirea cuvintelor reproducătoare de idei, nu este o arhivă, ci un laborator. „Memoria umană sau mai just memoria este în mod esenţial inteligenţă. Să nu se confunde memoria cu papagalicismul, ceea ce se face prea des. Un papagal n-are mai multă memorie decît un disc : adevărata memorie este o perpetuă aprofundare” [24]. În istoria limbajului, memoria înseamnă uitarea semnificaţiilor timpurii şi particulare şi amintirea semnificaţiilor mai recente şi mai generale. Nostalgia unor cercetători pentru cuvintele încă necorupte de generalizare este mai degrabă o atitudine religioasă decît una ştiinţifică. Înaintarea cuvintelor de la particular la general, de la sincretic la analitic, de la simbol la semn este numită de Marcel Jousse **algebroză**. „Algebroza — scrie el — este un fel de scleroză a mecanismelor vii ale expresiei. Cuvintele au pierdut concretismul lor originar” [25]. Marcel Jousse se gîndeşte cu regret la vremurile în care silogismul nu înlocuise analogismul şi vorbitorii ebraicii şi arameicii nu făcuseră încă distincţia dintre gura care mănîncă şi cea care vorbeşte, dintre corp şi suflet, dintre cel care mănîncă şi cel care învaţă. Progresul vorbirii de la indistinct la distinct, de la implicit la explicit, de la iconic la logic este privit de M. Jousse ca o abatere, ca o degradare, ca o nenorocire. „Civilizaţia noastră „plumitivă” şi ştiinţa noastră livrescă — se plînge M. Jousse — ne-au făcut să pierdem

[22] C. Rădulescu-Motru, *Curs de Psihologie*, Bucureşti, 1929, p. 126.
[23] Marcel Jousse, *La manducation de la parole*, Paris, 1975, p. 66.
[24] *Ibid.*, p. 78.
[25] *Ibid.*, p. 149.

contactul cu vorbirea vie și concretă, cu buzele care recită și ritmează ale copiilor care vin la școală și la catehism ..." [26]. El speră că civilizația viitoare, dominată de televiziune, va readuce „epoca de aur" a culturii orale. „Civilizația lucrală și mimodramatică de mîine, trezită și amplificată de folosirea universală și educativă a televiziunii, va avea totul de cîștigat menținîndu-se pe linia civilizației lucrale și mimodramatice a țăranilor palestinieni" [27]. Nostalgia după un trecut nestricat apare și în lucrările unui alt cercetător al Bibliei. „*Davar* — scrie André Neher — este, într-adevăr, unul din aceste cuvinte-sinteză, sau mai degrabă din aceste cuvinte moniste, atît de frecvente în ebraică, care respectă unitatea adîncă și originară a creației, care protestează, prin însăși existența lor și prin densitatea semnificațiilor lor simultane, împotriva dualismelor și pluralisemelor culturilor nonbiblice sau celor care nu au rămas credincioase izvoarelor lor biblice primitive" [28]. Davar înseamnă, într-adevăr, și cuvînt și faptă și lucru. La nivelul lui nu apare încă opoziția dintre „La început a fost cuvîntul" și „La început a fost fapta". Goethe este posibil abia după „algebrozare".

Numai că unitatea regretată nu este un **întreg sintetic**, ci un **tot sincretic**. Într-o sinteză, elementele componente sînt distincte, explicite și concatenate, în vreme ce într-o totalitate sincretică, ele sînt indistincte, implicite și globale. Există o deosebire calitativă între mitul lui Prometeu și tragedia lui Eschil. Supradezvoltarea științei în dauna conștiinței, a tehnicii în paguba moralei, a vieții materiale în detrimentul celei spirituale trebuie depășită nu prin întoarcerea la sincretismul originar, ci prin înaintarea spre o unitate sintetică între social și individual, între sensibilitate și rațiune, între adevăr, bine și frumos. Unidimensionalizările pot fi remediate nu prin renunțarea la universal și la abstract, ci prin restabilirea legăturii lor cu individualul și cu concretul. Efortul analitic al gîndirii omenești nu a fost o rătăcire, ci un moment necesar. Drumul de la globalitate la sinteză trece neapărat prin analiză. Faust-ul lui Goethe este superior faimoasei legende medievale din care s-a inspirat, deoarece primul a fost creat după analiză, în vreme ce cealaltă a fost imaginată înainte. Echilibrul sincretic dintre denotație și conotație, stricat de analiză, este restabilit, pe o treaptă superioară, de sinteză. Trăirea afectivă nu e iremediabil pierdută prin analiză și generalizare; dimpotrivă, sinteza o poate amplifica și adînci. Superioritatea în cultură aparține viitorului, nu trecutului. A sili oamenii să-și amintească primele semnificații, de mult îngropate în cîmpul semantic al cuvintelor noastre, înseamnă a merge în răspărul istoriei; oamenii nu mai au nevoie de analogiile uzate de la începutul culturii, ci de generalitatea ideilor recente prin care izbutesc să cunoască mai amplu și mai adînc lumea înconjurătoare. Nefirească este și scrierea etimologică prin care unele culturi se străduiesc să păstreze amintirea semnificațiilor trecute. De aceea, la un moment dat, a devenit necesară stabilirea unui alfabet fonetic internațional.

Acum mai bine de o sută de ani, Titu Maiorescu, pornind de la ideea că „de regulă noțiunile posterioare sînt mai generale decît cele

[26] *Ibid.*, p. 51.
[27] *Ibid.*, p. 119.
[28] André Neher, *L'exil de la parole*, Paris, 1970, p. 99.

primitive şi inteligenţa popoarelor în sumă totală face un progres pronunţat spre abstracţiune"[29], protestează împotriva încercărilor etimologiste de a întoarce limba la înţelesurile ei iniţiale. „*Bumper* englezeşte — explică Titu Maiorescu — însemnează un pahar plin. Urmărindu-l în timpuri mai vechi, îl aflăm sub forma de *bomper* pe urmă *bonpere*, şi cu această ultimă formă îi dăm de originea normană. Normanii din Bretagne, catolici credincioşi, aveau obiceiul de a închina la ospeţe primul pahar Papei de la Roma, bunului părinte = *au bon père!* De aci a rămas numele de *bon père* primului pahar plin în genere, ce se închină la un ospăţ, apoi s-a generalizat şi mai mult şi s-a întrebuinţat pentru orice pahar plin. Din acel moment legătura cu *bon père* nu mai exista, şi sonurile lui au putut să se modifice. Astăzi în *bumper* nimeni nu caută pe Papa de la Roma, şi de aceea un ortografist etimolog nu ar avea drept să silească pe englezi să scrie d. e. *bonper* în loc de *bumper*, pentru a-şi aminti originea. Conştiinţa acestei origini este stinsă în poporul lor, şi ortografia nu poate şi nu trebuie să o reînvieze"[30]. În timpul rostirii unui cuvînt, amintirea semnificaţiei recent obţinute implică uitarea celor anterioare. Ce s-ar întîmpla dacă rostirea cuvîntului „categorie"[31] ar evoca şi astăzi imaginea unei mulţimi care se îndreaptă spre o piaţă pentru a dezbate probleme publice? Comunicarea lingvistică n-ar fi depăşit niciodată minima generalitate a primelor idei dacă memoriei nu i-ar fi inerentă şi uitarea.

Istoria ideilor depinde, în ultimă instanţă, de istoria limbajului, atît în dezvoltarea omenirii, cît şi în evoluţia şi involuţia fiecărui om. Descartes nu putea să apară în cultura hotentotă. Gîndirea fiecăruia se dezvoltă odată cu dezvoltatea vorbirii şi se degradează odată cu degradarea vorbirii. „K. H. Kurz şi C. J. Hovland au pus un grup de copii să încercuiască, pe o bucată de hîrtie, *cuvintele* care corespundeau unei serii de obiecte care li se arătau, în timp ce alt grup a încercuit *imaginile* acestor obiecte ... După o săptămînă, primul grup de copii a putut mai bine decît al doilea grup să-şi reamintească sau să recunoască obiectele care le fuseseră arătate"[32]. Copiii care au **auzit** despre ce e vorba recunosc mai repede nişte obiecte decît aceia care s-au mărginit să le **vadă**. În vreme ce imaginile nu pot oglindi decît asemănările dintre unele lucruri, cuvintele, prin înţelesul lor, pot reflecta însăşi identitatea tuturor lucrurilor de acelaşi gen. Vorbirea săvîrşeşte saltul de la comportamentul inteligent la activitatea intelectuală. „Simbolismul gestual al copilului, după ce a dobîndit rudimentele limbajului, este net distinct de mişcările reflexe pe care le face bebeul înainte de a şti să vorbească"[33], precizează Roman Jakobson. Într-o oarecare măsură evoluţia copilului repetă, pe scurt şi esenţializat, dezvoltarea culturii de la monosilabele holofrastice, prin diferenţierea lexicului în nume şi verbe, precum şi a propoziţiei în subiect şi predicat, pînă la metalimbaj. Este drumul pe care a înaintat omenirea de la o mentalitate mito-magică la o concepţie logică şi ştiinţifică despre lume.

[29] Titu Maiorescu, *op. cit.*, p. 195.
[30] *Ibid.*, p. 197.
[31] „cata" = împotrivă şi „agora" = piaţă.
[32] John B. Carroll, *Limbaj şi gîndire*, 1979, p. 131.
[33] Roman Jakobson, *Essais de linguistique générale*, vol. II, Paris, 1973, p. 32.

Rolul decisiv al vorbirii în producerea și reproducerea ideilor apare cu destulă claritate și în cazul afaziilor. În general, afazicii coboară scara urcată de omenire și de fiecare om : treapta cea mai recentă este coborîtă prima și așa mai departe. Mai întîi este pierdută capacitatea metalingvistică de a vorbi despre vorbire, apoi distincția dintre subiect și predicat, dintre nume și verb, dintre cuvinte autonome și relaționale, dintre vorbirea interioară și cea exterioară, pînă la monosilaba imperativă. „Imperativul este forma verbală cea mai elementară. Aceasta este pricina pentru care imperativul, care apare în stratul cel mai primitiv al limbajului copiilor este forma cea mai rezistentă în afazia agramaticală ...” [34]. Degradarea vorbirii are ca urmare degradarea ideilor de la universalitatea categoriilor și principiilor filozofice la minima generalitate a unui apel. Dezintegrarea structurii gramaticale nu mai lasă în urma ei decît o seamă de cuvinte izolate, polisemice și care pot fi, cel mult, juxtapuse. „Cu cît cuvîntul este mai independent, cu atît se apropie el de modelul inițial pur și cu atît este mai viabil. Așa se explică de ce numele sînt mai păstrate decît verbele și substantivele mai mult decît adjectivele. Nominativul este singurul caz care supraviețuiește și verbele sînt utilizate sub forma cea mai nominalizată” [35]. Că ideile nu sînt depozitate pe scoarța cerebrală, ci sînt produse și reproduse de vorbire o dovedește și faptul că degradarea ideilor urmează totdeauna același drum : de la extrema generalitate la minima generalitate, ca o consecință a degradării limbajului de la arbitrar la motivat. Încă Henri Bergson observa că „dacă imaginile verbale ar fi într-adevăr depuse în celulele scoarței, n-ar fi ciudat că boala atinge totdeauna aceste celule în aceeași ordine ?” [36]. Bergson admite doar localizarea pe scoarța cerebrală a „facultății de a actualiza amintirile cuvintelor” [37].

Cultura nu se poate mulțumi nici cu concepte netrăite, ca în alienarea logică a scientismului, nici cu trăiri neconceptualizate, ca în alienarea patologică a afazicilor sau în alienarea iraționalistă a trăiriștilor. Numai arta și morala pot să restabilească legătura dintre rațiune și emoție, dintre teorie și experiență, dintre idee și ideal. Însă la o cultură în care sensibilitatea este la fel de evoluată ca logica nu se poate ajunge decît prin dezvoltarea deopotrivă a denotației și conotației limbajului. Într-o cultură înaintată, echilibrul dintre minte și suflet se obține nu prin coborîrea denotației, ci prin înălțarea conotației. Vorbirea poate fi astfel prelucrată încît să producă idei capabile să aprecieze realitatea în aceeași măsură în care o cunosc. Poezia este modalitatea privilegiată a vorbirii care evaluează împrejurările la care se referă. La ambivalența constatativ-apreciativă se referă și Bahtin cînd vorbește de semnificația cuvintelor. El subliniază de cîteva ori că atunci „cînd un conținut obiectiv este exprimat (spus sau scris) de vorbirea vie, este totdeauna însoțit de un accent apreciativ determinat. Fără accent apreciativ, nu există cuvînt” [38]. În concepția lui Bahtin, conotația capătă o importanță deose-

[34] Roman Jakobson, *Les règles des dégâts grammaticaux*, în *Langue, discours, société*, Paris, 1975, p. 19.

[35] R. Jakobson, *Langage enfantin et aphasie*, Paris, 1969, p. 162.

[36] H. Bergson, *Matière et mémoire*, Paris, 1946, p. 133.

[37] *Ibidem.*

[38] M. Bakhtine, *op. cit.*, p. 147.

bită chiar și în vorbirea curentă. „Mai mult decît atît — scrie el — apreciativului îi revine rolul creator în schimbările semnificației. Schimbarea semnificației este totdeauna, în ultimă instanță, o **reevaluare** : deplasarea cuvîntului dat de la un context apreciativ la altul" [39]. Totuși, în vorbirea cotidiană, banalizarea întărește denotația în dauna conotației. Prin prozodie, tropi și figuri, poezia menține conotația la nivelul denotației. Arta, în genere, creează un semnificant, care, prin simbolizare, realizează unitatea dintre rațiune și sensibilitate, amenințată mereu de energia abstractizantă a limbajului. Dezvoltînd suprasegmentalele rostirii (muzica) și paralingvisticele comunicării orale (plastica), arta este semnificantul secund menit să amplifice expresivitatea în descreștere a conotațiilor verbale.

Limbajul este originea și suportul tuturor ideilor.

Speech and the "Locus" of Ideas

(Abstract)

Ideas have always been localized somewhere, either in heaven or in the mind, and what the present research is trying to do is to demonstrate that ideas are neither transcendent nor transcendental, nor even the product of the desoxiribonucleic acid in the brain : they emerge in the act of speaking, in the framework of man's linguistic activity. The crucial function of speech in the production and reproduction of ideas is obvious both in the development of mankind and in the evolution and involution of every man.

Memory preserves words not ideas. The recollection of an idea is necessarily conditioned by the recollection of the word that has engendered it and that can reproduce it. The immediate reality of ideas is the word, not the bio-chemical substrate of the brain. Ideas are not innate in themselves, what is innate is only the human capacity to speak and to remember certain words. The matter of the brain can but conserve the genetic program of certain material actions. Speech is the least material of man's actions, yet it is material enough to enable its being programed genetically. Language has always been the source and support of ideas, its material-spiritual entity, sound and meaning.

Februarie 1980

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

[39] *Ibid.*, p. 150.

NOTE DESPRE FONETICA ȘI MORFOLOGIA ELEMENTULUI LATINESC DIN ALBANEZĂ

1. Reluînd examinarea ansamblului elementelor latine din limba albaneză, spre a le fixa locul în cadrul romanității sud-est europene, ne oprim în paginile de mai jos asupra trăsăturilor fonetice și morfologice; și acestea, ca și lexicul, confirmă caracterul arhaic al împrumuturilor latine din albaneză, pus în lumină de W. Meyer-Lübke („Mitteilungen des Rumänischen Instituts an der Universität Wien", I, 1914, p. 32).

2. În domeniul vocalismului știm că *ĭ* latin s-a transformat sporadic în *ē* în secolul I și apoi s-a generalizat în secolul al II-lea al erei noastre. În felul acesta dispunem de un criteriu aproximativ și putem afirma, în principiu, că elementele latine cu *ĭ* din albaneză sînt anterioare secolului al II-lea, iar cele cu *ē* posterioare. Numai cele din categoria a doua coincid cu limba română, pe cînd cele din categoria întîia reprezintă un stadiu mai vechi sau sînt împrumuturi din limba latină literară. Astfel, distingem două etape: a) *cĭcer : qiqër,* aromân *țeatire; vĭcia : vigjëz,* italian *veccia*; b) *crĭsta : kreshtë, creastă ; pĭscem : peshk, pește; sĭgnum : shenj, semn; vĭrdem : i verdhë, verde.* De notat că în albaneză categoria a doua este mai numeroasă decît categoria întîia, ceea ce înseamnă că majoritatea acestor elemente au pătruns acolo după secolul al II-lea.

Vocala *ŭ* din latină s-a menținut în albaneză și în română, adică nu s-a transformat în *ō* ca în Occident, ceea ce constituie o trăsătură conservatoare comună. În schimb vocala *ū* a fost percepută ca vocală lungă de către strămoșii albanezilor, dar a rămas irelevantă în sistemul fonetic al latinei de la baza limbii române, care nu făcea o deosebire între *ŭ* și *ū*. Caracterul relevant al cantității vocalice a stăruit sporadic în latină pînă în secolul al III-lea: rezultă că *ū* reflectat ca *y* din albaneză reprezintă un stadiu mai vechi, adică anterior secolului al III-lea. Astfel avem: a) *crūcem > kryqe, factūra > flyrë, scūtum > shqyt,* față de b) *ŭ > u,* ca în limba română: *avŭnculus > unq, unchi*; *bŭcca > bukë, bucă*; *fŭrca > furkë, furcă*; *pŭteŭs > pus, puț.* În consecință putem afirma că *ū* reflectat ca *u,* în cuvinte ca *kërrutë (cornūta)* și *kukutë (cucūta)* a fost un fenomen mai nou.

3. În elementele latine din albaneză vocalele *ē* și *ō* aveau tendința de a se închide și de a se preface în *i* și *e*: a) *bēstia > bishë, lēgem > ligje,* român *lege*; b) *hōra > herë,* român *oară; nodus > ne,* român *nod; plopus > plep,* român *plop.* Această schimbare se datora cantității vocalice din latină și deci era anterioară secolului al III-lea, în timp ce latina de la baza limbii române reprezenta un stadiu mai evoluat.

Forma *cingula* a pătruns la strămoșii albanezilor la o epocă mai veche, cu *-ŭ-* nesincopat (azi *kingëlë*), însă limbile romanice occidentale au preluat varianta sincopată *cingla,* iar limba română metateza **clinga > chingă.*

Căderea vocalei inițiale *a-*, mai frecventă în elementele latine din albaneză decît în română, pare a avea de asemenea un caracter arhaic: *abiegnius > vgjë, accipiter > qift, altarium > lter* (român *altar*)*, amicus > mik, harena > rërë* (român *arină*).

Diftongului *au* din latină îi corespunde în albaneză și uneori în dialectul aromân *af, av,* însă dacoromâna, mai evoluată decît dialectele române sud-dunărene, are totdeauna *au* (în două silabe): *causa > kafshë, laudem > lavdë, laudă.*

Începînd din secolul I al erei noastre *ĭ* consonant latin urmat de vocale a devenit treptat o semioclusivă, notată în inscripții prin *di, z* sau *gi*. Ea este reprezentată în albaneză prin *gj*, în română prin *ğ, j*: *eiunare* > *agjroj, ajuna*; *iŭdicare* > *gjikoj, judeca*; *iŭrare* > *gjëroj, jura*. Deci în albaneză aceste împrumuturi sînt posterioare secolului I al erei noastre.

4. Menținerea inalterată a grupelor *ce, ci* din latină în limbile albaneză, dalmată și sardă, din centrul insulei, a fost de asemenea considerată ca o probă de înaltă vechime de către Max Leopold Wagner: nu pentru că ar fi existat între primele două limbi și sardă legături directe și prelungite, ci din cauză că toate s-au dezvoltat în regiuni relativ izolate și au păstrat anumite trăsături arhaice, care n-au stăruit în alte limbi romanice[1]. Paralelă cu această transformare este corespondența *ge, gi: gje, gji* din elementele latine. În română avem o situație asemănătoare cu cea din limba italiană: a) *caelum* > *qiell, cer; cepa* > *qepë, ceapă; circare* > *kërkoj, cerca; fascia* > *fashke, fașă; pace* > *paqe, pace; quietu* > *i qetë, încet*; b) *angelus* > *engjëll, înger; argentum* > *ërgjent, argint; genere* > *gjëmoj, geme; lēge* > *ligjë, lege*.

Grupul consonantic *cs(x)* s-a transformat uneori în *ps*, apoi în *psh, fsh*: *coxa* > > **kopsa* > *kofshë* (în română *coxa: coapsă*); alteori el s-a identificat cu *s* încă din latina vulgară, devenind *sh* în albaneză, *s* în română: *fraxinus* > *frashër, frasin; laxare* > *lëshoj, lăsa*. Cele două limbi au preluat deci o moștenire comună.

Tratamentul grupului *ct* a fost mai complex: a) *ct* > **pt* > *ft*: *coctorium* > **koptor* > *koftor* (în română *cuptor*), *lucta* > **lupta* > *luftë* (în română *luptă*); b) *directu* > **dreqtu* > *drejt* (în română *drept*), *fructu* > **fryqt* > *fryt* (în română *frupt*). Considerată drept o dezvoltare regională sub influența unei tendințe dialectale spre *j*, care apoi s-a generalizat (compară *ngjall* „a învia" > *njall, ngjomë* „delicat, moale" > *njomë*), faza b) pare mai nouă și deci poate servi drept criteriu pentru stratigrafie[2].

Consoanele *d, t*, urmate de *ĭ* consonantă și de o vocală s-au asibilat în latina vulgară începînd din secolul al II-lea, lăsînd urme în albaneză și română: *cotidiare* > *kuxoj, cuteza; Diana* > *Zanë, zînă; puteŭs* > *pus, puț; scortea* > *shkorsë, scoarță*. Rezultă că împrumuturile făcute de strămoșii albanezilor nu pot fi mai vechi de secolul al II-lea.

5. În domeniul morfologiei cîteva împrumuturi latine din albaneză trădează caractere arhaice în comparație cu limbile romanice occidentale. În latină au existat forme paralele: *caries, caria* „putredo lignorum, carie, putreziciune". Prima formă era curentă în textele literare și a supraviețuit în albaneză (*qere*); a doua, atestată abia în secolul al VI-lea[3], s-a menținut în limbile romanice (în română *carie*), în timp ce *caries* n-a lăsat urme la popoarele romanice. Strămoșii albanezilor au primit forma mai veche *facies* > *faqe*, întocmai ca unele limbi romanice occidentale, dar româna a moștenit varianta populară *facia* > *față*. Strămoșii albanezilor și foarte puține limbi sau dialecte romanice laterale au moștenit forma de declinarea a II-a

[1] Max Leopold Wagner, „Literaturblatt für germanische und romanische Philologie" XXXIX (1918), col. 126–132; *La lingua sarda. Storia, spirito e forma*, Berna, 1951, p. 115; „Le concordanze ... non provano nulla per l'esistenza di rapporti diretti ..., ma sono, nelle due regioni, residui di uno strato lessicale arcaico il cui centro di irradiazione sarà stata la latinità dell'Italia meridionale".

[2] M. Camaj, *Jotierung des albanischen gj und q (Zur Schichtung der lateinischen Lehnwörter im Albanischen*. «Actes du premier Congrès International des études balkaniques et sud-est européennes». *VI. Linguistique*, Sofia, 1968, p. 837–840, cf. p. 839; „Die Wandlung *ct* > *ft* bezieht sich auf eine ältere Periode und wird den jüngeren Entlehnungen dalmatischer Herkunft aus der Zeit gegenübergestellt".

[3] Oribasius Latinus, *Syn*. VII 2, p. 133; *caria lignorum*.

salicu (gascon *saligo*, catalan *salit*, spaniol *sarga,)* dar cele mai multe au pornit de la forma de declinarea a III-a *salice*[4]. Eqrem Çabej a atras atenţia că neutrul latin s-a păstrat în albaneză : faptul constituie de asemenea o probă că influenţa latină a început de timpuriu, avînd în vedere că în latina tîrzie neutrul s-a rărit tot mai mult şi n-a lăsat decît urme sporadice în limbile romanice[5].

Februarie 1980

H. MIHĂESCU
Bucureşti, str. Moise Nicoară 21

[4] W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, 3. Aufl., Heidelberg, 1935, no. 7542.

[5] Eqrem Çabej, RRL VII (1962), p. 167.

LOS ESTUDIOS PERUANOS DE LINGÜÍSTICA ANDINA

1. Después que la loable preocupación de los misioneros y catequistas españoles para el aprendizaje e indagación del idioma quechua fuera coercitivamente suspendida mediante una disposición real, a fines del siglo XVIII, con el manifesto propósito de evitar posteriores rebeldías como la de Túpac Amaru, nada hay en el siglo XIX — aparte de los trabajos dejados por los alemanes J. D. Tshudi y E. W. Middendorf — para el conocimiento del estado de las lenguas aborígenes en el país. Sólo en la tercera década de este siglo, y después de una reforma progresista, la Universidad Nacional de San Marcos impulsó los estudios de filología y lingüística quechuas a través de su Instituto de Lingüística fundado por Hipólito Galante quien dejó, en el dominio de la lingüística andina, una significativa obra precursora. Su *Gramática quechua del Ollantay* (1938) publicada en latín y traducida al español, un año después por Fernando Tola, es una de las primeras gramáticas de esta lengua andina escrita dentro de las exigencias modernas de la ciencia lingüística ; y aunque está particularmente referida a una obra literaria puede considerarse como una gramática general del idioma quechua, por el rico material que el drama incaico le suministra y por haber utilizado datos lingüísticos extraídos de otras fuentes. Esta gramática es sólo un trabajo preparatorio de una vasta obra que el gran peruanista italiano estuvo preparando sobre la historia del quechua y sus diversos dialectos.

Labor precursora corresponde también en este mismo dominio a Fernando Tola Mendoza, animador y promotor de los estudios clásicos y orientalistas en el Perú. De él conocemos dos breves trabajos científicos sobre el quechua, escritos a la luz de los conocimientos lingüísticos de su época, que fueron publicados en la revista SPHINX (1939) : *El análisis del quechua a través de la gramática de Galante* y *Notas sobre el sistema fonético del quechua;* con uno y otro trabajo, Fernando Tola abrió una vía científica para los estudios de lingüística andina que tuvo, en esta época, como su mejor investigador a Teodoro Meneses a quien debemos, en 1946, la restauración de la enseñanza del idioma quechua en San Marcos. Teodoro Meneses, varias veces Director del Departamento de Lingüística de San Marcos, ha enriquecido la filología quechua con valiosos aportes y deslindes sobre la literatura escrita y oral de esta lengua. De 1962 y de 1964 son sus dos trabajos sobre *Los himnos quechuas del cronista Cristóbal de Molina, el Cusqueño* y de 1966, su *Lenguas indígenas peruanas*, contribución a la bibliografía de la lingüística peruana. Teodoro Meneses está empeñado ahora en una investigación acerca de la paternidad y datación del *Ollantay* y su indagación está orientada a remontar un siglo atrás la fecha de su escritura como obra posible de un mestizo peruano a fines del siglo XVI. La comprobación filológica de Meneses invalidaría todas las tesis y estudios que atribuyen la paternidad de este drama — o de su escritura versificada — al cura Antonio Valdez, párroco de Sicuani, que vivió en el siglo XVIII.

Al margen de las investigaciones sanmarquinas, el antiguo idioma de los incas ha sido tratado con vocación y amor terrígenos por entusiastas quechuistas del Cusco y Ayacucho, cuyos libros, opúsculos y artículos tienen para la lingüística americana actual un innegable valor de fuente de consulta, de testimonio escrito y de utilísimo corpus. Mencionamos los más notables : de Andrés Alencastre Gutiérrez, *Lecciones de quechua* (1950) ; de Rafael Aguilar (1972), *Gramática quechua y vocabulario* (1972), que preparó tomando como base la obra de Antonio Ricardo publicado en el siglo XVI ; de Jorge Lira, *Breve diccionario Kechua — español* (1973). A Sergio Ortiz debemos un trabajo sobre *El quechua y su expansión hacia el norte del Imperio*

(1953) y a M. Puga Arroyo, otro sobre *Toponimias quechuas de Cajamarca y sus derredores* (1971). Pero el que con más entusiasmo filológico y etnolingüístico se ha dedicado al quechua es Mario B. Farfán (1903—1969), que dio a conocer su producción en las páginas de la *Revista del Museo Nacional.* Farfán es autor de muchas recolecciones que constituyen, en conjunto, un valioso corpus para el estudio del quechua cusqueño, de ellas citamos : *Quechuismos, su ubicación y reconstrucción etimológica* (1957), *Colección de textos quechuas del Perú* (1963) ; *Dichos y refranes quechuas* (1960) que recoge paremias quechuas y aymaras clasificadas temáticamente ; y *Estudio de un vocabulario quechua-aymara-haqe-aru* (1955) que presenta una lista de 103 palabras en estas tres lenguas comparadas con el español. Los vocablos quechuas corresponden a los dialectos de Cusco y Yauyos. Para la onomástica peruana sirven sus dos fascículos : *Esquemas para el estudio de la antroponimia quechua* (1953) y *Antroponimia indígena* (1958), ambos con notas etimológicas ; y para la enseñanza del quechua valen : *La clave del lenguaje quechua del Cusco* (1941), *Curso de quechua básico* (1962) y *Diálogo español-quechua* (1962).

César Guardia Mayorga, uno de los más talentosos quechuistas peruanos de estos últimos tiempos, es autor de un práctico y utilísimo *Diccionario Kechua-castellano y Castellano-kechua* (1959), que ha ido enriqueciéndose en ediciones sucesivas ; este volumen recoge voces de varios dialectos especialmente de Cusco y Ayacucho y va precedido por unas notas donde al autor explica la estructura gramatical y fónica del idioma quechua y por una lista de morfemas derivativos y flexivos empleados en la formación de las palabras quechuas ; el diccionario incluye además una variada crestomatía de frases quechuas con el uso de las principales voces del diccionario. Con los viejos modelos del latín y del español, Guardia Mayorga escribió también una *Gramática Kechwa, Runasimi allín rimay yachay* (1975).

Demetrio Túpac Yupanqui ensayó un cursillo de divulgación del quechua en las páginas escolares de *La Prensa* de Lima (1958—1959), despertando el interés del público de la Capital por el conocimiento del antiguo idioma del incanato hablado por vastos sectores de la población en los barricos marginales de la ciudad de Lima. Sobre la base de estas lecciones publicó *Runasimita yachay* (1961) y en colaboración con Donald F. Sola, escribió *Hablemos quechua* (1973). Ambos trabajos están destinados a un rápido aprendizaje de esta lengua.

2. Juntamente con su tarea de docente y de investigador, Alberto Escobar ha ejercido una significativa labor de promotor científico, primero, desde la Universidad de San Marcos donde proyectó y fundó el Plan de Fomento Lingüístico y llegó a ser Decano de la Facultad de Letras y Vicerrector académico y, luego, desde el INIDE (Instituto Nacional de Investigación y Desarrollo de la Educación), donde se desempeña como asesor o desde el IEP (Instituto de Estudios Peruanos), donde dirige la sección lingüística. Bajo la égida de su docencia y asesoramiento se han escrito manuales, preparado tesis universitarias, presentado ponencias a congresos, realizado investigaciones y encuestas y se han publicado muchos informes y ensayos y libros que han contribuido positivamente a enriquecer el panorama de los estudios de lingüística moderna en el país.

En 1962, a su retorno de Europa y de Estados Unidos, Alberto Escobar orientó sus investigaciones hacia el área de la lingüística andina, imprimiendo nuevas técnicas y aplicando nuevos métodos al tratamiento de las estructuras fonémicas de los dialectos quechuas y en este campo preparó *Fonología del quechua de Yanacocha* (1967) y *Notas sobre la fonología del quechua de Lamas* (1969) y ha destinado a la problemática del quechua, como lengua mayoritaria y marginada en el Perú, su exposición en una mesa redonda promovida por el Instituto Nacional de Cultura : *La lingüística y el problema de la población monolingüe quechua y aimara* (1966) y sus medulares ensayos ; *Problemas de la estanderización del quechua* (1973) ; *La educación bilingüe-en el Perú* (1974) ; *Multilingüismo y lengua oficial, caso peruano* (1975) ; en este mismo terreno y en colaboración con José Aliaga ha emprendido en 1973 una investigación sobre *Medición de grados*

de bilingüismo, utilizando como instrumentación lingüística ciertos rasgos que se repiten en el uso del español entre los bilingües quechua-hispanos, tales como la vacilación en el vocalismo, la disolución o el reforzamiento del hiato, el desplegamiento de la acentuación, las alternancias de /y/ y /ll/, el ordenamiento sintáctico y las concordancias de género, número y persona. El propósito de este trabajo es el de establecer una escala cuantitativa de castellanización de niños y adultos bilingües. En 1975, con el propósito de implementar la ley que oficializó el idioma quechua, Alberto Escobar recibió el encargo del Ministerio de Educación para coordinar la elaboración de 6 gramáticas referenciales y 6 diccionarios de consulta para las variedades quechuas de San Martín, Cajamarca-Cañaris, Ancash-Huailas, Junín-Huanca, Ayacucho-Chanca y Cusco-Collao. Con la colaboración de cinco lingüistas peruanos y otros tantos americanos se han publicado simultánemente estas gramáticas y diccionarios con *prólogos* escritos por Alberto Escobar. Estas gramáticas referenciales del quechua según opinión del prologuista, no son propiamente ni gramáticas científicas, ni textos de enseñanza, ni materiales para el aprendizaje de una segunda lengua ; están diseñadas para servir como instrumentos auxiliares y cotidianos a los hablantes bilingües no familiarizados con el empleo apropiado del quechua. Cada gramática está aparejada con un diccionario de consulta circunscrito a un vocabulario básico de uso frecuente pero lo bastante amplio para convertirse en un libro práctico y de apoyo para el uso idiomático.

Ese mismo año en colaboración con José Matos Mar y Giorgio Alberti publicó *Perú, ¿ País bilingüe?* (1975), que trae un penetrante análisis de la nueva perspectiva y situación creada por la oficialización del idioma quechua.

3. El lingüista peruano que con más rigor y precisión científica está trabajando en el área andina y que, en este campo, nos ha hecho conocer los aportes más significativos es Alfredo Torero, profesor de Lingüística Andina en la Universidad de San Marcos. Se doctoró en Paris con una novedosa y original tesis, *Le puquina, la troisième langue générale du Pérou* (1965), que trae referencias documentales sobre esta lengua que se habló en el Sur del Perú (Arequipa, Moquegua y Tacna) y en gran parte del altiplano peruano-boliviano (Puno, La Paz, Chuquisaca) y un análisis de los textos puquinas publicados por don Gerónimo de Oré en 1607 ; el análisis de estos textos prueba la independencia lingüística del idioma puquina, extinguido hacia la primera mitad del siglo XVII, frente a los progresos del quechua y del aymara.

Desde hace ya muchos años Alfredo Torero, viene estudiando la lengua quechua, su origen e historia, su tipología y la clasificación de sus hablas modernas, su expansión y distribución geográfica así como su relación con la vida y la vieja cultura de los pueblos andinos. Fruto de sus investigaciones son : un mapa de la distribución de las lenguas quechuas en el Perú (1974) ; cuatro ensayos de gran envergadura científica (1964—1972) y un libro de mucha versación en la materia (1975).

Su primer ensayo, *Los dialectos quechuas* (1964), resultado de un intenso trabajo de campo y del examen de una vasta documentación histórica, marca un hito especial en los estudios de dialectología andina. En él, Torero propuso aquella utilísima y tantas veces citada clasificación del quechua en los grupos Q—I y Q—II (plagiada después por lingüistas norteamericanos como Quechua A y Quechua B). Esta clasificación se basa fundamentalmente en el comportamiento vocálico de las marcas de la primera persona poseedora en la flexión nominal y en otras observaciones fonéticas, fonológicas y léxicas. Su Segundo ensayo *Procedencia geográfica de los dialectos quechuas de Ferreñafe y Cajamarca* (1968) es un aporte al conocimiento de esta variedad idiomática, cuyo origen proviene de la variedad dialectal hablada en Lima. De mayor significación es su tercera entrega *Lingüística e historia de la sociedad andina* (1970) en el que reconstruye, con apoyo de la glotocronología, viejos estados de lengua sobre la base de importantes fuentes arqueológicas y valiosos documentos históricos. Torero correlaciona en este trabajo los resultados de las investigaciones realizadas en quechua y puquina y en el grupo aru (aimara, jaqaru y cauqui). Con los datos proporcionados por la arqueología

y los obtenidos de las *Crónicas* y otros documentos antiguos y aplicando métodos glotocronológicos, Torero asigna a cada una de estas lenguas un determinado papel en el desarrollo sociocultural y político de las culturas prehispánicas del Perú. Identifica al puquina como lengua de la cultura Tiahuanaco, al protoaru como vehículo lingüístico del área cultural Nazca-Ayacucho y al protoquechua como el idioma que desde la Costa central (Lima—Pachacámac) se expande crecientemente hasta convertirse en una de las lenguas más difundidas de la América precolombina. De este modo Torero destruye la falacia del origen cusqueño del quechua y su difusión como lengua general del Imperio Incaico tan arraigada en nuestra tradición cultural. Sin lugar a dudas esta tesis de Torero significa un nuevo y brillante planteamiento de las relaciones entre la historia de las lenguas aborígenes y el proceso socioeconómico de nuestra realidad. Un cuarto ensayo, *Grupos lingüísticos y variaciones dialectales* (1972), contiene valiosas y recientes informaciones sobre el estado actual de los diversos grupos lingüísticos andinos y amazónicos también sobre el desarrollo a que ha llegado la lingüística peruana.

El más reciente y sólido trabajo científico de Alfredo Torero es *El quechua y la historia social andina* (1975), una contribución efectiva para el mejor conocimiento de algunos aspectos de la historia y de la realidad actual del Perú y sus pueblos. En la primera parte de este libro el autor hace un deslinde y clasificación de las hablas quechuas actuales tomando en cuenta rasgos fonéticos básicos y grados de comprensión entre los usuarios de cada variedad lingüística ; el autor propone 6 supralectos con sus respectivos alfabetos : Ayacucho-Cusco, Ancash-Yaru, Jauja-Huanca, Yauyos, Cañaris-Cajamarca y Chachapoyas-Lamas. En la segunda parte Torero señala los diversos factores que desde épocas muy remotas favorecieron la expansión o la contracción del idioma en el ámbito peruano y americano. Partiendo del postulado marxista de que la lengua no tiene carácter de clase, Torero demuestra y ejemplifica con la historica del quechua, que tanto este idioma como el castellano y cualquier otro pueden convertirse en instrumentos de dominación cuando poderes externos como el colonialismo o el imperialismo los utilizan contra el proprio pueblo que habla, por eso el autor advierte los peligros de una ,,castellanización'' de los quechuahablantes en condiciones de opresión y explotación. Los pueblos, como los individuos — apunta Torero —, tienen derecho a practicar su cultura y su lengua, pero cuando sufren la opresión nacional y de clase su cultura y su lengua se hallan asfixiadas y empobrecidas, tal es el caso del pueblo quechua cuya posibilidad de enriquecer su lengua y su cultura sólo podrá lograrse saliendo del aislamiento al que lo han confinado la explotación feudal-burguesa y el capitalismo en todas sus fases. En cuanto al papel del quechua y de la las demás lenguas vernáculas en la acción política encaminada al cambio y a las transformaciones socioeconómicas la afirmación de Torero es tajante : tanto el idioma de los dominadores como el de los dominados se convierten, por la acción militante, no en instrumentos de opresión sino de movilización revolucionaria y de liberación. Alfredo Torero está hoy indagando con nuevos trabajos de campo en las zonas de Ancah, Lima, Pasco y Huánuco, el origen y la distribución del Quechua I.

4. En estos últimos años la lingüística andina se ha visto enriquecida en el país, con los trabajos de Rodolfo Cerrón-Palomino, actual Director del Centro de Investigación de Lingüística Aplicada (CILA) de la Universidad de San Marcos. Cerrón-Palomino ha dedicado la mayor parte de sus trabajos de campo y casi toda su tarea de investigador al conocimiento, deslindes y descripción del Wanka, importante variedad del Quechua I, hablado en las provincias de Jauja, Concepción y Huancayo. A la fecha lleva ya publicados diez trabajos sobre esta variante dialectal incidiendo especialmente en los aspectos fonético, fonológico, morfológico y lexical : Fonología del quechua wanka (1967) ; *Wanka-Quechua morphology: word and periphrasis* (1969) ; y *Morphologically conditioned changes in wanka-quechua* (1975). Sobre el quechua wanka son particularmente útiles sus observaciones fonéticas que él presenta, debidamente comprobadas y concordadas, en *Retroflexivización y deslateralización en wanka* (1972),

lo son también sus anotaciones sobre cambios diacrónicos y evolución fonémica contenidas en *Evolución del fonema /q/* (1973), así como sus comentarios a las relaciones con el español en *Hispanismos en el quechua wanka* (1975). Rodolfo Cerrón ha hecho también un aporte teórico de esclarecimiento respecto al origen, evolución, dialectalización y distribución geográfica de esta variante regional quechua en *Apuntes sobre lingüística wanka* (1972) y ha dedicado al mismo tema una tesis doctoral presentada en 1976 en la Universidad de Illinois (U. S. A.). Sus trabajos más recientes son : *Gramática quechua Junín-Huanca* (1976) y *Diccionario quechua Junín-Huanca* (1976), dos libros escritos por encargo del Ministerio de Educación : *Notas para un estudio científico de la toponimia quechua* (1976), un ensayo en el que examina los aportes de la lingüística y otras disciplinas para el estudio científico de la toponomástica quechua ; *Cambios gramaticalmente condicionados en quechua* (1976), en el que discute la teoría neogramática del cambio fonético. Tomando ejemplos concretos del quechua, Cerrón intenta en este ensayo probar la existencia de cambios fonéticos que operan únicamente dentro de una determinada categoría sin afectar otros sectores de la gramática.

En la mayor parte de sus trabajos descriptivos Cerrón utiliza métodos y procedimientos tomados del transformacionalismo chomskiano y todos llevan la marca de un alto tecnicismo y un exceso de cientificismo. Actualmente Rodolfo Cerrón-Palomino está preparando una *Fonología panlectal del wanka.*

Augusto Escribens, profesor de San Marcos, después de trabajar conjuntamente con Paul Proulx una *Gramática del Quechua de Huaylas* (1970), ha concluido ya una *Fonología del quechua de Cañaris* (1976) y está estudiando, en la misma variedad, las pautas oracionales del quechua de Ferreñafe, para determinar los tipos oracionales favoritos y los patrones básicos de la sintaxis de este dialecto aplicables a problemas de educación bilingüe.

Félix Quesada, profesor de lingüística andina en San Marcos con trabajos de campo en las poblaciones vernaculo hablantes de la sierra y selva del país, es un acucioso investigador del quechua de Cajamarca, al que le ha dedicado más de cinco años de estudios y encuestas y dos tesis universitarias. La versión conjunta de éstas la publicó en *Fonología y morfología del quechua de Cajamarca* (1973), que constituye una visión completa de la estructura del quechua cajamarquino y de las realizaciones fónicas de sus morfemas. Resultado de sus investigaciones es también su *Lexicón del quechua de Cajamarca* (1975), moderno inventario polilectal de esta variante. En un ensayo, *La deslateralización del protofonema quechua /ll/* (1975), Quesada establece las reglas de este proceso fonológico común a varios dialectos quechuas con la especificación de sus causas y de los factores determinantes. Es autor de *Gramática quechua Cajamarca-Cañaris* (1976) y *Diccionario Quechua Cajamarca-Cañaris* (1976) escritos por encargo del Ministerio de Educación.

Jorge Chacón Sihuay, que integra hoy el plantel docente del Departamento de Lingüística de San Marcos, publicó inicialmente, en colaboración con Rodolfo Cerrón, *Lexicón Wanka-español* (1972) y desde entonces realiza trabajos de campo e investigaciones en las hablas quechuas del valle del Mantaro, ha publicado como resultado de sus indagaciones *Quechua Wanka* (1973), un conjunto de transcripciones fonéticas, fonémicas y grafémicas de textos dialectales con una introducción en la que Chacón presenta las principales reglas morfonológicas que ocurren en el wanka. El valor más importante de esta publicación está en sus traducciones al español regional y estándar. En 1974 presentó una tesis sobre *El sistema verbal en Huanca,* donde analiza desde el punto de vista sintáctico-semántico la función de los sufijos de flexión y derivación verbales. Ha concluido un *Suplemento del Lexicón Wanka-español* (1976), que incorpora 900 lexemas nuevas, muchos de ellos referentes a la flora, la fauna y al léxico de parentesco. Actualmente está investigando la fonética y fonología del quechua central y está preparando una antología lingüística del quechua general y una bibliografía clasificada y comentada sobre lingüística andina.

Elfriede Sayk Cruz, en *La derivación verbal en el quechua de Junín* (1974), analiza los sufijos derivativos del verbo en esta variedad dialectal de la zona central del país y hace un amplio acopio de estos mismos sufijos que nos presenta con su ordenamiento y combinaciones. El trabajo de Sayk está enriquecido con textos y glosas captados en el uso oral de esta modalidad de lengua.

Blas Puente Baldoceda ha dedicado su atención al quechua tarmeño de cuya variedad ha recogido y publicado, en edición bilingüe (quechua-castellano) una colección de *Textos* (1972) con importantes apreciaciones de tipo fonémico y un alfabeto práctico. Con estos materiales y con otros encontrados en una paciente búsqueda de varios años y muchas encuestas en nueve distritos de la Provincia de Tarma, donde se habla este dialecto, Blas Puente ha preparado la *Fonología y lexicón del quechua tarmeño* (1976), registrando importantes hallazgos para la dialectología andina como la sonorización de las oclusivas /p/ y /K/, la velarización de la uvular /q/ y la despalatalización de la nasal /ñ/ y de la lateral /ll/.

Gustavo Solis es autor de *Zonificación (dial)ectal del quechua de la provincia de la Bolognesi* (1977), su tesis doctoral presentada a la Universidad de San Marcos dedicada al estudio de las variaciones dialectales operadas en el quechua hablado en la Provincia de Bolognesi del Departamento de Ancash. Solís establece en su trabajo cuatro zonas dialectales nítidamente diferenciadas al interior de las fronteras político-administrativas de esta provincia andina del Perú.

Nilda Guillén es autora de un novedoso informe sociolingüístico *La zona quechuahablante de Puno* (1978), en el que muestra las relaciones que se dan entre los hechos socioeconómicos y lingüísticos en la zona del altiplano peruano, donde el idioma quechua perfila su léxico en áreas semánticas estrechamente vinculadas con las actividades (agraria, pecuaria, pesquera y artesanal) propias de la región altiplánica de Puno.

Carmelo Chaparro ha publicado *Gramática del quechua cusqueño* (1978), un pequeño y útil manual de gramática pedagógica destinada a la enseñanza-aprendizaje de esta variante dialectal de la lengua quechua.

Amancio Chávez, profesor de lengua quechua en San Marcos, es coautor con Gary Parker del *Diccionario quechua Ancash—Huaylas* (1976).

Rómulo Quintanilla está investigando sobre el léxico de la gramática del quechua de Huánuco particularmente en torno al dialecto hablado en la provincia de Ambo.

Isabel Gálvez tiene en proceso de preparación un manual de aprendizaje del idioma quechua con materiales léxicos y gramaticales del dialecto ancashino.

Glodoaldo Soto Ruiz, egresado de San Marcos, profesor de quechua en Nueva York y en Indiana, investigador del INIDE y docente en la Universidad de Huamanga, ha trabajado *La interferencia quechua-español* (1975) ilustrando con ejemplos las interferencias que se producen a nivel morfológico, sintáctico y cultural entre estas dos lenguas y explicándo dichas interferencias con argumentos y razones de carácter histórico y social. Por encargo del Ministerio de Educación ha preparado la *Gramática quechua Ayacucho-Chanca* (1976) y el *Diccionario quechua Ayacucho-Chanca* (1976) y en 1978 ha publicado una gramática pedagógica del quechua ayacuchano.

Víctor Tenorio García, docente de la universidad San Cristobal de Huamanga, ha publicado *Quechua ayacuchano. Estructura nominal básica* (1976), que trae novedosos aportes descriptivos se refieren a la funcionalidad de los morfemas nominales, al carácter léxico del género y a la naturaleza de las oraciones nominales.

Antonio Cusihuamán es autor de *Cusco Quechua Enclitics* (1976) y coautor con Donald F. Sola de *The Structures of Cusco quechua* (1967) y *Spoken Cusco Quechua* (1974). Por encargo del Ministerio de Educación ha escrito la *Gramática quechua Cusco-Collao* (1976) y el *Diccionario Quechua Cusco-Collao* (1976). Con propósitos menos descriptivos y más pedagógicos Alberto Lara Irala ha publicado una colección graduada, según niveles de aprendizaje, de

cuatro manuales de quechua ayacuchano (1967—1971) y un ensayo, *Influencias de la lengua quechua en el Español* (1974), en el que menciona e ilustra con ejemplos los influjos morfológicos y sintácticos que el español ha recibido en contacto con la lengua quechua.

Enrique Ballón Aguirre es autor de un ensayo polémico, en favor del quechua, publicado por el Departamento de Lingüística de la Universidad de San Marcos : *Comunicación colectiva y lenguajes oprimidos en el Perú (televisión / quechua)* (1976). Se trata de un novedoso análisis de la televisión, como medio de comunicación de masas, que en el Perú no ha asumido aún su verdadero rol al servicio de las buenas causas. Según Ballón, por falta de una política televisiva apropiada — que debe ser multilingüe, como el país —, se está frenando el desarrollo de una lengua oprimida como el quechua. Tres años antes, Ballón suscribió otro ensayo igualmente polémico publicado por el Instituto Nacional de Cultura *El Icono de la historia del Perú* (1973), un estudio lingüístico-semíotico que analiza desde la perspectiva de la comunicación — y a propósito de un afiche — el sistema de valores ideológicos que sustenan gran parte de los criterios con los que se hace la historia peruana. En la actualidad Ballón ha emprendido una investigación de campo : *Lexicologia y Lexicografía de la literatura oral quechua*, utilizando una rica variedad de mitos andinos, recogidos por él mismo en una paciente búsqueda por los pueblos y caseríos más apartados de la Sierra peruana.

Germán Swisshelm, versado en el quechua de Ancash tiene varias publicaciones : *Análisis detallado de la fonología del quechua de Huaraz* (1971), un verdadero manual de gran utilidad por la abundacia de datos que proporciona ; *Quechua del Callejón de Huailas* (1972), una gramática pedagógica estructurada en unidades didácticas y *Diccionario del quechua de Huaraz* (1972), que trae como introducción un estudio sobre el sistema verbal y el sistema de casos en el idioma quechua. Este es seguramente el diccionario más rico de cuantos se han preparado para la lengua quechua y ha servido de consulta y de guía a casi todos los lingüistas nacionales y extranjeros que en estos últimos años han estudiado el quechua. En colaboración con José Ripkens y con Santiago Pantoja ha publicado dos volúmenes de *Cuentos y relatos en el quechua de Huaraz* (1974), que contienen un estudio de la derivación verbal y un diccionario complementario. En general los trabajos éditos e inéditos de Germán Swisshelm constituyen una valiosa fuente de consulta para la investigación y los estudios del quechua por la variedad de sus datos y la riqueza de sus informaciones.

5. Desde 1958 Martha Hardman está dedicada a estudios e investigaciones en el grupo lingüístico *jaqui*, grupo que Alfredo Torero prefiere llamar con el nombre de *Aru* y que comprende tres lenguas subsistentes : *jaqaru*, *aimara* y *kawki*, este último en proceso de extinción. El primer resultado de sus investigaciones fue un estudio de fonética acústica sobre el comportamiento de las vocales en jaqaru, lengua hablada en la provincia de Yauyos *Consonantal conditioning of the distribution of vowel allophones in jaqaru* (1961). Hardman llevó después sus estudios al sistema gramatical de la misma lengua en *Jaqaru; outline of Phonological structure* (1966) ; y precisó el parentesco que guarda con las demás lenguas del grupo jaqui en *El jaqaru, el kawki y el aimara* (1966). Del año 1967 data su *Sistema fonémico del jaqaru* que trae una descripción detallada de sus 39 fonemas segmentales (3 vocales y 36 consonantes) y un fonema vocálico de duración y propone, además, un alfabeto muy práctico para la escritura de esta lengua. El estudio y los anteriores han servido para ensanchar el dominio lingüístico a un campo poco conocido de la realidad peruana.

Desde que Martha Hardman se trasladó a Bolivia ha dedicado la mayor parte de su tiempo al estudio del idioma aimara, el más difundido de la familia jaqui y lengua materna de un tercio de la población de Bolivia y de gran número de peruanos en el sur del país en los departamentos de Puno, Moquegua y Tacna. Entre sus estudios más recientes destacan : *Postulados lingüísticos del idioma aimara* (1973), en el que llama la atención de los educadores hispanohablantes empeñados en la ,,Castellanización'' de los pueblos aborígenes de América. Según Hardman, cuando un hablante de lengua vernácula aprende español entra en contacto

con una realidad lingüística nueva que no existe — por lo menos en la misma categoría — en su lengua y cultura nativas. Esta situación provoca no sólo dificultades de naturaleza lingüística sino también socioculturales. Esta conclusión de Martha Hardman, sistemáticamente soslayada en todos los programas y proyectos de desarrollo de la vida comunal peruana, debe presidir, de modo práctico y prioritario, el proceso educativo de las masas populares y campesinas de los países andinos y amazónicos de América. Y *Protojaqui: reconstrucción del sistema de personas gramaticales* (1975), donde sostiene conclusiones importantes para este dominio lingüístico: un paradigma verbal de 10 personas, el distanciamiento temprano del jaqaru y la separación tardía entre el kawki y el aimara.

En uno y otro campo de sus investigaciones y estudios (jaqaru y aimara) los trabajos lingüísticos de Martha Hardman tienen un particular interés para el Perú por no existir entre nosotros, aimaristas con formación técnica ni investigaciones consistentes sobre esta lengua que la usan como lengua materna un buen sector de peruanos en el Sur del país.

Al estudio y la investigación del sustrato lingüístico yunga se han dedicado: Jorge Zevallos Quiñones con *Toponimia preincaica en el Norte del Perú* (1944), *Un diccionario castellano-yunga* (1974) y *Los gramáticos de la lengua yunga* (1948) y el canónigo Telmo Zegarra Andrade quien ha publicado *Catecismo mochica de los yungas* (1971) y tiene en preparación *La gramática de la lengua Mochica*.

El centro de Investigación de Lingüística Aplicada de la Universidad de San Marcos (CILA), dirigido sucesivamente por Alberto Escobar, Inés Pozzi-Escot y Rodolfo Cerrón-Palomino, viene auspiciando desde hace más de una década, investigaciones y trabajos de campo en las zonas andina y amazónica del Perú sobre lenguas vernáculas, concentrado su interés en la preparación de materiales destinados a la ,,castellanización'' de niños quechuahablantes que inician su escolaridad.

El CILA ha publicado ya en calidad de ,,documentos de trabajo'' importantes logros provisionales de sus tareas y entre los estudios y ensayos que este centro ha auspiciado, orientados a la educación bilingüe y a la ,,castellanización'', anotamos los de Inés Pozzi-Escot, *La enseñanza de lenguas y de lingüística en la Universidad Peruana* (1968) escrita en colaboración con Alicia Saco y Flor de María Chauca; *La educación rural en el Perú, el problema de los quechuahablantes* (1971), *La situación lingüística en el Perú* (1972) con una presentación panorámica de las lenguas vernáculas del país y referencias a los estudios de lingüística andina y amazónica; *Plan para la castellanización de niños quechuahablantes* (1972) con recomendaciones del uso oral del quechua para el primer ciclo de la educación básica. Otros títulos publicados por Inés Pozzi-Escot con el mismo propósito de ,,castellanización'' de niños vernáculohablantes son: *El uso de la lengua vernácula en la educación* (1972); *Las lenguas vernáculas en la educación escolarizada* (1974); *Bilingüismo y educación de adultos* (1975); *Vocabulario bilingüe básico de los niños quechuahablantes* (1975), en este último trabajo analiza algunos rubros de influencia del español en el quechua y viceversa. En resumen, todos los trabajos de Pozzi-Escot están marcados por el sello de la ,,castellanización'' de las masas indígenas que hablan una lengua aborigen.

Madelaine Zúñiga investigadora del CILA ha dedicado igualmente sus mayores esfuerzos al problema de la castellanización. Como un avance de sus trabajos e investigaciones en el Centro Experimental de Educación Bilingüe de Quinua (Ayacucho), Madelaine Zúñiga ha publicado en la serie ,,Documentos de Trabajo'' del CILA *La educación bilingüe y la enseñanza de la pronunciación castellana a niños quechuahablantes* (1976) que constituye, por el momento, el diseño mejor logrado de una metodología sólidamente fundada en principios lingüísticos y didácticos para la enseñanza del español a los niños de habla quechua. M. Zúñiga presenta primero un panorama del bilingüísmo quechuacastellano, luego hace un análisis comparativo de los sonidos del quechua y del español, lo que le permite descubrir los diversos tipos de transferencias que ocurren en el aprendizaje de la fonética castellana por parte de los hablantes

quechuas; sobre esta base la autora presenta los lineamientos generales y específicos de su método, describiendo sus procedimientos, señalado el orden prioritario en que deben enseñanza los sonidos y estableciendo las bases para la elaboración de sus ejercicios; trae, además un buen acopio de ejercicios didácticos cuyos grados de dificultad tanto en el orden intrínseco como en el extrínseco han sido observados en la práctica.

En la línea de los estudios del bilingüísmo para ulteriores aplicaciones a la educación debemos mencionar el trabajo *Bilingüismo y formación de conceptos* (1972) de José Aliaga y Raúl González Moreira, quienes abordan el problema del bilingüísmo desde una perspectiva sociolingüística. Partiendo de una serie de observaciones e indagaciones realizadas con niños monolingües quechuas, monolingües castellanos y bilingües en ambos idiomas. Los autores de este trabajo establecen algunos efectos del bilingüismo en el comportamiento verbal de los niños y comprueban que el rendimiento promedio de los grupos monolingües, sea en el idioma quechua o castellano, es superior al rendimiento de los grupos bilingües. En este mismo dominio José Aliaga y Cipriano Olivera estudian *El comportamiento marginal en áreas urbanas y rurales* (1973), este es un proyecto todavía en proceso de ejecución auspiciado por el INIDE y se propone abordar el problema de las interacciones existentes entre la marginalidad social y el siquismo individual, particularmente referido a la educación bilingüe.

Para los estudios peruanos de lingüística andina, merecen un especial reconocimiento los trabajos de campo y las publicaciones realizadas por tres lingüistas norteamericanos, adscritos en diversos momentos a la universidad de San Marcos: Donald I. Sola, colaborador en el antiguo Plan de Fomento Lingüístico de esta Universidad, quien ha hecho estudios sobre el quechua de Huánuco y del Cusco, Gary Parker, asesor en el CILA especializado en el quechua de Ancash y Wolfang Wölk, profesor visitante del Departamento de Lingüística que ha investigado el quechua de Ayacucho, pero es de lamentar que una secta de lingüístas-pastores del I L V (Instituto Lingüístico de Verano) entronizada desde hace más de 30 años en el Perú, después de depredar — en el sentido más cruel de este término — casi un centenar de lenguas vernáculas habladas en la Amazonía, esté hoy incursionando en el área andina para cumplir, con la cobertura de la investigación lingüística del quechua, una labor proselitista que facilita la penetración cultural del imperialismo norteamericano.

Noviembre 1979

LUIS HERNÁN RAMÍREZ
Universidad Nacional de San Marcos
Departamento de Lingüística, Lima

[illegible] sobre esta base la [illegible] los documentos [illegible] de su proceso [illegible], recogiendo [illegible] de los [illegible] los [illegible] y estableciendo las bases para [illegible] un buen grupo de [illegible] [illegible] ha sido [illegible] en la práctica.

[illegible] línea de los estudios [illegible] aplicaciones a la [illegible] debemos mencionar el trabajo [illegible] (1972) [illegible] y [illegible] González Moreno, quienes abordan el problema del bilingüismo desde una perspectiva sociolingüística. Partiendo de una serie de observaciones [illegible] [illegible] fonológicas [illegible] [illegible] de este [illegible] alumnos [illegible] el comportamiento [illegible] de los niños, [illegible] el rendimiento [illegible] en el [illegible] al rendimiento [illegible]. En este [illegible] lingüístico [illegible] [illegible] [illegible] proyecto todo [illegible] proceso [illegible] el [illegible] y [illegible] las [illegible] particularmente [illegible].

Para los estudios [illegible] [illegible] los [illegible] por [illegible] de la Universidad de San Marcos [illegible] en el [illegible] de [illegible] universidad, quien [illegible] [illegible], Gary [illegible], [illegible] en el [illegible] de [illegible] y Wolfgang [illegible] del [illegible] de la universidad [illegible], pero es [illegible] que una [illegible] del Instituto Lingüístico de Verano [illegible] en el [illegible], después de [illegible] en el sentido más [illegible] de lenguas [illegible] [illegible], con la [illegible] de la investigación [illegible], [illegible] facilita la [illegible] del [illegible].

Noviembre, 197[illegible]

[illegible]
Universidad Nacional [illegible]
Departamento de [illegible], Lima

LUCRĂRI ROMÂNEȘTI RECENTE CONSACRATE LIMBII SPANIOLE

Două lucrări consacrate limbii spaniole s-au publicat în cursul anului 1979. Diferite din punct de vedere atît al domeniului abordat, cît și al metodelor de elaborare, ambele reprezintă contribuții de valoare la bibliografia românească a limbii spaniole.

Prima lucrare este *Studii de sintaxă a limbii spaniole*, elaborată de un grup de hispaniști, în majoritate cadre didactice de la catedra de limbă și literatură spaniolă a Facultății de limbi străine și publicată de Universitatea din București. Lucrarea este destinată studenților din anii superiori și continuă, într-un fel, *Manualul de limba spaniolă I. Categoriile gramaticale* publicat în 1975 tot de Universitatea din București, rod al colaborării unui colectiv coordonat de Maria Manoliu Manea. Cele două lucrări urmează să suplinească lipsa unei gramatici a limbii spaniole detaliate, de dată mai recentă[1]. Lucrarea de care ne ocupăm reunește o serie de studii independente, care în ansamblu constituie, de fapt, o documentată și aprofundată sintaxă a limbii spaniole, completînd în mod fericit „manualul" apărut în 1975. Lucrarea este alcătuită din următoarele studii-capitole : *Negația și interogația* (Domnița Dumitrescu), în care se analizează raportul între cuantificatori și negație, transformarea negativă, negația multiplă, întărită și restrictivă, negația în propozițiile complexe, indicele negativ, substitutul pro-frază, negația expletivă, domeniul interogației, transformarea interogativă, interogativele indirecte ; *Raportul de coordonare* (Cristina Hăulică), aici fiind incluse coordonarea de tip cantitativ — raportul copulativ, disjunctiv, distributiv, adversativ — și coordonarea de tip cauzativ — raportul condițional, concesiv și conclusiv ; *Propoziția completivă* (Sarmiza Leahu) ; *Obiectul direct și indirect* (Doina Maria Păcurariu) ; *Locativul spațial* (Maria Papadopol) ; *Pasivizarea* (Florența Sădeanu). Fiecare capitol conține, la sfîrșit, bogate referințe bibliografice.

Așa cum am arătat în prezentarea primului volum[2], dincolo de valoarea intrinsecă a studiilor-capitole, se remarcă o anumită lipsă de unitate în tratare, datorată atît metodologiei, pe baze moderniste, dar nu aceeași de la autoare la autoare, cît și formei de prezentare a temelor. Aceasta nu impietează asupra valorii studiilor respective, cum am mai spus, dar credem că nu facilitează însușirea de către studenți a problemelor tratate. În sfîrșit, credem că este cazul ca atunci cînd se elaborează studii destinate însușirii unei limbi străine de către vorbitorii români, chiar cei cu pregătire filologică — și această remarcă o considerăm valabilă nu numai pentru limba spaniolă — să se pornească de la gramaticile limbii române sau, în orice caz, de la cursurile universitare elaborate pentru limba română, în vederea facilitării înțelegerii similitudinilor și paralelismelor dintre română și cealaltă limbă, precum și a diferențelor dintre ele.

A doua lucrare este *Dicționar de dificultăți ale limbii spaniole* de Ileana Scipione, publicat la Editura științifică și enciclopedică. În ciuda titlului, nu avem a face cu o lucrare de lexicografie, ci mai degrabă cu un îndreptar ortografic, ortoepic și chiar gramatical. Dicționarul este conceput ca un inventar al tuturor cuvintelor din limba spaniolă care pot ridica

[1] Singurele lucrări de acest fel publicate, pînă în prezent, la noi sînt Iorgu Iordan, Constantin Duhăneanu, *Gramatica limbii spaniole*, București, 1963, Dumitru Copceag, Gregorio Escudero, *Gramatica limbii spaniole cu exerciții*, București, 1965, și Domnița Dumitrescu, *Gramatica limbii spaniole prin exerciții structurale*, București, 1976.

[2] SCL XXVII (1976), nr. 4, p. 440–441.

probleme, îndoieli sau nedumeriri vorbitorilor români care se ocupă de studiul spaniolei sau lucrează cu această limbă. Astfel, în dicționar apar regimul prepozițional al principalelor substantive, adjective și verbe, complementele și atributele lor, modele de conjugare pentru marea majoritate a verbelor neregulate, scrierea cu majusculă sau minusculă, indicații de pronunțare și accentuare, cuvinte identice sau asemănătoare cu echivalentele românești (inclusiv nume proprii), dar cu accent și grafie diferită, abrevieri și sigle, falși prieteni etc. Dicționarul nu dă traducerile românești decît atunci cînd acestea contribuie la rezolvarea unor îndoieli. În inventarul de cuvinte-titlu apar și o serie de cuvinte românești, la un loc cu cele spaniole, „menite să contribuie la înlăturarea greșelilor și confuziilor posibile", după cum arată autoarea în prefață. Credem că tocmai datorită caracterului net de instrument de lucru al acestui dicționar ar fi fost mai utilă întocmirea unei liste separate de cuvinte-titlu românești. Astfel, o listă de aproape cincisprezece pagini cu cuvîntul-titlu *(locuitor) din* ... nu credem că-și are locul între *locuaz* și *locutor*, cu atît mai mult cu cît echivalentele spaniole apar uneori și în cadrul fiecărei litere în ordine alfabetică. Dealtfel, criteriile după care unele cuvinte de acest fel apar în această listă, dar și la ordinea alfabetică respectivă, precum și cele după care uneori cuvîntul-titlu este în română, iar altcori în spaniolă, nu ne sînt foarte clare. Astfel apar : **togolez** *adj., s. m.* togolés, dar **zairense** *adj., s. m.* zairez, sau **alicantino** *adj., s. m.* locuitor din Alicante, Spania, dar și **(locuitor) din Alicante, Spania** *adj., s. m.* alicantino. În aceeași ordine de idei, considerăm mai puțin potrivită (ținînd seama de scopul acestei lucrări), introducerea în lista de cuvinte-titlu a unor termeni care circulă într-o formă incorectă, de tipul **helicóctero** nu, ci **helicóptero** s. m. Mai convenabilă credem că este notarea formei corecte și nimic mai mult, așa cum se procedează în majoritatea cazurilor. Dincolo de aceste observații însă, lucrarea este interesantă, documentată și utilă, reprezentînd, așa cum intenționează, de fapt, un instrument de lucru necesar celor care se ocupă de limba spaniolă, mai ales traducătorilor, o sinteză a dificultăților de care se lovesc vorbitorii români preocupați de domeniul hispanic.

Cele două lucrări prezentate, ambele cu un pronunțat caracter practic și didactic, dar și teoretic — prin principiile metodologice —, reprezintă o contribuție valoroasă a hispaniștilor români la cercetarea limbii spaniole contemporane.

Februarie 1980

DAN MUNTEANU
Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

O CONTROVERSĂ PALEOGRAFICĂ

În „introducerea” la ediția recentă de *Documente și însemnări românesti din secolul al XVI-lea*[1], Al. Mareș relevă, la p. 19, printre lecturile greșite ale unor scrisori, grafia сӣмтȣ̂ (= *sîmtu* = *sînt*, pers. 1 sg. ind. pr. a vb. *a fi*), cu un spirit deasupra lui *-u* (doc. nr. CXII), transcrisă *simtul* în ediția de scrisori românești din arhivele Bistriței (Transilvania), pe care am dat-o în 1926[2].

Reproducerea fotografică a scrisorii figurează în volumul indicat mai sus, la p. 480–481.

Lectura *simtul* apare și în ediția acestei scrisori pe care a dat-o N. Iorga, în 1899, și a doua oară, în 1911[3].

Față de afirmația că lectura *simtul* ar constitui o eroare (în loc de *simtu*, cu un spirit deasupra lui *u* final), socotim că e cazul să examinăm din nou această problemă.

După cum am arătat mai sus, există două păreri în privința interpretării acestei grafii, și anume:

Λ e un spirit așezat deasupra lui *u* final din *simtu*.

Ne întrebăm, în acest caz, ce rost ar avea un astfel de accent, așezat în acest loc?

Pe de altă parte, trebuie relevat faptul că *simtu* mai figurează de două ori în aceeași scrisoare, dar fără accent.

Dacă însă semnul așezat deasupra lui *-u* din *simtu* este litera *l*, de ce nu există trema, așezată deasupra literei, care semnalează suprapunerea?

Lipsa tremei suprapuse e însă frecventă în monumentele epocii.

În această privință, se cuvine să relevăm că lipsa de consecvență, în scrierea chirilică a monumentelor românești din secolele trecute, e un fapt notoriu.

Mă refer, de exemplu, la observațiile mele asupra imposibilității de a fixa o regulă în scrierea lui *-u* (final) în textele românești din secolul al XVI-lea[4].

Simtul (= sînt), cu articolul *-l*, constituie un caz neobișnuit, care trebuie explicat.

Am relevat acest caz și l-am alăturat unor exemple cînd, în limba română vorbită, sînt folosite verbe cu sufixe diminutivale, proprii numelui[5].

Față de considerațiile de mai sus, socotim că faptele ne autoriză să menținem lectura *simtul*, propusă de N. Iorga și de mine.

Ianuarie 1980

AL. ROSETTI
Academia R. S. România
București, Calea Victoriei 125

[1] București, 1979.

[2] *Lettres roumaines de la fin du XVI*[e] *et du début du XVII*[e] *siècle, tirées des archives de Bistritza (Transylvanie)*, București, 1926, p. 51–52.

[3] N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței*, I, București, 1899, p. 6, n° XI, și în *Documente Hurmuzaki (Documente privitoare la istoria Românilor)*, Ed. Academiei Române, XV[1], 1911, p. 773, no. 1594.

[4] Vezi cartea noastră *Istoria limbii române*, I[2], București, 1978, p. 727–729.

[5] Vezi cartea noastră, *Études linguistiques*, Haga, 1973, p. 45–46.

C. DIMITRIU, **Gramatica limbii române explicată. Morfologia,** Iași, Editura Junimea, 1979, 398 p.

0. Morfologia, dintre disciplinele lingvistice, are astăzi avantajul de a fi beneficiat de monografii excelente pentru cele mai multe părți de vorbire, de studii remarcabile pentru numeroase probleme de detaliu, acoperindu-se, în mare parte, atît domeniul descrierii expresiei gramaticale a cuvintelor flexibile, cît și al relațiilor de conținut la care participă formele gramaticale.

Acest stadiu al cercetării lingvistice impune o mare exigență din partea cercetătorilor, existînd obligația științifică de a se supune cerințelor teoretice ale momentului și de a nu ignora realizările anterioare. Fie că este o cercetare de tip sincronic, care-și propune să prezinte organizarea de ansamblu, semantică și formală, a sistemului morfologic al limbii actuale, fie că este o cercetare din perspectivă evolutivă, care-și propune să fixeze stadiul evoluției sistemului actual și să surprindă direcția lui de mișcare, orice cercetare morfologică realizată a s t ă z i nu poate ignora cîteva cerințe impuse de ținuta cercetărilor anterioare : a) nu se poate face o descriere morfologică fără un aparat conceptual bine precizat ; b) nu se poate face o analiză a expresiei morfologice fără un punct de plecare fonologic, deci fără adoptarea unei analize fonologice coerente și consecvente, care să explice ,,deciziile'' morfologice în cazurile mai dificile de analiză.

1. În acest context, o nouă lucrare de sinteză morfologică : *Gramatica limbii române explicată*, de C. Dimitriu, se adaugă listei bogate de lucrări de morfologie apărute după 1960.

Aflăm din *Introducere* că lucrarea ,,se adresează tuturor acelora care doresc să aprofundeze sistemul gramatical al limbii române'', fără nici o altă indicație privind nivelul de pregătire și formația cititorului. Specificația din titlu ,,Gramatica ... *explicată*'', motivată de autor prin examinarea diverselor puncte de vedere exprimate anterior în problemele controversate, ,,astfel încît opinia autorului nu apare ca un *datum*, ci rezultă în mod normal din analiza întreprinsă'', sintetizează, în concepția autorului, noutatea modului de abordare în această carte. Autorul pierde din vedere că, exceptînd gramaticile școlare, toate lucrările serioase anterioare, fără s-o fi exprimat special în titlu, își motivează punctul de vedere, mai ales în problemele controversate.

Lucrarea este o prezentare ,,a componentului morfologic al limbii române literare m o d e r n e ''(subl. ns. — G.P.D.), specificare care îi permite autorului să aducă exemple dintr-o perioadă întinsă, cele mai multe aparținînd secolului al XIX-lea (Eminescu, Bălcescu, C. Negruzzi, Alecsandri). Lipsesc cu desăvîrșire exemplele de limbă actuală, ultimele, ca dată de apariție, fiind cele din Goga, Blaga, Camil Petrescu, dar și acestea, în mică măsură. În general, referirile explicite la stadiul actual al limbii literare sînt extrem de rare (v. p. 254 : ,,în momentul a c t u a l al limbii literare (subl. ns. — G.P.D.), complementul de agent există doar virtual, practic el nemaiexprimîndu-se''), dar, și în acest caz, se exemplifică cu Coșbuc. Deși cuprinde exemple de la Bălcescu la Camil Petrescu, nici unul din fenomenele morfologice în schimbare în această lungă perioadă nu formează obiect de cercetare, nici măcar de semnalare din partea autorului. În realitate, cartea oferă o descriere a stadiului actual al limbii literare, prezentat, paradoxal, cu exemple de limbă din secolul trecut.

Fără să fi fost exprimat explicit, se constată că lucrarea nu este o gramatică de tip normativ, fiindcă o ierarhizare a faptelor din acest punct de vedere este inexistentă. Apelul la distincția acceptat/neacceptat de normele literare, în rarele situații cînd se face, urmărește să eludeze cazuri dificile de interpretare gramaticală, pe motivul considerării lor ca

neliterare (vezi, de exemplu, comentariul de la p. 199, privind acordul în persoană și număr al semiauxiliarelor *a trebui* și *a fi*: „De fapt, acordul în persoană (și număr) al unipersonalelor *a trebui* și *a fi* nici nu ar trebui luat în discuție la recunoașterea verbelor semiauxiliare — fie de mod, fie de aspect — întrucît acest așa-zis acord reprezintă un caz de folosire neliterară a verbelor respective, iar gramatica normativă are în vedere numai uzul considerat literar". Să nu mai vorbim de faptul că unele din construcțiile la care se referă aici autorul (ex. *trebuiau să plece)* sînt tacceptate de limba literară.

Autorul nu este preocupat nici de ierarhizarea formelor din punctul de vedere al frecvenței lor de utilizare sau al unei distribuții stilistico-funcționale. Singurele constatări de frecvență (vezi p. 251, 254, folosirea pasivului cu auxiliar și a pasivului reflexiv) și de utilizare stilistică (vezi p. 324, folosirea variantelor de viitor) nu se întemeiază pe cercetări speciale, repetînd impresii frecvent formulate cu privire la aceste fenomene.

Ca mod de organizare, *Gramatica ... explicată* amintește de *Structura morfologică a limbii române contemporane*, de Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, chiar dacă autorul o citează mai ales din intenții polemice. Ca și *Structura morfologică ...*, cartea lui C. Dimitriu are o *Introducere*, în care se definește morfologia, se definesc și se clasifică părțile de vorbire, se definesc și se caracterizează categoriile gramaticale ale limbii române, se prezintă conceptele de bază pentru analiza unei forme flexionare : morfem, sufix, desinență etc. Urmează descrierea propriu-zisă a fiecărei părți de vorbire, păstrîndu-se inventarul din lucrarea amintită și din Gramatica Academiei. La sfîrșitul cărții apare o listă bibliografică selectivă de 191 de titluri, conținînd, după indicațiile autorului, numai lucrările nutilizate". Examinarea acestei liste arată „umeroase lacune de informație bibliografică (românească, nu străină !), fiind omise contribuții esențiale din domeniul morfologiei, cum ar fi articolele privind definiția și delimitarea contextuală a diverselor părți de vorbire, determinarea contextuală a genului, a numărului, definiția contextuală și semantică a cazurilor, determinarea contextuală a paradigmelor, definiția și natura articolului, natura pronumelui sau lucrările referitoare la conceptele de categorie gramaticală, morfem, analiză morfematică, la delimitarea locuțiunii de gruparea liberă de cuvinte etc. O confruntare a bibliografiei cu textul scoate în evidență că se ignorează adevăratul sens al unora din articolele citate, iar altele, deși citate, nu sînt „utilizate" și în realitate (vezi, de exemplu, articolele: Ciompec, Georgeta, *Încercare de definire contextuală a adverbului românesc*, și Diaconescu, Paula, *Le système casuel du roumain)*.

2. Analiza structurii formelor flexionare, realizată cu minuție de numeroase cercetări anterioare (vezi Valeria Guțu Romalo, Paula Diaconescu, Anca Belchiță, Andrei Avram), care, indiferent de interpretarea dată, au fost preocupate de realizarea unei segmentări nearbitrare, a unei ierarhizări a afixelor în cadrul distincției variantă/invariantă și de adoptarea unei soluții fonologice pentru interpretarea morfologică, este total neglijată în cartea lui C. Dimitriu. Segmentarea formelor și inventarul afixelor apar ca date, neindicîndu-se modalitatea de analiză și, deci, etapele intermediare. Încercînd să deducem tehnica de lucru din rezultatele analizei, constatăm că unele decizii sînt urmarea unei analize exclusiv grafice, fără nici o preocupare pentru forma fonetică și, cu atît mai puțin, pentru interpretarea fonologică, iar altele, dimpotrivă, presupun o analiză fonetică și fonologică prealabilă.

Soluții de tipul : sufixul infinitivului *-ea* în *împerechea* (p. 224), al imperfectului *-ea-* la verbele *tăcea, trece, fugi* (p. 320), al perfectului simplu *-ea-* în *împerecheai, vegheai*, (p. 224, 321, 323), formulări de tipul „desinența *i* devine *e (viner-e-a)*" (p. 49), fără nici o indicație a realizării fonetice sau a naturii fonologice a acestora, identificarea aceleiași perechi desinențiale -Ø, *-e* la substantivele *scaun-scaune, bici-bice, război-războaie* (p. 45) și *-u, -i* la substantivele *codru-codri, fiu-fii* (p. 44), de asemenea fără nici o specificare de natură fonetică și fonologică, sînt

urmarea unei analize exclusiv grafice a formelor. Alte interpretări, dimpotrivă, abandonează soluţia grafică, întemeindu-se pe o analiză fonetică şi fonologică prealabilă (vezi, de exemplu, prezenţa desinenţei-0 la pluralele substantivelor *porunci, dungi, urechi, pilulici, mingi, vlădici*, p. 42, sau la persoana a II-a a prezentului verbelor *urci, mergi*, p. 34). Soluţia de segmentare a acestor forme, ca şi a cuvintelor sg. *război-0* / pl. *războai-e* (p. 45), 3 sg. prezent *tai-e* (p. 383) a fost sugerată autorului de lucrări anterioare (cf. Andrei Avram, în SCL (1969), 4 şi 5, şi Anca Belchiţă, *ibid.*, 4), necitate însă, unde, spre deosebire de lucrarea lui C. Dimitriu, erau justificate de o concepţie de segmentare general fonologistă, aplicată consecvent pentru toate formele supuse analizei. Rarele situaţii în care autorul formulează explicit natura fonetică a unei reguli desinenţiale sînt, de obicei, inexacte (vezi p. 332, unde se indică aceeaşi condiţie fonetică pentru realizarea desinenţei *-u* la verbele : *aflu, scriu, vreau)*. Această parte a descrierii, prin ignorarea interpretării fonetice şi fonologice a formelor, ca şi prin inconsecvenţa soluţiilor, îşi pierde valoarea teoretică şi utilitatea practică. Pe de altă parte, se ştie că domeniul analizei formelor (segmentare, reducerea variantelor), un domeniu prin excelenţă de interpretare, a stîrnit în morfologia românească puncte de vedere contradictorii. Ne-am fi aşteptat ca această carte, care-şi zice — pentru motivul arătat mai sus — „gramatică ... explicată", să analizeze soluţiile propuse şi să adere justificat la una din ele. Lipsa de preocupare pentru implicaţiile fonetico-fonologice ale morfologiei explică, în această carte, şi ignorarea uneia din problemele importante în morfologia românească : alternanţele.

3. Aparatul conceptual, tradiţional, în cea mai mare parte, este vulnerabil mai ales în aspectele în care autorul îşi propune să inoveze. Se introduc concepte noi, insuficient precizate, confuze, aberante chiar din punctul de vedere al viziunii de ansamblu.

Astfel, conceptele „parte de vorbire-morfem" şi „cuvînt-morfem" (p. 30) privesc părţi de vorbire întregi (articol, prepoziţie, conjuncţie) şi cuvinte izolate din clasa pronumelui (pronumele reflexiv), din clasa verbului (verbele auxiliare şi copulative) şi a adverbului (mărcile categoriei comparaţiei), care îndeplinesc funcţia de „marcă a unor categorii gramaticale sau a unor raporturi sintactice". Prepoziţia, de exemplu, una din părţile de vorbire-morfem, marcă „a categoriei gramaticale a cazului la substantiv" (p. 31) şi „a modului la verb" (p. 352), este şi parte de vorbire de-sine-stătătoare, dar şi element component al unei forme flexionare substantivale, pronominale sau verbale. Considerarea părţilor de vorbire-morfem ca elemente componente ale unor forme flexionare reapare în propunerea de clasificare de la p. 27—28, unde formele flexionare se împart în : a) forme sintetice, „realizate prin morfeme continui (sic !) aglutinate cu radicalul" (ex. *case, bune, cîntase) ;* b) forme flexionare analitice, care „conţin cel puţin un morfem neaglutinat precedînd radicalul" (ex. *voi merge, pe stradă, mai bun) ;* c) forme flexionare supletive, „la care categoriile gramaticale se exprimă prin morfeme lexicale" (ex. *eu — noi, eu — mie, un — nişte) ;* d) forme flexionare mixte, cu flexiune sintetică şi analitică (ex. *am cîntat, la oglindă)* sau cu flexiune supletivă şi analitică (ex. *pe tine, am fost)*. Din exemplificările făcute se deduce că *pe stradă, pe tine, la oglindă* sînt considerate forme flexionare ale substantivelor *stradă, oglindă* şi ale pronumelui personal de pers. a II-a.

Pe lîngă distincţiile morfologice general recunoscute, autorul introduce distincţii noi, nesemnificative şi rămase neclarificate în lucrare. De exemplu, în interiorul clasei sufixelor gramaticale, se disting cele „propriuzise", care „apar la toate formele aspectului opozabil respectiv (?) realizate concret" de cele „flexionare", care „nu apar la aspectul opozabil (?) al unei categorii gramaticale în întregime" (p. 29). Sau, în interiorul unei părţi de vorbire-morfem (prepoziţia), se distinge prepoziţia-„marcă a categoriei gramaticale a cazului" de „prepoziţia-morfem", reprezentată prin *a* şi *de* de la infinitiv şi supin (p. 361). Distincţia este supărătoare, pe de o parte, pentru că o subclasă primeşte nota specifică a clasei întregi, iar pe de altă parte, pentru că se utilizează ca opozabili doi ter-

meni : marcă, morfem, care, în restul cărţii, apar ca sinonimi.

Problema spinoasă a deosebirii dintre locuţiune / expresie / grupare liberă de cuvinte este eludată prin introducerea conceptului de „perifrază", care, neprimind o definiţie şi criterii de delimitare precise, poate acoperi situaţii dintre cele mai variate. Perifraza este utilizată ca echivalent al expresiei şi al locuţiunii, dar şi al oricărei grupări de cuvinte, permiţînd autorului includerea aici, fără o justificare prealabilă, a tuturor situaţiilor dificil de interpretat. De exemplu, sînt considerate ca perifraze adverbiale grupările alcătuite din prepoziţie + adverb (p. 355), pe motivul că, în combinaţie cu adverbul, prepoziţia are un comportament lexical aparte, dezvoltînd un sens lexical. Lăsînd la o parte că întreaga argumentaţie privind asemantismul prepoziţiilor (p. 353) este neconvingătoare, mai ales cînd există, în acest domeniu, cercetările extrem de serioase ale Laurei Vasiliu, nu înţelegem cum argumentul prezenţei sensului lexical autonom al prepoziţiei poate să justifice interpretarea grupării ca perifrază, cînd este ştiut că locuţiunile presupun, dimpotrivă, o scădere a autonomiei lexicale a elementelor componente. Dintre moduri, supinul nu apare niciodată de-sine-stătător, ci numai ca element component al unor perifraze, fie verbale — cînd intră în structura predicatului verbal compus —, fie substantivale, adjectivale, adverbiale, în funcţie de poziţia sintactică a supinului (p. 309—310). Ne întrebăm, în această interpretare, cum s-ar putea explica determinanţii de tip verbal (complement direct, nume predicativ etc.) ai unei perifraze substantivale formate din supin (ex. *Nu e uşor de scris versuri*, *Nu e uşor de ajuns profesor)*, cînd este ştiut că o locuţiune substantivală se caracterizează sintactic prin apariţia în aceleaşi contexte ca ale substantivului. Pe de altă parte, constatăm o inconsecvenţă între soluţia considerării lui *de* ca morfem al supinului (v. conceptul „prepoziţie-morfem" creat pentru această situaţie) şi, implicit, a considerării lui *de* + participiu ca formă flexionară analitică şi soluţia interpretării aceleiaşi grupări ca perifrază. Calitatea de perifrază conjuncţională se atribuie, pe lîngă locuţiunilor conjuncţionale general recunoscute, şi grupărilor libere de cuvinte, considerate de autor — fără o justificare prealabilă — ca neanalizabile (vezi *în ciuda faptului că*, *prin aceea că*, *avînd în vedere faptul că*, *relativ la faptul că*, *în ceea ce priveşte faptul că*, *în afară de faptul că*, *cu excepţia faptului că*, *cu scopul ca*, p. 365—366). Înţelegem, în această situaţie, de ce autorul cărţii apreciază că numărul conjuncţiilor subordonatoare poate fi considerat „nelimitat" (p. 370—371). Perifrazele substantivale grupează, alături de construcţia *aducere aminte*, şi gruparea liberă *facultate de filologie* (p. 23) ş. a. m. d. Definită şi utilizată astfel, perifraza, concept atotcuprinzător, îşi pierde utilitatea pentru o descriere ştiinţifică.

Insuficient de riguroase sînt şi definiţiile conceptelor folosite (vechi sau nou introduse în descriere). Unele sînt prea generale, comportînd, chiar în prezentarea autorului, completări, reveniri, circumscrieri (vezi, de exemplu, definiţia morfologiei, disciplină „care studiază regulile privitoare la modificările formale ale cuvintelor", la care autorul adaugă încă două pagini de restricţii şi precizări. Printre acestea, apare şi o indicaţie tautologică : „morfologia abordează cuvîntul din punctul de vedere al modificărilor formale de natură morfologică"). Altele sînt lipsite de elementul specific, diferenţiator (vezi definiţia morfemului ca „unitate a limbii capabilă să transmită un conţinut", p. 26) sau se întemeiază pe criterii comune mai multor situaţii lingvistice (vezi felul cum este folosit criteriul sintactic în definirea şi delimitarea părţilor de vorbire şi a cazurilor. Pentru cazuri, se enumeră, de exemplu, fără nici o ierarhie, toate funcţiile sintactice (vezi p. 66—69), inclusiv subiectul în genitiv şi în acuzativ, numele predicativ în acuzativ, apoziţia în genitiv, dativ şi acuzativ, astfel încît se ajunge ca aproape toate funcţiile sintactice să apară la toate cazurile, făcîndu-se din acesta un criteriu nerelevant). Frecvent, se constată preferinţa pentru definiţii substanţiale, referenţiale, recurgîndu-se la acestea chiar şi atunci cînd conceptele sînt de altă natură (vezi definiţia categoriei cazului, care exprimă „un raport între *obiecte* sau între

obiecte și *acțiuni*", p. 14. Numai după cîteva rînduri, autorul deplasează criteriul de distingere a cazurilor din plan referențial în plan sintactic).

4. Din descrierea propriu-zisă a părților de vorbire și a categoriilor gramaticale, ne-a atras atenția repunerea în discuție a unor puncte de vedere exprimate anterior privind admiterea semiauxiliarelor de mod și de aspect și, implicit, a predicatului verbal compus și considerarea infinitivului și a gerunziului ca moduri personale și predicative, cu toate consecințele care derivă din aceasta. Prepozițiile dinaintea infinitivului : *pînă* (a), *fără* (a), *pentru* (a), *de* (a), *spre* (a), *în loc de* (a) etc. sînt interpretate ca elemente de legătură la nivelul frazei, deci conjuncții subordonatoare (p. 280).

Cele două fenomene țin de latura interpretativă, primind, de la un cercetător la altul, în funcție de importanța care se acordă unui argument sau altuia, soluții de analiză diferite, fiind fiecare, într-un anumit sens, posibilă, corectă. În alegerea unei soluții, importantă este ierarhizarea argumentelor. În analiza gerunziului și a inifinitivului, autorul propune, fără să formuleze explicit, o inversare în ierarhia argumentelor, acordînd importanță decisivă posibilității acestora de a participa la relațiile categoriilor gramaticale ale verbului (nu și de a le realiza în forma lor). Alte argumente, hotărîtoare pentru cealaltă interpretare, sînt trecute sub tăcere. Analiza semiauxiliarelor (p. 195—208) nu aduce argumente suplimentare față de lucrările existente. Interpretarea acestora, care este făcută pentru fiecare verb în parte, este lipsită de o perspectivă unitară, autorul neajungînd să stabilească un criteriu sintactic sigur, în funcție de care să definească și să delimiteze întreaga clasă a semiauxiliarelor.

Dintre amănuntele descrierii, atragem atenția, pentru surpriza afirmațiilor, pentru neclaritatea punctului de vedere, asupra cîtorva aspecte :

— Substantivele se împart în două categorii : cu gen unic (neutrele și epicenele) și cu două genuri (substantivele mobile) (p. 54—55). Se deduce de aici că perechile *elev—elevă, păun—păuniță* grupează forme flexionare ale aceluiași cuvînt. Dar tot autorul le leagă printr-o relație de derivare (prin moțiune), ceea ce presupune un mod diferit de interpretare.

— Despre articol, aflăm, fără nici o limitare a constatării, că ,,astăzi articolul hotărît enclitic și-a pierdut funcția sa inițială de individualizare" (p. 47—48), pentru ca la p. 78, același articol să apară cu funcție de individualizare și de generalizare.

— Diateza reflexivă, care — în interpretarea autorului — corespunde reflexivului obiectiv, este limitată la verbele cu pronume reflexiv în acuzativ (p. 246). Reflexivul obiectiv cu dativul este subordonat, în mod surprinzător, activului (p. 246—247). Diateza reciprocă, avînd elemente de definiție comune cu cea reflexivă, se exemplifică, însă, atît cu reflexive în acuzativ, cît și cu reflexive în dativ (ex. *a se bate, a-și da bună ziua*, p. 248).

— Autorul recomandă recunoașterea tranzitivității după acceptarea sau neacceptarea pasivului (p. 186). Din regulile formulate pentru acest aspect, aflăm că ,,dacă verbul activ nu poate fi pus la diateza pasivă (și nici reflexivă) la nici o persoană, atunci verbul în cauză este intranzitiv". Rămîn pe dinafară verbe ca : *avea, durea, ustura*, care nu admit pasivul și despre care nu s-a afirmat niciodată că sînt intranzitive. Aflăm, de asemenea, că ,,dacă verbul activ poate fi pus la diateza pasivă (eventual și reflexivă), numai la persoana a treia, atunci el este tranzitiv din categoria acelora cu complement intern (de exemplu, *a juca : jocul a fost jucat, jocul se joacă)*". Autorul pierde din vedere o întreagă clasă de verbe tranzitive, mai numeroasă decît cea la care se referă, care admit numai complemente directe nonanimate și care, în mod firesc, nu pot apărea ca pasive decît cu formă de persoana a III-a (ex. *a actualiza, a adnota, a afîna, a agonisi, a ajusta, a amenaja, a apreta, a ara, a asana* etc.).

Exemplele date sînt semnificative pentru ușurința cu care sînt făcute observațiile, fără o analiză și o verificare amănunțită a faptelor. Aceeași ușurință se constată și în comen-

tările polemice ale autorului la numeroase lucrări de morfologie apărute anterior.

5. Lucrarea *Gramatica limbii române explicată*, poate un curs universitar (deşi autorul nu specifică această destinaţie), strînge, într-o descriere de ansamblu, redactată fluent şi accesibil, alături de lucruri foarte cunoscute, şi unele aspecte şi interpretări mai noi, fără însă să fi realizat o prezentare a stadiului actual al cercetării ştiinţifice în domeniul morfologiei româneşti.

Februarie 1980

GABRIELA PANĂ DINDELEGAN

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Spiru Haret 12

SUZANA CARMEN DUMITRESCU, **Coordonarea prin joncţiune în limba română**, Bucureşti, Editura ştiinţifică şi enciclopedică, 1979, 360 p.

Lucrarea menţionată îşi propune să descrie diacronic şi sincronic raportul de coordonare prin joncţiune din varianta scrisă, literară şi populară a limbii române, începînd cu secolul al XVI-lea, de cînd datează primele texte scrise. Pentru fiecare conjuncţie coordonatoare se stabilesc structura, valoarea, unităţile sintactice pe care le leagă, topica, aspecte stilistice şi etimologia. Se tratează toate cele patru tipuri de coordonare : copulativă, disjunctivă, adversativă şi conclusivă, specificîndu-se şi frecvenţa lor relativă.

Elementele coordonate se divid în funcţie de următoarele particularităţi gramaticale : a) identitate sintactico-morfologică, b) identitate sintactică — nonidentitate morfologică şi c) nonidentitate sintactico-morfologică. Prin identitatea morfologică a părţilor de propoziţie coordonate se înţelege coincidenţa caracteristicilor lor morfologice (gen, număr, caz, grad de comparaţie, mod, timp, persoană, articol).

Printre exemplele ilustrative de *nonidentitate sintactică* figurează şi enunţuri în care opoziţia se manifestă între *atributul adjectival* şi *atributul prepoziţional* („voinţă *de fier* şi *rece*"), *atributul adjectival* şi *atributul adverbial* etc. (p. 173—174). Procedîndu-se astfel se pierde din vedere că toate speciile de atribute, indiferent de forma şi de valoarea lor, participă la acelaşi tip de relaţie, aparţin aceleiaşi clase de substituţie, deci se includ în aceeaşi categorie sintactică şi nu pot fi opuse funcţional.

„La nivelul frazei, raportul de coordonare prezintă trei aspecte : *identitate sintactico-morfologică* (în situaţia în care predicatele sînt identice sintactic, sau predicate verbale, sau predicate nominale ...) ; *nonidentitate sintactică* (în cazul în care raportul de coordonare este ocurent între un predicat nominal şi altul verbal" (p. 232). În realitate autoarea ignorează criteriul structurii predicatului, inadecvat pentru definirea raportului sintactic dintre propoziţii, şi adoptă pe cel al funcţiei sintactice al propoziţiilor respective (p. 286—289, 344).

Coordonarea prin joncţiune se descrie parţial, limitîndu-se la unităţile gramaticale prevăzute în programa învăţămîntului de cultură generală.

În *Introducere* (p. 27—34) se defineşte conceptul de coordonare şi se specifică tipologia conjuncţiilor după structură : conjuncţia, locuţiunea conjuncţională şi formele corelative.

Capitolul *Inventarul elementelor conjuncţionale* (p. 35—109), consacrat prezentării diacronice a sistemului conjuncţiilor coordonatoare, evidenţiază dinamica (dispariţia unora dintre ele : *e, i, tind, ... tind, dirept aceasta dară* etc., crearea altora : *prin urmare, care va să zică, aşa că* etc.), polisemia, sinonimia, etimologia acestora. Tabelul sinoptic al diacroniei conjuncţiilor coordonatoare (p. 107—109) este instructiv.

Capitolele al III-lea *(Coordonarea la nivelul propoziției,* p. 110—231 *)* și al IV-lea *(Coordonarea la nivelul frazei,* p. 232—360*)* constituie partea esențială, dar și cea mai vulnerabilă a lucrării. Semnalăm deficiențele acesteia, neverosimil de numeroase și de variate, numai în măsura în care sînt necesare pentru justificarea concluziei noastre.

În vederea economisirii spațiului, unele citate vor fi reduse, bineînțeles fără să se altereze specificul fenomenului lingvistic vizat.

— „« Și-n larg /***Nici*** *fum,* ***nici*** *pînză,* ***nici*** *catarg!* »

În această construcție eliptică exclamativă, cumulul de nume predicative definit prin diferențiere morfologică după gen este deosebit de expresiv" (p. 171). Constituenții *fum, pînză, catarg* au funcție de subiecte, nu de nume predicative, și sînt coordonați prin juxtapunere. *Nici* are valoare adverbială, după cum demonstrează și prezența virgulei, între ultimii doi termeni. Coordonarea joncțională implică ocurența conjuncției *și: nici pînză* ***și*** *nici catarg.*

— „**Atribut adjectival — atribut substantival prepozițional** : « Slavă ție, Doamne, căci ai iertat pe tata, / Copiii mei să zică *senini* ***și*** *fără lacrimi* / Atunci »" (p. 173). *Senini* și *fără lacrimi* sînt elemente predicative suplimentare, nu atribute.

— „**Complement circumstanțial de mod — complement circumstanțial de loc** : « Apoi iesă și de-acolo, el știe *cum* ***și*** *pe unde,* se duce la fereastra biroului »" (p. 175). Conjuncția *și* coordonează două propoziții completive directe eliptice de predicat *(cum iesă* și *pe unde iesă);* adverbele *cum* și *pe unde* introduc propozițiile completive respective, cumulînd și funcția de complemente circumstanțiale de mod și, respectiv, de loc pe lîngă predicatul subînțeles *iesă,* nu pe lîngă *știe.*

— „În secolul al XVI-lea raportul de coordonare disjunctivă se constată între două subiecte nonidentice morfologic, uneori, în privința categoriei gramaticale a genului. « Cine *robul* său ***au*** *slujnica* fi-l-va bătînd cu toiagul . . . să se bintătuiască »" (p. 180). *Robul* și *slujnica* au funcție de complemente directe, nu de subiecte.

— „**Complemente indirecte** : « Mereu de-un timp m-am socotit / Prin ce m-aș face fericit ?/ *Prin rang, prin nume, prin avere* /***Sau*** *printr-o viață* de plăcere? » (p. 190) ; « Giur . . . să mi te hrănesc / Nu *cu carne* păsărească, /***Ci*** *cu carne* păgînească » (p. 221) ; « Nu meritați a muri *de sabie,* ***ci*** *de ștreang* » (p. 222) ; « De la voi să cumpăr fata, / Nu *cu aur* nici caftan, / ***Ci*** *cu diri* de buzdugan »" (p. 225). Constituenții subliniați sînt complemente instrumentale, nu complemente indirecte.

— „**Complemente indirecte:** « De șapte ori plătit va fi *de Cain,* ***iară*** *de Lamneh* de șaptezeci și șapte de ori » (p. 205). *De Cain* și *de Lamneh* au funcție de complemente de agent, nu de complemente indirecte.

— „**Complemente indirecte:** « Mare *de inimă,* ***iar*** *de gură* și mai mare, părintele Duhu nu se învrednicise de o viață mai bună ». « Era *la hirea* sa Barnovschii vodă foarte trufaș *și la portul* hainelor mîndru, ***iară*** *la inimă* foarte direptu . . . »" (p. 206). Părțile de propoziție subliniate sînt complemente circumstanțiale de relație, nu complemente indirecte.

— „**Propoziții subiective:** « Nu-i e rușine băbornițel *să nebunească la bătrînețe* ***și*** *să vreie* să-și facă un blăstăm ca aista »" (p. 249). Propozițiile coordonate sînt completive indirecte, nu subiective.

— „**Propoziții subiective:** « *Cine nu cunoaște această mănăstire de călugări* ***și*** *care călător nu are de spus un cuvînt pentru ea?* » (p. 249) ; « *Cine ți-a pus cuțitul în pămînt /* ***Și*** *a pornit soarele întîiul/ Hotărnicind moșiei căpătîiul /****Și*** *dumicatul socotitu-și-l-a sfînt?* » (p. 249) ; « *Dar cine descarcă /****Și*** *cine încarcă?* » (p. 249) ; « *Cine* ***au*** *intrat la vorbă frățește cu locuitoriul de la cîmp* ***și*** *nu s-au mirat de ideile, de giudecățile lui* ***și*** *nu au găsit o mare plăcere a asculta vorba lui împodobită cu figuri originale?* » (p. 250) ; « În auz ne sună multe / *Cine ține toate minte* / ***Și*** *ar sta* să le asculte » (p. 250) ; « *Cine scula-se-va mie spre hitleani* ***sau*** *cine cu mine va sta spre ceia* ce fac fără leage? » (p. 297) ; « *Cine din păgîni face aceasta* ***sau*** *cine-și măscărește legia cu noi?* »" (p. 297). Toate propozițiile subliniate sînt principale, nu subiective.

— **„Propoziţii predicative:** « Minunat ar fi *să nu mai fie în ţara asta boieri* ***şi*** *să fie praznic pe la mănăstiri măcar în fiecare zi cîte unul* ... » (p. 254); « Iar de va fi *să nu ni se răspundă* /***Şi*** *să ne ridă-n faţă cei mişei* / Dăm ţării foc din dungă-n dungă ... » (p. 254). Propoziţiile coordonate sînt subiective, nu predicative. În ultimul enunţ, verbul *a fi* este predicativ, avînd sensul „a se întîmpla".

— **„Propoziţii completive directe:** « ... cînd le-aud *cum ştiu verbi*/ ***Şi*** *cum trupu-şi ştiu purta*, parcă ar juca hora » (p. 262); « Ochiul îl poate urmări *cum se îngroaşă* ***sau*** *se subţie, cum se scurge în alte cîteva crăpături laterale* ... »" (p. 299). Propoziţiile subliniate sînt predicative suplimentare.

— **„Propoziţii completive directe** : « Şi astfel grăia : / *Oase păcătoase*, / *Pulbere de oase!* / *Mînca-v-ar pămîntul* / ***Şi*** *v-ar duce vîntul* / *Peste nouă mări* ... » (p. 263); « Iară Lupul răspunsă : « *Eu de la cineva filosofiia n-am învăţat;* ***şi*** *ce poate fi întrebarea această?* » (p. 264); « Murgul ochii-şi aprindea, / Nechezea şi răspundea : *Iată coama, sai pe mine*, ***Şi*** *de-acum te ţine bine* »; « Şi din gură-aşa zicea : *Închinare-aş* ***şi*** *n-am cui!* » (p. 265); « Atunci şarpele îi zise : — *Bine, stăpîne, iţi mulţumesc*, ***dar*** *te rog* să mergi cu mine » (p. 330); « *E şi vremea, dragă jupîneasă* — îi răspunsei — *eu unul, m-aş culca afară*, ***dar*** *s-a cam înnourat* ***şi*** *noaptea poate* să aducă ceva » (p. 331); « *N-ai zestre*, zice ea, / ***Dar*** *tu ai frumuseţe* ***şi*** *eşti copila mea* »! (p. 350); « *Toate sînt aşa*, zise unul din noi rîzînd, ***dar*** *încă tot nu sîntem lipsiţi de simţul auzului*, ***şi*** *prin urmare ne place a asculta poveşti frumoase din vremile trecute*, ***şi*** *aş pune rămăşag* că istoria vieţii d-tale o să ne facă să adormim »" (p. 351). Propoziţiile subliniate sînt principale, nu completive directe : vorbirea directă nu depinde sintactic de verbul de declaraţie.

— **„Propoziţii circumstanţiale condiţionale:** « ***Şi*** *dacă ramuri bat în geam* / ***Şi*** *se cutremur plopii*, / E ca în minte să te am... » (p. 284); « ***Şi*** *dacă stele bat în lac* / *Adîncu-i luminîndu-l*, / E ca durerea mea s-o-mpac... » (p. 284); « ***Şi*** *dacă norii deşi se duc*/De iese-n luciu luna/E ca aminte să-mi aduc...»" (p. 284). Toate propoziţiile subliniate sînt subiective; verbul *a fi* este predicativ avînd sensul „a se întîmpla"; conjuncţia ***şi*** de la începutul fiecărei strofe este coordonatoare contextuală.

— **„Propoziţii completive indirecte:** « Cîntă-mi, cuce, numai mie, / Că la vară nu se ştie, /***Ori*** *mai trăiesc*, ***ori*** *că mor* »" (p. 302). Propoziţiile coordonate disjunctiv sînt subiective, nu completive indirecte.

— **„Propoziţii subiective:** « E greu *să dai de căpătîi*, /***Dar*** dacă dai, *merg strună toate* »" (p. 327). Propoziţia *merg strună toate* este principală, nu subiectivă.

— **„Propoziţii circumstanţiale de cauză:** « *Că nici nu te mîn eu, măicuţă, în peţit în sat, că mie nici o fată din sat nu-mi place*, ***ci*** *te îmbracă frumos* ***şi*** *să te duci chiar la împăratul* să-i ceri fata pentru mine ! »" (p. 343). Propoziţiile subliniate din enunţul anterior sînt principale, nu circumstanţiale cauzale, afară de *că mie nici o fată din sat nu-mi place*, care este, într-adevăr, circumstanţială cauzală. Conjuncţia *că* din prima propoziţie este expletivă, nu subordonatoare.

— Observaţiile stilistice din lucrare se situează la acelaşi nivel ştiinţific cu interpretarea gramaticală, adică la cel al diletantismului.

— Efortul apreciabil depus pentru excerptarea exemplelor nu este compensat de rezultatul obţinut. Abundenţa şi gravitatea erorilor ne dispensează de alte comentarii, concluzia impunîndu-se de la sine : lucrarea este inutilizabilă, iar publicarea ei, inexplicabilă.

Decembrie 1979

GH. D. TRANDAFIR

Craiova, Calea Bucureşti, bl. E 5

NIELS DAVIDSEN-NIELSEN, **Neutralization and Archiphoneme. Two Phonological Concepts and their History,** Copenhaga, Universitetsforlaget i København, Akademisk Forlag/Wilhelm Fink Verlag, 1978, 239 p.

După ce arată că autorul cărţii (apărută ca al şaptelea volum din seria ,,Publications of the Department of English. University of Copenhagen") a cules informaţii din toate sursele şi şi-a propus să le difuzeze printre specialiştii de toate orientările, semnatarul prefeţei, André Martinet, îşi exprimă convingerea că numai datorită unor astfel de lucrări se poate spera ca, într-o zi, lingviştii lumii să ajungă din nou să se poată înţelege, într-o anumită măsură, unii pe alţii (p. 9—10). În ce priveşte situaţia actuală, conceptul de neutralizare este unul dintre cele mai potrivite pentru a ilustra nu numai diversitatea opiniilor asupra unor chestiuni mai mult sau mai puţin de amănunt, ci şi existenţa unor divergenţe în atitudinea de principiu; în cazul de faţă, ,,eager acceptance in some quarters, total rejection in others", cum observă, în aceeaşi prefaţă, savantul citat (p. 7).

Niels Davidsen-Nielsen a reuşit, în primul rînd, să elaboreze o istorie completă a teoriilor şi a discuţiilor consacrate fenomenului neutralizării în fonologie şi problemelor conexe. Această parte a cărţii constă din opt capitole (p. 22—157), ale căror titluri sînt, în traducere, următoarele: Fonologia pragheză, Teoriile fonologice britanice şi americane, Glosematica, Teoria trăsăturilor distinctive a lui Roman Jakobson, Teoria fonologică în Uniunea Sovietică, Fonologia generativă, Fonologia stratificaţională, Alte contribuţii. În ultimul capitol al cărţii, *A Theory of Neutralization* (p. 158—221, deci mai mult de un sfert din întinderea volumului), autorul îşi expune vederile proprii asupra conceptelor de neutralizare şi de arhifonem.

Din datele sumare de mai sus s-ar putea deduce că între cele două părţi ale cărţii există o limită tranşantă; lucrurile stau altfel: deşi în primele capitole autorul pune accentul pe prezentarea obiectivă a opiniilor celor care l-au precedat, găsim, tot acolo, o serie de observaţii care anunţă poziţia adoptată în capitolul final, unde, în schimb, sînt reluate — de astă dată sub o formă concentrată şi în măsura impusă de logica expunerii — unele dintre problemele discutate în capitolele precedente.

Fără a mai vorbi de soluţia ,,polisistemică", în conformitate cu care urmează să se stabilească inventare fonematice diferite pentru diversele poziţii (de exemplu, un sistem al vocalelor accentuate şi un alt sistem — în multe limbi, mai restrîns — al vocalelor neaccentuate), vom începe comentariul asupra conţinutului volumului referindu-ne la unul dintre cazurile ,,clasice". Problema naturii fonologice a consoanelor finale din cuvinte ca rus. *rot* şi *rod*, germ. *Rat* şi *Rad* (pronunţate, toate, cu [t] la finală) a fost rezolvată, după cum se arată în capitolul introductiv al cărţii (p. 15—16), în trei feluri:

1. [t] = fonemul /t/ în ambii termeni ai perechii de cuvinte (,,phonetically based either-or analysis");

2. [t] din *rot*, *Rat* este o realizare a lui /t/, dar sunetul final din celelalte două cuvinte corespunde fonemului /d/, dat fiind că [t] din *rod*, *Rad* alternează cu [d] (sonora apare în forme ca gen. *roda*, dat. *Rade*; ,,morphologically based either-or analysis");

3. consoana finală din *rot*, *rod*, *Rat*, *Rad* este, într-un anumit sens, atît /t/, cît şi /d/ sau nu este nici /t/, nici /d/, ci o unitate aparte, arhifonemul /T/ sau, în notaţia preferată de autor, ⟨t/d⟩ (,,both-and analysis").

Între interpretările menţionate sub 1 şi 2, pe de o parte, şi sub 3, pe de altă parte, deosebirea este fundamentală. Examinarea critică detaliată a argumentelor şi contraargumentelor invocate în favoarea, respectiv, împotriva fiecăruia dintre cele două tipuri de analize — care ar putea fi numite ,,ori, ori" şi ,,şi, şi" — ocupă, după cum era de aşteptat, un loc central în cuprinsul volumului. Autorul remarcă, de la bun început, că o analiză ,,ori, ori" nearbitrară este adesea greu de efectuat (p. 17), iar observaţiile făcute,

în continuare, pe marginea diverselor soluţii se constituie, treptat, în susţinerea punctului de vedere corespunzător analizei „şi, şi" şi, implicit, într-o justificare a tezei potrivit căreia există o legătură indisolubilă între conceptul de neutralizare şi cel de arhifonem. Merită să fie menţionată abilitatea cu care autorul descoperă contradicţiile rezultate din admiterea primului dintre aceste concepte şi respingerea celui de-al doilea (de exemplu, în interpretările propuse de B. Trnka şi de E. Buyssens; vezi p. 43—48).

După o sistematizare a criticilor la adresa analizei „ori, ori" — în cele două variante, bazată pe criterii fonetice sau pe criterii morfologice (p. 158—161) — şi după formularea unei definiţii provizorii a neutralizării — „contextually determined loss of one distinctive dimension" (p. 162) — Niels Davidsen-Nielsen propune o metodă de identificare a unităţilor fonologice (p. 161—165) care nu elimină cu totul procedeele caracteristice analizei „ori, ori" bazate pe criterii de ordin fonetic, dar în care principiul contrastului este respectat, spune autorul (p. 164), într-o măsură mai mare decît în analiza de tip „ori, ori" pură (după impresia noastră, concesiile făcute se reduc la admiterea distribuţiei defective, deci a posibilităţii de a identifica un sunet cu un anumit fonem, nu cu un arhifonem, în poziţii în care nu toate trăsăturile fonetice ale sunetului în cauză sînt exploatate; vezi mai jos).

Este studiat cu atenţia cuvenită raportul dintre fenomenul neutralizării, pe de o parte, şi fenomenele cu care cel dintîi este uneori (sau ar putea fi) confundat. Din definiţia citată reiese, de exemplu, că nu sînt considerate cazuri de neutralizare nici caracterul redundant (dar nedeterminat de context) al sonorităţii semiconsoanei [i̯] în diverse limbi, nici faptul că în engleză [s] nu se opune lui [z] în contextul [#... CC], unde însă, [s] fiind singura consoană posibilă, nu se produce „pierderea unei dimensiuni distinctive" fără a fi însoţită în mod obligatoriu de pierderea altora (cf. p. 162; aici avem a face cu un caz de distribuţie defectivă). Deosebirea dintre neutralizare şi alternanţă este discutată pe baza unor exemple dintre care citām pe acesta: faptul că în forma de plural a it. *amico* apare, în ultima silabă, [č] nu înseamnă că în contextul /...i/ se neutralizează opoziţia /k/ : /č/, căci /k/ poate să fie urmat de aceeaşi vocală în forme ca *stomachi*. De aici necesitatea de a se face precizarea că, în definiţia reprodusă mai sus, prin „contextually determined" trebuie să se înţeleagă „determined by purely phonetic/phonological context" (p. 170), cu excluderea factorilor care ţin de contextul lexical şi gramatical.

În privinţa delimitărilor menţionate în rîndurile precedente Niels Davidsen-Nielsen este, în esenţă, de acord cu marea majoritate a lingviştilor care admit fenomenul neutralizării (vezi, pentru o prezentare detaliată a acestor chestiuni, însoţită de exemple româneşti, articolul nostru *Despre neutralizarea opoziţiilor lingvistice*, în LR XI (1962), 4, p. 343—356; reprodus în *Elemente de lingvistică structurală* [Redactor responsabil I. Coteanu], Bucureşti, 1967, p. 131—147). Evident, nu acelaşi lucru se poate spune despre conceptul de arhifonem, a cărui utilitate este contestată de mulţi fonologi.

O nouă precizare — importantă — este introdusă în definiţia neutralizării plecîndu-se de la examinarea condiţiilor în care acest fenomen se produce, în diverse limbi, în primul segment al grupurilor „consoană nazală + consoană obstruentă (cu zgomot)". Dacă într-o limbă există grupuri de consoane orale diferite ca loc de articulaţie — de exemplu, [pt], [kt] —, dar, în acelaşi timp, nazala urmată de [t] nu poate fi decît [n], iar cea urmată de [p] nu poate fi decît [m], înseamnă că neutralizarea opoziţiei /m/ : /n/ nu depinde exclusiv de context, ci şi de o trăsătură a celor două foneme înseşi: nazalitatea; prin urmare, trebuie spus că pierderea unei „dimensiuni distinctive" (sau anularea unei opoziţii) care se produce în fenomenele de neutralizare poate fi determinată de context fie în întregime, fie numai în parte (p. 175).

Autorul consideră că situaţia dintr-o limbă care posedă trei sau mai multe foneme consonantice nazale şi în care locul de articulaţie al nazalelor nu este distinctiv în secvenţele de tipul [mp], [nt], [ńč], [ŋk]

nu poate fi interpretată ca fenomen de neutralizare atita vreme cit se operează cu un sistem de trăsături distinctive binare : întrucit în acest caz se produce anularea simultană a cel puţin două opoziţii (de exemplu, „compact : necompact" şi „grav : acut", cînd fonemele nazale sînt /m n ń ŋ/), fenomenul nu corespunde definiţiei adoptate (pierderea unei „dimensiuni distinctive" nu trebuie să fie legată în mod obligatoriu de pierderea alteia ; vezi mai sus). Interpretarea celor patru nazale urmate de obstruente ca tot atitea foneme, în distribuţie complementară, nefiind, nici ea, o soluţie acceptabilă, autorul crede că problema poate fi rezolvată prin înlocuirea celor două trăsături binare, [±compact] şi [±grav], cu o singură trăsătură, „*n*-ară" („multivalued"), ceea ce duce la formularea următoarei reguli (p. 177) : [locul de articulaţie] → Ø/[+*nazal*].

După părerea noastră, fără a se renunţa la trăsăturile binare, este posibil, totuşi, ca situaţia la care ne referim să fie interpretată — conform „tradiţiei" — ca neutralizare (dublă), menţinîndu-se, în acelaşi timp, distincţia dintre acest fenomen şi distribuţia defectivă, de exemplu, a consoanelor limbii engleze în contextul [# ... CC]. Este adevărat că, în combinaţie cu trăsătura [+nazal], trăsăturile [±compact] şi [±grav] îşi pierd simultan puterea distinctivă înainte de obstruente ; putem însă să concepem distribuţia nazalelor în această poziţie ca rezultat al „suprapunerii" a două neutralizări, întrucit există o relaţie clară de dependenţă între natura segmentului fonetic al cărui statut fonologic ne propunem să-l stabilim şi unele trăsături ale contextului (ale segmentului următor), ceea ce nu se întîmplă în cazul lui [s] iniţial urmat de două consoane în engleză (unde nu se impune degajarea unui arhifonem, care ar fi o „arhiconsoană" ; cf. p. 19, 164). De adăugat că neutralizarea simultană a două (sau chiar mai multe) opoziţii este admisă : [s'] din rus. *stena* [s't'iná] corespunde unui arhifonem care este rezultatul neutralizării a două opoziţii, de sonoritate şi de palatalizare (vezi p. 172 ; e drept însă că fiecare dintre cele două opoziţii poate fi neutralizată independent de neutralizarea celeilalte).

Recunoscînd că identificarea cazurilor de neutralizare depinde, pînă la un punct, de sistemul de trăsături distinctive utilizat în descriere (cf. sistemele propuse de R. Jakobson, N. Chomsky şi M. Halle, P. Ladefoged), lucru asupra căruia autorul atrage atenţia, pe drept cuvint (p. 179), sîntem de părere că dificultatea care apare în cazul nazalelor nu pledează pentru renunţarea la binarismul consecvent şi că se impune, mai curînd, o revizuire a criteriilor de identificare. De altfel, Niels Davidsen-Nielsen însuşi afirmă că „the condition according to which neutralization can be recognized only if a contextually determined loss of one distinctive dimension is separately observable has to be weakened" (p. 202). Credem că este preferabil să facem uz de această recomandare în situaţia avută în vedere mai sus, în loc să operăm cu o singură trăsătură distinctivă cu mai multe valori (corespunzătoare diverselor puncte de articulaţie).

Înainte de „remarcile finale" ale ultimului capitol, un paragraf al cărţii (p. 213—218) conţine citeva consideraţii asupra posibilităţii de a concilia conceptul de neutralizare cu teoria fonologiei generative. Autorul crede că, în anumite condiţii, neutralizarea poate să-şi găsească un loc la un nivel de reprezentare intermediar între cel morfofonemic şi cel fonetic ; dată fiind însă legătura dintre neutralizare şi arhifonem, posibilitatea de a include în componentul fonologic atit arhifoneme, cit şi morfofoneme „is not unproblematic" (p. 216).

Faţă de cele mai multe dintre numeroasele lucrări consacrate neutralizării (vezi bogata bibliografie de la p. 223—235), volumul de care ne ocupăm nu se deosebeşte numai prin dimensiuni, ci şi prin dublul lui caracter, de bilanţ cuprinzător şi de bază a unor cercetări viitoare. În legătură cu ultimul aspect, se cuvine să subliniem că autorul semnalează o serie de cazuri dificile şi lasă să se înţeleagă că nu este exclus ca soluţiile propuse să nu fie cele mai adecvate (vezi, de exemplu, p. 190) ; de adăugat, pe de altă parte, că,

deși dedicată unui subiect bine determinat, interesanta carte a lui Niels Davidsen-Nielsen oferă și sugestii privitoare la unele chestiuni de fonologie generală nesubsumate problemei neutralizării (cum ar fi avantajele și inconvenientele diverselor sisteme de trăsături distinctive sau necesitatea admiterii unui nivel fonemic în fonologia generativă).

De remarcat, în încheiere, că *Neutralization and Archiphoneme* posedă, printre altele, calitatea de a fi o carte accesibilă oricărui cititor inițiat în fonologia generală, ceea ce nu este puțin lucru într-o epocă de proliferare a lucrărilor care par a fi destinate unui număr restrîns de „privilegiați", adepți intransigenți ai unei anumite teorii și, neapărat, cunoscători ai tuturor detaliilor unei anumite tehnici de analiză.

Exemplele sînt numeroase și provin din limbi variate (printre ele, și româna ; vezi p. 154–157) ; poate că ar fi fost binevenit un indice al acestor limbi, alături de utilii indici de autori și de materii.

Ianuarie 1980

ANDREI AVRAM

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice București, Nikos Beloiannis 25

Laboratorio di Fonetica Sperimentale, Napoli, „Speech Laboratory Report" I–III (1978).

Sub auspiciile unui seminar (Seminario di Studi dell'Europa Orientale) din cadrul cunoscutului Istituto Universitario Orientale din Napoli, au apărut primele trei fascicule ale unei noi serii de lucrări de fonetică (editori: Nullo Minissi și Maria Vittoria Valle). Fiecare fasciculă conține cîte un studiu:

I. Antonella Giannini, Umberto Cinque, *Phonetic Status and Phonemic Function of the Final Devoiced Stops in Polish*. Textul propriu-zis (inclusiv bibliografia și două tabele) ocupă mai puțin de patru pagini; urmează 13 planșe (cu cîte o sonagramă cu bandă lată, una cu bandă îngustă și o mingogramă a aceluiași cuvînt). Concluzia autorilor este că opoziția dintre oclusivele sonore și cele surde nu se neutralizează, în poloneză, la finală de cuvînt, întrucît, deși primele își pierd sonoritatea, distincția dintre cele două categorii de consoane se menține datorită altor trăsături; este vorba de deosebiri privitoare la durata celor trei faze ale oclusivelor, intensitatea zgomotului exploziei, durata și intensitatea elementului vocalic („vocoid") final.

Planșele sînt însoțite de file transparente pe care sînt delimitate fazele oclusivelor și sînt marcate gradațiile corespunzătoare frecvenței, duratei și intensității, ceea ce permite citirea rapidă a valorilor diverșilor parametri. Făcînd această operație, am constatat că cifrele din tabele (unde se dau medii) și comentariile din text nu concordă cu ceea ce se poate observa pe planșe. De exemplu, cu privire la ținuta consoanelor studiate se spune că „the class *A* articulations are longer in duration than the class *B* stops" (p. 6). Dat fiind că prin *A* și *B* sînt desemnate sonorele (mai exact, consoanele scrise *b, d, g*), respectiv, surdele (vezi p. 5: „voiced/voiceless stops recorded respectively as class *A* and class *B* in Table I"), ar rezulta că ținuta oclusivelor sonore are o durată mai mare decît cea a surdelor, lucru care ar fi destul de neașteptat. Pe toate cele șase perechi de planșe care prezintă structura acustică a consoanelor finale din perechi de cuvinte de tipul *grup—grób* (lăsăm la o parte ultimul cuvînt, *welocyped*, care nu este membru al unei perechi minimale sau cvasi-minimale) se poate observa însă că la sunetele scrise *b, d, g* ținuta este mai scurtă decît la *p, t, k*. Se pare deci că în text și în tabele literele *A* și *B* au fost puse una în locul celeilalte și că ceea ce se afirmă despre sonore (respectiv, despre sonorele asurzite) se aplică surdelor și viceversa. Oricum, este clar că termenii perechilor formate din consoanele finale ale cuvintelor *grup* și *grób*, *but* și *wód*, *buk* și *bug* etc. nu sînt identici din punct de vedere acustic (și deci nici articulatoric). Pentru a se demonstra însă că, împotriva opiniei curente, „the functional neutralization cannot take place through the mere loss of sonority, because the pair is not minimal" (p. 6), ar fi fost necesar să se recurgă la teste de percepție; dat fiind că sonoritatea este distinctivă în poloneză, rămîne de văzut dacă, în absența ei, vorbitorii acestei limbi disting sau nu pe *grup* de *grób*. Non-identității f o n e t i c e a termenilor perechilor de consoane studiate poate să-i corespundă, în poziție finală, o identitate f u n c ț i o n a l ă.

II. Massimo Pettorino, *The h-Sound in Finnish* (4 p. text + 6 planșe). Problema naturii sunetelor notate, în transcriere fonetică, [h] și [ɦ] (= [ḫ] în sistemul folosit, în general, de lingviștii români) — le vom desemna la un loc folosind notația *H* — a dat naștere unei bogate literaturi și multor controverse (cu privire la unele dintre acestea vezi articolul lui Weriand Merlingen, *Zum Problem des* ***h***, în "Folia linguistica. Acta Societatis Linguisticae Europaeae" IV, 1970, 1–2, p. 80–86, nemenționat de M. Pettorino). Bazîndu-se pe datele furnizate de sonagrame și mingograme (și, evident, pe ceea ce se știe despre efectele acustice ale unei anumite

articulaţii), autorul şi-a propus să stabilească : 1. dacă în finlandeză *H* este o fricativă sau un „vocoid" (o vocală surdă) ; 2. dacă la articularea lui *H* cavităţile supraglotice au sau nu o formă asemănătoare cu formele caracteristice pentru vocalele precedente sau următoare (în finlandeză *H* nu poate să apară decît în vecinătatea unei vocale).

Răspunsul la prima dintre întrebările de mai sus este dat de următoarele constatări : formanţii superiori sînt mult mai clari la *H* decît la vocalele vecine ; în majoritatea contextelor *H* este surd, dar în poziţie intervocalică este sonor ; [h] şi *ɦ*] sînt caracterizate prin prezenţa zgomotului în zonele de frecvenţă mijlocie şi înaltă. Prin urmare, *H* nu este un „vocoid", ci o consoană fricativă. Răspunsul la a doua întrebare este acesta : "the constriction occurs in two different regions of the vocal tract, a palatal or a pharyngeal one, in relation to the characteristics of the *F*-pattern of the neighbour vowel" (p. 11). Cele şase excelente planşe (inclusiv două planşe în două culori, pe care sînt indicate valorile medii ale formanţilor vocalelor şi cele ale formanţilor lui *H* în combinaţiile *HV* şi *VHV*) pun, într-adevăr, în evidenţă, dependenţa structurii acustice a lui *H* de cea a vocalelor vecine ; se confirmă astfel părerea, curentă în fonetica generală, că *H* posedă trăsături care îi conferă un loc aparte printre consoanele fricative (afirmaţia este valabilă mai ales cu privire la [h]).

III. Uzbek Baitchura, *Intonation in the Manchu-Tungus Languages According to Instrumental-Phonetic Data.* Spre deosebire de primele două lucrări, aceasta conţine date obţinute exclusiv cu ajutorul chimografului. În cele 39 de pagini ale ei (inclusiv anexele şi cele două pagini cu figuri) este studiată o singură limbă, lamut (după "Part I. Lamut" nu urmează o parte a doua). Autorul a avut în vedere atît fapte de intonaţie, cît şi aspecte ale accentului (tonic). Cele două categorii de trăsături prozodice nu sînt însă clar delimitate, iar cazurile în care direcţia mişcării tonului în cuvînt este diferită de cea „normală" nu sînt explicate în măsură suficientă (a se compara concluziile de la p. 33—34 cu figurile de la p. 44—45).

Salutînd apariţia primelor trei lucrări ale seriei, aşteptăm cu interes să putem cunoaşte conţinutul fasciculelor următoare.

ANDREI AVRAM

„Anuario de Letras". Universidad Nacional Autónoma de México. Facultad de Letras. Centro de Lingüística Hispánica. Vol. XIV (1976), 379 p., vol. XV (1977), 391 p.

Continuăm prezentarea prestigioasei reviste „Anuario de Letras"[1] — una din cele mai însemnate publicaţii de lingvistică şi filologie din lumea hispanică — cu ultimele două volume apărute, care păstrează aceeaşi structură, cuprinzînd mai întîi *Articole*, apoi *Note* şi, la sfîrşit, *Recenzii*.

În volumul al XIV-lea (1976) lingvistica şi filologia (critică de text, istorie şi teorie literară) sînt reprezentate în proporţii aproape egale: 4 din cele 9 articole, 3 din cele 4 note şi unul din cele 2 studii bibliografice se ocupă de probleme de lingvistică hispanică, referindu-se în majoritate la spaniola vorbită în America.

Germán de Granda, *Algunos rasgos morfosintácticos de posible origen criollo en el habla de áreas hispanoamericanas de población negra* (p. 5—22), expune ipotezele de lucru care stau la baza metodologiei modelului teoretic diacronic referitor la geneza spaniolei vorbite astăzi în ariile hispano-americane de populaţie neagră, model oferit într-un studiu anterior (*Planteamientos y necesidades actuales de los estudios lingüísticos afro-hispano-americanos,*

[1] Pentru prezentarea vol. VIII (1970) al acestei reviste, cf. nota noastră din SCL XXIII (1972), nr. 3, p. 337—339, şi pentru vol. XI (1973), XII (1974) şi XIII (1975), nota noastră din SCL XXIX (1978), nr. 4, p.469—471.

„Anuario de Letras" XII (1974)). Se analizează apoi cîteva structuri morfosintactice ale spaniolei din diferite zone din America Latină, ale căror unice elemente comune au fost, istoricește, popularea lor cu grupuri umane de origine africană și, sub aspect lingvistic, existența postulată în cadrul lor a unui stadiu lingvistic creol anterior, legat genetic de actualele modalități idiomatice spaniole din respectivele arii.

Două articole se axează pe cercetarea unor aspecte lexicale particulare ale spaniolei americane actuale : H. López Morales, *En torno al léxico textil de Puerto Rico* (p. 23—49) și Orlando Alba, *Indigenismos en el español hablado en Santiago* (p. 71—100). Primul articol prezintă rezultatele unei amănunțite cercetări, realizată prin anchete, asupra lexicului industriei textile din Porto Rico în cadrul căruia au pătruns numeroși termeni din engleza americană. Autorul descrie metodologia folosită în anchete (au fost investigate 76 de fabrici din cele patru zone reprezentative ale țării), expune structura chestionarului și, în încheiere, 23 de tabele unde sînt concentrate numeric distribuția unităților lexicale după ariile chestionarului, frecvența unităților cu competență spaniolă-engleză, spaniolă-spaniolă, engleză-spaniolă, engleză-engleză etc.

Studiul lui Orlando Alba este o analiză modernă a cuvintelor de origine indigenă din spaniola vorbită în orașul Santiago, din Republica Dominicană, bazată pe cercetarea inventarului dat de P. Henríquez Ureña (în *El español de Santo Domingo*, 1940, unde sînt reunite toate indigenismele din spaniola dominicană), printr-o anchetă specială inițiată de autor în scopul determinării situației reale actuale a cuvintelor înregistrate aici. Ancheta a fost făcută cu 45 de informatori (de ambe sexe, de peste 25 de ani, reprezentînd trei nivele socioculturale : ridicat, mediu și scăzut) cărora li s-a prezentat inventarul, clasificat în 14 arii semantice. Au fost reținute numai cuvintele în definirea cărora subiecții au indicat cel puțin două seme și au fost eliminate cuvintele care au fost recunoscute de mai puțin de 66 % din persoanele anchetate, stabilindu-se astfel norma fiecăruia din cele trei grupe socioculturale. Din compararea datelor obținute (și care figurează sub formă de tabele) se desprinde concluzia că grupul care a atins cel mai înalt grad de recunoaștere a cuvintelor nu a ajuns nici la 50 % din inventarul prezentat, ceea ce înseamnă că mai mult de jumătate din elementele lexicale indigene din inventarul lui Henríquez Ureña nu sînt actuale.

Ultimul articol din volumul pe 1976 — *Hacia una fonética del español hablado en San Antonio, Texas* (p. 51 — 70) de G. Perissinotto — ia în considerare o problemă de fonologie a spaniolei americane dintr-o zonă determinată. Obiectivul urmărit este acela de a da un tablou fonologic complet al spaniolei vorbite în orașul texan San Antonio și de a situa, sincronic și diacronic, acest dialect într-un context panhispanic. După datele concise de natură istorică, socioeconomică și demografică asupra zonei investigate, este descris sistemul vocalic și cel consonantic, subliniindu-se în concluzie că sistemul fonologic al spaniolei din San Antonio este fundamental mexican, cu marcate trăsături din nordul Mexicului, dar cu o fizionomie proprie, și că vitalitatea spaniolei texane se datorește contactului continuu, lingvistic și cultural, cu Mexicul.

Prima din cele trei note referitoare la aspecte de limbă cuprinse în volum abordează o problemă de lexic a spaniolei peninsulare medievale : J. Frago García, *Léxico de la fauna y de la flora en la antroponimia medieval navarroaragonesa* (p. 217—231). Cea de-a doua este o scurtă analiză a valorilor pronumelui personal de persoana I în spaniola cultă mexicană : J. Gustavo Cantero, *Peculiaridades en el empleo del pronombre personal* ***yo*** *en el habla culta de la Ciudad de México* (p. 233—237), iar ultima (B. Albores Zárate, *Trilingüismo y prestigio en un pueblo náhuatl del Estado de México*, p. 239—254) cercetează din punct de vedere sociocultural, pe de o parte, procesul sociolingvistic de tranziție prezentat de o localitate mexicană bilingvă, Jalatlaco, unde se vorbește spaniolă și náhuatl, observîndu-se în ultimii ani o tendință netă de folosire a spaniolei ca limbă unică, și, pe de altă parte, influența lingvistică reciprocă

între această localitate și cea învecinată, Santiago Tilapa, unde coexistă spaniola, náhuatl și otomí.

Remarcăm, în cadrul studiilor bibliografice cuprinse în volum, o contribuție românească: Valeria Neagu, *Los trabajos sobre lingüística hispánica en Rumania. 1960—1976* (p. 303—346). Este o utilă și amănunțită bibliografie, cuprinzînd 264 de titluri de lucrări și recenzii, organizată pe următoarele domenii: spaniolă peninsulară, spaniolă americană, iudeospaniolă și papiamento, care face cunoscută cercetătorilor din străinătate activitatea hispanistică din țara noastră.

Volumul al XV-lea (1977) are un pronunțat caracter lingvistic, predominînd studiile de limbă asupra celor filologice: 5 din cele 7 articole și 5 din cele 9 note tratează probleme de lingvistică generală, romanică, dar mai cu seamă hispanică, și în special cu privire la spaniola din America.

Astfel, cu excepția primului articol, *Lingüística e historia* (p. 5—30) de M. Molho — unde se discută raporturile dintre cele două discipline, considerate prin prisma ajutorului pe care îl poate constitui pentru istoric, aflat în fața numeroaselor dificultăți izvorîte din polisemantismul cuvintelor, analiza prin formalizare lingvistică a discursului istorico-politic —, celelalte patru cercetează realitatea lingvistică hispano-americană, abordînd chestiuni din domeniul formării cuvintelor, gramatică și fonologie.

J. Moreno de Alba, *Sobre la formación de palabras en español* (p. 69—94), își propune să pună bazele teoretice ale examinării formării cuvintelor în spaniola mexicană, cercetare ce se va integra în partea corespunzătoare din lucrarea fundamentală în lingvistica hispanică privitoare la studierea coordonată a normei culte din principalele orașe ale Americii hispanice și ale Peninsulei Iberice. Autorul arată că această cercetare va avea un caracter sincronic (adică va include numai cuvintele recunoscute ca derivate de grupul reprezentativ de vorbitori pe baza cărora se face ancheta: informanți de ambe sexe, născuți și locuind în orașul Mexic, cu un nivel cultural ridicat), dar și dialectal — este vorba de dialectologia urbană —, prin intermediul ei putîndu-se detecta anumite fapte lingvistice ca aparținînd unui sistem particular ce formează doar o parte din diasistemul spaniol.

Un colectiv de 5 autoare: M. J. de Gregorio de Mac, M. C. Rébola de Welti, G. Bressan de Bernardini, N. Gruvero de Vélez și E. Simón de Poggia semnează articolul *El pronombre* (p. 31—67), studiu cu caracter monografic asupra particularităților acestei categorii gramaticale în spaniola argentiniană, bazat pe materialul cules prin anchete amănunțite. În cadrul pronumelui personal, rețin în mod deosebit atenția fenomenul *voseo* (folosirea la persoana a 2-a singular a pronumelui *vos* în locul lui *tú*, și la plural a lui *ustedes* în locul formei *vosotros, as)* și întrebuințarea frecventă a formei pronominale exclusiv vocative *che*, iar în acela al pronumelui demonstrativ se remarcă lipsa de vitalitate a formei *aquello*; sînt cercetate aici și adverbele pronominale demonstrative, de loc, de timp, de mod și de cantitate. În continuare,autoarele relevă particularitățile spaniolei argentiniene cu privire la pronumele posesive, relative, emfatice (interogative și exclamative) și nedefinite.

Tot de o problemă de gramatică, investigată în lumina influențelor între limbile în contact din America hispanică, se ocupă J. Suárez, *La influencia del español en la estructura gramatical del náhuatl* (p. 115—161). Prin compararea sistematică a construcțiilor în care intră conjuncții, adverbe și prepoziții spaniole și a celor ce pot fi rezultatul unui calc semantic cu construcțiile echivalente din limba náhuatl clasică sau dintr-un dialect náhuatl care nu prezintă împrumuturi din spaniolă, se ajunge la concluzia că aproape în nici un caz împrumutul nu este cu totul echivalent unei forme deja existente în limbă.

Cealaltă latură a influenței între limbile indigene și spaniolă în America, de data aceasta în domeniul fonologiei, constituie obiectul articolului lui P. Cassano, *La influencia del maya en la fonologia del español de Yucatán* (p. 95—113). Pornind de la un studiu al lui Manuel Alvar, pe care îl comentează în amănunțime, autorul dă o descriere a fonemelor segmentale din trei varietăți ale acestei limbi indigene: maya tojolabal, maya chontal

și maya generală, pe baza căreia ajunge la concluzia argumentată că este dificil de precizat dacă fenomenele din spaniola mexicană din Yucatán atribuite de Alvar influenței maya (respectiv modelul oclusiv al consoanelor *b*, *d*, *g* în contexte în care alte varietăți ale limbii spaniole prezintă *ƀ*, *đ*, *ǥ*, existența lui *-m* final ca variantă a lui /*n*/ și a unui *-s* final extrem de dur) se datoresc într-adevăr acestei influențe.

În secțiunea dedicată notelor, volumul de față cuprinde 5 contribuții asupra unor probleme variate de lingvistică, dintre care prima este axată pe studierea creșterii rolului învățării gramaticii în învățămîntul secundar, pentru a se putea face față actualei problematici a predării limbii materne (J. Díaz Vélez, *Lengua materna, gramática y enseñanza. Nuevos aspectos de un antiguo problema*, p. 219—239), iar următoarele două sînt cercetări cu caracter istoric: una se referă, pe baza unor documente recent studiate, la datarea fenomenului ,,yeísmo" în fonetica spaniolei americane (C. Parodi, *El ,,yeísmo" durante el siglo XVI*, p. 241—248) și cealaltă — la elementul germanic din spaniolă, așa cum apare într-o importantă operă lexicografică clasică: *Tesoro de la lengua castellana*, de Covarrubias (J. M. Lope Blanch, *Sebastián Covarrubias y el elemento germánico del español*, p. 249—257).

Penultima notă de lingvistică (I. Lerner, *A propósito del lenguaje coloquial galdosiano*, p. 259—282) comentează cartea lui M. Lassaletta, *Aportaciones al estudio del lenguaje coloquial galdosiano* (Madrid, 1974), conținînd și unele corectări și adăugiri de termeni și expresii din limbajul colocvial din opera lui B. Pérez Galdós.

Și în acest volum se cuprind contribuții românești: Al. Niculescu semnează nota *El rumano: lengua y cultura románicas* (p. 283—293), în care schițează particularitățile și evoluția conceptului de latinitate română, reliefînd individualitatea limbii române în cadrul Romaniei prin romanitatea de limbă și cultură, iar la secțiunea destinată recenziilor V. Pîltineanu prezintă recenta ediție în limba română, cu adăugiri, a operei lui Tagliavini, *Originile limbilor neolatine* (p. 367—369) și T. Șandru Olteanu, lucrarea lui Al. Niculescu *Strutture allocutive pronominali reverenziali in italiano* (p. 378—382).

Cele două ultime volume ale revistei ,,Anuario de Letras" se înscriu, prin conținutul lor variat și de remarcabil nivel științific, pe linia calitativă a acestei publicații, atrăgînd justificat atenția și interesul în primul rînd ale hispaniștilor, dar și ale specialiștilor în lingvistica romanică și generală.

TUDORA ȘANDRU OLTEANU

,,Lexis". Revista de lingüística y literatura. Pontificia Universidad Católica del Perú. Departamento de Humanidades, I (1977), 1, 2; II (1978), 1, 2; III (1979), 1.

Această nouă revistă, apărută sub îngrijirea lui José Luis Rivarola, este cea mai bună revistă de filologie editată pînă în prezent în Perú. Ea publică în aceeași măsură lucrări de lingvistică și de literatură, la fel ca toate revistele de tradiție hispanică. Spre deosebire de cele mai multe reviste din continentul latino-american, revista pe care o prezentăm face loc, alături de cercetările de hispanistică și de lingvistică generală, unor lucrări consacrate limbii quechua, devenită nu de multă vreme a doua limbă oficială în Perú.

Articolele de lingvistică din primele cinci fascicole le grupăm în cele trei direcții mari care constituie tematica revistei: lingvistică generală, hispanistică și andinistică.

În domeniul l i n g v i s t i c i i g e n e r a l e semnalăm în primul rînd articolul lui Kurt Baldinger, *Consideraciones sobre el desarrollo y sobre las perspectivas de la lingüística* (I, 1, p. 1—4), care prezintă o schiță a unui model avînd în centru semnul lingvistic și cuprinzînd diversele curente și școli lingvistice. Din același domeniu amintim articolul semnat de A. Hernández (*Funda-*

mentos teóricos y empíricos del análisis de campos léxicos I, 1, p. 5—38), o foarte bună analiză, cu observaţii critice, a teoriei cîmpurilor semantice a lui Trier, şi contribuţia lui José Luis Rivarola, *Monosemismo y polisemismo. Algunas observaciones sobre el problema de la unidad del signo* (II, 2, p. 253—266), inspirată de teoria lui K. Heger. Articolul lui P. Muysken (*La mezcla de quechua y castellano: el caso de la „media lengua" en el Ecuador* III, 1, p. 41—56) este interesant pentru problema limbilor în contact. Autorul analizează particularităţile unei forme lingvistice denumite *media lengua*, caracterizată prin faptul că este o varietate de quechua cu un vocabular aproape exclusiv de origine spaniolă şi structura aproape în exclusivitate de origine quechua, reprezentînd o etapă de tranziţie (care în unele cazuri poate dura mai multe generaţii) de la o comunitate de limbă quechua spre spaniolă. Interesul unei astfel de cercetări este triplu: pentru teoria creolizării şi pidginizării, *media lengua* fiind un caz unic de relexificare totală pentru teoria lingvistică în general, oferind posibilitatea de a se studia relaţia dintre gramatică şi vocabular, şi pentru analiza sociolingvistică a bilingvismului. Articolul lui Muysken face trecerea de la lingvistica generală la hispanistică. Acelaşi lucru se poate afirma despre două articole în care Hugo Steger (*Intenciones verbales* II, 2, p. 137—163) şi Hermis Campodónico Carrión (*Definiciones y clasificaciones en la lengua natural. Doxología y configuración sémica* II, 2, p. 165—199) prezintă analize semantice moderne: diversele tipuri de exprimare a intenţiilor verbale (primul) şi denumirile diverselor tipuri de pămînt (al doilea).

Dintre lucrările de h i s p a n i s t i c ă se detaşează contribuţia lui Antonio Escobar (*¿ Existe el castellano limeño?* I, 1, p. 39—49). Prin tematica şi metodologia folosite ea poate servi ca model pentru viitoare cercetări în domeniul dialectologiei urbane, fiind unul dintre foarte puţinele articole care abordează cercetarea spaniolei dintr-un oraş. Metoda de lucru a fost inspirată de metodele sociolingvisticii practicate în Statele Unite. Autorul a anchetat persoane din trei straturi sociale diferite prin testarea lor cu texte compuse din fragmente de conversaţie liberă culese în cele şapte arii urbane reprezentate de cele şapte mari cartiere ale oraşului Lima. Concluzia articolului este negativă, în sensul că nu se observă o unitate a spaniolei din Lima opusă altor variante ale spaniolei peruane.

Enrique Carrión Ordóñez, cunoscut prin excelenta bibliografie dedicată spaniolei peruane[1], semnează două articole reunite sub titlul *El léxico español en la región andina* I, 2, p. 137—150; II, 1, p. 1—16, în care discută cu o amănunţime remarcabilă etimologia lui *soroche* (în primul articol) şi a lui *capujar* (în al doilea). Zaida M. Pérez G., *Sobre algunos arcaismos léxicos del español de Venezuela* (II, 1, p. 87—90) aduce completări şi precizări venezuelane la lucrarea fundamentală a lui I. Lerner, *Arcaisomos léxicos en el español de América*, Madrid, 1974.

Lucrările de q u e c h u a sînt: W. Wölck, *Un problema ficticio: ¿ lengua o dialecto quechua ?* (I, 2, p. 151—162); R. Cerrón—Palomino, *Cambios gramaticalmente condicionados en quechua: una desconfirmación de la teoria neogramática del cambio fonético* (I, 2, p. 163—186); idem, *La primera persona posesora — actora del protoquechua* (III, 1, p. 140). Implicaţiile generale ale celui de-al doilea articol din această serie sînt evidente chiar din titlu.

Fiecare fascicolă are şi o rubrică de recenzii (nu multe, dar cu interesante observaţii critice) şi alta cu scurte informaţii bibliografice.

În concluzie, o excelentă revistă ale cărei numere viitoare le aşteptăm cu plăcere.

MARIUS SALA

[1] Enrique Carrión Ordóñez — Tilbert Diego Stegman, *Bibliografía del español en el Perú*, Tübingen, 1973.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1979 (XXX)

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1980 (XXXI)

I.P.I. c. 2183

Lei 20

3 STUDII ȘI CERCETĂRI LINGVISTICE • XXXI • 1980

EA

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXI
4
iulie-august
1980

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa colegiului de redacţie : Adresse du comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79515 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40 şi 33.00.40., int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications déstinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue „Studii şi cercetări lingvistice" paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 40.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R.S. România se vor adresa la : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box 136—137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R.S. România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box 136—137, telex 11226, 70116 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R.S. România.

ALBANIE, **NDERMARRJA e Librit Tirane,** Rruga Konferenca e Pezës, Tirane ;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport,** Leninstrasse 16, 701 Leipzig ;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon & Sagner,** Postfach 68, 8 München 34 ;
ETATS-UNITS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service,** 69 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10003 ;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb,** Höchstädtplatz 3, 1200 Wien ;
BELGIQUE, **Du monde entier,** 162 rue du Midi, Bruxelles ;
BRÉSIL, **Livraria Leonardo da Vinci,** rue Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro ;
GRANDE-BRETAGNE, **Grant & Cutler LTD.,** 11 Buckingham Street, Strand, London ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE BULGARIE, **VTO Hemus,** Sofia, 6 Rousky Blvd. ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE, **China National Publications,** Import Corporation, P.O.B. 88 — Beijing ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DÉMOCRATIQUE DE CORÉE, **Chulpanmul,** Phenian ;
ESPAGNE, **Miessner Libreros,** José Ortega y Gasset 14, Madrid ;
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa,** SF. oolol Helsinki Keskuskatu 1, Box 128 ;
FRANCE, **Librairie Hachette,** 58 rue Jean Bleuzen, 92170 F—Vanves ;
GRÈCE, **Endohora Co. LTD.,** 62 Solonos Ste., Athens 135 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE HONGRIE, **Kultura,** Fö Utca 32, Budapest I ;
ISRAËL, **Lepac LTD.,** 15 Rambam St., Tel-Aviv ;
ITALIE, **Librerie Ledi,** Plazza Cadrona 9, Milano 20123 ;
JAPON, **Nisso Tosho LTD.,** 1—5—16 Suido, Bunkyo-ku, Tokyo 112 ;
RÉPUBLIQUE DE MONGOLIE, **Mongolgosknigotorg,** Ulan Bator ;
PAYS-BAS, **Martinus Mijhoff N.V.,** Lange Voorhout 9—11, Haga, Box 269 ;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE POLOGNE, **Ars Polona Ruch,** Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa ;
SUÈDE, **Intercom Export-Import,** Olofström 1, Box 193 ;
SUISSE, **Libraire Rousseau,** Rue J.J. Rousseau 36, Genève ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia,** Ve Smeckach 30, Praha I ;
U.R.S.S., **V/O, Mejdunarodnaya kniga,** Moskva G. 200 ;
RÉPUBLIQUE DEMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba,** 32 Hai Ba Trung, Hanoi ;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DE YOUGOSLAVIE, **Forum,** Novi Sad, V Misica 1.

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

BUCUREȘTI 7
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

4-XXXI-1980
iulie—august

OMAGIU ACADEMICIANULUI ALEXANDRU GRAUR

SUMAR

TEODORA ALEXANDRU

CONTRIBUȚII LA STUDIUL INFLUENȚEI ROMÂNEȘTI ÎN ONOMASTICA CEHILOR DIN MORAVIA ȘI A SLOVACILOR

În cele ce urmează ne vom opri asupra cîtorva antroponime (nume de familie) de origine românească, puțin discutate în literatura de specialitate sau nesemnalate încă de specialiști. Unele dintre acestea sînt înregistrate în urbariile și documentele istorice privind diferitele regiuni ale Slovaciei și Moraviei [1], începînd din a doua jumătate a sec. al XVI-lea [2].

Cele mai multe dintre aceste antroponime prin semantismul lor evocă obiecte, produse specifice mediului păstoresc, ceea ce ne face să credem că ele ar fi putut ajunge la slovaci și la cehii din Moravia pe calea migrațiunii păstorești.

Unele dintre antroponimele pe care le vom prezenta mai jos există în zonele graiurilor slovace și în cele cehe din Moravia și ca apelative (vezi *Bryndza, Cap, Demikát, Galeta, Strunga*), iar altele nu (de ex. *Balaja, Fur, Gaura, Ursu*). O situație asemănătoare au și celelalte nume de familie sau nume topice de origine românească, răspîndite la slovaci și la cehii din nord-estul Moraviei și studiate de noi; despre alte cîteva nume de acest fel vezi în articolul *Stopy rumunského vlivu v československé onymii*, în „Zpravodaj Místopisné komise" XVI (1975), p. 93–100.

Balaja

Numele de familie *Balaja*, întîlnit în Moravia, în localitatea Šardice [3], consemnat și în forma diminutivală cehă *Balajka* [4], poate fi pus în legătură cu antroponimul rom. *Bălaia* [5], la baza căruia în limba română stă apelativul *bălai, -ie* [6]. În favoarea etimonului românesc pledează sufixul *-aia* (inexistent în graiurile cehe). Ca antroponim, el este răspîndit la români atît în Moldova, Transilvania, cît și în Oltenia [7].

[1] Cf. R. Marsina, M. Kušík, *Urbáre feudalných panstiev na Slovensku*, I–II, Bratislava, 1959; P. Horvath, *Listy poddaných z rokov 1538–1848*, Bratislava, 1955; idem, *K dejinám horehronských obcí*, în „Slovenský národopis" VII (1959); S. Kovačevičová, *Z Reussovho rukopisu o historii Hroncov*, în „Slovenský národopis" VII (1959); P. Ratkoš, *Osídlení a hospodárský vývoj Horehronia do začiatku 18. storočia*, în „Slovenský národopis" XIII (1965), p. 135–171; Ila Bálint, *Gomor megye*, II–III, Budapesta, 1944–1946; J. Radimský, *Soupis Valachů z roku 1644*, „Naše Valašsko" 7 (1941), p. 5–24; J. Macůrek, *Valaši v západních Karpatech v 15.–18. století*, Ostrava, 1959, și altele.

[2] Facem această mențiune, deoarece N. Drăganu, în cartea *Românii în veacurile IX–XIV pe baza toponimiei și a onomasticii*, București, 1933, semnalează în onomastica cehă și slovacă cîteva antroponime românești (ca *Kokon, Barbata, Butura* și altele) întîlnite în documente anterioare sec. al XVI-lea.

[3] J. Bělič, *Dolská nářečí na Moravě*, Praga, 1954, p. 120.

[4] Fr. Bartoš, *Dialektický slovník moravský*, I, Brno, 1905, p. 11.

[5] În graiurile cehe respective apelativul n-a fost și nu este cunoscut.

[6] Vezi DA, I, partea I, p. 446.

[7] Vezi N. A. Constantinescu, *Dicționar onomastic românesc*, București, 1963, p. 194; Șt. Pașca, *Nume de persoane și nume de animale din Țara Oltului*, București, 1936, p. 153.

Bryndza, Brenze

Ca apelativ, *bryndza (brenza)* este unul dintre termenii păstorești de origine română cei mai răspîndiți în graiurile slovace și cehe din Moravia [8]. Și ca antroponim este întîlnit în mai toate regiunile Slovaciei și, pe alocuri, în Moravia. În limba română, din care acest nume de familie a putut fi împrumutat, există atestări din sec. al XV-lea [9]. Atestările cehe din Moravia și din Slovacia sînt mai ales din sec. XVII [10].

Demikát

În folclorul slovac este binecunoscut numele haiducului Pal'o *Demikát* (din regiunea Zvolen), evocat în cîteva cîntece haiducești [11]. Apelativul care stă la baza acestui nume de familie, răspîndit în Slovacia, cu sensul de ,,supă din brînză și pîine dumicată'', reprezintă stadiul mai vechi al formei de astăzi a rom. *dumicat* (participiu al vb. *demica, dumica* < lat. *demicare*). Etimonul românesc al slov. *demikát* este acceptat de D. Crânjală, V. Machek, Al. Rosetti [12] și de mulți alți lingviști și filologi români și străini.

Fur

Numele de familie *Fur* înregistrat la slovacii din Valea Hronului, localitatea Pohorela [13], poate fi pus în legătură cu antroponimul rom. *Fur* ,,hoț'' (< lat. *fur*, DA, II, 196). La români acest antroponim este atestat în documente din sec. XV [14].

Galeta, Geletka

Nume de familie întîlnit în formele *Galeta, Geletka* în Moravia [15]; tot acolo este folosit și supranumele *U Galetu*. În onomastica slovacă antroponimul este înregistrat în varianta *Geletka*, de ex. în urbariul locali-

[8] A doua variantă este întîlnită în Valea Hronului, localitatea Teplička din Slovacia (vezi G. Horák, *Nářečie Pohorelej*, Bratislava, 1959, p. 186); tot în Slovacia este cunoscut și în localitățile din Nový Hrad, cf. J. Matějčík, *Slovník východonovohradského nárečia*, p. 136, teză de doctorat (dactilogr.), consultată la Biblioteca universitară din Praga.

[9] Cf. Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare (1457—1492)*, București, 1913, I, p. 407, 414; G. Mihăilă, *Dicționar al limbii române vechi (sfîrșitul sec. X — începutul sec. XVI)*, București, 1974, p. 79; pentru atestări din Țara Românească și Transilvania, cf. N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 217.

[10] J. Holuby, *O rodinných menách Bošackej doline*, în ,,Slovenské pohl'ady'' XIX (1899), p. 202; V. Davídek, *O názvech a jménech Těšinska*, Opava, 1949, p. 93.

[11] Cf. A. Melicherčík, *Slovenský folklór*, Bratislava, 1959, cap. *Piesne zbojnické*, p. 542.

[12] D. Crânjală, *Rumunské vlivy v Karpatech se zvláštním zřetelem k moravskému Valašsku*, Praga, 1938, p. 444; V. Machek, *Etymologický slovník jazyka českého*, Praga, 1968, p. 144; Al. Rosetti, ILR, I^2, p. 438.

[13] G. Horák, *op. cit.*, p. 182.

[14] Vezi N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 278; G. Mihăilă, *op. cit.*, p. 102.

[15] Vezi Fr. Bartoš, *op. cit.*, p. 81; J. Radimský, *op. cit.*, p. 22.

tății Polomka, din Valea Hronului, începînd cu anul 1582. În registrul primăriei din Bravăcovo, consultat de noi, este notat și supranumele *Do Geletkou*.

În ariile graiurilor cehe din Moravia și ale celor slovace, este larg răspîndit și apelativul *galeta (geletka)* cu sensul „vas de lemn pentru muls" sau „vas pentru păstrarea brînzei", care nu poate fi explicat, după părerea noastră, decît din rom. *găleată* (< lat. *galetta*). În favoarea etimonului românesc al ceh. și slov. *galeta, geleta* pledează atît sensul cît și fonetismul (vocalei *ă* din română îi corespund în cehă și slovacă vocalele *a* sau *e*, iar diftongii românești în pronunția cehă și slovacă se monoftonghează); vezi discuția și bibliografia și în *Lexikální prvky rumunského původu ve Slovníku spisovného jazyka českého*, în „Naše řeč" 57 (1974), nr. 3, p. 142–148.

Gaura, Gahura, Gavura

Este cunoscut ca nume de familie la cehii din nord-estul Moraviei în formele *Gaura, Gahura* [16]; provine din antroponimul rom. *Gaură* [17] „gaură" (< lat. *cavula*, DA, II, 238). La slovaci acest nume de familie este înregistrat cu fonetismul *Gavura* [18]. Varianta *Gavura*, răspîndită la slovaci, ar putea fi o variantă a rom. *gaură*, care se întîlnește și astăzi, de pildă, în toponimul *Găvuri, gavura* (la pl.) din zona Hunedoarei [19].

Strunga, Strunka

Nume de familie înregistrat de mai multe ori în localitățile raionului Nový Hrad (Slovacia) de Jan Matějčík [20], în forma *Strunga*; varianta Strunka este cunoscută la cehii din Moravia [21];provine din rom. *strungă* „loc îngrădit la stînă, deschizătură îngustă a acestui loc prin care trec oile la muls", cuvînt autohton de origine traco-dacă (cf. și alb. *shtrungë;* vezi bibliografie și argumentare la G. Mihăilă, *Paralele lexicale traco-româno-slave*, în SCL XXIV (1973), p. 67).

Cap, Cab

Nume de familie cunoscut atît în Moravia (Velké Bystřice, Hustisko, Hažovice) [22], cît și în Slovacia [23], se explică din rom. *țap* (cuvînt autohton

[16] Vezi J. Válek, *Poznámky k mapě moravského Valašska*, în „Časopis moravského musea zemského" X (1910), p. 291; Fr. Bartoš, *op. cit.*, p. 79.

[17] La noi, acest antroponim este atestat în Documentele din Țara Românească din prima jumătate a sec. XVI (vezi N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 281).

[18] Cf. A. Habovštiak, *Oravské pomiestné názvy utvorené od mien a priezvisk*, în „Onomastika" VII (1961), Wroclaw – Warszawa – Krakow, p. 186; G. Horák, *op. cit.*, p. 182, 183.

[19] Cf. Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 363.

[20] *Op. cit.*, p. 58, 455.

[21] Cf. J. Beneš, *O českých příjmeních*, Praga, 1962, p. 236.

[22] Vezi A. Koudelka, *Rodinná jména z Valašska Rožnovského*, „Časopis Vlasteneckého muzejního spolku v Olomouci", Olomouc, 1895, p. 36.

[23] St. Krištof, *Slovenské prímenia a priezviská utvorené z názvov živočíchov*, în „Onomastické práce" 2 (1968), p. 79.

traco-dac, cf. și arom., megl., istr. *țap*, alb. *tsap*; ILR, II, 350), fiind răspîndit, probabil, la slavii din Carpații nordici de către păstorii români [24]. În cazul acestui nume de familie, ca dealtfel și în cazul altora, întrevedem două posibilități : a) fie a fost împrumutat direct ca antroponim (în antroponomastica românească, *Țap* este atestat în Moldova la 1572, iar în Transilvania la 1622 [25]) ; b) fie apelativul respectiv, cu o circulație mare în graiurile slovace și cehe, a fost folosit la început ca o poreclă sau un supranume individual, care cu timpul a devenit nume de familie.

Ursú

Nume de familie la slovaci, atestat de Krištof [26] (fără localizare), cu mențiunea că este un nume de origine străină ; el este inserat alături de numele slovac *Medved'*, ca sinonim al acestuia. Și în acest caz, ca și în cazul antroponimelor *Balaja, Cap*, s-ar putea vorbi de un împrumut din română ; deci slov. *Ursú* s-ar putea explica chiar din antroponimul românesc *Ursu*, deoarece numele animalului nu este folosit, după cunoștința noastră, în graiurile slovace. În limba română, numele acestui animal, care stă la baza antroponimului *Ursu*, se explică din lat. *ursus*.

In onomastica românească *Ursu* nu este un numerar ; vezi N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 401 ; Șt. Pașca, *op. cit.*, p. 343.

★

1. Pe baza materialului existent, este uneori greu de stabilit dacă unele din antroponimele discutate au fost împrumutate de slavii din această zonă din antroponime românești sau au apărut mai tîrziu, pe teritoriul Slovaciei și al Moraviei, din apelative de origine românească, sub forma unor porecle și supranume, care evocă îndeletnicirea sau unele trăsături fizice și de comportament ale celor cărora le sînt atribuite. Și într-un caz și în celălalt, aceste antroponime din onomastica cehilor și a slovacilor atestă însă influența românească în aria graiurilor slave respective.

2. Fiind vorba de antroponime mai rare în onomastica slovacă și cehă, puterea lor de identificare este mare.

3. Unele dintre aceste antroponime atestă fonetisme și sensuri românești mai vechi (vezi *Bryndza, Demikát, Fur*), bine conservate în mediul slav, de o deosebită importanță pentru istoria limbii române.

Aprilie 1980

Facultatea de limbi străine
București, Pitar Moș 7—13

[24] Vezi Fr. Miklosich, *Etymologisches Wörterbuch der slavische Sprache*, Viena, 1886, p. 27 ; D. Crânjală, *op. cit.*, 444 ; Al. Rosetti, ILR, I², p. 438.

[25] Cf. N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 395 ; Șt. Pașca, *op. cit.*, p. 341.

[26] *Op. cit.*, p. 79.

CEZAR APREOTESEI

UNELE PROBLEME ALE CALCULUI LINGVISTIC

1. Studierea problemelor contactelor între limbi, ale interferenţei sistemelor lingvistice constituie una din direcţiile principale de cercetare ale lingvisticii contemporane, cu numeroase aspecte şi implicaţii atît de ordin practic, cît şi teoretic [1].

Diversitatea concepţiilor şi a poziţiilor de pe care sînt abordate raporturile reciproce între limbi se reflectă în caracterul eterogen, în lipsa de unitate şi adeseori de precizie a terminologiei folosite în acest domeniu, a criteriilor de clasificare a faptelor de limbă.

Unul din fenomenele cele mai controversate îl constituie c a l c u l l i n g v i s t i c. Într-un articol apărut în anul 1967 în „Studii şi cercetări lingvistice" se afirma pe bună dreptate că „o teorie completă şi unitară asupra fenomenului nu există încă. S-ar putea spune chiar că puţine sînt problemele de lingvistică în care domnesc mai multe confuzii şi contradicţii decît în domeniul calcului" [2]. Autorul sublinia că unele aspecte ale fenomenului sînt necunoscute sau insuficient cercetate, că de multe ori se confundă tipuri de calc total diferite, că nu este pe deplin lămurit raportul dintre calc, traducere şi împrumut şi că însăşi terminologia care se foloseşte este într-o oarecare măsură nepotrivită şi fluctuantă. Aceste aprecieri coincid în bună parte cu propriile noastre constatări, formulate în termeni aproape similari într-o lucrare publicată anterior în „Analele Universităţii din Timişoara" [3].

2. Dacă distincţia dintre calc şi împrumut se poate face cu mai multă uşurinţă, întrucît un corp fonetic (iniţial străin) împrumutat într-o limbă poate fi relativ uşor identificat, în schimb, pentru a deosebi „calcul" de „traducere" nu există criterii suficient de clare şi unanim acceptate. „Delimitarea noţiunilor de calc şi „traducere propriu-zisă" este o problemă destul de grea — remarcă I. Rizescu. Deşi în unele lucrări se face o astfel de delimitare, nu se observă întotdeauna criteriul care stă la baza unei astfel de împărţiri" [4]. Se pune aşadar întrebarea :

[1] Pentru a ilustra amploarea cercetărilor în acest domeniu este suficient să se examineze vasta bibliografie a două lucrări de referinţă consacrate acestor procese : Uriel Weinreich, *Languages in Contact* (New York, 1953, ed. II 1963) şi Einar Haugen, *Bilingualism in America* (1956).

[2] Th. Hristea, *Tipuri de calc lingvistic*, în SCL XVIII (1967), nr. 5, p. 507. Problema este reluată în volumul aceluiaşi autor, *Probleme de etimologie*, Bucureşti, 1968, p. 145—202.

[3] C. Apreotesei, *Observaţii asupra tipurilor şi clasificării calcurilor lingvistice*, AUT IV (1966) : „în literatura de specialitate domneşte o mare diversitate de păreri în privinţa sferelor şi raporturilor dintre calc, împrumut şi traducere, a tipurilor de calc şi a clasificărilor, a terminologiei folosite cu aplicaţie la diferite exemple concrete. Ambiguitatea termenilor îngreunează clasificarea faptelor de limbă" (p. 145—146).

[4] Cf. I. Rizescu, *Contribuţii la studiul calcului lingvistic*, Bucureşti, 1958, p. 19. Autorul îşi exemplifică afirmaţia în modul următor : „Astfel acad. Iorgu Iordan (*Limba română actuală*, în LR III (1954), nr. 4, p. 43) consideră că cuvintele *pionier, popularizare, cadre* ar fi calcuri, în timp ce *cincinal, a prelucra* ar fi traduceri propriu-zise". A se vedea şi remarca lui Th. Hristea (1967, p. 509) : „Ceea ce constituie exclusiv t r a d u c e r e este de multe ori prezentat drept c a l c". Cf. şi I. Ştefan, *Calcul lingvistic*, LR XII (19[illegible]), nr. 4, p. 340.

care sînt criteriile pe care le propun diferiţi cercetători pentru a distinge calcul de traducerea propriu-zisă?

2.1. Unii lingvişti propun în primul rînd un criteriu semantic. Dacă „orice calc poate fi socotit drept o traducere, fără de care nici nu poate fi conceput", în schimb „nu orice traducere este un calc". La t r a d u c e r e, afirmă I. Rizescu, noţiunea există deja în cele două limbi, în timp ce la calc ea nu există în una din limbi.

Astfel, cu toate că verbul rom. *a prelucra* exista deja în limbă, el nu avea înţelesul „a analiza, a trage concluzii dintr-o anumită teză", pe care l-a primit sub influenţa rus. *pererabotat'* [5].

2.2. I. Ştefan nu este însă de acord cu opinia că „o limbă preia dintr-o altă limbă *numai* (subl. aut.) cînd aceasta din urmă exprimă un *conţinut* care lipseşte din cea dintîi", arătînd că prin folosirea împrumutului şi a calcului se pot crea „dublete sinonimice" sau înlătura formaţii mai vechi (de ex. împrumutul *gazeta* a existat înaintea calcului *ziar*, împrumutul *influenţă* se foloseşte paralel cu calcul *înrîurire*) [6]. Nu există deci un raport de strictă determinare între calc şi o noţiune nouă. În schimb, prin calc (şi anume lexical) trebuie să se creeze un cuvînt nou.

2.3. Un alt criteriu propus spre a deosebi calcul de traducerea propriu-zisă este „identitatea structurală".

„Pentru a putea vorbi despre calc — scrie Th. Hristea — e necesar să existe o „identitate de structură" între model şi copie. Cînd însă un cuvînt compus este transpus într-o altă limbă printr-o perifrază sau viceversa avem de-a face pur şi simplu cu o traducere" [7].

Adoptînd acest principiu, autorul constată „confundarea simplelor traduceri cu calcurile" la S. Puşcariu (în *Limba română*, vol. I, p. 411), care consideră că sînt „decalcate" după limba germană expresii ca: *scurt de vedere* „miop" după germ. *kurzsichtig, aprindere de plămîni* „pneumonie" după germ. *Lungenentzündung* ş.a. Tot astfel, Th. Hristea exclude din categoria calcurilor transpunerea în limba rom. a rus. *pjatiletka* prin *plan cincinal* sau redarea engl. *week-end* prin fr. *fin de semaine*, a rus. *zakonomernost'* prin fr. *conformité à la loi*. El aduce, de asemenea, obiecţii lui I. Rizescu, care include „fără nici o rezervă" în categoria calcurilor „expresiile" româneşti *gazetă de perete* şi *muncă în asalt*; după părerea sa, ele nu sînt calcuri lingvistice, ci „simple traduceri" ale compuselor ruseşti *stengazeta* şi *šturmovščina*. Din cele de mai sus rezultă că fapte de limbă frecvent citate ca exemple tipice de calc în diferite lucrări de lingvistică generală (Al. Graur, R. A. Budagov etc.) sau în studii special consacrate calcului lingvistic sînt considerate „traduceri propriu-zise".

3. Este necesar, aşadar, să se analizeze în ce măsură, în ce limite, criteriul „identităţii structurale" între model şi copie poate fi postulat ca o condiţie indispensabilă a calcului lingvistic.

3.1. Unele definiţii ale calcului, considerîndu-l un tip „special de traducere", formulează în adevăr cerinţa „reproducerii exacte" a struc-

[5] I. Rizescu, *lucr. cit.*, p. 19, 20. Observăm că sensul nou provine în realitate de la rus. *prorabotat'*.

[6] I. Ştefan, *lucr. cit.*, p. 338.

[7] Th. Hristea, *lucr. cit.*, 1967, p. 509.

turii modelului. Dealtfel, însuşi cuvîntul *calc* (sau *decalc*) are la origine sensul de „reproducere, imitaţie, copie fidelă, exactă, servilă a modelului" [8]. În această concepţie, calcul este definit ca „o varietate a traducerii literale" (V. V. Vinogradov), ca o „traducere exactă" (C. Liohin), o „traducere etimologică" (J. Byck) sau „o traducere pe părţi a cuvîntului sau expresiei străine, urmată de îmbinarea m e c a n i c ă a elementelor traduse laolaltă" (A. A. Reformatski).

3.2. În alte definiţii se constată inconsecvenţe în aplicarea principiului „exactităţii", al „preciziei" calcului, după cum este vorba de un „calc lexical" (prin care se creează derivate şi compuse) sau de un „calc de expresii". În primul caz se cere în mod expres „exactitatea" copierii modelului, în al doilea caz această cerinţă este prevăzută numai „de obicei", are deci caracter facultativ [9].

3.3. În a treia grupă de definiţii nu se face nici o referire la condiţia „preciziei" sau „exactităţii" calcului faţă de model. Semnificativ este în acest sens faptul că, în *Lexique de la terminologie linguistique* (Paris, 1933), J. Marouzeau definea calcul ca „transposition soit rigoureuse, soit approximative d'un système, d'une construction" [10], în timp ce în definiţia dată în ediţia a III-a a lucrării această cerinţă nu mai este prevăzută.

Se poate afirma că majoritatea definiţiilor date calcului şi exemplele invocate pentru ilustrarea diferitelor tipuri de calc nu pledează pentru coincidenţa absolută a structurii calcului cu aceea a modelului său. Din acest punct de vedere se disting, pe de o parte, calcuri „integrale", „totale", „complete", „exacte", „riguroase" şi, pe de altă parte, calcuri „parţiale", „inexacte", „aproximative", „incomplete" (inclusiv „semicalcurile", care comportă o discuţie specială, termenul fiind considerat „nepotrivit" în unele lucrări" [11]).

4. Diferenţele structural-tipologice ale limbilor aflate în contact determină abateri mai mult sau mai puţin perceptibile în redarea, prin calchiere, a tuturor particularităţilor modelului, fapt care pledează pentru renunţarea la criteriul „identităţii structurale" faţă de model ca un element definitoriu al calcului lingvistic. Analiza minuţioasă, în plan contrastiv, a acestui fenomen demonstrează că, pe lîngă o serie de cazuri cînd structura modelului este reprodusă identic, există şi numeroase situaţii cînd calcul se realizează fără respectarea criteriului „identităţii structurale", şi anume:

4.1. Prin „subdiferenţiere" sau prin omiterea unor elemente distinctive ale modelului (de ex. ceh. *nástenka* după rus. *stengazeta,* în timp ce bg. *stenvestnik* redă identic structura modelului, iar rom. *gazeta de perete* este o formaţie analitică specifică; rom. *secerători-legători* după rus. *žatki-snopovjazalki* omite elementul *snop(o);* derivatul rom. *legitate* este creat după compusul rus. *zakonomernost',* omiţîndu-se tema *mer(n);*

[8] L. Şăineanu, *Dicţionar universal al limbii române*, ed. VI, 1929, p. 92. Vezi şi *Nouveau petit Larousse illustré*, Paris, 1949, s. v. *calquer*: „copier servilement".

[9] Cf. *Bol'šaja Sovetskaja Enciklopedija* s. v.

[10] Am avut la dispoziţie traducerea rusă (Moscova, 1960).

[11] De exemplu, în *Mic dicţionar de terminologie lingvistică*, Bucureşti, 1980.

modelul rusesc reproduce fidel germ. *Gesetzmässigkeit*, iar în franceză apare o formaţie analitică : *conformité à la loi* ; rom. *colţul roşu* format după rus. *krasnyj ugolok*, care conţine un sufix diminutival, redat de pildă în calcul : *ungheraşul roşu*, creat în R.S.S. Moldovenească etc.) ;

4.2. Prin ,,supradiferenţiere" sau prin adăugarea unor elemente distinctive, pe care modelul nu le conţine (de ex. *muncă în asalt* după rus. *šturmovščina*, sau *atitudine de gură-cască* după rus. *rotozejstvo* (care, dacă nu sînt considerate calcuri, nu pot fi nici ,,simple traduceri" şi, în orice caz, trebuie privite ca fenomene specifice de ,,inducţie semantică") ;

4.3. Prin abateri lexico-semantice faţă de un component al modelului (de ex. rom. *zgîrie-nori* şi germ. *Wolkenkratzer* nu au corespondent exact în engl. *skyskraper*, fr. *gratte-ciel*, rus. *neboskreb*, care înseamnă, de fapt, ,,zgîrie-cer" ; rom. *organizaţie de bază* s-a format după rus. *pervičnaja organizacija*, care s-ar traduce mai exact prin ,,organizaţie primară" ; germ. *Halbinsel*, rus. *poluostroy* ,,jumătate de insulă" redau mai puţin exact lat. *paeninsula*, calchiat însă fidel prin fr. *presqu'île* ,,aproape o insulă") ;

4.4. prin schimbare de topică (de ex. rom. *gardist alb* după rus. *belogvardeec*, care a generat şi calcul rom. *albgardist* ; *mişcare de eliberare naţională* după rus. *nacional'no-osvoboditel'noe dviženie*,după care s-a creat şi *mişcare naţional-eliberatoare*, cu aceeaşi topică şi structură etc.) ;

4.5. prin obţinerea unor tipuri diferite de cuvinte compuse prescurtate (de ex. rom. *stas* ,,standard de stat"), după rus. *gost* (,,gosudarstvennyj standart"), în timp ce alte tipuri de compuse prescurtate şi abreviaţii au dat formaţii identice sub raport structural faţă de model : SMT, după rus. MTS ; *goscol*, după rus. *kolhoz* etc.

În concluzie, faptele de limbă analizate dovedesc că în procesul calchierii nu se poate realiza întotdeauna coincidenţa absolută, ,,identitatea structurii" formale a calculului faţă de modelul său aloglot.

Ianuarie 1980

Timişoara, Bd. L. Sălăjan 25

MIOARA AVRAM

NOTE ASUPRA PRONUMELUI *ceea ce*

Ca formă a lui *cel(a) ce*, pronumele *ceea ce* — feminin singular cu valoare de neutru — a atras atenţia cercetătorilor în special din punctul de vedere al gramaticii teoretice, discutîndu-se interpretarea lui ca unu (pronume relativ compus) sau două pronume (demonstrativ + relativ), de unde posibilitatea sau imposibilitatea segmentării sintactice a secvenţei în cauză [1]. Întrebuinţarea acestui pronume prezintă aspecte nerelevate sau insuficient clarificate pînă acum care interesează în egală măsură gramatica teoretică şi gramatica descriptivă, normativă sau corectivă.

1. S-a arătat că *ceea ce* ca neutru nu poate avea genitivul *celei(a) ce*, pe care îl are femininul propriu-zis [2]. În această privinţă nu e nici un motiv de mirare, *ceea ce* conformîndu-se unei reguli generale, întrucît femininul singular cu valoare de neutru la pronume este o formă defectivă de cazul genitiv-dativ, limitată la cazurile nominativ şi/sau acuzativ: demonstrativele *aceasta (asta)* şi *aceea (aia)* sau nehotărîtele *una*, *alta* cu valoare neutră nu au nici ele un genitiv *acesteia*, *aceleia*, *uneia* sau *alteia*, ci se întrebuinţează numai la nominativ şi acuzativ[3], iar pronumele personal de persoana a III-a feminin singular nu are valoare de neutru nici la nominativ, ci numai la acuzativul neaccentuat *(o)*.

Spre deosebire însă de celelalte pronume feminine cu valoare de neutru — şi în primul rînd de demonstrativele de la care s-a format —, *ceea ce* ca neutru poate reda ideea de genitiv printr-o construcţie echivalentă, în care pronumele în acuzativ este precedat de prepoziţia *a*. Acest mod de redare a genitivului este, desigur, cel folosit la numeralele cardinale [4] şi la alte cuvinte cu sens cantitativ [5], dar principala apropiere

[1] Vezi Al. Graur, *Pentru o sintaxă a propoziţiilor principale*, în SG I (1956), p. 135—136; idem, *Studii de lingvistică generală*. Variantă nouă, Bucureşti, 1960, p. 86—87; Mioara Avram, *Despre corespondenţa dintre propoziţiile subordonate şi părţile de propoziţie*, în SG I (1956), p. 144—146; Ion G. Diaconu, *Există pronume relative compuse în limba română?*, în LR VIII (1959), nr. 2, p. 23—30; *Gramatica limbii române* editată de Academia R. S. România, ediţia a II-a, tiraj nou, Bucureşti, 1966 (GLR²), vol. I, p. 9 şi 160; Ştefan Hazy, *Note sintactice*, în LR XV (1966), nr. 1, p. 103—106; Angela Bidu, ***Cel(a) ce şi cel(a) care***, în SCL XVII (1966), nr. 1, p. 92—93; Victor Iancu, *Sintaxa pronumelui* ***cel ce***, în ,,Buletin ştiinţific. Seria A. Filologie, Pedagogie. Marxism-leninism'' Institutul pedagogic Baia Mare I (1969), nr. 1, p. 39—41; Ecaterina Teodorescu, *Propoziţia subiectivă*, Bucureşti, 1972, p. 73—88; C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iaşi, 1979, p. 155—156.

[2] Vezi I. Diaconu, *lucr. cit.*, p. 26; Alf Lombard, *La langue roumaine. Une présentation*, Paris, 1974, p. 174.

[3] Vezi Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, p. 87: ,,pronumele feminin *aceasta* a căpătat valoare de neutru şi putem spune *aceasta e plăcut;* dar la cazurile oblice femininul n-a căpătat încă valoare de neutru, cum se poate vedea din faptul că fraza citată mai jos e simţită ca greşită: *Pretudindeni dictaturile slăbesc şi primul semn al acesteia îl găsim . . .*'' (citatul e din ,,Scînteia tineretului'' 6 iunie 1956, p. 4, col. 3).

[4] Vezi I. Diaconu, *loc. cit.*

[5] Vezi Alf Lombard, *loc. cit.*, care se referă la ,,substantivele de cantitate feminine'' şi la pluralele discutate la p. 96 pentru a remarca faptul că, în timp ce la substantive este vorba de nedeterminare, la *ceea ce* ,,prepoziţia serveşte . . . a exprima un gen[itiv] *determinat*'' [sublinierea autorului].

trebuie stabilită între *ceea ce* și relativul simplu *ce*, care cunoaște aceeași construcție ; cele două pronume în situații similare apar, dealtfel, uneori, în același context : *Conform cărei judecăți se procedează — de către dumneavoastră — la așezarea în pachet **a ce** se întîmplă și nu **a ceea ce** cere clientul?* „Magazin" 1972, nr. 769, p. 2, col. 7. Tocmai asemănarea cu *ce* — în descrierea căruia nu s-a semnalat pînă acum această construcție [6] — constituie, alături de deosebirea față de întrebuințarea lui *ceea* din afara secvenței în cauză, un argument formal puternic în favoarea unității lui *ceea ce*.

2. În construcțiile citate se produc două tipuri de greșeli, ambele privind prepoziția *a*.

În unele situații se constată absența ei, în urma contragerii cu vocala finală *a* a cuvîntului precedent ; exemplele de care dispun sînt cu prepoziția *asupra* : *insistînd asupra ceea ce cred* „Contemporanul" 1973, nr. 27 (1390), p. 2, col. 6 ; *Nu există nici o îndoială asupra ce ar trebui*. . . „Scînteia" 1965, nr. 6730, p. 4, col. 2. Avem a face cu un banal fenomen de fonetică sintactică [7] (asemănător cu cel care afectează articolul posesiv din structura numeralului ordinal în construcții de tipul *clasa doua* pentru *clasa a doua* [8]), în urma căruia se creează aparența unei schimbări în regimul prepoziției *asupra*, care pare urmată de acuzativ, deși ea nu admite decît genitivul și echivalente ale acestui caz [9]. Greșelile de tipul *asupra ceea ce* sugerează întrebarea dacă nu cumva în construcții ca *doi contra trei* (sau *l-a vîndut contra 17000 de lire* „Săptămîna" 1973, nr. 137, p. 5, col. 2) nu este vorba de aceeași dispariție formală, prin contragere, a prepoziției *a*, modificare acceptată datorită împrejurării că prepoziția *contra* are un dublu regim cazual, cunoscînd, pe lîngă genitiv, și folosirea cu acuzativul : în formule comerciale, semnalate în mod curent *(contra chitanță, contra cost, contra ramburs)* [10], dar și în formule din limbajul sportiv al competițiilor *(Axiotti contra Spakov)* [11].

Mai frecvente sînt greșelile provenite din confundarea prepoziției *a* cu articolul posesiv (sau genitival) omonim în forma lui de feminin singular sau în varianta regională invariabilă [12] : din hipercorectitudine, vorbitorii care știu că trebuie să evite folosirea articolului invariabil *a* din construcții ca *(un prieten) a meu* în loc de *al meu*, ajung să modifice forma prepoziției *a*, tratînd-o drept variabilă după gen și număr atunci cînd propoziția atributivă introdusă prin *a ceea ce* determină un substantiv de alt gen și număr decît femininul singular : ***Este purtătorul de cuvînt** al ceea ce el numește țări*. . . „Lumea" 1973, nr. 51, p. 5, col. 2 ; ***Sînt***

[6] Vezi GLR² I p. 160—167, II p. 275—276 ; Elsa Nilsson, *Les termes relatifs et les propositions relatives en roumain moderne. Etude de syntaxe descriptive*, Lund, 1969, p. 24—26.

[7] Același prin care s-a explicat însuși *cel(a)* < *acel(a)*, deci și *ceea* < *aceea;* cf. Iorgu Iordan, *Limba română actuală. O gramatică a „greșelilor"*, ediția a doua, București, 1948, p. 320.

[8] Vezi Iorgu Iordan, *lucr. cit.*, p. 46 și 305.

[9] Vezi GLR² I p. 327 (adjective posesive, pronume personale și reflexive în dativ) și 335 (construcția cu prepoziția *a*).

[10] *Ibidem*, p. 327, 338.

[11] Vezi Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 299.

[12] Cf. confuzia pe care o face I. Diaconu, *lucr. cit.*, p. 26 în descrierea construcției *a ceea ce*, despre care afirmă că ar conține articolul posesiv *a*. O confuzie asemănătoare face N. Mihăescu în descrierea construcției *a o serie de* (*Limba noastră. Probleme de lexic și construcții gramaticale*, București, 1963, p. 29).

în măsură să reproduc fără greșeală principalele momente ale ceea ce s-ar putea numi „tehnologia ciubucului". „Scînteia" 1980, nr. 11712, p. 3, col. 5. „Hiperacordul" [13] este de același tip cu cel care se produce la prepoziția în discuție și în construcțiile cu valoare de genitiv la numerale: *reprezentanți ai 21 de state* „Scînteia" 1965, nr. 6653, p. 4, col. 2; *autor al două best-sellers* „România literară" V (1972), nr. 22, p. 30, col. 2 [14].

3. Paralel cu redarea genitivului prin construcția cu prepoziția *a*, dativul ar trebui să fie redat printr-o construcție cu prepoziția *la*, conform modelului altor cuvinte nedeclinabile. În realitate, textele nu prea oferă exemple de acest fel și singurul exemplu furnizat de I. Diaconu[15], care a susținut existența construcției, este creat de autor și are dezavantajul că poate fi interpretat ca o construcție prepozițională neechivalentă cu dativul, completiva indirectă cu *la ceea ce* determinînd un verb cu dublu regim posibil (dativ sau prepoziția *la*): *Vom acorda toată atenția la ceea ce ni s-a recomandat pentru studiu;* cf. și *Ioanide observa grija infinită pe care o punea Erminia spre a da aspect delicat în special la ceea ce se atingea de mîncare și de existența materială.* G. Călinescu, *Bietul Ioanide*, București, 1954, p. 137. În schimb, după un adverb cum e *contrar*, al cărui regim este exclusiv dativul, am înregistrat pronumele *ceea ce* construit cu prepoziția *a*, caracteristică pentru valoarea de genitiv: *Să înțelegem, în sfîrșit, că, astăzi, contrar a ceea ce ne-au învățat mamele și bunicile noastre, negrul aparține tinereții.* „Săptămîna" 1972, nr. 59, p. 16, col. 1 (cf. *contrar a ceea ce se știa* „Scînteia" 1978, nr. 11276, p. 5, col. 1) [16]. O extindere de același tip a construcției cu *a* de la întrebuințarea cu valoare de genitiv la cea de dativ se constată și la alte cuvinte nedeclinabile; cf. *circa 100 de poezii . . . aparținînd a 33 de poeți bănățeni* „Scînteia" 1980, nr. 11628, p. 1, col. 7; *unități militare aparținînd a trei grupări* „România liberă" 1980, nr. 11020, p. 6, col. 4; *cedînd a doi demoni* M. Preda, *Cel mai iubit dintre pămînteni*, București, 1980, vol. I, p. 369. Evident, valoarea de dativ a prepoziției *a* nu poate fi explicată prin vechea valoare a acestei prepoziții, care pînă în secolul al XVII-lea se folosea încă în construcții ca *Deade pîne a flămîndzi* (Dosoftei, în DA s. v. *a* prep. 5° b), la fel ca în limbile romanice occidentale. Ea poate fi pusă însă în legătură cu o tendință mai largă de identificare a genitivului cu dativul în limba română [17], tendință care a avut efecte și intensități diferite în diverse momente ale istoriei limbii române. În epoca actuală această tendință se manifestă în mod special în construcțiile cu două dative coordonate dependente de același regent, dintre care la al doilea dativ apare,

[13] Pentru termenul *hiperacord* — folosit pentru un acord în caz datorat hipercorectitudinii — vezi Iorgu Iordan, *lucr. cit.*, p. 423, nota 1.

[14] N. Mihăescu, *Cum e corect? Îndreptar de limbă românească*, București, 1973, p. 88, observă greșeala din *autor al două volume de versuri*, dar o descrie într-un mod impropriu, considerînd că e vorba totuși de articolul posesiv care „acționează ca o prepoziție".

[15] *Lucr. cit.*, p. 27.

[16] Iorgu Iordan, *lucr. cit.*, p. 383, interpretează un exemplu similar, *contrariu a ceea ce se crede*, drept „*contrariu de . . . (sau contrariul celor ce)*". În același loc se citează exemplul *declarase un război crîncen a ceea ce se numește* („Adevărul literar și artistic" 1936), în care *a ceea ce* este echivalent cu *la ceea ce*. Amîndouă exemplele sînt citate pentru a ilustra folosirea lui *a* „în locul altor prepoziții, ceea ce duce cîteodată la schimbarea raportului cazual".

[17] Vezi, în ultimul loc, I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București, 1969, p. 53 și urm.

în mod nejustificat, articolul posesiv (genitival); acad. Iorgu Iordan, care a semnalat mai demult construcţia [18], credea că ea se limitează la prepoziţiile *datorită*, *graţie*, *mulţumită* şi la verbul *a datora*, dar acad. Al. Graur [19] a relevat existenţa ei şi după alţi termeni regenţi, de exemplu după *conform*: *conform hotărîrii şi a propunerii*. Folosirea prepoziţiei *a* în locul dativului după elemente regente neologice, cum sînt prepoziţiile şi adverbele cvasiprepoziţionale citate sau verbele *a aparţine*, *a ceda*, se poate explica şi prin influenţa construcţiilor franceze cu prepoziţia *à* [20].

4. Acordul corect al lui *ceea ce* este cu o formă de masculin-neutru, acord după înţeles care constituie un argument pentru valoarea de neutru a formei de feminin a pronumelui: *ceea ce nu este (încă) cunoscut* DM şi MDE s. v. *necunoscut*, la Lombard, *lucr. cit.*, p. 174; *ceea ce e sigur*, *ceea ce mi-ai spus e important* etc. Pronumele *ceea ce* urmează aici o regulă generală a pronumelor feminine cu valoare de neutru, care e în principiu aceeaşi şi la pronumele demonstrative *aceasta (asta)*, *aceea (aia)* [21], cu rezerva că la demonstrative există şi o excepţie (construcţia *asta-i bună* [22], deosebită de *asta e adevărat*, *esenţial*, *firesc*, *important*, *sigur* etc.). Împotriva regulii, care — la *ceea ce* totdeauna şi la demonstrative în majoritatea situaţiilor — a gramaticalizat acordul în gen după înţeles, se produc adesea greşeli de acord datorate orientării hipercorecte după formă; astfel, numele predicativ al propoziţiilor care au subiectul exprimat prin asemenea pronume ia adesea, greşit, formă de feminin, în cazul lui *ceea ce* mai ales atunci cînd intervine şi atracţia unui cuvînt feminin din context: *Dar ceea ce mai ieri era considerată drept artă n-a putut să supravieţuiască.* „Flacăra" 1974, nr. 9 (977), p. 34, col. 3; *Ceea ce era considerată o prezumţie a devenit astăzi un element cert.* „Scînteia" 1979, nr. 11314, p. 6, col. 6 (cf. *Că toţi, peste noapte, am devenit mai mult sau mai puţin latinişti, asta este ştiută.* „Contemporanul" 1972, nr. 12 (1323), p. 2, col. 7). Existenţa acordului greşit la feminin ar constitui singurul argument împotriva unităţii lui *ceea ce*, întrucît el dovedeşte orientarea formală exclusiv după *ceea* şi nu după întreg. În favoarea unităţii lui *ceea ce* ca neutru pledează însă construcţia *tot ceea ce*, care nu cunoaşte variaţii de gen la *tot* [23].

5. O întrebuinţare a lui *ceea ce* adusă de obicei în discuţie ca argument în favoarea unităţii sale este aceea de element introductiv al unor propoziţii apozitive care determină o întreagă propoziţie; specificul acestor propoziţii este funcţiunea lor de definire sau de caracterizare şi echivalenţa cu o apoziţie exprimată printr-un substantiv cu sens

[18] Vezi *Tendinţe sintactice în limba română actuală*, în SCL XVII (1966), nr. 6, p. 615—616. Alf Lombard, *lucr. cit.*, nu admite această construcţie (p. 190 şi 361), dar consideră normală construcţia *datorită a doi copii* (p. 361 şi nota).

[19] *Tendinţele actuale ale limbii române*, p. 299.

[20] Vezi Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, p. 383.

[21] De aceea acordul cu un adjectiv la forma de masculin-neutru nu are valoare de argument în favoarea unităţii pronumelui (compus), cum este folosit de Iorgu Iordan, Valeria Guţu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, Bucureşti, 1967, p. 147 şi de Valeria Guţu Romalo, în *Limba română contemporană*, vol. I, sub coordonarea acad. I. Coteanu, Bucureşti, 1974, p. 267.

[22] Vezi Alf Lombard, *lucr. cit.*, p. 166.

[23] Exemple cu *tot ceea ce* şi paralele cu *tot ce* la Elsa Nilsson, *lucr. cit.*, p. 45.

generic ca *fapt*, *lucru*, *situație* determinate de o propoziție atributivă [24]. Datorită caracterului lor cvasiindependent, de comentariu, aceste propoziții apar adesea izolate prin punct de regenta lor : *Constatarea făcută ne îndreptățește să considerăm știrea certă asupra Catehismului din 1544 ca eliminată din discuție. Ceea ce nu înseamnează că cercetarea arhivelor din Tübingen și a fondului de cărți chirilice din Stuttgart nu merită atenție.* LR XX (1971), nr. 3, p. 280 ; *Desigur, între istorie și sociologie există o diferență : trecutul trebuie reconstituit, pe cînd prezentul poate fi constatat. Ceea ce implică deosebiri în privința procedeelor de documentare, dar care nu afectează unicitatea scopului final urmărit.* „Contemporanul" 1980, nr. 15 (1744), p. 6, col. 2.

Susținînd asemănarea de conținut dintre aceste propoziții și coordonatele copulative, acad. Al. Graur [25] a relevat posibilitatea de substituire a lui *ceea ce* cu *(și) asta* în construcția dată, observație care poate furniza un argument semantic în sprijinul unității secvenței *ceea ce*: față de sensul demonstrativ de depărtare al primului element, ansamblul are aici un sens demonstrativ de apropiere [26], la care s-a ajuns printr-o întrebuințare cunoscută de pronumele relativ [27].

Unul dintre cele mai frecvente anacoluturi din exprimarea neîngrijită constă în încălcarea specificului apozițional al unor asemenea propoziții, în construirea lor fără respectarea condiției de echivalență cu propoziția determinată : *În primul rînd îți pot scri că sînt sănătos pînă în prezent. Ceea ce îți doresc și ție din partea mia și a lui D-zeu multă sănătate.* Scrisoare a unui țăran muntean militar, la Ingeborg Seidel-Slotty, *Rumänische Briefe*, în BL XIII (1945), p. 108 ; *Orice competiție și orice meci . . . trebuie . . . tratate cu toată seriozitatea. Ceea ce nu s-ar spune că astfel se petrec lucrurile în unele ramuri.* „Scînteia" 1977, nr. 10715, p. 5, col. 4. Fenomenul a fost remarcat de unii scriitori, care fac din el un mijloc de caracterizare a personajelor semidocte. De exemplu, Augustin Buzura îl pune pe un felcer să se exprime astfel în jurnalul personal : *Acesta zice că șeful său ar fi spus : „Cristian este deja cu un picior în groapă* [. . .]" *Ceea ce mă abțin de la a-mi spune părerea (Orgolii*, Cluj-Napoca, 1977, p. 245). Această folosire incorectă a lui *ceea ce* este un anacolut al zilelor noastre care a înlocuit în unele medii anacoluturile mai vechi și populare de același tip cu *care*, ridiculizate la vremea lui de Caragiale în pasaje ca *Aia-i aia, care știi dumneata de cîte ori am spus eu, că o să se-nfunde odată cu cheltuielile nebunești, care pot pentru ca să zic că nici o țară nu s-a mai întîmplat, pentru ca să vie și să zică la un moment : nu mai am drept ca să mă împrumut fără voia dumitale! care atunci înseamnează că nu mai ești independentă nici la tine acasă* [. . .] (*Opere* II, București, 1960, p. 130—131) [28].

[24] Vezi Mioara Avram, *lucr. cit.*, p. 151—152.

[25] *Pentru o sintaxă a propozițiilor principale*, p. 132—133.

[26] Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, p. 320, susține că „semnificația oarecum ștearsă și « apropiată »" caracterizează în general pronumele *ceea ce* (în opoziție cu demonstrativul de bază, care „ne trimite la ceva depărtat și precis totodată").

[27] Pentru valoarea demonstrativă a pronumelui relativ *care* în unele situații vezi Maria Iliescu, *Concurența dintre pronumele relative* **care** *și* **ce**, în SG I (1956), p. 28 ; Frieda Edelstein, *Despre „legătura relativă" în limba română*, în CL XVI (1971), nr. 2, p. 339—340.

[28] Pentru „folosirea incorectă și abuzivă" a lui *care* vezi Maria Iliescu, *lucr. cit.*, p. 30.

6. O ultimă problemă asupra căreia îmi propun să mă opresc este raportul dintre *ceea ce* şi *aceea ce*. În această privinţă există diferenţe mari de opinii, mergînd de la negarea posibilităţii de substituire a lui *ceea* cu *aceea* [29] la înregistrarea ei ca uz „relativ răspîndit", dar nerecomandabil [30], şi chiar pînă la situarea celor două formule pe acelaşi plan în limba standard [31]. După părerea mea, posibilitatea de substituire a lui *ceea ce* cu *aceea ce* există — de fapt, a existat, întrucît folosirea lui *aceea ce* este din ce în ce mai mult o raritate [32], chiar în exprimarea pretenţioasă la care e circumscrisă —, dar ea este strîns legată de situaţiile sintactice în care se găseşte pronumele : *aceea ce* poate apărea cu valoarea lui *ceea ce* numai în întrebuinţări fără antecedent (cînd relativul nu se referă la nici un cuvînt sau enunţ precedent), în propoziţii subiective, predicative şi completive de diverse feluri [33], în timp ce atunci cînd relativul se referă la un antecedent, în propoziţii apozitive (vezi **5.**), *ceea ce* nu poate fi înlocuit de *aceea ce*. În această restricţie, în care un aspect formal este corelat cu unul sintactic, se poate vedea o deosebire în gradul de unitate al celor două formule. *Ceea ce* se dovedeşte aici unitar din punctul de vedere al funcţiunii relative, pe cînd *aceea ce* se menţine mai aproape de statutul originar al unui demonstrativ urmat de un relativ.

★

Completînd descrierea pronumelui *ceea ce* în limba română contemporană, cele mai multe dintre observaţiile de mai sus confirmă totodată unitatea acestui pronume, a cărui sudură mai avansată faţă de alte forme ale lui *cel(a) ce* a fost susţinută, în repetate rînduri, de acad. Al. Graur [34]. Pe de altă parte, unele aspecte ale folosirii lui *ceea ce* prilejuiesc observaţii sau sugestii referitoare la alte părţi de vorbire, cum sînt prepoziţiile *a* şi *contra*.

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[29] Angela Bidu, *lucr. cit.*, p. 92.

[30] Iorgu Iordan, *Limba română actuală*, p. 319—320 ; idem, *Limba română contemporană*, ediţia a doua, Bucureşti, 1956, p. 388.

[31] Alf Lombard, *lucr. cit.*, p. 173—174 ; Elsa Nilsson, *lucr. cit.*, p. 43—45.

[32] Exemplele semnalate în lucrările citate nu sînt mai recente de 1941.

[33] Nu şi în atributivele de tipul *a ceea ce*, dar acolo din motive de eufonie.

[34] *Studii de lingvistică generală, loc. cit.*; *Cuvînt înainte* la GLR² I, p. 9 ; *Gramatica azi*, Bucureşti, 1973, p. 112.

ELENA CARABULEA

NUMERALUL ORDINAL ÎN LIMBA VECHE

1. În scrierile din limba veche numeralul ordinal prezintă mai multe tipuri formale. Materialul de care dispunem este extras din texte aparţinînd secolului al XVI-lea şi începutului celui de al XVII-lea, completat cu cel furnizat de DA şi DLR. Avînd în vedere, pe de o parte, că numărul de texte şi de pagini parcurse este limitat, pe de alta, că numeralul ordinal e destul de rar atestat şi în serie incompletă, s-ar putea ca informaţiile noastre să prezinte unele „goluri" pe care studii ulterioare să le completeze.

2. Cu excepţia primului din serie, *întîi* (probabil moştenit [1]) şi a compusului lui, *dintîi*, rar, *prima* [2] (moştenit), de care nu ne vom ocupa în articolul de faţă, celelalte numerale din seria numeralului ordinal sînt formate în interiorul limbii române de la numeralul cardinal.

În această perioadă, pentru numeralul ordinal de la *al doilea* înainte se desprind două situaţii:

— numeralul ordinal cu formă proprie, provenit din numeralul cardinal corespunzător;

— numeralul cardinal cu valoare de numeral ordinal.

2.1. Numeralul ordinal cu formă proprie reprezintă tipul cu uzul cel mai larg, întîlnit mai ales la numeralele simple, mai rar şi la cele compuse, şi se caracterizează prin articularea numeralului cardinal corespunzător: de obicei cu adăugarea simultană a articolului proclitic şi a celui enclitic, mai rar numai a unuia dintre ele. El are forme deosebite după gen, iar la primele numerale din serie, uneori, şi după număr.

După prezenţa ambelor articole sau numai a unuia dintre ele, ca şi după forma şi locul articolului enclitic, există mai multe subtipuri:

2.1.1. Articol proclitic + articol enclitic.

La masculin-neutru singular:

a) Articolul proclitic *al* + numeral cardinal + articolul enclitic *-le* [3] (uneori + adverbialul *-a*). Este procedeul cel mai răspîndit în această

[1] Din lat. **antaneus* < *ante* + *-aneus*, cf. O. Densusianu (*Primus et antaneus en roumain*, în „Romania" XXX (1901), p. 113–115), care a relevat şi paralelismul rom. *întîi* cu alb. *(i) parë*, părere la care se raliază Gr. Brâncuş (*Originea structurii numeralului românesc*, în SCL XXIV (1973), nr. 5, p. 509); pentru raportarea drom. *întîi*, arom. *ntîńu, ntîna* la lat. **antaneus, -a* vezi şi ILR II 237, Graur, T. 68.

[2] În construcţiile *den primă* (CC¹, ap. Densusianu, HLR II, 179, P. O. 121/3, 295/18, 311/19), *de-a prima* (P. O. 154/23, 24, 163/12, 171/27, 172/15), *de prima* (P. O. 12/2).

[3] Nu ne propunem să discutăm provenienţa articolului enclitic de masculin-neutru la numeralul ordinal, în legătură cu care explicaţiile sînt diferite: vezi, de exemplu, O. Densusianu, HLR II, 180, după care „la terminaison *-le(a)*, *-l* des noms de nombre ordinaux ne peut être séparée de l'article des substantifs de la IIIe et IIe déclinaisons" (vezi aici şi alte păreri menţionate), Rosetti, ILR 540: „*-le* derivă din *-lu* prin asimilarea lui *u*", faţă de ILR II 238 care presupune că „punctul de plecare e pluralul articulat extins de la *zece*, *sută* şi *mie* la seria *doi-nouă*".

perioadă, întîlnindu-se aproape la toate numeralele, mai frecvent la cele simple, cu excepția lui *4* și *8* (pentru care vezi mai jos). E de remarcat că în unele texte se întîlnesc numai forme fără adverbialul *-a* (cf. I. Rizescu, la Lucaci, P. 80, Mirela Teodorescu și Ion Gheție în MS. IEUD, p. 104, Hasdeu, în CB I, p. 425), în altele numai cu *-a* (cf. Al. Mareș, la Coresi, Lit., p. 82), dar în cele mai multe scrieri se înregistrează forme oscilante cu sau fără adverbialul *-a*[4], fie că numeralul precedă sau urmează substantivul determinat, fie că e folosit substantival sau adverbial: *al doile folos* CAT. BÎRS. 10/10; *cap al doile ib.* 13/2; cf. și Coresi, T. 48^r/9, P. O. 16/24, 100/17, Moxa, C. 364/26; *al doilea* Coresi, T. 164^r/1, id. C. II 75/6—7, Bianu, D. R. (a. 1613), nr. 24, 22/7); *al treile cea⟨s⟩* Bratul, MS 335/16; cf. COD. VOR. 53/14; *riul al treile* P. O. 16/25; *al treilea pocrov* Coresi, Lit. 8^r/9; cf. id. T. 106^v/13; *al cincile* P. O. 101/18; cf. Moxa, C. 371/26; *al șasele* Bratul, MS. 335/21; cf. Moxa, C. 376/27; *al șeptele* COD. TOD. 206/30; *al noaole* Coresi, T. 42^r/9; *al noaolea* id. *ib.* 64^v/5; *al dzeacele* Iorga, D. B. I (încep. sec. al XVII-lea) 11/16; *al zeacelea* Bianu, D. R. (a. 1622), nr. 87, p. 77/14; *al unsprădzeacele* COD. TOD. 193/24, MS. IEUD II, 187^r/8—9; *al patrusprădzeacele* Iorga, D. B. I (încep. sec. al XVII-lea) 11/21; *al optăsprezeacelea* GCR I (a. 1652), în DLR, s. v.; *al doozecilea* Iorga, D. B. I (a. 1599) 11/21; cf. D. Î. XIX, 263^r/3, 6; *al cincizecile* Coresi, T. 117^v/11.

b) Articolul proclitic *al* + numeral cardinal articulat cu articolul enclitic *-l* (pentru care vezi nota 3), numai la numeralele simple *4* și *8*; *al patrulъ ceas* E. S. R. 51^r/12—13; cf. Moxa, C. 346/3, 368/23; *al patrul despunetoriu* Coresi, T. 30^r/3; cf. id. *ib.* 119^v/1, 135^v/8, P. O. 16/26, 244/13, 272/3, D. Î. (a. 1599) XIX, 262^r/14—15; *al patrul[e]*[5] *iaste* . . . Iorga, D. B. I (încep. sec. al XVII-lea), 11/10; *al patrul sînt carii priimăsc.* Varlaam, C. 279, cf. 259, în DLR s. v.; *numai însuși al optul dereptatiei spuetoriu feri* COD. VOR. 169/11; *în sfîrșitъ de alъ optulъ cîntecul lu David* Coresi, P. S. R. 16^v/14; *întru al optul veac.* id. EV. 349, în DLR s. v.; *al optul se-au izvodit* P. O. 4/16; *al optul[e]*[6] *iaste* . . . Iorga, D. B. I (încep. sec. al XVII-lea) 11/14; *carele să chiamă al optul veac* Varlaam, în DLR, s. v.; *sîmbătă din al optul ceas* (a. 1640) GCR I, în DLR, s. v.

Exemplele destul de numeroase de care dispunem ne duc la concluzia că în secolul al XVI-lea și la începutul celui de-al XVII-lea cele două numerale ordinale apăreau numai sub forma *al patrul, al optul*[7]. Atestări cu alte forme ale acestor numerale am întîlnit abia de la sfîrșitul sec. al XVII-lea: *al patrulea* BIBLIA (1680), în DLR, s. v., *al patrăle* (a. 1760), GCR II, în DLR, s. v., *al optăle* (a. 1760) GCR I, în DLR, s. v.

La feminin singular numeralul ordinal e format din articolul proclitic *a* + numeral cardinal + articolul enclitic *-a* (frecvent): *a doua* E. S. R. 3^r/1; cf. COD. VOR. 71/2, Coresi, Lit. 5^r/3, P. O. 2/20 etc.; *a treia* CAT. ST. 81/4; *a patra* CAT. BÎRS. 20/3; cf. Moxa, C. 391/17; *a cincea*

[4] Vezi și Al. Mareș, *loc. cit.*, care menționează că în alte tipărituri coresiene (I Cr., CT, CPr., CC[1]) se întîlnesc forme oscilante.

[5,6] Cu [*e*] considerat „omisiune" de editor.

[7] Vezi totuși Florica Dimitrescu și colectiv, *Istoria limbii române*, București, 1978, p. 247, care datează din secolul al XVI-lea formele cu *-lea*: *al patrulea, al optulea*, fără a le exemplifica.

Coresi, C. II 349/24–25 ; *a şeasea* Lucaci, P. 231ᵛ/11 ; *a şaptea* P. O. 15/18 ; *a noua* E. S. R. 50ᵛ/8 ; *a zeacea* Coresi, T. 161/7 etc.

Uneori numeralul ordinal feminin este nearticulat enclitic (apare în *-o* = *-ă*[8]); alteori grafia unor astfel de numerale este interpretabilă şi nu ne putem pronunţa cu privire la unele fonetisme (de exemplu, dacă *e* nu este = *ea*); *a doao dzi* COD. VOR. 31/14 ; *a doo parte* PO 6/18 ; *a doae ib.* 30/13 ; *Cărpenişul şi şăzutul casei a trie* D. Î. XI (a. 1595) 9 ; *eu ţiu a trie parte* Bianu, D. R. (a. 1623), nr. 121, 108/18, 109/5 ; *a treie tremeatere* MS. IEUD I, 171ʳ/4 ; *a şapte dzi* COD. ST. 418/21 ; *a douosprădzeace* COD. VOR. 74/13 [9].

Pentru seria numeralelor ordinale compuse de la 12 la 19 inclusiv, alături de procedeele menţionate sub **2.1.1.**, se întîlnesc, în textele din sec. al XVI-lea şi al XVII-lea, încă două procedee, care sînt mai puţin frecvente :

c) Plasarea articolului enclitic după primul element al compusului, şi nu la sfîrşitul lui [10] (numai la singular, mai ales la feminin şi mult mai rar la masculin) : *a doasprădzeace* COD. VOR. 109/8 ; *a dooasprădzeace* PRAV., în DA ms. ; *a patrasprădzeace noapte* COD. VOR. 90/5 ; cf. P. O. 214/22, Varlaam, C, în DLR, S. V., PRAV, în DLR, S. V., BIBLIA (1688), în DLR, S. V. ; *pentru a şeaseaspredzeace (şaseasprezeace* MUNT.) *pricină* PRAV., în DLR, S. V. ; *dumeneca a şeaseasprădzeace* Varlaam, C, în DLR S. V. ; *a şapteasprădzeace* P. O. 32/5 ; cf. CUV. BĂTR. II (a. 1600) în DLR, S. V. ; *a nouaspredzeace* PS. H. 114/9 ; *al doilesprădzeace* Iorga, D. B. I (încep. sec. al XVII-lea) 11/18 ; *al treilesprădzeace* id. *ib.* 11/19 ; *în al şaptăleasprezece an* (a. 1676, la Vl. Drimba, *lucr. cit.*, p. 220).

d) Plasarea articolului enclitic atît după primul element al compusului, cît şi la sfîrşitul numeralului ordinal compus (foarte rar, exemple numai la feminin) : *a patrasprădzeacea* P. O. 216/14 ; *a noasprezecea* H, în DLR, S. V.

2.1.2. Numeralul ordinal e marcat numai prin articolul proclitic (*al* + numeral cardinal), rar, la cîteva numerale la forma de masculin-neutru şi numai în scrieri din secolul al XVII-lea : *al cince an* Dosoftei, V. S., în DA, S. V. ; *la al patrusprăzeace ani* (a. 1693) GCR I, în DLR, S. V. ; *al cinspreace an* Dosoftei, V. S., în DA, S. V.

Cîteva exemple sînt neconcludente, în sensul că s-ar putea ca *-l* să nu fie notat : *al patru domnitoriu* N. TEST. (1648), în DLR, S. V. ; *al patru an* Dosoftei, V. S., în DLR, S. V. ; *al patru* PRAV. GOV., în DLR, S. V.

[8] Vezi la Andrei Avram, *Contribuţii la interpretarea grafiei chirilice a primelor texte româneşti* I, în SCL XV (1964), 1, p. 480–484, demonstraţia că *o, ă* la iniţială de silabă precedate de un apendice semivocalic) nu reprezentau segmente fonologice diferite.

[9] Numeralele ordinale feminine *a doua* şi *a treia* sînt urmate uneori de substantivul *oară* cu care pot apărea şi sudate, indicînd repetarea unei acţiuni : *a doara* Coresi, T. 59ʳ/22. P. O. 9/6 ; *a dooara* id. *ib.* 185ᵛ/17 ; *a doară* P. O. 151/25, Moxa, C. 393/36 ; *a doora* Bianu, D. R. (a. 1626), nr. 127, 113/5, *a doa oară* P. O. 142/18–19, Lucaci, P. 206ᵛ/5, MS. IEUD, I 171ʳ/1–2 ; *a treia oară* Coresi, C. I, în Cipariu, CR. 18/5, 7, Moxa, C. 393/36.

[10] Acest tip de numeral a fost menţionat de Ion al lui G. Sbiera, în COD. VOR., p. 313 ; O. Densusianu, HLR II 180 menţionează cîteva numerale de acest fel la feminin ; Vladimir Drimba, *Contribuţii la studiul morfologiei istorice române. Un procedeu vechi de formare a numeralului ordinal*, în SCL IV (1953), p. 218–220, cu multe alte exemple la feminin, consemnează apariţia procedeului şi la masculin şi-l consideră un calc după vechea slavă.

Uneori numeralul ordinal la masculin şi feminin e notat prin cifre precedate de articolul proclitic : *al 16 an* Moxa, C. 404/23 ; *al 26 de ani* id. *ib.* 371/25 ; *a 4* PS. H. 19ᵇ/1 ; *a 5 ib.* 26ᵇ/5 ; *a 5 fată* D. Î. (a. 1593) CXIII, 638/16–17 ; *a 7 dzi* P. O. 216/1.

2.1.3. Numeralul ordinal este marcat numai prin articolul enclitic (la masculin-neutru + adverbialul *-a)*, foarte rar : *anul şaisprăzecilea al domniii mării-sale.* R. Greceanu C. M. II, în DLR, S. V. ; *fu ca la opta zi* Coresi, T. 137ʳ/12. În ultimul exemplu lipsa articolului proclitic poate fi explicată prin contragerea cu prepoziţia *la.*

2.2. Foarte rar, numeralul cardinal se foloseşte cu valoare de numeral ordinal în următoarele situaţii :

– Numeralul precedă substantivul determinat : *iară în unsprezece ceas ieşi* E. S. R. 74ʳ/58.

– Numeralul notat prin cifre, este aşezat după substantivul determinat : *cântarea 9 (a nooa* C, *a noaooa* V) PSALT., în DLR, S. V. ; *şedearea* XIX *(a noasprezecea* H*)* PSALT., în DLR, S. V.

3. În scrierile din această perioadă se întîlnesc unele probleme de flexiune a numeralului ordinal fie în ce priveşte genul, fie numărul sau cazul.

3.1. În situaţii izolate nu se face acordul în gen al numeralului ordinal cu substantivul determinat :

– numeralul e la masculin-neutru, iar substantivul la feminin : *al noaole carte* BIBLIA (1688), în DLR, S. V. ;

– numeralul e la feminin, iar substantivul la masculin-neutru : *a treia folos* CAT. BÎRS. 10/14 ; *a treiaspredzeace an* Dosoftei, V. S., la Drimba, *lucr. cit.*, p. 219.

Se întîlnesc şi exemple în care articolul proclitic e folosit invariabil *(a)* : *a unsprăzeacele ceas* Coresi, T. 42ʳ/20 ; *a noaole ceas* MS. IEUD I 175ʳ/14 ; *a doale veare* Lucaci, P. 234ʳ/11.

Uneori forma articolului proclitic se explică prin hipercorectitudine : *al dzeacea lună* P. O. 32/7, 8 ; *al treia şi jumătate ni-e moşie* Bianu, D. R. (a. 1624), nr. 126, p. 112/18 ; *al şasea sută de ani* P. O. 30/12.

3.2. Numeralele ordinale *al doilea* şi *al treilea* se folosesc, în cîteva texte din secolul al XVI-lea, la plural, marcat prin :

– articolul proclitic *(ai)*, articolul enclitic fiind invariabil (la singular) : *robii dentîi şi* ***ai doilea*** Coresi, C. II 299/7 ; (folosite adverbial) *întîi apostolii,* ***ai doilea*** *prorocii,* ***ai treilea*** *învăţătorii* id. *ib.* 317/13 ; cf. 487/31 ; *iară feciorii de văr premare şi* ***de-ai doilea*** *văr* . . . Lucaci, P. 245ʳ/ 13–14 ;

– articolul proclitic *(ai)* + articolul enclitic variabil *(i* vocalic *(i=i)* sau semivocalic), întîlnit la numeralele *ai doi* şi *ai trei*, frecvent în Pravila lui Lucaci, accidental şi în alte texte : *ai doii* Bratul, MS. 336/22, Coresi, C. II 304/7 ; *feciorii ai doi veri* Lucaci, P. 218ᵛ/16, cf. 221ʳ/16, 225ʳ/5, 18, 226ᵛ/12, 250ᵛ/18, 261ᵛ/1 ; *ai doi verii* id. *ib.* 243ʳ/6 ; *nice ai doii cu cei dintăi* id. *ib.* 243ᵛ/21–22, 257ʳ/18, 262ᵛ/7–8 ; *ai dooii* id. *ib.* 262ᵛ/7 ; *cei deîntăi şi ai doi şi ai trei* id. *ib.* 216ᵛ/1 ; *ai trei veri* id. *ib.* 218ᵛ/18, 221ᵛ/11, 225ʳ/18 etc. ; *ai trei verii* id. *ib.* 243ʳ/8 ; *ai treii*

veri id. *ib.* 243ʳ/4, 251ʳ/1; *întăi sirianii, ai doii turcii, ai treii tătarăi* COD. ST. 284/6—7.

La feminin pluralul se întîlnește numai la numeralul *a doua*, la Lucaci, P., și e marcat prin articolul proclitic *(ale)* + *-le* după numeralul cardinal: *ale doale veare* (268ʳ/12) [11].

3.3. În ce privește flexiunea cazuală, numeralele ordinale de la *al doilea* înainte sînt de obicei invariabile; există însă cîteva excepții de numerale ordinale cu desinență specifică de genitiv-dativ singular: *în a șapteasprădzeace dzi al șeptei luniei puse-se gios corabie* P. O. 32/5; *numărul a șeapteei stepene* Lucaci, P. 227ʳ/9, *auziiu un glas . . . zicînd al șeaselui înger carele . . .* N. TEST. (1648) 310ʳ/23, cf. 63ʳ/8, 64ᵛ/31, în DLR s. v. Dativul *al zecelui* (CC² 491, ap. Densusianu, HLR II 179/2 e, după autorul citat, o formă făurită ad-hoc.

De menționat că nu am întîlnit tipul din limba contemporană în care numeralul ordinal e precedat de articolul demonstrativ *cel* + prepoziția *de* decît la primul din serie *(cei dintîi*, cf. I. Rizescu, *loc. cit.)*. Există însă cîteva exemple neclare cu *de: faceți o ladie den lemn de șetim, de-al treilea cot de lungă, de-al doilea de înaltă.* P. O. 261/46, *ib.* 261/21, 304/18—19; *iar se-au sculat Ion Comisul de au luat satul de la svănta mănăstire de al doilea rănd de l-au ținut fără leage.* Bianu D. R. (a. 1625), nr. 110, 99/12—13 (vezi și ex. din Lucaci, P. de la p. 362).

4. Dintre toate tipurile formale de numeral ordinal întîlnite în scrierile din secolul al XVI-lea și al XVII-lea, mai frecvent e cel descris sub 2.1.1. a), singurul generalizat în limba contemporană. Celelalte subtipuri sînt învechite sau, foarte rar, apar numai regional.

Deși apare izolat, e de menționat vechimea procedeului de folosire a numeralului cardinal cu valoare de numeral ordinal.

Întrucît nu dispunem de dovezi, nu ne putem pronunța cu privire la vechimea tipurilor de numeral reprezentative, dar e de presupus că sînt anterioare primelor texte scrise [12].

LISTA ABREVIERILOR

Bianu, D. R. — Ioan Bianu, *Documente românești*, reproduse după originale sau după fotografii. Partea I. *Epoca dinainte de Matei Basarab (1632) și Vasile Lupu (1634)*. Tomul I, fasc. 1: *1576—1629*, fasc. 2: *1629—1632*, București, 1907.

Bratul MS. — *Manuscrisul popii Bratul.* (Fragmente publicate de G. Mihăilă, *Observații asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul (1559—1560)*, în *Studii de limbă literară și filologie*, II, București, 1972, p. 301—345.)

CAT. BÎRS. — *Catehismul Bîrseanu. (Întrebare creștinească*, tipărită de diaconul Coresi, în Brașov, la 1560. Texte de limbă din secolul XVI reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, I, București, 1925.)

[11] Semnalat de I. Rizescu *(loc. cit.)*.

[12] Cf. I. Coteanu, *Morfologia numelui în protoromână (Româna comună)*, București, 1969, p. 159, care, menționînd articolul *-le* comun la numeralele ordinale din română și aromână, emite ipoteza „unui început de organizare a numeralului ordinal încă din protoromână”.

Cipariu, CR. Tim. Cipariu, *Crestomatia seau analecte literarie*... adunate și alese de..., Blaj, 1858.

COD. ST. *Codex Sturdzanus* (ed. Hasdeu, în CB II).

COD. TOD. *Codicele Todorescu* (ed. Nicolae Drăganu, *Două manuscripte vechi. Codicele Todorescu și Codicele Marțian. Studiu și transcriere*. București, Leipzig, Viena, 1914, p. 191–229).

COD. VOR. *Codicele Voronețean, cu un vocabulariu și studiu asupra lui* de Ion al lui G. Sbiera, Cernăuți, 1885.

Coresi, C. II Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură (1581)*, vol. I, *Textul*, publicată de Sextil Pușcariu și Alexie Procopovici, București, 1914.

Coresi, Lit. Coresi, *Liturghier*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de Al. Mareș, București, 1969.

Coresi, T. Coresi, *Tetraevanghelul*, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, București, 1963.

D. Î. *Documente și însemnări românești din sec. XVI*, București, 1979.

E.S.R. *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu 1551–1553*. [Studiu filologic de Emil Petrovici. Studiu istoric de L. Demeny.] București, 1971.

Iorga, D.B. I N. Iorga, *Documente românești din arhivele Bistriței* I, București, 1899.

Lucaci, P. *Pravila ritorului Lucaci*. Text stabilit, studiu introductiv și indice de I. Rizescu, București, 1971.

Moxa, C. Moxa, *Cronograful* (ed. Hasdeu, în CB I).

MS. IEUD *Manuscrisul de la Ieud*. Text stabilit, studiu filologic, studiu de limbă și indice de Mirela Teodorescu și Ion Gheție, București, 1977.

P. O. *Palia de la Orăștie 1581–1582*. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, 1968.

PS. H. *Psaltirea Hurmuzaki* (fotocopie după manuscris, păstrată în biblioteca Institutului de lingvistică din București).

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

ILINCA CONSTANTINESCU

ELEMENTE CU STATUT FACULTATIV ÎN LIMBILE NORVEGIANĂ ŞI ROMÂNĂ

În norvegiană, ca şi în limba română, există propoziţii sau fraze care, deşi incomplete din punct de vedere formal, pot reda o comunicare deplină. Aceste omisiuni tolerate de structura unei limbi, cunoscute în lucrările de gramatică sub numele de e l i p s ă, diferă, în unele chestiuni de detaliu, de la o limbă la alta.

Pentru relevarea unor aspecte contrastive, am adoptat accepţia mai largă dată acestui termen de Pence şi Emery (1969), care înţeleg prin elipsă omisiunea unuia sau mai multor cuvinte necesare pentru analiza gramaticală a enunţului, dar nu şi pentru sensul acestuia [1].

În cele ce urmează ne vom referi la cîteva deosebiri în ceea ce priveşte omiterea anumitor elemente sintactice pusă în evidenţă de compararea limbii norvegiene [2] cu limba română.

1. ELIPSA VERBULUI NOŢIONAL DE MIŞCARE [3]

O construcţie eliptică norvegiană fără echivalent în limba română apare în propoziţiile în care predicatul este un verb de mişcare. Dacă predicatul este folosit la un timp compus în alcătuirea căruia intră auxiliarele *skal* sau *vil*, verbul de mişcare poate fi omis cînd predicatul respectiv are un complement circumstanţial de loc :

Jeg skal [reise] *til Bergen neste uke* ,,Săptămîna viitoare voi călători la Bergen" (literal : ,,Eu voi [. . .] la Bergen săptămîna viitoare").

Når skal dere [komme] *til Bucureşti?* ,,Cînd veniţi la Bucureşti?" (literal : ,,Cînd veţi voi [. . .] la Bucureşti?").

Jeg skal [gå] *på kino i kveld* ,,Deseară merg la cinema" (literal : ,,Eu voi [. . .] la cinema deseară").

După Lie (1977), ,,numai verbele modale folosite optativ pot guverna un complement circumstanţial de loc (fără exprimarea verbului de mişcare" *(traducerea ns.)* [4]. Un *skal* sau *vil* care intră în alcătuirea viitorului nu poate fi folosit fără verb de mişcare, precizează el în continuare.

Haugen şi Chapman (1964) sînt însă de părere că folosirea acestei construcţii eliptice este dictată de sensul verbului şi că ea este selec-

[1] Cf. Pence, Emery (1969), p. 151.
În această accepţie, şi 'subiectul inclus' din gramatica limbii române constituie un caz de elipsă.

[2] Pe teritoriul Norvegiei se vorbesc două idiomuri care au ambele statutul de limbă oficială : bucmolul *(bokmål)* şi neonorvegiana *(nynorsk)* (denumite pînă în 1929, *riksmål* şi respectiv *landsmål)*. Observaţiile noastre iau în consideraţie aspecte din bucmol (cf. GLN (1980), p. 304 ş.u.).

[3] Cf. Berulfsen (1966), p. 67.

[4] ,,Bare modalverb i optativ bruk kan styre et tilstedsadverbial (altså uten bevegelses verb)" (cf. Lie (1977), p. 64).

tată atunci cînd acesta implică ideea generală de mişcare/deplasare [5], pentru care limba norvegiană nu are un verb aparte.

Această explicaţie ni se pare mai convingătoare. Se mai poate face precizarea că: verbul de mişcare se omite atunci cînd nu interesează în ce mod se face deplasarea (a) sau cînd contextul situaţional face redundant verbul respectiv (b):

a) *Når skal du* [. . .] *til Bergen?* ,,Cînd mergi la Bergen?" (nu interesează dacă este vorba de *å reise* ,,a călători", *å kjøre* ,,a conduce un vehicul", *å fly* ,,a zbura cu avionul", *å seile* ,,a naviga", *å gå* ,,a merge pe jos", *å sykle* ,,a merge cu bicicleta" etc. Dacă cel care adresează întrebarea se află la Bergen, atunci verbul omis este *å komme* ,,a veni").

b) *Skal du* [. . .] *til Bergen?* ,,Mergi la Bergen?" (întrebare adresată, de pildă, unei persoane pe care o întîlnim în gară, la aeroport sau la debarcader, într-un alt oraş); *Hvor skal du* [. . .] *hen?* ,,Unde ai pornit/ Unde mergi?/Încotro?"

Prin extindere, construcţia eliptică la care ne referim se foloseşte şi în alte expresii verbale care conţin la origine verbe din grupa *å komme, å gå* etc., chiar dacă ele sînt folosite într-un sens care nu mai implică deplasarea:

Programmet skal [. . .] *ut allerede i mars* ,,Programul va apărea încă din martie" (*å komme ut* ,,a ieşi, a apărea; a se publica").

Til høsten skal hun [. . .] *på Universitetet* ,,Ea va merge la facultate la toamnă" (cu sensul ,,Ea va fi studentă la toamnă").

2. ELIPSA AUXILIARULUI

Fără echivalent în limba română este şi următoarea construcţie verbală modală cu valoare de condiţional trecut, din care se poate omite auxiliarul [6]:

Subiect + *Vb. modal la trecut* [± *aux.*] + *Part. trec.*

Det ville [ha] *vært synd* ,,Ar fi fost păcat".

Vi skulle [ha] *tenkt før* ,,Ar fi trebuit să ne gîndim înainte".

Du kunne [ha] *tatt flyet* ,,Ai fi putut lua avionul / Ai fi putut să iei avionul".

Atît construcţia completă, cît şi cea eliptică sînt înregistrate de gramatici. În vorbirea curentă se constată o preferinţă pentru varianta eliptică [7]. Folosirea construcţiei complete corespunde unui stil mai protocolar.

[5] ,,All Norwegian verbs of motion describe a specific type of motion. *Gå* means to walk when referring to people; *reise* means to travel by some means of transportation; *kjøre* means to drive or ride in a vehicle, etc. When modal auxiliary verbs are used in phrases describing general motion, a verb describing the motion is usually not used and an adverb or adverbial phrase is used instead" (cf. Haugen, Chapman (1964), p. 148).

[6] Cf. Fossestøl, Lundeby, Torvik (1966), p. 73–74.

[7] ,,Norwegian can also use this fuller form: *Vi kunne ha tatt bussen* (,,Am fi putut lua autobuzul", *traducerea ns.*). But the shorter form is usually preferred" (Haugen, Chapman (1964), p. 318).

3. ELIPSA PRONUMELUI RELATIV

Spre deosebire de română, în norvegiană se poate omite pronumele relativ (atunci cînd el nu este subiect al propoziţiei atributive relative) [8]:

Det var et spørsmål [som] *ingen forstått* „A fost o întrebare pe care nimeni n-a înţeles-o".

Min veninne er et mennesket [som] *jeg kan stole på* „Prietena mea este o persoană pe care mă pot bizui".

Den paraplyen [som] *du ser der, er min* „Umbrela pe care o vezi acolo este a mea".

În privinţa posibilităţii de a omite în aceste construcţii pronumele relativ care introduce o subordonată relativă, norvegiana se aseamănă cu limba engleză (Cf. *It was a question* [. . .] *nobody understood; My friend is a person* [. . .] *I may rely on* etc.).

4. ELIPSA CONJUNCŢIEI SUBORDONATOARE *at*

Spre deosebire de limba română, în norvegiană, conjuncţia subordonatoare *at* „că", prin care se introduc propoziţii completive directe (a) şi subiective (b), poate fi omisă [9]:

a) *Hele familien visste* [at] *Solveig var syk* „Întreaga familie ştia că Solveig era bolnavă"

Hun sa [at] *hun skulle komme* „Ea a spus că va veni"

b) *Det var synd* [at] *han kom for sent* „Este păcat că el a venit prea tîrziu".

Det var fint [at] *du overtalte din motstander* „E bine că l-ai convins pe adversarul tău".

Det er vel kjent [at] *han er dyktig* „Se ştie prea bine că el e capabil".

În privinţa posibilităţii de a omite conjuncţia „că", norvegiana se aseamănă cu limba engleză (Cf. *The whole family knew* [. . .] *Solveig was ill* etc. . La fel ca în engleză, conjuncţia nu poate fi omisă atunci cînd propoziţia secundară precedă propoziţia principală [10] (Cf. ***At*** *Solveig var syk, visste hele familien* „Că Solveig era bolnavă, ştia întreaga familie"; ***At*** *han kom for sent, var det synd* „Că el a venit prea tîrziu, a fost păcat").

5. ELIPSA SUBIECTULUI

În limba română, datorită unei flexiuni verbale bogate (prin care sînt marcate persoana şi numărul), întîlnim ceea ce gramaticile denumesc „subiectul inclus" [11] — actualizarea subiectului propoziţiei printr-un pronume personal fiind de cele mai multe ori redundantă. Această 'elipsă' s-a gramaticalizat, iar exprimarea suplimentară a subiectului şi cu ajutorul unui pronume are valoare afectivă [12]. Acest tip de omisiune este diferit de cele patru situaţii menţionate anterior, prin aceea că selectarea con-

[8] Cf. Fossestøl, Lundeby, Torvik (1966), p. 99; Berulfsen (1966), p. 49.
[9] Cf. Fossestøl, Lundeby, Torvik (1966), p. 131; Berulfsen (1966), p. 56.
[10] Cf. Lie (1977), p. 115.
[11] Cf. GLR (1966), p. 91.
[12] Cf. GLR (1966), p. 92.

strucţiei complete are statut facultativ din punct de vedere gramatical, fiind dictată de factori de natură stilistică.

În norvegiană, reducerea considerabilă a conjugării — faptul că la modul indicativ, de pildă, verbul nu mai exprimă opoziţia de număr şi nici pe cea de persoană — face imposibilă omiterea subiectului :

„Poţi să mă ajuţi?" *Kan du hjelpe meg?*

„Pot să te ajut?" *Kan jeg hjelpe deg?*

„Exersez la pian" *Jeg øver meg på pianoet.*

„Exersăm la pian" *Vi øver oss på pianoet.*

În cazul unor inversiuni de tipul : „O fată a intrat şi a spus 'bună ziua' " > „A intrat o fată şi a spus 'bună ziua' ", în care predicatul se deplasează pe primul loc, în norvegiană este necesară folosirea pronumelui neutru *det*, prepus verbului, cu rolul de subiect gramatical anticipativ (subiect formal) : *En pike kom inn og sa 'god dag'* > *Det kom inn en pike og sa 'god dag'*.

Spre deosebire de română, în norvegiană chiar şi expresiile impersonale trebuie să conţină un subiect gramatical (Cf. *Det snør* „Ninge", *Det hender noen ganger* „Se întîmplă uneori", *Det tordner* „Tună").

În limba norvegiană elipsa subiectului este posibilă numai în propoziţiile enunţiative imperative :

Prøv! „Încearcă / încercaţi!"

Kjør sakte! „Şofează / şofaţi cu prudenţă!"

Întrucît în aceste propoziţii forma verbală din norvegiană nu redă opoziţia de număr, se introduce uneori pronumele personal, persoana a doua singular, cu rol de subiect : *prøv du* „(tu) încearcă", *kjør sakte du* „(tu) şofează cu prudenţă".

Aceste observaţii s-au limitat la natura sintactică a părţilor absente în elipsă, semnalînd acele diferenţe tipologice care, prin transfer, pot da naştere la exprimări incorecte sau greoaie în cazul învăţării limbii române de către norvegieni sau a limbii norvegiene de către români.

BIBLIOGRAFIE

Berulfsen (1966) — Bjarne Berulfsen, *Norwegian Grammar*, Oslo, 1966, 81 [— 82] p.

Fossestøl, Lundeby, Torvik (1966) — Bernt Fossestøl, Einar Lundeby şi Ingvald Torvik, *Morsmålet. Norsklære for ungdomsskolen*, Oslo, 1966, 255 [—256] p.

GLN (1980) — Ilinca Constantinescu, *Gramatica limbii norvegiene*, (multigr.), Bucureşti, 1980, 331 p.

GLR (1966) — *Gramatica limbii române*, ediţia a 2-a, vol. II, Bucureşti, 1966, 588 p.

Haugen, Chapman (1964) — Einar Haugen şi Kenneth G. Chapman, *Spoken Norwegian*, New York, 1964, XVII + 448 p.

Lie (1977) — Svein Lie, *Innføring i norsk syntaks*, ediţia a 2-a, Oslo — Bergen — Tromsø, 1977, 151 [— 152] p.

Pence, Emery (1969) — R. W. Pence şi D. W. Emery, *A Grammar of Present-Day English*, ediţia a 2-a, Londra, 1969, XII + 436 p.

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

CRIȘU DASCĂLU

DIN LIMBA POETICĂ A SECOLULUI AL XIX-LEA: *printre* + SINGULARUL

1. Restrînsul [1] inventar morfosintactic al limbii poetice [2] românești din secolul trecut relevă și construcția ***printre*** + **singularul**, a cărei adoptare a dus la apariția unor perturbări (limitate la domeniul poetic și la un interval pe care îl vom defini) în sistemul prepozițiilor spațiale. Ne găsim în fața unuia dintre foarte rarele cazuri cînd un fapt de limbă a fost împrumutat numai de către stilul artistic [3] și utilizat, în cadrul acestuia, aproape exclusiv în texte poetice [4]. Cauza este că însuși modelul, ***parmi*** + **singularul**, are, în limba franceză, caracter învechit și poetic [5]. Ignorată de poeții de la începutul secolului, construcția poate fi semnalată abia către 1840 la Asachi, Alexandrescu, Bolintineanu și Bolliac, pentru ca Alecsandri, Eminescu și Macedonski să o preia și să o perpetueze pînă în pragul veacului nostru. Deși relativ frecventă, ea nu s-a bucurat de un interes special din partea celor care au cercetat limba poetică din această perioadă [6].

2. Caracterul sistemic al prepozițiilor spațio-temporale a fost constatat, pentru spațiul romanic, în repetate rînduri [7], investigațiile extin-

[1] Explicația trebuie căutată în constituirea opoziției **normă literară** vs **abatere** (către 1880) în urma unui șir de alegeri lingvistice succesive între alternative teritoriale, ceea ce a făcut ca selecția stilistică să aibă adeseori caracter aparent.

[2] Utilizăm termenul cu sensul pe care i-l conferă G. Ivănescu, *Limba poetică românească*, IL II (1956), p. 205.

[3] Cum atestă LM, TDRG, CADE și îndeosebi bogatul material din arhivele DA și DLR. Cu acest prilej, exprimăm tovarășelor cercetător principal dr. Luiza Seche și cercetător principal dr. Flora Șuteu întreaga noastră gratitudine pentru sprijinul și ajutorul acordat în cercetarea acestui material. Aici am identificat o singură excepție: ***pintre*** *tagma neguțitorilor* (a. 1818). GCR II, 222/18 (Pentru explicația siglelor care însoțesc exemplele din materialul de arhivă, cititorul este rugat să consulte *Dicționarul limbii române*. Serie nouă. Tomul VI. Litera M, București, 1965–1968, *Bibliografie*, p. XXIII–XCVIII).

[4] Materialul de arhivă relevă cu totul sporadic construcția în scrierile în proză: ***printre*** *mulțimea adunată*, Bălcescu, M. V. 30; ***printre*** *această stearpă pădure*, Odobescu, S. III, 59; ***pintre*** *năsip*, Creangă, O. 119; ***pintre*** *plevușcă*, Caragiale, O. II, 218; ***printre*** *tineret*, Delavrancea, S. 38; ***printre*** *lume*, Sadoveanu, O. X, 589. În toate aceste exemple, substantivele-regim exprimă un sens colectiv.

[5] Cf. în această privință *Grand Robert*, s. v., unde se dau exemple din La Fontaine („Aller parmi le thime et la rosée"), dar și din Verlaine („Parmi l'or somptueux d'un soir") și se afirmă că, în asemenea contexte, ***parmi*** este utilizat cu sensul „par".

[6] Avem în vedere, în primul rînd, studiile reunite în SILRL, II, cu excepția celui dedicat lui Alexandru Macedonski, unde (p. 486) se notează folosirea unor prepoziții cu alt sens decît în limba literară, între care și ***printre*** „prin". Această echivalență este consemnată și în GA², I, p. 379; DLRLC III, s. v.; *Dicționarul limbii poetice a lui Eminescu*, s. v.

[7] Cf. C. de Boer, *Essais sur la syntaxe moderne de la préposition en français et en italien*, Paris, 1926; R. L. Wagner, *Coordonnées spatiales et coordonnées temporelles*, RLR XII (1936), p. 144–164; V. Brøndal, *Théorie des prépositions. Introduction à une sémantique rationnelle*, Copenhaga, 1950; Bernard Pottier, *Espacio y tiempo en el sistema de las preposiciones*, „Boletín de filología" (Chile) VIII (1954/1955), p. 347–354; idem, *Sur le système des prépositions*, „Le français moderne" XXIX (1961), p. 1–6; idem, *Systématique des éléments de relation. Etude de morphosyntaxe structurale romane*, Paris, 1962; A. J. Greimas, *Sémantique structurale. Recherche de méthode*, Paris, 1966 etc.

zîndu-se, în ultimul timp, și asupra situației din română [8]. Tendința de sistematizare a acestui tip de prepoziții are ca punct de plecare concretețea mai accentuată a sensurilor lor [9] și se manifestă prin constituirea mai multor microsisteme, a căror reuniune formează ,,sistematica relației" [10]. Prepoziția ***printre*** face parte dintr-un astfel de microsistem întemeiat pe o rețea de opoziții:

ÎN	ÎNTR-	ÎNTRU	ÎNTRE
PRIN	PRINTR-	[PRINTRU] [11]	***PRINTRE***
DIN	DINTR-	DINTRU	DINTRE

Deoarece seria ***într-***, ***printr-***, ***dintr-*** corespunde formelor arhaice ***întru***, ***printru*** și ***dintru***, [12], fiind alcătuită din echivalente ale seriei ***în***, ***prin***, ***din*** [13], microsistemul poate fi retranscris:

ÎN/ÎNTR-	ÎNTRE
PRIN/PRINTR-	***PRINTRE***
DIN/DINTR-	DINTRE

S-a observat [14] că termenii primei serii au capacitatea de a exprima inerența într-o entitate c o n t i n u ă, pe cînd termenii seriei a doua exprimă tot inerența, dar într-o entitate d i s c o n t i n u ă. Opoziției **binare** dintre serii îi corespund opoziții **ternare** în interiorul lor [15], astfel încît termenii pot fi grupați în perechi relevînd trăsături distinctive co-

[8] Cf. Laura Vasiliu, *Schiță de sistem al prepozițiilor limbii române*, SG III, p. 11–42; idem, *O descriere a sensurilor locale ale prepozițiilor românești*, SCL XXIV (1973), nr. 4, p. 357–388; Constantin Dominte, *Exprimarea relațiilor spațiale și temporale prin prepoziții în limba română*, în *Sistemele limbii*, București, 1970, p. 227–269; Anca Giurescu, *Le preposizioni nelle strutture spaziotemporali in romeno e in italiano*, în *Études romanes dédiés à Iorgu Iordan* (Hommage à Iorgu Iordan à l'occasion de son quatre-vingt-dixième anniversaire), București, 1978, p. 273–279.

[9] Afirmată de Paul Miclău, *Abstract și concret în limbă*, PLG III, p. 19, 22.

[10] Bernard Pottier, *Systématique*, p. 121.

[11] Formă atestată, în materialul de arhivă, numai pentru epoca veche: ***priîntru*** *foc*, Psalt. 124.

[12] Cf. Iorgu Iordan, LRC, p. 479. În poezia secolului al XIX-lea, prepozițiile ***întru*** și ***dintru*** au și regim substantival, ca în limba veche: ***întru*** *tăcere* (Văcărescu, S. A. 170), ***întru*** *cruda sa durere* (Asachi, O., I, 79); *elementul* ***dintru*** *care s-a făcut* (Asachi, O., I, 24) este un exemplu de regim pronominal. Valeria Guțu Romalo, *Corectitudine și greșeală*, București, 1972, p. 73, constată ,,neașteptata reactivare a arhaicului *întru*" în româna actuală.

[13] Care iau aceste aspecte ,,atunci cînd cuvîntul următor este precedat de un determinant cu inițială vocalică sau începe el însuși cu o vocală" (Iorgu Iordan, LRC, p. 479). Cf. și Valeria Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 73. Conștiința faptului că termenii acestor serii sînt substituibili se relevă la poeții timpului, care utilizează pe ***într-*** în locul lui ***în***: ,,Ce-i fi făcînd, tu, drăguță, ***într***-această *departare*" (Conachi, S. A. 111), pe ***printr-*** în locul lui prin: ,,Un foc pătrunde ***printr***-*amîndoi*" (Heliade, O., I, 12) și invers: ***„Prin*** *o pulbere* de raze, ***prin*** *un nour* de scîntei" (Alecsandri, P. 326), pe ***dintr-*** pentru ***din***: ,,Și de-mi smulg aceste versuri ***dintr***-a inimei *durere*" (Macedonski, V. 40) și invers: ,,Pîn' nu s-o-nchinat la tine ș-au gustat ***din*** *al tău haz*" (Conachi, S. A. 183), exemplu interesant prin aceea că poetul însuși notează, în paranteză, eventualitatea substituției respective: ,,*(****dintr***-*al tău haz)*".

[14] Opoziție evidențiată de Laura Vasiliu, *Schiță de sistem . . .*, p. 39, unde se afirmă și caracterul **corelativ** al celor două serii.

[15] Ceea ce permite descrierea acestor serii potrivit axiomaticii structurilor cu trei termeni, fundamentată de V. Brøndal (dar reductibilă la binarism, cf. A. J. Greimas, *op. cit.*, p. 24–25; Maria Manoliu Manea, *Structuralismul lingvistic. Lecturi critice*, București, 1973, p. 132–134).

mune : ***în*** și ***între*** (termeni pozitivi) semnifică „existența", ***prin*** și ***printre*** (termeni neutri) — „străbaterea", iar ***din*** și ***dintre*** (termeni negativi) — „desprinderea" de entitățile continuă/discontinuă [16]. Opoziția binară influențează direct distribuția componentelor fiecărei serii ; astfel, în timp ce ***în, prin*** și ***din*** neutralizează opoziția **singular** vs **plural** la numele pe care le precedă [17], ***între, printre*** și ***dintre*** selectează exclusiv formele de **plural**— singurele compatibile cu sensul „discontinuitate" [18]. Această deosebire face posibilă frecventa utilizare a prepozițiilor din prima serie în locul celor din seria a doua [19], inclusiv în limba poetică a secolului trecut, unde am înregistrat pe ***din*** pentru ***dintre:*** „Murad ! ***din*** *noi* doi, care-i mai beat aice?" (Alecsandri, P. 581) [20], dar îndeosebi pe ***prin*** pentru ***printre:*** „Munți înalți pînă la nouri, păraie ***prin*** *stînci* vărsate, / Codri cu copaci sălbateci ***printre*** *petre* răsturnate" (Conachi, S. A. 168) [21], „***Prin*** dese, ***prin*** negre *zăbrele* de fier / O rază pierdută îmi spune ființa" (Alexandrescu, O., I, 25), „Cînd luna trece prin *stejari*" (Eminescu, P., 156) etc.

3. Din paragraful precedent rezultă că împrumutarea construcției ***printre*** + **singularul** determină anularea unei restricții specifice prepozițiilor din seria a doua și, astfel, atragerea lui ***printre*** (cel puțin din punct de vedere distribuțional) în seria întîi, așa cum dovedește faptul că această prepoziție selectează, în textele poetice din secolul al XIX-lea, atît forma de plural : „***Printre*** *arbori* se prevede / Încă soarele senin" (Bolintineanu, O. A., I, 44), „Soarele rotund și palid se prevede ***printre*** *nori*" (Alecsandri, P. 323), „***Printre*** *crengi* scînteie stele" (Eminescu, P. 172), cît și forma de singular : „Trecu ea precum trece un fulger ***pintre*** *nor*" (Alexandrescu, O., I, 66), „Sus pe culme bradul verde / Sub zăpada albicioasă / „***Printre*** *negură* se pierde" (Alecsandri, P. 330), „Trec a soarelui copile ***printre*** *aerul* cel cald" (Eminescu, P. 304) etc. Datorită suprimării restricției selective privind singularul, ***printre*** determină, în noua sa utilizare, reorganizarea microsistemului :

ÎN	ÎNTRE
PRIN/***PRINTRE***	—
DIN	DINTRE

[16] Laura Vasiliu, *art. cit.*, p. 39.

[17] Cf. și Andrei Avram, *Neutralizarea opozițiilor lingvistice*, ELS, p. 144, cu referire la prepoziția germană *längs*, care suprimă opoziția **genitiv ~ dativ**.

[18] Cf. și Iorgu Iordan, Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 520.

[19] Valeria Guțu Romalo, *op. cit.*, p. 70, relevă apariția lui ***din*** pentru ***dintre*** în vorbirea actuală. Substituirea prepozițiilor și în afara microsistemului la care ne referim este o caracteristică tot mai evidentă a românei, cf. Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 327 ș. u.; Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 282.

[20] Comutabilitatea prepozițiilor este mai evidentă atunci cînd sînt concurente : „***Din*** toți muritorii lumii cel mai în nenorocire / Și ***dintre*** toți pătimașii cel mai mult în osîndire" (Conachi, S. A. 160) etc.

[21] Vezi observația din nota precedentă.

4. Încadrarea lui ***printre*** în prima serie este nu numai o chestiune de ambivalență distribuțională, ci și una de (in)compatibilitate semantică cu substantivele-regim. Dacă, în exemple ca : „Dar acum acele șoapte / Nu mai sună ***printre*** *noapte*" (Bolintineanu, O. A. I, 142), „Mușchiul zidului se mișcă . . . ***pîntre*** *iarbă* să strecoară / o suflare, care trece ca prin vine un fior" (Alexandrescu, O., I., 10), „Mii de duhuri ies la lună, / ***Printre*** *papură* zburînd" (Alecsandri, P. 13), sensul substantivelor permite comutarea cu ***prin*** *(**prin** noapte, **prin** iarbă, **prin** papură)*, în altele, cum sînt : „***Printre*** *geana*-i lungă a ei ochiori / Ard ca două stele ce lucesc la nori" (Bolintineanu, O. A., I, 189), „Asupra lui s-aștepte acea cerească rază / Ce scapă ***pîntre*** *pleoapă*-ți, cînd gata ești s-adormi" (Bolliac, O., I, 97), „Cînd deodată sus în aer / ***Printre*** *frunza* ce-l ascunde / Se aude iar un vaier" (Alecsandri, P. 569) [22], același sens al regimului exclude comutarea cu ***prin*** (care nu ar normaliza construcțiile ***prin** *geană*, ***prin** *pleoapă*, ***prin** *frunză)*, dar acceptă comutarea cu pluralul : ***printre*** *gene*, ***printre*** *pleoape*, ***printre*** *frunze*.

5. Presiunea primei serii a microsistemului se exercită, în primul rînd, asupra lui ***printre***, desigur datorită statutului său de termen **neutru**, dar ea afectează, mai rar însă, și ceilalți termeni ai seriei secunde : ***între*** și ***dintre***. Cercetarea textelor poetice românești din secolul trecut ne-a permis să constatăm că utilizarea lui ***între/printre/dintre*** **+ singularul** comportă diferențieri idiolectale :

I. exclusiv ***printre*** **+ singularul** : Bolintineanu *(**printre** rouă*, O. A., I, 288), Alexandrescu *(**pîntre** fum*, O., I, 19) ;

II. ***printre/între*** **+ singularul** : Asachi *(**printre** Stix*, O., I, 21/***între*** . . . *popor*, O., I, 49), Alecsandri *(**printre** stuh*, P. 356/***între*** *popor*, P. 297) ;

printre/dintre **+ singularul** : Bolliac *(**printre** nor*, O., I, 284/***dintre*** *lume*, O., I, 266) ;

III. ***printre/între/dintre*** **+ singularul** : Eminescu *(**printre** cremene*, P. 291/***între*** *trestie*, P. 173/***dintre*** *rariște*, P. 127), Macedonski *(**printre** crivăț*, V. 156 / ***între*** *verdeață*, V. 153/***dintre*** *mulțime*, O., III, 30 [23]).

Această clasificare arată, pe de o parte, că ***între/dintre*** se găsesc în distribuție defectivă cu ***printre*** [24] și, pe de altă parte, că succesiunea

[22] *Geană* și *frunză* pot fi aici și singulare colective, valoare cu care sînt atestate (cf. DA și Dicționarul Eminescu, s. v.). Dealtfel, semul „entitate colectivă" constituie una din trăsăturile distinctive ale substantivelor selectate de ***printre*** cu forma de singular : ***printre*** + *iarbă* (Bolintineanu, O. A., I, 43), *papură* (Alecsandri, P. 13), *păr* (Bolintineanu, O. A., I, 12), *stuh* (Alecsandri, P. 356), *verdeață* (Macedonski, V. 146) etc. Iorgu Iordan, LRA, p. 401, semnalează construcția în limba vorbită, explicînd exemplele tocmai prin caracterul colectiv al substantivului *(mulțime, public)*. Prin polaritatea pe care o implică, semul „entitate colectivă" poate sugera neutralizarea opoziției **continuu** vs **discontinuu** (rezultat al pierderii relevanței lui ***printre*** în raport cu ***prin***). Mai frecvent, însă, este semul „opacitate", care poate determina sememele în componența cărora intră să conoteze ocultarea unor sensuri polare, cu efectul neutralizării lor : ***printre*** + *abur* (Bolintineanu, O. A., I, 12), *ceață* (Eminescu, P. 210), *fum* (Alexandrescu, O., I, 19), *negură* (Alecsandri, P. 330), *noapte* (Bolintineanu, O. A., I, 142), *nor* (Alexandrescu, O., I, 60), *umbră* (Bolintineanu, O. A., I, 18) etc. Selectarea omogenă a unor substantive ale căror sensuri converg spre cîteva nuclee semice adecvate reprezintă expresia integrării lui ***printre***, element aberant, în seria cu evident caracter sistemic ***în, prin, din***, ca urmare a presiunii exercitate de această serie (cf. Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*. Ediția a 2-a, București, 1960, p. 27 ; idem, *Influența reciprocă a elementelor limbii*, PLG III, p. 83).

[23] Apud Toma Pavel, *Alexandru Macedonski*, în SILRL, II, p. 486.

[24] Afirmația este valabilă pentru textele poetice.

celor trei grupe acoperă o tendință diacronică (vizibilă mai ales la limita dintre grupele a II-a și a III-a) de treptată ștergere a opoziției dintre seriile microsistemului, așa încît acesta prezintă, spre sfîrșitul secolului trecut (la Eminescu și la Macedonski), următoarea reorganizare :

ÎN/ÎNTRE
PRIN/PRINTRE
DIN/DINTRE.

Astfel, modificarea inițială a distribuției lui *printre* a dus la anularea opoziției dintre serii și la instaurarea unei comutabilități generalizate a termenilor. Deoarece microsistemul s-a reorganizat în condițiile în care termenii săi au rămas aceiași, ne găsim în fața unor succesive transformări ale sale în limitele aceleiași paradigme.

Atunci cînd se părea că starea de echilibru a microsistemului va fi reinstaurată, construcțiile ***între/printre/dintre* + singularul** au ieșit definitiv din uzul poetic. Explicația este că limba poetică întreține raporturi deviante **cu** limba literară, și nu împotriva acesteia, sau că în relația dintre ele sînt acceptate **elemente** aberante, nu însă și **sisteme** aberante.

SIGLELE EDIȚIILOR UTILIZATE

Alecsandri, P.	Vasile Alecsandri, *Poezii*, București, 1974.
Alexandrescu, O., I	Gr. Alexandrescu, *Opere*, I. *Poezii*. Text stabilit, note, comentarii și variante de I. Fischer. Studiu introductiv de Ion Roman, București, 1972.
Asachi, O., I	Gheorghe Asachi, *Opere*, I. *Versuri și teatru*. Ediție critică și prefață de N. A. Ursu, București, 1973.
Bolintineanu, O. A., I—II	Bolintineanu, *Opere alese*, I. *Poezii*, II. *Proză*. Studiu introductiv de D. Păcurariu. Text stabilit de Rodica Ocheșeanu și Gh. Poalelungi, București, 1961.
Bolliac, O., I	Cezar Bolliac, *Opere*, I. Ediție, note și bibliografie de Andrei Rusu, cu o introducere de George Munteanu, București, [1956].
Conachi, S. A.	C. Conachi, *Scrieri alese*. Ediție, prefață, glosar și bibliografie de Ecaterina și Alexandru Teodorescu, București, 1963.
Eminescu, P.	Eminescu, *Poezii*. Ediție îngrijită de Perpessicius. Cuvînt înainte de Mihai Beniuc. Ediția a III-a, București, 1963.
Heliade, O., I	I. Heliade Rădulescu, *Opere*, I. *Poezii*. Ediție critică de Vladimir Drimba. Cu un studiu introductiv de Al. Piru, București, 1967.
Macedonski, V.	Al. Macedonski, *Versuri*. Ediție îngrijită de Elisabeta Brâncuș și Adrian Marino, București, 1975.
Văcărescu, S. A.	[Iancu Văcărescu în] Poeții Văcărești, *Scrieri alese*. Ediție îngrijită de Elena Piru. Cu o introducere de Al. Piru, București, 1961.

Aprilie 1980

Centrul de științe sociale
Timișoara, Bd. V. Pârvan 4

LAURENȚIA DASCĂLU

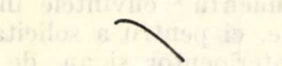
DESPRE INTONAȚIA CUVINTELOR INTEROGATIVE FOLOSITE IZOLAT

Cuvintele interogative folosite izolat formează, din punct de vedere melodic, două tipuri fundamentale de enunțuri : un tip **descendent** (A), corespunzător oricărei întrebări parțiale propriu-zise, precum și unui anumit răspuns (stereotip) la apel ; un tip **ascendent** (B) cu două variante, dintre care B_1 reprezintă o întrebare care solicită repetarea celor spuse de interlocutor iar B_2 reprezintă o exclamație exprimînd surpriză, indignare, protest etc.

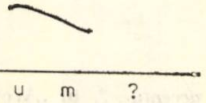
0. Cuvintele interogative pot fi folosite izolat pentru a forma un enunț și în această situație limba română cunoaște, ca și alte limbi, două tipuri intonaționale fundamentale, în funcție de conținutul semantic al frazei respective și de contextul situațional.

1. Tipul descendent (A) caracterizează, în primul rînd, cuvintele interogative izolate atunci cînd constituie o **întrebare parțială propriu-zisă**, adică solicită interlocutorului o informație și primesc un răspuns corespunzător, de exemplu :

— *Vreau să-ți spun ceva.*
— *Ce?*
— *Că te-am mințit. N-am nici o scrisoare.* (fig. 1)[1]

— *Trebuie să rezolvăm urgent această problemă.*
— *Cum?*
— *Cerînd ajutorul colegilor, firește.* (fig. 2)

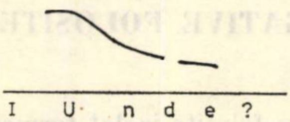
[1] În figuri este reprezentat traseul armonicii a patra de pe sonagramele corespunzătoare frazelor respective, așa cum au fost rostite de trei subiecți vorbitori de limbă literară : I — feminin, 39 de ani, II — feminin, 33 de ani, III — feminin, 30 de ani.

Dacă cuvîntul interogativ este bisilabic, coborîrea continuă aproape în întregime pe parcursul silabei finale a acestuia, de exemplu:

— *L-am întîlnit ieri pe Nelu.*

— ***Unde?***

— *Pe bulevard, lîngă Aro.* (fig. 3)

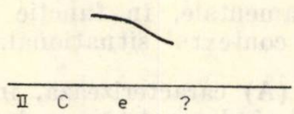

În limba română întîlnim încă un caz în care cuvîntul interogativ este folosit izolat şi are ton descendent: este vorba, de data aceasta, numai despre CE, atunci cînd nu are valoarea unei întrebări, ci pe cea a unui ***răspuns stereotip*** la o chemare sau la un apel, echivalînd cu: „Da.", „Poftim.", „Te ascult.", de exemplu:

— *Mamă!*

— ***Ce?***

— *Unde e ghiozdanul meu?* (fig. 4)

Atunci cînd cei doi parteneri îşi vorbesc de la distanţă mare, această variantă se poate caracteriza printr-o marcare mai puternică din punct de vedere prozodic: conturul este plasat la un nivel melodic mai înalt, intervalul descendent este mai amplu, durata mai mare, ceea ce reflectă aspectul „strigat" al intonaţiei cu care sînt rostite, în acest caz, atît apelul, cît şi răspunsul respectiv.

2. În varianta **ascendentă** [2] cuvintele interogative se folosesc nu pentru a cere o informaţie, ci pentru a solicita repetarea întrebării sau a afirmaţiei lansate de interlocutor şi au, de multe ori, o încărcătură afectivă [3]. Pentru a înlătura factorul subiectiv legat de conţinutul afectiv-atitudinal al acestui tip de întrebări, Monique Léon propune un criteriu lingvistic prin care poate fi delimitat de tipul descendent: „Si la phrase sur laquelle porte la question ne contient pas de complément de la même catégorie que l'adverbe (comp. de lieu pour *où*, comp. de temps pour *quand*, comp. d'objet pour *qui*, etc.) l'adverbe pose une véritable question et le ton baisse. Ex:

— *J'ai rencontré Jean.*

— ***Où?*** ↘

[2] Al. Graur, *Monosyllabes accentués?*, în „Word" 23 (1967), 1–2–3, p. 212: „Mais on peut en principe interroger par un seul mot, adverbe ou pronom. [...] Il y a sans doute moyen d'établir une différence entre l'interrogation normale, à intonation modérée et l'interrogation renforcée (finale prononcée sur une note plus haute) lorsqu'on n'a pas entendu une réponse antérieure ou que l'on n'est pas d'accord avec elle."

[3] Cf. Laurenţia Dascălu, *On the intonation of questions in Romanian: the rising pattern*, în RRL XXIV (1979), 1, p. 41.

Si, au contraire, la phrase sur laquelle porte la question contient un complément de la même catégorie que l'adverbe (ici, comp. de lieu), l'adverbe ne marque plus une question, mais une sorte de surprise, de doute, d'incompréhension ou d'insistance, et le ton monte. Ex :

— *J'ai rencontré Jean en Hollande.*

— ***Où?*** ↗"[4]

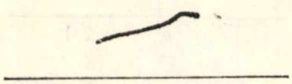
Compararea sub aspect acustic a exemplelor din corpusul investigat de noi ne conduce la concluzia că în cadrul tipului ascendent (B) trebuie distinse două categorii de enunțuri :

B_1 — întrebările care cer **repetarea** [5] replicii rostite de interlocutor **pentru că nu a fost receptată corect sau integral,** avînd semnificația : „Poftim?", „Ce-ai spus?", „Vrei, te rog, să repeți?". De exemplu :

— *A-nceput iar să ningă.*

— ***Cum?***

— *Ziceam că a-nceput ninsoarea.* (fig. 5)

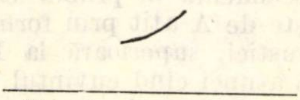

— *Mama vine?*

— ***Ce?***

— *Mama vine?*

— *Da, mîine la ora opt.* (fig. 6)

B_2 — enunțurile care **par că cer repetarea** replicii respective, pe care vorbitorul a auzit-o foarte bine, dar„ se preface" că n-a auzit-o vrînd, de fapt, să arate că ceea ce i s-a spus îl surprinde, îl indignează etc. Acest tip de enunțuri depășesc sfera interogativității, fiind adeseori considerate atît de vorbitor, cît și de interlocutor, simple **exclamații,** întrucît nu solicită răspuns, ci exprimă diverse stări afective. Dacă totuși există un răspuns, acesta nu constă în oferirea unei informații suplimentare ci, eventual, în confirmarea sau întărirea celor spuse anterior. De exemplu :

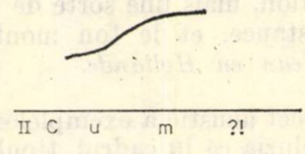
— *Zice că ești un ticălos.*

— ***Cum?!***

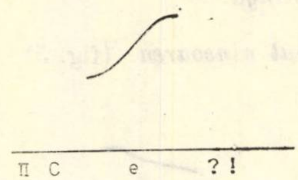
[4] *Exercices systématiques de prononciation française,* Paris, 1964, p. 16.

[5] Cf. Robert L. Rankin, *Romanian intonation and stress,* în *Romanian Grammar Pamphlets,* ed. James E. Augerot, 1973, p. 10.

— *Da. Asta e părerea lui despre tine.* (fig. 7)

— *A spus că ai plagiat.*
— ***Ce?!***
— *Zău, poți să-ntrebi și pe ceilalți.* (fig. 8)

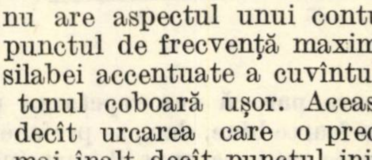

După cum se poate constata din compararea sonagramelor, aceste enunțuri exclamative, deși rostite cu ton ascendent, se deosebesc net de tipul B_1 prin faptul că au un aspect acustic mai puternic marcat: ele au un domeniu de frecvență mult mai larg, vîrful melodic mai înalt, durata mai mare și sînt plasate în întregime într-un registru mai înalt al vocii vorbitorului [6].

Observăm așadar că, în timp ce tipul B_1 se deosebește de A numai prin forma conturului (ascendentă în primul caz, descendentă în cel de al doilea), B_2 se deosebește de A atît prin forma conturului, cît și prin mărimea parametrilor acustici, superioară la B_2.

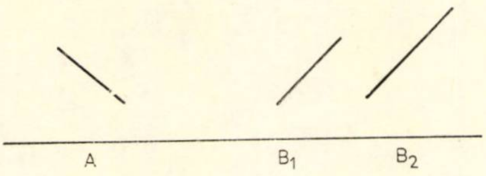
Să mai precizăm că atunci cînd cuvîntul interogativ este bisilabic și paroxiton, tipul B nu are aspectul unui contur ascendent „absolut" (= care se încheie în punctul de frecvență maximă), întrucît urcarea se produce pe parcursul silabei accentuate a cuvîntului iar în cea neaccentuată, care urmează, tonul coboară ușor. Această coborîre este mai redusă ca amploare decît urcarea care o precedă, iar punctul final este situat pe un ton mai înalt decît punctul inițial al cuvîntului interogativ. De exemplu:

— *L-am întîlnit pe Nelu la Sorbona.*
— ***Unde?!***
— *Da, da, la Paris. Venise la un congres.* (fig. 9)

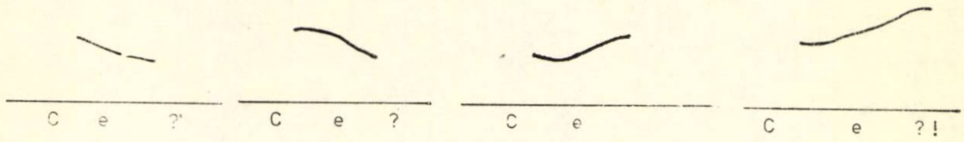

[6] Cf. Robert L. Rankin, *op. cit.*, p. 10—11; Laurenția Dascălu, *op. cit.*, p. 41.

Pentru a rezuma observaţiile noastre, vom reprezenta schematic cele trei contururi melodice pe care le pot manifesta cuvintele interogative atunci cînd sînt folosite izolat :

În fig. 10 se poate urmări încă o exemplificare cu enunţul *Ce?*, în cele patru variante semantice analizate mai sus, rostite de vorbitorul II :

Aprilie 1980

Institutul de cercetări etnologice și dialectologice
București, Nikos Beloiannis 25

CONSTANTIN DOMINTE

SEMANTICĂ METALINGVISTICĂ : CU PRIVIRE LA TERMINOLOGIA VERBULUI ROMÂNESC

0. Semantica limbajelor de specialitate, între care şi a limbajului lingvisticii, pune adesea probleme interesante, mai ales în situaţia în care unele cuvinte ale limbii curente capătă statutul de termeni tehnici. De pildă, în limba comună, adjectivului *simplu* i se opune doar adjectivul *complex*, din punct de vedere semantic, în timp ce în terminologia gramaticală acelaşi adjectiv, ca „epitet" tehnic, intră într-o triplă relaţie de antonimie, din cauza polisemiei lui „tehnice":

1) cu adj. *compus*, în sublimbajul morfologiei şi al formării cuvintelor (de exemplu : *timp* ***simplu*** „formă verbală temporală sintetică" vs *timp* ***compus*** „formă verbală temporală analitică"; *substantiv* ***simplu*** vs *substantiv* ***compus***),

2) cu adj. *multiplu*, în sublimbajul sintaxei părţilor de propoziţie (de exemplu : *subiect* ***simplu*** „subiect constituit dintr-un singur lexem" vs *subiect* ***multiplu*** „subiect alcătuit din mai multe lexeme în relaţie de coordonare"),

3) cu adj. *dezvoltat*, în sublimbajul sintaxei propoziţiei, calificînd structura principalei unităţi de la acest nivel (de exemplu : *propoziţie* ***simplă*** „propoziţie constituită din cel puţin una dintre cele două părţi principale de propoziţie" vs *propoziţie* ***dezvoltată*** „propoziţie în constituţia căreia participă cel puţin şi o parte de propoziţie secundară").

0.1. Antonimia obişnuită în limbajul cotidian : *simplu* vs *complex*, poate căpăta şi ea statut metalingvistic, prin admiterea existenţei unor p ă r ţ i d e p r o p o z i ţ i e c o m p l e x e[1], în structura cărora analiza evidenţiază două sau mai multe părţi de propoziţie simple, distincte. Din punct de vedere funcţional, de pildă, în privinţa grupului *peste două zile* se poate vorbi — *grosso modo* — de un complement circumstanţial de timp, pentru că întreg lanţul celor trei cuvinte este substituibil prin adverbul temporal interogativ *cînd?* sau prin cel temporal demonstrativ *atunci*. Dar, în interiorul acestui circumstanţial de timp, numeralul *două* poate fi distins ca atribut (cf. *peste* ***cîte*** *zile?*). Aşadar, în calitate de complement circumstanţial de timp *peste două zile* este o parte de propoziţie complexă, în structura căreia se disting : un complement circumstanţial de timp propriu-zis, simplu — *peste . . . zile* —, neautonom din punct de vedere funcţional în vorbirea curentă (**peste zile,* asteriscul trebuind să dispară dacă se ia în consideraţie limbajul poetic, unde construcţia poate fi reperată, după modelul expresiei temporale nedefinite *peste ani)*, şi un atribut, *două* (substituibil prin *trei, patru . . ., cîte ?,*

[1] Fără să neglijeze termenul *complex*, *Gramatica limbii române*, vol. al II-lea, ed. a II-a revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1966, acordă o mai mare preferinţă termenului *dezvoltat*, cu această accepţie, vizînd probabil „simetria" terminologiei din sintaxa părţilor de propoziţie cu terminologia sintaxei propoziţiei (§ 511, p. 82—84).

atîtea etc.), care permite autonomizarea funcţională a respectivei unităţi complexe, în vorbirea de toate zilele.

0.2. Şi adjectivul *personal* este un cuvînt polisemantic, ca termen tehnic în limbajul gramaticii, el opunîndu-se — pe de o parte — adjectivelor *impersonal* şi *unipersonal* (de exemplu : ***verb personal*** vs ***verb impersonal*** vs ***verb unipersonal***), dar şi — pe de altă parte — adjectivului *nonpersonal* (de exemplu : ***substantiv personal*** vs ***substantiv non-personal***, opoziţie al cărei prim element se mai cunoaşte şi sub denumirea ***substantiv de gen personal***, cf. :

— ***secerătoare*** [+ uman], cu paradigma NGDA sg. = NGDA pl., la care se poate adăuga şi V sg. ≠ V pl.

vs

— ***secerătoare*** [— uman], cu paradigma NA sg ≠ GD sg. = NGDA pl., din care lipsesc — dacă trecem cu vederea limbajul poetic — elementele V sg. şi V pl.).

Lăsînd deocamdată la o parte alte semnificaţii tehnice ale adjectivului *personal* [2], se constată că prima semnificaţie amintită aici, aceea referitoare la verb („variabil în funcţie de categoria gramaticală a persoanei"), este „lingvistic" motivată, pe cînd cealaltă, referitoare la substantiv, este motivată atît „lingvistic" (prin paradigma aparte a termenului astfel determinat), cît şi „extralingvistic" („referitor la o persoană").

Dicţionarele existente relevă numai parţial polisemiile de tip „tehnic" ca acelea inventariate *supra* [3], ilustrarea lor amănunţită găsindu-şi locul potrivit într-un lexicon sau dicţionar de specialitate.

Ne vom ocupa mai departe, dintr-o perspectivă îndeosebi normativă, de unele probleme de semantică metalingvistică referitoare la verb.

1. AMBIGUITATEA TERMENULUI PREDICATIV

După cum se ştie, verbele sînt clasificate — pe baza unui criteriu morfo-sintactic — în verbe *predicative* şi *nepredicative*, ultimele subîmpărţindu-se în *auxiliare, semiauxiliare* şi *copulative* (eventual şi *semicopulative*). Prin verbe predicative se înţeleg, în mod obişnuit, acele verbe care, în formele anumitor moduri (indicativ, conjunctiv, condiţional-optativ, prezumtiv şi imperativ), pot îndeplini funcţiunea sintactică de *predicat (a aduce, a bea, a cere, a dori, a doborî* etc.), în opoziţie cu cele *nepredicative*, care sînt verbe *ajutătoare*, fie din punct de vedere morfologic (şi în acest caz li se atribuie denumirea *auxiliare: a avea, a fi, a vrea*, funcţiunea lor fiind de exprimare a unor categorii gramaticale specific verbale : diateză, mod, timp), fie din punct de vedere sintactic (în care caz li se atribuie denumirea *copulative: a ajunge* „a deveni", *a deveni, a se face* „a ajunge ; a deveni", *a fi, a ieşi* „a deveni ; a ajunge", *a părea, a rămîne* „a fi în continuare" + nume, funcţiunea acestora din urmă fiind marcarea predicativităţii numelui — substantiv, adjectiv —, pronumelui ori a formelor verbale la moduri numite, şi ele, *nepredicative* — infinitiv şi supin [4]).

[2] Dintre care la una ne vom referi *infra*, sub **2**.

[3] Cf., între altele DEX, s. v. *personal, simplu*.

[4] Vezi *Gramatica limbii române*, vol. I, ed. citată, p. 206 (§. 196 — unde numai copulativele sînt menţionate ca nepredicative) şi p. 215—216 (§. 213 — cu privire la moduri predicative şi nepredicative).

Sfîrşitul alineatului precedent pune implicit în lumină ambiguitatea termenului *(ne)predicativ*, folosit cu referire atît la o c l a s ă d e v e r b e cît şi la o c l a s ă d e m o d u r i. Nu numai elevii, ci şi studenţii în filologie sînt uneori puşi în încurcătură de disemia semnalată, iar cîteodată — în analiza gramaticală — se ajunge la situaţia oarecum ciudată de a considera că o formă verbală precum *mergînd* aparţine unui verb predicativ, dar cu funcţiune... nepredicativă — în acest caz [5].

Neajunsul — pentru că, oricît de neînsemnată ar părea această problemă terminologică, este vorba de un neajuns (şi nu numai din perspectivă didactică) — se poate înlătura prin introducerea sau, mai exact, generalizarea atributului *autonom* pentru verbele aşa-zise predicative, în opoziţie cu *neautonom*, ca generic pentru auxiliare şi copulative, făcîndu-se, prin aceşti termeni, aluzie la a u t o n o m i a vs n o n - a u t o n o m i a lexicală-sintactică a primelor în raport cu ultimele.

În felul acesta, analiza formei *mergînd* va evidenţia un verb a u t o n o m (pentru că, în absolut toate formele paradigmei lui, verbul *a merge* are sens lexical deplin şi îndeplineşte funcţiuni sintactice, în ceea ce priveşte forma menţionată putînd fi — în funcţie de context — complement circumstanţial cauzal, modal sau temporal, eventual atribut). La fel, în propoziţia *a naviga este necesar*, prima parte de propoziţie, subiectul, este analizabilă din punct de vedere morfologic ca verb a u t o n o m la forma verbală n e p r e d i c a t i v ă de mod infinitiv.

2. CARACTERUL PARŢIAL AL SINONIMIEI PREDICATIV—PERSONAL

Modurile — categorii gramaticale specific verbale — se subclasifică, în mod obişnuit, după criteriul sintactic, în *predicative* şi *nepredicative*, şi, după un criteriu morfologic de data aceasta, în *personale* şi *nepersonale*. În general, în predarea acestor noţiuni la nivel gimnazial, se pune semnul „egalităţii" sinonimice între termenii *predicativ* şi *personal*, pe de o parte, şi *nepredicativ* — *nepersonal*, pe de altă parte. *Gramatica limbii române* [6] recunoaşte — e drept, sumar — situaţia particulară a infinitivului şi gerunziului din punctul de vedere al caracterului „personal".

În realitate, conţinutul celor doi termeni ai fiecărei perechi de mai sus nu este identic.

Lăsăm la o parte amănuntul că modul *infinitiv*, în general mod nepersonal (folosirea locuţiunii „în general" se va clarifica în cele ce urmează), poate fi totuşi mod predicativ în propoziţii hortative *(a se slăbi!*, Caragiale; *a se agita flaconul înainte de întrebuinţare)* şi, în special, prohibitive *(a nu se fuma)* [7].

Mai important ni se pare faptul că, în cazul verbelor reflexive dinamice, în structura cărora pronumele reflexiv *se* şi „simulacrele" de pronume reflexive pentru primele două persoane *(mă, te; ne, vă)* nu sînt cuvinte autonome, ci marchează — redundant, uneori — persoana şi

[5] M. Caragiu-Marioţeanu a exprimat ideea că gerunziul ar fi mod predicativ; vezi SG II (1957) şi SCL, XIII (1962). După cîte ştim, această opinie nu a găsit aderenţi.

[6] Vol. I, *ed. cit.*, p. 216 (§ 213).

[7] *Gramatica limlii romîne*, vol. I, *ed. cit.*, observaţiile de la p. 217 şi 227.

numărul, se poate admite existenţa unor paradigme ,,personale'' de infinitiv şi gerunziu [8]:

Sg.	1.	*a mă gîndi*	*temîndu-mă*
	2.	*a te gîndi*	*temîndu-te*
	3.	*a se gîndi*	*temîndu-se*
Pl.	1.	*a ne gîndi*	*temîndu-ne*
	2.	*a vă gîndi*	*temîndu-vă*
	3.	*a se gîndi*	*temîndu-se*

Aşadar, deşi din punct de vedere sintactic aceste forme nu constituie predicate, ele sînt totuşi ,,conjugabile'' (e drept, analitic) în persoană şi număr. Ceea ce duce la concluzia că, la verbele reflexive dinamice, modurile infinitiv şi gerunziu, rămînînd nepredicative, sînt totuşi moduri personale.

Clasificarea generală a modurilor după criteriile amintite va fi, deci, următoarea:

I. a. Moduri predicative: indicativ, conjunctiv, condiţional-optativ, prezumtiv, imperativ;
   b. Moduri mixte din punctul de vedere al caracterului predicativ: infinitiv;
   c. Moduri nepredicative: gerunziu, participiu, supin;

II. a. Moduri personale: indicativ, conjunctiv [9], condiţional-optativ, prezumtiv;
   b. Moduri parţial personale: imperativ (defectiv de pers. 1 şi 3 la ambele numere);
   c. Moduri mixte din punctul de vedere al opoziţiei ,,personal'' vs ,,nepersonal'': infinitiv, gerunziu (personale în cazul verbelor reflexive dinamice, nepersonale — în cazul celorlalte verbe);
   d. Moduri nepersonale: participiu, supin.

Această listă scoate în evidenţă, totodată, necesitatea considerării fără rigiditate a diviziunii şi clasificării categoriilor lingvistice.

Ianuarie 1980

Facultatea de limbi şi literaturi străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

[8] Vezi Matilda Caragiu, *Sintaxa gerunziului românesc*, în SG II (1958), p. 61—89, *Gramatica limbii române*, vol. I, *ed. cit.*, p. 216 (§ 213 b.).

[9] Opoziţiile de persoană sînt formal neutralizate în paradigma conjunctivului perfect.

VLADIMIR DRIMBA

ASUPRA ETIMOLOGIEI VERBULUI *leşina*

Sensurile de bază ale verbului *leşina* sînt, după DA : 1° „a cădea în nesimţire, a-şi pierde cunoştinţa" şi 2° „a slăbi peste măsură, a-şi pierde vigoarea, puterile, a se simţi cuprins de sfîrşeală (din cauza foamei, oboselii, setei, durerii etc.)". Aceleaşi sensuri le au şi formele derivate de la acest verb ; de exemplu, participiul-adjectiv *leşinat* este definit, în acelaşi dicţionar, prin „căzut în nesimţire (de spaimă, de durere etc.) ; slăbit peste măsură, lihnit (de foame), stors de puteri, extenuat", la care se adaugă şi alte sensuri secundare.

Verbul se regăseşte şi în aromână, cu aceleaşi sensuri : *lişín* şi *lişinédzŭ* 1° „a fi cuprins de slăbiciune, a-şi pierde cunoştinţa" şi 2° „a-i veni rău, a muri (de foame), a se prăpădi (de rîs)" (Papahagi, DDA, 633 ; ed. II, 743) [1].

Numeroasele încercări de a stabili etimologia verbului pot fi grupate după cum urmează :

I. *Leşina* a fost considerat un derivat de la *leş* „cadavru, hoit, stîrv" de către Miklosich, *Slav. Elem. Rum.*, 10 (după care substantivul ar fi un element autohton), apoi de către Philippide, *Princ.*, 148 *(leş* < lat. *lixium* „cadavru") şi — împreună cu forma *leşui* — de către Şăineanu, IO II / 1, 238 (*leş* < tc. *leş* „hoit"), care observă totuşi că „sufixul din *leşina* prezintă oarecare dificultate din lipsă de exemple analoge". (Ulterior, autorul — Şăineanu, DU — renunţă la această explicaţie, declarînd „origine necunoscută" atît pentru *leşina,* cît şi pentru *leşui.)*

II. O încercare izolată este aceea a lui Cihac, II, 669, care explică verbul românesc şi corespondentul său aromânesc din ngr. λιγώνομαι (pentru ὀλιγώνομαι) „a cădea în nesimţire", apropiindu-l pe *leşina* de *ligni (= lihni)* („aceste două cuvinte sînt identice"), pe acesta din urmă explicîndu-l, totuşi, din ngr. λιγναίνω „a slăbi".

III. Explicaţia lui *leşina* din latină a fost dată mai întîi de I.-A. Candrea (în CDDE 983) : **laesionare* „a răni, a vătăma" (<*laesionem)*> **leşĭuna,* cu trecerea lui *-şĭu-* la *-şi-* în „formele în care *-şĭu-* se afla în poziţie atonă (cf. *tuşina)*" ; în ce priveşte evoluţia semantică, din sensul verbului latin (mai ales din cel reflexiv de „a se răni, a se vătăma") s-a dezvoltat sensul „a-i veni rău, a fi cuprins de slăbiciune", iar din acesta, sensul „a-şi pierde cunoştinţa". Etimologia propusă de Candrea a fost acceptată de numeroşi specialişti : Densusianu, GS, II, 19 ; Pascu, DEMR, 108 ; Al. Rosetti, *Istoria limbii române,* I, Bucureşti 1938, p. 168 (şi în ediţiile următoare, inclusiv Rosetti, ILR, 190—191) ; Scriban ; Lombard, BL, XIV, 48 şi 55 ; Buescu, „Revista Portuguesa de Filologia", III, 356 ; DLRM ; Papahagi, DDA, 633 şi ed. II, 1974, p. 743 ; *Istoria limbii române,* II, Bucureşti 1969, p. 117 şi 131.

[1] Pentru explicarea abrevierilor folosite în acest articol, vezi *Istoria limbii române*. Vol. II. Bucureşti, 1969, p. 5 şi urm.

O altă explicație din latină propune Giuglea, DR, II, 829: *lixīnare < *līxina „*mîncare searbădă, slabă, leșinată" < līxa, tradus de Giuglea prin „apă chioară" (= „fiertură slabă, neconsistentă, care te lasă flămînd, te *leșină*"). Această etimologie a fost respinsă de Densusianu, GS, II, 19, nota 2; Rosetti, *loc. cit.*; Lombard, BL, XIV, 48, nota 3.

IV. Cîțiva cercetători consideră verbul *leșina* ca fiind de origine slavă: TDRG credea că verbul derivă de la substantivul *leșin*, pe care îl apropie de *lehamite* (la fel ca și verbul *leșui*) și îl compară cu scr. *lješivati* „a cădea în nesimțire". Gr. Crețu (citat de DA) îl apropia pe *leșina* de vsl. *lišiti* „a lipsi pe cineva de ceva", *lišiti sę* „a fi lipsit de ceva, a pierde", *lišenije* „lipsă". În sfîrșit, Cioranescu, DER 475–476 – evident sub influența lui Cihac, II, 168, s. v. *lehăesc* și a lui Crețu, pe acesta din urmă omițînd să-l menționeze — citează verbul *leșina* (pe care îl compară cu scr. *lješivati)* și substantivul *leșin* (care, după părerea sa, se folosește sub această formă în loc de **leșin(i)e*, comparîndu-l cu bg., rus. *lišenie* „pierdere, lipsă") printre derivatele verbului *leșui* „a simți o slăbiciune, a-și pierde puterile", pe care îl explică din sl. *lišiti* „a lipsi, a priva", comparîndu-l cu *lehăi*. După cum se poate lesne observa, Cioranescu stabilește cu destulă nesiguranță și lipsă de claritate raportul dintre cei trei termeni discutați.

V. O altă încercare izolată este aceea a lui I. I. Russu (*Limba tracodacilor*, Ed. II., București, 1967, p. 216, și *Elemente autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, București, 1970, p. 16, 17 și 101), care crede probabilă originea autohtonă a lui *leșina*, fără să propună vreun etimon concret.

VI. S. Pușcariu (în DA) respinge explicațiile date de Șăineanu (< *leș)* și de TDRG (apropierea de *lehamite)*, din considerente privind răspîndirea geografică limitată a acestor presupuse etimoane (cf. și Pușcariu, LR, I, 318); etimonul **laesionare* propus de Candrea „ar fi dat ..., probabil, în românește, **ieșuna*", iar „asemănarea formală cu slavul *lišiti*... pare a fi întîmplătoare"; în sfîrșit, Pușcariu face observațiile următoare: „Legătura lui *leșina* cu *leș* „greutate la inimă", *leșie* [„sfîrșeală de la inimă, slăbiciune"], *leșui* „a slăbi" — toate cu o extensiune geografică redusă — e evidentă, fără ca să putem recunoaște însă raportul morfologic dintre ele. Nu știm nici dacă *leșina* e derivat de la *leșin* sau *leșin* un postverbal de la *leșina*" [2]. În concluzie, autorul declară că *leșina* are etimologie necunoscută, dar că „face impresia unui cuvînt de origine latină".

REW nu înregistrează forma **laesionare*, ceea ce înseamnă că nu acceptă etimologia propusă de Candrea; iar cel mai recent dicționar al limbii române, DEX, dă verbul *leșina* cu etimologie necunoscută.

Din prezentarea destul de detaliată pe care am făcut-o etimologiilor date pînă acum lui *leșina* se poate vedea, fără a mai fi nevoie de argumente speciale, că singura etimologie care poate fi reținută este aceea

[2] Majoritatea lucrărilor lexicografice consideră, pe drept cuvînt, pe *leșin* ca derivat postverbal (regresiv) de la *leșina*. După Iordan, BPh, IX, 153, și *leș* (cu sensul citat mai sus) este un derivat post verbal de la același verb, iar *leșui* (și varianta sa *leșia)* derivă de la acest *leș*.

a lui Candrea. Totuşi, un alt etimon latin ni se pare mai probabil decît **laesionare*, nu fiindcă acesta ar ridica dificultăţile de ordin fonetic invocate de Puşcariu (explicaţia destul de satisfăcătoare, sub acest raport, dată de Candrea a fost completată şi precizată de Lombard, BL, XIV, 55), ci datorită unor dificultăţi de ordin semantic (evocate şi de Giuglea şi Cioranescu).

După părerea noastră, este mai convenabilă raportarea lui *leşina* la lat. *lassus* „obosit, istovit, extenuat" şi *lassāre* (tranzitiv şi intranzitiv) „a obosi, a (se) istovi, a (se) extenua", precum şi la reflexele romanice ale acestora : fr. *las* şi *lasser*, it. *lasso* şi *lassare*, sp. *laso* şi *lasarse* etc. (cf. REW). Verbul românesc presupune o formă lat. **lassīnāre*, derivată cu sufixul frecventativ-intensiv *-īnāre* (variantă a lui *-ĭnāre)* [3] de la *lassāre*, care a putut să însemne, în construcţii reflexive, „a obosi peste măsură, a se istovi, a se extenua". De la **lassīnāre* (prez. ind. 1 **lassīno)* s-a putut ajunge la *leşina* (prez. ind. 1 *leşín)* printr-o formă intermediară **lăşina* (prez. ind. 1 **lăşín)*, cu *ă* > *e* sub influenţa silabei următoare *-şi-*. Această asimilare trebuie să fi avut loc foarte de timpuriu, căci altfel nu s-ar putea explica formele aromâneşti *lişín* şi *lişinédzŭ*. În ce priveşte vocala din silaba a doua a lui *leşina*, etimonul propus de noi nu necesită — spre deosebire de **laesionare* — nici o explicaţie specială; iar deplasarea accentului în formele regionale ale indicativului prezent singular *(léşin* etc.) a fost explicată în mod convingător de Lombard, BL, XIV, 55.

Sensul primar al verbului românesc a fost, fără îndoială, acela de „a obosi peste măsură, a se extenua"; cf. primele exemple — din *Biblia* de la 1688 — citate în DA s. v. 2° : *Au leşinat norodul pre cale* (autorul articolului *leşina* glosează verbul din acest citat prin „s-a obosit din cale afară") şi *Leşină întru osteneală Israil*. Din acest sens s-au putut dezvolta uşor atît acela de „a-şi pierde cunoştinţa", cît şi sensurile secundare date în DA s. v. 2°.

Aprilie 1980

Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

[3] Pentru alte verbe româneşti care provin din derivate cu acelaşi sufix, vezi N. Drăganu, *Verbele derivate cu sufixul* -īnare (-ĭnare, -anare) *şi postverbalele lor*, în DR, III, p. 512—514.

FRIEDA EDELSTEIN

DESPRE ACUZATIVUL „EXTENSIUNII ÎN SPAȚIU" ÎN LIMBA LATINĂ*

1. În tratarea acuzativului „extensiunii în spațiu" — cu cele trei subdiviziuni: (1) acuzativul spațiului sau al distanței parcurse, (2) acuzativul distanței dintre două puncte și (3) acuzativul dimensiunii — se constată anumite inadvertențe: în unele lucrări el este prezentat fără explicitarea funcției sale sintactice [1], în altele este considerat fie ca specie a circumstanțialului de loc [2], fie, în parte, ca specie a circumstanțialului de măsură [3].

Aceste inadvertențe considerăm că justifică reluarea problemei. În cele ce urmează vom examina numai primele două subdiviziuni ale acuzativului „extensiunii în spațiu", cărora li se aplică și denumirea comună de „acuzativ al distanței" [4].

2.1. Acuzativul „spațiului parcurs" cunoaște în folosirea lui următoarele restricții: (1) termenul său regent este un verb al mișcării; (2) complementul, dacă este exprimat printr-un substantiv, nu poate fi decît: a) *iter, uia, spatium* etc. „drum", „cale", „întindere", b) o unitate de lungime ca: *passus, pes, digitus* etc., c) numeralul substantiv *mille* (mai adesea la plural). De exemplu: *cum tridui* ***uiam*** *processisset [. . .]* „după ce înaintase (sau „mersese") cale de trei zile . . ." (Caes., *B. G.*, 1, 38, 1); *sequere hac me [. . .] tris unos* ***passus*** „urmează-mă pe aici trei pași . . ." (Plt., *Bacch.*, 830—832); *neminem esse [. . .] qui possit [. . .] triduo septingenta* ***milia*** *passuum ambulare* „. . . care să poată . . . merge (sau „străbate") pe jos 700 000 de pași" (Cic., *Quinct.*, 78).

Interpretării acuzativului în asemenea situații ca circumstanțial de loc sau de mod cantitativ i se opune faptul că el nu aduce un plus de informație față de conținutul semantic al verbului *(uiam procedere, passus sequi* sau *ambulare* etc.).

Încadrarea lui într-o categorie separată, a „extensiunii în spațiu", nu rezolvă problema, căci, pe de o parte, funcția sa sintactică rămîne neexplicitată în lucrările care adoptă acest procedeu, iar, pe de altă parte, chiar denumirea se dovedește improprie, deoarece „spațiul parcurs de cineva" implică o notă cantitativă pe care acuzativul nu o comunică

* Articolul de față reprezintă textul comunicării ținute în oct. 1978 la ședința Societății de studii clasice, Filiala Cluj-Napoca.

[1] Cf., de exemplu, O. Riemann, *Syntaxe latine*, Paris, 1942, p. 84—85; A. Ernout — F. Thomas, *Syntaxe latine*, Paris, 1964, p. 30; Leumann — Hofmann — Szantyr, *Lateinische Grammatik*, II, München, 1965, p. 40; N. I. Barbu — T. I. Vasilescu, *Gramatica limbii latine*, București, 1969, p. 200.

[2] De exemplu: Maria Pîrlog, *Gramatica limbii latine*, București, 1966, p. 152; I. I. Bujor — Fr. Chiriac, *Gramatica limbii latine*, București, 1971, p. 196.

[3] Unele situații de sub (2); cf. *Istoria limbii române*, I, București, 1965, p. 265 (vezi și nota 3); I. I. Bujor — Fr. Chiriac, *op. cit.*, p. 203.

[4] Cf. R. I. Sbiera, *Gramatica limbii latine*, Cernăuți, 1929, p. 163—164.

nici chiar în cazul lui *milia*, căci, omițînd atributele sale, spațiul parcurs rămîne neexprimat: *milia ambulare* „a străbate (sau „a merge") mii".

În majoritatea lucrărilor menționate se constată, de asemenea, o inconsecvență în aplicarea considerentului înrudirii semantice dintre Tr și Ts [5]: considerentul este admis pentru acuzative ca cel din *uiam longam ire* sau *ambulare* etc. — interpretat pe această bază drept complement intern; el nu este însă extins și asupra acuzativului din enunțuri de tipul *tridui uiam ambulare, procedere* etc.[6], tratat în paragraful despre „acuzativul extensiunii în spațiu".

De fapt, în toate situațiile de mai sus acuzativul este un complement intern. El prezintă trăsăturile proprii acestuia: (1) înrudirea semantică a Tr cu Ts; (2) caracterul pleonastic al structurii Tr + Ts, ca rezultat al înrudirii semantice; (3) eliminarea pleonasmului prin procedeul determinării complementului printr-un atribut.

Legătura dintre acuzativul „extensiunii în spațiu" și complementul intern este menționată de Leumann — Hofmann — Szantyr („dieser Akkusativ ist ein Ableger des Akkusativs des Inhalts") [7]. Ea este însă înțeleasă numai ca o filiație; nu se acceptă o asimilare funcțională, acuzativul „extensiunii" fiind considerat doar ca derivînd din complementul intern.

Observație. Faptul că acuzativul este concurat, dealtfel rar, de ablativ (atestat aproape exclusiv acolo unde complementul este exprimat prin *spatium* sau *interuallum*): *legiones in armis quattuor milium spatio decurrerunt* „legiunile ... au coborît (sau „au parcurs") în fugă o distanță de patru mile" (Liv., 26, 51, 4), nu anulează interpretarea noastră, dat fiind că aceeași concurență se întîlnește și în alte situații cu complement intern; de exemplu: *triumphum triumphare* / *triumpho triumphare* [8].

2.2. Neutrele adjectivelor cantitative (*multum, paulum, plurimum, tantum* etc.) și ale unor pronume (cf., de exemplu, Liv., 7, 32, 6; 21, 54, 8) au o situație diferită de cele enumerate sub **2.1.** Exprimînd prin ele însele ideea de cantitate și funcționînd, de fapt, ca acuzative adverbiale sau chiar ca adverbe, îndeplinesc rolul de circumstanțiale de cantitate.

3.1. A doua subcategorie a acuzativului „extensiunii în spațiu", indicînd — potrivit celor afirmate în gramatici — „distanța", prezintă aceleași restricții din punctul de vedere al sensului lexical al complementului exprimat printr-un substantiv (vezi **2.1.**), dar nu și din al termenului regent. Acesta poate fi nu numai un verb, ci și un adjectiv. Acuzativul aduce față de el un plus de informație: *Zama quinque dierum iter a Carthagine abest* „Zama este (sau „se află") la un drum de cinci zile

[5] Tr = termen regent; Ts = termen subordonat.

[6] Mai mult, este considerat ca acuzativ „al spațiului parcurs" (vezi O. Riemann, *op. cit.*, p. 84) chiar și determinantul unui derivat cu *trans-*, în texte ca: *nauibus ad Pityusam insulam centum milia ferme [...] traiecit* (Liv., 28, 37, 3), cu toate că în principiu se admite că, prin prefixarea cu *praeter-*, *trans-* și *circum-*, verbele mișcării devin tranzitive. Pe linia unei atari interpretări, acuzative ca *amnem* sau *mare* din *amnem traicere, mare traicere* ar urma să fie considerate complemente directe, dar *milia* sau *passus*, acuzative „ale spațiului parcurs".

[7] *Op. cit.*, II, p. 40.

[8] Cf. *ibidem*, p. 38–39, 125.

de Cartagina" (Liv., 30, 29, 2); *circiter **passus** sescentos ab his castris locum idoneum delegit* „a ales un loc potrivit la aproximativ 600 de pași de această tabără" (Caes., *B. G.*, 1, 49, 1); *ciuitas ea [. . .] sita **passus** mille ferme a mari* „cetatea aceea . . . situată la o mie de pași de mare" (Liv., 21, 7, 2); *[Sacer mons] est tria ab urbe **milia** passuum* „. . . se află la trei mii pe pași . . ." (Liv., 2, 32, 2).

Acest acuzativ a fost frecvent concurat de ablativ, mai ales în epoca imperială: *ipse [. . .] quindecim ferme milium **spatio** castra ab Tarento posuit* „. . . și-a așezat tabăra la o distanță de aproape 15 mile de Tarent" (Liv., 25, 9, 3).

Indicația că în astfel de enunțuri se exprimă „distanța dintre două puncte" prezintă deficiențele semnalate sub **2.1.**, deoarece nici în aceste cazuri ideea de cantitate cuprinsă în noțiunea de „distanță" nu este exprimată prin complement, ci tot prin determinantul lui. Problema stabilirii funcției sintactice a acuzativului sau a ablativului în discuție nu își găsește rezolvare nici chiar prin acceptarea, ipotetică, a unui „circumstanțial al distanței", căci acesta nu ar putea fi realizat fără participarea atributului său, ceea ce ar însemna să se admită că un singur raport de subordonare — o singură funcție — s-ar realiza prin două cazuri (ac. + gen.) [9] sau prin două mijloace diferite (flexiune cazuală + acord). Este însă evident că sintagme ca *iter bidui* sau *iter unius diei* nu se subordonează în ansamblul lor verbului, că nu se realizează o singură funcțiune sintactică, ci că fiecare genitiv constituie, la rîndul său, marca unei funcții sintactice al cărei Tr nu este verbul (*abesse, distare* etc.):

iter
↑ atr. subst.
diei
↑ atr. adj.
unius

după cum și acordul adjectivului, respectiv al numeralului din *magnum spatium* (Caes., *B. G.*, 2, 17, 2) sau *passus sescentos* este marca atributului adjectival [10].

De fapt, complementul nu arată distanța, ci un punct pe coordonata spațiului, punct fixat în raport cu un reper (iar distanța dintre punctul fixat și reper este dată de determinantul substantivului în acuzativ sau ablativ). El este, așadar, un c i r c u m s t a n ț i a l d e l o c ce indică a m p l a s a m e n t u l (răspunzînd la întrebarea *ubi?*). Specific amplasamentului este și sensul lexical al verbului regent, care exprimă starea sau stabilirea într-un punct.

Dealtfel, la A. Ernout — F. Thomas găsim, cu privire la ablativul „distanței", mențiunea: „C'est une extension de l'abl. locatif; car [. . .] le terme qui indique la distance (6 000 pas) désigne en même temps le lieu où se passe l'action" [11].

[9] A. Ernout—F. Thomas, *op. cit.*, p. 30, arată că: „L'accusatif marquant l'extension dans l'espace ne subsiste qu'appliqué à des termes de mesure ou équivalents: *digitus, passus* [. . .], *stadium, iter* + un génitif *(bidui)*"; cf. și p. 25—26.

[10] *Bidui* și *diei* sînt genitive de ordinul I, iar *unius, magnum, sescentos*, cazuri de ordinul al II-lea; vezi D. D. Drașoveanu, în CL XIV (1969), nr. 1, p. 78.

[11] *Op. cit.*, p. 111.

3.2. Adjectivele care exprimă cantitatea, atestate la neutru, fie la acuzativ, fie la ablativ, pe lîngă verbele *distare* și *abesse*, au rolul de circumstanțiale de cantitate; cf., de exemplu, Caes., *B. G.*, 3, 51, 7; Liv., 38, 25, 11; Ov., *Pont.*, 4, 8, 86; *Fast.*, 4, 362.

4. Concluzii.

1. Sub denumirea de acuzativ al „extensiunii în spațiu" sînt cuprinse fapte sintactice eterogene, ceea ce explică omiterile, ezitările și oscilațiile în explicitarea și stabilirea funcției lor sintactice.

2. Termenii „spațiul parcurs" și „distanța dintre două puncte" se dovedesc inoperanți pentru analize deoarece, realizarea lor necesitînd un lanț de raporturi de subordonare, ei depășesc limitele unei funcții sintactice.

3. Faptul că atributele complementelor discutate se găsesc în situația unor determinante necesare reperării corecte și integrale a informației nu justifică cuprinderea lor în una și aceeași funcție, împreună cu termenul lor regent.

Decembrie 1979

Universitatea „Babeș-Bolyai"
Facultatea de filologie
Cluj-Napoca, Horea 31

I. FISCHER

LAT. *coma* > ROM. *coamă* ȘI PROBLEMATICA ÎMPRUMUTURILOR GRECEȘTI ÎN LATINĂ

1. Etimologia rom. *coamă* e indiscutabilă și dintre acelea a căror claritate le conferă o aparentă lipsă de dificultăți. De aceea indicațiile etimologice din dicționare sînt simple, scurte și fără restricții (Pușcariu : „< *coma, -am*'' ; Candrea—Densusianu : „lat. *coma, -am*'' ; DA : „din lat. *coma, -am*, idem (și despre părul omenesc, frunziș, raze solare)'' ; Cioranescu : „lat. *cŏma*'')[1].

Dicționarele latine atente la nuanțe arată însă că situația reală nu e atît de lipsită de complicații : nu numai că pentru 'coamă' latina dispunea de alt cuvînt (*iuba*), dar *coma* nu însemna decît accidental 'coamă'. A. Ernout rezumă (în Ernout—Meillet, s. u.) : „emprunt au grec κόμη 'chevelure', de caractère surtout poétique'', așadar nici semantic, nici stilistic, *coamă* nu corespunde etimonului *coma*. Articolul din *Th. l. L.* confirmă formularea lui A. Ernout. Sensul „propriu'', și cel mai frecvent, este 'capilli capitis (rarius barbae)' și apare începînd de la Ennius (lipsind la Plaut, Terențiu și, cum e de așteptat, la prozatorul Cato). Pînă în sec. I e. n., cuvîntul apare aproape exclusiv la poeți (Ennius, Pacuvius, Accius, Lucilius, Varro în *Menippee*, Lucrețiu, Catul, Vergiliu, Tibul, Propertiu, Lygdamus, Ovidiu). Singurele trei pasaje în proză acordă cuvîntului o valoare net peiorativă, referindu-se la obiceiuri exotice, opuse sobrietății romane ; două din acestea se găsesc la Cicero, în portrete ale adversarilor săi : *uini, somni, stupri plenus, madenti* c o m a, *composito capillo, grauibus oculis, fluentibus buccis* ('greu de vin, de somn, de desfrîu, cu p ă r u l unsuros, cu buclele aranjate, cu ochii încercănați, cu obrajii căzuți', *Sen.* 13) ; *alter, unguentis adfluens, calamistrata* c o m a, *despiciens conscios stuprorum ac ueteres uexatores aetatulae suae* ('celălalt, îmbibat de parfum, cu p ă r u l buclat cu fierul, privind de sus la cei care-i cunoșteau aventurile și la vechii corupători ai tinereții sale', *Sest.*, 18) ; al treilea, din Titus Livius, se referă la galii din Orient : *procera corpora, promissae et rutilatae* c o m a e, *uasta scuta, praelongi gladii* ('trupuri înalte, p ă r u l lung și blond, scuturi mari, săbii lungi', XXXVIII, 17, 3). În secolul I, folosirea poetică predomină net (Seneca, în tragedii, Lucan, Calpurnius, Valerius Flaccus, Silius Italicus, Statius, Marțial) ; în proză se citează cîteva exemple (Seneca, *Contr*,. 2, 6 (14), 2 — reminiscență ciceroniană —, Q. Curtius, Petroniu, Pliniu cel Bătrîn, Quintilian). Din secolul al II-lea, apariția cuvîntului în proză devine mai frecventă, fapt fără semnificație deosebită, dată fiind puținătatea textelor poetice ale epocii. Aplicarea termenului la părul animalelor apare de asemenea în textele poetice și nu este decît o extindere a aceleiași semnificații inițiale, deoarece la început nu diferențiază animalele cu

[1] O istorie amănunțită la T. Bojan, *Cîteva aspecte ale cuvîntului românesc* coamă, în CL XIV (1969), nr. 2, p. 220—222.

'coamă' de cele cu 'blană' : primul citat e din Accius și se referă la mielul cu lîna de aur (*Agnum inter pecudes aurea clarum coma*, 'mielul vestit printre turme pentru lîna de aur', 211 R); atestările ulterioare nu dovedesc nici o specializare (leu, berbec, sfinx); în acest grup, citatul din Ovidiu, *Fast*. 3, 452, unde e vorba de Pegasus, nu are o valoare specială și nu poate fi interpretat ca o primă mărturie pentru sensul românesc. Acesta nu apare decît în foarte puține texte de la sfîrșitul Antichității; *Th. l. L.* oferă două citate, la care putem adăuga din Forcellini un al treilea ; unul singur e literar : descriind calul unui principe, Sidonius Apollinaris (sec. V) scrie : *flammeus cocco, rutilus auro, lacteus serico, tum cultui tanto c o m a rubore cute concolor* ('stacojiu de „coccum", strălucitor de aur, alb de mătase, spre o eleganță aleasă c o a m a avea aceeași culoare roșie cu pielea' *Ep*. 4, 20, 1); celelalte două texte au un caracter tehnic și vom reveni mai jos asupra lor.

Din cele expuse pînă aici se degajă impresia că ne aflăm în fața unui cuvînt pătruns pe cale livrescă, în special poetică, și menținut în limba literaturii, cu trecerea tîrzie de la textele poetice la cele prozaice.

2. Concluzia aceasta, filologic greu atacabilă, este însă răsturnată de menținerea cuvîntului în t o a t e [2] limbile romanice (REW 2071). Neconcordanța dintre texte și situația romanică admite două explicații, diferite dar neexcluzîndu-se reciproc: (1) *coma* a pătruns din literatură în vorbirea populară și (2) pe lîngă cuvîntul poetic de origine livrescă a existat și un dublet popular, împrumutat pe cale orală. Cea dintîi poate fi greu dovedită cu fapte certe, are însă în favoarea ei trecerea rapidă în vorbirea curentă a unor termeni care denumesc elemente ale toaletei ; asupra celei de a doua e necesar să ne oprim mai mult, deoarece e de văzut și dacă sensul românesc poate fi pus pe seama unui sens grecesc popular [3], cu atît mai mult cu cît numai româna (și albaneza) prezintă acest sens, fără a-l avea pe cel de 'păr al capului'.

3. Situația din textele grecești este prezentată astfel de H. Frisk, GEW, s. u. κόμη (1960) : „'Haupthaar' [...], auch von der Mähne des Pferdes (seit Il.), übertr. 'Laubwerk, Laub', auch vom Wachstum in allg. (seit Od.), 'Kometenschweif' (Arist.)". Cuvîntul e definit în mod analog de P. Chantraine, DELG, s. u. κόμη (1970) : „'chevelure', donc différent de θρίξ, τρίχες généralement employé au sg. non au pluriel, dit aussi de la crinière du cheval (Hom., ion.-att., etc.), du feuillage des arbres (*Od.*, etc.), de la queue d'une comète (Arist.)". Din aceste informații lexicografice, am putea considera că ipoteza dubletului popular, al cărui semantism îl explică pe cel românesc, este confirmată. Dosarul grecesc al cuvîntului nu este însă atît de limpede cum pare a rezulta din citatele de mai sus ; reconstituirea lui integrală, în lipsa unui instrument de lucru de tipul „Tezaurului" latin, nu e ușoară și n-o vom întreprinde aici ; vom încerca numai să surprindem valoarea stilistică a termenului și răspîndirea sensului 'coamă', în cazul cînd ar exista. Din cele 10 citate folosite de Liddell—Scott pentru a ilustra sensul principal 'hair

[2] Sp. *coma* ar putea fi livresc (Corominas, DCECH, s. u.).

[3] Discuția se limitează la planul semantic și stilistic, deoarece structura fonetică și morfologică foarte simplă a cuvîntului n-a permis reflectarea formală a căii împrumutului (ca, de exemplu, în cazul dubletelor *elephas — elephantus, lynx—*luncea* etc.).

of the head', 6 sînt poetice (inclusiv dramatice) și 4 prozaice (inclusiv documentare); nici unul nu are sensul 'coamă' (n-am putut verifica textul papiriaceu); la acestea se adaugă un pasaj din Epictet (Arr., *Epict.*, 4, 8, 4), în care e vorba de părul bărbii. Suplementul la Liddell—Scott și R. Renehan, *Greek Lexicographical Notes*, Göttingen, 1975, nu întregesc fișierul. Bailly aduce în plus două pasaje poetice și unul prozaic, iar Pape 8 pasaje poetice, fără să apară sensul 'coamă'. Lipsa acestuia din instrumentele lexicografice cele mai importante (cu excepția celor două dicționare etimologice amintite) ne-a determinat să reluăm toate pasajele din *Iliada* (după indexul lui Gehring), spre a descoperi justificarea indicației discutate. Cele 9 apariții ale cuvîntului au toate sensul 'păr al capului' (în două pasaje contigue, 23, 151 și 152, e vorba de părul tăiat și depus ca ofrandă). Nu putem stabili cu exactitate de unde provine interpretarea dată de Frisk și de Chantraine [4]; presupunem că la origine se află adjectivul compus ἱππόκομος 'împodobit cu păr de cal' (se referă la „panașul" coifurilor în 13, 132, și 16, 797). Că nu e vorba neapărat de 'coama' calului rezultă din alt pasaj din *Iliada*, 13, 382, unde, fiind de asemenea vorba de coifuri împodobite, adjectivul sinonim e ἵππουρις 'cu coadă de cal' (de la οὐρά 'coadă'). Oricare va fi fost punctul de plecare al interpretării menționate, calea filologică de descoperire a sensului 'coamă' în grecește este, în stadiul actual al instrumentelor de lucru, dacă nu și în realitatea textelor, blocată.

4. Rămîne să urmăm o cale lingvistică, încercînd să vedem dacă κόμη își poate găsi locul în cadrul substantivelor care denumesc 'coama' calului. Pentru această noțiune, greaca dispune de trei termeni: χαίτη, ἔθειραι și φόβη. Prima constatare care se impune e că toate desemnează în același timp și părul omenesc. Pentru χαίτη, sinonimia cu κόμη rezultă cel mai clar din *Iliada*, 23, 141: este vorba de pletele lui Ahile, pe care acesta le taie în semn de doliu pentru Patroclu: ξάνθην ἀπεκείρατο χαίτην ('își taie pletele blonde'); cîteva rînduri mai jos, 146 (apoi 151—152, citate), într-un context analog e folosit κόμη: κόμην κερέειν ('să tai pletele'). De altfel, din cele 14 ocurențe ale lui χαίτη (una repetată), 8 se referă la cai și 6 la oameni (sau zei). Dicționarele citează numeroase exemple referitoare la părul omului, toate poetice (Homer, imnuri homerice, Bacchilide, Pindar, Tyrteu); sensul 'coamă' apare de asemenea predominant la poeți, lucru explicabil prin posibilitățile apariției în literatură a noțiunii (Homer, Euripide); în proză se găsește în tratatul tehnic al lui Xenofon, *Despre călărie*.

Al doilea termen, ἔθειρα, are o istorie mai complicată: primul sens atestat este 'coamă', folosit în *Iliada* la plural; tot în *Iliada* desemnează părul de cal cu care se împodobesc coifurile (ca în cazul lui χαίτη, discutat mai sus); ulterior (imnuri homerice, Pindar etc.) apare, la singular și la plural, ca denumire a 'pletelor' umane. Repartiția cronologică din texte nu implică însă neapărat o succesiune reală a sensurilor. Pasajele din *Iliada* sînt semnificative pentru paralelismul cu κόμη: ἵππω/ ὠκυπέτα, χρυσέῃσιν ἐθείρῃσιν κομόωντε ('cei doi cai, iuți de picior, împodobiți cu coame aurii', 3, 42; prin 'împodobiți' am tradus participiul

[4] Nu ne-a fost accesibilă monografia E. Delebecque, *Le cheval dans l'Iliade*, Paris, 1951.

verbului κομόω, derivat al lui κόμη). Ca și κόμη, cuvîntul se folosește pentru panașul coifurilor : μιάνθησαν δὲ ἔθειραι αἵματι καὶ κονίησι. ('se pîngărește panașul de sînge și praf' 16, 795 ; mai jos, 797, apare adjectivul ἱππόκομος). Din totalul de 5 ocurențe (două repetate), trei se referă la panaș (16, 795, 19, 382, cu specificarea ἵππουρις, = 22, 315) și două la coama calului (8,42 = 13,24).

Al treilea termen, φόβη, absent din poemele homerice, desemnează, după lexicografi, în primul rînd 'bucla' de păr ('lock or curl of hair', 'boucle de cheveux'), dar sensul 'plete', poate chiar 'păr', rezultă din contexte : ἐς δ'ἄκραν δεῖμ' ὑπῆλθε κρατὸς φόβαν ('groaza îmi pătrunde pină în vîrful părului din cap' Sofocle, *OC*, 1465): este utilizat pentru 'coamă' de asemenea în texte poetice (Sofocle, Euripide).

Chiar și θρίξ, care denumește '(firul de) păr', poate desemna părul din coama calului, iar epitetul καλλίθριξ se folosește pentru calul 'cu coama frumoasă' în toate cele 13 apariții din *Iliada*.

Așadar, toate cuvintele care pot denumi 'coama' în grecește, cu singura excepție a lui κόμη (din punctul de vedere al atestărilor), se pot referi și la 'pletele omenești'. Etimologiile fiind neclare, nu se poate preciza dacă punctul de plecare e 'coama' sau 'pletele' sau dacă nu e vorba mai degrabă de semnificații generale, nespecializate. Dar tocmai faptul că aproape întregul cîmp conceptual [5] prezintă cele două utilizări lasă deschisă posibilitatea unei alinieri a lui κόμη, cu atît mai mult cu cît acesta apare deseori în contexte analoge cu χαίτη sau ἔθειραι.

5. Pentru a înțelege locul pe care l-a putut ocupa *coma* în latinește e necesar să examinăm cîmpul latin al denumirilor 'părului' și 'coamei'; structurarea acestuia e la origine total diferită de cea greacă : pe lîngă *capillus* 'păr' (folosit mai ales la plural), corespunzînd gr. θρίξ, latina dispune de o denumire specială a 'coamei' *iuba*, opusă celor care desemnează 'pletele' : *caesaries*, *crinis* (mai ales și mai întîi la plural); accidental se adaugă aici și *comptus* 'podoabă' (de asemenea la plural) : *infula uirgineos circumdata comptus* 'o panglică înfășurată în jurul pletelor ei de fecioară', literal 'podoabelor de fecioară', Lucrețiu, 1, 87). Făcînd, ca și pentru greacă, abstracție de sensurile figurate, constatăm, pe de o parte, că *iuba* nu desemnează 'părul' uman (excepțiile sînt folosiri ironice : Seneca, *Breu.*, 12, 3, și Marțial, 1, 31, 6), iar *caesaries* și *crines* se referă esențialmente la părul uman ; pentru *caesaries* singurele excepții par a fi trei pasaje poetice (Grattius, 273, referitor la cîini, Valerius Flaccus, 6, 227, la blana unei „căciuli", și Claudian, 22, 471, la coama calului). Pentru *crinis*, referirile la animale se reduc la două pasaje din Pliniu cel Bătrîn (9, 86, și 32, 61 — despre un fir care înconjoară lobul stridiei ; cuvîntul e folosit pentru a evoca imaginea părului uman).

Diferența dintre cele două cuvinte este greu de precizat : în parte se datorează deosebirii dintre colectivul *caesaries* și pluralul *crines* ; încercările antice de a considera *caesaries* specific bărbaților și *crines* femeilor nu sînt confirmate de texte ; chiar dacă la origine *crines* va fi desemnat o anumită coafură și deci ar fi 'părul pieptănat', cele două cuvinte apar

[5] Cf. E. Coseriu, *Pour une sémantique diachronique structurale*, in TraLiLi II (1964), nr. 1, p. 139–186, în special 157–162.

în uzajul textelor ca fiind sinonime. În acest sistem se introduce *coma*, ca substitut al lui *caesaries*, fără a-l elimina însă pe acesta. Prozatorii utilizează în primul rînd *capilli* (cf. tabelul comparativ din *Th. l. L*, III, 314, 25, s. u. *capillus*, cu rectificări la *coma* și *crines*), care însă nu e evitat de toți poeții (dacă la Vergiliu, de exemplu, raportul e 2 (*capillus*) — 28 (*coma*) — 30 (*crines*), iar la Seneca în tragedii e 4 — 61 — 20, la Horațiu găsim 18—11—12, iar la Ovidiu chiar 166—153 — 61 ; cf. și B. Axelson, *Unpoetische Wörter*, Lund, 1945, p. 51) ; concurența numerică dintre *coma* și *crines* e dependentă, cum rezultă din exemplele de mai sus, de preferințele poeților. Fiind unicul termen grecesc din serie pentru care literatura greacă luată ca model nu oferea decît sensul de 'păr al omului', integrarea lui *coma* în sistemul latin, cu netă diferențiere între 'om' și 'animal', s-a făcut cu ușurință. Subliniem însă că nu putem surprinde decît situația din limba literară și că e vorba aici de un cuvînt poetic din destul de numeroasa listă de împrumuturi grecești de acest tip (*gaza*, *pelagus*, *polus*, *thalamus* etc.). Faptul că literații latini au avut ca model nu numai un text anume, ci sistemul în ansamblu, locul pe care-l putea ocupa κόμη în acest sistem a putut favoriza extinderea la animale a utilizării poetice a lui *coma* ; este vorba deci mai mult decît de un elenism lexical : asistăm în acest caz la o întrepătrundere a sistemelor, latina literară acceptînd, în mod limitat, o trăsătură a sistemului grecesc, chiar și fără a reproduce cu exactitate o realitate individuală greacă.

6. Toate faptele și interpretările expuse mai sus nu sînt suficiente pentru a explica sensul 'crinière' pe care l-a căpătat *coma* în latina vorbită tîrzie, nu numai fiindcă vocabularul poetic e prin definiție de utilizare limitată (mai ales în cazul inovațiilor), dar și fiindcă procesul de difuzare și nu de specializare a sensului se află în contradicție cu trăsăturile sistemului latin. Nici alternativa enunțată la început — origine greacă sau dezvoltare semantică latină — nu poate fi menținută în această formulare disjunctivă. Ideea unei căi orale a împrumutului, pe lîngă cea livrescă, nu trebuie, credem, abandonată, dar mecanismul evoluției semantice apare a fi fost mai complex. Faptele ar fi putut decurge în felul următor : obiectul împrumutului oral, gr. κόμη, termen din domeniul portului, avea un sens difuz, cel principal fiind 'coafură, plete' și cel virtual, dacă nu și real, 'coamă' ; pentru a se integra sistemului latin și, deci, pentru a-l elimina pentru acest din urmă sens pe *iuba* (sau măcar spre a-i restrînge folosirea — cum s-a întîmplat, de exemplu, în cazul gr. πέτρα, μαργαρίτης, κύκνος > lat. *petra*, *margarita*, *cycnus*, care au restrîns folosirea lat. *saxum*, *unio*, *olor* —), *coma* trebuia să aibă și alte avantaje decît prestigiul originii grecești (suficient în domeniul modei, unde a restrîns utilizarea lui *caesaries*). Aceste avantaje rezultă din examinarea celor două pasaje tehnice tîrzii, amintite mai sus. Enumerînd calitățile pe care trebuie să le posede un armăsar selecționat pentru prăsilă, agronomul Palladius (sec. V[6]) scrie : *pulchritudinis partes hae sunt, ut sit exiguum caput et siccum pelle propemodum solis ossibus adhaerente, aures breues et argutae, oculi magni, nares patulae, c o m a et cauda profusior, ungularum solida*

[6] Datare incertă ; pentru discuții, vezi R. Martin, introducere la ediția „Budé", I, Paris, 1976, p. VII—XVI.

et fixa rotunditas ('elementele frumuseții sînt acestea: capul să fie mic și slab, pielea lipindu-se aproape numai de oase, urechile scurte și ascuțite, ochii mari, nările răsfrînte, c o a m a și coada bogată, rotunjimea copitelor puternică și bine fixată', 4, 13, 2). Al doilea text e un titlu din *Legea visigotică* (sec. V): *si caballi aut cuiuscumque animalis c o m a uel cauda turpetur* ('dacă c o a m a sau coada unui cal sau a oricărui animal s-ar vătăma', 8, 4, 3). În ambele texte se observă asocierea cu *cauda* (pronunțat *cōda*), celălalt element „util" ca sursă a părului de cal, cu care *coma* este paronim; paronimia va fi fost factorul determinant în specializarea lat. *coma* și în înlocuirea lui *iuba*.

7. Situația romanică, în ale cărei detalii nu putem intra aici, pare [7] să confirme ideea unei dezvoltări proprii latinei, baza greacă nefiind decît posibilitatea sensului difuz al cuvîntului. În limbile unde descendenții lui *coma* au atît sensul 'plete', cît și 'coamă', nu e totdeauna cert dacă sensul 'plete' (pentru care există și altă denumire) nu e secundar; excepție pare să facă it. *chioma* (pentru evoluția căruia și concurența cu livrescul *coma*, vezi D'Ovidio, AGI, XIII, 1892, p. 363, notă): denumind ambele noțiuni, *chioma* se conformează „modelului" grecesc. Modelul latin e continuat, pe de o parte, în logudoreză, unde se menține *iuba* (*yuo*, REW 4595) și unde *coma* are sensul 'chioma degli alberi' (M.-L. Wagner, DES, s. u. *yúva*) și, pe de altă parte, în română (și în sursa latinismelor din albaneză), unde există diverse substitute pentru sensul 'chevelure', în special *păr* (< lat. *pilus*).

O dezvoltare romanică independentă a sensului nu poate fi reținută, deoarece dispunem atît de atestări latine tîrzii, cît și de un indiciu formal: tratamentele diferite ale vocalelor latine *ŏ* și *ō* ca și ale consoanelor intervocalice *m* și *d* fac să dispară paronimia celor două cuvinte, menținînd-o numai în română și italiană (unde *coma* e însă un termen livresc).

Am încercat să exemplificăm în cele de mai sus complexitatea factorilor de care trebuie să se țină seama în studierea contactelor dintre cele două limbi clasice [8]; intenția noastră inițială, izvorîtă din încercarea de a determina aportul grecesc la individualizarea latinei dunărene și sprijinită de informațiile oferite de dicționarele etimologice, a fost de a prezenta o demonstrație mai riguroasă și mai puțin complicată; realitatea s-a dovedit însă refractară la simplificări, istoria cuvintelor fiind departe de a avea o limpiditate cristalină. Sperăm să fi putut găsi în felul acesta modalitatea cea mai adecvată de a-l sărbători pe autorul *Etimologiei multiple*.

Aprilie 1980

Facultatea de limbi străine
București, Edgar Quinet 7

[7] Trecerea în revistă a faptelor la T. Bojan, *art. cit.*, p. 224–227; vezi însă mai sus, nota 2.

[8] Indicații bibliografice generale în articolul nostru precedent consacrat aceleiași teme, în RRL XIX (1974), nr. 6, p. 509–517; două încercări de sinteză au apărut recent la noi: J. Kramer, *L'influence du grec sur le latin populaire: quelques réflexions*, în StCl XVIII (1979), p. 127–135, și M. Nasta, *Graeca in Latino*, în *Manual de lingvistică romanică*, III, 1979 (coordonat de Al. Niculescu; litografiat), p. 191–233.

MELANIA FLOREA

TIPURI DE GRUPURI NOMINALE ÎN FUNCȚIE DE DIMENSIUNILE ACESTORA

După capacitatea centrului nominal de a primi un număr mai mare ori mai restrîns de adjuncți, există grupuri nominale (GN) **închise** (adică GN minimale alcătuite numai din constituentul cu funcție de centru sau GN care primesc unul, ori cel mult doi adjuncți) și GN **cu diverse grade de deschidere**, ajungîndu-se pînă la GN de dimensiuni maxime (cu patru-cinci adjuncți într-o vorbire firească, cu șapte-opt adjuncți în textele cu fraze ample, depășind aceste cifre, uneori chiar foarte mult, în textele aparținînd stilului administrativ oficial).

Prin **grad de deschidere** înțelegem capacitatea unui constituent cu funcție de centru de a primi un număr de adjuncți. Cu cît centrul poate primi mai mulți adjuncți (de la doi adjuncți în sus se poate vorbi de GN **deschise**), cu atît el are un grad de deschidere mai mare.

Opoziția GN închis / GN deschis se bazează pe o apreciere cantitativă a determinărilor posibile ale centrului nominal, dar are ca punct de plecare calitatea acestui centru nominal.

1. Numeralele cu funcție de centru și adjectivele pronominale avînd o formă identică cu cea a pronumelor corespunzătoare[1] sînt urmate doar de substantive nearticulate. Nu mai primesc alți adjuncți (toate celelalte determinări fiind expansiuni ale substantivului) și formează deci GN închise. Chiar în absența substantivului alcătuiesc GN cu unul sau doi adjuncți, deci tot cu un grad de deschidere extrem de redus.

2. Pronumele nu are adjuncți în 78,18% dintre aparițiile sale în funcția de centru, iar celelalte 21,82% dintre apariții grupează în jurul lor doar 4,82% dintre adjuncții GN[2]. Aceasta permite interpretarea GN cu un centru pronominal drept GN închise, cu un număr redus de adjuncți.

Tipul cel mai închis îl constituie pronumele personal, care exclude adjuncții adjectivali și verbali, combinîndu-se destul de rar cu substantive, pronume sau adverbe. Adjuncții permiși de pronumele personale în structuri firești sînt apozițiile substantivale *(noi, studenții)* sau pro-

[1] Criteriul fundamental în stabilirea opoziției centru / adjuncți este bazat pe distribuția constituenților. Este **centru** constituentul care are aceleași posibilități distributive cu întregul grup, în timp ce **adjuncții** nu au aceste posibilități distributive. Pornind de la acest criteriu formal, au fost interpretate ca avînd rol de centru substantivele, pronumele, numeralele, adjectivul demonstrativ postpus, adjectivele pronominale avînd aceeași formă cu pronumele corespunzătoare *(celălalt, fiecare, oricare, cutare, ceva, unii, unele, cițiva, citeva)* și care, supuse testului omisiunii, au o ocurență obligatorie în structură, în timp ce substantivul nearticulat poate fi suprimat. Interpretate ca pronume, CEL și AL intră în grupuri binare exocentrice (în care nici unul dintre termeni nu are distribuția identică cu cea a întregului grup).

[2] Cf. Melania Florea, *Observații statistice asupra constituenților grupului nominal din limba română contemporană,* în LR XXVIII (1979), nr. 6, p. 589—593.

nominale *(eu, unul)*, adverbele *(voi de acolo)* și propozițiile relative *(noi, care știm)*.

Pronumele nehotărîte exclud și ele determinarea prin verbe, dar permit adjuncți adjectivali, mai ales la gradul comparativ *(unul mai nou)*. Primesc mai ușor determinări substantivale *(unul, Cojocaru)*, pronominale *(unul de lîngă voi)* sau adverbiale *(unul de acolo)*. Au, deci, un grad de deschidere mai mare decît pronumele personale.

Demonstrativele (ACESTA, ACELA, CEL) dau naștere la GN cele mai închise (avînd ca centru pronumele). Ele permit determinări adjectivale *(acela mai tînăr)* și verbale, ultimele cerînd, însă, ca structura să fie precedată de o alta conținînd substantivul substituit de demonstrative: *(datoria noastră), aceea de a învăța; (un singur țel), cel de a învinge.*

3. Ca și CEL, AL nu apare niciodată singur, făcînd parte din GN care se închid foarte repede. Primește, de regulă, un singur adjunct, pronume sau substantiv în genitiv : *al lui, ai casei.* Mai poate primi apoziții, sau, rar, alte determinări obligatorii ale substantivului în genitiv.

Rezultă că GN avînd ca centru alte părți de vorbire decît substantivul sînt GN închise, chiar subtipurile care constituie rar GN cu doi-trei adjuncți închizîndu-se foarte repede.

4. Substantivul alcătuiește, în cea mai mare parte a aparițiilor sale, GN deschise, primind numeroși adjuncți. Substantivul cu funcție de centru formează GN cu diverse grade de deschidere.

4.1. Numele proprii, ca și pronumele personale apar, de regulă, neînsoțite de adjuncți. Ele exclud determinările prin verbe și primesc foarte rar adjuncți adjectivali, subordonați mai întîi lui CEL *(Ion cel mic)*. Au o preferință vădită pentru apoziții. Adjuncții substantivali în genitiv sau acuzativ sînt și ei adesea tot nume proprii. De obicei, au un adjunct, cel mult doi. Ca și pronumele personale, alcătuiesc GN închise.

4.2. Substantivele comune intră în GN deschise, permițînd un număr mare de adjuncți, care pot fi adjective, substantive în nominativ sau la cazurile oblice, numerale, verbe la infinitiv, gerunziu sau supin, adverbe sau prepoziții relative.

Gradul de deschidere al acestor GN diferă în funcție de tipul substantivului-centru sau de cazul acestuia.

4.2.1. Caracterul mai special al unor substantive cu funcție de centru duce la reducerea gradului de deschidere al GN respective.

4.2.1.1. Substantivele „tranzitive"[3] primesc un singur adjunct pronominal *(invidia pe el)* și un număr redus de adjuncți substantivali sau adjectivali *(invidia pe Ion, vechea invidie pe Ion, invidia pe Ion al Catrinii* etc.). Este vorba tot de GN închise, de vreme ce structura se închide imediat după adjunctul pronume sau după cel mult doi-trei adjuncți substantivali.

4.2.1.2. Substantivele obținute prin nominalizarea verbelor sau adjectivelor au aceeași distribuție cu cea a substantivelor propriu-zise, la care se adaugă structuri specifice dat fiind caracterul verbal al substan-

[3] Cf. D. D. Drașoveanu, *Un atribut acuzatival*, în CL XXI (1976), nr. 1, p. 79—81.

tivului centru. În cazul acestor structuri specifice, GN au un grad de deschidere foarte redus :

— genitiv subiectiv : *sosirea inginerului, sosirea urgentă a inginerului, sosirea aceasta urgentă a inginerului.* Substantivul centru poate primi unu-doi adjuncţi din care lipsesc determinările prin verbe ;

— genitiv obiectiv : *spălatul părului, spălatul des al părului, spălatul acesta des al părului, spălatul cu şampon al părului, cositul de mîine al grîului ;*

— prezenţa adjuncţilor în dativ impune încă un adjunct, cel mai adesea grup prepoziţional [4] : *trimiterea de ajutoare sinistraţilor, trimiterea urgentă de ajutoare sinistraţilor, chiar trimiterea urgentă de ajutoare sinistraţilor ;*

— în prezenţa adjuncţilor verbali, substantivele centru provenite din verbe sau adjective mai pot primi unu-doi adjuncţi, uneori chiar mai mulţi, avînd, ca şi substantivele verbale cu determinanţi substantivali în dativ, un grad mai mare de deschidere : *plăcerea de a citi, plăcerea aceasta de a citi, această plăcere a mamei de a citi, această mare plăcere a mamei de a citi.*

4.2.2. Gradul de deschidere al unui GN depinde şi de cazul substantivului centru. Substantivele în acuzativ şi în nominativ formează GN deschise, în timp ce în cazurile genitiv şi dativ substantivele centru intră în componenţa unor GN cu un grad de deschidere extrem de redus [5].

Elementul cu funcţie de centru în jurul căruia se organizează cele mai deschise GN rămîne, deci, substantivul. El poate primi orice tip de adjuncţi şi poate grupa în jurul său cel mai mare număr de adjuncţi. 41,84% dintre GN cercetate au un singur adjunct, 25,76% cîte doi adjuncţi, 12,63% cîte trei adjuncţi, 8,07% cîte patru adjuncţi, 5,03% cîte cinci adjuncţi şi 2,27% cîte şase adjuncţi [6].

Gradul de deschidere al GN se îngustează rapid, pe măsură ce creşte numărul rangului. Înţelegem prin *rang* nivelul sintactic pe care se situează un element cu funcţie de centru pe o verticală în care adjunctul primului GN devine centru al unui al doilea GN şi aşa mai departe. De exemplu, în structura *foşnetul pomilor din marginea şoselei* (Eugen Barbu, *Şoseaua Nordului*, Bucureşti, 1965, p. 51), *foşnetul* este un centru de rangul întîi, *pomilor*, un centru de rangul al doilea, iar *(din) marginea*, un centru de rangul al treilea.

Substantivele centru de rangul al doilea primesc maximum trei adjuncţi, cele de rangul al treilea, al patrulea şi al cincilea — maximum doi adjuncţi, iar la cele de rangul al şaselea a fost evidenţiat doar un adjunct (reperat numai în două apariţii) [7].

Aprilie 1980

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

[4] Cf. Mioara Avram, *O specie modernă a atributului în dativ şi alte probleme ale determinării atributive*, în LR XIV (1965), nr. 4, p. 415—428.

[5] Cf. Melania Florea, *Expansiunea grupului nominal în limba română contemporană.* (Teză de doctorat). Biblioteca Centrală Universitară. Bucureşti, 1977, p. 142—144.

[6] *Ibidem*, p. 144—146.

[7] *Ibidem.*

DOMNIȚA ICHIM-TOMESCU

ASPECTE ALE GENULUI GRAMATICAL LA NUMELE PROPRII DE LOCURI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

În sistemul onomastic al limbii numele proprii de locuri (toponimele) alcătuiesc o subclasă cu funcționalitate caracteristică [1]. Numele proprii de locuri se opun altor subclase onomastice prin destinația funcției lor denominative și individualizatoare. Distincția dintre toponime și alte nume proprii (antroponime, zoonime) include opoziția Animat/Inanimat, caracteristică claselor de obiecte denotate de aceste nume proprii. Din punctul de vedere al categoriei gramaticale pe care o discutăm, prezența toponimelor în clasa numelor proprii de inanimate presupune realizarea în modalități specifice a genului gramatical.

Considerînd că fiecare subclasă onomastică preia trăsăturile semantice ale clasei de obiecte denumite și individualizate de numele proprii, în subcategorizarea semantică a toponimelor seria de trăsături [-Animat] [-Persoană] [-Sex] indică absența oricărei motivații semantice a participării numelor proprii de locuri la opoziția de gen. În cazul toponimelor, funcția genului gramatical de exprimare a distincției de sex se anulează. În consecință, paradigma genului la numele proprii de locuri nu mai poate fi limitată la două valori de gen : Masculin/Feminin, corespunzătoare unei specializări în exprimarea opoziției semantice de sex. În cadrul inventarului toponimic nu se pot stabili serii semantice de gen. Categoria gramaticală a genului la numele proprii de locuri se manifestă în afara oricăror determinări semantice.

Prezența categoriei genului gramatical la această subclasă onomastică se justifică numai din punctul de vedere al funcției genului de clasificator al formelor.

Pentru a analiza funcția formală clasificatoare a categoriei genului la toponime ne vom referi la numele proprii de localități din sistemul onomastic românesc [2]. Forma luată în considerație a fost denumirea oficială, care a fixat fie forma articulată, fie forma nearticulată a unui nume propriu, deși uneori circulă ambele forme ale numelui.

Datorită specificului terminației *-a* în stabilirea valorii de gen, am analizat mai întîi seria formală cu această terminație. Din totalul de 3 292 de nume proprii, toponimele cu terminația *-a* alcătuiesc o serie de 637 de termeni. Inventarul toponimic al acestei serii formale este constituit din nume transferate, provenite fie din clasa numelor comune

[1] Specializarea unui nume propriu în denominația unei clase de obiecte nu este rigidă. Transferul de nume dintr-o subclasă onomastică în alta este frecvent. Deși prin uz numele proprii se fixează, în general, în cadrul unei subclase onomastice consacrate, fapt care permite alcătuirea unor inventare sau dicționare onomastice, apartenența unui nume propriu la o anumită subclasă onomastică este hotărîtă contextual.

[2] Pentru inventarul numelor proprii de localități am folosit *Codul poștal al localităților din R. S. România*, București, 1974.

(apelative), fie din subclasa prenumelor sau a numelor de familie. Toate numele comune, inclusiv adjectivele substantivate din această serie, se fixează în subclasa numelor de locuri sub forma articulată, ca marcă specifică de determinare și individualizare. Forma articolului hotărît *-a*, caracteristică substantivelor comune de gen feminin, devine terminație a numelui propriu. La numele de locuri provenite din nume de persoană se păstrează terminația antroponimului de gen masculin sau feminin *-a*. Cu terminația *-a*, în sistemul toponimc analizat, apar 372 de toponime provenite de la nume comune (dintre care 96 sînt adjectivele substantivate), tipul formal *Lunca*, *Adîncata* și 265 de toponime provenite de la nume de persoane (104 prenume feminine, 23 prenume masculine și 138 derivate feminine de la nume de familie), reprezentînd tipul formal *Chiajna*, *Lupșa*, *Floroaica*, *Găneasa*.

În cadrul variantelor de terminație (*-(i̯)a*, *-(e̯)a)*, se înscriu 131 de toponime, dintre care 40 provenite de la nume comune de tipul *Herghelia*, 6 provenite de la prenume feminine de tipul *Dochia*, 1 nume provenit de la prenume masculine de tipul *Gruia* și 84 de nume provenite de la derivatele feminine ale unor nume de familie de tipul *Tămășoaia*. Înregistrăm de asemenea 68 de toponime cu varianta de terminație *-(e̯)a*, dintre care 30 provin de la nume comune de tipul *Braniștea*, 3 de la prenume feminine de tipul *Dobricea*, iar 35 de la prenume masculine de tipul *Aldea*. Toate numele proprii înscrise în seria formală cu terminația *-a*, (*-(i̯)a*, *-(e̯)a)* primesc, prin specificul acestei terminații, valoarea de gen feminin.

Celelalte terminații vocalice și semivocalice alcătuiesc serii formale, al căror număr de membri îi înscriem în următorul tabel:

Terminații	*-e*	*-i*	*-o*	*-u*	*-(i̯u)*	*-i̯*	*-u̯*
Număr de nume	46	5	2	654	188	74	282

Seria formală, foarte numeroasă, a toponimelor românești cu terminația *-u* rezultă din fixarea în sistemul toponimic fie a unor nume comune (uneori prin intermediul unui nume de persoană provenit din nume comun), fie a unor nume proprii de persoane sau de locuri. Ca și în cazul terminației *-a*, terminația *-u* reprezintă formal determinarea cu articol hotărît a numelui comun de la care provine numele propriu: tipul *Alunu* (264 de termeni ai seriei). La toponimele provenite de la antroponime, finala vocalică *-u* reprezintă:

a) terminația prenumelui sau a numelui de familie (201 de termeni ai seriei): tipul *Dragu*, *Aroneanu*.

b) determinarea cu articol hotărît a formei antroponimice, la prenumele cu terminație consonantică: tipul *Chiriacu* (13 termeni ai seriei).

Terminațiile consonantice formează o serie de 1 404 toponime.

Cu excepția terminației vocalice *-e* și a terminației *-i*, nespecifice pentru fixarea valorii de gen a numelor proprii de locuri și a terminației *-a* (*-(i̯)a*, *-(e̯)a)*, specifică pentru valoarea de feminin, terminațiile vocalice și consonantice caracterizează valoarea de gen non-feminin.

Considerăm suficiente aceste rezultate pentru a conchide că în limba română numele proprii de locuri se grupează în serii de gen Feminin/Nonfeminin, după un criteriu strict formal: terminația numelui. Genul gramatical funcționează, în cadrul acestei subclase onomastice, **exclusiv** ca indice de clasificare a numelor în vederea flexiunii.

Subclasa toponimelor se manifestă omogen în privința realizării acestei funcții a categoriei gramaticale a genului. În cazul seriei de gen Non-Feminin, nu se pot stabili, la acest nivel al analizei, numele proprii care corespund valorilor de masculin sau neutru. Subliniem de asemenea rolul numelui comun ca model formal al integrării denumirilor de locuri în serii formale de gen.

Caracterizarea toponimelor ca nume proprii de inanimate implică și o altă consecință asupra categoriei gramaticale a genului, în afară de funcția acesteia. Numele proprii de locuri ar trebui să cuprindă în paradigma genului gramatical nu numai valoarea de masculin și feminin, ci și valoarea de neutru, specifică pentru categoria Inanimat.

Fixarea valorilor de gen non-feminin, masculin și neutru, se poate realiza numai prin mijloace contextuale. În gramatica românească tradițională, stabilirea genului substantivelor comune cu ajutorul formelor de gen și de număr ale numeralului, după modelul : *un* ~/ *doi* ~; *un* ~ / *două* ~, poate fi considerată tot o metodă de distribuție contextuală. (Precizarea valorilor de gen prin distribuția contextuală cu determinanți adjectivali pronominali de tipul *acest* ~, *această* ~, *acești* ~, *aceste* ~, propusă pentru numele comune de Paula Diaconescu [3], nu este adecvată specificului numelui propriu.)

Dificultatea de a caracteriza prin determinanți de singular și de plural valorile de gen masculin și neutru este legată de particularitățile realizării categoriei gramaticale a numărului de către numele proprii. Toponimele au posibilitatea de a-și alcătui o formă de plural în anumite condiții, determinate de existența mai multor locuri cu același nume. Desigur, nu toate numele de locuri apar în situații care cer pluralizarea numelui. În fiecare serie formală însă, există asemenea nume de locuri, posibil model al realizării opoziției de număr pentru toți termenii seriei respective.

Astfel, la numele proprii de țări cu terminație consonantică, distribuția numelui cu forma de singular a numeralului ne poate informa numai asupra valorii de non-feminin a numelui respectiv. Pentru precizarea valorii de gen, masculin sau neutru, folosim nume proprii de țări din seria cu terminație consonantică care pot forma pluralul, deci se pot distribui cu determinanți adjectivali de plural. De exemplu, numele propriu *Vietnam* poate fi distribuit contextual la singular cu determinant masculin, iar la plural cu determinant feminin : *un Vietnam—două Vietnamuri*. Valoarea de neutru caracterizează deci acest nume cu terminație consonantică, exprimîndu-se atît sintagmatic prin determinanți, cît și paradigmatic, prin desinența *-uri*, specifică formei de neutru plural, opusă desinenței zero de singular. După modelul acestei denumiri, toate numele proprii de țări cu terminație consonantică pot exprima, în mod virtual, valoarea de neutru : *un Irak—două Irakuri*, un *Senegal*—două *Senegaluri*, un *Liban*—două *Libanuri*, un *Laos*—două *Laosuri*, un *Bangladesh*—două *Bangladeshuri*. Multe din aceste forme au valoare figurată.

În cadrul terminațiilor vocalice, forma numelui propriu se încadrează mai greu în opoziția de număr exprimată, la plural, prin desinența *-uri*. Cu excepția terminației vocalice *-o*, a cărei serie formală poate,

[3] *Structură și evoluție în morfologia substantivului românesc*, București, 1970, p. 232.

după modelul numelor comune cu aceeași terminație, să alcătuiască plurale în *-uri*: un *Congo*—două *Congouri* și a terminației semivocalice *-i̯*, a cărei serie formală realizează flexiunea de număr, de tipul un *Paraguay*—două *Paraguayuri*, celelalte terminații vocalice (*-e* și *-i*) nu permit la plural adjoncțiunea terminației *-uri*; forma numelui propriu rămîne neschimbată, iar forma determinantului reprezintă indicele valorii de neutru: un *Chile*—două *Chile*, un *Burundi*—două *Burundi*.

Pentru numele proprii de țări cu terminația *-a* (*-(i̯)a*) considerăm suficientă, pentru precizarea valorii de feminin a numelui propriu discutat, distribuția numelui propriu cu forma de singular a determinantului, după modelul o *Franță*, o *Germanie*, de exemplu „unde este *marea Franță?*" (Macedonski, O. II, 223); „*o ultimă Grecie*" (Barbu, V. P. 176). (Antepunerea determinantului impune, în majoritatea cazurilor, forma nearticulată, refăcută, a numelui propriu.)

Valorile de gen ale numelor proprii de localități, de munți, de ape se pot stabili într-un mod asemănător. Valoarea de masculin sau neutru a acestor nume proprii se evidențiază cu ajutorul contextului de plural, valoarea de feminin cu ajutorul contextului de singular. Pentru seriile formale cu terminație consonantică se selectează ca model al distribuției cu determinanți de singular și plural cîte un nume propriu a cărui flexiune de număr este consacrată prin uz. Astfel, pentru numele de localități românești alegem ca exemplu „își unește cîmpiile și grădinile pînă-n Ciorogîrla și *Bolintinuri*" (Arghezi, L. 60), iar pentru numele de ape „și jale duce Mureșul / Și duc tustrele *Crișuri* (Goga, O. I. 8). Formele de plural ale acestor toponime presupun exprimarea opoziției de număr după modelul: un *Bolintin* —două *Bolintinuri* (pentru numele de localități) și un *Criș*—două *Crișuri* (pentru numele de ape). Potrivit acestui model, putem exprima și la alte nume proprii din aceeași serie formală opoziția de număr: un *Bîrlad*—două *Bîrladuri;* un *Cluj*—două *Clujuri;* un *Caracal*—două *Caracaluri;* sau un *Șomuz*—două *Șomuzuri;* un *Jiu*—două *Jiuri* (vezi și exemplele: „partea de dealuri e udată de *Șomuzuri*" (Iorga, P. A. I 126); „*Jiurile împreunate* dau în Jiul viu de astăzi" (ASB, C/137).

Faptul că numele de locuri din seria consonantică se distribuie cu determinanți masculini la singular și cu determinanți feminini la plural, dovedește că valoarea de gen a acestor nume este neutrul marcat și prin opoziția formală: *Ø -uri*.

Chiar și numele culmilor muntoase izolate, cu formă de singular terminată în consoană, manifestă **tendința** de a se încadra în aceeași opoziție formală de număr, indicatoare a valorii de gen neutru. Exemplul „Cele două *Hășmașuri* par o legendară cetate" (Bogza, C.O. 14) fixează un model al opoziției de număr: un *Hășmaș*—două *Hășmașuri*, care poate fi urmat și de alte oronime: un *Parîng*—două *Parînguri*. Este adevărat că în cazul oronimelor se observă tendința de a se fixa ca gen al acestor nume proprii valoarea de masculin. Din exemplul „Ești din Alpi sau din *Ceahlăi?*" (Arghezi, SA, VI 65) rezultă că unele forme de singular ale numelor de munți pot să-și aleagă, în opoziția de număr, caracteristicile formale ale masculinului un *Ceahlău*—doi *Ceahlăi*. Dealtfel și pentru numele de lanțuri muntoase cu formă etimologică de plural, tipul *Alpi*, *Carpați*, este valabilă aceeași constatare. De asemenea, Grama-

tica Academiei [4] clasifică toate oronimele cu formă de singular (terminație consonantică sau vocalică *-u)* în grupa substantivelor masculine, avîndu-se în vedere, probabil, genul numelui comun al obiectului denumit: un munte *Caraiman* / doi munți *Caraiman* (Notăm însă și posibilitatea ca genul numelui comun al obiectului indicat de oronime să fie neutrul: un vîrf *Caraimanu* / două vîrfuri *Caraimanu).*

În același fel se indică valoarea de gen a numelor proprii de locuri din seriile vocalice și semivocalice non-feminine: *-e, -i, o, -u, i̯* și *-u̯*. La numele proprii din seria formală *-u,-u̯* flexiunea de număr este înlesnită de terminația numelui propriu: un *Horezu*—două *Horezuri*, un *Bacău*—două *Bacăuri*, un *Tazlău*—două *Tazlăuri*, un *Motru*—două *Motruri*. Valoarea de neutru a acestor nume proprii este evidentă. La numele proprii de locuri din seria terminației *-i̯*, aceeași valoare de gen rezultă din opoziții formale de tipul un *Moisei*—două *Moiseiuri*, un *Bahlui*—două *Bahluiuri*.

Numai la terminațiile *-e, -i, -o* apare dificultatea de a flexiona după număr formele onomastice. Valoarea de neutru se precizează însă prin determinanți adjectivali de singular și plural: un *Sinoe*—două *Sinoe*, un *Adamclisi*—două *Adamclisi*.

Din analiza contextuală a ultimelor trei categorii de toponime (nume de localități, nume de ape și uneori nume de munți) rezultă, ca și la numele de țări, că valorile de gen ale numelor proprii de locuri sînt, în general, femininul și neutrul.

Selectarea valorii de neutru de către numele proprii de locuri nonfeminine se explică prin relațiile pe care orice nume propriu le stabilește cu numele comun al obiectului denotat. (Într-un mod asemănător se stabilește și opoziția masculin / feminin a numelor proprii de persoane.) Numele comune ale obiectelor denotate și individualizate de numele proprii de locuri sînt, în general, de genul neutru (cu excepția țărilor): *oraș, sat, rîu, pîrîu, loc.* Am văzut că, la oronime, genul masculin al numelui comun al obiectului: *munte* se reflectă uneori în forma de gen a numelui propriu.

Ca inventar onomastic, alcătuit prin transfer de nume comune sau proprii, toponimele românești preiau și fixează forme înzestrate inițial cu o valoare de gen dată. Se pune problema concordanței dintre valoarea de gen inițială, etimologică, a numelui comun sau propriu transferat în subclasa toponimelor și valoarea de gen actuală, funcțională a toponimului. Analiza unui nume propriu în plan etimologic și în plan funcțional se recomandă pentru a se evita unele confuzii frecvente în stabilirea valorilor de gen ale toponimelor.

În cazul numelor de localități românești, se înregistrează două situații privitoare la relația dintre genul etimologic și genul funcțional al numelui: a) genul toponimului este același cu genul numelui comun sau propriu de la care provine; b) genul toponimului este diferit de genul numelui comun sau propriu de la care provine.

Concordanța dintre genul etimologic și genul funcțional al numelui caracterizează toponimele feminine cu terminația *-a (-(i̯)a)* provenite

[4] *Gramatica limbii române*, I, București, 1963, p. 58.

de la nume comune de gen feminin sau de la prenume de gen feminin: tipul *Balta*, *Valea*, *Baia*, *Cătălina*, *Manasia*, precum și toponimele neutre cu terminațiile *-consoană*, *-u -i̯*, *-u̯*, provenite de la nume comune de genul neutru de tipul *Jgheab*, *Bugeac*, *Grind*, *Vîrf*, *Prilog*, *Hotărel*, *Gorgan*, *Prislop*, *Iezer*, *Aniniș*, *Cerăt*, *Izlaz*; *Avîntu*, *Lazu*, *Pîrlogu*, *Sipotu*; *Strei*, *Stiubei*, *Bordei*, *Curcubeu*, *Pîrău* (Forma pe care o redăm este cea fixată oficial; toate numele citate aparțin seriei formale *-u* prin varianta lor articulată *Jgheabu*, *Bugeacu* etc.). Prin păstrarea valorii de gen inițiale a numelui comun sau propriu de bază, subclasa toponimică își consolidează valorile de gen specifice: femininul și neutrul.

Neconcordanța dintre genul etimologic, inițial, și genul actual al numelui este specifică pentru următoarele subserii de nume proprii:

— topinimele feminine cu terminația *-a* (*-(ę)a)* provenite de la nume proprii de persoană masculine de tipul *Aldea*, *Borza*, *Chirca*;

— toponimele neutre cu terminația consonantică provenite de la nume comune de genul masculin de tipul *Breb*, *Hulub*, *Boboc*, *Jupalnic*, *Brad* etc.;

— toponimele neutre cu terminație consonantică provenite de la nume proprii de persoană masculine de tipul *Iacob*, *David*, *Varlaam*, *Baldovin*, *Bolintin* etc.;

— toponimele cu terminație vocalică *-u* provenite de la nume proprii de persoană masculine de tipul *Cincu*, *Dianu*, *Ipu*, *Pîrvu*, *Borăscu*, *Bălăceanu*;

— toponimele neutre cu terminația vocalică *-u* provenite de la nume comune masculine de tipul *Codru*, *Mesteacănu*, *Spinu* etc.;

— toponimele neutre cu terminația *-e* provenite de la nume comune masculine de tipul *Mărăcine*, *Nămete* etc.;

— toponimele neutre cu terminația *-e* provenite de la nume proprii de persoane masculine de tipul *Apostolache*;

— toponimele neutre cu terminația *-i̯* provenite de la nume comune masculine de tipul *Pițigoi* etc.;

— toponimele neutre cu terminația *-i̯* provenite de la nume proprii de persoană masculine de tipul *Gorovei*, *Berivoi*, *Bulai*. În toate aceste cazuri, trecerea de la valoarea de masculin la valoarea de feminin sau neutru marchează, din punct de vedere gramatical, apartenența unui nume propriu la o nouă subclasă onomastică, cu alt specific morfologic de gen.

Din punct de vedere formal, această schimbare de gen presupune ca unul și același nume să primească determinanți adjectivali de plural fie de formă masculină, fie de formă feminină, după subclasa onomastică în care se integrează. De exemplu: „Avem în clasă *mai mulți Baldovini*" (antroponime);

Avem în țară *mai multe Baldovinuri* (toponime);

Nu mai avem *mulți brebi* (apelativ);

Avem în clasă *mulți Brebi* (antroponim);

Avem în țară *multe Breburi* (toponim).

Aceste contexte paralele ne arată că fiecare subclasă onomastică are o valoare de gen specifică față de valoarea de masculin a numelor comune din care provin sau a numelor de persoană, valoarea de neutru a numelor de locuri este dublu marcată, flexionar și sintactic, prin desi-

nența *-uri* și prin forma de plural feminin a determinantului. Desinența *-uri*, ca indice de exprimare a valorii de gen neutru a toponimelor, este adoptată de numele proprii de locuri după modelul numelor comune de genul neutru.

Concluziile analizei noastre stabilesc următoarele trăsături ale genului gramatical al toponimelor:

a) Numele proprii de locuri alcătuiesc o subclasă caracterizată prin categoria gramaticală a genului.

b) La numele proprii de locuri genul gramatical nu se justifică din punctul de vedere al funcției sale semantice.

c) La subclasa toponimelor, genul gramatical posedă numai funcția de clasificare a formelor, prin constituirea seriilor formale de gen, cu terminații caracteristice, după modelul substantivelor comune.

d) Paradigma de gen a toponimelor depășește opoziția dintre valorile de masculin și feminin, prin exprimarea valorii de neutru, specifică pentru denominația inanimatelor.

e) Selectarea valorii de gen a numelor proprii de locuri se realizează uneori în funcție de genul numelui comun al obiectului denotat, ale cărui caracteristici de gen sînt preluate de numele proprii. Această valoare de gen, stabilită prin funcționalitatea numelui, nu coincide întotdeauna cu valoarea de gen formală a numelui.

f) Genul gramatical al toponimelor este o categorie morfologică fixă.

g) Și la numele proprii de locuri, specificul denominativ explică comportamentul gramatical al numelui propriu față de opoziția de gen.

h) Numele proprii de locuri se opun numelor comune prin subordonarea genului gramatical față de genul numelui comun: încadrarea toponimelor în seriile formale de gen urmează modelul numelor comune; selectarea valorilor de gen la unele toponime se realizează după valoarea de gen a numelui comun.

LISTĂ DE ABREVIERI

Arghezi, L.	Tudor Arghezi, *Lume veche, lume nouă*, București, 1958.
Arghezi, S.	Tudor Arghezi, *Scrieri*, I—XXX, București, 1962—1976.
A.S.B.	Arhivele Statului București, *Fondul Episcopia Rîmnic*.
Barbu, V.P.	Ion Barbu, *Versuri și proză*. Ediție îngrijită de Dinu Pillat, București, 1970.
Bogza, C.O.	Geo Bogza, *Cartea Oltului*, 1976.
Goga, O.	Octavian Goga, *Opere*, I—III. Ediție îngrijită de Ion Dodu Bălan, București, 1967.
Iorga, P.A.	Nicolae Iorga, *Pagini alese*, București, 1959.
Macedonski, O.	Alexandru Macedonski, *Opere*. Ediție îngrijită de Adrian Marino, București, 1969.

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

neută -uri şi prin forma de plural feminin a determinantului. Desinenţa -uri, ca indice de exprimare a valorii de gen neutru a toponimelor, este adoptată de numele proprii de locuri după modelul numelor comune de genul neutru.

Concluziile analizei noastre stabilesc următoarele trăsături ale genului gramatical al toponimelor:

a) Numele proprii de locuri alcătuiesc o subclasă caracterizată prin categoria gramaticală a genului.

b) La numele proprii de locuri genul gramatical nu se justifică din punctul de vedere al funcţiei sale semantice.

c) La subclasa toponimelor, genul gramatical posedă numai funcţia de clasificare a formelor, prin constituirea seriilor formale de gen, cu trăsăturile caracteristice, după modelul substantivelor comune.

d) Paradigma de gen a toponimelor depăşeşte opoziţia dintre valorile de masculin şi feminin, prin exprimarea valorii de neutru, specifică pentru denominaţia inanimatelor.

e) Selectarea valorii de gen a numelor proprii de locuri se realizează uneori în funcţie de genul numelui comun al obiectului denotat, ale cărui caracteristici de gen sînt preluate de numele propriu. Această valoare de gen, stabilită prin funcţionalitatea numelui, nu coincide întotdeauna cu valoarea de gen formală a numelui.

f) Genul gramatical al toponimelor este o categorie morfologică fixă.

g) Şi la numele proprii de locuri, specificul denominativ explică comportamentul gramatical al numelui propriu faţă de opoziţia de gen.

h) Numele proprii de locuri se opun numelor comune prin subordonarea genului gramatical faţă de genul numelui comun: încadrarea toponimelor în seriile formale de gen urmează modelul numelor comune; selectarea valorilor de gen la unele toponime se realizează după valoarea de gen a numelui comun.

LISTA DE ABREVIERI

Arghezi, L. — Tudor Arghezi, Lume veche, lume nouă, Bucureşti, 1958.
Arghezi, S. — Tudor Arghezi, *Scrieri*, I–XXX, Bucureşti, 1962–1976.
A.S.B. — Arhivele Statului Bucureşti, Fondul Episcopiei Râmnic.
Barbu, V.P. — Ion Barbu, *Versuri şi proză*. Ediţie îngrijită de Dinu Pillat, Bucureşti, 1970.
Bogza, C.O. — Geo Bogza, *Cartea Oltului*, 1976.
Goga, O. — Octavian Goga, *Opere*, I–III. Ediţie îngrijită de Ion Dodu Bălan, Bucureşti, 1967.
Iorga, P.A. — Nicolae Iorga, *Pagini alese*, Bucureşti, 1959.
Macedonski, O. — Alexandru Macedonski, *Opere*. Ediţie îngrijită de Adrian Marino, Bucureşti, 1969.

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

AL. IONAŞCU

DESPRE CÎTEVA CUVINTE ROMÂNEŞTI EXPLICABILE PRIN SUBSTRAT*

Expunerea noastră se întemeiază, în ce priveşte semnificaţia paralelelor lingvistice româno-albaneze pentru stabilirea termenilor româneşti proveniţi din substrat şi criteriile după care trebuie să ne ghidăm în acest domeniu, pe concepţia r e a l i s t ă care rezultă din lucrarea acad. Al. Graur *Coup d'œil sur la linguistique balkanique* (BL IV (1936), p. 31–45), din numeroasele contribuţii ale lui Gr. Brâncuş, ca şi din lucrări de sinteză ca : *Istoria limbii române*, vol. II, de acad. Al. Rosetti (apărut în mai multe ediţii) ; *Istoria limbii române*, vol. II, 1969 (redactat de un colectiv sub conducerea acad. I. Coteanu ; avem în vedere în mod deosebit capitolul privind influenţa autohtonă, p. 313–365) ; I. I. Russu, *Elementele autohtone în limba română. Substratul comun româno-albanez*, 1970, p. 131–216.

ímă, mă (mă-), múmă

Una dintre explicaţii, care a fost preferată şi de DA (s. v. *îmă)* şi, în parte, de DLR (s. v. *mamă)*, este că aceste forme s-au dezvoltat din *mamă*, în anumite condiţii. Reproducem explicaţia aşa cum a fost dată de Tiktin (TDRG, s. v. *mumă) :* „Durch Unterdrückung des *a* im pl. **mămînĭ* sowie in *mama tá, mamă-sá* etc. wo es unbet. war, entstand **mma*, **mmă*, (vgl. *cellált, ccónu* an *celalált, cocónu)* woraus einerseits Munt. *múma*, andreseits Mold. *îmmă* (mit *î*- Vorschlag wie in *îmi, îl* etc.) wurde. Daneben erhielten sich auch die gekürzten Formen in *mă-ta, mîni-ta* etc. Der alte pl. *mumîni* geht auf eine vlat. Dekl. *mamma, -anis* zurück".

Punctul slab al explicaţiei este că porneşte de la un mod de accentuare *(mamă-sá)* care este contrazis de accentuarea reală a formulelor din această categorie: *tát(ă)-su, fráte-su, soácră-sa, sór(u)-sa, stăpîn(u)-su* etc., toate cu numele accentuat şi cu posesivul enclitic. Forma de plural *mămîni* nu intra în formule de acest tip, iar cea, omonimă cu ea, a cazului oblic de la singular, ar putea explica cel mult formulele corespunzătoare acestui caz : *mîn(i)-sa, mîn(i)-ta*, dar nu şi pe cele de nominativ-acuzativ.

Argumentele care au mai fost aduse în sprijinul acestei explicaţii (de S. Puşcariu, în DR V, 1927–1928, p. 751 ş. u.) sînt la fel de puţin convingătoare. Astfel, *îmă-sa* (cu accent pe *ă*) la Dosoftei, dacă nu reprezintă o simplă greşeală, trebuie interpretat ca bisilabic, *mmă-sa*, cu nazala iniţială devenită nesilabică şi cu accentul deplasat, din această cauză,

* Articolul reproduce, cu mici modificări, comunicarea prezentată în şedinţa publică a Secţiei de ştiinţe filologice, literatură şi arte a Academiei R. S. România din 23 aprilie 1980, care a dezbătut tema *Probleme ale studierii substratului limbii române*.

pe vocala următoare. Ar fi o fază a trecerii de la *ɱmă-sa* la *mă-sa*. Faptul că *îmă/mumă* prezintă, ca şi *mamă*, o declinare „semigraeca", arată numai că asupra acestui cuvînt, ca şi asupra lui *frate* dealtfel, s-a exercitat o influenţă morfologică din partea tipului *mamma — mammanis, tata — tatanis*. Vezi şi Paula Diaconescu, în CLTA XVI (1979), nr. 2, p. 109.

Cuvîntul românesc nu poate fi explicat nici ca rezultat din lat. *amma* [1], căci *á* latinesc urmat de *mm* s-a păstrat în română (cf. *mámă* < lat. *mamma*) [2].

Andrei Avram (*Sur le traitement roumain des voyelles latines accentuées précédées et suivies de consonnes nasales*, în „Bulletin de la Société roumaine de linguistique romane" VI (1969), p. 7—17) susţine că lat. *mamma* nu s-a păstrat în formele actuale cu *á* (resp., în istroromână, *å*) în temă, ci în formele *ímă, mă (mă-), múmă*. Autorul, pornind de la cuvintele de origine latină *nume, nimeni, nun*, dial. *nîn*, aduce argumente în sprijinul tezei că „urmate de [nn], [m] sau [mm] şi precedate de consoană nazală, vocalele latine [é], [ó], [á] au fost nazalizate şi s-au închis, ca şi înainte de [n] sau înainte de [n] + consoană, [m] + consoană". Chiar dacă acceptăm această lărgire a noţiunii de „poziţie nazală", ea ar trebui limitată la cuvintele cu *n* iniţial; căci în cazul *mamma* rămîne de explicat trecerea lui *məmə* la *ɱmă*. Iar explicaţia pe care o dă A. Avram (p. 13) nu este mai convingătoare decît cea prin care Tiktin explică trecerea lui *mámă* la *mmă*.

G. Weigand a sesizat că există o legătură între rom. *îmă* şi alb. *ëmë* [3], numai că el o vedea sub forma unui împrumut din albaneză în română, încadrînd acest cuvînt printre cele care ar demonstra imigraţii de albanezi în vestul teritoriului dacoromân (vezi Al. Rosetti, ILR II, p. 122 ; S. Puşcariu, *op. cit.*, loc. cit.). După cum a remarcat S. Puşcariu, *îmă* se întîlneşte frecvent în secolele XVI—XVII în texte scrise nu numai în Transilvania, ci şi în Moldova. Dacă avem în vedere şi varianta redusă *mă-* cu forma de genitiv-dativ *mîni-*, precum şi varianta *mumă*, putem considera cuvîntul general dacoromânesc. El este cunoscut de asemenea în aromână (şi nu numai în graiuri care au suferit influenţa albaneză), cu forme asemănătoare celor din dacoromână [4], precum şi în meglenoromână (în varianta *mumă*) [5]. În aromână varianta *mă* se foloseşte şi fără un posesiv enclitic : *va-n'i tĭ-alas cu mă ş-cu tată; ai mă?* etc. [6].

Al. Rosetti, ILR II[4], p. 122, şi IV, V, VI, p. 123, 263, oscilează între etimologia dată de Tiktin şi cea propusă de Weigand ; Al. Graur, BL XIII (1945), p. 158—159, le respinge pe amîndouă.

[1] Cum ar rezulta din V. Scurtu, *Termeni de înrudire în limba română*, 1966, p. 32, şi din W. Meyer-Lübke, REW[4], Heidelberg, 1968 (s. v. *mamma* şi *amma*) ; cf. şi G. Meyer, *op. cit.*, Jose Pedro Machado, *Dicionário etimologico da lingua portuguesa* [3], Lisabona, 1977 ; J. Corominas, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castillana*, vol. I, Berna, 1954.

[2] Vezi I. Coteanu, în *Istoria limbii române*, vol. II, 1969, p. 302.

[3] Formele albaneze sînt *ëmë* şi *më* (în dialectul tosc), *am(ë)* (în dialectul gheg). Vezi G. Meyer, *Etymologisches Wörterbuch der albanesischen Sprache;* R. Koçi, A. Kostallari şi Dh. Skendi, *Fjalor i shkurtër shqip-rusisht*, Moscova, 1951 ; Em. Giordano, *Dizionario dei albanesi d'Italia*, Bari, 1963.

[4] Tache Papahagi, DDA[2], s. v. *îmă, mă, múmă*.

[5] *Ibidem*, s. v. *múmă* etc.

[6] *Ibidem*, s. v. *mă*.

Este preferabil să admitem că etimonul formelor discutate a fost preluat din substrat, într-o formă asemănătoare cu cea care stă la baza formelor din dialectul tosc al limbii albaneze (trimit la formele din toscă şi DDA[2], DLR şi V. Scurtu, loc. cit.), probabil **ḿ̥mə*. Prin aceasta se explică atît forma ortografiată în vechile texte ѧмъ, ѧм'мъ etc., cît şi formele actuale ar. *ímă*, ar., dr. *mă (mă-)*, ar., dr., mglr. *múmă*. Formele din vechile texte (date mai sus în scriere chirilică) notează secvenţa de foneme *ḿ̥mə*. Din aceasta a putut rezulta atît *ímă*, cît şi *múmă*, prin dezvoltarea unei vocale înainte de nazala silabică sau după aceasta. Tot din *ḿ̥mə* s-a putut dezvolta şi *mă (mă-)*, prin pierderea fără compensaţie a caracterului silabic al lui *m*, în special în cadrul compuselor cu adjective posesive enclitice. Un argument în sprijinul presupunerii că în limba strămoşilor noştri autohtoni, spre deosebire de română, *mm* următor constituia o poziţie în care vocalele accentuate se nazalizau şi se închideau, vedem în faptul că în limba albaneză avem nu numai *ëmë* < **amma*, ci şi *mëmë* < **mamma* (cf. G. Meyer, *op. cit.*, s. v. *amɛ*, resp. *mɛmɛ*).

bi̯a

Apare ca formulă de adresare folosită de fete sau femei între ele, fiind într-o măsură sinonimă cu *fa (fă)*, pe alocuri considerată mai politicoasă decît aceasta din urmă. Aria de răspîndire a lui *bi̯a* este vestul Munteniei şi Oltenia, o arie necompactă. E atestat de Tr. Cantemir, în forma *ghea (Lexic regional*, 1960, p. 80, rn. Vîlcea) ; la D. Udrescu (*Glosar regional Argeş*, 1967, raioanele Vîlcea, Drăgăşani, Costeşti) în forma *bía* sau *bi*. Foloseşte de cîteva ori acest cuvînt (scris *bia)* şi Marin Preda, în vol. II al romanului *Moromeţii*. Alte atestări la V. Scurtu *(Termeni de înrudire în limba română*, 1966) şi acad. Al. Graur *(Alte etimologii româneşti*, s. v.).

Asupra cuvîntului *bi̯a* a atras atenţia încă Hasdeu, într-o comunicare ţinută la Academie şi publicată în „Columna lui Traian" IV. (1883), p. 97–104 ; „Ţărancele din Dolj — scrie Hasdeu —, adresîndu-se una către alta, în loc de *dragă Marie* sau *dragă Leancă* sau *dragă Ioană*, obicinuiesc a zice *bĭeá Marie, bĭeá Leancă, bĭeá Ioană*". El explică această formulă de adresare prin lat. *bĕlla*. Cf. şi, ulterior, în HEM, s. v. *bălan :* „Din slavicul бѣлъ a rămas la români verbul *belesc ;* din latinescu *bellus*, femininul *bĭeá* la olteni ; dar *bălan* nu este nici latin, nici slavic".

DA, considerînd etimologia dată de Hasdeu „posibilă din punct de vedere formal, dar prea puţin probabilă", explică pe *bi̯a* din *băl* (s. v.), ca feminin, alături de *bălă*, transcriindu-l însă *bea*, cu evident altă pronunţare decît cea notată de Hasdeu şi cea care rezultă din atestările menţionate.

O altă etimologie pentru *bi̯a* propune acad. Al. Graur (în *op. cit.):* „Pare să fie o scurtare a lui *biata*, care se va fi întrebuinţat mai întîi pentru persoana a III-a, fără nuanţă peiorativă". Dar cuvîntul, cum remarcase Hasdeu, nu prezintă nici o nuanţă de sens care să justifice această presupunere : „nu exprimă nici o nuanţă de milă, de mustrare sau de mînie, aşa că nici într-un fel nu-l putem apropia de *biată*, de unde ar proveni prin vreo apocopă ca *fă* din *fată*" *(op. cit.)*.

Credem că şi în acest caz avem de-a face cu un termen de substrat, întrucît în albaneză găsim un cuvînt care îi corespunde şi ca formă şi ca înţeles : *bijë* („fiică", pronunţat *bi̯ă*) [7].

Hasdeu, care de obicei face toate asocierile posibile în legătură cu termenii examinaţi, nu scapă din vedere nici această pistă, dar o consideră falsă : (cuvîntul) „nu se aude decît între fete sau femei de aceeaşi vîrstă, iar prin urmare n-are a face cu albanezul *bíľe* („fiică") de unde — mai pe d-asupra — am avea româneşte *bíe*, nici o dată *bĭeá*" *(loc. cit.)*.

Dar o evoluţie de tipul *íe* > *i̯é* se cunoaşte încă din latină : *paríete(m)* > *pari̯éte(m)* etc. şi pare să se fi produs şi mai tîrziu în română, căci pe lîngă *ačíi̯a* (< *ačí* + particula adverbială *a)* cu accentul păstrat pe *i*, avem şi *abi̯á*, (var. reg. *abía)*, provenit din *abí* (< *ad-vix)* + aceeaşi particulă *a*. N-ar fi deci greşit să presupunem că, spre deosebire de *filia* > *fíľe/fíi̯e*, unde, întrucît cuvîntul făcea parte dintr-o paradigmă, radicalul şi-a păstrat accentul, un **bíi̯ə* autohton, preluat în româna comună ca **bíi̯e*, s-a transformat în **bi̯é*, deoarece cuvîntul, funcţionînd numai ca formulă de adresare, era neanalizabil din punct de vedere morfologic. În româna comună vocalele *e* şi *o* în silabă accentuată finală, ca şi în poziţia *ă*, *e*, au căpătat mai întîi o pronunţare de vocale medii-deschise, iar ulterior au evoluat spre timbrul *a*. Prin urmare *bi̯é* a evoluat mai întîi la *bi̯ę*, iar apoi la *bi̯a* (la fel cum *det*, *stet* au evoluat la *dea*, *stea)* [8].

Forma *bía* la Udrescu, faţă de mai obişnuitul *bi̯a* (confirmat şi de *ghea)*, poate fi o eroare de percepţie sau, mai degrabă, o modificare ulterioară (cf. şi varianta *bi)*. Pronunţarea monosilabică a lui *bia* ne-a confirmat-o conf. Paula Diaconescu, pentru Drăgăneşti — Vlaşca ; pronunţarea *bdęa* există, după cum ne-a informat C. Vlăduţ, în localitatea Greceşti, din extremitatea estică a judeţului Mehedinţi.

Explicaţia printr-un **bíi̯ə* autohton ni se pare preferabilă mai ales din motive semantice. *Bi̯a*, după cum rezultă din cele spuse de Hasdeu, ca şi dintr-un comentariu al lui Marin Preda [9], pare să fi însemnat iniţial „fată". Distincţia netă între „fiică" şi „fată", pe care o face Hasdeu, este exagerată : deplasările de la un sens la altul sînt normale. În româneşte se spune frecvent *fata lui N.* (= „fiica lui N.") ; cf. *Eu, Neguită, fata lu Filip . . .* (*Documente şi însemnări româneşti din sec. XVI*, 1979, p. 99). E frecventă şi evoluţia inversă. Cf. accepţia, în franceză, a urmaşului lat. *filia*, iar în limba română, păstrarea lui *fie*, în forma dialectală *hie*, ca formulă de adresare către femei [10].

Cu rezerva impusă de împrejurări, îndrăznim să facem presupunerea că *bi̯a* a putut să existe şi în româna transdanubiană. Pornim de la următorul pasaj din articolul lui I. Muşlea, *Şcheii de la Cergău şi folclorul*

[7] Cu privire la etimologia, din punct de vedere indo-european, a lui *bijë* — dialectal şi *bilë* — şi a cuvîntului, care pare înrudit cu acesta, *bir* („fiu"), vezi E. Çabej, *Studime etimolojjike në fushë të shqipes*, 1976, s. v. *bijë*, *bir*.

[8] Vezi Marius Sala, în *Istoria limbii române*, vol. II, 1969, p. 194.

[9] *„Va să zică nu s-a însurat", spuse preoteasa, „şi cum aş face eu, bia", adăugă folosind această expresie pe care o foloseau fetele între ele şi mai puţin sau deloc muierile, semn că în clipa aceea Ileana lui Costică Roşu era stăpînită fără doar şi poate de amintirile ei de-atunci, „să mă întîlnesc cu el şi să nu afle nimeni? Să stau şi eu niţel de vorbă cu el!"* (Moromeţii, vol. II, 1977, p. 252—253).

[10] Miron Pompilu, *Graiul românesc din Biharea*, „Convorbiri literare" XX, p. 1 011.

lor (DR, 1927–1928, p. 1 ş. u.) : „În ajunul Bobotezei se umblă cu *beaua*, obicei care — după cît am fost informaţi — nu se practică în nici unul din satele vecine, iar în Cergău numai de către şchei. Către seară, după vecernie, cei doi cantori pornesc de la şcoală însoţiţi de 4 feciori şi numeroşi copii. Aceştia din urmă au clopote-n mîini pe care le sună strigînd :

Bea, dă-mi o mea!
Bea, dă-mi o mea!" (p. 19–20).

Autorul nu comentează formele *bea* şi *mea* din această strigare a copiilor, dar ele par a corespunde formulei *bi̯a* şi substantivului *mia*. În graiul şcheilor din Cergău, I. Muşlea a notat, atît în frînturi de grai, cît şi în piese folclorice, numai forme cu labialele palatalizate : *ǵine*, *ńireasă* etc., iar aria lui *bi̯a*, după cum am văzut, e departe, în sud. De unde atunci *bea* şi *mea*? Nu cumva strămoşii şcheilor ciorgoveni au venit în Transilvania bilingvi, adică posedînd, pe lîngă dialectul bulgăresc, pe care l-au vorbit pînă în prima jumătate a secolului trecut, şi un grai românesc de tip meglenoromân (diferit de actualul lor grai ardelenesc)? Căci fonetismele *be̯a*, *me̯a* s-ar explica foarte bine prin meglenoromână, în care *b* nu se palatalizează niciodată, iar *m*, *p* şi *v* pot fi, în funcţie de grai şi de cuvîntul din care fac parte, de asemenea nepalatalizate. Şi transformarea *bi̯a* > *be̯a*, *mi̯a* > *me̯a* se explică prin fonetica meglenoromână (cf. formele de tipul *zbeară* etc.). Aria lui *bi̯a* în sudul dacoromânei şi în meglenoromână ar fi similară cu alte arii, despre care s-a vorbit în dialectologia română (cf. N. Saramandu, în „Anuarul ICED", 1979, seria A , p. 286), ca dr. *cii̯ne* — mglr. *cọi̯ni* etc. În sfîrşit, aşa s-ar înţelege mai bine de ce şcheii din Cergău, deşi luterani de mai multe secole, au evoluat nu pe calea germanizării (cum s-a întîmplat cu şcheii luterani din Ruşciori), ci pe calea românizării. Este însă o simplă ipoteză. O ipoteză despre faptul că alţi „şchei", anume cei din Braşov, ar fi chiar meglenoromâni, v. la C. Lacea, în DR IV, partea I.

***húdă (húdră), húdiţă* etc.**

În DA sînt înregistrate două cuvinte *húdă*, cu sensuri diferite :

húdă (1) „deschizătură (între uluci), spărtură (în zid), gaură (în gard, în pod)" ; cu varianta fonetică *húdră* şi cu diminutivul *hud(r)úţă* ; cu numeroase atestări în Transilvania şi Banat ;

húdă (2) „casă" ; cu atestare din Muscel.

Cuvîntul *húdiţă* apare, de asemenea, cu două sensuri diferite :

(1) „galerii pustii, (p. ext.) casă mare", atestat în Buzău ;

(2) „uliţă, cale strîmtă şi lăturalnică" (cu multe atestări din Moldova) ; (spec.) „ulicioară care se înfundă, înfundătură" (atestat în Ţara Oltului ; după informaţiile noastre, cu această nuanţă de sens cuvîntul se foloseşte şi în Moldova).

În ce priveşte etimologia, în DA de la *húdă* se trimite la *húdiţă*, unde se spune : „stă poate în legătură cu paleosl. *chodŭ* („umblet", p. ext. „drum")", făcîndu-se referire la Cihac, II, 139.

Această indicaţie etimologică se dă şi de alte dicţionare din perioada interbelică. În DLRM apare însă, probabil printr-o greşeală de tipar, la *húdă*, indicaţia etimologică „comp. v. sl. *hadŭ* („cale, potecuţă")",

deci un etimon cu *a* în temă, care seamănă şi mai puţin cu *húdă*. În DEX se preia această indicaţie etimologică din DLRM.

Vom lăsa la o parte pe *húdă (2)* şi pe *húdiţă (1)*, atestate în Muntenia, care reprezintă, probabil, alt cuvînt, şi ne vom ocupa de cuvintele mai bogat atestate *húdă (1)* şi *húdiţă (2)*, ale căror sensuri, deşi diferite, se pot reduce la acela general de „loc prin care se poate trece". Considerînd că *húdiţă (2)* s-a format în româneşte de la *húdă (1)* (pentru care DLRM dă şi sensul „*hudiţă*"!), putem apropia pe *húdă/húdră*, cu derivatele *hudúţă/hudrúţă*, *húdiţă* şi *hudicioáră*, de alb. *údhë* (tosc), *úllë* (gheg), care are sensul de „drum, cale". În ce priveşte raportul dintre *dh* şi *ll* în cele două variante dialectale din albaneză, G. Meyer (*op.cit.*) consideră fonetismul *ll* recent şi face apropieri etimologice cu forme din alte limbi indo-europene pornind de la forma cu *dh*. Pentru explicaţia pe care o propunem este importantă existenţa variantei *húdră*, căci vecinătatea unui *r* constituie o condiţie pentru ca rom. *d* să poată fi considerat corespondent al unui *dh* din albaneză [11]. În ce priveşte pe *h* iniţial din cuvîntul românesc, el nu pune probleme : alternanţa lui *h* cu zero, atît în română cît şi în albaneză, nu este neobişnuită. În acest caz poate fi vorba fie de proteza lui *h* în cuvîntul românesc, fie de dispariţia acestuia în cel albanez.

Menţionăm în încheiere că termenii examinaţi de noi se încadrează în sferele semantice (1) relaţii de familie şi (2) locuinţa şi aşezările omeneşti, domenii în care există şi alte cuvinte provenite din substrat [12].

Aprilie 1980 *Academia R. S. România*

[11] Vezi discuţia la Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, vol. II (ed. 1964), p. 121 şi în *Istoria limbii române*, vol. II, 1969, p. 352, în legătură cu rom. *urdă* — alb. *udhos;* cf. şi *leurdă* — alb. *hudhër*, *hundhrë*, *hurdhë* (Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 116); aici se încadrează şi rom. *gard* — alb. *gardh-* (cf. *Istoria limbii române*, vol. II, 1969, p. 341), întrucît cuvîntul român nu poate proveni din slavă.

[12] Vezi *Istoria limbii române*, vol. II, 1969, p. 364—365.

CHRISTIAN IONESCU

-*escu* ÎN ANTROPONIMIA ROMÂNEASCĂ

După modul de realizare a funcţiei antroponimice, numele de persoană din româna contemporană se repartizează în patru clase : *a*. nume individuale (prenume) ; *b*. nume de familie ; *c*. supranume individuale ; *d*. supranume de grup [1]. Spre deosebire de toate celelalte elemente ale sistemului, numele de familie oficiale, f i x e ş i e r e d i t a r e p r i n l e g e, constituie un **ansamblu închis**, la nivelul căruia dispariţia unor nume (prin stingerea familiei) ori apariţia altora noi (prin schimbarea numelor, admisă doar în anumite situaţii şi numai cu respectarea formalităţilor legale în vigoare) sînt fapte extrem de rare şi nesemnificative.

Privite din punctul de vedere al structurii morfologice, numele în discuţie nu sînt uniforme, în cadrul acestora distingîndu-se două tipuri esenţial diferite : **nume sufixate** şi **nume nesufixate**. O analiză atentă a primelor, recunoscute ca atare de vorbitorii limbii române pe baza comparării seriilor de elemente grupate în familii antroponimice (de exemplu, Tănase — Tănăsaru — Tănăseanu — Atanasiu — Tănăsescu — Tănăsoiu etc.), ne duce la concluzia că singurul sufix care apare numai în structura numelor de familie este *-escu;* toate celelalte sufixe luate în consideraţie în diverse lucrări de specialitate (-eanu, -ea, -oiu, -aru etc.) apar şi în structura numelor individuale (Florea) ori a supranumelor individuale sau de grup (Deleanu, Flocea, Rădoiu, Vălaru etc.). Dacă la nivelul numelor de persoană *-escu* este specific tipului nume de familie, trebuie precizat că, la nivelul limbii, sufixul în discuţie nu poate fi considerat specific antroponimic, întrucît el apare şi în structura adjectivelor ; din acest punct de vedere ni se pare lipsit de importanţă faptul că formele literare scrise ale adjectivelor sînt în *-esc* (sentiment omenesc) şi *-escul* (omenescul sentiment), iar cele ale numelor de familie în *-escu* (Popescu).

Care este ponderea formaţiilor sufixale specifice (numai cele în *-escu)* în cadrul ansamblului numelor de familie româneşti ? O analiză efectuată pe baza Listei abonaţilor la Serviciul telefonic din Bucureşti (1970) [2] ne oferă următoarele date : din primele 100 de unităţi în ordinea frecvenţei (selectate din circa 34 000 de nume de familie purtate de aproape 153 000 de persoane) 34% sînt nume în *-escu*, iar 66% sînt nume nesufixate (grupate de către autor în trei categorii : nume de familie-prenume — 53%, nume de familie-apelative — 8% şi nume de familie împrumutate — 5%). Dacă luăm în consideraţie faptul că frecvenţa numelor sufixate este cu mult mai mare decît aceea a numelor nesufixate [3], numărul celor din urmă creşte, iar al primelor scade, cu cît eşantionul analizat este mai mare. În aceste condiţii ponderea reală a celor două tipuri este

[1] Pentru detalii vezi articolul nostru *Observaţii asupra sistemului antroponimic românesc*, în LR XXV (1976), nr. 5, p. 519–528.

[2] Victor Vascenco, *Asupra sistemului standard al numelor de familie româneşti (reflectat în antroponimia bucureşteană)*, în SCL XXIV (1973), nr. 3, p. 265–277.

[3] *Ibidem*, p. 273.

probabil mult mai apropiată de situația din cele 12 localități rurale (din Oltenia, Muntenia, Moldova și Transilvania) anchetate de noi, în care numele nesufixate reprezintă peste 90% din total. Dat fiind faptul că **cea mai caracteristică structură a numelor de familie românești contemporane este deci cea nesufixată**, distincția morfologică între numele de familie, pe de o parte, nume individuale, supranume individuale sau de grup și apelative, pe de altă parte, nu se realizează decît într-un număr redus de cazuri; din acest punct de vedere româna se opune net atît domeniului sud-slav, cît și celui slav de est, caracterizate, în general, prin tipul de nume de familie sufixat.

Existența celor două tipuri structurale și raportul cantitativ dintre ele nu au, după părerea noastră, semnificație lingvistică în perspectiva evoluției viitoare a sistemului, deoarece, așa cum am subliniat mai sus, numele de familie actuale alcătuiesc un ansamblu închis; nu putem fi deci de acord cu afirmațiile potrivit cărora numele sufixate reprezintă „în zilele noastre, un tip productiv, în plină evoluție" sau „productivitatea lor este în continuă creștere" [4], pentru simplul motiv că, în condițiile în care fiecare persoană este obligată și constrînsă de însăși organizarea societății moderne să poarte un nume moștenit de la generația anterioară, procesul de formare a numelor de familie românești este astăzi practic încheiat.

Faptele în discuție sînt deosebit de importante și semnificative pentru evoluția sistemului antroponimic (și, implicit, a limbii române) pînă în momentul oficializării numelui ereditar și a transformării lui în ceea ce înțelegem astăzi prin nume de familie. Numele ereditar individualizează suplimentar persoana marcînd apartenența la o familie (fie apartenența propriu-zisă, fie sub aspectul descendenței); se poate trage deci concluzia că, într-o anume perioadă, româna a avut posibilitatea să exprime aceeași valoare prin două tipuri structural diferite, tipul sufixal, sintetic și tipul nesufixal, analitic (valoarea „Ion fiul lui Ion" se putea realiza fie prin *Ion Ionescu*, fie prin *Ion a lui Ion* sau *Ion Ion)*. Înainte de a încerca să stabilim care este perioada în discuție trebuie lămurită problema vechimii numelui ereditar. Există părerea că în Țara Românească „supranumele ereditar n-a apărut decît în cursul secolului al XVII-lea și numai pentru familiile de mare noblețe" [5]. Cercetarea atentă a celor mai vechi documente interne emise în Țara Românească în perioada 1351–1535 [6] infirmă însă această ipoteză. Existența unor elemente denominative cu funcție denotativă multiplă, ereditare, dar fără caracter fix și obligatoriu — desemnate prin termenul **supranume de grup** — este o realitate a sistemului din perioada primelor mărturii documentare [7]. Extinzînd cercetarea și asupra unei perioade din secolul

[4] *Ibidem*, p. 270, 273.

[5] André de Vincenz, *Les fonctions anthroponymiques: évolution et structure. Domaine roumain*, în „Orbis" XI (1962), nr. 1, p. 40.

[6] 782 de documente — 607 originale (604 slave, 2 latinești și unul românesc), 35 copii, 99 traduceri și 41 rezumate extrase și transumpturi — publicate în vol. I–III ale colecției *Documenta Romaniae Historica, B. Țara Românească.*

[7] Vezi și articolul nostru ***Sistemul antroponimic românesc în secolele al XIV-lea și al XV-lea (Țara Românească)***, în LR XXVII (1978), nr. 3, p. 243–252.

al XVII-lea, cuprinsă între anii 1626 și 1634 [8], în care originalele românești sînt în majoritate, ajungem la concluzia că existența supranumelui ereditar nu are determinare strict socială, întrucît în documente sînt înregistrați și numeroși „rumâni" — membri ai clasei dependente — care poartă nume în *-escu*.

Determinante ale numelor sau supranumelor individuale, supranumele de grup ereditare se realizează, în marea lor majoritate (67,4% în prima perioadă și 74% în perioada a doua), prin atribute substantivale apoziționale; dintre acestea, formațiile cu sufixul *-escu(l)* reprezintă abia aproximativ 7% în prima perioadă și 10% în perioada a doua. Ca și în cazul numelor de familie actuale, **structura caracteristică supranumelor de grup din secolele XIV — XVII este tipul de nume nesufixat.**

În ceea ce privește formarea supranumelor ereditare, analiza atentă a documentelor ne duce la concluzia că numele în *-escu(l)*, considerate de obicei derivate patronimice care exprimă descendența, sînt forme de singular de la nume în *-ești* și marchează apartenența la un grup: sluga domnească Badea, căruia i se întărește printr-un act din 1452 satul *Coteștii*, este supranumit într-un document ulterior *Cotescul* (1487—1494), nu în virtutea descendenței dintr-un Cotea, ci ca urmare a integrării sale în grupul Coteștilor [9]; Vintilă Florescul (1483), Drăghici Florescul (1512) și Radul Florescul (1626) aparțin grupului Floreștilor din Mehedinți; Drăghici Vintilescul — fiul lui Stoica (1488) și nepotul său Radul Vintilescul sînt din neamul Vintileștilor din Prahova; Dumitru Drăgotescu (1522) și Pătru Drăgotescul (1526) sînt din neamul Drăgoteștilor din Argeș etc.

Formațiile în *-escu(l)* întîlnite în documentele din cele două perioade cercetate sînt următoarele (indicăm și numele de grup corespunzător, atestat în aceeași epocă de obicei ca nume de așezare, precum și numele de persoană de la care este format acesta): 1. *Baloiescul* (Baloi); 2. *Băciulescul* (Baciul); 3. *Băjenescul* (Băjan); 4. *Bălotescul* (Balotești, Balotă); 5. *Bănciulescul* (Banciul); 6. *Bărăgăscu;* 7. *Bărbulescul* (Barbul); 8. *Berivoiescul* (Berivoiești, Berivoi); 9. *Bîrnășescul* (Bărneș); 10. *Blăgodescul* (Blagodești); 11. *Blînzescul;* 12. Boldescul (Boldești, Bold — Boldea); 13. *Brădescul* (Brădești, Bradul); 14. *Brăgescul* (Brăgești, Braga); 15. *Brănescul* (Brănești, Bran); 16. *Brătescu* (Brătești, Brat); 17. *Budescul* (Budești, Buda); 18. *Budoiescul;* 19. *Bughenescul* (Bugheanul); 20. *Butescul* (Buta); 21. *Buzescu(l)* (Buzești, Buză — Buzea); 22. *Călinescul* (Călinești, Călin); 23. *Cernătescul* (Cernătești, Cernat); 24. *Cernescul* (Cernea); 25. *Ciorăscul* (Ciorăști, Ciora — Cioară); 26. *Ciortescul* (Ciortea); 27. *Cîlcescul* (Cîlcești, Calcea); 28. *Cîndescul* (Cîndești, Cîndea); 29. *Coculescul* (cf. Coca); 30. *Corlătescul* (Corlătești, Corlat); 31. *Costescul* (Costești, Costea); 32. *Cotescul* (Cotești, Cotea); 33. *Craiovescul* [10]; 34. *Cucuiescul* (Cucui); 35. *Dămțuies-*

[8] 1 546 de documente — 1 196 originale (781 românești, 400 slave și 15 grecești), 250 copii, 92 traduceri și 8 rezumate, extrase și transumpturi — publicate în vol. XXI—XXIV ale colecției *Documenta Romaniae Historica. B. Țara Românească.*

[9] Procedeul a fost semnalat și de către Al. Graur, *Nume de persoane*, București, 1965, p. 113.

[10] Este singurul caz în care baza este un toponim; pentru explicații, vezi articolul nostru *Sistemul antroponimic românesc în secolele al XIV-lea și al XV-lea (Țara Românească)*, în LR XXVII (1978), nr. 3, p. 248—249, nota nr. 6.

cul; 36. *Dîlbănescul* (Dîlban); 37. *Doicescul* (Doicești, Doiciu); 38. *Dragomirescul* (Dragomirești, Dragomir); 39. *Drăgăncescul;* 40. *Drăgănescul* (Drăgănești, Drăgan); 41. *Drăghicescul* (Drăghicești, Drăghici); 42. *Drăgotescul* (Drăgotești, Dragotă); 43. *Drăncescul* (Drăngești, Drencea); 44. *Dudescul* (Dudești, Dude); 45. *Filipescul* (Filipești, Filip); 46. *Florescul* (Florești, Florea); 47. *Frîncescul* (Frîncești, Frîncul); 48. *Fundulescul;* 49. *Furduiescul* (Furduiești, Furdui); 50. *Găvănescu* (Găvănești); 51. *Ghiormescul* (Ghiorma); 52. *Golescul* (Golești, Golea); 53. *Huțlubescul;* 54. *Mălăiescul* (Mălăiești, Mălai); 55. *Măldărescul* (Măldărești, Maldăr); 56. *Măndescul* (Mandea); 57. *Mănescul* (Mănești, Manea); 58. *Măreșescul* (Mareș); 59. *Mățălescul, Mățilescul* (Mățilești, Mățil); 60. *Meiotescul* (Meiotă); 61. *Moienescu* (Moienești, Moian)[11]; 62. *Momăcescul;* 63. *Momcescul* (Momcea); 64. *Mușătescul* (Mușătești, Mușat); 65. *Neagomirescul* (Neagomirești, Neagomir); 66. *Negurescul;* 67. *Olănescul* (Olănești); 68. *Onescul* (Onea); 69. *Osiescul;* 70. *Palcescul* (Palco); 71. *Pavelescul* (Pavel); 72. *Pinescul;* 73. *Popățescul;* 74. *Popescul* (Popești, Popa); 75. *Prăjescul* (Praja); 76. *Prăvălescul* (cf. Prăvăleni); 77. *Prodilescul* (Prodilești, Prodilă); 78. *Pupezescul* (cf. Pupezeni); 79. *Răboșcinescul;* 80. *Rătescu* (Rătești, Ratea); 81. *Rătivoiescu* (Rătivoiești); 82. *Runcenescul* (Runceanu); 83. *Scînteiescul* (Scînteie); 84. *Scurtelescul* (cf. Scurtul); 85. *Sorescul* (Sorești, Sorea); 86. *Stănimirescul* (Stănimir); 87. *Stîngăcescul* (Stîngăcea); 88. *Stoinescul* (Stoinești, Stoina); 89. *Sugășescul;* 90. *Șainescul* (Șainești, Șain); 91. *Șintescul* (Șintești); 92. *Șirinescul* (cf. Șirineasa); 93. *Tălpășescul* (Tălpășești, Tălpaș); 94. *Tătulescul* (Tătulești, Tatul); 95. *Ticulescul* (Tică); 96. *Tîlvescul* (Tîlvești); 97. *Toderescul* (Toader); 98. *Trățescul* (Trăță); 99. *Văcărescul* (Văcărești, Văcarea); 100. *Vălescul;* 101. *Vintilescul* (Vintilești, Vintilă); 102. *Vîlculescul* (Vîlcul).

Analiza supranumelor ereditare de mai sus impune concluzia că în secolele XIV–XVII exprimarea descendenței prin patronime formate cu sufixul -escu(l) reprezenta doar un model pasiv al sistemului. Modelul se reactivează în perioada impunerii numelor ereditare obligatorii — pentru Țara Românească și Moldova, secolul al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, contribuind la o sporire relativă a numărului formațiilor sufixate. După părerea noastră, avem de-a face însă cu un fapt impus de factori extralingvistici, întrucît asemenea nume în *-escu* au fost „făcute" la nivel administrativ și, în necunoștință de cauză, au fost eliminate astfel supranume ereditare existente. În general, numele de familie actuale continuă vechile supranume ereditare de tip atribut substantival apozițional, predominant în secolele XIV–XVII, cele două categorii fiind, în linii mari, asemănătoare și în privința raportului dintre formațiile sufixate și cele nesufixate.

Spre deosebire de numele în *-escu*, derivarea supranumelor de grup cu *-ești* este un model activ nu numai în perioada istorică cercetată, ci și în epoca contemporană. În secolele XIV–XVII supranumele în discuție se formau prin asocierea unui nume sau supranume (deci orice

[11] Cel mai vechi nume în *-escu* din documentele Țării Românești, într-o traducere din anul 1441.

tip de nume de persoană, nu numai „numele de botez") cu sufixul *-ești* [12] : fiii lui Corbeanu, de exemplu, sînt *Corbeneștii* (1502). Numărul cazurilor cu valoare clară de descendență este însă redus; Stan Macrea și Zărnă cel Bătrîn aparțin grupurilor numite *Măcrești* (1504) și *Zărnești* (1515), dar formațiile în discuție nu au la bază numele celor doi, ci pe acelea ale unor înaintași necunoscuți care purtau aceleași nume. Trebuie reținut că numele întemeietorului se păstrează de obicei în cadrul neamului și este purtat în fiecare generație de unul sau mai mulți decendenți (un singur exemplu : *Vintilă*, de la care se formează *Vintilești* și de la acesta *Vintilescul*, este atestat în cadrul aceluiași neam, din generație în generație, pe o perioadă de 171 de ani, 1463—1634); supranumele de descendență puteau fi deci recreate oricînd.

Situația este aceeași și în cadrul supranumelor de grup contemporane; pentru a desemna mai mulți membri ai grupului se folosesc fie genitive cu forma de plural a articolului (ai lu Ion), supranume precedate de *alde* (alde Ion) ori forme de plural cu desinența *-i* (Basarabi), fie formații sufixale, mai frecvente fiind cele în *-ești* : neamul Blînduleștilor din Novaci—Gorj este constituit din persoane supranumite fiecare Blîndu, nu Blîndulescu; Bădeștii din Hațeg sînt numiți fiecare Badea; Brîncușonii din Hobița—Gorj sînt numiți fiecare Brîncuș etc. Valoarea de marcă a pluralului, evidentă în exemplele de mai sus, este însă asociată cu aceea de apartenență (Brîncușonii sînt cei din neamul Brîncuș, nu neapărat descendenți dintr-un Brîncuș).

În general, pasivitatea modelului derivării patronimice cu *-escu*, ponderea redusă a acestor nume în ansamblul vechilor supranume și în acela al numelor actuale de familie și exprimarea pluralității cu valoare de descendență sau apartenență mai ales prin tipurile *ai lu Ion* și *alde Ion* semnifică, la nivelul evoluției sistemului antroponimic românesc, opțiunea pentru formele analitice.

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[12] O analiză detaliată a pluralelor antroponimice face Domnița Ichim-Tomescu, *Opoziția de număr la numele proprii de persoane în limba română. Numele de familie*, în LR XXIV (1975), nr. 3, p. 223—232.

BELA KELEMEN

CU PRIVIRE LA VECHIMEA NUMELUI DUBLU

După N. A. Constantinescu, „Pînă în secolul al XIX-lea sătenii apar în documente cu numele unic, care este un prenume, mai rar o poreclă ca Rătundul, Tălmaciu" [1]. Această afirmaţie se cere a fi rectificată. Înainte de toate, termenul *prenume* pentru numele unic nu este adecvat. Vorbind despre ordinea componentelor numelor duble, acad. Al. Graur precizează: „În limbile europene moderne, printre care şi în română, regula este că se pune întîi prenumele, care astfel îşi justifică denumirea" [2]. În al doilea rînd, nu este întemeiată afirmaţia lui N. A. Constantinescu că pînă în secolul al XIX-lea sătenii apar în documente cu numele unic.

Este adevărat că numele dublu apare în Europa medievală şi cei dintîi care-şi adaugă un al doilea nume sînt nobilii, proprietarii de pămînt [3]. După nobili, au început şi burghezii să poarte nume de familie, apoi şi ţăranii. Generalizarea numelui dublu era lentă. Astfel, de exemplu, deşi în Franţa s-a legalizat pe la mijlocul secolului al XVI-lea ca fiecare persoană să aibă un nume de familie, totuşi în secolul al XVIII-lea se mai găseau oameni fără nume de familie [4]. Era lentă şi extinderea, propagarea sistemului numelui dublu dinspre vest spre est. În timp ce la noi numele dublu începe să apară în secolul al XVI-lea, la turci sistemul numelui dublu este introdus numai după primul război mondial [5].

După mărturia documentelor, sistemul numelui dublu începe să fie folosit şi la ţăranii români încă din secolul al XVI-lea. Am dat cu alt prilej cîteva astfel de nume din documente de la sfîrşitul secolului al XVI-lea şi din secolul al XVII-lea [6].

Limba română cunoaşte diferite tipuri de nume dublu, în funcţie de felul de formare al celui de-al doilea nume (din patronim, din supranume, din numele meseriei sau al funcţiei, din numele moşiei, al satului etc.) [7]. Numele de familie româneşti întîlnite în *Dicţionarul istoric al lexicului maghiar din Transilvania*, vol. al II-lea [8], precum şi în materialul arhivistic adunat de prof. Attila T. Szabó şi încă nepublicat, completează cu date preţioase informaţiile noastre în această privinţă.

În cele ce urmează dăm cîteva nume duble purtate de săteni, extrase din sursele amintite.

[1] *Dicţionarul onomastic românesc*, Bucureşti, 1963, p. XXIII.
[2] Al. Graur, *Numele de persoane*, Bucureşti, 1965, p. 95.
[3] Idem, *ibidem*, p. 73.
[4] Idem, *ibidem*, p. 75.
[5] Idem, *ibidem*, p. 87.
[6] Bela Kelemen, *Contributions à l'anthroponymie roumaine diachronique*, în RRL XX (1975), nr. 6 — CLTA XII (1975), nr. 1—2, p. 683.
[7] Cf. N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. XXIX—XXXV; Al. Graur, *op. cit.*, p. 89—95.
[8] *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, I. kötet, A. C. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila, Kriterion Könyvkiadó, 1976; II. kötet, Cs — Elsz. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette Szabó T. Attila. Szerkesztő munkatársak: Kósa Ferenc, Nagy Jenő, Vámszer Márta, Vigh Károly, Zsemlyei János, 1978.

Valentin Costea este atestat sub forma de *Valentin/us/ Kozta* într-un proces-verbal de judecată redactat la Cluj în 1568.

Costea Zăgrean, scris *Z ω goryan Kozta*, se găsește tot într-un proces-verbal de judecată redactat la Cluj în 1570 [9].

Simeon Draga apare în următorul context din 1573 : ,,Kathalin *Draga Simon* Leanya'' (Ecaterina, fata lui Simeon Draga). Documentul în care se află acest text este tot un proces-verbal de judecată din Cluj.

Gheorghe Drăgulea, scris *Dragulia Georgy*, este atestat într-un document din 1592/1609, redactat la Band, județul Mureș.

Onache Bobeș, scris *Onah Bobeș*, figurează într-o mărturie făcută în 1620 de iobagul princiar Stroia Morar din Sadu, jud. Sibiu (Onache este un derivat din Ion) [10].

Stroia Morar vezi mai sus.

Zăgan Stanciu apare într-un document din 1633 redactat la Sadu, județul Sibiu, sub forma *Sztancziul Zagana*. Ne-am putea gîndi eventual și la un *Zăcan*, nume care apare printre traducătorii Paliei de la Orăștie.

Miron Popa este consemnat într-un document din 1636 redactat la Bobîlna, județul Hunedoara, emis de episcopul Gheorghe Popa, prin care aduce la cunoștința judelui regesc din Bistrița că a hirotonisit pe dascălul din Sîngeorz care acum se numește *Miron Popa* [11].

Rădicel Toador este numele unui dascăl din Moldova și apare într-un document redactat în 1642 sub forma *Radiczel Tuador* [12].

Iaon Cosma, jude sătesc, apare sub forma *Kozma Juon* într-un document din 1661, redactat la Abrud [13].

Cele cîteva nume duble, ale căror purtători sînt locuitori ai satelor, iobagi, țărani, dascăli, un jude sătesc, demonstrează convingător că acest sistem de antroponime există la noi încă din secolele al XVI-lea — al XVII-lea.

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică
și istorie literară
Cluj-Napoca, Emil Racoviță 21

[9] După cum vedem, *Costea* apare cînd ca prenume, cînd ca nume de familie.

[10] Cf. N. A. Constantinescu, *op. cit.*, p. 81 ; ne-am putea gîndi și la lectura lui *Onah* ca *Onac*, atestat la N. A. Constantinescu, *loc. cit.*, ca nume de familie. Avînd însă în vedere că Bobeș este nume de familie, și încă unul foarte cunoscut, mai ales prin Făgăraș, *Onah* trebuie să fie prenume și nu nume de familie în acest nume dublu.

[11] *Erdélyi Magyar Szótörténeti Tár*, s. v. *deák*. Avînd în vedere că actul a fost redactat în jud. Hunedoara, localitatea Szent György din documentul redactat în limba maghiară trebuie să fie Strei-Sîngeorgiu.

[12] *Ibidem*, s. v. *deák*.

[13] *Ibidem*, s. v. *dzsugye*.

ECATERINA MIHĂILĂ

CÎTEVA OBSERVAŢII ASUPRA TEXTULUI NARATIV

Vom defini **textul**[1] ca o secvenţă coerentă (noncontradictorie) de propoziţii care are o semnificaţie suprasegmentală şi o ordonare suprafrastică, în funcţie de semnificanţa[2] epistemologică, axiologică sau praxiologică.

Textul narativ are două variante principale : textul narativ istoric, subordonat domeniului epistemologic[3], şi textul narativ literar, subordonat domeniului axiologic. În funcţie de domeniul căruia le sînt subordonate, textele narative au o ordonare suprafrastică şi o semnificaţie suprasegmentală diferite.

Astfel, textul narativ istoric are o ordonare secvenţială temporal-reală şi o semnificaţie suprasegmentală interpretativă, determinată de concepţia autorului asupra evenimentelor, iar textul narativ literar are o ordonare secvenţială temporal-imaginară şi o semnificaţie suprasegmentală simbolică.

În **textul narativ istoric** ordonarea secvenţelor urmează succesiunea evenimentelor, aşa cum s-au petrecut în coordonatele timpului fizic, măsurat în ore, zile, ani, secole, milenii, ere. Autorul textului istoric preia aceste evenimente din surse diferite : inscripţii, acte, cronici, jurnale, presă, alte lucrări de istorie etc. Aceste surse au valoare de *veridicitate* diferită, în funcţie de gradul de interpretare insinuat în consemnarea evenimentelor. Autorul unui text de istorie acceptă sau respinge interpretarea dată deja evenimentelor, în măsura în care aceasta concordă sau nu cu propria sa concepţie. Rezultă că **real** nu este în cazul de faţă echivalent cu **adevărat** (**adevărat-deductiv**, rezultat dintr-un sistem de axiome şi valabil numai în cadrul acelui sistem, sau **adevărat-inductiv**, rezultat din legi repetabile şi verificabile empiric). **Real** înseamnă pentru istorie reconstituirea unui **fundament ontologic** (factologic), care urmează să primească o interpretare sau o reinterpretare.

Această situaţie se reflectă în structura textului narativ-istoric, care are un nivel al succesiunii evenimentelor, **E** : $e_1, e_2, e_3, \ldots e_n$, corespunzător timpului fizic, **T** : $t_1, t_2, t_3 \ldots t_n$, şi un nivel al interpretării, **I** : $i_1, i_2, i_3, \ldots i_n$, corespunzător concepţiei generale, **C** : $c_1, c_2, c_3, \ldots c_n$, a autorului. În felul acesta, textul narativ istoric presupune două tipuri de text diferite, corespunzătoare celor două nivele ; uneori ele pot fi uşor separate, alteori se întrepătrund însă în asemenea măsură, încît,

[1] Pentru diferite definiţii date textului, vezi János S. Petöfi *(ed.), Text vs. Sentence. Basic Questions of Text Linguistics*, Hamburg, 1979.

[2] Pentru sensul noţiunii de **semnificanţă** *vezi* Charles Morris, *Signification and Significance. A Study of the Relations of Signs and Values*, Cambridge, Massachusetts, 1964.

[3] Ne referim la textul istoric, după ce istoria s-a constituit ca disciplină de cunoaştere ştiinţifică. Vezi în acest sens şi William Dray, *Laws and Explanation in History*, Oxford, 1957, Patrick Gardiner *(ed.) Theories of History*, New York, 1959, Robert Stalnaker, *Events, Periods and Institutions in Historians' Language*, în ,,History and Theory'' (1967), nr. 6, 159—179, Herbert Burhenn, *Narrative Explanation and Redescription*, în ,,Canadian Journal of Philosophy, III, (1974), nr. 3, 419—425.

în virtutea nivelului I, lanțul secvențial E este completat dacă una sau mai multe verigi lipsesc (un astfel de eveniment îl vom nota cu e^i).

Iată, din perspectiva acestor considerații, o scurtă analiză a unui fragment de text narativ din *Istoria românilor* de N. Iorga [4].

e_1 — „Ajuns moștenitor al tatălui său,
i_1 — pe care l-am putea numi liberatorul,
Alexandru, fiul lui Băsărabă,
$e_2(t_1)$ — i_2 — purtînd numele țarului din Tîrnova, iar acesta
inspirîndu-se, cum am spus, de la însuși
Alexandru cel Mare,
se grăbi să ofere noului rege ungar, de aceeași vîrstă
cu dînsul, lui Ludovic, prestarea jurămîntului de credință,
încă din 1345 [*Cronica ungurească*].
e_3 — Nu se reclamase banului Dionisie Severinul
unde urmează
$e_4(t_2)$ — i_3 — ca într-o domnie cu drept de moștenire
lui Ștefan, (c. 1342–7) [N. Densusianu, l. c. I, p. 673, no. DXXXV; I[2], p. 4, no. III]
i_4 — $e_5(t_3)$ — iar, peste doi ani, papa Inocențiu al VI-lea,
care umbla cu planuri de cruciată,
putea să-l considere ca pe un ocrotitor al
acelei credințe catolice care nu putea merge fără dependența de Ungaria [N. Densusianu, I, p. 697–8, no. DLI].
$e_6(t_4)$ — Era vremea cînd, supt steagul Bisericii,
creștinii occidentali cucereau Smirna
de la emirul turc Umur
$e_7(t_5)$ — i_5 — și cînd se făceau pregătirile pentru
aventura
orientală a lui Humbert, delfinul de Viennois.
e_8 — i_6 — Dar, din partea regelui tînăr,
foarte italian ca spirit și tendințe,
nu era aceeași dorință de pace ca din partea
munteanului,
$e_9(t_6)$ — i_7 — care, cu un frate sau mai mulți,
pe cari nu-i cunoaștem,
luptase în 1330 contra năvălitorilor.
e_{10} — Ludovic avea o patimă pentru campaniile din
Italia,
e_{11} — unde a mînat și pe voievodul ardelean și
pe toți acei milites de care dispunea,
e_{12} — i_8 — între cari și români din Maramurăș pînă în
Banat, orice fel de viteji, ca și pribegi din
Țara Românească, cari erau primiți în această
strălucită colecție de aventurieri
lîngă ceilalți,

[4] N. Iorga, *Istoria Românilor*, București, 1937, vol. III, 185–186.

i_9 — fiind consideraţi ca nişte dependenţi ai Coroanei, cu al lor „voevod transalpin" cu tot. [Ibid, I [2], p. 38].

e^i_{13} — Ei vor fi mers pînă la Neapole,

$e_{14}(t_7)$ — e_{15} — unde, în curînd, la 1345, Andrei, fratele lui Ludovic, căsătorit cu capricioasa moştenitoare a regatului, Ioana, era să fie ucis,

e^i_{16} — şi acolo va fi aflat poate Philippe de Mézières,

$e_{17}(t_8)$ — viitorul cancelariu al Ciprului şi stăruitor factor de cruciată,

$e_{18}(t_9)$ — pe atunci credincios al lui Andrei,

i — de la aceşti români rostul celor „două Ablachii"

$e_{19}(t_{10})$ — de care vorbeşte în operele sale de mai tîrziu [vezi Iorga, *Acte şi fragmente*, I, p. 1, no. 1].

e^i_{20} — Ei vor fi luat parte şi la campaniile dalmaţiene ale lui Ludovic,

e_{21} — căruia veneţienii căutau să-i răpească această coastă adriatică,

e_{22} — i_{10} — aşa de scumpă lui fiindcă prin porturile ei îşi avea legăturile cu i_{11} — atît de dorita Italie,

$e_{23}(t_{11})$ — unde de la 1346 el era tutorul fiului postum al lui Andrei.

$e_{24}(t_{11})$ — La 1349 o nouă expediţie italiană tîrî cu dînsa toată această *cavalleria rusticana* în care

e_{25} — aveau şi ai noştri o parte.

e_{26} — Supt steag regal în aceste locuri depărtate se cheltui astfel i_{12} — vitejia românească

$e_{27}(t_{13})$ — dovedită odată în strîmtorile Carpaţilor la 1330.

$e_{28}(t_{14})$ — La 1345 solia pentru pace şi bună înţelegere a lui Dimitrie, episcop de Oradea-Mare, [Iorga, *Documente ardelene* (în col. Hurmuzaki, XV), p. 1, no. 2]

i_{13} — trebuie pusă în legătură cu

e_{29} — căsătoria între Alexandru-Vodă şi Clara din Dobâca,

i_{14} — prin care se crea o nouă legătură cu catolicismul şi deci cu statul regal din vecinătate,

$e_{30}(t_{15})$ — „Dobîceştii" ajungînd apoi boieri ai Ţării Româneşti.

c_1 — *O singură lume de „cavaleri" români se află astfel pe amble povîrnişuri ale Carpaţilor".*

Toate propoziţiile din seria E sînt reductibile la propoziţii existenţiale (pentru momentul T); ele sînt probate documentar, prin trimiteri. Cînd sînt de tip e^i, propoziţiile capătă adesea exprimări gramaticale dubitative (vezi e^i_{13}, e^i_{16}, e^i_{20}). Propoziţiile şi sintagmele din seria I exprimă o atitudine şi sînt apreciative (calificative). Uneori aprecierea apare ca marcă suplimentară, expresivă, a unui element din cadrul unei propoziţii de tip E (de exemplu, i_5 din e_7 sau i_8 din e_{12}).

În finalul fragmentului analizat apare un element c_1 al concepţiei C asupra istoriei românilor a lui N. Iorga, marcat de autor cu litere cursive; c_1 constituie **semnificaţia generală** a textului, în virtutea căreia trebuie reconsiderate toate propoziţiile de tip E şi chiar cele de tip I (deşi la acestea din urmă dependenţa faţă de C este mult mai directă).

Textul narativ literar. Dacă în textul narativ istoric semnificaţia suprasegmentală poate fi cu uşurinţă detectată, deoarece concepţia autorului este de multe ori exprimată direct în introducere, în alte lucrări speciale sau chiar în text, şi totdeauna exprimată indirect la nivelul interpretativ al desfăşurării evenimentelor, semnificaţia suprasegmentală a textului narativ literar este **incifrată** într-un şir de evenimente **inventate.** Această semnificaţie este de mare generalitate şi, în acelaşi timp, strict subiectivă (aparţine creatorului). De aceea trebuie să existe o **adecvare** perfectă între semnificaţia generală a textului şi organizarea şirului de evenimente inventate.

În plus, textul narativ literar, în virtutea semnificanţei axiologice, trebuie să producă, în afara **efectului de semnificaţie**, care este un efect intelectual, şi efecte perceptive, imaginative şi afective. Din această cauză, structurarea ansamblului de evenimente devine mult mai complexă.

Pentru că evenimentele inventate (în teoria textului narativ [5], **funcţii)** trebuie „imaginate", adică aduse la nivel perceptiv, sînt folosite nenumărate elemente descriptive **(indicii).** Acestea, dispersate în structura textului, încetinesc procesul narativ propriu-zis, dar creează, în schimb, un univers senzorial perceptiv de o mare bogăţie, iar în plan semantic, o sursă de conotaţii care conduc la semnificaţia generală a textului.

Complexitatea structurii textului narativ literar provine şi din construirea naraţiunii ca un joc necunoscut partenerului, ale cărui reguli trebuie intuite şi a cărui rezolvare trebuie găsită. De aceea se introduc artificii de structură (repetiţii, funcţii secundare, omiterea unor funcţii cheie din procesul narativ etc.) care să augmenteze dificultatea jocului. În acelaşi timp, dacă sînt descoperite, „regulile jocului" oferă şi cheia pentru semnificaţia generală a textului.

Iată, de exemplu, cum, pentru o semnificaţie de mare generalitate, dar strict subiectivă, **refuzul revelaţiei misterului sacru**, Mircea Eliade construieşte în *Secretul doctorului Honigberger*[6] o structură narativă ingenioasă şi perfect adecvată semnificaţiei.

[5] Vezi, mai ales, lucrările şi şcolile lui Bremond, Greimas şi Todorov.
[6] Mircea Eliade, *Secretul doctorului Honigberger*, Bucureşti, 1940.

Textul are trei nuclee narative, care se pot constitui în trei infratexte cvasiindependente.

N_1

f_1 — Povestitorul (P), ca urmare a unei scrisori primite, face o vizită doamnei Zerlendi (Z).

f_2 — Doamna Z îi propune să continuie o monografie începută de soţul ei despre doctorul sas Honigberger, a cărui moarte ascundea o mare taină.

f_3 — P îşi desfăşoară munca în biblioteca fabuloasă (30 000 de volume cuprinzînd cărţi de ocultism, ermetism, teozofie, indianism etc.) rămasă de la doctorul Z.

f_4 — Destăinuirile domnişoarei Z.

f' (1, 2, 3) — Cercetarea pe care o face P a mai fost începută de încă trei persoane. Toate au murit sau au dispărut în momentul în care erau pe punctul de a dezlega misterul.

f'' — Doctorul Z nu a murit, ci a dispărut de acasă în ziua de 10 septembrie 1910, fără paşaport, fără bani, în haine de casă; de atunci nimeni nu l-a mai văzut şi nu a mai auzit nimic despre el.

f_5 — P întrerupe cercetările cîteva zile, deoarece se face curăţenie. Ia cu dînsul un caiet al doctorului Z pe care îl citeşte.

N_2 (conţinutul caietului, care cuprinde etapele iniţierii yoga şi trecerea spre tărîmul fericit al Shambalei)

f_1 — Ritmarea respiraţiei.

f_2 — Continuitatea conştiinţei.

f_3 — Curgerea lucrurilor.

f_4 — Starea cataleptică.

f_5 — Cosmosul sonor al silabelor mistice.

f_6 — Proiecţia conştiinţei în afara trupului.

f_7 — Senzaţia de sfericitate.

f_8 — Ieşirea din timp.

f_9 — Experienţa întunericului.

f_{10} — Dobîndirea invizibilităţii.

f_{11} — Drumul spre Shambala.

N_3

f_1 — P se întoarce la casa doamnei Z, dar nu este primit sub diferite pretexte.

f_2 — P revine de nenumărate ori fără să mai găsească pe cineva acasă.

f_3 — P trimite nenumărate scrisori fără să primească răspuns.

f_4 — Peste două luni este primit în casa doctorului Z. Doamna Z şi fiica sa nu-l recunosc. Susţin că nu l-au rugat niciodată să cerceteze viaţa doctorului Z.

f_5 — După încă cîteva luni casa se demolează.

Întreaga structură a textului potenţează *misterul*. Desfăşurarea primului nucleu narativ (N_1) introduce nenumărate elemente de mister, care pare să se dezlege prin desfăşurarea celui de-al doilea nucleu narativ; dar halucinanta proiectare în timp din N_3 reintroduce şi instalează definitiv misterul.

După cum se observă, în acest text nu mai există o corespondență necesară între șirul evenimentelor (F) și ordinea timpului fizic. Astfel, pentru amplificarea misterului, sînt introduse, în mod dozat, secvențe narative secundare (încă trei încercări nereușite de a dezlega secretul doctorului Honigberger) în planuri temporale anterioare șirului principal de evenimente. De asemenea, N_2 are cu N_1 numai simultaneitatea evenimentului consemnat, căci altfel și evenimentele din N_2 se produc într-un plan temporal diferit față de N_1. O anulare a tuturor legilor timpului fizic se produce, însă, în finalul povestirii. N_3 este construit simetric cu N_1 ca succesiune a funcțiilor, în schimb, fiecare eveniment din N_3 este antisimetric în timp corelatului său din N_1.

Expansiunea narațiunii din mai multe nuclee diferite, cu generarea unor structuri cvasiindependente, permite *figurarea* narativă (repetiții, simetrii, antisimetrii, construcții circulare etc.), adică organizarea suprafrastică **spațială** a textului narativ literar (la fel cu cea a textului poetic).

Supraordonarea spațială a segmentelor narative se face în funcție de semnificația generală (S). Dacă în cazul textului narativ istoric, S este în afara succesiunii evenimentelor, care formează un nivel ontologic independent, în textul narativ literar, S structurează succesiunea însăși a evenimentelor, care sînt inventate tocmai ca substanță pentru S. Natura subiectivă și modul incifrat de manifestare conferă semnificației suprasegmentale a textului narativ literar un **caracter simbolic**.

A cunoaște și a interpreta din perspectiva unei concepții științifice o succesiune de evenimente reale și a incifra o semnificație subiectivă (neconvențională) într-un joc imaginar de evenimente inventate sînt două modalități care se exprimă în variante diferite de limbaj (științific și literar) cu indici de specificitate și la nivelul structurii textuale.

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

G. MIHĂILĂ

ÎMPRUMUTURI VECHI SLAVE, COMUNE DACO-ROMÂNEI ȘI ISTROROMÂNEI

Problemele multiple ale etimologiei românești constituie o preocupare constantă a academicianului Al. Graur, de la primul său articol, publicat în 1925 [1]. „Contribuțiile lui au dovedit de la început — scria acum zece ani acad. Iorgu Iordan — nu numai o foarte bună cunoaștere a vorbirii familiare, ci și un simț deosebit pentru înțelegerea și explicarea ei științifică. L-a ajutat la aceasta atît pregătirea științifică de ordin teoretic, cît și un rar spirit de observație, care se extindea și asupra unor limbi străine sub forma lor vorbită. *Aceste calități au făcut din el, cu timpul, cel mai bun etimolog al nostru din momentul de față*" [2]. În afara numeroaselor articole și note, este suficient să menționăm aici, în special, volumele *Nom d'agent et adjectif en roumain* (Paris, 1929), *Mélanges linguistiques*, [I] (Paris—București, 1936) și II (Copenhaga, 1941), precum și prețiosul repertoriu, indispensabil oricărui romanist, *Corrections roumaines au* REW [W. Meyer-Lübke, *Romanisches etymologisches Wörterbuch*, ed. 3, Heidelberg, 1935] [3], dintre lucrările mai vechi, *Etimologii românești* (București, 1963), *Alte etimologii românești* (București, 1975) și *Dicționar de cuvinte călătoare* (București, 1978), dintre cele mai noi sau cu totul recente. Este, poate, cazul, ca în acești ani, în care a crescut atît de mult interesul specialiștilor din diverse domenii ale științei și culturii față de „originea" zecilor de mii de cuvinte ale limbii române, lucrările D-sale etimologice să fie reunite într-un volum compact și puse la îndemîna publicului larg. S-ar putea astfel constata cît de bogată și esențială este contribuția academicianului Al. Graur la etimologia românească, încît să nu mai întîlnim cazuri ca acela al unui dicționar etimologic al limbii române, încheiat în 1966, care înregistrează la bibliografie *un singur articol* apărut sub semnătura sa, în 1934 [4]. Dealtfel, este un fapt notoriu că actualul *Dicționar al limbii române* — tezaur, publicat sub egida Academiei Republicii Socialiste România, are drept unul din redactorii responsabili și conducător al colectivului de etimologii tocmai pe acad. Al. Graur.

Să ne fie deci îngăduit ca, în cele ce urmează, să-i închinăm o modestă contribuție în acest domeniu al istoriei limbii române și al raporturilor ei cu alte idiomuri, pe care-l ilustrează de 55 de ani cu atîta pasiune și competență.

★

Într-un studiu recent am prezentat cele aproape 250 de împrumuturi vechi slave pătrunse în româna comună și păstrate în forme și

[1] Vezi bibliografia lucrărilor sale, întocmită de Lucia Wald, în volumul: Al. Graur, *Scrieri de ieri și de azi*, București, 1970, p. 23—262.

[2] *Prefață* la *vol. cit.*, p. 6 (subl. n.).

[3] Extras din BL V (1937), p. 80—124.

[4] Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano*, fasc. 1—7, Universidad de La Laguna, 1958—1966, p. XIV.

cu sensuri identice ori apropiate în toate cele patru dialecte româneşti sau cel puţin în dacoromână şi în aromână (respectiv, în meglenoromână) [5]. Pe baza trăsăturilor fonetice, aceste împrumuturi au fost datate aproximativ între secolele IX—XI (parţial şi XII), adică în epoca în care, în urma unui îndelung bilingvism, slavii de la nordul Dunării au fost asimilaţi de populaţia majoritară românească. Cum însă în acest răstimp s-a produs separarea grupului dialectal dacoromân-istroromân de cel aromân-meglenoromân, o serie de cuvinte vechi slave au pătruns independent în fiecare din aceste grupuri dialectale sau chiar în fiecare dialect în parte.

În cele ce urmează, ne vom ocupa numai de cele aparţinînd grupului dacoromân-istroromân, lăsînd la o parte pe cele specifice dacoromânei. Că aceste împrumuturi, pe care le-am putea numi „zonale" în româna comună tîrzie, aparţin aceleiaşi epoci, o atestă atît **trăsăturile fonetice**, cît şi **răspîndirea lor generală** (sau **aproape generală**) pe teritoriul dacoromân şi prezenţa lor în istroromână [6].

Iată lista acestor cuvinte, comune dacoromânei şi istroromânei [7]:

dr. *bici*, ir. *bitŝ* (< v. sl. *bičь*); dr. *boálă*, ir. *bólę* (Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *bolь*);

dr. *chișiță*, ir. *chíciţę* (Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. **kitьčica*, cf. bg. *kitčica*, scr. *kičica*); dr. *cîrciumă*, *cîrcimă*, *crîşmă*, ir. *cărşmę* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *krъčьma* — Miklosich, *Lexicon*, cf. v. sl. *krъčьmljavati*); dr. *clădí* (1515 : *Clăditeei*), ir. *cladí* (T. Cantemir, *Texte*) (< v. sl. *klasti*, *kladǫ*); dr. *coborî* şi *s-coborî*, ir. *s-coborí* (< v. sl. **ko-boriti*, cf. v. sl. *o-boriti* > rom. *oborî*); dr. *cocóş*, ir. *cocóš* (< v. sl. *kokošь*, atestat cu sensul de 'găină', cf. slovac. *kokoš* 'gallus');

dr. *dar* şi *dărui*, ir. *dǫr* şi *daruí* (Bartoli, *Pubblicazioni*) (< v. sl. *dar* şi *darovati*, *darujǫ*); dr. *dobîndí*, ir. *dobęndí* (< v. sl. *dobyti*, *dobǫdǫ*); dr. *dumerí*, *dumirí*, *domirí* (şi *a se* ~), ir. *domirít*, part. trec. (Bartoli, *Pubblicazioni*) (< v. sl. **doměriti*, cf. bg. *domerja* 'a măsura, a cîntări pînă la capăt');

[5] *Cuvinte împrumutate din vechea slavă*, în *Istoria limbii române*, red. resp. acad. I. Coteanu, vol. I (sub tipar).

[6] Bibliografia fundamentală este indicată în volumul menţionat mai sus (din care preluăm unele abrevieri); semnalăm în mod deosebit, pentru problema discutată aici, articolul lui E. Petrovici, *Elementele sud-slave ale istroromânei şi problema teritoriului de formare a limbii române*, CL XII (1967), nr. 1, p. 11—19.

[7] La unele cuvinte istroromâne nu este exclusă originea sîrbocroată sau, cel puţin, consolidarea lor sub influenţa acestei limbi (cf. Puşcariu, *Istr.* II, p. 221—222). Cuvintele slave vechi se citează (în transliterare internaţională) după: L. Sadnik und R. Aitzetmüller, *Handwörterbuch zu den altkirchenslavischen Texten*, Heidelberg — Haga, 1955; *Lexicon linguae palaeoslovenicae*, I—III, red. resp. J. Kurz, Zoe Hauptová, Fr. V. Mareš, Praga, 1958—1977 (fasc. 32; publicarea continuă); cele atestate numai în manuscrise slavone ulterioare sînt însoţite de menţiunea: Miklosich, *Lexicon*, şi, în unele cazuri, Manasses, *Cronica*; în fine, cele neatestate în texte vechi sînt reconstituite pe baza limbii bulgare — continuatoare directă a limbii slave vechi — şi a altor limbi slave, ţinîndu-se seama de datele dicţionarelor etimologice. Cuvintele dacoromâne au fost extrase, în special, din: Mihăilă, *Împrumuturi*, *Studii* şi DLRV (după care menţionăm atestările anterioare anului 1521); vezi, de asemenea, indicaţiile etimologice din: Şăineanu, DU; DA şi DLR; Tiktin, DGR; Candrea, DE; Scriban, D.; DLRM şi DEX; Cioranescu, DER. Cuvintele istroromâne sînt redate, în cea mai mare parte, după Byhan, *Istr. Glossar*; cele extrase din alte surse au indicaţiile: I. Maiorescu, *Vocab.*; Bartoli, *Pubblicazioni*; Popovici, DRI; Puşcariu, *Istr.* III; Coteanu, *Istr.*; T. Cantemir, *Texte*; Klepikova, *Funcţiile*; Petrovici, CL (XII) 1967, nr. 1, p. 11—19 (articolul citat); Kovačec, *Istr. act.*

dr. *gospodár*, ir. *gospodǫr* (< v. sl. *gospodarʹь* — Miklosich, *Lexicon)*; dr. *gríjă*, ir. *gríže* (< mbg. *griža* < v. sl. *gryža* — Miklosich, *Lexicon)*;

dr. *iaz* (1519 : *Iazulov[u]*, adj. pos. fem. acuz. sg. slavon), ir. *iaz* (Puşcariu, *Istr.* III) (< v. sl. *jazъ* — Miklosich, *Lexicon)*; dr. *isprăví*, ir. *sprąví* (I. Maiorescu, *Vocab.)* (< v. sl. *ispraviti)*; dr. *iúte*, ir. *l'úte* (< v. sl. *ljutě)*; dr., ir. *izbí* (< v. sl. *izbiti)*;

dr. *îmblătí*, *îmlătí*, ir. *mlatí* (şi *'ml-*, *'mbl-*, I. Maiorescu, *Vocab.*; Bartoli, *Pubblicazioni)* (< v. sl. *mlatiti* — Miklosich, *Lexicon)*;

dr., ir. *lácom* (< v. sl. *lakomъ)*;

dr. *mîrşav*, ir. *mărşav* (T. Cantemir, *Texte*; cf. Popovici, DRI; Coteanu, *Istr.)* (< v. sl. *mrъšavъ* — Miklosich, *Lexicon)*; dr. *muncí (a se ~)*, ir. *muntší*, refl. (< v. sl. *mǫčiti sę)*;

dr. *nicoválă*, *năcoválă*, ir. *nacovǫlę* (< v. sl. *nakovalo)*;

dr. *obraz*, ir. *obråz* (Popovici, DRI; T. Cantemir, *Texte)* (< v. sl. *obrazъ)*; dr. *osîndí*, ir. *osăndí* (Popovici, DRI; Petrovici, CL XII (1967), nr. 1, p. 14) (< v. sl. *osǫditi)*; dr. *otávă*, ir. *otǫvę* (< v. sl. **otava*, cf. bg. *otava)*; dr. *oţét*, ir. *otsét* (< v. sl. *ocetъ* < *ocьtъ*, împr. din lat. *acētum)*; dr. *ovăs*, ir. *ovés* (< v. sl. *ovesъ* < *ovьsъ* — Manasses, *Cronica*; cf. Miklosich, *Lexicon)*;

dr. *pălí* 'a arde, a dogori ; a lovi', ir. *palí* (Puşcariu, *Istr.* III; Klepikova, *Funcţiile*; cf. I. Maiorescu, *Vocab.)* (< v. sl. *paliti)*; dr. *poiánă* (1400 : *Poiana)*, ir. *pol'ånę* (T. Cantemir, *Texte*; cf. Popovici, DRI) (< v. sl. *poljana)*; dr. *potcoávă*, ir. *pótcovę* (I. Maiorescu, *Vocab.*; Popovici, DRI; Puşcariu, *Istr.* III; Coteanu, *Istr.*; T. Cantemir, *Texte)* (< v. sl. **podъkova*, cf. bg. *podkova)*; dr. *poticní (a se ~)*, ir. *poticní* 'a cădea jos' (T. Cantemir, *Texte)* (< v. sl. *potъknǫti sę)*; dr., ir. *primí* (< v. sl. *prijęti*, *priimǫ)*; dr. *pustíe*, ir. *pustíńe* (T. Cantemir, *Texte*) (< mbg. *pustinja* < v. sl. *pustynʹi)*;

dr. *răsád* şi *răsădí*, ir. *rasåd* 'răsadniţă' (T. Cantemir, *Texte)* (< v. sl. **rasadъ*, *rasaditi* — Miklosich, *Lexicon*; cf. bg. *razsad*, scr. *rasad)*; dr. *răzbí*, ir. *rezbí* (< v. sl. *razbiti)*; dr. *risipí*, înv. *răsipí* ir. *respí* (< mbg. *rasipati* < v. sl. *rasypati)*; dr., ir. (Petrovici, CL XII (1967), nr. 1, p. 15; Kovačec, *Istr. act.) rînd* (< v. sl. *rędъ)*; dr. *rúfă*, ir. *rúhę* (T. Cantemir, *Texte)* (< v. sl. *rucho* — Miklosich, *Lexicon)*;

dr. *scîrbí* (şi *a se ~)*, ir. *scrbí*, *scîrbí* (Popovici, DRI) (< v. sl. *skrъbiti)*; dr. *scoábă* şi *scobí*, ir. *scobí* (Popovici, DRI) (< v. sl. *skoba* — Miklosich, *Lexicon)*; dr. *smîntînă*, ir. *smǫntǫrę* (< v. sl. **sъmetana* sau **sъmętana*, cf. bg. *smetana)*; dr. *sólniţă*, ir. *sólnitsę* (<v. sl. **solьnica*, cf. bg. *solnica)*; dr. *stíclă*, dial. *stéclă*, ir. *stíclę* (T. Cantemir, *Texte)* şi *stăcle* (I. Maiorescu, *Vocab.*; Popovici, DRI; Puşcariu, *Istr.* III) (< v. sl. *stьklo* — Miklosich, *Lexicon*, cf. v. sl. *stьklьnica*; împrumut din got. *stikls* 'pahar');

dr. *tîmp* şi *tîmpí*, ir. *tǫmpí* (< v. sl. *tǫpъ* — Miklosich, *Lexicon)*; dr. *tînjí*; ir. *tǫnží* (< v. sl. *tǫžiti)*; dr. *tocí*, ir. *točí* (Bartoli, *Pubblicazioni)* (< v. sl. *točiti)*; dr. *toporíşte*, dial. *toporîşte* (1509), ir. *toporíşte* (Popovici, DRI) (< v. sl. *toporište* — Miklosich, *Lexicon)*;

dr. *ţeápă*, ir. *ţäpă* (Petrovici, CL XII (1967), nr. 1, p. 16) (< v. sl. *cěpa* — Miklosich, *Lexicon)*;

dr. *vîrşă*, ir. *vărşę* (< v. sl. **vrъša*, cf. bg. *văršа*, scr. *vrša)*; dr. *vífor*, înv. *víhor*, *vívor*, ir. *vífor* (Popovici, DRI) (< v. sl. dial. *vichorъ* < *vicъrъ)*;

dr. *zid* și *zidí*, ir. *zid* și *zidei* (Klepikova, *Funcțiile)* (< v. sl. *zъdъ* și *zidъ* — Miklosich, *Lexicon; zъdati, ziždǫ*).

Din cele peste 50 de împrumuturi vechi slave, comune numai dacoromânei și istroromânei, 4 sînt atestate înainte de 1521, ceea ce confirmă, cel puțin în parte, vechimea lor și gradul de adaptare la sistemul fonetic, gramatical și derivativ românesc. Toate aceste cuvinte aparțin următoarelor grupe onomasiologice[8]:

A. Substantive.

I. Cuvinte referitoare la agricultură: *otavă, ovăs, răsad.*

II. Cuvinte referitoare la cultura materială. 1) Instrumente, diverse obiecte și noțiuni concrete: *bici, nicovală, potcoavă, rînd, rufă, scoabă, solniță, sticlă, toporiște, țeapă, vîrșă;* 2) hrană: *oțet, smîntînă.*

III. Cuvinte referitoare la regnul animal: *chișiță, cocoș.*

IV. Cuvinte referitoare la natura înconjurătoare: *iaz, poiană, pustie, vifor.*

V. Cuvinte referitoare la corpul omenesc, boli: *obraz, boală.*

VI. Cuvinte referitoare la viața socială și psihică a omului: *cîrciumă, dar, gospodar, grijă.*

B. Adjective: *lacom, mîrșav, tîmp.*

C. Verbe. 1) Diverse acțiuni concrete: *clădi, coborî, dărui, dobîndi, isprăvi, izbi, îmblăti, munci, osîndi, păli, poticni, primi, răzbi, risipi, toci, zidi;* 2) stări sufletești: *dumeri, scîrbi, tînji.*

D. Adverbe: *iute.*

Coroborate cu alte date lingvistice, aceste cuvinte specifice dacoromânei și istroromânei întăresc, prin urmare, teoria privitoare la desprinderea acesteia din urmă, după perioada română comună, dintr-o zonă aflată în sud-vestul teritoriului locuit de dacoromâni[9].

Aprilie 1980

Facultatea de limbi străine
București, Pitar Moș 7—13

[8] Pentru simplificare, cităm numai formele dacoromâne.

[9] Vezi rezumatul discuțiilor și indicații bibliografice în sintezele de dialectologie apărute în ultimele două decenii: I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 114—116, 156—178; Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*, București, 1975, p. 189—215; Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 106—111, 213—230.

DAN MUNTEANU

CATEGORIA SUBSTANTIVULUI ÎN IDIOMUL PAPIAMENTU – CONTACT ȘI CREOLIZARE

0. În urma contactului între limbi (două sau mai multe), are loc un proces de interinfluențare, se produc fenomene de interferență (cf. Weinreich, *Lang. Contact*, p. 1) în direcția limba purtătoare a unui nivel de cultură superior (limba mamă) → limba reprezentînd un nivel de cultură inferior și, ca urmare a acestui proces, apare o limbă mixtă. Ce se întîmplă cu acest idiom în condițiile în care este lăsat să evolueze independent, eliberat de presiunea normei limbii mamă? Există două posibilități: fie limba mixtă evoluează și se dezvoltă conform legilor ei interne, pornind de la structura mixtă, fie elementele uneia dintre cele două structuri lingvistice se impun și elimină cealaltă structură, revenindu-se la o limbă cu o structură de o singură origine (cf. Graur, *Studii*, p. 438).

0.1. După cum am mai arătat [1], considerăm că limbile creole reprezintă tocmai rezultatul unui proces de evoluție independentă a unei limbi mixte. Coexistența a două sisteme lingvistice duce la o slăbire a normelor și a tradițiilor lingvistice. Este ceea ce se numește o situație periferică din punct de vedere al sistemelor lingvistice (cf. Malmberg, *L'extens. cast.*, p. 250). În această situație, tendințele interne de evoluție ale limbilor evoluează, eliberate de norme, uneori, pînă la consecințe ultime. Limba mamă își simplifică sistemul și păstrează doar părțile sale cele mai puternice pe de o parte; pe de altă parte, ea adoptă elemente ale celeilalte structuri, în măsura în care acestea corespund tendințelor sale interne de dezvoltare [2].

În cele ce urmează, ne propunem să ilustrăm aceste fenomene, arătînd modul în care s-a organizat categoria gramaticală a substantivului în idiomul papiamentu, considerat de noi o limbă creolă descendentă directă a spaniolei vorbite în Curazao în perioada Conchistei, care a suferit un proces complex de transformări, datorită, în primul rînd, propriei sale evoluții interne în condițiile contactului cu limbile africane și, în al doilea rînd, sub influența altor limbi ca portugheza, olandeza și, în mai mică măsură, engleza [3].

1. Principalele categorii care caracterizează substantivul în papiamentu sînt genul și numărul, în sensul că această limbă prezintă unele deosebiri în ceea ce privește modalitățile de exprimare a genului și a numărului, în raport cu limbile europene. Papiamentu nu cunoaște o

[1] Cf. Dan Munteanu, *Limbi în contact și limbi creole. Un punct de vedere privind formarea idiomurilor creole*, în SCL XXVI (1975), nr. 4, p. 391–397.

[2] Cf. Roman Jakobson, *Sur la théorie des affinités phonologiques des langues*, în *Actes du IVᵉ Congrès International des Linguistes*, Copenhaga, 1938, p. 48–59; vezi și Weinreich, *Lang. Contact*, p. 25; Coteanu, *Langues mixtes*, p. 140.

[3] Cf. Dan Munteanu, *op. cit.*; Munteanu, *Obs. papiamento*.

declinare „stricto sensu", ci doar construcţii cu prepoziţii, care pot fi asimilate la cazurile din limbile romanice. Dealtfel, marea majoritate a limbilor romanice au pierdut flexiunea sintetică din latină şi paralel şi-au specializat unele prepoziţii pentru exprimarea anumitor raporturi sintagmatice (cf. Iordan-Manoliu, *Lingv. rom.*, p. 136—139).

1.1. Categoria genului a dispărut în papiamentu, datorită influenţei limbilor africane, care nu cunosc distincţia masculin-feminin decît pentru animate (cf. Lenz, *Papiamento*, p. 95). La aceasta trebuie adăugate şi alte elemente. Pe de o parte, datorită nedominării sistemului, vorbitorii africani împrumută din spaniolă cuvintele fără flexiune [4]. Pe de altă parte, în spaniolă, distincţia masculin-feminin nu se realizează întotdeauna, din punct de vedere al corpului sonor (vezi *Esbozo*, p. 172—179). În afara substantivelor cu moţiune, există multe substantive al căror gen după terminaţie nu e simţit de marea masă a vorbitorilor. În acest sens sînt grăitoare oscilaţiile de gen din spaniola americană sau tendinţa de regularizare a sistemului pentru marcarea distincţiei. Astfel, întîlnim: *el herrumbre : la herrumbre, el calor : la calor, el porción : la porción, el sartén : la sartén, el clima : la clima.* Sau: *huéspeda, estudianta, parienta, jefa, jueza, clienta* etc. pentru *huésped, estudiante, pariente, jefe, juez, cliente* şi, pe de altă parte, *bromisto, cuentisto, maquinisto, telegrafisto* etc. pentru *bromista, cuentista, maquinista, telegrafista,* care au toate aceeaşi formă pentru masculin şi feminin (cf. Zamora Vicente, *Dialectología*$_2$, p. 431—432; *Rosario, Esp. Amér.*, p. 49—50; Agüero, *C. Rica*, p. 65—66). Uneori, tendinţa de regularizare a sistemului merge pînă la crearea unor substantive care să diferenţieze sexul în cadrul epicenelor de tipul *carnero-carnera* (în loc de *oveja), culebra-culebro* (în loc de *culebra macho).*

Toate aceste aspecte — lipsa categoriei genului în limbile africane, nedominarea sistemului şi lipsa unei distincţii, la un mare număr de cuvinte, în planul sonor — au contribuit, credem, la dispariţia genului în papiamentu.

1.1.1. În cazul animatelor, distincţia se face prin mai multe procedee: folosirea unor cuvinte sau rădăcini diferite, schimbarea formei masculine, folosirea moţiunii, adăugarea unor determinanţi care indică genul, întocmai ca în spaniolă (cf. *Esbozo*, p. 176).

Dăm, în continuare, cîteva exemple:

homber „bărbat" — *muher* „femeie", *tata—mama, padrastro* „tată vitreg" — *madrastra* „mamă vitregă", *toro* „taur" — *baca* „vacă" (cuvinte sau rădăcini diferite);

rey „rege" — *reina* „regină", *prins* — *prinses, príncipe* „prinţ" — *princesa* „prinţesă", *conde* „conte" — *condesa* „contesă", *actor* „actor" — *actriz* „actriţă", *gai* „cocoş" — *galina* „găină" (schimbarea formei masculine);

señor „domn" — *señora* „doamnă", *primu* „văr" — *prima* „vară", *sobrinu* „nepot" — *sobrina* „nepoată", *amigu* „prieten" — *amiga* „prie-

[4] Este cunoscut faptul că în papiamentu marea majoritate a verbelor, de pildă, au fost preluate din spaniolă la forma de indicativ prezent sau imperativ, formele cele mai des auzite, probabil, de sclavii negri, la care au asimilat restul paradigmei verbale, redundantă din punct de vedere al mesajului elementar. Cf. Rona, *Elementos;* Munteanu, *Obs. papiamento*, p. 99—100.

tenă", *bailarin* „balerin" — *bailarina* „balerină", *esposo* „soț" — *esposa* „soție", *suegro* „socru" — *suegra* „soacră" (moțiune);

ruman homber „frate" — *ruman muher* „soră", *yiu homber* „fiu" — *yiu muher* „fiică", *mucha homber* „băiat" — *mucha muher* „fată", *buricu machu* „măgar" — *buricu yewa* „măgăriță", *palomba* „porumbiță" — *palomba gai* „porumbel" (adăugarea unor determinanți). Această ultimă modalitate se diferențiază de spaniolă prin faptul că folosește un număr mai mare de cuvinte pentru determinarea genului. Astfel, în comparație cu perechea spaniolă *macho-hembra*, în papiamentu găsim : la masculin *homber* (pentru ființe omenești), *machu*, *chubatu* (pentru animale), *gai* (pentru păsări), iar la feminin *muher* (pentru ființe omenești), *hembra*, *jewa* (pentru animale) (cf. Goilo, *Gramática*, p. 54).

1.1.2. Un caz interesant îl prezintă diminutivele în *-itu* care au o formă feminină *-ita* cînd diminutivul s-a format de la un substantiv spaniol feminin, pentru toate substantivele, indiferent dacă sînt nume de ființe sau de lucruri. Ex. : *cas* > *casita*, *mesa* > *mesita*, *animal* > *animalitu*, *anguel* > *anguelitu*, *mucha homber* > *muchachitu*, *mucha muher* > *muchachita* (cf. Goilo, *Gramática*, p. 55).

În acest caz, ar putea fi vorba de o refacere a distincției masculin-feminin sub influența spaniolei.

1.2. Numărul se exprimă cu ajutorul desinenței *-nan*, de fapt, pronumele personal de persoana a III-a plural, de origine africană. Procedeul, după Lenz (*Papiamento*, p. 95) se întîlnește în diverse limbi indigene din America. Toți cercetătorii sînt însă unanimi în a afirma că procedeul este african. Ex. : *casnan* „case", *stulnan* „scaune", *bukinan* „cărți", *amigunan* „prieteni".

Faptul că papiamentu a adoptat un procedeu diferit de al spaniolei de marcare a pluralului este explicabil. Pe de o parte, datorită nedominării sistemului, marca pluralului nu era percepută distinct; la aceasta se adaugă și tendința spaniolei de aspirare sau pierdere a lui *-s* final, tendință aproape generală (cf. Rosario, *Esp. Amér.*, p. 17—18; Lapesa, *Historia* $_5$, p. 354), precum și confuzia singular-plural făcută de numeroși vorbitori, mai ales în vorbirea populară din America, datorită substantivelor terminate în *-s* la singular. Întîlnim plurale formate greșit de la plurale, folosirea pluralului pentru singular, recreerea unor singulare greșite. Ex. : *cafeses* pentru *cafés*, *mamases : mamáes* pentru *mamás*, *rubises : rubís* pentru *rubíes; paragua* (< *paraguas*), *parrarayo* (< *parrarayos*); *alforja : alforjas*, *tenaza : tenazas*, *enagua : enaguas*, *calzón : calzones* etc. (cf. Agüero, *C. Rica*, p. 66; Zamora Vicente, *Dialectología* $_2$, p. 432). Pe de altă parte, limbile africane fac și ele distincția singular-plural și deci vorbitorii simțeau nevoia de a marca în discurs distincția pentru ușurarea descifrării mesajului, nu ca în cazul genului unde această distincție nu era simțită în mod necesar.

1.2.1. Cînd substantivul are un determinant care exprimă pluralul (numeral, adjectiv nehotărît) nu mai primește desinența *-nan*. Ex. : *Mi tin tres stul* „(Eu) am trei scaune", *Tur buki cu mi cumpra ta caru* „Toate cărțile pe care le-am cumpărat sînt scumpe", *Un gran invitashon na tur amigu* „O invitație pentru toți prietenii".

În schimb, atunci cînd pe lîngă acest determinant mai există un altul (posesiv, articol definit), substantivul primește marca pluralului. Ex. : *Dos buki ta na cas* „Două cărți sînt acasă", dar *Mi dos bukinan . . .*, *E dos bukinan ta na cas* „Cele două cărți (ale mele) sînt acasă" sau *Tur buki ta na cas*, dar *Tur mi bukinan . . .*, *Tur e bukinan ta na cas* (cf. Goilo, *Gramática*, p. 52).

Este cunoscut faptul că atunci cînd numărul împrumuturilor neadaptate devine mare (și este și cazul substantivelor), vorbitorii încep să le folosească în această formă și cu determinanți, atunci cînd această modalitate înlocuiește adaptarea la sistem fără să afecteze funcția de comunicare, decodarea mesajului (cf. Coteanu, *Langues mixtes*, p. 144). Astfel se pot explica lipsa desinenței de plural în exemplele de mai sus, precum și alte construcții ca *muchu bes* „deseori", *barios otros cos*, *barios kos mas* „diferite alte lucruri", *diferente dókter* „diverși doctori", *algún palu grandi* „niște copaci înalți", *tin be* „uneori". Exită însă și oscilații ; alături de aceste construcții găsim *fo'i diferente provincianan* „din diferite provincii" (apud Lenz, *Papiamento*, p. 96).

Cînd substantivul e determinat de un adjectiv postpus, pluralul se poate exprima prin adăugarea desinenței *-nan* la substantiv sau la adjectiv. Cînd adjectivul e antepus substantivului, marca pluralului n-o poate primi decît substantivul. Ex. : sg. *E cas bunita ta di mi* „Casa frumoasă e a mea", pl. *E casnan bunita . . .*, *E cas bunitanan ta dí mi* „Casele frumoase sînt ale mele". În schimb, *E bunita cas ta di mi* la plural nu poate avea altă formă decît *E bunita casnan ta di mi*.

Cînd substantivul e determinat de mai multe adjective postpuse, marca pluralului poate apărea la substantiv sau la ultimul adjectiv. Ex. : *E casnan bunita, grandi i costoso*, *E cas bunita, grandi i costosonan* „Casele frumoase, mari și scumpe".

Cînd substantivul e determinat de un numeral, desinența *-nan* poate apărea fie la substantiv, fie la numeral, indiferent de poziția acestuia. Ex. : *E dos inglésnan* și *E dosnan inglés* „Cei doi englezi" (cf. Goilo, *loc. cit.*). Folosirea mărcii pluralului cînd substantivul e determinat de un numeral sau de un adjectiv nehotărît fără alți determinanți este emfatică. Ex. : *Mi tin dos amigunan* „Am doi prieteni".

1.2.2. Un fenomen interesant îl reprezintă pluralele în *-nan* formate de la un plural spaniol, de tipul : *inquilinosnan* „chiriași", *casitasnan* „căsuțe" ,*señoresnan* „domni".

Pentru Rona (*Rehispan.*, p. 1 022—1 023), aceste forme nu reprezintă o aglomerare de două desinențe cu aceeași funcție, ci de două desinențe cu funcții diferite. Rona (*loc. cit.*) consideră că, „deși în planul conceptual pluralul este întotdeauna același, în planul lingvistic numărul gramatical din papiamentu este o funcție gramaticală complet diferită de cea din spaniolă". Acest plural „implicit" în papiamentu stabilește o opoziție „cantitate exactă sau cunoscută cu aproximație, inclusiv o unitate" : „cantitate necunoscută", în timp ce pluralul din spaniolă stabilește doar opoziția „unitate" : „mai mult de o unitate".

Credem că e greu de făcut o asemenea distincție. În primul rînd, vorbind despre categoria numărului în papiamentu, Goilo (*Gramática*, p. 50) arată că opoziția singular : plural înseamnă în această limbă, de

fapt, opoziţia „unitate" : „mai mult de o unitate", deci ca în spaniolă. În al doilea rînd, în schema propusă de Rona

singular	*un buki* „o carte" *e buki* „cartea"	cantitate cunoscută
plural	*sinku buki* „cinci cărţi" *hopi buki* „multe cărţi" *e bukinan* „cărţile" *bukinan* „cărţi"	cantitate necunoscută ↓

nu-şi găseşte locul o construcţie de tipul *e sinku bukinan* „cele cinci cărţi", *tur mi bukinam* „toate cărţile mele", unde avem de-a face cu o cantitate cunoscută cu formă de plural.

În ceea ce ne priveşte, potrivit principiilor pe care le-am enunţat cu altă ocazie [5], considerăm împreună cu Maduro [6] că avem de-a face cu aglomerarea celor două desinenţe de plural. Faptul se datorează probabil confuziei singular : plural în planul sonor (vezi **1.2.**) şi nevoii vorbitorului de a marca cît mai pertinent această distincţie, pentru ca decodarea mesajului să fie cît mai uşoară.

1.3. Substantivul în papiamentu poate îndeplini următoarele funcţii sintactice.

În propoziţie, poate fi subiect, atribut (substantivul prepoziţional), nume predicativ şi complement, ca în spaniolă (cf. *Esbozo*, p. 401—404). Dăm, mai jos, exemple pentru fiecare din aceste funcţii.

a) subiect :

E homber cu quen bo tábata papia, ta mi ruman „Omul cu care vorbeai e fratele meu".

E isla hulandés mas grandi den Lamán Caribe ta carga nomber di Curaçao „Cea mai mare insulă olandeză din Marea Caraibilor poartă numele Curazao".

b) atribut :

Habri e bentana sin jalusí „Deschide fereastra fără obloane".

Polisnan tabata busca un homber cu djente di oro i oloshi di plata „Poliţia căuta un bărbat cu un dinte de aur şi ceas de argint".

c) nume predicativ :

Mi ruman ta carpinté „Fratele meu e tîmplar".

Curaçao ta e isla hulandés mas grandi den Laman Caribe „Curazao e cea mai mare insulă olandeză din Marea Caraibilor".

d) complement : circumstanţial :

Mi ta bai cas „Mă duc acasă".

Mi ta bini di cas di mi ruman homber „Vin de la fratele meu".

Tur día mi ta spera carta di dje „În fiecare zi aştept o scrisoare de la el".

direct :

Mi gusta papia papiamentu „Îmi place să vorbesc papiamentu".

Traha dam, warda awa „Construieşte digul şi aşteaptă ploile".

[5] Cf. Dan Munteanu, *Principii metodologice pentru studiul originii şi evoluţiei idiomului papiamentu*, în SCL XXVI (1975), nr. 1, p. 63—66.

[6] Cf. A. J. Maduro, *Bon papiamentu (i un Appendix interesante)*, Curaçao, 1971, p. 10 şi urm. (apud Rona, *Rehispan.*, p. 1022, nota 1).

Mi tin e noticia ei di bon fuente „Deţin această informaţie din sursă sigură".

indirect :

Tin hopi dificultad den papiamentu „Sînt multe dificultăţi în papiamentu".

Ta pa post? „E pentru poştă"?

Tin algun carta pa mi? „Aveţi vreo scrisoare pentru mine?"

1.4. La nivelul frazei, există, de asemenea, propoziţii subordonate subiective, completive şi interogative indirecte. Exemplificăm cazurile cele mai frecvente.

En fin ku e tata e skirbi un karta „În sfîrşit, s-a întîmplat că tata a scris o scrisoare".

Esta fastiosa cu nos no conocé ningún hende pa paia cunè „E plictisitor că nu cunoaştem pe nimeni cu cine să stăm de vorbă". (propoziţii subiective).

Mi ta kere cu mi por yuda señor „Cred că vă pot servi".

Mi ta risca bisa cu ta'sina „Îndrăznesc să spun că e aşa". (completive directe).

Gobierno a puntra es kaptán ku kiku e ta disidí ku es kriatura „Autorităţile l-au întrebat pe căpitan ce avea de gînd cu (acel) copil".

Un hoben a stop-é na kaminda i puntr'é ku tabata kende su tata i su mama „Un tînăr a oprit-o pe drum şi a întrebat-o cine erau tatăl şi mama ei". Observăm în aceste două exemple de propoziţii interogative indirecte date de Lenz (*Papiamento*, p. 168) că apare un *ku* pleonastic pentru introducerea interogativei, cum se întîmplă şi în spaniola populară (cf. *Esbozo*, p. 521 ; Lenz, *loc. cit.)*. Interogativele indirecte se pot introduce şi prin *ku si*, tot ca în spaniolă : *Mediatamente pastor a bin konfesaes homber i puntr'é ku si e no tin ningun pikar* „Pastorul a sosit imediat să-l spovedească pe omul acela şi l-a întrebat dacă n-are nici un păcat" (apud Lenz, *loc. cit.)*.

2. Deşi limitată doar la categoria substantivului, analiza de mai sus ne permite să desprindem cîteva concluzii interesante. Comparînd situaţia substantivului din idiomul papiamentu cu tendinţele manifestate de această categorie în diferite varietăţi ale spaniolei, dar şi ale limbilor africane, putem conchide că modelul după care s-a organizat în papiamentu este romanic şi, mai precis, hispanic. Categoria substantivului din spaniolă a suferit o serie de reduceri, în condiţiile contactului intre limbi, cînd o serie de tendinţe interne ale spaniolei s-au accentuat, favorizate de situaţia periferică a sistemelor şi de fenomene existente în limbile africane care întăreau tocmai aceste tendinţe de evoluţie ale limbii spaniole.

ABREVIERI

Agüero, *C. Rica* — Agüero, Arturo, *El spañol de América y Costa Rica*, San José, 1962.

Coteanu, *Langues mixtes* — Coteanu, Ion, *À propos des langues mixtes (sur l'istro-roumain)*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes*, Bucureşti, 1957, p. 129–148.

Esbozo	Real Academia Española, *Esbozo de una nueva gramática de la lengua española*, Madrid, 1973.
Goilo, *Gramática*	Goilo, E.R., *Gramática papiamento*, Curaçao, 1953.
Graur, *Studii*	Graur, Al., *Studii de lingvistică generală* (Variantă nouă), Bucureşti, 1960.
Iordan-Manoliu, *Lingv. rom.*	Iordan, Iorgu — Manoliu, Maria, *Introducere în lingvistica romanică*, Bucureşti, 1965.
Lapesa, *Historia*$_5$	Lapesa, Rafael, *Historia de la lengua española*, 5ª ed. corregida y aumentada, Madrid, 1959.
Lenz, *Papiamento*	Lenz, R., *El Papiamento, la lengua criolla de Curaçao. La gramática más sencilla*, Santiago de Chile, 1928.
Malmberg, *L'extens. cast.*	Malmberg, B., *L'extension du castillan et le problème des substrats*, în *Actes du Colloque International de Civilisations, Littératures et Langues Romanes*, (Bucarest, 1959), Bucureşti, 1962, p. 249—260.
Munteanu, *Obs. papiamento*	Munteanu, Dan, *Observaciones acerca del origen del papiamento*, în A. de L.XII (1974), p. 83—115.
Rona, *Elementos*	Rona, José Pedro, *Elementos españoles, portugueses y africanos en el papiamento*, în „Watapana" III (1971), nº 3, extras, fără număr de pagină.
Rona, *Rehispan.*	Rona, José Pedro, *Réhispanisation de langues créoles aux Antilles. Étude sur la divergence et la convergence*, în *Actes Québec*, vol. 2, p. 1015—1025.
Rosario, *Esp. Amér.*	Rosario, Rubén del, *El español de América*, Sharon Connecticut, 1970.
Weinreich, *Lang. Contact*	Weinreich, Uriel, *Languages in Contact. Findings and Problems*, New York, 1953.
Zamora Vicente, *Dialectología*$_2$	Zamora Vicente, Alonso, *Dialectología española*, 2ª ed. muy aumentada, Madrid, 1967.

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

IOANA NICHITA

OBSERVAȚII CU PRIVIRE LA FIZIONOMIA LEXICALĂ A GRAIURILOR SARDE

0.1. Observațiile de mai jos s-au conturat în cadrul încercării de a realiza o descriere în plan sincronic unitară și, în măsura posibilului, cît mai adecvată a varietății romanice sarde.

Intenționînd să prezinte în context romanic caracteristicile sardei în faza sa actuală, cercetarea noastră a avut în vedere toate nivelele limbii. Dificultatea principală în descrierea acestui idiom, în stabilirea și în clasificarea variantelor teritoriale, provine atît din lipsa unor studii care să-și fi propus o prezentare sistematică și structurală a diferitelor aspecte ale limbii, cît, mai ales, din situația sa de idiom nestandardizat.

0.1.1. Datorită unor factori istorici și socio-culturali specifici, sarda nu a dezvoltat o normă supradialectală cu autoritate literară. Ea a rămas un mijloc de exprimare necultivat, de o mare varietate diatopică.

Bilingvismul italo-sard, limitînd posibilitățile de expresie ale idiomului la nivelul exprimării orale cu caracter informal sau al producției folclorice, reduce practic sarda la condiția unuia dintre numeroasele dialecte ale limbii italiene, deși din punct de vedere teoretic nu i se poate contesta statutul de limbă romanică aparte.

Termenul **sardă** sau, mai ales, **limba sardă**, desemnează de fapt o **unitate lingvistică ideală**, de sine stătătoare, datorită faptului că, în virtutea unor particularități de structură, comune tuturor graiurilor sarde, acestea nu pot fi subordonate lingvistic nici unei alte limbi neolatine.

0.1.2. În lipsa unei norme supradialectale care să fi impus în tot spațiul sard folosirea unui fond lexical comun, fiecare sistem lingvistic local utilizează un ansamblu propriu, așa încît, în unele cazuri, inventarele pot să difere sensibil de la un sistem local la altul.

1. Orice încercare de a prezenta fizionomia lexicală a graiurilor sarde va trebui să răspundă, așadar, la următoarele necesități: 1) să reflecte raportul dintre unitate și diversitate, urmărind să surprindă unitatea în aparenta diversitate locală; 2) să rețină elementele reprezentative care să permită o caracterizare cît mai completă a idiomului studiat.

În acest sens, Klaus Heger[1], propunîndu-și să definească fizionomia lexicală a graiurilor gascone în cadrul Galoromaniei, exprima unele poziții de principiu. Cercetarea noastră pornește de la satisfacerea uneia din condițiile pe care Heger le considera esențiale în asemenea

[1] Klaus Heger, *Kriterien zur Bewertung der lexikalischen Sonderstellung einer Sprachlandschaft*, în Zr. Ph. LXXX (1964), p. 15–35.

întreprinderi — investigarea unui corpus lexical în măsura posibilului cît mai extins, capabil să dea validitate concluziilor [2].

2.1. O primă constatare care se degajă din analiza materialului este că **diversitatea se manifestă în special în ceea ce privește inventarul lexematic, fiind mai puțin importantă la nivelul microstructurii semantice a unor tipuri lexicale unitare.**

2.2. În sfîrșit, constatăm că **din punct de vedere lexical unitatea și individualitatea graiurilor de tip sard se sprijină 1. pe r e a l i z a r e a în toate varietățile a unui ansamblu specific de elemente lexicale, cît și 2. pe a c t u a l i z a r e a în toate variantele diatopice a unui set de trăsături ale structurii lexicale, comune acestora și numai acestora.**

2.3. Acea unitate lingvistică ideală căreia i se subordonează graiurile sarde este dirijată de anumite direcții de evoluție, reprezentînd trăsăturile esențiale ale idiomului într-un anumit moment al existenței sale.

3.1. Trăsăturile structurii lexicale sarde sînt definite în termenii propuși de St. Ullmann [3] și rediscutați de J. Goossens [4], prin aplicare la material lexical din graiurile neromanice din Belgia.

În baza criteriilor propuse de Ullmann — Goossens, complexul dialectal sard se caracterizează din punct de vedere lexical prin realizarea următoarelor trăsături: 1) structură lexicologică, în care derivarea și compunerea sînt slab dezvoltate; 2) clase semantice incomplete (lipsa unor termeni generali, abstracți, în prezența unei bogate terminologii specificatoare); 3) mijloace numeroase de exprimare a afectivității; 4) sinonimie bogată, datorată contactului lingvistic; 5) manifestarea slabă a situației de polisemie; 6) manifestarea slabă a situației de omonimie; 7) lipsa de autonomie semantică a cuvîntului, determinat adesea de context.

3.2. Descrierea în termenii propuși de Ullmann — Goossens are avantajul de a fi unitară și complexă, epuizînd toate aspectele posibile de cercetare a raportului dintre semnificat și semnificant în planul geografiei lingvistice.

Aceste formulări succinte sînt deschise ilustrării și interpretării sub multiple aspecte, asupra cărora nu intenționăm să ne oprim în cadrul de față.

Unele trăsături de structură ale lexicului sard decurg din caracterul său de idiom nestandardizat, cu o răspîndire diatopică și diastratică diferite de limbile romanice de cultură.

Avem în vedere trăsăturile notate sub (2), (3), (6), care reprezintă asemănări cu complexe dialectale romanice sau non-romanice, prezența lor fiind impusă de natura idiomului cercetat.

[2] Am excerptat *Dizionario Etimologico Sardo*, vol. I, II de M. L. Wagner. La acesta se adaugă corecțiunile și adăugirile unui vorbitor nativ, Francesco Amadu, *Osservazioni ed aggiunte al Dizionario Etimologico Sardo di M. L. Wagner. Note di un logudorese* (348 p.), manuscris care ne-a fost pus la dispoziție prin amabilitatea autorului.

[3] St. Ullmann, *Descriptive Semantics and Linguistic Typology*, în „*Word*" 9 (1953), p. 225—240.

[4] J. Goossens, *Strukturelle Sprachgeographie. Eine Einführung in Metodik und Ergebnisse*, Heidelberg, 1969.

Puternica influenţă a limbilor oficiale (catalana, spaniola, italiana) a menţinut lexicul sard la stadiul unui vocabular legat de o anumită ambianţă socio-culturală, în care s-au manifestat liber tendinţele specifice aspectului popular.

Dealtfel, Goossens, referindu-se la criteriul (2) care priveşte semantica, arată că o asemenea organizare este specifică pentru graiuri, în timp ce limba literară preferă denumirile specializate, formal independente, dependente numai din punct de vedere noţional.

4. Trăsăturile (5) şi (7) reflectă modul specific în care sarda a potenţat direcţiile de evoluţie şi de structură lexicală care apar în general la nivelul graiurilor.

B. Terracini [5] (p. 164–165) considera că lexicul sard s-ar putea caracteriza printr-o „instabilitate semantică a cuvîntului", punînd această particularitate în legătură cu „caracterul aluziv şi nedeterminat, propriu mentalităţilor primitive". El constata că vorbitorul sard, acolo unde este necesară o determinare, o obţine fie printr-o combinaţie sintagmatică, fie o încredinţează pur şi simplu contextului.

Precizările distinctive prin combinaţii sintagmatice sînt destul de frecvente şi sînt puse în legătură (de către Terracini) „cu lipsa de autonomie şi de integritate a cuvîntului care este determinat în anumite situaţii doar în contextul frazei din care face parte". Astfel, constatăm că un cuvînt cu sens general ca *matta* „plantă", apare în diferite combinaţii sintagmatice care denumesc nume de pomi: *matta 'e arvure* „pom", *matta' e nughe* „nuc", *matta 'e dzeresia* „cireş", *matta' e piru* „păr" sau pentru „viţa de vie" *matta 'e bindza.*

Existenţa acestei particularităţi a structurii semantice a lexemelor sarde are drept consecinţă tratarea lor în special ca monosemantice. Sînt foarte rare cazurile în care lexemele prezintă mai mult de trei sensuri.

5.1. În funcţie de **capacitatea cuvîntului de a constitui baza unor formaţii secundare** (derivate cu sufixe sau prefixe, derivate regresive), limbile au fost caracterizate încă de F. de Saussure ca **lexicologice** sau **gramaticalizate** (germana fiind exemplul clasic pentru cel de-al doilea tip).

5.2. Numărul derivatelor dezvoltate de la un cuvînt nu depăşeşte în general cifra 7, fiind cu totul excepţionale cazurile în care se formează un număr mai mare (sard logudorez *péde* < PES cu 11 derivate). Marea majoritate a lexemelor sarde au dezvoltat două derivate. Nu am ţinut seama de acele formaţii derivative localizate la anumite graiuri sau limitate la subzone dialectale.

5.3. O comparaţie cu situaţia din **dialectul languedocian** ca reprezentant al idiomului occitan, pe baza datelor oferite de fondul latin moştenit în vocabularul fundamental [6], ne va demonstra caracterul de **idiom prin excelenţă lexicologic al sardei, în comparaţie cu provensala, prin excelenţă gramaticalizată.**

[5] B. Terracini e Temistocle Franceschi, *Saggio di un Atlante linguistico della Sardegna. Riassunto*, vol. II, Torino, 1964.

[6] Ioana Vintilă-Rădulescu, *Occitana şi problemele delimitării vocabularului de bază*, în SCL XXV (1974), 2, p. 171–179.

În occitană numărul mediu al derivatelor create de la un cuvînt moştenit din latină este 10, nefiind rare cazurile în care cuvîntul-bază prezintă mai mult de 20 de derivate (ex. *vent* ,,vînt'' cu 31 de derivate numai cu sufixe).

Pe baza criteriului apariţiei cuvîntului în formaţii secundare, sarda şi occitana au selectat din masa vocabularului latin moştenit un fond lexical de dimensiuni foarte apropiate — 664 de cuvinte pentru sardă şi 682 pentru occitană. Deşi cifrele sînt apropiate, ele au valoare cu totul deosebită dacă avem în vedere că pentru sardă selecţia s-a oprit numai asupra lexemelor care aveau cel puţin 2 derivate, în timp ce pentru occitană numărul minim de derivate era 5.

Goossens (p. 77) îşi pune întrebarea dacă există graiuri preponderent lexicologice sau preponderent gramaticalizate. Din compararea situaţiei sarde cu cea din occitană, idiom cu un statut socio-cultural asemănător, putem da un răspuns satisfăcător întrebării sale : absenţa productivităţii mijloacelor proprii de îmbogăţire a vocabularului nu decurge din statutul socio-cultural al idiomului, putînd aşadar să existe atît graiuri gramaticalizate cît şi graiuri lexicologice.

6.1. Faptul că sarda se dovedeşte atît de lipsită de mijloace productive proprii (1) reprezintă o trăsătură corelativă cu apariţia deosebit de frecventă a situaţiei de sinonimie (4).

6.1.1. Influenţa limbilor oficiale (catalana, spaniola, italiana) a condus la formarea unor serii sinonimice cu termeni de origine diferită. Pentru ,,a înmormînta'', ,,a băga în pămînt'' se foloseşte *sepultare* < sp., concurat de *sutterrare* şi de *interrare* < ital. *Kansare* ,,a (se) obosi'' < sp. *cansar* este sprijinit de o familie numeroasă de derivate, preluate din spaniolă şi catalană odată cu verbul de bază : *cansantsu* (log.) < sp. *cansancio ; kansadu* (log.) < sp. *cansado* ; *diskansare* (log.) < sp., cat. *descansar ; diskansu* < sp. Singura inovaţie sardă o reprezintă *diskansosu* ,,liniştit, fără griji''. *Kansare* este concurat de *istragare* (log.) < it. *straccare*, cu o familie de cuvinte mai puţin numeroasă, care prezintă însă avantajul expresivităţii, vorbitorul legîndu-l de *istragu* ,,chin''. În sfîrşit, continuatorul lui FATICARE este log. *fadigare* (sprijinit de *fadigu* ,,oboseală'' < FATIGA) cu un singur derivat, *fadigu* ,,mortalitatea animalelor''.

6.1.2. În alte cazuri este vorba de sinonimie parţială, termenul sard autentic avînd un sens mai specializat, în timp ce termenul împrumutat are un sens generalizator : log. *nege*<NEX ,,vină'' este folosit mai mult pentru ,,vina de a fi ucis un om'', în timp ce pentru ,,vină'' (în general) se foloseşte *kurpa* < it. *colpa*.

6.2. Aceste două trăsături ale structurii lexicale de tip sard se explică prin condiţiile istorice în care a evoluat limba sardă. Presiunea limbilor de cultură (spaniola, catalana, italiana) a împiedicat evoluţia stilistică a idiomului şi în mare măsură a stopat acţiunea mijloacelor de îmbogăţire a vocabularului, în special puterea de derivare. Pentru noile noţiuni s-au adoptat derivate ale corespondentelor italiene sau spaniole foarte uşor adaptabile în cazul unor limbi din familia romanică.

★

Unitatea şi individualitatea lexicală a graiurilor de tip sard se sprijină pe realizarea în toate varietăţile a unui ansamblu specific de elemente lexicale, cît şi pe actualizarea în toate variantele diatopice a unui set specific de trăsături ale structurii lexicale. În cazul trăsăturilor structurii lexicale deosebim particularităţi care decurg din caracterul de idiom nestandardizat, cu un anumit statut socio-cultural.

Dezvoltîndu-se în cadrul unei arii izolate, sarda, care a păstrat tipuri lexicale latine specifice, este considerată îndeobşte prin excelenţă conservatoare. Dar, spre deosebire de română, conservarea structurilor originare nu s-a făcut în sensul potenţării acestora. Sarda a dovedit o „rezistenţă pasivă" faţă de influenţele romanice cu prestigiu cultural. Pe bună dreptate, B. Terracini [7] considera sarda ca un caz tipic „di recettività veramente passiva, non accompagnata cioè dalla rielaborazione autonoma degli stimoli provenienti dall'«esterno»".

Aprilie 1980

Institutul de cercetări etnologice
şi dialectologice
Bucureşti, Nikos Beloiannis 25

[7] B. Terracini, *Analisi del concetto di lingua letteraria*, în „Cultura neolatina" XVI (1956), I, p. 11. Sarda era considerată un caz tipic de „recettività passiva", în lumina conceptului de *vitalitate* atît de caracteristic concepţiei lingvistice a lui B. Terracini. Despre faptul că în nici un caz „conservator" şi „pasiv" nu se implică reciproc, cf. Klaus Heger, *op. cit.*, p. 34.

LIVIU ONU

CAZURI DE „HAPAX LEGOMENON" SAU SIMPLE INADVERTENȚE?

Sînt bine cunoscute avatarurile textelor în transmiterea lor orală sau scrisă, de-a lungul timpului. Îndeosebi tradiția manuscrisă ne oferă numeroase inadvertențe, la toate nivelurile textului : lexicale, fonetice, morfologice, sintactice, stilistice etc. etc. Uneori inadvertențele pot fi depistate ușor și, în editarea sa, textul poate fi emendat în consecință. Nu sînt însă puține cazurile în care editorii sau cercetătorii unor texte, vechi sau noi, sînt puși în situații imposibil sau aproape imposibil de rezolvat : interpolări străine sau lacune în text, forme stranii ale unor nume proprii neatestate în alte texte, cuvinte sau îmbinări neobișnuite de cuvinte etc. Cum trebuie să procedeze editorii în asemenea cazuri? Se pot da niște soluții-tip?

Răspunsul nostru este că editorii (și lingviștii, bineînțeles) trebuie, întîi de toate, să aibă în vedere cele două situații mari posibile : dacă textul este original sau dacă este o traducere. În traduceri, desigur, avînd originalul alături, poți determina ușor eventualele interpolări străine sau lacune, eventualele denaturări de nume proprii, eventuale calcuri sintactice sau termeni preluați din original fără a fi traduși etc. În textele originale, în schimb, unde nu ai ca termen de comparație decît limba epocii, trebuie să operezi cu multă prudență în reconstituiri și emendații, în precizarea unor lacune posibile, în delimitarea unor interpolări.

În cele ce urmează, vom încerca să prezentăm, dintr-un text clasic, cîteva cazuri de denaturări de ordin lexical care, la prima vedere, par cazuri de „hapax legomenon". Faptul că avem a face cu o operă tradusă ne va ajuta să propunem emendații pentru care ne sprijinim nu numai pe datele oferite de versiunea românească și pe limba epocii, ci și pe originalul tradus.

Textul la care ne vom referi este acela al *Istoriilor* lui Herodot, în cea mai veche traducere românească, așa-numita versiune de la Coșula [1]. Tradusă în jumătatea a doua a sec. al XVII-lea, direct din greaca veche, cartea s-a transmis linear, în lanț, fără ramificații, sub formă de copii manuscrise, pînă în sec. al XIX-lea. Singurul manuscris păstrat (dintr-o serie de circa 3—4 manuscrise, serie în care cuprindem și originalul), datînd din 1816, fiind și ultimul, acumulează erorile și inovațiile întregii tradiții manuscrise românești (inclusiv ale copistului din 1816), pe lîngă cele materializate în tradiția manuscrisă a originalului grecesc, pe linia exemplarului folosit de necunoscutul traducător român pentru tălmăcire [2].

[1] Vezi : *1645. Herodot*. Traducere românească publicată după manuscrisul găsit la mănăstirea Coșula de N. Iorga. Vălenii-de-Munte, 1909 (abreviat, în continuare : ed. Iorga).

[2] Pentru alte aspecte ale textului și pentru bibliografie suplimentară, a se vedea articolele noastre : *Critică textuală și lexicografie*, în SCL XXIX(1978), nr. 5, p. 589—592 ; *Alte emendări la versiunea de la Coșula a „Istoriilor" lui Herodot*, în rev. cit., vol. cit., nr. 6, p. 675—679.

Dintr-un număr destul de mare de cazuri, ne vom opri, în continuare, numai la doi termeni atestaţi de copia din 1816, păstrată la B.A.R.S.R., sub cota ms. rom. 3499 [3].

1. Consemnat numai în cartea IX, § 49, din versiunea de la Coşula, termenul *hăşturi* ar trebui să aibă sensul de „suliţe", deoarece se află în contextul „hăşturi [...] arunca", ce traduce gr. ἐσακοντίζοντές [τε] (derivat verbal de la ὁ κοντός „javelot"). Apreciem că aici avem a face cu o eroare de grafie şi o adaptare fonetică dialectală, grefate la forma ***fuşturi***, pe care presupunem că a avut-o traducerea originală. Contextul, în versiunea de la Coşula, cu emendarea noastră, este : *Şi, aşa, răpezi călărimea asupra grecilor şi, aşa fiind călărimea, cu arcele săgeta şi* ***fuşturile*** *arunca, şi vătăma pre greci* (f. 269 r.). Traducerea modernă ne oferă versiunea : „... năpădind-o [obiectul : oştirea elenă] cu suliţe şi săgeţi" (cf. : „... ils criblaient de javelots et de flèches", ed. Legrand).

Variaţia *f* ~ *h* se întîlneşte în graiurile moldoveneşti, după cum se ştie, în două situaţii : 1) în cadrul palatalizării labialelor, *f* > *h* (ex. : *hier*, *hire* etc.) ; 2) într-o serie de cazuri izolate, *h* > *f* (ex. : *poftă)* sau *f* > *h* (ex. : *heresteu)*. Considerînd că *fuşturi* (pl. lui *fuşte)* prezintă, în poziţie iniţială, un fonetism „nemoldovenesc", un anumit copist a adaptat fonetismul respectiv la graiul său, transcriindu-l **huşturi*. Deşi aici *f*- nu era în poziţia palatalizării, menţionăm că, în versiunea de la Coşula, palatalizarea *f* > *h* se întîlneşte sporadic şi, mai ales, la anumite cuvinte ale căror forme palatalizate alternează, aproape totdeauna, cu variantele nepalatalizate. Ex. : *hier* (I 68, 165 ; III 35) şi *fier* (I 25, 68, 165) ; *hierbinte* (III 104) şi *fierbinţi* (VII 18), *fierbinteală* (III 104) ; *hiară* (III 29 ; „fiare sălbatice") şi *feră* (VII 18, 36) ; *heră* (IV 70 ; pl. lui *hier)* şi *fiară* (VII 188), *feră* (VII 18) ; *înhige* (III 78 ; imperat., 2 sg.) etc. Predominante sînt formele cu labiala *f* intactă. Palatalizarea celorlalte labiale se întîlneşte excepţional de rar în versiunea de la Coşula. Citãm notaţiile *tei* (III 110) şi *vizdei* (I 132), forme hiperurbanizate, evident, pentru *kei (kiei)* „piei", respectiv pentru *ghizdei* „un fel de trifoi ..." (care, de fapt, nu prezintă palatalizarea *v* > *ǵ;* hiperurbanizarea de tipul *vizdei* este însă un indiciu sigur al existenţei — cel puţin sporadice — a palatalizării *v* > *ǵ* în graiurile populare moldoveneşti într-o anumită etapă cuprinsă între jumătatea a doua a sec. al XVII-lea şi începutul sec. al XIX-lea).

Din seria cazurilor izolate, citãm pe *heresteul* (IV 65 ; „ferăstrăul"), care însă, printr-o falsă analiză, putea fi înţeles şi ca un derivat al lui *fier (> hier, her)* şi deci tratat ca atare ; şi pe *hramăt* (IV 135 ; < *freamăt)*.

Aşadar, pe de o parte alternanţele de tip palatalizant *f* ~ *h*, pe de altă parte hiperurbanismele *tei*, *vizdei*, în al treilea rînd prezenţa

[3] Citatele din versiunea de la Coşula se dau după manuscris. Din motive tehnice, facem trimiterile la carte şi capitol (ex. : III 64), iar numai cînd este nevoie — la fila corespunzătoare din manuscris sau la pagina din ed. Iorga. Pentru versiunea grecească, am folosit ediţia : Hérodote, *Histoires*. Texte établi et traduit par Ph.-E. Legrand. Livre I—IX, Paris, 1932—1958. (Collection des Universités de France, publiée sous le patronage de l'Association Guillaume Budé). Pentru traducerea românească modernă am folosit versiunea : Herodot, *Istorii*. [Studiu introductiv de Adelina Piatkowski. Traducere, notiţe istorice şi note de Adelina Piatkowski şi Felicia Vanţ-Ştef.] Vol. I—II, Bucureşti, 1961—1964.

unor forme ca ***heresteul*** și ***hramăt***, toate acestea ne demonstrează că o mutație grafică *fuşturi* > *huşturi* nu constituie un caz izolat în cadrul alternanțelor *f* ~ *h* și al seriei de cazuri izolate (tip ***heresteu***, ***hramăt***) care, și unele și altele, pot să aparțină traducătorului însuși, și în seria de „adaptări" fonetice (tip *tei*, *vizdei*), „adaptări" operate, se pare, de un copist.

Un anumit copist, fie acela care a modificat pe *fuşturi* în *huşturi*, fie următorul, în orice caz înaintea ultimului copist (din 1816), nota adesea pe ѕ ca pe ъ și invers (cu aproximație, astfel : ȣ), în așa fel încît acestea puteau fi ușor confundate de un cititor mai puțin atent la context sau la sensul cuvîntului. Transcriind un asemenea text, copistul următor (care poate fi deci chiar acela din 1816), în momente de neatenție, a reprodus automat pe ъ *(ă)* în loc de ѕ *(u)* și invers. Numai așa se explică grafiile de tipul : *să facu*, în loc de *să facă* (VIII 19) și în loc de *să [să] facă* (VII 104); *să numiră*, în loc de *să nămiră* (VIII 137)[4]; *ponoslăescu*, în loc de *ponosluescu* (IV 79); *nu mănîncu*, în loc de *nu mănîncă* (I 200) etc. Numai așa se poate explica, după părerea noastră, și *ă* din notația *hăşturi*, lecțiune greșită a lui *huşturi*, la rîndul ei — o falsă moldovenizare a lui *fuşturi*.

Menționăm că N. Iorga, care a adoptat lecțiunea *hăşturi* [le arunca] (p. 485), înregistrează această formă bizară și la glosar (p. 526). Pe de altă parte, relevăm că pl. *fuşturi* apare notat corect, în aceeași traducere, pe fila 8 r. (cap. I, § 34). Nici DA, nici fișierul mai nou al DLR, nu a înregistrat vreun alt citat pentru *hăşturi* decît cel din ed. Iorga. *Fuşte*, pl. *fuşturi*, s. n., este, în schimb, un termen curent în epoca veche (vezi DA, s. v.).

2. Termenul *fărcuş* (sau *fîrcuş*)[5] este atestat o singură dată în versiunea de la Coșula (în cartea III, § 64) și ar trebui să aibă sensul de „vîrf al tecii (săbiei sau pumnalului)". Ed. Iorga, p. 172, acceptă lecțiunea *fărcuş*, pe care o consemnează și în glosarul final (pag. 524). Noi considerăm că avem a face cu o eroare de grafie din partea unui copist neatent, în loc de ***sfîrcuş***. Iată contextul, cu emendarea noastră : *Şi, sărind el* [=Camvis] *pre cal, căzu [s]f î r c u ş u l sabiei. Şi, golindu-să sabiia, să lovi în stinghe. Şi să răni acolo undi şi el pre Apis boul îl lovisă* (f. 95 v.). În versiunea grecească, construcției *[s]fîrcuşul sabiei* îi corespunde : τοῦ κολεοῦ τοῦ ξίφεος ὁ μύκης, iar în traducerea românească modernă : „vîrful tecii în care era băgat pumnalul".

Pentru *sfîrcuş* (derivat din *sfîrc* + suf. *-uş*) cunoaștem atestările : *sfîrcuş* s. n. „sfîrc" *(sfîrcuşul nasului*, PAMFILE, B. 43); *sfărcuş* s. n. „bețigaș crestat pentru frecat urzicile" (PĂCALĂ, M. R. 141); *sfercuşă*

[4] Verbul *a nămi* (notat cu ъ) este atestat, la perf. comp. indicativ, *a nămit* (pers. 3 sg.) în cartea I, § 24. Pentru varianta *nămi*, în loc de *năimi*, atestată în Moldova încă în sec. al XVII-lea, vezi DLR, s.v. *năimi*.

[5] Diferența de notație se explică prin faptul că, în manuscrisul chirilic, cel de-al doilea grafem este ъ, care poate fi citit, aici, *ă* sau *î*.

s. f. „vîrf" *(o sfercușă de paloșă*, VICIU, COL. 155*)*. Citatele[6], provenind din graiurile populare moderne din Moldova și Transilvania, nu exclud o vechime mai mare a termenului. Sub raport semantic, *[s]fîrcușul* din Herodot, de asemenea, nu ridică probleme.

Erorile de grafie (nu vorbim aici de variațiile dialectale sau populare) abundă în versiunea de la Coșula a *Istoriilor*: omisiuni, plusuri, substituiri, reduplicări de litere apar la tot pasul. Ed. Iorga nu semnalează (în aparat sau în textul din pagină) decît o foarte mică parte dintre acestea. Dintr-un număr foarte mare de omisiuni de litere la cuvinte din versiunea românească de la Coșula, cităm aici numai cîteva cazuri din cartea III (cifrele însoțitoare trimit la capitole) : *c[a]rile* (1), *era [ală]t[u]ri paznici* (14), *cu[m]* (35), *a în[ță]legi* (40), *[tu]turor* (41), *î[i] veni* (50), *A[s]pathin* (70), *A[r]tistonis* (88), *niciun lu[cru] viu* (100), *voia să [a]gonisască* (123), *Crana[s]pis* (126).

Încît, o grafie eronată *fărcuș* (sau *fîrcuș)* în loc de *sfărcuș* (sau *sfîrcuș)*, deci pentru un cuvînt mai puțin cunoscut, nu face opinie separată în contextul general al versiunii menționate.

Structura generală a ms. rom. 3499 de la B.A.R.S.R., sub raport grafic și lingvistic, și datele pe care ni le oferă istoria limbii române ne determină să apreciem, prin urmare, că *hășturi* și *fărcuș* nu sînt cazuri de „hapax legomenon", ci simple inadvertențe de copist, pentru *fușturi*, respectiv *sfîrcuș*, dintr-o serie foarte mare și foarte variată de erori pe care le conține versiunea de la Coșula a *Istoriilor* lui Herodot. În depistarea unor asemenea inadvertențe, după cum am lăsat să se înțeleagă, nu se pot da soluții-tip.

Exercitînd o critică asupra textului pe care îl publică, editorul este obligat să apeleze la datele lingvisticii și ale paleografiei (respectiv grafiei). Fiecare caz dificil în parte își are particularitățile sale și nu poate fi rezolvat decît în cadrul unui ansamblu de fenomene similare. Cu excepția manuscriselor executate de copiști neglijenți sau slab instruiți, am putea spune totuși că, în general, termenii mai puțin cunoscuți (nume proprii sau nume comune) se pretează mai des la metamorfozări grafice decît termenii curenți în epoca în care se realizează copia.

Februarie 1980

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5–7

[6] Semnalate încă în 1923 de V. Bogrea. Vezi V. Bogrea, *Pagini istorico-filologice*. Ediție îngrijită, studiu introductiv și indice de Mircea Borcilă și Ion Mării. Cluj, 1971, p. 70. E interesant de relevat că V. Bogrea, care a făcut numeroase observații semantice foarte interesante asupra versiunii de la Coșula a *Istoriilor* lui Herodot, nu sesizează eroarea posibilă în forma *fărcuș* din ed. Iorga, *loc. cit.* Mai mult, Bogrea citează termenul *fărcuș* (din citatul respectiv) printre regionalismele moldovenești ale traducerii, deși ilustrul filolog nu cunoaște, pentru acest termen, nici o altă atestare ! Nici fișierul manuscris actual al DLR nu consemnează alte citate pentru *fărcuș*. Presimțind parcă o apropiere de *sfirc*, V. Bogrea glosează pe *fărcuș*: „s f î r c u l săbiei" (spațierea noastră) și, printr-un „cf.", el face trimiterea la formele *sfîrcuș*, *sfărcuș, sfercușă*, reproduse de noi în pagină ! În articolele noastre citate din SCL (vezi nota 2) am relevat și alte cîteva coruptele ale ms. de la Coșula sau lecțiuni greșite ale ed. Iorga, care au scăpat atenției lui V. Bogrea.

PRENUME ROMÂNEȘTI DIN ETNONIME?

Etnonimele apar, frecvent, în română, ca și în alte limbi, ca nume de familie sau supranume (*Grecu*, *Neamțu*, *Ungur* etc.). Este însă un fapt neobișnuit ca ele să fi avut și funcția de prenume [1]. Pe ce se bazează N. A. Constantinescu, în *Dicționar onomastic românesc* (DOR) (București, 1963), cînd antroponimele românești cu funcție și de prenume le raportează (și) la etnonime?

În articolul de față voi putea examina numai cîteva asemenea cazuri.

În DOR numele *Sas*, *Sasu*, *Sasul* sînt grupate s. v. *Sas* cu explicația: „etnic < germ. *Sachse* « sas, saxon », luat mai întîi ca *prenume* [subl. mea], devine nume de familie; rar indică originea etnică" (p. 367).

Nu avem motive să ne îndoim că *Sas*, numele voievodului, fiul lui Dragoș, era într-adevăr numele de botez (de fapt, pe atunci, nume unic) [2]. Trebuie el explicat din *sas*? Neîndoielnic că numele de familie, obișnuite, *Sas* și *Sasu* pot reprezenta supranume (vezi supra). Există însă și forma *Sasa*, așezare înglobată în satul Poiana, jud. Bacău, și toponim în fostul raion Cîmpina [3]. Este adevărat că acad. Iorgu Iordan încadrează toponimul *Sasa* în paragraful intitulat „Toponimice formate de la nume de popoare" [4], identificîndu-l, probabil, cu femininul *sasă* „săsoaică"; dar *sasă* apare numai la periferia teritoriului lingvistic românesc [5], fiind, după părerea mea, o formă neobișnuită.

Cred că *Sasa* este o formă paralelă a lui *Sas* (vezi infra: *Rusa*). Numele *Sasa* a putut fi purtat de un bărbat (ca și *Rusa*) și, ca și *Sas*, atunci cînd acesta nu reprezintă o poreclă, trebuie raportat la formele slave corespunzătoare: bg. *Sàso*, care nu trebuie și nici nu poate fi, formal, explicat (probabil, ca și în alte cazuri, după modelul DOR) din numele etnic *sas* [6], căci există și în alte limbi slave: rus. *Sása*, considerat hipocoristic față de *Sasonij* [7]; cf. scr. *Sasa*, nume de sat [8].

[1] Academicianul Al. Graur, în *Nume de persoane* (București, 1965), nu semnalează asemenea cazuri la români (p. 51—56; vezi și Ștefan Pașca, *Nume de persoane și nume de animale în Țara Oltului*, București, 1936, p. 24—43), și nici la alte popoare (p. 45—51; vezi și A. Dauzat, *Noms de personnes*, ed. a III-a, Paris, 1928, p. 19—73).

Cunosc o singură excepție: *Roman*, împrumutat de români de la slavi, iar de aceștia din greacă sau poate și direct din lat. *romanus*.

Răspîndirea lui la români și la slavi se datorește faptului că este nume hagiografic.

[2] În Letopisețul anonim al Moldovei: По него господствова сынь его, Сас воевода, д҃ лѣт [„După el (Dragoș) a domnit fiul său, Sas voievod, 4 ani"] (*Cronicele slavo-române din sec. XV—XVI, publicate de Ion Bogdan*. Ediție revăzută și completată de P. P. Panaitescu, 1959, p. 6).

Utilizez, cu sensul de „nume de botez", termenul „prenume", deși el, în regimul numelui unic, nu este adecvat.

[3] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, 1963, p. 283.

[4] *Ibidem*, p. 261 și urm.

[5] ALRM s.n., vol. II, h. 698, punctele 325, 362, 987.

[6] Stefan Ilčev, *Rečnik na ličnite i familni imena u bălgarite*, Sofia, 1969, s.v.

[7] N. A. Petrovskij, *Slovaŕ russkich ličnych imen*, Moscova, 1966, p. 195, 352.

[8] *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* al Academiei din Zagreb (în continuare: RJA), s.v.

Conform sistemului pe care îl susţin, hipocoristicele slave *(Sas, Saso, *Sasa, *Sase)* sînt formate cu sufixul *-s-* [9] de la un radical *Sa-*, detaşat din nume ca *Samson*, *Samuil* etc.

În legătură cu *Leah/Leh*, înregistrate în DOR mai ales ca nume de familie dar, rar, şi ca prenume, la specificarea „etnic folosit ca prenume de evocare, alături de alte etnice [sic], fără să indice originea, decît în puţine cazuri"(p. 308) [10] se adaugă: „aşa cum circulă şi numele Langlois « Englezul » în Franţa (v. Dauzat)" *(ibidem)*. Trebuie să precizez însă că, la autorul citat, *Langlois* (= l'Anglois) (formă mai frecventă decît *Langlais* = l'Anglais) apare ca nume de familie [11].

În afara exemplelor din DOR, în care *Leah(ul)* apare ca prenume (p. 108), voi pune în discuţie încă unul, mai vechi.

Într-un document moldovenesc din anul 1495 [12], se spune, printre altele: **Племенники нꙋ Юрїи и сестра его Мъроушка сынове Лѣхоула** „verii lor, Iurii şi sora sa Măruşca, fiii lui Leahul" [13]. E posibil ca *Leahul* să fie prenume [14].

După părerea mea *Leah/Leh*, ca prenume, trebuie să fie împrumutate. Ele au corespondente în limbile slave: scr. *Lĕh* şi *Leho* [15], nume de bărbaţi; rus. *Lëcha*, considerat drept hipocoristic de la *Aleksej*, *Lel'*, *Leonid*, *Oleg* [16]; cf. bg. (der. cu suf. *-ov-*) *Lechov*, nume de familie [17].

Antroponimele *Rus*, *Rusu*, *Rusul*, *Ruse*, *Rusa*, înregistrate în DOR s. v. *Rus*, sînt explicate din numele etnic, cu referiri şi la cuvintele comune *rus* subst. şi adj. şi *rusav* adj. cu sensul „blond, roşcat" (p. 364). Autorul DOR acceptă informaţia că, după anul 1775, *Rusu* indică numai originea etnică *(ibidem)*. Afirmaţia este de două ori criticabilă: mai întîi, din cauză că fără un repertoriu antroponimic din întreaga ţară o asemenea „constatare" nu are nici o acoperire; în al doilea rînd, cine se îndoieşte că numele de familie *Rus(u)* este în multe cazuri, la origine, un supranume (ca şi altele de acest fel: *Neamţu*, *Grecu* etc.)?

În DOR se citează cîteva exemple în care *Rusul* are, indiscutabil, funcţia de prenume: „*Rusul* şi fratele său Laur" (p. 364–365); *Rusul* fiul lui Gavril Nemiş" (p. 365) etc.

[9] Ioan Pătruţ, *Onomastică românească*, Bucureşti, 1980, p. 24.

[10] E greu de spus ce a înţeles autorul cînd a formulat indicaţia „fără să indice originea, decît în puţine cazuri" (vezi supra, s.v. *Sas*).

[11] A. Dauzat, *op. cit.*, p. 142.

[12] Ioan Bogdan, *Documentele lui Ştefan cel Mare*, I, Bucureşti, 1913, p. 57.

[13] În prezentarea documentului, I. Bogdan traduce: „fiii Leahului" *(ibidem)*.

[14] În documentul respectiv apar o serie de prenume (Nastea, Lazor, Petraşco, Mara etc.) sau de nume duble (Mihul Dragoslav, Toader Negrul, Petrică Negrilescul) *(ibidem)*.

[15] RJA, s.v.

[16] N. A. Petrovskij, *op. cit.*, p. 309.

[17] Explicat, inacceptabil, din turc. *Leh* „polonez" (St. Ilčev, *op. cit.*, s.v.). De fapt, derivatul *Lechov* trebuie raportat la un *Lech(o)*, neatestat la St. Ilčev, format cu sufixul *-ch-* (vezi I. Pătruţ, *op. cit.*, p. 24).

Menţionez că Dicţionarzl lui St. Ilčev, în indexul a tergo, înregistrează 23 de hipocoristice formate cu sufixul *-ch-*, foste teme neutre în *-o-*: *Bacho*, *Vacho*, *Zacho*, *Macho* etc. (p. 615) şi chiar şi cîteva de tipul lui *Lech*: *Bach*, *Mach*, *Tich* etc. (p. 623). Microsistemul acesta anulează, cred, etimologiile forţate propuse de St. Ilčev: *Bach* ar proveni „probabil din turc.-pers. *baht* « fericire »", iar *Bàcho* ar fi o formă „amplificată" a lui *Bach*; **Màcho* sau **Mach* ar proveni — după o informaţie locală — din germ. *Mach* [sic] *(op. cit.*, s.v.) etc.

Într-un document din 1386, privitor la Transilvania, este consemnat un „Petrus de Capella, filius Russ" [18]; numele din urmă cred că este rom. *Rus*, prenume.

Probabil tot un prenume sub forma *Rusul* este consemnat și într-un document din anul 1491 : ѹ домь Рѹсѹла [genitiv]ѡт Флочещи „în casa lui Rusul din Flocești" [19].

Pe lîngă *Rus*, *Rusu*, *Rusul*, apar și formele *Rusa* = *Rusul* [20] și *Ruse* (vezi supra). Aceste două din urmă (*Rusa*, *Ruse*) nu pot fi, formal, în nici un fel, explicate din *rus*. Ele, ca și *Rus*, *Rus(ul)* cu funcția de prenume trebuie raportate la formele slave (formate cu sufixul *-s-*, vezi supra) corespunzătoare : cf. bg. *Rùso*, *Rùse*, *Rùsi*, *Rùsjo* [21]; scr. *Rus*, *Rusa* fem. [22]

Rezultă, cred, că nici unul dintre antroponimele cu funcția de prenume analizate mai sus nu poate fi, așa cum era de așteptat, explicat din nume etnice.

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică și istorie literară
Cluj-Napoca, Emil Racoviță 21

[18] *Documenta historiam Valachorum in Hungaria illustrantia usque ad annum 1400 p. Christum*, curante Emerico Lukinich et adiuvante Ladislao Gáldi, ediderunt Antonius Fekete Nagy et Ladislaus Makkai, Budapesta, 1941, p. 325 ; „filius Russ" înseamnă, neîndoielnic, „fiul lui Rus", ca și „filius Kynda de Hunch" *(ibidem)* = fiul lui Cîndea [?] din H. (pentru numele localității, vezi *ibidem*, nota 3) ; „*filius Hermanni de Hunch*" = fiul lui Hermann din H. ; „filii Marci de Waradia" = fiii lui Marcu din Vărădia *(ibidem)*. Deci numele *Kynda* (= Cîndea?) și *Russ*, românești, neobișnuite pentru scribul documentului, au rămas nedeclinate.

[19] Ioan Bogdan, *op. cit.*, I, p. 452.

[20] DOR, p. 365.

[21] Pe *Rùse*, *Rùso* și *Rùsjo*, St. Ilčev le consideră ca forme paralele ale lui *Rùsi*, iar pe acesta îl explică (în conformitate cu metoda sa) din *rus* „blond, roșcat" *(ibidem*, s.v.).

[22] RJA, s.v.

MAGDALENA POPESCU-MARIN

CU PRIVIRE LA ANTEPUNEREA ADJECTIVULUI ÎN LIMBAJUL PRESEI

Postpunerea adjectivului epitet a fost considerată drept una dintre caracteristicile care deosebesc limba noastră de celelalte limbi romanice. Dacă această constatare referitoare la poziția adjectivului epitet se verifică în ceea ce privește aspectul popular al limbii române, nu același lucru se poate spune despre limba literară actuală, în special despre limba literaturii și a presei [1], și nici chiar despre limba textelor vechi [2]. Ni se pare greu de susținut astăzi „originalitatea" limbii române pe baza poziției adjectivului în limba literară [3] (fără să excludem prezența unor particularități de detaliu proprii limbii noastre, ca și altor limbi romanice) [4].

Cercetarea noastră a urmărit să stabilească pe de o parte un inventar de adjective antepuse dintr-un eșantion limitat de proză jurnalistică [5], iar pe de altă parte ce tip semantic și gramatical de substantive admit antepoziția atributului adjectival.

Deși eșantionul avut în vedere de noi este relativ redus [6], datele obținute ni se par revelatoare. Sîntem convinși că un material de analiză mai bogat ar putea mări inventarul adjectivelor antepuse, dar nu ar schimba prea mult datele referitoare la tipul de substantive precedate de adjectiv în presă.

[1] Cu peste 40 de ani în urmă, Al. Graur arăta posibilitatea antepunerii adjectivului cu valoare afectivă în română *(Locul adjectivului în românește*, în „Viața Românească" 30 (1938), nr. 12, p. 75–81); după doi ani, în alt articol *(Place de l'adjectif en roumain*, în „Bulletin linguistique" VIII (1940), p. 237–240), același autor releva situația unor adjective care-și schimbau sensul în funcție de topică, după model francez. Într-o lucrare mai recentă *(Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 313–315), Al. Graur demonstra cu exemple convingătoare că în vremea noastră proporția de adjective antepuse este în continuă creștere.

[2] O descriere a poziției atributului adjectival în funcție de diverși factori și în diverse stiluri ale limbii se găsește în studiul nostru *Observații asupra topicii atributului adjectival în limba română* din *Studii de gramatică* III, 1961, p. 161–178, și în *Gramatica limbii române*, vol. al II-lea, 1963, p. 433–437. Melania Florea reia problema, prezentînd topica adjectivului în raport cu elementul-centru în articolul *Topica adjuncților grupului nominal în limba română contemporană*, în LL 1979, II p. 174–175.

[3] Lucru pe care-l face Herwig Krenn, în articolul *Rumänisch und „romanische" Adjektivstellung. Zu einigen rumänischen Alleingängen in Zusammengang mit der Adjektivstellung (1. Alleingang)* din „Kurier der Rumänischstudenten", Bochum, 10 (1977), p. 25–34.

[4] Vezi și Magdalena Popescu-Marin, *Retoromana și unele probleme ale topicii adjectivului românesc*, în SCL XXX (1979), nr. 2, p. 151–156.

[5] Limba presei este considerată mai neutră din punctul de vedere al afectivității decît limba literaturii, de exemplu, ceea ce înseamnă că și numărul epitetelor, mai ales antepuse, este mai mic. Din acest motiv și Mats Forsgren a folosit drept material de analiză un eșantion din presă pentru lucrarea sa de doctorat *La place de l'adjectif épithète en français contemporain. Etude quantitative et sémantique.* Uppsalla, 1978, p. 77.

[6] Am extras toate îmbinările cu adjectivul antepus din 4 numere de ziar: „Scînteia" nr. 11 642 din 27.I.1980, nr. 11 650 din 6.II.1980 și „România liberă" nr. 10 962 din 26.I.1980, nr. 10 964 din 29.I.1980.

Am găsit 1 889 de sintagme cu un adjectiv antepus (1 A + S), 119 sintagme cu două adjective antepuse (2 A + S) şi numai două sintagme cu trei adjective antepuse (3 A + S) [7] la un corpus de cca 105 700 de cuvinte-text. Proporţia ocurenţelor adjectivului antepus este în acest caz de cca 2 %.

În grupul 1 A + S am înregistrat 238 de adjective ca unităţi lexicale [8], care se repartizează în felul următor din punctul de vedere al numărului de ocurenţe : 106 adjective apar o singură dată : *adorat*, *alb*, *amăgitor*, *apropiat*, *aspru*, *benign*, *binemeritat*, *bizar*, *caracteristic*, *celebru*, *comunist*, *copleşitor*, *corespunzător*, *crunt*, *cumplit*, *cunoscut*, *devorant*, *dificil*, *disperat*, *ditamai*, *dramatic*, *egal*, *elocvent*, *entuziast*, *eroic*, *excesiv*, *fecund*, *felurit*, *frămîntat*, *genial*, *grăitor*, *imediat*, *impresionant*, *incredibil*, *inechitabil*, *inedit*, *inepuizabil*, *inevitabil*, *inspirat*, *insuficient*, *intolerabil*, *îndelung*, *îndoliat*, *însufleţit*, *însufleţitor*, *înţelept*, *laborios*, *maxim*, *mănos*, *minuscul*, *miraculos*, *mîndru*, *modern*, *modest*, *monumental*, *multisecular*, *neabătut*, *neînfricat*, *neîngenunchiat*, *neîngrădit*, *nemăsurat*, *nenumărat*, *neostenit*, *nepieritor*, *nepoftit*, *obişnuit*, *onorat*, *paşnic*, *pămîntean*, *penultim*, *periculos*, *priceput*, *proaspăt*, *rar*, *recunoscut*, *redutabil*, *reînnoit*, *renumit* *respectuos*, *riguros*, *sărbătoresc*, *semeţ*, *sensibil*, *senzaţional*, *sfînt*, *simbolic*, *slab*, *solar*, *solid*, *statornic*, *strălucitor*, *strict*, *sublim*, *succint*, *sugestiv*, *tămăduitor*, *tonic*, *total*, *triplu*, *uimitor*, *uman*, *unic*, *utopic*, *valoros*, *viclean*, *zbuciumat*; 68 de adjective au între 2 şi 5 ocurenţe : *anumit*, *autentic*, *bogat*, *brav*, *cert*, *complex*, *cordial*, *covîrşitor*, *devotat*, *divers*, *duios*, *dulce*, *dureros*, *excelent*, *excepţional*, *fierbinte*, *fraged*, *frumos*, *glorios*, *grandios*, *grav*, *ilustru*, *inestimabil*, *intens*, *îndelungat*, *însemnat*, *legitim*, *liber*, *luminos*, *magistral*, *mirific*, *neasemuit*, *neclintit*, *nepreţuit*, *nesecat*, *nestins*, *neşters*, *nespus*, *neuitat*, *nobil*, *permanent*, *plin*, *precedent*, *pregnant*,*prestigios*, *preţios*, *prodigios*, *proeminent*, *puţin*, *real*, *repetat*, *respectiv*, *rodnic*, *scurt*, *serios*, *sfîşietor*, *strămoşesc*, *străvechi*, *stringent*, *suprem*, *tradiţional*,

[7] Nu ne-a interesat ce urmează după substantiv. Am luat însă în consideraţie acele sintagme (e drept, relativ puţine) în care adjectivul antepus era despărţit de substantiv printr-un pronume personal în genitiv sau printr-un adjectiv pronominal posesiv de tipul *iubitul nostru tată, dragul ei soţ* etc. Prezenţa pronumelui personal sau a adjectivului posesiv caracterizează, în general, îmbinările cu substantive nume de fiinţe.

[8] Numărul adjectivelor antepuse ni se pare destul de important, dacă ne referim la o cifră care ar totaliza adjectivele în circulaţie. Am încercat o estimare aproximativă a adjectivelor din *Micul dicţionar enciclopedic* (Bucureşti, 1978), avînd în vedere că această lucrare nu conţine foarte mulţi termeni regionali sau învechiţi (ea are din punctul nostru de vedere însă defectul că înregistrează mulţi termeni tehnici). Am făcut această estimare plecînd de la un număr de 33 de pagini în care am înregistrat 1248 de cuvinte, dintre care 74 de adjective. La numărul total de pagini ar reveni cca 40 000 de cuvinte titlu, dintre care cca 2372 de adjective, adică cca 6 % din cuvinte. Ţinînd seama că nu toate aceste adjective circulă în limba literară (şi în presă), numărul de adjective antepuse găsite de noi este relativ mare. Notăm că Luiza Seche în *Lexicul artistic eminescian în lumină statistică* (Bucureşti, 1974, p. 513) înregistrează 1112 adjective în total, care reprezintă 22 % din cuvintele folosite de Eminescu. Acest procent ridicat arată importanţa adjectivului în limbajul poetic. Într-o statistică care are în vedere un corpus de 100 000 de cuvinte-text din diverse opere literare şi din presă, Melania Florea *(Observaţii statistice asupra constituenţilor grupului nominal din limba română contemporană*, în LR XXVIII (1979), p. 592) extrage un număr de 268 de adjective antepuse (incluzînd aici şi pe *tot)* şi 796 postpuse, ceea ce ne indică un raport de cca 1/3, deci o proporţie ridicată a antepunerii. Făcînd o medie a numărului de adjective postpuse în eşantionul avut de noi în vedere am obţinut cifra de aproximativ 4600 de ocurenţe, ceea ce ridică raportul în favoarea antepunerii, el fiind de peste 1/3.

tulburător, *tumultuos*, *unanim*, *următor*, *vast*, *viitor*, *viu*; 26 de adjective au între 6 și 10 ocurențe : *adevărat*, *călduros*, *continuu*, *diferit*, *distins*, *eminent*, *greu*, *imens*, *istoric*, *înflăcărat*, *mic*, *multiplu*, *neobosit*, *nețărmurit*, *perfect*, *plăcut*, *recent*, *remarcabil*, *simplu*, *strălucit*, *tînăr*, *tragic*, *trist*, *uriaș*, *vechi*, *vibrant*; 17 adjective au între 11 și 20 de ocurențe : *actual*, *ales*, *amplu*, *asemenea*, *deosebit*, *drag*, *fericit*, *fost*, *important*, *larg*, *măreț*, *minunat*, *pios*, *principal*, *propriu*, *singur*, *strîns*; 14 adjective au între 21 și 100 de ocurențe : *adînc* (35), *bun* (66), *cald* (25), *deplin* (27), *iubit* (39), *înalt* (83), *mult* (96), *nemărginit* (25), *numeros* (23), *profund* (28), *scump* (38), *sincer* (24), *stimat* (21), *ultim* (35); 4 adjective au peste 100 de ocurențe : *întreg* (130), *mare* (157), *nou* (126), *tot* (156).

Numărul mare de adjective antepuse și faptul că cca 25 % dintre ele au o frecvență relativ ridicată arată că în presă procedeul antepoziției s-a extins foarte mult [9]. Ceea ce caracterizează însă acest limbaj este preponderența adjectivelor feminine înaintea substantivului. Din totalul îmbinărilor 1 A + S, 63,7 % sînt feminine, 25,6 % neutre și doar 10,7 % masculine. Din cele 238 de adjective numai o cincime (48) apar la genul masculin; dintre acestea, 18 sînt folosite numai cu un substantiv masculin, în timp ce numărul adjectivelor înregistrate exclusiv la feminin sau la neutru este considerabil mai mare : 108, respectiv 27. Semnificativă este și repartizarea pe genuri a adjectivelor cu cea mai mare frecvență : *bun* 52 f., 8 n., 6 m.; *mare* 102 f., 43 n., 12 m.; *mult* 51 f., 28 n., 17 m.; *nou* 87 f., 38 n., 1 m.; *tot* 84 f., 36 n., 36 m. etc.

Preferința pentru feminin se explică prin faptul că substantivele determinate fac parte din categoria abstractelor (în sens larg: nume de acțiuni și rezultatul acțiunii, nume de calități, stări, concepții, doctrine, colectivități, meserii etc.), or acest tip semantic de substantive exclude în română masculinul [10]. Se poate afirma că substantivele cel mai frecvent folosite în grupul 1 A + S se caracterizează prin absența trăsăturii semantice /animat/ și /obiect/. Cîteva exemple cu litera *a* : *eroică* **abnegație**, *intensă/îndelungată/ înflăcărată / însuflețită / laborioasă / neobosită/ / prodigioasă / strălucită* **activitate**, *puternică* **activizare**, *stringentă* **actualitate**, *noi / mari* **acțiuni**, *deplina* **adeziune**, *mare* **adîncime**, *profundă/ puternică* **admirație**, *pioasă* **aducere aminte**, *principale* **afecțiuni**, *fierbinte* **afecțiune**, *puternică* **afirmare**, *inspirată* **alegere**, *serioasă* **amenințare**, *duioasă / dureroasă / frumoasă / neștearsă / pioasă / tristă / vie* **amintire**, *recentă* **anchetă**, *glorioasă* **aniversare**, *mare* **anvergură**, *simplă* **apăsare**, *imediată* **aplicare**, *deosebită / înaltă / largă / numeroase / unanimă* **apreciere (aprecieri)**, *înalte* **aspirații**, *mare / toată* **atenție, (atenția)**, *serioasă* **autoanaliză**, *înaltă* **autoritate** etc.

Trebuie să remarcăm că anumite sintagme au o frecvență relativ ridicată : *adîncă durere* (19), *nemărginită durere* (18), *multă sănătate* (17),

[9] În lista întocmită de Mats Forsgren (la sfîrșitul lucrării citate), pentru franceză figurează 357 de adjective în grupul 1 A + S, dar cercetătorul suedez a avut în vedere un corpus de material mai extins decît al nostru. Cu toate acestea, corespondentele unor adjective prezente în lista noastră lipsesc din lista lui, de exemplu : *bénin, brave, caractéristique, dévorant, différent, divers, incroyable, mirifique, proéminent, respectif, solaire, tonique, unique, valeureux*, etc. nu apar în antepoziție.

[10] Ceea ce am spus despre organizarea abstractelor derivate în funcție de genul gramatical se aplică și la substantivele nederivate. Vezi *Cu privire la genul gramatical al abstractelor derivate cu sufixe*, în SCL XXVI (1975), nr. 6, p. 599–602.

cele mai bune urări (15), *sincere condoleanțe* (15), *calde felicitări* (12), *înaltă apreciere* (10), *istorice hotărîri* (7) etc.

Substantivele neutre cel mai frecvent folosite sînt: *gînd, mesaj, omagiu, prestigiu, prilej, schimb, sentiment, succes* etc.

Îmbinările cu două și trei adjective antepuse (118, respectiv 2) au altă situație din punctul de vedere al repartizării pe genuri. Aici proporția masculinelor (nume de ființe) este evident crescută (45), predominînd substantivele *conducător, tovarăș* și numele proprii de persoană. Substantivele determinate feminine sînt în număr de 59 (13 nume de ființe și 47 abstracte), ceea ce înseamnă că proporția dintre „abstracte" și nume de ființe ar fi aproximativ egală; dacă însă adăugăm și cele 15 substantive neutre de tipul enunțat mai sus (*angajament, eveniment, exemplu* etc.), și în acest grup „abstractele" au o ușoară preponderență. Menționăm că în grupurile 2 A + S apar în plus 43 de adjective, neînregistrate în grupul 1 A + S, ceea ce mărește inventarul adjectivelor care se pot antepune [11].

Grupurile formate din 2 A + S apar mai frecvent în texte marcate printr-un grad mai mare de afectivitate (anunțuri mortuare, articole festive, versuri etc.).

Rămîne caracteristică pentru proza jurnalistică preponderența adjectivelor antepuse unor substantive abstracte, mai ales în grupurile cu un singur adjectiv. Marea bogăție și varietate de adjective care apar în această poziție (și nu numai în situațiile în care adjectivul își schimbă sensul în funcție de poziție) dovedesc cît de mult s-a dezvoltat procedeul antepunerii în ultima vreme.

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[11] *Blînd, capabil, chinuitor, clarvăzător, conștient, cumpătat, dens, dinamic, dîrz, drept, edificator, eficient, etern, experimental, fertil, interesant, înălțător, îndrăgit, îndrăzneț, îndurerat, întinerit, jos, măcinător, naiv, neobosit, neplăcut, original, pozitiv, regretat, reprezentativ, rodnic, sacru, semnificativ, străbun, superficial, temeinic, trainic, unitar, variat, venerabil, vesel, veșnic, vrednic; cuprinzător* apare în grupul 3 A + S.

MARIA RĂDULESCU

ANTONIMELE ÎN „*Divanul*" LUI DIMITRIE CANTEMIR

Printre numeroasele aspecte oferite de cercetarea vocabularului primei scrieri a lui Dimitrie Cantemir, *Divanul* [1], antonimele și sinonimele prezintă un deosebit interes.

Frecvența și varietatea folosirii lor țin de însăși structura acestei opere, în care, îndeosebi în Cartea I, se înfruntă cele două personaje, Înțeleptul și Lumea, reprezentînd două concepții de viață radical opuse : cea clericală și cea laică.

În cele ce urmează ne vom opri numai asupra antonimelor [2].

Numeroasele antonime folosite de D. Cantemir în *Divan* pot fi delimitate în antonime propriu-zise sau uzuale și în antonime contextuale.

I.1. Printre antonimele propriu-zise pot fi menționate :

(a) substantive :

lumină-întuneric : „ca nu cumva întru a ta *lumină* îmblînd *întunérecul* cel vécinic să moșteniască" (43/34) ; „Au nu vor avea osebire cît *întunéricul* cu *lumina?*" (47/9) etc. ;

bărbat-femeie : „căci *bărbat* și nu *făméie* l-au făcut" (9/31) ;

rai-gheenă : „ce încă în loc ce era să moștenească *raiul*, *gheena* îl înghițiia" (61/35) ;

răutăți-bunătăți : „ești largă și lată, însă spre a facerea *răutăți*, iară nu *bunătăți*" (67/39) ;

vechii-noii : „Herbul țării, *vechii* ș-au fost ales buăr, . . . / / *Noii* mai pre urmă, avîndu-l moșie, / / Tot acel vechiu nume mai vestindu-și șie" (5/1).

b) adjective :

mic-mare : „Așijderea precum izvorul *mic* în apa *mare* a da năzute" (11/8 ; 11/11) ; „cinstitului, dulcelui și *mai marelui* frate . . . de la al Mării-sale *mai mic* și plecat frate" (7/5) ;

mititeluș-mare ; puținteluș-mult : „acest al mieu *puținteluș* pentru *mult*, *mititeluș* pentru *mare* dar cu rugăminte . . . îl aduc" (13/2) ;

văzut-nevăzut : „. . . biruind pre toată / / *Văzut*, *nevăzută* vrăjmășască gloată" (5/11) ;

vechi-nou : „cu *vechile* și *noaăle* Svinte Scripturi adeveréște" (19/7).

[1] Dimitrie Cantemir, *Divanul*, ediție îngrijită și studiu introductiv de V. Cîndea, București, 1969. Cercetarea noastră se bazează pe materialul oferit de primele 50 de pagini.

[2] Cu privire la categoria semantică a antonimelor, credem că nu am greșit dacă, ținînd seama de perioada căreia îi aparține opera, ne-am oprit asupra concepției potrivit căreia anonimele sînt definite *cuvinte cu sensuri opuse* (contrare). Ca atare, alături de cuvintele care formează cupluri cu caracter antonimic, au fost luate în considerare și perechi de cuvinte care exprimă diverse corelații semantice de tipul *bărbat — femeie*, *părinte — maică* etc. Vezi și R. Sîrbu, *Antonimia lexicală în limba română*, București, 1977, p. 33.

c) verbe:

a lipsi-a se afla: „prăvéşte pre bogaţi, pre carii eu îi îmbogăţăsc, că nicecum ceva le *lipséşte* şi tot ce poftesc li *să află*" (35/30);

a lăsa-a lua: „Părintele mieu şi maica mea m-*au lăsat* pre mine, iară domnul (şi fratele mieu) m-*au luat* pre mine?" (11/32);

a se obşti [„a se uni"] — *a osăbi:* „de le-au dat, nu doară ca ţie *să să obştiască*, ce ca pre ai săi din tine *să-i osăbească*" (43/32);

a sfărîma-a face: „cîte cetăţi *au sfărîmat* ş-*au făcut*" (37/19).

d) adverbe:

denafară-dinlontru: „Însă unul *pre denafară* cu frumoasă şi plăcută poleială, iară *pe dinlontru* de aramă... ; iară altul nearătos şi nedrăgăstos *pre denafară*, însă de aur pre *dinlontru*" (19/17);

sus-ğios; în driapta-în stînga: „acélea cîte deasupra chentrului întemeiate sînt, nicicum *în sus* sau în *ğios*, *în driapta* sau *în stînga* a să muta sau a să clăti pot" (9/1).

2. Deseori perechile de antonime apar în adevărate serii, contribuind şi mai mult la sublinierea opoziţiei:

„ce *lumina* ta *ponegriaţă* socotind, lumina soarelui celui neapus să dobîndiască, căci *lumina* ta, *întunérec* şi *frumséţea* ta *grozăvie* şi *bunătatea* ta, *răutate* şi *îndemîna* [„liniştea"] ta, *răscoală* şi *neaşedzare*, tot omul cu mintea întriagă a fi socotéşte" (43/36—45/2); „din *înţelepciune* în *nebunie*, din *curăţie* în *spurcăciune* şi din *dreptate* în *strîmbătate* şi din *svint păcătos* l-au premenit" (63/18); „Şi aşea, mai tare cu avuţiia *au închis* şi *au pierdut* decît *au deşchis* şi *au agonisit* împărăţia ceriască" (67/11); „Eni ia aminte şi ia seama pre împăraţi, cum *sfărîmă* şi *fac* cetăţi, cum *prăpădesc* şi *fac* oaste, cum *omoară* şi *iartă*, cum *iau* şi *dau*" (35/27) etc.

3. Aşa cum se poate desprinde din cele de mai sus, în organizarea diverselor serii de antonime, D. Cantemir recurge la o mare varietate de procedee.

a) De cele mai multe ori, unităţile antonime se succed una cîte una. În asemenea situaţii, uneori, spre a evita monotonia repetării unei construcţii, la ultima unitate din serie se renunţă la cea de-a doua prepoziţie. În felul acesta, termenii antonimi apar în imediată apropiere, fapt care contribuie la sporirea antitezei: „... *din dreptate în strîmbătate* şi ***din svint păcătos*** l-au premenit" (63/20); „... *din viaţă în moarte* şi ***din viu mort*** l-au prefăcut" (37/27).

b) Alteori, monotonia e evitată prin folosirea sinonimiei la unul din termenii unităţii antonimice, a construcţiei sindeton şi chiar a unei intercalări: „din *frămséţe* în ***grozăvie*** şi ***ponegriaţă*** şi, *ca să nu cu un cuvînt dzic*, din *viaţă* în *moarte*" (37/25).

c) Antonimele mai pot apărea în construcţii paralele de cîte doi sau mai mulţi termeni, pentru a căror introducere se recurge la joncţiune sau la juxtapunere îmbinată cu joncţiune: „Şi aşea, mai tare cu avuţiia ***au închis*** şi ***au pierdut*** decît ***au deschis şi au agonisit***" (67/11); „pre dînsul *să-l laud, să-l slăvesc, să i* mă închin ***şi*** *să-l iubăsc*, iară pre tine *să te defaim, să te hulesc, să te urăsc* ***şi*** să te ocărăsc" (47/18). Vezi şi: „acesta cuvînt mai mult spre *urîre* ***şi*** *defăimare* decît spre *dragoste* ***şi*** *laudă* iaste" (67/28); „căci nu *strîmb* ***şi*** *vrednic de ocară*, ce *drept* ***şi*** *vrednic de laudă* am făcut" (59/8).

d) Uneori, antonimia se realizează la nivelul a două serii de termeni sinonimi: „toate acélea carele mai sus le-ai pomenit cît sînt de *réle, cumplite* și de *strașnice*, toate în *blînde, bune* și *plăcute* să întorc" (73/34).

În unele cazuri, seria sinonimică apare numai la unul din termeni: „însă de *vor* și *muri* ei, iară numele și slava lor *nu moare, nu să tréce, nu să săvîrșéște*, ce în véci *rămîne*" (39/6). Seria sinonimică organizată într-o gradație ascendentă sfîrșește cu termenul care constituie, de fapt, perechea antonimică: „de *vor și muri*" — „în véci *rămîne*". Plasarea lui pe ultimul loc scoate și mai mult în relief opoziția dintre ipoteză și realitate. Această opoziție mai este subliniată și de timpul viitor din secundara concesivă, față de prezentul din regentă, a cărui valoare de prezent etern e susținută și de determinarea *în véci*.

e) Interesante sub raportul sporirii efectului stilistic sînt și situațiile cînd perechile de antonime apar la nivelul mai multor termeni dintr-o propoziție sau frază:

„cînd nice să gîndesc, atuncea toate acéstea le lipsesc și de toate să golesc și să sărăcesc și den *vestita* și *lăudata* **bogăție**, în *blăstămata* și *defăimata* **sărăcie** trec" (37/5)[3]; „O, vai de mine, ț-am dzis precum *puțină-ți* iaste **cunoștința** și *prea multă* **necunoștința**" (57/34); „Acéastea dară cu scrisoare a le însămna, *osteninţa* **la mine;** iară dintr-acéstea,carile **a face** și carile **a nu face,** *învoința* l a t i n e iaste" (23/21); „Deci *fiind tu întunéric,* cum **nu te voi urî,** și *fiind el lumină,* cum **nu-l voiu îndrăgi?**" (47/12) etc.

f) Procedeul repetării unui termen comun la o pereche de antonime este menit și el să sporească ideea de opoziție:

„După aceasta, pre meșcioare . . . iată tot niamul de poamă: iaste *poama* **vieții,** iaste *poama* **morții**, iaste *pîinea* **vieții**, iaste *pîinea* **morții** — carile vii vrea, acélea vei mînca". (21/27); „Și au nu vedzi acéste doaă lumini mari, carile Dumnădzău putérnicul una spre *luminarea* **dzilii** și alta spre *luminarea* **nopții** mi li-au dat" (45/9); „Adecă *păgharul* **frumos, arătos,** l u m e a sau împărățiia ei, *păgharul* **nearătos** și **cu smerit chip** c e r i u l sau împărăție lui iaste" (19/22).

Alteori, grupul antonimic este cel care se repetă pe lîngă perechea antonimică de bază: „Aicea dară, carea *grozăviia* [„urîțenia"] și *frumséțea* **trupului** și carea *grozăviia* și *frumséțea* **sufletului** să fie vei afla" (17/30).

Îndeosebi în asemenea situații, în care construcții sau termeni se repetă, se realizează o armonie, o muzicalitate sporită a frazei.

II. În afară de antonimele propriu-zise sau uzuale, în *Divan* mai apar numeroase cuvinte care, datorită sensului special, figurat etc. cu care sînt folosite în contextul respectiv, se află în relație antonimică. Printre acestea pot fi menționate:

„gîlceavele și pîrăle carele mai denainte între *înțelept* și între *lume*, adecă între *suflet* și între *trup* s-au făcut" (17/16); „În casa mare nu numai *de aur* și *de argint*, ce și *de lemn* și *de lut* trebuesc vase" (13/33/; „Însă unul pre denafară cu *frumoasă* și *plăcută poleială*, iară pe dinlontru d e a r a m ă, c u c o t l i t ă ș i c u m p l i t o t r ă v i t ă

[3] De reținut și așezarea în chiasm a epitetelor antonime *vestita* — *defăimata*, *lăudata* — *blăstămata*.

băutură; iară altul *nearătos* și *nedrăgăstos* pre denafară, însă d e a u r pre dinlontru și d e a v i e ț i i a p ă ș i p l i n ă d e d u l c i a ț ă băutură plin iaste" (19/17): „au nu sînt *avuțiile* tale *fum* și *bunurile* tale *prav* și *desfătările* tale *pulbere* de vînt rădicate, *cinstea* și *slava* ta, *ocară* și *defăimare*" (57/10); „ce unii întrînd în *foc*, ca cum ari intra în *roaă*, alții întrînd în *ger* și în *ghețuș* ca cum ari întra în *căldură* și în *feredeu;* alții cu vine de bou *bătuți*, ca cum ari fi cu daruri *dăruiți*, alții de coadele a cai sireapi și nemoliți, cu iute alergătură *tîrîți* și pre a ulițelor pietre *șpărcuiți*, ca cum ari fi *în primblări* și *privéliști îmbla* și a altora a mulți, alte multe fără măsură cumplite și nesuferite pedépse pătimiia" (71/9); „Iară ei... mai bine *prin gauri a lăcui*, *de foame a muri* și *de séte a să topi* au ales decît *în tine a lăcui*, *cu bunurile tale a-și petréce* și *cu desfătările tale a-și sminti neprețăluitele* sale osfințite *suflete*" (71/33) etc.

Uneori antonimele uzuale se împletesc cu cele contextuale, individuale: „*nesăturîndu-să* ***de slavă***, *‚să să sature* ***de lut***" (39/23); „o picătură de vin amestecat... den ***împărăție*** în ***sărăcie***, din *vîrtute* în *slăbăciune*, din *frămséțe* în *grozăvie*... l-au prefăcut" (37/23); vezi și 73/18 etc.

Cuplul antonimic contextual *împărăție-sărăcie* ne poartă cu gîndul spre o altă unitate antonimică individuală, *împărat-proletar*, a lui Mihai Eminescu.

Antonimele contextuale sînt frecvente în *Divanul* lui D. Cantemir. Ele aduc un spor de expresivitate, față de opozițiile antonimice uzuale „datorat tocmai caracterului neașteptat și surprinzător al termenului secund care mai totdeauna ne frapează"[4] (compară, în acest sens, de ex., cuplurile *foc-rouă*, *de slavă-de lut*, *împărăție-sărăcie)*.

★

Opera de tinerețe a lui D. Cantemir, *Divanul*, abundă în folosirea antonimelor, pe care autorul le organizează într-o mare varietate de structuri, menite să le sporească valoarea.

Cantitatea, dar mai ales calitatea antonimelor crește prin folosirea frecventă a antonimelor contextuale, individuale, care prin caracterul neașteptat al contrastelor create capătă mai multă expresivitate. Mînuită cu multă măiestrie artistică, bogăția și varietatea de construcții a acestui procedeu contribuie din plin la reliefarea mai pregnantă a ideilor autorului. Putem spune, astfel, că antonimia constituie unul din procedeele stilistice de bază ale acestei opere a cărei esență o constituie antiteza.

Totodată, urmărirea folosirii acestui procedeu pune în evidență faptul că D. Cantemir, încă de la prima lui lucrare, poseda bogăția vocabularului limbii române și arta folosirii lui.

Februarie 1980

București, Londra 20

[4] R. Sîrbu, *op. cit.*, p. 152.

SANDA REINHEIMER-RÎPEANU

LEXICALIZAREA COMPUSELOR FORMATE PRIN ABREVIERE

Acum zece ani apărea primul volum al unei ample lucrări dedicate formării cuvintelor în limba română [1], avînd ca redactori responsabili pe Alexandru Graur și Mioara Avram. Consacrat compunerii, acest volum se ocupă pe larg de substantivele formate prin abreviere (p. 151—165), clasă de cuvinte cu o răspîndire deosebită în limbajul contemporan: în scris, cu precădere în presă, dar și oral, la radio, TV. Pornind de la descrierea acestor substantive menționată mai sus, care ia în discuție toate aspectele formării și utilizării lor, ne propunem să semnalăm, pe baza unor texte citite sau auzite de curînd, cîteva fapte care ne-au atras atenția. Ele atestă tendința de lexicalizare a acestor compuse: de funcționare ca unități lexicale de sine stătătoare, autonome — în raport cu secvența de la care provin — din punct de vedere morfologic și/sau din punctul de vedere al funcției lor referențiale. Acest aspect este atins de lucrarea citată atunci cînd se spune: „În limba vorbită se întîlnesc de obicei compuse mai vechi, cu care vorbitorul este familiarizat. Ele se comportă cel mai adesea ca niște *substantive obișnuite*" [2] (s. n.), unde se sugerează procesul din punctul de vedere al comportamentului morfologic al compuselor.

1. Aspecte morfologice.

1.1. Multe compuse prin abreviere formează o clasă de cuvinte terminate în *-e* accentuat (*-e* fiind suportul vocalic al ultimei consoane din succesiunea de inițiale) și pot primi în scris, în afara grafiilor obișnuite din presă, și alte reprezentări grafice, care apar mai ales în lucrări literare: *ialè, secretar utemé, Ceomé, Femeteré* [3]. Fiind masculine, ele sînt articulate cu *-ul*, apărînd în scris sub diverse forme grafice: de la *I.R.C.M.-ul, CNȘT-ul* pînă la *Geaseul, geaseul* [4].

Dacă pentru constituirea acestor abrevieri lingviștii [5] consideră că este determinantă economia de spațiu pe care o realizează în primul rînd în limba scrisă, evoluția lor ca unități cu o funcționare morfologică specifică substantivelor este mai curînd o consecință a folosirii lor orale. Absența în română a substantivelor terminate în *-e* (final accentuat) duce la un tratament al compuselor asemănător cu cel la care au fost supuse împrumuturile din limbi străine care prezentau aceeași finală

[1] *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, București, 1970.

[2] *Lucr. cit.*, p. 161.

[3] „Fabrica de motoare Turnu-Roșu", într-un roman de M. V. Stancu.

[4] Analizînd procesul asemănător în franceză, Ileana Vîrtosu, *Les avatars d'un sigle* în *Etudes romanes dédiées à Iorgu Iordan* (= „Bulletin de la Société Roumaine de Linguistique Romane", XIII, 1978, București), observă: „Il est à noter également que cette transformation de nominalisation .. ne réussit pas à imposer des modifications d'ordre graphique: les initiales continuent à se maintenir en tant que telles, séparées par des points".

[5] Vezi de exemplu Iorgu Iordan, *L.R.A.*, p. 247.

vocalică accentuată : fr. *relais* > rom. *releu;* fr. *déchet* > rom. *deşeu;* fr. *entrée* > rom. *antreu* etc. Aşa se explică pronunţarea (şi uneori scrierea) acestor compuse prin abreviere cu *-eu* final (la singular nearticulat) : „nu s-a prezentat la *ceapeu*"; „sediul secretarului de la *Pemereu*"; *C.A.R.* pronunţat *ceareu* etc.

1.2. Adăugarea explicită a mărcilor de determinare, de caz, de număr unui asemenea substantiv se datorează necesităţii asigurării coeziunii sintagmei în care se află aceste compuse ; sintagma poate aparţine limbii scrise sau limbii vorbite, iar compusele care se subordonează acestei cerinţe de realizare a coeziunii grupului sintactic sînt mai ales cele care au o frecvenţă mare în comunicarea celor mai diverse categorii de vorbitori. Astfel, pe lîngă construcţii (scrise sau vorbite) : „din partea *I.C.R.A.L.*" — care poate fi citită „din partea [icral]" sau „din partea Întreprinderii. . . " ; „solicită *I.C.R.M.*" ; „din cauza *I.M.* Reşiţa"; „absolvent al *I.A.T.C.*", apar tot mai frecvent grafii şi pronunţări ca : „meşterii *I.C.R.A.L.-ului*" [icralului], „*I.C.R.A.L.-urilor*" [icralurilor]; „a cerut *I.D.E.B.-ului*"; „*I.C.A.B.-ului*"; „I. F. -urile" [ifurile]. Acest aspect este specific pentru compusele terminate în consoană, de tip silabic, după cum am văzut din exemplele de pînă acum, dar şi pentru compusele de tip alfabetic [6] : „*S.M.A.-urile*" [semeaurile]; „atelierele *semeaului*"; „absolvenţii *I.A.T.C.-ului*"; „tema *O.Z.N.-urilor*"; „reprezentanţii *I.A.S.-urilor* şi *C.A.P.-urilor*"; „interesele *I.C.V.L.-ului*"; „fabricanţii *P.A.F.-urilor*"; „tiranţi fără *S.D.V.-uri*" etc. Apar însă şi grafii şi pronunţări greoaie : „s-a livrat *U.R.E.M.O.A.S.-ului*"; „din partea *PECO-ului*"; „o comisie a *O.N.U.-ului*"; „decizia [fifei]" (TV — pentru F.I.F.A.).

2. Autonomia pe care o dobîndesc aceste compuse are drept consecinţă şi formarea de derivate de la acestea ; pe lîngă cele care funcţionează de multă vreme, ca *ceferist*, s-ar mai putea semnala multe ca : *I.C.R.A.L.-işti* [icralişti], „foştii *I.A.T.C.-işti*", *onetist*, *ojetist*, *itebist*, *acerist;* la *Femeteré* lucrează *femeteriştii*.

3. Din punct de vedere semantic, compusele prin abreviere sînt apte, la fel cu orice alte cuvinte, să-şi transfere înţelesul asupra unor obiecte legate de denumirea iniţială (care poate fi numele unei instituţii, al unei firme producătoare sau comerciale) :

— „am făcut un *ceare(u)*" = „am făcut un împrumut la C.A.R.";

— „a scos această sumă de pe un *CEC* personal şi secret" („libret de economii emis de C.E.C." [7]);

— „a trecut [igoul]" („autobuz al Întreprinderii de gospodărire orăşenească") [8];

— „mergem cu *Irta*" („autobuz al Întreprinderii regionale de transporturi auto") [9];

— „trebuie să plătesc *ADAS-ul*";

— „s-au urcat într-un *teve* şi au plecat" („microbuz produs de Uzinele «Tudor Vladimirescu»");

[6] Vezi pentru această clasificare *Formarea cuvintelor în limba română*, cit., p. 157.

[7] Din cauza omonimiei dintre *cec* (< fr., engl.) şi *C.E.C.*, apare şi pentru primul grafia proprie celui de-al doilea : „*C.E.C.-uri* în alb" — „România Liberă", 27.02.1978.

[8] La Ţintea, jud. Prahova.

[9] Pînă nu demult *Rata*. Acum I.T.A., dar se foloseşte încă *Irta*.

— „au încărcat totul într-un *imese*".

Unele compuse prin abreviere şi-au pierdut cu totul legătura cu grupul de cuvinte pe baza căruia au luat naştere, prin desfiinţarea realităţii care le-a stat la bază; în satul Cheia, jud. Vîlcea, am mai auzit spunîndu-se în 1979: „*Samul* (magazinul forestier) e închis, mă duc la *Mat* (= „bufet"; < Monopolul alcoolului şi tutunului)". Deşi grupul sintactic a dispărut, compusul (care nu mai e simţit ca atare) circulă încă în vorbirea celor vîrstnici.

4. În afara compuselor prin abreviere care au o răspîndire tot mai mare în limbajul cotidian al celor mai diferite categorii de vorbitori, în fiecare sector de activitate se constituie asemenea compuse al căror înţeles este descifrat doar de lucrătorii din sectorul respectiv şi a căror utilizare este mai ales orală. La Arhiva Naţională de Filme se folosesc, de exemplu, abrevieri ca: [seeurile] „subiectele externe", [feceul], [feceurile] „fişa, fişele de complet"; [fiul] „fondul intangibil"; [fiurile] „materialele din fondul intangibil" etc.

5. Inventarul acestei clase de cuvinte este instabil, compusele formate prin abreviere fiind determinate de realitatea pe care o evocă. Dat fiind însă stadiul de lexicalizare pe care l-au atins multe compuse de acest tip, mai vechi în limbă, compusele recente se supun aceluiaşi tratament şi sînt susceptibile să se constituie în unităţi lexicale cu o funcţionare (cel puţin din punct de vedere morfologic) independentă de grupurile sintactice care le-au dat naştere, pentru o durată mai scurtă sau mai lungă*.

Martie 1980

Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

* Exemplele au fost extrase din „Informaţia Bucureştiului", „România Liberă", „Luminiţa", „Flacăra", C. Ţoiu, *Galeria de viţă sălbatică*, P. Anghel, *Şcoala pedepselor*, M. V. Stancu, *Viaţa spre ziuă*, Mircea Horia Simionescu, *Învăţături pentru delfin* şi de la televiziune şi radio.

MARIUS SALA

CUVINTELE PANROMANICE ȘI VOCABULARUL FUNDAMENTAL

1. Există un număr de cuvinte latinești transmise în toate limbile romanice. O listă a lor alcătuită de I. Fischer[1] pe baza dicționarului etimologic al limbii latine al lui A. Ernout — A. Meillet cuprinde un număr de 488 de cuvinte[2].

În cele ce urmează supunem unui examen amănunțit cuvintele respective în număr de 502, întrucît la lista lui I. Fischer adăugăm 14 cuvinte panromanice (vezi **2.1.** și **3.1.**), pentru a analiza poziția cuvintelor panromanice în structura actuală a vocabularului limbilor romanice. Ne propunem să facem și unele considerații de natură diacronică, și anume să arătăm felul cum s-a ajuns la situația actuală pornind de la situația din latină.

Pentru a scoate în evidență cuvintele importante în diversele limbi romanice am apelat la rezultatele oferite de *Vocabularul fundamental al limbilor romanice actuale*, lucrare colectivă realizată de Mihaela Bîrlădeanu, Mariana Hanganu, Maria Iliescu, Liliana Macarie, Ioana Nichita, Ioana Vintilă-Rădulescu și autorul lucrării de față la Sectorul de limbi romanice al Institutului de lingvistică din București. Am reținut ca importante cuvintele selectate în vocabularul fundamental al uneia sau al mai multor limbi romanice. Pentru latină am reținut ca aparținînd vocabularului fundamental cuvintele care au fost selectate de acad. Al. Graur (*Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, București, 1954, p. 94—99) sau/și de M. Mathy (*Vocabulaire de base du latin*, ed. II, Paris, 1956). Cele două vocabulare fundamentale ale limbii latine pot fi considerate complementare, oferind o imagine a unui vocabular fundamental care are la bază criterii de selecție asemănătoare cu cele folosite în stabilirea vocabularului fundamental al limbilor romanice. Este vorba de bogăția semantică și puterea de derivare (Al. Graur) și frecvență (M. Mathy)[3].

2. Cuvinte panromanice care aparțin vocabularului fundamental romanic și vocabularului fundamental al latinei. Între acestea distingem două categorii mari: prima cuprinde cuvintele care au fost selectate în toate vocabularele fundamentale romanice (ele sînt panromanice și la nivelul vocabularelor fundamentale) și a doua cuprinde cuvintele care sînt selectate în cel puțin un vocabular fundamental romanic.

[1] *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 111—112.

[2] Cele mai multe sînt păstrate și în limbile standard actuale, altele numai în variante dialectale sau vechi.

[3] O comparație din diverse alte puncte de vedere între vocabularul fundamental al limbilor romanice actuale și cel al latinei am făcut-o în *Del latin a las lenguas romances. Dinámica del vocabulario fundamental*, în „Anuario de Letras" XVIII (1980).

2.1. Sînt selectate în vocabularul fundamental al tuturor limbilor romanice și în cel al latinei următoarele 74 de cuvinte : *ad, aqua, arbor* [4], *arcus, bene, bonus, campus, caput, caro, clavis, cognosco, cohors, contra, cornu, curro, de, decem, dens, dormio, dulcis, duo, facio, ferrum, filius, flos, folium, fortis, fugio, fundus, habeo, herba, homo, lac, lana, largus, leuo, lingua, luna, magis, manus, mollio, morior, nascor, nodus, oculus, os (ossis), ouum, palma, passus, pectus, pellis, piscis, plenus, quattuor, quinque, rideo, rota, rumpo, sanguis, septem, sex, siccus, sono, sto, sum, super, tempus, teneo, terra, uenio, uentus, uinum, uiuus, ungula.*

La acestea poate fi adăugată o serie de cuvinte care nu apar ca panromanice în lista întocmită de I. Fischer, dar care au fost selectate în toate vocabularele fundamentale romanice și care sînt selectate în vocabularul fundamental al latinei : *altus, auris* (sub forma *auricula), cano (canto), intendo, intro, pacare, perdo.*

2.2. Aparțin vocabularului fundamental al unor limbi romanice și celui latinesc următoarele 187 cuvinte : *acer* (5) [5], *albus* (2), *anima* (7), *annus* (8), *ante* (4), *area* (2), *arma* (7), *aro* (2), *asper* (5), *audio* (7),

bibo (8), *bos* (6), *bracchium* (8),

cado (5), *caelum* (8), *canis* (7), *carrus* (8), *catena* (8), *cauda* (8), *cena* (3), *cera* (8), *cingo* (3), *clamo* (8), *claudo* (4), *colligo* (8), *comparo* (3), *comprae-hendo* (6), *coquo* (8), *crassus* (7), *credo* (8), *crepo* (7), *cresco* (8), *crudis* (7),

deus (7), *dico* (8), *dies* (7), *digitus* (7), *do* (5), *doleo* (5), *dolor* (5), *dolus* (4), *dominus* (5), *duco* (3),

ego (6), *exeo* (4),

fames (7), *fascia* (5), *ferus* (4), *flamma* (5), *frango* (3), *frater* (6), *frons* (8), *fructus* (7), *fumus* (8),

gemo (5), *gener* (3), *gravis* (6),

heri (6), *hibernum* (8), *hospes* (4),

iaceo (5), *ille* (8), *in* (8), *integer* (6), *inuito* (1), *iocus* (8), *ipse* (5), *iudex* (6), *iugum* (3), *iuuenis* (7),

lacrima (7), *lacus* (7), *latus* subst. (4), *laudo* (5), *lauo* (7), *lex* (6), *ligo* (7), *linum* (5), *locus* (8), *longus* (8), *luctor* (4), *lumen* (5), *lupus* (7),

magister (7), *mane* (2), *maturus* (5), *medius* (7), *mel* (5), *mens* (4), *mensa* (4), *mille* (7), *mino* (6), *minutus* (8), *miror* (6), *mollio* (2), *mollis* (7), *mons* (7), *monstro* (6), *mulier* (6), *murus* (8), *muto* (8),

neque (1), *niger* (8), *nomen* (8), *nomino* (5), *nos* (5), *nouem* (6), *nouus* (8), *nox* (7),

octo (7), *ordior* (3),

parens (8), *pareo* (8), *paries* (8), *pars* (8), *pax* (8), *peccatum* (4), *per* (5), *placeo* (6), **plouo* (5), *pono* (7), *pons* (8), *populus* (7), *porto* (6), *possum* (8), *praehendo* (7), *pretium* (7), *primarius* (4), *pugnus* (7),

quaero (6),

rado (2), *ramus* (6), *recens* (4), *respondeo* (8), *ripa* (4), *riuus* (6), *rodo* (3),

[4] Rom. *arbure* este în situația specială de a fi fost moștenit (cf. v. rom. *arbure*) și apoi influențat formal de lat. *arbor* în epoca modernă.

[5] Cifra din paranteză indică numărul limbilor romanice în al căror vocabular fundamental actual a fost selectat cuvîntul respectiv.

sagitta (6), *sal* (8), *salio* (6), *saluto* (6), *sanctus* (7), *sanus* (8), *scribo* (8), *se* (5), *sedeo* (6), *sentio* (8), *serpens* (7), *seruus* (2), *si* (5), *signum* (6), *sinus* (6), *socer* (2), *somnus* (7), *soror* (4), *sors* (8), *spargo* (3), *sum* (8), *surdus* (8),

taurus (3), *tendo* (8), *texo* (7), *tono* (4), *totus* (7), *traho* (7), *tres* (6), *tristis* (6), *tu* (6),

uado (2), *uas* (5), *uena* (8), *uendo* (8), *uenter* (8), *uerus* (4), *uicinus* (8), *uideo* (8), *uiginti* (5), *uindico* (2), *uinea* (6), *uirga* (5), *uita* (7), *unda* (8), *unguo* (3), *unus* (6), *uolo* (7), *uos* (4).

De remarcat că aproape două treimi din aceste cuvinte sînt selectate în vocabularele fundamentale ale unui mare număr de limbi romanice (6, 7 sau 8). Sînt izolate sau rare cazurile cînd aceste cuvinte sînt selectate numai în unul sau două vocabulare fundamentale : *inuito*, *neque* (un singur vocabular) ; *albus*, *area*, *aro*, *mane*, *mollio*, *rado*, *seruus*, *socer*, *uado* (în două vocabulare fundamentale).

3. Cuvinte panromanice care aparţin vocabularului fundamental al limbilor romanice şi nu sînt selectate în vocabularul fundamental al latinei. Şi de această dată distingem între ele o categorie formată din cuvinte selectate în vocabularul fundamental al tuturor limbilor romanice şi o alta formată din restul cuvintelor.

3.1. Sînt selectate în vocabularul fundamental al tuturor limbilor romanice actuale, dar sînt absente din vocabularul fundamental al latinei următoarele 29 de cuvinte : *aer*, *barba*, *battuo*, *camisia*, *capra*, *costa*, *directus*, *filum*, *focus*, *furca*, *granum*, *grossus*, *ioco*, *mare*, *musca*, *noster*, *panis*, *pecten*, *petra*, *pilus*, *qualis*, *quando*, *rotundus*, *saccus*, *talis*, *tornare*, *tremulare*, *uacca*, *uetulus*. La acestea poate fi adăugată o serie de cuvinte care nu apar ca panromanice în lista întocmită de I. Fischer, dar care au fost selectate în toate vocabularele fundamentale romanice, fără a fi selectate în vocabularul fundamental latinesc : *carrico*, *chorda*, *cooperio*, *facies*, *quantus*, *salto*, *sapone*.

3.2. Aparţin vocabularului fundamental al unor limbi romanice şi sînt absente din vocabularul fundamental al latinei următoarele 173 de cuvinte :

adiuto (8), *allium* (2), *altare* (2), *annelus* (5), *angelus* (3), *aprilis* (4), *aranea* (4), *argentum* (5), *asinus* (3), *augustus* (6), *aurus* (6), *ausculto* (8),

**baba* (2), *blasphemo* (2), *braca* (2), *bruma* (3), *bucca* (8),

caballico (3), *caballus* (8), *caco* (3), *cannabis* (2), *capistrum* (1), *carbo* (8), *casa* (8), *castanea* (7), *cattus* (7), *ceruus* (4), *charta* (6), *cippus* (3), *circo* (6), *consuo* (5), *corrigia* (3), *coruus* (4), *coxa* (4), *crista* (6), *cubitus*(3), *culus* (7), *cuneus* (3), *cuppa* (6), *curtus* (7),

deorsum (3), *discarricare* (3), *dorsum* (4),

ericius (3),

faba (6), *falx* (4), *farina* (6), *febris* (3), *februarius* (1), *fel* (4), *fenestra* (6), *fenum* (3), *floccus* (5), *follis* (5), *fontana* (4), *formica* (5), *frigo* (5), *furnus* (5), *fustis* (4), *fusus* (6), *futuo* (3),

genuculum (7), *gingiua* (1), *glans* (3), *gula* (7), *gutta* (5),

ieiuno (3), *inde* (4), *iste* (4), *iudex* (6),

laqueus (4), *laridum* (2), *lens* (1), *lepus* (6), *licium* (2), *lignum* (6), *luceo* (6),

macer (6), *maius* (4), *malleus* (4), *manica* (7), *maritus* (6), *marmor* (5), *martius* (3), *masculus* (8), *mastico* (6), *medulla* (3), *mensura* (7), *mensuro* (5), *menta* (1), *merula* (3), *meus* (6), *milium* (5), *mola* (3), *muccus* (5), *mulgo* (3), *mustus* (4), *mutus* (6),

napus (2), *naris* (2), *nasus* (7), *nix* (7), *non* (7), *nurus* (1), *nux* (6), *oblito* (5), *olla* (4),

palus (6), *pascha* (3), *passer* (4), *pastor* (8), *pauo* (3), *peduculus* (5), *pensum* (6), *persica* (1), *pinna* (7), *pinus* (6), *pira* (8), *plango* (7), *planto* (4), *pomus* (6), *porcus* (8), *porrum* (2), *primus* (7), *pulex* (6), *pulpa* (5), *pulvis* (7), *puteus* (5),

quomodo (8),

radius (7), *rancidus* (2), *renes* (2), *rumigo* (1),

sabbatum (2), *salix* (1), *sibilo* (5), *sic* (6), *sitis* (5), *spatha* (8), *spicus* (8), *spina* (7), *stella* (6), *stuppa* (2), *sudor* (1), *sufflo* (6), *suus* (6),

talio (8), *tardiuus* (2), *tela* (7), *tener* (8), *testa* (6), *testum* (1), *tilia* (1), *titio* (2), *tumba* (2), *turdus* (1), *turtur* (1), *tussis* (3), *tuus* (5),

uadum (2), *uallis* (7), *ubi* (2), *uermis* (5), *uessica* (3), *uespa* (4), *uesta* (5), *uiduus* (7), *uiridis* (8), *ulmus* (1), *umbilicus* (1), *unde* (6), *ursus* (6), *urtica* (2), *uter* (1).

De remarcat că, spre deosebire de categoria precedentă, de data aceasta numărul cuvintelor selectate în vocabularul fundamental al mai multor limbi romanice (6, 7 și 8) este mai mic (nu ajunge nici la jumătate). De asemenea, trebuie subliniat numărul mare de substantive care fac parte din această categorie, în opoziție cu numărul foarte mic de verbe.

4. Cuvintele panromanice care aparțin vocabularului fundamental latinesc și care nu au fost selectate în nici un vocabular fundamental romanic sînt în număr de 3 : *ager*, *furtum*, *oro*. Dintre acestea numai *ager* este selectat în ambele vocabulare fundamentale latinești, *furtum* și *oro* numai la Mathy. Absența din toate vocabularele fundamentale romanice actuale a lui *ager* și *oro* se explică prin concurența făcută de sinonimele *campus* și *rogo*. Cît privește *furtum*, remarcăm că în unele limbi romanice actuale a fost selectat verbul din aceeași familie *(furare)*, în timp ce în altele același verb a fost înlocuit prin alte cuvinte.

5. Cuvintele panromanice care nu au fost selectate în nici un vocabular fundamental romanic și nici în vocabularul fundamental latinesc sînt în număr de 18 : *aratrum*, *balteus*, *carpinus*, *coma*, *fraxinus*, *hedera*, *ienuperus*, *lambrusca*, *laurus*, *morum*, *quadragesima*, *salvia*, *sambucus*, *sebum*, *tussio*, *uerres*, *uestimentum*, *uinaceus*.

De remarcat numărul mare de nume de plante.

6. Din examinarea celor patru categorii rezultă că mai mult de jumătate din cuvintele panromanice (267) care reprezintă prima categorie (2.) au fost selectate în vocabularul fundamental al uneia sau al mai multor limbi romanice actuale și în vocabularul fundamental al latinei. Ele sînt, evident, cele mai importante din punctul de vedere al

stabilităţii vocabularului, reprezentînd continuitatea la acelaşi nivel de la latină la limbile romanice.

O continuitate, dar în sens negativ, prezintă şi ultima categorie (5.), cea care reuneşte cuvintele panromanice neselectate nici în vocabularul fundamental latinesc, nici în vocabularul fundamental al limbilor romanice actuale. Aceste cuvinte, foarte puţin numeroase (19), au acelaşi statut astăzi în limbile romanice ca şi în latină : sînt cuvinte cunoscute, dar nefolosite. Ele aparţin părţii numite de obicei vocabular disponibil, din care fac parte şi termenii pentru diverse plante mai puţin importante *(carpinus, fraxinus, hedera, ienuperus, lambrusca, laurus, salvia, sambucus, tilia)*, dar cunoscute (o dovadă în sensul ultimei afirmaţii este însuşi faptul că s-au transmis tuturor limbilor romanice).

Celelalte două categorii reunesc situaţiile care nu prezintă continuitate la nivelul vocabularului fundamental între latină şi limbile romanice actuale. Cele mai numeroase (202) sînt cuvintele neselectate în vocabularul fundamental latinesc şi care sînt prezente în vocabularele fundamentale romanice. La situaţia actuală s-a ajuns în primul rînd datorită marilor modificări de vocabular din latina tîrzie, care au dus la eliminarea unor sinonime de concurenţii mai expresivi (cazul lui *caballus* este tipic în această privinţă). Cea mai mare parte a cuvintelor din această categorie aparţineau în latină la ceea ce am numit mai sus vocabular disponibil : nume de plante *(allium, cannabis, castanea, faba, lens, menta, nux, persica, pinus, urtica* etc.), nume de animale *(asinus, cattus, ceruus, coruus, ericius, formica, lupus, merula, passer, pauo, peduculus, porcus, pulex, turdus, turtur, uermis, uespa* etc.), cuvinte referitoare la corpul omenesc *(*baba, bucca, coxa, cubitus, fel, follis, genuculum, gingiua, gula, medulla, muccus, naris, nasus, pulpa, renes, spatha, sudor, umbilicus)*, şi nume de obiecte *(annellus, capistrum, casa, cuneus, cuppa, fenestra, fontana, fumus, fusus, malleus* etc.). În limbile romanice aceste cuvinte au trecut din vocabularul disponibil în vocabularul fundamental, proces complex care nu a fost subliniat pînă acum. Spre deosebire de situaţia din latină, aceste cuvinte au fost tot mai mult folosite, căpătînd noi sensuri şi constituind bază de derivate. De exemplu, *capra* a fost selectat în limbile romanice pentru sensuri şi derivate (română, retoromană, occitană), pentru derivate (italiană, sardă, franceză), pentru sensuri şi frecvenţă (catalană) şi pentru derivate şi frecvenţă (spaniolă, portugheză). Absenţa unei continuităţi în cazul cuvintelor panromanice selectate în vocabularul fundamental latin şi neselectate în vreun vocabular fundamental romanic, existentă numai la 3 cuvinte despre care am vorbit mai sus (7.), poate fi considerată neglijabilă.

În concluzie, cuvintele panromanice sînt în marea lor majoritate cuvinte importante, selectate în vocabularele fundamentale romanice, cu deosebiri de la limbă la limbă. Mai mult de jumătate dintre acestea au fost importante şi în latină. Cele care nu au fost importante în latină arată un interesant proces de trecere din vocabularul disponibil al latinei în vocabularul fundamental al limbilor romanice.

Constatările de mai sus sprijină din punct de vedere al aprecierilor statistice concluziile noastre anterioare cu privire la poziția ocupată de două categorii de cuvinte (cuvinte panromanice cu excepția românei și cuvinte latinești păstrate numai în română) : în timp ce la cuvintele panromanice proporția celor importante este mare, cuvintele panromanice cu excepția românei sau cele păstrate exclusiv în română sînt caracterizate, în general, printr-o poziție periferică atît în latină, cît și în limbile actuale [6].

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

[6] *„Panromanic cu excepția românei" în vocabularul fundamental al limbilor romanice actuale*, în SCL XXXI (1980), 3, p. 237–246 ; *Sur les mots latins conservés uniquement en roumain*, în *Studi in onore di G. B. Pellegrini* (sub tipar).

VICTOR VASCENCO

UN ACUZATIV ARHAIC (CU FORMĂ DE NOMINATIV PLURAL LA NUMELE DE ANIMATE) ÎN LIMBA RUSĂ CONTEMPORANĂ

Problema corelaţiei dintre elementele conservatoare şi cele noi în limbă, de care acad. Al. Graur s-a ocupat nu o dată [1], este mereu actuală şi de o importanţă deosebită: ea vizează — după cum vom încerca să arătăm mai jos — atît semantica gramaticală, cît şi cea lexicală în conexiunea lor.

Ne propunem, în cele ce urmează, să prezentăm un fapt de limbă aberant din punct de vedere strict contemporan, dar productiv şi viabil, şi să aducem corective în interpretarea lui sub raport aplicativ.

1. În rusă, prepoziţia *v* „în, la", poate fi urmată, după cum se ştie, fie de un prepoziţional, fie de un acuzativ. În cea de-a doua situaţie, şi anume la plural, desinenţele substantivale sînt următoarele (la numele de a n i m a t e): zero *(žen* de la *žena* „soţie"), *-ej* (*gostej* de la *gost'* „oaspete"),*-ov* (*dvornikov* de la *dvornik* „portar") şi *-ev* (*geroev* de la *geroj* „erou"). Altă ocurenţă, pentru prepoziţia *v*, nu este posibilă în principiu, în rusa contemporană, decît în îmbinare cu substantivele nume de i n a n i m a t e, cînd desinenţele de acuzativ plural coincid cu cele ale nominativului: *-i* (de ex., *seti* „plase"), *-y* (*stoly* „mese") etc.

2. Şi cu toate acestea, o serie de exemple, destul de numeroase, vin să infirme norma sincronică de mai sus, căci ele se conformează unui model arhaic, potrivit căruia un verb (sau un postverbal) urmat de prepoziţia *v* se îmbină cu substantive nume de a n i m a t e avînd formă de n o m i n a t i v plural: **V(S) + prep. *v* + S anim. nom. pl.** Acest model, despre a cărui semantică specifică vom vorbi mai jos (sub pct. **4.**), poate fi identificat în exemple ca: *idti* [2] *v gosti* „a-i face cuiva o vizită" (textual: „a merge în oaspeţi"), *igrat' v dočki-materi* „a se juca de-a mama şi fiica", *brat' v žëny* „a lua de soţie", *brat'* [3] *v vožaki* „a lua (pe cineva) drept călăuză", *vyjti* [4] *v ljudi* „a-ş face o situaţie", *postupit' v dvorniki* „a se face portar" etc.

Unele construcţii de acest fel sînt creaţii savante şi au de regulă o conotaţie ironică: *metit' v generaly* „a urmări să devii general", *metit' v ministry* „a urmări să ajungi ministru", *metit' v deputaty* „a urmări să ajungi deputat", *projti v deputaty* „a reuşi să fii ales deputat", *ballotirovat'sja v prezidenty* [5] „a candida la preşedinţie".

[1] Vezi, de ex., *Studii de lingvistică generală. Variantă nouă*, Bucureşti, 1960, p. 77 şi urm.

[2] Verbul poate fi înlocuit cu o serie de formaţii înrudite: *pojti*, *echat'*, *poechat'*, *naechat'*, *chodit'* etc.

[3] Sau *vzjat'*.

[4] Comutabil cu *vybit'sja*.

[5] Sau *v predsedateli*.

Asemenea expresii cunosc o largă circulaţie în limba literaturii artistice din secolul al XIX-lea, putînd fi identificate la mai toţi scriitorii clasici: *Vy v muzykanty ne godites'*... (I. A. Krîlov) „Nu sînteţi buni de instrumentişti"; *Ty, Fil'ka, ty prjamoj čurban! V švejcary proizvel lenivuju teterju* (A. S. Griboedov) „Tu, Fil'ka, eşti mare prostănac. L-ai făcut pe un trîndav să devină uşier"; *V kučera-to ja popal pri Sergee Sergeiče, a prežde povarom byl* (I. S. Turgheniev) „M-am făcut vizitiu pe vremea lui Sergej Sergeič, înainte eram bucătar"; *Ne rod, a um postavlju v voevody* (A. S. Puşkin) „Nu obîrşia, ci mintea o s-o pun drept voievod"; ... *Ètot molodoj čelovek v soldatskoj šineli razžalovan v soldaty za duèl* (M. I. Lermontov) „Acest tînăr îmbrăcat în manta ostăşească a fost degradat soldat din cauza duelului"; *Prišel Grušnickij i brosilsja mne na šeju, — on proizvedën v oficery* (M. I. Lermontov) „Veni Grušnickij şi sări de gîtul meu: fusese avansat ofiţer"; *V aktricy pojdeš'... vot gluposti!* (L. N. Tolstoi) „Te faci actriţă... ce prostie!"; *Gde èto vidano, štob noč'ju v gosti chodili?* (A. P. Cehov) „Unde s-a mai pomenit să mergi în vizită noaptea?"

3. Fenomenul în discuţie are o vechime considerabilă, de aproximativ o mie de ani (îşi trage obîrşia din transformările lingvistice ale vechii ruse din perioada apariţiei scrisului la slavii de răsărit), şi, ca atare, necesită o explicaţie de ordin istoric.

În perioada menţionată mai sus încă nu apăruse categoria morfologică a substantivelor nume de animate, motiv pentru care acuzativul avea desinenţă comună cu nominativul: *knjaz'* „cneaz, prinţ", *kon'* „cal" (forme de N. A. singular), *materi* „mame", *dočeri* „fiice" (forme de N. A. plural). Se spunea, de ex., *osědlati kon'* „a înşeua un cal" şi nu *osedlat' konja* (A. = G.), ca ceva mai tîrziu şi în zilele noastre.

Odată cu apariţia categoriei animatelor, proces care a durat timp de mai multe secole (şi, de fapt, nu s-a încheiat definitiv nici azi, de ex. într-o serie de graiuri ruseşti şi în ucraineană), acuzativul ca marcă a obiectului acţiunii, pentru a se diferenţia de nominativ ca marcă a subiectului acţiunii, a început să coincidă formal cu un alt caz, şi anume cu genitivul, mai întîi la substantivele masculine nume de fiinţe omeneşti (*knjazja*, A. = G.), apoi la numele de animale (*konja*, A. = G.) şi, în sfîrşit, la formele de plural (m. şi f.): *knjazej*, *ženъ* [6]. La numele de inanimate acuzativul a continuat, fireşte, să coincidă cu nominativul, situaţie care s-a menţinut şi în limba contemporană, de ex. *kraj* „ţinut", *kraja* „ţinuturi" (A. = N.).

Ca orice fenomen nou, care îşi croieşte drumul cu greu, izbindu-se de vechi şi concurînd multă vreme cu predecesorul său, tradiţional şi obişnuit, categoria morfosemantică a numelor de animate (A. = G.) a continuat timp îndelungat să „coexiste" cu fenomenul primitiv (A. = N.). Astfel, în loc să se spună *konja*, ca obiect al acţiunii, s-a spus prin tradiţie *kon'*, tot cu funcţie de obiect: *Lučšej kon' vozmetъ* „Va lua cel mai bun cal" (secolul al XVI-lea), *Ljudi, ná kon'!* „Oameni pe cai!" A. S. Puşkin,

[6] La singular, femininele se diferenţiau şi înainte: *sestra* „soră" (N.), *sestry*: (G.), *sestru* (A.).

secolul al XIX-lea, *Sel na kon' i poechal v ogon'* „Se urcă pe cal şi porni în foc" (în unele graiuri de pe Don din secolul nostru) [7].

În concurenţă cu categoria substantivelor nume de animate, cea mai activă rezistenţă a opus-o vechiul acuzativ (A. = N.) în domeniul formelor de plural. Dispunem de numeroase atestări pentru secolul al XVII-lea : *pticy loviti* „a prinde păsări" (în de loc *pticъ loviti*), *dočeri svoi vydali zamužъ* [8] „îşi măritase fiicele" (în loc de *dočerej svoich vydali zamužъ*) [9]. Acestei tradiţii i se supun, fireşte, şi animatele împrumuturi lingvistice, de ex. *seržant* „sergent" : *sam seržanty stavlju* „eu însumi îi numesc sergenţi" (în loc de *seržantov*).

4. Odată cu expresii de tipul celor amintite la început, fenomenul s-a transmis şi limbii ruse moderne, în care — alături de formele curente de animate (A. = G.), net preponderente — pot fi întîlnite şi formele de acuzativ arhaic (A. = N.). Acestea din urmă se dovedesc a fi prolifice numai în construcţii constînd dintr-un substantiv la plural precedat de prepoziţia *v*. Din punct de vedere semantic, verbele sau formaţiile postverbale din componenţa acestor expresii indică o schimbare calitativă în starea subiectului acţiunii, trecerea subiectului într-o nouă ipostază (obştească, profesională etc.), caracteristică unui anumit grup social sau profesional, unei colectivităţi distincte. De aici, tendinţa firească de a marca sub raport morfologic această colectivitate (sau pluralitate) printr-o formă substantivală de plural (cu valoare copulativă), avînd un comportament gramatical specific, care o îndepărtează de numele de animate propriu-zise din zilele noastre şi o identifică formal cu numele de inanimate.

Astfel, în perioada actuală, sovietică, a limbii ruse, apar, potrivit modelului descris, expresii ca : *vydvigat'* [10] *kandidatov v deputaty Verchovnogo Soveta* „a propune candidatura cuiva pentru a fi ales deputat al Sovietului Suprem", *vybrat' kogo-libo v deputaty* „a alege pe cineva deputat", *zapisat'sja v družinniki* „a deveni membru al unui detaşament (muncitoresc, obştesc etc.)", *chotet' v artisty* [11] „a dori să devii artist" etc. Departe de a-şi pierde viabilitatea, această structură specifică cu caracter arhaic poate fi întîlnită în numeroase enunţuri de tip tradiţional sau, dimpotrivă, de tip neologic din limbajul prozei şi poeziei sovietice, începînd cu autori ca Maxim Gorki şi Mihail Şolohov şi terminînd, bunăoară, cu A. Voznesenski : *Otdaj mne dočku v žëny!* (M. Gorki) „Dă-i voie fetei să se mărite cu mine!" ; *Vesovščikova na fabriku ne prinjali, on postupil v rabotniki k torgovcu lesom* (M. Gorki) „Pe Vesovşcikov nu l-au primit la fabrică şi el se angajă lucrător la un neguţător de cherestea" ; *Ja by v lëtčiki pošel...* (V. Maiakovski) „M-aş face aviator..." ; *Včera brali soglasie u menja : v predsedateli [kolchoza] vydvigat' chotjat* (P. Pav-

[7] Exemplele au fost extrase din : P. Ja. Černych, *Istoričeskaja grammatika russkogo jazyka. Kratkij očerk*, Moscova, 1952, p. 152.

[8] *Zamuž*, azi adverb, reprezintă şi el o formă arhaică, căci s-a format prin fuziunea prepoziţiei *za* şi a substantivului animat *muž* „bărbat, soţ" la acuzativ, adică la vechiul acuzativ (în loc de *muža*).

[9] P. Ja. Černych., *op. cit.*, p. 152.

[10] Comutabil cu formaţia postverbală *vydviženie* 'propunere, promovare'.

[11] Expresia poate fi întîlnită, de ex., în poezia *Choču v artisty* de M. Tanič (1977), pe care compozitorul A. Černyj a popularizat-o sub formă de cîntec : *Kto chočet v artisty pust' pomnit parol' : / Artist — èto samaja trudnaja rol'*.

lenko) „Ieri m-au întrebat dacă sînt de acord: vor să mă propună președinte [al colhozului]"; *Mnogie rebjata pošli v svjazisty, ne ponimaja trudnostej predstojaščego dela* (V. Ajaev) „Mulți tineri s-au făcut transmisioniști, neînțelegînd ce dificultăți îi așteaptă"; *Voz'mu ego k sebe v deti* (M. Șolohov) „O să-l înfiez"; *Gerojskie mal'čiki vyšli v geroi . .* (A. Voznesenski) „Viteji băieți deveniră eroi . . .". Vom încheia seria exemplelor cu două citate din limbajul publicistic actual: *Posvjaščenie gruppy junošej v mechanizatory sostojalos' na ploščadi sela Olešin* („Pravda" din 13 februarie 1978) „Solemnitatea de conferire a specialității de mecanic unui grup de tineri a avut loc în piața din comuna Oleșin"; *Kandidatom v vice-prezidenty vydvinut . . . predstavitel' revoljucionno-socialističeskoj partiĭ [Èkvadora]* („Pravda" din 2 aprilie 1978) „A fost propus candidat la vicepreședinție reprezentantul Partidului Revoluționar-Socialist [din Ecuador]".

5. Forma pe care am descris-o și am ilustrat-o mai sus *(v gosti, v dočki-materi, v žëny, v vožaki, v ljudi, v dvorniki, v generaly, v ministry, v deputaty, v prezidenty, v muzykanty, v švejcary, v kučera, v voevody, v soldaty, v oficery, v aktricy, v artisty, v družinniki, v rabotniki, v predsedateli, v svjazisty, v deti, v geroi* etc.*)* poate fi denumită a c u z a t i v a r h a i c cu formă de n o m i n a t i v, căci în toate situațiile amintite desinențele de plural sînt *-i*, *-y* și, mai rar, *-a*. Din punct de vedere strict formal sîntem, așadar, în prezența unui nominativ, căci în limba contemporană o formă de tipul *gosti*, adică în *-i*, respectiv în *-y* sau *-a* (la animate!), nu poate fi calificată, ca marcă morfologică, drept alt caz. Din punct de vedere sintactic ne aflăm, însă, în prezența unui acuzativ, impus de recțiunea firească a verbelor de tipul *idti* + *v* (+ de ex. *gosti*).

Ținînd seama de faptul că numele de animate au astăzi la plural un dublu comportament (determinat de natura regimului gramatical și de sensul expresiei), acest lucru ar trebui reflectat în gramatici sub forma următoarei departajări paradigmatice:

N. ***gosti***	N. ***gosti***
G. ***-ej***	G. ***-ej***
D. ***-jam***	D. ***-jam***
A. (complement direct) = G.	A. (compl. circ. sau ind.) = N.
I. ***-jami***	I. ***-jami***
P. ***-jach***	P. ***-jach***

În prima situație (A. = G.) se încadrează expresiile cu structură modernă, evoluată: *ugoščat' gostej* „a-i servi pe oaspeți", *uvažat' členov obščestva* „a-i respecta pe membrii unei societăți (asociații)" etc., în care forma de acuzativ (= genitiv) este proprie unui substantiv cu rol de complement direct, în timp ce în cea de-a doua situație (A. = N.) se încadrează expresiile cu structură arhaică, mai puțin frecvente (ca ocurență în sistemul limbii) față de cele dintîi, dar productive și pe deplin viabile: *idti v gosti* „a-i face cuiva o vizită", *vstupit' v členy obščestva* „a deveni membru al unei societăți (asociații)" etc., în care forma de acuzativ (= nominativ) este proprie unui substantiv cu rol de complement circumstanțial (de ex. *v gosti*, textual „în vizită, la oaspeți") sau complement indirect (de ex. *v členy*, textual „în rîndul membrilor").

6. Deși, după cum am încercat să demonstrăm mai sus, această formă reprezintă, în ciuda așteptărilor, o categorie productivă și durabilă,

gramaticile limbii ruse contemporane n-o semnalează decît în treacăt [12], iar dicţionarele o prezintă lacunar sau confuz. Astfel, în lucrarea lui S. I. Ojegov [13], cel mai popular dicţionar explicativ al limbii ruse din zilele noastre, fenomenul nu este consemnat, în timp ce în alte dicţionare explicative este calificat drept acuzativ de tip obişnuit prin identificare, evident nefirească sub raport sincronic cu formele autentice de acuzativ (ale substantivelor nume de inanimate!), de ex. cu: *Ja byl zapisan v Semënovskij polk seržantom* (A S. Puşkin) „Am fost trecut în evidenţa regimentului Semionovski cu gradul de sergent"; *A mne skazali, što ... prežde nado vyjti v činy* (I. A. Goncearov) „Mi s-a spus că ... înainte de toate trebuie să mă căpătuiesc" [14] etc.

7. Menţinîndu-se încă din vechea rusă ca opoziţie faţă de noua categorie morfosemantică a animatelor, construcţiile de tipul **V** (S) + prep. *v* + **S anim. nom. pl.** (de fapt, acuzativ arhaic) demonstrează că, în rusă, procesul de constituire a clasei morfologice a numelor de „însufleţite" nu poate fi considerat încheiat: nici în graiuri şi, după cum am încercat să arătăm, nici în limba literară.

Pe de altă parte, din punct de vedere aplicativ, considerăm că fenomenul şi-a cîştigat dreptul de a fi consemnat lexicografic, consecvent, ca valoarea distinctă a preopoziţiei *v* (+ substantive nume de fiinţe la plural). Este aşadar cazul să i se acorde statutul de fapt de limbă actual (nu numai vechi rus!) şi să fie tratat ca atare în dicţionarele explicative sau bilingve ale limbii ruse contemporane.

Noiembrie 1979

Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

[12] Vezi, de ex., două dintre cele mai importante gramatici ale limbii ruse actuale, prima fiind academică, iar cea de-a doua avînd caracter experimental: *Grammatika russkogo jazyka. Tom I: Fonetika i morfologija.* Redakcionnaja kollegija: V. V. Vinogradov, E. S. Istrina, S. E. Barchudarov. Moscova, 1960, p. 104 (unde problema este tratată în şapte rînduri); *Grammatika sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka.* Otv. redaktor — N. Ju. Švedova, Moscova, 1970, p. 322 (problema este tratată, aici, în cinci rînduri!).

[13] *Slovar' russkogo jazyka*, ed. a 11-a, Moscova, 1977, s. v. *v(vo)*.

[14] Vezi, de ex., cel mai complet dicţionar explicativ al limbii ruse contemporane (în 17 volume): *Slovar' sovremennogo russkogo literaturnogo jazyka*, tom vtoroj (V), glavnaja redakcija: V. I. Černyšev, S. G. Barchudarov ş. a., Moscova — Leningrad, 1951, s. v. *V(vo)*. Menţionăm că expresiile din exemplele citate mai sus *(byt' zapisan v polk, vyjti v členy)* sînt explicate şi tratate în comun, nediferenţiat (la sensul 2), împreună cu construcţiile în discuţie *(S anim. nom. pl.)*: *idti v gosti, brat' v žëny* etc. O situaţie asemănătoare se întîlneşte şi în dicţionarele bilingve, de ex. în *Dicţionar rus-român*, sub conducerea redacţională a acad. Emil Petrovici, vol. I, Bucureşti, 1959, s. v. *V, VO* (în dicţionarele publicate ulterior — în cele din 1964, 1969, 1976 ş. a. — expresiile de tipul *S anim. nom. pl.* nu sînt consemnate s. v. *V, VO)*.

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

CREOLĂ ȘI „FOREIGNER TALK"

Dacă geneza limbajului uman în general și aceea a celor mai vechi limbi a căror existență este cunoscută reprezintă probleme ce par din capul locului a avea puține șanse de rezolvare reală pe alt teren decît acela al simplelor ipoteze și speculații, pare în schimb firesc să se creadă că modul în care diverse limbi bine cunoscute au dat naștere unor noi idiomuri într-o epocă relativ apropiată de a noastră ar putea fi lesne reconstituit și explicat. Lucrurile nu stau însă totdeauna așa, mai ales în ce privește formarea unei limbi cel puțin aparent „mixte" sau „amestecate" [1], cum este cazul genezei limbilor creole cu bază europeană, a cărei descifrare constituie în același timp o problemă de istorie a anumitor limbi concrete și o problemă de lingvistică generală.

Diferitele contribuții documentare aduse în ultimii ani cu privire la condițiile istorice existente în teritoriile și în epocile în care au luat naștere diverse limbi creole derivate dintr-o limbă europeană — contribuții privind în special originea diferitelor grupuri etnolingvistice venite în contact în aceste împrejurări și ponderea lor relativă, cum și felul în care prezența lor se reflectă în anumite fapte de limbă [2] —, deși prezintă o importanță de netăgăduit pentru cunoașterea condițiilor concrete în care a luat naștere limba creolă respectivă, nu au rezolvat încă pe deplin problema mecanismului de trecere de la o structură lingvistică bine definită la o alta, distinctă de prima. Problema aportului fiecăruia din cele două grupuri principale prin contactul cărora s-a conturat limba creolă — și anume, în mare, a contribuției grupului de vorbitori și de (inițial) non-vorbitori ai limbii europene respective la restructurarea acesteia într-o nouă limbă, calitativ diferită de cea dintîi — rămîne încă obiect de reflecție.

În cadrul disputei privitoare la originea idiomurilor de tip *pidgin* și creole cu o componentă lingvistică europeană — problemă a cărei rezolvare poate oferi sugestii pentru o mai bună înțelegere a proceselor generale prin care o limbă oarecare poate da naștere, în anumite condiții, unei noi limbi —, în cursul ultimului deceniu, unor ipoteze mai vechi li s-au adus o serie de corective și nuanțări menite să contribuie la o reconstituire mai adecvată a procesului prin care s-au conturat idiomurile în discuție.

Astfel, s-au adus o serie de precizări utile unei teorii mai vechi privitoare la geneza idiomurilor *pidgin* și creole, pe nedrept ridiculizată ca „naivă" și „simplistă" de unii cercetători mai „moderni", teorie care păcătuia poate cel mai mult prin termenul nepotrivit pe care-l

[1] Vezi Alexandru Graur, *Langues mêlées*, în BL 15 (1947), p. 8—19, și Ion Coteanu, *À propos des langues mixtes (sur l'istro-roumain)*, în *Mélanges linguistiques publiés à l'occasion du VIIIe Congrès International des Linguistes*, București, 1957, p. 129—148.

[2] Vezi, printre altele, excelenta cercetare a lui Robert Chaudenson, *Le lexique du parler créole de la Réunion*, Paris, 1974.

adoptase : modul în care vorbitorii limbilor europene se adresau la început „outsiderilor" era impropriu numit *baby talk*, fiind asimilat cu felul în care adulții vorbesc copiilor, pornindu-se de la prezumpția capacităților intelectuale „infantile" ale „outsiderilor" în cazul considerat, dar și de la unele concordanțe lingvistice incontestabile [3].

Contribuția cea mai importantă în acest sens, dar căreia nu i s-a acordat atenția pe care ar fi meritat-o, o constituie aceea prezentată de Charles Ferguson la Conferința de la Mona din 1968 privind *pidginizarea* și creolizarea [4]. Din această comunicare reținem aici ideea potrivit căreia multe limbi, dacă nu chiar toate, posedă un registru de vorbire simplificată numit *foreigner talk*, folosit de vorbitorii „nativi" ai limbii respective cînd se adresează străinilor despre care știu sau presupun că nu cunosc decît foarte puțin sau chiar deloc limba în discuție. Acest „cod" implică o analiză lingvistică intuitivă, reflectînd modul în care vorbitorii nativi consideră că se exprimă îndeobște străinii.

O ipoteză întrucîtva similară cu privire la geneza *pidginurilor* a mai fost formulată, sub o formă puțin diferită, de R. A. Hall Jr., care considera, metaforic, desigur, că un *pidgin* poate lua naștere în răstimpul cîtorva ore, în cursul conversației dintre un turist american, de pildă, și „ciceronele" său italian [5]. Alți cercetători și-au exprimat însă îndoiala în legătură cu faptul că o serie de transformări suferite de limbile europene care au dat naștere unor idiomuri creole s-ar putea datora simplificărilor introduse de înșiși vorbitorii lor, considerînd că acestea răspund unor înclinații individuale și negînd valoarea explicativă a unor situații similare actuale. Astfel, în comentarea ipotezei lui Hall, David DeCamp atribuie, în situația — pe care o consideră „trivială" — dată ca exemplu de Hall, rolul de creare a *pidginului* „turistului" și nu „ghidului", considerînd de asemenea că este greu de crezut ca doi turiști să improvizeze același *pidgin* pentru a comunica cu ghizii lor [6].

Or, Ferguson subliniază tocmai faptul că atribuie rolul activ, creator, nu străinilor, ci vorbitorilor nativi, insistînd asupra faptului că nu este vorba de simple creații individuale, accidentale și spontane, care ar îmbrăca forme improvizate diferite de la vorbitor la vorbitor, în funcție de împrejurări, ci de realizări ale unuia și aceluiași registru special al limbii respective, constituit prin experiență socială, care a dobîndit un caracter relativ sistematic și o anumită stabilitate, și a cărui mînuire vorbitorul nativ o dobîndește pe măsura formării experienței sale lingvistice, într-un mod asemănător în linii mari cu acela în care își însușește și alte aspecte ale limbii sale materne, adaptate diferitelor împrejurări în care se utilizează. Codul numit de el *foreigner talk* — care prezintă o serie de asemănări cu registrul *baby-talk* — se caracterizează printr-o serie de simplificări vizînd trăsăturile cele mai specifice limbii respective ;

[3] Cf. și Ioana Vintilă-Rădulescu, *Creolă și baby talk*, în SCL XXVI (1975), nr. 5, p. 563.

[4] Charles A. Ferguson, *Absence of copula and the notion of simplicity : a study of normal speech, baby talk, foreigner talk, and pidgins*, în *Pidginization and Creolization of Languages. Proceedings of a Conference held at the University of the West Indies, Mona, Jamaica*, April, 1968, edited by Dell Hymes, Cambridge, 1971, p. 141—150.

[5] Robert A. Hall Jr., *The Life Cycle of Pidgin Languages*, în „Lingua" 11 (1962), p. 151—156.

[6] David DeCamp, *Introduction. The Study of Pidgin and Creole Language*, în *Pidginization and Creolization of Languages* (cit.), p. 20—21.

el este independent în mare măsură de limba concretă vorbită de un străin sau altul, dar susceptibil de a se adapta şi unora dintre particularităţile proprii acesteia.

Ferguson consideră că, în condiţii propice, acest *foreigner talk* poate constitui forma cu totul incipientă a unui *pidgin*, capabil de o expansiune ulterioară.

O serie de obiecţii aduse de oponenţii teoriei *baby talk* — cum ar fi aceea a contradicţiei dintre uniformitatea limbilor creole actuale şi presupunerea că fiecare european ar fi improvizat propria sa varietate lingvistică destinată străinilor — cad dacă ţinem seama de caracterul constituit al registrului *foreigner talk*, care nu apare de fiecare dată printr-un fel de „generaţie spontanee", cum s-a lăsat să se înţeleagă uneori. Altă serie de obiecţii — cum ar fi aceea că europenii ar fi fost aceia care au fost nevoiţi să înveţe *pidginurile* sau limbile creole de la neeuropeni, şi nu invers, sau că astfel de idiomuri nu se constituie decît atunci cînd înşişi „outsiderii" posedă iniţial mai multe limbi materne diferite (eterogenitatea lor lingvistică reprezentînd pentru unii cercetători o condiţie *sine qua non* a formării unei limbi creole) — cad de asemenea dacă ţinem seama de faptul că ipoteza prezentată nu pretinde a da seama de toată amploarea procesului de constituire a unor noi limbi, ci exclusiv de faza cea mai de început a acestuia, de punctul său de pornire.

Cît priveşte similitudinile de structură dintre *pidginuri* şi limbi creole avînd o componentă lingvistică europeană diferită, ni se pare că ele s-ar putea explica şi altfel decît printr-o presupusă origine unică — „monogeneza" fiind în mod necesar urmată, după părerea aceloraşi autori, de o „relexificare" (uneori dublată de o „restructurare") [7] ducînd la înlocuirea aproape totală a elementelor lexicale de o anumită origine (probabil portugheză) cu actualele componente ale lexicului fiecărei limbi creole, de origine franceză, engleză etc. Această ipoteză ni se pare în continuare [8] foarte puţin verosimilă şi în fapt mult prea complicată, nefirească şi fără paralele în istoria altor limbi. Similitudinile incontestabile menţionate ni se par explicabile dacă se recunoaşte existenţa unor „universalii lingvistice" şi în cazul derivării registrelor de tip *foreigner talk* din vorbirea „normală", cu atît mai mult cu cît este vorba la origine de limbi indo-europene care păstrează, în ciuda unor diferenţieri importante, o serie de trăsături comune de structură. Astfel, printre trăsăturile caracteristice diferitelor coduri „reduse", indiferent de limba concretă căreia îi aparţin, Ferguson cita omiterea desinenţelor flexionare, a articolului, folosirea unei forme verbale generale în locul formelor flexionare, omiterea copulei şi altele.

Părerea lui Ferguson este confirmată de datele observaţiei asupra unor situaţii similare. Citām spre exemplificare textul (cu intenţii umoristice) al unei non-lingviste care înfăţişează o mostră din registrul *foreigner*

[7] Vezi în special R. W. Thompson, *A note on some possible affinities between the creole dialects of the old world and those of the new*, în *Proceedings of the Conference on creole languages studies* (1959) (Creole Language Studies 2), edited by Robert B. Le Page, Londra, 1961, p. 107—113, şi Keith Whinnom, *The origin of the European-based creoles and pidgins*, în „Orbis" 14 (1965), p. 509—527.

[8] Cf. şi Ioana Vintilă-Rădulescu, *Le rôle des facteurs internes dans la formation des idiomes créoles*, în *Actes du Xe Congrès International des Linguistes*, Bucureşti, vol. IV, p. 813 —818.

talk al unei limbi diferite de cele implicate în procesele de creolizare cunoscute, germana, dar care prezintă trăsături asemănătoare celor prezentate mai sus [9].

Astfel, unui italian (în realitate foarte bun cunoscător al limbii germane), toți vorbitorii de limbă germană pe care îi întîlnește i se adresează, recunoscîndu-l ca străin și neașteptînd să-l audă vorbind, într-o germană simplificată, din dorința de a-l face să-i înțeleagă mai ușor. La ieșirea de pe peron i se cere biletul de tren în forma *Du geben Fahrkarte*, folosindu-se forma verbală generală și cu omiterea articolului hotărît înaintea substantivului. Cînd cere la un chioșc un ziar i se răspunde: *Nix mehr da, Il Tempo, aus*, cu omiterea copulei. Este întrebat dacă nu dorește alt ziar: *Du nehmen andere „Tempo"?*, cu omiterea desinenței la adjectivul nehotărît și a articolului, cum și cu nerespectarea altor caracteristici ale limbii germane (privind folosirea verbelor modale, exprimarea interogației etc.). Cînd i se dă restul la o tutungerie, i se spune: *Sie haben gegeben hundert Mark, Sie also kriegen jetzt 98 Mark retour, Sie verstehen? Da. Sie prüfen, ob nix falsch, und nachzählen.* O persoană care îi ia înainte în stația de taxiuri îi spune: *Du warten, ich dran*, iar șoferul taxiului îl întreabă: *Du weit fahren? Du wollen wohin?*, astfel încît străinul, mirat de felul în care interlocutorii își stîlcesc propria limbă, exclamă nedumerit: *Mamma mia, diese Deutschen!*

Într-un mod similar celui exemplificat în articolul citat, îngrijitoarea unui cămin studențesc internațional se adresa studenților din cele mai diferite colțuri ale lumii, pentru a întreba dacă poate face curățenie în camere, cu întrebarea stereotipă: *Putzen?*, pe care o „glosa" apoi prin perifraza *Sauber machen?*

Chiar dacă este adevărat că nu orice limbaj „macaronic" constituie prin aceasta un *pidgin* și cu atît mai puțin o limbă creolă — pentru a ajunge la acest stadiu fiind necesar ca un astfel de limbaj să capete o anumită stabilitate, să fie folosit cu regularitate în situații determinate și apoi să treacă printr-un proces de expansiune care să-l facă apt a deveni norma lingvistică unică a unei colectivități —, credem că studii mai amănunțite asupra acestor registre ale diferitelor limbi, în special ale acelora care au dat naștere la variante creole, ar fi utile pentru explicarea unor fenomene din aceste limbi, fenomene prea des atribuite unor vagi influențe externe sau justificate prin ipoteze puțin verosimile, și care ar putea fi interpretate ca rezultat al unor procese asemănătoare celor schițate aici.

În concluzie, în dezbaterea asupra acestor probleme ne raliem acelora care atribuie un rol activ — chiar dacă mai mult sau mai puțin conștient — în procesul reorganizării structurii lingvistice ambelor grupuri implicate, deci nu numai masei eteroglote care încerca să învețe noua limbă suprapusă, ci și purtătorilor acesteia. Ni se pare indubitabil că o limbă dispune de registre diferite în funcție de categoria de interlocutori, și că un astfel de registru specific este și acela la care se recurge în cazul contactelor cu non-vorbitori ai limbii respective. Observarea unor situații concrete duce într-adevăr la concluzia că simplificările la

[9] Angelika Boese, *Mamma mia, diese Deutschen!*, în „Die Zeit", 11 februarie 1972.

care recurge în astfel de împrejurări un vorbitor nativ sînt deliberate, nu au caracter strict individual, aceleaşi tendinţe apărînd la vorbitori diferiţi, şi nici nu sînt întîmplătoare, ci se conformează anumitor reguli,[1] unui anumit sistem, aplicat cu relativă consecvenţă. Se poate observa, de asemenea, că acest sistem este dictat, în liniile sale principale, de particularităţile de structură ale codului „nativ", fiind în mare indiferent de limba maternă a interlocutorului străin. Deşi acest cod se realizează concret în mod specific în fiecare limbă în parte, există şi anumite direcţii comune, mai ales în cazul limbilor cu structură asemănătoare — de exemplu al limbilor flexionare care posedă aproximativ aceleaşi categorii gramaticale — şi poate chiar unele „universalii lingvistice" care guvernează procesul de derivare a diferitelor coduri speciale din registrul normal al limbii respective.

Aprilie 1980

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1979 (XXX)

5

LOUIS MOURIN, Indéfinis romans négatifs dans des constructions positives (p. 401–415); SANDA REINHEIMER-RÎPEANU, Accentuabil şi accentuat în limbile romanice (p. 417–425); ASPAZIA REGUŞ, Genitiv-dativul feminin românesc în documentele istorice slavo-române (sec. XV–XVI) (p. 427–432); MARIA FRANCISCA BĂLTĂCEANU, Concordanţe fonetice şi fonologice între armeană şi daco-moesiană (p. 433–455); SANDA GOLOPENŢIA ERETESCU, Conversaţia – un studiu de caz (I) (p. 457–481); LAURENŢIU NICULESCU, Elemente ale unui metalimbaj al limbajului poetic (p. 483–506).

6

SANDA GOLOPENŢIA ERETESCU, Conversaţia – un studiu de caz (II) (p. 515–542); ANDREI AVRAM, Cele mai vechi menţiuni referitoare la deosebirile dialectale din cadrul dacoromânei (p. 543–550); MILE TOMICI, Un sistem nominal în evoluţie : substantivul în graiul sîrbesc din Sviniţa (p. 551–570).

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1980 (XXXI)

1

DOMNIŢA ICHIM-TOMESCU, Observaţii cu privire la articularea numelor proprii în limba română(p. 3–10); GIUSEPPE PICCILLO, Il manoscritto romeno di Silvestro Amelio (1719)a osservazioni linguistiche (p. 11–30); ROMULUS BUCUR, Ghicitoarea – redundanţă şi ambiguitate (p. 31–34); ANCA ULIVI, Teste de percepţie privitoare la relaţia dintre sincopă şi debitul vorbirii în limba română (p. 35–45).

2

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU, Analiza structurii termenilor care indică fenomene sonore (p. 115–135); PETRU NEIESCU, Din fonologia dialectului istroromân (p. 137–150); MARIUS SALA, Rom. *talpă:* împrumut sau moştenit? (p. 151–159); LAURENŢIA DASCĂLU, Asupra intonaţiei cuvintelor relativ-interogative în limba română (p. 161–177); GIUSEPPE PICCILLO, Il „vocabulario italiano-muldavo" di Silvestro Amelio (1719) (p. 179–186); MARIA FRANCISCA BĂLTĂCEANU, Concordanţe morfologice între armeană şi daco-moesiană (p. 187–197).

3

MARIUS SALA, „Panromanic cu excepţia românei" în vocabularul fundamental al limbilor romanice actuale (p. 237–246); MARIN Z. MOCANU, Cuvinte italiene pătrunse în limba română prin intermediul unor limbi neromanice (p. 247–256); BRUNO VILLATA, Le lexique de l'italien parlé à Montréal (p. 257–284); GH. CHIVU, Observaţii asupra vocativului în *-lor* în secolul al XVI-lea (p.285–295); HENRI WALD, Vorbirea şi „sediul" ideilor(p. 297–305).

I.P.I. c. 2345

Lei 20

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA
REPUBLICII
SOCIALISTE
ROMÂNIA

SCL

XXXI
5
septembrie-octombrie
1980

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 33.34.40 şi 33.00.40, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii, ca şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et les tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications déstinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $. 40.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentul dv.

În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revistele se pot procura şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI (direct sau prin poştă), 79717 Calea Victoriei, nr. 125, sectorul I, Bucureşti, tel. 50.76.80.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul I, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

5–XXXI–1980
septembrie–octombrie

SUMAR

Se asociază la acest omagiu următorii colaboratori ale căror articole vor apărea în numerele viitoare : NADIA ANGHELESCU, ANDREI AVRAM, CRISTINA CĂLĂRAȘU, MARIA CVASNÎI, PAULA DIACONESCU, ELENA DRAGOȘ, I. FISCHER, MIHAI GAIȚĂ, ERIC P. HAMP, MARIA ILIESCU, EMIL IONESCU, JOHANNES KRAMER, MIHAELA MANCAȘ, ECATERINA MIHĂILĂ, ADRIANA MITESCU, MARIN Z. MOCANU, DAN MUNTEANU, ALEXANDRA NICOLESCU, LAURENȚIU NICULESCU, LIVIU ONU, IOAN PĂTRUȚ, NICOLAE SARAMANDU, MIRCEA SECHE, MILE TOMICI, CARMEN VLAD.

Acad. ION COTEANU

— la a LX-a aniversare —

La 6 octombrie a.c. prof. dr. Ion Coteanu, membru al Academiei R.S. România, împlinește 60 de ani. Este un prilej binevenit nu numai pentru a i se adresa urări, ci și pentru a prezenta principalele date ale vieții și activității sale.

Născut în 1920, la București, sărbătoritul de azi a urmat toate treptele de învățămînt în același oraș, întîlnindu-se cu dascăli care i-au influențat formația lingvistică: la liceul „Gheorghe Lazăr" l-a avut profesor (de limba latină) pe Alexandru Graur, iar la Facultatea de litere pe Alexandru Rosetti. În 1947—1948 a studiat și la École Pratique des Hautes Études din Paris.

Numit asistent în 1946, Ion Coteanu a parcurs relativ rapid întreaga ierarhie universitară, devenind succesiv lector (1948), conferențiar (1951) și apoi profesor (1962) al facultății în care s-a format. Între 1956 și 1959 a fost decan al Facultății de filologie, între 1967 și 1975 șeful catedrei de limba română contemporană, iar din 1975 este decan al Facultății de limba și literatura română. Director adjunct al Institutului de lingvistică din București între 1959 și 1969 (condus în acea perioadă de acad. Iorgu Iordan), a devenit din 1970 director al acestui institut. A fost ales membru corespondent al Academiei R.S. România în 1963, iar din 1974 este membru activ al acestei înalte instituții.

Membru fondator al tuturor societăților actuale cu profil lingvistic din țara noastră (Societatea de științe filologice [și istorice] 1949, Societatea română de lingvistică romanică 1962, Societatea română de lingvistică 1970), este vicepreședinte al Societății de științe filologice din 1969.

Începută din perioada studenției — prima sa lucrare fiind publicată în 1942 —, activitatea științifică a academicianului Ion Coteanu dovedește o mare varietate de preocupări din domeniul limbii române și al teoriei lingvistice generale, pe primele locuri situîndu-se — în ordinea oarecum cronologică a manifestării — interesul pentru dialectologie, istoria limbii și gramatică istorică, istoria lingvisticii românești, lexicologie și lexicografie, stilistică și poetică. Caracteristica lucrărilor sale, indiferent de tema abordată, o constituie permanenta îmbinare între fapte și teorie, cele două obiective reflectînd, pe de o parte, formația sa în sensul lingvisticii comparativ-istorice tradiționale și, pe de alta, deschiderea către noutățile de metodă și concepție selecționate cu spirit critic. Punctele sale de vedere, expuse într-un stil ales, sînt totdeauna dătătoare de sugestii pentru noi cercetări.

Bibliografia publicată în numărul de față face superfluă enumerarea mai multor titluri de lucrări în această scurtă prezentare. Nu putem însă să nu menționăm manualele sale cu caracter de sinteză asupra dialectelor limbii române (Elemente de dialectologie a limbii române, *1961*) *și asupra structurii actuale a lexicului românesc* (Limba română contemporană *II* Vocabularul, *1975, în colaborare*), *monografia — reprezentînd teza sa de docto-*

rat în filologie — Morfologia numelui în protoromână (româna comună) *din 1969, indispensabilul instrument de lucru care este* Introducere în lingvistica și filologia românească *(1970, în colaborare) și originala* Stilistică funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj *(1973), care propune atît „principii pentru o teorie a stilului", cît și o analiză a limbajului popular românesc. În același timp ne face plăcere că putem adăuga la bibliografia existentă în momentul de față o informație referitoare la lucrări ale sărbătoritului aflate sub tipar sau în pregătire: o scurtă istorie a limbii române intitulată* Structura și evoluția limbii române *și alte două lucrări strîns legate de aceasta din urmă —* Originile limbii române *și* Gramatica limbii române.

Un loc important în activitatea științifică a acad. Ion Coteanu îl ocupă conducerea unor mari lucrări colective de interes național, cum sînt Dicționarul limbii române *(1965—),* Dicționarul explicativ al limbii române *(1975),* Istoria limbii române *vol. al II-lea (1969) și noul tratat* Istoria limbii române *în 6 volume, dintre care primul se află sub tipar.*

Redactor responsabil adjunct al revistei „Limba română" între 1958 și 1978, redactor responsabil al mai multor volume de Probleme de lingvistică generală *(III—VII), al volumului* Elemente de lingvistică structurală *(1967), acad. Ion Coteanu este redactor responsabil al revistei „Studii și cercetări lingvistice" începînd din 1971.*

Bogata sa activitate științifică și didactică nu l-a împiedicat niciodată pe acad. prof. Ion Coteanu să desfășoare o activitate social-politică la fel de importantă. Prezența sa în presa de mare tiraj sau la emisiunile de radio și televiziune, ca și preocuparea constantă pentru destinele învățămîntului românesc sînt manifestări ale omului de știință cetățean.

Închinîndu-i numărul de față, Consiliul de conducere al revistei noastre îi urează mulți ani și rodnică activitate viitoare.

Ne îndeplinim o plăcută datorie mulțumind pe această cale colaboratorilor din țară și din străinătate care au ținut să se asocieze la acest omagiu.

BIBLIOGRAFIA LUCRĂRILOR ACADEMICIANULUI ION COTEANU (1942—1 IUNIE 1980) *

A. LINGVISTICĂ ȘI FILOLOGIE **

1942

1. *Prima listă a numelor românești de plante*, București, Institutul de linguistică română, 37 [— 39] p. (Societatea Română de Linguistică. Seria II. *Studii*, 1).
2. [în colaborare cu D. Bodnariu] *Index des tomes VI— X*. În : BL, **10**, p. 136—215.

1943

3. *Index* la Ovide Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. Tome second, Copenhague — București, Einar Munksgaard — Institutul de linguistică română, 71 p. (Société roumaine de linguistique. **Série** II. *Études*, 2).

1948

Recenzie

4. Fr. Mikus, *Réalité physique et expression linguistique*, dans ,,*Journal de Psychologie*'', No. 2 (avril—juin 1948), p. 195 s. În : BL, **16**, p. 162—165.

1949

5. *Limba ziarelor*. În: CV, **1**, nr. 1, p. 25—26.
6. **Țară** *în secolul al XVII-lea*. În : CV, **1**, nr. 2, p. 11—12.
7. **Pioner** *sau* **pionier**? În : CV, **1**, nr. 3, p. 14.
8. **Ce** *și* **care**. În : CV, **1**, nr. 4, p. 36.
9. [semnat I. C.] **A crea**. În : CV, **1**, nr. 4, p. 41.
10. *Cînd sînt necesare neologismele?* În : CV, **1**, nr. 8, p. 1—5.

1950

11. *O traducere de mîntuială*. În : CV, **2**, nr. 1, p. 22—24.
12. [La rubrica : Cum vorbim la radio ; semnat I. C.] *O propoziție buclucașă. Un termen nepotrivit*. **Lapoviță și ninsoare va cădea**. În : CV, **2**, nr. 1, p. 25.
13. *Fondul principal de cuvinte*. În : CV, **2**, nr. 11—12, p. 1—5.

1951

14. **A-l ajunge dajdia**. În : CV, **3**, nr. 3—4, p. 36—38.

* Întocmită de Ion Dănăilă.

** Abrevierile folosite sînt cele din *Bibliografia românească de lingvistică* (BRL), apărută în numărul 4 din fiecare an al revistei ,,Limba română'', începînd din 1959.

1952

15. [semnat I. C.] *În legătură cu propozițiile disjunctive.* În : CV, **4**, nr. 2, p. 39.
16. *Cuvîntul ca unitate lexicală.* În : CV, **4**, nr. 3, p. 1–6.
17. *Părerile lui I. L. Caragiale despre limba literară.* În : CV, **4**, nr. 3, p. 12–15.

1955

18. *Dislocarea ca procedeu stilistic în poezia noastră contemporană.* În : RUB, **1**, nr. 2–3, p. 189–195.
19. *Despre pluralul substantivelor neutre în românește.* În : LL, **1**, p. 103–117.
20. *Există limbă literară nescrisă?* În : GL, **2**, nr. 47, p. 5.

1956

21. *Despre poziția articolului în limba română.* În : SCL, **7**, nr. 1–2, p. 57–74.
22. *Creația lexicală în poezia noastră nouă.* În : LL, **2**, p. 89–108.

1957

23. *Cum dispare o limbă (istroromâna).* Cu o prefață de acad. Al. Graur, [București], Editura științifică, 43 p.
    Recenzii : C. Otobîcu, în : LR, **6**, 1957, nr. 6, p. 84–86.
    Al. Rosetti, în : SCL, **9**, 1958, nr. 1, p. 101–102.
24. *Despre evoluția declinării românești.* În : AUB, **10**, p. 9–14.
25. *À propos des langues mixtes (Sur l'istro-roumain).* În : Mélanges Oslo, p. 129–148.
26. *Note pe marginea unor studii recente despre cuvînt.* În : SCL, **8**, nr. 2, p. 173–192.

1958

27. *Contribuție la teoria articolului.* În : SCL, **9**, nr. 1, p. 17–44 ; versiunea rusă, *K voprosu o teorii artiklja*, în : RL, **3**, nr. 1, p. 59–89.
28. *Epocile de evoluție a limbii române.* În : SCL, **9**, nr. 2, p. 151–158.
29. *Și totuși istroromâna este limbă!* În : SCL, **9**, nr. 3, p. 391–393.
30. *Realitatea obiectivă a fondului principal lexical.* În : SCL, **9**, nr. 3, p. 399–404.
31. *Ce este* **-ule** *de la vocativ?* În : Omagiu Iordan, p. 213–216.
32. *Despre tehnica stilului la M. Sadoveanu.* În : *De la Varlaam la Sadoveanu. Studii despre limba și stilul scriitorilor*, [București], Editura de stat pentru literatură și artă, p. 462–480.

1959

33. *Recueil d'études romanes.* Publié à l'occasion du XIe Congrès international de linguistique romane à Lisbonne du 31 mars au 3 avril 1959. Comité de rédaction : I. Coteanu, Iorgu Iordan, A. Rosetti, M. Sala (secrétaire), Bucarest, Editions de l'Académie de la République Populaire Roumaine, 344 p. (Académie de la République Populaire Roumaine).
34. *Le roumain et le développement du latin balkanique.* În : Recueil Lisbonne, p. 41–50.
35. *Contribuții la o semasiologie sistematică.* În : PLG, **1**, p. 11–35 ; versiunea rusă, *K voprosu o sistematičeskom haraktere semasiologii*, în : RL, **5**, 1960, nr. 1, p. 5–26.
36. *Criteriile de stabilire a dialectelor limbii române.* În : LR, **8**, nr. 1, p. 7–15.
37. [semnat I. C.] *Pentru studierea stilurilor limbii noastre literare.* În : LR, **8**, nr. 1, p. 69–73.

38. *Cuvinte noi și cuvinte vechi (Note de cultivare a limbii).* În : LR, **8**, nr. 2, p. 76—79.
39. *Note de cultivare a limbii. I. Cuvinte noi sau arhaisme?* **(vieţui, îndrăgi).** *II. Beţia figurilor de stil.* În : LR, **8**, nr. 3, p. 48—54.
40. *Lexicografia și lexicologia românească după 23 August 1944.* În : LR, **8**, nr. 4, p. 46—57.

Recenzie

41. Mózes Gálffy, *Principii în cercetarea sistemului fonetic al dialectelor*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, Ed. Acad. R.P.R., 1958, p. 303—315 ; R. Udler, *Principiile elaborării* **Atlasului lingvistic moldovenesc** *și importanța lui*, în *Limba și literatura moldovenească*, an I 1958, nr. 1, p. 35—41, Filiala moldovenească a Academiei de științe a U.R.S.S., Institutul de limbă și literatură, Chișinău ; I. Pătruț, *Influences slaves et magyares sur les parlers roumains*, în *Romanoslavica*, București, 1958, p.31—42 și I. Pătruț, *Rostirea* **nouă, două** *etc.*, în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, p. 661—665. În : LR, **8**, nr. 2, p. 104—109.

1960

42. [în colaborare cu Em. Vasiliu] *Conţinut și formă în limbă.* În : PLG, **2**, p. 9—18.
43. *În legătură cu sistemul vocabularului.* În : PLG, **2**, p. 33—47.
44. [în colaborare cu Iorgu Iordan] **Dicționarul limbii române** *(Dicționar general).* În : LR, **9**, nr. 1, p. 11—20.
45. *În legătură cu ,,subordonatele'' explicative.* În : LR, **9**, nr. 1, p. 27—33.
46. *Stilurile moderne ale limbii române literare.* În : LR, **9**, nr. 2, p. 58—70.
47. *Structura lingvistică a versului final din ,,Floare albastră''.* În : LR, **9**, nr. **3**, p. 62.
48. *Note despre esenţa limbii.* În : SCL, **11**, nr. 3, p. 459—465.
49. **v** *mobil de la auxiliarul viitorului bănățean.* În : SCL, **11**, nr. 4, p. 851—854.

1961

50. *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, Editura științifică, 318 p.

    Recenzii : Ștefan Giosu, în : SCSt (Iași), **13**, 1962, nr. 1, p. 114—123.
    Matilda Caragiu-Marioțeanu, în : SCL, **13**, 1962, nr. 4, p. 555—559.
    Al. Ionașcu, în : LR, **11**, 1962, nr. 6, p. 688—696.
    Al. Graur, în : SCL, **14**, 1963, nr. 1, p. 121—123.
    Marius Sala, în : RL, **8**, 1963, nr. 2, p. 299—301.
    G. Ivănescu, în : AUT, **1**, 1963, p. 347—350.
    F. Keintzel-Schön, în : ,,Deutsche Literaturzeitung für Kritik der internationalen Wissenschaft'', Berlin, **84**, 1963, p. 431—432.
    G. P. Klepikova, în : ,,Voprosy jazykoznanija'', Moskva, **13**, 1964, nr. 2, p. 130—133.

51. *Româna literară și problemele ei principale*, București, Editura științifică, 95 p.
    Recenzie : M. Seche, în : LR **10**, 1961, nr. 6, p. 620—625.
52. *Probleme de lingvistică generală.* Vol. III. Redactor responsabil : acad. Al. Graur. Redactor responsabil adjunct : I. Coteanu, [București], Editura Academiei Republicii Socialiste România, 149 p.
53. *Locul stilului artistic în limba literară.* În : LR, **10**, nr. 2, p. 144—155.

Recenzii

54. Acad. Al. Rosetti, *Istoria limbii române. I. Limba latină*, ediția a treia revăzută și adăugită, Editura științifică, București, 1960, 227 p. În : LR, **10**, nr. 3, p. 259—262.

55. R. G. Piotrovski, *Formirovanie artiklja v romanskih jazykah* (Formarea articolului în limbile romanice), Moscova — Leningrad, Editura Academiei de Științe a U.R.S.S., 1960, 162 p. În : LR, **10**, nr. 6, p. 625—626.
56. Iv. Gălăbov,, *Bulgarisch-rumänische Berührungen bei der Umwandlung des Infinitivsystems,* Zeitschrift für slavische Philologie, Band XXIX, Heft 2, 1961, p. 275—287. În : LR, **10**, nr. 6, p. 626—627.

1962

57. *Probleme de lingvistică generală.* Vol. IV. Redactor responsabil : acad. Al. Graur. Redactor responsabil adjunct : I. Coteanu, [București], Editura Academiei Republicii Populare Române, 204 p.
58. *Considerații asupra structurii stilistice a limbii.* În : PLG, **4**, p. 59—83 ; versiunea engleză, *Considerations upon the Stylistic Structure of Language,* în : RL, **7**, nr. 2, p. 223—241.
59. *„Discontinuitatea", un procedeu al stilului artistic actual.* În : LR, **11**, nr. 1, p. 3—12.
60. *Caracterele generale ale limbajului popular.* În : LR, **11**, nr. 3, p. 242—247.
61. *Structura stilistică a limbii.* În : LR, **11**, nr. 4, p. 357—365 ; reluat în ELS, 1967, p. 211—221.
62. [în colaborare cu Al. Rosetti și Em. Vasiliu] *Probleme actuale în lingvistică.* În : LR, **11**, nr. 5, p. 495—498.

Recenzie

63. *Studii de gramatică,* vol. II, Editura Academiei R.P.R., București, [1961], 206 p. În : LR, **11**, nr. 5, p. 107—112.

1963

64. *Aspecte ale limbajului popular actual.* În : LR, **12**, nr. 1, p. 59—67.
    Recenzie : [nesemnată] în : „Tribuna", Cluj, **7**, 1963, nr. 16, p. 3.
65. *Cîteva probleme ale lingvisticii structurale.* În : LR, **12**, nr. 2, p. 115—124.
66. *Anticiparea complementului prin pronume, o regulă gramaticală nouă?* În : LR, **12**, nr. 3, p. 242—246.
67. *Revista „Limba română".* În : GÎ, **14**, nr. 703, p. 2.
68. *Moduri de exprimare.* În : GL, **10**, nr. 22, p. 2.

1964

69. *Schiță a declinării numelui în româna comună — Declinarea articulată —.* În : SCL, **15**, nr. 4, p. 445—469 ; versiunea franceză, *Esquisse de la déclinaison du nom en roumain commun — La déclinaison déterminée —,* În : RRL, **9**, nr. 4, p. 407—430.
70. *A apărut „Gramatica limbii române" (Ediția a II-a).* În : RLib, **22**, nr. 5 999, p. 2.
71. *Reconstrucția așa-numitei „române comune".* În : LR, **13**, nr. 4, p. 346—353.

1965

72. *Istoria limbii române.* Comitetul general de coordonare : acad. Al. Rosetti (redactor responsabil), B. Cazacu, membru corespondent al Academiei R. P. R., I. Coteanu, membru corespondent al Academiei R. P. R., redactori responsabili adjuncți. Membri : acad. Al. Graur, acad. I. Iordan, acad. Emil Petrovici, acad. Tudor Vianu, Andrei Avram, Mioara Avram, J. Byck, Vladimir Drimba, G. Istrate, D. Macrea, membru corespondent al Academiei

R. P. R., Em. Vasiliu. Secretari : Marius Sala și Laura Vasiliu. Volumul I. *Limba latină*. Colectivul de revizie : acad. Al. Graur, I. Fischer și Sorin Stati, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, 437 p. (Academia Republicii Populare Române).

73. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei. Tomul VI. [*Fasciculă introductivă*], București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 136 p. (Academia Republicii Socialiste România).

74. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei. Tomul VI. Fascicula 1. *M—MANDRĂ*[1]. Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, Lidia Sfîrlea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 80 p. (p. 1—80) (Academia Republicii Socialiste România).

75. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei. Tomul VI. Fascicula a 2-a, *MANDRĂ*[2] — *MASCAT*[1]. Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, Lidia Sfîrlea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 80 p. (p. 81—160) (Academia Republicii Socialiste România).

76. *Le dictionnaire de la langue roumaine (DLR)*. În : RRL, **10**, nr. 1—3, p. 31—43.

77. 160 *de ani de la nașterea lui Timotei Cipariu*. În : LR, **14**, nr. 3, p. 295—300.

78. *Premise pentru stabilirea vocabularului străromânei (I)*. În : SCL, **16**, nr. 5, p. 579—604 ; *(II)*. În : SCL, **16**, nr. 6, p. 759—790 ; vezi și nr. 104.

79. *Dicotomie sau tricotomie lingvistică? (Limbă — vorbire — normă)*. În : Omagiu Rosetti, p. 153—154.

1966

80. *À propos de la répartition stylistique du vocabulaire roumain actuel*, Bucarest, [f.e.], 20 p. multigr. (Université de Bucarest, Cours d'été et colloques scientifiques, Sinaia, 25 juillet — 24 août 1966).

81. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VI. Fascicula a 3-a. *MASCAT*[2] — *MĂMĂIȚĂ*. Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, Lidia Sfîrlea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 80 p.(p. 161—240) (Academia Republicii Socialiste România).

82. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VI. Fascicula a 4-a. *MĂMĂLATIȚĂ — MĂTĂRÎNGĂ*. Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, Lidia Sfîrlea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 80 p. (p. 241—320) (Academia Republicii Socialiste România).

83. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VI. Fascicula a 5-a. *MĂTĂSAR — MERGĂTOR*. Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, Lidia Sfîrlea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 80 p. (p. 321—400) (Academia Republicii Socialiste România).

84. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei

Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VI. Fascicula a 6-a. *MERGĂTORIU — MICROBIOLOGIE.* Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, Lidia Sfîrlea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 80 p. (p. 401—480) (Academia Republicii Socialiste România).

85. [semnat I. C.] *De la redacția* **Dicționarului limbii române**. În : LR, **15**, nr. 2, p. 133—135.
86. *Cînd apar fricativele moldovenești ŝ și ẑ*. În : LR, **15**, nr. 3, p. 306—308.
87. *Din nou despre existența genului neutru în românește.* În : LR, **15**, nr. 3, p. 309—312.
88. *Pentru un dicționar de frecvență al limbii române.* În : LR, **15**, nr. 4, p. 339—340.
89. *Dialectul și ierarhia dialectală a limbii.* În : LR, **15**, nr. 4, p. 386—388.
90. *Probleme și soluții lexicale în* **Dicționarul limbii române**. În : LR, **15**, nr. 5, p. 479—485.

1967

91. *Elemente de lingvistică structurală.* Redactor responsabil : I. Coteanu, București, Editura științifică, 320 p.

Recenzii: Constantin Crișan, în : „Steaua", Cluj-Napoca, **18**, 1967, nr. 12, p. 79—80.
J. Smrčkova, în : „Jazykovědné aktuality". Zpravodoj jazykovědného při Československa akademii věd, Praha, nr. 4, 1967, p. 18—19.
Valeria Guțu-Romalo, în : IB, **15**, 1968, nr. 4 497, p. 2.
Gh. Bolocan, în : LR, **17**, 1968, nr. 5, p. 474—477.
G. Gruiță, în : StUBB, **13**, 1968, fasc. 2, p. 125—127.
Al. Graur, în : SCL, **20**, 1969, nr. 1, p. 111—113.
Petru E. Zugun, în : AUI, **15**, 1969, p. 160—163.
Luminița Fassel, în : „Studia Neophilologica", Stockholm, **43**, 1971, p. 266—267.

92. *Dicționarul limbii române (DLR).* Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VI. Fascicula a 7-a. *MICROBIOLOGIST— MINIATURISTICĂ.* Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, Lidia Sfîrlea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 80 p. (p. 481—560) (Academia Republicii Socialiste România).
93. *Dicționarul limbii române (DLR).* Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VI. Fascicula a 8-a. *MINIATURIZA — MITITEL.* Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, Lidia Sfîrlea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 80 p. (p. 561—640) (Academia Republicii Socialiste România).
94. *Dicționarul limbii române (DLR).* Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VI. Fascicula a 9-a. *MITITELUȘ — MÎRLĂNIME.* Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, Lidia Sfîrlea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 80 p. (p. 641—720) (Academia Republicii Socialiste România).
95. *Probleme de lingvistică generală.* Vol. V. Redactori responsabili : acad. Al. Graur și prof. I. Coteanu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 200 p.

Recenzie: V[aleria] G[uțu]—R[omalo], în : LR, **17**, 1968, nr. 2, p. 186.

96. *Principalele aspecte ale structuralismului contemporan.* În : ELS, p. 7—19.
97. *Comutarea și substituția.* În : ELS, p. 23—37.
98. *Posibilitatea și limitele formalizării în stilistică.* În : PLG, **5**, p. 167—172 ; un rezumat în franceză în ACIL X, **3**, 1970, p. 332.
99. *Direcții noi de dezvoltare în lingvistică.* În : ,,Lupta de clasă", București, **47**, nr. 10, p. 109—112.

1968

100. *Où en sont la philologie et la lingustique roumaines?*, Bucarest, Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie, 71 p. (**Bibliotheca Historica Romaniae**, 20).
Recenzii : Valeria Guțu-Romalo, în : LR, **18**, 1969, nr. 3, p. 296—298.
Au. Bălan-Mihailovici, în : ,,Revue romane", Copenhague, **5**, 1970, nr. 2, p. 275—279.
101. *Dicționarul limbii române (DLR).* Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VI. Fascicula a 10-a și a 11-a. *MÎRLEALĂ — MORSĂ*[1]. Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, Lidia Sfîrlea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 160 p. (p. 721—880) (Academia Republicii Socialiste România).
102. *Dicționarul limbii române (DLR).* Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VI. Fascicula a 12-a și a 13-a. *MORSĂ*[2]*— MUZUR-AGA.* Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 195 p. (p. 880—1076) (Academia Republicii Socialiste România).
103. *Dicționarul limbii române (DLR).* Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VI. Litera *M.* Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, Lidia Sfîrlea, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, CXXXVI + 1076 p. (Academia Republicii Socialiste România).
104. *Prémises pour la reconstruction du lexique protoroumain.* În: *XI Congreso Internacional de Lingüística y Filología Románicas. Actas.* II. Publicadas por Antonio B. Carril y Margarita Cantarero, Madrid, p. 539—546 (Consejo Superior de Investigaciones Científicas. Patronato ,,Menéndez y Pelayo", Instituto ,,Miguel de Cervantes", *Revista de filología española*, Anejo LXXXVI) ; vezi și nr. 78.

Recenzie

105. Matilda Caragiu-Marioțeanu, *Fono-morfologie aromână. Studiu de dialectologie structurală*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1968, 221 p. În : LR, **17**, nr. 6, p. 532—534.

1969

106. *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 160 p.

Recenzii: H. Mihăescu, în : RESEE, **8**, 1970, nr. 2, p. 396.
Knud Togeby, în : „Revue romane", Copenhague, **5**, 1970, nr. 2, p. 283—284.
A. Goția, în : CL, **14**, 1971, nr. 1, p. 173—175.
I. Fischer, în : SCL, **22**, 1971, nr. 5, p. 545—549.
Ion Popescu, în : LR, **21**, 1972, nr. 3, p. 269—272.
Octave Nandriș, în : „Bulletin de la Société de Linguistique de Paris", Paris, **67**, 1972 (1973), p. 180—181.
Karl Peter Linder, în : „Zeitschrift für romanische Philologie", Tübingen, **89**, 1973, Heft 1/3, p. 411—417.
Vittore Pisani, în : „Paideia", Genoa, **29**, 1974, p. 229.
Jean-Pierre Kent, în : „Vox Romanica", Zürich, **35**, 1976, p. 170—178.

107. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VII. Partea a 2-a. Litera *O*. Redactor responsabil : Vasile Breban, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 400 p. (Academia Republicii Socialiste România).
108. *Istoria limbii române*. Comitetul general de coordonare : acad. Al. Rosetti (redactor responsabil), B. Cazacu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România și I. Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, redactori responsabili adjuncți. Membri : acad. Al. Graur, acad. Iorgu Iordan, Andrei Avram, Mioara Avram, Vladimir Drimba, G. Istrate, D. Macrea, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, Em. Vasiliu. Secretari : Marius Sala și Laura Vasiliu. Volumul II. Colectivul de elaborare a lucrării : prof. I. Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, redactor responsabil, Gh. Bolocan, Matilda Caragiu-Marioțeanu, Vl. Drimba, I. Fischer, Maria Iliescu, M. Isbășescu, Liliana Macarie, H. Mihăescu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, C. Poghirc, Sebastiana Popescu, Marius Sala, secretar, Sorin Stati. Colectivul de revizie : prof. I. Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România, I. Fischer, Marius Sala, București, Editura Academiei Republicii Socialiste Ronânia, 464 p. (Academia Republicii Socialiste România).
109. *Adjectivul în protoromână (româna comună)*. În : LR, **18**, nr. 1, p. 31—38.
110. *În legătură cu structura numeralului românesc*. În : LR, **18**, nr. 2, p. 137—138.
111. *Sintaxă înainte de morfologie și fonetică*. În : LR, **18**, nr. 3, p. 277—279.

1970

112. [în colaborare cu I. Dănăilă] *Introducere în lingvistica și filologia românească. Probleme. Bibliografie*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 345 p.

Recenzii : Alex. Novac, în : „Tomis", Constanța, **6**, 1971, nr. 5, p. 18.
Eugen Beltechi, în : CL, **16**, 1971, nr. 2, p. 409—411.
Gabriel Vasiliu, în : NyIK, **15**, 1971, nr. 2, p. 391.
Werner Bahner, în : „Beiträge zur romanischen Philologie", Berlin, **10**, 1971 (1972), p. 382—383.
Ernest M. Wakkner, în : „Erasmus", Wiesbaden, **24**, 1972, p. 474—475.
M. Karpačeva, în : „Études balkaniques", Sofia, **8**, nr. 3, 1972, p. 118—120.
Johannes Krammer, în : „Archiv für das Studium der neueren Sprachen", Leipzig, **209**, 1972—1973, p. 177—179.

113. *Sistemele limbii.* Redactori responsabili : prof. dr. Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România și conf. dr. Lucia Wald, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 275 p.

Recenzii : Narcisa Forăscu, în : LR, **20**, 1971, nr. 4, p. 354—356.
Toma Pavel, în : „Linguistics", The Hague, **96**, 1973, p. 126—128.

114. *Idiostilul.* În : SL, p. 35—49.
115. *În legătură cu o recenzie.* În : „Contemporanul", București, nr. 20, p. 8.

1971

116. *Dicționarul limbii române (DLR).* Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VII. Partea 1. Litera *N.* Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 584 p. (Academia Republicii Socialiste România).
117. *Stilul ca deviere.* În : SCL, **22**, nr. 3, p. 235—246.
118. *Dicționarul Academiei.* În : *Metode noi și probleme de perspectivă ale cercetării științifice.* Lucrările sesiunii științifice a Academiei Republicii Socialiste România din 19—21 ianuarie și 2—3 iulie 1970, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, p. 299—303.
119. *Urme de declinarea a IV-a latină în limba română.* În : ACILFR XII, **2**, p. 1425—1428.

Recenzii

120. J. Dubois, F. Edeline, J. M. Klinkenberg, I. Minguet, F. Pire, H. Trinon, *Rhétorique générale*, „Langue et langage", Ed. Larousse, Paris, 1970, 202 p. În : SCL, **22**, nr. 4, p. 417—419.
121. *Studii de limbă literară și filologie*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1969, 375 p. În : SCL, **22**, nr. 4, p. 419—424.

1972

122. *Dicționarul limbii române (DLR).* Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru corespondent al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea 1. Litera *P. P— PĂZUI.* Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 358 p. (p. 1—358) (Academia Republicii Socialiste România).
123. *Este literatura numai un fapt de limbă?* În : AUB, **21**, nr. 1—2, p. 11—18.
124. *Reflecții asupra stilisticii funcționale.* În : SLLF, 2, p. 125—143.
125. *Raportul dintre conotație și denotație.* În : LL, 3, p. 301—308.
126. *Semn, simbol, mesaj poetic.* În : SCL, **23**, nr. 6, p. 595—602.

Recenzie

127. *Tratat de lingvistică generală*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 1971. În : LR, **21**, nr. 4, p. 319—320.

1973

128. *Stilistica funcțională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 204 p. ; capitolul *Stil în genere, stil în speță*, p. 53—80, reluat, în versiune maghiară, *Stilusnemek és stílusok*, în : *Stilisztikai tanulmányok*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1976, p. 189—211.

Recenzii : Șerban Cioculescu, în : RLit, **6**, 1973, nr. 39, p. 7.
Al. Graur, în : RLit, **6**, 1973, nr. 46, p. 12.
Constantin Cojocaru, în : ,,Ateneu", Bacău, **10**, 1973, nr. 11, p. 17.
M. Sala, în : ,,Familia", Oradea, **9**, 1973, nr. 9, p. 2, 6.
Const. Otobîcu, în : ,,Săptămîna culturală a capitalei", București, 1973, nr. 146, p. 6 și nr. 147, p. 6.
Szabó Zoltán, în : ,,Utunk", Cluj, **28**, 1973, nr. 38, p. 2 și în : ,,A Hét", București, **6**, 1973, nr. 14, p. 5.
Eugen Câmpeanu, în : CL, **19**, 1974, nr. 1, p. 135—137.
Béla Kelemen, în : NyIK, **18**, 1974, nr. 1, p. 180—182.
D. Macrea, în : RLit, **7**, 1974, nr. 5, p. 12.
Ștefan Munteanu, în : ,,Orizont", Timișoara, **25**, 1974, nr. 7, p. 4.
Vasile Țâra, în : ,,Orizont", Timișoara, **25**, 1974, nr. 7, p. 6.
Magdalena Vulpe, în : SCL, **25**, 1974, nr. 2, p. 190—198.
Solomon Marcus, în : SCL, **25**, 1974, nr. 3, p. 305—310.
Gh. Bulgăr, în : TribRom, **3**, 1974, nr. 46, p. 12.
Gheorghe Dogaru, în : *Interferențe. Studii literare*, București, [f.e.], 1975 p. 71—75 (Societatea literară ,,Relief românesc").
Carmen Vlad, în : CREL, **3**, 1975, nr. 2, p. 131—132.
Victor Iancu, în : BulȘt Baia Mare, **4**, 1972 (1975), p. 325.
[nesemnată] în : ,,Korunk", Cluj-Napoca, **33**, 1975, nr. 1 p. 144.

129. *V. dr.* **pre>** *dr.* **pe.** În : SCL, **24**, nr. 5, p. 511—512.

1974

130. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Redactori responsabili: Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 2-a. Litera *P. PE — PÎNAR*. Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 335 p. (p. 359—693) (Academia Republicii Socialiste România).
131. *Probleme de lingvistică generală*. Vol. VI. Redactori responsabili : acad. Al. Graur, acad. I. Coteanu, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 143 p.
132. Georgeta Ciompec, Constantin Dominte, Valeria Guțu-Romalo, Clement Mîrza, Emanuel Vasiliu, *Limba română contemporană*. Vol. I. Sub coordonarea acad. Ion Coteanu, București, Editura didactică și pedagogică, 336 p.
133. *Structura fonologică a cuvîntului românesc literar actual (grupurile consonantice)*. În : SCL, **25**, nr. 2, p. 137—148.
134. *În legătură cu ,,structura de adîncime"*. În : SCL, **25**, nr. 2, p. 169—170.
135. *Recenzie?* În : SCL, **25**, nr. 3, p. 315—317.
136. *Structura consonantică a cuvîntului în româna și franceza literară (grupurile consonantice)*, În : SCL, **25**, nr. 4, p. 385—395.

Recenzie

137. Gabor O. Nagy, *Abriss einer funktionellen Semantik*, Budapesta, Akadémiai Kiadó, 1973, 124 p. În : SCL, **25**, nr. 2, p. 189—190.

1975

138. [în colaborare cu Angela Bidu-Vrănceanu] *Limba română contemporană*. Vol. II. *Vocabularul*, București, Editura didactică și pedagogică, 303 p. (Ministerul Educației și Învățămîntului).
Recenzii : Cezar Tabarcea, în : RLit, **8**, 1975, nr. 47, p. 8 și în : TribRom, **5**, 1976, nr. 87, p. 11.
Gh. Bolocan, în : SCL, **28**, 1977, nr. 6, p. 563—565.
139. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Redactori reponsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul IX. Litera *R*. Redactori responsabili : Vasile Breban, Bela Kelemen, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 641 p. (Academia Republicii Socialiste România).
140. *Dicționarul explicativ al limbii române (DEX)*. Conducătorii lucrării : Ion Coteanu, Luiza Seche, Mircea Seche, [București], Editura Academiei Republicii Socialiste România, 6 + 1049 p. + 79 planșe în afară de text (Academia Republicii Socialiste România, Institutul de lingvistică din București).
141. **Dintre sute de catarge**. *O modalitate de interpretare*. În : LR, **24**, nr. 5, p. 457—460.
142. *Un dicționar scris și pentru dumneavoastră, tovarășe profesor!* În : TribȘc, **5**, nr. 162, p. 1, 6.
143. *„Morgenstimmung" sau poemul întoarcerii către lume*. În : SCL, **26**, nr. 5, p. 481—483.

1976

144. *Pentru un mare dicționar ortografic al limbii române*. În : LR, **25**, nr. 4, p. 351—354.
145. *Reflecții privind dezvoltarea vocabularului elevilor*. În : LL, **2**, p. 281—284.

Recenzie

146. Alexandra Indrieș, *Corola de minuni a lumii*. The World's Corola of Wonders. În: Rom Books, nr. 3, p. 19.

1977

147. *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România. Tomul VIII. Partea a 3-a. Litera *P*. *PÎNĂ — POGRIBANIE*. Redactori responsabili : Ion Coteanu, Mircea Seche, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 253 p. (p. 659—948) (Academia Republicii Socialiste România).
148. *Probleme de lingvistică generală*. Vol. VII. Redactori responsabili : acad. I. Coteanu, Lucia Wald, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 126 p.
Recenzii : C. G., în : „Forum", București, **19**, 1977, nr. 10, p. 95.
Bela Kelemen, în : CL, **23**, 1978, nr. 1, p. 123—124.
149. *Semantica și funcția reflexivă a limbii*. În : PLG, **7**, p. 15—21.

150. [în colaborare cu Andrei Avram, Mioara Avram, I. Fischer, Marius Sala și Em. Vasiliu ; introducerea semnată I. C. ; restul textului nesemnat, dar autorii sînt specificați în introducere] *Puncte de vedere pentru un* **Tratat de istorie a limbii române.** În : SCL, **28**, nr. 3, p. 231—238.

1978

151. *Dicționarul limbii române (DLR).* Serie nouă. Redactori responsabili : Iorgu Iordan, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Alexandru Graur, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Ion Coteanu, membru al Academiei Republicii Socialiste România, Tomul XI. Partea 1, Litera *Ș*, București, Editura Academiei Republicii Socialiste România, 271 p. (Academia Republicii Socialiste România).
152. *Despre analiza literară. I. Valori stilistice și valori gramaticale.* În : LLR, **4**, nr. 1, p. 26—27 ; *(II).* În : LLR, **4**, nr. 2, p. 22—23.
153. *Ipoteze pentru o sintaxă a textului.* În : SCL, **29**, nr. 2, p. 115—124.
154. *Principii de analiză a textelor poetice.* În : SCL, **29**, nr. 2, p. 213—214.
155. *Istoria vocabularului în* **TILR.** În : SCL, **29**, nr. 4, p. 439—442.
156. *Un model analitic al limbajului social-politic.* În : AURLLR, **27**, p. 27—28.

1979

157. *Un monument al culturii naționale. Marele dicționar al limbii române.* În : ,,Scînteia'', București, **48**, nr. 11 317, p. 4.
158. *Despre ,,formarea'' limbii și formarea poporului român — Un punct de vedere.* În : AUBLLR, **28**, p. 63—68.

B. VARIA

1951

159. *Cronică.* În : CV, **3**, nr. 2—3, p. 36.
160. *Noul plan de predare a limbii române în facultățile noastre de filologie.* În : CV, **3**, nr. 11, p. 9—14.

1959

161. [răspuns la ancheta : La ce lucrează lingviștii români] În : LR, **8**, nr. 4, p. 63—64.

1964

162. *Cercetarea lingvistică* [convorbire consemnată de I. Safir]. În : RLib, **22**, nr. 6 156, p.2.
163. *Lingvistica și matematica* [convorbire consemnată de I. Andrei]. În : ,,Magazin'', București, **8**, nr. 339, p. 1, 4.

1965

164. *O lucrare monumentală* : **Dicționarul limbii române** [convorbire consemnată de Boris Buzilă]. În : RLib, **23**, nr. 6 494, p. 2.

1966

165. **Tratatul de istorie a limbii române**, *o vastă frescă a evoluției limbii naționale* [convorbire consemnată de Boris Buzilă]. În : RLib, **24**, nr. 6 682, p. 2.
166. *Vorbim mai repede decît străbunii?* În : „Almanahul Scînteia 1966", București, p. 166.

1968

167. *Cel de-al XII-lea Congres Internațional de Lingvistică și Filologie Romanică* [convorbire cu Al. Rosetti, Carlo Tagliavini, Ladislau Gáldi și Ion Coteanu]. În : GÎ, **20**, nr. 943, p. 1.

1969

168. *Dicționarul limbii române* [convorbire consemnată de Andrei Bîrsan]. În: RLib, **27**, nr.7 666, p. 3.
169. [La *Rubrica cititorilor*, răspunde prof. Ioan L. Hedeșan care semnalează că diftongul *ea* nu ar fi dispărut din graiurile crișean și bănățean] În : LR, **18**, nr. 3, p. 301.

1970

170. *Cuvîntul prof....* [la sărbătorirea acad. Al. Graur]. În : AA, **20**, Anul 104, p. 76–86.

1971

171. *Lingvistica azi.* În „Colocvii", București, **6**, nr. 4, p. 2–3.

1972

172. *Comisia de cultivare și dezvoltare a limbii române.* În : IB, **19**, nr. 5 777, p. 2.
173. *Convorbire cu prof. univ. dr.... pe tema preocupărilor actuale ale Institutului de lingvistică al Academiei R. S. România.* În : LL, **3**, p. 507–509.

1975

174. *Al. Graur — 75.* În : RLit, **8**, nr. 28, p. 8.
175. *Dicționarul explicativ al limbii române* [convorbire consemnată de Ion Butnaru]. În : IB, **23**, nr. 6 918, p. 5.

1976

176. *Literatura și limba română, instrument al educației comuniste.* În : ScTin, **32**, nr. 8 437, p. 1, 2.

1977

177. *Integrare și orientare în învățămîntul superior.* În : LL, 1, p. 24–29.
178. *„Creșterea limbii românești și a patriei cinstire"* [convorbire cu pionierii consemnată de B. Caragiale]. În : „Cutezătorii", București, **11**, nr. 3, p. **9**.

1978

179. *„Scrisul" la concursul de admitere în facultatea de limba și literatura română.* În : LL, **1**, p. 86–89.

1980

180. *Conversație cu literatura . . .* În : „Cronica sătmăreană", Satu Mare, **13**, nr. 3 230, p. 2.
181. *Teze pentru o discuție despre relația dintre limba și literatura română în procesul de instruire și educare a tineretului școlar.* În LL, **1**, p. 87–92 ; versiune prescurtată în : „Flacăra", București, **29**, nr. 6, p. 10.

ANOTHER FOLK POEM ANALYSED

The purpose of presenting another analysis of a folk poem is to stress the importance of studying *cohesion* in verbal art. (The first, *Analyse d'un échantillon de poésie populaire roumaine*, appeared in SCL XXVI (1975), nr. 5, 453–457 [*Mélanges Al. Rosetti*].) The traditional approach to the analysis of both folk poetry and learned poetry, whether from the contentual (literary, cultural, ethnographic) or formal (metrical) point of view, has been atomistic : Small, inherited morsels of Western culture such as mythical allusions or feet are invoked atomistically and plotted against a given poem. It is then asked whether and how such a poem exemplifies these loose fragments of culture or how the poem deviates from the traditional norm. The more recent approaches which invoke structuralism, psychoanalysis or semiotics are not much better : they begin *parti pris* and generally sink under their own weight. Very few investigators look at a piece of verbal art as self-contained — one might say as an organism — whose parts cohere in a manner specific to that particular piece of verbal art. That is what I propose to do here. The basic assumption, then, is that *tout se tient* at all levels. Verbal folk art is a particularly rewarding area of inquiry since it is predicated on oral transmission and hence on memory. The devices which serve to lend coherence to a piece of verbal folk art may therefore be expected to be more numerous, more pronounced, and more tractable.

My example is from *Flori alese din poezia populară* ; *Antologia poeziei lirice* (Biblioteca pentru toţi, 1960, page 250) ; it appeared earlier in Tudor Pamfile, *Cîntece de ţară* (Bucureşti, 1913, page 144). I have treated this poem before, superficially, in "The Artistic Devices of Romanian Folk Poetry", in *Romanian Folk Arts* (New York, Romanian Library, 1976, pages 70–75).

The text :

1	Foaie verde-a plopului,	Green leaf of the poplar tree,	1
2	Unde-i miez de-al codrului	Where the forest's middle is	2
3	Îi şi puntea dorului.	There's also the bridge of longing.	3
4	Unde-i iarba verde, deasă,	Where the grass is green and thick	4
5	Îi dragostea mai aleasă ;	There love is also more select.	5
6	Unde-s fragi, acolo-s dragi.	Where the strawberries are, there are lovers.	6
7	— „Dar tu, neică, ce mai faci?"	"And you, kinsman, what are you doing?"	7
8	— „Eu fac bine că-s cu tine,	"Doing well, for I'm with you	8
9	Şi fac rău că nu te ieu !"	And badly, not taking you."	9

The poem permits easy segmentation into three parts : I, the first line (incantation, introit), which indicates the genre to which it belongs ; II, lines 2 to 6, a compact narrative, organised around the diad *ubi* ~ *ibi*

'where ~ there'; and III, lines 7 to 9, a question-and-answer dialogue (in itself another kind of deictic situation), in which an unremarkable question (line 7) is followed by a very terse and minutely structured answer. These three portions can be further subdivided binarily into I vs. II-and-III, i.e., genre-index vs. opus as such.

I. The incantation will not detain us. It coheres with lines 2 and 3 by virtue of the rhyme *-óCului* (where C = one or two consonants).

II. Discussion of this portion (lines 2—6) requires the following three primitives: (a) Deixis — *ubi/ibi*, see above; (b) Nature or, more specifically, Flora: *codru* 'forest' (line 2), *iarbă* 'grass' (4), and *fragi* 'strawberries' (6); Psyche or affect: *dor* 'indeterminate desire (Portug. *saudade*)' (line 3), *dragoste* 'love' (5), and *dragi* 'beloved ones = lovers' (6). The interplay between Nature (Flora) and Psyche is organised around the diad *ubi/ibi* in such a way that lines 2—3 and 4—5 form two-line cohering parcels but line 6 forms a unit alone. Latinising for the sake of neatness but without etymological insinuations:

	DEIXIS$_1$ ↓	FLORA	DEIXIS$_2$ ↓	PSYCHE	D_1 F D_2 P
2	ubi	silva			D_1 F_1
3			(ibi)	dolus	D_2 P_1
4	ubi	herba			D_1 F_2
5			(ibi)	amor	D_2 P_2
6	ubi	fraga	ibi	amantes	D_1 F_3 D_2 P_3

(D/D = *ubi/ibi*, F = Flora, P = Psyche). *ibi* is in parentheses in lines 3 and 5 because it does not appear explicitly in the text in those two lines but does appear in line 6 *(acolo)*.

The terms *silva-herba-fraga* (2—4—6) are not only parallel (in traditional metrical terminology), but more: they form a progression from least to most specific on the flora-axis. Exaggerating somewhat, one could say that *silva* is a large, three-dimensional aggregate, *herba* is flat and two-dimensional, and *fraga* is a collection of points — hidden in or under the *herba*, which is at the confines of the *silva*. The progression is from large to small, from broad to specific, from faintly coloured to red. The entire sequence is one of gradually increasing focus.

Analogously, *dolus-amor-amantes* (3—5—6), also a parallel set, describes a progression from the amorphous (though culturally well-defined) *saudade* to abstract love and finally into two reified lovers, i.e., humans. Again, the progression is from indeterminate to specific.

Furthermore, what is of signal importance is the *pace* of these progressions: the *ubi/ibi* diad occupies pairs of lines twice (2—3, 4—5) but is resolved in a single, terse line (6). Thus, we can add a progression in pace (or speed or velocity) to the two progressions already indicated. It is noteworthy that the nouns in the terse sixth line *(fragi, dragi)* are not modified by adjectives, while the nouns in lines 4—5 are so modified:

verde, deasă 'green, thick/dense' (4) and *aleasă* 'choice/select' (5). In lines 2 and 3 we must reckon with entire phrases : 'middle of the forest' (2) and 'the bridge of *dor*' (3). This could be cited as our fourth progression : phrases in lines 2—3, nouns modified by adjectives in lines 4—5, and naked nouns (in musical terminology, *attacca subito)* in line 6, itself of half the length of the preceding parallel units. For relevant metrical comments see below.

III. After this high-pitched conclusion of the narrative portion, the dialogue opens with the somewhat banal "And you, kinsman, what are you doing" (line 7). The only link which ties this line to portion II is rhyme : *faci* in 7 rhymes with *fragi* and *dragi* in 6. Banal as this line is, it is followed by the powerful distich

8 I'm doing well, for I'm with you
9 and badly, not taking you

or, word for word,

8	I do well	for	I-am with you
9	and I-do badly	for not	you I-take

or, restructured,

8	I do	well	because I-am	with thee
9	and I-do	NOT-well	because I-take	thee NOT.

Lines 8 and 9 have the following in common : (a) two clauses each — an independent one and a *because*-clause ; (b) a subject in the first person singular in both clauses and an oblique second person singular in the *because*-clause ; and (c) internal rhyme *(bine/tine, rău/ieu)*. Lines 8 and 9 differ (a) in that line 9 contains two negations — that of *bien* 'well' of line 8 and of the verb in the *because*-clause and (b) in the grammatical construction of the two *because*-clauses (intransitive and prepositional in line 8 and transitive in line 9).

This last difference is crucial. We may want to think of *I do not take you* in line 9 as meaning 'I do not have you (as a result of having failed to take you.)' In this way a new and subtler parallelism can be set up which ties line 8 to line 9 :

8	because I	am with thee
9	because I do not have thee.	

This reading of lines 8 and 9 highlights the stark contrast between the idyllic narrative (II) and the despondent conclusion of the dialogue (III). This contrast also fashions a well-formed artistic unit out of portions II and III.

A detailed examination of the metre of the poem would require extensive space. For our purposes it will suffice to point out that lines 4, 5 and 8 (note that these are lines which precede the *last* lines of portions II and III) have eight syllables and all other lines have seven syllables. The seven-syllable lines can be considered eight-syllable lines with a pause in eighth position — a position which is always unstressed ; this

is the matrix with which a traditional composer would work if he were to set this text to music. The line has the rhythmical structure

$$S\ w\ S\ w\ S\ w\ S(\ )$$

(where S = strong, w = weak, and ( ) stands for w or pause). This pattern is obeyed throughout, *except* in line 5, where

dragostea '(the) love'

received false stress (recte : *drágostea)*, thus drawing attention to itself — subtly but not unexpectedly, since this is the first mention of the central theme of the entire poem.

There is a word-boundary after the fourth syllable in each line, *except* in line 6,

unde-s fragi, a—|—colo-s dragi.

This device can be interpreted as supporting the climax of portion II. Let us remember that this is the line in which maximum velocity (pace) was reached.

The rhyme-scheme is

line	1	2	3	4	5	6	7	8	9
rhyme	a	a	a	b	b	c-c	c	d-d	e-e

with internal rhyme in lines 6 (which concludes II) and 8—9 (which conclude III and the poem). Thus, even the rhyme-scheme supports the contentual organisation of the poem. It is also rhyme which connects I with II and II with III.

Formulaic synopsis of the entire opus :

Portion				Line	Metre	Rhyme
I	Incantation		(genre-index)	1	SwSw SwSo	a
II	Narrative		$D_1\ F_1$	2	SwSw SwSo	a
			$D_2\ P_1$	3	SwSw SwSo	a
			$D_1\ F_2$	4	SwSw SwSw	b
			$D_2\ P_2$	5	S*x*Xw SwSw	b
			$D_1\ F_3\ D_2\ P_3$	6	SwS *w*SsSo	c-c
III	Dialogue	Q :	How?	7	SwSw SwSo	c
		A :	+well⊂+be−with	8	SwSw SwSw	d-d
			−well⊂ −have	9	SwSw SwSo	e-e

From the point of view of its coherence on all levels this poem can be called perfect. I have only found a few specimens which attain such a

high degree of internal organisation and would therefore suggest that each genre of folk poetry contains a few perfect samples which serve as models for further popular creation and for the perpetuation of the genre. This line of thought is offered to theoreticians of folklore for further development.

Finally, another point which deserves mention is that of coherence within a work of folk art in general : woven rugs, folk architecture and, of course, music and the dance. In all of these the components not only cohere but they cohere on the temporal/spatial axes in such a way as to suggest tension and to offer release *on more than one level at one and the same time*. This suggestion could also be developed further, perhaps within an areal (European) frame of reference, bearing in mind that traditions beyond the confines of Europe are often rooted in completely different aesthetic primes.

May 1980

Columbia University
New York

MIOARA AVRAM

GENITIVUL COMPLEMENT AL UNUI ADJECTIV ȘI ROLUL LUI *al (a, ai, ale)*

Un loc comun în gramatica românească este definirea genitivului drept caz al atributului, aceasta fiind unica funcțiune care i se recunoaște genitivului fără prepoziție în limba română contemporană[1]. În tabloul simplist al gramaticilor elementare, care vedeau o opoziție perfectă între genitivul atribut și dativul complement indirect, făcînd din rolul în propoziție unicul criteriu de distincție a formelor omonime de genitiv-dativ, s-au introdus treptat unele nuanțări referitoare la dativ, căruia i s-au identificat și alte funcțiuni[2]. Dacă aceea de complement circumstanțial de loc nu interesează cu nimic distincția față de genitiv, funcțiunea de atribut a dativului — fie că e vorba de atributul substantival, cu specia sa mai veche, de atribut în dativ pe lîngă substantive nearticulate din sfera numelor de rudenie și de demnități, sau cu specia modernă[3], a atributului în dativ pe lîngă nume de acțiune, mai ales articulate, fie că e vorba de dativul posesiv caracteristic atributului pronominal — e în măsură să arate că opoziția funcțională dintre genitiv și dativ e mai puțin tranșantă decît s-ar fi părut. Spre deosebire de dativul multifuncțional, se crede însă că genitivul e specializat pentru funcțiunea de atribut sau, în alți termeni, pentru funcțiunea de determinant exclusiv al unui substantiv, pronume sau numeral[4], deși există construcții în care genitivul este complement al unui adjectiv.

Fără a fi preocupată de precizarea funcțiunii sintactice, de calificarea lui ca parte de propoziție, Gabriela Pană Dindelegan[5] a relevat recent faptul că genitivul, însoțit obligatoriu de articolul posesiv *al, a, ai, ale*, poate fi determinantul unui adjectiv „provenit din verb". În această situa-

[1] Vezi, de exemplu, *Gramatica limbii române* editată de Academia R. S. România, ediția a doua, tiraj nou (= GLR[2]), București, 1966, vol. I, p. 75—76. Unele lucrări, care nu fac distincția necesară între genitivul fără prepoziție și cel cu prepoziție, adaugă pe același plan întrebuințări care țin exclusiv de prepoziție (vezi Iorgu Iordan și Vladimir Robu, *Limba română contemporană*, București, 1978, p. 388) ; altele admit și funcțiunile de nume predicativ și de subiect (vezi Gh. Constantinescu-Dobridor, *Morfologia limbii române*, București, 1974, p. 51).

[2] GLR[2] I, p. 77.

[3] Vezi Mioara Avram, *O specie modernă a atributului în dativ și alte probleme ale determinării atributive*, în LR XIV (1965), nr. 4, p. 405—428.

[4] Afirmații categorice la Valeria Guțu Romalo : „Determinantul substantival genitival nu poate avea ca element regent decît un substantiv" *(Despre clasificarea părților secundare de propoziție*, în LR XII (1963), nr. 1, p. 30 ; cf. tabelul de la p. 29) ; „Substantivul sau pronumele în genitiv nu apar decît în clasele de substituție care reprezintă termenul dependent într-o relație de subordonare al cărei termen regent este un substantiv sau un pronume ; sînt incompatibile cu construcțiile în care regentul este un verb, un a d j e c t i v [spațiat de mine — M.A.], un adverb sau o interjecție" *(Sintaxa limbii române. Probleme și interpretări*, București, 1973, p. 84).

[5] *Sintaxa limbii române.* Partea I *Sintaxa grupului verbal* [curs universitar], București, 1976, p. 178—179 : *om iubitor al cărților, echipe deținătoare ale Cupei Davis, construcții purtătoare ale valorii de reciprocitate.*

ţie, atîta timp cît se acceptă distincţia dintre atribut şi complement după natura morfologică a elementului regent şi se consideră că adjectivul este un regent specific pentru complemente[6], genitivul care determină un adjectiv trebuie să fie recunoscut drept complement — indirect după construcţie, dar echivalent cu un complement direct.

O lectură atentă a sintaxei lui Kr. Sandfeld şi H. Olsen[7] ar fi descoperit încă din 1936 asemenea exemple în descrierea întrebuinţării „genitivului obiectiv" după un „nume de agent în -tor", categorie ilustrată atît cu substantive, cît şi cu adjective, ca în citatul *Prefectul, necunoscător de oameni şi al vieţii de cîinie de la ţară* (Lungianu). Volumul al II-lea al lucrării menţionate[8] reia descrierea acestei construcţii, oferind, printre mai multe exemple cu un regent substantival sau ambiguu ca parte de vorbire, şi două cu adjective în *-tor* : *filologii adînci* [sic] *cunoscători ai vocabularului popular* (Cezar Petrescu) ; *Ce nou Dumnezeu mai înţelegător al rosturilor omeneşti m-ar fi putut doborî?* (Condiescu).

Înaintea lingviştilor danezi, H. Tiktin[9] semnalase existenţa unui complement în genitiv pentru limba română veche. Descrierea mijloacelor de exprimare a complementului adjectivului, căruia îi consacră un capitol special în gramatica sa, este însoţită de următoarea notă, importantă pentru discuţia noastră : „În româna veche mai găsim şi adjective completate prin g e n i t i v: *Vrednic a laudei noastre.* Limba modernă a păstrat o construcţie analoagă în combinaţiile cu *a tot, a toate*, de ex. *atotputernic, a toate ştiutor* ; dar : *vrednic de lauda noastră.*"

După cum a rezultat din citatele reproduse după lucrarea lui Kr. Sandfeld şi H. Olsen, limba contemporană cunoaşte şi ea întrebuinţarea genitivului (propriu-zis şi a construcţiei echivalente cu prepoziţia *a*[10]) ca determinant al unui adjectiv. Mai mult, această întrebuinţare nu este deloc „rară şi învechită"[11], cum credeau cercetătorii danezi, ci curentă în diverse stiluri ale limbii literare şi chiar frecventă în publicistica actuală.

Adjectivul determinat de un complement în genitiv nu poate fi decît un adjectiv verbal din categoria celor numite de obicei (nume) de agent întrucît însuşirea exprimată este săvîrşirea unei acţiuni. Cel mai adesea în această situaţie sînt adjectivele în *-tor* (vezi exemplele citate în restul articolului), dar sfera construcţiei în discuţie nu se limitează la ele şi la cele în *-or*, de aproape înrudite (cf. *Insulele greceşti ne apar însă ca nişte receptacole ale trecutului, tezaurizatoare de comori încă nedezvăluite, dar, mai ales, posesoare ale unei permanenţe de spirit şi de trăsături etnice...* CONTEMPORANUL 1973, nr. 47 (1 410), p. 12, col. 2). În acelaşi fel pot fi determinate de un genitiv şi adjectivele derivate cu sufixele *-ant/-ent* : *Pe buletinul respectiv trebuie completate minimum 5 variante, fie simple, fie componente ale unei variante combinate.* SCÎNTEIA 1973, nr.

[6] Cf. GLR² II, p. 75. O poziţie diferită are Sorin Stati, *Elementul regent în relaţia de subordonare*, SCL VIII (1957), nr. 3, p. 266—268, care consideră că „determinanţii adjectivului sînt atribute" (p. 268, cf. 272).

[7] *Syntaxe roumaine.* I *Emploi des mots à flexion*, Paris, 1936, p. 74—75.

[8] *Syntaxe roumaine.* II *Les groupes de mots*, Copenhaga, 1960, p. 89.

[9] *Gramatica română*, ediţia a III-a, Bucureşti, 1945, p. 194.

[10] În condiţiile descrise în GLR² I, p. 335, nu numai în combinaţia *a tot* ; vezi exemple la Kr. Sandfeld şi H. Olsen, *lucr. cit.* II, p. 90, care le consideră, greşit, învechite.

[11] Kr. Sandfeld şi H. Olsen, *lucr. cit.* I, p. 74.

9 486, p. 7, col. 2 sau *-iv* : *Atitudinea interpretativă a materialului lingvistic s-a extins la analiza mesajelor.* LL 1973, nr. 1, p. 154.

Evident, nu în orice succesiune adjectiv (verbal) + genitiv avem a face cu un raport de determinare între acești termeni. Alături de construcții ca cele de mai sus, în care genitivul este, în mod cert, complement al adjectivului precedent, există altele în care genitivul este — la fel de cert — atribut al substantivului determinat și de adjectiv : *aroma îmbătătoare a unei cafele* Eminescu, în DA s.v. *îmbătător*. În sfîrșit, unele contexte sînt neconcludente pentru funcțiunea genitivului[12], care poate fi interpretat atît drept complement al adjectivului, cît și drept atribut al substantivului : cf. exemple ca *parte componentă a întregului ; notele explicative ale textului* (chiar și *acel film reconstitutiv al modului în care a fost săvîrșită crima* FLACĂRA 1973, nr. 11 (927), p. 15, col. 2)[13]. Într-o îmbinare ca *acțiune modificatoare a limbii* genitivul *limbii* este atribut (al substantivului *acțiune)* dacă e vorba de *o acțiune modificatoare a limbii asupra gîndirii*, dar complement (al adjectivului *modificatoare*) dacă e vorba de faptul că *scrierea poate exercita o acțiune modificatoare a limbii*. De aceea în scrisul îngrijit e necesară evitarea unor succesiuni care pot fi decodate greșit la o lectură grăbită, ca : *sub asaltul forțelor iraționale, mistice, destructive ale demnității, libertății și cunoașterii, arta română a înscris pagini nemuritoare.* SCÎNTEIA 1971, nr. 8961, p. 3, col. 4.

Paralel cu genitivul (și cu construcția echivalentă realizată cu ajutorul prepoziției *a*), complementul adjectivelor verbale, în special al celor în *-tor*, poate fi exprimat și prin prepoziția *de* + acuzativul. Deosebirea dintre construcția cu genitivul și cea cu prepoziția *de*, înregistrată de obicei în gramaticile noastre, nu privește frecvența sau caracterul învechit al uneia dintre ele, cum sugerează unele lucrări[14], ci o trăsătură care opune în general aceste două construcții, anume gradul de determinare[15] : obiectul determinat (individualizat) se exprimă prin genitiv, iar cel nedeterminat (calificat) prin *de* + acuzativul ; comp. *om iubitor al dreptății/de dreptate ; industrie extractoare a țițeiului/instalație extractoare de țiței*. Această opoziție se anulează în situația în care genitivul e precedat de articolul nehotărît : *sat păstrător al unor tradiții/de tradiții.*

În istoria sa complementul adjectivului verbal a mai cunoscut două construcții : una cu acuzativul neprepozițional sau cu prepoziția *pe : vreun document arătător vorbele sale* Philippide, la J. Byck, în SCL II (1951),

[12] Uneori este neconcludent statutul morfologic al termenului regent, care poate fi interpretat atît ca substantiv (+ atribut), cît și ca adjectiv (+ complement). Cf. un exemplu ca *O meserie la fel de cumplită ca a „ghiftarilor" mi s-a părut a fi doar aceea a „puțarilor" — extractori cu vagonetul ai țițeiului din mina de petrol.* SCÎNTEIA 1973, nr. 9461, p. 1, col. 1.

[13] Cînd adjectivul este nume predicativ poate exista îndoială asupra raportării complementului numai la el sau la întregul predicat nominal : cf. *Observăm că înseși exemplele date ca fiind susținătoare ale părerilor sale se întorc împotrivă-i.* FLACĂRA 1973, nr. 15 (931), p. 17, col. 4.

[14] Vezi Kr. Sandfeld și H. Olsen, *lucr. cit.* I, p. 74 : „De obicei se folosește prepoziția *de*" ; cf. H. Tiktin, *loc. cit.*

[15] Pentru construcția în discuție vezi G. Pană Dindelegan, *lucr. cit.*, p. 179 ; pentru construcția atributivă vezi, în ultimul loc, T. A. Repina, *О грамматическом оформлении именной атрибутивной группы в современном румынском языке*, în *Проблемы синтаксиса языков балканского ареала*, Leningrad, 1979, p. 62—75.

p. 128 ; *procesul privitor pe cutare* la J. Byck, *loc. cit.* și alta cu dativul[16] : *Ca niște fii ascultoi Domnului său să umblăm.* Varlaam, în DA s.v. *ascultoi ; cîte o broșură învățătoare meșteșugului de a face zahăr* Negruzzi, în DA s.v. *învățător.* E ușor de văzut că aceste două construcții, cu complementul adjectivului în acuzativ și în dativ, se explică prin proveniența verbală a adjectivelor de agent, reprezentînd preluarea construcției de la verbul corespunzător (pentru dativ trebuie să se țină seama de regimul în dativ cunoscut de multe verbe ca o variantă a celui în acuzativ)[17].

Spre deosebire de ele, complementul în genitiv și cel în acuzativ cu prepoziția *de* se explică prin natura morfologică nominală a acelorași adjective, care impune o transformare a construcției sintactice față de verbul corespunzător, și anume o transformare de același tip ca la atributul obiectiv (genitival și prepozițional) al substantivelor nume de acțiune sau de agent. Analogia cu regimul substantivelor verbale se oprește însă la formă, nefiind valabilă și pentru funcțiunea pe care o îndeplinesc determinantele acestora și determinantele adjectivelor verbale. În timp ce determinantul genitival sau prepozițional al unui substantiv verbal este atribut — care poate fi numit *obiectiv* după valoare, după corespondența cu un complement (obiect) —, determinantul cu aceleași forme al unui adjectiv verbal este complement, deci *obiect* propriu-zis[18] și deosebirea față de determinantul verbului de bază privește numai felul complementului, căci complementul direct al verbului este indirect pe lîngă adjectivul verbal.

Dacă din punctul de vedere al determinării unui adjectiv întrebuințarea în discuție a genitivului a fost mai de mult observată, măcar incomplet și în treacăt, după cum am arătat, din punctul de vedere al elementului de construcție obligatoriu — articolul *al, a, ai, ale* — ea a atras mai puțin atenția. Pe lîngă faptul că nu e menționată în descrierile curente ale întrebuințărilor acestui articol[19], în unele lucrări se afirmă în mod expres că „un adjectiv regent al genitiv-dativului nu se construiește cu *al*”[20]. Existența genitivului cu *al* subordonat unui adjectiv infirmă asemenea păreri. Pe de altă parte, semnalarea numai a distribuției sale într-un „context adjectival” [21], fără specificarea elementului regent, este insuficientă pentru a deosebi această funcțiune a genitivului de alta po sibilă în același context[22].

[16] Confundat de unii cercetători cu genitivul : vezi B. Cazacu, *Influența latină asupra limbii și stilului lui Miron Costin*, în „Cercetări literare” V (1943), p. 44—45, care ilustrează „anumite construcții de adjective și verbe, care cer aceleași cazuri ca în latină” cu exemple ca *știutor obiceiului și hirei acelui feliu de oaste // ut gnari consuetudinum et naturae militiae* însoțite de precizarea „*știutor obiceiului = știutor al obiceiului* (gen.)”.

[17] Vezi J. Byck, *Derivație și sintaxă*, în SCL II (1951), p. 128.

[18] De aceea nu mi se pare potrivită întrebuințarea termenului *genitiv obiectiv* (cf.Kr. Sandfeld și H. Olsen, *lucr. cit.*, I, p. 74—75 și II, p. 89) în această situație.

[19] Vezi GLR² I, p. 105—107 ; Iorgu Iordan, Valeria Guțu Romalo, Alexandru Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 177—178 ; C. Dimitriu, *Gramatica limbii române explicată. Morfologia*, Iași, 1979, p. 86—87.

[20] Alf Lombard, *La langue roumaine. Une présentation*, Paris, 1974, p. 189.

[21] Vezi Gabriela Pană Dindelegan, *lucr. cit.*, p. 179.

[22] Din discuția de la p. 513 rezultă că analiza distribuțională a pozițiilor (= contextelor) în care apare *al* (vezi Maria Manoliu, *Articolul posesiv în româna contemporană*, în SCL XV (1964), nr. 1, p. 69—76) este nerelevantă pentru identificarea funcțiunilor sintactice : raporturile sînt cu totul altele dacă în poziția (E) # Sd+D. . . + Ng# se găsește *copilul harnic al surorii mele* (exemplul autoarei) sau *copilul admirator al surorii mele.*

În construcţia respectivă articolul *al (a, ai, ale)* se acordă în gen şi număr cu adjectivul regent, care, la rîndul lui, este acordat cu substantivul sau pronumele determinat. Cf. m.-n.sg. *Nimeni nu-şi făcea datoria mai viteaz, mai dispreţuitor de orice meschină prudenţă, mai înfruntător al celor mai straşnice primejdii, decît el.* Iorga, *Oameni cari au fost*, Bucureşti, 1967, vol. I, p. 240 ; f. sg. *experienţa unei cooperative agricole deţinătoare de 3 ori a „Ordinului Muncii" clasa I* SCÎNTEIA 1973, nr. 9 451, p. 5, col. 3 ; m. pl. *agenţi modificatori ai climei* ; f.-n. pl. *pictoriţa vizionară de peisaje de azur, evocatoare ale minunii Voroneţului* ROMÂNIA LITERARĂ 1970, nr. 10 (74), p. 32, col. 3. Articolul îndeplineşte aici rolul unui element de relaţie între determinat şi determinant şi, în acelaşi timp, rolul de marcă a genitivului. Avem a face deci cu o situaţie în plus în care întrebuinţarea lui *al* nu corespunde definiţiei curente a articolului ca parte de vorbire legată de determinarea sau individualizarea unui substantiv. Observînd asemenea necorespondenţe, diverşi cercetători au înclinat spre interpretarea lui *al* ca pronume (ajutător, semiindependent sau anaforic), susţinînd că „el ţine întotdeauna locul unui substantiv care denumeşte obiectul posedat"[23]. În construcţia discutată aici este însă clar că *al* nu înlocuieşte şi nu reia nici un substantiv, din moment ce substantivul (sau pronumele) determinat de adjectivul regent al genitivului nu poate fi pus direct în relaţie cu acesta (în *cooperativă deţinătoare a Ordinului Muncii* nu se poate identifica o **cooperativă a Ordinului Muncii* ; uneori s-ar ajunge la adevărate nonsensuri prin încercarea de reconstituire a substantivului „înlocuit" : cf. un exemplu ca *această toamnă tăiată aşa de luminos...de zile de vară adevărată, zile şi ceasuri restanţiere, ispăşitoare ale celor ploioase din vară* ROMÂNIA LITERARĂ 1979, nr. 43, p. 1, col. 2). De aceea sînt necesare rezerve faţă de calificarea lui *al, a, ai, ale* drept pronume, dar se poate subscrie la interpretarea dată de acad. Ion Coteanu originii şi raţiunii de existenţă a acestui cuvînt ajutător în limba română : „Seria *al, a, ai, ale*...dovedeşte că limba română, în speţă dacoromâna, incomodată în cursul evoluţiei ei de sincretismul genitivului cu dativul şi avînd nevoie de specificarea lor, a recurs la o particulă pronominală spre a distinge din punct de vedere gramatical genitivul de dativ"[24].

Într-adevăr, în contextul adjectiv verbal + genitiv-dativ, articolul *al (a, ai, ale)* este singurul element care permite identificarea celor două cazuri prin prezenţa sau absenţa sa, căci, paralel cu complementele curente în genitiv[25] (corespunzătoare unui acuzativ pe lîngă verbul de bază), există şi adjective verbale construite cu dativul ca şi verbul de la care provin : cf. *vîntul premergător zorilor* Sadoveanu, în DLR s.v. *premergător*. O concluzie implicită a recunoaşterii genitivului ca determinant al unui adjectiv este aceea că nu putem admite formula de descriere nedistinctă „adjectiv care cere genitiv-dativul" adoptată de unii cercetători[26].

[23] Mircea Zdrenghea, *Articol sau pronume?*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, 1965, p. 1 032.

[24] *Morfologia numelui în protoromână (româna comună)*, Bucureşti, 1969, p. 111.

[25] Şi cu genitivul atribut al substantivului determinat de adjectiv, construcţie posibilă cu orice fel de adjectiv. Pentru rolul lui *al* în contexte cu adjective neverbale comp. *trăsăturile proprii ale arhitecturii / trăsăturile proprii arhitecturii.*

[26] Vezi Alf Lombard, *loc. cit.*

Din punct de vedere formal, faptul că *al (a, ai, ale)* nu se raportează la un substantiv și că are numai rolul de tip prepozițional al unui element de relație sau al unei mărci cazuale poate explica folosirea lui în forma invariabilă la un scriitor muntean care în alte construcții folosește corect formele variabile: *note explicative a faptelor, culese de prin cei mai renumiți comentatori ai lui Erodot* Odobescu, *Scrieri literare și istorice* II (1887), p. 491.

Faptele discutate în articolul de față prezintă interes deci pentru:
— descrierea genitivului sub aspect funcțional și formal;
— descrierea valențelor adjectivului ca termen regent, cu referire la situația specială a adjectivelor verbale;
— descrierea și interpretarea lui *al, a, ai, ale.*

Mai 1980

Institutul de lingvistică
București, Spiru Haret 12

WERNER BAHNER

ZUR SPEZIFISCHEN BEDEUTUNGSENTWICKLUNG VON GEMEINROMANISCHEN WÖRTERN IM RUMÄNISCHEN : LAT. *anima* > *inimă* « HERZ »

In den neueren Darstellungen der Geschichte der rumänischen Sprache wird dem lateinischen Grundstock der rumänischen Lexik wachsende Aufmerksamkeit geschenkt. Die bisher umfassendste Behandlung dieser Thematik bietet zweifellos der unter Leitung von I. Coteanu entstandene zweite Band der *Istoria limbii române* (Bukarest, 1969), in dem die betreffenden Abschnitte von I. Fischer verfaßt worden sind[1]. Darin werden traditionsgemäß drei Kategorien unterschieden : 1) gemeinromanische lexikalische Elemente, die auch im Rumänischen vorliegen ; 2) lateinische Wörter, die sich nur im Rumänischen erhalten haben ; 3) gemeinromanische Wörter, die im Rumänischen fehlen. Weiterhin teilt Fischer in Anlehnung an das von Wartburg/Hallig vorgeschlagene Begriffssystem den im dako-moesischen Donauraum überlieferten lateinischen Wortschatz nach den einzelnen Lebensbereichen auf.

In der ersten Kategorie werden unter entsprechender Kennzeichnung auch diejenigen Wörter mit aufgeführt, die im Rumänischen gegenüber den anderen romanischen Sprachen eine spezifische Bedeutung aufweisen. Fischer beachtet hierbei genau, ob das Rumänische an der Grundbedeutung des betreffenden lateinischen Wortes festhielt, während im Italienischen und in den westromanischen Sprachen eine wesentliche semantische Veränderung damit verbunden war, oder ob eine semantische Sonderentwicklung bei dem jeweiligen lateinischen Wort nur im Rumänischen erfolgte. A. Rosetti widmet den lateinischen Wörtern, die im Rumänischen spezifische Bedeutungsentwicklungen bezeugen, einen besonderen Abschnitt und wägt die in der bisherigen Forschung dafür vorgebrachten Gründe ab[2]. In der Regel werden diese Sonderentwicklungen entweder auf innere Entwicklungsmomente oder auf äußere Faktoren zurückgeführt. Vornehmlich S. Pușcariu hatte sich bemüht, eine Reihe solcher semantischen Veränderungen durch die gesellschaftlichen und geographischen Gegebenheiten zu erklären, unter denen die Vorfahren der Rumänen gelebt hatten[3]. Diese Deutungen sind teilweise auf Widerspruch gestoßen[4]. Bei anderen Sonderentwicklungen im Rumänischen hingegen, wie beispielsweise lat. *anima* « Seele » zu *inimă* « Herz » oder lat. *constare*

[1] S. 110–173.

[2] *Istoria limbii române de la origini pînă în secolul al XVII-lea.* Ediția a doua revăzută și adăugită, București, 1978, S. 195 ff.

[3] *Etudes de linguistique roumaine*, Cluj/Bucarest, 1937, S. 40 ff. sowie *Limba română Privire generală*, București, 1940, S. 319 ff. Vgl. hierzu auch Al. Niculescu, *Individualitatea limbii române între limbile romanice*, vol. II, București, 1978, S. 11 ff.

[4] Vgl. Al. Rosetti, *op. cit.*, S. 197.

« bestehen » zu *a custa* « leben » (auf das Altrumänische beschränkt), wird auf internen Bedeutungswandel verwiesen.

Diese Art, die lateinischen Elemente im rumänischen Wortschatz differenziert darzubieten, ist verdienstvoll. Doch trotz aller Verfeinerungen, Präzisierungen und kritischen Überlegungen vermag sie nicht, die für eine sprachhistorische Sicht erforderliche Dynamik kenntlich zu machen. Sie erschöpft sich in einer semantischen Beschreibung der einzelnen Lexeme und deren Klassifizierung. Eine solche kritische Bilanz ist zweifellos nützlich und notwendig. Aber dabei sollte man es nicht bewenden lassen. Das Ziel moderner sprachhistorischer Forschung besteht ja gerade darin, Prozesse aufzuspüren und bei aller Komplexität der Erscheinungen die hierbei wirksamen Faktoren und auslösenden Ursachen aufzuhellen. Um dies zu erreichen, empfiehlt es sich, nicht von isoliert gefaßten lexikalischen Elementen, sondern vom jeweiligen Bezeichnungsgefüge auszugehen und dessen Wandel im einzelnen in den Mittelpunkt der Untersuchung zu rücken. Die historisch-vergleichende und die in der Sprachgeographie ausgebildete sprachgeologische Betrachtungsweise gilt es zu diesem Zweck unter Einbeziehung des onomasiologischen Gesichtspunktes zu verknüpfen. Das bedeutet, daß in den einzelnen Fällen der Vergleich mit den anderen romanischen Sprachen ebenso notwendig ist wie die Berücksichtigung der jeweils relevanten Reliktwörter aus dem Substrat oder der Entlehnungen aus Nachbarsprachen. Die Festlegung der Chronologie, das Abheben der einzelnen Schichten im Zusammenhang mit dem Aufspüren des jeweiligen Bezeichnungsgefüges bildet dabei ein zentrales Anliegen[5].

Betrachten wir unter diesem Gesichtspunkt die nur im Rumänischen zu konstatierende Entwicklung von lat. *anima* « Seele » zu *inimă* « Herz ».

Rosetti hält unter der Rubrik „Ausdrücke, die im Rumänischen eine andere Bedeutung als in den anderen romanischen Sprachen haben" stichwortartig folgendes fest : „*inimă* (ar. ~, şi cu sensul de « curaj », Capidan, DR, VII, p. 324, megl. *inămă*, numai în unele expresii) s.f. cu sensul concret de « cœur ; estomac, ventre » (în celelalte limbi romanice, « suflet », REW³, 475) : *anima* « souffle, vent, air, exhalaison ; âme »"[6].

In der von einem Kollektiv verfaßten *Istoria limbii române* (coordonator Fl. Dimitrescu), Bukarest, 1978, wird in einem ähnlich betitelten Abschnitt nur festgestellt : „*anima* > *inimă* a luat înţelesul lat. *cor*, spre deosebire de celelalte limbi romanice, unde se păstrează semnificaţia etimologică de « suflet »[7]". I. Fischer vermerkt zu dieser semantischen Entwicklung folgendes : „*anima* « suflet, suflare », păstrat în limbile romanice occidentale cu acest sens, capătă în româneşte un sens concret, « inimă », dezvoltat, pe cît se pare, din valoarea figurată « curaj », atestată şi în româneşte"[8].

[5] Vgl. W. Bahner, *Die lexikalischen Besonderheiten des Frühromanischen in Südosteuropa*. Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig, philologisch-historische Klasse, Bd. 115, Heft 3, Berlin, 1970.

[6] *Op. cit.*, S. 196.

[7] S. 60.

[8] *Op. cit.*, S. 116.

Zugleich gibt er bei letzterer Erklärung zu bedenken, daß diese Bedeutung sowohl eine überkommene als auch eine neue übertragene Bedeutung darstellen könnte.

Die bisherigen Deutungen dieser semantischen Veränderung, die auch in den zitierten rumänischen Abhandlungen ihren Niederschlag finden, sind m. E. zu eindimensional, da sie sich ausschließlich auf die Bedeutungsentwicklung des Einzelwortes beschränken und von daher einen Lösungsweg suchen. A. Zauner hatte einen solchen Weg schon in seiner umfangreichen Studie „Die romanischen Namen der Körperteile" beschritten. Er erklärte die Ablösung von lat. *cor* durch *anima* wie folgt: „Dieser Ersatz beruht wieder auf der Auffassung des Herzens als Sitz der Gefühle, wodurch es sich dem Begriff von *anima* sehr nähert; im Rumänischen konnte diese Verschiebung umso leichter vor sich gehen, als *anima* hier nicht wie in den anderen Sprachen durch den Einfluß der Kirchensprache in seiner Bedeutung schärfer umrissen war"[9]. In einem neueren Aufsatz behauptet M. Bojan[10], daß *cor* und *anima* bereits im gesprochenen Latein perfekte Synonyme gewesen seien und auch im konkreten Sinne allmählich übereingestimmt hätten. Sie folgert in bezug auf die rumänische Entwicklung: Es ist möglich, daß sich die Ersetzung von *cor* durch *anima* unter dem Einfluß der Kirchensprache vollzogen haben könnte. Lat. *anima* besaß im kirchlichen Sinne die Bedeutung von « âme », « cœur ». Die von M. Bojan gezogenen Folgerungen sind schon deshalb nicht stichhaltig, weil mit Parallelen aus verschiedenen romanischen Mundarten operiert wird, die nur sekundäre Entwicklungslinien darstellen.

Bei der Erörterung dieser Problematik ist wohl die Frage zu stellen, weshalb im Frühromanischen des dako-moesischen Donauraums für « Herz » nicht mehr *cor* sondern *anima* gesagt wurde, d.h. weshalb *cor* zunächst immer weniger und dann schließlich überhaupt nicht mehr als Bezeichnung für Herz verwendent wurde. Dies war offensichtlich, wie wir noch zeigen werden, auf euphemistische Beweggründe zurückzuführen, denn durch die eingetretenen allgemeinen lautlichen Veränderungen war es zu Konstellationen gekommen, die es den Sprechern geraten erschienen ließ, statt *cor* die Nachbarbezeichnung *anima* für « Herz » zu bevorzugen[11].

Bereits in der ersten frühromanischen Phase verwandelte sich generell das intervokalische *-l-* zu *-r-*, so z. B. *scala(m)* > *scară*, *pĭlu(m)* >*păr*, *sole(m)* >*soare*, *mola(m)* >*moară*. Auf diese Weise veränderte sich auch lat. *culu(m)* « Hintern » zu rum. *cur*, das dadurch in eine Paronymität zu *cor* « Herz » geriet. Dies konnte in der Kommunikation zuweilen störend wirken. Unerträglich mußte dies jedoch werden, wenn *cor*, wie das häufig in der Volkssprache geschieht, mit einem Kosesuffix verbunden wurde[12], das ja im Frühromanischen den Wortakzent trug. In diesem Fall erfolgte nämlich nach dem allgemein üblichen Lautwandel die Veränderung des *o* in *cor* in ein vortoniges *u*. Im Wortstamm ergab sich so eine völlige Übereinstimmung mit *cur*. Das bedeutete, daß *curișor*

[9] Romanische Forschungen XIV (1903), S. 489.

[10] Despre sensurile concrete ale rom. *inimă*, in: „Cercetări de lingvistică" XII (1967) S. 243–248.

[11] Vgl. W. Bahner, *Die lexikalischen Besonderheiten des Frühromanischen...*, S. 86 ff.

[12] Vgl. *inimoară, inimuță, inimucă* oder arom. *inioară* nach I.-A. Candrea / O. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române*, București, 1902–1914, S. 131.

sowohl als Diminutivform von *cor* als auch von *cur* aufgefaßt werden konnte. Um dies zu vermeiden, wurde für Herz zu der Nachbarbezeichnung *inimă* <*anima* gegriffen. Dies wiederum führte dazu, daß für « Seele » eine neue Bezeichnung gebraucht wurde, wofür sich *suflet*<**sufflitus* (Verbalabstraktum von lat. *sufflare* «Blasen »[13]) anbot und schließlich generell durchsetzte. Dabei spielte sicherlich eine Rolle, daß nach damaligen Vorstellungen die Seele als Lebenshauch, als belebendes Prinzip aufgefaßt wurde[14].

Die Veränderung des intervokalischen lat. *-l-* zu rom. *-r-* findet sich zuweilen auch im süditalienischen Dialektbereich[15]. Der AIS I, Karte 136, bezeugt dies bei den Punkten 666, 701, 710, 712. Es konnte indessen zwischen italienisch *culo* und italienisch *cuore* nicht zu einer « störenden » Paronymie kommen, da der Haupttonvokal und der auslautende Vokal jeweils eine deutliche Distinktion ermöglichten. So lautet beispielsweise bei Punkt 710 die Bezeichnung für « Herz » ło *kǫ́re* und für « Hintern » *ło kůro* oder bei Punkt 701 *ła kǫra* « Herz », aber *łəkūrə*.

S. Pușcariu vertritt die Ansicht[16], daß das lat. Verb **allargare*, eine von *largus* abgeleitete Neubildung, an die Stelle von *currere* getreten sei, da bei verschiedenen Formen wie z.B. *curro* eine störende Homonymie zu *cur*<*culu(m)* eingetreten sei. Durch den sprachlichen Kontext bedingt, dürfte dies jedoch nicht eingetroffen sein. In verbaler Funktion konnten nämlich einzelne Formen von *currere* trotz lautlicher Ähnlichkeit mit *cur* nicht damit verwechselt werden und so mit diesem Substantiv kollidieren. Das Verb **allargare* bedeutete in der römischen Kommandosprache „im Laufschritt wegtreten, sich auflösen"[17]. Es findet sich noch im Rumänischen *a alerga* « laufen, rennen » und im Sardischen *allargarese* « sich entfernen ». Man vergleiche auch albanisch *largón* « entfernen » bzw. *largonhet* „sich entfernen, weggehen"[18].

Die Ersetzung von *cor* geschah im Frühromanischen Südosteuropas zweifellos aus Gründen der Euphemie. Wenn für « Herz » schließlich als neue Bezeichnung *inimă* (<*anima*) bevorzugt wurde, war dies sicherlich darauf mit zurückzuführen, daß in übertragener Bedeutung *cor* und *anima* teilweise als Synonyme gebraucht werden konnten. Nachdem sich *inimă* einmal als generelle Bezeichnung für « Herz » durchgesetzt hatte, wies es bald auch die einst mit *cor* verbundenen übertragenen Bedeutungen auf, da in diesem Fall das Designat den entscheidenden Ausgangspunkt für die einzelnen semantischen Filiationen bildete. Das Adjektiv *inimos* « beherzt, mutig » kann daher sowohl als Neubildung von *inimă* wie auch als Fortsetzer von lat. *animosus* betrachtet werden.

[13] Vgl. W. Meyer-Lübke, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Bd. II, Leipzig, 1894, S. 523 ff.

[14] Vgl. O Densusianu, *Semantism anterior despărțirei dialectelor române*, in : „Grai și suflet" II (1925/1926), S. 1 ff.

[15] Vgl. auch W. Meyer-Lübke, *Die Schicksale des lateinischen l im Romanischen*. Sitzungsberichte der Sächsischen Akademie der Wissenschaften, philologisch-historische Klasse, Bd. 86, Heft 2, Leipzig, 1934.

[16] *Limba română*, S. 242.

[17] Vgl. H. Mihăescu, *La langue latine dans le Sud-est de l'Europe*, Bucarest/Paris, 1978, S. 25.

[18] Vgl. O. Buchholz, W. Fiedler, G. Uhlisch, *Wörterbuch Albanisch-Deutsch*, Leipzig, 1977.

Lat. *cor* besaß auch die Bedeutung « Magen (Magenmund) », die in den anderen romanischen Sprachen teilweise noch vorliegt und vor allem im Mittelalter neben « Herz » anzutreffen war. O. Bloch und W. von Wartburg vermerken hierzu in ihrem „Dictionnaire étymologique de la langue française", Paris, 1950², S. 134 : „La médicine grecque appelait l'entrée de l'estomac *kardia*, propr. « cœur », dénomination qui fut traduite en lat. par *cor*, ce qui explique des expressions telles que *avoir mal au cœur*." Diese Bedeutung übernahm *inimă* mit seiner neuen Bezeichnungsfunktion ebenfalls ; vgl. *pe inima goală* « nüchtern, hungrig ». Im Bulgarischen kann das Wort für « Herz » *сърце* auch « Magen » bedeuten ; vgl. *на гладно сърце* «auf nüchternen Magen ». Für das Albanische liegen die Verhältnisse ähnlich. Das Lexem *zémër* bedeutet hier « Herz », ferner « Mut, Inneres, Kern » und *gropa e zemrës* « Magengrube ». Wahrscheinlich handelt es sich in all diesen Fällen um eine für das Lateinische typische Bedeutungsentwicklung, die auch im Bulgarischen und Albanischen Spuren hinterließ[19].

Die lateinischen Elemente in der Lexik des Rumänischen sollten mehr denn je von den mit ihnen verbundenen Bezeichnungsfeldern her erfaßt werden. Dabei gilt es, besonderen Wert zu legen auf die Herausarbeitung der einzelnen aufeinanderfolgenden Schichten und damit auf den Wandel in der Bezeichnungsgebung und die hierbei wirksamen Faktoren. Nur so vermag der jeweilige Stellenwert dieser Lexeme deutlich beleuchtet und umfassend der Blick auf die Spezifik der Entwicklung des Lateins bzw. Romanischen in Südosteuropa geöffnet zu werden. Das Studium der lateinischen Inschriften in Südosteuropa hat zwar in jüngster Zeit einige wertvolle Anhaltspunkte in dieser Hinsicht gebracht, doch dürften auf Grund der besonderen Umstände in der graphischen Überlieferung bestimmte Grenzen gesetzt sein[20]. V. Arvinte hat m.E. mit Recht hervorgehoben, daß bisher hinsichtlich der Erforschung diesbezüglicher Bezeichnungsfelder trotz eines außerordentlich reichen Materials in den rumänischen Sprachatlanten wenig getan worden ist, und deshalb die Forderung erhoben : „...considerăm că în stadiul actual al cercetărilor este util să se treacă la alcătuirea unor 'micromonografii' a cît mai multor, dacă nu a tuturor elementelor de origine latină ale lexicului românesc"[21].

April 1980

Akademie der Wissenschaften der DDR
Zentralinstitut für Sprachwissenschaft
Berlin

[19] Ebenda.
[20] Vgl. H. Mihăescu, *op. cit.*, 319 ff.
[21] *Fondul lexical latin al limbii române în comparație cu celelalte limbi romanice*. Universitatea din București. Cursurile de vară și colocviile științifice, Sinaia, 1971, S. 21.

ARTHUR BEYRER

CU PRIVIRE LA LIMBAJUL POPULAR NON-ARTISTIC

1. În timp ce, datorită tezaurului folcloric moştenit sau racordat la valorile spirituale actuale, funcţia de comunicare a variantei artistice a limbajului popular are şansa de a fi ocrotită în continuare, statutul non-artistic al acestuia pare să se apropie treptat de un anumit punct critic. Desigur, ar fi aspră opţiunea în favoarea ocolirii limbajului popular în descrierea structurală a diasistemului funcţional-stilistic (vezi, de pildă, *Tratat de lingvistică generală*, Bucureşti, 1971, p. 385) — pentru contraprobă ajunge să amintim doar de numeroasele trimiteri la „vorbirea populară" din *Stilistica limbii române* a acad. Iorgu Iordan sau de studiul instructiv *Caracterele generale ale limbajului popular* (LR XI) (1962), 3, p. 242—247), datorat acad. Ion Coteanu— ; dintr-un alt unghi de vedere însă se va putea accepta întrebarea dacă nu există cumva tendinţa de a se supraaprecia aportul modului de exprimare popular la totalitatea actelor de comunicare de astăzi. Prin aserţiunea aceasta se afectează în mod vădit rolul de bază al componentului popular în constituirea oricărei limbi într-un sistem diversificat de stiluri funcţionale.

2. În ciuda unor reticenţe, vorbirea populară a fost şi rămîne şi în actualitate un obiect lingvistic real, reprezentînd una dintre formele de existenţă ale limbii în acţiune. Aceasta şi creaţia folclorică echivalează cu un limbaj aparte, în baza faptului că există indivizi pentru care vorbirea populară este şi astăzi un mod de comunicare adecvat şi preferat în practica lor obişnuită. Beneficiarii lui provin, de bună seamă, mai ales din rîndurile maselor populare din mediul rural şi, ce-i drept mai puţin, ale celui urban, incidental însă şi din alte grupări sociale, fapt care subliniază disponibilitatea lui funcţional-comunicativă. Ca oricare alt limbaj, subsistemul popular non-artistic adaugă unui fond comun tuturor variantelor funcţional-stilistice un inventar de particularităţi (lexicale, semantic-tematice, fonetice, gramaticale şi textuale). De vreme ce se găsesc tipare caracteristice, idiosincratice : — *A dat brînca în porci. I-am descîntat, i-am găurit urechea, am spînzuit-o, degeaba. A murit... — Condoleanţele mele! — Cum? — Îmi pare rău că ţi-a murit purceaua. — Păi, zi aşa, ca să te înţeleg* (Z. Stancu, *Desculţ*, Bucureşti, 1952, p. 263), de vreme ce unele proverbe continuă să-şi demonstreze viabilitatea : *Calul de dar nu se caută la dinţi* ori *Cine se prinde în horă trebuie să joace*, *Apa trece, pietrele rămîn*, pentru a intui măcar fenomenul în cauză, va fi oportun să se acorde variantei populare (artistice şi non-artistice) rangul de limbaj.

3. S-ar putea presupune că, într-o primă fază de dezvoltare, entităţile **limbă** să fi format o cvasi-identitate. Ipoteza enunţată sugerează presupunerea că limba română va fi fost realizată printr-un singur limbaj vorbit de întreaga comunitate (nesocotind aici anumite sublimbaje rezervate diferitelor ocupaţii şi preocupări). Ulterior, prin evul mediu, structu-

rile social-economice au evoluat în așa măsură, încît exponenții de clasă, de pături și grupuri trebuiau să tindă spre închegarea unor limbaje în formă orală, dar și scrisă, cu calități crescînde de diferențiere și adaptabile la sferele lor de activitate. Din momentul acela limbajul popular românesc avea să fie într-o poziție deosebită, din care putea să fie, cel puțin parțial, transpus în alte domenii de comunicare, de exemplu în cel bisericesc, cancelaristic, cronicăresc sau, dimpotrivă, să nu mai fie solicitat, deoarece vocabularul lui nu mai reușea să satisfacă diversele aspecte conceptuale intrate în conștiința oamenilor. Pentru exemplificarea transferului de stileme se alege un singur pasaj din cronica lui Grigore Ureche : *Iani, de s-ar învăța cei mari de pre niște muște fără minte, cum să ține domniia, cum iaste albina, că toate își apără cășcioara și hrana lor, cu acele și cu veninul său, iar domnul lor să chiiamă matca, pre nimea nu vatămă, ce toate de învățătura ei ascultă! (Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 144). În desfășurarea epocii moderne, specializarea proceselor sociale va duce la apariția și consolidarea unei serii întregi de limbaje, care în mod inevitabil condiționează restrîngerea ariei de răspîndire potențială a vorbirii populare. Aceasta continuă însă să fie un important mod de exprimare verbală pentru mulți indivizi ; totuși, purtătorii ei se văd împinși să se familiarizeze cel puțin cu un al doilea limbaj, de factură profesională, publicistică, oficial-administrativă, de pildă, pentru a putea face față condițiilor de comunicare mult mai compartimentate în comparație cu cele din trecut. Actualmente cu greu ar fi în stare cineva să afirme că stăpînește absolut toate limbajele limbii sale materne, și nici în privința vorbirii populare nu oricine se mai simte în largul lui.

4. Un limbaj neconstituind în nici o ipostază un subsistem ermetic închis, este firesc ca vorbirea populară să comporte felurite contacte cu alte planuri funcțional-stilistice.

După părerea noastră, vorbirea populară, care se realizează predominant în limitele unui anume suport regional — fără a fi identică din oficiu cu unitățile **dialect**, **subdialect**, respectiv **grai** —, reprezintă un aspect de prim rang al **limbii colocviale**, cealaltă mărime însemnată a acesteia fiind **vorbirea familiară**. Amîndouă acoperă, fără îndoială, o bună parte a sumei actelor de comunicare orale care se efectuează într-un interval convențional de timp. Dat fiind că cele două subdiviziuni mari ale limbii colocviale se plasează în principiu la același nivel neoficial, neîngrădit de bariere impenetrabile, trecerea de la un mod de exprimare la altul nu va fi imposibilă. Cu toate că se întrevăd simțitoare diferențe între ele — acestea țin în primul rînd de calitatea temelor despre care se tratează—, se poate depista și un sector cu o serie de suprapuneri, mai cu seamă din sfera lexicului : *arțăgos, ăl, ăla, bucluc, clevetealǎ, dihai, ferfeniță, grozăvenie, hap, ioc, leapșă, mamaie, nene, prizărit, a sporovăi, a ticlui, țidulă, veric, zdrahon*...(vezi *Dicționarul explicativ al limbii române ; Dicționarul analogic și de sinonime al limbii române)*. Pe de altă parte, numeroase elemente ale vorbirii populare apar în corelație cu marca 'Învechit/Arhaic' : *așijderea, citanie, fărădelege, gîlcevire, iubeț, jurător, a legiui, mustră, necum, osebire, prier, strîmbătate,tulumbă, ucaz, a viețui, zamfir*... ; latura conservatoare, prezentă parțial și astăzi, o desparte destul de net de vorbirea familiară mai mult adusă „la zi”. Totuși, vorbirea populară

trebuia să se deschidă și ea noului pentru a rămîne în continuare un limbaj eficient (vezi, printre altele, Gh. Pop, *Elemente neologice în graiul maramureșean*, Cluj, 1971); astfel, metafora populară *carul de foc* nu s-a impus : — *Ș-apoi m-am suit în tren, ș-am mers, ș-am mers, pînă la Piatra...Femeile știau ceva nedeslușit despre tren. Nu îndrăzniră să ceară mai multe lămuriri* (M. Sadoveanu, *Baltagul*, București, 1953, p. 49). În direcția aceasta, cele două moduri de comunicare arată convergențe vizibile.

Vorbirea populară nu este înzestrată cu mijloace corespunzătoare ca să poată realiza interrelații comensurabile cu sublimbajele anumitor grupuri sociale, de exemplu argoul, cu sfera verbală tipică tineretului ori amatorilor sportivi. De un tip special este legătura dintre exprimarea populară și unele variante ale limbajului cultivat; terminologia publicistică, oficial-administrativă și științifică, potențial non-artistice deci, furnizează vorbirii populare material cu ajutorul căruia se ajunge la reflectarea fenomenelor sociale prioritare.

O intercondiționare permanentă se instituie între vorbirea populară și stilul artei beletristice în sensul că proza, dramaturgia, uneori și poezia recurg la expresia populară pentru caracterizarea situației de comunicare, precum și a subiectului vorbitor : *La Dropii aș vrea să trag brazdă, unde m-am chinuit ca un rob mișel într-o toamnă. Să văz pe taica Triglea înseninat la bătrînețe și pe Trigloaia odihnind un ceas* (M. Sadoveanu, *Mitrea Cocor*, București, 1952, p. 108); *Obștea s-a încheiat și s-a înscris balta pe numele nostru, dar talianul cui rămâne? Sînt sculele tale și-ale feciorilor tăi* (M. Davidoglu, *Teatru*, București, 1954, p. 30); *Țăran îs, din țărînă, și țara e-n lingoare Și văd că-ntr-altă parte decît boliți vă doare* (T. Arghezi, *Pătru al Catrincii*).

5. Odată cu procesul depășirii orînduirii feudale prin precepte burghezo-democratice, sistemul funcțional-stilistic românesc a fost supus unor prefaceri obiectiv necesare, adeseori debordante. Afluxul inovațiilor provenite din exterior și inițiate de mai multe curente social-culturale îmbogățea într-o măsură pînă atunci necunoscută limbajele cultivate, aducînd cu sine însă și pericolul de a provoca ruptura de vorbirea populară și opera folclorică. Se știe că în cele din urmă aceasta nu s-a produs datorită activității numeroșilor militanți „tradiționaliști-populari" (vezi *Istoria lingvisticii românești*, București, 1978, p. 37 și urm.) și, mai întîi de toate, datorită vigurozității limbajului popular însuși. Din anii șaptezeci ai secolului trecut se va consolida conștiința că trebuie să funcționeze legături reciproce între **limba poporului** și compartimentele **limbii literare**, fără de care — oricît de manifeste sau discrete ar fi ele — echilibrul dintre limbaje ar fi fost sensibil turburat. Pînă în actualitate expresia populară se dovedește a fi indispensabilă ca instanță de transformare și reinterpretare a echivalentului din nivelul literar standardizat, uneori parcă impasibil.

Majoritatea scriitorilor români de totdeauna și-au bazat creația pe legătura dintre fenomenul literar și cel popular, izbutind în felul acesta oglindiri judicioase și valoroase ale vieții sociale, ca și individuale. De remarcat însă că un anume subiect nu se transformă nicidecum în operă de artă numai prin aceea că se dă frîu liber elementului popular.

6. Vorbirea populară non-artistică este circumscrisă de mai multe particularităţi, printre care se numără :

— un inventar relativ cuprinzător de unităţi uni- şi plurimembre la nivelul lexicului, ca de exemplu : *adicătelea, beteag, colea, a dumica, fitece, gîlmă, a huli, (de) izbelişte, a se încontra, junghietură, a lepăda, măre, nicicum, oleacă, pasămite, rotiş, strămurariță, șagă, trîndav, țoală, urduros, a vremui, zgrăbunță; un lă-mă-mamă, sare-garduri, ciuboțica-cucului, cu toptanul; a da binețe, greu la deal (și) greu la vale, în totului tot, un bob zăbavă; a cunoaște ca pe un cal breaz, a se duce pe apa sîmbetei, a lega teie la curmeie, a(-și) pune pirostriile (în cap), a toca la verzi și uscate, a veni la spartul stînei/tîrgului, a zice zău*...

Se cuvine notat faptul că frazeologia limbii române este dominată de modele populare şi că unele dintre ele au devenit un bun comun al întregii comunităţi : *a avea de furcă cu cineva/ceva, a bate cîmpii, a (i se) încurca ițele, a se da pe brazdă, a rămîne de căruță, a ajunge în sapă de lemn, nici laie, nici bălaie...;*

— preferinţe în aplicarea mijloacelor afixale de formare a cuvintelor : *risip-ilă, tontol-ete, vorbul-iță, treb-uș-oară, lătun-oaie, băd-ică, năbușeală, grămăj-uie* ş.a., *răs-pas*, suprimarea prefixului, ca *a (se) veseli* ş.a. Este general cunoscută înclinaţia spre compunerea subordonatoare (comp. *Limba română contemporană* II, Bucureşti, 1975, p. 142—218);

— diferite variante fonetice specifice ca *a căta* pentru *a căuta, a împle : a umple, deșt : deget, văz : văd, acu : acum*, care sînt legate de multe ori de anumite procedee începînd cu afereza şi extinzîndu-se pînă la sincopă (vezi I. Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, p. 181—188). Fenomenul adaptării elementului străin, inanalizabil, la unul cunoscut, etimologismul popular, se află desigur în regres;

— realizări morfologice, dintre care vor putea fi schiţate doar cîteva, din cauza domeniului foarte vast. În cadrul numelui, folosirea indicatorului individualizator *pe* trece mult dincolo de marcarea genului personal : *Du-te repede și prinde-o pe Bisisica...* (M. Preda, *Moromeții*, Bucureşti, 1955, p. 12); *Are pe vino-ncoace; Cui pe cui se scoate;* dealtfel pare foarte probabil ca sursa generalizării genului personal să fi fost uzul popular, părăsindu-se treptat accepţia locală a prepoziţiei : *Nebunul bate balta și tot* ***pe*** *el se stropește* (proverb). Clasa verbului cuprinde modul prezumtiv, bine reprezentat în româneşte : *O fi așa cum spui ; Să fi/ar fi trăind într-un cotlon de țară*; vorbirea populară cultivă pe larg această modalitate, dînd impulsuri şi altor variante de comunicare. Vorbitorul popular preferă în diverse cazuri verbul fără desinenţa specială *-ez, -esc, -ăsc : lucru* faţă de *lucrez, înseamnă : însemnează, hămăie : hămăiește, drăcui : drăcuiesc.* Să mai notăm pletora interjecţiilor (vezi Iorgu Iordan, *Stilistica limbii române*, Bucureşti, 1975, p. 84—89) şi a prepoziţiilor : ...*vorbe delicate de pe-acolo de prin străinătăți* (M. Sadoveanu, *Baltagul*, p. 25). Asemenea fapte conferă limbii române trăsături pertinente, datorate şi vorbirii populare;

— preferinţe în nivelul sintaxei (topicii), ca frecventa dublare a complementului : — *Ba nu, îmi rămîne ăsta mie și ție îți facem altu* (A. Şoit, *Legende populare minerești*, Bucureşti, 1974, p. 36), devenită obligatorie, reluarea subiectului : — *Ia spune, Nea Pătrule, cum trece ea, viața* (M. Sorescu, *La Lilieci*, Bucureşti, 1973, p. 147) ori inversarea

părţilor grupului verbal: *Mînca-o-ar focul, s-o mănînce!* (I. Creangă, vezi I. Iordan, *Stilistica*...p. 231);

— procedee care participă la construcţia textului. Acestea sînt descrise pe larg în *Stilistica funcţională a limbii române* a acad. Ion Coteanu şi se aplică de cele mai multe ori şi vorbirii populare. Proverbul poate constitui un microtext în formă de sentinţă; unul dintre ele condensează conştiinţa poporului despre diferenţele de exprimare: *Ori te poartă cum ţi-i vorba, ori vorbeşte cum ţi-i portul;*

— domeniul specific tematic-semantic. Pe lîngă reflectarea unor fenomene şi obiecte preponderent concrete, ca plante, animale, culori, se găsesc complexe mai abstracte ca „defăimare": *ponos*, *cleveteală*, *hulă*, *ocară*, „inteligenţă": *glagore*, *firoscos*, *mintos* sau „libertate": *slobozenie*, *slobozire*, *liberare*. Mai ales în planul social-politic termenul popular scade, deoarece este adesea încărcat de conotaţii străine societăţii socialiste şi face loc neologismului literar.

7. La capătul acestei sumare expuneri se întăreşte ideea că vorbirea populară are, împreună cu opera folclorică, calităţile unui limbaj cu funcţii de comunicare determinate. Deşi nu mai ocupă poziţia universală din trecut, rămîne un mod relevant al actului verbal şi se cuvine să fie apreciată la justa ei valoare. Datorită potenţelor ei metaforice şi afective, limba în ansamblu a fost şi va fi alimentată cu aceste forţe de care nu se poate lipsi.

Mai 1980

Akademie der Wissenschaften der DDR
Zentralinstitut für Sprachwissenschaft
Berlin

ANGELA BIDU-VRĂNCEANU

STRUCTURI LINGVISTICE ȘI STRUCTURI NELINGVISTICE

1. Problema raporturilor cu extralingvisticul se pune în modul cel mai stringent în studiul vocabularului, în speță în semantică. Însăși delimitarea acestei științe, a obiectului ei de cercetare[1] sau a noțiunilor fundamentale[2] cu care operează întîmpină dificultăți obiective, datorită determinării stricte a vocabularului de către realitatea obiectivă.

Studierea (sub)ansamblurilor[3] din ansamblul vocabularului, unul dintre aspectele cărora semantica modernă le-a acordat atenție[4], ridică probleme în ce privește raportul cu criteriile extralingvistice de delimitare a lor, în așa măsură încît unii cercetători se întreabă dacă, în felul acesta, sînt puse în evidență structurări lingvistice sau nelingvistice (adică aparținînd altor științe).

2. Semantica paradigmatică procedează la analiza sensurilor lexicale ale cuvintelor în cadrul unor ansambluri numite paradigme lexico-semantice, cîmpuri sau în alt fel. După unii cercetători, factorul care stă la baza delimitării acestor (sub)ansambluri lexicale este constituit de criterii extralingvistice obiective. În acest sens, trebuie să admitem chiar că nu toate domeniile realității obiective oferă criterii de structurare cu o claritate egală și s-a reproșat chiar că s-au analizat structural pînă acum numai acele (sub)ansambluri lexicale care se pretează la aceasta[5], cum ar fi numele de rudenie, numele de culori ș.a. Chiar dacă nu ne putem dispensa de studiul raporturilor cu realitatea obiectivă, ceea ce credem că are importanță în analizele de acest fel este efectul acestor raporturi din punct de vedere lingvistic, așa cum rezultă la nivelul opozițiilor dintre cuvintele unei limbi la un moment dat.

Întrucît cercetarea structurală a întregului vocabular este, deocamdată, un deziderat greu de îndeplinit[6], s-a propus reducerea cantitativă a materialului de cercetat. Se consideră astfel că nu interesează lingvistica, reprezentînd deci structuri nelingvistice[7] terminologiile științifice și teh-

[1] Cf. Coteanu 1975 : 38—39.

[2] Id., 32—38, unde se discută noțiunile de referent, referință, denumire.

[3] (Sub)ansamblurile din ansamblul vocabularului se pot determina în funcție de diferite criterii, vezi Coteanu 1975 : 12—13, 101—106. Termenul (sub)ansamblu presupune, pe de o parte, caracterizarea ca mulțime și, pe de altă parte, ideea că toate aceste (sub)ansambluri sînt subordonate ansamblului vocabularului. În sens mai restrîns, termenul (sub)ansamblu poate fi sinonim cu termenul cîmp lexical (îndeplinind și caracteristicile menționate înainte), vezi Bidu-Vrănceanu 1975 : 219—220.

[4] Se consideră că analiza componențială aplicată la nivelul acestor (sub)ansambluri a obținut succese în studiul formalizat al lexicului, vezi Coteanu 1975 : 128.

[5] Cf. Alinei 1974 : 20.

[6] Id.

[7] Coseriu 1978 : 201—210 consideră că terminologiile științifice și tehnice sînt posibilități de folosire a limbii pentru alte clasificări ale realității, iar structurarea lor este în funcție de însăși realitatea lucrurilor. Vezi și Geckeler 1976 : 215—217.

nice. Sîntem de părerea altor lingviști[8] că distincția dintre lexicul structurat lingvistic și lexicul nomenclatoric și terminologic (științific) nu e atît de clară. Altfel spus, credem că o multitudine de structuri deschise (sau relativ închise) se întrepătrund și se suprapun[9]. Pe de altă parte, chiar dacă excludem din obiectivul lingvisticii structurările considerate nelingvistice, lucrurile nu sînt foarte simple și clare nici în ceea ce privește structurările admise ca lingvistice.

Raporturile structurărilor considerate lingvistice cu realitatea obiectivă sînt foarte complexe și singura soluție care redă complexitatea acestui raport este conceptul de ,,reflexivitate'' sau ,,funcție reflexivă a limbii'', propus de acad. I. Coteanu[10]. Din această perspectivă trebuie interpretată segmentarea ansamblului semantic al limbii.

Tot în ce privește raporturile cu realitatea, s-a reproșat cercetărilor structurale taxonomice la nivelul diferitelor (sub)ansambluri că se preocupă de analiza obiectelor și fenomenelor înseși, impunînd limbii criterii aparținînd altor științe sau presupunînd în actul denumirii rigori care nu au existat[11].

De aceea, în cele ce urmează, vom încerca să urmărim raporturile dintre structurările lingvistice și alte științe la nivelul unor (sub)ansambluri lexicale analizate din limba română contemporană. Din acest punct de vedere credem că, într-adevăr, există diferențe între (sub)ansamblurile lexico-semantice. Astfel, în cazul anumitor (sub)ansambluri cum sînt cel al **denumirilor animalelor domestice sau sălbatice** este foarte greu de demonstrat că opozițiile lingvistice stabilite nu se bazează pe criterii extralingvistice[12].

În schimb, ni se pare relevantă situația acelor (sub)ansambluri lexicale în care studiul funcțional degajă opoziții lingvistice bazate pe trăsături semantice[13] care nu corespund distincțiilor făcute de alte științe[14]. În această situație este (sub)ansamblul **denumirilor fenomenelor sonore,** unde se poate constata cu ușurință, dacă se face o comparație, că taxono-

[8] Cf. Baldinger 1977 : 205.

[9] În general, o dificultate de care se izbesc cercetările taxonomice constă în faptul că un termen poate figura în mai multe clasificări , vezi Coteanu 1975 : 130. Mai mulți factori condiționează obiectiv această multiplă integrare.

[10] Cf. Coteanu 1977 : 18—19. Se arată astfel că redarea realității în limbă este un proces de direcție permanentă dublă.

[11] Cercetările de acest fel pot fi învinuite de fizicalism și empirism incontestabil, vezi Coteanu 1977 : 21.

[12] Cf. Coteanu 1975 : 128 obiectează că se operează cu criterii zoologice cînd se delimitează trăsături semantice ca /bovin/.

[13] Trăsăturile semantice distinctive sau semele nu trebuie concepute numai drept caracteristici ale obiectelor denumite de cuvintele dintr-o limbă dată (cf. Coteanu 1977 : 13), ci este necesar ca ele să pună în evidență relațiile (opoziții și identități) dintre cuvintele unei limbi. Este drept că analiza semică, operînd tot cu cuvinte ale limbii și deci cu sensuri, este în oarecare măsură ambiguă. Din acest punct de vedere, prin paralelism metodologic cu fonologia, apare oarecum paradoxal că, acolo, se admite că trăsăturile distinctive sînt clare tocmai pentru că aparțin acusticii. Vezi și Geckeler 1976 : 239.

[14] Pentru interpretarea semelor este esențial faptul că, din punct de vedere lingvistic, pot fi distinctive elemente care nu apar drept caracteristici ale obiectelor și fenomenelor așa cum sînt considerate de alte științe.

mia lingvistică[15] diferă de cea din alte ştiinţe, cum ar fi acustica, fonetica, fonologia.

Chiar atunci cînd, aparent, se utilizează acelaşi criteriu de distincţie, acesta nu este apreciat în acelaşi fel în diferitele ştiinţe menţionate şi la nivelul limbii unui vorbitor obişnuit. Astfel, de exemplu, /i n t e n s i t a t e a/ este apreciată riguros în acustică sau în fonetică, în schimb, la nivelul opoziţiilor lingvistice ea este distinctivă numai prin relaţia dintre termeni ca *a vorbi* (nemarcat ca intensitate sau /d e i n t e n s i t a t e n o r m a l ă/) şi *a striga* (marcat prin semul /d e i n t e n s i t a t e m a x i m ă/) sau *a şopti* (marcat prin / i n t e n s i t a t e m i n i m ă/).

În aceeaşi situaţie sînt / d u r a t a /, /f r e c v e n ţ a/, criterii foarte importante şi riguroase în alte ştiinţe, manifestate numai izolat la nivelul opoziţiilor lingvistice dintre denumirile sunetelor[16].

Tot ca o dovadă a faptului că structurările (lingvistice) la nivelul unor (sub)ansambluri bazate pe opoziţiile dintre cuvintele limbii nu adoptă structurările altor ştiinţe (deci nelingvistice) este situaţia în care se utilizează elemente distinctive proprii. Astfel, **în (sub)ansamblul denumirilor fenomenelor sonore,** paradigma sunetelor emise de om apare ca distinctiv semul /s e n t i m e n t u l (care însoţeşte emiterea sunetului)/, care stabileşte opoziţii între termeni ca *a vorbi* (nemarcat sau caracterizat prin semul /s e n t i m e n t n e d e t e r m i n a t/) şi termenii *a vocifera, a ţipa, a răcni* (marcaţi prin semul /s e n t i m e n t d e t e r m i n a t (d e m î n i e, d u r e r e)...../).

3. Rezultă din cele cîteva situaţii asupra cărora ne-am oprit că, în măsura în care criteriile de clasificare nu coincid decît în parte, din punct de vedere lingvistic criteriul fundamental fiind cel al opoziţiilor dintre cuvintele unei limbi aşa cum apar la un moment dat[17], atunci structurile degajate sînt şi ele lingvistice.

În concluzie, ceea ce ne-a interesat în discuţia de faţă a fost tocmai precizarea că **structurile lingvistice** stabilite conform principiilor la care ne-am referit **nu caută să impună limbii structuri nelingvistice** sau aparţinînd altor ştiinţe.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Alinei, M (1974) — *La struttura del lessico,* Bologna.

Baldinger, K. (1977) — *Teoria Semantica. Hacia una semantica moderna,* Madrid.

Coseriu, E. (1978) — *Einführung in die strukturelle Betrachtung des Wortschatzes, Sonderdruck aus Strukturelle Bedeutungslehre,* Wissenschaftliche Buchgesellschaft Sarmstadt, p. 193—238.

[15] Trebuie precizat, din punct de vedere metodologic, că relaţiile dintre cuvinte în structurările lingvistice sînt stabilite ţinîndu-se seama de definiţia lexicografică care impune interpretarea la nivelul unui vorbitor obişnuit.

[16] Din acest punct de vedere nu sîntem de acord cu Alinei 1974 : 187, care consideră că, în domeniul sunetului, domină conceptele acusticii.

[17] Aceasta include şi conceptul de „reflexivitate" care presupune un proces continuu de „du-te vino" şi exclude reflectarea mecanică a realităţii în limbă ; vezi Coteanu 1977 : 19.

Coteanu, I. — Bidu-Vrănceanu, A. (1975) — *Limba română contemporană*, vol. II — *Vocabularul*, București.

Coteanu, I. (1977) — *Semantica și funcția reflexivă a limbii*, în *Probleme de lingvistică generală*, vol. VII, București.

Geckeler, H. (1976) — *Semàntica estructural y teoria del campo léxico*, Biblioteca Romanica Hispanica, Madrid.

Aprilie 1980

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

FULVIA CIOBANU

OBSERVAȚII ÎN LEGĂTURĂ CU SUBSTANTIVELE COMPUSE DE TIPUL *pasăre-liră*

Printre substantivele compuse din două substantive cu formă de nominativ-acuzativ se numără și cele de tipul *bloc-turn*, *crap-oglindă*, *miting-fulger*, *pasăre-liră*, *pasăre-muscă*, *pește-ferăstrău*, *roman-fluviu* etc[1].

Din punctul de vedere al relațiilor sintactice care se pot stabili între termenii lor componenți, formațiile de acest fel sînt clasificate în FC I[2], împreună cu altele ca *mamă-eroină*, *Statu-Palmă-Barba-Cot*, în categoria compuselor alcătuite din două (sau mai multe) substantive în raport de subordonare apozitivă, în care substantivul cu rol de apoziție „indică însușirea, caracteristica termenului determinat", avînd „rol de epitet"[3]. În continuare se face precizarea că : „La unele compuse nume de animale apoziția are ca punct de plecare o comparație referitoare la una din părțile corpului, caracteristică acelui animal : *pasăre-liră* « pasăre cu coada ca o liră », *crap-oglindă* « crap cu solzii ca niște oglinjoare », *pește-ferăstrău* «pește cu bot ca un ferăstrău »[4].

Revenind acum asupra acestei clasificări, consider că în realitate compusele ca *bloc-turn*, *crap-oglindă*, *miting-fulger*, *pasăre-liră* etc. se deosebesc de cele ca *mamă-eroină* din punctul de vedere al raporturilor sintactico-stilistice care se pot stabili între termeni.

Aceasta impune, pe de o parte, gruparea lor într-o categorie distinctă de a celor din urmă[5] și, pe de altă parte, reconsiderarea unora dintre aprecierile generale privitoare la figurile de stil care stau la baza substantivelor compuse românești[6].

În ce privește formația *mamă-eroină*, FC I are dreptate cînd afirmă că apoziția *(eroină)* are rol de epitet. Aceasta rezultă și din confruntarea definițiilor celor două cuvinte : *mamă* „femeie considerată în raport cu copiii săi" + *eroină* „femeie care se distinge printr-un mare curaj, spirit de sacrificiu, de abnegație etc.". Deci *mama-eroină* este „femeia considerată în raport cu copiii ei, care se distinge printr-un mare curaj...". De același fel sînt, de exemplu, *căpitan-erou*, formație ocazională, înregistrată

[1] Calificate uneori drept compuse, alteori drept grupuri de cuvinte. Vezi Constant Maneca, *Cuvinte compuse în terminologia tehnică actuală*, în SMFC I, p. 194, care consideră *lunetă-foarfece* drept compus, dar *bec-lumînare*, *fereastră-ghilotină* etc. drept grupuri de cuvinte, deși între prima formație și celelalte nu există nici o diferență.

[2] *Formarea cuvintelor în limba română*, vol. I : *Compunerea*, de Fulvia Ciobanu și Finuța Hasan. Redactori responsabili acad. Al. Graur și Mioara Avram, [București], 1970, p. 55.

[3] *Ibidem.*

[4] *Ibidem.*

[5] Diferența dintre ele este pusă în evidență și de Anca Giurescu, *Les mots composés dans les langues romanes*, Haga—Paris, 1975, p. 119—122, 129—130, în termenii lingvisticii transformaționale.

[6] Vezi concluziile articolului.

la Halina Mirska[7], *copil-minune*, *literatură-document*[8]. În toate aceste exemple echivalenţa celui de-al doilea termen cu un adjectiv este evidentă.

Compusele de tipul *pasăre-liră* au ca punct de plecare o comparaţie din a cărei structură ele păstrează numai cei doi semnificanţi : termenul comparat (comparatul), situat pe primul loc, şi termenul cu care se compară (comparantul), situat pe locul al doilea. Atît baza de asociere, reprezentînd însuşirea comună celor doi termeni (însuşire care poate să presupună, după cum se va vedea mai departe, şi un intermediar), cît şi elementul relaţioal (*ca*, *cît* etc.) rămîn neexprimate [9].

Baza de asociere subînţeleasă a acestor compuse poate fi simplă sau complexă. În primul caz se subînţelege un singur termen + elementul relaţional, în cel de-al doilea se pot subînţelege mai mulţi termeni + elementul relaţional.

1. Baza de asociere simplă este de regulă o însuşire a obiectului comparat, putînd fi exprimată printr-un adjectiv : ***bec-pară*** (alungit), ***bloc-turn*** (înalt), ***miting-fulger*** (scurt), ***tren-fulger*** (iute), ***mustăcioară-muscă*** (mică), ***rochie-sac*** (largă), ***roman-fluviu*** (amplu) etc.

Întrucît referirea se face mai frecvent la însuşiri privind aspectul, dimensiunile, într-un cuvînt forma obiectelor comparate, raportul apozitiv poate fi echivalent cu expresia ,,în formă de'' : ***bloc-turn*** (bloc în formă de turn). Uneori poate fi implicată şi o idee de acţiune : ***fereastră-ghilotină*** (în formă de ghilotină, dar şi : care funcţionează ca o ghilotină), ***strung-carusel*** (rotitor, care se învîrteşte ca un carusel)[10].

Tot aici trebuie amintit şi compusul ***Statu-Palmă-Barba-Cot*** (cu varianta prescurtată ***Barba-Cot***[11]), din literatura populară, care, în ce priveşte raportul dintre termeni, realizează o comparaţie dublă antitetică *(mic-mare)*. În ansamblu însă compusul are ca punct de plecare o sinecdocă de tipul ,,parte pentru întreg'', exprimată prin termenii ***stat*** ,,statură'', ***barbă***.

2. Baza de asociere este complexă cînd însuşirea presupusă aparţine unei părţi din obiectul exprimat, care serveşte drept intermediar, şi nu obiectului însuşi. La compusele citate mai înainte : ***crap-oglindă***, ***pasăre-liră***, ***peşte-ferăstrău*** se pot adăuga ***păstrăv-curcubeu***(cu o dungă irizată ca un curcubeu), ***cuţit-disc*** (cu corpul rotund ca un disc). Acesta din urmă demonstrează că, paralel cu compusele nume de animale avînd ca punct de plecare o comparaţie referitoare la o parte a corpului (cum se arată în FC I), există şi compuse din alte sfere semantice, care au ca punct de plecare o comparaţie referitoare la una din părţile componente.

În viziune stilistică, compusele avînd ca punct de plecare o comparaţie prezintă două modalităţi principale de interpretare.

[7] *Unele probleme ale compunerii cuvintelor*, în SMFC I, p. 173.

[8] La Anca Giurescu, *lucr. cit.*, p. 119.

[9] Pentru terminologie, cf. Gh. Chivu, *Comparaţia în opera scriitorilor romantici români*, în LR XXII (1974), nr. 6, p. 487—497 ; Lidia Sfîrlea, *Formele metaforice în folclorul românesc. Încercare de descriere tipologică*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. III, p. 141—183.

[10] Cf. Constant Maneca, *loc. cit.*

[11] Cf. Halina Mirska, *lucr. cit.*, p. 176.

Conform accepţiunii tradiţionale, ele sînt nişte comparaţii de tip apozitiv, cu elipsa atît a bazei de asociere cît şi a elementului relaţional[12]. Potrivit unei accepţiuni mai noi, ele sînt considerate drept metafore prin juxtapunere sau parataxă[13].

Nu-mi propun să mă opresc mai pe larg asupra acestor două puncte de vedere. Consider însă că, datorită structurii lor (prezenţei termenului comparat alături de comparant), interpretarea compuselor ca *pasăre-liră* drept comparaţii de tip apoziţional este mai adecvată.

Mai trebuie adăugat că în FC I[14] este înregistrat şi un alt tip de substantive compuse care exprimă comparaţia, caracterizat însă prin prezenţa elementului relaţional. Este vorba de tipul format din substantiv sau adjectiv + adverb de comparaţie + substantiv, care cuprinde cîteva nume proprii de personaje (persoane şi animale) din mitologia populară : *Albă-ca-Zăpada, Greu-ca-Pămîntul, Uşor-ca-Vîntul-Greu-ca-Pămîntul* (toate avînd ca prim termen al comparaţiei un adjectiv), *Şchiopul-cît-Cotul* (care are ca prim termen un substantiv). Dintre ele reţin atenţia ultimul, care aminteşte de compusul apozitiv *Statu-Palmă-Barba-Cot*. În ciuda diferenţei dintre aceste două formaţii, înrudirea lor tipologică este evidentă, *Şchiopul-cît-Cotul* putînd fi considerat drept o structură primară în raport cu *Statu-Palmă-Barba-Cot*.

Din cele discutate mai înainte rezultă că, alături de substantivele compuse avînd drept punct de plecare figuri de stil ca metafora *(limba-soacrei, cinci-degete)*, hiperbola *(suge-bute, zgîrie-nori)*, sinecdoca sau metonimia *(coate-goale, rădăcină-dulce, lemn-dulce)* — tropii menţionaţi de regulă în lucrările româneşti care se ocupă de compunere[15] — trebuie avute în vedere şi compusele rezultate dintr-o comparaţie (exprimată ca atare sau redusă la principalii ei termeni). Pe cînd însă compusele formate prin metaforă, sinecdocă, metonimie, hiperbolă sînt cel mai adesea creaţii populare, cele reprezentînd comparaţii de tip apozitiv sînt aproape în totalitate formaţii culte, împrumutate sau create după model străin.

Mai 1980

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[12] Cf. Gh. N. Dragomirescu, *Mică enciclopedie a figurilor de stil*, Bucureşti, 1975, s.v. *comparaţie*.

[13] Cf. Henri Morier, *Dictionnaire de poétique et de rhétorique*, Paris, 1975, p. 660, unde se dau exemple ca *femme-sphynxe, écueil pyramide, baldaquin pinacle*. Vezi şi critica făcută de Gh. N. Dragomirescu, *lucr. cit.*, p. 156—157.

[14] La p. 126.

[15] Cf. FC I, p. 43—44. Pentru compusele de tip metaforic, vezi şi I. Coteanu — Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II : *Vocabularul*, Bucureşti, [1975], p. 50—59.

ALTRUM. *care* „WESHALB", „(UND) DAHER", „SO DAß"

1.1. In seiner Parodie alter rumänischer Chroniken, *Domnia lui Ciubăr-vodă* (1930), schreibt G. Topîrceanu: „Care dacă am văzut că lipsesc poveștile, cum a fost începătura și domnia acestui Ciubăr-vodă,... socotit-am ca să nu lăsăm acest lucru nesăvîrșit la vremea lui", d.h. er gebraucht *care* als rein konjunktionelle Satzanknüpfung. Und er findet so viel Gefallen an diesem Verfahren, daß er es in dem verhältnismäßig kurzen Text mehrmals (im ganzen neunmal) wiederholt. Der Sinn dieser Satzanknüpfung ist dabei meist „konsekutiv", d.h. etwa „und daher", „infolgedessen", „und so", rum. „deci", „așadar" (z.B.: „Care văzînd boierii așa...", „Care văzînd leșii atîta mulțime de oaste..."), bisweilen jedoch eher „explikativ" („denn", frz. „car", rum. „căci": „care lucru minunat ca acela nu s-au mai văzut"). Die Nachahmung ist in dieser Hinsicht gut gelungen, denn das Verfahren ist tatsächlich für gewisse Chronisten (insb. Neculce) charakteristisch.

1.2. Es handelt sich um einen alten und heute noch in der Volkssprache anzutreffenden, wenn auch selten gewordenen Gebrauch von *care*. Das DA verzeichnet ihn s.v. *care* (Relativpronomen) mit der Angabe „În limba veche și în cea populară, adesea *care* nu se raportă la un substantiv, ci la întreaga propoziție precedentă, avînd aproape o funcțiune conjuncțională", und interpretiert dieses *care* als ungefähr „și, iar,...,dar (în astfel de împrejurări), după aceea, din care cauză, de unde" entsprechend. Nach den angeführten Belegen zu urteilen, betrifft allerdings das „adesea" nur die ältere Sprache, denn diese Belege stammen fast alle aus älteren Texten, vorwiegend aus Neculce (darunter besonders kennzeichnend: „De le trebue o doagă, o sită, încă aleargă la Moldova; care vedem că nice un bine nu va fi de Moldova, săraca!"); nur ein einziger stammt aus der neueren Volkssprache, und zwar aus *Șezătoarea* II (1893): „Acel împărat zisese: cine se va afla să mă facă să rîd, să-și ceară de la mine trei daruri și-i voiu da; care mulți s'au ispitit...să facă pe împăratul să rîză". Andere Wörterbücher, einschließlich der neueren, verzeichnen diesen Gebrauch nicht, obwohl er bisweilen auch in „klassischen" literarischen Texten ausgewiesen ist: Cioranescu, DER, führt nämlich eine interessante Stelle aus Caragiale an, wo das satzeinleitende *care* in der Wiedergabe volkstümlicher Rede verwendet wird („pusesem de gînd...să las prăvălia, care nu mai poate omul de atîtea angarale")[1]. Auch in den neueren ru-

[1] Der sonst so sorgfältige Tiktin, RDW, scheint entweder die Besonderheit dieses Gebrauchs nicht erkannt oder ihn mit der allgemeineren Erscheinung des sog. „relativum pro demonstrativo" verwechselt zu haben, da er — ebenfalls mit Bezug auf die ältere Sprache — das *care* von Miron Costin in: „Craiul leșesc ... pogora asupra Căzacilor; de care pogorîre a craiului știind Ștefan Vodă..." und das von Nicolaie Costin in: „Îi dedese [acelui turc] gazdă... Care acela turc făcea multe răutăți" einander gleichsetzt und sich in demselben Zusammenhang auf *pentru care* als auch in der modernen Sprache noch mögliche Satzanknüpfung bezieht.

mänischen Grammatiken wird auf diese Verwendung von *care* nicht eingegangen (cf. jedoch Fn. 2); und ausländischen Romanisten ist sie offenbar, wahrscheinlich wegen ihrer Seltenheit in der modernen Sprache, überhaupt nicht aufgefallen.

1.3. Für das heutige rumänische Sprachbewußtsein stellt die Satzanknüpfung *care* nichts anderes als einen besonderen, ja sogar sonderbaren, von der Sprachnorm abweichenden Gebrauch des gleichlautenden Relativpronomens dar[2] : soweit ich sehe, zweifelt niemand an dieser Identität. Wahrscheinlich auch deshalb wird in den meisten Wörterbüchern und Grammatiken dieses „konjunktionelle" *care* nicht einmal erwähnt. Und die wenigen Werke, die es verzeichnen (DLR, Cioranescu, GLR), rechnen es ausdrücklich zum Relativpronomen. Aber ist das auch die h i s t o r i s c h e Wirklichkeit?

2.1. Was die Rechtfertigung dieses Gebrauchs betrifft, so hat man gesehen, daß das DLR ohne jegliche Begründung eine Erweiterung des Gebrauchs des Relativpronomens *care* (cf. das o.a. Zitat) annimmt, als ob dies selbstverständlich und völlig unproblematisch wäre. Nur Cioranescu hat in dieser „Erweiterung" ein Problem gesehen und hat versucht, dafür eine Erklärung zu geben, die er allerdings mit einem vorsichtigen „parece" („es scheint") versieht.

2.2.1. Er meint nämlich, daß das *care* mit der Bedeutung sp. „por lo cual" [„weshalb", „und deshalb", rum. „din care cauză"] oder „porque" [„weil", rum. „fiindcă"][3] auf den Gebrauch des Relativs ohne Präposition in einem sonst mit Präposition auftretenden casus obliquus zurückgehen könnte : „Así como Gr. Alexandrescu pudo escribir *fiii României care tu o ai cinstit* (donde *care = pe care)*, Neculce había escrito antes *au arătat-o împăratului, care s-au mirat și împăratul* (donde *care = de care)*. De ahí el sentido que señalamos."

2.2.2. Diese Erklärung ist aber aus verschiedenen Gründen nicht annehmbar. Erstens können nicht beide von Cioranescu angenommenen Bedeutungen des konjunktionellen *care* mit der Funktion des Relativs in Zusammenhang gebracht werden : „por lo cual" bezieht sich nämlich auf eine schon gegebene Begründung und „porque" auf eine noch zu gebende, wohingegen das Relativum ausschließlich auf eine „Rückwärts-Relation" hinweist[4]; d.h., daß es für die Erklärung eines Gebrauchs wie in dem Beispiel, das Cioranescu selbst aus Caragiale anführt (vgl. w.o. **1.2.**), grundsätzlich nicht in Frage kommen kann. Zweitens ist der Gebrauch eines Relativs ohne Präposition zwar eine in der ganzen Romania (und auch sonst) in der Volkssprache oft anzutreffende Erscheinung[5];

[2] *Gramatica limbii române* [GLR], I², 1963, bezieht das *care* als „simplu element de introducere a unor propoziții, fie coordonate, fie subordonate" auf ungrammatische Sätze : „fraze rău făcute" (S. 162). Ebd. wird das o.a. Beispiel aus Caragiale als Ironisierung von Sprachfehlern hingestellt (was für andere Caragiale-Stellen vielleicht auch stimmt). Der eindeutig regelhafte Usus in der älteren Sprache kann jedoch nicht als Sprachfehler gedeutet werden.

[3] Eine genauere spanische Entsprechung wäre wohl im zweiten Fall *pues* bzw. *ya que* („denn", rum. *căci, că)*.

[4] Dies gilt auch für das sog. „relativum pro demonstrativo", das sich ebenfalls auf schon Genanntes bezieht.

[5] Cf. z.B. okz. *uno bello Prouvençalo que ié disen Mirèio* ; it. *l'uomo che gli hanno rubato il cavallo* ; sp. *el hombre que le robaron el caballo.*

bei diesem Gebrauch jedoch, der im Rumänischen vor allem in den Fällen vorkommt, in denen eine Wiederholung der Präposition auftreten müßte[6], folgt das Relativ unmittelbar auf das Substantiv, auf das es sich bezieht (bzw. auf die entsprechende Nominalgruppe). Im Beispiel aus Neculce bezieht sich aber *care* nicht auf *împăratului*, und in dem aus Caragiale nicht auf *prăvălia*. Auch darf das *care* von Neculce keineswegs mit *de care* gleichgesetzt werden. Cioranescu glaubt offenbar, daß sich dieses *care* auf das im darauffolgenden Satz vorkommende Substantiv *blană* beziehen könnte (die Stelle im ganzen lautet nämlich: *Vezirul au arătat-o* [scil. *blana*] *împăratului; care s-au mirat și împăratul de acea blană).* Ein *de care* wäre nun in diesem Kontext zwar als anakoluthische Antizipation verständlich, wäre aber eben anakoluthisch, d.h. „ungrammatisch": es wäre also nicht die normal zu erwartende und hier durch *care* allein „ersetzte" Konstruktion. In Wirklichkeit entspricht dieses *care* bei Neculce nicht *de care*, sondern dt. „so daß" (rum. „încît", „și astfel" oder einfach „de"); anders gesagt, man hat in diesem Fall gerade den hier besprochenen „konjunktionellen" Gebrauch und nicht die „Vorstufe", die diesen Gebrauch rechtfertigen sollte. Drittens erscheint das konjunktionelle *care* in keinem Fall im Plural *(cari)*, noch mit Artikel *(carele, carii)*, was im älteren Rumänisch bei einem Bezug auf Substantive zu erwarten wäre[7].

2.2.3. Freilich wäre letzteres nicht notwendig, wenn man, wie im DA angenommen, von einem nicht auf Substantive, sondern auf ganze Sätze bezogenen Relativpronomen ausgehen könnte. Aber auch diese „Erweiterung" ist nicht annehmbar, und zwar aus ebenso schwerwiegenden Gründen. Erstens könnte auch eine solche Erweiterung den explikativen Gebrauch von *care* („denn") nicht rechtfertigen, da ein Relativum in diesem Fall noch mehr als bei Substantiven nur auf eine „Rückwärts-Relation" hinweisen kann. Zweitens fehlt hier die bei dieser Erweiterung zwischen dem Relativpronomen und dem konjunktionellen *care* vorausgesetzte Zwischenstufe, nämlich der rein „relativische" Gebrauch eines auf Sätze bezogenen einfachen Relativpronomens, da in diesem Fall das Relativum bei allen präpositionellen „Kasus" stets nur mit Präposition erscheint *(cu care, după care, din care, pentru care* und vor allem *drept care).* Auch ist es nicht ratsam, für das Rumänische allein eine Entwicklung anzunehmen, für die man keine Parallelen in anderen romanischen Sprachen und Mundarten hat. Der Übergang von einem Relativpronomen zu einer Konjunktion ist zwar nichts Unübliches, er setzt aber „Kasusfunktionen" voraus[8], die im Rumänischen wie in den übrigen romanischen Sprachen mit Hilfe von Präpositionen ausgedrückt werden. Wenn also ein solcher Übergang tatsächlich erfolgt ist, so konnte er nur in einer Sprache eintreten, die für die in Frage kommenden Kasusfunktionen keine Präpositionen benötigte. Außerdem haben wir es im alten und im volks-

[6] Wie in den bekannten Beispielen: *de lancea [de] care eu m-am rănit, în sara [în] care s-au cununat, pînă-n ceasul [în]care moare.*

[7] Der Plural und insb. der Artikel beim Relativum sind zwar im Rumänischen verhältnismäßig späte Erscheinungen (das Mazedo- und Meglenorumänische kennen den Gebrauch des Artikels in diesem Fall nicht), sie sind aber im älteren Dakorumänisch durchaus üblich, und zwar seit den ältesten Texten; nur bei unserem „konjunktionellen" *care* kommen sie nie vor.

[8] Cf. im Lateinischen die Entwicklung von *quō, quod*, wobei es sich jeweils um einen bestimmten Kasus handelt.

tümlichen Rumänisch offensichtlich nicht mit den ersten Ansätzen eines Gebrauchs, sondern sozusagen mit seinen letzten Ausläufern zu tun : die Entwicklung geht nämlich nicht in Richtung auf eine Differenzierung, sondern auf die Konvergenz mit dem Relativpronomen. Das konjunktionelle *care* entspricht genau dem, was M. Bartoli eine „fase moribonda" nennt (die normalerweise älter als die sie ersetzende — hier die Verwechslung mit dem Relativpronomen — ist).

3.1. Alles scheint also darauf hinzudeuten, daß das konjunktionelle *care* ursprünglich gar nicht das Relativpronomen *care* (<*qualis*) war. Was hätte es nun sonst sein können? Als Grundlage bietet sich zwanglos lat. *quārē* „weshalb", „(und) deshalb", „(und) daher", an. Durch die Annahme der Grundlage *quārē* lassen sich nämlich alle Probleme lösen, die man bei der Annahme eines Übergangs vom Relativpronomen zum konjunktionellen *care* im Rumänischen hat ; besser gesagt, diese Probleme lösen sich einfach auf. Zwar stellt auch lat. *quārē* einen Übergang von einem Relativum zu einer Konjunktion dar. Im Lateinischen ist aber auch der rein relativische Gebrauch dieses Ausdrucks (etwa : „wodurch", „womit") üblich und reichlich belegt[9]. Auch handelte es sich dabei im Lateinischen um Funktionen, für die man keine Präpositionen nötig hatte : sie waren durch den Ablativ allein hinreichend angegeben.

3.2. Man wird merken, daß *quārē* im Rumänischen ebenso wie *qualis* materiell *care* ergeben hätte, weshalb es auch später mit dem Relativpronomen zusammenfallen bzw. verwechselt werden konnte. Vor allem aber spricht die Semantik unseres *care* für eben diese Herleitung. Das konjunktionelle *care* drückt nämlich einen Zusammenhang zwischen zwei Sätzen (bzw. den entsprechenden Tatbeständen) A und B aus, und zwar in den meisten Fällen so, daß A als Grund oder Voraussetzung, B hingegen als Folge dargestellt wird (A → B). Dieser Zusammenhang kann je nach den Kontexten (und den jeweils bezeichneten Tatbeständen) sehr eng („kausal") oder auch sehr locker sein : er kann von „weshalb" (frz. „raison pour laquelle", „c'est pourquoi", it. „per cui", „ragion per cui", „laonde" ; cf. „din care cauză" im DLR und sp. „por lo cual" bei Cioranescu) über „(und) daher", „folglich" (rum. „deci", „prin urmare") bis zu einem losen „so daß", „also" (sp. „de manera que", „así que", it. „di modo che", „cosicché", rum. „așadar") reichen. Mehr noch : es kann sich auch um einen lediglich auf der sprachlichen Ebene als solcher hergestellten Zusammenhang ohne „reale" Rechtfertigung handeln, und in diesem Fall sichert *care* nur die Kontinuität des Textes, etwa wie dt. *und so*, it. *e così*, *orbene*, frz. *or*, sp. *así*, *pues* bzw. *ahora bien*. Dies alles sind aber natürlich nicht „Funktionen" von *care*, sondern nur kontextuelle Determinationen seiner einzelsprachlichen Funktion, die einzig und allein in der Herstellung eines „motivierten" Zusammenhanges besteht. Andererseits kann dieser Zusammenhang in bestimmten Kontexten auch als in der umgekehrten Richtung bestehend aufgefaßt werden (A←B) ; und in diesem Fall gilt B als Begründung von A : man hat also den „explikativen" (bzw. „kausalen") Usus von *care*.

[9] Cf. z.B. C. Nepos, *Cat.*, 2 : *Multas res novas in edictum addidit, quare luxuria reprimeretur*, oder Cicero, *Off.*, 2, 19 : *Utendum est excusatione adversus eos quos invitus offendas, quare id, quod feceris, necesse fuerit.*

Beides ist nun im Lateinischen gut belegt. Man hat einerseits, im klassischen Latein, den „konsekutiven" Gebrauch (einschließlich der Schwächung des Zusammenhangs bzw. der nur generischen Begründung von B durch A)[10], andererseits aber, im volkstümlichen und im späteren Latein, auch die Umkehrung des Zusammenhangs und somit den „explikativen" Gebrauch, wie bei den späteren, romanischen Fortsetzungen von *quārē* (z.B. frz. *car*)[11]. Der rumänische Gebrauch entspricht sogar noch ziemlich gut dem lateinischen Stadium und einem älteren Stadium des Französischen, wo der im Altfranzösischen überwiegende „konsekutive" Sinn von *car* nur bis zum 16. Jahrhundert neben dem „explikativen" weiterlebt.

3.3. Den gut bekannten Fortsetzungen von lat. *quārē* (frz. okz. kat. *car*) muß also u.E. auch dakorum. *care* „daher" und „denn" hinzugefügt werden.

4. Ob auch mazedorum. *cara* (mit den Varianten *car'*, *carĭ* und *carea, caria*) und meglenorum. *cari (cări)*, für welche verschiedene andere Etymologien gegeben wurden[12], hierhergehören, kann hier nicht erörtert werden. Vieles spricht allerdings dafür ; und zwar nicht so sehr die materielle Form[13] wie vielmehr das Funktionieren von mazedorum. *cara*, das ziemlich genau dem o.a. dakorumänischen und dem romanischen funktionellen Umfang von *quārē* entspricht, einschließlich gewisser Verwendungen, die sonst nur im Altfranzösischen belegt sind (z.B. in Aufforderungen)[14]. Wäre dem so, würde mazedorum. *cara* das hohe Alter des konjunktionellen *care* bestätigen. Außerdem wäre dies ein zusätzliches Argument sowohl für die von uns angenommene späte Konvergenz von *care*<*quārē* und *care*<*qualis* als auch für die von uns vorgeschlagene Herleitung als solche, da im Mazedorumänischen die Formen des konjunktionellen *cara* und die des Relativpronomens auseinandergehalten bleiben : nur die Variante *carĭ* fällt mit einer Variante des Relativpronomens zusammen, aber auch diese läßt sich syntagmatisch leicht identifizieren.

April 1980

Universität Tübingen

[10] Cf. Cicero, *Ep.*, 13, 71 : *T. Agusius et comes meus fuit et... socius neque hoc tempore discessisset a me nisi ego ei permisissem. Qua re* [„weswegen", „aus diesem Grund"] *sic tibi eum commendo ut unum de meis domesticis...*, gegenüber Sallust, *Cat.*, 52, 17 : *si in tanto omnium metu solus non timet, eo magis refert me mihi atque vobis timere. Qua re* [„daher", „angesichts dessen", „folglich", „also"], *quom de P. Lentulo ceterisque statuetis, pro certo habetote vos simul de exercitu Catilinae et de omnibus coniuratis decernere.*

[11] Vgl. E. Löfstedt, *Philologischer Kommentar zur Peregrinatio Aetheriae*, Uppsala, 1911, SS. 323–324 ; V. Väänänen, *Le Latin vulgaire des inscriptions pompéiennes*, Ausg. Berlin, 1959, S. 126 ; Du Cange, s.v. *quare* („pro *quia*").

[12] Cf. P. Papahagi, *Scriitorii aromâni în secolul al XVIII*, Bukarest, 1909, S. 199 ; N. Drăganu, DR, III, 1922–23, S. 275 ; Th. Capidan, *Meglenoromânii*, I, Bukarest, 1925, S. 184 (und *Aromânii. Dialectul aromân*, Bukarest, 1932, S. 509).

[13] Es ist jedoch symptomatisch, daß T. Papahagi, GS, VI, 1934, S. 376, mazedorum. *cara* auf das Relativpronomen *care* zurückführt (so auch in seinem *Dicț. dial. arom.*).

[14] Man vergleiche z.B. altfr. *Cumpainz Rollant, l'olifan car sunez (Chanson de Roland*, 84) mit mazedorum. *oară-bună, cara, du-te* (bei T. Papahagi, *Dicț.*, s.v. *cara*).

W. van EEDEN

QUELQUES REMARQUES SUR L'ENCLISE DANS LE ROUMAIN DU 16e ET DU 17e SIÈCLE

— approche diachronique — *

L'histoire des pronoms du roumain a été relativement peu étudiée, comme le signalent les auteurs de *Introducere în lingvistica și filologia românească,* manuel indispensable pour tous ceux qui veulent aborder un sujet de linguistique ou de philologie roumaines[1]. C'est ce qui m'a incité à examiner de plus près les changements qu'a subis la nature de la relation existant entre les pronoms personnels inaccentués (auxquels il faut ajouter les auxiliaires du conditionnel et du passé composé et les formes *-e, -i* et *-s(u)* du présent indicatif de *a fi)* et les constituants qui les environnent. Dans cette contribution j'essaierai, en utilisant des textes littéraires dont la langue est basée sur les parlers de la Munténie et du Banat, de montrer qu'entre ±1550 et ±1650 la suite formée par un ou deux pronoms inaccentués suivi(s) ou non d'une forme d'un des auxiliaires {*ași...ară*}, {*amŭ...au*} (que je désignerai par pro(+pro) (+aux), abrégée P(A)) et qui à l'origine est enclitique dans tous les contextes, s'est progressivement détachée du constituant précédent, quand elle est antéposée au verbe fini. Dans la partie finale de l'article seront formulées deux hypothèses qui permettront de rendre compte de quelques aspects de ce changement.

Dans la langue d'un certain nombre de textes du 16e siècle, parmi lesquels l'*Evangéliaire roumain* de 1561, le *Psautier slavo-roumain* de 1577 et les *Commentaires des Evangiles* de 1581, tous imprimés par Coresi (nous utiliserons les abréviations usuelles CT, CP[1] et CC[2] respectivement), les pronoms inaccentués, les auxiliaires {*ași...ară*} et {*amŭ...au*} et les formes *-e, -i* et *-s(u)* sont sujets à l'enclise. Ce terme est employé ici au sens restreint et se réfère à la propriété de ces morphèmes de se comporter, tout comme l'article défini postposé, comme des affixes. En d'autres termes, les morphèmes enclitiques sont séparés du morphème précédent, si celui-ci appartient à la même proposition, par une frontière équivalant à une frontière de morphème[2]. Le schéma suivant représente les trois

* Je remercie Madame Etty Nieboer pour ses remarques pertinentes dont j'ai profité en rédigeant cet article.

[1] I. Coteanu & I. Dănăilă, *Introducere în lingvistica și filologia românească*, Bucarest, 1970, p. 201.

[2] Certains aspects de l'enclise ont été signalés déjà au siècle dernier par H. Tiktin dans son article *Zur Stellung der tonlosen Pronomina und Verbalformen im Rumänischen*, ZRPh IX (1885) p. 590—596, article qui n'a presque pas éveillé d'écho. C'est à tort d'ailleurs que Tiktin range l'auxiliaire du futur {*voiu...vorŭ*} dans la même catégorie que les deux autres. Dans les textes des 16e et 17e siècles je n'ai trouvé aucun exemple qui permette d'affirmer que les formes de cet auxiliaire étaient sujettes à l'enclise, telle que je la comprends ici. Cf. les exemples suivants du *Codex de Voroneț* : *audzi-l veri elu* (71/2), *și-l voru pridădi elu* (27/9—10) etc. et non : *audzi--lu-veri*, respectivement : *și-lu-voru pridădi* ; l'absence de *u* ne s'explique que par le fait que le pronom /lu/ se trouvait devant une frontière de mot, ce qui amenait la suppression du segment final /u/.

contextes que l'examen de l'enclise dans la langue de ces textes nous a permis de distinguer :

$$\text{(I)a}\qquad P[\#\#X + \text{pro}(+\text{pro})(+\text{aux})\#\text{Vf}\#Y\#\#]P$$

$$\text{(I)b}\qquad P[\#\#X\begin{Bmatrix}+\\ \#\end{Bmatrix}\text{aux}\#\text{Vf}\#Y\#\#]P$$

$$\text{(I)c}\qquad P[\#\#X + /\text{fi}/\#Y\#\#]P \quad [\text{ind. prés. } 1, 3, 6]$$ [3]

N.B. X peut prendre n'importe quelle valeur ; suivi d'une frontière de mot il peut être nul.

Pour appuyer ce qui vient d'être affirmé j'apporterai deux arguments. Le premier, le plus pertinent à mon avis, réside dans les façons différentes dont est noté le segment /u/, s'il se trouve à la fin d'un morphème ou d'un mot. Dans CT, CP[1] et CC[2] on trouve la triple distribution de ȣ (оу), des iers, du paieric et de zéro que voici :

(1) ȣ ou оу(=[u]) dans le contexte $/C_1\begin{Bmatrix}r\\ 1\end{Bmatrix}-/$, que nous laisserons de côté pour des raisons évidentes ; à quelques exceptions près dans le contexte /—+C/[4] ; sporadiquement ailleurs ;

(2) zéro, uniquement dans le contexte /—+V/[4] ;

(3) un des iers ou rarement le paieric dans les autres contextes.

Nous donnerons quelques exemples de CT (des exemples analogues peuvent être fournis de CP[1] et CC[2]) :

(1) *Isusu-se milosrdi*[5] ($70^{r}/_{24}$), *elu-mă proslăvi* ($222^{v}/_{22}$), *pănă căndu-vă voi răbda* ($88^{v}/_{3}$), *cumu-m-au trimesŭ* ($197^{r}/_{12}$), *cumu-ți-se-au deșchisŭ ochii* ($205^{v}/_{1-2}$), *duhulu-e treazvŭ e trupulu-e slabŭ* ($59^{v}/_{20-1}$), etc. Les exceptions sont très rares : *căndŭ vă vor despărți* ($126^{v}/_{3}$), *n focŭ o voi băga* ($220^{v}/_{19}$), *fiiulŭ vă va slobozi* ($203^{r}/_{11}$).

(2) *cănd-ai fostŭ acicea* ($195^{r}/_{5-6}$), *cum-au măncatŭ* ($197^{r}/_{16-7}$), etc.

(3) *elŭ cugetă* ($2^{r}/_{12-3}$), *Lázarŭ au muritŭ* ($210^{r}/_{23}$), etc.

[3] « P » = proposition, « pro » = pronom personnel inaccentué, « aux » = une forme des auxiliaires {*ași..ară*} ou {*amŭ..au*}, « Vf » = verbe fini, y compris l'auxiliaire {*voiu...vorŭ*} « ## » = frontière de proposition, « # » = frontière de mot, « + » = frontière de morphème qui n'est pas aussi frontière de mot. Les morphèmes liés par « + » et eux seulement constituent un mot phonologique. Dans cet article nous ne parlerons pas de l'enclise de l'auxiliaire qui se trouve dans le contexte (I) b. Dans la langue du 16e siècle elle est facultative, témoin la variation dans tous les textes ; les exemples suivants proviennent tous de CT : *cine-au făcutŭ* ($192^{v}/_{3}$), *ca și cănd-ară čăti*($192^{r}/_{4-5}$) à côté de : *toate au arătatŭ* ($191^{v}/_{20-1}$), *totŭ au datŭ* ($187^{v}/_{7}$) etc. Sera réservée également pour un autre article l'étude du contexte (I) c.

[4] « C » = segment [+ consonantique], « C_1 » = au moins un segment de cette nature, « V » = segment [— consonantique]. Le contexte /— +C/ équivaut à celui indiqué dans (I) a et c, et le contexte /— + V/ à / — + aux/. Nous admettons que la forme sous-jacente de tous les membres de « pro » ont un segment initial [+ consonantique] ; celle de (—) *i* et de (—)*o* est respectivement /li/ et /wo/ ou /wə/. Il en est de même des formes mentionnées de *a fi*, pour lesquelles nous admettons /ye/, /yi/ et /su/. Il n'est pas possible de donner ici nos arguments.

[5] Les exemples ont été reproduits d'après les fac-similés donnés par les éditions (celle de F. Dimitrescu pour CT et celle de V. Pamfil pour PO) ou d'après les originaux. La transcription interprétative est celle dont j'ai exposé les principes ailleurs : *Quelques propositions pour l'interprétation et la transcription de la graphie cyrillique de textes roumains des 16e et 17e siècles* (à paraître). Les iers finals ont été transcrits par *ŭ* ou *ĭ*, qui notent des segments non syllabiques ; le trait d'union sert à marquer l'enclise. Il est d'ailleurs assez étonnant de constater que dans les éditions de textes du 16e siècle, même les plus récentes, le trait d'union est employé, pour marquer l'enclise, dans une partie seulement des contextes où sa présence est nécessaire.

Dans la langue de CT, CP¹ et CC² l'enclise de P(A) est un phénomène régulier, contrairement à ce qu'on constate dans celle d'autres textes du 16e siècle. Admettant que l'enclise de « pro » et de « aux » a été générale dans les dialectes roumains, on peut dire que sur ce point la langue de CT, CP¹ et CC² est plus proche de la situation primitive que celle de la plupart des autres textes de la même époque[6]. Cette hypothèse est corroborée, en ce qui concerne CT, par le fait suivant. Dans la langue de ce texte « pro » et « aux » sont parfois séparés de Vf qui suit par des mots autres qu'un adverbe de la catégorie *mai*, *prea*, *foarte*, etc., dont l'intercalation dans ce contexte est usuelle au 16e siècle. Exemples : *să-te neştine lovire* ($9^r/_4$), *să-te neştine luare* ($9^r/_8$), *de-ai tu luatŭ* ($232^v/_4$). Cette construction qui est rarissime, sinon inexistante dans les autres textes du 16e siècle, pour autant que nous sachions, peut être considérée comme un autre indice du caractère enclitique de « pro » et de « aux »[7].

Dans des textes contemporains de CT, CP¹ et CC² l'enclise est sujette à deux types de variation. Le premier se rencontre dans la *Palia* d'Orăştie (1582, abrégée PO), dont la langue est au moins partiellement basée sur les parlers du Banat. L'enclise est facultative, sauf dans le cas où la suite P(A) se compose uniquement d'un pronom à segment final /i/ ou /u/(/mi/, /ci/, /şi/, /li/ou/lu/, que nous désignerons par « pro¹ » pour les différencier de tous les autres, indiqués par « pro² »). Ainsi on trouve[5] : *de argintu-le feace* ($308/_3$), *cumu-ţe-amŭ lăsatŭ* ($315/_{2-3}$)à côté de : *dentr-aurŭ le feace* ($304/_2$), *pănă căndŭ te verĭ turna* ($21/_3$), *viţelŭ ş-au vărsatŭ* ($287/_{8-9}$) etc., mais uniquement : *căndu-ţi va fi lucrul bine* ($138/_{7-8}$). Que l'enclise de « pro² » ne soit plus obligatoire, ressort aussi du fait que le pronom *se* s'emploie — très rarement, il est vrai — au début d'une proposition : (. . .), *se vorŭ da cătră vrăjmaşii noştri* ($180/_{25}$). Cette nouvelle situation peut être résumée de la façon suivante :

$$\text{(II)a}\quad P[\#\#X + \text{pro}(+\text{pro})(+\text{aux})\#Vf\#Y\#\#]P$$

$$\text{a}'\quad P\left[\#\#(X)\#\begin{Bmatrix}\text{pro}^2(+\text{pro})(+\text{aux})\\ \text{pro}^1\,(+\text{pro})+\text{aux}\end{Bmatrix}\#Vf\#Y\#\#\right]P$$

N.B.(X) = « X peut être nul ».

La situation (II) se rencontre encore dans la langue de textes munténiens du premier quart du 17e siècle tels que la *Chronique* de Moxa (1620) ou le fragment du roman d'Alexandre de 1620. Nous donnerons quelques exemples du dernier texte (citations d'après l'édition Cartojan) : *acumu-mă lăsaşi* ($118/_{9-10}$), *cumu-ţi-să prinde* ($104/_1$), mais aussi, plus rarement : *căndŭ se vorŭ scula* ($117/_{35}$). On trouve une seule fois « pro+aux » au début de la proposition : (. . .), *ţi-am da zilele noastre* ($116/_{21-2}$) ; les formes de « pro¹» employées seules sont uniquement enclitiques : *dereptu-ţi grăiiu* ($106/_1$), *cumu-mĭ ziceţi* ($96/_1$), etc.

Pourtant déjà au 16e siècle on voit apparaître les indices d'une évolution nouvelle : l'enclise devient facultative également dans le cas où

[6] Il faut faire peut-être une exception pour la langue du *Codex de Voroneţ*. Dans ce texte pourtant la présence de l'enclise ne peut pas être déduite de la graphie, étant donné que /u/ est noté par ȣ(oγ) dans tous les contextes.

[7] Voir W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes* III (Paris, 1900), p. 798 ss. J'exclus la possibilité que dans tous les cas de ce type il s'agisse d'une influence de l'original, i.c. calque servile de l'ordre des mots slavon.

P(A) est formée par « pro^1 » seul. Le premier texte dans lequel ce phénomène est attesté, est le *Fragment Todorescu*, originaire du Banat, qu'on date de 1570–1573 environ. On y trouve e.a. (je cite d'après l'édition de H. Sztripszky & G. Alecsics en faisant suivre les exemples en lettres latines et en orthographe maghiare d'une transcription interprétative) : *kendu neuom en grupare* (116 : *căndu-ne vom ăngrupare*), *Ku szineyua radika* (116 : *cu sine-i va rădica*) à côté de : *szusz en czer eyua ducze* (116 : *sus ăn cer(ĭ) ăi va duce*)[8]. Je représenterai cette phase comme suit :

$$\text{(III)a}\ \ P[\#\#X + \text{pro}(+\text{pro})(+\text{aux})\#Vf\#Y\#\#]P$$

$$\text{a}'\ \ P[\#\#(X)\#\text{pro}(+\text{pro})(+\text{aux})\#Vf\#Y\#\#]P$$

Dans les textes munténiens la phase (III) est atteinte seulement dans le deuxième quart du 17e siècle. Le premier texte où l'enclise semble être facultative dans tous les contextes, est *Învățături preste toate zilele* (Cîmpulung, 1642). Les membres de « pro^1 » employés seuls sont tantôt enclitiques : *către răsăritu-i punemŭ* ($42^v/_{3-4}$), tantôt non-enclitiques : *mpăratul ăl ținea* ($18^v/_{10}$). Il n'est pas tout à fait sûr si l'enclise y existe encore dans le cas de « pro^2 », bien qu'on rencontre : *cîndu*(-) *te priceşti* ($35^v/_{19}$) à côté de *cum se urgisescu* ($45^v/_{10}$), etc. C'est que /u/ est noté par ȣ(ѹ) également là où il n'est pas suivi immédiatement de «pro^2 » (par exemple : *cîndu va afla*, $17^v/_8$).

La dernière phase que nous examinerons ici, est reflétée par la langue des textes munténiens du milieu du 17e siècle, tels que *Îndereptarea legii* (Tîrgovişte, 1652). Seuls les membres de « pro^1 » non suivis de « pro » ou « aux » y sont sujets à l'enclise, qui est facultative. Exemples : *elu-ş va lua plata* (glava 56), mais aussi, plus rarement : *Care preot ăş va lăsa slujba* (gl. 72). Dans les autres cas l'enclise est exclue : *cînd se va afla*, *cum se-ar zice* (passim), jamais : *cîndu-se va afla*, etc. On aura désormais :

$$\text{(IV)a}\ \ P[\#\#X + \text{pro}^1\#Vf\#Y\#\#]P$$

$$\text{a}^1\ \ P[\#\#(X)\#\text{pro}(+\text{pro})(+\text{aux})\#Vf\#Y\#\#]P$$

Le changement dont nous avons essayé d'établir une chronologie provisoire, consiste, comme on a pu constater, dans le remplacement graduel d'une frontière de morphème par une frontière de mot :

$$/X + \text{pro}(+\text{pro})(+\text{aux})/ > /(X)\#\text{pro}(+\text{pro})(+\text{aux})/.$$

Ce qui est apparu aussi, c'est que ce changement a eu lieu plus tôt dans la langue des textes originaires du Banat que dans celles de la Munténie. Pour appuyer l'affirmation qu'au 16e siècle la langue de ceux-là est en avance sur les derniers, sur ce point au moins, je signale l'exemple suivant de l'*Evangéliaire slavo-roumain* de Sibiu (1551–1553), dont la langue est basée partiellement sur les parlers du Banat : *totŭ dz voi plati* ($68^r/_{3-4}$, *dz* « * îți* », /c/ > /ḑ/) par assimilation régressive). Cet exemple contient la première forme attestée jusqu'ici de « pro^1 » employée non enclitiquement.

[8] Comme il est connu, une règle phonologique insère le segment syllabique prothétique [ə] (> [ṫ]) dans les formes de « pro^1 », si elles se trouvent dans le contexte /(#)#–#/, /u/ et /i/ perdant leur caractère syllabique ou étant supprimés devant une frontière de mot. C'est Ion Gheție qui a signalé les formes à voyelle prothétique du *Fragment Todorescu* dans *Note de morfologie istorică românească*, SCL XXVIII (1977), p. 640.

Comme la linguistique diachronique a non seulement la tâche de décrire les changements, mais encoie celle de contribuer à leur explication, je chercherai dans ce qui suit à clarifier certains aspects du changement en question. Il faut remarquer tout d'abord qu'il est conditionné par une tendance, se manifestant à la même époque, qui consiste à antéposer de plus en plus fréquemment P(A) au verbe fini, lorsque X n'est pas nul. Ensuite deux facteurs plus spécifiques ont joué, à mon avis, un rôle déterminant. Premièrement la double appartenance de P(A), liée phonologiquement au syntagme précédent, mais dépendant de Vf au point de vue syntaxique, a fait naître un conflit, auquel les sujets parlants ont pu réagir en détachant P(A) du syntagme qui précède, par l'insertion d'une frontière de mot. Ainsi, la structure sous-jacente à une proposition telle que *de argintu-le feace* (PO, $304/_1$), qui peut être représentée approximativement de la façon suivante (nous donnons une partie de la représentation morpho-phonologique et l'information syntaxique nécessaire) :

SP (# # de # argint + u +) SV (le # fék + e + Ø # #)

de # argint + u + le # fék + e + Ø #

s'est changée en :

SP (# # de # argint + u) SV (# le # fék + e + Ø # #) [9]

de # argint + u # le # fék + e + Ø #

L'insertion d'une frontière de mot est à considérer dans ce cas comme une solution de compromis amenée par le besoin de faire correspondre plus nettement les articulations syntaxique et phonétique.

Le deuxième facteur est lié à la structure interne du syntagme qui précède P(A). Il y a des indices qu'à partir d'un certain degré de complexité de ce syntagme, variable d'après les textes et les époques, P(A) n'a pas pu être employée enclitiquement. Dans une première phase on a recouru à la postposition de P(A) à Vf (ce qui est fréquemment le cas dans PO e.a.), mais à mesure que cette possibilité disparaissait, l'antéposition devenant, comme nous avons dit plus haut, la place canonique de P(A), le besoin de l'insertion d'une frontière de mot se faisait de plus en plus sentir. Ce besoin s'explique sans doute par le désir d'assurer la perception optimale du message : le maintien de l'enclise aurait risqué d'aboutir à un cumul de morphèmes, inacceptable pour certains sujets parlants, à l'intérieur d'un seul mot phonologique et/ou aurait eu l'inconvénient que des morphèmes qu'il importait de tenir distincts, fusionnent. C'est ainsi que j'explique la présence de pronoms inaccentués non- enclitiques dans : *morcy szey eyuaen uía (Fragment Todorescu*, édition citée, p. 116 : *morții săi ăi va ănvia*, au lieu de : *morții săi-i-...*), *fiiulŭ vă va slobozi* (CT $203^r/_{11}$, au lieu de : *fiiulu-vă...)* ou *corăbiarii ăi ziseră (Învățături* $20^v/_3$ pour *corăbiarii-i ziseră)*. Les hypothèses avancées ici demandent une argumentation plus détaillée, que je me propose de fournir dans un autre article.

Avril 1980

Instituut voor Romanistiek
Amsterdam

[9] « SP » = syntagme prépositionnel, « SV » = syntagme verbal.

JIŘÍ FELIX

CONTRIBUȚII LA DESCRIEREA ARTICOLULUI ROMÂNESC

1. Dacă comparăm cuvinte ca *prieten*, *prieteni* × *prietenul*, *prietenii*; *casă*, *case* × *casa*, *casele*; *tînăr*, *tineri* × *tînărul*, *tinerii*; *bine* × *binele*, constatăm că acestea se disting prin articol, adică prin gradul de determinare[1]. Ele apar sub două forme: cu articol zero[2] și cu articol hotărît. Semnificația temei neschimbîndu-se, le putem considera forme diferite ale acelorași paradigme.

2. Nu orice pereche diferențiată prin felul articolului exprimă o opoziție a gradului de determinare. În forme ca *birjar!* — *birjarule!*[3], *copile!* — *copilule!*[4], *Marie!* — *Maria!*[3], *copii!* — *copiilor!*[3], *frați!* — *fraților!*[5] ș.a. nu este vorba de grade deosebite de determinare, ci de nuanțe stilistice, respectiv lexicale[6].

În unele situații, nu se poate vorbi nici de diferite grade de determinare, nici de anumite nuanțe stilistice, ci despre forme ale unor cuvinte diverse, de ex.: *un* × *unul*, *alt* × *altul*, *împotrivă* × *împotriva*, *împrejur* × *împrejurul*[7]. Cuvinte ca *un*, *alt*, *împotrivă*, *împrejur* etc. nu pot apărea în contexte caracteristice formelor cu articol zero, de ex. „acest...", „această...".

Noțiunea de grad de determinare nu se poate aplica nici în cazul cuvintelor *dînsul*, *ambii*. Formele corespunzătoare cu articol zero (**dîns*, **ambi*) nu există.

[1] Cf. I. Iordan — V. Guțu-Romalo — A. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București, 1967, p. 167: „În această etapă de dezvoltare a limbii române, articolul reprezintă, în cele mai multe cazuri, ... un mijloc gramatical de exprimare a categoriei determinării." — Despre problema complexă a articolului vezi, de ex., și: R. I. Paul, *Flexiunea nominală internă în limba română*, București, 1932; A. Rosenstand Hansen, *Artikel systemet i rumansk*, Copenhaga, 1952; GA, I, 1963, p. 97—113; I. Z. Coja, *Articularea substantivelor precedate de prepoziții* (în SCL XIX (1968), 4, p. 347—363); același, *Articolul — parte de vorbire sau morfem al determinării?* (în SCL XX (1969), 2, p. 167—181); B. B. Berceanu, *Sistemul gramatical al limbii române*, București, 1971.

[2] Mai exact, fără articol hotărît. Gradul de determinare al unor forme ca *prieten*, *prieteni* etc. poate fi dedus numai dintr-un context mai larg (adică heterosintagmatic). Cf. articolul nostru *Le mode — une catégorie morphologique du roumain?* (în SCL XXVI (1975), 5, p. 489—492).

[3] Vezi I. Iordan și colaboratorii, *op. cit.*, p. 98, 170; I. Coteanu, *Ce este -ule de la vocativ?* (în *Omagiu lui Iorgu Iordan*, București, 1958, p. 213—216).

[4] Vezi Al. Graur, *Tendințele actuale ale limbii române*, București, 1968, p. 162—163.

[5] Vezi B. B. Berceanu, *op. cit.*, p. 96—97.

[6] Cf., de ex.: *doamne!* x *domnule!* În asemenea cazuri se pune întrebarea dacă avem de a face cu forme variate ale aceluiași cuvînt sau cu două paradigme parțial omonime (*domn*[1], *domn*[2]).

[7] Comp.: *acest* x *acesta*, *acel* x *acela*. — Vezi V. Guțu-Romalo, *Articolul și categoria determinării în limba română actuală* (în *Elemente de lingvistică structurală*, București, 1967, p. 236): „așa-numitele articole reprezintă în limba română o serie de unități omonime. Unele au rolul de morfeme ale determinării..., iar altele sînt elemente care participă... cu roluri foarte diferite la alcătuirea și distingerea diferitelor părți de vorbire".

Totuşi, cuvinte ca *unul, altul, dînsul* etc. sînt, în felul lor, determinate[8] : ţin locul unor cuvinte cunoscute deja din context.

3. Exprimarea formală a gradului de determinare suferă influenţa cazului, numărului şi a genului[9] :

θ/ *l ~ lu ~ i̯*
prieten-θ-θ, *prieteni*-θ-θ
prietenu-l-θ, *prietenu-lu-i*, *prieteni-i̯*-θ
θ/ *le ~ lu ~ i̯ ~ l*
iepure-θ-θ, *iepuri*-θ-θ
iepure-le-θ, *iepure-lu-i*, *iepuri-i̯*-θ, *iepuri-l-or*
θ/ *l ~ lu ~ le*
sat-θ-θ, *sate*-θ-θ
satu-l-θ, *satu-lu-i*, *sate-le*-θ
θ/ *a ~* θ *~ i̯ ~ l*
popă-θ-θ, *popi*-θ-θ
pop-a-θ, *popi*-θ-*i*, *popi-i̯*-θ, *popi-l-or*
θ/ *a ~* θ *~ le ~ l*
casă-θ-θ, *case*-θ-θ
cas-a-θ, *case*-θ-*i*, *case-le*-θ, *case-l-or*
θ/ *l ~ a ~ lu ~* θ *~ i̯ ~ le*
acru-θ-θ, *acră*-θ-θ, *acri*-θ-θ, *acre*-θ-θ
acru-l-θ, *acr-a*-θ, *acru-lu-i*, *acre*-θ-*i*, *acri-i̯*-θ, *acre-le*-θ
θ/ *le ~ a ~ lu ~* θ *~ i̯ ~ l*
mare-θ-θ-, *mari*-θ-θ
mare-le-θ, *mare-a*-θ, *mare-lu-i*, *mari*-θ-*i*, *mari-i̯*-θ, *mari-l-or*

Delimitînd astfel expresia gradului de determinare, facem abstracţie de faptul că, în vorbirea curentă, morfemele determinării „l" urmat de θ şi „i̯" urmat de θ încetează să fie pronunţate : *prietenul* >[prietenu][10], *prietenii* >[prieteni][11]etc. Asemenea forme sînt susceptibile de o dublă interpretare : ori admitem că gradul de determinare este redat cu ajutorul morfemului precedent *(u, i)*, adică concomitent cu numărul, ori atribuim sensul de articol hotărît acestor secvenţe fonice, presupunînd că numărul se exprimă prin zero ; de ex., *prieten*-θ-*u*-θ, *prieten*-θ-*i*-θ[12].

[8] Comp., de asemenea : *acesta, acela.* — Vezi L. Hjelmslev, *La nature du pronom* (în „Travaux du Cercle linguistique de Copenhague", XII² (1970), p. 194) : „le concept d'article (de ‚détermination') ... est incontestablement contenu d'une façon obligatoire dans les pronoms".

[9] Pentru simplificarea expunerii, din fiecare paradigmă dăm numai cîteva forme reprezentative. — Cf. articolul nostru *Un mod de descriere a categoriei cazului din limba română* (în „Romanistica pragensia", IX (1975), p. 135—141).

[10] Vezi Al. Graur, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, p. 36. —Cf. GA, I, p. 86 : „În vorbirea solemnă, *-l* se pronunţă".

[11] Vezi L. Sfîrlea, *Pronunţia românească literară*, Bucureşti, 1970, p. 113. —Cf. I. Iordan, *Limba română contemporană*, Bucureşti, 1956, p. 196—197, 221 : „Deocamdată există un număr mare de oameni care, fără nici o intenţie specială, pronunţă pe acest *i* şi fac, deci, o deosebire precisă între *fii* şi *fi*, *codrii* şi *codri* etc." ; „-*i* semivocalic... spre deosebire de *-l* se aude la o bună parte dintre vorbitorii limbii noastre". — Obişnuiţi cu valoarea fonologică a cantităţii vocalelor, cehii aud la sfîrşitul cuvîntului *prietenii* un *i* prelungit.

[12] Ambele analize intră în contradicţie cu distincţia formală clară existentă, de cele mai multe ori, atît între număr şi grad de determinare (comp., de ex. : *prieten-u-lu-i-*, *prieten-i-l-or)*, cît şi între singular şi plural *(socr-u*-θ-θ, *socr-i*-θ-θ).

4. Cazuri speciale

Pe lîngă formele *tata*, *tatei* există și : *tatăl* (tată-l-θ), *tatălui* (tată-lu-i)[13].

Alături de forma *zi* există și : *ziuă* (ziuă-θ-θ).

La cuvintele pe care am putea să le numim „determinata tantum" (vezi **2.**), determinarea e exprimată astfel :

l...θ∼θ...*a*∼*i̯*...θ		θ∼*a*	
unu-l-θ-θ	*altu-l*-θ-θ	*care*-θ	
unu-θ-*i-a*	*altu*-θ-*i-a*	*cărui-a*	
uni-i̯-θ-θ	*alți-i̯*-θ-θ	*care*-θ	*amîndoi*-θ
un-θ-*or-a*	*alt*-θ-*or-a*	*căror-a*	*amînduror-a*
a...θ∼θ...*a*∼*le*...θ		*care*-θ	
un-a-θ-θ	*alt-a*-θ-θ	*cărei-a*	
une-θ-*i-a*	*alte*-θ-*i-a*	*care*-θ	*amîndouă*-θ
une-le-θ-θ	*alte-le*-θ-θ	*căror-a*	*amînduror-a*
un-θ-*or-a*	*alt*-θ-*or-a*	θ∼*i̯*∼*le*	
l...θ∼θ...*a*∼*le*...θ		*un*-θ-θ	
unu-l-θ-θ	*altu-l*-θ-θ	*unu*-θ-*i*	
unu-θ-*i-a*	*altu*-θ-*i-a*	*uni-i̯*-θ	
une-le-θ-θ	*alte-le*-θ-θ	*un*-θ-*or*	
un-θ-*or-a*	*alt*-θ-*or-a*	*o*-θ-θ	
		une-θ-*i*	
		une-le-θ	
		un-θ-*or*	
		un-θ-θ	
		unu-θ-*i*	
		une-le-θ	
		un-θ-*or*	

În cazul unora dintre ele, determinarea pare să fie inclusă în tema lor discontinuă : *acest*...*a*, *aceast*...*a*, *acel*...*a*, *acee*...*a*[14].

5. Corespondent (în principiu) al gradului de determinare în planul expresiei, articolul apare împreună cu a) numărul și cazul, de exemplu în *prieten-u-lu-i* (schematic : temă-N-D-C) ; b) numărul, genul (acestea două fiind amalgamate din punct de vedere morfematic) și cazul, de exemplu : *bun-u-lui*[15] (schematic : temă-[N+G]-D-C).

Împreună cu semnificanții acestor categorii gramaticale, articolul constituie, la rîndul lui, unul dintre indicii relevanți în clasificarea strict morfologică a cuvintelor românești numite, în termeni tradiționali, a) substantive, adjective *(puțini, mulți, toți, puține, multe, toate)*[16], pronume interogativ-relativ *(care)*, pronume nehotărîte *(unul, vreunul, altul, una, vreuna, alta, ori(și)care, cutare, fiecare*[17]*)*, numeral colectiv *(amîn-*

[13] Vezi GA, I, p. 87 : „Substantivul *tată* are două forme articulate : nom.-ac. *tatăl*, gen.-dat. *tatălui*, folosit numai cu atribut („tatăl lui Ion"), și *tata*, gen.-dat. *tatei* (familiar) cu sensul 'tatăl meu' și întrebuințat numai fără atribut".

[14] Comp. și : *același*, *aceeași*.

[15] În contexte ca „... om".

[16] În contexte ca „... știu".

[17] *Singulare tantum.*

doi, amîndouă)[18]; b) adjective, adjectiv pronominal interogativ-relativ *(care*[19]*)*, adjective pronominale nehotărîte *(un, vreun)*, numeral colectiv *(amîndoi*[20]*)*.

Mai 1980

Facultatea de litere
Catedra de limbi romanice
Praga

[18] În contexte ca „... știu".
[19] În contexte ca „omul ... știe".
[20] În contexte ca „oamenii ...".

NARCISA FORĂSCU

PROBLEME ALE INTERPRETĂRII STILISTICE A SINONIMELOR

0. Observaţiile din lucrarea de faţă sînt determinate, pe de o parte, de precizările cu caracter teoretic general privind sinonimia lexicală făcute de acad. I. Coteanu[1] şi, pe de altă parte, de propriile noastre constatări rezultate în urma unor cercetări[2] asupra acestei probleme.

Vom încerca deci să punem în evidenţă unele aspecte teoretice relevate de interpretarea stilistică a sinonimelor şi, totodată, posibilităţile şi limitele delimitării unui inventar de trăsături stilistice. Observaţiile au la bază distincţiile propuse de I. Coteanu privitoare la principalele variante funcţionale ale limbii române[3].

1. Premisa de la care pornim este că, deşi identitatea de referent reprezintă prima şi cea mai de seamă condiţie a recunoaşterii sinonimiei, ea nu este suficientă; limitarea sinonimiei la identitatea obiectului ar deplasa problema numai către domeniul extralingvistic[4], or identitatea de denotatum nu implică în mod obligatoriu o identitate a semnificaţiei[5]. Din punct de vedere lingvistic, sinonimele interesează în special sub aspectul posibilităţilor lor **funcţionale**[6], deci în ce măsură două unităţi lexicale diferite (invariante) sînt capabile să funcţioneze ca variante în anumite condiţii. De aceea, determinarea sinonimiei implică luarea în considerare a altor doi factori şi anume: a) repartiţia dialectală a termenilor şi b) repartiţia lor stilistico-funcţională[7], întrucît sinonimia este o problemă stilistico-funcţională de uz şi de efect realizat tot prin uz[8]

Aceasta înseamnă că micile diferenţe între unităţile considerate în mod obişnuit sinonime nu se limitează la cele semantice şi combinatorii. Se conturează astfel o a treia posibilitate de verificare a comportamentului membrilor unei serii sinonimice — **caracteristica stilistică** — determinată în primul rînd în cadrul variantelor funcţionale generale ale limbii[9] şi numai în al doilea rînd în funcţie de variantele specifice[10] în cadrul fiecărei variante în parte.

[1] Vezi I. Coteanu (1975), p. 75 şi urm.

[2] Vezi N. Forăscu (1978).

[3] Pentru această problemă, vezi I. Coteanu (1967-a,)(1967-b), (1970), (1973).

[4] I. Coteanu (1975), p. 79, 84.

[5] Vezi Schogt (1972), p. 19.

[6] Sinonimia este în primul rînd o chestiune de vorbire, şi nu de sistem.

[7] Aspecte relevate de I. Coteanu (1975), p. 79.

[8] Idem, p. 84.

[9] **Textele** reprezintă cele mai concrete şi mai variate forme de manifestare a sistemului stilistic al limbii, cum a fost reprezentat grafic foarte sugestiv de I. Coteanu (1970), p. 44.

[10] În cadrul anumitor variante stilistice sînt utile unele diferenţieri după criterii extralingvistice care realizează diferenţe între mesajele lingvistice, diferenţe funcţionale exprimate numai de sinonime.

Operaţia de diferenţiere stilistică a sinonimelor implică o serie de dificultăţi obiective. Dacă delimitarea variantelor funcţionale ale limbii [11] este relativ mai simplă, deoarece intervin criterii de ordin morfologic, lexical şi sintactic, stabilirea variantei căreia îi aparţine o unitate lexicală **izolată** (dintr-o serie sinonimică) este mai dificilă[12]. În lipsa unor criterii sigure şi suficiente de decizie, singurele indicii rămîn informaţiile cu caracter stilistic din dicţionare (adesea sporadice şi incomplete), tipul de texte în care sînt utilizaţi termenii.

1.2. O primă observaţie care se impune este că indicaţiile stilistice conţinute în comentariul lexicografic au la bază puncte de vedere diferite. Diversitatea criteriilor poate fi observată din faptul că alături de indicaţii ca *învechit*, *ieşit din uz* (care presupun criteriul diacronic), apar altele ca *regional*, *dialectal* (criteriul repartiţiei teritoriale), *rar* (criteriul frecvenţei), *argotic* (criteriul stratificării sociale) sau *eufemistic*, *ironic*, *figurat* (care presupun atitudinea vorbitorului faţă de situaţia apreciată).

Caracterul neomogen al categoriilor propuse este justificat de faptul că la obţinerea unei valori stilistice concură mai mulţi factori printre care modalitatea de organizare a sensurilor în conţinutul semantic al cuvintelor, tipul de limbaj în care acestea apar, atitudinea (obiectivă sau subiectivă) a vorbitorului faţă de obiectul apreciat, faptul că sensul în discuţie se bazează pe o figură de stil (simţită sau nu ca atare de locutor); la acestea s-ar mai putea adăuga neglijarea conştientă sau inconştientă a unor mici diferenţe între termeni, ca şi preferinţele de combinare contextuală a acestora.

2.2. Deşi fiecare dintre aceste situaţii ar merita o examinare mai atentă, ne vom opri aici numai la cîteva aspecte care ne vor permite să desprindem unele concluzii din punctul de vedere al interpretării stilistice a sinonimelor.

2.2.1. Modul de organizare a sensurilor în conţinutul semantic al sinonimelor (raportul dintre sensurile denotative şi cele conotative) este unul din factorii importanţi care determină marcarea stilistică a unor termeni.

Chiar dacă, aplicînd principiul omonimiei artificiale, considerăm că fiecare sens este un cuvînt aparte, legătura dintre sensurile cuvîntului polisemantic este prezentă în mintea vorbitorilor. De aceea, chiar la nivelul aceleiaşi variante funcţionale (în limba literară de exemplu) sinonimia dintre o unitate lexicală folosită cu sensul ei principal, denotativ, şi o alta folosită cu sens figurat este imperfectă. De exemplu, în seria BUIMAC, NĂUC, BEAT_2, CAPIU_2, ultimii doi termeni intră cu sensul lor figurat, au o valoare conotativă, ceea ce îi diferenţiază stilistic de BUIMAC, NĂUC. De asemenea, diferenţa stilistică dintre A MURI şi A SE STINGE are la bază tot folosirea figurată a celui de-al doilea termen, deşi din punctul de vedere al formulei componenţiale acestea apar ca identice şi ambii termeni fac parte din varianta literară a limbii.

[11] Deşi se admite (vezi Coteanu 1967-a, p. 171) că formalizarea variantelor funcţionale nu este completă ; ele reprezintă faţă de un mesaj dat ipostaza generalizată şi, totdată, ea apare ca un element particular faţă de diasistem.

[12] Clasificarea vocabularului după cantitatea de expresivitate are totuşi o mare mobilitate tocmai datorită numărului mare de deplasări contextuale, vezi I. Coteanu (1975), p. 107.

2.2.2. Un alt aspect al diferenței stilistice a sinonimelor îl constituie neglijarea trăsăturilor graduale care caracterizează fiecare termen în parte. Astfel, PROST (nemarcat gradual) apare adesea în aceeași serie cu TÎMPIT (caracterizat prin/grad foarte mare/) sau cu IDIOT (/grad maxim/). În aceeași situație se află SĂRAC (nemarcat gradual) și CALIC (/grad foarte mare/). Neglijarea diferențelor graduale este o consecință a intențiilor vorbitorului, a atitudinii sale față de situația apreciată și este pusă în evidență de contextul lingvistic sau situațional.

2.2.3. În alte cazuri, diferențele funcționale dintre sinonime sînt determinate de preferințele combinatorii diferite ale termenilor, ceea ce limitează posibilitățile de substituire reciprocă a acestora, deși sub aspectul formulei componențiale ele apar ca identice, de exemplu MARO și CĂPRUI, STRICAT și CARIAT.

2.2.4. Dacă chiar în cadrul aceleiași variante funcționale se constată diferențe stilistice între sinonime, la nivelul a două variante diferite problemele sînt cu atît mai complexe. Ele rezultă din trăsăturile generale ale unui anumit limbaj, din transferul unui termen dintr-un limbaj într-altul sau din faptul că un cuvînt depășește limitele stricte ale unui limbaj special, unde nu mai este expresiv, și intră în limba comună. Astfel, deși din punctul de vedere al formulei componențiale sînt identici, termenii seriei VORBĂREȚ, GURALIV, LIMBUT, LOCVACE se diferențiază între ei prin caracterul stilistic neutru în cazul lui VORBĂREȚ și prin caracterul livresc al lui LOCVACE.

3. Ținînd seama de numărul mare al factorilor care contribuie la obținerea unei valori stilistice[13] a unui cuvînt și de faptul că termenii nu sînt utilizați izolat, ci numai în contexte[14], sistematizarea acestor factori, corelarea lor cu informațiile stilistice din dicționar și alcătuirea unui inventar de trăsături stilistice[15] pare un deziderat aproape imposibil de realizat. La aceste dificultăți se adaugă și aceea a delimitării diferitelor limbaje[16], cît și caracterul subiectiv al interpretării[17]. Totodată, orice încercare de acest fel reprezintă o aproximare mai mult sau mai puțin exactă a realității lingvistice, întrucît scara valorilor stilistice reprezintă o gradație

[13] Pentru eterogenitatea factorilor care condiționează caracteristicile stilistice, vezi Schogt (1972), p. 19 și (1976), p. 37 și urm. Tot aici se discută posibilitatea ca valorile expresive de gen literar sau de registru social să facă parte din semnul lingvistic.

[14] Contextul poate fi înțeles ca o propoziție, frază, text sau chiar, în sens mai larg, ca o variantă funcțională a limbii. În context se actualizează anumite valori semantice ale cuvintelor și se poate pune în evidență efectul stilistic pe care utilizarea unui anumit termen îl produce.

[15] Pentru problemele formalizării și delimitării caracteristicilor stilistice, vezi P. Diaconescu (1969), p. 238, unde se subliniază că semnificațiile cuvintelor oscilează între accepțiile lor denotative și conotative.

[16] Cu atît mai mult, cu cît între diferitele variante există o interacțiune asigurată de exprimarea individuală, care se manifestă în cel puțin două variante funcționale, vezi Coteanu (1970), p. 45—46. Un motiv în plus este faptul că pînă acum nu s-au elaborat încă principii care să asigure distingerea clară a variantelor funcționale. Se pot vedea și precizările făcute de Marcus (1970-a), p. 31 privind distincțiile între limbajul poetic și cel științific.

[17] Încărcătura stilistică a unui cuvînt rezultă din interferența mai multor factori la care se adaugă intenția și bagajul de cunoștințe al vorbitorilor, contextul situațional, intonația, elemente cu un evident caracter subiectiv, care rezistă oricăror încercări de clasificare riguroasă ; vezi și Schogt (1976), p. 44.

foarte fin nuanţată[18], pe care rigiditatea unei interpretări schematice nu o poate pune în evidenţă.

Cu toate acestea, pornind de la variantele funcţionale delimitate în general pentru limba română[19] se poate face o oarecare sistematizare şi se pot stabili unele criterii în funcţie de care să se obţină un inventar de trăsături stilistice[20] care să răspundă unor nevoi imediate legate de analiza sinonimelor. Pe măsură ce descrierea avansează, inventarul stabilit la început se poate îmbogăţi prin noi distincţii, mai fine.

4.0. Din observaţiile de mai sus rezultă cîteva concluzii :

4.1. După verificarea sinonimelor la **nivel semantic**, o etapă importantă o reprezintă examinarea acestora sub aspectul caracteristicilor stilistice, care pun în evidenţă noi identităţi şi diferenţe sub aspect **funcţional.**

4.2. Din situaţiile discutate, rezultă că diferenţe stilistice se pot observa la nivelul aceleiaşi variante funcţionale (determinate de raportul între sensurile cuvintelor — situaţie înregistrată cel mai frecvent —,de neglijarea unor diferenţe graduale sau chiar substanţiale, de preferinţele de combinare contextuală) ; diferenţele provenite din apartenenţa la variante funcţionale diferite ridică şi ele alte probleme determinate de transferul unui termen dintr-un limbaj într-altul şi de alţi factori cu caracter subiectiv.

4.3. Luarea în considerare a caracteristicilor stilistice prezintă importanţă şi pentru delimitarea situaţiilor în care opoziţia semantică dintre doi termeni se poate neutraliza, cele două unităţi lexicale funcţionînd, în anumite condiţii, ca sinonime.

REFERINŢE BIBLIOGRAFICE

Coteanu, I. (1967-a) — *Posibilităţile şi limitele formalizării în stilistică*, PLG, vol. V, Bucureşti, 1967.

Coteanu, I. (1967-b) — *Structura stilistică a limbii*, în *Elemente de lingvistică structurală*, Bucureşti, 1967, p. 211 şi urm.

Coteanu, I. (1970) — *Idiostilul*, în *Sistemele limbii*, Bucureşti, 1970.

Coteanu, I. (1973) — *Stilistica funcţională a limbii române. Stil, stilistică, limbaj*, Bucureşti, 1973.

Coteanu, I. — Bidu-Vrănceanu, A. (1975) — *Limba română contemporană*, vol. II, Bucureşti, 1975.

[18] În legătură cu delimitarea conotaţiei de denotaţie, vezi Marcus (1970-a) p. 41, unde se precizează că distincţia este greu de făcut, conotaţia putîndu-se schimba în denotaţie ca urmare a unei generalizări ; afirmarea unei conotaţii proprii unui stil sau unui autor ca generală este confirmată de pătrunderea sensului în dicţionar ; vezi şi Mounin (1963), p. 144—168 şi Todorov (1967), p. 28—35 : cuvintele se opun oricărei încercări de clasificare semantică, pentru că orice clasificare are ca efect o fixare şi este în contradicţie cu caracterul întotdeauna schimbător al sugestiilor poetice.

[19] Vezi I. Coteanu (1970), p. 44.

[20] Se pot vedea categoriile propuse pentru interpretarea stilistică a sinonimelor de N. Forăscu (1978), p. 239 şi urm.

Diaconescu, P. (1969) — *Sémantique et stylistique (Méthode d'investigation d'un texte)*, „Philologica Pragensia", 4, 1969, p. 238—254.

Forăscu, N. (1978) — *Analiza structurală a vocabularului limbii române contemporane. Sinonimia adjectivală*, TUB, București, 1978.

Marcus, S. (1970-a) — *Poetica matematică*, București, 1970.

Mounin, G. (1963) — *Les problèmes théoriques et la traduction*, Paris, 1963.

Schogt, H. G. (1972) — *Synonymie et signe linguistique*, „La linguistique" 8, fasc. 2, p. 4—37, PUF.

Schogt, H. G. (1976) — *Sémantique synchronique : synonymie, homonymie, polysémie*, University of Toronto Press, 1976.

Todorov, Tz. (1967) — *Littérature et signification*, „Langue et language", Paris.

Aprilie 1980

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

JACQUES GOUDET

LES FAUSSES ÉTYMOLOGIES. OBSERVATIONS DE MÉTHODOLOGIE LINGUISTIQUE

Dans les pages qui suivent, je voudrais, en tant que linguiste, m'interroger sur les « fausses étymologies », évaluer le phénomène qu'elles représentent et ce qu'elles enseignent quant à la méthodologie de la linguistique.

Les fausses étymologies, ou étymologies populaires, sont un fait dont on a connaissance et dont les personnes instruites ont toujours parlé, éventuellement, pour se gausser, et sans y attacher autrement d'importance : ce sont, en somme, des ignorances du vulgaire. Je voudrais ici présenter d'abord et élucider cas par cas quelques fausses étymologies qui ont ceci d'intéressant qu'elles sont toutes inédites et que, sourtout, elles sont une donnée d'expérience, recueillie au cours d'enquêtes et d'enregistrement de français parlé. Or l'enregistrement de la langue parlée me semble la base même de toute linguistique. Voici donc d'abord, en un premier volet du présent article, ces étymologies fausses et les altérations qui les dénotent, l'altération étant la preuve expérimentale du « jugement erroné » — selon des termes des doctes — que fait le sujet parlant ou, plus généralement (car à ce niveau-là l'erreur est « portée » par une mentalité ambiante), le collectif locuteur.

1. DÉPRADATIONS — Le mot a eu une très large diffusion en mai 68 (où la chose était à l'ordre du jour et donc très fréquemment mentionnée) : le cas échéant, il éclipse très nettement l'officiel *déprédation*.
Depradation établit une famille de mots intéressante :
DÉPRADATION — DÉPRAVATION — DÉPRAVÉ

ENDUIRE EN ERREUR — enduire, pour induire.
Le locuteur élargit manifestement l'aire sémantique de *enduire* qui comporte ainsi une extension métaphorique : enduire en rouge/ enduire en erreur...

QUINCAPHONIE — fr. officiel : *cacophonie.*
La famille de mots est :
QUINCAILLERIE — QUINCAPHONIE
La multitude de sons différents de la *cacophonie* évoque la large variété d'objets divers de la *quincaillerie.*

QU'EST-CE QUE TU BARBOTTES ? — fr. officiel : qu'est-ce que tu marmonnes ; l'aiguillage vers *barbottes* est fourni par le fr. parlé : *qu'est-ce que tu baragouines ?*
Barbottes introduit une métaphore :

$$\frac{\text{barbotter}}{\text{nager}} = \frac{\text{barbotter}}{\text{parler}}$$

DES JUGEMENTS TINTAMARRES — fr. officiel : des jugements téméraires ; le *tintamarre* est à la bonne musique ce que le jugement ,,tintamarre'' est à la pondération.

DES MOLLETS ATLANTIQUES — fr. officiel : des mollets athlétiques ; la grandeur de l'océan atlantique évoque la démesure de certains mollets très (trop) musclés.

LE PRINCE QU'ON SORT — (transcription de jeunes)
fr. officiel : le prince consort
Le mari de la reine régnante n'a apparemment qu'un rôle de figuration mondaine.

TA ROBE DE SAINTE — pour : de femme enceinte
L'élément médiat est sans doute la *sainte* Vierge, *mère* de Jésus.

Dans une autre langue, l'italien, je citerai le passage suivant d'un enregistrement. Un des interlocuteurs évoque le caractère désolé et désertique de la campagne romaine, désignée en italien par *agro romano.* L'auditeur répond : « *perciò si dice l'agro romano* » (c'est pour ça qu'on l'appelle *agro*) : *agro* veut en effet dire *aigre* — et il n'y avait manifestement ni ironie ni humour dans le ton du locuteur.

2. Dans tous ces cas, nous disons simplement qu'il s'agit de fausses étymologies, et, au plan des gens cultivés que nous sommes, le phénomène est catalogué et classé.

Mais, linguistiquement, de quoi s'agit-il ? On se trouve devant une rationalisation, opérée par le locuteur. Celui-ci, ce faisant, représente un atome du collectif locuteur — et, éventuellement, « l'erreur » reprise largement se fait structure permanente d'un parler dit populaire. D'un élément linguistique appartenant à sa *compétence* mais, en tant que tel non encore complètement possédé, le sujet parlant fait, véritablement, quelque chose : dans l'acte où il transporte cet élément au niveau de sa *performance*, il le rattache en effet à d'autres lexèmes qui lui sont connus et qu'il sait faire fonctionner.

Autrement dit, nous assistons à une phase minime, mais exemplaire, d'un processus beaucoup plus vaste qui est la *formation des systèmes sémantiques.*

3. La *famille de mots* n'est pas une curiosité de pédants : elle est un fait liquistique fondamental de prise de possession du monde par le mot. En opérant ses *familles*, le collectif locuteur classe le monde. Il met le monde en système. L'étymologie, dans la cuistrerie de quelques savants, est une simple connaissance gratuite, mais dans la langue, les familles de mots sont fonctionnelles. Elles structurent l'un des méga-systèmes de la langue. Les systèmes sémantiques, en effet, ne sont pas moins importants pour la saisie d'une langue, que le système verbal ou le système du substantif.

C'est là un des points de base de la correcte approche du donné linguistique, et cela, ainsi que j'y insiste souvent, appelle la linguistique à répudier totalement, comme instrument de sa recherche, le dictionnaire : le dictionnaire, tel que nous le connaissons, peut avoir une utilité pragmatique pour ceux qui travaillent hors de la linguistique sur des textes écrits ou parlés dont il s'agit de saisir le sens en tant que message, mais il est impropre à servir le linguiste, car il présente un répertoire de tous

les signifiés possibles d'un lexème dans tous les systèmes auxquels il peut participer et en dehors de la connaissance d'ensemble d'aucun de ces systèmes. Quatre roues, dans une voiture sont un véhicule, mais des roues dans un magasin, parce qu'elles ne sont pas une fonctionnalité, sont seulement disponibles abstraitement, pour n'importe quoi et pour tout ; mais cette disponibilité n'est ni telle fonctionnalité ni telle autre. Aussi strictement et rigoureusement que par son système déclinationnel par exemple, un parler est ainsi défini par le système de ses sémantèmes. Et le système d'à côté n'est d'aucun secours pour comprendre, recevoir et utiliser le système de tel parler considéré.

4. Or ce que nous saisissons sur ce plan particulier mais exemplaire des fausses étymologies, c'est le conflit entre le plan du culturel et celui du linguistique, entre le culturel et le linguistique, entre la culture et la langue. Conflit sourd, conflit permanent et vieux comme le monde, conflit, en fait, entre le mort et le vif, entre le révolu et le devenir.

On le comprend, linguistiquement parlant, les « fausses » étymologies, dont nous sommes partis, sont quelques points singulièrement apparents des *vrais* systèmes sémantiques. *Déprédation* est le sémantème de la culture officielle et il ne veut rien dire ; *preda* n'a aucune réalité d'aucune sorte dans la langue française vivante, et la preuve, excellente, c'est qu'il est corrigé, précisément, en *dépradation*. Un *dépravé*, on sait ce que c'est. Une langue est une création continue. Parce qu'elle est la vie, tout simplement.

Or il y a opposition entre cet *establishment* mort qu'est la Culture et cette réalité vivante qu'est la langue, et par tous ses moyens puissants — dont, évidemment, l'école et l'Université — ,*l'establishment* défend son système culturel. Il vise à imposer sa culture à la langue ; toute la pédagogie tend à ce but : dresser le barrage de la culture reçue contre la houle de la culture de la langue, cette culture encore inconnue qu'il faut découvrir avec une mentalité de pionniers — c'est l'objet vrai de la linguistique — mais qui épouvante, il va sans dire, tout ce qui est en place. Parce que rien n'est plus effrayant, spécialement pour les dignitaires de la connaissance, que ce qui est encore inconnu.

5. Il y a deux cultures, en effet : la Culture officiellement désignée par ce nom, qui est les sédimentations accumulées des systèmes culturels hétérogènes mais pragmatiquement harmonisés, du passé, et la culture inhérente à la langue vivante. Il y a les cultures canoniques et la culture, non explicite, structuralement interne à notre parler, et cette culture-là, tout l'effort des *intelligentsia* vise généralement à en empêcher la connaissance, en un conservatisme gigantesque et instinctif : car tous ceux qui ont appris préfèrent enseigner plutôt que de recommencer à découvrir.

Il y a par suite deux linguistiques. Une linguistique stérile qui est celle de *l'establishment*, des langues officielles et de ce legs pas toujours cohérent, mais soigneusement entretenu, des cultures défuntes ; et cette linguistique-là n'a d'autre horizon que de ré-écrire, en les mettant à la mode d'un vocabulaire nouveau, les grammaires que les anciennes Cul-

tures ont établis. Mais il y a place pour la linguistique véritable qui n'est autre que la recherche de la réalité vivante : cette linguistique est, par définition, et elle ne peut être que la linguistique des *parlers* effectifs, tels qu'ils sont sous la couverture étouffante et fausse des système culturels établis et de leurs grammaires.

6. Lié à ce problème est celui des langues officielles. La linguistique établie porte là tout son effort, et c'est pour ces langues-là qu'elle aboutit simplement à des variantes, infantilement modernisées, des anciennes grammaires. C'est pour cela aussi qu'elle échoue devant la sémantique : car il n'y a pas de clauses de style pour rajeunir ce répertoire sans style qu'est le dictionnaire. Mais ce que nous disons, c'est que ces langues officielles, le français, l'anglais, l'italien, etc., non seulement ne sont pas des langues *vivantes*, mais ne sont pas, proprement, des *langues*. Et nous en administrons aussitôt la preuve évidente : il faut pour les posséder un deuxième apprentissage, l'école. Mais, pour une langue véritable, une langue naturelle, il n'y a *qu'un seul* apprentissage, celui de l'enfant avec sa mère et ses proches. Au contraire, pour ces « langues » artificielles, il nous faut vraiment deux apprentissages : même traumatisée par l'Education, la famille ne suffit pas, l'école est indispensable.

C'est que le français, l'italien, etc., ne sont pas des langues.

Aussi bien, qu'est-ce scientifiquement qu'une langue sinon l'enveloppe abstraite des parlers, dialectes et sociolectes, entre lesquels existe une inter-compréhension ? Sauf dans des sociétés très exiguës — une tribu — et uniformes quant au genre de vie — une tribu de chasseurs, par exemple — peut exister un parler monolithique. Dès que la société se diversifie, la « langue » éclate en sociolectes.

Il est évident qu'une langue unitaire, parlée par des millions d'individus dans des sociétés modernes, ne peut être qu'un code appris en une seconde acquisition. Mais il ne s'agit plus alors de phénomène linquistique : les « langues » officielles sont des codes artificiels servant à véhiculer des messages culturels complexes. Ces « langues » sont des phénomènes socio-culturels qui ne relèvent pas, à proprement parler, de la linguistique. Ce sont des codes élaborés, comme la grammaire ou le dictionnaire.

7. Certes, comme il y a Culture et culture, il y a grammaire et grammaire et il y a, à côté des dictionnaires, des systèmes sémantiques effectifs. Il n'y a pas de parler sans grammaire, comme il n'y a pas de langues sans mots. Mais l'objet de la linguistique ne peut être que de déceler la grammaire et les sémantèmes d'un parler particulier et d'un parler naturel. Le fait linquistique, c'est le parler spontané tel qu'il fonctionne naturellement.

Il y a quelque équivoque, quand on parle de dialectes : on croit d'abord qu'il s'agit des parlers moribonds des paysans d'autrefois. Ce n'est pas que ces parlers-là, en effet, soient sans intérêt. Ils agonisent,

mais ils sont authentiques. Mais le champ, combien plus vaste et combien indéchiffré, c'est les dialectes et sociolectes des langues modernes. Et, dans ce domaine, tout, ou presque, reste à faire. Encore ne faut-il pas, pour une telle entreprise, être paralysé par les idées fausses et les tabous de la Culture.

En un mot, et comme en une boutade pleine de sens, concluons qu'il faut bien comprendre qu'il n'y a rien de commun entre la proie des oiseaux de proie et les *dépradations* — qui ne sont que dépravation.

Avril 1980

Université Jean Moulin
Lyon III

AL. GRAUR

IMPORTANȚA SEMANTICII

Vorbirea, după cum se știe, se bazează pe complexe sonore legate de sensuri. Se spune în general că nu poate exista unul dintre elemente fără celălalt și, în linii mari, lucrul este adevărat. Totuși, dacă privim evoluția limbii în cursul istoriei, vom putea constata că nu totdeauna ambele au fost la fel de importante.

Punctul de plecare al vorbirii a fost elementul sonor : viitorul om scotea sunete, fără intenția de a comunica ceva, dar încetul cu încetul s-a ajuns să se lege cîte un sens de fiecare grup de sunete. Vezi în această privință articolul meu *„Limba gesturilor”* și *„Limba strigătelor”*, în PLG (IV), p. 139–146. Pe atunci complexul sonor era mai important decît înțelesul.

În continuare, constatăm că se poate comunica și altfel decît prin cuvinte : nu mai vorbesc de gesturi și mimică, semne vizuale, dar putem pomeni aici pictura, sculptura, fotografia. Desigur, o schimbare a relațiilor între complexul sonor și înțeles s-a produs și cînd s-a inventat scrisul, care la început nu era constituit din simboluri ale sunetelor. Scrisul a căpătat mereu mai mare importanță, pînă la inventarea telefonului și a radiodifuziunii. Mai pomenesc și de mesajele cifrate. Fără îndoială, la baza comunicării este totuși cuvîntul sonor, care se grupează în propoziții. Dar, în orice caz, sunetele nelegate de înțelesuri nu sînt comunicare și deci nici vorbire, pe cînd înțelesul poate fi comunicat și fără sunete.

De aceea, cînd ne punem întrebarea : ce este mai important, complexul sonor sau înțelesul, sîntem tentați să spunem că acesta din urmă, nu numai pentru că conținutul în general are superioritate asupra formei, ci și pentru alte considerații. În primul rînd, ca să vorbești, trebuie să ai ceva de spus ; se poate vorbi și în gînd, deci fără complexe sonore. În general cred că e mai rău să fii orb decît surd, pentru că cu ajutorul ochilor poți mai bine lua cunoștință de ce se întîmplă în jurul tău decît cu ajutorul urechilor.

Totuși putem constata că lingvistica științifică s-a format pe baza studiului istoric al formei cuvintelor. Nu se poate spune că mai înainte nu se emiseseră unele idei ingenioase și juste, dar nu exista un mijloc de a demonstra adevărul afirmațiilor pînă cînd, la începutul secolului trecut, s-a descoperit ceea ce s-a numit „legi fonetice” și a ajutat la crearea istoriei limbii și la reconstruirea unor stadii anterioare ale limbilor actuale. S-au descoperit regulile în conformitate cu care se schimbă sunetele. De exemplu, orice *l* intervocalic latinesc a devenit în românește *r*. Dar legi semantice nu s-au găsit, nu se poate spune că orice cuvînt care denumea în latinește o plantă sau un animal a evoluat în românește, din punctul de vedere al înțelesului, în același fel cu celelalte din aceeași categorie de noțiuni. Pronunțarea se schimbă în general pe nesimțite și fără intenție din partea vorbitorilor, pe cînd înțelesurile se modifică brusc, din cauza felului de a gîndi al oamenilor, care este legat de progresele societății, de

influențele altor limbi și, adesea, de situația specială în care se găsesc la un moment dat vorbitorii.

Bineînțeles, modificările semantice se pot adesea explica, ele pot fi grupate pe categorii, dar nu pot fi legiferate. Aceasta explică de ce semantica a fost multă vreme neglijată, dîndu-se atenție numai foneticii istorice. Dar dacă nu există legi după care se produc schimbările de înțeles, și dacă acestea nu pot fi clasate așa cum se face cu schimbările fonetice, totuși, în marea majoritate a cazurilor schimbările de înțeles pot fi explicate. În primul rînd ele se produc sub influența schimbărilor din societate : cuvintele își pierd din prestigiu sau, dimpotrivă, cîștigă un rang mai înalt, pentru că un grup social și-a pierdut importanța sau s-a ridicat. De exemplu în românește *birt*, *han*, cuvinte orientale, erau într-o vreme socotite distinse ; stabilirea de relații cu occidentul a adus în uzaj termenii *restaurant*, *hotel*, care au făcut ca *birt* și *han* să decadă, să devină denumiri pentru localuri de categorie inferioară.

Semantica poate fi deci studiată ținîndu-se seamă de informațiile pe care le aduc alte științe, în cazul citat istoria. Dar trebuie avute în vedere și influențele contextului : dacă *a cauza* a ajuns să însemne, pentru unii dintre conaționalii noștri, „a dăuna", explicația este în faptul că l-au întîlnit în mod obișnuit în formele care denotau situații neplăcute : *a cauza dureri* și altele de acest fel.

Se pot deci grupa schimbările semantice pe de o parte în legătură cu evoluția poporului, cu modificările aduse obiectelor etc., pe de altă parte pe figuri de stil și așa mai departe, cu rezultate interesante nu numai pentru evoluția limbii. Cred însă că atîta nu este de ajuns și ar trebui găsită o metodă cu care să se urmărească în ansamblu evoluția semantică a limbii. Vom izbuti să o creăm dacă, pînă una alta, vom studia cu atenție schimbările de înțelesuri ale unor tranșe de vocabular și, mai ales, dacă încercăm să sintetizăm rezultatele lucrărilor de acest fel.

Trebuie să adăugăm că în acest domeniu se remarcă o rodnică activitate a academicianului I. Coteanu : în afara lucrărilor personale, el a inițiat lucrări elaborate de alții și conduce colective care fac cercetări în problemele de înțeles. Prin aceasta, contribuie efectiv la crearea unei științe a semanticii.

Iunie 1980

București, B-dul Ana Ipătescu 12

LILIANA IONESCU-RUXĂNDOIU

NORMĂ TEXTUALĂ ȘI NORMĂ SOCIOLINGVISTICĂ ÎN *Hanu-Ancuței* DE M. SADOVEANU

Deplasarea centrului de interes dinspre aspectul „langue" spre aspectul „parole", caracteristică stadiului actual al cercetărilor de lingvistică, este ilustrată, între altele, și de transferul conceptului de normă în domeniul textului. Norma textului se definește ca sistem al restricțiilor proprii acestuia, care devin obligatorii pe măsură ce procesul enunțării avansează[1]. Pentru textul artistic, norma internă reprezintă indicele originalității, al specificului stilistic al unei opere.

Vom încerca să aducem, în continuare, cîteva precizări asupra raportului dintre norma internă a textului literar și normele sociolingvistice care definesc strategia curentă a comunicării, apelînd la romanul *Hanu-Ancuței*, de M. Sadoveanu[2].

Coordonatele temporale ale narațiunii sînt incerte, pendulînd între nedefinitul fabulos al basmului și superstiției (vezi începutul romanului : „...Dar asta s-a întîmplat într-o depărtată vreme, demult, în anul cînd au căzut la Sîntilie ploi năpraznice și spuneau oamenii că ar fi văzut balaur negru în nouri, deasupra puhoaielor Moldovei..." — p. 5) și indicații care ar putea permite o datare foarte exactă a unora dintre întîmplările relatate (vezi, de exemplu : „Și-n ziua de Sîntămărie mare, la 15 a lunii lui august, s-au rînduit divan ; și Vodă Ipsilant a intrat posomorît între boieri" — p. 31, precum și referirile la măria-sa Vodă Mihalache Sturza — p. 9, la Duca Vodă — p. 195 etc.). În orice caz, coroborarea unor precizări de acest fel cu alte elemente din structura textului arată că ne aflăm în fața unei opere de evocare, care reconstituie un moment temporal anterior atît celui din narațiunea-cadru, a povestitorului-autor, cît și celor din narațiunile diverselor personaje.

Caracteristic pentru norma internă a textului este faptul că reconstrucția temporală nu se întemeiază decît în mică măsură pe arhaismul lexical[3] ; esențială pentru crearea atmosferei arhaizante a relatării este vorbirea ceremonioasă, eufemistică și aluzivă a personajelor[4].

La Hanu-Ancuței se creează o comunitate *sui generis* în care atribuirea statutului de *insider* — deci integrarea — este legată de participarea la un număr de acțiuni — inclusiv povestitul — investite cu valoare de ritualuri. Relatarea unor întîmplări cu implicații autobiografice are ca efect transformarea grupului social inițial deschis (nu toți cei prezenți se cunosc între ei) într-un grup închis[5]. Apartenența la comunitatea de la

[1] În legătură cu norma textului, vezi discuția la I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973, p. 27—29.

[2] Trimiterile se vor face la Mihail Sadoveanu, *Hanu-Ancuței*, roman, ediția a III-a, București, Cartea românească, 1941.

[3] Iorgu Iordan semnalează „avariția" scriitorului în privința folosirii arhaismelor ; vezi *Limba română contemporană*, [București], 1956, p. 97.

[4] Vezi Tudor Vianu, *Arta prozatorilor români*, II, [București], 1966, p. 60—61.

[5] Pentru distincția între rețele sociale închise și deschise, vezi J. J. Gumperz, *On the Ethnology of Linguistic Change*, în W. Bright (ed.), *Sociolinguistics*, Haga—Paris, 1966, p. 30—37.

Hanu-Ancuței se definește prin anumite mărci comportamentale, inclusiv prin mărci ale comportamentului verbal. Deși ca atitudine individuală se poate vorbi despre o nivelare a diferențelor dintre cei adunați la han, schimburile verbale nu au trăsăturile specifice raporturilor sociale simetrice, ci celor asimetrice.

Formele adresării și ale referirii, de exemplu, protocolare chiar între egali sau între prieteni, relevă existența unui sistem de exprimare a deferenței — identificabil și în alte opere ale lui Sadoveanu — rezultat prin transpunerea personală în textul literar a normelor sociolingvistice pe care se întemeiază actele de comunicare în anumite tipuri de colectivități umane. Modelul este furnizat de vechile scrisori românești (vezi, de exemplu, colecția publicată de Al. Rosetti); originală este însă aplicarea lui nu în condițiile unui stil scriptic, în situații de comunicare tranzacționale (ca în textele vechi), ci în condițiile unui stil vorbit, în situații personale.

Acțiunea unor selectori cum ar fi identitatea socială relativă a destinatarului sau natura relațiilor și gradul de cunoaștere reciprocă a interlocutorilor, determinantă, în mod obișnuit, pentru structura lingvistică a actelor de adresare și de referire, este adesea anulată în *Hanu-Ancuței*. Formule ceremonioase de adresare de tipul *(prea)cinstite* + numele rangului sau al ocupației destinatarului (+numele acestuia) sînt schimbate între personaje cu statute sociale variate, indiferent de direcția comunicării (superior→inferior sau invers):

Vodă Ipsilant→vornic: *cinstite (mare) vornice* (p. 32);
negustorul Dămian Criștior→căpitanul de mazîli Neculai Isac: *cinstite căpitane* (p. 164);
comisul Ioniță→negustorul Dămian Criștior: *(prea)cinstite jupîne Dămian* (p. 158, 168);
moș Leonte Zodierul→comisul Ioniță: *cinstite comise (Ioniță)* (p. 42, 45).

Între cunoscuți nu se folosește niciodată adresarea familiară numai prin nume, ci adresarea protocolară, nu lipsită însă de o discretă notă de afectivitate, prin termenul *prietine* (vezi, de exemplu: comisul Ioniță→negustorul Dămian Criștior — p. 159) sau prin *prietine* + numele personajului (vezi, de exemplu: căpitanul Isac→comisul Ioniță: *prietine Ioniță* — p. 154; comisul Ioniță→moș Leonte: *prietine Leonte* — p. 9 etc.).

Adresarea pronominală între cei adunați la han se realizează exclusiv prin formele de reverență *domnia ta*, *dumneata*, *domniile voastre*, *dumneavoastră*, iar referirea — prin *domnia sa* ori *dumnealui*, oricare ar fi referentul (cerșetorul orb, moș Leonte, călugărul Gherman, comisul, căpitanul etc.).

În comunitatea de la Hanu-Ancuței domnește o armonie bazată pe recunoașterea reciprocă implicită a calităților morale ale celor care o compun. De aici deferența, care presupune aprecierea pozitivă a partenerilor de discuție. Raporturile descrise sînt caracteristice comunităților de tip arhaic, în care experiența și atitudinile individuale sînt similare, în care există un sistem cognitiv unic, iar omogenitatea denotațiilor și a conotațiilor unanim acceptate este un factor de coeziune internă[6].

[6] Vezi David R. Heise, *Social Status, Attitudes and Word Connotations*, în Stanley Lieberson (ed.), *Explorations in Sociolinguistics*, Haga, 1966, p. 100.

Dacă particularităţi lingvistice de felul celor semnalate acreditează o asemenea viziune a relaţiilor intracomunitare, există în text şi suficiente elemente care ne dau posibilitatea de a recompune imaginea structurii sociale a comunităţii reprezentate : prin anumite caracteristici ale modului lor de a vorbi, personajele îşi dezvăluie identitatea socială şi profesională.

Exprimarea călugărului Gherman (vezi povestirea *Haralambie)*, de exemplu, are o puternică tentă arhaizantă. Un număr mare de fapte atestă frecventarea sistematică a cărţilor bisericeşti (construcţii cu prepoziţia *întru : mă nevoiesc cu fraţii mei* *î n t r u* *pustietate ; s-a bucurat sufletul meu* *î n t r u* *veselie* etc. ; formulări stereotipe aparţinînd unui limbaj „tehnic" : *luminatul botez; sfînta mitropolie; biserica marelui mucenic Haralambie* etc. ; formulări eufemistice de sursă ecleziastică : *acel carele are multă milă* („dumnezeu") ; *a trecut către lăcaşurile cele veşnice ; în ceasul în care a părăsit această lume* („a murit") ; formula de adresare *vrednicilor creştini* etc.). Închinarea iniţială (p. 25—27) către cei de faţă este construită cu măiestria retorică a celui deprins cu arta omiletică.

Vorbirea lui moş Leonte (vezi povestirea *Balaurul)* reflectă în detaliu caracterizarea pe care i-o face autorul personajului : „Era un ţăran de la noi, de pe Moldova" (p. 45). Elementele regionale şi populare au o frecvenţă deosebită *(stupeau, ciubote, văduvoi, tătuca, păpuşoi, crîşcă ; Sîntilie, Caraoschi, doftori, muscali* etc.). Eufemismul este de sursă populară *(Cea-cu-dinţii-lungi*, „moartea"). Povestirea lui se caracterizează printr-o puternică oralitate (cf. conectivele naraţiunii ; amestecul de stiluri ale vorbirii : elemente interogative de dramatizare[7] etc.).

Jupîn Dămian Criştior (vezi povestirea *Negustor lipscan)* îşi trădează profesia atît prin folosirea unor termeni din domeniul comerţului şi al afacerilor *(breaslă, stare* „avere", *a agonisi, iarmaroace, dugheană, marfă, vamă, vameşii* etc.), cît şi prin frecvenţa elementelor neologice, unele din germană *(tren, maşină, muzici, bere, baider* etc.).

Asemenea caracteristici devin componente ale normei textuale : pentru a fi verosimil, limbajul personajelor nu poate depăşi limitele condiţiei lor socio-profesionale. Norma sociolingvistică orientează deci procesul de selecţie a formelor transpuse în textul literar spre diacriticele lingvistice ale rolurilor asumate de personaje.

Rezultă că norma textuală presupune o interpretare proprie fiecărui scriitor a normelor sociolingvistice ale comunităţii descrise în opera literară. Atitudinea adoptată poate fi de conformare — mai mult sau mai puţin strictă — la aceste norme sau de încălcare deliberată a lor. Lumea reprezentată în romanele lui Sadoveanu, mai ales în cele de evocare a unor epoci trecute, are autenticitate, dar, în acelaşi timp, se defineşte prin coordonate care o fac inconfundabilă. Aceasta şi fiindcă, în ansamblu, scriitorul respectă normele caracteristice colectivităţilor umane pe care le prezintă, dar, totodată, inovează prin generalizare în privinţa aplicării situaţionale a anumitor norme.

Aprilie 1980

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

[7] Cf. I. Coteanu, *Stilistica...*, p. 112—115.

LES NOMS AIMÉS DE MARCEL AYMÉ

Dans son œuvre narrative et dramatique, Marcel Aymé accorde une attention considérable aux noms propres qu'il forge — aux toponymes et surtout aux anthroponymes. Roman réaliste, conte de fées, comédie à thèses, fable pour adultes, tout cela est imprégné d'un merveilleux aussi bouffon qu'insolite ; et ce mélange du quotidien et du fantastique préside aussi au baptême des lieux et des personnes. Tout comme la plupart de ses écrits — sans en exclure les plus noirs et les plus désabusés — l'art onomastique de Marcel Aymé est marqué par un incontestable esprit facétieux, ironique, narquois.

Il n'est pas question d'envisager ici, en quelques pages, les noms propres dans la totalité de la production littéraire « ayméenne » ; ni même — par exemple — dans son roman en général, ou dans ses recueils de récits, ou dans son théâtre. On aurait du moins souhaité analyser en entier *Le Passe-muraille*[1], cette collection de nouvelles, sans doute la meilleure du genre et peut-être aussi la plus intéressante sur le plan de l'invention onomastique. Détail significatif, Marcel Aymé y a inclus le conte *Les Sabines*, dans lequel l'héroïne, ayant le don de l'ubiquité, se multiplie par des dizaines de milliers, ce qui permet au conteur de la baptiser à plusieurs reprises, en l'affublant de prénoms frappant tantôt par leur banalité et leur prosaïsme voulu, tantôt par leur cocasserie. En outre, il nous y a dit, plus d'une fois et de plus d'une manière, sa joie et son plaisir à jongler avec les noms saugrenus ou déplacés :

> ...elle avait rêvé sur le nom d'un cheval qui s'appelait *Théocrate VI* et présentait, avec son cher *Théorème* [= son amant], une parenté onomastique imposant l'idée d'un présage favorable. (29)

> ...elle ne possédait rien, pas même un nom, mais seulement un prénom, et encore des plus ordinaires : Marie. Lord Burbury trouva cette singularité des plus piquantes...(31)

> ...Sabine (...) s'appelait là-bas Cunégonde et passait pour sa nièce. Cunégonde peut paraître un prénom recherché, voire littéraire, mais qu'on veuille bien y songer : il n'y a pas cinquante-six mille saintes au calendrier, et il fallait bien les honorer toutes. (52)

Dans ce cadre restreint, nous allons nous concentrer sur quelques pages du recueil, plus exactement sur la *Légende poldève*[2], qui a l'avantage

[1] Paris, Gallimard, 1943, cité d'après le Livre de Poche, 1970. Sur les dix nouvelles, sept en sont « fantastiques » et trois « réalistes » *(Le Proverbe, En attendant, Les Bottes de sept lieues)* ; mais les éléments féeriques ne sont pas absents de cette dernière. Remarquons d'autre part que le réalisme le plus brutal et surtout la logique la plus inexorable sont constamment présents dans tous les contes « merveilleux » de Marcel Aymé.

[2] Cette légende (éd. originale, pp. 149—163 ; éd. citée, pp. 134—147) raconte que l'héroïne, vieille fille pieuse et innocente, ne réussit à entrer au séjour des anges que grâce à son débauché de neveu ; celui-ci s'étant fait tuer à la guerre, en militaire, les portes du paradis s'ouvrent non seulement pour lui, mais aussi devant sa tante qu'il a présentée à saint Pierre comme... catin du régiment. Ce bref résumé — tout résumé — ne saurait rendre justice à cet admirable petit conte philosophique et amoral.

de présenter certains des aspects les plus caractéristiques de la fabrication ayméenne des noms ; il est vrai qu'exceptionnellement il n'y a ici en tout que cinq noms propres controuvés et que la plupart d'eux appartiennent, non pas à l'anthroponymie plaisante de Marcel Aymé, mais à sa géographie fantaisiste.

Le titre de la légende nous plonge directement en « Poldavie », pays fictif qui ne trompe personne ; pays où se passe également l'action de *La Tête des Autres* et que notre dramaturge dépeint sournoisement en quelques mots : « antique nation célèbre par ses tapis, ses églises et ses faïences décorées »[3].

Dans le conte, Aymé se sert uniquement de l'adjectif *poldève*, qu'il associe à divers substantifs *(légende, peuple, territoire, armes, soldats, frontières, expression)*. Grâce à une paronymie facile et délibérément dépourvue d'originalité, *poldève* — ainsi que *poldave* et *Poldavie*, comme dans *La Tête des Autres* — font mine d'évoquer des régions et des peuplades fabuleuses situées au bout du monde, c'est-à-dire en Europe centrale ; on a en effet l'impression d'entendre, d'une part la *Pologne*, de l'autre *moldave, morave, slave, suève*, etc. En réalité, cette « Poldavie » d'opérette, où tout peut arriver, symbolise un pays que les écrivains d'autrefois s'abstenaient de nommer par prudence — leur propre pays. Marcel Aymé trimbale encore cette tradition littéraire et cet exotisme balkanique, parce qu'ils lui semblent bien dépassés, donc passablement ridicules ; parce que cette Poldavie reste toujours singulière pour l'oreille française et qu'elle constitue finalement un bluff de plus, un « gag » goguenard.

Mais puisque cette légende postule un féroce conflit armé — ce qui permettra à l'action d'avancer et à l'auteur de faire, en passant, la satire de la guerre de conquête, déclarée sur un prétexte dérisoire — il nous faut un autre « grand Etat », encore un pays belliqueux ; ce sera — comme son nom ne l'indique pas — la *Molletonie.* L'antithèse et l'antiphrase ne sauraient être mieux et plus comiquement accusées. Il se peut également que ce soit le nom *Moldavie* qui ait suggéré au conteur l'accouplement MOL *(letonie)* + *(Pol)*DAVIE.

Cependant, avant de nous conduire sur le champ de bataille et à l'« apothéose » finale en paradis, l'intrigue commence simplement et paisiblement dans la ville poldève de... (attention ! sic !) *Cstwertskst.* Reflet consonantique tardif de Thunder-ten-tronckh, mais avec des connotations tout à fait différentes, ce toponyme est une trouvaille de phonostylistique et surtout de « graphostylistique » burlesque. La suite de l'histoire, aussi longtemps qu'elle se passe ici-bas, montre clairement que cette imprononçable agglomération de maisons et de consonnes cache — toujours d'une manière à la fois imparfaite et gouailleuse — telle banlieue de Paris, ou, plus probablement, tel village, telle bourgade de province, Joigny ou Dôle par exemple.

Voilà pour la toponymie ; quant à l'anthroponymie, il n'y a dans cette légende que deux personnages principaux, une sainte vieille fille, *Marichella Borboïé*, et son vaurien de neveu, *Bobislas.* Bien sûr, c'est la

[3] *La Tête des Autres*, pièce en 4 actes, Paris, Grasset, 1952. Pour la phrase que nous citons et qui se trouve dans le programme du spectacle, v. P. Vandromme, *Aymé*, Paris, Gallimard, Bibl. Idéale, 1960, p. 159.

demoiselle fragile, peureuse, dévote, bref chaste et pure, qui porte le prénom agressif « Marichella » (l'*a* final étant un faible écho additionnel de ce prétendu exotisme onomastique du passage initial ; à noter également la consonance slavisante des deux autres noms).

Mais ce qui est le plus caractéristique, chez Marcel Aymé, c'est l'obsession du tapageur phonème /*b*/ — et encore redoublé ou en allitération : *Bor-Boïé*, *Bo-Bis-las*. Il n'est point besoin de renvoyer ici à de pesants traités de stylistique pour démontrer la valeur symbolique, expressive ou comique de la « consonne explosive bi-labiale sonore ». Mieux vaut constater que très souvent dans l'œuvre, humoristique ou non, de Marcel Aymé, surtout dans le recueil *Le Passe-muraille* (et non seulement dans la *Légende poldève)*, ce son et cette lettre bénéficient d'une fréquence relative très élevée dans les noms propres inventés, notamment à l'initiale. Pour n'en citer que quelques exemples : le R.P. Bichon et le professeur d'humour Bonomet (dans *Le Décret*, 90) ; la place de Bornebelle *(Le Percepteur d'épouses*, 152)[4] ; le clerc Bourrichon *(L'Huissier*, 214) ; les noms de personnages et d'entreprises, pas toujours manufacturées de toutes pièces, dans la nouvelle dépourvue de tout élément surnaturel ou facétieux *En attendant* (225—244) : Bourakim et Balandra, Bourillot, Bourquenoir, Borniol ; sans oublier un héros un peu plus important, dans *Les Sabines* : le lord Burbury (31 sqq.). Parfois, ce sont là des personnages épisodiques et même de simples désignations sans référents, qu'on évoque pour le pur plaisir d'introduire une note plaisante, une consonance drôle, une allusion irrévérencieuse[5].

★

Au fond, la quantité des noms propres inventés n'est pas excessive dans ce conte : en tout et pour tout trois toponymes et seulement deux anthroponymes (ou trois, si l'on considère que la protagoniste possède un patronyme aussi bien qu'un prénom). Car, fait plutôt exceptionnel chez notre auteur : si d'ordinaire il baptise sans aucun besoin réel — sauf celui de la *vis comica* — tout figurant à peine actif, tout comparse accidentellement mentionné, ici il fait économie de termes onomastiques et s'abstient même de donner un nom au « tritagoniste » (le notaire). Bien entendu, il y a dans ces mêmes pages des noms que Marcel Aymé n'a pas inventés, tel celui du saint Pierre, tels ceux des hommes illustres de l'histoire, sainte ou littéraire, et qu'on cite, avec ou sans justification : saint Joseph et ... Alexandre Dumas (141).

Et cependant, les noms propres frappent assez fort dans cette légende (et très souvent ailleurs). D'abord, parce que la plupart d'entre eux tombent en avalanche : immédiatement après le titre « Légende *poldève* », on lit cette exposition : « Il y avait dans la ville de *Cstwertskst*, une vieille

[4] C'est encore un nom qui semble avoir beaucoup amusé son créateur : nous retrouvons Athanase de Sombrillon de la Bornebelle dans *Consommation*, un acte (v. le recueil de pièces de théâtre *Le Minotaure*, Paris, Gallimard, 1967).

[5] Pour d'autres écrits de Marcel Aymé, qu'il suffise de rappeler par exemple : le cirque portant le nom à peine déguisé « Barnaboum », dans la nouvelle *Le Nain* (du recueil du même nom, Paris, Gallimard, 1934, p. 7 sqq.) ; la comédie *Les Oiseaux de Lune* (Paris, Gallimard, 1956), dans laquelle paraissent les « Bobignot » ; enfin la comédie *La Convention Belzébir* (v. volume cité à la note précédente) où, en plus de ce titre transparent (cf. « Belzébuth »), on a également le comparse « Balembrun ».

demoiselle nommée *Marichella Borboïé*, qui... » (134) ; *Bobislas* paraîtra dans l'alinéa suivant, la *Molletonie* deux pages plus loin. Ensuite et surtout, parce qu'ils sont, on l'a vu, en général signifiants et divertissants et qu'ils reposent sur des ressorts comiques tout à fait transparents et assez diversifiés, à savoir :

1°) L'extravagance phonétique : ainsi, la profusion et l'allitération des /*b*/, l'« indicible » *Cstwertskst*. Ou bien, ailleurs, la métathèse amusante ; par exemple, pour désigner un gangster, le nom *Al Pacone (Les Sabines*, 47).

2°) L'extravagance graphique, qui se manifeste dans la fabrication des noms propres à sonorités étranges et étrangères, d'où par exemple l'agglomération peu française des consonnes, ou l'accumulation des signes diacritiques (cf. *Borboïé)*. Notons que Marcel Aymé ne recule pas non plus devant la technique opposée — ne figurant pas dans notre légende — et qui utilise les graphies les plus françaises et par là les plus incongrues, les plus surprenantes, dans les noms « communs » imparfaitement naturalisés, tels que *bloudgine*, *coquetèle*, *intervioure*, *piqueupe*, etc.

3°) Le mélange du réel et du mythique, le brassage du banal et de l'insolite ; tout cela aboutissant au *faux fictif*. A preuve, ces Poldavies et ces Molletonies, lointains pays imaginaires qui interdisent tout dépaysement. A preuve, le voisinage biscornu de saint Joseph avec Alexandre Dumas. A preuve, la pièce *La Tête des Autres*, dont l'action se passe toujours en Poldavie et dont le protagoniste est le procureur Maillart, du nom du personnage historique rendu célèbre par Clément Marot. Quant aux noms simples, familiers, sans prétention, on les retrouve un peu partout, détonnant lorsqu'ils interviennent dans la féerie et qu'ils se voient entourés de noms fantaisistes. Je fais ici allusion aux patronymes qui désignent une qualité, un métier, un objet, d'habitude insignifiants ou incongrus, par exemple dans le même recueil *Le Passe-muraille* : l'employé Dutilleul (5), MM. Mouron et Lécuyer (6), M. Porteur (29), M. Brevet (51), l'actrice Badin (80), Mme Legris (148), le quincaillier Petit (165), etc. Ailleurs, notre conteur semble renoncer à l'effort terminologique et se contente de prénoms nus, pour souligner peut-être ce qu'il y a d'universel ou d'anonyme dans tel de ses personnages. On a pu lire plus haut ses remarques à propos du nom *Marie* ; voici ce qu'il pense, plus ou moins sérieusement, de *Martin*, son prénom masculin préféré et paronyme de « Marie » aussi bien que de... « Marcel » :

> Les critiques superstitieux ou simplement attentifs aux coïncidences remarqueront peut-être que dans ces nouvelles, la plupart des héros s'appellent Martin. Qu'ils veuillent bien ne pas voir là de hasard ténébreux. Martin est un nom que j'aime bien et qui me vient facilement à la plume[6].

Ces procédés et ces effets sont-ils originaux ? Non, bien sûr que non ; mais on ne saurait reprocher à Marcel Aymé de ne pas avoir inventé un

[6] « Prière d'insérer » du recueil de nouvelles *Derrière chez Martin*, 1938, citée par P. Vendromme, p. 164. Ce « Martin », personnage sympathique en général, et très souvent pathétique, reparaît par exemple dans la pièce, déjà mentionnée, *La Convention Belzébir* ou dans le conte *Le Dernier* (dans le recueil *Le Nain*, pp. 271—283).

artifice de style qui, au moins dans certaines de ses manifestations, est aussi vieux que la littérature mondiale. C'est pourquoi les facéties verbales, dans *Le Passe-muraille* ou dans *La Tête des Autres*, font immédiatement penser à une longue série d'écrivains d'autrefois, à Montesquieu et à Voltaire en particulier. Ainsi, *Candide* semble avoir inspiré à la fois la « Cunégonde » des *Sabines* et, par un clin d'œil à l'adresse de certain château en Westphalie, le « Cstwertskst » de la *Légende poldève*. Et surtout, les Poldavies et les Molletonies appartiennent à la même tradition satirique que les Utopies et les Dipsodies, les Brobdingnag et les Liliput, les Ispahan et les Orients plus ou moins proches qu'ont « peints » les grands prédécesseurs de Marcel Aymé.

Mais notre auteur s'inscrit aussi dans une autre lignée : celle d'Alphonse Allais, dont il imite les loufoqueries et les mystifications. Comme l'humoriste d'Honfleur, Marcel Aymé emploie non seulement la parodie, mais encore les notes et les parenthèses pseudo-savantes, où il mêle toujours la réalité et la fiction ; ainsi, ayant imaginé, dans *Le Percepteur d'épouses* (148—168), la ville de Nangicourt, il procède à inventer des noms de rues et à nous donner des précisions sur les illustres éponymes de celles-ci (origines ; dates et lieux de naissance et de décès ; carrière, etc.). Ces noms et ces renseignements de style Petit Larousse sont manifestement superflus et ineptes ; mais le plus drôle c'est qu'à côté de ces grands disparus qui n'ont jamais existé (Melchior Moinet, architecte ; Etienne de la Bornebelle, guerrier du XVe siècle, etc.), le conteur a insidieusement glissé Woodrow Wilson, le président des Etats-Unis, choisi sans doute à cause de l'allitération de cet exotique *w*, et que le lecteur distrait ou «incurieux » risque de prendre aussi pour une fabrication *ad hoc*. De même, si parmi les personnages fictifs de ses contes-feuilletons Allais introduisait des contemporains à lui, bien authentiques ceux-là, Aymé place le peintre Gen Paul dans l'entourage de l'extraordinaire M. Dutilleul le Passe-muraille (15). Enfin, plaisanterie de saveur toute alaisienne et pas du meilleur alloi, le Théorème des *Sabines* ne se fait-il pas passer pour Vercingétorix, pour le simple plaisir de pouvoir descendre à la station de métro... *Alésia* (42)?

Mais, originales ou non, ces techniques atteignent une virtuosité sans pareille chez Marcel Aymé ; elles sont presque toujours si inattendues, si personnelles, si désopilantes qu'elles constituent un élément efficace, incontestable de son humour. Ce n'est là qu'une des facettes du comique verbal ayméen — comique bien plus raffiné et plus subtil que les acrobaties onomastiques dont il a été question ici. Et ce comique verbal est à son tour une des multiples composantes de l'ironie et de la satire qui caractérisent l'écriture de ce pénétrant critique, de ce sceptique persifleur.

Avril 1980

The Hebrew University of Jerusalem

WITOLD MAŃCZAK

Y A-T-IL DES MOTS ATONES?

Au début des années cinquante, nous avons consacré quelques articles aux problèmes de l'accent[1]. Mais tout ce que nous avons alors écrit a suscité peu d'intérêt. On pourrait signaler uniquement deux brèves mentions positives de H. Grappin[2], un article polémique (très critique) de M. Dłuska[3] et une brève mention négative de Z. Topolińska[4]. Plus tard, c'est-à-dire à partir de 1961, les opinions exprimées dans nos articles mentionnés ci-dessus sont, autant que nous sachions, passées sous silence. Comme les remarques critiques de M. Dłuska ne nous ont jamais convaincu[5], il nous est apparu qu'il serait peut-être utile de rappeler ce que nous avons écrit il y a presque trente ans, ne serait-ce que pour tirer nos conceptions d'un oubli complet.

Depuis l'Antiquité, on divise les mots en toniques et atones. Dans ces derniers, on dénombre surtout des pronoms, des articles, des prépositions et des conjonctions. Jusqu'à plus ample informé, pendant les deux millénaires, personne n'a contesté l'existence des mots atones. Et pourtant, au début des années cinquante, nous sommes arrivé à la conclusion que cette distinction était fausse. A notre avis, cette distinction, pour vénérable qu'elle soit à proportion de son âge, est cependant infirmée par les faits. En polonais, il y a des combinaisons de mots désignées traditionnellement comme « proclitique + mot tonique » qui sont homonymes avec des mots simples :

na wozy « sur les voitures » = *nawozy* « engrais »,
a dama « et la dame » = *Adama* « d'Adam »,
wy lećcie « vous, volez ! » = *wylećcie* « envolez-vous »[6].

Mais il est très important d'attirer l'attention sur le fait que l'homonymie a lieu également entre des mots simples et des groupes de mots qui se composent non pas de « proclitique+mot accentué », mais des deux mots considérés comme « toniques ». En voici quelques exemples :

często chowa « il cache souvent » [adverbe + verbe] = *Częstochowa* « nom de ville »,
wozi wodę « il apporte de l'eau » [verbe + substantif] = *woziwodę* « porteur d'eau » (acc).,

[1] W. Mańczak, *O akcentuacji grup dwuwyrazowych*, « Język Polski » XXXII (1952), p. 15—24, et d'autres articles publiés *ibid.*, p. 66—76 et 145—156.

[2] H. Grappin, « Rev. des Ét. Slaves » XXX (1953), p. 243, et XXXI (1954), p. 279.

[3] M. Dłuska, *Akcent i atona w języku polskim*, « Stud. z Fil. Pol. i Słow. » (1957), 2, p. 92—121.

[4] Z. Topolińska, *Z historii akcentu polskiego od wieku XVI do dziś*, Wrocław, 1961, p. 39.

[5] W. Mańczak, *Czy w polskim są wyrazy nieakcentowane?*, Por. Jęz., 1979, p. 315—321.

[6] Évidemment, nous faisons ici abstraction des cas où il y a une différence entre la graphie et la prononciation, par ex. polon. *nie wiem* « je ne sais pas », *beze mnie* « sans moi » est en réalité prononcé **niewiem*, **bezemnie*, alors que, inversement, l'esp. *finalmente, esporádicamente* est prononcé **final mente*, **esporádica mente*.

kilo waty « un kilo de coton » [substantif + substantif] = *kilowaty* « kilowatts »,

pali sady « il brûle des vergers » [verbe + substantif] = *palisady* « palissades »,

kieł basa « la dent canine d'un bassiste » = *kiełbasa* « saucisse ».

Il est même possible de constater l'homonymie entre certains groupes de mots considérés comme « proclitique + mot accentué » et des groupes de mots censés être constitués de « deux mots toniques » :

pod człowieka « sous l'homme » = *pot człowieka* « sueur d'un homme »,

bez solenizanta « sans celui qui fête le jour de sa naissance » [préposition + nom] = *bez solenizanta* « le lilas de celui qui fête le jour de sa naissance »,

koło wozu « près de la voiture » = *koło wozu* « roue de la voiture ».

S'il se trouvait quelqu'un pour douter de l'homonymie dans les cas mentionnés ci-dessus, on pourrait lui conseiller de faire une expérience bien simple : il devrait écrire sur 10 fiches *na wozy* « sur les voitures » et sur 10 fiches *nawozy* « engrais », sur 10 fiches *często chowa* « il cache souvent » et sur 10 fiches *Częstochowa* [toponyme], sur 10 fiches *pod człowieka* « sous l'homme » et sur 10 fiches *pot człowieka* « sueur d'un homme », après quoi il devrait mêler ces fiches et demander à une personne de les lire (sans pause entre les mots) et à une autre personne de reconnaître s'il s'agit de *na wozy* ou *nawozy*, de *często chowa* ou *Częstochowa* ou bien de *pod człowieka* ou *pot człowieka*. Conformément au calcul des probabilités, la personne à qui on demanderait de reconnaître de quelles expressions il est question, donnerait environ 50% de réponses justes et autant de réponses erronées, ce qui serait une preuve que les paires du type *na wozy* et *nawozy*, *często chowa* et *Częstochowa* ou *pod człowieka* et *pot człowieka* sont en effet homonymes.

La seule conclusion qu'on puisse tirer de l'examen de ces exemples (dont le nombre pourrait être multiplié) est la suivante. En polonais, tous les mots (à l'exception, évidemment, de *w* « en » et *z* « avec », qui ne comportent pas de voyelle) sont toniques, à ceci près que, dans un groupe de deux mots, il est impossible de prononcer les deux mots avec la même force. Dans les cas mentionnés ci-dessus (et ils sont la grande majorité), le premier mot porte un accent plus faible et le second, un accent plus fort, ce qui permet de comprendre pourquoi il y a une homonymie dans les cas comme *n'a w''ozy=naw'ozy*, *cz'ęsto ch''owa=Częstoch'owa* ou *p'od człowi''eka=p'ot człowi''eka*. Il arrive beaucoup plus rarement que, dans un groupe de deux mots, ce ne soit pas le premier, mais le deuxième mot qui soit accentué plus faiblement, par ex. *w''idzi g'o* « il le voit », *sł''ucham p'ana* « je vous écoute ».

On peut se demander si ce que nous avons décelé en polonais est également valable pour d'autres langues. Nous n'en avons jamais douté[7], bien qu'il soit moins facile de trouver des exemples à l'appui de cette opinion dans des langues où la flexion est moins riche qu'en polonais et où il existe des articles ainsi que l'obligation d'employer des pronoms personnels avec des formes verbales, sans parler de la différence fondamentale

[7] W. Mańczak, *L'accentuation des groupes syntaxiques*, «Bull. de la Soc. Polon. de Ling. », XII, (1953), p. 55–65.

entre les composés germaniques, qui présentent plus d'un accent, cf. all. *Br''ieftr'äger*, et les composés polonais, qui n'en ont qu'un seul, cf. *list'onosz* « facteur ». Voici quelques exemples tendant à prouver que, dans d'autres langues, la division des mots en toniques et atones ne se justifie pas non plus.

En italien sont homonymes *mala parte* et *Malaparte*, *buona parte* et *Buonaparte*, *ben venuto* et *Benvenuto*, si, évidemment, on supprime la pause dans *mala parte*, etc.

A notre connaissance, aucun Français ne s'appelle *Île* ou *Aile*, mais si l'on imaginait que de tels noms de famille existent, il serait impossible de distinguer *il va* de **Île va* ou *elle va* de **Aile va*. Il en résulte qu'en réalité, il n'y a aucune différence entre les pronoms *il*, *elle*, dits « atones », et les substantifs *île*, *aile*, dits « toniques ». En outre, on pourrait citer *Jean voit* homonyme de *j'envoie*.

Il en est de même pour l'allemand, où il n'y a aucune différence entre *man schreibt* et *Mann schreibt* ou entre *es kommt* et *S. kommt* (où *S.* désigne un nom de famille, par ex. *Schmidt*).

Par contre, il est impossible de nier qu'en anglais il y a des mots du type *of*, qu'on peut prononcer non seulement [ɔv] mais aussi [əv], et que, selon l'opinion courante, la voyelle réduite [ə] se trouve en anglais uniquement dans des syllabes atones, d'où il résulte que *of* prononcé [əv] n'est pas accentué. Mais il faut garder présents à l'esprit les faits suivants :

1° Dans beaucoup de langues, par ex. en espagnol, la voyelle réduite n'existe pas.

2° Dans d'autres langues, la voyelle réduite existe, mais elle peut être accentuée, cf. roum. *cîntăm*<*cantamus*. Il en est de même en français, où l'on peut dire non seulement *je le regarde* mais aussi *regarde-le*.

3° Dans d'autres langues, la voyelle réduite n'est jamais accentuée, mais elle ne se trouve pas dans les monosyllabes. Tel est le cas par ex. de l'allemand, où les mots désignés comme « proclitiques » ou « enclitiques » présentent toujours une voyelle normale, cf. *ich*, *du*, *er*, etc.

En admettant avec Jones[8] que « *ə* only occurs in unstressed syllables », on arrive à la conclusion que l'anglais, où il y a des mots comme *of* [əv], est une langue qui présente des mots atones. Comme, parmi les langues du monde, celles du type de l'anglais sont rares, on peut affirmer que la majorité des langues ne connaissent pas la distinction de mots accentués et non accentués.

Avant d'en terminer, consacrons quelques remarques à la genèse des mots anglais atones. Nous ne croyons pas qu'ils doivent leur naissance au fait qu'ils portent, dans des groupes de deux mots, souvent un accent plus faible, par ex. *th'ere ''is*[*a table*], puisque à peu près chaque mot peut porter, dans les groupes de deux mots, soit un accent plus fort soit un accent plus faible, de sorte qu'il n'y a aucune différence entre *there* et d'autres mots, cf. [*a table*] *'is th''ere* mais *th'ere'' is*[*a table*], [*he*] *s'aw Ch''arles* mais *Ch'arles Sm''ith*, [*they*] *'are g''ood* mais [*a*] *g'ood s''on*, etc.

A notre avis, les mots anglais atones doivent leur naissance à ce que nous appelons le développement phonétique irrégulier dû à la

[8] D. Jones, *An Outline of English Phonetics*, 8e éd., Cambridge, 1957, p. 95.

fréquence[9]. A l'appui de ceci, on peut citer le fait que les mots à «weak forms» énumérés par Jones se répartissent sur la liste de fréquences de Eaton[10] de la façon suivante :

1–500 : *a, am, an, and, are, as, at, but, by, can, could, do, does, for, from, had, has, have, her, many, must, not, of, or, shall, should, so, some, such, than, that, the, them, there, time[s], to, upon, us, was, were, will, would, you, your.*

501–1000 : *nor, Sir.*

1501–2000 : *per, Saint.*

2501–3000 : *ma'am.*

Comme on le voit, parmi les milliers de mots de l'anglais, il n'y en a qu'une cinquantaine qui présentent la réduction de leur voyelle tonique à [ə] et presque tous ces mots se recrutent parmi les 500 mots les plus fréquemment utilisés.

Un autre et très important problème est de savoir si Jones a raison d'affirmer que «ə only occurs in unstressed syllables», parce que, d'après le témoignage de ce chercheur, *many* et *upon* sont aussi prononcés [məni] et [əpən]. Évidemment, en admettant qu'en réalité il n'y a que [m'əni] et [əp'ən], il faudrait considérer que même l'anglais est une langue où les mots atones n'existent pas.

Avril 1980

Cracovie

[9] W. Mańczak, *Le développement phonétique des langues romanes et la fréquence*, Cracovie, 1969.

[10] H. Eaton, *Semantic Frequency List for English, French, German and Spanish*, Chicago, 1940.

PROBLEMATICA SIMBOLULUI

Este îngrijorătoare dezordinea la care s-a ajuns în domeniul terminologiei semiotice, o dezordine care nu este numai a terminologiei, ci și a viziunii. Această situație afectează cu deosebire discuțiile despre simbol. Încercînd să sistematizăm tendințele care se manifestă în această privință, în ultima vreme, scopul nostru principal este de a desprinde cîteva dintre problemele nerezolvate ale procesului de simbolizare.

Nici măcar statutul semiotic al simbolului nu este recunoscut de toți cercetătorii. L. Hjelmslev (a se vedea, de exemplu, [11], p. 373) consideră că simbolul este un non-semn, deoarece e o entitate monoplană, în timp ce semnul este o entitate biplană sau pluriplană. Într-un simbol devenit clasic, cel al balanței reprezentînd justiția, simbolizarea ar consta, după Hjelmslev, în corespondența dintre ideea de cîntărire obiectivă și aceea de justiție, deci ar fi vorba de o relație între entități aparținînd amîndouă planului semnificatului, în timp ce semnul balanței ar fi definit de o corespondență cel puțin biplană (între cuvîntul și obiectul corespunzător).

Există și un alt mod de a refuza simbolului statutul de semn (indiferent de faptul dacă semnul e considerat o entitate binară sau ternară). Avem în vedere concepția din [12], unde prin simbol se înțelege o configurație care servește la constituirea unui semn. Aici se admite cazul particular în care simbolul este el însuși un semn. De exemplu, un fonem este un simbol, dar nu e totdeauna un semn : fonemul francez [o] induce un semn (cuvîntul exprimat în românește prin *apă)*, în timp ce un fonem consonantic nu induce un semn. Simbolul în sensul din [12] evocă *figura* în sensul lui Hjelmslev, adică o unitate din planul expresiei sau al conținutului care participă la constituirea unui semn, dar nu este ea însăși un semn. Însă, în timp ce figurile lui Hjelmslev nu sînt niciodată semne, nu orice simbol în sensul din [12] este o figură. Astfel, fonemele consonantice nu sînt figuri, dar sînt simboluri (după [12]). Modul în care Hjelmslev încearcă să diferențieze simbolul de semn, prin incapacitatea celui dintîi de a fi analizat în figuri, vine însă în contradicție cu caracterul binar al simbolului, constituit la Hjelmslev dintr-un cuplu de figuri. Să mai observăm că la Ogden și Richards simbolul este un caz particular de figură hjelmsleviană ; el corespunde semnificantului saussurian și este inclus într-o reprezentare ternară, în care celelalte două vîrfuri sînt referința (=semnificatul saussurian) și referentul (=realitatea).

Distincția hjelmsleviană dintre semn și simbol reapare, într-o altă terminologie, la Ducrot și Todorov ([9], p. 134), pentru care simbolizarea este o asociere mai mult sau mai puțin stabilă între două unități ale aceluiași nivel (de exemplu doi semnificanți sau doi semnificați), în timp ce semnificarea, adică procesul de constituire a semnului, este o asociere între două unități aparținînd unor nivele diferite (un semnificant și un semnificat). De exemplu, asocierea semnificatului „flacără" cu semnificatul „dragoste" este o simbolizare, în timp ce asocierea cuvîntului *flacără*

cu semnificatul său conduce la un semn. Semnificantul *tu* definește în raport cu semnificatul său un semn, dar semnificatul „tu" în raport cu semnificatul „familiaritate" definește un simbol.

Aici putem insera concepția semiotică a acad. Ion Coteanu, care se opune atît celei hjelmsleviene, cît și celei formulate de Ducrot și Todorov, avînd comun cu acestea doar caracterul binar al semnului. Pentru I. Coteanu, semnul este asocierea a două entități situate în același plan, aceste entități fiind, una, imaginea mentală a obiectului substituit, cealaltă, imaginea mentală a obiectului suport. Procesul de semioză include aici patru componente, două obiectuale și două mentale, dar semnul le reține numai pe ultimele două. În raport cu omogeneitatea celor două componente ale sale, se poate spune că semnul — la I. Coteanu — se apropie de simbolul hjelmslevian sau cel în sensul lui Ducrot-Todorov, dar se deosebește de acestea, între altele, prin faptul că relația de simbolizare la I. Coteanu nu mai este incompatibilă cu cea de semnificare, ci se constituie ca un caz particular al ei : acela al semnului care trimite la obiect prin intermediul altui semn ([7, p. 19 și p. 22). În același timp, din punctul de vedere al lui Hjelmslev sau al lui Ducrot — Todorov, semnul (și, în particular, simbolul) la I. Coteanu devine un non-semn, în contradicție cu intențiile autorului.

Dacă la unii din autorii discutați simbolul se opune semnului iar la I. Coteanu primul se subordonează celui din urmă, nu lipsesc nici autorii la care semnul este subordonat simbolului. Acesta este cazul la B. Malmberg ([13], p. 9—10), care propune termenul de simbol pentru ceea ce Peirce numește semn (pentru un studiu sistematic al semnului la Peirce, a se vedea [8]), acest din urmă termen fiind rezervat unităților dublu articulate (în sensul lui Martinet) care-și datorează existența unui act de semnificare (deci rezervat în primul rînd semnului lingvistic). Obiceiul de a utiliza termenul de simbol ca denumire generică a oricăror tipuri de semne apare și anterior lui Malmberg; a se vedea, de exemplu, [2] și [6]. Această situație este în concordanță cu o observație a lui Goethe, conform căreia tot ce se petrece este simbol, totul trebuie înțeles simbolic.

Distinctă de toate concepțiile de mai sus apare concepția lui Ferdinand de Saussure (a se vedea, de exemplu, [14], p. 20), care, ca și Hjelmslev și Ducrot—Todorov mai tîrziu, opune simbolul semnului lingvistic, dar nu ca non-semn, ci ca semn motivat diferențiat de cel nemotivat (cum este semnul lingvistic), argumentîndu-se că, de exemplu, balanța ca semn al justiției sau crucea ca semn al creștinătății sînt semne motivate, în timp ce corelarea semnificantului *justiție* cu semnificatul „justiție" este nemotivată.

Față de reprezentările binare ale simbolului, prezentate mai sus, fondatorul semioticii, Ch.S. Peirce, și, în general, semiotica anglo-saxonă și cea germană actuală propun o reprezentare triadică a semnului și, în particular, a simbolului. Înțelegînd prin semn triada care se constituie prin un reprezentant (cum ar fi cuvîntul *pom*), un interpretant (noțiunea de „pom") și un obiect sau referent (pomii ca atare), Peirce analizează trei tipuri de relații : ale reprezentantului cu el însuși, ale reprezentantului cu interpretantul și ale reprezentantului cu obiectul. Din acest ultim punct de vedere, reprezentantul poate fi determinat de obiect pe o bază convențională (deci în sensul interpretării pe care vrem s-o adoptăm), caz în

care semnul devine simbolic, sau pe o bază neconvențională, reală, ca atunci cînd reprezentantul este determinat de obiect prin natura sa internă — caz în care avem un semn iconic (la rîndul său de trei feluri: diagramă, graf sau metaforă) — sau pe baza relației sale cu obiectul — caz în care avem un semn indicial (aici intră simptomele, semnele deictice etc.). Desigur, aceste distincții nu sînt în general nete, un același proces de semioză implicînd diferite grade de iconicitate, indicialitate și simbolizare, dar unul dintre acestea este de obicei predominant.

În timp ce simbolul peircian se definește în raport cu obiectul, a cărui legătură cu reprezentantul este bazată pe o convenție care numai uneori e motivată, simbolul saussurian se definește în raport cu interpretantul, a cărui legătură cu reprezentantul este bazată pe o convenție care e totdeauna motivată. Convenția poate primi caracter de necesitate (de exemplu, cînd e primită de la generațiile anterioare), după cum poate fi socială sau individuală; astfel, în limbajul științific un simbol este uneori propus de un autor în mod arbitrar, deci nejustificat nici de o legătură internă cu obiectul, nici de o legătură socială cu interpretantul. Convenția individuală nu e totdeauna sancționată social (unii termeni rămîn numai la autorul care i-a propus). Dacă mai adăugăm faptul că la unii autori simbolul e obligatoriu perceptibil (de exemplu în [6], p. 633), pe cînd la alții el poate fi uneori numai inteligibil, rezultă că orice discuție sistematică despre simbol trebuie să aibă în vedere următoarele dihotomii: arbitrar-nearbitrar, motivat-nemotivat, convențional-neconvențional, individual convențional-social convențional, necesar-nenecesar, perceptibil-neperceptibil. De fiecare dată trebuie precizat dacă se are în vedere raportul cu obiectul sau cu interpretantul. Alunecarea necontrolată dintr-un raport în celălalt este frecventă (de exemplu, în [10], p. 191—192). Dealtfel, inconsecvențe de acest fel au fost semnalate de Benveniste [4] chiar la F. de Saussure; prevenit, Miclău consideră, în discuția semnului, în mod diferențiat clasa de obiecte, semnificantul și semnificatul ([15], p. 94—95).

Simbolul mai e delimitat în raport cu dihotomia uman-nonuman. Astfel, în [5] (citat după [13]) apare ideea specificității umane a funcție simbolice, specificitate contestată în [13] (p. 9), unde funcția simbolică apare posibilă la primatele superioare, și, cu și mai multă vigoare, în [18] (p. 138), unde funcția simbolică e semnalată chiar la unele specii de insecte.

În discutarea simbolului artistic este obligatorie referirea la dihotomia precis-imprecis, care poate lua diferite forme ([1], [19], [20]). Dacă în [1] se vorbește de caracterul aluziv al simbolului, în [19] interpretarea simbolică este prezentată ca o activitate nesupusă nici unui cod. Această activitate are caracter de improvizație (am spune mai degrabă că are un caracter ad-hoc), se sprijină pe o cunoaștere implicită și ascultă de reguli neconștientizate. Ar rezulta că simbolizarea este un proces care trebuie construit și reconstruit de fiecare individ în parte, un proces aparținînd competenței noastre creative. Echipamentul mental înnăscut este aici la fel de esențial ca și experiența socială. În această ordine de idei — și la diferite grade de dificultate și inițiativă personală — se așază interpretarea cuvintelor, a proverbelor, a miturilor (Eliade), a viselor (Freud), a misterelor inițiatice, a mentalității arhaice, a legendelor. Astfel

de manifestări se pot înfăţişa sub forma unui discurs ordinar, dar semnificaţiile lor nu pot fi epuizate printr-o analiză lingvistică ; mai e nevoie şi de o interpretare simbolică. Aşa se constituie hermeneutica, al cărei statut semiotic are în vedere gradul înalt de ezitare al relaţiei dintre reprezentant şi interpretant, modul implicit în care ea este dată, trebuind să fie redescoperită mereu.

În sfîrşit, tot în discuţia simbolului artistic apare dihotomia particular-general, fără de care nu se poate înţelege deosebirea dintre simbol şi metaforă sau, mai precis, transformarea celei din urmă în cel dintîi.

Pentru unele aspecte patologice ale activităţii de simbolizare se poate porni de la ideile din [15] şi [21].

BIBLIOGRAFIE

1. GHEORGHE ACHIŢEI, *Simbol (în estetica modernă). Dicţionar de estetică generală*, Bucureşti, 1972, p. 322.
2. NICOLAE BALOTĂ, *Simbol. Dicţionar de termeni literari*, Bucureşti, 1976.
3. MAX BENSE — ELISABETH WALTHER, *Wörterbuch der Semiotik*, Köln, 1973.
4. EMILE BENVENISTE, *Problèmes de linguistique générale*, Paris, 1966.
5. GEORGES CHARBONNIER, *Entretiens avec Lévi-Strauss*, 1961, p. 187—188.
6. OCTAVIAN CHEŢAN — RADU SOMMER coordonatori ştiinţifici, *Dicţionar de filozofie*, Bucureşti, 1978.
7. ION COTEANU, *Stilistica funcţională a limbii române*, Bucureşti, 1973.
8. GÉRARD DELEDALLE, *Théorie et pratique du signe*, Paris, 1979.
9. OSWALD DUCROT — TZVETAN TODOROV, *Dictionnaire encyclopédique des sciences du langage*, Paris, 1972.
10. AL. GRAUR, S. STATI, L. WALD redactori responsabili, *Tratat de lingvistică generală*, Bucureşti, 1971.
11. ALGIRDAS GREIMAS — JOSEPH COURTÉS, *Sémiotique. Dictionnaire raisonné de la théorie du langage*, Paris, 1979.
12. AERT H. KUIPERS, *On symbols, distinctions and markedness. Lingua*, 1974.
13. BERTIL MALMBERG, *Signes et symboles*, Paris, 1977.
14. ANDRÉ MARTINET, *Le langage*. Encyclopédie de la Pléiade. Paris.
15. PAUL MICLĂU, *Le signe linguistique*, Paris, 1970.
16. STANISLAW OSSOWSKI, *An analysis of the concept of sign* (fragments), în *Semiotics in Poland*, 1894—1969, ed. J. Pelc, *PWN* Warszawa — Dordrecht, Holland, 1979, p. 164—177.
17. P. SCHVEIGER, A. TROFIN, MARIA RADU, *Dicţionar de terminologie lingvistică*, Univ. Babeş-Bolyai, Facultatea de filologie, Cluj-Napoca, 1978, p. 311.
18. THOMAS A. SEBEOK, *Contributions to the doctrine of signs*, Bloomington-Lisse, 1976.
19. DAN SPERBER, *Le symbolisme en général*, Paris, 1974.
20. TZVETAN TODOROV, *Introduction à la symbolique*, in „Poétique" (1972), nr. 11.
21. KAZIMIERZ TWARDOWSKI, *Symbolomania and pragmatophobia* (fragments), în *Semiotics in Poland* 1894—1969, ed. J. Pelc, PWN Warszava — Dordrecht, Holland, 1979, p. 3—6.

Mai 1980

Facultatea de matematică
Bucureşti, Academiei 14

L'INFIXE EN -*e*- DES VERBES DE LA I^ÈRE^ CONJUGAISON EN LADIN DU VAL GARDENA

Alors que le roumain conjugue fréquemment les verbes de la conjugaison en *a* en insérant un infixe -*ez*-, seuls certains dialectes recourent éventuellement à quelque infixe spécialisé pour cette conjugaison. Ce sont essentiellement des parlers groupés le long de l'Adriatique [1] : le vegliote (ind. prés. 3. *sper-ai-a)*, l'istroroman (3. *criol-e-a*, *brontol-i-a)*, l'ancien vénitien *(consum-e-a)*, l'abruzzain *(spassegg-ei-a)*, le dialecte des Pouilles *(gnuttech-ei-a)* et le lucanien *(mazzech-ie-ta)* ; En outre un infixe particulier est fréquent pour les verbes de la première conjugaison dans les parlers ladins dolomitiques[2] ; par exemple au Val Gardena : *abit-e-a*.

L'origine de l'infixe de la zone côtière de l'Adriatique n'a pas soulevé de doute : on y voit — comme en roumain — le résultat du suffixe -*idiare*[3]. Mais pour l'infixe du ladin central, deux explications ont été proposées : celle d'une création autonome, limitée au ladin dolomitique, et celle aussi du suffixe -*idiare*, devenu infixe, théorie qui a l'avantage de s'intégrer dans les autres faits romans. Ces deux explications seront examinées ici successivement (§§ **1**, **2**), mais en centrant l'exposé sur le parler du Val Gardena. Il sera proposé une modification de la seconde (§ **3.**)

1. La première théorie, esquissée par Gartner (§ 155), a été explicitée par M. Elwert (§ 280) pour le parler du Val Fassa. M. Elwert estime que dans des verbes issus de formes latines en -*iliare (similiare* >*someér*, **impilliare* > *impeér)*, en -*icare* ou -*ecare (precare* >*preér)* ou en -*igare (ligare* >*leér)*, c'est-à-dire des verbes ladins à radical terminé par une voyelle, le *e* de ces verbes a été interprété comme faisant partie de la terminaison, ce parce que habituellement le radical des verbes finit par une consonne *(cant-er)* ; le *e* aurait été séparé à tort. Et c'est ainsi qu'à côté d'un paradigme tel que ind. prés. 4. *impeón* 3. *impéa*, se serait créé celui du verbe à infixe : 4. *petenon* (←*pectin-amus*) →3. *petenéa*.

[1] Cf. W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, Reprint 1923, t. II, § 203 ; G. Rohlfs, *Grammatica storica della lingua italiana e dei suoi dialetti*, trad. italienne, Torino, t. II, § 526 ; P. Tekavčić, *Grammatica storica dell'italiano*, Bologna, Il Mulino, t. II, § 1063, et t. III, § 1629 ; E. Bourciez, *Eléments de linguistique romane*, § 207 b.

[2] Cf. Th. Gartner, *Raetoromanische Grammatik*, Heilbronn, 1883, § 155 ; W. Meyer-Lübke, *o.c.*, § 203 ; E. Bourciez, *o.c.*, § 207 b ; Th. Elwert, *Die Mundart des Fassa-Tals*, Wiesbaden, Reprint 1972, § 280 ; J. Kramer, *Historische Grammatik des Dolomitenladinischen*, t. II : *Formenlehre*, Gerbrunn, 1978, pp. 67—68. Le parallélisme entre les infixes roumain et ladin a été signalé par Maria Iliescu, *Concordanţe între limba română şi dialectele retoromane*, SCL, XXII (1971), p. 372.

[3] Un problème subsiste pourtant pour l'ancien vénitien. M. Rohlfs (t. III, 1160) remarque la dualité du résultat entre, d'une part, le suffixe -*idiare* qui, en ancien vénitien, est en affriquée dentale sonore [-*edžar*], et d'autre part, la « forme réduite » au simple *e* lorsqu'il s'agit de l'infixe : *consum-e-a*.

Cette explication a été rejetée par M. Kramer parce qu'elle ne peut être appliquée aux autres langues romanes[4]. Il rappelle en outre, contre l'hypothèse d'une création autonome, le parallélisme, en dolomitique et ailleurs — par exemple en roumain — avec l'existence de l'infixe qui provient du suffixe *-ęescere*, et ce pour les verbes en *-ire*[5], c'est-à-dire au Val Gardena [*eš*] : 4. *parti-on* mais 3. *part-ësc*.

La démonstration de M. Elwert ne me convainc pas non plus, mais elle mérite un examen critique, non seulement parce que la seconde théorie, celle par *-idiare*, pose des problèmes, mais aussi parce que son argumentation contient des considérations qui sont utilisées en réalité — on le verra — dans la seconde théorie.

Je rappellerai au préalable les faits au Val Gardena[6].

Les verbes de la conjugaison I prennent éventuellement l'infixe *-e-* à la personne 3. (et 6. qui est identique) si le radical est terminé par une consonne : par exemple ind. prés. 4. *abit-on* 3.—6. *abit-e-a*. Lorsque la voyelle de terminaison n'est pas *-a* mais *-e*, c'est-à-dire, entre autres, aux personnes 1. et 2. de l'indicatif présent (cf. 1. *ciant-e* 2, *ciant-es)* l'infixe est en *-ei-* : 1. *abit-ei-e* 2. *abit-ei-es*. Ceci pour une raison de phonétique combinatoire : tant dans la flexion nominale que verbale, un *e* tonique siuvi d'un *e* atone s'adjoint une semi-voyelle notée *i* ; par exemple : singulier *panea* pluriel *panéies*, *zità* plur. *ziteies*.

Lorsque le radical du verbe est terminé par la voyelle *i*, l'infixe est uniformément *-ei-* : 4. *arpi-ón* 3. = 6. *arpi-éi-a* (cf. **hĭrpica(n)t)*.

Il convient donc d'expliquer l'infixe de la personne 3. = 6. c'est-à-dire essentiellement *e (abitea)* et accessoirement celui en *-ei-* à la même personne *(arpieia)*.

Si, dans le Val Fassa, les verbes qui auraient servi de point de départ pour l'introduction du *e* sont ceux en *-eér*, dans les parlers du Val Gardena, cet *e* prétonique et en hiatus est passé à *i*. On a donc respectivement *semië (similiare)*, *'impië (*impilliare)*, *prië (precare)* ; ajoutons *pië (piliare)*, *sfrië (←fricare)*, *crië (creare)*[7].

De tels verbes continueraient donc d'être sentis, aux personnes 4. et 5. de l'indicatif présent, comme ayant un radical terminé par une voyelle, 4. *semi-on*, *'mpi-on* 5. *semi-ëis*, *'mpi-ëis*, mais, par contre, aux autres personnes, le radical aurait été considéré comme terminé par une consonne : 3. *sem-ea*, *'mp-ea* ; ceci aurait déterminé un type de conjugaison comme 4 *abit-on*→ 3. *abit-ea*.

Cette interprétation en consonne paraît peu vraisemblable. Les verbes avec un radical à finale vocalique ou semi-vocalique en *i* entrent dans un système d'alternances accentuelles dans lequel le *i* peut être maintenu ou faire place à un autre timbre. Il est maintenu dans 4. *spi-on* 3. *spi-a*, 4. *safui-on* 3. *safoi-a* (*←suffocat)*, 4. *svai-on* 3. *svei-a* (**ex-vĭgilat)*,

[4] Cf. J. Kramer, *o.c.*, t. II, p. 68, n. 245.

[5] Cf. *ibid.*, p. 68. Un tel infixe en *-e-*, et non en *-i-*, existe en catalan (4. *partin* 3. *parteix)*, au Sud-Est de la France (cf. W. Meyer-Lübke, *o.c.*, t. II, § 200), en romanche, rarement dans les dialectes italiens (siennois, napolitain, voire celui de Pouilles : cf. G. Rohlfs, *o.c.*, t. II, § 525).

[6] Cf. Minach-Gruber, *La rusneda de Gherdëina, Saggio per una grammatica ladina*, Bolzano, 1952 ; A. Lardscheinder-Ciampac, *Wörterbuch der Grödner Mundart*, Innsbruck, 1933.

[7] Dans le système graphique de ce dialecte le *ë* indique un *e* très ouvert et proche du *a*.

4. *pai-on* 3. *pai-a* (<*pacat*). Dans d'autres verbes, l'alternance accentuelle affecte le timbre *i* : 4. *cri-on* 3. *chie-r* (<*quaerit*), 4. *cri-on* 1. *crëi-e* (<*credo*), et la série du type 4. *semi-on* 3. *seme-a*, 4. *'mpi-on* 3. *'mpe-a*... Ces verbes restent, dans le sentiment des sujets parlants, avec un radical à finale vocalique ou semi-vocalique, tout comme par exemple en roumain 4. *mui-em* 3. *moai-e*.

En ladin du Val Gardena, mais non dans celui du Val Fassa, une partie des verbes à radical prétonique terminé par un *-i* suppriment l'alternance accentuelle, qui affectait le *i*, généralisent ce radical à finale vocalique, et recourent, eux aussi, à l'infixe : tel est le cas de 4. *li-on* 3. *li-ei-a* (≠*lĭgat*), 4. *pli-on* 3. *pli-ei-a* (≠*plĭcat*), 4. *arpi-on* 3. *arpi-eia-a* (≠**hĭrpĭcat*), 4. *dubli-on* 3. *dubli-ei-a* (≠*duplĭcat*), 4. *masti-on* 3. *masti-ei-a* (≠*mastĭcat*) 4. *medi-on* 3. *medi-ei-a* (≠*medĭcat*), 4. *rumi-on* 3. *rumi-ei-a* (≠*rumĭgat*)...L'infixe est ici en *ei* et non en *e* par suite, sans doute, d'une interprétation des alternances du type : 4. *jui-on* 3. *juéi-a* (<*jŏcat*), 4. *mui-on* 3. *muéi-a* (<*mŏlliat*), formes qui auront été décomposées comme ayant un radical en *u* : 3. *ju-eia* 3. *mu-ei-a* ; d'où 4. *li-on*→3. *li-eia* (au lieu de **lea*), 3. *pli-ei-a* (au lieu de **plea*), etc. Mais il s'agit là d'un phénomène secondaire, limité et distinct de l'infixe *e* ; il ne s'est pas produit au Val Fassa, où l'on garde 4. *le-on* 3. *le-a*...

En conclusion, on voit malaisément qu'au Val Gardena, des formes telles que 3. *semea*, *pea*, *prea*, *sfrea*, *crea*...auraient introduit un infixe *e*. Et si M. Elwert a proposé cette explication, ce fut sans doute parce que le suffixe issu de *-idiare* est en *-ejè*, et non en *-è*.

2. La seconde théorie, celle qui voit dans l'infixe *-e-* le résultat de *-idiare*, a été formulée autrefois par Meyer-Lübke et Bourciez [8]. Elle a été reprise récemment par M. Kramer. Toutefois, conscient du problème de la dualité des résultats de *-idi-*, il la présente d'une manière différente [9].

Il estime que, à côté d'une évolution du groupe *-di-* en affriquée ou continue dentales [*ts*/*z*] (par exemple : Val Gardena *mez* (<*medium*) et *vesuel*<**haediolum*), le suffixe *-idiare* a abouti en ladin dolomitique, sous l'accent, à une diphtongue *ei*/*ai* ou à une voyelle *e*, et, devant l'accent, à une semi-voyelle [*i̯*] (*batiè*<*baptidiare*). Par contre la continue palatale du suffixe *-ejè* serait — et il reprend une opinion de M. Elwert — un emprunt à l'Italie du Nord.

Cette démonstration ne m'a pas convaincu. La seule preuve[10] de l'évolution *-idi* >*ei*/*ai*/*e* est le verbe *batiè*, qui relève de la langue ecclésiastique[11], et qui, sous cette forme, n'existe qu'au Val Badia, au Val Marebbe et au Val Livinallongo, alors que, dans ces mêmes trois parlers, le suffixe est en [*ežè*] pour les autres verbes[12]. Ailleurs, c'est-à-dire au Val Gardena et au Val Fassa, *baptidiare* aboutit aussi à une forme en *-ejè*,

[8] Cf. W. Meyer-Lübke, *o.c.*, t. II. § 203 ; Bourciez, *o.c.*, § 207 b.

[9] Cf. J. Kramer, *o.c.*, t. I (*Lautlehre*), pp. 166–167, t. II, pp. 67–68.

[10] Pour la réduction de *di* en *i* dans gard. *ncúei* (<*hinc hodie*), citée par M. Kramer, cf. G. Rohlfs, t. I, § 277 *in fine*.

[11] Et qui connaît parfois un traitement spécial. Par exemple, en bas-engadinois (parler de Sent) — où le suffixe *-idiare* aboutit à *-iar* (**nitidiare* > *nettiar*) — *baptidiare* donne *babğar* : cf. G. Pult, *Le parler de Sent*, Lausanne, 1897, § 304, p. 111.

[12] Cf. J. Kramer, *o.c.*, t. I, p. 167.

c'est-à-dire respectivement *batejè* et *batejer*[13] et dans ces deux derniers parlers, l'infixe est en *-e-*, non en diphtongue, sauf éventuellement au Val Gardena, une diphtongue que je considère d'origine secondaire, comme il a été dit plus haut[14].

Si cette explication de l'infixe par *-idi-* prend un autre point de départ que celle proposée par M. Elwert, le raisonnement pour expliquer son évolution vers un infixe me semble, en fait, le même : le radical aurait été senti, aux personnes 1., 2., 3. et 6., comme terminé par une consonne (par exemple au Val Marebbe : 3. **bat-ei-a)*[15], alors que, aux personnes 4. et 5., il est terminé par une semi-voyelle (4. *bati-on*, 5. *bati-eis)*. Ce point de vue a déjà été critiqué. En outre, ces parlers conservent de nombreuses alternances vocaliques liées à l'accent. Et s'il y avait eu une unification du radical, ce serait plutôt le *i* des personnes 4. et 5. qui se serait généralisé aux autres personnes *(*bati-ei-a)*, comme ce fut le cas précisément pour ce verbe et d'autres dans le dialecte romanche de Müstair[16].

Enfin on peut s'étonner que le suffixe *-ejè* soit considéré comme un emprunt à l'Italie du Nord. Il faudrait alors en dire autant, par exemple, des suffixes *-ager* du haut-engadinois et *-egiar* du sursilvain, considérés jusqu'ici comme des résultats autochtones de *-idiare*[17], à côté de l'affriquée ou continue dentale (haut-engadinois *mez* (<*medium)* et *uzöl* (<**haediolum)* ; sursilvain *mez* et *ansiel)*. Il semble bien que ces régions, comme l'Italie du Nord et le toscan (cf. *raggio* et *mezzo)*, aient connu les deux traitements[18].

3. Quoi qu'il en soit de l'origine, autochtone ou non, du suffixe *-ejè* je proposerais de lui rattacher, d'une autre façon, l'infixe *e*.

En effet, il est symptomatique que tous les verbes avec le suffixe *-ejè* prennent l'infixe ; p. ex. ind. 4. *sblanchejon* 3. *sblanchejea* (cf. ital. *biancheggiare)*. Ceux à radical terminé, entre autres, par *r*, perdent, par syncope, le *e* devant l'accent ; il s'agit p. ex. de *marterjè* (<**martiridiare)*, *bunderjè* (← allemand *wandern)*, *malterjè/marterjè* (←*martellum)*, *tumperjè* (←*temperare)*. Mais aux personnes 1., 2., 3. et 6. le *e* aurait dû rester parce qu'accentué. Et de tels verbes devraient être conjugués de la manière suivante : 4. *marterjon* mais 3. **marteréja* (<**martiridiat)*. . . Il y aurait eu uniformisation du radical, c'est-à-dire extension de celui utilisé aux personnes 4. et 5. *(marterj ⸗)*, mais, aux personnes 1., 2., 3. et 6., postposition, par métathèse, du *e* : **marteréja* →**marterj-e-a* ; ceci évite l'oscillation de l'accent.

[13] Cf. Elwert, *o.c.*, § 192, 4°.

[14] Contrairement à M. Kramer qui voit dans le *e* du Val Gardena une réduction d'un *ei* : cf. J. Kramer, *o.c.*, t. I, p. 68, n. 247.

[15] Je la suppose, sur la foi de l'exposé de M. Kramer, qui ne dit pas comment ce verbe est conjugué.

[16] Infinitif *baty-ar*, ind. prés. 3. *baty-ay-a* (et non **bat-ay-a)* : cf. A. Schorta, *Lautlehre der Mundart von Müstair*, Paris, 1938, § 49.

[17] Cf. E. Walberg, *Saggio sulla fonetica del parlare di Celerina-Cresta*, Lund, 1907, § 235, p. 132, et L. Caduff, *Essai sur la phonétique du parler rhétoroman de la vallée de Tavetsch*, Berne, § 203, p. 153.

[18] Cf. G. Rohlfs, *o.c.*, t. I, §§ 277 et 276. Il y a aussi dualité de traitement dans les trois langues de la péninsule ibérique et en ancien provençal : cf. RRL XXI (1976), p. 5, n. 7.

Les verbes en *-ejè* auraient suivi, tels que *armejè* (ital. *armeggiare*), *manejè* (ital. *maneggiare*), *batejè* (<*baptidiare*), *pustejè* (→ allem. *pusten*), *scartejè* (emprunté au trentin et qui constitue une réfection de **excardiare*)[19] *sblanchejè* (←germ. *blank*). Certes le *e* prétonique est conservé par la graphie, mais il est faible. Et on sait qu'en ladin du Val Gardena, les *r*, *l*, *n* et *m* sont des sonantes, entre autres, lorsqu'elles sont précédées et suivies d'une consonne [20].

Dans d'autres conditions encore, les parlers ladins ou romanches affaiblissent sans doute le *e* contrefinal (**manjè*, **batjè*) plus que ne le relève la graphie[21]. C'est ainsi que, en sursilvain, le *e* du suffixe *-egiar* doit être parfois plus graphique que réel, et dû à une influence culturelle et à une tendance « savante » : il y a en effet disparition fréquente des intertoniques autres que celles issues du *a* latin[22]. Et si, dans certains parlers du ladin plus oriental, la syncope est actuellement moins forte[23], il semble que le *e* a été rétabli dans la prononciation sous l'influence de la langue commerciale vénéto-trentine[24].

Ce serait donc sur le modèle de verbes tels que 4. *marterjon* 3. *marterjea*, 4. *bat(e)jon* 3. *bat(e)jea* (pour **bateja*<*baptidiat*) que l'infixe *-idi* n'aurait pas conservé la consonne de *-*ej-* mais se serait réduit au simple *-e*. Et sous cette forme il se serait étendu à d'autres verbes en *-are*.

4. Oserais-je ajouter une hypothèse concernant, cette fois, le romanche? Ces parlers recourent, eux, éventuellement à l'infixe [*eš*] non seulement pour les verbes en *-ire*, comme en dolomitique[25], mais aussi pour ceux en *-are* : sursilvain 4. *ignor-ein* 3. *ignor-esch-a*, haut-engadinois 4. *ignor-ains* 3. *ignor-esch-a*. Il n'est pas exclu que, à la conjugaison I, cet infixe en [*eš*], c'est-à-dire en continue palatale sourde, se soit, en réalité, substitué, à une époque prélittéraire, à un autre, issu, lui aussi, de *-idi-*, c'est-à-dire en affriquée palatale sonore [*edž*]. Celui-ci aurait élargi autrefois le radical de certains verbes en *-are*. Et le remplacement de [*edž*] par [*eš*] était d'autant plus aisé que, à la finale absolue de l'indicatif présent 1., la consonne finale était ou est aussi une sourde [*etš*][26].

Si tel fut le cas, le roumain, par ses deux infixes, se rattacherait moins aux parlers de la côte Adriatique — qui ne recourent pas à un infixe issu de *-escere* pour les verbes en *-ire*—qu'à une autre aire plus éloignée, c'est-à-dire une situation qu'aurait connue autrefois les dialectes romanches des Grisons, et que connaît encore la région ladine du Tyrol du Sud.

Octobre 1979 *Universités de Gand et de Bruxelles*

[19] Cf. Th. Elwert, *o.c.*, § 192, et REW 2956.

[20] Et l'on écrit même *prjonier* (= prisonnier), *en vedl sculé* (= un ancien disciple), *tl mond 'ntier* (=dans le monde entier) ; cf. à ce sujet J. Kramer, *o.c.*, t. I, p. 91 et dans Lardschneider, les mots commençant par *n* + consonne : *o.c.*, p. 237 sv.

[21] Cf. J. Kramer, *o.c.*, t. I, p. 93 et aussi en piémontais : *batjè*, *netjè*, *bukjè* : cf. G. Rohlfs *o.c.*, t. III, § 1160.

[22] Cf. J. Huonder, *Der Vokalismus der Mundart von Disentis*, Erlangen, 1900, § 63 ; L. Caduff, *o.c.*, § 81.

[23] Cf. Elwert, *o.c.*, p. 57, n. 247.

[24] Cf. *ibid.*, § 72 *in fine* (p. 58) et J. Kramer, *o.c.*, t. I, p. 93.

[25] Cf. *supra*, n. 5.

[26] Cette personne 1. n'avait pas de voyelle de terminaison en sursilvain ancien (1. *flisseig*, mod. *flessegel*) et n'en a pas en haut-engadinois (1. *afflisaig*).

G. MIHĂILĂ

ÎMPRUMUTURI BULGĂREȘTI ÎN SUDUL TERITORIULUI DACOROMÂN

„În comparație cu restul dialectelor limbii române, dialectul muntean are un număr mai mare de cuvinte de origine bulgară, turcă și romanică occidentală. Cuvintele de origine bulgară se datoresc contactului mai strîns dintre vorbitorii acestui dialect și vorbitorii limbii bulgare" — scria prof. Ion Coteanu cu aproape două decenii în urmă, în prima sinteză de dialectologie românească[1].

Pornind de la aceste observații și luînd în considerație datele mai multor hărți ale *Atlasului lingvistic român* și ale surselor lexicografice fundamentale, am putut confirma ulterior teza potrivit căreia, în afara împrumuturilor vechi slave (vechi bulgare), pătrunse în limba română în secolele IX—XI (parțial și XII), în sudul țării (Muntenia, Oltenia, Dobrogea, uneori și în zonele învecinate, spre vest sau spre nord) se întîlnesc o serie de cuvinte împrumutate din limba bulgară după secolul al XII-lea, ca urmare a relațiilor directe ale Țării Românești (și Moldovei) cu Bulgaria medievală, pînă la ocuparea acesteia de către turci (sfîrșitul secolului al XIV-lea), iar mai tîrziu — a migrărilor izolate sau mai compacte de populație bulgărească la nordul Dunării. Cuvintele aparținînd acestei grupe de împrumuturi pot fi determinate atît pe baza hărților ALR și NALR (în curs de publicare), a *Dicționarului limbii române* — tezaur (seria veche, DA, sub conducerea lui S. Pușcariu, și cea nouă, DRL, sub redacția acad. Iorgu Iordan, acad. Al. Graur și a acad. Ion Coteanu), a glosarelor regionale, cît și a trăsăturilor fonetice specifice bulgărești, de-a lungul întregii istorii a acestei limbi, respectiv în epoca de după secolul al XII-lea (de ex., în primul rînd, vocalele denazalizate, în cuvinte ca : *potecă*<bg. *păteka*, cf. v.sl. *pǫtь* „drum", *teglici*<bg. *teglič*, cf. v.sl. *tęgnǫti* 'trahere, tendere'[2].

Dăm, în continuare, lista unor astfel de împrumuturi bulgărești în sudul (și estul) teritoriului dacoromân, extrase din sursele indicate mai sus[3] :

[1] *Elemente de dialectologie a limbii române*, București, 1961, p. 82 ; vezi și tabelul unor diferențe lexicale în subdialectele dacoromâne, la p. 72—73. Diverse arii lexicale ce caracterizează aceste subdialecte fuseseră trasate cu cîțiva ani înainte de E. Petrovici, în articolul *Repartiția graiurilor dacoromâne pe baza Atlasului lingvistic român* (1954), reprodus în *Studii de dialectologie și toponimie*, București, 1970, p. 38—49 ; vezi, de asemenea, sintezele mai noi : B. Cazacu—R. Todoran, *Lexicul dacoromân (Trăsături specifice și arii lexicale)*, București, 1965 ; Matilda Caragiu Marioțeanu, *Compendiu de dialectologie română*, București, 1975, p. 178—187 ; Matilda Caragiu Marioțeanu, Ștefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, București, 1977, p. 170.

[2] Unele exemple au fost strînse în cartea noastră *Studii de lexicologie și istorie a lingvisticii românești*, București, 1973, p. 41—46 (cu hărțile 19—23), precum și în articolul *Etimologičeski beležki (27—34)*, în vol. *V pamet na prof. Stojko Stojkov*, Sofia, 1974, p. 586—589 (cuvinte extrase din *Glosar dialectal. Oltenia*, de un colectiv sub conducerea prof. B. Cazacu, București, 1967, abrev. GDO).

[3] Utilizăm unele abrevieri adoptate în *Istoria limbii române*, red. resp. acad. Ion Coteanu, vol. I, București (sub tipar).

ciupí 'a pişca ; a apuca cu ciocul' (DA ; Petrovici, *Studii*, h. 1) (<bg. *čupja)* ; *cîrstáş, crîstáş* '1. unealtă de pescuit, formată dintr-o plasă prinsă de două nuiele, aşezate în cruce ; 2. grămadă de 13 snopi, aşezaţi în cruce' (DA ; GDO) (<bg. *krăstaš* 'obiect în formă de cruce', cf. scr. *krstaš* 'idem') ; *cobílă* '1. capră de lemn pentru transportarea plugului ; 2. scaunul rotarului etc.' (DA) (<bg. *kobila* 'iapă' ; în Banat *cóbilă* 'cobiliţă'< scr. *kobila* ; în nord şi est, *cobílă*<ucr. *kobyla)* ; *cóbilíță* 'coromîslă' (DA ; ALRM, NS II 675) (<bg. *kobilica)* ; *cócină* 'coteţ pentru porci (sau găini)' (DA ; ALRM, SN II 348 ; Petrovici, *Studii*, p. 77) (<bg. *kočina* ; în Banat şi zonele limitrofe, din scr. *kočina)* ; *colárnic* 'scaun de înspiţat roata carului' (GDO) (<bg. **kolarnik*, cf. *kolarnica* 'atelierul rotarului') ; *copáie* 'albie, covată' (DA)(<bg. *kopanja* ; în Banat, *copáne*<scr. *kopanja)* ; *cópcă* 'spărtură în gheaţa unui rîu, unei bălţi etc.' (DA) (<bg. *kopka)* ; *crívină* 'pădurice de arbori tineri spinoşi, la cotitura unei ape'(DA) (<bg. *krivina*, la pl. *krivini* 'loc cu cotituri') ; *cúşniță, cújniță, cúzniță* 'fierărie ; vatra fierarului' (DA) (<bg. *kuznica)* ;

drópie 'Otis tarda' (Tiktin, DRG) (<bg. *droplja* ; în Mold., *dróchie* şi *drófie* <ucr. *drofa)* ;

iáloviță, iálomiță 'vacă mare şi grasă' (DA) (<bg. *jalovica)* ; *íglițā* 'ac mare, undrea' (DA) (<bg. *iglica)* ; *isícă* 'varietate de plop' (DA ; GDO) (<bg. dial. *jasika)* ; *izláz* 'păşune' (DA ; ALRM, SN I 203) (<bg. *izlaz* 'loc de ieşire') ;

jupuí, jupí 'a beli, a coji' (DA ; ALRM, SN II 348) (<bg. *župja)* ;

lápoviță, lápăviță 'ploaie amestecată cu zăpadă' (DA) (<bg. *lapavica* ; paralel a pătruns în ar. *lápuviță*, megl. *lápăvitsă, lápuvitsă)* ; *livádă* (şi în est, DA ; 1498 ; *livadea* ; SbS *livezim*, pl. rom. la dat. pl. slavon — DLRV) (<bg. *livada*<ngr. λιβάδι) ;

mlácă 'mlaştină' (DLR) (<bg. *mlaka* ; în Banat, din scr. *mlaka)* ;

obór 'ţarc, staul ; tîrg de vite' (şi în est ; DLR) (<bg. *obor* ; paralel, a pătruns şi în ar. *obór, ubór)* ;

plútă[1] 'platformă plutitoare formată din trunchiuri de copac' (şi în est ; DLR) (<bg. dial. *pluta)* ; *plută*[2] '1. variantă de plop, *Populus pyramidalis* ; 2. liège' (DLR) (<bg. *pljuto)* ; *podnógi*, pl. 'pedale (iepe la război' (ALRM, SN II 310 ; DLR) (<bg. *podnogi*, pl.) ; *pojár* '1. (înv.) incendiu ; 2. arşiţă ; 3. rujeolă' (ALRM, I, 160, DLR) (<bg. *požar)* ; *postávă* 'copaie ; ladă în care curge făina la moară' (ALRM, SN II 191) (<bg. *postav* 'copaie') ; *potécă* 'cărare' (Tiktin, DGR ; DLR) (<bg. *păteka)* ; *pritocí, pretocí* 'a transvaza (vin, zeamă de murături etc.)' (şi în Mold. ; Tiktin, DRG ; DLR) (<bg. *pretoča)* ;

rálițā, rárițā 'răritoare' (ALRM, SN II 10 ; DLR) (<bg. *ralica* ; *rárițā*, sub influenţa verbului *a rărí* ; paralel, a pătruns în mr. *rálitsă, ráritsă)* ; *rasól* 'carne, peşte sau legume fierte' (la origine, în apă sărată ; DLR) (<bg. *razsol* 'saramură ; varză acră') ; *răsádnic, răsálnic* 'instalaţie pentru cultivarea răsadului' (şi în est ; DLR) (<bg. *razsadnik* ; *răsádniță, -álniță, -ániță*, cu schimbare de sufix) ; *rogojínă* 'împletitură din rogoz sau din papură' (şi în est ; DLR) (<bg. *rogožina)* ; *rúdă* 'neam' (şi în est ; ALRM, I 252 ; DLR) (<bg. *roda)* ;

samatóc 'must care se trage de pe tescovină imediat după zdrobirea strugurilor' (GDO) (<bg. *samotok*, cf. scr. *samotok)* ; *samuráslă, samulástră, samurástră* (col.) 'plante răsărite de la sine din seminţe scuturate

la strîngerea recoltei', (grîu) *samurástru* (ALRM, SN II 203) (<bg. *samorasăl, -sla)*; *scopí* 'a castra' (ALRM, SN II, 211) (<bg. *skopja*; paralel, a pătruns în megl. *scupés*, iar din scr. *škopiti*>ir. *škopi)*; *scrobí* 'a apreta' (ALRM, SN II 296) (<bg. *skrobja)*; *sporí* 'a flecări, a discuta' (Candrea, DE; DEX)[4](<bg. *sporja*; derivat românesc, *sporovăí)*; *steájer*, *stéjer* 'par înfipt în mijlocul ariei' (ALRM, SN II 53)(<bg. *stežer*; paralel, pătruns în ar. *steájer)*; *stroșí* 'a zdrobi' (GDO) (<bg. *stroša)*;

șípcă 'bucată de lemn lungă și subțire' (DLR) (<bg. *šibka)*;

teglíci 'unealtă folosită de cojocari și de cizmari pentru a întinde pielea' (Candrea, DE) (<bg. *teglič)*; *tígvă* 'curcubetă; vas făcut din fructul curcubetei; (fig.) țeastă, craniu' (ALR, SN II 200) (<bg. *tikva)*; *tîrnăcóp* 'cazma' (ALR, SN I 27) (<bg. *tărnokop)*;

zádcă, *zátcă*, *zápcă* 'lemn cu care se întoarce sulul de dinapoi al războiului de țesut' (Tiktin, DRG; Candrea, DE; GDO) (<bg. *zadka)*; *zăbránic* 'văl negru (de doliu)' (Tiktin, DRG) (<bg.*zabradnik)*; *zămîrsí (a se~)* 'a se acri (despre unt)' (DGO) (<bg. *zamărsja se)*; *zémnic* 'pivniță, beci; bordei' (Tiktin, DRG; Candrea, DE; DEX; 1504; *Zemnicele* — DLRV) (<bg. *zemnik)*.

Din cele aproape 50 de cuvinte enumerate mai sus, 2 sînt atestate în documentele slavo-române dinainte de 1521, în forme românizate *(livadă*, 1498; *zemnic*, 1504); celelalte apar fie încă din primele texte românești sudice din secolul al XVI-lea (de ex.: *ciupi*, *rudă* — Coresi, 1581) sau de la începutul secolului al XVII-lea (*rogojină* — Moxa, 1620), fie în texte ulterioare, unele dintre ele — avînd o circulație restrînsă — abia în zilele noastre (de ex.: *colarnic*, *zămîrsi*, în Oltenia, 1967).

Iată, în încheiere, grupele onomasiologice în care se încadrează aceste împrumuturi, cele mai multe din ele monosemantice în ambele limbi sau pătrunse în română cu un singur sens concret:

A. S u b s t a n t i v e. I. Cuvinte referitoare la agricultură și cultura materială: *cîrstaș*, *cobilă*, *cobiliță*, *cocină*, *colarnic*, *copaie*, *cușniță*, *igliță*, *livadă*, *obor*, *plută*[(1)], *podnogi*, *postavă*, *raliță*, *rasol*, *răsadnic*, *rogojină*, *samatoc*, *steajer*, *șipcă*, *teglici*, *tîrnăcop*, *zadcă*, *zăbranic*, *zemnic*.

II. Cuvinte referitoare la regnul animal și cel vegetal: *dropie*, *ialoviță*, *isică*, *plută*[(2)], *samuraslă*, *tigvă*.

III. Cuvinte referitoare la natura înconjurătoare și fenomene ale naturii: *copcă*, *crivină*, *izlaz*, *lapoviță*, *mlacă*, *pojar*, *potecă*.

IV. Cuvinte referitoare la viața socială: *rudă*.

B. V e r b e denumind diverse acțiuni concrete: *ciupi*, *jupui*, *pritoci*, *scopi*, *scrobi*, *spori*, *zămîrsi (a se~)*.

Caracterul dialectal al celor mai multe din aceste cuvinte este evident, fapt confirmat de hărțile ALR și ALRM, pe care pot fi urmărite cu ușurință sinonimele teritoriale: astfel, *cobiliță* este sinonim cu *obraniță* (din scr., Banat) și *coromîslă* (din ucr., în nord-estul teritoriului dacoromân); *pojar* 'rujeolă' este sinonim cu *vărsat* (participiul verbului *a vărsa*, de origine latină, în Transilvania și centrul Munteniei), *pîrpor* (din scr., în Banat) și *cori* (din ucr., în nord-est) etc.

[4] Greșit tratat în cadrul aceluiași articol cu *sporí* 'a crește; a progresa' (<*spor*).

Aparținînd graiului muntean (unele și celui moldovean), o parte din aceste cuvinte au pătruns în limba literară (*ciupi*, *copaie*, *copcă*, *dropie*, *lapoviță*, *obor*, *plută*[1, 2], *raliță—rariță*, *scrobi*, *șipcă* etc.), în timp ce altele, răspîndite pe arii mai restrînse sau cu sensuri speciale, au rămas la nivel de cuvinte dialectale (*cîrstaș*, *crivină*, *ialoviță*, *mlacă*, *samuraslă*, *zadcă*, *zemnic* și altele).

Mai 1980

Facultatea de limbi străine
București, Pitar Moș 7—13

PUNCTE „TARI" ȘI PUNCTE „SLABE" ÎN SISTEMUL MORFOLOGIC

1. Observația pleacă de la ideea formulată de profesorul Ion Coteanu a existenței în sistem a punctelor „tari" și a celor „slabe", al căror raport, cînd este bine apreciat, dă indicele de evoluție a sistemului. În concepția profesorului Ion Coteanu, punctele „tari" sînt locurile din sistem reprezentate printr-o singură formă, iar punctele „slabe" sînt locurile reprezentate prin dublete și triplete, deci caracterizate prin variație liberă, fenomenul variației libere indicînd, pentru aceste zone ale sistemului, o reorganizare în curs de realizare[1].

Este interesant de observat că evaluarea punctelor „slabe" nu se întemeiază pe „slăbiciunile" sistemului : clase numeric slabe și neproductive, omonimii, neregularități flexionare, diferențe minime, insuficiente între paradigme, plurivalența mărcilor, o organizare semantică mai complicată. Sînt cîteva din cauzele derivînd din organizarea sistemului însuși, unele care privesc organizarea formei sistemului, altele, a raporturilor de conținut, în măsură să modifice sistemul la un moment dat și să determine evoluția într-un sens sau altul. Fiecare dintre factorii de evoluție enumerați poate fi urmărit în istoria sistemului morfologic al limbii române, fiind răspunzător de modificarea sistemului într-o zonă sau alta. Și totuși, aprecierea punctelor „slabe", în concepția profesorului Coteanu, s-a făcut nu în funcție de acești factori posibil inductori, ci în funcție de efectele produse de aceștia, manifestate prin apariția formelor duble sau triple, ca etapă necesară a mișcării sistemului. Deplasarea de la cauze la formele de manifestare a evoluției a avut, probabil, ca rațiune faptul că pot interveni, simultan sau succesiv, mai mulți factori de evoluție, care nu acționează totdeauna convergent, o ierarhizare a acestora fiind dificil de făcut, sau faptul că ceea ce este „slăbiciune" a sistemului ca particularitate luată izolat poate fi tolerat în ansamblu (vezi, de exemplu, omonimii supărătoare ale sistemului flexionar care se dezambiguizează contextual), sau faptul că, admițînd o ierarhie a opozițiilor într-un sistem flexionar , „slăbiciunile" au și ele o pondere diferită, în funcție de locul, în această ierarhie, a opoziției afectate. Toate aceste aspecte conduc la ideea că factorii posibil inductori ai mișcării nu intră în acțiune în mod necesar și în direcția prestabilită de cercetător, și, în consecință, o evaluare a punctelor „slabe" în exclusivitate pe baza unei ierarhii a imperfecțiunilor sistemului este riscantă și extrem de dificil de făcut.

2. Pe baza materialului din capitolul „Morfologia verbului", redactat pentru TILR VI, deci reprezentînd perioada de după 1880, ne propunem să susținem, prin cîteva exemple, ideea că un joc complicat de fac-

[1] Cf. *Tratatul de istorie a limbii române, Principii de lucru și norme de redactare și tehnoredactare*, p. 25, § 4.1.2.3.

tori de evoluţie, a căror pondere este greu controlabilă, poate determina o modificare a unei direcţii de evoluţie, considerată la un moment dat, din afara sistemului, a fi iminentă.

3. Una dintre „slăbiciunile" des menţionate ale unui sistem flexionar o constituie neproductivitatea şi situaţia numeric slabă a unor clase flexionare, care evoluează, de obicei, în direcţia atragerii lor spre clase numeroase şi productive[2].

În limba actuală, neproductivitatea clasei verbelor în *-î* a fost remarcată de toţi cercetătorii care s-au referit, într-o formă sau alta, la acest aspect. Profesorul Al. Graur, de exemplu, vede în conjugarea cu *-î* la infinitiv „o categorie de rămăşiţe ale unei tendinţe care a produs pagube (prin înmulţirea inutilă a tipurilor de conjugare), apoi a încetat de a fi productivă"[3], apreciind că acest tip flexionar „nici nu va dura prea mult"[4]. Grigore Brâncuş, pe baza materialului din DEX, stabileşte că verbele în *-î*, astăzi numai în număr de 31, toate vechi, dintre care mai mult de jumătate au o circulaţie regională sau populară, au ajuns o clasă definitiv închisă, o categorie „moartă" în româna actuală[5].

Şi totuşi, în cadrul unei conjugări general recunoscute ca neproductivă, deci într-o zonă în care ne-am fi aşteptat ca mişcarea să se producă doar în sensul dispariţiei clasei, are loc, în jurul anului 1880, o modificare importantă la nivelul invariantelor, al cărei efect este de diferenţiere şi mai netă de conjugarea în *-i*, prin crearea de afixe p r o p r i i pentru toate formele paradigmei.

Lucrările normative de la sfîrşitul secolului trecut indicau, la formele de prezent, afixe comune pentru verbele în *-î* şi în *-i*. Philippide, de exemplu, nu înregistrează decît pe *-esc*, nefăcînd distincţie între *-ăsc* şi *-esc* şi, deci, introducînd în aceeaşi clasă de verbe tipul *pîrî* şi *zgîndări* (vezi *zgîndăresc*, *zăvoresc*, *pîresc*, *uresc*, *chioresc)*[6]. Tiktin înregistrează, pentru clasa în *-î*, trei realizări ale sufixului de prezent : *-aşte*, *-eşte*, *-ăşte* (ex. *uraşte*, *ureşte*, *urăşte)*[7], însoţind forma *urăşte* cu recomandarea „mai puţin bine", iar forma *ureşte* cu recomandarea „greşit". Indicaţia lui Tiktin nu concordă decît parţial cu ceea ce dau textele, deoarece varianta *-aşte*, singura recomandată de el, pare să fi fost definitiv eliminată din limba literară, fiind înlocuită cu *-eşte* încă de la jumătatea secolului tre-

[2] Vezi, pentru perioada de după 1880, schimbarea tipului de conjugare la verbele *acoperi*, *descoperi*, *suferi*, *sprijini*, care, prin presiunea exercitată de clasa numeroasă şi productivă a verbelor de conj. I, trec de la o subclasă flexionară cu particularitatea 1 sg. prez. ind. = 3 pl. prez. ind. la tipul de conjugare 3 sg. prez. ind. = 3 pl. prez. ind. Sau vezi, pentru aceeaşi perioadă, numeroasele fluctuaţii ale verbelor neologice în procesul adaptării la sistemul morfologic al limbii române, între conj. I şi a IV-a (ex. : *adera — aderi*, *prefera — preferi*, *repeta — repeţi*, *repeti)* sau între conj. I şi a III-a (ex. : *preceda — precede*, *proceda — procede*, *suspenda — suspende)*, care au avut ca rezultat impunerea formei de conj. I, ca urmare a ponderii deosebite a acestei clase în ansamblul conjugărilor limbii actuale.

[3] Cf. Al. Graur, *Tendinţele actuale ale limbii române*, Bucureşti, 1968, p. 199.

[4] Idem, *Studii de lingvistică generală*, Bucureşti, 1960, p. 146.

[5] Cf. Gr. Brâncuş, *Productivitatea conjugărilor în româna actuală*, în SCL XXVII (1976), nr. 5, p. 490.

[6] Cf. Alexandru Philippide, *Gramatica elementară a limbii române* pentru cursul secundar. *Sunetele. Formele*, Iaşi, 1897, p. 94.

[7] Cf. H. Tiktin, *Gramatica română. Etimologia şi sintaxa*, ediţia a III-a revăzută de I.-A. Candrea, 1945, p. 109.

cut[8]. Observaţia lui Tiktin este, însă, o mărturie a faptului că *-eşte* şi *-ăşte* se aflau, în jurul anului 1880, în variaţie liberă, diferenţa dintre ele fiind de frecvenţă şi de circulaţie în anumite zone sau variante stilistice. Lucrări normative ulterioare (vezi Şt. Pop, *Dicţionar ortografic)*[9] admit dubletele *-eşte*, *-ăşte (izvoreşte — izvorăşte, pîrăşte — pîreşte, urăşte — ureşte)*.

Evoluţia s-a făcut în sensul generalizării seriei *-ăsc*, *-ăşti*, *-ăşte*, fenomen petrecut, probabil, înaintea anului 1880. Textele, care ca stadiu de evoluţie devansează indicaţiile constrîngătoare ale gramaticilor, nu înregistrează, după 1880, decît seria nouă de sufixe[10]. Chiar şi la Eminescu, predominante erau formele din seria nouă (alături de *chioreşte*, apar formele mai numeroase : *tîrăsc*, *tîrăşte*, *izvorăsc*, *hotărăşte)*.

Încă din momentul Eminescu, se constată că cele două realizări ale sufixului de prezent ajung să se diferenţieze, transformîndu-se din variante libere — cum indicau unele gramatici — în sufixe (unităţi) distincte, condiţionate de realizarea sufixului de infinitiv : *-i*/*-î*, şi nu de finala radicalului. Textele demonstrează că opoziţia *-ăsc*/*-esc* funcţiona deja în jurul anului 1880 (vezi Eminescu : *izvorăsc*/*urmăresc* ; Maiorescu : *hotărăşte*/*urmăreşte ;* Delavrancea : *urăsc*/*măresc)*. Din acest moment, cele două conjugări : în *-i* şi *-î* au ajuns să se diferenţieze în toate zonele paradigmei. Semnificativ, pentru discuţia noastră, este faptul că se creează afixe proprii de diferenţiere, chiar şi în condiţiile unei clase flexionare reprezentate printr-un număr restrîns de verbe şi evoluînd spre o totală neproductivitate.

4. Alt exemplu ni-l oferă fluctuaţia, la prezentul indicativ şi conjunctiv al verbelor de conj. I şi a IV-a, între formele cu sufix (*-ez-* şi *-esc-)* şi formele nesufixate. Fenomenul oscilaţiei între formele celor două paradigme indică o zonă a sistemului susceptibilă de transformări, semnalînd o posibilă schimbare a raportului dintre clase, adică o modificare a ponderii fiecăreia în ansamblul claselor verbale.

După 1880, oscilaţia caracterizează, în primul rînd, verbele neologice, fiind semnul insuficientei fixări a formei verbului în procesul de adaptare a neologismului. Fluctuaţia verbelor neologice se manifestă, însă, în limitele impuse de particularităţile şi tendinţele sistemului însuşi, fiind condiţionată de prezenţa aceleiaşi caracteristici în interiorul sistemului : verbele de conj. I şi a IV-a din fondul vechi prezintă dese treceri de la o clasă la alta. Le consemnează gramaticile, le înregistrează textele. Acest îndelungat proces de interferenţă între cele două paradigme a dus la următoarea configuraţie a repartiţiei actuale a verbelor în clase flexionare[11] : din totalul de 3 284 de verbe de conj. I, 2 416 se conjugă cu sufix, iar din totalul de 2 214 verbe de conj. a IV-a, 1 948 se conjugă cu sufix, situaţie statistică din care reiese predominanţa clară a clasei cu sufix atît în cadrul conjugării I, cît şi al conjugării a IV-a.

[8] Cf. Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, 1975, p. 616.

[9] Apud Ion Gheţie, *op. cit.*, p. 566.

[10] Variantele *-esc*, *-eşti*, *-eşte* (vezi Delavrancea : *dogoreşte)* apar numai la verbele care şi astăzi se menţin în situaţia de oscilaţie între cele două forme.

[11] S-au folosit datele ultimei statistici efectuate de Gr. Brâncuş pe baza materialului din DEX (în SCL XXVII (1976), nr. 5, p. 486—488).

Poziţia dominantă a clasei verbelor cu sufix s-a explicat[12] prin avantajele flexionare pe care le antrenează ataşarea sufixului : a) omogenizarea, sub aspectul accentului, a paradigmei prezentului ; b) limitarea considerabilă a condiţiilor fonetice de producere a alternanţelor, acţionînd în sensul regularizării radicalului ; c) rezolvarea, la verbele cu radical vocalic, a omonimiei de persoană 1 sg. = 2 sg. şi a omonimiei modale 3 sg. prez. ind. = 3 sg. prez. conj. ; d) distingerea temelor verbale de corespondentele lor nominale. Am insistat asupra acestor avantaje — cunoscute, dealtfel, de cercetători — ,tocmai pentru a atrage atenţia că sîntem în faţa unui caz i d e a l de modificare[13] spre care conduce aprecierea tuturor forţelor de evoluţie şi care are, în plus, şi avantajul convergenţei cu alte tendinţe din flexiunea verbală. Limitarea fonetică a producerii alternanţelor corespunde direcţiei generale a flexiunii româneşti de reducere a alternanţelor, iar funcţia lexical dezambiguizatoare a sufixului (vezi (d)) este în concordanţă cu caracteristica generală a limbii române de a evita modalităţile sintactice de distingere a părţilor de vorbire (vezi poziţia conversiunii în limba română), preferîndu-le pe cele de tip morfologic (afixe flexionare, afixe derivative).

Deşi avantajoasă din punctul de vedere al regularizării flexiunii verbale (accent, alternanţe, omonimii), deşi în convergenţă cu alte tendinţe de evoluţie ale sistemului gramatical, o tendinţă opusă, de abandonare a sufixului, şi deci de extindere a clasei fără sufix, se face simţită atît în cadrul conjugării I[14], cît şi al conjugărilor a IV-a. Spre această direcţie de evoluţie conduc nenumărate modificări din flexiunea verbelor de după 1880, dintre care, cu scop ilustrativ, menţionăm cîteva verbe din cadrul conjugării a IV-a :

— Trec de la clasa cu sufix la clasa nesufixată numeroase verbe din fondul mai vechi al limbii. Forme ca : *împărţesc*, *simţesc*, *minţesc*, *trebuieşte* sînt înlocuite, în limba literară, cu forme nesufixate. Dintre verbele indicate de Philippide ca primind sufix[15], unele ajung nesufixate în limba actuală (vezi *behăi*, *bîigui*, *bîzîi*, *dîrdîi*, *fîlfîi*, *nărui*, *sprijini)*, iar altele ajung în variaţie liberă, creîndu-şi şi o formă nesufixată (vezi *ciocăni*, *chinui*, *scormoni*, *zdrăngăni)*[16].

— Trec de la clasa cu sufix la clasa nesufixată multe verbe neologice. Cu excepţia formelor *serv*, *servă*, care ajung *servesc*, *serveşte*, celelalte parcurg drumul invers : în locul formelor *refereşte*, *să restituiască*, *atribuieşte*, *contribuiesc*, *substituiesc*, *constituiesc*[17], s-a impus, în limba literară actuală, varianta nesufixată.

Urmărind clasele de verbe care tolerează mai uşor nesufixarea, se întrevăd, atît la conj. I, cît şi la conj. a IV-a, unele elemente de condiţio-

[12] Vezi întreaga bibliografie a problemei la Gr. Brâncuş, *Observaţii asupra sufixului gramatical -ez- al verbelor neologice*, în SCL XXVI (1975), nr. 3, p. 247—254.

[13] Modificarea constă aici în extinderea unei clase flexionare.

[14] Pentru tendinţa de abandonare a sufixului la verbele de conj. I, ca şi pentru factorii fonetici şi morfo-sintactici care uşurează realizarea ei, vezi Gr. Brâncuş, *art. cit.*

[15] Cf. Alexandru Philippide, *lucr. cit.*, p. 85.

[16] Se indică forma sau formele consemnate de DEX.

[17] Formele indicate sînt atestate în texte ştiinţifice de după 1880.

nare fonetică (structură silabică, finala radicalului)[18] și morfo-sintactică[19] a claselor, fără să se fi ajuns la o determinare strictă și deci la posibilitatea de predictare a celor două realizări ale sufixului de prezent. Această nevoie de motivare probează că poziția în sistem a claselor circumscrise pe baza alegerii unuia dintre sufixele de prezent *-ez-* sau *-ø-*, *-esc-* sau *-ø* este diferită de a claselor stabilite în funcție de infinitiv : *-a*, *-ea*, *-e*, *-i*, *-î*. Din punctul de vedere al discuției noastre, este semnificativ faptul că această nevoie de motivare a claselor a reușit să contracareze o tendință mai veche de extindere a clasei cu sufix, puternic justificată în ansamblul flexiunii prin avantajele pe care le antrenează atașarea sufixului.

5. Dar și direcției de abandonare a sufixului i se opun alte constrîngeri, în stare să oprească un proces încheiat la alte verbe și la alte forme ale paradigmei. Istoria flexionară a verbului *a trebui* demonstrează că, în limba literară de astăzi, s-a ajuns la eliminarea sufixului de prezent în oricare din ipostazele sintactice ale acestui verb și la toate formele lui flexionare, cu excepția prezentului conjunctiv, care continuă să folosească formele sufixate[20]. Această specializare morfologică a formelor, avînd ca rezultat crearea unei paradigme mixte, aberante în ansamblul flexiunii, se justifică prin funcția modală a sufixului, care, la un verb cu radical vocalic — cum este *a trebui* — , asigură rezolvarea omonimiei 3 sg. prez. ind. = 3 sg. prez. conj .Aceeași omonimie, însă, este tolerată de un număr considerabil de verbe vechi și neologice cu radical vocalic, care, după 1880, evoluează în direcția pierderii sufixului[21].

6. Am adus în discuție cîteva exemple în măsură să susțină ideea că orice pronostic în legătură cu evoluția fenomenelor flexionare, stă, într-o măsură mai mare sau mai mică, sub semnul incertitudinii. Singura indicație certă a unei zone în curs de reorganizare, fără ca aceasta să presupună și anticiparea neîndoielnică a sensului evoluției și, mai ales, a rezultatului ei, rămîne constatarea apariției, într-un punct sau altul al sistemului, a fenomenului de variație liberă, deci a coexistenței a două sau trei forme flexionare.

Aprilie 1980

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

[18] De exemplu, la conj. a IV-a, sînt susceptibile de a-și crea o variantă fără sufix verbele cu următoarele caracteristici : a) verbe vechi și neologice cu finală de radical vocalică (ex. : *cheltuiește — cheltuie, chinuiește — chinuie, cotrobăiește — cotrobăie, dăinuiește — dăinuie, închipuiește — închipuie, îngăduiește — îngăduie* etc.) ; b) verbe vechi cu radicalul terminat în *r-* sau *l-*, cu condiția unui radical polisilabic (ex. : *ciocănește — ciocăne, croncănește — croncăne, scormonește — scormone* ; *cicălește — cicăle, pigulește — pigule, prăvălește — prăvale).*

[19] Gr. Brîncuș *(art. cit.)* demonstrează că forma nesufixată se impune, de preferință, la verbele unipersonale sau cu folosiri unipersonale. Se deduce de aici că, în plurivalența funcțională a afixelor *-ez*, *-esc* : marcă temporală, de persoană, modală și lexicală, funcția desinențială, de distingere a persoanelor verbale, pare a fi predominantă. Atunci cînd flexiunea nu cere evidențierea expresă a valorii de persoană (este cazul verbelor unipersonale), verbul tolerează absența sufixului și, implicit, pierderea celorlalte informații.

[20] Cf. *Gramatica limbii române*, I, București, 1966, p. 298, unde se recomandă forma *să trebuiască*, „preferabilă variantei *(o) să trebuie*".

[21] Vezi nota 18, unde se subliniază o tendință de suprimare a sufixului pentru majoritatea verbelor cu radical vocalic.

GIOVAN BATTISTA PELLEGRINI

LE DENOMINAZIONI DELLA «PARTITA DEL CARRO» NELL'ITALIA NORD-ORIENTALE

Non v'ha dubbio che tra gli arnesi usati quotidianamente — o già usati — nel lavoro dei campi, il mezzo di trasporto elementare, e cioè il „carro agricolo", è certamente il più ricco di nomenclatura tradizionale. Esso presente varie forme e strutture che si differenziano per vari perfezionamenti e adattamenti, o per l'impiego in pianura o in montagna. Nella recente elaborazione e redazione dei dati raccolti, ormai da oltre dieci anni, per l'ASLEF[1], ed in particolare per il volume quarto, dedicato interamente all'agricoltura (ora in corso di stampa), ci siamo spesso resi conto dell'insufficienza del nostro „Questionario" usato nelle inchieste ed abbia mo dovuto compiere sondaggi e rilievi complementari. Il carro agricolo (o rurale), costruito da esperti carradori locali, un tempo molto comuni în ogni paese, è composto — come si sa — da una grande quantità di pezzi, quasi tutti di legno, ed ognuno ha un nome che, per l'area friulana, abbiamo cercato di registrare non soltanto nelle numerose carte, ma anche in complementi, oltre che negli schizzi e nelle foto pubblicate in alcune tavole icongrafiche. Del resto, tutti gli atlanti linguistico-etnografici, nazionali o regionali, editi negli ultimi decenni, hanno riservato cure particolari al nostro mezzo di trasporto che risulta pertanto sufficientemente esplorato nell'aspetto ergologico-etnografico ed in quello dialettologico[2].

Per l'area italiana settentrionale del Trentino e per buona parte della Ladinia dolomitica (con esclusione tradizionale, ma errata, del Cadore a dell'Alto Bellunese)[3] orienta assai bene il *Vocabolarietto dialettale* di G. Pedrotti[4] che offre una ricca nomenclatura e una discreta descrizione (con vari disegni) dei carri usati nella regione. Un buon panorama generale è inoltre offerto de P. Scheuermeier nella nota opera *Bauernwerk* II, pp. 136—159[5]. Ivi si distinguono (si veda soprattutto la carta riassuntiva a p. 155) cinque aree principali nella diffusione di particolari carri agricoli in uso in Italia, e cioè : 1) il carro a 2 ruote trascinato da buoi con timone che pare diffuso specialmente nell'Italia meridionale, nella Tos-

[1] Cioè *Atlante storico-linguistico-etnografico friulano*, Padova — Udine 1972 e sgg. (da me diretto e coredatto) di cui sono finora usciti i primi tre volumi (il quarto è ora in bozze di stampa) e la mia *Introduzione*, Padova — Udine 1972.

[2] Si veda ad es. ALEAnd. I, E) *carro*, mapa 154 e sgg. ; ALLy. I, 162—182 ; ALMC II 847—868 ; ALG II, 366—386 ; ALFComté I, 196—224 ; per la Romania mi basti ricordare ALR S.N. II, B) *Carul, Căruța, Sania* 335 (5602) e sgg.

[3] Tale convincimento circa l'area del „ladino" è tra l'altro espressa nel mio contributo *I dialetti ladino-cadorini*, in *Studi in memoria di Carlo Battisti*, Firenze 1979, pp. 245—265.

[4] G. Pedrotti, *Vocabolarietto dialettale degli arnesi rurali della Val d'Adige e delle altre valli trentino*, Trento 1936.

[5] P. Scheuermeir, *Bauernwerk in Italien der italienischen und rätoromanischen Schweiz*, Band II, Bern 1956.

cana e nell'Umbria (ma anche nella Sardegna); 2) il carro a 4 ruote tipico dell'Italia settentrionale e della Svizzerra meridionale (Lombardia, Veneto centro-settentrionale, Trentino, Alto Adige, Istria e parte del Piemonte); 3) nell'Emilia, in parte delle Marche settentrionali, nel Veneto meridionale ed in parte del Piemonte si noterebbero ambedue i tipi precedenti; 4) nell'Italia mediana (Marche, Umbria, Lazio settentrionale) sarebbe comune un carro a 4 ruote, ma in una forma del tutto particolare e 5) il „carro a forca" *(Gabelwagen)* a 2 ruote sarebbe attestato soprattutto in Sicilia, Calabria, Sardegna e que e là anche in Toscana e nelle Marche.

E'interessante osservare, con lo Scheuermeier p. 134, che i carri agricoli a 4 ruote, sia nella forma più leggera usata in montagna, come in quella più massiccia della pianura, sono presenti in un'area compatta che abbraccia quassi tutta l'Italia settentrionale con diramazioni sino allo spartiacque appenninico, cioè sino all'antico confine tra Gallia cisalpina e Italia. Il noto confine linguistico in seno all'italo-romanzo trova qui una conferma anche nell'etnografia: „Der vierrädiger Bauernwagen, der bezeichnenderweise überall *carro* (cioè il gallico c a r r u s, non il lat. c u r r u s) genannt wird, charakterisiert einmal mehr Öberitalien als Teil eines kontinentalen Kulturkreis, der jenseits der Alpen sich fortsetzt und in deutlichem Gegensatz zum peninsularen Italien steht".

Lo studioso svizzero annota que e là come il carro a 4 ruote si sarebbe sviluppato da un carro a 2 ruote ed in particolare quello caratteristico per l'Italia mediana (p. 154): „Es ist klar, dass dieser Vierräderwagen entsanden ist aus einem Zweirädewagen, dessen Brücke man zur Vergrösserung der Tragfähigkeit nach vorn verlängert hat und unter die man zwecks grösserer Stabilität noch einen kleinen Vorderwagen mit drehbarem Quergestell geschoben hat...". Le route anteriori sarebbero cosi quasi di metà più basse di quelle posteriori. Lo Sch. osserva poi che in tal caso qui avremmo „genetisch" proprio il contrario di quanto è succeduto nell'Italia superiore, ove il carro a 4 ruote risulta invece sovente dall' aggiunta alla „Protzenschleife" (avantreno), di due route più piccole di dietro. Tale carro dell'Italia centrale è denominato nelle Marche *le sterze* poiché vi si è aggiunta davanti un „Vorderwagen (Protze)" mobile, lo 'sterzo'; esso è detto in Toscana anche „carro matto" poichè, secondo l'A. in Toscana esso non sarebbe considerato un carro normale (si usa soprattutto nelle cave di marmo di Carrara). Ma bisogna aggiungere che spesso i carri a 4 ruote – e soprattutto nelle zone di montagna (alludo alle Alpicentro-orientali) risultano dalla giustapposizione delle due „partite" e che quella anteriore, staccata, puo esser utilizzata da sola in zone particolarmente impervie ove manca una autentica carreggiabile comoda. Anche il Pedrotti cit. p. 37 annota che qualche volta, e specie in montagna, come traino tirato da buoi si utilizza soltanto il „mezzo-carro anteriore" e che qualque volta esso si costruisce apposta indipendente del carro a 4 ruote. E'comunque importante notare come il carro a 4 ruote si divida in due partite (che si equivale a „parte", da *partire* 'dividere') e che esse nei dialetti hanno spesso nomi particolari alcuni dei quali, finora non spiegati, o interpretati in forma erronea, sono oggetto di questa nota.

Una delle denominazzioni più diffuse per indicare contemporaneamente il carro a 2 ruote o la partita anteriore à „barroccio" e forme analoghe che deriva del latino tardo *b i r o t e u s, forma aggettivale di

b ĭ r ŏ t u s (carro a due ruote). Ma vi sono altri nomi nei dialetti veneti, trentini, ladini centrali e friulani sui quali cercherò di apportare qualque chiarimento. Non è infrequente il caso in cui il nome della „partita" passi ad indicare quella anteriore o quella posteriore più spesso distinte qua e là dalla specificazione „davanti" o „di dietro" („Vorderwagen" a„Hinterwagen"). Non mi soffermerò a discutere in questa sede di problemi ergologici, di tecnologia carraria, cioè di „cose" (problemi del resto *fondamentali* anche per il dialettologo), ma mi limiterò per ora a fornire alcune annotazzioni etimologiche sui nomi della „partita del carro".

Se ci riportiamo all'epoca romana, notiamo subito che il termine più comune per 'carro agricolo' è p l a u s t r u m (Cat. Vatr., Verg. Col.), in origine un 'carro a due route e poi a quattro, con ruota piena formante corpo unico con l'asse'[6]; tale voce pare continuata soltanto dal galloromanzo ed in zona assai ristretta[7]. Erano termini meno specifici per indicare il nostro carro ad es. c a r p e n t u m (da Liv. Andr.) o c a r r u s, che in origine era piuttosto adibito al trasporto di viveri e bagagli per le truppe; v e h e s (Cat., Col. Pall.) era pure impiegato per il trasporto di fiero e letame, mentre t r a g ŭ l a corrispondeva piuttosto a una 'trebbia', 'treggia' (come si apprende da Varr. LL. V 139).

Passando all'epoca medievale e moderna è da stottolineare soprattutto l'avanzata di c a r r u m (lat. tardo) anche nel significato di 'carro rurale'. E da tale forma si sono tratti veri derivati suffissali quali „carretto", „carretta", „carrettone" ecc., che compaiono un po' ovunque nella carta dell'AIS VI 1 222 dedicata al „carro a 2 ruote" e anche più in 1 223 „carro a 4 ruote".

Quanto ai nomi della „partita del carro"[8], si può subito notare come l'Italia settentrionale sia caratterizzata soprattutto dal tipo citato *b i- r'o t i u m (REW 1114), diffuso in Lombardia, Trentino, Emilia e parte del Veneto, ma non dell tutto ignoto al friulano e al ladino centrale. Il Piemonte si avvale soprattutto di una forma generica (secondo i materiali dell'ALI) e cioè di „gruppo" *grup dnant* a *grup darê* ed il Veneto centro-meridionale pare caratterizzato da una denominazione finora enigmatica, *bèro*; il Friuli centro-orientale (sinistra Tagliamento) offre compattamente il tipo „bracciatura" che a prima vista sembra identico all'it. *bracciatura* per i tessuti; si veda il NPirona 72 *brazzadure* 'bracciatura per i tessuti' e *brazzadure, bracidure* 'partita del carro, ciascuna delle due parti del carro, carrozza ecc. formata da una sala con le sue ruote e con legnami o forramenti che vi si riferiscono'. In realtà tale conguaglio, che è

[6] Per una descrizione dei carri romani v. ad es. R. Billard, *L'agriculture dans l'antiquité*, Paris 1928, pp. 82 e sgg. ; G. Del Pelo Pardi, *Gli attrezzi rurali e il lavoro agricolo nell'antichità*, Roma 1940, p. 47 ; K. D. White, *Agricultural implements of the Roman world*, Cambridge 1967, p. 157. Per un quadro linguistico v. M.G. Bruno, *Il lessico agricolo latino*², Amsterdam 1969, p. 187.

[7] REW 6588 (Rouchi *plutre* 'Strassenwalze').

[8] Mi avvalgo soprattutto dell'AIS VI 1222 e 1223 e dei materiali inediti dell'ALI („Atlante linguistico italiano"), depositati presso l'Università di Torino e da noi copiati anche per l'allestimento dell'ASLEF.

stato da me accolta in altra sede[9], è senza dubbio infondato e non risulta menomamente chiarito per la semantica.

Ma passiamo ora in rassegna alcune attestazioni italiane sett. di *b i r o t i u m che, in tale forma, non è presente in latino, mentre dalle Glosse conosciamo b i r o d i u m, piuttosto tardo data la lenizione di *-t-*, ed in epoca postclassica compare b ĭ r ŏ t u s aggettivo (dal IV sec.), che trova riscontro nella formazione parallela del lituano *dvirātis* (Walde-Hofmann I, 106), oppure cfr. *birota*, *-ae* (scil. *raeda?)*, ad es. nel Cod. Theod. Bisogna sottintendere *vehiculum* o *bīga birota* secondo il FEW I 374—376, ove sono elencati i numerosi derivati gallo-romanzi, ad es. a. prov. *bros* 'chair à 2 rous', fr. *birot* 'sorte de petite voiture', ecc. (vi si notano inoltre numerosi derivati suffissali). Conviene ora osservare come in italiano il derivato *biroccio* sia divenuti più spesso *baroccio* o *barroccio*, ove, secondo il Gamillscheg, RG II, 132, la *a* protonica „zeigt Verschmelzung des vulgärlat. Wortes mit lgb. b â r a 'Trage' an". La forma toscana (specie pisana e livornese), nota in altre regioni, *barroccio* avrà risentito di *(s)barra* o di *carro*, come pensava ad es. il Salvioni (RDR IV, 207 e REW-SF 1114, cfr. march. *barrozza)*. Ma nell'Italia superiore è assai più comune la forma con la perdita della vocale protonica: **broccio* che è passata anche al ted. merid. nella forma *Protze* (detto anche *Redig)*, v. Scheuermeir, *Bauernwerk* II, 140 nota 1 e Schatz-Finsterw. I, 112: *protzn*, *prouzn*. Ecco dunque alcune attestazioni cisalpine. Per il Trentino il Ricci 54 cita *bròz* 'forte veicolo a due ruote tirato da buoi, il quale serve a condur giù dal monte legnami o lettimi variamente attaccati allo scannello'; analoga definizione per il nonese data dal Quaresima 55. Molte forme dei dialetti trentini sono elencate in Pedrotti cit. pp. 40—41, e cfr. anche valsug. *brozzo* 'partita del carro'...il *br. davanti* si adoperava anche da solo per menare fieno ecc. dal monte. Un traino si dice *brozzo* semplicemente (a. 1557 *brozzo davanti*), Prati, *Vals.* 30—31. Nel Primiero el *broz* significa ora 'lo scannello anteriore del carro che sostiene la *viola*...', Tissot 54. Dall'AIS VI 1222 Cp. „Vorderwagen, Hinterwagen" si notano continuatori di * b i r ŏ t i u m, ad es. nei seguenti punti (cito tra parentesi il nome della 'partita di dietro' se è particolare): 311 Castelfondo: (*:kóa* 'coda'), 312 Selva di Gardena (*:intarkštèl)*, 313 Penia di Fassa, 320 Pejo *bruϑal* (*:karéta)*, 322 Tuenno (*:čaréta)*, 323 Predazzo *el broz davant* (*:—de drio, — daré)*, 330 Mortaso (: *kúa* 'coda'), 331 Stenico (: *koa)*, 332 Faver (: *la koa dedré)*, 333 Viarago (: *la kóa)*, 340 Roncone (: *koa* 'coda'), 371 Tiarno di Sotto, 344 Roncegno. Dai materiali inediti dell'ALI[10] posso aggiungere ad es. Alba (Fassa) *bròz* (: *mat)*, Cison di V. (TV) *broϑ davanti e dedrìo*. Nel gardenese si ha *beruèz* 'parte anteriore del carro a un cavallo, con due ruote', Martini, *Gard.* e v. anche Lardschneider 455. Per il fassano il Mezzel documenta *bròz*, *bròč* e così pure l'Elwert 58.

Dall'ASLEF per il Friuli occid. (o concordiese) ricano le segg. forme: 92a Basld. *broč di denánt/di davóur* ('di dietro' da d e a v o r s u m), 121

[9] Nel mio articolo *Studi di onomasiologia friulana*, in „Atti dell'Accademia di scienze, lettere e arti di Udine, 1976 — 1978, S. VIII, vol. III, p. 30 (estratto), ove ho seguito l'opinione, della mia allieva C. E. Marcato, nella sua buona tesi di laurea *Contributo allo studio della terminologia friulana del carro, dal giogo e della slitta*, Padova 1975—1976 (tesi inedita), p. 29.

[10] V. nota 8.

Vig. *broϑ davanti/de drío*, 108 Bud. *idem* ecc.; a 107 Mezz. *brò* ha perduto la finale —ϑ, interpretata come segno di plurale (da — *ts*). Nel bisiacco a 215a Pier. si ha *sborósi davant/dedrío*, cfr. a Ronchi Leg. *sboroz* 'partita del carro', Rosamani 93. In un docum. di Monfalcone si legge all'a. 1559 „un *barozo de caro* davanti..." (Della Porta p. 59). Assegnerei senza difficoltà a *b i r ŏt i u m anche le risposte di 26 Rav. *breč davánt/daúr e* analogamente a 31a Ilg., 75 Fanna e a 78 Sequ. *breş*[11]. Per spiegare tali forme basta supporre un precedente **bruez* con dittongo regolare de *ŏ* >*uo* > *ue* e successiva soppressione di *u* per dissimilazione come in f r o n d e> *fruint* >*frint*, analogo a f r o n t e>spagn. *frente* da **fruente*[12].

Ma, come abbiamo detto, è tipico del friulano *bračadúre*, *bračidúre* (e varianti) che nell'AIS, *carta cit. Cp.* figura soltanto al P. 357 Ronchis *brasadura denant*, — *davór*, mentre dalla nostra carta (in corso di stampa) dell'ASLEF tale tipo appare attestato in oltre 50 località. Cito qui soltanto qualche variante interessante, quale 83a Feltt. *imbračadúre*, oppure 199a Cave di S. *bračóla (devant/daúr)* e 167a Ialm. *brasuélis* (pl.). Data la presenza di *b i r o t i u m anche in Friuli, a me pare ora evidente che la nostra forma nulla ha da spartire con *bracciatura*, ma che altro non sia se non „barocciatura", „imbarocciatura" da un **(im)barocciare* non attestato e con senso originario di collettivo, espresso da *-ato-* + *-ura* (Rohlfs, *Gramm. st.* III, p. 435), cfr. ad es. *armatura*, *ossatura* ecc. Il significato è pertanto quello di 'riunione delle due partite' che, allestite, si denominano 'birocciate'. Non posso negare che la forma sia stata attratta da *bracciatura*, un fatto secondario che nulla ha da dividere col vero etimo. La nostra forma può esser invece confrontata ad es. con quella di Stenico (Giudicarie, Trento) *embrozzadora* la quale indica 'il luogo di montagna ove si riattaccano le due partite del carro dopo che ne era stata staccata la parte anteriore per risalire più agevolmente in montagna' (Pedrotti cit. p. 39—40); ma in tal caso il suffisso è - *ō r i ō*.

Due parole merita ora la terminologia della 'partita' nell'area ladina atesina, cadorina e agordina, ove compare per 'la parte anteriore' (che, come abbiamo detto, viene per lo più staccata) un sicuro continuatore del lat. b ī g a, correttamente analizzato dal nostro Maestro Carlo Tagliavini, *DLiv.* 75 s.v. *beguóča*. Di tale voce il T. identifica assai bene l'area e, contrariamente ad una sua precedente ipotesi esposta in *DCom.* p. 96 (REW 1 083 b i c o n g i u s), propone la derivazione da b ī g a + *-ŏcea*. Alle forme menzionate dal T. posso aggiungere, oltre alle indicazioni fornite dal Pedrotti cit. pp. 37—38, ad es. comel. *bigòza* (-ϑ-) 'parte anteriore del carro', *bigozèra* 'sentiero carrareccio, boschivo, montano' e *čariola* 'metà posteriore del carro', De Lorenzo-Tobolo 29, 48; oltrech., cador. *bigòça* 'avantreno del carro e timone per pariglia' e *bigoçèra* 'carrareccia di alta montagna praticata solo a carro scarico', Menegus-Tamburin² p. 43; bad. *bigöča* 'Gespann', Kramer, EWG 2, p. 15 (che conferma l'etimo b ī g a). Dall'AIS, *Cp.* cit. il nostro tipo è confermato per i PP. 307 Padola (: *čeryòla*), 315 Arabba di Liv. (: *kaderlăt* v. Tagliavini, *DLiv.* 158),

[11] La Marcato, *tesi cit.* p. 34 aveva proposto una derivazione da *b e r t i um,*b r e t i u m (REW 1052a 'Korb', 'Wiegenkorb') che ora mi pare superata.

[12] Mi basti rinviare alle mie osservazioni in *Saggi sul ladino dolomitico e sul friulano*, Bari 1972, p. 455.

316 Zuel di Cortina *begotzín* (: *paladúra* 'palatura' da p a l u s), 325 Cencenighe. Dai materiali dell'ALI : Mortisa (Cortina) *begozín* (: *paladúra)*, Vodo di Cadore *bigoϑa* (: *čariòla)*, Selva di Cadore *biguóϑa* (: *kariòla)*, Gosaldo *bigòϑa*. Osservo inoltre che per la terminologia del carro, b ī g a (REW 1095) compare nel cremasco *biga* 'carro basso a due ruote e sponde alte per trasporto di bovini' (Bombelli 21).

Non mi soffermerò qui ad illustrare altri termini del Veneto sett. per il nostro concetto, quali il feltr. e bellun. *pasadúre* 'le due parti del carro' (Migliorini-Pellegrini p. 72 e ALI), ma cercherò di chiarire l'origine dell'enigmatico *bèro*. Il Prati, *Et. ven.* 14—15 definisce la nostra voce „Nome di ragione sconosciuta" ed analogamente si esprime in VEI 126 per altra variante, entrata nelle lingua italiana, e cioè *bèrro* 'milit. ant. avantreno : voce adoperata da pressoché tutti i pratici lombardi del sec. XVII per indicare quella parte del carro da cannone che con voce propria e toscana chiamasi *carretto*' (Grassi). Non si può escludere che la doppia *r* sia originaria, anche se non mancano esempi di ipercorrezioni nell'italiano regionale a causa dello scempiamento (non antichissimo) di *-rr-*. Nel senso di 'partita del carro' (a volte posteriore, ma non sempre) la nostra voce ricopre un'area tipicamente veneta centro-meridionale che sfiora il Friuli occidentale. Nell'AIS *Cp. cit.* *bèro* non è mai attestato mentre dai materiali dell'ALI traggo le forme seguenti : Valrovina (Bassano del Grappa) *źbèro davant e dedrío*, S. Polo di P. *i do bèri*, a Bovolone (VR) *źbero davanti* e *źbero de drío*, a Cenesello (RO) *bèr dnans* e — *addrè*, a Isola Mantegna (PD) *bèro davanti* (e *skañón dadrio)*, a Trebaseleghe (PD) *bèro davanti* e *dadrío*. Dai dizionari dialettali ho le seguenti informazioni : venez. *bero* (con *e* larga) 'sedere', 'culo' e 'avantreno, corpo di sala con due ruote e un timone' (Boerio 76) ; poles. *bèro* (d'un animale) regione anteriore e regione posteriore ; (di un carro) *bèro davanti*, sterzo, *bèro da drío* parte posteriore, *averghe un bèro* 'aver del matto' (Mazzaucchi 22) ; padov. *bèro* sedere, cocchiume, *aver tanto de bero* 'avere un culo badiale', *bèro dela carozza* : *bèro davanti* 'parte davanti' *b. de drío*...(Patriarchi[3] 20) ; cenedese *bèro* scherz. deretano (Zanette 49). I dizionari dial. danno la precedenze a significati evidentemente traslati, ad es. 'deretano', poiché riflettono per lo più parlate cittadine, mentre l'origine del termine è sicuramente campagnola[13].

Per chiarire l'etimo della nostra voce mi pare assai indicativa una variante friulana citata dal NPirona 72 e 36 (sfuggita alla nostra raccolta per l'ASLEF,)e cioè *bâr*, confuso nel lemma di *bâr* di tutt'altra ascendenza nel senso di 'cespo, 'piota zolla' (dal gall. *b a r r o s) ; la definizione è assai puntuale : „partita del carro, *bâr di denánt, di daûr* (v. *brazzadure, ciar)*". Non nutro alcun dubbio che tale parola friulana rappresenti un maschile tratto dal long. b â r a (cfr. a.a.ted. b â r a, p â r a) 'Träge, Sänfte' che ha lasciato amplissime tracce nell'Italia settentrionale ed in Friuli nel senso di 'carro a 2 ruote' ; mi basti rinviare a Gamillscheg, RG II, 131—132 o ad AIS VI, 1 222, ove il tipo *barèla*, *barèl* ecc. appare anche in

[13] Nel modesto *Dizionario etimologico veneto italiano* di Durante e Turato (Padova 1975), p. 34, trovo *bèro* 'sedere, natiche, osso sacro, parte posteriore della bestia' ; dal fr. *ber* 'carrello dell 'affusto del cannone' e per estensione 'parte posteriore' (ma il significato della voce francese è inesatto e non pare convincente ricorrere al francese per una voce tipicamente rurale).

Friuli e nel Veneto, mentre il semplice *bara* è più frequente in Lombardia ed Emilia. Secondo il G. tale longobardismo si estende nell'Italia superiore dal Piemonte sino al Veneto e all'Emilia, ma non alla Romagna. Nel friulano il m. *bâr* deve il suo genere forse all'influsso di *b i r o t i u che, come abbiamo visto, si estendeva anche all'Italia orientale. Non mancano del resto chiari segni (ne abbiamo già discorso) di un incontro di *b i r o-t i u con *bara* e forse con *barra* (il m. e la forma con geminata potrebbe spettare anche all'influsso di „carro"). Accanto a *bâr* in friul. è attestato anche *bare* che oltre a 'bara, cataletto' ha anche il senso di 'barroccio', 'carrettone a due ruote con cassa a bilico da cui si leva il lato posteriore per lo scarico', NPirona 40.

Quanto al *bèro* veneto, che non può disgiungersi dal *bâr* friulano e che potrebbe risalire ad un precedente *berro* (se ne hanno le spie), bisogna innanzi tutto escludere un accostamento ingannevole. Il ladino occid. conosce infatti per la 'partita del carro' le forme *bèret* (grig. centr.), sopras. *bert*, engad. *biert*, come si può vedere anche dal più volte citato Complemento dell'AIS. Si noti inoltre engad. *biert* 'zweirädiger Wagen' 'Redig'; *-davaunt* 'Vorderradgestell (des Holzwagen)'; *-davo(us)* 'Hinterradgestell (zum Führen von Langholz)', Peer 56; sopras. *bert* 'zweirädiger Wagen', Rädig', Vieli-Decurtins 60; surm. (grig. centr.) *béret* idem, Sonder-Grisch 22; ma si vede soprattutto DRG II, 342 s.v. *biert*. Par quanto concerne l'etimologia già l'Ascoli, AGI VII, p. 410 aveva indicato l'origine corretta nel lat. *bĭrŏtus* (REW 1 115) non senza qualche difficoltà fonetica e tale etimo è ribadito anche dal FEW I, 374, oltre che dal DRG *l. cit.* Sia ben chiaro che se b ĭ r ŏ t u s può stare alla base delle voci grigionesi, esso non può spiegare assolutamente el ven. *bèro* (da b ĭ r ŏ t u s avremmo avuto un **bérodo inesistente!*). Non convince inoltre il suggerimenti di spiegare *bèrro* 'carretto dell'affusto, avantreno' col. fr. *ber*, *bers* (a.fr. *berz* XI sec.) dal lat. volg. *b e r t i u m (onde *b e r c i o l u m >fr. ant. *bercuel*, mod. *berceau*), secondo il DEI I, p. 496. Quanto allo sviluppo di un *â* long. o latina in *è* aperta, esso è del tutto escluso per i dialetti veneti.

Una soluzione assai verosimile è invece di ricercare una forma germanica parallela al long. b â r a (forse anche *b a r r a) con la variante *è* per *a*; essa è infatti ricostruibile con precisione pensando ad un gotico b a í r a = *bèra* (deverbale da *baíran* 'portare', Feist[1] 55). Bisogna postulare — ciò che non appare tanto assurdo — una forma di latino medievale di origine gotica *b ĕ r u m, maschile analogo alla forma friulana citata, o meglio *b e r r u m (con la contaminazione sopra ricordata). In tal modo si potrebbe spiegare l'assenza del dittongo nel veneto *bèro* da *bèrro*.

Come si sa, buona parte del germanico occidentale, con eccezione ad es. del francone in fase antica, ha mutato il germ. *ē* in *â* per cui da una radice ie. ben nota *b h ē r- (gr. φέρω, lat *fero* ecc.), germ. comune **b ē r-* (got. *baíra* 'porto'), si ebbe in long, a.a. ted. a. sass. *bāra*, m.a. ted. (e ted. mod.) *bāre*, *Bahre*[14]. Anche nel dominio gallo-romanzo si hanno vari derivati di un a. francone *b e r a 'bahre' (REW 1 038, 1 b ē r a francone; FEW XIV, pp. 93—94, voce a cura di M. Pfister) che oltre

[14] V. Gamillscheg, RG I, p. 235 e II, p. 30; C. A. Mastrelli, *Gramm. gotica*, Millano 1967, p. 86 e 233—35; Kluge-Mitzka 44 s. v. Bahre.

al signif. dell'a. fr. *biere* 'Totenbahre', fr. *biere* 'cercueil', ha anche quello più generico di 'civière', 'portantina', o di 'espèce' de litière' o di 'latte d'une charrette' ecc.

Mi sembra che non si incontri alcuna difficoltà nel postulare una parola gotica — esattamente parallela ad una longobarda ben nota e assai diffusa nell'Italia superiore ed in Friuli — per la regione veneta centro-meridionale. Come si sa, i relitti gotici in tale area, tanto nei dialetti, quanto — e soprattutto — nella toponomastica, sono piuttosto densi ed essi ci indiziano una serie di stanziamenti di tale schiatta[15]. Criteri di ordine fonetico ci inducono a postulare un got. b a í r a *(bẹra)* attratto poi verosimilmente da *(s)barra* o da *carro* (e si ricordi il sinonimo *b i r o t i u poi anche *b a r r o t i u), data la presenza di un antico *-rr-* di cui si ha una eco probabile in *berro(?)* usato nella terminologia militare.

Anche i Goti saranno scesi nella Padana con i loro carriaggi, al pari dei Longobardi; un nome per tali veicoli era probabilmente *b a í r a poi trasformatosi in **berrum*, onde il veneto rustico *bèro*.

Crediamo pertanto di aver individuato un nouvo germanismo, una voce gotica sinora ignota che si è continuata proprio in una zona italiana settentrionale ove gli insediamenti di tale popolo erano piuttosto fitti e la loro presenza poteva determinare qualche influsso linguistico attraverso prestiti nel lessico locale.

Maggio 1980

Padova

[15] V. D. Olivieri, *Toponomastica veneta*, Venezia — Roma 1961, p. 5, ove si citano veri derivati di G o t h i c u s „cosi detti per instanziamenti di Goti", ad. es. *Gódeghe* (Malo, Vic.), *Gódego (Castel di —*, Treviso), *Gódega* (Conegliano), ecc.

GIUSEPPE PICCILLO

ELEMENTE LEXICALE REGIONALE – PRIME ATESTĂRI – ÎN GLOSARUL ITALIAN-ROMÂN AL LUI SILVESTRO AMELIO (1719)

Într-un articol recent[1] am prezentat unele rezultate ale cercetării întreprinse asupra glosarului italian-român, ms. al lui Silvestro Amelio (1719).

În cele ce urmează supun atenției, mai ales a lexicografilor români, încă o listă de elemente lexicale particulare pe care le-am remarcat în cursul studiului acestui manuscris și care mi s-au părut demne de relevat.

În lista de față sînt incluse cuvinte neatestate pînă în anul 1719, ca și cuvinte cu un semantism specific. Dispunerea alfabetică a cuvintelor și sistemul ortografic sînt la fel ca în manuscris. În paranteze e dat și corespondentul românesc modern. Ca și în articolul meu precedent, în analiza gloselor mă voi opri mai cu seamă asupra elementelor românești, în timp ce corespontele italienești vor fi luate în considerare numai cînd prezintă caracteristici demne de relevat.

araetuieste (pr. ind. al lui *arătui)*, 67ʳ/30, „defendere", „a apăra". După Densusianu, *Manuscrisul lui Silvestro Amelio*, în „Grai și suflet" I (1923), nr. 1, p. 301, n. 2 : „Mi-i necunoscut ; pare un derivat din *arăta*". Dar, din motive de ordin semantic, legătura cu *arăta* este dificil de susținut[2]. E mai ușor să ne gîndim la verbul *a rătui* (<pol. *ratować*<germ. *retten* „a salva", cf. ucr. *ratuvāty* „a salva"), atestat în secolul al XVII-lea la Neculce și la Cantemir, cf. DLR, s.v., și Al. Cioranescu, *Diccionario etimológico rumano* (DER), La Laguna, 1958, 7 115, care îl consideră un arhaism. După informațiile noastre, cuvîntul este folosit și acum în R.S. Moldovenească.

bebaerak *(baibarac)*, 68ʳ/10, „veste ciuile". Prima atestare o găsim la N. Costin, cf. DA, s.v., și B.P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae* (HEM), ed. îngrijită de G. Brâncuș, vol. I–III, București, 1976, III, p. 102.

biciniturv *(=-biciuituri?)*, 68ʳ/33, „castigazioni". Din punct de vedere semantic nu sînt dificultăți pentru a-l considera un derivat din *biciui* ; *-n-* în loc de *-u-* este probabil o greșeală de scriere. Pentru această formație nu am găsit nici o atestare.

chynauar *(chinovar)*, 68ᵛ/27, „minio". Este varianta moldovenească *chinavar* (<ngr. κινναβάρι), cf. H. Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* (RDW), București, 1903–1924, s.v. Cuvîntul este înregistrat și în *Lexiconul de la Buda*, dar după DA, s.v., nu dispunem de atestări precedente.

[1] *Il „Vocabulario italiano-muldavo" di Silvestro Amelio (1719)*, în SCL XXXI (1980), nr. 2, p. 179–186.
[2] *Ib.*, p. 183.

gnygorzan (= *ghigorț, ghigorțel?*), 70ᵛ/5, „talponara". După Densusianu, *Ms. lui Amelio*, p. 303, n. 15 : „nu poate fi un derivat din *ghigorț*, pentru că nu se potrivește înțelesul; ar putea fi în loc de *chițoran*, dar nici acesta nu corespunde bine formei italiene". Probabil e vorba aici de un derivat, despre care nu avem alte atestări, din *ghigorț*, cu accepția de „plantă (nedefinită mai de-aproape")*,* cf. DA, s.v. *ghiban*, și ar putea corespunde semantic formei italiene *talponara* „ceppaia", „trunchi tăiat" (cf. G. Battisti și G. Alessio, *Dizionario etimologico italiano* (DEI), vol. I—V, Firenze, 1950—1957, s.v. *talpa*[2]). Trebuie să remarcăm totuși că forma italienească din glosar pare să fie dialectală și nu este înregistrată în dicționarele italiene pe care le-am consultat.

hacul *(hac)*, 70ᵛ/28, „premio". Pentru acest semantism specific al cuvîntului nu am găsit alte atestări, dar el se reîntîlnește tot la Amelio în lucrarea manuscrisă *Conciones latino-muldauae...*, 8ʳ/30, păstrată în BARSR (n. 2882), traducînd lat. *praemia*. Cuvîntul este înregistrat în DA cu accepția de „retribution", „ceea ce trebuie să dea cineva după drept". În *Anonymus Caransebesiensis (Anon. Car.)*, cf. G. Crețu, *Cel mai vechiu dicționariu al limbei române, după manuscriptul din Biblioteca Universității din Pesta*, în „Revista Tinerimea Română" I (1898), p. 320—380, este înregistrată numai forma română *hak*, fără corespondentul latin.

hatyr *(hatîr)*, 70ᵛ/29, „riputazione". Cu acest semantism de „faimă", cuvîntul nu este atestat în altă parte.

kata (?), 71ᵛ/32, „lischetto". Identificarea formei românești este mai greu de făcut, prin faptul că și semnificația corespondentului italian este nesigură. După Densusianu, *Ms. lui Amelio*, p. 305, n. 4 : „E greu să admitem că ar fi *cîta* „puțin, o bucată", pentru că forma circulă numai prin Oltenia, Banat și Țara Hațegului". Într-adevăr, „lischetto", neînregistrat în dicționarele italiene consultate, ar putea fi un diminutiv al cuvîntului *lisca* „poco, una piccola quantità", cf. S. Battaglia, *Grande dizionario della lingua italiana* (GDLI), Torino, 1961—1978. Faptul, relatat de Densusianu în sprijinul ipotezei sale, că „forma circulă numai prin Oltenia...", nu este foarte probant.

koscdouii (= *coji de ouă*), 71/ᵛ2, „scorza d'ouui" (= *scorza delle uova)*; cu toate că redarea grafică a cuvîntului este foarte ciudată, totuși putem citi *coji de ouă*, formație folosită în loc de *găoace de ouă* și atestată pentru prima dată, după DA, în *Calendariu* (1844), 167/27. Pluralul în *-i* poate e datorat modelului italian.

kalekan *(calaican)*, 71ᵛ/25, „vitriolo", „vitriol". Pentru acest cuvînt dispunem de o singură atestare veche dintr-un manuscris din secolul al XVIII-lea, cf. DA, s.v., în varianta *calacan*.

kipuluieste *(chipului?)*, 72ʳ/27, „comparazione", „comparație". Pentru *chipului* nu avem nici o atestare anterioară; pentru o atestare regională modernă, cu sensul „a forma", vezi Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elementen in Rumänischen*, Budapest, 1966, s.v. *chip*. Ne-am putea gîndi sau la o încrucișare dintre *chipui* și *închipului*, sau la o formă etimologică după magh. *képelni*. Și din punct de vedere semantic această legătură este posibilă.

***lihÿe** (= lipie)*, 72ᵛ/16, „pizza", „plăcintă", cf. DA și Tiktin, RDW, s.v.; cf. și magh. *lepeny* „lipie". După informațiile pe care le avem, aceasta ar fi prima atestare a cuvîntului; nu știm dacă *-h-* în loc de *-p-* este un fapt de grafie sau redă un fonetism regional: *lichie*, cu labiala palatalizată.

***misercÿe** (= misărie)*, 73ʳ/3, „macello", „măcelărie". Ar putea fi o variantă a lui *misărie*, regionalism atestat în Bucovina. Cu privire la acest derivat nu am găsit nici o atestare în izvoarele cercetate.

***miserciul** (=-misarăș?)*, 73ʳ/4, „macellaro". Nu credem că e vorba de *misar*, atestat în Moldova și Bucovina; e mai ușor să ne gîndim la *misarăș* (<magh. *mészáros*), cu toate că această formă este caracteristică Transilvaniei și unor localități din Banat și Maramureș, cf. DLR, s.v.

***miadzy dz** (= miazăzi)*, 73ʳ/5, „mezzogiorno". Cu sensul de „mijlocul zilei, ora douăsprezece din zi", cuvîntul este înregistrat în *Lexiconul de la Buda* și în *Vocabularul român-german* al lui G.A. Polizu, Brașov, 1857. La Amelio ar fi, deci, prima atestare a cuvîntului cu acest sens.

***maestaeher** (= maștehă)*, 73ʳ/29, „matregna". Regionalism arhaic. Forma din Glosar, neatestată, ar putea fi o încrucișare dintre *maștehă* și *mașteră*. Cuvîntul italienesc are un fonetism meridional: *e* în loc de *i*.

***myntuiala** (mîntuială)*, 73ᵛ/16, „menzione", „mențiune". Glosarea e greșită. Așa cum a remarcat Densusianu, *Ms. lui Amelio*, p. 306, nr. 5, *mîntuială* „e pus greșit în loc de *amintire*". Înregistrarea din glosarul lui Amelio este totuși interesantă pentru faptul că ne atestă existența derivatului și în acea epocă. După DLR prima atestare ar fi din anul 1892 în *Scrierile lui Ioan Creangă*, Iași, 1892, II, p. 81. Nu putem, totuși, exclude posibilitatea ca Amelio să fi făcut confuzie între *mîntuială* și *aminteală* „amintire", cuvînt foarte rar, folosit în Transilvania și înregistrat în HEM, I, p. 746.

***nekumpaetare** (necumpătare)*, 73ᵛ/18. Cuvîntul a fost înregistrat pentru prima dată în anul 1870, cf. I. Costinescu, *Vocabular româno-francesu*, București, 1870.

***oblez** (?)*, 74ʳ/12, „hostie", „ostie". Pentru acest cuvînt nu dispunem de alte atestări; el ar corespunde, totuși, pol. *oblacya* și germ. *oblate*, „ostie", cu care îl punem în legătură.

***obrycit** (obrăcit)*, 74ʳ/13, „astinenza", „abstinență". Variantă arhaică și regională a lui *obrăcit*. Pentru acest sens nu se cunosc decît atestări regionale moderne, cf. DLR, s.v.

***posouenghe** (pezevenchi)*, 74ᵛ/12, „ruffiano". Acest cuvînt, arhaic și regional, are aici accepția etimologică de „proxenet" (<tc. *pezevenk*, cf. L. Șăineanu, *Influența orientală asupra limbii și culturii române*, vol. I—III, București, 1900, II, p. 295). După documentarea de care dispunem, cf. DLR, s.v., prima atestare a cuvîntului ar fi din anul 1780. E atestată și varianta *pozovenchi*, cu care poate fi pusă în legătură forma din glosar, la Tudor Pamfile, *Jocuri de copii*, vol. I—III, București, 1906—1909, III, p. 27.

***pylu** (pil)*, 74ᵛ/17, „elefante". E foarte ciudat că acest arhaism nu este înregistrat în DLR, deși îl găsim în *Anon. Car* : *pil—elephans*, și la Tiktin, RDW, s.v.

***pastruma** (pastramă)*, 75ʳ/11, „prigyotti". După cîte știm, prima atestare a cuvîntului este din anul 1792, în *Manuscrisul din Göttingen*, cf. Șt. Pașca, *Manuscrisul italian-român din Göttingen*, în „Studii italiene" II (1935), p. 119—136. Despre cuvîntul italian, dialectal, nu am găsit nici o știre în dicționarele consultate, dar desigur corespunde cuvîntului „prosciutto".

***pyllauü** (= pilaf, pilav?)*, 75ʳ/35, „umido", „ud, umed". După Denususianu, *Ms. lui Amelio*, p. 307, n. 9 : „desigur greșit pentru *jilav*, și deci neavîndu-și locul la *p*". Dar ar putea fi vorba de *pilav*, *pilau* (<tc. *pilâv)*, „mîncare pregătiră din orez, de obicei cu carne sau cu legume" (DLR ,s.v.) traducînd un corespondent italian „preparat din carne, pește, etc. *in umido*". Ipoteza lui Densusianu de a citi *jilav* este puțin convingătoare și pentru faptul că Amelio ar fi putut confunda foarte greu pe [*j*] (redat de obicei prin *z)* cu [*p*].

praevaeluyala (?), 75ʳ/9, „dignita siue esstimazione" [sic!]. Pentru acest cuvînt nu dispunem de alte atestări. Din punct de vedere semantic s-ar putea pune în legătură cu v. sl. *prěhvaliti* „a lăuda, a cinsti", cf. și Densusianu, *Ms. lui Amelio*, p. 307, n. 13.

***papaluka** (paparudă)*, 75ʳ/26, „ragazzo vestito di erba va in processione per ottenere la pioggia vsanza de scismatici e detto ragazzo lo calano e l'alzano dentro del fiume e dicono signore dani la pioggia il nome di questo ragazzo cosi vestito lo chiamano papaluka". Varianta *papalugă* este atestată în Moldova. După DLR, s.v., nu avem atestări anterioare pentru acest cuvînt. Remarcăm definiția lui Amelio, care e puțin deosebită de aceea dată de alți autori, cf. DLR, s.v. : „Fată sau femeie care, în vreme de secetă, își înfășoară corpul (gol) în verdeață, cîntă și dansează pe ulițe și invocă ploaia, fiind stropită cu apă de țărani...".

***rayla** (ragilă)*, 75ᵛ/4, „cardaturo". Densusianu, *Ms. lui Amelio*, p. 308, citește greșit cuvîntul italian *cardatura* în loc de *cardaturo* „cardatore", „dărăcitor" (cu fonetism meridional), „operaio che lavora alla cardatura" ; dar cuvîntul românesc denumește unealta pentru dărăcit. Așadar sau tălmăcirea este nepotrivită, sau cuvîntul italian trebuie să fie considerat un regionalism semantic. Prima atestare a cuvîntului este la I. Ionescu, *Calendar pentru bunul gospodar*, Iași, 1845, 156/5.

***rodiciosü** (= rodicios?)*, 75ᵛ/19, „infruttuoso", „neproductiv". Acest derivat nu este atestat în alt izvor. Înțelesul său, totuși, este opus celui al cuvîntului italian.

***sinicy** (= finice?)*, 76ᵛ/1, „dattoli", „curmale". Probabil că este vorba de o greșeală pentru *finică*, atestat pentru prima dată în anul 1776 în *Mineiul*, 146ᵇ, cf. DA, și Tiktin, RDW, s.v. Forma italiană are un fonetism dialectal meridional, cf. sic. cal. *dattulu*, DEI, s.v.

***supacrul** (supăr)*, 77ʳ/5, „oppressione", „opresiune". Acest cuvînt nu mai este înregistrat în dicționarele românești moderne. După documen-

tarea de care dispunem, prima atestare datează din anul 1729, la Muste, *Letopiseț*, ap. M. Gaster, *Chrestomathie roumaine*, Leipzig-Bukarest, 1891, II, p. 24.

tabacyna (= *tabacina?)*, 77ʳ/38, „tabacchiera". Pentru acest cuvînt, în loc de *tabacheră* (<it. *tabacchiera* prin filieră neogreacă : ταμπακιέρα, cf. Al. Cioranescu, DER, 8421), am găsit și o altă atestare posterioară, în *Manuscrisul din Göttingen*, p. 136 : *tabacina* = *scatola*, deci sîntem convinși că nu e vorba de o greșeală, ci de o formă veche regională pentru „tabacheră".

vrdzyszytury (?), 78ʳ/19, „Cynisura [— *cinosura* Orsa Minore, „Ursa mică", cf. S. Battaglia, GDLI, s.v.] stella settentrionale circondata da sette stelle". Despre acest cuvînt cu sensul „carul-mic" nu se știe nimic. Examenul fiecărui grafem ar putea duce aproximativ la o formă **urdzișitor*, *-tură*. Legătura cu *ursitoare* este greu de făcut din motive semantice.

★

Așa cum am spus la începutul acestor rînduri, multe dintre cuvintele care au format obiectul examenului nostru au atestări posterioare anului 1719, data de redactare a manuscrisului : *chynauar*, *hacul* (cu sens neatestat), *hatyr* (cu sens neatestat), *koscdouii*, *kresznyk*, *kipuluiește*, *lihüye*, *miadzy dz*, *myntuiala*, *nekumpaetare*, *obrycit* (cu sens neatestat), *posouenghe*, *pastruma*, *papaluka*, *sinicy*, *supaerul*, *tabacyna*. Din acest punct de vedere, deci, ele prezintă un oarecare interes cu privire la cronologia lexicului limbii române. Dar mai interesante ni s-au părut acele forme pentru care nu dispunem de alte atestări : *biciniture*, *misercÿe*, *miserciul*, *oblez*, *praevaeluyala*, *rodiciosu*. În ceea ce privește cuvintele cu statut incert : *araetuieste*, *gnygorzan*, *kata*, *maestaeher*, *pylau*, *vrdzyszytury*, cu toate că uneori sînt grafic redate într-un fel bizar, și deci susceptibile de o interpretare diferită de a noastră, credem că ele redau tipuri lexicale autentice, probabil caracteristice limbii vorbite în secolul al XVIII-lea.

Martie 1980

Università di Catania

TAMARA REPINA

LA DÉCLINAISON ROUMAINE COMME UN SYSTÈME D'OPPOSITIONS BINAIRES

La déclinaison des substantifs se réfère aux phénomènes grammaticaux qui constituent l'individualité du roumain[1]. Représentant un des compartiments importants de la langue, la déclinaison, comme on pourrait le supposer, doit être organisée comme un certain système de formes et d'oppositions. Mais c'est justement cet aspect de son organisation en roumain qui est le moins clair et le moins étudié. Sans prétendre à la solution définitive du problème et à l'impeccabilité des jugements exposés ci-dessous, nous tenons à faire part de quelques considérations à ce sujet suggérées par les faits linguistiques analysés[2].

I. LES POSSIBILITÉS FORMELLES DE LA DÉCLINAISON

Le roumain dispose de deux possibilités formelles de la déclinaison nominale : celle-ci peut être a n t é p o s é e et p o s t p o s é e. La déclinaison antéposée comprend les substantifs précédés de l'article indéfini (***unui** om, **unei** fete, **unor** caiete*, etc.), d'un adjectif indéfini (***oricărui** om, **fiecărei** fete*, etc.) et d'un adjectif démonstratif (***acestui** om, **acelei** fete, **celorlalți** oameni*, etc.). Différentes par leurs significations grammaticales (sens indéfini dans deux premiers cas ; deixis dans le dernier), toutes les trois variétés incluses dans la déclinaison antéposée se caractérisent par la même succession des éléments constitutifs : mot-outil (marque essentielle du cas) — mot significatif. La déclinaison postposée est représentée par les substantifs accompagnés de l'article défini, qui, on le sait, fait un tout indissoluble avec la partie significative du mot (*om**ului**, fet**ei**, caiete**lor***, etc.). Dans la déclinaison postposée on peut inclure aussi la déclinaison des substantifs suivis des adjectifs démonstratifs (*omului **acestuia***)[3].

[1] Parmi les recherches scientifiques de l'académicien Ion Coteanu traitant certains problèmes de la déclinaison roumaine on peut citer ses articles : *Contribuții la teoria articolului*, SCLIX (1958), No 1, p. 17—44 ; *Esquisse de la déclinaison du nom en roumain commun*, RRL IX (1964), No 4, p. 407—430 ; son livre : *Morfologia numelui în protoromână (română comună)*, București, 1969 et d'autres.

[2] Certaines en sont suggérées aussi par la discussion qui a eu lieu après notre communication à la séance de la Société linguistique de Cluj-Napoca en octobre 1979. Je profite de l'occasion pour remercier tous ceux qui y ont pris part.

[3] Voir ci-dessous, p. 618, les considérations sur la place que cette variété de la déclinaison tient dans le système.

Les possibilités formelles de la déclinaison se caractérisent par des traits qui s'excluent l'un l'autre : antéposée/postposée. Elles forment donc *une opposition grammaticale binaire.*

II. LES TYPES DE LA DÉCLINAISON

Les substantifs roumains sont répartis en deux groupes d'après le critère de l'invariabilité ou la variabilité de la partie significative du mot à sa déclinaison au singulier. Celle-ci peut garder sa forme invariable (*un* ***om*** *— unui* ***om****, un* ***drum*** *— unui* ***drum****,* ***omul*** *—* ***omului****,* etc). ou bien en changer (*o* ***casă*** *— unei* ***case****,* ***fata*** *—* ***fetei****,* etc.). Dans le premier cas on parle de la déclinaison masculine, dans le deuxième cas de la déclinaison féminine[4].

Les deux types en question (la déclinaison masculine/féminine) se caractérisent par des traits qui s'excluent l'un l'autre : l'invariabilité/la variabilité de la partie significative du mot (du mot significatif) au singulier. Ils forment donc, eux aussi, une opposition grammaticale binaire.

III. L'OPPOSITION ESSENTIELLE DES CAS

La définition du nombre des cas en roumain appartient, comme on le sait, aux problèmes linguistiques vivement discutés. Ce qui excite la diversité d'opinions, c'est la question de savoir si l'on doit considérer les formes telles que : *un om (a intrat) — (văd) un om*, d'une part, *(casa) unui om — (dau explicații) unui om*, de l'autre part, comme représentant deux ou quatre cas (le nominatif-accusatif ; le génitif-datif ou bien le nominatif, l'accusatif, le génitif et le datif). Sans entrer ici dans cette discussion, nous voulons attirer l'attention à ce que le système de la déclinaison roumaine est basé en premier lieu sur l'opposition d'une forme casuellement marquée (on peut la nommer le génitif et le datif ainsi que le génitif-datif, cela, paraît-il, n'a pas grande importance pour la typologie du système), et d'une forme qui ne l'est pas, d'une forme casuellement non marquée (le nominatif et l'accusatif ou le nominatif-accusatif). Le système de la déclinaison roumaine considéré de ce point de vue est aussi basé sur une opposition grammaticale binaire.

[4] Voir, par exemple : *Gramatica limbii române*, București, 1966, vol. I, p. 82 (§82). La première des deux dénominations est dans une certaine mesure conventionnelle : la déclinaison masculine comprend les substantifs de tous les trois genres (masculins, neutres et une partie des substantifs féminins — ceux qui ne changent pas de forme en déclinaison au singulier, tels que *cinste, dragoste, muncitoare* et d'autres, Cf. *o cinste/unei cinste*, etc.).

Il est important de souligner que cette dernière opposition reflète d'une manière assez adéquate la structure logique de la proposition, où les notions telles que « *sujet* — (prédicat) — *objet* » se plaçant sur la même ligne [5], forment pour ainsi dire le premier niveau hiérarchique, tandis que les notions telles que l'appartenence ou la destination en constituent un autre [6].

IV. LE PRINCIPE DE L'ORGANISATION DE LA DÉCLINAISON ROUMAINE

La déclinaison roumaine dispose de deux sortes de moyens d'expression casuelle : des moyens a u t o n o m e s et n o n a u t o n o m e s du point de vue fonctionnel. Les premiers peuvent, eux seuls, assûrer à un substantif la possibilité de fonctionner dans la parole en tant qu'une forme casuelle. Ils sont représentés par l'article défini, l'article indéfini et par certains adjectifs pronominaux *(fiecare, acest, celălalt* et d'autres). Les seconds, bien qu'ils servent à marquer le cas, ne peuvent réaliser cette fonction qu'étant renforcés par l'un des moyens autonomes : ***colțul mesei (unei mese, acestei mese***, etc.) et jamais **colțul mese*. La flexion dite casuelle appartient en roumain aux moyens d'expression casuelle non — autonomes [7]. La répartition des moyens d'expression casuelle en autonomes et non autonomes a une grande importance pour la définition du principe prédominant de l'organisation de la déclinaison roumaine [8].

Essayons de tracer le système en question dans sa variante masculine au niveau du syntagme (c'est ici que le principe prédominant de son organisation paraît être le plus évident) [9].

[5] Comparez : « ... la un capăt al liniei care ar înfățișa acțiunea se găsește nominativul (= subiectul), la celălalt capăt, obiectul direct (= acuzativul), primul ca punct de plecare, al doilea ca punct de sosire al acțiunii », Iorgu Iordan, *Limba română contemporană*, București, 1956, p. 295.

[6] La recherche entreprise a montré que la correspondance ou la non-correspondance de l'opposition des formes casuelles à la hiérarchie des fonctions syntaxiques qui, à leur tour, reflètent celle des notions logiques, peuvent être décisives pour le développement historique de la langue. Ainsi, par exemple, ces facteurs ont dans une certaine mesure déterminé les destins historiques divers de la déclinaison nominale en roumain et en ancien français. Voir à ce sujet : T.A. Репина *Аналитизм романского имени*. Ленинград, 1974 (avec un résumé en français), ainsi que notre article publié dans SCL XXIII (1972), No 6, p. 603—613.

[7] Le vocatif seul possède en roumain des flexions casuelles syntaxiquement autonomes : ***Fato*** (mot isolé)—***Fato**, de unde vii*? Le vocatif pourtant est hors de toutes les trois oppositions décrites plus haut, il paraît être hors du système de la déclinaison roumaine comme tel, ou, en tout cas, se trouver à sa périphérie. Voir aussi. Vl. Hořejší, *Les particularités du système de la flexion nominale roumaine dans le cadre des expressions déclinées*, RRL X (1965)., No 1—2, p. 251.

[8] Elle a aussi une grande importance pour la répartition des langues en synthétiques et analytiques, voir à ce sujet : T. Repina, *L'autonomie syntaxique des moyens d'expression grammaticale et la typologie des langues*, RRL XXV (1980), No. 4, p. 385—389, fascicule spéciale dédiée à l'acad. A. Graur à l'occasion de son 80e anniversaire.

[9] Nous continuons à développer ici les idées exposées dans notre article publié dans SCL XXII (1971), No 5, p. 459—470.

La déclinaison masculine

Antéposée	Postposée — Modèle productif	Postposée — Modèle improductif
un om bătrîn	omu*l* bătrîn	
unui om bătrîn	omu*lui* bătrîn	
un bătrîn om	bătrînu*l* om	
unui bătrîn om	bătrînu*lui* om	
fiecare om bătrîn		
fiecărui om bătrîn		
oricare om bătrîn		
oricărui om bătrîn		
acest om bătrîn	omu*l* acesta bătrîn	omu*l* *acesta* bătrîn
acestui om bătrîn	omu*lui* acesta bătrîn	omu*lui* *acestuia* bătrîn
acel om bătrîn	omu*l* acela bătrîn	omu*l* *acela* bătrîn
acelui om bătrîn	omu*lui* acela bătrîn	omu*lui* *aceluia* bătrîn
celălalt om bătrîn	omu*l* celălalt bătrîn	omu*l* *celălalt* bătrîn
celuilalt om bătrîn	omu*lui* celălalt bătrîn	omu*lui* *celuilalt* bătrîn
cel mai bătrîn om	omu*l* cel mai bătrîn	omu*l* *cel* mai bătrîn
celui mai bătrîn om	omu*lui* cel mai bătrîn	omu*lui* *celui* mai bătrîn
	omu*l* cel bătrîn	omu*l* *cel* bătrîn
	omu*lui* cel bătrîn	omu*lui* *celui* bătrîn

Le schéma exposé ci-dessus montre que :

a) l'unité déclinée dans le cadre de la déclinaison antéposée se caractérise par la présence d'une seule marque casuelle autonome;

b) la déclinaison postposée dans sa variété la plus caractéristique (avec l'article défini) est basée, elle aussi, sur le même principe de l'organisation d'une unité déclinée ;

c) les autres structures incluses dans la déclinaison postposée forment deux séries de modèles : l'une qui représente des innovations [10] (dans le schéma nous avons utilisé des parenthèses carrées), l'autre — des modèles littéraires, mais, de plus en plus, hors d'usage. On voit donc que les modèles ayant simultanément deux marques casuelles autonomes cèdent leur place à ceux qui n'en ont qu'une seule. Le remplacement des modèles nommés improductifs par ceux dits productifs rétablit, à notre avis, ce qu'on peut appeler l'équilibre du système : la présence dans le syntagme décliné d'une seule marque casuelle autonome devient dans

[10] Les exemples en sont nombreux non seulement dans la langue parlée, mais aussi dans des textes littéraires : *...care luneca... de-a lungul* ***malului celălalt****, cu toată iuţeala* (Şt. Bănulescu) ; *Nu se sfieşte să vorbească în faţa* ***oamenilor aceştia mulţi****...* (L. Demetrius).

ce cas l'unique principe d'organisation du système en question[11].

Les observations exposées ci-dessus permettent donc d'arriver aux conclusions suivantes :

1. Le système de la déclinaison roumaine est basé sur trois oppositions grammaticales essentielles:

déclinaison antéposée	déclinaison postposée	déclinaison masculine	déclinaison féminine

forme casuelle non marquée / forme casuelle marquée

Toutes les trois sont binaires.

2. Le système de la déclinaison roumaine est toujours en mouvement. L'impulsion de ce dernier, à ce qu'il paraît, est la tendance du système à l'équilibre : la langue tend à faire passer le principe prédominant de l'organisation d'une unité déclinée dans le rang du principe uniquement possible[12].

Le système de la déclinaison roumaine considéré en synchronie donne l'exemple d'un phénomène dynamique de la langue, dont l'évolution obéit à des certaines régularités.

Avril 1980

Université de Leningrad
Faculté des Lettres

[11] La déclinaison féminine, au singulier, témoigne sous ce rapport un certain conservatisme ; au pluriel, elle aussi, elle donne des exemples où on ne trouve qu'une seule marque casuelle autonome : *Avioanele... dau drumul peste cîmp* ***butoaielor ăstea argintii*** (Şt. Bănulescu).

[12] Les forces conservatrices qui se dressent sur ce « chemin vers l'équilibre du système » sont : la tradition linguistique et la présence au singulier de la déclinaison féminine d'une flexion dite casuelle (non autonome fonctionnellement).

MARIUS SALA

URMAȘI AI LAT. *lappa* ÎN LIMBA ROMÂNĂ

1. Se consideră de obicei că termenul latinesc *lappa* „brusture" face parte din lista cuvintelor panromanice absente din română[1] și că a fost înlocuit de *brusture*[2], cuvînt cu origine nesigură (socotit element de substrat[3], împrumut din slavă[4], element germanic[5] sau chiar moștenit din latină)[6].

Pe lîngă *brusture*, în limba română există și alte denumiri regionale pentru planta respectivă, dintre care *lăpuc* și *lăpuș* prezintă o asemănare frapantă cu lat. *lappa*.

Ne propunem să reluăm problema păstrării lat. *lappa* în română pornind de la acești doi termeni, *lăpuc* și *lăpuș*, pe care îi considerăm derivate de la cuvîntul aici în discuție și nu împrumuturi din alte limbi.

2.1. *Lăpuș* este glosat în DA, s. v. prin „plantă (...) ierboasă cu frunze late, puțin dințate, păroase și aspre; face flori vinete, așezate în cerc în jurul cotorului (...); crește din belșug pe vîlcele; tulpina curățată de coajă e bună de mîncare (...)". Cuvîntul apare cu sensul „brusture" în D. Udrescu, *Glosar regional. Argeș*, București, 1967, p. 151. În două lucrări de botanică populară citate de Borza, *Dicționar etnobotanic*, București, 1968, p. 154, *lăpuș* are sensul „cinsteț" *(Salvia glutinosa)*; același sens îl are compusul *lepuș de capră* existent în DA. Tot în DA mai apar *lăpuș de oaie (lăpușul oii)* „lăptucul oii" *(Telekia spinosa)* și *lăpuș de iepure* „plantă nedefinită".

Cuvîntul în formă simplă a fost înregistrat în 4 localități din jud. Argeș din chestionarul lui Hasdeu și în glosarele lui Viciu (Bihor), Rădulescu-Codin (Muscel) și Udrescu și într-o culegere din Șezătoarea (jud. Vîlcea). În forma compusă apare în 4 localități din jud. Argeș din chestionarul lui Hasdeu, în lucrarea lui Panțu și în două lucrări de botanică populară.

Este destul de frecvent în toponimie sub forma *Lăpuș*, a unor derivate *(Lăpușata, Lăpușel, Lăpușoiul* etc.) sau a unor compuse *(Lăpușul de Sus)*[7]. Apare și în aromână *(lăpuș)* cu sensul „fleur de coucou" (Papahagi, DDA, s. v.).

[1] Vezi I. Fischer, în *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 124.

[2] Id. ib., p. 125.

[3] I. I. Russu, *Limba traco-dacilor*, ed. II, București, 1967, p. 117; C. Poghirc, în *Istoria limbii române*, vol. II, București, 1969, p. 329. Cioranescu, DER, s. v. îl pune în legătură cu *bruskandol* „hamei" și îl consideră termen din substrat.

[4] T. Papahagi, *Etimologii*, București, 1940, p. 7; Papahagi, DDA, s. v. *brostu*.

[5] E. Gamillscheg, *Romania Germanica. Sprach- und Siedlungsgeschichte der Germanen auf dem Boden des alten Römerreiches*, II, Berlin — Leipzig, 1935, p. 250.

[6] W. Meyer-Lübke, REW³, 1907, îl pune în legătură cu lat. *ustulare*.

[7] Iorgu Iordan, *Toponimia românească*, București, 1963, p. 62, le discută pe toate sub *Brusture*. Nu trebuie pus împreună cu ele toponimul *Lápoș*, care vine din maghiară (Iorgu Iordan, BL V, 1938, p. 38).

2.2. Alături de *lăpuş*, varianta cea mai frecventă, au fost înregistrate alte două : *lepuş* şi *lăpuj*. Prima variantă, *lepuş*, apare izolat într-o localitate din jud. Olt la chestionarul lui Hasdeu şi în compusul *lepuş de capră* într-o lucrare de botanică populară din secolul trecut. Este foarte probabil o formă hipercorectă (cf. *lepăda — lăpăda, leţcaie — lăţcaie, leuştean — lăuştean ; lăuză — leuză, lăuruscă — leuruscă)*. Varianta *lăpuj* apare numai în toponimie (jud. Hunedoara) sub grafia hipercorectă *Lapugiul* pentru *Lăpujul*. Pentru sonoritarea finalei, cf. *Lugoş* > *Lugoj*, *scoruş* > *scoruj* (Iordan, *Top. rom.*, p. 62, nota 1).

2.3.1. Etimologia lui *lăpuş* din lat. *lappa* + *-uş* a fost dată de Per. Papahagi, *Notiţe etimologice*, Bucureşti, 1907, p. 128 şi a fost acceptată de W. Meyer-Lübke, REW³ 4 903. Obiecţia adusă de Al. Graur (BL V, 1937, p. 103 : „*lapuc, lăpuş* ; l'explication par LAPPA n'est pas possible, à cause de *a* conservé") nu poate fi reţinută fiindcă ea se referă numai la forma *lapuc*. Derivarea lui *lăpuş* din *lappa* + *-uş* nu prezintă dificultăţi de ordin fonetic. Cu toate acestea, majoritatea lucrărilor româneşti preferă alte etimologii : S. Puşcariu (DR III (1923), p. 832), reluînd o explicaţie a lui P. Skok, crede că *lăpuş* este slav (bulg. *lapúh, lopúh)*. Acelaşi punct de vedere îl are şi N. Drăganu (DR IV (1924—1925), p. 1 133) contra părerii lui G. Weigand („Balkan-Archiv" I (1925), p. 19) şi H. Tiktin (DRW s. v.), care văd în el un împrumut din magh. *lapú*. DA, s. v., CADE, s. v., Iordan, *Top. rom.*, p. 62 îl consideră împrumutat din bulg. *lopuš* „captalan"[8] şi trimite cu cf. şi la bulg. *lapúh, lopúh*[9].

2.3.2. În sprijinul explicării lui *lăpuş* ca format cu ajutorul sufixului *-uş* pe teren românesc de la un cuvînt latinesc d i s p ă r u t ulterior se pot aduce o serie de termeni a căror bază de origine latină s-a păstrat în română numai prin derivate cu sufixul *-uş*.

Unii dintre aceştia au fost menţionaţi de G. Giuglea (DR III (1923), p. 569) şi S. Puşcariu (DR VI (1929—1930), p. 326) ca argument al vechimii sufixului *-uş*[10] :

auş „bătrîn, strămoş" <lat. *avus* + *-uş* (Giuglea, Puşcariu), cuvînt frecvent în aromână şi păstrat numai regional în dacoromână, considerat ca aparţinînd vocabularului fundamental al protoromânei (I. Coteanu, SCL XVI (1965), 6, p. 774);

cătuş(ă) „pisică" <lat. *cattus* + *-uşă* (Giuglea, Puşcariu), cuvînt frecvent în aromână şi meglenoromână şi păstrat, cu acest sens, regional în dacoromână, considerat ca aparţinînd vocabularului fundamental al protoromânei (I. Coteanu, SCL XVI (1965), 6, p. 775);

[8] Este în schimb foarte probabil din slavă (cf. rus. *lapušnik)* termenul *lăpuşnic* „buruiană cu foaia lată şi floarea cam gălbioară ; este bună de umflătură" comunicat din localitatea Bistricioara, jud. Neamţ la chestionarul lui Hasdeu (vezi DA, s. v. *lăpuş)*. La fel este toponimicul *Lăpuşna* pentru care vezi Iordan, *Top. rom.*, p. 62.

[9] De remarcat că nici în limbile slave originea termenului pentru „brusture" nu este explicată în mod convingător. Unii (Walde, DEL) cred că ar fi vorba de un împreumut din latină, alţii (Berneker, Vasmer) îl apropie de lit. *lappa* „frunză" sau de slav. *lopata*.

[10] G. Giuglea, DR III, 1925, p. 571 consideră sufixul *-uş* din aceste cuvinte ca foarte vechi, anterior influenţei slave, şi îl pune în legătură cu alb. *-šë*, sufix cu ajutorul căruia se derivă diminutive, la fel ca în cazul românei. Albaneza are chiar o formă *lëpushe, llapushë* „numele unei plante". Pentru părerile cu privire la originea lui *-uş*, vezi Elena Carabulea, *Sufixul* **-(uş)ă**, în SMFC II, 1960, p. 199—202.

căuş <lat. *cavus* + *-uş* (A. Philippide, *Istoria limbii române. I. Principii de istoria limbii*, Iaşi, 1894, p. 64) sau din lat. *cavare*+*-uş* (Puşcariu, DR III (1923), p. 666–668)[11] cuvînt dacoromân.

mătuşă <lat. *amita* + *-uşă* (Giuglea, *loc. cit.*; Puşcariu, *loc. cit.*), cuvînt existent numai în dacoromână[12];

păpuşă <lat. *pappus* + *-uşă* (Puşcariu, *loc. cit.*)[13] sau lat. *pupa* + *-uş* (G. Pascu, *Dictionnaire étymologique macédo-roumain*. I. *Les éléments latins et romans*, Bucureşti, 1924, p. 148), cuvînt curent în dacoromână şi aromână;

dr. *părătuş* <lat. *palatum* + *-uş* (G. Pascu, *Sufixele româneşti*, Bucureşti, 1916, p. 359). CDDE 1 330 îl consideră derivat pe teren românesc dintr-un singular **părat* refăcut din pl. *păraţi*.

3.1. *Lăpuc*, cu varianta *lapuc*, are sensul „brusture" (*Arctium lappa*). DA, s. v., care îl citează pe Panţu pentru Banat, şi în toate cele 10 lucrări care tratează despre plante şi despre folosirea lor în medicina populară[14].

3.2. La cele două variante, *lăpuc* şi *lapuc* (ultima apare în diverse lucrări de medicină populară), ar putea fi adăugat numele de plantă *lăptucul-oii* „Telekia spinosa", glosat în DA, s.v. *lăptucă* şi prin „brusture", care ar putea fi interpretat ca o contaminare între *lăpuc* şi *lăptucă*, deci ar fi un urmaş indirect al lui *lăpuc*.

3.3. Etimologia lui *lăpuc* <**lapă* + *-uc* (cf. REW[3] 4 903) nu întîmpină dificultăţi fonetice. Obiecţia adusă de Al. Graur (*loc. cit*) privind păstrarea lui *a* neaccentuat în varianta *lapuc* nu are în vedere posibilitatea ca această variantă să reprezinte fenomenul, normal în anumite graiuri, de trecere a lui *ă* protonic la *a*. Etimologia acceptată pînă acum este cea din magh. *lápu* „spin" (DA, s. v., Tiktin, RDW, s. v.), la care Candrea trimite alături de srb. *lopuh*. Lajos Tamás, *Etymologisch-historisches Wörterbuch der ungarischen Elemente im Rumänischen*, Budapesta, 1966, p. 491, s. v. *lapuc* spune: „Gewöhnlich auf ung. *lapu* „Arcticum lappa"... zurückgeführt... Vielleicht hat das rum. Dialektwort auch eine bulg. Quelle". Termenul maghiar este considerat împrumutat din slavă: din bulgară „vine şi ung. *lapu* deci [*lăpuş* e] înrudit cu *lăpuc*" DA, s. v. *lăpuş*. Vezi şi *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára*, vol. II, Budapesta, 1970, s. v. *lapu*.

4.1. Sensurile lui *lăpuş* şi ale compuselor lui se referă la diverse plante cu frunze late între care şi „brusture", iar singurul sens al lui *lăpuc* este „brusture". Coincidenţa parţială cu sensul lat. *lappa* este evidentă, iar sensurile noi sînt uşor de explicat din cel originar. Evoluţii semantice

[11] G. Giuglea, DR III, 1923, p. 619, propune ca etimon gr. κάβος „măsură de capacitate"; Cihac II, 46, îl consideră împrumut din pol. *kousz*, iar Scriban din ucr. *ka(v)uš*. Cioranescu, DER, s. v. atrage atenţia asupra faptului că în limbile respective termenul este considerat împrumut din română.

[12] Etimologia din sl. *mati* „mamă" prin intermediul rus. *matuška* (Cihac II, 182; Scriban) nu poate fi reţinută din motive fonetice. Vezi Cioranescu, DER 5167.

[13] Alte încercări etimologice sînt explicaţiile prin rus. *papuša* (Candrea) sau ca o creaţie expresivă cu ajutorul sufixului *-uş* (Cioranescu, DER 6104).

[14] Lista lor se găseşte la Borza, *op. cit.*, p. 22. La această listă trebuie adăugat şi dicţionarul lui Candrea, în care *lăpuc* este glosat „brusture".

de acelaşi tip, care pornesc de la forma frunzelor sau a fructului, există şi în alte părţi ale Romaniei pentru *lappa* sau derivate ale acestuia : „măcriş", „captalan", „varec", „spin", „troscot", „cornuţi", „scaiet", „tătarnică" (în Galoromania)[15], „cucută", „scai", „limba cîinelui" (în spaniolă)[16].

4.2. Păstrarea lat. *lappa* numai sub forma unor derivate nu este un fapt izolat în Romania. În italiană, se pare că *lappa* este termen savant, forma curentă fiind *lappola*[17]. Cf. şi *lampazo* <lat. *lappaceus*, de asemenea forma cea mai frecventă în spaniolă. Numărul derivatelor romanice de la *lappa* este foarte mare. Atragem atenţia asupra formelor dialectale galoromanice : Gers. *lapuc*, gasc. *lapük* „brusture", Agen *lapuguets* „capitul la brusture" (FEW) care coincid şi ca formaţie cu rom. *lăpuc*.

5. În concluzie, credem că lat. *lappa* nu a dispărut fără urme din română ; el se păstrează sub forma derivatelor *lăpuc* şi *lăpuş*. Cuvintele discutate aici reprezintă un nou exemplu de derivate a căror bază nu se poate identifica în limba română, alături de cele analizate de I. Coteanu[18].

Mai 1980

Institutul de lingvistică 2
Bucureşti, Spiru Haret 1

[15] FEW, vol. V, fasc. 41, p. 172–173.

[16] Corominas, DCELC III, s. v. *lampazo*.

[17] Ca împrumut savant îl consideră C. Battisti în dicţionarul său etimologic, în timp ce REW³ 4 903 urmat de FEW, *loc. cit.*, îl consideră moştenit.

[18] I. Coteanu — A. Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, *Vocabularul*, Bucureşti, 1975, p. 138.

TRONCATION, ÉPENTHÈSE ET MORPHOLOGIE VERBALE

1. Depuis les Eléments de morphologie de Felice (1950), un certain nombre d'études ont visé, partiellement ou totalement, à justifier la morphologie des verbes français par des règles phonologiques génératives. Schane (1968) a été le premier à fonder de cette manière la distinction en conjugaisons. Bien qu'on ait rapidement reproché à sa phonologie d'être incohérente du point de vue synchronique et d'indistinctement tirer parti d'alternances régulières et d'alternances isolées, ce résultat essentiel est maintenu au bout d'un examen très fouillé du comportement de ə par Dell (1973, 1979). Kiefer (1973) et Gertner (1973) sont des essais de même ordre, mais les principes phonologiques du premier sont trop approximatifs pour être pris au sérieux. Quant au second, l'ensemble des règles qu'il propose fournit bien en soi la preuve de ce que le système verbal ne peut pas dans son entier être régi de cette façon et que certaines opérations sont synchroniquement morphologiques. Citons comme exemple le prétendu changement de *i* en *ü* dans le prétérit de certains verbes de III et le passage de *ü* à *i* dans le participe passé d'autres verbes de la même conjugaison (règles 68 et 61 de l'appendice, d'ailleurs marquées comme spéciales). Ici, l'explication, si explication il y a, devrait être de type étymologisant comme vient de l'énoncer Foley (1979). Notre attention ira aux modifications qu'on peut considérer comme productives.

2. De ce point de vue, la description de Gertner repose crucialement, selon des suggestions de Schane et de Dell, sur l'effacement des consonnes finales. Nous basant sur les travaux de Schane et de Dell, nous admettrons pour cet effacement les formulations suivantes :

i) NASALISATION : $\text{VOY} + \text{CONSNAS} \rightarrow \text{VOYNAS} + \text{CONSNAS} \,/\, - \left\{ \begin{array}{l} \text{CONS} \\ \left\{ \begin{array}{c} + \\ \# \end{array} \right\} \text{CONS} \\ \#\ \# \end{array} \right\}$

ii) EFFACEMENT-NAS : $\text{VOYNAS} + \text{CONSNAS} \rightarrow \text{VOYNAS} + \emptyset \,/\, - \text{CONS}$

iii) TRONCATION : $\left[\begin{array}{l} + \text{cons} \\ - \text{voc} \end{array} \right] \rightarrow \emptyset \,/\, - \left\{ \begin{array}{l} \left\{ \begin{array}{c} + \\ \# \end{array} \right\} \text{CONS} \\ \#\ \# \end{array} \right\}$

Puisque la règle de Troncation[1] efface les consonnes devant des consonnes appartenant à un autre morphème et devant pause, une protection doit

[1] *(i)* et *(ii)* sont marginales pour notre propos et ne servent qu'à permettre l'inclusion des consonnes nasales dans la règle de Troncation. Rappelons que Troncation n'affecte pas les consonnes liquides, *l* et *r*.

être prévue pour les cas où la consonne n'est pas éliminée, puisqu'aussi bien l'indicatif présent 1.2.3. de *verser* aboutirait sinon à [vɛr]. Cette protection est ə[2] et c'est l'absence de ə dans les verbes de III qui rend compte des variations du radical à l'indicatif présent. La règle de Troncation explique aussi l'alternance entre le masculin et le féminin des adjectifs, la relation des formes dans la dérivation et les phénomènes de liaison, dont ceux qui se manifestent dans le pluriel des syntagmes nominaux et ceux qui apparaissent dans les syntagmes verbaux comportant un clitique postposé :

/ sort + ons # # /→ [sɔrtõ], mais / sort + s # # /→ [sɔr]

/ grand # lit # # /→ [grãli], mais / grand + ə # lamp ə # # / → [grãd lãp]

/ grand # # /→ [grã], mais / grand + ə + mant # # / → [grãdmã]

/ bon + z # ami + z # # / → [bõzami]

/ kri + ə + t # il # # / → [kritil]

/ mɛt + z # an # # / → [mɛzã]

3. L'existence de cette règle en français moderne est contestée par les tenants de la phonologie naturelle. Elle connaît en effet un nombre indubitablement sérieux d'exceptions et la liaison est par ailleurs en général un phénomène de plus en plus restreint. Klausenburger (1974, 1977) propose au contraire une règle opérant en surface et dont l'effet consiste à insérer une consonne épenthétique dans le contexte # VOY. La forme définitive de cette règle n'a pas été donnée jusqu'à présent.

En principe, le choix entre Troncation et Epenthèse peut être considéré comme indécidable (Churma 1977). Il est pratiquement sûr que lorsque Epenthèse aura reçu une forme convenable, elle pourra provoquer en surface ce que Troncation amenait depuis la base, et jusqu'ici l'alternative apparaît comme une variante notationnelle (Schane 1978).

Cependant la dimension diachronique du débat est importante. Pour Klausenburger, Troncation a été un principe phonologique vivant, il ne l'est plus, et Epenthèse est en fait une règle morphologique. Lui-même (1974), Tranel (1978) et Gaatone (1979) ont en effet bien mis en lumière le rôle essentiellement morphologique des consonnes épenthétiques. Elles doivent à la fois être associées à des lexèmes particuliers pour opposer le masculin au féminin, pour énumérer les variations radicales des verbes de III etc., et être sensibles à des informations fournies par la syntaxe de la phrase puisque [z] n'apparaîtra que si un SN est pluriel ou si un verbe est à impératif 2., etc.

[2] Pour Gertner tous les verbes des conjugaisons productives ont un radical terminé par une voyelle, /ə/ pour + I, /i/ pour + II. Cette prise de position nous semble erronée car elle oblige à rendre compte des nominalisations sans suffixe par une mutilation de la base. Il faudrait donc expliquer les dérivations *abandonner-abandon*, *finir-fin*, etc. au moyen d'une règle d'élision de voyelle tout à fait ad hoc puisqu'elle n'a pas le comportement de l'élision en général et qu'elle doit artificiellement être limitée aux seuls cas de nominalisations. Il nous semble dès lors plus justifié de reconnaître à ə le statut de voyelle thématique, comme le fait Dell, bien entendu dans l'hypothèse où la morphologie dérivationnelle serait à traiter de la même manière que la morphologie flexionnelle.

4. Or Skousen (1975) fonde la réflection analogique dans les paradigmes verbaux sur la perte dans la conscience des sujets parlants d'une règle phonologique. Il serait donc intéressant et peut-être révélateur d'examiner les verbes de III en prenant comme critère fondamental de classification le fonctionnement de Troncation, c'est-à-dire la solution qu'ont adoptée les verbes de III dans la situation / — Cons/$_{\text{Radical}}$ + r +. C'est ce que nous faisons dans le tableau qui suit[3], où la forme considérée comme radicale pour le verbe est celle qui apparaît à indicatif présent 4. Il se présente comme une matrice à double entrée dont les colonnes correspondent aux différents comportements par rapport à Troncation et les lignes aux marques des temps du passé. Il met ainsi en rapport les temps du présent et ceux du passé.

Notre hypothèse est la suivante : si l'alternance VOY ~ VOY CONS est morphophonologique à l'intérieur des verbes de III, opposant ind. prés. 1, 2, 3 à ind. prés. 4, 5, 6 et opposant ind. prés. à subj. prés., alors la même alternance pourrait être morphophonologique à l'intérieur de III en général et caractériser des sous-ensembles de verbes présentant un ensemble particulier de traits. De plus, si Troncation est une règle en perte de vitesse, la classe en VOY/ — — + r + doit être moins stable que celle en VOY CONS[4]/ — — + r +

5. Avant d'examiner les influences de Troncation, on peut déduire de ce tableau deux implications qui ne sont pas sans rapport avec elle : a) Tous les verbes à voyelle thématique *ü* aux temps du passé ont un radical du passé compris dans celui du présent s'ils ne se terminent pas par une liquide. Ce rapport, que nous appellerons Amputation[5], opère ainsi :

$$\text{AMPUTATION : voy} + \left(\begin{bmatrix} +\text{cons} \\ -\text{voc} \end{bmatrix}\right)\left(\begin{bmatrix} +\text{cons} \\ -\text{voc} \end{bmatrix}\right) \rightarrow \emptyset \,/\, — + \text{ü}$$

b) Les participes passés forts en *-t* prennent pour base le radical du présent (avec application subséquente de Troncation) tandis que les participes passés forts en *-s* prennent pour base le radical amputé.

Qu'Amputation ait des effets analogues à Troncation, mais dans un contexte inverse (une voyelle distinguée) et permette des généralisations induit le soupçon que les effacements pourraient en effet avoir plutôt un rôle structurant morphologique.

[3] Ne s'insèrent pas dans ce tableau :

a) *venir* et *tenir*

b) une classe de verbes qui se comportent comme des verbes de I à certains temps du présent mais comme des verbes de III aux temps du passé *(cueillir, assaillir, tressaillir, défaillir, offrir, souffrir, couvrir)*.

c) quelques verbes totalement aberrants *(avoir, être, aller)*.

[4] Plus exactement VOY ~ VOY CONS(i).

[5] Un principe analogue à Amputation affecte également quelques rares verbes, marqués à cet effet, qui n'ont pas la voyelle thématique ü :

AMPUTATION* : VOY + (CONS)→i /[[+cons]—]$_{\text{Rad}}$

Ce *i* a été assimilé à une voyelle thématique. Signalons que dans l'élaboration d'Amputation, [u̯a] a été traité comme un phonème unique et [ü̯i] comme une séquence de deux voyelles. Gertner qui a bien vu le phénomène n'a cependant pas aperçu la systématique à laquelle il répond et énumère les 108 verbes qui en sont affectés. Foley le met en rapport avec les participes passés en *ü* de verbes dont le radical ne se termine que par une seule consonne (p. 176).

V. III		SOLUTION À TRONCATION				
		Insertion de i / — — + r	Consonne marquée [-Tronc]	Insertion de dentale [-Tronc]	Pas de protection contre Tronc	Radic en voy/-r
VOYELLE THÉMATIQUE DU PASSÉ	i	inf -ir P p i : dormir, sentir, mentir, sortir, partir, bouillir P p ü : vêtir	inf -re P p ü : /and/, /ond/, /ɛrd/, /ɔrd/., (Grévisse 676,1) rompre, vaincre, battre P p i : suivre	inf -re P p f o r t : /ɛñ/, /ɥañ/, craindre, joindre... (Grevisse 675,3) naître (nak) P p f o r t & r a d. a m p u t é : mettre, prendre P p ü : coudre	inf -re P p f o r t: écrire, conduire, construire... (Grevisse 678,1) P p f o r t & r a d. a m p u t é : circoncire, dire, faire P p i & r a d. a m p u t é : (re)luire, nuire P p i & r a d. a m p u t é : suffire inf -ir P p f o r t & r a d. a m p u t é : (X)quérir	inf -re P p i & r a d. a m p u t é : rire inf -r P p i & r a d. a m p u t é : fuir P p f o r t & r a d. a m p u t é : asseoir P p ü & r a d. a m p u t é : voir
	ü		inf -re P p ü : vivre (vek) inf -oir P p ü & r a d. a m p u t é : /-səv/, devoir, mouvoir, pleuvoir	inf -re P p ü & r a d. a m p u t é : résoudre, moudre, connaître, croître, paraître, paître P p f o r t & r a d. a m p u t é : absoudre, dissoudre inf -oir P p ü : valoir, vouloir, falloir	inf -re P p ü & r a d. a m p u t é : taire, plaire, lire, boire inf -ir P p ü : courir P p f o r t : mourir inf -oir P p ü & r a d. a m p u t é : pouvoir, savoir	inf -re P p ü & r a d. a m p u t é : croire, conclure inf -r P p ü : r a d i c a l a m p u t é : pourvoir, (X) choir

En retournant à présent aux temps en+ *r*, on voit que mis à part les cas où Troncation se maintient soit de facto, soit à vide parce que la question ne se pose pas (le radical ne finit pas sur une consonne), trois genres de solutions sont à distinguer qui ont tous trois pour résultat de rendre imposible l'application de la règle. Ce sont Insertion de i ([INS-i]), Marque de la consonne par — Troncation ([-TRONC]) et Insertion de dentale ([INS DENT]). Si on met en rapport le comportement des verbes aux temps du présent et aux temps du passé, il se révèle maintenant que ces trois groupes ont en effet une conduite homogène et prévisible :

IIIa [INS-i] → voythém i + inf-ir + pp i (sauf *vêtu)*

IIIb [-TRONC] → { voythém i + inf-re + pp ü / [— ConsCons]$_{Rad}$ (sauf *suivi)*
voythém ü + inf-oir + pp ü / ailleurs (sauf *vivre)*

IIIc [INSDENT] → { voythém i + inf-re + ppfort / [— nas]$_{Rad}$ et mettre, naître (sauf *cousu, né)*
voythém ü + inf-re / oir[6] + pp ü / ailleurs (sauf *ab-, dissous*[7]*)*.

Aucune implication de ce type ne peut être établie pour les verbes qui soit ne sont pas protégés contre Troncation soit n'ont pas eu à y être soumis. Les radicaux en voyelle ont un comportement tout à fait idiosyncrasique, ce qui confirme que l'effacement de consonnes radicales est un principe structurant de III. Mais par ailleurs le maintien de TRONC fait également problème, car une fois isolés les verbes en [-üiz] qui ont voythém i + inf-re + ppfort comme ceux en [-nas], il n'y a plus moyen de prédire les traits des verbes restants (quelque 13 sans compter les composés). Il semble donc bien que les verbes de III se sous-catégorisent dans l'environnement + r selon l'alternance VOY ~ VOY CONS. Contrairement à ce qui se passe pour les classes VOY, les classes VOY CONS sont stables, ce qui confirme à la fois le caractère morphophonologique de TRONC à l'intérieur du paradigme flexionnel III et son statut peu assuré[8].

BIBLIOGRAPHIE

CHURMA D. G. (1977) *On choosing between linguistic analyses,* «Lingua», 42, 131—152.

DELL F. (1973) *Des règles et des sons,* Paris, Hermann.

(1979) *Generative Phonology and French Phonology,* trad. par C. CULLEN, Cambridge, Cambridge Univ. Press.

FELICE TH. DE (1950), *Eléments de grammaire morphologique,* Paris, Didier.

FOLEY J. (1979) *Theoretical Morphology of the French Verb,* Amsterdam, Benjamins.

GAATONE D. (1979) *Liaison et structure syllabique en français, FM* 4, 312—334.

GERTNER M. (1973) *The Morphology of the modern French Verb,* Den Haag, Mouton.

GREVISSE M. (1975) *Le bon usage,* Gembloux, Duculot, 10. éd.

[6] *-oir* pour les radicaux en [fricative — l].

[7] *Absolu* et *dissolu* sont des formes adjectivales.

[8] Alternativement le caractère morphophonologique et l'importance de Epenthèse.

KIEFER F. (1973) *Generative Morphologie des Neufranzösischen*, Tübingen, Niemeyer.

KLAUSENBURGER J. (1974) *Rule inversion, opacity, conspiracies : French liaison and élision*, « Lingua » 34, 167–179.

(1977) *Deletion vs epenthesis : intra vs inter-paradigmatic arguments in linguistics*, « Lingua » 42, 153–160.

(1978) *Liaison 1977 : The Case for Epenthesis, « Studies in French Linguistics »* I, 2, 1–20.

SCHANE S. (1968) *French Phonology and Morphology*, Cambridge, MIT.

(1978) *Comments on Tranel's paper : Deletion vs. Epenthesis, « Studies in French Linguistics »* I, 2, 71–78.

SKOUSEN R. (1975) *The verbal system of French*
SALTARELLI M.& D. WANNER eds, *Diachronic Studies in Romance Linguistics*, Den Haag, Mouton, 195–205.

TRANEL B. (1974) *The phonology of nasal vowels in French*, Ph. D., University of California, San Diego.

(1976) *A note on final consonant deletion in French*, « Lingua » 39, 53–68.

(1978) *The status of Nasal Vowels in modern French, «Studies in French Linguistics »* I, 2, 27–70.

Avril 1980

Universiteit Antwerpen-UIA

SENS ȘI DEFINIȚIE LEXICOGRAFICĂ

1. Intenționăm ca, prin cele ce urmează, să aducem unele clarificări cu privire la natura raportului dintre **sens** și ceea ce numim „definiție lexicografică" a sensului unui cuvînt, adică felul în care sensul cuvîntului este specificat cu ajutorul dicționarelor.

2. Lăsînd, pentru simplificare, la o parte celelalte părți de vorbire, se poate spune că numele (proprii și/sau comune) împreună cu adjectivele au ca denotate (clase de) obiecte, înțelegînd prin obiecte toate entitățile cu care este populat universul nostru. Un nume comun ca *masă* are ca denotat clasa tuturor obiectelor care au proprietatea de a fi 'masă' (unde prin 'masă' simbolizăm proprietățile definitorii ale tuturor meselor), după cum se poate considera că *roșu* are ca denotat clasa tuturor obiectelor care au proprietatea 'roșu' (unde prin 'roșu' simbolizăm pe prima din cele șapte culori fundamentale ale spectrului).

Trebuie observat că raportul dintre un **semn** și un anumit **denotat** are un caracter mai mult sau mai puțin regulat[1]. Aceasta este de fapt ideea pe care se bazează noțiunea de „comutare" și de „funcție-semn" din glossematică.

Vom nota prin $\{\varphi_\alpha\}$ clasa tuturor acelor obiecte care au proprietatea „φ_α" și prin x, y, z elementele care aparțin acestei clase (= obiectele). Prin D vom desemna mulțimea tuturor claselor sau obiectelor despre care se vorbește într-un limbaj, L, iar prin S, clasa tuturor semnelor (nume și adjective) ale limbajului L. Vom considera acum o funcție, f, care are ca domeniu elementele din S, iar al cărei co-domeniu este D. Funcția f trebuie înțeleasă ca un fel de „lege de corespondență" dintre elementele din S și elementele din D ; argumentele funcției f sînt elemente din S, iar valorile ei sînt elemente din D. În aceste condiții, dacă avem un $\alpha \in S$ și $\{\varphi_\alpha\} \in D$ sau $\beta \in S$ și $x \in D$ vom avea :

(1) $f(\alpha) = \{\varphi_\alpha\}$

(2) $f(\beta) = \{x\}$

Putem spune acum că f este o **funcție-semn** și că aceasta pune în corespondență fiecare semn al unui limbaj, L, cu un element (și numai unul) din mulțimea indivizilor și/sau a claselor incluse în domeniul D al discursului).

Denotatul semnului α este clasa $\{\varphi_\alpha\}$, iar **sensul** semnului α este proprietatea φ_α, pe baza căreia se definește clasa $\{\varphi_\alpha\}$ (clasa acelor x pentru care este adevărat $\varphi_\alpha x$).

Să presupunem acum că L este limba română ; printre clasele lui D figurează și clasa $\{\varphi_{\text{masă}}\}$ (= acele obiecte care au proprietatea 'masă'),

[1] Spunem „mai mult sau mai puțin", fiindcă avem în vedere cazurile de folosire figurată a cuvintelor sau cazurile de „mutații" ale sensurilor.

iar printre semnele limbii române figurează şi numele comun *masă*. Vom avea deci :

(3) f*(masă)* = $\{\varphi_{masă}\}$

Elementul din dreapta egalităţii reprezintă **denotatul** cuvîntului *masă* (= valoarea funcţiei *f* pentru argumentul *masă)*, iar masă este **sensul** cuvîntului *masă*.

3. Pînă la acest punct, lucrurile sînt simple şi destul de clare. Dificultăţile apar în momentul în care vrem să precizăm **care** anume este proprietatea pe baza căreia definim clasa $\{\varphi_{masă}\}$.

După cum se ştie, o clasă se poate defini fie prin enumerare, fie prin specificarea unei (unor) proprietăţi, P, astfel încît, pentru orice obiect (individ) *x*, dacă *x* are proprietatea P, atunci *x* aparţine clasei.

Pentru motive uşor de înţeles, o enumerare efectivă a obiectelor care fac parte din clasa acelora cărora li se aplică semnul *masă* este imposibil de făcut. Rămîne deci numai cea de-a doua cale : alegerea unei proprietăţi (sau a unui set de proprietăţi) care să ne permită să decidem pentru fiecare individ al domeniului dacă aparţine sau nu aparţine clasei.

Ceea ce numim ,,definiţie lexicografică" sau felul în care un cuvînt este glosat într-un dicţionar (să spunem, unilingv) nu este altceva decît o modalitate de a defini o clasă de obiecte (anume acelea cărora li se aplică semnul glosat) prin specificarea unor proprietăţi definitorii.

În cazul discutat mai sus, o definiţie ca ,,mobilă formată dintr-o placă dreptunghiulară, pătrată sau rotundă, sprijinită pe unul sau mai multe picioare şi pe care se mănîncă, se scrie etc." (DEX s. v.) reprezintă de fapt un mod de a capta în cuvinte ale limbii române semnificaţia elementului $\varphi_{masă}$, despre care am spus că este **sensul** cuvîntului *masă*. După cum se observă, acest element este considerat ca echivalent cu următoarele proprietăţi : 1.a fi *mobilă*, 2. a fi format dintr-o *placă rotundă* sau *dreptunghiulară*, 3. a fi *sprijinită* pe unul sau mai multe *picioare*, 4. a servi la *mîncare*, la *scris* etc.

Conform cu cele arătate în acest paragraf, ar trebui ca orice obiect care **are** toate cele patru proprietăţi specificate în definiţie să aparţină clasei $\{\varphi_{masă}\}$, deci clasei de obiecte cărora li se aplică semnul *masă;* şi orice obiect care nu are toate cele 4 proprietăţi menţionate să nu fie membru al acestei clase.

În realitate, o definiţie ca cea citată mai sus nu permite o astfel de decizie. Să ne gîndim, de exemplu, la un obiect care are proprietăţile 1, 2, 3, dar nu are absolut nici o destinaţie (nu serveşte nici la mîncat, nici la scris, nici la altceva, ci există pur şi simplu într-o magazie de obiecte pe care nu le mai foloseşte nimeni). Aparţine acest obiect clasei în discuţie? Sau : ce se întîmplă cu un obiect care are proprietăţile 1, 3, 4, dar este format dintr-o placă *pentagonală?* Obiecţii de tipul ,,independent de faptul dacă obiectul x este sau nu este, a fost sau nu a fost folosit pentru *mîncare* sau pentru *scris*, el a fost **conceput** sau a fost **făcut cu intenţia** de a servi la acest lucru" nu pot fi luate în consideraţie : definiţia nu conţine ca trăsătură definitorie **intenţia** cu care a fost construit obiectul x, ci felul în care x **este** utilizat (,,pe care se mănîncă, se scrie etc." trebuie înţeleasă ca fiind formulată la ,,prezentul etern").

Trebuie să precizăm că imposibilitatea de a decide, pe baza definiţiei citate, pentru orice obiect dacă aparţine sau nu clasei denotate de cuvîntul *masă* nu se datorează vreunui eventual viciu de formulare a definiţiei.

Să presupunem că înlocuim elementul de sub *4* al definiţiei prin „**poate** servi la *mîncare*, la *scris* etc." (deci condiţia pe care un obiect urmează să o satisfacă nu este aceea de a servi **efectiv** la mîncare, la scris etc., ci numai de a **da posibilitatea** unei astfel de utilizări). Şi în acest caz, *4* lasă loc la un coeficient de nedeterminare : ce se întîmplă cu un obiect care satisface condiţiile *1*, *2*, *3* dar care, dintr-un defect de construcţie, prezintă un grad de instabilitate care împiedică folosirea obiectului respectiv la mîncare, la scris etc. ?

Observaţii de aceeaşi natură se pot face în legătură cu majoritatea definiţiilor lexicografice ale sensurilor. Generalizînd, putem spune că, în cele mai multe din cazuri, o definiţie lexicografică **nu** poate servi la definirea propriu-zisă a unei clase-denotat. Aceasta se întîmplă din cauza faptului că definiţia lexicografică a unui cuvînt, α, nu **este** sensul cuvîntului α, ci **aproximează** sensul, φ_α, al cuvîntului α (unde, aşa cum am convenit mai sus, φ_α este, de fapt, proprietatea pe baza căreia clasa $\{\varphi_\alpha\}$ denotată de α poate fi definită).

Că o definiţie lexicografică este altceva decît sensul cuvîntului definit, şi anume o **aproximare** a acestui sens o dovedesc şi considerente de felul celor care urmează :

1° Acelaşi sens este susceptibil de definiţii diferite (în dicţionare diferite). De exemplu, sensul aceluiaşi cuvînt, *masă*, este definit de *Dicţionarul limbii române moderne* (s. v.) după cum urmează : „Mobilă formată dintr-o placă dreptunghiulară, pătrată sau rotundă, sprijinită pe unul sau mai multe picioare" (se observă că din această definiţie lipseşte elementul referitor la „destinaţia" obiectului respectiv, prezentă în definiţia din DEX). Definiţia din DLR (s.v.) este : „Mobilă, de obicei, de lemn, alcătuită dintr-o suprafaţă plană sprijinită pe unul sau pe mai multe picioare şi avînd diverse folosiri, mai ales pe aceea de mobilă pe care se serveşte mîncarea." Se observă că aici apare, în plus, caracteristica de a fi „de obicei din lemn" (deci definiţia devine, într-un anumit fel, mai restrictivă), iar caracteristica referitoare la „destinaţie" nu indică decît faptul că obiectul este o mobilă care se foloseşte **mai ales** pentru a servi pe ea masa („mai ales" face ca acest element al definiţiei să aibă un caracter mai puţin restrictiv).

Este evident că nu se poate considera că definiţiile citate sînt, riguros vorbind, **sinonime** ; ele sînt numai **asemănătoare**, în sensul că exprimă **în mare** aceeaşi idee. Această „aceeaşi idee", pe care spunem că cele trei definiţii o exprimă „în mare" şi care nu este, strict vorbind, identică cu nici una dintre „ideile" conţinute de fiecare definiţie în parte, ar putea fi considerată **sensul** ($\varphi_{\text{masă}}$) pe care fiecare dintre cele trei definiţii îl **aproximează** într-un fel propriu.

2° Ceea ce este dat observaţiei noastre directe atunci cînd este vorba despre funcţia-semn este corespondenţa destul de regulată dintre un semn şi un număr de obiecte sau clasa însăşi a acestor obiecte. Pentru a putea spune că semnului α îi corespunde cu regularitate o anumită clasă de obiecte şi nu alta, spunem că α corespunde obiectelor care au proprie-

tatea φ_α. Această proprietate nu ne este *dată* direct observației ; existența ei o presupunem în urma constatării că obiectele care sînt denotatul lui α au un număr de **caracteristici comune**. Aceste caracteristici comune observabile nu sînt, în mod necesar, și definitorii. Altfel spus, o trăsătură comună (sau un set de astfel de trăsături) obiectelor denotate de α nu este numaidecît identic(ă) cu φ_α (= proprietatea definitorie).

Lexicograful nu face decît să **selecteze** una sau mai multe trăsături comune (eventual, le poate înregistra pe toate) obiectelor denotate de α, conferindu-i (conferindu-le), prin ipoteză, caracter **definitoriu**. Caracterul de **ipoteză** al acestei selecții nu este însă explicit în formularea definiției. Că lucrurile stau așa ne-o arată faptul că relația dintre un semn, α, și o clasă de obiecte $\{\varphi_\alpha\}$ (relație identificabilă prin observație) rămîne constantă, independent de felul în care definiția sensului lui α apare în dicționare. Altfel spus, cuvîntul *masă* poate fi pus în relație și cu un obiect-masă care servește la scris și cu un obiect-masă dezafectat (care deci nu servește la nimic) și cu un obiect-masă de lemn și cu unul de piatră și cu un obiect-masă de formă rotundă și cu unul de formă hexagonală etc. etc., independent de faptul dacă sensul lui *masă* este definit ca în DEX, ca în DLRM sau ca în DLR.

Admițînd că **sensul** poate fi aproximat printr-o definiție lexicografică, dăm, *ipso facto*, sensului o interpretare **conceptuală** (glosa lexicografică nu este altceva decît specificarea conținutului unui **concept**). Acest mod de a vedea se situează pe linia de gîndire saussuriană și fregeeană : sensul este ceva de natură **conceptuală**.

Dat fiind că sensul (entitate conceptuală) mediază raportul dintre semn și denotat, putem spune că avem a face cu o interpretare **semantică** a sensului (semantica privește semnele din punctul de vedere al relației lor cu denotatele corespunzătoare).

Interpretarea sensului ca entitate conceptuală convine însă mai puțin unui punct de vedere **pragmatic** (care privește raportul dintre semn și cei care folosesc sistemul de semne, adică vorbitorii). Într-adevăr, este greu de admis că orice vorbitor deține realmente cîte un concept propriu-zis alături de un semn. Că lucrurile stau așa ne arată faptul că foarte puțini sînt vorbitorii care sînt capabili să explice în propria lor limbă în mod satisfăcător ce înțeleg printr-un cuvînt anumit din aceeași limbă. O dovadă în plus este faptul că nu întotdeauna și nu orice vorbitor va recunoaște un raport de sinonimie între un cuvînt și definiția lui lexicografică chiar dacă respectivul vorbitor **cunoaște** cuvîntul definit.

Pentru vorbitor, semnul nu denotă un obiect sau o clasă prin intermediul unui **concept**, ci mai curînd prin ceva ce se apropie de ceea ce I. Coteanu[2], în acord cu alți cercetători[3], numește **imagine** (a semnificatului sau a obiectului), atunci cînd interpretează teoria saussuriană a semnului. Altfel spus, pentru vorbitor, obiectele x_1, x_2, . . . fac parte din clasa $\{\varphi_\alpha\}$ (denotatul unui semn, α) nu pentru că au proprietăți definitorii identice, ci pentru că se subsumează unei anumite **imagini**.

[2] I. Coteanu, Angela Bidu-Vrănceanu, *Limba română contemporană*, vol. II, București, 1975, p. 32–38.

[3] Cf., de ex., A. Rosetti, *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*, Copenhague–București, 1943, p. 30–31 ; vezi și trimiterile bibliografice de aici.

Între **sensul-concept** şi **sensul-imagine** nu există o relaţie de incompatibilitate. **Conceptul** (corespunzător definiţiei lexicografice) şi **imaginea** reprezintă două interpretări pentru aceeaşi entitate teoretică, **sensul,** care nu se identifică cu nici una din ele şi pe care ambele îl **aproximează** numai : prima reprezintă o aproximare convenabilă teoriei **semantice** a sensului, cea de-a doua reprezintă o aproximare convenabilă teoriei **pragmatice** a semnului.

Mai 1980

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5—7

IOANA VINTILĂ-RĂDULESCU

ROM. *foarte* ÎN PERSPECTIVĂ LATINĂ ŞI ROMANICĂ

Adverbul românesc *foarte* este unanim considerat a fi continuatorul adjectivului latin *fortis*, *-e*, româna fiind singura limbă romanică care a pierdut complet acest adjectiv, înlocuit prin *tare*[1] (la care s-a adăugat ulterior adjectivul neologic parţial sinonim *forte*).

Lat. *fortis* s-a păstrat în toate limbile romanice. Atît utilizarea adjectivală, cît şi cea adverbială (dublată şi de existenţa derivatelor adverbiale în *-mente*) sînt prezente în toate limbile romanice[2] cu excepţia românei. Este probabil motivul pentru care lat. *fortis*, devenit panromanic, a putut fi etichetat de unii autori drept „panromanzo ma non rumeno"[3].

Româna se deosebeşte de toate celelalte limbi romanice şi prin faptul că adverbul corespunzător lat. *fortis* şi-a pierdut aproape integral autonomia sintactică şi complexitatea semantică[4], devenind, în dacoromâna standard actuală[5], aproape exclusiv formant al superlativului absolut al adjectivelor şi adverbelor, în timp ce în restul Romaniei, urmaşii adverbiali ai lat. *fortis* (sau utilizările adverbiale ale adjectivului corespunzător) sînt (şi) adverbe de sine stătătoare, care nu numai că au conservat sensurile corespunzătoare celor din latină („tare, cu forţă", „bine, solid, durabil", „repede", „intens", „cu ardoare", „cu curaj"), dar au dezvoltat şi numeroase sensuri noi[6].

[1] Cu prvire la *tare* a se vedea acum articolul Marianei Ploae Hanganu, *Evoluţia semantică a lat.* **talis** *în limba română din perspectivă romanică*, în LR, XXX (1981), sub tipar.

[2] La care se adaugă şi albaneza, care posedă adjectivul *fortë* şi adverbul corespunzător *fort*.

[3] Cf. Carlo Battisti, Giovanni Alessio, *Dizionario etimologico italiano*, Florenţa, 1950, s.v. *forte*[1].

[4] În limba mai veche, *foarte* putea fi folosit şi singur pe lîngă un verb, avînd şi sensul „foarte mult, foarte tare", rol în care mai apare în limba actuală în special pe lîngă (mai ales înainte de) verbul *a mulţumi*, în general cu o nunaţă ironică (cf. *îţi foarte mulţumesc*, DA, *s.v.*).

[5] Nu însă şi în dialectele sud-dunărene, cel puţin în faza actuală (cf. însă Sextil Puşcariu, *Etymologisches Wörterbuch der rumänischen Sprache*. I. *Lateinisches Element, mit Berücksichtigung aller romanischen Sprachen*, Heidelberg, 1905, nr. 634 : ir. *forte* ; cf. şi DER, *s.v.*) ; superlativul absolut se formează, în aromână şi meglenoromână, cu *multu*, respectiv *mult* (cf. Ion Coteanu, *Elemente de dialectologie a limbii române*, Bucureşti, 1961, p. 126 şi 152), în meglenoromână şi cu *tari* (cf. Th. Capidan, *Meglenoromânii. III. Dicţionar meglenoromân*, Bucureşti, 1935, *s.v.*), iar în istroromână cu *(iŋke) mai*, *ćaro* şi *iâco* (cf. Coteanu, *op. cit.*, p. 163). În dacoromână, *foarte* face parte din fondul principal lexical (şi anume din „miezul" acestuia), cf. Al. Graur, *Încercare asupra fondului principal lexical al limbii române*, Bucureşti, 1954, şi *Fondul principal al limbii române*, Bucureşti, 1957, dar nu aparţine vocabularului fundamental al românei comune aşa cum a fost el stabilit de I. Coteanu în *Premise pentru stabilirea vocabularului străromânei*, în SCL XVI (1965) (I, nr. 5, p. 579—604 şi II, nr. 6, p. 759—770) şi în ILR II, p. 293—308 (cf. şi Id., *Cum dispare o limbă (istroromâna)*, Bucureşti, 1957).

[6] „Cu efecte grave" (italiană, occitană), „în cantitate mare" (portugheză, italiană, franceză), „sonor" (italiană, retoromană, franceză, occitană, catalană, portugheză), „forte" (italiană), „profund" (italiană), „sincer, cu îndrăzneală, autoritar", „sever" (italiană, spaniolă), „cordial" (occitană, italiană), „dificil" (italiană), „greu de înţeles" (italiană învechit), „cu grijă" (spaniolă învechit), „cu încăpăţînare" (occitană), „mult" (română învechit, occitană), „cu apetit, în exces" (italiană, occitană, spaniolă), „cu sume mari de bani" (italiană, spaniolă, portugheză, retoromană) ş.a.

O altă deosebire care opune româna restului Romaniei constă în faptul că, în timp ce în cea dintîi, *foarte* a devenit unicul formant deplin gramaticalizat al superlativului absolut[7], în celelalte limbi romanice în care adverbul corespunzător a căpătat acest rol (veche spaniolă, italiană, franceză, occitană, catalană, portugheză), el nu constituie decît un mijloc secundar de formare a acestui grad de comparație, pe lîngă formantul gramaticalizat (fr. *très*, ital. *molto*, span. *muy)*, și adesea în concurență cu alte adverbe (fr. *bien*, ital. *assai*, sp. *bien)*[8], exprimînd diverse nuanțe semantice și stilistice[9]. Din repartiția diferitelor forme rezultă că, din foarte numeroasele mijloace de formare analitică (pe lîngă formațiile sintetice) a superlativului absolut existente în latină, în special vorbită și tîrzie[10], din care s-au păstrat în faza romanică *bene*, *multum* (și *multo)*, *satis*, *abunde* (și *abundanter)* și *fortiter*[11], fiecare limbă romanică a gramaticalizat una sau alta din aceste posibilități sau a dezvoltat altele noi, cf. urmașii lat. *multum* (și *multo)* în spaniolă, portugheză, catalană, italiană, parțial în română (în limba veche și în unele dialecte și graiuri) și în vechea franceză, *trans* în franceză, *fortis* în dacoromână, în vechea catalană și, ca mijloc secundar, în franceză și occitană, *planus* în occitană, *ficte* în unele graiuri retoromane și, numai ca mijloace secundare, continuatorii lat. *bene* în franceză și spaniolă, *prae* în română (eventual contaminat cu sl. *prě)*, *fortia* în occitană și catalană ș.a.

Spre deosebire de alte cazuri, în care unor adjective le corespundeau în latină adverbe în *-e*, adjectivul *fortis* nu avea un astfel de corespondent din care să poată proveni direct adverbele romanice și în speță rom. *foarte* (care nu poate fi derivat dintr-un adjectiv românesc corespunzător, cum ar putea fi cazul în celelalte limbi romanice). Formal, rom. *foarte* a fost derivat din adjectivul latinesc *fortis*, fără a se preciza însă momentul cînd s-a produs adverbializarea acestuia. Explicarea evoluției semantice și funcționale care a avut loc a fost sprijinită pe exemplul evoluției (parțial) similare a lat. *fortis* în alte limbi romanice și pe acela al evoluției asemănătoare a rom. *tare*[12].

[7] Alături de *foarte* se folosește, mai rar, și *tare*, iar în limba mai veche sau regional apar cu acest rol și adverbele *mult* și *prea* ; pe lîngă acestea, numeroase alte adverbe și locuțiuni adverbiale se utilizează ca mijloace expresive de formare a superlativului absolut, alături de diverse alte procedee — de ordin fonetic, lexical și sintactic (cf. GA § 135 b și 136).

[8] Cu privire la exprimarea superlativului absolut în diferite zone ale Romaniei, vezi o privire generală în lucrarea clasică a lui W. Meyer-Lübke, *Grammaire des langues romanes*, t. III, *Syntaxe*, Paris, 1900, § 202.

[9] Astfel, în limba franceză, *très* „est absolu et marqe simplement ce superlatif sans y ajouter d'autre idée", *bien* „est relatif et ajoute une idée d'approbation, d'admiration", iar *fort* „est tantôt absolu, tantôt relatif, et ajoute une idée d'intensité" ; cf. *un homme* ***très*** *sage* „doué de beaucoup de sagesse", *un homme* ***bien*** *sage* „qui a une grande sagesse au jugement de la personne qui parle et qui en éprouve de la satisfaction" ; „on dit *un homme* ***fort*** *sage* pour assurer, pour affirmer qu'il l'est à un très haut degré", cf. René Bailly, *Dictionnaire des synonymes*, Paris, 1947, s.v. *très*.

[10] Cf. J. B. Hofmann, *Lateinische Syntax und Stilistik*, neubearbeitet von Anton Szantyr, München, 1965, § 97.

[11] Cf. Hofmann, *op. cit.*, p. 163.

[12] Cf. și folosirea similară în vechea franceză a adverbului *durement* în exemplul *si fud durement bele*, din *Livres des Rois*, reprodus de W. Meyer-Lübke, *op. cit.*, p. 247 ; cf. și fr. *puissamment riche*.

În explicarea acestei evoluţii semantice şi funcţionale a adjectivului lat. *fortis* în română şi, în parte, şi în alte limbi romanice, nu trebuie uitat, credem, faptul că latina poseda un adverb corespunzător adjectivului *fortis* : *fortiter*, adverb autonom, avînd mai multe sensuri paralele cu cele ale adjectivului şi considerat de Ernout—Meillet[13] echivalentul în limba vorbită al lui *ualde* (la rîndul său sinonim expresiv al lui *multum*). Trebuie observat că *fortiter* era utilizat ca mijloc de exprimare analitică a superlativului absolut al unui adjectiv încă din latină[14].

În condiţiile dispariţiei adverbelor în *-ter*, care nu au continuatori ca atare în limbile romanice, credem că a putut apărea, în locul lui *fortiter*, o formă adverbializată a adjectivului *fortis* : **forte*[15] (apariţie favorizată şi de faptul că adverbele în *-ter* aveau forme de comparativ şi de superlativ apropiate de cele ale adjectivului respectiv, cf. *fortior* şi *fortissime*) ; acest nou adverb a putut prelua diferite valori ale adverbului mai vechi în *-ter*, extinzînd-o, în special în română, pe aceea de formant al superlativului absolut.

Mai 1980

Institutul de lingvistică
Bucureşti, Spiru Haret 12

[13] A. Ernout, A. Meillet, *Dictionnaire étymologique de la langue latine. Histoire des mots*, IV-e éd., II-e tirage augmenté de corrections nouvelles, Paris, 1967, s.v. *fortis, -e*.

[14] Cf. Du Cange, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, 1883—1887 (Graz, 1954), s.v. *fortiter* (*Erat terra* **fortiter** *gelata*) ; *Thesaurus Linguae Latinae*, Leipzig, 1940, s.v. : *homo* **fortiter** *miser* (Sen. Dial.), *mihi* **fortiter** *esse molestum* (Ven Fort. carm.) ş.a. ; Hofman, *op. cit.* ; G. Hunger, *Die Syntax des spätlateinischen Oribasius*, Breslau, 1933, p. 25 şi urm. (apud Hofmann, *loc. cit.*)

[15] A cărui apariţie a fost uşurată şi prin pierderea adverbului latinesc omonim *forte* „din întîmplare", care nu s-a păstrat în limbile romanice, cum şi din paralelismele de tipul *abundanter—abunde*.

HENRI WALD

ORAL ȘI SCRIS

Făurirea limbajului, diferențierea subiectului de obiect, inaugurarea activității intelectuale alături de cea senzorială au dus, în cele din urmă, la formarea primei ființe care a simțit nevoia să comunice semenilor săi nu numai *reacțiile* ei imediate *față de* realitate, ci și *cunoștințele* sale *despre* realitate. Semnificația vorbelor s-a polarizat, astfel, în denotație cognitivă și conotație afectivă. Însă comunicarea orală, datorită mijloacelor ei suprasegmentale și paralingvistice, menține semnificațiile verbale pe primele trepte de generalitate. Fiind dialogală, actuală, personală și ireversibilă, comunicarea orală nu poate depăși, singură, o concepție globală, sincretică, totală asupra lumii, o viziune precumpănitor pragmatic-afectivă și, deci, mito-magică. În culturile orale, cerul nu era încă opus pămîntului, omul nu era încă despărțit de celelalte ființe, sufletul nu era cu totul altceva decît trupul și individualitatea nu era încă desprinsă de colectivitate. Lumea apărea ca un Tot în care toate erau legate între ele printr-un cîmp unic. Există și astăzi gînditori care regretă acele vremuri, confundînd, de fapt, *totalitatea* încă nediferențiată cu *unitatea* în diversitate. „Peste tot — scria mai demult Antoine Meillet — progresul civilizației tinde să distrugă formele semiconcrete și să nu lase să subziste decît opoziția abstractă a două categorii, aceea a unității și aceea a pluralității”[1].

Setea de constant, de invariant, de stabilitate, de repaus i-a determinat, la un moment dat, pe oameni, să încerce fixarea, conservarea, așezarea vorbelor într-un anume loc; așa au apărut pe pereții peșterilor primele desene, primele picturi, primii „idoli”. La începuturile istoriei, simbolul vizual era mai mult o protoscriere decît o protoartă, deoarece arăta ochilor în două și în trei dimensiuni ale spațiului, ceea ce vorbirea spunea urechii în singura dimensiune a timpului : *conotația unui înțeles deja general.* Atît animalele, cît și oamenii din scenele de vînătoare pictate pe pereții unor peșteri nu descriau natura, ci transcriau o invocație magică, străbuna „planului de muncă” din zilele noastre. Era vorba de niște animale și de niște vînători în general, nu de niște ființe reale, concrete, individuale. „Așa se face — nota W. Kandinsky — că arborele cîmpiei, verde, roșu, galben nu este decît un „caz” material, o formă întîmplătoare, materializată a arborelui pe care îl resimțim în noi cînd auzim pronunțîndu-se cuvîntul arbore”[2].

În decursul istoriei, simbolul vizual a evoluat, pe de o parte, spre alfabet, ajungînd să consemneze doar fonemele vorbirii, iar pe de alta, spre artele plastice, izbutind să exprime din ce în ce mai pregnant atitudinile emoționale ale omului față de lume. Estompîndu-și propria lui imagine, scrisul alfabetic a devenit din ce în ce mai denotativ, iar artele plastice, accentuînd-o, au devenit din ce în ce mai conotative.

[1] Antoine Meillet, *Lingustique historique et linguistique générale*, Paris, 1921, p. 66.
[2] W. Kandinsky, *Du spirituel dans l'art...*, Paris, 1969, p. 63.

Fiind mereu mai puţin motivată, scrierea alfabetică este din ce în ce mai puţin spaţială. „Textul narativ scris există, desigur, în spaţiul cărţii; fără îndoială, facticitatea lui textuală este de natură spaţială, dar este citit, este parcurs sau traversat ca spaţiu în timp şi timpul nu este altul decît acela al lecturii constrînse de liniaritatea semnificantului lingvistic"[3]. Lipsit de vitalitatea elementelor suprasegmentale şi paralingvistice ale rostirii, scrisul alfabetic dezvoltă denotaţia în dauna conotaţiei şi concentrează gîndirea asupra nucleului logic al semnificaţiilor verbale, ajungînd, pînă la urmă, la un text care nu mai poate fi vorbit, ci doar scris : *algebra.* Nu mai poate fi astăzi neglijat rolul pe care l-a jucat scrierea alfabetică în dezvoltarea puterii de abstractizare şi generalizare a gîndirii. Au trecut numai trei sute de ani între inventarea alfabetului grecesc — sec. VIII — şi Socrate — sec. V. Fiind un semnificant secund convenţional, sortit să existe şi după dispariţia scriitorului şi înainte de apariţia cititorului, textul alfabetic dublează distanţa dintre vorbitor şi lume, şi deschide gîndirii calea spre universal, spre categorii şi principii. Însă subiectul cunoscător nu poate să păstreze legătura cu obiectul de cunoscut fără vorbire. Prin prezenţa activă a celuilalt, convorbirea este principalul instrument de autoreglare a procesului prin care gîndirea se apropie de adevăr, sporindu-şi necontenit obiectivitatea.

Atît textele alfabetice, cît şi artele vizuale nu pot fi însă decît semnificanţi secunzi, a căror autonomie, deşi crescîndă în istoria culturii, nu ajunge niciodată pînă la independenţă. Semnificaţia unui text sau a unui tablou aparţine, în primul rînd, vorbirii pe care o transcrie. Independent de vorbire, lucrurile, oricît de vizibile ar fi, rămîn în anonimatul realităţii. De aceea, orice semnificant secund trebuie să rămînă sub supravegherea înţelegătoare a vorbirii. Un lucru devine semnificant numai din clipa în care prelungeşte un act de vorbire. Capodoperele sînt „deschise" şi veşnic contemporane deoarece vorbirea, comentariul, dialogul le actualizează mereu. Numai vorbirea poate să menţină legătura dintre opere şi viaţă. Operele autentice nu mor niciodată; ele hibernează doar, pînă cînd vorbirea le readuce la viaţă.

Prin trecerea de la oral la scris, comunicarea nu se mai desfăşoară „între" oameni, ci mai mult „de la" un om la ceilalţi. Un tablou este cu atît mai puţin un mijloc de comunicare *între* pictor şi privitori, deoarece numai pictorul comunică privitorilor. Dialogul slăbeşte şi alunecă spre monolog. Numai conversaţia poate feri gîndirea de stagnare, de uscare, de moarte.

Biblia n-a fost scrisă într-o limbă „moartă", ci într-una care, de la un moment dat, nu a mai fost vorbită. Nu există „limbi moarte", ci doar dispărute odată cu vorbitorii lor sau conservate în cărţi, pînă la ivirea unor noi vorbitori. Litera fără vorbire încetează să mai fie un semnificant şi redevine un fenomen, care stimulează cel mult reacţii de adaptare şi nicidecum gîndire critică. Imaginile sînt însă suficiente doar pentru dresaj. Educaţia are neapărat nevoie de vorbire. Sufletul literei este vorbirea, comunicarea orală.

Hipertrofierea imaginii în paguba cuvîntului în cultura contemporană stinghereşte dezvoltarea spiritului critic şi favorizează înmulţirea

[3] Louis Marin, *A propos d'un carton de le Brun*, Urbino, Documents de travail, 1975, p. 4.

reflexelor condiționate. Cumperi o anume pastă de dinți pentru că, fără să-ți dai seama, ți s-a arătat de zeci de ori reclama ei la televiziune, la cinema, la teatru, pe șosele, în ziare și reviste. Repetat de nenumărate ori orice text sfîrșește prin a apărea ca imaginea însăși a Adevărului. Banalizarea nu transformă adevărurile în erori, ci doar în platitudini, dar poate da minciunilor aparența adevărurilor. E mai ușor să-i păcălești pe oameni prin monologul imaginilor decît prin dialogul vorbirii. Imaginea se impune, discuția se propune. Se crede că văzul este mai convingător decît auzul, că „ce-i în mînă nu-i minciună". Dar oare nu prin auz aflăm că ceea ce vedem este numai o aparență, o iluzie, o înscenare? Esența lucrurilor nu e vizibilă. La ea nu se poate ajunge decît vorbind. Controversa este singura în stare să ferească sufletul de tirania imaginii și a literei.

Aprilie 1980

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

LUCIA WALD

CÎTEVA OBSERVAŢII ASUPRA ERORILOR DE LIMBAJ

1. Discutate timp de secole din unghiul gramaticii normative numai pentru a fi combătute, considerate accidente sau forme patologice ale vorbirii corecte, erorile de limbaj au revenit în atenţia cercetătorilor odată cu instaurarea curentului psihologist în ultimul pătrar al secolului trecut, cînd se alcătuieşte şi primul corpus de erori în limba germană[1]. În secolul nostru ele au devenit obiectul frecvent de studiu al lingvisticii funcţionale, al psiholingvisticii şi mai ales al lingvisticii contrastive. După cum s-a observat[2], în ultimul deceniu s-au scris mai multe studii despre erorile lingvistice decît în toate secolele precedente. Au fost puse în lumină cauzele erorilor, s-au propus diverse clasificări ale lor, s-au menţionat aspectele lor comune în diferite limbi; atenţia principală a fost acordată abaterilor produse în cursul procesului de achiziţie a limbii materne de către copii şi de achiziţie a unei limbi străine de către adulţi, atît ca problemă teoretică cît, mai ales, ca problemă metodologică şi pedagogică de dirijare mai eficientă a acestui proces.

2. Conceptul (şi termenul) *eroare de limbaj* acoperă o mare varietate de fenomene, deosebite atît ca intenţie, cît şi ca mecanism de producere şi manifestare. Există erori voite, intenţionate şi erori neintenţionate; unele se produc din necunoaşterea normei, altele — în ciuda cunoaşterii ei; unele erori sînt tranzitorii, caracterizînd anumite faze din procesul achiziţiei unei limbi, altele pot să apară pe toată durata vieţii; unele erori sînt unicate, altele sînt recurente şi colective, unele au efect în diacronie, altele trec fără a lăsa urme; erorile pot să apară la emiterea sau receptarea mesajului, în comunicarea orală sau scrisă, ele afectează selecţia sau combinarea unităţilor de la diversele nivele ale limbii etc. Trăsătura comună a acestor fenomene atît de variate este caracterul lor deviant de la norma lingvistică în vigoare în momentul producerii lor, în colectivitatea respectivă.

3. Categoria lingvistică a erorilor există în sincronie şi se reproduce în mod constant în diacronie, dar cu frecvenţă diferită, în toate epocile; erorile însoţesc performanţa lingvistică — orală sau scrisă — a vorbitorilor, reprezentînd o potenţialitate permanentă, o latură negativă capabilă de a se substitui formei corecte aşteptate. Numeroasele studii comparative şi psiholingvistice au evidenţiat faptul că disfuncţiile care produc o eroare de limbaj îşi au originea în particularităţile mecanismului de transpunere a gîndirii în limbă, în caracteristicile sistemului lingvistic ca atare, precum

[1] R. Meringer. K. Meyer, *Versprechen und Verlesen. Eine psychologish-linguistische Studie*, Stuttgart, 1895.

[2] Victoria A. Fromkin, Introducere la volumul colectiv *Speech errors as linguistic evidence*, (Ianua linguarum series maior 77), Haga — Paris, 1973, p. 7.

şi în caracterul linear al vorbirii. La aceste aspecte generale se adaugă variabile ţinînd de specificul fiecărui cod lingvistic, de contextul sociocultural şi de caracterul mai mult sau mai puţin explicit şi coercitiv al normelor, variabile ţinînd de vîrstă şi de gradul cunoaşterii limbii de către vorbitori, de factori psihici şi fiziologici constanţi sau momentani etc.

4. Prin sfera ei largă de cuprindere şi prin permanenţă, eroarea lingvistică ar putea fi inclusă printre universaliile limbajului, mai exact printre universaliile vorbirii. Într-adevăr, oricît de frecvente şi constante, oricît de regulate şi structurate ar fi, erorile nu se constituie într-un cod stabil. Universală este categoria ca atare, formă de manifestare a unor universalii de comportament uman[3], universale sînt cauzele şi — ca atare — tipologia erorilor ; dar realizările lor concrete, oricît de constante şi de frecvente, nu formează un cod specific unei anumite colectivităţi. Poate pentru că sînt produse mai mult de factori psihici (cei sociali formează condiţia şi nu cauza producerii lor), erorile se situează la nivelul limbajului (prin cauze şi tipologie) şi la nivelul vorbirii (prin realizare). Ca şi formele corecte, ele sînt manifestări sau realizări (mai puţin numeroase şi mai puţin frecvente) ale inventarului şi sistemului fiecărei limbi. S-ar putea spune că eroarea concretă de limbaj se manifestă simultan ca variantă a unei duble invariante : ca variantă incorectă a invariantei corecte de la nivelul codului şi totodată ca variantă normală a tipului general de eroare posibil la fiecare nivel lingvistic (de exemplu, metateză, dezacord, contaminare etc.).

5. Eroarea lingvistică şi forma corectă corespunzătoare formează un cuplu antonimic ai cărui termeni sînt legaţi printr-un raport dialectic cu multiple manifestări. La nivel abstract, privit din unghiul universaliilor, acest cuplu prezintă unele din caracteristicile categoriei marcat ~ nonmarcat, aşa cum a fost ea analizată de J.H. Greenberg cu referire la alte fapte de limbaj[4]. Forma greşită este marcată, întrucît ea conţine în plus, în raport cu forma corectă corespunzătoare, şi trăsătura „abatere", o conotaţie negativă percepută ca atare de auditor. Între cei doi termeni există o diferenţă de frecvenţă în vorbire în favoarea termenului nemarcat, adică a formei corecte. Raportul de frecvenţă nu rămîne însă obligatoriu acelaşi ; e posibil ca, din diverse cauze (dintre care cea mai obişnuită o constituie gradul superior de adecvare la necesităţile comunicării), forma considerată greşită să devină mai frecventă, dominantă, să ajungă ea forma uzuală, chiar dacă pînă la recunoaşterea şi legiferarea ei ca normă trece un timp îndelungat.

Relaţia corect ~ incorect ca relaţie de termeni nonmarcat ~ marcat se încadrează în tipul logic implicatum ~ implicans, în sensul că orice formă incorectă presupune prezenţa, în concurenţă cu ea, a unei forme corecte, dar nu orice formă corectă are ca dublet o formă incorectă decît ca potenţialitate. Din acest punct de vedere studiile comparative au evidenţiat tipuri de construcţii, de cuvinte, de lanţuri sonore mai frecvent

[3] Cf. Charles E. Osgood, *Language Universals and Psyhcolinguistics* în vol. *Universals, of Language*, edited by J. H. Greenberg, Cambridge Massachusetts and London, ed. II, 1966, p. 299—322 ; Tatiana Slama-Cazacu, *La régularisation: l'un des universaux de l'acquisition de la langue*, în CLTA 10 (1973), 1, p. 63—92.

[4] J. H. Greenberg, *Language Universals*, Haga — Paris, 1966.

supuse devierii. Caracterului marcat al erorii lingvistice îi mai sînt proprii paradigma incompletă şi apariţia facultativă şi imprevizibilă în opoziţie cu apariţia obligatorie sau previzibilă, în grade diferite, a formei corecte în contextul dat. Opoziţia dintre cele două forme se rezolvă în favoarea formei nemarcate în diacronia vorbirii individuale; prin aceasta însă eroarea de limbaj nu încetează de a se produce, un tip de erori (cele caracteristice achiziţiei limbii) fiind înlocuit cu altul. Atunci cînd opoziţia se rezolvă în favoarea formei marcate (deviante), ea devine categorie a limbii şi cu aceasta îşi pierde conotaţia sau marca. În acest context se poate aminti şi raportul dintre inovaţie şi eroare în materie de limbă: sferele celor două concepte se intersectează, în sensul că nu orice eroare (de vorbire) ajunge inovaţie (de limbă), după cum nu orice inovaţie apare sub forma unei erori[5].

6. Cuplul antonimic eroare ~ formă corectă prezintă numeroase aspecte dialectice. Există astfel forme corecte din punctul de vedere al normei, dar care se dovedesc inadecvate sau creatoare de ambiguităţi în comunicare (de exemplu cuvinte polisemantice sau omonime, construcţii sintactice cu mai multe decodări posibile) şi totodată există forme sau construcţii incorecte care pot asigura o înţelegere mai rapidă şi mai uşoară a mesajului (de exemplu formule pleonastice de tipul dublului comparativ ca lat. *magis melior* la Vitruvius, *magis aptior* la Commodian sau fr. *plus mieux* consemnat de H. Frei)[6]. Forme neregulate — abateri de la sistem — sînt considerate corecte, în timp ce forme regularizate ad-hoc, încadrabile în sistem (de tipul *sînt, sînteam* ~ *sînt, eram* sau engl. *goed* ~ *went*) şi uneori frecvente şi constante rămîn cu statutul de erori.

Raportul dintre forma corectă şi greşeală este totuşi dintre cele mai mobile, atît în sincronie cît şi în diacronie. În sincronie limita dintre cei doi termeni nu e întotdeauna netă, relaţia dintre ei se poate modifica în funcţie de mediul sociocultural. După cum s-a relevat[7], ceea ce apare drept eroare în limbajul unui anumit grup social poate să constituie norma sau, cel puţin, să fie tolerat în limbajul altui grup social, cu nivel cultural inferior. Relativismul acesta priveşte într-o oarecare măsură şi stilurile limbii: abateri netolerate în stilul presei sau în cel ştiinţific sînt admise în stilul beletristic (pentru caracterizarea personajelor) sau în poezie (ca licenţă) în locul formei corecte corespunzătoare. Această constatare poate să explice şi faptul că unii autori[8] au putut apropia, pe baza trăsăturii comune a devierii, faza achiziţiei limbii materne de către copil şi a unei limbi străine de către adult (ambele cu devieri neintenţionate, dar motivate prin insuficienta cunoaştere a normei) de limbajul poeziei (cu devieri intenţionate şi motivate estetic) şi de limbajul afazicilor (cu devieri neintenţionate şi motivate psihofiziologic).

Dealtfel, mobilitatea raportului dintre cei doi termeni în sincronie poate merge pînă într-acolo încît uneori este greu de făcut o delimitare între ei. Nu ne referim la situaţiile cînd corectitudinea împinsă dincolo de

[5] Cf. E. H. Sturtevant, *An Introduction to Linguistic Science*, New Haven, 1947.

[6] H. Frei, *La grammaire des fautes*, Paris — Genève — Leipzig, 1929, p. 112.

[7] A. D. Edwards, *Language in Culture and Class. The Sociology of Language and Education*, Londra, 1976, p. 121.

[8] Cf. S. P. Corder, *Idiosyncratic Dialects and Error Analysis*, IRAL IX (1971), 2, p. 147—159.

limitele ei devine hipercorectitudine şi, prin aceasta, se transformă în contrariul ei, adică în eroare ; avem în vedere aici existenţa unei zone de tranziţie în care incorectul lexical sau gramatical constituie o categorie stilistică. În acest tip s-ar cuprinde *zeugma*, cînd predicatul îşi subordonează mai multe complemente fără a fi compatibil cu toate (de exemplu, lat. *occultemus lumen et uocem)* sau figura de stil numită *hypallage* în care se încalcă acordul logic între termeni (ca în versul vergilian *Ibant obscuri sola sub nocte per umbram*, Aen. VI, 268) sau anacolutul.

În ceea ce priveşte diacronia, cum s-a arătat mai sus, unele forme incorecte în raport cu norma unei epoci ajung, prin creşterea frecvenţei lor, să devină forme generale admise, să fie considerate corecte în epoca următoare (e bine cunoscut faptul că numeroase forme ale latinei vulgare tîrzii condamnate de gramatici au fost preluate în limbile romanice). Se întîmplă ca forme considerate corecte într-o etapă a limbii să devină ulterior abateri (de exemplu, fr. *à cause que*, *il est un avocat* etc.)[9].

Dialectica erorii de limbaj se manifestă şi în faptul că abaterea poate fi produsă de cauze contrarii (ea apare în urma nerespectării unei reguli sau, dimpotrivă, din extinderea regulii dincolo de limitele ei) sau poate avea manifestări contrarii (ea poate însemna nerespectarea unor distincţii existente sau, dimpotrivă, crearea unora inexistente în limbă) ; există erori care înseamnă o accentuare a economiei (de exemplu nerespectarea acordului după gen, invariabilitatea formelor relativului), după cum există erori care se manifestă ca accentuare a redundanţei (de exemplu, dublarea comparativului sau acumularea de conjuncţii).

Se pot, desigur, evidenţia şi alte aspecte dialectice ale relaţiei dintre formele corecte şi abaterile de la ele. Am încercat aici să schiţăm doar cadrul general şi să sugerăm faptul că varietatea acestor raporturi ar putea fi luată în considerare atunci cînd se încearcă construirea unei tipologii a erorilor lingvistice.

Mai 1980

Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Pitar Moş 7–13

[9] H. Frei, *lucr. cit.*, p. 22.

PETER WUNDERLI — PETRA BRASELMANN

L'INTONATION DES PHRASES INTERROGATIVES: LE TYPE « TU VAS OÙ? »

Il n'y a aucun doute que nos connaissances de l'intonation française sont encore en grande partie lacunaires, mais certains secteurs ont tout particulièrement attiré l'intérêt des chercheurs pendant les dernières années et pour ceux-ci nous disposons d'un ensemble d'informations assez riche. Parmi ces secteurs privilégiés il faut compter la phrase interrogative (interrogation totale et partielle) : presque tous les chercheurs qui s'occupent ou se sont occupés des phénomènes suprasegmentaux lui ont consacré quelque remarque, un chapitre, un article, etc. Il y a plusieurs années, Allan Grundstrom et Pierre R. Léon ont même publié un recueil d'articles sur l'intonation interrogative qui a tout particulièrement contribué à faire avancer nos connaissances dans ce domaine[1]. Etant donné cette situation, il est d'autant plus étonnant que jusqu'ici on ne se soit jamais occupé du type *Tu vas où ?*, qui en français parlé joue un rôle assez important (même s'il n'est pas prépondérant)[2]. L'étude que nous présentons ici a pour but de combler cette lacune au moins dans une première approche[3].

Notre analyse est à situer dans le cadre général de notre projet de recherche « L'intonation en français ». Pour la présentation de cette entreprise et les informations fondamentales concernant la constitution du corpus, les modalités d'enregistrement, les procédés d'analyse, etc. nous renvoyons le lecteur à deux études publiées antérieurement[4].

[1] Cf. A. Grundstrom — P. R. Léon, *Interrogation et intonation en français standard et en français canadien*, Montréal — Paris — Bruxelles, 1973 (contributions de P. R. Léon, G. Faure, A. Grundstrom, I. Fónagy — E. Bérard, N. Maury — Ph. Wrenn, R. Baligand — E. James). D'une grande importance est aussi l'article de Y. Szmidt, *Etude de la phrase interrogative en français canadien et en français standard*, dans : P. R. Léon (éd.), *Recherches sur la structure phonique du français canadien*, Montréal — Paris — Bruxelles, 1969, p. 192—209. — Pour une synthèse récente cf. P. Wunderli et al., *Französische Intonationsforschung*, Tübingen, 1978, p. 222—233.

[2] Cf. à ce sujet P. Behnstedt, *Viens-tu, Est-ce que tu viens, Tu viens, Tu viens?* Formen und Strukturen des direkten Fragesatzes im Französischen, Tübingen, 1973, p. 46, 64, 214, 216, 225, 229, 233, 235, 236, 307.

[3] Manque une analyse intonative détaillée du type *Où il est? Quand aurez-vous fini?*, etc. (à la place de *Où est-il?*, *Quand aurez-vous fini?*, etc.) ; cf. pour ce type (du point de vue segmental) Behnstedt, *op. cit.*, p. 40—43, 63/64, 214, 216, 224, 228, 233, 306. Pour le moment nous croyons avoir de bonnes raisons de supposer que ce type se comporte (du point de vue intonatif) plus ou moins de la même manière que le type avec inversion. Pour celui-ci cf. surtout R. Baligand — E. James, *Les structures mélodiques de la phrase interrogative lexicale en franco-ontarien*, dans : Grundstrom — Léon, *Interrogation*, p. 123—167 (cf. aussi Baligand — James, *The intonation of wh-questions in Franco-Ontarian*, CJL 18 [1973], 89—101).

[4] Cf. P. Wunderli, *Das Forschungsprojekt « Intonation im Französischen »* ZHRPH 94 (1978), 93—118 ; P. Wunderli, *La jonction entre paragraphes dans la langue française*, « Travaux de l'institut de phonetique de Strasbourg » 11 (1979).

En ce qui concerne le type *Tu vas où?*, notre corpus de base (phrases construites) contient les 10 spécimens suivants :

931 *Tu fais quoi?*	936 *Tu reviendras quand?*
932 *Il dit quoi?*	937 *Il s'en va où?*
933 *Nous attendons quoi?*	938 *Vous arrivez d'où?*
934 *Tu en penses quoi?*	939 *On partira quand?*
935 *Tu lis quoi?*	940 *Vous habitez où?*

Toutes ces phrases constituent un seul mot phonique, ce qui n'est pas sans importance à cause des données spécifiques qui règnent dans le domaine de l'interrogation (question partielle). Ces exemples ont été enregistrés avec 6 locuteurs différents, trois hommes (H, M, C) et trois femmes (L, A, I), qui sont tous de langue maternelle française et parlent un français standard sans marque spécifique ; ils ont tous reçu une formation universitaire (lettres). Le corpus total comprend donc 60 réalisations, ce qui est relativement modeste, mais permet quand même de saisir les données essentielles dans une première approche[5].

Les études sur l'intonation interrogative dont nous disposons actuellement limitent toutes leur champ d'investigation au seul paramètre du fondamental. Or nous savons que cette variable constitue bien le paramètre le plus important en français — ce qui n'empêche cependant pas que d'autres variables ou constellations de variables puissent la soutenir, voire la remplacer : les paramètres intonatifs forment un faissceau de facteurs cumulatifs et compensatoires[6]. Une analyse multiparamétrique s'impose donc pour saisir les phénomènes dans toute leur complexité et pour dégager les constantes qui soustendent une surface apparemment fort instable[7]. C'est pour cela que nous analyserons les trois paramètres de base (fondamental, durée, intensité)[8] ; la discussion des résultats nous permettra de voir si pour la caractérisation suprasegmentale du type *Tu vas où?* ces variables sont pertinentes et quel rôle elles jouent à l'intérieur du faisceau et par rapport aux différentes fonctions intonatives (culminative, démarcative, distinctive).

★

Nous commençons par l'analyse du **fondamental** (F_0). Pour la lecture du tableau qui va suivre, il est important de retenir les points suivants :

— Pour les valeurs absolues (en Hz), nous ne donnons pas les chiffres pour toutes les voyelles ; nous nous limitons à l'initiale et à la finale ainsi qu'aux voyelles intérieures qui marquent un changement de direction du contour (montée >descente, descente >montée) ;

[5] Nos résultats sont donc valables pour un corpus lu (qui représente certainement un spéciment plus « normalisé » qu'un corpus spontané) ; cet état des choses offre même certains avantages pour une didactisation future des résultats. — Pour ces problèmes cf. aussi notre étude citée dans la note 17.

[6] Cf. Wunderli, *Französische Intonationsforschung*, p. 84—92.

[7] Au sujet de l'analyse multiparamétrique cf. D. Crystal, *Prosodic Systems and Intonation in English*, Cambridge 1969, p. 195/196 ; P. R. Léon — Ph. Martin, *Prolégomènes à l'étude des structures intonatives*, Montréal — Paris — Bruxelles 1969, p. XV ; Wunderli, *Französische Intonationsforschung*, p. 60/61 ; etc.

[8] Pour les paramètres de base cf. Wunderli, *Französische Intonationsforschung*, p. 71—78, 84, 88 ss.

— En ce qui concerne l'évaluation des chiffres absolus au niveau de la norme, nous donnons d'abord une transcription par niveaux dans la tradition de Delattre, Léon etc.[9] En outre nous ajoutons un symbole graphique qui interprète le contour du point de vue fonctionnel en tant que :

— *interrogation* : /\/ (avec les variantes \/\, \/, \/)
— *question* : /
— *finalité* (descendante/montante) : \ / ; pour faire ressortir plus nettement la différence avec les autres contours nous ajoutons un *f* entre parenthèses.
— *implication* (ou un contour ressemblant au moins à l'*implication*) : /\[10]

En voici maintenant les résultats de l'analyse de notre corpus :

Tableau 1
Fondamental

n°	locuteur	F_0 Hz	norme	
931	H	160–130	2–1	(f)
	M	180–110	4–1	
	C	120–105	2–1	(f)
	L	300–230	4–2	
	A	180–320–260	1–4–3	
	I	230–200	2–1	(f)
932	H	240–160	4–1	
	M	140–180–90	3–4–1	
	C	140–120	2–1	(f)
	L	300–200	4–1	
	A	260–380	2–4	
	I	320–270	4–2	
933	H	140–200–100	2–4–1	
	M	140–190–100–120	3–4–1–2	
	C	120–200–130	1–4–1	
	L	260–300–190	3–4–1	
	A	260–340–210	2–4–1	
	I	200–180	2–1	(f)
934	H	160–120	2–1	(f)
	M	160–180–100–110	3–4–1–2	
	C	140–200–120	2–4–1	
	L	400–200	4–1	
	A	280–340–260–360	2–4–1–4	
	I	200–170	2–1	(f)
935	H	170–150	2–1	(f)
	M	190–110	4–1	
	C	140–120	2–1	(f)
	L	320–220	4–1	
	A	320–240	4–2	
	I	310–240	4–2	

[9] Cf. Wunderli, *Französische Intonationsforschung*, p. 135 ss.
[10] Pour ce cas particulier cf. cependant ci-dessous.

n°	locuteur	Hz	F₀ norme		
936	H	140—120	2—1	\	(f)
	M	170—110	4—1	\	
	C	180—100—130	4—1—2	\/	
	L	240—200	2—1	\	(f)
	A	200—320—260—340	1—4—2—4	/\/	
	I	290—310—260	3—4—2	/\	
937	H	200—240—180	2—4—1	/\	
	M	120—170—100—110	2—4—1—2	/\/	
	C	150—130	2—1	\	(f)
	L	260—340—300	2—4—3	/\	
	A	300—340—260—360	3—4—1—4	/\/	
	I	340—360—240—260	3—4—1—2	/\/	
938	H	120—180	1—3	/	
	M	140—160—120—160	3—4—1—4	/\/	
	C	120—170—130	1—4—1	/\	
	L	260—400	1—4	/	
	A	260—380—240	1—4—1	/\	
	I	220—420	1—4	/	
939	H	130—190	1—3	/	
	M	120—170—120	1—4—1	/\	(f)
	C	130—110	2—1	\	
	L	240—310—260	2—4—3	/\	
	A	260—380—240	1—4—1	/\	
	I	280—360—200	3—4—1	/\	
940	H	120—140	1—2	/	(f)
	M	130—160—90—120	3—4—1—2	/\/	
	C	130—170—120—150	2—4—1—3	/\/	
	L	290—320—240	3—4—1	/\	
	A	260—320—240	2—4—1	/\	
	I	260—270—200	3—4—1	/\	

Du point de vue quantitatif, les différents contours (types) sont représentés dans notre corpus comme suit :

38 interrogations
5 questions
14 finalités, dont une montante[11]
3 implications (?)

Avant d'entrer dans l'interprétation de ces résultats, résumons rapidement l'état actuel de nos connaissances sur les intonations interrogatives. Le contour typique de la question partielle, appelé **interrogation,** peut être symbolisé comme /\/ . De ce schéma abstrait, il n'y a que la descente 4—1 (ou 4—2[12]) qui soit obligatoire ; les montées initiale et finale sont facultatives, de sorte qu'au niveau de la norme il nous faut tenir compte de 4 variantes(\ ,/\ ,\/ ,/\/)[13]. S'il y a montée initiale et/ou terminale, leur étendue peut varier dans une large mesure et recou-

[11] Au sujet de la finalité montante cf. Wunderli, *Französische Intonationsforschung,* p. 221, 23—39.

[12] Cf. ci-dessous.

[13] Cf. aussi Wunderli, *Französische Intonationsforschung,* p. 145, 222—233.

vrir de 1 jusqu'à 4 niveaux ; étant donné que jusqu'ici il n'a pas été possible de dégager une loi commandant la quantification des montées, nous interprétons la richesse de leurs réalisations comme variation libre[14]. En ce qui concerne le sommet mélodique, il semble exister une règle au niveau de la norme qui le fixe plus ou moins régulièrement sur l'élément interrogatif (et tout particulièrement sur la dernière syllabe de celui-ci, s'il est polysyllabique)[15]. — En ce qui concerne le contour de la **question** (question totale), il est caractérisé par une montée 1—4 (avec des variantes 2—4, 1—3[16]) qui peut être symbolisée par ⁄ . Or il est connu depuis longtemps que dès que le question totale est marquée par un élément segmental (inversion, *est-ce-que)*, le contour de la **question** peut être remplacé par celui de l'**interrogation**, et récemment il a été montré que cette substitution peut avoir lieu aussi dans le cas de questions purement intonatives (sans marque segmentale)[17] : **Interrogation** et **question** forment donc une opposition participative avec la question (⁄) comme terme marqué ; au niveau de la norme l'emploi du terme non marqué pour le terme marqué semble être relativement libre et connaître des restrictions (purement quantitatives ?) seulement dans le cas où toute marque segmentale manque.

Or la description des faits connus actuellement dans le domaine de l'intonation interrogative montre tout de suite que le type *Tu vas où ?* comporte une contradiction intérieure ; le conflit ne peut manquer d'éclater au moment de la réalisation (activation) :

— en tant que donnée du système, le contour typique de l'interrogation (⁄⁓) exige un sommet mélodique au début (ou proche du début) de la séquence ;

— en tant que donnée de la norme, la règle qui fait coïncider le mot interrogatif (ou la dernière syllabe de celui-ci) et le sommet mélodique attire ce dernier vers la fin de la séquence. Il n'y semble avoir que deux possibilités : Ou l'on garde intact le contour — alors le sommet ne sera pas sur le mot interrogatif ; ou l'on observe la « règle de position » (sommet sur le mot interrogatif) — alors on détruit le contour spécifique de l'interrogation et aboutit à une question (⁄). Un compromis entre ces deux solutions ne semble être possible qu'au prix d'une infraction aux exigences du système et aussi à celles de la norme[18].

Dans cette situation apparemment sans issue nos locuteurs se sont décidés dans presque les 2/3 des cas (38 réalisations sur 60) à observer la règle imposée par le système : ils ont réalisé une **interrogation** typique en ce qui concerne le développement du contour et ont négligé par là la règle hiérarchiquement inférieure (norme) qui attire le sommet mélodique sur le mot interrogatif. Seulement dans 5 cas (1/12) la « règle de position » l'a emporté. Cette solution est cependant fort problématique à cause du syncrétisme avec le contour de la **question** : le terme marqué est ainsi employé pour un « fait » qui exige le terme non marqué ! Ou faudrait-il

[14] Cf. à ce sujet aussi Baligand—James, *op. cit.*, qui dégagent aussi fort bien l'influence de la base segmentale et les facteurs individuels qui commandent le choix des différentes variantes.

[15] Cf. Baligand — James, *op. cit.*

[16] Cf. ci-dessous.

[17] Cf. P. Wunderli, *Au sujet de l'intonation du français: La parenthèse en position finale*, « Travaux de linguistique » 6 ((1979).

[18] Cf. ci-dessous.

changer notre interprétation de la relation entre **interrogation** et **question**? Peut-être n'aurions-nous pas affaire à une opposition participative, mais à une variation libre (avec certaines restrictions au niveau de la norme)! Etant donnée la rareté de la deuxième solution même dans notre situation de conflit et tenant compte du fait qu'un remplacement de l'interrogation par la question n'a été signalé jusqu'ici nulle part ailleurs, une décision tellement lourde de conséquences ne nous semble pas être justifiable.

Cette réflexion est d'ailleurs corroborée par un autre fait qui nous semble être extrêmement significatif : dans notre corpus nous avons rencontré dans 14 cas une **finalité** à la place de l'**interrogation** ! Dans presque 1/4 des cas nos locuteurs ont donc évité le conflit entre contour et « règle de position » en renonçant à toute caractérisation mélodique de l'interrogation : Ils ont employé tout simplement le contour « neutre » par excellence. Bien que relativement rare, ce phénomène a déjà été signalé plusieurs fois et n'a donc rien de surprenant : dès qu'une phrase interrogative (totale ou partielle) contient une marque segmentale explicitant cette valeur, la caractérisation suprasegmentale devient redondante et peut être remplacée par une intonation énonciative pure[19]. Or il n'y a aucun doute que le type *Tu vas où?* est non-ambigu en ce qui concerne son caractère interrogatif : bien que certaines particules comme *quand*, *où*, *combien* etc. ne soient pas obligatoirement interrogatives en tant que telles, elles le sont toujours en position finale[20]. La solution adoptée dans ces 14 exemples est donc en parfait accord avec les règles généralement valables : elle constitue l'issue idéale. Qu'elle n'ait été adoptée que dans un quart des cas s'explique probablement par la norme quantitative générale d'après laquelle la réalisation de cette substitution est très rare ; déjà les 25% dans notre corpus constituent un écart remarquable de cette norme qui s'explique sans problèmes par la situation de conflit de toute autre solution.

Reste encore les 3 cas où le contour semble épouser la forme d'une implication (↗). Ces données acoustiques sont cependant en contradiction avec un test auditif auquel ont participé tous nos locuteurs : ils ont toujours jugé ces réalisations comme purement interrogatives (bien que [légèrement] aberrantes). Ceci nous semble aussi exclure la possibilité d'interpréter ce développement du contour comme variante de la **question** : il s'agira plutôt d'un « faux compromis » entre la forme du contour exigée par le système et la « règle de position » au niveau de la norme.

Reste encore une dernière remarque à faire au sujet du fondamental. Notre tableau contient un certain nombre de réalisations où soit le niveau 4, soit le niveau 1 n'est pas atteint : le premier cas est représenté par 938 H, 939 H, le deuxième par 931 L, 932 A/I, 936 I, 937 L, 939 L. D'après nos recherches récentes[21], ceci n'a rien de surprenant : la non-atteinte des niveaux extrêmes ne fait que confirmer notre hypothèse que dans le do-

[19] Cf. à ce sujet p. ex. I. Fónagy — E. Bérard, *Questions totales simples et implicatives en français parisien*, dans : Grundstrom — Léon, *Interrogation*, p. 53—97, surtout p. 60 ss., 75, 95 ; A. W. Grundstrom, *L'intonation des questios en français standard*, dans : Grundstrom — Léon, *Interrogation*, p. 19—51, surtout p. 30 s., 38—Cf. à ce sujet aussi Wunderli, *Französische Intonationsforschung*, p. 245/246.

[20] Ceci confère une grande importance à la démarcation (indication de « l'accent final ») : seulement si celle-ci est garantie, le caractère interrogatif de *quand*, *ou*, *combien*, etc. est hors de doute. — Cf. pour ce problème aussi ci-dessous le rôle joué par la durée.

[21] Cf. Wunderli, *Parenthèse*, p. 11, 17, 20, 22 et passim.

maine des intonations non affectives ce sont en premier lieu les configurations qui importent ; les niveaux ne jouent qu'un rôle secondaire (> norme)[22].

*

Si nous abordons maintenant le paramètre de la **durée**, nous devons aussi faire quelques remarques introductives avant de présenter les résultats de nos analyses. En principe on devrait comparer la durée de la voyelle finale avec celle de toutes les autres voyelles[23]. Une telle comparaison multilatérale est cependant presque inopérable ; en outre le fait que nos séquences varient entre 3 et 5 syllabes crée des problèmes supplémentaires. Ou faudrait-il se limiter à la comparaison de la finale avec *une* des voyelles non finales ? Mais alors, laquelle faut-il choisir ? Toutes les solutions possibles comportent, d'après les données de notre corpus, trop de décisions arbitraires. C'est pour cela que nous avons choisi un autre procédé. Un calcul-pilote a confirmé notre intuition que la durée moyenne de tous les phonèmes non terminaux [ΔT(E)] représentait assez bien la situation des voyalles non finales ($V_1 - V_{n-1}$). Nous ne donnons ici que les résultats pour deux phrases choisies au hasard :

931 *Tu fais quoi?*

locuteur	$T_{(V_1)}$ cs.	$T_{(V_2)}$ cs.	ΔT(E) cs.	$T_{(V_f)}$ cs.
H	7,0	9,0	7,5	16
M	10,0	10,0	8,5	17
C	8,0	8,0	7,3	16
L	7,0	9,0	8,2	19
A	8,0	7,0	7,7	14
I	6,0	6,9	6,5	17

937 *Il s'en va où?*

locuteur	$T_{(V_1)}$ cs.	$T_{(V_2)}$ cs.	$T_{(V_3)}$ cs.	ΔT(E) cs.	$T_{(V_f)}$ cs.
H	6,0	9,0	11,0	8,2	24
M	6,0	15,0	8,0	10,2	30
C	9,0	11,0	10,0	7,8	20
L	7,0	8,0	11,0	8,0	26
A	6,0	7,0	10,0	7,0	19
I	7,0	8,0	12,0	8,7	21

Etant donné que ce procédé évite toute décision arbitraire, que $T_{(V_1)} - T_{(V_{n-1})}$ et ΔT(E) sont largement interdépendants et que ce procédé simplifie en outre considérablement l'analyse et le calcul des chiffres, nous nous limiterons dans ce qui suit à une comparaison de $T_{(V_f)}$ et de ΔT(E) :

Tableau 2

Durée

n°	locuteur	ΔT(E) cs.	$T_{(V_f)}$ cs.	n°	locuteur	ΔT(E) cs.	$T_{(V_f)}$ cs.
931	H	7,5	16	936	H	7,4	20
	M	8,5	17		M	6,3	20
	C	7,3	16		C	6,7	27
	L	8,2	19		L	6,7	14
	A	7,7	14		A	7,2	15
	I	6,5	17		I	6,4	15

[22] Cf. Wunderli, *Französische Intonationsforschung*, p. 144 ss. ; *Parenthèse*, surtout p. 24.

[23] Un recours au paramètre dérivé du débit est impossible ici à cause de la brièveté des séquences.

Tableau 2 (continued)

n⁰	locuteur	$\Delta T(E)$ cs.	$T_{(V_f)}$ cs.	n⁰	locuteur	$\Delta T(E)$ cs.	$T_{(V_f)}$ cs.
932	H	7,7	21	937	H	8,2	24
	M	11,2	16		M	10,2	30
	C	7,5	25		C	7,8	20
	L	10,2	20		L	8,0	26
	A	7,3	10		A	7,0	19
	I	6,7	16		I	8,7	21
933	H	9,1	14	938	H	5,6	15
	M	8,9	20		M	7,3	14
	C	6,8	23		C	7,2	21
	L	7,6	14		L	6,4	18
	A	7,6	10		A	7,7	16
	I	6,0	16		I	5,9	12
934	H	7,6	16	939	H	6,8	18
	M	11,2	13		M	7,8	25
	C	8,8	20		C	6,8	24
	L	9,3	14		L	7,7	20
	A	7,4	12		A	7,6	20
	I	6,3	10		I	6,1	13
935	H	7,1	21	940	H	6,8	16
	M	9,8	23		M	8,4	24
	C	7,5	21		C	7,4	21
	L	7,0	16		L	6,0	22
	A	7,0	15		A	6,4	21
	I	6,0	9		I	5,6	20
				moyenne		7,52	18,08

Nous constatons donc régulièrement un allongement très net de la voyelle finale par rapport à $\Delta T(E)$; les différences se situent presque sans exception au-dessus du seuil de perception différentiel[24]. En général $T_{(V_f)}$ est plus de deux fois plus long que $\Sigma TE(E)$! Il est d'ailleurs remarquable que dans tout notre corpus nous n'ayons trouvé aucune infraction qualitative au principe de l'allongement ; il n'y a que quelques écarts quantitatifs :

— cas où l'allongement de $T_{(V_f)}$ n'atteint pas la double valeur de $\Delta T(E)$ (tout en restant nettement au-dessus de celle-ci) :

932 M (∼), 932 A(╱), 933 H(∼), 933 A(∼), 934 M (∼), 934 L(╲), 934 A(╲), 934 I (╲[f]), 935 I(╲).

cas où $T_{(V_f)}$ est trois fois plus long (ou même plus) que $\Delta T(E)$:

931 M(╲), 932 H(╲), 932 C(╲ [f]), 935 H(╲[f]), 935 C(╲[f]), 936 M(╲), 936 C(∼), 937 H(∧╲), 937 M(∼), 937 (L(╱∧), 938 C(∧╲), 939 M(∧╲), 939 C(╲[f]), 940 C(∼).

Ces deux listes (avec indication du contour impliqué pour chaque cas) montrent clairement que les déviations (aussi bien quantitatives négatives que positives) de la norme ne dépendent pas du fondamental : elles

[24] Cf. Wunderli, *Französische Intonationsforschung*, p. 109 ss.

sont aléatoires et peuvent se trouver avec n'importe quel contour (ou avec n'importe quelle variante de contour).

Or cet allongement n'est typique ni de la **question,** ni de **l'interrogation,** ni de la **finalité** : il se trouve pour tous les contours (et tout particulièrement pour tous les contours terminaux [**phrasèmes**]) et est lié à l'accent final du mot phonique. Ceci implique que l'augmentation de la durée de V_f est indépendante de la caractérisation de l'interrogation : nous n'avons pas ici affaire à une fonction distinctive, mais à une fonction demarcative (et culminative)[25] c'est-à-dire à la délimitation claire et univoque du mot phonique. Les résultats de notre analyse portent donc à croire que les fonctions distinctive et démarcative sont ici excercées plus ou moins régulièrement par deux paramètres différents : le fondamental et la durée respectivement. En vue de la fonction intonative globale, il y a interaction et complémentarité des deux variables.

★

Reste l'analyse du paramètre de **l'intensité.** Dans ce qui suit nous donnerons les chiffres-crête[26] pour toutes les voyelles de chaque séquence pour la simple raison que la distribution des sommets d'intensité semble être largement hasardeuse. Cette constatation nous a portés à appliquer à nos chiffres les facteurs de correction de Rossi pour la phonie (intensité auditive)[27] ce qui a bien changé les données dans l'un ou l'autre des exemples, mais non pas les résultats dans leur totalité. C'est pour cela que nous ne voyons aucune raison d'abandonner les valeurs acoustiques brutes comme base de notre argumentation[28].

En voici donc les résultats[29] :

Tableau 3

Intensité

n°	locuteur	$I_{(V_1)}$ dB	$I_{(V_2)}$ dB	$I_{(V_3)}$ dB	$I_{(V_4)}$ dB	$I_{(V_f)}$ dB	n°	locuteur	$I_{(V_1)}$ dB	$I_{(V_2)}$ dB	$I_{(V_3)}$ dB	$I_{(V_4)}$ dB	$I_{(V_f)}$ dB
931	H	20	31			**35**	936	H	20	**30**	**30**		28
	M	26	**42**			35		M	**40**	31	31		31
	C	20	31			**42**		C	32	41	**49**		43
	L	23	38			**40**		L	31	30	**39**		33
	A	20	**33**			22		A	18	**34**	30		30
	I	20	30			**39**		I	26	**39**	40		**39**

[25] Cf. Wunderli, *Französische Intonationsforschung*, p. 204, 207.

[26] Nous sommes bien conscients du fait que la mesure de la crête d'intensité donne des résultats discutables et ne peut servir que de première approximation. Ne disposant ni d'un sonomètre ni d'un analyseur de sonie automatique, il ne nous restait cependant aucun autre choix. — Pour les développements récents dans le domaine de la mesure et de l'évaluation de l'intensité de la parole cf. surtout B. Teston, *La détection de l'intensité de la parole.* Problèmes et méthodes, TIPA 5 (1978), 73—137. — Il faut d'ailleurs avouer que même un appareil tel qu'il a été mis au point par Teston est loin de résoudre tous les problèmes (et surtout celui de l'isolement des segments à analyser dans une chaîne continue).

[27] Cf. A. Rossi, *L'intensité spécifique des voyelles,* « Phonetica » 24 (1971), 129—61, surtout p. 153 ; cf. aussi Wunderli, *Französische Intonationsforschung,* p. 111/112.

[28] Cette décision ne justifie d'autant plus que les facteurs de correction de Rossi ne sont valables que pour une fréquence normalisée de 125 Hz ; une application à nos chiffres aurait impliqué une marge d'insécurité dangereuse.

[29] Caractères gras : sommet incontesté ; italiques : sommet contesté par une deuxième voyelle de la séquence .

nº	locuteur	$I_{(V_1)}$ dB	$I_{(V_2)}$ dB	$I_{(V_3)}$ dB	$I_{(V_4)}$ dB	$I_{(V_f)}$ dB
932	H	20	21			**38**
	M	28	**30**			18
	C	35	35			**48**
	L	29	26			**33**
	A	16	23			**33**
	I	30	35			**42**
933	H	20	**34**	30	25	29
	M	25	30	26	31	33
	C	25	41	43	40	**45**
	L	30	**41**	38	38	38
	A	28	**37**	33	35	26
	I	26	**32**	26	30	**32**
934	H	20	28	**30**		**30**
	M	15	31	24		**33**
	C	30	40	41		**46**
	L	35	37	**39**		33
	A	30	**32**	31		27
	I	28	**36**	29		33
935	H	25	25			**38**
	M	**25**	23			21
	C	22	29			**41**
	L	25	27			**38**
	A	**27**	**27**			28
	I	21	28			**38**
937	H	23	30	**33**		**32**
	M	20	20	**22**		18
	C	25	41	**48**		30
	L	23	38	**40**		28
	A	25	**37**	32		32
	I	22	**43**	**43**		25
938	H	20	**30**	20	25	15
	M	20	**31**	24	28	24
	C	28	**42**	31	40	30
	L	28	**40**	26	35	34
	A	20	**38**	29	30	17
	I	22	**48**	30	30	31
939	H	23	**30**	20	28	**30**
	M	24	25	27	**30**	28
	C	30	42	33	**43**	40
	L	23	**40**	32	35	31
	A	29	**37**	28	28	20
	I	33	**50**	28	30	40
940	H	14	**30**	14	20	25
	M	28	24	19	**28**	25
	C	28	**40**	30	32	29
	L	23	**38**	29	33	30
	A	18	**31**	27	28	20
	I	**32**	28	25	31	21

Si nous faisons l'inventaire de la distribution des sommets (absolus), nous arrivons aux résultats suivants (premier chiffre : sommets incontestés ; chiffre entre parenthèses : sommets contestés) :

V_1 : 3 (+1)
V_2 : 23 (+6)
V_3 : 6 (+4)
V_4 : 3
V_f : 17 (+5)

Malgré la distribution apparemment hasardeuse des sommets d'intensité, il existe deux « domaines de concentration » : la deuxième et la dernière syllabe.

Il faut naturellement se demander si ces concentrations ne sont pas conditionnées par une coïncidence avec le sommet du fondamental. Une confrontation des deux tableaux montre qu'une telle coïncidence existe effectivement dans les cas suivants[30] :

931 A (2,╱⌃), 932 M (2,⌃╲), 933 H (2,⌃╲),
933 L (2,⌃╲), 934 A (2,╲⌣), 936 M (1,╲),
936 A (2,╲⌣), 936 I (2,⌃╲), 937 A (2,╲⌣),
937 I (2,╲⌣), 938 M (2,╲⌣), 938 C (2,⌃╲),
939 I (2,⌃╲)

Les résultats sont modestes : il n'y a coïncidence que dans 13 cas (dont deux même avec un sommet d'intensité contesté [936 I, 937 I]). On peut

[30] Entre parenthèses nous donnons le numéro de la syllabe qui porte les deux sommets et la forme du contour.

arriver à un résultat un peu meilleur si l'on considère le point terminal de la finalité (niveau 1) comme sommet négatif du fondamental[31] ; il faut alors compléter notre liste par les cas suivants :

931 H, 931 C, 931 I, 932 C, 933 I, 934 H, 935 H, 935 C

donc 8 cas (sur 14 finalités) ; deux de ces réalisations connaissent cependant un sommet d'intensité contesté (933 I, 934 H).

Comment faut-il interpréter ces résultats assez déroutants ? Notre constatation initiale, c'est-à-dire que la distribution des sommets d'intensité semble être aléatoire, n'est pas ébranlée dans son essence. Et pourtant les concentrations dans le domaine de la deuxième et de la dernière voyelle nous portent à relativer cette affirmation. Tout d'abord on peut constater que l'emplacement du sommet d'intensité dépend jusqu'à un certain degré (mais pas absolument) de la longueur des séquences impliquées : avec des séquences jusqu'à 3 syllabes, il se trouve de préférence sur la voyelle finale, avec des séquences plus longues, de préférence sur la deuxième voyelle[32]. Du point de vue fonctionnel, ces données peuvent être interprétées de la façon suivante :

— le sommet d'intensité peut participer à la fonction démarcative ; il se trouve alors sur la voyelle finale et soutient le paramètre de la durée ;

— le sommet d'intensité peut participer à la fonction distinctive ; il se trouve alors sur la voyelle qui porte le sommet du contour (le plus souvent la deuxième) et appuie celui-ci ;

— dans le cas de la finalité (descendante ; sommet négatif du fondamental sur la dernière syllabe), ces deux fonctions de l'intensité coïncident toutes les fois que son sommet se trouve sur la dernière syllabe.

Dans tous les autres cas l'intensité est sans fonction, donc un paramètre vide ; ceci n'a rien de surprenant : Rappelons que dans le domaine de l'intonation nous avons affaire à un faisceau de variables cumulatives et compensatoires — il peut donc toujours arriver que l'un ou l'autre des paramètres s'éclipse. Le fait que ceci arrive assez souvent pour l'intensité nous porte cependant à la conclusion que pour le type *Tu vas où?* l'intensité joue un rôle assez effacé et doit être considérée comme le plus faible des 3 paramètres. Cette interprétation est appuyée par la constatation que même là où l'on ne peut pas lui refuser une certaine importance fonctionnelle, cette fonction est instable.

★

Venons-en aux conclusions. Nous avons vu que la caractérisation intonative du type interrogatif *Tu vas où?* se fait plus ou moins exclusivement à l'aide du fondamental (F_0), ce qui ne va cependant pas sans problèmes : il y a un conflit insurmontable entre la forme du contour de **l'interrogation** et la position finale du mot interrogatif, entre les données du système et les exigences de la norme. Le plus souvent le système l'emporte (>∼), mais il y a aussi des résultats douteux où la norme impose ses lois (>⁄), voire de « faux compromis » (>⁄\ ). Une solution pour sortir

[31] Cf. aussi Wunderli, *Französische Intonationsforschung*, p. 74.

[32] Ces résultats montrent une certaine affinité (sans être identiques) avec les constatations de Fónagy concernant le hongrois, cf. I. Fónagy, *Kleine Beiträge zur Akzentfrage*, ZPhon 12 (1959), p. 36—57, surtout p. 37—39. — Cf. aussi Wunderli, *Französische Intonationsforschung*, p. 94.

de cette impasse est de renoncer à toute caractérisation intonative spécifique de l'interrogation et de recourir sans plus au contour de la finalité. Ceci n'est cependant possible que dans les cas où il existe une marque segmentale non ambiguë de l'interrogation. Pour *quand*, *où*, *combien*, etc. cette non-ambiguïté n'est garantie qu'en position finale. La fonction démarcative de l'intonation doit donc être à tout prix assurée : c'est la durée (>allongement de la voyelle finale) qui est régulièrement chargée de cette fonction dans notre corpus. En ce qui concerne l'intensité, elle constitue un paramètre faible et oscillant : tantôt elle appuie le fondamental dans sa fonction distinctive, tantôt la durée dans sa fonction démarcative, tantôt elle semble être sans fonction du tout.

Avril 1980

Universität Düsseldorf
Romanisches Seminar

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box 136—137, telex 11226, 79517 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adresée à: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box 136—137, telex 11226, 79517 Bucureşti, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

ALBANIE, **Ndermarrja e Librit Tiranë**, Rruga Konferenca e Pezës, Tiranë;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport**, Leninstrasse 16, 701 Leipzig;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, **Kubon & Sagner**, Postfach 68, 8 München 34;
ETATS-UNITS D'AMÉRIQUE, **Fam Book Service**, 69 Fifth Avenue, New York, N. Y. 10003;
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb**, Höchstädtplatz 3, 1200 Wien;
BELGIQUE, **Du monde entier**, 162 rue du Midi, Bruxelles;
BRÉSIL, **Livraria Leonardo da Vinci**, rue Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro;
GRANDE-BRETAGNE, **Gant & Culter LTD.**, 11 Buckingham Street, Strand, London;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE BULGARIE, **VTO Hemus**, Sofia, 6 Rousky Blvd.;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE, **China National Publications**, Import Corporation, P.O.B. 88 — Beijing;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DÉMOCRATIQUE DE CORÉE, **Chulpanmul**, Phenian;
ESPAGNE, **Meissner Libreros**, José Ortega y Gasset 14, Madrid;
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa**, SF. oo1o1 Helsinki 10, Keskuskatu 1, Box 128;
FRANCE, **Libraire Hachette**, 58 rue Jean Bleuzen 92170 F-Vanves;
GRÈCE, **Endohora Co. LTD.**, 62 Solonos Ste., Athens 135;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE HONGRIE, **Kultura**, Fö Utca 32, Budapest I;
ISRAËL, **Lepac LTD.**, 15 Rambam St., Tel-Aviv;
ITALIE, **Librerie Ledi**, Piazza Cadrona 9, Milano 20123;
JAPON, **Nisso Tosho LTD.**, 1—5—16 Suido, Bunkyo-ku, Tokyo 112;
RÉPUBLIQUE DE MONGOLIE, **Mongolgosknigotorg**, Ulan Bator;
PAYS-BAS, **Martinus Mijhoff N.V.**, Lange Voorhout 9—11, Haga, Box 269;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE POLOGNE, **Ars Polona Ruch**, Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa;
SUÈDE, **Intercom Export-Import**, Olofström 1, Box 193;
SUISSE, **Libraire Rousseau**, Rue J. J. Rousseau 36, Genève;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ve Smeckach 30, Praha I;
U.R.S.S., **V/O Mejdunarodnaya kniga**, Moskva G. 200;
RÉPUBLIQUE DEMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba**, 32 Hai Ba Trung, Hanoi;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DE YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad, V Misica 1.

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R. S. România se vor adresa la: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box 136—137, telex 11226, 79517 București, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Éditions de l'Académie de la République Socialiste de Roumanie sera adressée à: ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box 136—137, telex 11226, 79517 București, str. 13 Decembrie nr. 3, R. S. România.

ALBANIE, Ndermarrja e Librit, Tiranë, Rruga Konferenca e Pezës, Tiranë;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, Buchexport, Leninstrasse 16, 701 Leipzig;
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMAGNE, Kubon & Sagner, Postfach 68, 8 München 34;
ÉTATS-UNIS D'AMÉRIQUE, Pam Book Service, 59 Fifth Avenue, New York, N. Y. 10003;
AUTRICHE, Globus Buchvertrieb, Höchstädtplatz 3, 1200 Wien;
BELGIQUE, Du monde entier, 162 rue du Midi, Bruxelles;
BRÉSIL, Livraria Leonardo da Vinci, rue Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro;
GRANDE BRETAGNE, Grant & Cutler LTD., 11 Buckingham Street, Strand, London;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE BULGARIE, VTO Hemus, Sofia, 6 Rousky Blvd;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE, China National Publications, Import Corporation, P.O.B. 88 — Beijing;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DÉMOCRATIQUE DE CORÉE, Chulpanmul, Phenian;
ESPAGNE, Mermnor Librerias, José Ortega y Gasset 14, Madrid;
FINLANDE, Akateeminen Kirjakauppa, SF-00101 Helsinki 10, Keskuskatu 1, Box 128;
FRANCE, Librairie Hachette, 58 rue Jean Bleuzen 92170 Vanves;
GRÈCE, Endohess Co. LTD., 62 Solonos Str., Athens 135;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE HONGRIE, Kultura, Fö Utca 32, Budapest 1;
ISRAËL, Lepac LTD., 15 Rambam St., Tel-Aviv;
ITALIE, Libreria Lass, Piazza Cairoli 9, Milano 20123;
JAPON, Nauka Tosho LTD., 1—5—16 Suido, Bunkyo-Ku, Tokyo 112;
RÉPUBLIQUE DE MONGOLIE, Mongolgoskniqtorg, Ulan Bator;
PAYS-BAS, Martinus Nijhoff N.V., Lange Voorhout 9—11, Haga, Box 269;
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE POLOGNE, Ars Polona Ruch, Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa;
SUÈDE, Interrom Export-Import, Olofsgatan 1, Box 193;
SUISSE, Librairie Rousseau, Rue J. J. Rousseau 36, Genève;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE TCHÉCOSLOVAQUE, Artia, Ve Smeckach 30, Praha 1;
U.R.S.S., V/O Mejdunarodnaya kniga, Moskva G 200;
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, Xunhasaba, 32 Hai Ba Trung, Hanoi;
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DE YOUGOSLAVIE, Forum, Novi Sad, Vojvode Mišića 1.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1980 (XXXI)

I. P. Informaţia—c. 2481

Lei 20

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

SCL

XXXI

6

noiembrie-decembrie

1980

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

Adresa Consiliului de conducere : Adresse du Comité de rédaction :
Bucureşti 1, 79638 Spiru Haret 12, tel. 33.31.40 şi 33.00.40, int. 265

Colaboratorii sînt rugaţi să trimită manuscrisele la adresa de mai sus. Cărţile şi extrasele pentru recenzii şi publicaţiile pentru schimb se primesc la aceeaşi adresă. Manuscrisele nepublicate nu se restituie.

Les collaborateurs sont priés d'envoyer les manuscrits à l'adresse ci-dessus. Les livres et tirés-à-part pour compte rendu, ainsi que les publications destinées à l'échange seront envoyés à la même adresse.

La revue « Studii şi cercetări lingvistice » paraît 6 fois par an. Le prix d'un abonnement annuel est de $ 50.

Pentru a vă asigura colecţia completă şi primirea la timp a revistei, reînnoiţi abonamentele dv.

În ţară, abonamentele se primesc la oficiile poştale, agenţiile poştale, factorii poştali şi difuzorii de presă din întreprinderi şi instituţii. Revistele se pot procura şi prin PUNCTUL DE DESFACERE AL EDITURII ACADEMIEI (direct sau prin poştă), 79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti, tel. 50.76.80.

EDITURA ACADEMIEI REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA
79717 Calea Victoriei nr. 125, sectorul 1, Bucureşti

Studii și cercetări LINGVISTICE

ACADEMIA REPUBLICII SOCIALISTE ROMÂNIA

BUCUREȘTI 1
SPIRU HARET 12

APARE DE 6 ORI PE AN

6-XXXI-1980
noiembrie—decembrie

SUMAR

SCL, an XXXI, nr. 6, p. 661–744, București, 1980

ERIC P. HAMP

CODRU

In exploring the history of the Romanian language we have the opportunity not only to solve substantive problems of Romanian itself, but to learn valuable lessons contributing to a general theory of language change. Romanian is particularly instructive for an understanding of the characteristics of the linguistic area (Sprachbund) to which it belongs. A particularly fascinating aspect of this field of study is the contribution made to a definition of those areal features, from the prehistoric as well as the historic era, by elements of the Latin patrimony itself. An excellent example of these points, and of the need for true areal study, is provided by the case of *codru*.

The background of *codru* has been much discussed, and the results have been summarized from varying points of view a number of times; but a relatively full and up-to-date conspectus has not been brought together. It is well known of course that the Albanian *kodër* f. *(kodrë)* has been linked with *codru* in these discussions, and E. Çabej has brought together a useful summary of most of the early discussion and hypotheses in an etymological treatment of *kodër* recently reprinted in his "Studime gjuhësore" I (Prishtinë 1976) 284–285. Çabej has also dealt with the question, "Revue de linguistique" VII 170. Al. Rosetti has given a compressed report of many of the issues most recently in ILR$_2$ (1978) 109. G. Reichenkron, *Rom. Jb.* 11, 1960, 24–28, reviewed earlier theories and found them inadequate. An indication of the work that has been lavished on this word is given by recalling names of scholars who are mentioned in these summaries: Hahn, Scheftelowitz, Pedersen, Weigand, Densusianu, Candrea-Densusianu, G. Meyer, Capidan, Meyer–Lübke, Sandfeld, Jokl, Diculescu, Oštir, Iordan, Schuchardt, Pușcariu, Skok, Brüch, Tagliavini, Rohlfs, Barić, Markelaj, Triandaphyllidis, Mihăescu. Then from the entry for this word in I. Coteanu et coll. ILR II (1969) 340 we may add the names of Miklosich, Hasdeu, Philippide, Pascu and Belardi.

We may remove one small detail of the internal semantics of the Romanian noun by observing what S. Pușcariu *(Limba română* I, reedition by G. Istrate and I. Dan, București, Minerva 1976, p. 166)[1] has to say: Since the association of 'pădure' and 'munte' also occurs in Albanian and the Slavic adjacent to Romanian, "este probabil că inovația a plecat de la muntenii noștri". We may in fact validate this association of ideas by observing two distinct lexemes which will interest us in the poetry of Eminescu (*Opere* I, 103/19): *Sus în codrii de pe dealuri Luna blîndă ține strajă.* Since the one meaning may readily be explained from the

[1] A large passage in which this mention occurs fails to appear in the 1943 Leipzig German translation by H. Kuen.

other and since Alb. *kodër* means 'large hill', we shall take 'pădure' as the derived meaning here.

Without rehearsing all of the previous claims separately we may now summarize the principal questions. Are *codru* and Alb. *kodër* to be derived from a common source, or are they to be derived one from the other, and if the latter in which direction did the derivation move? Can either of these be derived from Lat. *quadrum* or *quadra*? Is a Greek intermediary to be supposed? How is the pair of meanings 'pădure / munte' and 'bucată mare' to be reconciled? What is the relation of the adduced Slavic data? We will take these questions more or less in the order given.

G. Reichenkron *op. cit.* suggested as one derivation a source in Indo-European **kåkudrā* (: Skt. *kakúd*, Lat. *cacūmen*) > **kåk'drā* > **kóadrō* > Alb. *kodrë*. There are various weaknesses in this tortured etymology from such a speculative source : the IE vocalism, the accent shift, the syncope, the details of word formation. On the other hand, for a *d* to survive in Albanian we require some such syncopated configuration, eg. **kodVtrā*; cf. my remarks RRL 18 (1973), 333 ff. No likely source comes to view. Since an old intersonantal **d* would be lost in Albanian the proposed Armenian and Greek sources must be rejected as comparanda. Likewise, Alb. *kodër* (even with the additional attested sense of 'corner' which Çabej has adduced) cannot be derived direct from Latin, since intersonantal **d* was lost here, too ; cf. *mjek*<*medicus*.

We must then accept the borrowing of Alb. *kodër* from an earlier stage of Rom. *codru* (with gender change from an old collective?), though on clearer grounds than Pedersen and Densusianu.

The next problem is to derive *codru* from Lat. *quadrum* if possible. *Dicționarul explicativ* 169, like DLRM (1958) has *codru*[2] from **quodrum*, which is Brüch's old thesis, rejected by Rosetti. Now *quadra* 'piece of bread' is attested from ancient date, but *qua-* > *quo-* is expected only pretonically. Reichenkron therefore proposes plausibly that *quadru-* was refashioned on *quadratus* >**quodratus*, for which he actually cites *codratus*. (We may ignore the rest of Reichenkron's argument on a supposed Dacian **kodro-*). But the flaw in this derivation is that *quo-* should still give *po-*; cf. *potîrniche*. We must therefore reduce pretonic *qua-* in spoken Latin directly to *co-*, and take *Codratus* as the attestation for just this stage, alongside κοδράντης and Middle Greek κοτρίγα < *quadriga* as cited by Çabej. Then *codra* and modern *codru* reflect levelling on this pretonic output[3]. Note that pretonic *qua-* > *co-* was not universal in varieties of spoken Latin : *qua(d)ragēsima* > *păresimi*, Welsh *C(a)rawys*. Therefore the correct phonetic and morphological derivation is *codru* < **códru-*<*quádru-* × *codra*<*quadr(V. . .)-*. There is no need for any Greek intrusion, as Sandfeld and Diculescu assume ; the development is seen to be purely eastern Latin up to this point in our reasoning. The descendant of this Latin was then transmitted to Albanian.

We must now reconcile the meanings 'munte' and 'bucată mare' in what must be one and the same original lexeme. It has already been

[2] Note that we do best in light of the above to assume that Arom. *codru* 'hill' preserves an old meaning and does not reflect semantic contamination by Albanian contact.

[3] The conflicting gender of *codra (kodër)* and *codru* would at the same time be explained by extraction of a new simplex from a derived form such as *codra-tus*.

suggested that a parallel polysemy is found in Slavic, and Skok astutely urged that we should see in *codru* a calque on Slavic *dělŭ*. We shall return later to the question whether the source of such a calque was Slavic. But in light of the data now available to us the semantic mechanism and direction of the development are, I submit, perfectly clear. Slavic *dělŭ* basically means 'part, portion' and can be derived easily from an IE base meaning 'divide' (Greek δαίομαι, Skt. *dáyate*, Lith. *dailýti dailaũ)*[4]. When the Slavic forms mean 'munte' they are glossed 'grzbiet góry', 'gornyj hrebet', 'planinski vrŭh' and the like. In other words, these highlands are ridges and watersheds that would **divide** territories and watercourses; in the western United States the major watershed between Atlantic and Pacific is called the *Continental Divide*. Thus a word meaning 'division', i.e. 'part' or 'morsel', comes to mean 'divide, watershed' > 'ridge, peak, mountain'. The Romanian borrowing *deal* reflects this development. The various meanings of *codru* mirror the same.

We therefore start with Lat. *quadra*, *quadru-* as 'square, angle' (cf. Albanian) >'segment' >'part, piece' (cf. Romanian) = 'division' > 'watershed, mountain, hill' (cf. Aromunian, Albanian) >'forest' (cf. Romanian). For the possible multiple semantic background of *quadra* 'piece' and the clear specialization of the sense 'cross' as an incised cleavage pattern for loaves see W. Belardi, *Annali* ION 5, 1963, 77–90.

Now we come to our final question : Where did the model for this semantic development of a Latin lexeme *(quadr-)* and a Slavic lexeme *(dě-lŭ)* originate? We are today in a position to control the Slavic evidence with much more precision than was possible formerly. In many Slavic branches the descendant of *dělŭ* means only 'part' or the like : Russ. *del* (*predél* 'boundary'), Czech *díl*, Polish *dział*, Lower Lusatian *źěł*, Scr. *dìo dì'jela*[5]; so also Slovene *dẹ̑l*[6] and Makedonski *del*. This must have been its original value. It therefore seems unlikely that Slavic furnished an independent model for the change, as Skok asserted. For the meaning which interests us we find : Ukrainian *dil* 'Gebirgszug, gornyj hrebet'[7], Polish *dział*, which primarily means 'część', but from the XIV cent. also 'grzbiet góry'[8] Serbo-Croatian also 'gora'[9], Bulgarian dialect *del* 'holm'[10], Bulgarian *djal* 'čast, planinski vrŭh, rŭt meždu dolove'[11]. To these we may add Romanian *deal*.

In other words, the meaning shift in question extends geographically in an arc from the Ukraine through the Carpathians down at least to the Balkan mountains and through Serbia. It does not penetrate the Vardar basin and western Yugoslavia. This area agrees perfectly in its general

[4] F. Sławski, *Słownik etymologiczny języka polskiego* I 189 has a good account of the IE background, but is not clear on early loan status. Germanic (Goth. *dails*, etc.) must have borrowed from Slavic after the operation of Grimm's Law. *Slovar' slavjanskikh jazykov* 5(1978) 8–9 has fine references and a good IE account.

[5] See Vasmer, *Russisches etymologisches Wörterbuch*, I 337.

[6] I do not find this in Bezlaj's new etymological dictionary.

[7] Vasmer, *loc. cit.*, ; *Slov. slav. jaz. loc. cit.*, which mentions Huţul in particular.

[8] Sławski, *loc. cit.*

[9] *Slov. slav. jaz.*, *loc. cit.*

[10] *Ibid.*

[11] *Bŭlgarski etimologičen rečnik* I 472.

extent with that which I have delineated for *vatra*[12] and *strunga*[13], and for which I see an early layer of the pre-Roman dialect chain related to Albanian.

In sum, the lexeme of *codru* is Latin; but its semantics, and that which Slavic *dělŭ* also acquired, is autochthonous. This pre-Roman language had a single lexeme meaning 'part, portion, division' and 'mountain divide'. Put more precisely, *codru* is of Latin origin in its morphophonemics and its starting semantics ('bucată mare de pîine, etc'), but autochthonous in its resultant semantics.

University of Chicago

[12] *Opuscula Slavica et Linguistica: Festschrift für Alexander Issatchenko*, Klagenfurt 1976, 201–210.

[13] "Linguistique balkanique" 20, 1977, 113–117.

JOHANNES KRAMER

WAS DIE ROMANISTIK AUS DER KLASSIFIKATION DER GERMANISCHEN SPRACHEN LERNEN KANN

Emil Petrovici hat shon vor langer Zeit darauf hingewiesen, daß Begriffe wie Mundart, Dialekt und Sprache relativ sind und daß der Grad der Ähnlichkeit zwischen verwandten Idiomen von einer Sprachfamilie zur anderen differiert, so daß etwa die slavischen Sprachen so nahe beieinander stehen, daß gegenseitige Verständigung zwischen Sprechern verschiedener Sprachen nicht ausgeschlossen ist, während auf der anderen Seite auf dem Gebiet der romanischen und germanischen Sprachen sogar die Dialekte so unterschiedlich sind, daß ohne die Kenntnis der Nationalsprache eine gegenseitige Verständigung der Dialektsprecher ausgeschlossen ist[1].

Diese Beobachtung ist sicherlich richtig: die linguistischen Unterschiede zwischen Tschechisch und Slovakisch oder, um eine weitere Sprachfamilie in die Diskussion einzubeziehen, zwischen Türkeitürkisch und Gagausisch sind ohne jeden Zweifel geringer als die Unterschiede zwischen Lombardisch und Sizilianisch oder zwischen Bairisch und Ripuarisch, die doch beide völlig diskussionslos zum italienischen bzw. deutschen Sprachgebiet gerechnet werden. Jedoch ist auch hier die Sache nicht so einfach, wie sie auf den ersten Blick aussieht: Serbisch und Kroatisch unterscheiden sich in etwa genauso viel oder wenig voneinander wie Tschechisch und Slovakisch, dennoch werden sie als eine Sprache, nämlich Serbokroatisch, betrachtet; das Niederdeutsche ist durch zahllose Isoglossenbündel vom hochdeutschen Sprachgebiet getrennt, so daß ohne Zuhilfenahme der Normsprache eine gegenseitige Verständigung völlig ausgeschlossen ist, während es auf der anderen Seite so viele Übereinstimmungen mit dem Niederländischen, von dem es durch keine einzige Isoglosse getrennt ist, aufweist, daß eine gegenseitige Verständigung problemlos ist[2] — und dennoch stellt in der communis opinio die Einheit des deutschen Sprachgebiets von Flensburg bis Salurn und die Eigenständigkeit des niederländischen Sprachgebietes keine Frage dar.

Durch die zunehmende Spezialisierung in der Sprachwissenschaft ist es leider immer mehr zu bemerken, daß sich die Diskussion über die Sprachenklassifikation immer mehr nur innerhalb einer einzigen Sprachfamilie abspielt, während die Ergebnisse, die bei derselben Situation innerhalb einer anderen Sprachfamilie erzielt wurden, nicht zur Kenntnis genommen werden. Es gibt bekanntlich innerhalb der Romania einige neuralgische Punkte, an denen die Klassifizierung der Sprachen Schwierigkeiten bereitet und umstritten ist; es sei hier an die Diskussion um die

[1] E. Petrovici, *Studii de dialectologie și toponimie*, București 1970, 102 (= SCL 15, 1964 442).

[2] A. Weijnen, *Nederlandse dialektunde*, Assen [2]1966, 28.

Einordnung des Frankoprovenzalischen, der süddanubischen Romanität (Istrorumänisch, Meglenorumänisch, Aromunisch) und des Dolomitenladinischen erinnert; in allen genannten Fällen geht es darum, ob die genannten Idiome eigenständige, als „Sprachen" zu bezeichnende linguistische Systeme bilden oder ob sie einem übergeordneten System, bei den genannten Beispielen also Französisch, Rumänisch oder Italienisch, zu subsummieren sind. Innerhalb der Romanistik sind diese Klassifikationsprobleme schon unter allen möglichen Gesichtspunkten behandelt worden[3], und in gewisser Weise hat die Diskussion sich totgelaufen. Es soll nun versucht werden, einige Erkenntnisse aus der Klassifikationsdiskussion im Bereich der germanischen Sprachen in die Romanistik einzubringen.

ÜBERDACHUNG

Der Begriff „Überdachung" wird besonders von Jan Goossens in der Diskussion um die Stellung des Niederdeutschen zwischen Niederländisch und Hochdeutsch verwendet. Seiner Definition nach liegt Überdachung beim „Vorhandensein eines überdachenden Elements in der Form einer Kultursprache, die zugleich eines der zum Diasystem gehörenden Systeme ist", vor[4]. Er weist ausdrücklich darauf hin, „daß man im europäischen Bereich das Kriterium der Kultursprache als überdachendes Element schlechterdings nicht entbehren kann, weil es nur auf diese Weise möglich ist, die sprachlichen Begriffe Deutsch und Niederländisch, Spanisch und Portugiesisch, Bulgarisch und Serbokroatisch usw. als Diasystem zu definieren und gegeneinander abzugrenzen"[5].

Es muß ausdrücklich darauf hingewiesen werden, daß es nicht unbedingt nötig ist, daß die Sprecher bestimmter Dialekte die Überdachungssprache akzeptieren. Die im französischen Département Nord gesprochenen germanischen Mundarten sind dem Niederländischen zuzurechnen, auch wenn ihre Sprecher als Kultursprache normalerweise nur das Französische, nicht aber das Niederländische verwenden[6]. Auf der anderen Seite kann nicht jede Ortsmundart durch Verschriftung in den Status einer Überdachungssprache erhoben werden; eine Überdachungssprache muß vielmehr eine bestimmte übermundartliche Funktion erfüllen und Kommunikation zwischen Sprechern verschiedener Ortsmundarten erleichtern[7]. Nach diesem Kriterium ist etwa das Letzeburgische, obwohl es schriftlich verwendet wird, keine Überdachungssprache, sondern nur ein

[3] Übersicht bei G.B. Pellegrini, *Saggi sul ladino dolomitico e sul friulano*. Bari 1972, 239–253.

[4] J. Goossens, *Niederdeutsch 1*, Neumünster 1973, 11.

[5] J. Goossens, *loc. cit.*

[6] In seiner 1970 erschienenen *Inleiding tot de nederlandse dialectologie*, Toponymie et dialectologie 44, 1970, 105–273, bes. 125 hatte J. Goossens die Zugehörigkeit der niederländischen Dialekte Nordfrankreichs zum niederländischen Sprachraum noch abgelehnt, weil dort Französisch Kultursprache ist; die Frage allerdings, was sie denn dann sind, wird nicht gestellt. In *Niederdeutsch 1*, 12 ist als neues Kriterium, das die Schwierigkeit behebt, das der „Bruchstelle" eingeführt, die vorliegt, „wenn eine Gruppe von Sprachsystemen, die sich in einem Diasystem vereinigen lassen, sich nach außen scharf von den angrenzenden Systemen abhebt".

[7] J. Goossens, *Niederdeutsch 1*, Neumünster 1973, 10.

Dialekt mit Literatur, wie es das im deutschen Sprachbereich öfter gibt; die Überdachungssprache ist auch in Luxemburg das Deutsche[8].

DIE SKANDINAVISCHEN SPRACHEN

Im germanischen Teil Skandinaviens werden heute vier Schriftsprachen verwendet: in Dänemark das Dänische, in Schweden und in Teilen Finnlands das Schwedische, in Norwegen nebeneinander Nynorsk und Bokmål[9]. Alle diese Sprachen sind untereinander verständlich[10]. Die dialektale Differenzierung Skandinaviens ist weit geringer als etwa die mundartliche Zersplitterung Deutschlands; nur in den allerseltensten Fällen trifft die Dialektgrenze mit der Grenze der Überdachungssprache zusammen. Ob ein Dialekt als norwegisch oder schwedisch bezeichnet wird, hängt allein von der Überdachungssprache ab; so gehen etwa die ostnorwegischen Dialekte unmerklich in die schwedischen Dialekte von Värmland über[11].

Scharf heben sich von den skandinavischen Sprachen des Kontinents die beiden inselskandinavischen Sprachen Isländisch und Färöisch ab, die untereinander gewisse Ähnlichkeiten haben, obwohl sie sich keineswegs so nahe stehen wie die festländischen skandinavischen Sprachen. Jegliche gegenseitige Verständigung zwischen Sprechern der inselskandinavischen und Sprechern der festlandskandinavischen Sprachen ist heute vollkommen ausgeschlossen[12].

Diese Situation war jedoch nicht immer so. Es lassen sich fünf Epochen der Entwicklung der skandinavischen Sprachen unterscheiden[13]:

1) Urnordisch (kaum differenziert), vor 1050

2) Altnordisch (klar zu trennen in Altwestnordisch in Norwegen und Island und Altostnordisch in Dänemark und Schweden), 1050–1350.

3) Mittelnordisch (auf dem Festland Differenzierung zwischen dänischer Überdachungssprache in Dänemark und Norwegen und schwedischer Überdachungssprache in Schweden; davon klar zu trennen die archaischen, dem altwestnordischen Sprachsystem weitgehend treubleibenden inselskandinavischen Sprachen), 1350–1550.

4) Frühneunordisch (dieselben Verhältnisse wie im Mittelnordischen), 1550–1850.

5) Neunordisch (Entstehung zweier Schriftsprachen in Norwegen, die an die Stelle der dänischen Überdachungssprache treten; Entstehung der färöischen Schriftsprache; Isländisch; Dänisch; Schwedisch).

Bezüglich der Sprachklassifizierung lassen sich nun folgende Merkwürdigkeiten festhalten: in der ersten Periode haben wir es eindeutig mit nur einer einzigen Sprache zu tun; noch vor der zweiten Periode werden Island und die Färöer von norwegischen Siedlern kolonisiert,

[8] J. Goossens, *op. cit.* 11.
[9] C.J. Hutterer, *Die germanischen Sprachen*, Budapest 1975, 142–194.
[10] E. Haugen, *The Scandinavian Languages*, London 1976, 30; ders., *Semicommunication: the Language Gap in Scandinavia*, Sociological Inquiry 36, 1966, 280–297.
[11] G. Bergman, *Kortfattad svensk språkhistoria*, Stockholm ³1972, 219–231.
[12] E. Haugen, *The Scandinavian Languages*, London 1976, 33–34.
[13] Nach E. Haugen, *op. cit.*, 89–95.

die natürlich ihre Sprache mitbringen, so daß in Norwegen und auf den Inseln dieselbe Sprache verwendet wird, die auch durch eine literarische Norm überdacht ist; in der dritten und vierten Periode aber hat sich die Lage völlig verändert, denn während sich die Sprachen auf den Inseln nur wenig entwickeln, treten in Norwegen beachtliche Umwälzungen auf. Bedingt durch die politische Union mit Dänemark (seit 1387) und durch das fast vollständige Aussterben der städtischen Führungsschicht infolge der Pestepidemie von 1348–1352 wird die Überdachung der Volksmundarten, die sich in dieser Periode durch den weitgehenden Verfall der Deklinations- und Konjugationsendungen sowieso schnell vom altwestnordischen Sprachtypus wegentwickeln, durch eine eigenständige „norwegische" Sprache hinfällig; die dänische Sprache wird auch für die Mundarten Norwegens zur Überdachungssprache, was infolge der Ähnlichkeit zwischen den festlandskandinavischen Mundarten keine prinzipiellen Schwierigkeiten bereitete, denn das Altwestnordische stand zwar näher an den Mundarten Norwegens, jedoch war das Dänische noch längst nicht so weit von den norwegischen Dialekten entfernt wie etwa das Schriftdeutsche von den Mundarten Norddeutschlands. Wir finden also in der dritten und vierten Periode drei skandinavische Sprachen, nämlich Isländisch, Dänisch und Schwedisch. Das 19. Jahrhundert führt dann im Gefolge der Romantik und der historischen Veränderungen (Norwegen gehörte seit 1814 nicht mehr zu Dänemark, sondern zu Schweden) zur Forderung nach einer Ablösung der dänischen Überdachungssprache. Hierbei stehen jedoch zwei Richtungen in Konflikt: auf der einen Seite versucht der Dialektologe Ivar Aasen auf der Basis archaischer Bauernmundarten eine Schriftsprache zu erstellen (Landsmål, heute Nynorsk genannt), die sodann Anschluß an das Altwestnordische gewinnen sollte, auf der anderen Seite gehen realistischere Leute wie H.A. Wergeland, P. Chr. Asbjørnsen und J.I. Moe davon aus, daß der größte Teil Bevölkerung, vor allem das städtische Bürgertum, sich eines lediglich mit bestimmten Eigentümlichkeiten ausgestatteten „norwegischen Dänisch" bediente, so daß es nur noch darauf ankam, typisch „dänische" Züge zurückzudrängen und dafür die „norwegischen" Charakteristika zu akzentuieren, bis schließlich eine Eigensprachlichkeit erreicht wäre. Der zweite Weg führte zur Ausbildung der heute von der Mehrheit der Norweger verwendeten Sprachform, die man zunächst Riksmål und später Bokmål nannte. Einige Sprachreformen in Dänemark führen dann zu einer immer weiteren Auseinanderentwicklung von Bokmål und Dänisch, die erst in den Fünfzigerjahren unseres Jahrhunderts im Zuge bewußter Bestrebungen zur Annäherung der festlandskandinavischen Sprachen zumindest im lexikalischen Bereich[14] zum Stehen kommt. 1846 schuf V.U. Hammershaimb unter Rückgriff auf das Altwestnordische eine färöische Schriftsprache, die seit 1948 offiziell verwendet wird.

Wir haben es also im nordischen Raum zu verschiedenen Epochen mit einer (1.Ep.), zwei (2.Ep.), drei (3.und 4.Ep.) oder fünf (5.Ep.) Schriftsprachen zu tun, die in unterschiedlicher Gruppierung auftreten. Das Kriterium für die Abgrenzung dieser Sprachen voneinander ist nur im

[14] G. Bergman, *op. cit.*, 209–212.

Falle der Trennung Isländisch—Färöisch — Festlandskandinavisch sprachlicher Art (Abstandssprachen; nach der Terminologie von J. Gossens liegt eine „Bruchstelle in der Sprachlandschaft“[15] vor); im festländischen Raum handelt es sich ausschließlich um historisch-politische Kriterien. Die Herausbildung einer Überdachungssprache hängt ganz offensichtlich von den politischen Voraussetzungen ab: die beiden neunorwegischen Schriftsprachen und die färöische Normsprache entstehen im Zusammenhang mit der Loslösung von Dänemark und der Besinnung auf nationale Werte. Auf der anderen Seite kann sich eine vom Dänischen unabhängige Sprache nach dem Verlust der norwegischen Unabhängigkeit 1387 nicht mehr halten; dem Schwedischen gelingt es, seine Unabhängigkeit vom Dänischen zu wahren, weil die politische Bindung an Dänemark in der Kalmarer Union viel lockerer war, und das Isländische wird wegen seiner geographischen Entfernung und wohl auch wegen seines Charakters als Abstandssprache nicht vom Dänischen aufgesogen. Für die Neukonstruktion von Überdachungssprachen im 19.Jh. spielt der Rückgriff auf das Altwestnordische eine wichtige Rolle: der mittelalterliche Glanz erleichtert die Forderung nach Ablehnung der dänischen Normsprache.

Als theoretische Erkenntnis läßt sich folgendes aus der Geschichte der skandinavischen Sprachen herauskristallisieren:

1) Bei großer Sprachähnlichkeit bilden sich nur dann verschiedene Überdachungssprachen heraus, wenn diese sich auf eine staatliche Eigenständigkeit berufen können.

2) Für die Neukonstituierung einer Schriftsprache ist die Rückgriffsmöglichkeit auf eine alte Sprachstufe mit hohem Prestige wichtig.

3) Bei großer Sprachähnlichkeit ist das Nebeneinander von mehreren Überdachungssprachen möglich (Norwegen).

DEUTSCH — NIEDERDEUTSCH — NIEDERLÄNDISCH

Innerhalb der in Mitteleuropa gesprochenen germanischen Idiome gibt es ein an einzelnen Stellen nicht ganz scharfes[16], im allgemeinen aber völlig klares Isoglossenbündel (meist als „Benrather Linie“ bezeichnet), das die hochdeutschen Mundarten des Südens von den niederdeutschen/niederländischen Dialekten des Nordens scheidet. Dieser Situation entsprechen die verwendeten Überdachungssprachen in keiner Weise: sowohl im Norden als auch im Süden der Benrather Linie herrscht in der BRD und in der DDR das Schriftdeutsche, während im Westen in Nordbelgien und in den Niederlanden das Niederländische verwendet wird; die Grenze zwischen Deutsch und Niederländisch wird durch die Grenze der BRD markiert[17]. Während also die Grenze zwischen hoch- und niederdeutschen Mundarten von Westen nach Osten verläuft, verläuft die Grenze zwischen dem Geltungsbereich deutscher und niederländischer Sprache von Norden nach Süden; von Norden nach Süden

[15] J. Goossens, *Niederdeutsch 1*, 12.

[16] Es sei nur an den „Rheinischen Fächer“ erinnert, vgl. A. Bach, *Deutsche Mundartforschung*, Heidelberg ²1950, 144—145.

[17] W. König, *DTV-Atlas zur deutschen Sprache*, München 1978, 103.

verlaufende Isoglossen gibt es jedoch im mitteleuropäischen Germanischen so gut wie überhaupt nicht[18].

Es besteht für die Neuzeit kein Zweifel daran, daß auch für das Niederdeutsche die hochdeutsche Schriftsprache als Überdachungssprache fungiert[19]; daran ändert auch die Existenz einer als durchaus bedeutend einzustufenden niederdeutschen Literatur seit dem 19.Jh. (es seien stellvertretend Fritz Reuter, Klaus Groth und Gorch Fock genannt) nichts, „denn der Sprachwille in Norddeutschland ist seit der Romantik nicht groß genug gewesen, um eine Norm entstehen zu lassen", die über ein Konglomerat von „Literaturdialekten" hinaus zu einer wirklichen Überdachungssprache geführt hätte[20].

Jedem Kenner einer niederdeutschen Mundart ist es bewußt, daß eine Verständigung mit Sprechern des Niederländischen relativ leicht ist, wenn man den Dialekt verwendet, aber recht schwer ist, wenn man Hochdeutsch spricht[21]; dennoch würde der Gedanke, deswegen das Niederländische als Überdachungssprache zu akzeptieren und das doch viel ferner stehende Hochdeutsch abzulösen, jedem Norddeutschen als vollkommen verrückt und illusorisch erscheinen.

Auch diese Situation war nicht immer so. Bis zum 16.Jh. gab es eine niederdeutsche Koiné, die zwar nicht völlig einheitlich war, aber doch in ihren geringen regionalen Schattierungen durchaus die Funktion einer Überdachungssprache erfüllte; ihr Geltungsbereich umfaßte auch die heutigen Niederlande und das heutige Nordbelgien[22].

Die politischen und kulturhistorischen Ereignisse des 16.Jh. führten zum Untergang dieser mittelniederdeutschen Schriftsprache. Die Hanse, die das Mittelniederdeutsche verwendet hatte, war seit dem Ende des 15.Jh. infolge der seit der Entdeckung Amerikas eingetretenen Verlagerung der Handelswege nur noch ein Schatten ihrer selbst; die Niederlande lösten sich im Zuge ihres Kampfes gegen die spanische Tyrannei völlig von allen Bindungen an Deutschland und verfolgten auch sprachlich einen eigenen Weg; die durch Luthers Bibelübersetzung vorbildlich gewordene neuhochdeutsche Schriftsprache (in Norddeutschland „Missingsch", das heißt „Meissensch" genannt) bekam ein stets zunehmendes Prestige.

Das Resultat dieser Entwicklungen bestand darin, daß in Norddeutschland eine Kanzlei nach der anderen statt der alten mittelniederdeutschen Schriftsprache das Hochdeutsche einführte; als letzte Stadt geht Emden 1640 zum Hochdeutschen über[23]. Von diesem Zeitpunkt an ist das Hochdeutsche Überdachungssprache auch für die niederdeutschen Dialekte.

[18] A. Bach, *Deutsche Mundartforschung*, Heidelberg ²1950, 175.

[19] J. Goossens, *Niederdeutsch 1*, Neumünster 1973, 25.

[20] J. Goossens, *op. cit.*, 27.

[21] Als unverdächtiges Zeugnis sei folgende Bemerkung aus einem Reiseführer vom Anfang unseres Jahrhunderts angeführt: „Mit kleinen Leuten, insbesondere mit Dienstboten, verständigt sich der Niederdeutsche am besten plattdeusch". (K. Baedeker, *Belgien und Holland*, ²³Leipzig 1904, 12.

[22] B. Panzer / W. Thümmel, *Die Einteilung der niederdeutschen Mundarten auf Grund der strukturellen Entwicklung des Vokalismus*, München 1971, 39.

[23] T. Sodmann, *Der Untergang des Mittelniederdeutschen als Schriftsprache*, in: J. Goossens, *Niederdeutsch 1*, Neumünster 1973, 116—129, bes. 118.

In den Niederlanden verlief die Entwicklung anders. Wenn auch die alte Sprachbezeichnung „Nederduitsch“ noch bis ins 19.Jh.hinein üblich blieb, so erfolgte doch in der Tat eine immer weitergehende Abkapselung von den Sprachvorgängen in Deutschland. Hinzu kam, daß im Zuge der Abtrennung der nördlichen Provinzen, die eine unabhängige, protestantisch geprägte Republik wurden, von den südlichen Provinzen, die den Spaniern ausgeliefert blieben und ihren katholischen Charakter bewahrten, ein grosser Teil der Führungsschicht des Südens nach Norden fliehen mußte; es bildete sich dort schnell eine Sprachform heraus, die auf einer Mischung zwischen südlichen und nördlichen Dialekteigenheiten beruhte[24]. Dieses neue Idiom wurde zur schriftsprachlichen Norm stilisiert, womit der letzte Zusammenhang zur alten mittelniederdeutschen Überdachungssprache abgerissen war. Spätestens mit der „Statenbijbel“, der 1618—1619 veröffentlichten staatlich protegierten Bibelübersetzung, ist das Niederländische eine eigenständige Überdachungssprache für die in der Republik der Vereinigten Niederlande gesprochenen Dialekte; erst im 19.Jh. wird diese Überdachungssprache auch auf die germanischen Mundarten Nordbelgiens ausgedehnt[25].

Betrachten wir die Schlußfolgerung, die sich aus der Geschichte des Verhältnisses Deutsch — Niederdeutsch — Niederländisch für die Sprachklassifizierung ergibt!

1) Wie bei den skandinavischen Sprachen hängt offenbar die Herausbildung von Schriftsprachen von der staatlichen Eigenständigkeit ab: in den Niederlanden konnte sich das alte „Nederduitsch“ zu einer vom Deutschen völlig unabhängigen Überdachungssprache herausbilden, während das Niederdeutsche in Norddeutschland in dem Moment seinen Charakter als Überdachungssprache einbüßte, als der politische Niedergang der Hanse besiegelt war.

2) Aus politischen Gründen kann bei der Wahl einer Überdachungssprache zugunsten einer linguistisch ferner stehenden Prestigesprache und zuungunsten einer linguistisch näher stehenden, aber mit weniger Prestige ausgestatteten Sprache entschieden werden (Deutsch als Überdachungssprache in Norddeutschland, nicht etwa Niederländisch).

3) Zwei bis drei Generationen können ausreichend sein für die Etablierung einer Schriftsprache (Niederländisch von 1520 bis 1620).

4) Im 19.Jh. konnte nicht mehr nachgeholt werden, was im 16.Jh. noch möglich gewesen wäre, nämlich die Schaffung einer niederdeutschen Überdachungssprache.

NIEDERLÄNDISCH — AFRIKAANS

Als Jan van Riebeeck 1652 an der südafrikanischen Küste an Land ging und dort eine Versorgungsstation der Niederländisch-Ostindischen Kompagnie gründete, legte er gleichzeitig den Grundstein für die afrikaanse Sprache (früher auch Kapholländisch genannt). Siedler aus ver-

[24] J.P.M. Tacx, *Nederlandse spraakkunst*, Utrecht / Antwerpen 1961, 41.
[25] F. van Coetsem, *De rijksgrens tussen Nederland en België als taalgrens in de Algemene Taal*, in: B.W. Schippers, *Taal en spraak in stad en streek*, Groningen ³1966, 99—112.

schiedenen Gegenden der Niederlande und auch aus Norddeutschland trafen zusammen, so daß sich bald eine Koiné herausbildete, die mit keinem Dialekt des Mutterlandes mehr identisch war[26]; hinzu kam der sprachliche Einfluß zahlreicher französischsprachiger Siedler[27], und die sprachliche Auswirkung eines von der einheimischen Bevölkerung beim Kontakt mit den Weißen gebrauchten kreolisierten Portugiesisch darf ebenfalls nicht unterschätzt werden[28].

Die Ablösung von der niederländischen Überdachungssprache ging ganz unmerklich vonstatten. Im 19.Jh. zeigen sich die ersten Denkmäler eines Sprachtyps, der als afrikaans anzusprechen ist; um 1875 beginnen einige Leute die Ablösung der niederländischen Überdachungssprache zumindest in einigen Bereichen zu fordern [29], aber erst 1925 wurde Afrikaans zur Amtssprache (zunächst neben Niederländisch, das diesen Rang erst 1952 einbüßte) erhoben[30].

Die Herausbildung des Afrikaans als eigenständige Überdachungssprache ist bemerkenswert, weil ja im englischsprachigen Bereich nichts Vergleichbares geschehen ist: trotz einer viel ausgedehnteren Verbreitung als Kolonialsprache besteht auch heute noch eine unbestrittene englische Überdachungssprache, die von minimalen Abweichungen abgesehen in Großbritannien genauso wie in den USA, in Kanada, in Australien, in Neuseeland und in Südafrika gilt, um nur die alten Siedlungskolonien zu nennen. Wie erklärt sich nun die unterschiedliche Entwicklung?

Im englischsprachigen Bereich sind die Kolonien sehr lange politisch mit dem Mutterland verbunden geblieben. Selbst im Falle der USA, die ja schon seit 1783 von Grossbritannien unabhängig sind, ist davon auszugehen, daß die Kontakte zu den weiterhin britisch gebliebenen Gebieten der Neuen Welt (etwa Kanada) zu eng und daß außerdem der Strom englischsprachiger Einwanderer zu stark war, als daß eine echte sprachliche Sonderentwicklung hätte eintreten können. Die Unabhängigkeit der anderen englischsprachigen Territorien kam vollends erst zu einer Zeit, als der Weltverkehr und die internationale Kommunikation schon so entwickelt waren, daß an sprachliche Absonderung nicht mehr zu denken war. Unter diesen Bedingungen konnten nur an ganz wenigen Stellen der Welt unter außergewöhnlichen Voraussetzungen Tochtersprachen des Englischen entstehen, die durchaus nicht stabil sind; (Pidgins) ansonsten gilt für alle englischsprachigen Länder die englische Überdachungssprache.

In Südafrika ist die Entwicklung anders verlaufen. Seit 1795 sind die niederländischsprachigen Siedeler von der Niederländisch-Ostindischen Kompagnie unabhängig; die Verbindungen zum Mutterland, die schon vorher nicht so intensiv gewesen waren wie etwa die zwischen England und seinen amerikanischen Besitzungen, werden vollkommen

[26] C.J. Hutterer, *Die germanischen Sprachen*, Budapest 1975, 278–287; G.G. Kloeke, *Herkomst en groei van het Afrikaans*, Leiden 1950; A.A. Миронов, *Язык африкаанс*, Москва 1969.

[27] D.B. Bosman, *Oor die ontstaan van Afrikaans*, Amsterdam 1928.

[28] M. Valkhoff, *Miscelânea luso-africana*, Lisboa 1975.

[29] M. Valkhoff, *L'expansion du Néerlandais*, Bruxelles 1944, 81.

[30] C.J. Hutterer, *op. cit.*, 285.

unterbrochen. Unter wechselvollen Geschicken bilden sich unabhängige Staaten der Siedler heraus, die kaum Kontakt zur Außenwelt haben; unter diesen Umständen konnte sich eine eigenständige Sprachform herausbilden, die sich neben dem als Kultsprache (Statenbijbel!) weiter benutzten Niederländisch immer mehr verselbständigte.

Wieder ist es also die politische Unabhängigkeit, gepaart mit geographischer Isolierung, die die Herausbildung einer eigenen Sprache ermöglicht hat. Politische Unabhängigkeit alleine reicht jedoch bei Kolonialsprachen nicht aus: das Nachrücken von Siedlern aus dem Mutterland muß nachhaltig gestört sein, um eine unabhängige Sprachentfaltung zu ermöglichen.

FOLGERUNGEN FÜR DIE KLASSIFIKATION DER ROMANISCHEN SPRACHEN

Im Bereich der germanischen Sprachen kommen, wie wir gesehen haben, folgende Klassifikationskriterien (in absteigender Rangfolge geordnet) in Frage:

1) Politische Selbständigkeit des Sprachgebietes
2) Territoriale Ausgewogenheit und Mindestgröße des Sprachgebietes
3) Vorhandensein einer historischen Sprachstufe mit großem Prestige
4) Wille der Sprechergemeinschaft zur Akzeptierung einer Überdachungssprache
5) Normierung der Schriftsprache durch Personen mit hohem Prestige

Wenn wir diese Kriterien auf die Idiome in der Romania anwenden, deren Zugehörigkeit unklar ist, kommen wir zu interessanten Ergebnissen. Es seien einige Beispiele untersucht.

1) DIE SÜDDANUBISCHE ROMANITÄT

Besonders in den Fünfziger- und Sechzigerjahren wurde die Frage heftig diskutiert, ob die süddanubische Romanität (Istrorumänisch, Meglenorumänisch, Aromunisch) zum Rumänischen zu rechnen sei — es ginge dann also um rumänische Dialekte — oder ob sie vielmehr trotz der unbestrittenen linguistischen Ähnlichkeit zum rumänischen Sprachsystem als eigene Sprachen zu betrachten seien, weil sie als schriftlose Idiome nicht der rumänischen Normsprache unterzuordnen seien[31]. Im Lichte der Klassifikation der germanischen Sprachen ist die Frage dahingehend zu beantworten, daß es sich um Dialekte des Rumänischen handelt (Punkte 1, 2, 3, 5, die nötig wären zur Etablierung einer eigenen istrorumänischen, meglenorumänischen und aromunischen Sprache, treffen nicht zu; Punkt 4 wäre für eigenständige Sprachnormen genauso zu verneinen, wie es heute für das Rumänische zu verneinen ist — die Sprechergemeinschaften gebrauchen als Prestigesprache die Staatssprache des Landes, in dem sie leben, also Serbokroatisch, Makedonisch, Griechisch oder Albanisch).

[31] Übersicht über die Diskussion von Șt. Giosu, *Dialectologie română*, București, 1977, 19–20.

2) DAS DOLOMITENLADINISCHE

Die „questione ladina“ geht darum, ob die um die Sella gesprochenen romanischen Idiome eine eigene ladinische Sprache (in diesem Falle meist zusammen mit dem Bündnerromanischen und Friaulischen als Rätoromanisch bezeichnet) bilden oder ob sie als Dialekt des Italienischen zu betrachten sind[32]. Die Kriterien 1, 2,3 und 5 treffen ein deutig nicht zu; auch Punkt 4 ist negativ zu beantworten, denn die Dolomitenladiner gebrauchen keine Überdachungssprache, sondern ihre jeweiligen Talschaftsdialekte in (in den Fünfziger- und Sechzigerjahren entworfenen) Verschriftungen, die übrigens noch keineswegs fest etabliert sind. Es ist lediglich zu bemerken, daß heute besonders in der Provinz Bozen und auch im Fassatal ein hoher Grad von Eigenständigkeitsbewußtsein erreicht ist : man betont die Nichtitalianität, was aus wirtschaftlichen und politischen Gründen zu erklären ist. Bei Anwendung unserer Kriterien ist es aber eindeutig, daß das Ladinische zum Italienischen zu rechnen ist : in der Schule lernt jeder Ladiner Schriftitalienisch (z. T. neben Deutsch; Ladinisch wird wöchentlich eine Stunde unterrichtet), so daß die Kenntnis der Überdachungssprache gegeben ist; Zuordnung zu einem Graubünden, die Dolomiten und Friaul umfassenden „rätoromanischen“ Sprachgebiet ist schon deswegen nicht akzeptabel, weil es keine „rätoromanische“ Überdachungssprache gibt (Bündnerromanisch ist für die Dolomitenladiner genauso schwer verständlich wie Friaulisch; es gibt auch keine historischen und kulturellen Beziehungen zu Graubünden oder Friaul). Das Italienische steht auch nicht so fern vom Ladinischen, daß es als Überdachungssprache nicht in Frage käme : der Abstand zwischen einem niederdeutschen Dialekt und der deutschen Hochsprache ist erheblich größer. Die verbreitete Ablehnung des Italienischen seitens der Ladiner ist allerdings wieder mit der historisch-politischen Situation zu erklären : die Dolomitenzone kam ja nach langer Zugehörigkeit zu Österreich erst 1918 an Italien, und die Bindung der Ladiner an die Deutsch-Tiroler, die ihre Eingliederung in den italienischen Staatsverband heftig bekämpften, ist sehr stark. Bemerkenswerterweise gibt es auch nur in den Gebieten, die früher politisch nicht zu Italien gehörten, ein „ladinisches Bewußtsein“; Gebiete, in denen fast identische Dialekte gesprochen werden, die aber schon früher zu Italien gekommen waren, werden diskussionslos zum italienschen Sprachbereich gerechnet[33].

3) DAS BÜNDNERROMANISCHE

Die im Schweizer Kanton Graubünden gesprochenen romanischen Mundarten[34] werden unter der Bezeichnung „Bündnerromanisch“ meist als eigene Sprache betrachtet[35]. Die Situation für eine Eigenständigkeit

[32] Übersicht über die Diskussion von C. Battisti, *Storia della Questione ladina*, Firenze 1937 und G.B. Pellegrini, *Saggi sul ladino dolomitico e sul friulano*, Bari 1972, 96–238.

[33] G.B. Pellegrini, *op. cit.*, 177.

[34] Mit Ausnahme der in drei kleinen Talschaften („I valli”) im Süden des Kantons gesprochenen lombardischen Mundarten, die völlig eindeutig zum italienischen Sprachgebiet zu rechnen sind.

[35] C. Tagliavini, *Le origini delle lingue neolatine*, Bologna [5]1969, 377–386.

sieht hier tatsächlich auch nach unseren Kriterien viel besser aus als im Falle des Dolomitenladinischen : Punkt 1 ist in gewisser Weise zu bejahen (jedenfalls bestehen keinerlei Bindungen zu Italien ; die organisatorische Selbständigkeit eines Kantons innerhalb der Eidgenossenschaft ist als sehr groß zu bezeichnen), ebenso Punkt 2 ; Punkt 3 ist insofern zu bejahen, als es eine beachtliche Literatur meist religiösen Charakters im 16. und 17.Jh. gibt[36], wodurch auch Punkt 5 positiv zu beantworten ist (es seien nur Duri Chiampel, Giachen Bifrun und Stiafen Gabriel genannt). Bei Punkt 4 muß man differenzieren : Eine Überdachungssprache konnte sich nicht herausbilden, weil zum Zeitpunkt der ersten schriftlichen Versuche die Hauptstadt Graubündens, Chur, schon zum Deutschen übergegangen war. So entstand in jeder Talschaft eine eigene Normsprache (heute kennen wir Surselvisch, Sutselvisch, Surmeirisch, Unterengadinisch, Oberengadinisch), die zwar als Überdachungssprache für die innerhalb der Talschaft auftretenden, zum Teil stark voneinander abweichenden Dorfmundarten zu betrachten ist, aber natürlich dennoch eigentlich nicht den Ansprüchen genügt, die man an eine echte Überdachungssprache stellen muß. Die Verständigung zwischen Bündnerromanen aus verschiedenen Talschaften erfolgt dann auch normalerweise auf Deutsch, wenn auch in letzter Zeit durch stärkeren Identitätswillen immer mehr zu beobachten ist, daß jeder sein Talschaftsidiom spricht und so die Verständigung erfolgt [37]. Das Italienische ist jedenfalls bei den Bündnerromanen normalerweise nicht bekannt ; es gibt auch keinen nennenswerten Italienischunterricht.

Das Bündnerromanische ist also mit gewissen Einschränkungen als eigenständige romanische Sprache anzusehen ; gäbe es eine Überdachungssprache oberhalb der Talschaftsnormsprachen, stünde die Eigenständigkeit völlig außer Diskussion. Eine Zuordnung zum italienischen Sprachgebiet ist ausgeschlossen.

4) DAS FRANKOPROVENZALISCHE

G.I. Ascoli postulierte 1878 die Existenz einer eigenständigen, zwischen dem Provenzalischen und Französischen stehenden frankoprovenzalischen Sprache[38]. Diese wurde von da an eher halbherzig in vielen Handbüchern akzeptiert[39] ; es fehlte jedoch auch nicht an Stimmen, die die Unabhängigkeit vom Französischen leugneten. Nach unseren Kriterien sind die Punkte 1, 3, 4 und 5 eindeutig negativ zu beantworten ; die Größe des Sprachgebietes (Punkt 2) wäre an sich ausreichend, sie kann jedoch für sich allein genommen keine Eigensprachlichkeit konstituieren. Somit ist das Frankoprovenzalische nicht als eigene romanische Sprache zu betrachten ; das Französische fungiert als völlig hinreichende Überdachungssprache.

[36] G. Calgari, *Die vier Literaturen der Schweiz*, Olten/Freiburg 1966, 255—332 ; R.R. Bezzola, *Litteratura dals Rumauntschs e Ladins*, Cuera 1979.

[37] J. Kramer, *In problem sociolinguistic : il bilinguissem grischun*, Igl Ischi 61 (7), 1976, 39—48.

[38] G.I. Ascoli, *Schizzi franco-provenzali*, AGI 3, 1878, 71—120.

[39] Diskussion bei C. Tagliavini, op. cit., 424—428.

5) DAS PROVENZALISCHE

Die erste bedeutende abendländische Lyrik nach dem Ende der Antike entstand in einer Sprachform Südfrankreichs, die man traditionellerweise als Provenzalisch bezeichnet[40]; diese Sprachform konnte sich als Schriftsprache bis ins 15.Jh. halten, sank dann aber auf die Stufe von Lokaldialekten herab, bis sie seit dem 19. Jh. Gegenstand verschiedenartiger Wiederbelebungsversuche wurde (F. Mistral [Félibrige], L. Alibert [Okzitanisch]). Wir stehen heute einer Situation wie in Norwegen gegenüber: zwei von unterschiedlichen Kriterien ausgehende Normsprachen befinden sich in Konkurrenz zueinander. Auf der einen Seite haben wir das sogenannte Neuprovenzalische, das sich an französische Schreibgewohnheiten anlehnt; es wurde von Mistral und den Dichtern der Félibrige verwendet und hat auch heute besonders unter den Konservativen noch Anhänger. Auf der anderen Seite steht das Neuokzitanische, das bewußt Anschluß an die mittelalterliche Sprache sucht und eine historisierende Schreibung verwendet[41]. Die Vertreter beider Sprachformen bekämpfen sich erbittert.

Anders als in Norwegen steht aber neben beiden Überdachungsversuchen die französische Schriftsprache, die mit dem Prestige einer Weltsprache ausgestattet ist und außerdem offiziell die einzige zugelassene Sprache ist. Eine Selbständigkeit oder auch nur regionale Selbstverwaltung Südfrankreichs ist zur Zeit undenkbar; keine politische Einrichtung umfaßt ungefähr das provenzalische Sprachgebiet; provenzalische Mundarten werden nur noch von der Landbevölkerung gesprochen, die Städte sind völlig französisiert; der Wille, das Französische zurückzudrängen, ist auf eine kleine Schicht von Intellektuellen beschränkt, während die bäuerliche Bevölkerung lieber heute als morgen das Französische akzeptieren würde, bestünde nicht die Bildungsbarriere.

Von unseren Kriterien kommen die Punkte 1 und 4 nicht zum Tragen; die Punkte 2, 3 und 5 sind positiv zu beantworten. Unter diesen Umständen wird man also sagen können, daß einige wesentliche Voraussetzungen für die Herausbildung einer Überdachungssprache gegeben sind, daß jedoch der volle Erfolg nicht eintreten kann, solange die politische Selbständigkeit fehlt und damit auch der Wille zur Eigensprachlichkeit gering ist. Man wird heute dem Neuprovenzalischen weniger Eigensprachlichkeit zugestehen als dem Bündnerromanischen; vorerst fehlt den beiden vorgeschlagenen Überdachungssprachen eine allgemeine Zustimmung aus der Bevölkerung, die die französische Sprache als Überdachungssprache vorzieht.

ERGEBNIS DER UNTERSUCHUNG

Die Klassifikation von Sprachen ist in diesem Aufsatz bewußt einseitig soziolinguistisch angegangen worden. Ausgehend von dem Grundsatz, daß die großen Sprachfamilien ein Kontinuum darstellen,

[40] Neuerdings wird auch Okzitanisch (occitan) verwendet.
[41] J. Kramer, *Ideologie und Orthographie*, Balkan-Archiv 3, 1978, 129—158, bes. 152—157.

innerhalb dessen es nur mehr oder weniger sanfte Übergänge von einem Idiom zum anderen, nicht aber brüske Sprachgrenzen gibt[42], ist von rein linguistischen Kriterien abgesehen worden. Daß in Paris eine andere Sprache gesprochen wird als in Rom, steht außer Frage; die Probleme treten in den Randzonen auf, und hier helfen sprachliche Kriterien kaum weiter.

Die Klassifikation der romanischen Sprachen nach politisch-historischen Kategorien hat bisher leider neben der sogenannten objektiven Klassifikation nach Isoglossenbündeln (die im konkreten Falle noch nie gelungen ist) immer einen schweren Stand gehabt. Unbewußt folgte Friedrich Diez diesem Kriterium, als er nur die romanischen Idiome als Sprachen einstufte, die eine „Nationallitteratur" hervorgebracht haben[43]; in neuerer Zeit ist eigentlich nur G.B. Pellegrini zu nennen, der ebenfalls der politisch-historischen Betrachtungsweise das ihr gebührende Gewicht gibt[44].

April 1980 *Fachbereich 3 der Universität Siegen (BRD)*

[42] C. Tagliavini, *op. cit.*, 353 : „Difficilmente arriviamo a tracciare limiti netti fra lingue genealogicamente affini; un confine sicuro ed evidente si avrà solo fra lingue di carattere considerevolmente diverso, mentre, fra lingue appartenenti alla stessa famiglia, il passaggio fra le singole varietà dialettali è, nella maggioranza dei casi, insensibile". Vgl. auch E. Pulgram, *Structural Comparison, Diasystems, and Dialectology*, Linguistics 4, 1964, 66—82.

[43] F. Diez, *Grammatik der romanischen Sprachen*, Band 1, Bonn [5]1882, 1.

[44] G.B. Pellegrini, *Saggi sul ladino dolomitico e sul friulano*, Bari 1972, 239—268.

NADIA ANGHELESCU

SEMNIFICAȚII ALE UNOR TEORII ARABE PRIVIND MOTIVAREA

În lingvistica secolului nostru, ideea de motivare (absolută, relativă) este privită ca o limitare a caracterului întîmplător al îmbinării semnificantului și semnificatului. Între cele două laturi relația este **necesară,** nu arbitrară, chiar dacă se manifestă prin întîmplare[1]. Existența unei determinări a structurii unui semn prin alte semne (motivare relativă), ca și reproducerea unor trăsături ale semnificatului în semnificant, în cadrul unui număr relativ restrîns de cuvinte (motivare absolută), sînt fenomene prezente în diverse limbi neînrudite, în forme diferite de manifestare. Reflexul prezenței lor, care pare de domeniul evidenței, ar trebui să fie diferitele descrieri ale acestei situații „obiective" și teoretizările corespunzătoare. Cum se face, în aceste condiții, că întîlnim de-a lungul întregii istorii a lingvisticii teorii care ies din acest cadru, considerat de mult drept stabilit, extinzînd un tip de motivare care poate fi asimilat celei absolute pînă la a cuprinde întreaga limbă?

Întrebarea de mai sus derivă dintr-o problemă pusă de Ivan Fónagy : din moment ce teoria *physei* (motivarea semnelor verbale) formulată de Cratylus a fost respinsă în dialogul platonician cu Hermogenes, discipol al sofiștilor, cu aceleași argumente utilizate și în lingvistica modernă, cum se explică faptul că dezbaterea durează pînă în zilele noastre[2]? Caracterul complex al problemei — cauza supraviețuirii dezbaterii în concepția lui Fónagy — rezidă în caracterul complex al relației dintre formele logice și paleologice în cadrul limbajului. În istoria diferitelor limbi asistăm, pe de o parte, la o demotivare progresivă și înceată, iar, pe de altă parte, la o permanentă regresiune funcțională, sintactică, semantică și semiotică[3]. Numeroasele încercări de remotivare poetică (imitare a sunetelor, imitare sintactică, metafora lexicală și gramaticală, motivare magică etc.) au un caracter universal și pornesc, cum observase I. Coteanu, de la „forța" atribuită cuvintelor : „Între faptul că întruchiparea materială într-un zeu a unei forțe din natură este luată drept forța însăși și faptul că aspectului sonor al cuvîntului i se atribuie puterea obiectului, nu este o deosebire de esență, ci de material"[4].

Teoriile care tind să lărgească dimensiunile motivării au, se pare, același punct de plecare cu cel al încercărilor de remotivare poetică. Între atitudinea creatorului, care face cuvintele să vorbească, și cea a lingvistului sau filozofului care încearcă să descopere ce „spun" cuvintele, dincolo

[1] Cf. Paul Miclău, *Semiotica lingvistică*, Timișoara, 1977, p. 161–171.

[2] *The Languages within Language: Toward a Paleontological Approach of Verbal Communication*, în *Approaches to Language*, ed. W. McCormack and Stephen A. Wurm, Haga—Paris, 1978, p. 78.

[3] *Ibidem*, p. 100.

[4] I. Coteanu, *Stilistica funcțională a limbii române*, București, 1973, p. 23.

de opacitatea lor aparentă, diferența nu este de natură, ci de tip al demersului. În această ordine de idei, semnificativă ni se pare metafora „strălucirii" sensului, a „luminozității" și „clarității" lui, sau a „scînteierii" lui, care apare atît la lingviști și filozofi arabi, cît și la arabiști europeni, atunci cînd se referă la semnul motivat[5]. A descoperi ce se ascunde dincolo de aparențe este privilegiul gîndirii care „luminează" (cuvîntul *ḏakā'* „inteligență" este legat de o rădăcină care înseamnă *a ațîța focul)*; pentru limbă a examina forma, expresia, înseamnă a descoperi armonia și echilibrul lumii al cărei reflex este.

Din punctul de vedere al lui Ibn Ğinni (sec. X), cuvîntul — în speță verbul — este purtător a trei tipuri de informații : *(dalā'il)*: un tip de informație care ține de materialul sonor, adică de consoanele care formează rădăcina cuvîntului, un tip de informație care ține de schema cuvîntului, de morfologie, și o informație care se referă la posibilitățile combinatorii ale cuvîntului, la sintaxă adică[6]. Informația pe care o aduc cu sine consoanele care constituie rădăcina (la aceasta se referă Ibn Ğinni cînd vorbește de *lafḏ* „expresie") este cea mai puternică pentru că este de domeniul evidenței. Această „formă a conținutului" se află în slujba sensului și reprezintă o cale de acces către acest element „nobil, respectat" *(mukarram)*[7]. Starea de servitute a expresiei se manifestă prin adaptare : rolul ei este să facă semnificația sensibilă, se înțelege din ceea ce spune Ibn Ğinni. Începînd de la Ibn Ğinni mai ales, în terminologia gramaticală arabă se statornicesc conceptele de „mică derivare" *(al-ištiqāq aṣ-ṣağīr)*, cuprinzînd nu numai formarea cuvintelor, ci și inflexiunea exprimînd număr, gen, diateză și alte categorii gramaticale, și „marea derivare" *(al-ištiqāq al-'akbar)*, care presupune semnificații prezente în consoanele rădăcinii indiferent de așezarea lor[8]. Ultimul tip de „derivare", ale cărui principii au fost statornicite de Ibn Ğinni, are, fără îndoială, legătură cu simbolismul fonetic. Sunetele q—w—l, de pildă, se referă la o idee de mișcare, de agilitate, idee pe care o regăsim în *qawl* „vorbire" (rezultat al mișcării gurii și limbii), în *walaqa* „a merge repede", în *qilw* „măgar sălbatic" (cunoscut pentru agilitatea mișcărilor sale) etc.[9].

Exemplele pe care le dă Ibn Ğinni nu sînt foarte numeroase, dar el este convins că un asemenea mod de semnificare este valabil pentru majoritatea rădăcinilor; nepotrivirile sînt numai aparente, ele rezultă dintr-o cercetare superficială. Dacă examinăm cu atenție exemplele propuse, constatăm că semnificațiile aduse în discuție de autorul arab sînt, de fapt, calități foarte generale ale mișcării sau ale stării, adică ale obiectelor (forță, rapiditate, moliciune, duritate ș.a.). Cînd relațiile dintre cuvintele subsumate unei singure semnificații par să depășească asemenea

[5] „Imaginea sonor-auditivă cheamă sensul la lumină" (Zaki al Ursūzī, *Al-mu'allafāt al-kāmila*, ed. Abd al-Hamid al-Hasan, Damasc, 1972, p. 84); structura cuvîntului arab — consoane spațiate în cadrul rădăcinii — provoacă un fel de „scînteiere" a ideii (P. Nwyia, *Massignon ou une certaine vision de la langue arabe*, în „Studia islamica" L (1979), p. 131).

[6] Ibn Ğinni, *Al-Haṣā'iṣ*, ed. Muhammad 'Ali an-Nağğār, Beirut, f.a., vol. III, p. 98—99.

[7] Idem, vol. I, p. 215.

[8] Pentru ezitările de terminologie existente la gramaticii arabi pînă în zilele noastre, ca și pentru caracterul aproximativ al echivalării termenilor *'ištiqāq* „derivare", cf. Ladislav Drozdik, *Derivation (ištiqāq) as Reflected in the Indigenous Arabic Grammar*, în „Zborník Filozofickej Fakulty Universzity Komenského", Graecolatina et orientalia, Ročnik I (1969), p. 99—110.

[9] Ibn Ğinni, *op. cit.*, vol. I, p. 5—11.

trăsături semantice generale, putem presupune că ne aflăm în faţa unor cuvinte care exprimă evoluţii ale unei vechi forme bilitere, lucru la care viziunea anistorică a lui Ibn Ǧinni nu face, bineînţeles, aluzie. Pentru Ibn Ǧinni, rădăcina triliteră, predominantă în arabă, este rezultat al „echilibrului" acestei rădăcini[10]. Echilibrul şi armonia ghidează şi combinaţiile de sunete care se succed în cadrul rădăcinii; unele sunete manifestă antipatie faţă de altele, mai ales cînd au un punct de articulare apropiat[11]. Nu numai rădăcina, ci şi „schemele" sînt purtătoare de informaţii, altele decît cele rezultate din opoziţii. Reduplicarea exprimă intensitatea sau multiplicarea acţiunii în cadrul unei forme verbale derivate (*kassara* „a face bucăţi", faţă de *kasara* „a sparge")[12], sau caracterul repetat al acţiunii în schema numelor de meseriaşi[13]. Pluralul se exprimă prin schema care, în general, adaugă elemente la forma de singular[14], iar deziderativul apare exprimat prin prefixe alăturate rădăcinii purtătoare de semnificaţie, reflex al faptului că, din punct de vedere logic, dorinţa precede obiectul dorit[15].

Din întreaga concepţie a lui Ibn Ǧinni pare a rezulta ideea unei motivări privite ca „logică" a relaţiilor între elementele limbii, între acestea şi elementele de realitate pe care le exprimă. Este o continuare şi o justificare teoretică a întregii perspective metodologice adoptate de gramatica arabă în secolele precedente: sistemul limbii (limba *Coranului*, considerat „miracol verbal") trebuie să reflecte armonia, ordinea, perfecţiunea divină[16]. În aceste condiţii este, poate, exagerat să se vorbească numai despre influenţa teoriei stoicilor privind limba ca reflex al lumii fizice, limba ca receptacul etc., aşa cum s-a făcut nu o dată[17].

Rămîne să se vadă în ce măsură o lărgire a cadrului motivării poate fi justificată de sistemul însuşi al limbii arabe. Un filozof din secolul nostru — Zaki al-Ursuzi — adept al unei interpretări extreme a simbolismului fonetic în limba arabă (consoana *ġ* sugerează absenţa, vocala *i* sugerează relaţia cu subiectul etc.) vorbeşte despre tiparul primitiv al limbii arabe, „întîmplare fericită" care face ca această limbă să ofere un model pentru originea şi evoluţia limbii[18]. Dacă majoritatea exemplelor chemate să arate cum imaginea vizual-auditivă păstrează sensul viu nu pot fi considerate decît jocuri ale unei imaginaţii fertile, care ne aduc aminte de exagerările teoriilor lui Caracostea, nu putem să nu medităm la semnificaţia existenţei unui număr mare de rădăcini derivate din onomatopee (majoritatea rădăcinilor cvadrilitere au asemenea origine). În ceea ce priveşte motivarea relativă, sistemul încrucişat al rădăcinilor şi schemelor în cadrul căruia se delimitează semnificaţiile (**toate** semnificaţiile cuvintelor purtătoare de sens lexical şi gramatical) dă impresia de limpezime,

[10] *Ibidem*, vol. I, p. 57–59.
[11] *Ibidem*, p. 54–55.
[12] *Ibidem*, p. 155.
[13] Idem, vol. III, p. 266–267.
[14] Idem, vol. II, p. 164.
[15] *Ibidem*, p. 153–154.
[16] Pentru metoda gramaticilor arabi, cf. H. Fleisch, *Traité de philologie arabe*, vol. I, Beirut, 1961, p. 1–18.
[17] Cf. C.H.M. Versteegh, *Greek Elements in Arabic Linguistic Thinking*, Leiden, 1977, p. 30 şi urm.
[18] Zaki al-Ursuzi, *op. cit.*, p. 48.

de claritate, de logică. Se referă la aceasta nu numai Zaki al-Ursuzi, care consideră drept semne de „decadenţă" în dialectele vorbite, printre altele, dispariţia simbolismului fonetic şi faptul că cuvîntul devine independent de sistemul de semnificaţii al familiei, ci şi arabistul francez Jacques Berque, care vorbeşte despre „extrema motivare a acestei limbi arabe", despre „agresiva ei claritate" : „Pentru un maghrebit, care « revine » la limba clasică, abandonînd mai mult sau mai puţin dialectul, a-şi « clasiciza » limba înseamnă a substitui vocabulelor opace şi concrete, achiziţionate în existenţa lui cotidiană, cuvinte a căror bogată sonoritate nu este decît o muzică de rădăcini"[19].

A vorbi despre „impresiile" vizuale sau auditive înseamnă a face poezie, nu ştiinţă, se poate spune ; ceea ce am vrut să arătăm este că, în diversele teorii ale motivării, cele două domenii se interferează.

Mai 1980

Facultatea de limbi străine
Bucureşti, Pitar Moş 7—13

[19] J. Berque, *Perspectives de recherches*, în vol. colectiv *L'Ambivalenee dans la culture arabe*, Paris, 1967, p. 17—18.

CRISTINA CĂLĂRAŞU

NOTE ASUPRA VIITORULUI „OMNITEMPORAL" ÎN LIMBA ROMÂNĂ

În articolul de faţă intenţionăm să semnalăm o întrebuinţare specială a formaţiei de viitor *voi, vei, va... + infinitivul* în limba română. În esenţă, aceasta constă în faptul că forma de viitor menţionată poate exprima o acţiune valabilă în orice punct de pe axa unidirecţională a timpului, deci prezintă o semnificaţie identică cu cea a prezentului omnitemporal (etern). Ca şi acesta, viitorul omnitemporal redă o acţiune care se poate actualiza[1] în orice moment în funcţie de intenţiile celui care receptează mesajul. Spre ilustrare inserăm cîteva exemple de viitor omnitemporal:

Nū va hi să suspini şi să lăcrămedzi şi să nu aūdzâ suspinile tale şi lăcrămile tale le va vedѧ. Nū va hi să te smereşti şi să nu ūite mănīѧ sa carѧ ō ai măniiѧtь asūpra ta cu poftele tale čěle rěle. Nū va hi să te roği şi să nu te ĭarte, V. Caz., p. 19; *Cu ce măsură veţi măsura, măsura-se-va voaă?*, ÎL, p. 74; *Dară ce va agiunge giudecata cineva între doi monarhi a căuta şi inimile a doi împăraţi a împăca, oare cum aceasta la săvîrşit a aduce va putea? Şi cine în mijlocul lor a intra va îndrăzni?*, CI, p. 69; *Carile precum astăzi prieteşugul nou, aşé mîine sau poimîine vrăjmăşiia véche, şi precum acum plecarea capului, aşé, aflînd vréme, rîdicarea nasului va arăta*, CI, p. 120; *Că cine n-au învăţat nevoia a trage pentru toţi, acela nici fericirea va suferi împreună cu toţi*, CI, p. 86; *Că fără de mila lui nimic spre mîntuirea sufletelor noastre nu vom putea face*, Iv.P, p. 84.

Această semnificaţie particulară a viitorului este conferită de context, fapt observabil şi în exemplele de mai sus. Ca şi în cazul prezentului cu această valoare, viitorul în discuţie apare în **contexte nedeterminate** în care elementul nominal subiect (substantive denumind noţiuni, pronume relative, persoana a II-a cu valoare generală etc.) asociat verbului reprezintă simbolul unei clase de elemente; prin individualizarea acestor elemente în diferite puncte ale axei temporale — din necesitatea de a verifica sau a aplica conţinutul mesajului de către cel care-l receptează — se obţine semnificaţia specială de care aminteam mai sus.

Viitorul omnitemporal se întîlneşte în limba română veche în texte religioase, în pravile, precum şi în limba unor scriitori eruditi. El constituie un procedeu livresc cu circulaţie limitată (sec. al XVI-lea — al XVIII-lea). Un argument în favoarea acestei afirmaţii din urmă este nu numai faptul că lucrările de gramatică consacrate limbii române contemporane nu mai atestă acest tip de viitor, ci şi vizibila sa restrîngere chiar în româna veche

[1] Intuiţia faptului că acest caracter permanent, omnitemporal al acţiunii este provocat de posibile actualizări succesive pe axa timpului a avut-o T. Vianu, însă numai în legătură cu prezentul din proverbe. T. Vianu, *Arta prozatorilor români*, [1941], Bucureşti, 1973, p. 416.

(spre sfîrșitul perioadei). Astfel, concurența dintre prezentul și viitorul omnitemporal se înregistrează adesea în interiorul aceleiași fraze:

Cînd f a c e judecătoriul dreptate, f a c e - i - s e - v a și de dînsul milă dreptul și adeveritul judecătoriu, Hristos Dumnezău la groaznica zi a judecății, ÎL, p. 74; *Că Domnul nostru Isus Hristos zice: cîte v e ț i l e g a pre pămînt l e g a t e s î n t*, ÎL, p. 93; *Doftorii cei desăvîrșiț și înțelepți atunci mai mult m ă r e s c patima să o supuie, după cum iaste liagia războiului, ce numai cînd aceia ce pătimește cu apipăeri mîngîioase și cu doftorii dulci v o r a f l a leacul bolnavului și cele înfricoșate porunci ale meșteșugului doftoresc să le oprească și oarecare zile cu mîncări doftoricești și hrănitoare potolind durerile, să arate pe acela (pre acela) ce pătimește mîntuit de boală*, Iv.P, p. 71.

Concludentă este în acest sens și situația celor două forme în contexte identice — precepte biblice — incluse, însă, în scrieri aparținînd la epoci și genuri diferite:

Iară grăesc' voaâ că pogoră ačeste mai dirept' ↑ casa sa, decăt ačela; că hĭečine čela če să v a ↑ n ă l ț a s m e r i - s ă - v a, ĭară čela ce să v a s m e r i ↑ n ă l ț a - s ă - v a, V. Caz., p. 7; *Că tot cela ce s ă î n a l ț ă s m e r i - s e - v a, iară cela ce să s m e r e a ș t e î n ă l ț a - s e - v a*. CD, p. 3; *Și iară grăi: Cine să s u i e, p o g o a r ă - s e și cine să s m e r e ș t e î n a l ț ă - s ă - v a*, A, p. 41.

ABREVIERI

A *Istoriia a Alexandrului celui mare din Machedonia și a lui Darie din Persida împărațiilor*, în *Cărțile populare în literatura românească*, ediție îngrijită și studiu introductiv de I.C. Chițimia și D. Simonescu, I, București, 1963.

CD *Evanghelie învățătoare*, Mânăstirea Dealului, 1644.

CI D. Cantemir, *Istoria ieroglifică*, ediție îngrijită și studiu introductiv de P.P. Panaitescu și I. Verdeș, I, București, 1965.

Iv.P Antim Ivireanul, *Predici*, ediție critică, studiu introductiv și glosar de G. Strempel, București, 1962.

ÎL *Îndreptarea legii (1652)*, București, 1962.

V.Caz. Varlaam, mitropolitul Moldovei, *Cazania (1643)*, [ediția J. Byck], București, 1943.

Mai 1980

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5—7

MARIA CVASNÎI

PSEUDO-PROZĂ DRAMATICĂ ȘI PSEUDO-DIALOG
(cu aplicare la dramaturgia lui Lucian Blaga)

Factura poetică a dramaturgiei lui Lucian Blaga decurge dintr-o triplă selecție : a temelor, a limbajului și a tehnicilor de construcție a textului, la diversele sale nivele – replică, dialog, monolog, scenă, act. Este specifică astfel nu numai stilizarea și interpretarea în sensul abstractizării filozofice și simbolice a motivelor de sursă mitologică, medievală sau modernă, ci și impunerea unei formule compoziționale inovatoare. Anumite „abateri" de la convențiile tradiționale de compoziție a textului dramatic (abateri inexistente, slab prefigurate sau altfel explicabile în piese mai vechi) constituie la L. Blaga procedee autonome, cu statut de element stilistic distinctiv.

I. Frecvent, în creațiile din categoria „prozei dramatice", se poate identifica prezența sistematică a unor elemente prozodice[1] fundamentale, ceea ce impune reevaluarea stilistică a textului.

Construcții rimate și ritmate, serii extinse de paralelisme sintactice, repetiții de tipul refrenului, pauze dispuse la intervale (aproximativ) egale permit, în numeroase situații, reconstituirea versurilor disimulate de reprezentări grafice nespecifice.

O primă variantă de replică „versificată", în manieră tradițională, relevă un procedeu consolidat de proza poetică sau narativă cultă – cel al prelucrării și al stilizării versului popular cu monorimă gramaticală în imperfect. Virtuala monotonie stilistică poate fi estompată prin plasarea nucleului versificat într-un chenar narativ, lipsit de rimă și de ritm și dominat de alt timp verbal. În plus, coerența secvenței asimilabile versurilor este întreruptă și subminată de intercalarea unui enunț care se sustrage tiparului sintactic stabilit; de asemenea, monorima nu este constant de tip gramatical, fiind asigurată de verbe la imperfect, de substantive și adjective :

Manole : *Viața ei trece lumină prin veac.* Ceea ce nu se mai poate întoarce stă și acum în fața ***mea***. Cînd îi ziceam du-te, ***venea;*** cînd îi ziceam vino, ***rîdea!*** Viață în trecere cu tresărire de ***stea.*** *Din iubire pentru ea am zămislit lăcașul, prin iubire pe Altul s l ă v i n d.* Stînca neagră nu-l ***ridica,*** varul alb nu-l ***închega.*** Zidul se ***prăbușea.*** Ea vrajă potrivnică ***scornea.*** Lumînări în Argeș ***stingea.*** Eu ziceam : „Draga ***mea***, întîlnirea noastră e blestemată și ***rea***". Nimic nu se ***prindea.*** Ea tot mai tare ***iubea.*** *Pe urmă... dar toate celelalte le știi... Acum un hotar de netrecut ne desparte* [...] (p.175)[2].

[1] Procedeul este semnalat de G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, București, 1941, p. 796 ; O. Șuluțiu, *Schiță de studiu asupra teatrului lui Lucian Blaga*, în „Revista Fundațiilor" IX (1942), nr. 11, p. 424 ; Eug. Todoran, *Dramaturgia lui Lucian Blaga* /prefață la/ Lucian Blaga, *Teatru*, București, 1971, p. XXXVII–XXXVIII.

[2] Exemplele sînt extrase din Lucian Blaga, *Teatru*, ed. cit.

Este posibilă şi o structură inversă : enunţuri reliefate prin rimă pot încadra un episod nerimat, dar organizat simetric de un triplu paralelism (p. 115). Mai complicate sînt replicile construite prin cumulul a diverse elemente specifice poeziei : rimă, pauze plasate în poziţie de cezură care izolează metafore coalescente, paralelisme sintactice care valorifică resursele expresive ale sinonimiei sau ale antonimiei :

Manole [...] Înăuntru, un gol se deschide — mîhnire fără întrebări. Deasupra, întuneric se-nchide — deznădejdea nesfîrşitelor încercări. [...] Lăuntric, un demon strigă : „Clădeşte !" Pămîntul se-mpotriveşte, şi-mi strigă : „Jertfeşte !" Ah, Doamne, totul e încă neîntrupat. Jos, apele se răscoală împotriva pietrelor reci. Sus, stihiile se ridică împotriva legii de veci. În adînc, vifore prind să necheze. Nici o încercare nu vrea să-nceteze. Visul s-a tot depărtat spre veşnicul niciodat (p. 84).

În piesele de teatru ale lui L. Blaga, recursul la elemente prozodice nu permite numai organizarea savant-retorică a intervenţiilor ample (din seria celor citate anterior), ci impune, deopotrivă, o tehnică inedită de construcţie a replicii scurte şi a dialogului cu replici de mici dimensiuni. Intervenţia de acest tip, a cărei ocurenţă coincide, de obicei, cu momentele de accentuare a tensiunii dramatice, devine şi un important element ornamental al textului. Relativ bine reprezentată este categoria replicilor cu structură de *distih*, cu versuri de 11 sau 12 silabe şi ritm amfibrahic :

Al şaptelea : Zvîrliţi tencuială pe coapse şi os, / să-nchidem viaţa în zidul de jos.

Întîiul : Ucideţi nădejde de casă şi vatră. / Clădiţi-mi lăcaş din lumină şi piatră (p. 162).

Sporadic, distihurile, cu versuri inegale însă, se constituie şi din grupuri de cîte două replici cu emiţători distincţi :

Al nouălea : Zi şi noapte.

Al cincilea : Pămînt şi moarte.

Al şaptelea : *Fraţi, nu cîrtiţi.*

Al optulea : *Lăsaţi-vă biciuiţi!* (p. 178)

Alteori, dar fără a compune forme strofice, finalul unei replici rimează cu partea iniţială a intervenţiei următoare (p. 100).

În anumite creaţii dramatice (vezi în special *Tulburarea apelor)*, caracterul poematic, incantatoriu al textului, precum şi tensiunea dramatică provin şi din repetatele modificări de cadenţă, determinate de tehnica alternanţei „proză" / „vers", explicit indicată de autor prin dispunere grafică diferenţiată. De tip monologal (p. 319—320, 387—388), constituind dialoguri ample (p. 324—325, 336—338, 393—402) sau numai replici izolate, secvenţele versificate sînt manifestări verbale speciale, care definesc personaje înclinate către meditaţia sentenţioasă, introspecţia lirică şi, în general, către exprimarea metaforică. Elemente de emfază, de „surpriză" şi de contrast stilistic, versurile fragmentează discursul dramatic, atît lectura, cît şi redarea scenică obligînd la o percepere particulară a acestuia. Realizate cu precădere ca versuri albe, asemenea secvenţe orga-

nizează simetric tranşe importante de text prin utilizarea preferenţială a paralelismului sintactic şi a anaforei :

Popa : [...] Nona — floare de spin —,
Azi sunt cu-atîtea frămîntări mai bătrîn,
mai bătrîn c-o lume,
mai bătrîn c-o îndoială,
mai bătrîn c-un chin (p. 388).

II. Pseudo-dialogul, unul dintre posibilele artificii de reprezentare a vorbirii personajelor din textul literar, constă în stabilirea unei relaţii sui-generis de „replicitate''. Faţă de forma tipică de realizare a comunicării dialogate, unde fiecare replică este „stimul'' al celei imediat următoare, falsul dialog se compune din intervenţii succesive, formulate de locutori distincţi, dar între care nu se stabileşte o interacţiune verbală. În interiorul acestor secvenţe, dependente sau nu de o replică-stimul, principiul care ordonează suita de enunţuri complementare sau paralele este enumerarea, astfel încît „replicile aparente'' pot fi considerate fragmente constitutive ale aceleiaşi intervenţii.

Mira : Din nou totul s-a prăbuşit?

Al şaselea : [...] *Altă dată s-a prăbuşit, în noaptea aceasta pietrele au fost azvîrlite în văzduh. Luna a fost mai roşie deasupra. Şi apa a amuţit dedesubt.* [...]

[...] Al doilea : *Roţi de foc am văzut învîrtindu-se.*

Al cincilea : *O noapte fierbinte ca niciodată.*

Întîiul : *Gîtlejul morilor a secat.*

Al doilea : *Nici o fiinţă nu şi-a găsit somnul.*

Al treilea : *Am fugit goi ca arama pe cîmpuri* (p. 98).

La L. Blaga, asemenea structuri se înregistrează relativ frecvent în *Meşterul Manole* şi în *Tulburarea apelor*, texte în care, din necesităţi de tehnică dramatică, se introduc personaje colective („zidarii'', „şapte femei'', „copiii''). Autorul indică replici emise integral şi simultan de toţi membrii grupului sau convenţional dislocate în mai multe segmente, cea de-a doua variantă creînd premisele situaţiei de pseudo-dialog. În general, prin modalităţile de reprezentare, aceste secvenţe sînt exerciţii de virtuozitate stilistică, dominate de tendinţa către simetria de construcţie, realizată prin valorificarea diverselor variante ale repetiţiei. Astfel, anadiploza reliefează termenii „cheie'' :

Manole : Ce vreţi? Să strig tare spre miazăzi : „Doamne, adu-o''?
Al şaselea : *Şi dacă ai striga,* ***tot nu te-am crede.***
Toţi : ***Nu te-am crede!***
Unul : *Jurămîntul tău a fost* ***minciună.***

Toţi : ***Minciună!***

Mai mulţi : *Ne-ai ispitit să facem* ***moarte!***

Alţii : ***Moarte!*** (p. 142)

În alte exemple, replici dispuse în chiasm sau enunţuri plasate în poziţii simetrice şi care introduc un alt tipar sintactic atenuează uniformitatea construcţiilor bazate pe ample paralelisme sintactice.

Altul : *Var și cărămidă.*
Altul : Z v î r l i ț i t e n c u i a l ă.
Altul : *Sfoară și plumb.*
Altul : *Scînduri și còbile.*
Altul : O c h i u l d e a p ă.
Altul : ***Noapte și zi.***
Altul : ***Zi și noapte.***
Altul : M î n a n u s e - o p r e ș t e.
Altul : *Venin și slavă.* (p. 163–164).

★

Orientările eterogene de dezvoltare și diversificarea tematică a teatrului românesc din secolul al XX-lea sînt dublate așadar de o importantă tendință de înnoire a limbajului și a formulelor compoziționale; pentru această evoluție paralelă, literatura dramatică a lui Lucian Blaga este un posibil argument.

Mai 1980

Facultatea de limba și literatura română
București, Edgar Quinet 5–7

MIHAELA MANCAŞ

„METAFORA EXTINSĂ" LA TUDOR ARGHEZI

1. „Metafora extinsă" reprezintă — credem — trăsătura distinctivă a lui Tudor Arghezi în contextul poeziei interbelice, diferenţa sa specifică faţă de cei mai importanţi poeţi ai secolului nostru. În cele ce urmează, vom examina esenţa acestei caracteristici de bază a stilului arghezian.

Există la Tudor Arghezi tendinţa către extensia metaforei asupra unui context mult mai larg decît ar presupune-o construcţia sintactică, de amploare redusă, a metaforelor tradiţionale. În bună măsură, densitatea figurativă a textului arghezian se explică prin această trăsătură, observată adesea, dar formulată în termeni precişi de G. Călinescu şi de Tudor Vianu. Călinescu sugera caracterul baroc — prin care înţelegea „pur artist", dar şi ornamentat prin acumulare — al poeziei argheziene, încadrîndu-l pe Arghezi într-o discutabilă serie, alături de Bolintineanu, Macedonski, Lucian Blaga şi Ionel Teodoreanu[1]. Tudor Vianu analiza raportul dintre sinonimia propriu-zisă şi cea figurativă în construcţia metaforei argheziene, identificînd o categorie intermediară, pe care o numea „grefă metaforică"[2].

2. O trecere în revistă a metaforei din mai multe cicluri ale poeziei lui Arghezi[3] permite ilustrarea acestei tendinţe generale şi formularea unor diferenţe—de structură sintactică şi semantică — pe de o parte, între mai multe tipuri de metafore în serie şi, pe de altă parte, între metafora şi simbolul arghezian.

Observaţiile care urmează au la bază o constatare ce se susţine statistic : metafora la Arghezi refuză adesea construcţia devenită tradiţională în limbajul poetic — şi bine reprezentată chiar în epoca modernă a acestuia—, în care unui termen metaforizat A (prezent sau nu în text) i se asociază un singur termen metaforic B, cu alte cuvinte metafora substantivală (genitivală, prepoziţională ori apozitivă) sau metafora verbală simplă[4]. Construcţiile metaforice argheziene sînt mai ample, autorul manifestînd o predilecţie netă către introducerea în text, pentru un unic termen metaforizat, a unei întregi serii metaforice. Diferenţe semantice şi sintactice pot apărea în cadrul acestei extensii, căci relaţia dintre componenţii seriei se dovedeşte a fi de natură multiplă.

(1) O primă categorie o constituie construcţiile cu termen metaforic dublat sau triplat, dar în care suportul semantic comun nu este absolut necesar ; metafora extinsă nu presupune, în acest caz, decît o relaţie de

[1] G. Călinescu, *Clasicism, romantism, baroc*, în *Impresii asupra literaturii spaniole*, ed. a 2-a, Bucureşti, 1965, p. 26.

[2] Tudor Vianu, *Sinonime, metafore şi grefe metaforice la Tudor Arghezi*, în *Studii de stilistică*, Bucureşti, 1968, p. 276—280.

[3] *Cuvinte potrivite, Flori de mucigai, Versuri de seară, Din abecedar, Hore, Poeme*, în Tudor Arghezi, *Versuri*, Bucureşti, 1959 (sigla A, V).

[4] Amintim cea mai completă clasificare sintactică a metaforei, prezentă la Christine Brooke-Rose, *A Grammar of Metaphor*, Londra, 1959 ; metafora adjectivală ia forma epitetului metaforic şi de aceea va fi exclusă din observaţiile de mai jos.

substituire posibilă între termenul metaforizat A şi fiecare dintre metaforele seriei (B_1, B_2 . . . B_n), care sînt independente semantic :

> [Femeie] Pur *trandafir*, bătut în cuie / de diamant, pe crucea mea / şi care-n fiece mişcare / pierzi cu-o petală cîte-o stea. / *Cămin al dorurilor* mele, / *fîntîna setii*-nverşunate. / *Pămînt făgăduit* de ceruri / cu turme, umbră şi bucate (A, V, 89); Fii *cîntecul* viorii ce doarme nerostit, *Smaraldul* care încă pe mîini n-a strălucit, / *Poteca*-n palma ţării, ce nu e încă trasă / Şi poate duce-n ceruri sau poate-ntoarce-acasă./Fii *arborele* încă nemistuit cenuşă. (A, V, 114).

Din punctul de vedere pe care îl discutăm, această metaforă este cea mai apropiată de acumulările baroce pe care G. Călinescu le ilustra, neaşteptat, prin poezia lui Arghezi.

(2) Forma predilectă pentru Arghezi este, însă, lanţul metaforic coerent semantic. În oricare dintre variantele sale posibile, avem a face cu aşa-numita **metaforă „filată"** („métaphore filée"), definită de M. Riffaterre ca „o serie de metafore legate unele de altele prin sintaxă — ele fac parte din aceeaşi frază sau din aceeaşi structură narativă ori descriptivă — şi prin sens : fiecare exprimă un aspect particular al unui întreg, obiect sau concept, pe care îl reprezintă prima metaforă a seriei"[5]. Metafora „filată" nu este, în genaral, inteligibilă **în afara** acestei prime metafore din lanţ, cel puţin în variantele pe care le cunoaşte în textele suprarealiştilor analizaţi de Riffaterre. Dar, la Arghezi, coerenţa semantică între componentele seriei se poate manifesta în mai multe moduri.

(2a) Termenii metaforici pot fi înscrişi aceleiaşi sfere semantice — mai largă sau mai restrînsă — din care face parte prima metaforă a seriei, astfel încît aceasta pare a le atrage pe celelate, derivîndu-le într-un anumit fel din ea. În variantă explicită sau sub forma implicaţiei, aceašta este cea mai frecventă metaforă „filată" întîlnită în textul arghezian :

> Roiuri, *porumbieii* : vreo cîteva sute / De *scrisori* şi *plicuri albe*, desfăcute (A, V, 283) ; *Sufletul* mi-*e un leagăn de păpuşi*, / *Un căluşel de leagăne-nvîrtite* / În valsul unei muzici pe şoptite (A, V, 315); Hornurile toate sau puţină *ceaţă*, / *Cîlţi* cîte-o fărîmă şi *ţigaie* creaţă (A, V, 283) ; Să nu-l dai nicidecum / Aceluia ce *toarce* şi *împînzeşte fum* (A, V, 390).

Un sem comun generează construcţiile metaforice din exemplele de mai sus ; caracterul verosimil, „acceptabil" al metaforei este evident datorat acestei trăsături semantice care revine atît la termenul metaforizat, cît şi la extensia metaforică în serie. Elementul cromatic comun [Alb] permite apropierea *porumbiei* // *scrisori*, *plicuri* ; la fel, forma şi culoarea justifică apropierea în cazul metaforelor implicite [*fum*] // *ceaţă*, *cîlţi*, *ţigaie* ; o mai neprecizată sferă a universului infantil de joc concretizează în seria *leagăn de păpuşi*, *căluşel de leagăne* abstractul metaforizat *suflet*, iar ultima metaforă verbală oximoronică apropie numele a două acţiuni din aceeaşi sferă, foarte restrînsă, de activitate : *toarce şi împînzeşte fum*.

[5] M. Riffaterre, *La métaphore filée dans la poésie surréaliste*, în *La production du texte*, Paris, 1979, p. 218.

Legătura semantică poate fi menţinută pentru o parte a seriei metaforice, dar pierdută către sfîrşitul ei, astfel încît lanţul — atras progresiv de componentele precedente — nu mai este comprehensibil fără revenirea la prima metaforă, de la care au derivat celelalte. O asociere în cele din urmă absurdă se stabileşte între termenii unei serii ca aceasta : ,,Spune-i să nu mai facă / *Sălcii, nuferi* şi *ape* cînd joacă, / şi *stoluri* şi *grădini* şi *catapetesme*" (A, V, 163). Primii trei termeni ai metaforei ,,filate" sînt comprehensibil asociaţi, deoarece au prezent în structura semantică acelaşi sem [Vegetal, acvatic] *(sălcii, nuferi, ape)* ; următoarele două metafore, mai greu de asociat dansului, sînt atrase în serie de sensul descriptiv-natural al celor dintîi *(stoluri, grădini)* ; ultimul component al seriei, *catapetesme*, ilustrează depăşirea nivelului coerenţei de sens, iar tăierea legăturii semantice coincide cu introducerea unui element izolat în lanţ — metafora simbolică. Asocierea semantică dintre *dans* şi *catapeteasmă* nu mai este posibilă nici în spaţiul metaforic, deci apropierea celor doi termeni nu se justifică decît prin existenţa extensiei precedente a metaforei : seria este aceea care joacă aici rolul contextului comun.

(2b) Un context explicativ, nu în mod obligatoriu metaforic el însuşi, este uneori necesar pentru decodarea anumitor metafore ,,filate", altfel incomprehensibile. Elementul semantic comun apare uneori în acest context, ca singură condiţie justificînd asocierea metaforică. Am arătat în ce măsură această trăsătură a transferului metaforic este proprie poeziei moderne [6]. Pentru Arghezi, ea este mai puţin specifică decît pentru poezia lui Blaga sau Barbu, de exemplu, căci metafora argheziană se menţine, de obicei, în limitele ,,acceptabilităţii" asocierii :

> Şi *gîndirea-i arătură* / Peste care *boi de zgură* ***plugăresc*** (A, V, 76) ; Noaptea întinde *scoarţe, plocate şi covoare*, / ***Urzite cu zigzaguri şi cu chenar mărunt*** (A, V, 71) ; ***Dorm*** în umbră legănate *lebezile-**n puf de undă**,/Cuiburi albe, perini albe*, printre ***stele furnicar*** (A, V, 82) ; ***Hoţii trec dintr-un tărîm în alt tărîm.*** / / *O şchiopătare* de vultúri căzuţi din stele/Prin oţăţitul întuneric tare ; / *O răstignire* fără cruci şi fără schele. / *O Golgotă* şeasă, fără altare (A, V, 143).

Metafora ,,filată" este facilitată, în aceste exemple, de existenţa contextului, care introduce semul comun. În seria *lebezi* / / *Cuiburi albe, perini albe*, de exemplu, contextul *(puf de undă)* este cel care justifică asocierea, cuprinzînd şi trăsătura semantică comună. În ultimul exemplu din grupul de mai sus, metaforele implicite — în serie — care ilustrează figurativ ,,mersul deţinuţilor", se bazează pe trăsătura semantică simbolică a [Calvarului] : *răstignire, Golgotă*, doar în măsura în care asocierea este sprijinită de contextul precedent *(Hoţii trec dintr-un tărîm în alt tărîm)*.

(2c) În sfîrşit, contextul explicativ este uneori absolut necesar pentru justificarea asocierii semantice dintre componentele unei metafore ,,filate" de un tip deosebit ; în această situaţie, o structură sintactică mai complicată decît simpla juxtapunere caracterizează extensia metaforică. În metafora personificatoare *Apusul îşi întoarce cirezile prin sînge*

[6] Mihaela Mancaş, *La structure sémantique de la métaphore poétique*, în RRL XV (1970), nr. 4, p. 317–334.

(A, V, 173), sensul figurii ar fi incomplet fără intervenţia contextului *(prin sînge)*, în care detaliul cromatic se exprimă prin recursul la o altă figură — sinecdoca generalizantă *(sînge* pentru [*roşu*]).

Interdependenţa semantică a componentelor seriei creşte atunci cînd metafora secundă este incorporată sintactic şi semantic în prima, care altfel n-ar fi admisibilă : *Sîngele* ***candelei obrazului*** *e de undelemn* (A, V, 178). Metafora-cadru din punct de vedere sintatic *(Sîngele...e de undelemn)* ar fi imposibilă sau ar avea cel puţin o decodare incertă în afara metaforei secunde *(candela obrazului)*, din care derivă semantic şi care constituie pentru ea contextul clarificator, el însuşi metaforic în cazul de faţă. Apropierea semantică s-a produs nu între componentele lexicale ale aceleiaşi figuri, ci între termenul secund al metaforei-cadru *(undelemn)* şi termenul metaforic al metaforei intercalate *(candela)*.

3. Aceste raporturi semantice şi sintactice strînse, stabilite între termenii seriei — şi manifestate de multe ori prin prezenţa contextului comun obligatoriu —, situează metafora ,,filată'' în varianta sa argheziană într-o lumină specifică. Arghezi nu construieşte metafore ,,neplauzibile'' ori ,,inacceptabile'' în afara primului termen al seriei, ci menţine de cele mai multe ori structura metaforică între limite semantice precizabile : fie o sferă comună *(ceaţă, cîlţi, ţigaie)*, fie o derivare uşor comprehensibilă de la primul termen al seriei la cei următori *(şchiopătare, răstignire, Golgotă)*. Rar, legătura semantică dispare, şi atunci ruptura se produce la ultimul termen, devenit simbol *(sălcii, nuferi, ape, stoluri, grădini//catapetesme)*.

Metafora ,,filată'' este asociată prin definiţie unei structuri sintactice ample, nu întotdeauna complicată prin subordonare, deoarece seria cea mai obişnuită este şi la Arghezi formată prin juxtapunerea componenţilor metaforici. Simplitatea sintactică este contracarată, în cazul acestor extensii metaforice, prin existenţa legăturii iniţiale de sens sau prin posibilitatea unei derivări plauzibile între termenii componenţi ai metaforei ,,filate''. Arghezi rezervă construcţia sintactică tradiţională metaforei simbolice sau simbolului propriu-zis, în jurul căruia se dezvoltă apoi întregul text al poemului, pentru care simbolul constituie elementul-cheie [7].

Seriile de simboluri sînt rare în poezia lui Arghezi şi se limitează, în genere, la primele volume :

Cîntecul tău a umplut *clădirea* toată,/*Sertarele, cutiile, covoarele*/ Ca o lavandă sonoră (A, V, 34) ; *Statuia* zveltă şi-**nsemnînd** se pare,/ /*Iubire, tinereţe* sau *credinţă*,/ Subt *frunza toamnei* cenuşii dispare (A, V, 23).

Dar, atunci cînd apar, metaforele simbolice sau simbolurile în serie se conformează aceleiaşi reguli a coerenţei semantice între termenii componenţi :

[7] În legătură cu metafora simbolică şi cu simbolul arghezian, cf. Tudor Vianu, *Observaţii asupra metaforei poetice*, în *Studii de stilistică, loc.cit.*, p. 372–378 ; I. Coteanu, ,,*Morgenstimmung'' sau poemul întoarcerii către lume*, SCL XXVI (1975), nr. 5, p. 481–483 ; Sorin Alexandrescu, *Simbol şi simbolizare. Observaţii asupra unor procedee poetice argheziene*, în *Studii de poetică şi stilistică* Bucureşti, 1966, p. 318–369.

Eu sînt *mortul*, eu *groparii*,/*Cimitirul* şi *presviţii* !/Eu jelesc ! (A, V, 77) ; N-au mai rămas prea multe de-nvins şi de ştiut/*Şoseaua* se strîmtează, *cărările* se-mbină (A, V, 84).

La Arghezi, simbolul are o extindere semantică neobişnuită şi reprezintă o figură care condiţionează deseori întreaga poezie : din acelaşi punct de vedere, metafora ,,tradiţională" sau ,,neextinsă" se află aproape întotdeauna în situaţia de a fi interpretabilă ca metaforă simbolică sau simbol. Evident, numai o cercetare amănunţită şi diferită de aceea întreprinsă pînă acum ar putea valida observaţia exprimată doar intuitiv prin distincţia de mai sus.

Mai 1980

Facultatea de limba şi literatura română
Bucureşti, Edgar Quinet 5–7

4–c. 2627 50

INDICELE REVISTEI PE ANUL 1980*

INDICE DE MATERII

* Indicele a fost întocmit de Mihaela Bîrlădeanu.

INDICE DE AUTORI

A

B

D

Q

R

INDICE DE CUVINTE

* Cuvintele urmate de un asterisc aparţin italienei vorbite la Montréal.

LATINA

SARDA

SLAVA VECHE

SLOVACA

SPANIOLA

RECTIFICARE

Cititorii sînt rugaţi să facă următoarele rectificări în SCL 5/1980: la p. 506, r. 21 de jos în loc de: D/D, se va citi: D_1/D_2; la p. 507, r. 20 de jos, în loc de: *bien*, se va citi: *bine;* la p. 508, r. 6 de sus, în loc de *dragostea*, se va citi: *dragóstea;* la p. 508, r. 7 de sus (în tabel), în loc de: *w*SsSo, se va citi: *w*SwSo; la p. 546, r. 4 de jos, în loc de: [ṭ], se va citi: [*t*]; la p. 586, r. 5 de sus, în loc de: *-ęescere*, se va citi: *-escere;* la p. 601, r. 2 de jos, în loc de: P. Scheuermeir, se va citi: P. Scheuermeier; la p. 602, r. 2 de jos, în loc de: à „barroccio", se va citi: è „barroccio"; la p. 603, r. 5 de sus, în loc de: a „Hinterwagen", se va citi: e „Hinterwagen"; la p. 603, r. 22 de sus, în loc de: veri derivati, se va citi: vari derivati; la p. 603, r. 17 de jos, în loc de: a *grup*, se va citi: e *grup;* la p. 603, r. 10 de jos, în loc de: forramenti, se va citi: ferramenti; la p. 604, r. 15 de jos, în loc de: *bruϑal*, se va citi: *bruϑál;* la p. 604, r. 14 de jos, în loc de: *koa*, se va citi: *kóa;* la p. 604, r. 7 de jos, în loc de: ricano, se va citi: ricavo; la p. 605, r. 3 de sus, în loc de: *sboroz*, se va citi: *sboròz;* la p. 605, r. 13 de sus, în loc de: *davór*, se va citi: *davós;* la p. 605, r. 9 de jos, în loc de: *bigòça, bigoçèra*, se va citi: *bigòča, bigòčèra;* la p. 607, r. 18 de sus, în loc de *-davo*, se va citi: *-davó;* la p. 626, r. 11 de sus, în loc de: #lamp ə#, se va citi: #lampə#; la p. 649, r. 14 de jos, în loc de: *Tu viens, Tu viens?*, se va citi: *Tu viens?*; la p. 649, r. 11 de jos, în loc de: *Quand aurez-vous fini?*, se va citi: *Quand vous aurez fini?;* la p. 649, r. 1 de jos, în loc de: (1979), se va citi: (1980); la p. 654, r. 3 de jos, în loc de: *ou*, se va citi: *où;* la p. 655, r. 16 de sus, în loc de v o y a l l e s, se va citi: v o y e l e s; la p. 656, r. 17 de jos, în loc de ΣTE(E), se va citi: ΔT(E); la p. 656, r. 8 de jos, în loc de: 932 C(╲[f]), se va citi: 932 C(╲f[f]); la p. 657, coloana a 11-a și a 12-a din tabelul 3, r. 1 de sus, în loc de: **30**, se va citi: *30;* la p. 657, coloana a 11-a și a 14-a, r. 6 de sus, în loc de: **39**, se va citi: *39;* la p. 658, coloana a 3-a și a 4-a, r. 23 de sus, în loc de: **27**, va citi: *27;* la p. 658, coloana a 4-a, r. 12 de sus, în loc de: **32**, se va citi: *32;* la p. 658, coloana a 5-a, a 11-a și a 14-a, r. 13 de sus, în loc de: **30**, se va citi: *30;* la p. 658, coloana a 11-a și a 12-a, r. 6 de sus, în loc de: **43**, se va citi: *43;* la p. 658, coloana a 12-a, r. 1 de sus, în loc de: **33**, se va citi: *33;* la p. 658, coloana a 14-a, r. 1 de sus, în loc de: **32**, se va citi: *32*.

Toate comenzile externe pentru lucrările apărute în Editura Academiei R.S. România se vor adresa la : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box 136—137, telex 11226, 79517 București, str. 13 Decembrie nr. 3, R.S. România.

Toute commande de l'étranger pour les ouvrages parus aux Editions de l'Académie de la Republique Socialiste de Roumanie sera adressée à : ILEXIM, DEPARTAMENTUL EXPORT-IMPORT PRESĂ, P.O. Box 136—137, telex 11226, 79517 București, str. 13 Decembrie nr. 3, R.S. România.

ALBANIE, **Ndermarrja e Librint Tiranë**, Rruga Konferenca e Pezes, Tiranë :
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE ALLEMANDE, **Buchexport**, Leninstrasse 16, 701 Leipzig :
RÉPUBLIQUE FÉDÉRALE D'ALLEMANDE, **Kubon & Sagner**, Postfach 68, 8 München 34 :
ETATS-UNITS D'AMÉRIQUE, **Fam. Book Service**, 69 Fifth Avenue, New York, N.Y. 10003 :
AUTRICHE, **Globus Buchvertrieb**, Höchstädtplatz 3, 1200 Wien :
BELGIQUE, **Du monde entier**, 162 rue du Midi, Bruxelles :
BRÉSIL, **Livraria Leonardo da Vinci**, rue Rio Branco 185, Loja 2, Rio de Janeiro :
GRANDE-BRETAGNE, **Grant & Cutler LTD.**, 11 Buckingham Street, Strand, London :
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE BULGARIE, **VTO Hemus**, Sofia, 6 Rousky Blvd :
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE CHINE, **China National Publications**, Import Corporation, P.O.B. 88 — Beijing :
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DÉMOCRATIQUE DE CORÉE, **Chulpanmul**, Phenian :
ESPAGNE, **Miessner Libreros**, José Ortega y Gasset 14, Madrid :
FINLANDE, **Akateeminen Kirjakauppa**, SF. oolol Helsinki Keskuskatu 1, Box 128 :
FRANCE, **Librairie Hachette**, 58 rue Jean Bleuzen, 92170 F—Vanves :
GRÈCE, **Endohora Co. LTD.**, 62 Solonos Ste., Athens 135 :
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE HONGRIE, **Kultura**, Fö Utca 32, Budapest 1 :
ISRAËL, **Lepac LTD.**, 15 Rambam St., Tel-Aviv :
ITALIE, **Librerie Ledi**, Piazza Cadrona 9, Milano 20123 :
JAPON, **Nisso Tosho LTD.**, 1—5—16 Suido, Bunkyo-ku, Tokyo 112 :
RÉPUBLIQUE DE MONGOLIE, **Mongolgosknigotorg**, Ulan Bator :
PAYS-BAS, **Martinus Mijhoff N.V.**, Lange Voorhout 9—11, Haga, Box 269 :
RÉPUBLIQUE POPULAIRE DE POLOGNE, **Ars Polona Ruch**, Krakowskie Przedmiescie 7, Warszawa:
SUÈDE, **Intercom Export-Import**, Olofström 1, Box 193 :
SUISSE, **Libraire Rousseau**, Rue J.J. Rousseau 36, Genève :
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE DE TCHÉCOSLOVAQUIE, **Artia**, Ve Smeckach 30, Praha 1 :
U.R.S.S., **V/O Mejdunarodnaya kniga**, Moskva G. 200 :
RÉPUBLIQUE DÉMOCRATIQUE DU VIETNAM, **Xunhasaba**, 32 Hai Ba Trung, Hanoi :
RÉPUBLIQUE SOCIALISTE FÉDÉRATIVE DE YOUGOSLAVIE, **Forum**, Novi Sad, V Misica 1.

DIN SUMARUL REVISTEI PE ANUL 1980 (XXXI)

4

OMAGIU ACADEMICIANULUI Alexandru Graur

I. P. Informaţia c. 2627

Lei 20